DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Erol Mütercimler

BOĞAZİÇİ'NİN GİZLİ TARİHİ

Boğaziçi Yalılarında
Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi
İktisadi ve Siyasi Tarihine Yön Veren
Kişiler ve Olaylar

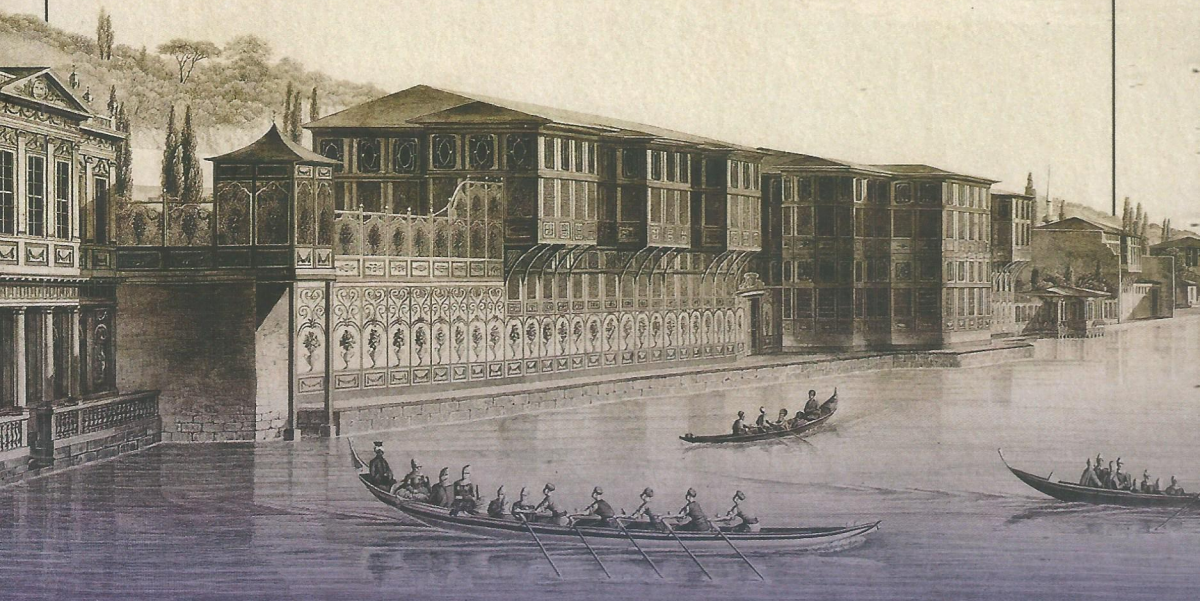

ALFA

ARAŞTIRMA

EROL MÜTERCİMLER

1954 yılında Kars'ta doğdu. Tüm öğrenim yaşamı İstanbul'da geçti. İÜ Fen Fakültesi Fizik Bölümünden mezun oldu. Deniz Kuvvetlerinde bir süre fizik öğretmenliği, Beşiktaş Deniz Müzesi Müdürlüğü yaptı ve binbaşı rütbesinden emekli oldu. 1995 yılında Avustralya'ya gitti; amacı Asya'da Budist rahiplere katılmaktı, ama olmadı. Daha önce başlamış olduğu doktora çalışmasının tez araştırmasını bu ülkede yaptı. Melbourne kentinde yaşarken SBS devlet radyosunda programcı olarak çalıştı, Türk toplumuna hitap eden *Turkish Report* gazetesinde de köşe yazıları yazdı. "Çokkültürlülük ve Türk Göçü" üzerine hazırladığı doktora tezini İÜ Uluslararası İlişkiler Bölümünde savundu. Deniz tarihi çalışmalarıyla tanınan Mütercimler, Türkiye'ye dönüşünde çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık yaptı. TRT radyosu ve TRT kanalı dahil olmak üzere birçok televizyon kanalında belgesel hazırladı ve programcılık yaptı. *Kanal 6, Star, Kanal 1, Star Haber 24* ve 2008 ortasına kadar *HABERTÜRK* kanalında dört yıldan fazla bir süre "komplo teorileri" sundu. TRT 1, Kanal 99, Cem TV, Meltem Tv, Halk TV, Tele1, Tv 100 ve günümüzde Sözcü Tv kanalında programlar yaptı. Bilgi, Yeditepe ve İstanbul Ticaret ve Haliç üniversitelerinde, Türk Devrim Tarihi, uluslararası ilişkiler ve strateji alan ve konularında lisans ve yüksek lisans öğrencilerine ders vermiştir.

Kitapları

Destanlaşan Gemiler (1984), *Milli Mücadelenin Kahraman Gemisi Alemdar* (1989), *Gaspedilen Gemi Sultan Osman* (1991), *21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türkiye Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli* (Yüksek Lisans Tezi, *Milliyet* 1992 Sosyal Bilimler Araştırma Ödülü kazandı), *Ertuğrul Faciası* (1993), *21. Yüzyıl ve Türkiye 'Yüksek Strateji'* (1997), *Bu Vatan Böyle Kurtuldu* (2004), *Düşler ve Entrikalar* (2005), *Kadınlar Gemiler Otomobiller* (2004), *Satılık Ada Kıbrıs*, (2007), *Geleceği Yönetmek* (2006), *Komplo Teorileri* (2005), *Akıl Oyunu* (2007), *Gelibolu 1915* (2005), *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal* (2008), *Stratejik Düşünme* (2009), *Aynadaki Tarih* (2010), *Gençler İçin Fikrimizin Rehberi* (2013), *Mudanya Mütarekesi* (2013), *Büyük Kumpas Ergenekon* (2013), *Hayat Bir Tesadüf* (2016), *Darbeler-İsyanlar-İhtilâller* (2016), *Siyasal Cinayetler* (2018), *Coğrafi Keşifler* (2022).

Boğaziçi'nin Gizli Tarihi
© 2024, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın tüm yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Kapak Tasarımı Alper Zeki
Son Okuma Erol Mütercimler
Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-625-449-897-8

1. Basım: Ekim 2024

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

Erol Mütercimler

BOĞAZİÇİ'NİN GİZLİ TARİHİ

Boğaziçi Yalılarında
Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi
İktisadi ve Siyasi Tarihine Yön Veren
Kişiler ve Olaylar

ALFA

Üç çocuğunun okuması için dikiş makinesi pedalında sağlığını yitiren; ATATÜRK adı geçtiğinde gözleri yaşaran Annem Mihriban Mütercimler'in anısına...
(1937-2018)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ, 9

I. HERODOTOS'TAN GÜNÜMÜZE BOĞAZİÇİ **35**
II. BOĞAZİÇİ YALILARI **103**
AMCAZADE YALISI 105
ŞERİFLER YALISI 144
SADULLAH PAŞA YALISI 163
İBRAHİM EDİB EFENDİ YALISI 189
MAHMUT NEDİM PAŞA YALISI 205
SAFVET-SAFFET PAŞA YALISI 223
KIBRISLILAR YALISI 244
SULTAN YALILARI 283
BÜYÜK MUSTAFA REŞİT PAŞA YALISI 340
KEÇECİZADE FUAT PAŞA YALISI 364
KOCATAŞ YALISI 391
RIFAT PAŞA YALISI'NDAN CEMİLE SULTAN YALISI'NA 420
YUSUF KAMİL PAŞA YALISI 471
SAİT HALİM PAŞA YALISI 485
YEDİ-SEKİZ HASAN PAŞA YALISI 523
MEDİHA SULTAN-DAMAT MEHMET FERİT PAŞA YALISI 541
TOPHANE MÜŞİRİ ZEKİ PAŞA YALISI 571
HACI AHMED HAYRİ BEY YALISI 595
OKUMA PARÇASI 614
NACİYE SULTAN-ENVER PAŞA YALISI 620
SELAHATTİN ADİL PAŞA YALISI 676
SEDAT SİMAVİ YALISI 697
TAHSİN GÜNEL YALISI'INDAN KEMAL ILICAK YALISI'NA 717
ERDAL İNÖNÜ YALISI 734
DR. RASİM FERİT YALISI'NDAN ÇİLLER YALISI'NA 763
OKUMA PARÇASI I 803
OKUMA PARÇASI II 807
ZARİF MUSTAFA PAŞA YALISI 811
KAYNAKÇA 825

SUNUŞ

Çocukluğum, ilk gençliğim Rami ile Eyüp arasında geçti. Rami'de Ayten Sokak'taki 19 numaralı üç katlı kâgir evimiz çok güzeldi. En üst kattaydık, evimizin üç cephesinden de Haliç adeta avucumuzdaydı. Eyüp Camii başta olmak üzere sur içi ve sur dışı camilerin tamamı evimizden görünürdü. Haydarpaşa tren garı ve Haliç'in Boğaz'a çıkışı da...

Orta okul üçüncü sınıftan liseyi bitirinceye kadar, Eyüp, Ayvansaray, Fener, Balat, Unkapanı, Zeyrek, sokak sokak onlarca kez dolaştım. Fatih Çarşamba, Edirnekapı, Karagümrük sokaklarında konakların karşısında saatler geçirdim. Kumkapı'da babamın kuzeni Hamit amcam ile Leyla yengemin sahip olduğu o güzelim ahşap '*konak*'ın ilk örnek olarak müteahhittin eline teslim edilerek çirkin apartmana dönüştürülüşüne tanık oldum. 1965 yılında hayattayken yıkılış tarihi, yıl 1967.

İlk kez Nişantaşı'na gelip, Teşvikiye Camii duvarına oturup apartmanları hayranlıkla seyredip, defterime kendimce çizim yaptığım yıl 1968'dir. Üstelik Rami'den yürüyerek gelmiştim.

Dikkatinizi çekmiştir, hayran olduğum tarihi yapılar konaklardı. Çünkü yalıları tanımamıştım. Üniversite öğrencisiyken arada sırada Boğaz kıyısı turu yaptığımda hayran olmaya başladım. Asıl, yalıların ilgimi çekişi, 22 Ağustos 1979 tarihidir. Deniz Kuvvetleri'nde teğmen rütbesiyle fizik öğretmeni olarak Beylerbeyi Deniz Astsubay Okulu'na stajyer olarak tayin edilişim ardındandır. Her gün sabah akşam servis otobüsüyle önünden geçtiğim Fethi Paşa Yalısı ve takiben Kuzguncuk'un estetik güzelliği olmayan araya sıkışmış hissi veren küçümencik yalıları, bende yine de hayranlık uyandırdı. Deniz Harp

Okulu'na tayin oluncaya kadar yaklaşık sekiz yıl Boğaz'ın incisi Beylerbeyi Sarayı'nın duvar komşusu olarak yaşadım! Bendeki Boğaziçi Yalı hayranlığı, sevgisi böyle oluştu. Osmanlı devlet adamları gibi konak'tan yalı'ya terfi etmiştim! Şunu da itiraf edeyim, çirkinlik abidesi olan bazılarına mimari açıdan yalı demek için bin tanık bile yetmez...

Ankara'daki görevimden sonra da bende emeği çok büyük olan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vural Bayazıt'ın özel tayiniyle, doktoramı yapmak üzere tayin edildiğim Beşiktaş Deniz Müzesi'nde 1995 yılı mayıs ayına kadar üç yıl müdür olarak görev yaptım.

İstanbul Beşiktaş'a yolu düşenler, Barbaros Hayreddin Paşa vapur iskelesine gidişte olağanüstü muazzam Deniz Müzesinin önünden geçerler. Deniz tarihimiz ve kültürümüzün olağanüstü güzelliğindeki ve eşi bulunmaz eserlerin sergilendiği bu müzenin kuruluş tarihi 1897'dir, kurucusu ise kaleme aldığı yapıtlarıyla deniz kuvvetlerimizin gurur duyduğu, deniz tarihine ilgi duyan genç subayların rol modeli subaylarından **Süleyman Nutki**'dir (1853-1924). Bahriye'de üsteğmen rütbesi taşıdığım yıllarda oğlu gemi mühendisi ve ilk Türk yapımı vapurun çizimlerini yapan Ord. Prf. Dr. **Ata Nutku** (1904-1994) ile bir kitabım (***Ertuğrul Fırkateyni Japonya Seferi***) üzerinde çalışırken babası hakkında röportaj yapma şansı bulmuştum. Aldığım notların bir kısmını yazmıştım. Sizinle de beni çok üzen bir anıyı paylaşmak istiyorum. Süleyman Nutki'yi bir yıl Deniz Harp Okulu'nun kuruluş yıl dönümü törenine davet ediyorlar. Evine gelen subaya şunu söylüyor; "Davetinize teşekkür ediyorum ama gelemem. Çünkü yalnızca bir ceketim var o da yamalı. Bu kıyafetle Deniz Harp Okulu öğrencileri karşısına çıkamam". Buna yorum yapmama gerek yok sanırım! Prf. Ata Nutku ile görüşme olanağını yaratan da deniz tarihi üzerine makaleler yazan denizaltıcı emekli Amiral **Vehbi Ziya Dümer**'di (1904-26.11.1996). Mirasını Darüşşafaka'ya bağışladığı Bağdat Caddesi üzerindeki Şirin apartmanı ikinci kattaki dairesinde kütüphanesi, kurduğu küçük müzesi ve duvardaki özellikle unutamadığım Rusya'dan getirdiği balıkçılar tablosu karşısında kendi eliyle demlediği çayı çok kez keyifle içtim. Çocukluğunun İstanbul'una ait anılarını dinledim, kırmızı plastik kaplı defterime notlar aldım.

Bugün dünyanın sanırım en önemli deniz müzesi diye kabul edilen Beşiktaş Deniz Müzesi'nin modern müzecilik anlayışıyla düzen-

lenmesini sağlayan kişi de albay rütbesine kadar deniz kuvvetlerinde görev yapmış olan entelektüel yayın ve düşün evrenimizin çok önemli yazarlarından askeri yargıç **Haluk Y. Şehsuvaroğlu**'dur (1912-1963). Bu iki duayen bahriye subayının müdürlüğünü yaptığı Deniz Müzesi'nde ben de gururla her sabah onların portrelerine bakarak arşiv ve müze kısmında müdürlük yaptım.

Şimdi de bu kitabı yazarken masamın üstünde **Haluk Y. Şehsuvaroğlu**'nun ***"Boğaziçi'ne Dair"*** yapıtı duruyor ve sunuş yazıma başlangıcı da hayranlık ve saygı duyduğum meslek büyüğümün *"Hayat Mecmuası, 1 Ocak 1963"* tarihli makalesinde kaleme aldığı **"Boğaziçi Yalıları"** başlıklı makalesiyle yapmaktayım.

«Türklerin 500 seneden beri İstanbul'da kurmuş oldukları medeni hayatın mühim bir parçasını Boğaziçi teşkil etmiştir.

Bizans devrinde boş tepelerden ve kıyılardan ibaret bulunan Boğaziçi'nde, Türkler, yazlık hayatın en rahat ve asude örneğini vermişler, bu kıyıları birbirinden güzel yalılarla süslemişlerdi.

*Ekserisi denizin üstüne kurulmuş olan iki katlı bu yayvan binalarda içtimai (*sosyal*) hayatımızın bütün unsurları bir araya toplanmış bulunuyordu.*

Yalıların mimarisi, döşenmesi, dağlardan indirilen sularla kurulan hamamları, havuzları, mutfakları, bahçeleri; buralardaki görgü kuralları, eğlenceler, kayık alemleri, musiki fasılları, edebi toplantılar hep ince bir zevkin ve medeniyetin eseri idi.

Boğaziçi kıyılarında bu yalılarla, korularla, yer yer mesirelerle, memba sularıyla, dalyanlarla, çeşmeler ve camilerle hakikaten renkli ve müstesna bir hayat kurulmuştu.

Rumeli ve Anadolu kıyılarının kendisine özgü nitelikleri vardı. Bütün Boğaziçi köylerine demokratik bir ortam hakimdi. Mesela Vezir Yalılarının yanında bulunan balıkçı evlerinde yoksullar oturur, buna mukabil, bazı köylerde muayyen sınıf (farklı görev ve gelir sahibi) *mensupları yaşardı.*

Rumeli kıyısında Büyükdere, Tarabya, Yeniköy yabancıların oturdukları semtlerdi. Bebek'te devlet görevlilerine, Rumelihisarı'nda çoğunlukla ilmiye mensuplarına, Kuruçeşme ve Ortaköy'de hanedan mensuplarına ait sahilhaneler ve sahilsaraylar vardı.

Anadolu kıyısında Beylerbeyi semtinde Hıristiyanlar oturtulmaz, burada din adamları, ilmiye mensupları otururdu.

Hıristiyan yalıları çoğunlukla gri renge boyanır, aşı boya, beyaz, yeşil Türk yalılarına ait olurdu.

Mimari Tarzı ve Göç-i hümayun

Boğaziçi yalıları XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar klasik üslupta inşa edilmişti. XVIII. Yüzyılın ortalarına doğru mimarimizin dekoru üzerinde başlayan Rokoko üslubu bu devrin sonlarında ve özellikle XIX. Yüzyılda binanın kuruluş tarzı üzerine de etki etmiş ve böylece Türk bina tarzından Rokoko üslubuna geçilmişti. Fakat Rokoko da bizden aldığı ölçü nispetleri, tezyini motifler bakımından bir Türk Rokokosu çeşidinde idi.

II. Mahmut devrinde Ampir tarzında yalılar inşasına başlanmış, Tanzimat dönemi yöneticileri Boğaziçi kıyılarında büyük ahşap yapılar yaptırmışlardı. Gene bu devirde ilk kez olarak İstanbul'a getirilen yabancı mimarlar yalıların inşasında ve diğer binalarda yeni bir mimariye önderlik etmişlerdi.

Bu devirde İstanbul'a gelen meşhur mimarlar İtalyan Fosatti, İngiliz Smith, Fransız Garnier, Bourgeois, Alman Bernrarnodt ile Zaranko'dur. [Bu arada Rum ve Ermeni kalfalar da ortaya çıkmıştır. Balyan ailesi mimarları, Kayserili Simaruoğlu Nişan ve Manol Usta gibi.]

Bu yeni mimari anlayış ile beraber saraylar ve devlet görevlilerinin yalıları Avrupa zevkine göre düzenlenmeye, döşenilmeye başlanıldı. Yeni Dolmabahçe Sarayını ve bazı köşkleri Fransız Sechon dekore etti. Dekoratör XVII. ve XVIII. yüzyılların zevkine göre saraya mobilyalar getirdi.

Avrupai tarz salon takımlarını yalılarına koyanların başında Tophane Müşiri Damat Fethi Ahmet Paşa ve Cihan Seraskeri Rıza Paşa geliyordu. Zevk sahibi ve Avrupa'yı görmüş olan Fethi Paşa, sarayların iç düzenlenmesi ve döşenmesini de üzerine almıştı. Yabancı uzmanları kendisi getiriyor, Avrupa'dan alınacak eşyanın seçilmesini bizzat yapıyordu.

Boğaziçi'nde yeni bir gelenek de başlamıştı. Yalılarda toplantılar düzenleniyor, maskeli balolar veriliyor ve vezirlerin kabul günleri saptanarak gazete ile halka bildiriliyordu.

Eski yüzyıllarda mahkûm ve sürgünde olan kişilerin yalı pencereleri, kapıları kapalı durur ve sahipleri affa uğramadan bu yalılarda canlılık eseri görülmezdi.

Boğaziçi'nde oturmaya başlama ve buradan göç etme zamanları yılın belirli aylarında olur ve izinler hükümdarlar tarafından çıkarılan iradelerle verilirdi.»

Haluk Y. Şehsuvaroğlu'na sıkça başvuracağımdan şimdilik bu girişle yetineyim.

II. Abdülhamit dönemindeki (1876- 19099 yasaklı hayat tarzı Boğaziçi'nin şaşaalı hayatını durdurmuştur. O'nun zamanında Türk zevkine ve Boğaz iklimine uyan yapı tarzımız, saltanatını Avrupa'dan getirilmiş planlara terk ediyordu. Yabancı mimar, kendi tarih yapısını ve kendi iklimine uyan tarzını bize kabullendirmişti. Yani Boğaz kıyılarının ince zarafeti rencide oluyor, adeta "üslupsuzluk" ön plana geçiyordu.

Yaz gelince sahilsaraylara taşınmak: ***Göç-i hümayun***... olarak adlandırılır, Necdet Sakaoğlu ve Nuri Bayar "Osmanlı Dünyasından Yansımalar" araştırmasında (s.99-101) şöyle anlatmaktalar:

"Osmanlı padişahlarının resmi ve özel ikametgahları, 19. yüzyıla kadar İstanbul'da Saray-ı Cedide-i amire (Yeni saray) denilen Topkapı Sarayı, Edirne'de de Sarayiçi'ndeki Saray-ı amire (Edirne) Sarayı idi. II. Mahmut (1808-1839) gerçekleştirdiği yenilikler kapsamında saray yaşamında da değişiklikler öngörülmüş, daha çok Boğaziçi saraylarında özellikle de Beşiktaş Saray-ı alisi denen kendi yaptırttığı sarayda oturmuştu. Oğlu Abdülmecit'in (1839-1861) Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırması üzerine de asıl ikametgâh burası; II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde ise Yıldız Sarayı olmuştu.

*Gerek önceki dönemlerde gerekse Hanedanın Beşiktaş sarayına taşınmasından sonra padişahların kendi harem ve Enderun halklarıyla özellikle ilkbahar ve yaz mevsimleri boyunca İstanbul'un muhtelif semtlerindeki saray, kasır, köşklere, birkaç günlüğüne, bazen haftalarca, hatta aylarca veya daha uzun süre kalmak üzere göçmeleri adetti. Buna **göç-i hümayun** denilir; padişah, sadrazama bir hatt-ı hümayun yazarak göçeceği yeri bildirir ve önlemler alınmasını isterdi.*

Padişahların Topkapı Sarayı'ndan İstanbul'daki muhtelif yazlık saray ve köşklere, hanedan yalılarına, ya da Edirne'ye göçmeleri,

Yaz ya da kış mevsimini geçirmek, dinlenmek, eğlenmek, avlanmak, bir salgının ya da afetin etki alanı dışına çıkmak, komplo ya da ayaklanma olasılıklarının uzağında kalmak gibi farklı nedenlerle olabiliyordu.

16. yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar padişahların İstanbul çevresinde sıkça göçtükleri başlıca saray ve köşkler, Üsküdar (Kavak) Sarayı, Beylerbeyi'ndeki İstavroz Sarayı, Kandilli Sarayı, Beşiktaş, Ortaköy, Yıldız, Maçka saray ve köşkleri, Haliç'te Aynalıkavak Sarayı, Eyüp'teki Bahariye Yalısı, Kağıthane-Alibeyköy köşk ve kasırları, İskenderçelebi (Florya) ve Davutpaşa sarayları idi."

Yalılara ve kıyı saraylarına göçler, saltanat kayıklarıyla olurdu. **Saltanat kayıkları** başlığı altında ayrıntılı anlatmaktayım.

Ahmet Hamdi Tanpınar "Beş Şehir"inde İstanbul'u anlatırken Boğaz betimlemelerinde kendinden geçer adeta keyfinden sarhoş olur; *"Boğaz bana daima zevkimizin, duygumuzun büyük düğümlerinden biri gibi gelmiştir. Öyle ki, onun bizde külçelenmiş manasını çözdüğümüz zaman büyük hakikatlerimizden birini bulacağız sanmışımdır. Bu bir hayal olabilir. Kaldı ki, Boğaz'ın kendisi de sanatkarane, hatta müzikaldir.*

Fatih, Tokat Bahçesi'ni kurdurmuştu. II. Bayezid sık sık Boğaz köylerine gitmekten hoşlanırdı. Yavuz, Bebek'te Bebek Köşkü'nü, III. Murad Fındıklı Sarayı'nı yaptırırlar. Beşiktaş Köşkünü sahili doldurarak genişleten I. Ahmed'dir. Dolmabahçe adı bu devirden kaldı. Fakat Saray uzun zaman Beşiktaş Sarayı adını kaybetmez. I. Ahmed sık sık bu saraya gelirdi. Bu devirden itibaren Boğaz, İstanbul zevkine girmiş denebilir. Şiirde yavaş yavaş onun sesi işitilmeğe başlar.

İlk sesleniş, IV. Murad'ın Şeyhülislam'ı Yahya Efendi'den gelir. Yahya Efendi İstinye'de bülbül dinlemesini seviyordu."

İki yazarımız daha var ki, Boğaziçi ana eksenli siyasi ve ekonomi tarihini anlatacaksanız vazgeçilemezler. ***"Boğaziçi Yalıları"*** kitabında o doyumsuz üslubuyla Kanlıca'daki yalıyı; *"Ailemin en yaşlı azasının (üyesinin) Kanlıca burnundaki ihtiyar yalısı, hasır döşeli geniş sofaları, küçük birer evi kaplayacak avizeleri, hülyaların doldurduğu havuzlu odasıyla, eski bir devrin saltanatından bir parça taşıyan ve karaya oturmuş olan kocaman bir eski zaman gemisi gibiydi. Parmaklıklı rıhtımı denize dökülen bir bahçesi vardı ki, sular bunu dilim dilim yiyordu."*

Bu denli duygu yüklü anlatan **Abdülhak Şinaşi Hisar** ile onlarca kitaba imza atmış **Samiha Ayverdi *"Boğaziçi'nde Tarih" kitabında*** yaşadığı Boğaziçi'ni özet olarak anlatmış. **İffet Evin**'in ***"Yaşadığım Boğaziçi"*** yapıtı kısa bir rehber içeriğinde. Kendisi de yalıda yaşamış

olan ***Münevver Ayaşlı "Dersaadet"*** hatırat ve tarih çalışması bilgi yüklü.

Yararlandığım kaynaklardan birisi de kendi ifadesine göre hem İstibdat hem de Meşrutiyet İstanbul'unu yaşamış olan Mehmet Sadreddin Aydoğdu veya bilinen ismiyle **Sadri Sema** (1880-3 Ocak 1964), **"Eski İstanbul Hayatının Hatıralarını"** 1952 yılından itibaren *Vakit* gazetesinde yayınlamaya başladı.

Başka bir önemli hatırat da **"Eski İstanbul Yaşayışı"**nı anlatan **Musahipzade Celal**'in (31 Ağustos 1868 günü İstanbul'un Cihangir semtinde dünyaya geldi. Asıl adı Mahmut Celaleddin'dir. Ölümü 20 Temmuz 1959) anlattıkları ve tanıklıkları da yol gösterici olmuştur. Ayrıca **Reşat Ekrem Koçu**'nun "İstanbul Ansiklopedisi" ve onlarca imza attığı kitaplar, gerçekten tam rehber oldu.

Yalnızca Türk yazarlar mı Boğaziçi ve Yalıların güzelliğini anlatmış? Elbette değil.

Gazeteci, tasavvuf müzisyeni ve önemli kitaplara imza atmış olan Nezih Uzel'in (1938-2012) dikkatimize sunduğu, 1923'te ölen ünlü Fransız romancısı ve şairi Pierre Loti Anadoluhisarı'ndaki Köprülü Yalısı'nın kurtarılması amacıyla 1915 yılında Paris'te Fransızca ***"Le Yali des Keupruli"*** bu kitap için kaleme aldığı önsöze şöyle başlıyor: *"Boğaziçi'nin Rumeli kıyısı daha şimdiden Levanten zevksizliği ile artan bizim modern barbarlığımıza baştan başa terk edilmiştir. Lakin hiç olmazsa bir asır geride olan Anadolu sahili huzurunu, son cazibe ve esrarını muhakkak daha birkaç sene muhafaza edecektir. Oradan kayıkla geçmek ağaçların hemen hemen gölgesinin altından, kapalı bahçelerin kenarından, İslam devirlerinden beri içindeki hayat hiç değişmemiş gibi duran kafesli evlerin önünden geçmek iç açıcı bir manzaradır. Bu eski zaman Türk evleri Boğazın sularına değecek gibi kenara sokulmuş, sıralanmıştır. Durmadan hızla akan suların cazibesine tutulmuş hissini veren bu eski evlerin birçoğu sanki suya daha fazla gömülmüş olmak için kazıkların üzerine istinad ettirilmiştir. Üzerlerindeki katlar kavrık cumbalarla balkon gibi suya doğru uzanmıştır. Fakat bunların hepsi ahşaptır. Çünkü eskiden adet böyleydi. Ama zamanla, kışın rutubeti ile daimî ıslaklıkla bu evler çökecek. Her gün biraz daha suya sarkan bu evlerden biri yıkılınca yerine iğrenç modern bir bina kaim olacaktır. Karşıda Rumeli sahilinde olduğu gibi. Ve böylece canım Türkiye'yi teşkil eden her şey yavaş yavaş kaybolacak."*

"***Le Yali des Keupruli***" isimli kitap M. H. Saladin ve Réné Mesguich'in bir tanıtım yazısı ile başlamakta ve Sanayi-i Nefise mektebi hocalarından M. Y. Terziyan'ın başkanlığında Mimar M. Nuri ve talebeden Ömer Şeref'in hazırladıkları renkli tablolarla devam etmektedir.

Tanıtma yazısı şöyle başlıyor:

"Türkler deniz kenarlarındaki yazlık evlere 'Yalı' derler. Eskinin bu geniş ve rahat yapılarının özelliği, sayısız pencereleri ve mimari detayları ile kompozisyonlarındaki zarafettir. Bunlar Haliç'le Karadeniz arasında iki sahile sıralanmış, bazan bir yeşilliğin devamı, bazan coşkun sulara uzanmış veya abanmış, bazan tatlı bir koyun köşesine saklanmış, bazan bir tepeciğin ucunda yükselen; Boğaziçi incileridir. Gülen tabiatın ortasında zamanla kararmış tahtaları ile bu ihtiyar yalılar manzaraya birer ciddiyet getirirler veya donuk kırmızı aşı boyası ile renk bayramında altın gibi parıldarlar.

Dünyada eşi olmayan bu muhteşem tabiat bir rint için huzur ve sükûn yuvası, bir tabiat aşığı için hayranlık mabedidir.

Odalar geniş ve havadardır. Deniz ve güneş içeriye alabildiğine dolar, içeride dıştaki basitlikle bağdaşamayacak bir tezyinat cümbüşü vardır. İşlemeli tavanlar, zevkle çalışılmış duvar kaplamaları, resimler, mermer havuz, muhteşem merdivenler...tahtadan yapılmış bu binalar ne yazık ki her türlü tahribata rahatça terk edilmiştir. Eskinin bütün bu güzel hatıraları, muhteşem bir geçmişin şahitleri, birer birer azalmaktadır... Yazık."

Abdülhak Şinasi Hisar, çocukluğundan itibaren gördüğü, içinde yaşadığı, yetişkinliğinde gözlemlediği "***Boğaziçi Yalıları***"nı adeta tuval üstünde tablolaştırmış. Yalı sahiplerini, tarihteki rollerini anlatmaya başlamadan önce, yalıların içinde yaşayanlara, tarihe tanıklık edenlere ne anlam ifade ettiğini anlamak gerektiği düşüncesiyle, katılacağınız inancıyla bu büyük yazarın **Yalıları** resmedişini öncelikle belleğimize yerleştirmenin önemli olduğunu değerlendirmekteyim. Yazım biçemine de dokunmadan aktarıyorum:

<<Eski Boğaziçi'nin yalıları güya hendesi (aritmetik) *bir hesap neticesi değil de bir kalbin temayülleri, bir hevesin alakaları, bir vücudun hastalıkları, bir ömrün tesadüfleri ve bir nasibin tecellileriyle hasıl olmuş hissini veren; büyümüş, ihtiyarlamış, pörsümüş, solmuş, rengi uçmuş, kısmen göçmüş, kadit olmuş, su ile şişmiş, bir yanına yatmış veya ilk gençliğin enkazı üstüne yeniden boyanmış, taranmış,

süslenmiş halleriyle; hikaye eden, şiir okuyan, genç, orta yaşlı veya ihtiyar; resmi veya laubali; efendi, bey veya paşa; mahalle kadını veya hanımefendi; tanışık, akraba veya yabancı; hep canlı mahluklar gibi görünürler, hep bir ruh, bir hüviyet ve bir hayat ifade ederlerdi.

Yalıların tabiata aykırı büyümüş, devleri hatırlatan pek büyükleri, gözleri bir intizam hissiyle tatmin eden ortancaları ve oyuncaklarla çocukları hatırlatan küçücükleri vardı.

Bütün bu yalılar eski Boğaziçi hatıralarını sayıklarlar; içlerinden, çok ihtiyarlamış bazıları sanki masal veya ninni söylerler; bazıları da geçmiş bütün bir ömrün destanını anlatır gibi mahzun görünürlerdi.

Yalıların çoğu eski zaman terbiyesini almış, başlarında mahalli, Şarklı ve bize meçhul bir ilim yaşayan, gönüllerinde bize eski gelen bir alem taşıyan ve ömürleri hülyalarına uymamış olan ihtiyar hanımlara benzerlerdi. Kimlere benzediklerini etrafımda kolayca teşhis ederdim.

Yalıların, denize girmiş, direkler üzerinde sulara konmuş olanları vardı. Ne hülyalarını ne rüyalarını hâlâ bitirememiş olanları vardı. Bazı yalılar, suların kenarında, geçecek hülyaları avlamak için kurulmuş dalyanlara benzerler; bazı yalılar, yelkenleri rüzgarla dolmuş, hayal iklimlerine hareket edecek gemilere benzerlerdi. Neye benzerlerse benzesinler, bütün bu yalılar eski Boğaziçi mahluku idiler.

Uzaktan ve dış görünüşlerinden bunların hepsini tanır, hele kaçını ta vücutlarındaki gizli delik deşiklere, ruhlarının içlerine kadar nasıl mahrem bilirdim!

Ailemin en yaşlı azasının Kanlıca burnundaki ihtiyar yalısı, hasır döşeli geniş sofaları, küçük birer evi kaplayacak avizeleri, hülyaların doldurduğu havuzlu odasıyla, eski bir devrin saltanatından bir parça taşıyan ve karaya oturmuş olan kocaman bir eski zaman gemisi gibiydi. Parmaklıklı rıhtımı denize dökülen bir bahçesi vardı ki, sular bunu dilim dilim yiyordu.

Boğaziçililer, nesilden nesle, yalılarında yaşaya yaşaya o kadar çok hususiyetle ünsiyet peyda etmişlerdi ki, bu yalıların tatlarının ve Boğaziçi güzelliklerinin tiryakileri olmuşlardı. Bu yalılar, önlerinden kayıkla geçilirken, ***Binbir Gece Masalları*** *saraylarına benzelerdi. Bu yalılar, eski zaman kadınlarının adeta feracelerinin renklerine, çiçek ve reçel renklerine, gül, çilek renklerine, yavruağzı, kavuniçi, karanfil kırmızısı gibi tatlı renklere bürünürlerdi. Ve hepsi de mahrem bir hayatın mahfazası olurlardı. Bu yalılar, bu sularla öyle hemhal olurlardı*

ki, nasıl, bir ud görünce o daha sükût ederken bile biz biraz musiki duyar gibi olursak, bu yalıları görünce de biraz Boğaziçi sabahı, Boğaziçi akşamı, gecesi mehtabı, rüyası ve hülyası duyardık. Onlar öyle şahsiyet sahibi, bir musiki değilse de bir Boğaziçi aleti olmuşlardı.

Boğaz tiryakilerinin daha ziyade severek "leb-i derya" da dedikleri bu eski halis Boğaziçi yalıları klasik mimarisinin hususi vasıfları vardır. Boğaziçi dediğimiz incelik, güzellik, sanat harikasını vücuda getiren yalıyı yapan hassas mimar, ince birtakım hesaplara istinat eder: yalıyı, önündeki denizin emsalsiz mavisiyle arkasındaki dağların yeşili arasında açar. Öyle ki, sofalar üzerindeki odaların kapıları açılınca, ön taraftaki sular ve arka taraftaki yamaçlar gözler için birleşir.

Ayrı birer binası yoksa bütün yalıların yarısı harem, yarısı selamlıktır. Alt katın sofalar ve odaları mermerdir. İkinci kata yayvan ve geniş merdivenle çıkılır. Yukarı kattaki sofalar ve odalar ahşaptır. İklim çok güneşli olduğundan pencerelerin üstünde, gözleri güneşten korumak için, adeta bir kasketin önü gibi, geniş saçaklar vardır. Bütün mimari, yalının denizle devamlı irtibatı üzerine müstenittir. Yalının önünde yol yoktur. Yalı, deniz sathına gömülmüş ve hatta bazen toprak değil, su üstüne yapılmış ve denize bakan odalar su üstüne çıkmıştır. Önlerindeki suları sanki daha ziyade içlerinde duymak için odaların altlarında kayıkhaneler vardır. Daha çok ve daha yakından su sesi dinlemek için, su sesine yalı içinde bir ilave olsun diye, bu yalıların sofalarında ve hatta bazen bunlara ilaveten bazı odalarında ayrıca birer havuz bulunur. Eski Türk, aşığı olduğu bu sesleri daimî olarak duymak isterdi. Öyle ki, bu sular mütemadiyen akar, yalıda bu ses gece gündüz eksilmezdi. Hasretini duyduğu suların sevdasını yakından tatmin etmek isteyen eski Türk'ün bu aşkının ifadesi Boğaziçi yalısı olmuştur.

Bütün yalılar birbirlerine, üst üste bitişik değillerdi. Bu yalıların her biri bir bahçe içinde olduğundan bu bahçelerin ilavesiyle, suyun yüzünde gördükleri maviliğe ve dağların yeşiline, yan taraflardaki odaların pencerelerinden, çiçeklerin renk alemini de katmak istemişlerdi. Bu pencerelerden, bahçelerinin renk renk açan çiçeklerini görürler ve sükutlarını duyarlardı. Böylelikle yalının genişlik, yükseklik ve sessizlik tatlarını karıştırırlar, birleştirirlerdi. Yalının mimarisinde, yan yana iltihak edebilecek bu odalarla sofalarının aleminden sonra diğer odalar yalının harem veya selamlığına alınmazlar, yani, uşak, kayıkçı, bahçıvan odaları mutfak dairesi hep yalı haricinde yapılırdı.

Böylece, Boğaziçi, kayıklarla geçilirken, iki sahil boyunca, sırasıyla görünen gönül açıcı manzaralar, rengarenk evler, hülyalı yollar, beyaz saraylar, saray gibi yalılar, beyaz camiler, beyaz ve ince minareler, bahçeler, parmaklıklar, korular, köşkler, çeşmeler, kameriyeler, ağaçlar, çiçeklerle yirmi beş kilometrelik bir yol tutardı. Fakat bu emsalsiz yolu ifade için buna bir hıyaban (iki tarafı ağaçlıklı yol, bulvar)*, bir şehrah* (ana yol) *demek kâfi gelmez. Onu tarif için, uzun ve geniş bir havuz ve eski zamanın güzel tabiriyle, bahçe kelimelerine karışan, cennet diyarı manzaralarından bahseden hayali bir kelime bulmak, icat etmek lazım gelir. İnsanın bu füsuna kapılıp Nedim'in mısrasına uyarak "Bir peri suret görünmüş, bir hayal olmuş sana!" diyeceği gelir.*

Fakat yalı boyu denilen sahil kısmında yan yana sıralanan asıl yalıların sahipleri için Boğaziçi bilhassa yaz ve deniz diyarıydı. Burası sayfiye, hava tebdili, keyif, neşe, inşirah, huzur, muaşaka ve hayal yeriydi. Bu, bir deniz değil, bir nehir değil, Boğaziçi'ydi.

Her sene yaza doğru, Pazar kayıklarına doldurulan ve saraylıların al renkli çuhalara, şehirlilerin beyaz örtülere sardıkları eşya denkleri odalara taksim edilir, haremlerin kafesli, selamlıkların kafessiz pencereleri açılır ve Boğaziçi mevsimi, hamdolsun, bir kere daha başlamış olurdu.>>

Eski İstanbul'da yaşayışı anlatacaksanız Musahipzade Celal'e de başvurmadan olmaz, Boğaziçi hayatını şöyle anlatıyor: *"Boğaziçi'nin mamur olduğu devirlerde, o sarayların, köşklerin arasında güller, yaseminlerle süslenmiş bahçeler içinde yirmişer, otuzar odalı haremli, selamlıklı vükela ve zengin yalıları da sahillere ayrıca bir güzellik veriyordu.*

Bunların kendilerine mahsus iki çifte, üç çifte piyade kayıkları (kürek çekenler) yani hamlacıları vardı. Bunlarla İstanbul'a gidip gelirlerdi.

Bu yalıların yiyeceğini, içeceğini taşımak için de ayrıca Vekilharc'a mahsus bir masraf kayığı kullanılırdı.

Selamlık kısmında, paşanın veya zenginlerden olan ağanın kendisine mahsus üçer yanı döşeli oturma odası ve misafir odası ve birçoklarında, ayrıca birer kitap odası ve gece yatısına gelecek misafirler için birkaç misafir yatak odası bulunurdu.

Sonra kâhyanın, vekilharcın ve başağanın odaları; daha sonra kayıkçı, aşçı, seyis, ayvaz koğuşları (Bunlar Van'lı Ermenilerdi, kadınlar sokağa çıktığı zaman bohçalarını taşırlardı.) vardı.

Harem dairelerinde de hanımefendilerin, kâhya kadınların, baş kalfaların, cariyelerin odaları; misafir kabul edilecek geniş divanhaneler ve yemek, gece yatısına gelecek misafirler için yatak odaları bulunurdu. Bu tertip, İstanbul'daki kışlık konaklarda da böyle idi. Yalnız konaklarda arabacılar, yalılarda kayıkçılar bulunurdu."

Yalıların mimari yapılarını anlatmayacağım, zaten haddim de değil, ama yukarıdaki uzun alıntıda mühendisliği, mimarlığı, süslemeciliği yeteri ölçüde anlatmış olan **Abdülhak Şinasi Hisar'**ın kaleminden, birincil ağızdan, kulak ve göz tanığından Boğaziçi Yalılarına devlet üst düzey görevlilerinin, zenginlerin, yabancı uyrukluların, saray mensuplarının, Mısır ve Suudi Arabistan saraylarına mensup şahsiyetlerin, yoğun ilgi gösterip, neden bu kıyılarda yaşamak için can attıklarını öğrenmiş olduk. Avrupa'da özellikle Orta Çağ'da prensler, burjuvazi, olgunlaşmış olan aristokrasi şatolar, saraylar, görkemli binalar inşa ettirme etmenleri neyse, benzer düşünceyle Osmanlı'da da aristokrasi yalılar, konaklar inşa ettirmişlerdir.

Bu yapılar ahşaptır. Bunun nedeni, malzemenin kolay tedarik edilir oluşundan başka, ahşabın ucuz oluşu önemli rol oynamıştır. Pera tarafında ise taş yapıların inşa edilişinin nedeni ise bu binaları yaptıranların varlıklı kişiler oluşudur ve bu binalarda dört mevsim oturuluyordu. Yalıların ahşap yapılışının nedeni ise, malzemenin ucuzluğuna karşılık yazlık konut oluşudur ve en önemlisi de rutubete karşı önlem alınmış olduğu düşüncesidir. Doğal olarak Boğaz'a özgü bir üslup oluşmuştur.

Ruşen Eşref Ünaydın'ı (1892-1959) adeta yapışık ikiz gibi Atatürk'ün yanından ayrılmayan, Millî Mücadele'nin canlı tanık gazetecisi olarak bellemişiz ama "Yalılar" konusunda da makale kaleme almıştır. Yazmakta ki; Boğaziçi'nin en kendine mahsus güzelliklerinden biri: Yalılar!

"Kimi taştan, kimi tahtadan, kimi taze renkli, kimi yorgun yüzlü, bin bir biçimli yalılar!.. Bunlar iki kıyı boyunca kâh denizin ta üstündeler kâh kendi rıhtımlarının kenarındalar ve kâh dar bir caddenin berisindeler...

Yalılar her mevsimi başka bir semtte geçirmeye alışkın eski İstanbul zenginlerinin, vükelasının birkaç ay deniz ve koru sefası sürmek için kurdurmuş oldukları su kenarı konakları...

Bunlar, kayılardan başlıyor ve gövdeleri yüksekliğindeki bahçe duvarları arasında kapalı ağaçların gölgesindeki kat kat setlere yapışık merdivenlerle, –kubbelerini salkım yaprakları örtmüş, her biri manzaraya bir değişiklik veren basamaklarını otlar ve yabani çiçekler bürümüş taş merdivenlerle– yamaçlardaki köşklere kadar da uzuyor. Böylece suyun keyfi, bahçenin ve geniş ufkun keyfi ile birleşmiş oluyor.

İki köy arasındaki boşluğu yalılar dolduruyor... kenara bir sel gibi boşanan köylerin önlerini bunlar kaplıyor... Bir bakışta anlaşılıyor ki kayılar umumiyetle paranın ve haşmetin, yamaçlar ise ekseriya orta halin ve tevazunundur. Çünkü Boğaziçi evleri yalılaştıkça gürbüzleşiyor, renkleniyor, şıklaşıyor. Bu bakımdan yalıları, artlarındaki yoksulluk manzarasını denize karşı kapayan birer engin paravanaya benzetmişimdir.

Yalıları, Boğaziçi denen bin bir alımlı güzele imrenmeden bir an bile yaşamamaya andetmiş sevdalılar sandığım da oluyor... bana öyle geliyor ki yalıların ta en kayılara kadar o hodbin sokuluşları ve geniş yalnızlıklar içinde o usanmaz bekleyişleri, hep bu sevgiye tutulduklarını gizli yememekten ileri gelmiş coşkunluk hareketleridir...

Yalılar, onu seve seve soluyorlar ta onun yanında eriyesiye ve onun bağrında ölesiye kadar... Yalılar ki bütün ömürlerince biçimlerinden adetlerine kadar tekmil onun füsunu altındalar... onun için, yalılardan birinin kapısını açıp daha avlusunun serin loşluğuna girince, cömert bir ruhun, tadına doyulmaz mahremiyetine alınmak üstünlüğüne erdim gibi oluyorum."

G. V. İnciciyan, ***"Boğaziçi Sayfiyeleri"*** yapıtında padişahların Boğaziçi'ne ilgi duyuşları ve buralarda yerleşim alanları oluşturmalarını (s. 91-92) anlatmakta.

Osmanlılar döneminde özellikle Kanuni Sultan Süleyman çağında Boğaziçi'nde çok sayıda yazlıklar ve dinlenme konutları yapıldı. Kule Bahçesi, Sultaniye, Tokat vs... Sonra Sultan IV. Murat yeni yeni binalar yaptırdı. Bunlardan Üsküdar ile Kadıköy arasında bulunan Kavak Sarayı anılmaya değer. Sultan III. Ahmet döneminin vezir-i azamlarından Nevşehirli İbrahim Paşa, İstanbul Limanının bitiminde, yani Boğaz'ın dışı kabul edilen Kağıthane taraflarında yeni yapılar yaptırdı. Bunların arasında fıskiyeli havuzlu bir saray da vardı. Bunun üzerine zamanın büyükleri Kağıthane deresinin iki yanını yazlık ev-

lerle doldurdular. Eski zamanlarda orası Borbizos (Vorvizos) adını taşıyor. Sultan III. Ahmet'in denizden korkması da Kağıthane yöresinde yazlıkların çoğalmasına başlıca neden oldu. Sultan Ahmet bu korkusundan hiç sevmezdi Boğaz'a çıkmayı. Kağıthane ve Aynalıkavak'a giderdi her zaman. Bir seferinde çok sevdiği kendi Mutfak Ağasının Baltalimanı'ndaki evine-yalısına çağrılınca çektirme gemi ile zar zor gidebildi. Sultan Ahmet ancak Ortaköy ile Beşiktaş arasında, eskiden Çırağan Yalısı, sonradan Sultan Yalısı denilen, deniz kıyısındaki yazlığına giderdi. Burada İbrahim Paşa'nın çok sevdiği lale bahçelerinde mevsim gelince gece eğlenceleri yapılır, çiçek bahçelerinde fenerler yakılırdı. Ancak Kağıthane deresi kıyılarında yapılmış olan bu büyük yazlıkların hepsi 1730 yılındaki ayaklanmada yerle bir edildi. (Bu ayaklanma 28 Eylül 1730 tarihinde Patrona Halil tarafından başlatılmış, parasal desteği de bir Rum kasap sağlamış, günlerce sürmüştür. Sonunda, Sultan III. Ahmet tahttan indirildi, Sadrazam İbrahim Paşa ve onun iki damadı öldürüldü. III. Ahmet'in yerine yeğeni I. Mahmut padişah oldu. İsyan 25 Kasım'da Patrona Halil ve çevresindeki adamlarının Topkapı Sarayı'na toplantıya davet edilip öldürülmesiyle sonlandırılabildi. Fakat artçıları devam etti. 26 Mart 1731 tarihinde bir isyan daha patladı. Bunu babasının tahttan indirilmesine ve kocası Nevşehirli İbrahim Paşa'nın kellesinin vurulmasına tepki gösteren Fatma Sultan'ın organize ettiği iddia edilmiştir. e.m.)

Sultan III. Ahmet'in halefi Sultan IV. Mehmet (Avcı Mehmet), denizden hiç korkmaz, aksine çok severdi. Öteki padişahlardan da daha fazla eğlenceye düşkündü. Eskiden yapılan yazlıkların hepsini onardı, genişletti ve süsledi. Hepsine gidip kalırdı. Bütün bu yazlıklar içinde yalnız Kandilli'deki satışa çıkarıldı.

Osmanlı döneminde zamanın büyükleri, ulemaları en fazla yazlığa çıkan kimseler olmuştur. Özellikle Rumeli yakasına fazla rağbet oldu. Halkın yazlıklara gitmeye başlaması Sultan IV. Murat zamanında görüldü ve Sultan III. Mustafa'dan sonra çoğaldı ve alışkanlık haline geldi.

Yazlığa çıkmak alışkanlık olunca, kolera olaylarının azaldığı görüldü. Halk bu hastalıktan kaçmak için köylere akın etti. Oralarda oturdukça rahata ve eğlenceye de alıştılar. Ayrıca kentte zaman zaman çıkan yangınlardan sonra da yanan yerlerde oturanlar köylere göçe başladılar.

Rum ahali de çeşitli nedenlerle köylerde yaşamaya başladı. Gözden düşen ağaları, beyleri kent içinde oturmaya izinli olmadıklarından köylerde otururlardı. Bu koşullar altında, onların akraba, ahbap ve dostlarından olanlar, ziyarete gittikçe bu çevreyi görür, sever ve yavaş yavaş bu köylerden arazi alarak yerleşirlerdi.

Philip Mansel, "*Dünyanın arzuladığı şehir 1453-1924* ***Konstantiniyye***," yapıtında (s.222-226) Boğaziçi ve yalılarını uzunca anlatmıştır.

XVIII. yüzyıla kadar Boğaziçi kıyıları üzüm bağları, bahçeler ve meyveliklerle kaplıydı. Her köy başka bir meyveyle ünlüydü: Rumelikavağı ve Ortaköy kirazıyla, Beykoz ceviziyle, Mecidiyeköy dutuyla bilinirdi. XVII. yüzyılda Melek Ahmet Paşa, Boğaz ve Haliç kıyılarındaki, on iki yalısında misafirleriyle beraber "lal renginde (**la'l**... İbrânîce'den lāl şeklinde Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçtiği sanılmaktadır), sulu kirazları" yemeye doyamazdı.

Yalılar kısa sürede Konstantiniyye yaşamının mühim bir parçası haline gelmişti. Paris'te XVII. yüzyıl ortalarından itibaren, ahşap ev yapımı yangın tehlikesi nedeniyle giderek yasaklanıyordu. Osmanlı başkentinde ise, XVI. yüzyıldan sonra çoğunlukla ahşap evler inşa ediliyordu. Bunun nedenleri sadece kerestenin kolay bulunması (Anadolu ormanlarla kaplıydı), ucuzluğu ve inşaatın çabuk tamamlanması değildi – büyük bir evin inşası iki ya da üç ayda tamamlanıyordu. Nedenler arasında şehrin coğrafi ve estetik hassasiyeti de vardı. Konstantiniyye bir fay hattı üzerinde kurulmuş, depremlerle sık sık yıkıma uğrayan bir şehirdi. Depremlerin en korkunçları 1509 (küçük kıyamet), 1648, 1719, 1766 ve 1894 tarihlidir. Kereste taşa oranla daha esnek olması nedeniyle depreme daha iyi dayanıyordu. Konstantiniyye'nin bir su kenti olduğu da düşünülürse, kereste rutubeti taştan daha fazla emiyordu. Kereste seçimi diğer yandan manzara sevgisini de yansıtıyordu: Ahşap duvarlar taş duvarlara nispetle daha bol ve geniş pencereleri mümkün kılıyordu.

Yalılar ve konaklar, dışarıdan bakıldığında etraflarındaki bahçeler kadar cazip görünmüyordu. Genellikle pas kırmızısına boyanıyor ve ayırt edici özelliklere rastlanmıyordu. ***Köprülü Yalısı***, Çengelköy'deki ***Sadullah Paşa Yalısı*** ya da Bebek'te Hıristiyan gemi sahipleri için yapılmış olan dört katlı, ahşap ***Kavafyan Evi*** gibi günümüze kadar kalmış eski evlere bakıldığında, dış görünüşün Venedik Kanalı'nın iki yanındaki taş saraylara nazaran önemsenmemiş olduğunu görürüz.

Bunun nedeni, tahmin edilebileceği gibi, hanedandan duyulan korkudur. Ev sahipleri, Sultan Boğaz'da ya da Haliç'te sandallarıyla gezerken evlerini görüp onaylanmamasından ya da imrenmesinden endişe etmiştir. Kimi zamanlar, hele ev sahibi Hıristiyan'sa, farklı binalar gibi görünmesini sağlamak amacıyla aynı yapı değişik renklerle boyanırdı. Kâğıt üzerinde, Hıristiyanlar ve Museviler deniz kıyısındaki evleri Müslüman evlerinden yaklaşık bir metre alçak olmak zorundaydı – ama genellikle parayı bastırır ve bu kuraldan muaf olurlardı.

Yalının ana odasına sofa denirdi. Sofa, üst katta bulunan geniş bir kabul odası ya da yine üst kat odalarının birinde yerden yarım metre yüksekliğinde bir çıkmaydı. Gösterişli halılarla kaplanır ve duvar kenarlarında divanlar yer alırdı. Tavanlar, pencereler ve çerçeveler parlak renkli çiçek motifleri, fiyonklar ve arabesk süslemelerle dekore edilirdi. Duvarlardaki gözlerde çiçek vazoları ya da buhurdanlar bulunurdu. Çiçekler ya mavi-beyaz vazolarda, ya da tek sap olarak uzun boyunlu, Venedik tarzı cam vazolarda muhafaza edilirdi. Aynı iç döşeme üslubu Hıristiyanlar, Museviler ve Müslümanlar tarafından da kullanılırdı. Fener'i konu alan ünlü *Anastasius* (1818) romanının yazarı, Anglo-Flemenk tasarımcı Thomas Hope'a göre, Fener'deki Rum evlerinin "odaları şark ihtişamının bütün debdebesiyle döşenmişti. Yerleri boydan boya İran halıları kaplıyor, duvarları Ceneviz kadifeleri örtüyor ve yüksek tavanlarda yaldızlı kafesler uzanıyordu. Gümüş buhurdanlardan yayılan pahalı kokular bulut gibi her tarafı kaplıyordu". Zengin Rum evlerinin çoğunda, Müslüman komşularında olduğu gibi, kadınlar ve erkekler için ayrı bölümler vardı.

Osmanlıların göçebe geçmişinin bir yansıması kabilinden mangallar, sehpalar ve duvarlar boyunca uzanan süslü divanlar dışında pek mobilyaya rastlanmazdı. Şilteler gömme dolaplarda saklanır ve geceleri yatmak için yere serilirdi. Başlıca lüks göstergeleri mücevherler ve dokumalardı – yer ve duvar halıları, minder kılıfları. Bir Rus diplomat, Veziri Azam ve Kaptan Paşa'nın evlerini ziyaret ettikten sonra şunları yazıyordu: "Evler dışarıdan son derece sade görünmelerine rağmen içeride tam bir lüks ve ihtişam hüküm sürüyor. Altın, pahalı kumaşlar, inciler ve kıymetli taşların bolluğunu anlatmaya kelimeler yetmez."

Lady Mary Wortley Montagu de aynı fikirdeydi. 1718 yılında, III. Ahmet'in Veziri Azam İbrahim Paşa ile evli olan 14 yaşındaki kızı

Fatma Sultan'ın sarayını ziyaret etmişti. Fatma Sultan, dokuz yıl önce büyük bir törenle evlendiği Ali Paşa'dan dul kaldıktan sonra, halen ikinci evliliğini sürüyordu. Saray bugünkü Çırağan Sarayı'nın bulunduğu yerde inşa edilmişti:

Boğaziçi'nde daha latif bir yer olamaz. Türkler onun kaymetini pek iyi biliyorlar. Sayfiyelerini Boğazın sahillerine yaptırmışlar. Gözün önünde Asya ve Avrupa'nın en güzel manzaraları seriliyor Yanyana yüzlerce muhteşem saray var. Mevki ve büyüklükleri burada her yerdekinden daha kararsız olduğundan, ekseriya üç tuğlu bir paşanın varisleri, onların bıraktıkları evleri muhafaza ve idare edebilecek kadar zengin olmuyorlar; bu yüzden birçok harap saraylar var.

Dün, Petervaradin'de ölen Sadrazam Ali Paşa'nın sarayını gördüm. Bu sarayı karısı ve şimdiki Padişahın kızı (Fatma) Sultan için yaptırmış. Bu şerefin safasını sürecek kadar da yaşayamamış.

Arkasında kalan tepenin yeşil etekleri üzerinde, kanalın [Boğaziçi] en güzel beldelerinden birinde yer alıyor. Kapladığı alan son derece geniş, muhafız bana içinde 800 oda olduğunu söyledi. Saymadığım için tam olarak bu kadar oda var mıydı bilemeyeceğim, ama sayının çok fazla olduğu şüphe götürmez. Hepsi tepeden tırnağa mermer, altın yaldız ve en zarifinden meyve ve çiçek resimleriyle kaplı.

Bu sarayın en güzel yeri de hamamları. Yanyana ve eş iki hamam; Yıkanılacak yerler, kurnalar, tabanlar, hepsi beyaz mermerden, tavan altın yaldızlı; duvar, Japon porseleni ile kaplanmış.

Hamamın yanında iki salon var; biri öbüründen yüksekçe, yükseğinde birçok sedirler var. Tavanın dört köşesinden, birbiri altında beyaz mermerden çanaklara sular dökülüyor ve yere kadar, böylece kat kat şelaleler meydana geliyor. Bu sular nihayet salonun ortasındaki, büyük bir havuzda toplanıyor, havuzun göbeğinde de suları tavana kadar püskürten bir fıskiye var. Duvar bir kafesten ibaret, boydan boya asma ve hanımelleri ile örtülmüş. Bu bitkisel duvar halıları, suların serinliği, loşluk, insanı kendin geçiriyor.

Saraya son derece uygun bir tarzda düzenlenmiş bahçede çardaklar, çeşmeler ve gezinti yolları hoş bir dağılım sergiliyor.

Arasıra kızını ziyarete gelen padişah için yapılmış daireye gelince, her taraf meşeyle kaplı ve çivi yerine zümrütler kakılmış. Bu sarayın diğer birçok odaları var ki, ahşap kısmı, sedef nakışlı zeytin ağacından ve Japon porselenleri ile dolu olanlar var. Sayısız koridorlar bo-

yunca çiçek sürahileri ve porselen meyve tabakları yer alıyor. Büyük bir itinayla alçıdan dökülmüş ve canlı renklere boyanmış bu tabaklar, insanda büyüleyici bir etki yapıyor. Pencerelerde İngiltere'nin en güzel billurları, bu sarayda, devletin bütün servetini emrinde bulunduran ve onu istediği gibi harcayan muhteşem ve mağrur bir delikanlının yapabileceği lüks var. Bazı odalar çinilerle tezyin edilmiş.

Miss Julia Pardoe (1806- 26 Kasım 1862) İstanbul'u ilk olarak 30 Aralık 1835'te babasıyla birlikte ziyaret eder. Tahtta Sultan II. Mahmut oturmaktadır. Pardoe adım adım gezdiği İstanbul izlenimlerini anlattığı kitaplarından birisi "Boğaziçi'nin Güzellikleri"dir. Fransa'da ve İngiltere'de birkaç kez basılmış bu yapıtında "Boğaz'daki Türk Evleri" başlığı altında anlattığı gözlemlerinde 'yalı' veya 'sahilsaray' tanımını kullanmıyor yalnızca 'ev' diyorsa da, bizleri Boğaziçi'nin gizli tarihini kayıkhanelerinden içeri süzülüp, harem ve selamlık dairelerinde dolaştırarak yalıların tarihi dehlizinde yolculuğa çıkarıyor:

"... seyyahın oturduğu hafif kayık dalgaların üzerinde sürüklenirken, Boğaz'daki neredeyse bütün ev sakinlerinin maddi durumu, oturduğu evin görünümünden anlaşılabilir. Gözdelerin ve saraylıların evi, 'binbir yaldızla ve renkli süslü' cepheleriyle 'devasa bir bina'. Haremin kafesleri rengarenk boyanmış, teraslar çiçeklerle süslenmiş, mavi dalgaların güneş altında ısındığı mermer basamaklar hizmetkarların izdihamına uğramış ve sahibini bekleyen kayık, basamakların hemen dibinde masallardan çıkma bir ağaç gibi yaldızlı ve kırmızı ışıltılarla parlıyor. Arabesk motifler duvarları süslüyor ve büyük bahçelerin ulu ağaçlarının arasından sevimli köşkler kafalarını uzatıyor. Çiçek kokuları ve müzik sesleri, suyun sesine karışıyor ve her yerde buram buram varsıllık solunuyor.

Görevden alınmış beylerin ve gözden düşmüş bakanların evleri de bir o kadar ihtişamlı ve vakur, ancak değişim izleri her yerde görülüyor. Yapının üstüne ağır bir el düşmüş ve parlak renkler bu baskının altında solmuş. Mermer terasların üzerinde otlar boy veriyor, rüzgâr kırık camlardan ve parçalanmış kafeslerden odalara dalıyor. Burada, zihinde yapının asıl tasarımı hakkında bir fikir bırakan çürüme gösterisi elle tutulur halde.

Ancak sürgünlerin boş evleri daha hüzünlü bir hikâye anlatıyor. Burada gerçek ve yapmacıksız bir harabede, yabani otlar taşların çatlaklarından yükseliyor; rezeleri dökülmüş panjurlar rüzgârda tıkırdıyor;

çürüyen tavandan yağmur içeri sızıyor ve ıssız, yanılanan dairelerin solgun freskleri arasında binlerce çizgi oluşturuyor; balkonlarda kumrular yuvalanıyor, bahçedeki ağaçların dallarında çekirgeler yaygara kopartıyor; onlar, ıssız ağaçlığı uyandıran tek ses oluyor.

Ermenilerin ve Rumların evleri istisnasız olarak mat kırmızı veya kurşuni renge boyanmış. Türklerin zevkini çıkardığı daha canlı renkler onlara yasak. Yahudilerin evleri karalara bürünmüş. Daha zengin reayalar olağanüstü büyüklükteki evlerini iki farklı renge boyayarak iki farklı ev havası yaratıyor.

Boğaz'daki ev tarzlarından daha düzensiz ve daha hoş görünen bir şey yoktur. Türkler doğayı o kadar seviyorlar ki önlerine gelen yere bir çıkma, bir kanat yapıyor, böylece kimsenin erişemediği bir manzaraya göz ucuyla da olsa bakmayı başarıyorlar. Bu evler Boğaz'ın dört bir yanına serpiştirildiğinden, Türklerin kır evleri aynı binanın yan yana dizilmiş parçaları gibi görünüyor.

Bu evlerin, bir dizi verimli ve gür ormanlarla kaplı tepelerle desteklenerek uzun bir bahçe ve sayfiye alanı oluşturduğu ve Boğaz'ın hızlı dalgalarıyla yıkandığı düşünülürse, ne denli eşsiz bir görüntüye haiz olduğu anlaşılabilir. Havadaki esenlik, ortamdaki esneklik, abartısız bir şekilde kentin ana yolu olarak adlandırılabilecek Boğaz'daki daimî hareket ve dört bir yanındaki muazzam manzara; bu evlere, gördükleri yaygın ilgiye yaraşır birer yazlık konak havası veriyor.

Çoğu yerde binalar, denizin tam kıyısına dikilmiş ve korunaksız, terassız. Evlerin üst katları çoğunlukla zemin katın üstünde, dışarıya doğru bir çıkıntı yapıyor ve suyun üzerinde, sade bir şekilde asılı duruyorlar. Boğaz, pencereden birkaç metre aşağıda olduğundan elbette daima bir dokunulmazlık içinde değiller. Sık sık gemiler manevra yaparken rüzgârın *azizliğine uğrayınca halat parçaları evlere dolaşıyor, cıvadralar* [Pruvadan ileri doğru uzanan ve ucuna flok yelkenin bağlandığı çubuk] *pencereden içeri dalıveriyor ve çatıyı söküyor ve en gülünç kazalar vuku buluyor. Yine de ev sakinleri bu tür olasılıklara karşı zevklerinden feragat etmiyor ve böylece su saraylarını bütün cesaretleriyle, sanki parlak dalgalarda gölgelerini yüzdüren gemiler ışıltılı pruvalarıyla* [geminin baş bölümü] *suları yarmıyormuş gibi inşa ediyorlar.*

Bu sade evlerin, haremin mahremiyetini korumak için sıkı kafeslerle kaplanmış asma teraslarıyla Boğaz'a çiçeklerin rayihasını sal-

maları, onların diğer güzelliklerinden biri. Evin kayıkları için kemerli girişlerden içeri uzanan küçük kanalların çıktığı, avlunun ortasındaki geniş havuzda, ev sakinleri gelip geçenlerin kem gözlerine maruz kalmadan kayıklarına binebiliyorlar.

Bu ilginç evlerin iç kısmı genellikle zevkli döşenmiş ve buralara mütemadiyen bir neşe havası hâkim. Duvarlar fresklerle, manzara resimleri, meyveler ve çiçeklerle süslenmiş. Tavana da çok güzel süslemeler yapılmış. Kısacası, bu evler yaşanası ve masallardaki saraylar kadar narin."

Yalıların bahçelerinde yer alan kameriyeler özellikle hoşnutluk vericiydi. Cockerell'e göre, "En cazip olanlar kameriyelerdir... Tamamen ahşap olup, en heybetlilerinin bile yapımı iki ayı geçmez." Minik kubbeler ve yaldızlı ahşap işiyle süslenen bu kameriyeler sanki "*Binbir Gece Masalları*'nı okurken gözümüzde canlananlar"a benzerdi. Asmalar, yaseminler ve hanımeliler yeşil bir halı misali dışlarındaki kafesleri örterdi.

Konstantiniyye-İstanbul yalılarının bir diğer ayırt edici özelliği de suya yakınlıklarıydı. Gel-git olmadığı için, odalar Boğaz ile aynı seviyede inşa edilebiliyordu. Denizin odalardaki sesi ve görüntüsü ile tavandaki yansıması, bazı yalılarda su üstünde duruluyormuş gibi bir izlenim yaratıyordu. Bazı odaların zeminleri su kanalları ile bölünürdü. Kubbeli sofaların ortasında, mermer çeşmelerin fıskiyelerinden sürekli su fışkırırdı. Duvar çeşmeleri hem serinlik verir hem de mermer lavabolarda çağıldayan sularıyla etkileyici bir ses çıkarırdı. Bahçelerde mermer çağlayanlar, havuzlar ve kıvrım kıvrım kanallar bulunurdu. Kastorya, Safranbolu ve Şam gibi taşra şehirlerinde öykünülen, Musevilerin nikah sözleşmelerinin üzerine olduğu kadar imparatorluğun her tarafındaki fresklere de resmedilen Konstantiniyye yalıları, "Osmanlı tarzı"nın önde gelen simgelerinden biri olmuştur.

Boğaziçi Yalılarının hepsine değil, tarihimiz açısından bana göre anlatmam gerektiğine inandığım yalıların içine yavaş yavaş süzülme zamanı geldi. Zaten tamamını yazmaya gücüm de yetmez ya!

Birkaç sayfa önce yazmıştım ama bir kez daha yineleyeyim; Avrupa'da özellikle Orta Çağ'da prensler, burjuvazi, olgunlaşmış olan aristokrasi şatolar, saraylar, görkemli binalar inşa ettirme etmenleri neyse, benzer düşünceyle Osmanlı'da da aristokrasi yalılar, konaklar inşa ettirmişlerdir.

Bunlardan birisine ünlü şairimiz Yahya Kemal Beyatlı (2 Aralık 1884-1 Kasım 1958) ***Kocataş Yalısı***'nda yemeğe konuk olduğu bir gün, sıkça konuk olduğu çeşitli yalılar ve Boğaz hakkında düşüncesini anlatırken pek mutsuz ve umutsuz görünüyor. Anlatıcımız o tarihte yalının henüz ilk gençlerinden ve Yahya Kemal'in, Namık Kemal'in etkisinde kaldığı için Abdülhak Hamit'in şiirlerini zayıf bulup, pek beğenmediğini söyleyip eleştirdiğini dinlemiş olan Yusuf Mardin kulak tanığımız:

O gün Kocataş Yalısı'na üstat Şair Yahya Kemal Beyatlı şeref vermişti. Büyükbabam (Necmeddin Molla) ve babam üstada çekecekleri yemek ziyafetinden çok, üstadın kendilerine çekeceği manevi ziyafetin lezzetini sanki damaklarında hissediyorlardı.

Şirketihayriye'nin Boğaz'ın her iki yakasını da yoklayan bir postasıyla gelen üstadı Sarıyer iskelesinden karşıladığımız zaman, o henüz tamamen uyanamadığı bir Boğaziçi rüyasının mahmurluğu içerisindeydi. İskeleye ayak basar basmaz, birden sanki yıllar öncesine gitmişti: *"1902 yılı kışındaydı. Annemin büyük teyze çocuklarından İbrahim Bey'in Sarıyer'deki köşküne giderken, Boğaziçi vapurunda ilk kez Boğaz'ın eşsiz güzelliklerini ruhuma sindirmiştim. Sarıyer deresinin kenarında, köyün bittiği noktada, sulara giden yolun üstünde Arif Bey'in köşkü diye anılıyordu. Boğaziçi'nin örnekleri çok görülüp ahşap, kerestesi kararmış, yıkılmaya yüz tutmuş bir yapı yığınıydı. Alt katın kafesli odalarından birinde içki sofrası kurulur ve her akşam saz ve söz alemleri sürüp giderdi. İlk müzik heves ve sevgisini orda tattım. İlk şarkı güftemi orda kaleme aldım."*

Yalıya doğru adımlarla ilerlerken, o sözlerini sürdürüyordu:

"Boğaziçi'nde mehtap alemlerine çıkardık. İki Pazar kayığı kiralayan İbrahim Bey birine saz takımını, ötekine de kendi ailesini bindirir ve sularda kayıp giderdik. Boğaziçi adeta bir caddeydi."

Yalının mermer merdivenlerinin küçük sahanlığında iki hasır koltukta karşılıklı oturan büyükbabam ve babam biraz arkalarında bulunan Kemal eniştem kalkmışlar, üstadı karşılıyorlardı. Hâl hatır sorulduktan sonra, sofraya oturulmadan önce bir yorgunluk kahvesi içip içmeyeceği sorusuna, üstat: *"Bir bardak Kocataş suyu reca etsem!"* dedi. Nezaket gereği vapur yolculuğunun rahat geçip geçmediği sorulduğu zaman, üstat: *"Yol boyu düşüncelere daldım"* dedi, *"Bizanslılar zamanında Boğaziçi yoktu. Boğaziçi Türk'tür. Çamlıca Türk'tür. Üsküdar var-*

dı ama küçük bir köydü. İstanbul'u İstanbul yapan Türkler olmuştur. Beş yüz sene kendi sanayimizle giyinmişiz. Kendi mimarımız, kendi ustalarımız, kendi işçilerimiz Türk medeniyetinin başyapıt denilebilecek mimarlık eserlerini ortaya koymuşlardır. Biz Boğaziçi'nde 1352'den ve İstanbul'da 1453'ten beri bulunuyoruz. Şimdi bakıyorum da, Boğaziçi'nin Türklüğünü bile koruyamamışız. Neşedabad yeri Lido, Reşit Paşa Yalısı yeri Beau Rivage olmuş; utanılacak şey. Singapur Gazinosu, Çin Lokantası daha neler var. İşte yol boyu böyle daldım düşüncelere... Hiçbir millette olmayan mehtap eğlencemiz tamamen Türk malıdır. Bizans'ta, Roma'da, Avrupa'da yoktur. Mehtabın üç gecesi ün salmıştır: 13, 14 ve 15'i. Mehtap Anadolu kıyısından doğar. Musikimiz tek ses üzerine kurulu olduğu için tek hanende söyleyecek, tek saz takımı çalacak. Bu gelenek 1650'den beri süregelmiş. Mehmet Ali Paşa oğlu Halim Paşa Boğaz'a yerleşince bunu ihya etmiş. Bunlar bildiğiniz şeyler."

Saffet Emre Tonguç'un yazdığına göre, Boğaz'da 366'sı birinci, ikinci ve üçüncü derece tarihi eser niteliği taşıyan olmak üzere toplam 600 yalı var. Beşiktaş'ta 37, Sarıyer'de 136, Üsküdar'da 84, Beykoz'da 109 yalı bulunuyor. Tonguç, Boğaz'daki toplam birinci sınıf tarihi yalı sayısının 89, ikinci sınıf yalı sayısının 208, üçüncü sınıf tarihi eser niteliği taşıyan yalı sayısının ise 69 olduğunu söylüyor. O'nun verdiği bilgiye göre, **Boğaz'ın en eski yalısı, yalıların duayeni, Anadoluhisarı'ndaki 314 yaşındaki Amcazade Hüseyin Paşa (Köprülü) Yalısı**. En güzel ve değerli 30 yalıyı da şöyle açıklıyor: "Bebek'te XVIII. yüzyılda inşa edilen Yılanlı Yalı, Tophane Müşiri Zeki Paşa Yalısı, Şerifler Yalısı, Yeniköy'deki Afif Ahmed Paşa Yalısı, Said Halim Paşa Yalısı, Üsküdar'daki Çürüksulu Yalısı, Kuzguncuk'taki Fethi Ahmed Paşa Yalısı, Mabeyinci Faik Bey Yalısı, Çengelköy'deki Sadullah Paşa Yalısı, Vaniköy'deki Mahmud Nedim Paşa Yalısı, Vaniköy'deki Recaizade Yalısı, Kandilli'deki Edib Efendi Yalısı, Kandilli'deki Hadi Bey Yalısı, Kandilli'deki Kont Ostrorog Yalısı, Abud Efendi Yalısı, Kandilli'deki Kıbrıslı Yalısı, Anadoluhisarı'ndaki Bahriyeli Sedad Bey Yalısı, Anadoluhisarı'ndaki Zarif Mustafa Paşa Yalısı, Nuri Paşa Yalısı, Marki Necib Bey Yalısı, Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı, Prenses Rukiye Yalısı, Kanlıca'daki Yağlıkçı Hacı Raşid Bey Yalısı, Edhem Pertev Yalısı, Hacı Ahmed Bey Yalısı, Saffet Paşa Yalısı, Yağcı Şefik Bey Yalısı, Kanlıca'daki Yedi-Sekiz Hasan Paşa Yalısı, Ahmed Mithad Efendi Yalısı ve Şehzade Burhaneddin Efendi Yalısı..."

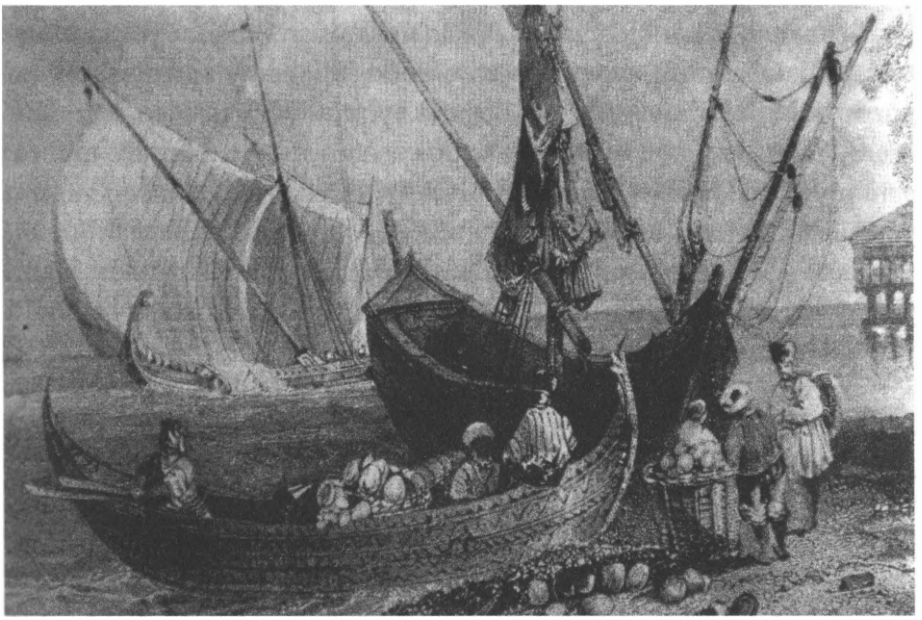

Kaynak: Bartlett, Bebek Köşkü; Miss Pardoe, The Beauties...
Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul*, s. 123

Emlakçılar bu 30 yalıyla uğraşadursun ben kendi konuma döneyim.

Yavaş yavaş Boğaziçi Yalılarının hepsine değil, tarihimiz açısından bana göre anlatmam gerektiğine inandığım yalıların içine süzülme zamanı geldi. Bir kez daha yineleyeyim, zaten tamamını yazmaya gücüm de yetmez ya!

Elinizdeki kitap, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihimizde bu yalılarda yaşamış kişiler ile yaşanmış olayların, bilgi birikimim doğrultusunda, kendimce önemli roller oynamış olanları mercek altına almaya çabaladım. Ansiklopedik bilgilere artık ulaşmak çok kolay, amacım bu bilgileri art arda sıralamak değil. Ayrıca, Yalılar konusunda yazılmış gerçekten herhangi bir yazarı kıskandıracak çok önemli ve üstelik güzel, çekici renkli baskılı kitaplar yayımlandı. Görseli de karşımda olsun diyebilecek okuyucular ve meraklılar için onlarca okunabilecek yapıt var, bunların birkaçından örnek:

Murat Belge'nin "*Boğaziçi'nde Yalılar, İnsanlar*", Fuat Selim Ramazanoğlu'nun "*Kanlıca Boğaziçi'nde Bir Köy* - 2 cilt", Orhan Erdenen "*Boğaziçi Sahilhaneleri* - 4 Cilt", Erdem Yücel "*Boğaziçi Yalıları*" ve Saffet Emre Tonguç'un çok sayıda yapıtları... Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ni de hep gözümüzün önünde tutmamız gerekiyor.

Bizans'tan itibaren İstanbul Boğaz'ı çok önemli bir su yolu olmuştur. Ama, Osmanlı Devleti döneminde Boğaziçi adıyla, yerleşimin en gözde bölgesi haline gelmiştir. Boğaz köylerinde Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi halklar belirli köylerde yaşamaya başladılar. Bu muhteşem kıyılarda, buraya özgü mimariyle "yalı" adı verilen ahşap yapılar yaratıldı. Devletin üst düzey yöneticileri, sultanlar, bankerler, içinde yüzlerce kişiden oluşan toplulukla bir yaşam tarzı kurdular. Uzun yıllar Boğaz'a özgü ulaşım aracı olan sanat eseri ve statü sembolü "kayıklar" inşa edildi.

Bu kitap, Yalıların mimari yapısını anlatma iddiası taşımıyor. Bu konuda yazılmış onlarca mükemmel kitap var. Ama Boğaz ulaşım araçlarını güzelce anlatıyor.

Belli başlı iki, *"piyade kayığı"* ve *"pereme"* kategorilerinden sonra, İstanbul tarihinde, değişik adlar taşıyan daha birçok küçük deniz teknesi tipi ve kayık çeşitleri var.

Yangın kayığı, ateş kayığı, at kayığı, kırlangıç, çektirme, balıkçı kayığı, kum kayığı, mumhane sandalı, alet kayığı, mezbele kayığı, elçi kayığı gibi.

Boğaziçi Yalılarında yaşayan insanlar ve bunların Osmanlı ile Cumhuriyet tarihinde siyasi, ekonomi ve sosyal alanda yarattıkları ve yaşadıkları olayların, cinayetlerin, sürgünlerin, aşkların ve aşk intiharlarının gizli tarihini anlatıyor.

Hatice Sultan ve mimar İgnace Melling arasındaki ilişki - Gazeteci Ahmet Samim'in öldürülüşü - Damat Ferit ve Mediha Sultan Yalısında alınan kararlarla çöküşe götürülen bir İmparatorluk - Kıbrıslı Yalısında yaşanan aşkın öyküsü - Vaniköy'de aşk intiharı - Naime Sultan Yalısında yasak aşk - Sait Halim Paşa Yalısı ve imzalanan gizli antlaşma... Zeynep Kamil Hastahanesinin kuruluş öyküsü - Enver Paşa Yalısı ve İmparatorluğun çöküşü - Atatürk'ün Kocataş Yalısından halka konuşması - Atatürk'ün sünnet düğününe geldiği Yalının öyküsü - Tansu Çiller Yalısı ve çok sayıda politik karanlık olay - Erdal İnönü Yalısı, Sivas katliamının öyküsü - Yıldız mahkemesi kumpası ve Mithat ve Mahmut Celalettin Paşa'nın canice öldürülüşü - Cemile Sultan'ın oğlu Prens Sabahattin'in Avrupa'ya kaçışı öyküsü - Abdülaziz'in intihar ettiği Sahilsaray - Karlofça Antlaşması'nın Padişaha okunduğu Yalı - Galata Bankerleri ve ekonomik bağımsızlığı öldüren alınan borçların öyküsü.

Keçecizade Fuat Paşa Yalısını anlattığım bölümde, Fransa Büyükelçiliğinin hazırladığı [Bernard Garcia-Fransa Büyükelçisi] Kırım Savaşı'nı anma ve anlama kitapçığından (yayın tarihi 2004) İstanbul'da değişen yaşamı anlattım [önemli gazetecimiz, her daim ağabeyim Ergin Konuksever armağan vermişti, 12.7.2004].

Eğer Boğaziçi Yalılarının ikinci cildini yazabilirsem yazarlar, bankerler ve bazı iş adamlarına ait yalıların da öyküsünü anlatacağım.

Öyküsünü okuyacağınız 25 Yalının sıralaması hangi yönteme göre seçildi?

Genelde Yalılar anlatıldığında ya Anadolu ya da Rumeli yakasından semtlere göre anlatmaya başlanır. Ben ise, her ne kadar inşa tarihleri çok net bilinmiyor olsa da Yalıların saptayabildiğim kadarıyla yapım tarihlerine göre düzenleme yaptım. [Ama] Yalının bulunduğu semti başlığın yanına yazmayı da ihmal etmedim. Cumhuriyet döneminin iki başbakanı oluşları nedeniyle özellikle Erdal İnönü ve Tansu Çiller Yalılarını en sona koydum.

***

Yardım istediğim, akıl sorduğum kişilere sonsuz teşekkürlerimle, saygılarımla; Selahattin Adil Paşa'nın oğlu Semuh Adil Bey babasının annesine Çanakkale'den yazdığı mektupları paylaştı (2003 yılı). Önemli gastronomi projeleri ile tanınan, 2018-2020 döneminde Mutfak Dostları Derneği başkanlığı da yapan can dostum Gazeteci Zeynep Kakınç, beni Çağrı Başkurt'la tanıştırdı. *Çırağan Sarayının* tarih sanat danışmanı Çağrı Başkurt'a teşekkür ediyorum çünkü hep yardıma koştu, beni Fuat Selim Ramazanoğlu ile tanıştırdı. Fuat Selim Bey, 13 yıl uğraşarak yazdığı muazzam iki ciltlik Kanlıca Tarihi kitabını, üşenmeden yorgunluk hissetmeden koltuğunun altına sıkıştırıp Karaköy'de Güllüoğlu'ndaki sunum toplantısına getirdi (23 Şubat 2023), bununla yetinmedi, babası Fuat Ramazanoğlu'nun yazdığı anı kitabını, ailesinin büyüğü *Hacı Ahmet Hayri Efendi Yalısına* sünnet törenine gelen **Atatürk**'ün ziyaretinin öyküsünü gazete röportajlarını arşivinden çıkarıp paylaştı. *Kocataş Yalısı*'nın öyküsünde ailenin yaşayan kuşaklarından iş adamı Necmeddin Kocataş'tan çok kez bilgi yardımı aldım. Öğrencim Mine Aksu beni Bebek Divan'da Saffet Emre Tonguç'la buluşturdu. *Çiller Yalısı* olarak bilinen yalının satış öyküsünü de, satışı yapan Manioğlu ailesinin torunu iş adamı ve müzisyen Hakan Behlil'den dinledim (1 Temmuz 2023). Hakan Beyle

konuşmamı sağlayan uzun yıllardır eğitim dersleri verdiğim **Mim 85** Kültür Sanat Platformu kurucusu Sema Şener Hanımefendidir. *Sait Halim Paşa Yalısını* 2005 yılında 49 yıllığına kiralayan ticari işletmenin sahipleri Mürşit Unat ve Nihat Kandaloğlu Beylerle 10 Ağustos 2023 tarihinde, son kez görüştüm, yalıyı gezdim, katkıları için minnettarlıkla... Mimar Sinan Genim'e *Milliyet*'te yazdığı makalelerinden alıntı ve yalıların fotoğraflarını kullanmama izin verdiği için özel teşekkür ederim (8 Ekim'de telefonla konuştuk). Alfa Yayınlarından Bülent Sarıyer namı diğer Vezir her zamanki gibi istediğim kitapları buldu, özellikle taşınmalar sonucu iki ev arasında karmakarışık hale gelen kütüphanemde bulmakta zorlandığım örneğin Julia Pardoe'nin yapıtları gibi bazı temel başvurmam gereken kaynaklara ulaşmamda "merak etme **Baba** diyerek!" hızla imdadıma yetişti. ***Boğaziçi Yalıları*** konusunda çok sayıda önemli kitap yayınlanmıştı, bu nedenle gerçeği söylemem gerekirse bu kitabın yazım konsepti kolay değildi, bu konuda çok sayıda kişiyle yapıcı konuşmalar yaptık, öneri ve katkılarını belirtmeden geçersem haksızlık olur.

Kocataş Yalısı'nın tarihi konusunda Necmeddin Molla'nın torunlarından Necmeddin Kocataş ile onlarca kez konuştum. 2 Nisan ve 17 Nisan 2024 tarihlerinde şimdi otele dönüşmüş olan Kocataş Yalısında araştırmacı Turan Akıncı ile üçümüz buluştuk. 17 Nisan'da Enver Paşa'nın torunu Arzu Enver Hanımefendi ile de birlikte olduk.

Zarif Mustafa Paşa'nın torunlarından Asaf Ertan Bey ile tanışmamı mimar Fuat Selim Ramazanoğlu sağladı ve Zarif Mustafa Paşa'nın Hatıratının kopyasını verdiler [6 Nisan 2024].

İki kitabı aynı anda yazıyordum [***Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında İsyanlar İhtilaller Darbeler***], yıllardır yoğun yazmanın sonucu gözümden sürekli ertelediğim bir ameliyat oldum, bu nedenle gerçekten son düzeltme ve düzenleme ıstıraplı oldu. İkinci sağlık sorunum da her kitap yazışımda yaşadığım bir önemli sıkıntıydı. Sağ omuzum ve çok uzun saatler masa başından kalkamamak nedeniyle baldır adalelerimde dayanılmaz ağrı ve acının tedavisinde sürekli kahrımı çeken fizik tedavi ve rehabilitasyon uzmanı doktorum Necati Küçükgül'e çok özel teşekkürüm var. Anlaşılan her kitap yazmada tedavimle uğraşacak.

Okuyucuyla yazar arasındaki köprü: Marifet iltifata bağlıdır!

01 Mayıs 2024, Göztepe

BİRİNCİ BÖLÜM

HERODOTOS'TAN GÜNÜMÜZE BOĞAZİÇİ

Dareios, Skyth Seferine Çıkıyor; başlığı altında ilk kez rastlıyoruz tarihin babası **Herodotos**'un anlatısında. Dördüncü kitap (paragraf:83'te), Azra Erhat'ın doyumsuz Türkçesiyle sunuluyor; "Dareios (Dara. Pers kralı, İ.Ö. 521-486) Skyth'lere karşı sefer hazırlığı yapıyordu, üst üste haberciler salıyor, kimilerinden yaya askeri, kimilerinden gemi, kimilerinden de ***Trakya Bosphoros'u*** (Boğaziçi e.m.) üzerine köprü kurmalarını istiyordu, ama kardeşi Hystaspes oğlu Artabanos, onu Skyth'ler (İskitler) üzerine yürümekten vazgeçirmeye uğraşıyordu. Bunların ilkel toplumlar olduklarını, yoksulluk içinde bulunduklarını ileri sürüyordu. Ama bu akıllı uslu öğütlerden bir sonuç alamadı; üstelemekten vazgeçti, Dareios, her şey hazır olunca ordunun başına geçip Susa'dan yola çıktı."

Mademki başlangıcı Herodot'la yaptım, oradan devam edeyim, (paragraf: 85)'ten; "... Dareios, Susa'dan yola çıktı, üzerinde köprünün kurulmuş olduğu Bosphoros'daki Khalkhedon'a (Kadıköy) geldi; orada gemiye bindi, Kyaneia adalarına (Prens adaları) gitti, bu adalar, Yunanlılara göre, eskiden yüzer adalardı. Kutsal duvarlar içinde oturup Pontos Euxeinos'un doyulmaz güzelliklerini seyre koyuldu. Denizler içinde en şaşırtıcı olanı budur: Uzunluğu on bir bin yüz stad'dır; en geniş olduğu yer üç bin üç yüz stad'dır (Herodotos bir stadion'un 600 ayak –podes– uzunluğuna tekabül ettiğini söylemiş. Stadyumlar yöresine göre 157 mt, 176 mt (olimpik), 185 mt, 196 mt, 209 mt olarak değişiyormuş. e.m.).

Bu denizin ağzı, dört stad genişliğindedir ve ***Bosphoros*** denilen bu kanal, ki köprü bunun üzerine kurulmuştur, yüz yirmi stad boyunca uzanmaktadır; ***Bosphoros***, Propontis'e (Marmara Denizi) ulaşır. Propontis'in genişliği beş yüz, uzunluğu bin dört yüz stad'dır, Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) çıkar; burada dört yüz stad bo-

yunca, yedi stad'a kadar daralır. Hellespontos, Ege denilen bir açık denizde son bulur."

Bakınız bu ölçüler nasıl alınmıştır? Yanıtını yine Herodotos veriyor: "Bir gemi, iyi mevsimde genellikle gündüz yetmiş bin kulaç yol yapar. Bunu bildikten sonra, denizin giriş yerinden Phasis'e (ırmak, Karadeniz doğu kıyısında Poti'de denize dökülen Rioni ırmağı e.m.), yani en uzun olduğu yere kadar dokuz gün sekiz gece çeker, bu da bin yüz on tane bin kulaç, başka deyimle on bir bin yüz stad tutar. Ve Sindos'ların (Kent. Makedonya'da e.m.) ülkesinden Thermodon (Terme çayı e.m.) üzerindeki Themiskyra'ya (Amazon kenti. Kuzey Anadolu'da e.m.) kadar –Pontos Euxeinos'un (Karadeniz) en geniş yeri– üç gün ve iki gecelik yoldur, bu da üç yüz otuz bin kulaç, ya da üç bin üç yüz stad tutar. İşte ben Pontos Euxeinos'un, Bosphoros'un ve Hellespontos'un enini böyle hesap ettim. Verdiğim bu açıklamalar coğrafya gerçeklerine tam olarak uyar. Bir de bunu ekleyeyim: Pontos Euxeinos'da aşağı yukarı kendisi kadar büyük bir de göl vardır; adı Palus-Maiotis'dir. Pontos Euxeinos'un babası diye ad takmışlardır."

Antik Yunan'dan uzaklaşıp hızla günümüze yakınlaşmaya kürek çekip Roma İmparatorluğu coğrafyasına yelken açsak, asıl adı Piyotr Aleksandroviç Çihaçov olan ünlü Rus doğa bilimcisi, coğrafyacısı ve gezgini, özellikle 1847-1858 yıllarında Anadolu'da yaptığı araştırmaları sekiz cilt ve üç atlasta kitaplaştıran Pierre de Tchihatchef'in muazzam "İstanbul ve Boğaziçi" yapıtında anlatılanlarda ayrıntı deniziyle yüzleşiyoruz: "Eskiden Roma'nın *urbs* ya da kent gibi belirsiz bir isimle anılması yerkürenin tüm diğer sitelerinden ayırt edilmesi için yeterli oluyordu; *Bosphorus* adıyla bilinen Boğaziçi de bizatihi 'boğaz' sözcüğünün tanımı gibidir. Yılan gibi kıvrıla kıvrıla giden bu suyolunun boyunu, kıyılarındaki girintileri çıkıntıları hesaba katmadan, tam ortasından geçen bir düz çizgiye göre ölçersek, Anadolu ve Rumeli fenerlerinden Sarayburnu'na kadar olan mesafe yaklaşık 26 kilometredir. En geniş yerinde, Büyükdere Koyu'ndan karşı kıyıya olan uzaklık 3 kilometre ve en dar yerinde Anadolu ve Rumeli hisarları arasında sadece 500 metredir. Boğaz'ın güney bölümünde, özellikle Kanlıca ile Beylerbeyi arasında kalan kısımda suyolunun darlığı süreklilik kazanır, çünkü bu yaklaşık bir millik (yak. 1,6 kilometre) aralıkta ortalama genişlik 1 kilometreyi geçer."

Manş, Cebelitarık ve Messina boğazlarıyla hem derinlik hem de boyutlar açısından karşılaştırdığımızda, ilk noktada Boğaz'ın tartışmasız bir üstünlüğü olduğunu görürüz; çünkü burada derinlik şartları karşınıza en elverişli sınırlar içinde çıkar. Boğaz'ın derinliği üzerinde durmadan yani derinlere dalmadan, biçimleri kullanım amaçlarına göre farklılık gösteren başlı başına bölüm açılmasını hak eden güzelim 'kayıklarla', uzun yıllar mücadele edilen ünlü akıntılarına yani su hareketlerine dalmak niyetindeyim. Bu suların hareketleri bakımından da Boğaz üç bölgeye ayrılabilir, Tchihatchef'ten deniz üstünde kalmaya devam ediyorum: "Merkez bölgede Karadeniz'den Marmara Deniz'ine giden akıntı vardır ve iki yan bölge de buna ters yönde iki karşı akıntı oluştururlar. Karadeniz'den gelen merkez akıntı Büyükdere Koyu'nun önünden geçer (koydan içeri girmez) ama Yeniköy'e yaklaştıkça merkez çizgiden ayrılarak yer yer de Avrupa kıyısına doğru savrulur. İki hisarın (Anadolu ve Rumeli) çevresinde suyolundaki daralma merkez akıntıyı diğer iki karşı akıntıya öyle yaklaştırır ki aralarında şiddetli bir mücadele oluşur ve bunun yarattığı 'Şeytan akıntısı' adı verilen güçlü çalkantı burasını deniz ulaşımına elverişsiz hale getirir. Kürekli tekneler ve küçük yelkenliler bu akıntıyı ancak sahilden kendilerini iple çeken adamların yardımıyla aşabilirler; bu nedenle bu çekicilerin (bu kişilere yedekçi denir) bir bölümü sürekli Arnavutköy çevresinde iş çıkmasını bekler. Bu köyün alt tarafında merkez akıntı, hiçbir zaman kıyıya tam vurmadan, Avrupa yakasının oldukça yakınından geçer ve sonra Asya yakasına doğru yanaşıp yeniden Avrupa kıyısına döner; Haliç yakınlarında ise ikiye ayrılır. Kollardan biri körfeze girer, diğeri Üsküdar ve Sarayburnu arasından geçer; sonunda Marmara Denizi'nde birleşirler ve her iki yakayı çok yakından izleyip merkez akıntının boş bıraktığı bölgeleri doldurarı, bu nedenle de Boğaz kıyılarının sayısız girinti ve çıkıntıları boyunca ilerleyen iki karşı akıntıya da yer yer yan kollarla bağlanırlar."

Abdülhak Şinasi Hisar "Boğaziçi Mehtapları"nı anlatırken akıntı burnunda mola vermiş; *"Akıntı burunlarına gelindiği zaman böyle sandalların geçmesini bekleyen bir yedekçi karadan onlara bir ip atar ve ucunu omuzuna alıp yürüyerek kayıkları çekerdi. Böylece Boğaziçi hayatında suların ve üstündeki nakil vasıtaları olan kayık, sandal, yelkenli ve vapurların büyük ehemmiyeti vardı."*

Alphonse de Lamartine "Osmanlı Tarihi"nde Boğaziçi'nde rüzgârın oyununu anlatır: "Boğaziçi ile birleştirilmiş iki denizin arasına yerleşmiş olan İstanbul'un coğrafi durumu herkesçe bilinmektedir. Boğaziçi'nde açıklanması mümkün olmayan, fakat uzun gözlemler sonunda sürekli bir olay olduğu anlaşılan rüzgârın sık sık yön değiştirmesine rastlanır. Elçilik tercümanı M. Ruffin uzun yıllar bu başkentte bulunduğundan hava durumlarını ve özelliklerini rüzgâr ile akıntıların değişimini çok iyi biliyordu. İngiliz donanmasının gözükmesinden beri onu Adalar'a kadar getiren güney-batı rüzgârının ansızın kuzeydoğuya dönerek İstanbul kıyısına gelmesini önleyeceğini gözlemişti. Genellikle bu iki rüzgâr birbirini izlerdi. O sırada Boğaz'dan esen ve gittikçe şiddetini artıran poyraz yelkenlilerin karaya yanaşmalarına önemli bir şekilde engel oluyordu. Gerçekten de bir İngiliz firkateyni bütün gün Boğaz'ın ters akıntısına karşı çıkmaya çalışmış, ancak başaramamıştı. Rüzgâr ve akıntı etkisiyle sürüklendiği bir anda kıyıdaki bir Osmanlı topunun menzili içine girmiş, şiddetli top atışı karşısında girişiminden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Ruffin'in engin deneyimi, poyraz estiği sürece hiçbir İngiliz gemisinin kıyıya yaklaşamayacağını öngörüyordu."

Dalgalar, poyraz, rüzgârın sıksık yön değiştirmesi, firkateynlerin hareketlerini bile zorlaştırdığına göre, kayıkların çektiği zorluğu düşünebiliriz. Demek ki, kayıkçılar o denli güçlü ve ustaydılar ki, manevraları yapabiliyorlardı.

Boğaz'da bugün üç köprü inşa edildi ama mühendislik açısından övünülecek bir yanı yok, Herodotos yazmış, Boğaz Köprüsü'nün varlığı günümüzden iki bin küsur yıl öncesine dayanıyor. Daha o tarihte mimar tasarlamış, mühendis yapmış, bugünküler boşuna böbürleniyor. Dördüncü kitap (paragraf: 87-88 ve 89)'da ne çok ayrıntı var: ***"Denizi seyreden Dareios geriye döndü ve Samos'lu Mandrokles'in yapmış olduğu köprüye doğru yelken açtı. Bosphoros'u da gördü ve deniz kıyısına beyaz mermerden iki direk diktirdi; birine Asur, öbürüne Yunan harfleriyle, savaşa götürdüğü halkların dökümünü yazdırdı; imparatorluğundaki ulusların hepsini götürmekteydi. Bütün bu birliklerin hesabı yapılmıştır, donanmayı saymazsak, atlı-yaya hepsi yedi yüz bindir; ayrıca altı yüz gemi toplanmıştı. Sonradan Bizanslılar bu direkleri kente taşımışlar ve Orthosia Artemis sunağını yapmışlardır; Asur yazılarıyla dolu bir tek taş***

Bizans'taki Dionysos tapınağı için ayrılmıştır. Benim hesabıma göre, Dareios'un Bosphoros üzerine kurdurduğu köprü, Bizans ile Pontos Euxeinos'un ağzındaki tapınağın orta yerine düşer."

Rus gezgin jeolog Tchihatchef de Herodotos'un yazdığı köprü yapımını farklı olarak şöyle anlatıyor: "Bebek Koyu'nu kuzeyden çeviren güzel manzaralı, eskilerin Hermaron adını verdikleri burunda Sultan İkinci Mehmet'in Konstantinopolis kuşatmasına başlarken inşa ettirdiği Rumeli Hisarı bulunur. Hiçbir stratejik önemi olmayan bu barbar (ilkel askeri yapı, anlamında e.m.) yapının bugün Dareios [Dara] ordularının Boğaz'dan geçişini hatırlatmasından başka bir önemi kalmamıştır: Çünkü güçlü Pers hükümdarı, Müslüman fatihin 11 yüzyıl sonra grotesk kalesinin inşa edilmesi için seçtiği yerde, Asya'dan Avrupa'ya yürüyerek geçmek için Boğaz'a kurdurduğu dev köprüden İskitlerin ülkesini fethe giden sonu gelmez Asyalı asker sürülerinin akışını kayalara oyulmuş bir tahtın üstünden izlemişti. İki yanında, üzerlerine çivi yazısı metinler kazılı sütunların bulunduğu bu abidevi taht, kuşkusuz Osmanlı hisarını yapan barbar [herhalde bu yazıtların öneminin farkında olmayan kişilerin vandallığını kastediyor olsa gerek, e.m.] inşaat ustalarının balyoz darbeleri altında yok olmuştur."

Herodotos'la Bosphoros üzerine atılmış olan köprü konusunun uzatılacak hali kalmamışken bağlayayım: "Bu çarçabuk yapılmış olan yapı, hoşuna gitti, mimarı Samos'lu Mandrokles'e verilebilecek her şeyin on katını verdi. Mandrokles bunlarla, aslına bakarak yapılacak bir tablo için ödül koydu ve tabloyu Samos'daki (Kuşadası güneyindeki ada) Here tapınağına astırdı; Resim, Bosphoros üzerine atılmış olan köprüyü, şeref yerinde oturan Dareios'u, ve Boğaz'ı geçmekte olan orduyu gösterir; bir de şu yazıyı yazdırdı:

Mandrokles bu sunguyu Here için ayırdı
Balıkları bol Bosphoros'da dalgalara hükmeden bir köprü
Bu değersiz tablo bu duvarlara asılsın
Zira, Dareios'un planlarını uygulayan adam
Kendisinin ve Samos'un şerefini yükseltti.

Bu işi yöneten adamın bıraktığı anıt böyledir.

Mandrokles'i ödüllendirdikten sonra Dareios, Avrupa'ya geçti. İonia'lılara verdiği görev, gemilerini Pontos Euxseinos'a sokacaklar, İstros (Irmak. Tuna ırmağı) üzerine bir köprü atıp orada bekleyeceklerdi;

donanma İonia, Aiolia ve Hellespontos kıyıları denizcilerinin yönetimi altındaydı. Kyaneia adalarını geçip doğru İstros'a çıktı; ırmağa girip iki gün yattı ve İstros'un kollara ayrıldığı bu yönde bir köprü kurdu ve köprüden ***Bosphoros***'u geçtikten sonra Trakya'da ilerledi, Tearos ırmağı (Meriç ırmağının kollarından biri) kaynaklarına vardı ve orada üç gün dinlendi."

Haliç Körfezi'nden ve Üsküdar Burnu'ndan Ortaköy ve Beylerbeyi'ne kadar her iki kıyı da güneybatı-kuzeydoğu yönünde ilerler ve oldukça silik dalgalanmalar gösterir; ama Ortaköy ve Beylerbeyi yakınına gelindiğinde kanal kuzeye döner ve kıyı çizgileri giderek çeşitlenen bir niteliğe bürünür. Tchihatchef'ten aktarıyorum; Örneğin, Arnavutköy çevresinde Avrupa yakası Bebek Koyu'nu güneyden sınırlayan keskin bir çıkıntı halinde bükülür (Arkindesi Burnu) [Akıntı Burnu]; koyun kuzey tarafı ise çok daha geniş, ama daha yuvarlak biçimli bir burunla, Rumeli Hisarı Burnu'yla çevrilidir. Sahilinde bir dizi yalı ve saltanat kasrı bulunan güzel ve geniş Bebek Koyu'na yolcuların ve özellikle de yüklerin indirilip bindirilmesini kolaylaştırmak üzere deniz kenarına yapılmış merdivenlerden ötürü eskiden *Şele* ya da *Skeli* adı verilmişti. Tamamen yerel olan bu adlandırmanın sonradan tüm Avrupa ve Doğu dillerine geçerek beklenmedik bir yaygınlık ve önem kazanması oldukça ilginçtir. Doğubilimci ve tarihçi J. De Hammer'e göre, bugün gerek Avrupa'da gerek Osmanlı ülkesinde genel olarak Doğu'nun bütün limanlarını ve rıhtımlarını nitelemek için kullanılan Fransızca *échelle*, İtalyanca *scala* ve Türkçe ***iskele*** sözcükleri önce sadece Bebek Koyu için kullanılan bu *Şele* ya da *Skeli* sözcüğünden türemiştir.

Sözü bizden birine vereyim, Abdülhak Şinasi Hisar sakin sakin anlatsın; "Bu *asrın ilk yıllarında Boğaziçi –en çok hatıra getirdiği eski Venedik gibi– sanki bir göl tarzında kendi üstüne kapanmış ve kendine mahsus adetleri ve zevkleri olan büsbütün hususi bir alemdi. Barındırdığı birtakım an'aneleri kendine has tabiatının hususiyetlerine katılarak ona, birçok kısımlarıyla eş bulunduğu İstanbul medeniyetinden bile ayrılan, hususi bir medeniyet kurmuş oluyordu.*

Her sene, zamanı gelince, İstanbul'un mahallerinden Boğaz'ın köylerine göçler başlardı. Boğaziçi'nin kenarlarına yapılmış ve hâlâ kısmen olsun eski erkan sedirleri, kerevetler üstünde şilteler ve halılar

üstünde yer minderleri gibi eski eşyalarla döşenmiş geniş odalı, ferah gönüllü yalılara taşınırlardı.

... Karada temelleri üstünde sabit duran yalılar sularda, başları aşağıda, temelleri havada yüzmeye koyulurlar. Yosun kokulu kayıkhaneler denizin mırıldanan sularını yalının bir kısım zemin kat odalarının altlarına getirirler. Arada bir küçük dalgaların kâh gülüştükleri, kâh ağlaştıkları duyulur.

Burada yalıların gezen birer parçası, birer yavrusu gibi olan kayıklar ve sandallar, gezintileri özler gibi bekleşirlerdi. Böyle hususi kayıkları olmayanlar için de iskele başlarında, Venedik'te olduğu gibi Boğaziçi'nde de arabaların yerini tutan ve ikide bir de öteye beriye gitmek için binilen kira sandal ve kayıkları bulunurdu. Birçok yerlerde deniz kenarında yalıların önlerinden geçen yollar ancak kendilerinin daracık ve hususi ahşap rıhtımlarıydı. Yalının kayıkhanesi önünden bitişik bir yalının rıhtımına altı desteklenmiş bir tahtanın teşkil ettiği küçücük köprüden geçilirdi. Bir sahil, karşıki sahile bir bahçe gibi görünürdü."

İstanbul'un şehir yerleşiminde, neredeyse, adacıklara kurulmuş Venedik kadar, kara taşımacılığından çok, denizin kullanımına bağlı kalınıyordu. En doğal en geniş bulvar, Boğaziçi'ydi.

Abdülhak Şinasi gibi İstanbul yaşantısına tanıklık etmiş olan Sadri Sema'ya (1880-1964) denizde ara başlık açalım da deniz taşıtlarının çeşitliliği karşısında şaşkına dönelim; *"Denizde sandal, piyade, ateş kayığı, Pazar kayığı, balıkçı kayığı, mavna, römorkör, çatana, Boğaz vapurları..."*

Su yollarını en fazla kullanma durumunda bulunan iki şehir olarak Venedik ile İstanbul'un bu ihtiyaçları için geliştirdikleri iki teknenin, gondol ile *kayık*'ın, karşılaştırılması ve ayrılan özellikleri, her zaman ilgi çeken bir konu olmuştur ve burada da birkaç satırla bu konuya değinmekte yarar vardır: Gondol'un başta gelen özelliği, külfetli, ağırlığı ve yükünü arttıran tahta süslemeleridir. Buna karşılık, ileride kitapta en geniş şekliyle göreceğimiz gibi, İstanbul kayığı bir kuş kadar hafif ve yine bir kuş kadar zarif bir kesimdedir. Bence bu farklılık, her şeyden önce, şehirlerin konumundan kaynaklanıyor: Venedik sokakları yüzlerce dar kanala ayrılmış, ayrıntılı, durgun sularla dolu, sık-sık dönemeçlere ve kavşaklarla kesilen bir coğrafyaya sahiptir. Burada hız yapmaya esasen olanak yoktur.

İstanbul ise, bir yandan, o zamanlar tertemiz, derin ve uzun su yolu olan Haliç'e, öbür yandan da 30 kilometrelik bir Boğaziçi kanalına sahip bulunuyordu. Buradaki sorun, büyük mesafelerin bir an önce yutulmasıydı. Bu yüzden, her işte pratik ve fonksiyonel çözümler getiren ve bunu soylu bir stil, arınmış çizgiler ve tam bir güzellik ölçüsüyle gerçekleştiren Osmanlı aklı ve duygusu, su üzerinde kuş gibi uçan bir aracı da yaratmış oldu.

Bu araçların indi bindilerini yaptıkları iskeleden, kayıklara geçelim.

KAYIKLAR

Osmanlı'dan önce Boğaz'ın hâkimi Bizans'tı. Boğaziçi'nin Türkleşmesini anlatmaya girişmeden önce Bizans İmparatorları da yazlıklara gidiyordu. G.V. İnciciyan'ın yazdığı önemli başvuru kaynağımız "Boğaziçi Sayfiyeleri"ne gidişte yararlanılan deniz taşıtlarını, törenleri anlatıyor. Osmanlıyla karşılaştırma olanağı sunuyor.

Bizans İmparatorlarının yakınındaki yazlıklara, ya da kent ile başka yerlerdeki kiliselere törenle gidişlerine *prodos* ya da *prohorisis* denilirdi. Yani "öne gidiş"... Latincede aynı anlamda *processus* sözcüğü kullanılırdı.

Buradan esinlenilerek imparatorların yazlıklarda kalmalarına da *processus* denilirdi. Bizans'ın Rum tarihçelerinin yazılarında *prokessa* ya da *prokensa* diye geçer bu sözcük.

Eskiden beri imparatorların sonbaharda saraydan çıkıp yaklaşık bir ay dışarıda kalması gelenekti.

İmparatorların deniz kıyısındaki yazlıklarına gideceği zaman kullandıkları sandallara "*Azrarion*" denilirdi. "Harici" anlamına geliyor. Ama böyle söylenmesindeki neden bilinmiyor. Belki sandalla "dışa" çıktıkları ya da "yabancı" bir yere gittikleri için böyle söyleniyordu.

Sandalların kırmızı ya da pembe renkte örtülerine de aynı ad veriliyor. Sandallar aynı renkte kilim ve perdelerle süslenirdi. Bu sandallarda "*drungarius*"lar bulunurdu. Drungarios; Bir piyade birliği olan *drungus*'un komutanı, aynı zamanda donanma komutanı. 10. yüzyıldan sonra devletin en yüksek görevlisine verilen unvan oldu. Bunlar iki türlü idi: muhafız ve gemici *drungarius*. Bu gemilerin tüm yönetimi onların elinde. O sandallara, prenslerden kimisi ve imparatorların seçtiği odacı da binerdi.

Yazlıklara gidişinde İmparator'un sandalı *dromon*'un yanı sıra başka bir *dromon* daha da eşlik eder. Maiyetindeki kimseleri taşırdı.

Saray kayıklarının bütün kürekçilerini büyük prens seçer ve o yönetirdi. Bu görevi yapanın adına "*protospatharios fialay*" denilirdi.

İstanbul sevdalısı ve tarihçisi Çelik Gülersoy kayığın İstanbulluluğunu anlatıyor: (...) Çünkü araba, önce Batı'da doğmuş ve gelişmiş, sonra Osmanlı başkentine gelerek özel biçimler almış, renk ve desenler kazanmış bir araç iken, katıksız Türkçe adı ile '*kayık*', sadece bu Doğu kraliçesine ait bir şeydi: İsmine *kayık* dediğimiz, insanı su üzerinde kaydırıp götüren bu taşıt, bu biçimi ve yapısı ile, sadece İstanbul'da doğmuş, bu mavi sular üstünde gelişmiş ve yüzyıllarca bu ağaçlar, kubbe ve minareler ve renkli evler diyarında, deniz üstünde bir kuş gibi uçarak, gönülleri fethedip durmuştu.

Kaymak fiilinden, *kayık*. Öbür bütün isimleri, teknenin, kullanılış yerlerine ve sahiplerine göre ayrı ve özel adlar taşımasından ileri geliyordu.

Bu durum, *kayık* sosyal hayattan çekildikten sonra yapılan araştırmalarda karışıklığa ve bir kavram kargaşasına yol açmış ve ad bolluğu, isim çeşitliliği, birçok kişiyi yanıltmıştır.

Kayık, belirli bir cins ve tür ismi olmayıp, şehir sularında, insan ve eşya taşıyan, küçük ölçekli ulaşım teknelerinin hepsinin genel adıydı.

Kayığın çeşitli tiplerinin, kendi özel adları yanında, bir ek olarak yine *kayık* ismini taşımaları, bu terminoloji meselesini açıkça çözümler: Birbiri ile ilgisiz kullanımlar ve hiç benzemeyen yapılışlar gösteren tekneler olan, ***"saltanat kayığı", "pazar kayığı", "ateş kayığı"*** isimleri gibi.

Kayık, halkın kendiliğinden bulduğu ve türettiği som Türkçe bir isimdi. Bir Fransız'ın deyimi ile, *kayık*, Boğaziçi'nin tadının çıkarılması demektir.

Saray dilinde de yaygın olarak kullanılmakla beraber, aydınlar ve seçkinler yaşamının her anında etkisini gösteren Osmanlıca karışımının buna da bulaştığı oluyordu: Padişah gösterişli kayıklarının, saraydaki ve Bab-ı Ali'deki bir adının da, "Zevrak-ı Humayun" (Saltanat kayığı) olması gibi...

Kayığın genel ismi meselesinin yanında, işaret edilmesi gerekli bir terminoloji konusu daha var: *Kayıkta* cins ve tür adları, ayrı olmakla beraber, tam kesin kategorilere ayrılmış değildi: Mesela *piyade kayığı*

Erol Mütercimler koleksiyonu, imzası okunamayan bir İtalyan ressama ait.

adı, aslında zengin kişilerin kendi özel teknelerinin ve genel ulaşımda sırf yolcu taşımada kullanılan, temiz, lüks taşıtların adıydı, ama Saray kayıklarında kadınların bindiği saltanat tekneleri için de bu isim kullanılabiliyordu. Üç çifte, beş çifte piyade gibi...

Abdülhak Şinasi Hisar'a göre *"Kayıklar* Venedikli değil, Bizanslı değil, Arap ve Acem değil, yalnız Türk ve İstanbullu, Boğaziçi zevkinin bir hülasasıydı".

Kayık İstanbul tarafından Venedik gondolundan mı, yoksa Venedik gondolu İstanbul kayığından mı kopya edilmiş, tartışmasına ışık tutacak birisi var; 1890'larda İstanbul gözlemini kaleme alan Francis Marion-Crawford, "su üstünde İstanbul'u" (s.32-36) pek şiirsel anlatıyor:

"Konstantiniyye şehri, surlarının eteklerinde buluşan ve ***kayıkları*** *sayesinde dünyada ünlenen üç denizin emsalsiz güzelliğine çok şey borçlu. Türklerin mi Venedik gondolunu, yoksa Venediklilerin mi Türk kayığını kopya ettiği haklı bir tartışma konusu oldu. Ancak aralarındaki fark o kadar büyük ki, müşterek bir kökene sahip oldukları kesin. Gondoldan "fesle"yi yani tentesini ve kavrık pruvasını alın, geriye kalan neredeyse* ***kayıktır****. O ebattaki tekneler arasında kuşkusuz en hızlısı, en kolay idare edilebileni ve en rahatı. Türklerin de Avrupa'daki en usta kürekçiler olduğu, genellikle kabul gören bir*

Kaynak: Çelik Gülersoy, Kayıklar, s.125

gerçek. Aslında öyle olmaları da gerekiyor, çünkü Boğaz ve Haliç'te her türden tekne trafiği hem çok yoğun hem de hızlı akıntılar tehlike yaratıyor. Üstelik mesafeler de hiçbir sıradan kürekçinin zevk veya spor için göze alamayacağı kadar uzak. Bazı yerlerde saatte dört-beş deniz mili hızla akan bir nehre karşı on beş-on altı mil kürek çekmek şaka değil.

Yabancılar yalnız olduklarında kayığa binmekten kaçınırlar, çünkü pazarlık edemezler ve tek seçenekleri can sıkıcı bir rehberin refakati ve sonu gelmez gevezeliğidir. Ama çok şey kaybederler. Yazın bir cuma öğleden sonrası sessiz kayıkçının karşısında minderlere uzanıp sadece sigaranızın eşliğinde Haliç'te hızla seyretmek büyük keyiftir. Hele bir de, kayık Tersane'nin ilerisindeki gölcüğe süzülürken güneşin tepenin ardına çekilmiş olacağı saati seçmişseniz. Işığın ve gölgelerin oynaştığı nehir defalarca genişler ve daralır. Tepelerin filizi renginin dalgacıklarda ve küçük teknelerin dümen suyunda karılan aksi, parlak kırmızı bir ***fesin, kayıkçının*** *kar gibi gömleğinin, bazen de özel bir teknenin kıçında dalgalanan ağır kadifenin zengin ve derin tonları ile beneklenir. Su genişlediğinde artık herkese yer açılmıştır ve tekneler ilerdeki dar boğaza ilk giren olmak için yelpaze gibi açılırlar. Biraz sonra yine tekne kalabalığının içindesinizdir ve kayıkçının eşsiz be-*

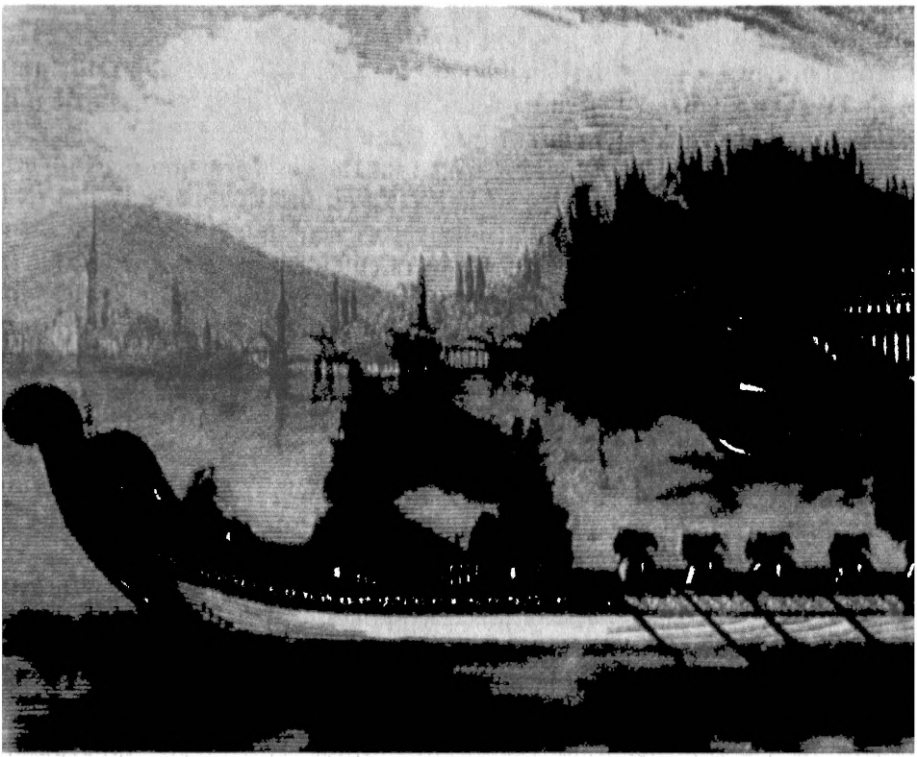

Kaynak: Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul*, s. 156.
Valentin, Çırağan Sarayı.... s. 88'den

cerisine ve de harika sabrına hayret ederek çimenlik kıyılar arasında kurulu güzel ahşap köprülerden geçersiniz."

İstanbul'un Osmanlı devrindeki deniz ulaşımında hiç şüphesiz ki en büyük görevi, "*pereme*" denilen kayıklar görüyordu. Tabii ki bu durum, bütün çevresi denizlerle çevrili olan İstanbul gibi bir şehir için de doğrusu kaçınılmazdı.

Kayıkların günlük sefer sayıları, kaç kişiyle yolculuk yapacakları, kaç kürekli olacakları, hangi güzergahlardan nasıl çalışacakları, hangi iskelelere yanaşıp kalkacakları, çok sıkı denetlenen birtakım kurallar silsilesine bağlıydı. Kayıkçıların bağlı oldukları bir yöneticileri bulunur ve buna "*pereme kethüdası*" denirdi.

"Su üzerinde yüzen şehir" olan İstanbul'un ulaşımını yüzyıllar boyunca sürdüren araç kayıktı ve bunların sayısı binlerle ifade edilirdi. En çok sefer yapılan ana güzergahlardan biri ise Sirkeci-Üsküdar ara-

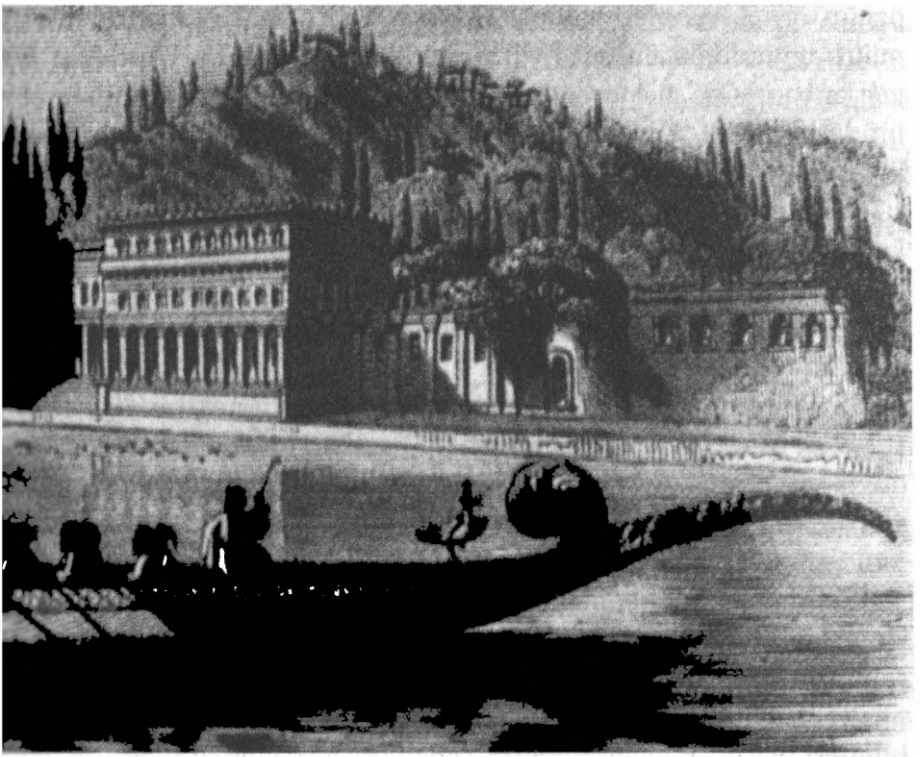

sıydı. Bilek gücüyle denize kürek saplayıp çıkaran usta kayıkçıların tümü belirli bir meslek loncasına bağlı olarak iş görürler ve hangi tip kayığa kaç yolcu alınacağından, son seferin günün hangi saatlerinde tamamlanacağına dek, çeşitli kayıkçılık kurallarını harfiyen uygularlardı. Ama hiç sorunla karşılaşılmıyor da değildi.

İstanbul Boğaz'ında seyreden kayıklar çok çeşitlidir. *Kayık* cinsleri ve türleri kullananlara göre boyutları, süslemeleri, kürek sayıları değişiklik göstermektedir. İstanbul seyyahı Haldun Hürel çok doğru söylüyor; dünyada en çok saltanat kayığı bulunan şehir İstanbul'dur.

I. Saltanat Kayıkları

Sarayın kullandığı, Padişahın, sadece kendisi için değil, annesine, kadınlarına ve çocuklarına özel olarak da yaptırdığı yakın sular teknelerine, ***saltanat kayığı*** diyoruz. Beşiktaş Deniz Müzesinde

özgün örnekleri olan saltanat kayıkları içinde en görkemlisi 39,5 metre boyundaki Sultan Avcı Mehmet'e ait olanıdır. Hünkârın *kayık* kategorisine girmeyen teknelerinin, uzun su yollarına giderken bindiği yine küçük ölçekli fakat başka amaçlı deniz taşıtlarının, ayrı adları vardı:

Bunlardan birincisine, "*baştarde*" denirdi. Donanma sefere çıkarken, Padişahlar, deniz ordusunun kadırgalarında değil, bunlarda giderlerdi.

Donanmayı ziyarete giderken binilen kayığın adı, Batılılaşma döneminde "*filika*" idi.

Bir de *tebdil kayığı* (padişahın kıyafet değiştirerek bindiği kayık) vardı ki, binen yine Padişah olmakla beraber, biniş amacı değişik olduğu için bunun cinsi gösterişsiz ve alelade kayık tiplerinden olurdu ve Hünkârın değişik kıyafetle, Başkentte olup bitenleri gözlemlemek için Saraydan gizlice çıkışlarında kullanılırdı.

Bu durumda Saltanat kayıklarını, "Padişahın ve yakınlarının, Cuma selamlığı törenleri ve günlük şehir gezileri için kullandıkları, saltanatı ve devlet kudretini simgeleyecek ölçüde ve tezyinatta yapılmış tekneleri" olarak tanımlayabiliriz. Bunlar hakkında en ayrıntılı bilgileri derleyen kaynak Haluk Şehsuvaroğlu'nun yapıtlarında okuyabiliyoruz.

Saltanat kayıklarının ölçüleri genellikle 30-32 metre kadar uzunlukta, 2,5-3 metre genişlikte ve 2,5-3 metre yükseklikte olurdu.

Bütün gövde, kenardan süslemelerle bezenir, bu tezyinat baş ve kıç taraflarında, doruk noktasına ulaşırdı.

Sarayda kimlerin, kaç sayıda kürekçi ile *kayık* sahibi olabileceği, kesin ve yazılı kurallara bağlanmıştı. Padişahların tutumuna ve kaprisine göre değişiklik göstermekle beraber, Hünkârın en gösterişli kayığı, her halde 10 kürekten yukarı ve genellikle 16 kürekli olurdu. Padişahların çeşitli vesilelerle, 13, 12, 7 *çifte piyadelerle* dolaştıkları çoktu.

Biniş, gidiş veya Teşrif-i Şahane

Türkçe olan biniş ve gidiş; "binmek", "gitmek" fiillerinden saray diline girmiştir. 16. yüzyılda padişahlar, İstanbul'un çevresindeki av alanlarına örneğin, Halkalı'ya, Belgrad Orman'ına, kalabalık atlı gruplarla gidip avlanmakta ve dinlenmekteydiler. 17. yüzyılda ise kente daha yakın mesirelere dinlenmek ve eğlenmek için günü birlik gidip dönüşlere de biniş denilirken 19. yüzyılda padişahın özel ge-

zilerine "biniş"; resmi nitelikli gezilerine de "gidiş" deniliyordu. Bu yüzyılda saray örgütleri yenilenirken padişahın ziyaret ve gezilerini düzenlemek üzere bir de "gidiş müdürü" öngörülmüştü. Her iki gelenek de Abdülaziz dönemine (1861-1876) değin sürdü. II. Abdülhamit (1876-1909) ise hükümdarlığın ilk yıllarında at ve araba ile biniş ve gidişlere çıktı. Fakat daha sonra Yıldız Sarayı'ndan ayrılmadı. Biniş geleneği de unutuldu. II. Meşrutiyet'te ise amacı ne olursa olsun padişahın saray dışındaki ziyaret ve gezilerine çoğunca teşrif-i şahane deniliyordu. (N. Sakaoğlu- N. Akbayır, Osmanlı Dünyasından Yansımalar, s.69-81)

Biniş geleneği 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar sürdü. 18. yüzyılda, özellikle de Lale Devri'nde ise İstanbul'un Haliç ve Boğaziçi semtleri baştan başa biniş alanları görünümü almış bulunuyordu. Kağıthane, Silahdarağa, Karaağaç, Büyükdere, Beykoz, Tokat Bahçesi, Alemdağ başlıca biniş menzilleriydi. Biniş geleneği III. Selim'in (1789-1807) ve II. Mahmut'un (1808-1839) saltanatlarında son parlak çağını yaşadı. Davutpaşa'da, Yıldız'da, Göksu'da, Dolmabahçe'de, Baltalimanı'nda, Maslak'ta, Zincirlikuyu'da, Kalender'de, Bebek'te yeni biniş kasırları yapılırken çevre düzenlemeleri gerçekleştirildi. İstanbul kültüründe özel bir yeri olan bahçe, hasbahçe sahaları bakıma alındı.

Bayram, selamlık ve arz günleri dışında, padişahların sık sık biniş yapmaları olağandı. Binişlerde, resmî törendekilere benzer önlemler alınmaz; bu tür gezilerin bir alay-tören görünümü vermemesine özen gösterilirdi.

Çevreyi daha iyi gözlemleyebilmek için padişahlar, genellikle sarayın biniş ya da gidiş kapısı denen çıkışlarından tanınmayacak kıyafetlerde çıkarak tebdil binişi yapmayı tercih etmekteydiler. Buna karşılık sık sık, saltanat görkemini halka yansıtmak amaçlı biniş-i hümayunlar da düzenlenmekteydi. 16. yüzyılda deniz binişleri "baştarda" denen saltanat gemileriyle yapılmakta iken 17. yüzyılda sözkonusu nedenle saltanat kayıkları kullanılmaya başlandı. Binişlerin özelliğine ve padişahın isteğine göre de gezilere sadrazam, yeniçeri ağası, imrahor ağa, çavuşbaşı vb görevliler de katılıyordu. Bazen de Boğaziçi sırtlarındaki köşklere veya Boğaziçi, Haliç kıyılarındaki yalılara biniş düzenlenir, akşama kadar eğlenildikten sonra dönülürdü. Boğaziçi'nde başlıca biniş yerleri Tokat Bahçesi, Kandilli Bahçesi, Mirgun Bahçesi, Kalender ile Sultaniye idi.

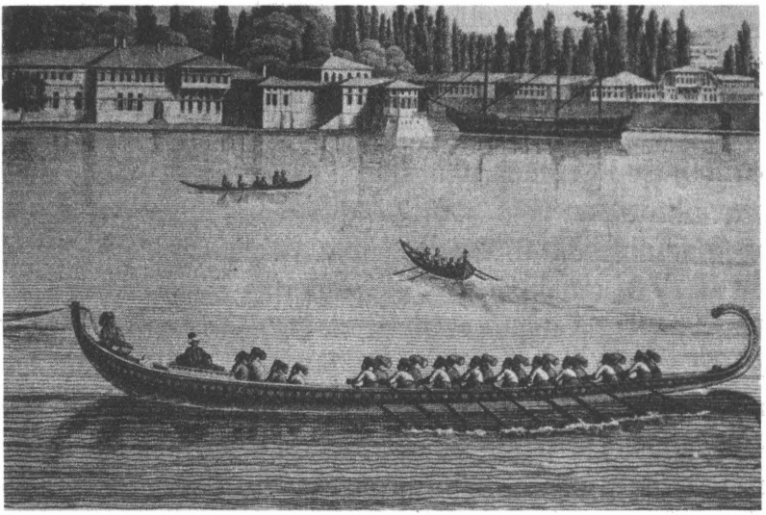

Kaynak: Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, s. 33

Biniş-i hümayuna çıkışlarda padişah, mevsime uygun giyinip kuşanır, halkın hayranlığını ve kendisine duyulan saygıyı artıracak tarzda sorguçlu kavuk, mevsim kürkü giyer, kalabalık bir maiyetle saraydan ayrılırdı. Esb-süvar binişlerde başçuhadar padişahın yağmurluğunu, ikinci çuhadar, kırmızı kese içindeki pabucunu, üçüncü çuhadar çizmelerini taşırdı, solakbaşı atının dizginlerini tutar, salma çuhadarları ve hazinedarlar halkla ilgilenirdi. Güvenlik, ulaşım kolaylığı, rahatlık bakımından çoğu kez deniz yolundan binişler tercih edilmekteydi. Bahren biniş-i hümayunlarda, sabah erkenden hareket edilirdi. Önde içoğlanlarının bindiği "sandaliye" denen altı büyük kayık eskortluk yaparken, arkadaki tek kayıkta tülbendağası ayakta olarak padişahın sorguçlu bir sarığını sağa sola eğip kaldırarak padişahın selam ve iltifatını bildirmiş olurdu. Bunun arkasındaki yan yana iki kayıktan birinde mirahur [padişahın atlarına bakmakla görevli olan saray görevlisi] ağa, diğerinde saray ağası, yüzleri geriye dönük otururlardı. Sağda ve soldaki iki kayık hızla bir ileri bir geri gidip gelir; elleri değnekli hasekiler, ayakta ve düzenli birer sıra halinde "Savulun! Sandal, geri var! Sıya!" diye hep bir ağızdan gürlerler, bu toplu ses Boğaziçi'nde korku uyandırır, tekneler, kayıklar, balıkçılar sağa sola hızla uzaklaşıp gözden kaybolurlardı.

Sultanın Boğaziçi gezisinde kullandığı *saltanat kayığının* önünde, iç oğlanlarıyla dolu 6 adet kayık, her iki yanında da haseki ağalarının

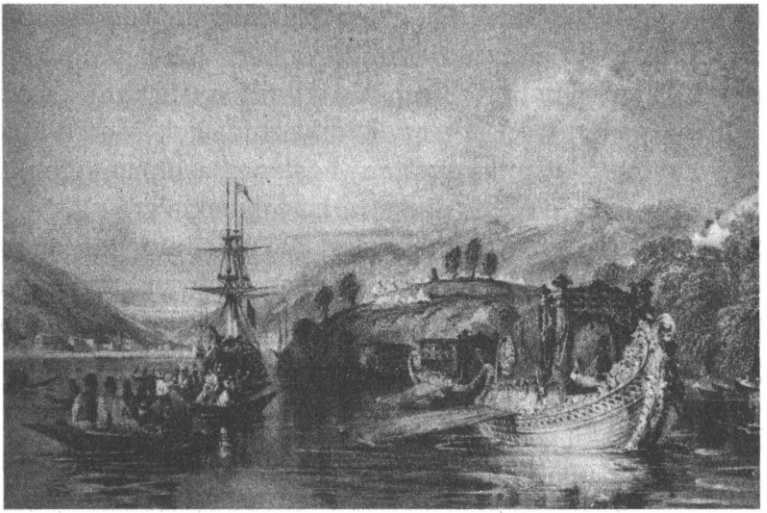

Kaynak: Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, s. 27

bulunduğu başka kayıklar yol alırdı. Bunlar, çevredeki diğer kayıklara doğru bağırarak yolun açılmasına ve etraftan uzaklaştırılmasını sağlarlardı. Daha geriden bir başka kayık ise, "*sarık kayığı*" idi ve içinde sultanın sarığını elinde tutup sallayarak, görenlere bu sarığı selamlatırdı!..

Sultan kayığı genellikle iki adet olur, bunların birinde ise, sultanın kılıcını taşıyan silahtar ağa otururdu. Gerçekten de bu tür geziler çok şatafatlıydı. Eğer sultan Kız Kulesi önünden geçiyorsa, buradaki bostancılar top atarak ve eğilerek saltanat kayığını selamlarlardı.

Padişaha özgü 13 çifte iki kayıktan daha büyüğü "kancabaş" diğeri "kırlangıç"tı. Padişah kancabaşın kıç tarafındaki kırmızı çuhadan, sırma saçaklı sayeban ya da köşk altında oturur; Bostancıbaşı, arkasında, ayakta olarak dümen tutar, üç musahip de karşısında önlerine bakmış vaziyette saygıyla otururlardı. Kayığın iki yanında birer sıra halinde hamlacılar (kürekçi Bostancılar) bembeyaz giysileri, sırma işlemeli kırmızı yelekleri ile ayakta ve ahenkle kürek çekerlerdi. İkinci kayık kırlangıç da kancabaş gibi özenli, üç fenerli köşkü gümüş direkli, sırma işlemeli perdeli, gümüş kafesli, küpeştesi yaldızlıydı. Kancabaşın baş tarafında Bostancı haseki ağası, ortada iki yanda çuhadar ve rikaptar ağalar ayakta durdukları gibi, kırlangıçta da silahdar ağa ayakta padişahın kılıcını taşırdı. Hünkâr imamı ve bazı Enderun ağa-

ları da kırlangıçla giderlerdi. Bir gelenek olarak biniş dönüşü padişah kancabaşı bırakıp kırlangıca binerdi.

Osmanlı İstanbul'unun toplumsal tarihini araştıran iki akademisyen (E. Boyar ve K. Fleet) saltanat kayıklarında çok önemli bir görev olan saray muhafızlarının komutanı bostancıbaşının ne denli etkin bir saray mensubu olduğuna dikkatimizi çekmekteler.

"Bostancı'nın işi yalnızca bahçeleri bakımlı tutmakla uğraşmak, bahçede gizlenmiş otlarını yolmak, bahçeyi süpürmek ve sulamak ve bitkileri korunması ve güzelleştirilmesi için gerekli diğer tüm işleri yapmaktı. Bunlar, sarık veya kuşakları sayesinde birbirinden ayırt edilebilen dokuz gruba ayrılmıştı. Padişah balık tutarak ya da suda gezinti yaparak vakit geçirmek istediğinde, *saltanat kayığının* kürekçi ihtiyacı da bostancılar tarafından sağlanırdı."

Biniş yerine varıldığında, iskeleye al payendazlar serilir, padişah, karadan getirilen atına biner, maiyeti de atlanır, yakındaki bir camide namaz kıldıktan sonra bahçeye veya köşke gidilirdi.

Padişah Boğaz sularında keyif yapmaya çıktığında *saltanat kayığının* dümeni bostancıbaşıda olurdu. Kürekçilerin çıkardığı gürültü hakkında da bir yabancı tanık; "(...) bunların kürek çekerken sık sık köpek gibi havladıklarını bildirmişti: *Nedenini bilmiyorum, yalnız, onun [padişahın] dümende oturan bostancıbaşı ile konuştuğunu duyduklarında, konuşmaya dinlemeye cesaret edemediklerinden olabilir.*"

Valde Sultan'ın, hasekiler ve gözdelerin, şehzadelerin, genellikle *beş çifte kayıkları* olur, bunların da –gözlerden uzak tutulmaları için–, köşklü olmasına izin verilirdi. *Kayıklar* bu kadar kurala bağlanmış olmakla beraber, bir Doğu Sarayında her şeyin pek öyle disipline giremediğine de işaret eden göstergelere, sıkça rastlanır.

Saltanat kayıklarının saraydan her ayrılışı, özel merasime bağlıydı. *Saltanat kayıklarının* en güzel anlatımlarını, yerli kaynaklardan çok, elçilik yapmış, gezgin olarak gelmiş veya din adamı olarak İstanbul'da bulunmuş Melling ve Zonaro gibi mimar ve ressam, pek çok sayıda yabancıların eserlerinde okuyoruz.

2. Piyade

Kayık denilince akla *piyadelerin* gelmesi gerekir. Kayık adı altında toplanan hafif, zarif, şehir teknelerinin asıl temsilcisi, bu taşıt olsa gerektir.

Piyade sözcüğü Selim Özen'in "Gemiler Sözlüğüne" göre İtalyanca "deniz dipli mavna" anlamında *piata*dan gelmekte. Kayığın erken zamanlardan beri oluşuna karşılık, piyade 17. yüzyılın ortasından sonra, oldukça geç ortaya çıkmıştır. *Piyade* sözcüğü Türkçe olmasa da, kendisi İstanbul ve civarına özgüdür. *Piyade*, kayık türünün *Birden Beş Çifteye* kadar olan zarif ve süslü bir cinsidir.

Çelik Gülersoy anlatıyor: Çünkü *piyade*, kayık adıyla asıl kastedilen, daha doğrusu teknenin İstanbul'da yüzyıllardan sonra bir form inceliğine varmış en rafine tipini temsil eden deniz binek aracıdır. Bu durumda, öyle ya, saltanat kayıkları ancak saraya mahsus olduğuna, *Pazar kayıkları* sadece adı kayık olan, kayıkla ilgisiz lenduha koca salapuryalar bulunduğuna, *peremeler* ise, kayık adı ile kastettiğimiz, İstanbul'a has, arınmış, soylu, bir kıvama varmış, ince teknelerden olmadığına göre, suda ok gibi kayan tahta binekleri, halkın daha doğrusu zengin ve orta halli halkın, kendi ihtiyacı için yaptırıp kullandığı bu cins deniz araçları temsil ediyordu. Formları, bu özel ya da sınırlı kullanımlarını gerektirmekteydi.

Genelde, en hafifleri, kayıkçıdan başka sadece iki yolcu için yapılmışlardı. Biraz daha büyük olanları, (iki yana yerleşimle), 4-6 yolcu alabiliyordu. İstanbul'a altın basma makinesi getirip monte etmiş olan bir İngiliz mühendis (Alberth Smith; Ç. Gülersoy, 76), onların bu özelliklerini kaydettikten sonra, gövdelerinin hafifliğinden başka, küreklerinin de, çok hassas olan teknede dengeyi sağlayacak şekilde, başları lobut şeklinde, yani şişmanlaştırılmış olarak yapılmış olmasını, "hayran olunacak bir buluş" olarak nitelendirir ve bunların, İngiliz küreklerinden daha ileri bir tip olduğunu vurgular.

Piyadelerin kayıklar içindeki önemi, türünün en güzel tekneleri olmaları yanında, denize piyade kadar yakışan bir diğer ulaşım teknesinin yapılmamış olması ve yapılamayacağıdır.

Piyadelerin, bu son derece hafif, arınmış çizgileri ve bünyeleri ile öbür kayıklardan ayrılması durumu, günümüzde, kız gibi tekne deyimine birebir uyar.

Piyadeler de *peremeler* gibi iskelelerde yolcu alan ama dolmuş tip taşımacılık yapmayan kayıklardır. Padişah fermanına göre, süslemeleri abartıya kaçmadan yaldızsız olmak şartıyla, kayıkçı esnafı piyade çalıştırabiliyordu.

Öznelerin adı mutlaka "*piyade*" değildir. Yani *piyade* cinsi aile taşıtlarının adına illa *piyade* denmiyor hem günlük konuşma dilinde, hem edebiyatta, kısaca "kayık" olarak ta anılıyordu.

"*Üç çifte*" gibi masraflı ve külfetli bir tekne bile, rahatça, kendi özel deyimini kullanmadan, kısaca kayık adı ile de anılabiliyordu.

Yine bilinen bir başka husus, piyade adının, özel kişilerin amaçlarına mahsus olmayıp, Sarayın süslü, ama saltanat kayıklarına oranla daha sade tekneleri için de kullanılan bir deyim olduğudur.

Piyade, yapıca farklı olmasa da kullanımı ve süsleri açısından *İskele Piyadeleri* ve *Yalı Piyadeleri* olarak ikiye ayrılmaktadır. *İskele piyadeleri* isteyenin kiralayabildiği, süs ve gösterişten uzak, *Bir Çifte*'den *Üç Çifte*'ye kadar olan kayıklar, *yalı piyadeleri* ise onu özel olarak kullanan ya da kullanma izni verilen kişinin makamına uygun süslü ve *Bir Çifte*'den *Beş Çifte*'ye kadar olan kayıklardır. Bunlar içinde de *Dört Çifte*'nin adı hemen hemen hiç geçmez, *Beş Çifte* vezir, elçi, şehzade gibi kişilere aittir ve makam aracı olarak kullanılırlar. Bu yüzden piyade denince *Bir, İki, Üç Çifteler* akla gelir.

İkisi de Perestu kadın tarafından büyütülmüş olan II. Abdülhamit'in kız kardeşi [Abdülmecit'in kızı] Cemile Sultan'ın torunu Mevhibe Celalettin anılarında ilk kez ferace giyip Kandilli'deki yalılarından Göksu'ya kayıkla gittiklerini anlatır: "*Beyaz feracede karar kılmıştım. Kıyafetime uyması için de elime beyaz dantel ve tülden yapılmış şemsiyemi alacaktım. Kutucu ustanın yardımı ile yaşmaklarımızı düzeltmek saatlerce sürdü. Kutucu usta, oda hizmetine bakan kızlara nezaret eder. Giyimimize, kuşamımıza o bakardı.*

Nihayet hareket zamanı geldi. Rıhtıma indik. Üç çifte kayık, emrimize amade, bekliyordu. Kayığın arka tarafına yeşil çuhadan bir örtü serilmiş, yastıklar konmuştu. Örtünün üzerinde hanedan tacı, göze çarpıyordu. Hamlacıların, yani kayıkçıların, sırtlarında aynı yeşil renkte yeleklerin üzerinde de tacımız vardı.

Kandilli'de akıntı fazla olduğu için iki haremağası kayığı tuttu, bir üçüncüsü de annemi ve beni kayığa yerleştirdi.

... Aşağı yukarı her hafta Göksu'ya gitmeyi adet edinmiştik. Bazı günler, piyade denen bir çifte kayığa biner, onunla Göksu'ya giderdik. Fakat ben bundan kat'iyyen hoşlanmazdım. Çünkü piyadeye bindiğimiz zaman muhakkak kayığın arkasına bir haremağası oturturlardı.

Göksu'ya gittiğimiz zaman bizim tarafa kim bakarsa derhal babama yetiştirir..."

Sarayın, Saltanat teknesi niteliğinde olmayan, düz kayıkları da vardı ve bunlara da *piyade* deniyordu. Saltanat tekneleri, öbür *piyadelerden*, sadece ölçüleri, köşkleri, altın süslemeleri ve kürek sayısının fazlalığı ile ayrılıyordu.

Sarayın kullandığı piyadeleri bir İngiliz bilim adamı, Cambridge'in mineroloji profesörü (Eduard Daniel Clarke, Ç. Gülersoy, 80), kayıkları hafiflikleri ile, Thames'in teknelerinden daha hızlı ve Venedik'in gondollarından çok daha güzel bulur ve üstleri açık olduğu halde bu kadar süslemeyi nasıl yaşatabildiklerine şaşar.

Yine Abdülhak Şinasi'deyiz; *"Her gün İstanbul'a inip esnafın ve mahalle halkının şehirden toptan aldıklarını taşıyan ve kocaman küreklerinin her birinin bir kayıkçının iki eliyle tuttuğu ve ayağa kalkıp yavaş yavaş oturarak çektiği beş altı çifte gedikli Pazar kayıkları gider gelirlerdi. Süslü, hususi birçok, bazan şişkin karnının iki tarafında faaliyet halinde birer su değirmeni taşır gibi bir yandan çarklı çatanalar geçer, bazan badi badi bir römorkör sıra sıra halatlarla arkasına taktığı inanılmayacak kadar kalabalık bir sürü halinde mavnaları, yelkenlileri, kayıkları, sandalları sürükleyerek çekerdi. Tarihten evvelki acayip şekilli mahluklara benzeyen bazı yelkenliler kahraman edalarıyla gelir, yalıların rıhtımlarına yanaşarak sadece onlara mevsimlik meyvalarını, senelik soğanlarını, kışlık odunlarını ve kömürlerini getirirlerdi. Yalıların önlerinden daha nice satıcı kayıkları geçer ve içlerindekiler sattıklarını kendilerine has şiveler ve seslerle haykırarak, balıkçılar daha canlı balıklarını, mısır satanlar da daha kazanda kaynayan mısırlarını ve dondurmacılar teknelerinde donan dondurmalarını methederlerdi ve söyledikleri basit şeyleri duymakla aynı*

zamanda ırklarını, milliyetlerini, memleketlerini, yaşlarını, talihlerini ve sanki ahlaklarını da duyar, anlardınız. İkindi sularında hanımlar ve beyler için sandalla gezinmek adetti. Cuma ve pazarları Küçüksu, Göksu, Kalender, Çubuklu gibi incesaz yerlerine mesirelere gidilirdi."

Benim gibi çocukluğunun bir kesiti Eyüp'te geçmiş olanlar anımsayacaktır, Haliç'te de iki yaka arasında ulaşım kayıklarla sağlanırdı. Ama ne yabancı seyyahların görüp resmettikleri saltanat kayıklarına ne de Abdülhak Şinasi Hisar'ın Boğaziçi mehtaplarını yaşadığı kayıklara benzerdi.

Sözümüz söylemimiz Boğaziçi'dir, o halde Abdülhak Şinasi'yi dinlemeye devam zorunluluk olsa gerekir: *"O zamanlarda, gerçi eski, büyük teşrifat kayıkları ortadan kalkmışsa da, yine iki, hatta, daha nadir olarak, üç çifte kayıklara rast gelinirdi. Vernik sürülmüş tahtadan bu kayıklar hep açık veya koyu sarı veya tahini renkte görünür ve kenarları bir iki sıra koyu lacivert, mor, siyah veya yeşil yahut som yaldız şeritli olurdu. Kadınların bindiklerinin arka taraflarında kadifeli, sırmalı ve uçları sulara doğru sarkan bir ihram serilirdi. Valde Paşa'nın üç çifte kayığındaki, gümüş kafes örmeli ve kenarları balık şeklinde yine gümüş saçaklı ihramı meşhurdu.*

Herkesin çömelerek alçakta oturmaya alışkın olduğu bir zamanın mahsulü olan, insanı derinliğinde ta suların hizasında ve biraz yaslanarak oturmaya mecbur eden bu kayıklar kadar, suları, gök yüzünü, sahilleri, mehtabı seyretmeye, gözlerle gönüllere, avlamaya müsait ve münasip bir vasıta olamaz. Hele dört kişiyi karşı karşıya ve dördünü de yanlarından suyu iyice görecekleri vaziyette oturuşuyla kayık, elbette etrafı seyretmek için hem daha rahat hem daha muvafıktı. O yavaş yavaş yol aldıkça, suya bakarak maviliğinde yüzer gibi olur, havaya bakarak maviliğine girer gibi olur, mehtaba bakarak ışığını sürükler gibi olurdunuz. Hayal kurmak, hülyalara dalmak için bunlardan daha uygun beşikler bulunamazdı.

Kayıklar, Sultan İkinci Hamid devrine kadar, Boğaziçi'nde tamamen rakipsiz hâkim olmuşlar. Kayık, sandalın ilk bulunmuş şekliydi. Bunun için, elbette daha iptidai ve safiyane bir şeydir. Meziyetleri ve taraftar olunacak cihetleri vardı. Sandal daha ağırdır. Arka tarafında yanyana oturulabilen iki kişi müstesna olmak üzere, diğerlerini, arkasını sahillerin birine dönmüş oturmaya mecbur eder. Fakat suya incecik kayıklardan ziyade dayanarak, onlar kadar çabuk eskimez.

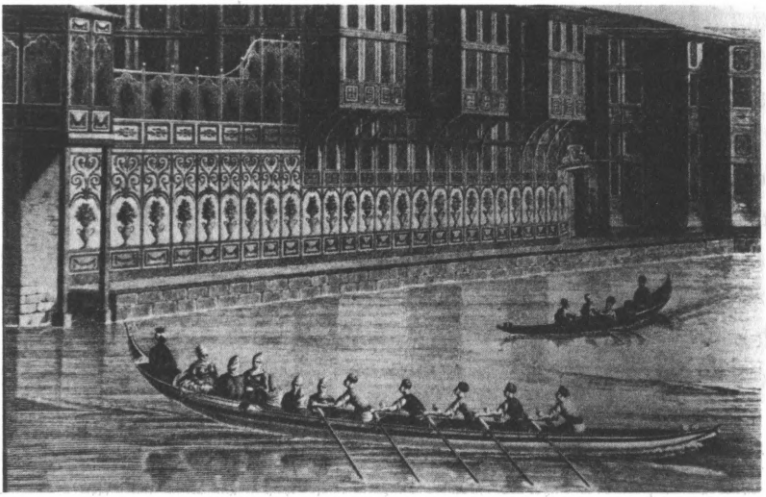

Kaynak: Melling, Hatice Sultan sarayı

Dört kişi yerine daha fazla adam alır. Girilip çıkılışı, oturulup kalkışı, daha kolaydır. Hele, daha kurnazdır; dümeni vardır! Bu sayede daha çabuk döner, yanaşır, ayrılır. Eski usta hamlacıları (kürekçiler) *bulmak gittikçe güçleşirken, daha az maharetli bir sandalcı tarafından kullanılabilir. Bu bakımlardan, bu mahluk ötekini her halde yenecekti. Nasıl ki yendi.*

O zamanlarda, ezeli eskilik yenilik davası bir de kayık veya sandal taraftarlığı şeklinde sürüp gidiyordu. Kayık taraftarlarının bütün hissedip söyledikleri sözler ve bulup ileri sürdükleri düşünceler, onun varlığını kurtarmaya yaramayacaktı. Fakat, Boğaziçi'nde bütün bu sözler söylenmeden, bu düşünceler ortaya atılmadan kalamazdı. Zaten o zaman insanları daha az muhakemeci, daha az inatçı ve hayata karşı daha ziyade uysaldılar. Ekserisi bir tarafı iltizam etmezler ve bazen rahat bir kayığa binerek taraftarlarına, bazen narin bir kike binerek sandal taraftarlarına, hak verirler ve böylece tabii seyrini takip eden istihaleleri kolaylaştırırlardı.

Sultan İkinci Hamid devrinden sonra türeyen sandallar çoğalırken, bu devrin ortasına doğru, daha alafranga olarak, bir de binek ve yarış kikleri meydana çıkmıştı. Hep mahun(maun) renginde, kenarları birer-ikişer düz veya nakışlı yaldız şeritli, daha ince ve uzun ve bilhassa oturulacak yerleri kayıklarınki gibi karşılıklı olan bu sandallar hem daha rahat, hem daha hafif, hem daha kullanılışlıydı. Öyle ki,

Boğaziçi iskelelerinde kira sandalları kira kayıklarından ziyadeleştiği gibi, yalıların da eskiden kayıkları yerine kikleri çoğalıyordu. Bundan dolayıdır ki, bu mehtap toplantılarında ekseriyet sandallarda olurdu. Kayık ve sandalı olanlar, bu gecelere çıkmak için muhakkak daha kolay idare edilen sandalı tercih ederlerdi.

Venedik gondollarından hem daha makul hem daha cesur hem daha hafif hem daha zarif olan bu İstanbul kayık ve sandallarının da yalılar gibi, büyük hususiyetleri vardı ve biçimlerinden, efendilerinden, hamlacılarına kadar, Boğaziçi medeniyetinin birer icmali, birer hülasası gibiydiler. Halis Boğaziçililerin, Boğazın binbir inceliğini birden sezen gözleri, bir bakışta, bunların yalnız kimin olduklarını değil, hem de hangi ustanın yapısı olduklarını keşfederdi.

Bu kayık ve sandallar yalnız Boğaziçi medeniyetini icmal etmez, o zamanki bizim çocuk gözlerimizin hassaslığı, bunların mensup oldukları kocaman yalıların kayıkhanelerinden tıpkı vücutlarından ayrılır gibi çıkarak, sularda dolaşan küçücük yavrularıymış gibi, üstlerinde o yalıların hayatlarını, huylarını, manalarını sezip duymasını bilirdi. Server Paşanınkilerin kayıklarında, Server Paşa yalısının ağır perdeli, biraz loş ve o zamanki tabirle, kûhi odalarının kibar, rahat alemine çekilmiş ve durmuş halini; Kıbrıslıların zarif olmaktan ziyade sağlam yapılı, yayvan karınlı, rahat ve babayani kayıklarında da geniş sofalı, geniş odalı yalılarının yayvanlığını ve serinliğini duyardım."

Fransız elçiliği konuklarından G.A. Olivier'in 1800 yılında Paris'te yayınlanan anılarından 'dört çift kürekli' kayıklar gözlemini aktaran Ç. Gülersoy (s.83-85): *"Sürekli olarak limana her yönden giren ve yine limandan Boğazın çeşitli iskelelerine Üsküdar'a, Prens adalarına hızla yönelen, iki veya üç kürekçinin kullandığı kayıklar, yelkenliler, büyük gemiler ve harp gemilerinin bu trafiği, Fransız Elçiliğinden ve diğer yüksek noktalardan limana bakıldığında, görülen en güzel manzaradır.*

Bu kayıklar, son derece hafif ve ince-uzun olup, iki veya üç, nadiren dört çift kürekleri vardır. Hafif rüzgârda veya iyi havada bir veya iki, hatta üç yelken takarlar. Bu teknelere safra konulmadığı için öylesine hafiftirler ki, sert bir rüzgârda, kayıkçı en ufak bir tehlikeye karşı temkini elden bırakarsa veya bir dümen hareketiyle rüzgar doğrultusuna yönelirse, alabora olurlar.

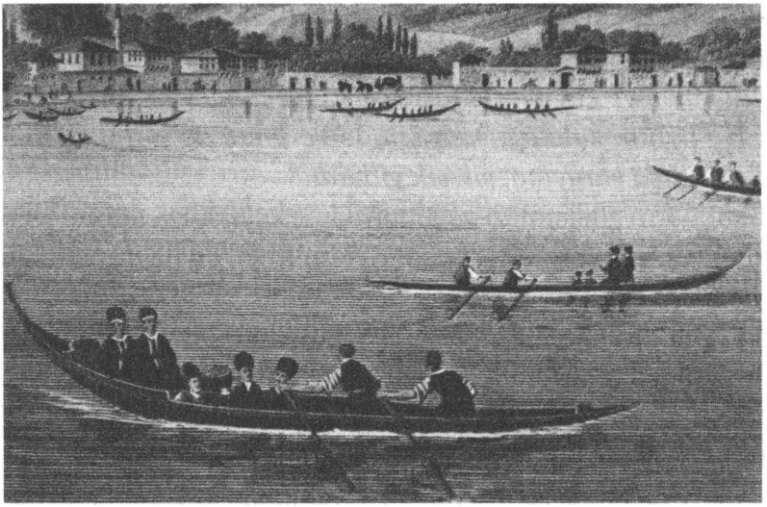

Kaynak: Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, s.85

Bu kayıkların sayısı öylesine çoktu ve su üzerinde öylesine hızla kayıyorlardı ki, bazen özellikle kötü havalarda, kürekçilerin ustalığı dahi bunların birbirlerine çarpmalarını ve birinin de devrilmesini engelleyemiyordu. Zira bu kürekçiler, rüzgârın, böylesine hafif ve büyük bir bölümü su üstünde olan araç üzerindeki etkisini yeterli derecede kestiremiyorlardı. Bu gibi durumlarda en iyi şey, yüzmesini bilip kayıya ulaşabilmektir. Başına böyle bir olay gelen kişiye pek ender yardım edilebilir; çünkü bu zavallılardan birini kurtarmak isteyen kişi için de tehlike vardır, zira onu kurtarmak isterken kendi sandalının da devrilme ihtimali vardır. Bu kayıkların yapısı gerek biçim gerek hız açısından, eksiksizdi.

İyi havada, yelkenliyle İstanbul'dan Adalara 12 millik mesafeyi katetmek için iki saat yeterliydi; ancak, şiddetli rüzgâra ve ters akıntıya rağmen üç kürekçiyle, Büyükdere'nin 15 millik mesafesini almak da bundan daha fazla zaman tutmuyordu.

Sultan'ın kayıkları, büyüklükleri, biçimleri, süslemeleri, kürekçilerin ustalık ve sayıları ile kendilerini belli ederler; bunlarda 14 çift kürek ve beyazlar giyinmiş 28 bostancı bulunurdu. Bostancıbaşı dümeni tutar. Büyük vezirin kayığında 12 çift, Bab-ı Ali'nin ileri gelen memurlarınkinde ve elçilerinkinde, 7 çift kürek bulunurdu. Bu tip kayıklarda her kürek için bir adama ihtiyaç varken daha dar olan özel kayıklarda bir çift küreği tek bir kişi rahatlıkla kullanabilirdi.

Kışın sultan kayıkla pek ender gezerdi. Ancak, baharda, Karadeniz'e açılan kanal üzerinde bulunan çeşitli saraylarına veya suları limana dökülen ve kayıkların içerlere kadar girmesine imkân sağlayan küçük bir nehrin suladığı vadi içinde ve şehre iki mil uzaklıkta olan Tatlı Sular'daki sarayına, sık-sık giderdi."

Yabancıların gözlemleri ve anlattıkları kayıkların tanımları çoktur, bu nedenle, bir örnek verip, Reşat Ekrem Koçu'yu da dinledikten sonra *Peremelere* geçeceğim.

Boğaziçi'nde süzülen ***piyadeler*** konusunu Reşat Ekrem Koçu'nun yayınladığı İstanbul Ansiklopedisi'yle (cilt: 5) bitirmesem olmaz, "hususi ve kiralık piyadeler" başlığı altında anlatılanlara kulak kabartmalı.

"Yeniköy'de Prens Halim Bey'in yalısındaki kayıkhanede bir adedi bulunduğu rivayet edilen (1942 yılında) *üç çifteden* başka mevcudu kalmayan ve her türlü sitayişe şayan bulunan piyadelerin evsafını hakkiyle izah etmek ve bunları görmemiş olanlara tafsilat verebilmek hayli müşküldür.

Dünyanın her tarafında türlü şekillerde inşa edilmiş deniz vasıtalarındaki güzellik, piyade kayıklarının zarafeti ve inceliği karşısında pek sönük kalacağı iddia edilebilir. Diyebilirim ki, denize *piyade* kadar yakışan başka bir nakil vasıtası indirilmemiştir ve indirilemez.

Halen teki bile bulunmayan piyadeleri inşa eden şalvarlı ustalar, bu kadar güzel ve narin bir vasıta icat edebilmiş olmaları ile ne derece iftihar etmişlerse tamamen haklıdırlar.

Piyadelerin ihyası temenni edilemez. Niçin? Çünkü inşalarından ziyade onları sevk ve idare edebilecek ve muhafazası pek müşkül olan güzelliğini idame ettirecek ve hatta kayıkhanesine çekip indirecek deneyimde hamlacı tedarikine bugünkü yaşam tarzları uygun değildir.

Piyadeler tek, iki, üç çifte olarak ıhlamur ağacı kerestesinden imal edilirdi. Denize temas eden kısmına "küherba yağı" denilen ve Bebek'te Mustafa isminde bir sanatkâr tarafından gayet gizli olarak üretilen vernik sürülür ve küpeştesinin hemen altındaki boya tahtası bile arzu edilen renk ile 5-8 santim arzında boyanırdı. Küpeşte ve baş üstü yine küherba verniği ile kaplanır ve kıç üstü düz renkli muşamba ile kapatılır idi.

Ihlamur iç astarı tabii haliyle bırakılır ve buraların gerek kir ve gerek çiğ ve yağmurlar tesiri ile beneklenmemesi için her gün keler ile silinirdi. Keler, bir nevi köpek balığının derisindeki sert ve zımpara gibi dişli tarafına denir. Keler kürek topaçları ve palalarının temizlenmesinde de kullanılır."

Boğaziçi'ndeki yaşamın tanıklarından Sadri Sema da anlatıyor: "*Piyadeler* maun renginde iki ucu sivri kayıklardı. Bunlar eski devirde çok rağbet görürdü. İki çifte kürekli olanları da vardı. Beş çifte, yedi çifte denilen saltanat kayıkları da büyük ve köşklü piyadelerden başka bir şey değildi. Bunlar daha süslü, yaldızlı, yıldızlı filan olurdu. Bunlarla Göksu, Kanlıca, Çubuklu, Büyükdere, Tarabya, Mirgun (*Emirgân*), Kalamış kıyılarında ve koylarında alemler, deniz piyasaları yapılırdı."

Beş çifte kayık; İstanbul sularında 'seyri sefer' için vapur işletme müesseseleri kurulmadan, büyük şehrin günlük hayatında denizin (haliç, liman, Marmara, Boğaz) kayıklarla aşıldığı devirlerde, *Beş çifte Kayık* (Beş çifte kürekli) devlet erkân ve ricaline tahsis edilmişti. Sadri Sema bu kişilere "cennetlikler" diye hitap etmekte; "Cennetliklerin hususi *piyadeleri* bulunurdu. Bu kayıklar itina ile boyanır, cilalanır, pırıl pırıl yanardı. Bunların aylıkçı kayıkçıları, kürekçileri vardı ki kar gibi, beyaz, bol çakşırlar; kolları ipekli tiril tiril beyaz helali, bürümcük gömlekler giyerlerdi. Eski İstanbul hayatında ve Boğaziçi tenezzühlerinde bunların çok kıymetli yerleri ve hatıraları vardır.

Deniz dudağında lebideryada yalı ile beraber İstanbul sularının ve bilhassa Boğaziçi'nin bir süsü *Beş Çiftelerin* hepsi hususi idi; sahipleri olan devletlilerin, harem halkının ve çocukların bindikleri iki çifte, üç çifte diğer kayıkları ile beraber yalılarının altında veya yanındaki hususi kayıkhanelerde dururlardı. İstisnasız hepsi beyaz boyalı altın yaldız bordürlü, başları ve kıçları altın yaldızlı kabartma çiçek tezyinatlı, müzehhep birer kuğu kuşu gibiydiler, döşemeleri sırma işlemeli atlastan, has manası ile lüks bir kayıktı; hamlacıları (kürekçileri) eli ayağı düzgün, kaşı gözü hoş, boylu poslu, hakikaten erkek güzeli gençlerden seçilir alınırdı.

Beş hamlacısının ayağına yemenisinden başında fesine, iç çamaşırına varınca giyimi kuşamı, yemekleri, aylıkları, kandil ve bayramlarda, padişahın cülus (tahta çıkma) ve doğum yıl dönümlerinden bahşişleri ve hediyeleri ile beş çifte kayık ağır masraflıydı."

İskelelerdeki kira kayıkları, bunların arasında dolmuş yapanlar en çok üç çifte olurdu, dört beş çifteye çıkınca adını ve şeklini değiştirir, tek küreğini bir hamlacının çektiği büyük, kaba "*Pazar Kayığı*" olurdu.

İstanbul sularında vapur işleten müessesler kurulduktan sonra da (Şirketi Hayriye; İdaresi Aziziye; Seyri Sefain) Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde *Beş Çifteler* muhafaza edildi. Devlet erkanı ve ricalinin ağır masrafına katlanarak *Beş Çiftesine* binmesi, makamının şanından mecburi idi; bu külfeti İkinci Abdülhamit kaldırdı; buna karşılık Şirketi Hayriye ve Seyri Sefain İdaresi vapurlarına birer "Vükela Kamarası" devlet büyükleri kamarası eklendi.

Tarihçi Cevdet Paşanın "***Maruzat***" adı altında İkinci Sultan Abdülhamit'e verdiği uzun tarihi raporda *Beşçifteler* üzerine de bir bölüm vardır. Abdülmecit zamanında kabinede tasarruf yolları aranır iken *Beşçiftelerin* kaldırılması düşünülmüştü; Cevdet Paşa padişaha, babası Sultan Abdülmecit'in zamanında gördüklerini anlatmaktadır.

"... Saltanatı Seniyenin böyle tasarruf yoluna girmesi Avrupa'ca olumlu karşılandığından Avrupa'da bulunan Fuat Paşa beş milyon lira kredi bulmayı başardı. Bu haber telgrafla geldiğinden şaşkınlık verici olarak yayılınca biz de yavaş yavaş gevşemeğe başladık.

Nitekim vükela encümeninde tasarruf ve idare için beş çifte kayıklara binmek ve Babıali'deki ağalar ve kavaslar içinde tenkihat icra etmek (devlet memurları maaşından indirim yapmak e.m.) gibi hasis şeylerle iştigal olunduğu sırada Padişah Topkapı Sarayına gelip sadrazamı kabul ederek:

Beşçifteler bir süreden beri devlet protokolüne girmiş, hem siz de zahmet çekersiniz, *Beşçifteler* terk olunmasın, bizi bu hale koyan *Beşçifteler* değildir, başka şeylere bakmalı, beyhude maaş verip adam kullanmamalı!.. diye duyurmuş."

Abdülaziz zamanında medeni cesareti ve doğruluğu, iffeti ile tanınmış Şeyhülislam Turşucuzade Ahmet Muhtar Efendinin azli için düşmanları tarafından hiçbir sebep bulunmaz iken bir akşam *Beşçiftesine* binmemesi azline yeterli olmuştu, şöyle ki:

Muhtar Efendi Kızıltoprak'ta otururdu, bir akşam meşihat dairesinden arabası ile Sirkeci İskelesine inmiş, fakat kayığının henüz gelmediğini görmüştü. Kadıköy'e vapur kalkmak üzere idi, vapura bindi; düşmanlarının hafiyeleri her zaman peşinde idi, hemen jurnal verildi, ilmen ve ahlaken seçkin adam, "makamının şan ve şerefini bil-

meyip *Beşçiftesine* binmeyerek vapura binmek suretiyle halk arasına karışmak zilletini göstermiştir" diye azledildi.

Sadri Sema anlatmaya devam ediyor, ben de paylaşıyorum: "*Piyadelere* kadınlar bindiği zaman, muşamba ile kaplı kıç üstü, tamamen kapatılacak şekilde ve sahibinin gücü nispetinde, klabdan veya sırma işlemeli ve saçaklı, yün veya ipekten mamul bir örtü ile örtmek adettir. Bu örtü kıç üstünün uzunluğunda ve mustatil (çekerek uzatılmış anlamına gelir e.m.) bir şekilde olduğu ve kıç güvertelerinin gittikçe darlaştığı için, örtünün arka tarafa gelen iki ucu, piyadenin sağ ve sol küpeştelerinden denize doğru sarkar. Rüzgâr tesiri ile havalanıp, örtünün biçimini bozmamasını sağlamak için, bu uçların her birine 800-1000 gram ağırlığında pirinç ve nikelden ve hatta gümüşten imal edilmiş mahruti toplar bağlanır. Bu örtü piyadelerin esas güzelliğini bir kat daha arttırırdı.

Hamlacılara, biri çuhadan ve biri kalikot (Hindistan'a özgü bir tür pamuklu bez e.m.) patiskasından birer dizlik, çuhadan ipek fermene işlemeli yelek ve salta, bürümcük hilali gömlek, uzun konçlu sakız beyazı çorap, rugan gül fiyangolu yemeni ve fes verilmek mecburiyeti vardı.

Beyoğlu'nda İstiklal Caddesinde Melek Sinemasına sapılacak köşede büyük 'Mir ve Kotero' Terzihanesi vardı. Bu terzihane zamanın vükelası ile vüzerasına, mabeyn erkânına, çok zengin kimselerle mirasyedilere kumaş ve dikiş dahil olmak üzere 5 altına bir kostüm dikildiği tarihte bir hamlacı formasının maliyeti 13 altındır.

Bu bir hamlacı formasının masrafıdır. İki ve üç çifte *piyadeleri* olanlar bu miktarın iki üç mislini ödemek mecburiyetindedirler ki, *piyade* sahipleri, birinci sınıf terziye ısmarladıkları kostümlerini, kayıkçılarının formalarından daha ucuza tedarik ettiklerini rakamlar göstermektedir.

Tek çifte *piyadeler* 35 ile 45; iki çifteleri ise 90 ile 150 altın karşılığında satın almak mümkün ise de bunları kürek, döşeme, örtü ile döşemek de 10 ile 50 altın harcamak ile mümkündü.

Piyade hamlacılığı şimdiki kayıkçılık ve sandalcılığa hiç benzemez. Hamlacı ilk küreğini hangi tavır ve çalımda denize daldırdı ise, gideceği yere kadar aynı tavrı muhafaza ederek küreği çeker.

Sahilde bulunan bir kimse, amuden (dikine) yaklaşan veya kendisinden uzaklaşan iki ve üç çifte bir *piyadenin* küreklerine baktığı zaman yalnız bir çifte küreğin hareket ettiğini görür.

Keza piyade seyrine cepheden bakan bile, harekette bulunan küreklerin aynı seviyede ve aynı açıklıkta bulunduklarını görür. Sanki küreklerin hepsi bir manivelaya bağlı olarak ileri, geri oynatıldığını zanneder.

Yalı ve iskele piyadeleri isimleri ile iki sınıfa ayrılan piyadelerden, *yalı piyadesi* hususilere ve *iskele piyadesi* de umumilere (kira ile tutulup binilenlere denir, e.m.) verilmiş adlardır.

Yaz mevsiminde Boğaziçi'nde oturan ve her gün İstanbul'a gidip gelmek mecburiyetinde bulunan devlet ileri gelenleri ve zenginler 1851 yılında ihdas edilen *"Vükela Vapuru"* ve 1854 yılında faaliyete geçen Şirketi Hayriye vapurlarının sefere başladıkları tarihten önce tamamen ve bu tarihten sonra kısmen *yalı piyadeleri* gider, dönerlerdi.

Yolculuk esnasında birbirleriyle karşılaşmaları doğal olan *piyadelerin* yarışlarını izlemek ve yarış sonuçlarının tartışmasını yapmak Boğaz halkının eğlenceleri arasında yer alan özelliklerdendir.

Şirketi Hayriye vapurlarının çoğalması, *piyadeleri* tedarik edecek ve daimî masrafına katlanacakların o ölçüde azalması, bunların birer birer ortadan kalkmasına neden olmuştur."

3. Pereme

Yunanca *perama*. Bizanslılar 6. yüzyılda *perama* sözcüğünü "geçiş yeri" anlamında kullanmışlardır, "Gemiler Sözlüğü"nde S. Özen sözcüğün çıkış kaynağını böyle belirtiyor. Yine Bizans tarihçileri şimdi Galata ve Beyoğlu olarak ikiye ayrılmış bölgeye "karşı yaka", "karşıda" anlamında *pere/pera* adı vermişlerdi. Bu ad, daha sonra bu bölgeyi kolonileştiren Cenevizlilerce de benimsenmiş ve Pera adı konmuştu. Haliç'in ayırdığı Konstantinopolis ve Pera arasında ulaşımı sağlayan ise, *pereme* adı verilen küçük teknelerdi. 1204-1261 yılları arası kenti işgal eden Franklar bu tekneler için *permes* adını, yerli halk ise *peramidial peramidya* adını kullanmışlardı. Peremeler, en çok Galata Köprüsü'nün bağladığı iki kıyı arasında gidip gelirlerdi. Bizanslıların gezintilerinde ve deniz ulaşımında kullandıkları bu tekneler Osmanlılarca da benimsenmiş, *perme, bereme, peramat* olarak da adlandırılan tekne, kentin alınışından yani 15. yüzyıldan 17. yüzyılın ortalarına kadar ulaşımda hâkim konumda kalmıştır. 16. yüzyılın ortalarına doğru bir Osmanlı tasarımı olan **kayık** yavaş yavaş

peremelerin yerini aldığından, 18. yüzyılda kullanılmaz olmuşlardır. Ancak, 19. yüzyılda *pereme* adı başka tipte teknelere ad olmuş ve bu teknelerin bazı örnekleri günümüze değin gelmiştir.

Yolcu ve miktarı az yükleri taşımak üzere yapılan küçük deniz tekneleri, 18. yüzyıla kadar, ***pereme*** adını taşıyordu. *Pereme* tipi, sahneden erken çekilmiş bir taşıttı. Tarihte, yerine getirdikleri fonksiyonları dolayısıyla, bünyeleri ve görünüşleri de öbür kayıklardan farklıydı.

Pereme başı-kıçı bir, baş ve kıç bodoslamaları yuvarlak, tekneye bariz biçimini verecek şekilde teknenin üstünde yükselerek son bulmaktadır. Eni boyuna göre dar olan tekne, kürekli bir tekne olmasına karşın yelken de kullanmakta, tek direği ve üçgen yelkeni bulunmaktaydı. Osmanlı döneminde peremeler 2, 4, 6 kürekli olup, oluşan standardın dışında ve gizlice yapımı, alınıp satılması ve bunların kullanılması yasaktı. *Peremeler* yapı bakımında "yalnız kürek pereme" (yani iki kürekli), "dört kürekli yılandil pereme", "altı kürekli yılandil pereme", "dört kürekli kaba pereme" ve "altı kürekli kaba pereme" olarak ayrılmaktaydı. Bu ayrımla ilgili kayıtlar 17. yüzyıla aittir ve bu durumun onun ulaştığı son şekli verdiğini kabul edebiliriz. Peremelerin bir de *pazar kayığı* gibi olan *pazar peremeleri* de bulunmaktaydı.

Peremelerde amaç, *piyadelerde* olduğu gibi bir yerden bir yere mümkün olan en fazla hızla gitmek ve çevreye caka satmak olmayıp, cefakâr bir eşek ya da araba atı gibi, kabil olduğu kadar insanı ve yük taşımak olduğundan, tipleri ve yapılışları, bu ticari niteliklerine uyduruluyordu diyen Ç. Gülersoy iki tip arasındaki farkları ortaya koyuyor.

Farkları şu noktalarda toplanılabilir:

a. Teknelerin burnu kalkık ve yassıydı, *piyadelerden* daha geniş ve daha kısaydılar. Resimler bunu gösterdiği gibi, 16. yüzyılda birkaç hatt-ı hümayun da durumu açıkça ifade ediyor: *Peremelerin* o sıralar eski özelliklerini kaybettiklerinden şikâyet eden hünkâr, birkaç buyrultusunda *peremelerin* şeklinin bozulmasının cezalandırılacağını ilan etmiştir.

b. Alabilecekleri yolcu ve yük miktarı, *piyadeden* fazla, *çektiri* denilen teknelerden az olarak, belirli ve sınırlı bir kapasiteydiler. Haluk Şehsuvaroğlu, 2, 4 ve en çok 6 kürekli olarak tarif ediyor. İlan edilen hatt-ı hümayun ise "On ikişer kürekçiden az olmamasını" istiyor ki, kürek sayısına göre tutarlı bir miktardır.

c. *Peremeler,* yelken de açabilmekteydiler. Fermandaki emre uymayıp yeterli kürekçi bulundurmayanların teknelerinin parçalanmasını ve kayıkçıların da önce yargılanıp ve ardından haklarından mahrum edilmesini istediyse de *peremeler* yine de yelken açmışlardır. Çünkü motorsuz bir teknede, o kadar eşyayı ve adamı, kol gücüyle deniz üstünde taşımanın sadece ferman çıkararak uygulanamayacağı da ortadadır.

d. Padişah fermanları ayrıca, *peremelere* "homojen" olarak yolcu alınmasını, yani genç erkeklerin ve hali vakti yerinde kişilerle sıradan vatandaşların karışık olarak taşınmamasını istemekte. Ama bu emrin gerçekçi olmadığı ortada. Bu nedenle kayıkçılar her şeyi göze alarak uygulamadılar.

Ahmet Refik 16. yüzyılda İstanbul hayatını anlattığı Divan-ı Hümayun'dan yayınlanan emir talimatlarda '*peremeler*' hakkında net hükümler yer almaktadır. Örneğin; genç kadınların erkeklerle *peremelere* binmemelerine dair 1 Aralık 1580 tarihli 'peremeciler kethüdasına' verilen emir. Bir başkası, erkeklerle kadınların karışık olarak peremelere binmemelerine dair Vezir Mehmet Paşa'ya verilen 13 Eylül 1583 tarihli ferman. Başka bir örnek, Boğazda ve Haliç'te kullanılacak peremelerin gizli alınıp satılmamasına ve Haliç'te yelken kullanılamayacağına dair İstanbul peremeciler kethüdası Mehmet'e verilen talimat 4 Eylül 1577 tarihini taşımaktadır.

Haldun Hürel "Eski İstanbul'a yolculuk" yaparken peremelerin sayısını ifade etmeyi ihmal etmemiş; 1820'lerde İstanbul limanlarında 20 bin civarında pereme çalışırdı, ki bu gerçekten çok yüksek bir rakamdır. Ama bir yerde de hiçbir kara ulaşımı aracının bulunmadığı düşünüldüğünde, her tarafı denizlerle çevrili İstanbul'da, en çok yeğlenen taşıtın kayık olması gerektiği açıkça kabul görür. 1840'ların İstanbul'unda ise, sadece Yarımada ile Galata arasında 16 bin kayık sefer yapar ve bu iskelelerdeki hamal sayısı 9 bin kişiye yaklaşırdı!..

1670'lerde "Azepkapısı İskelesi"nde 58 askeri kayıkçının yanında, 18 de köle çalışırdı. Yine o yıllarda mevcut 1366 kayığın 1218 sahibi bulunuyor ve bunlara 219 köle hizmet veriyordu. Yani, bazı kişilerin birden çok kayığı olabilmekteydi. Fakat kayıkçılar arasında asayiş bozucu tipler bulunmaktaydı. Seferlere gitmemek için türlü düzenbazlıklar yapıp, kıyafet değiştirerek ortalarda dolaşan bazı kişiler, kayıkçılık işlerine soyunurlardı.

Belli başlı iki, "*piyade kayığı*" ve "*pereme*" kategorilerinden sonra, İstanbul tarihinde, değişik adlar taşıyan daha birçok küçük deniz teknesi tipi ve kayık çeşitleri var.

Yangın kayığı, ateş kayığı, at kayığı, kırlangıç, çektirme, balıkçı kayığı, kum kayığı, mumhane sandalı, alet kayığı, mezbele kayığı, elçi kayığı gibi.

4. Pazar kayığı

Kendine özgü bir yapısı olan, öbürlerinden kolayca ayrılabilecek, bağımsız bir tekneydi. Ayrılığının en belirgin yanı, koca gövdesiydi.

Eski İstanbul yaşantısından esintileri günümüze taşıyan Musahipzade Celal'in anlattığı 'Pazar kayıklarıyla' başlangıç yapayım: "*Orta halli sınıf ise Pazar kayığı denilen ve içine karşılıklı kırk elli kişi alan umumi kayıklarla gidip gelirlerdi.*

Bu kayıklardan bazıları hayır sahipleri tarafından vakfedilir, tabi (kayıtlı) *oldukları iskelelerde işletilir ve hasılatı hayra sarf edilirdi.*

Bu kayığın baş tarafına erkekler, arka tarafına kadınlar oturur, bir insan gövdesi kalınlığında topuzlu uzun beş altı çift küreklerin her birini birer hamlacı idare ederdi.

Dümenin yekesini, kayığın reisi kullanırdı. Bu hamlacılar, tam manasıyla aslan gibi yiğit, boylu boslu insanlardı.

Bunlar, o kuvvetli ve idmanlı kollarıyla, kocaman küreklere yapışır, suya daldırdıkları kürekleri çekmek için iki üç basamak inip çıkarak o koca salapuryayı kuş gibi uçururlarken keyiflerinden birer nağra savururlardı.

Bunlar Sirkeci yanındaki Bahçekapı iskelesinde eğleşirlerdi. Boğaziçi'nin her iki sahilinde bulunan iskelelere müşteri getirip götürdükleri gibi yiyecek maddesini de taşırlardı. Pazar kayıklarından başka Boyacıköy, İstinye, Yeniköy, Tarabya gibi Hristiyan köylerine mahsus beş çifte alış kayığı denilen alamana kayıklar vardı ki bunlar Pazar kayığı gibi ayakta kürek çekmeyip oturdukları yerde kürek çekerdi. Reis ve kürekçileri Hristiyan'dı."

Kendi ifadesiyle hem "İstibdatta İstanbul" tanığı hem de "Meşrutiyette İstanbul" tanığı da olan Sadri Sema, *Pazar kayıklarının* taşımacılığına yetişenlerden; "*Pazar kayıkları... Boğaziçi'nin hemen her iskelesinde Pazar kayıkları vardır. Ve ayrıca da her köyde bir Pazar*

kayığı iskelesi vardır. Bu kayıklar arasında şunun, bunun vakfı olanlar da bulunur. Bunlar daha evvelleri Boğaz halkını da taşırlarmış. Benim yetiştiğim günlerde Boğaz köylerinin mahsullerini İstanbul'a getirirlerdi. Göç eşyası taşırlardı. Bu arada kadın, erkek yolcular da naklettikleri olurdu. Bugün de sebze vesaire taşımakta iseler de eski faaliyetleri duraklamıştır. Onlar da işlerini motora devre başlamışlardır. Pazar kayıklarının halılar, kilimler, şiltelerle döşenerek zurnalar, gırnatalar, çiftenaralar (nekkare) ile tenezzühler yapıldığını ve geceleri fenerler, kandiller ve meşalelerle donatılarak Boğaz'da dolaşıldığını benim gibi ihtiyarlar iyi hatırlarlar. Hatta bu kayıklarda incesaz takımları ve İstanbul'un güzel sesli hanendeleri fasıllar yaparak Çubuklu, Mirgun, Kanlıca, Vaniköy kıyılarında sabahlamalar yapıldığı da eksik değildi."

Boğaziçi köylerinde yaşayanların vazgeçilmezi olan *pazar kayıklarına* bir örneği de Anadoluhisarı'ndan verelim. Osmanlı İstanbul'unun ilk yapıları hisarlar ve mahallelerini anlatan Süleyman Faruk Göncüoğlu, Pazar kayığının halkın günlük yaşamında ne denli önemli yer tutuşunu ve buradaki kalkış yerini şöyle saptamış: "Semtin en hareketli noktalarından birisi de hisarın, Hamamönü denen mevkii idi. Halkın sıkça geldiği semtin en şenlikli yerlerinden olan Hamam İskelesi önünde yer alan kahvehane; Balıkçı Ağası'nın ikametgâhı ve Pazar Kayığının kalkış yeri olduğundan semtin kalbi gibiydi. Ayrıca Hisar ile Göksu arasındaki ahşap köprünün de başında yer almaktaydı.

Tarihi kahvehane (bugün mimarisi tamamen bozulmuş bir restorandır) semtin merkezi olma durumunu Millî Mücadele yıllarında Anadolu'ya kaçırılan cephanelerin ve askerlerin saklandığı bir karargâh olma özelliği ile de korumuştur. Anadolu'ya kaçırılan cephanelerin ve askerlerin buraya getirilişi ve gönderilmesinde önemli rol oynayan araç semtin Pazar Kayığıdır.

Hadikat'ül Cevami'de bahsedildiğine göre Anadoluhisarı Pazar Kayığı, semtin sakinlerinin pazar ihtiyacını ve Hisar Mahallesi'nden çeşitli işlerini görmek isteyenlerin bir hukuk içerisinde karşıya geçebilmeleri için vakfedilmiş, büyük ölçekli kayıklardandı. Hayırsever bir kadına ait olan kayık geliri, gariplerin cenaze masrafı ve yetimlerin bakımı için vakfedilmiş, vakfiyesinde de mütevellinin halk tarafından seçilmesi istenmişti. Cumhuriyet döneminde vapur işletmeleri tarafından Boğaziçi'nde vapur seferlerinin artması ile Pazar Kayığına olan ihtiyacın azalması üzerine Anadoluhisarı Pazar Kayığı

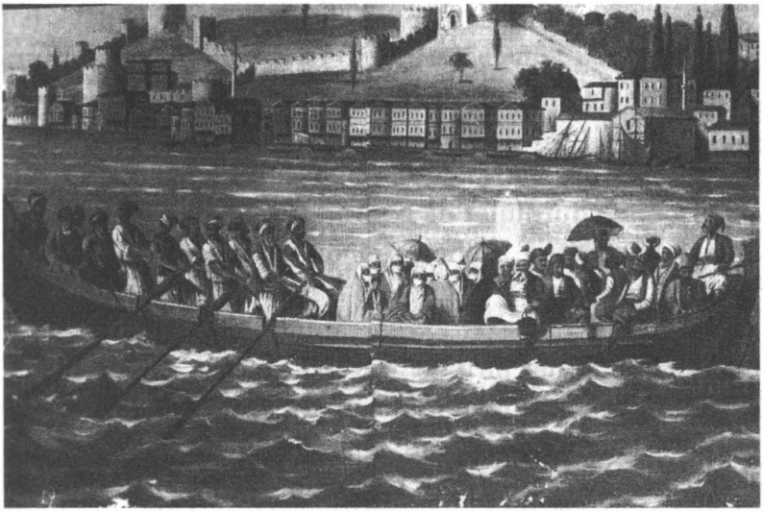

Kaynak: Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, s.154-155

hizmetten kaldırılmıştır."

Pazar kayıkları, 50-60 kişi kaldırabilir. Üç veya dört çifte kürekli olurdu. Her kürekte bir kişi vardı ve bunlar ayakta çekerlerdi. Bu da doğal idi; çünkü o kadar yükü ve ağır lenduha tekneyi oturarak yürütmek kabil değildi. Ayakta da her adamın harcı değildi ya, işin içine tekniğin ve makinanın girmediği yüzyıllarda, kol kuvveti en önemli güç unsuruydu.

Pazar kayıklarına sepet, küfe, hurç, ambar, sandık cinsi eşya da yüklenirdi. Yolculardan, bunların üstüne çıkıp oturarak seyahat edenler olurdu. Yüklerden arta kalan yerlere, kilim serilir, onun da üstüne oturulurdu. Birer su testisi veya küpü ile, maşrapa bulundurmak da adetti.

Pazar kayıkları ticari işletilebildiği gibi, yukarıdaki anlatımlardan da saptandığı gibi hayır sahiplerinin yaptığı vakıfların aracı olarak da çalışırdı. Ticari bir pazar kayığı, 19. yüzyıl ortasının parası ile, 10-12 bin kuruşa alıcı buluyor, ayda da 300 kuruş kadar gelir getirebiliyordu. Yılda yüzde 30 kadar bir yıllık gelir. Yatırım ve gelir oranı olarak, mütevazı.

Vakıf olarak, zengin kişiler hayır-hasenat olsun diye, Pazar kayığı teknesi alırlar ve Boğaz köylerine tahsis ederlerdi. Kayık yine paralı idi, düşük bir ücretle çalışırdı. Fakat hem halk binecek bir taşıt bulabildiği için hayır işlenmiş olur, hem de bu gelirle, köyün bir ihtiya-

cı karşılanırdı. Camiin tamiri, imarette yoksullara bedava dağıtılan ekmek ya da çorba için malzeme alımı, köyün su yollarının tamiri gibi... Kayık vakfedilirken, vakfiyenin şer'iye mahkemesinde onaylanması sırasında o iskeleye bundan sonra ticari Pazar kayığı işletilmemesi yolunda bir sınırlama konulmasının da istendiği ve bunun hükme bağlandığı durumlar da görülürdü.

Vakıflar bir yönetim altında toplandıktan sonra, Pazar kayıkları Evkaf Nezareti tarafından kontrolle kiraya verilir, geliri Bakanlığa alınırdı. Bu Nezaretin de Pazar kayığı yaptırıp işlettiği olurdu.

Boğaz köylerinin her birinde, ihtiyaca yetecek sayıda Pazar kayığı vardı. Bir ile üç kayık, köyün nüfusuna ve şehirle ilişkisine göre değişirdi. Bunlar İstanbul'a biri sabah, öbürü akşam, iki sefer yaparlardı. O yıllardaki hem nüfusu çok sınırlı hem de insanları az yer değiştiren, sakin ve mutlu İstanbullu için yeterliydi. Geniş kayığın kenarına oturup ayaklarını denize sallandıran çocuklardan yarım tarife alınıyormuş.

Pazar kayıkları konusunu Boğaziçi'nin büyük yazarı Abdülhak Şinasi Hisar'ın duygu yüklü anlatımıyla "Boğaziçi Mehtaplarıyla" bitirmek keyifli olacak.

"O zamanlarda Boğaziçi'nin her köyünde bulunan Pazar kayıkları fakir ahalinin pek ziyade işine yaradığından, köyün –bugün zenginleri diyeceğimiz– o dönemdeki tabirle 'eşrafı'nın himayeleri altında olması da Boğaziçi an'anelerinden biriydi. 'Mehtab'ı tertip eden kimsenin, saz takımı için, oturduğu köyün Pazar kayığını kiralaması da bu an'ane iktizasıydı.

Bu kayıkların arka taraflarındaki düz ve hayli uzunca kısımları, hanende ve sazendelerin oturmalarına, saz aletlerinin, bir de işret tepsilerinin konmasına pek elverişliydi. Bu kayıkta saz sahibinin bir adamı bulunur; o, her şeyin efendisinin istediği yolda gitmesinin temin ederdi. Yalnız bu kayıkta, hanende ve sazendelerin kuvvetlerini tazelemek ve neşelerini arttırmak için Erdek rakısı gibi o zamanın en iyi rakıları, mastikaları ve muhtelif cins taze balıklar, siyah ve sarı havyarlar, Gelibolu sardalyası, Tirilye zeytini, balık yumurtası, türlü türlü peynirler, çeşit çeşit salatalar, turşular, zamanın en makbul mezeleri, üzüm, şeftali, elma, kavun, erik gibi meyvalar, bir de karlıklar içinde buzlu sular bulundurulurdu.

Zevk için dolaşan öteki kayık ve sandallar yalnız ay ışığıyla aydınlanırken, hizmetteki 'Pazar kayığı', mumları yanmış üç dört fener taşı-

varak gelir ve o geceki saz sahibinin yalısından, mesela Valde Paşanın Bebek'teki veya Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki, yahut Suphi Paşazade Sami Bey'in Kanlıca'daki yalısından hanende ve sazendeleri alır, açılır, giderdi. Daha tek başına gittiği sırada sazın, hafif tertip akortlar yaparak kendi kendine mırıldandığı ve sazendelerin meşketmesi kabilinden çalındığı olurdu... Fakat böyle yalnızca giderken yolda çalınan bu hayal meyal saza pek kulak asılmazdı. Sazın asıl toplantı yerinin, Kalender'in önü olması da bir Boğaziçi an'anesiydi.

Boğaz'ın hemen her köyünden yavaş yavaş buraya gelen kayıklar ve sandallar saz kayığının etrafında, ışığın çevresinde dolaşan ve ondan ayrılmayan pervaneler gibi dolaşmaya başlar, onu kuşatarak ve ona adeta yapışarak teşkil ettikleri kafile, su üstünde yekpare büyük bir sal gibi bir kütle olurdu. Hele saz kayığının en yakınında bulunan kayıkçılar ellerini biraz uzatarak yanlarındaki sandal veya kayığın kenarlarını tutmakla, bunları birbirlerine tamamen yapıştırmış ve adeta kenetlenmiş olurlardı ve bu sıralarda sandallarını yerlerinde tutabilmek için, biteviye siya ederlerdi.

Bu, belki yarısına yakını hususi ve yarısından fazlası da kira kayık ve sandalları, beşer-onar gelerek saz kayığının etrafını saran kafileye katılırlar ve onun etrafını yeni bir halka ile kuşatırlardı. Bu arada hemen bütün bu kayık ve sandallar yer buldukça ve imkân nispetinde saz kayığına yaklaşmaya çalışırlardı. Yine, daha sonra gelen kayık ve sandallar bu halkaya sokulurlar, fakat onun kenarlarında her zaman biraz daha seyrek ve daha aralık kalan bir nevi etek teşkil ederlerdi. Kütle son kenarlarına doğru, böyle mutlaka daha gevşek kalan bir toplantı olurdu. Sazı taşıyan Pazar kayığının etrafındaki bu halka muttasıl büyür, gittikçe genişler, yavaş yavaş gelir yer alan, toplanan sandal ve kayıkların sayısı gitgide artarak yüz, iki yüz, bazen gecenin güzelliğine ve sazın ehemmiyetine göre, üç yüzü geçen bir kafile olurdu. Ay ışığında görülen bu manzara ihtişamlıydı. Bütün bu sandal ve kayıklar denizin büyük bir kısmını kaplardı."

5. Elçi Kayığı

Bu da, bir *piyadeden* başka bir şey değildi. Alelade bir piyadeden farkı, iki-üç noktadaydı: Önce epeyce süslü idiler. Sonra kürek sayısı fazla tutulabiliyor ve bununla kayığa bir gösteriş sağlanabiliyordu.

Bir de kıçına, elçinin ülkesinin bayrağı çekilebiliyordu. Özellikle yabancı serbestliğinin arttığı 19. yüzyılda.

19. yüzyıl sonunda, yani yabancılara ve büyük devletlere imtiyazlı kapılar açan Tanzimattan çok önce, Rus Elçisinin, Tophane iskelesinden binip Topkapı Sarayına gittiği kayığını gören bir gezgin, içerisi mavi renkli tafta ile döşeli bu teknenin görkemine dikkat çeker. (H. Delemarre'den, Ç. Gülersoy, 141)

Ancak bunu da çok abartmamalı. Elçilerin, halka karşı Padişahlar ayarında olması şöyle dursun, onu hatırlatacak bir gösterişle tekne kullanmasına hiçbir zaman göz yumulmamıştır.

Ahmet Vefik Paşa'nın, Fransa'da elçi iken, III. Napoléon'un arabasının aynısını yaptırıp Paris bulvarlarında cirit attığı, bu duruma bir son vermesi Fransız Dışişlerince istendiğinde, "İstanbul'daki elçiniz Padişah kayığına benzeyen teknesini bıraksın, ben de bunu değiştireyim" diyerek, tezgahladığı diplomatik manevrayı başarıya ulaştırdığı, ünlü gerçek bir öyküdür.

18. yüzyılda İstanbul'u iyice gezip tanımış olan bir İtalyan rahibi de (Charles White'dan aktaran Ç. Gülersoy, 141), bu durumu doğrulayan bilgiler veriyor.

"Büyük Senyör kanalda sandalıyla ya da filikasıyla bir gezinti yapacağı zaman Türkçe'de 'Tak'lı Kayık', yani yağlı kayık denen, dışı, yan kenarlarına kadar tamamen beyaz boyalı ve eritilmiş yağ ile sıvanmış olarak muhafaza edilen bir tip sandala biner.

Böylesine bir bakım, yıl sonunda büyük bir meblağa ulaşır. Bu kayığın, 48 küreği ve bir o kadar da kürekçisi vardır. Sandalın kaç kasarası üzerinde de bir çeşit tavanlık görülür. Vezirler ve Bab-ı Ali'nin diğer yüksek dereceli memurlarının kayıklarında da 48 kürek olabilir ama, böylesi tente veya kubbe bulunmaz. Kaptan Paşa'nın kayığında 14 küreği ama 7 kürekçisi vardır, çünkü her biri iki tanesini kullanır. Frenkler arasında, sadece, elçilikler bu sayıda kürek ve kürekçi kullanma hakkına sahiptirler. Fransız elçisi, M. de Ferriol, beraberinde Büyük Senyörünkine benzer bir kayık getirmiş, ancak, kullanma iznini hiçbir zaman alamamıştır. Bu zat, defalarca, atla, Kağıthane üzerinden bir hayli uzun bir yol katederek Sultan'ın huzuruna gitmek zorunda kalmıştır.

Bir Frenk'in kayığında, üç, dört ve hatta beş çifte kürek bulunabilirdi, ama daha fazla asla; bu, Bab-ı Ali tarafından engellenirdi."

İstanbul ulaşımını sadece kendilerinin sağladıkları dönemlerde, kayık işletmeciliği ve bu meslek dalında çalışanlar, yani bu teknelerin profesyonel düzenleri, Osmanlı tarafından son derece sıkı bir şekilde bütün ayrıntılarıyla kurallara bağlanmıştı. Boğaz'ın birkaç yüzyıl temel ulaşım aracı olan, süsü dersem abartmamış olurum, kayıklar konusuna son verirken, kayığın sonu ne oldu, sorusuna da yanıt vermek gerek. Kayığın sonu ***sandal*** oldu ve Boğaz'da vapurlar görülmeğe başlandı.

İstanbul'u doğal olarak Boğaziçi'ni yaşamış bir tanık olduğunu bildiğimiz Sadri Sema anlatsın: *"Sandalları bugün bile görüyoruz. Boğaz'da, Haliç'te, Marmara'da dolaşıyorlar, müşteri taşıyorlar. Hatta mehtap sefasına çıkanlar bile oluyor. Ben eski günlerde bazı keyif ve zevk sahiplerinin böyle sandallara ufak mangallar alıp denize açıldıklarını, bir taraftan balık avlayıp kızartarak meze yaptıklarını, bir taraftan da kadeh parlattıklarını hatırlarım."*

Yaşadığı Boğaziçi'ni anlatan İffet Evin, kayığın yerini sandalın alışına tanıklık etmiş, bu araçla gidip gelmiş, ama bu deniz taşıtının da *piyadeler* gibi olmasa da bir deniz kültürü olduğu hakkında bakın ne anlatmış: *"Sandal, Boğaziçi'nde doğup büyüyenlerin günlük hayatının bir parçası idi. Boğaz çocuğunun beşiği, oyun arkadaşı, aynı zamanda terbiyecisi olan sandal, daha sonraki yaşlarda, Boğaziçi'ndeki şiirin, sessizliğin ve güzelliğin saklandığı köşeleri tanıtan can yoldaşı idi.*

Kürek çekerek hareket eden, arkasında dümeni olan sandallar zamanımızda da görülüyorsa da yapılışındaki ustalık, zarafet ve itina bakımından sandal artık tarihe karıştı.

Boğaziçi'nde karşıdan karşıya veya bir köyden ötekine yolcu taşıyan sandallar vardı. Her vapur iskelesinin yanında sandallar iskelesi bulunurdu. Sandalcılar, tahta iskelenin denize çakılı kalaslarının arasına sıkıştırdıkları ucu kancalı uzun sopalarına teknelerini bağlarlar, sıra ile müşteri beklerlerdi. Akıntılar, dipten kaynayan, birdenbire yön değiştiren sular, ani gelen dalgalarla teknesinin her an karaya çarpabileceğini göz önünde tutan sandalcılar, uzun sopaya bağlı sandalı iskeleden bir metre kadar açıkta tutarlar, birden geliveren tehlikeli durumda kancayı çekip iskeleye abanarak sandalı hemen karadan uzaklaştırır, denize açılırlardı.

Titiz müşteri, beklemekte olan sandalların arasından beğendiğini seçebilirdi. Güzel sandal, zarif, biçimli, başı ve arkası eş olmayan,

dümeni, (ayna) denilen ve sandala güzel bir biçim veren üstü geniş, su kesimi dar tahtaya raptedilen, iki çifte kürekli, özenle boyanmış, cilalanmış, içi döşenmiş sandal demekti. Usta elden çıkan teknenin baş ve arka eğrilerini örten üst tahtaları kafesli olurdu. Bodoslamalarında, altın gibi daima pırıl pırıl olmasına özen gösterilen, pirinçten halkalar, kanca ve kurtağızları bulunurdu. Oymalı, çiçekli, kiminin ortasında kanat açmış kuş heykeli ile süslü dümen yekeleri de pirinçten yapılırdı. Bunlar, sandalı süsleyen ziynet eşyası gibi özenle imal edilirdi. Pırıl pırıl cilalı kürekler ve ıskarmozlara çok önem verilirdi. Iskarmoz kayışlarının daima sapsarı, yepyeni olması, usta elden örülüp bükülerek şık bir düğümle palaların altından iç tarafta görünmesi gerekirdi. Yolcusunu alan sandalcının, denize açıldıktan sonra ilk işi, oturak tahtasının altında sakladığı yağ kavanozunu çıkartıp, küçük tereyağı bıçağı gibi özel, yassı tahtası ile ıskarmoz kayışlarını yağlamak olurdu. Bu iş bittikten sonra, kürekleri denize daldırmadan önce ite çeke yağın, her tarafına yayılmasını sağlar, sonra yoluna koyulurdu.

Dümen yekesinin kordonları kadife ya da ipekten, ketenden burmalı olurdu. Sandalın döşeme tahtaları keçe veya halı yahut da çiçekli, süslü muşamba ile döşenirdi. Böyle bakımlı sandalların oturacak yerlerine kadife kaplı yastık konur, arkalıkları da kadife veya ince hasır işi ile süslenirdi. Kimi sandalcılar da titizliklerinden oturacak yerleri tertemiz, hatta işlemeli patiska örtülerle örterlerdi. Müşteri bineceği zaman bunları devşirip kaldırırlardı.

Şimdi, Boğaziçi'nden silinip giden sandallardan, yok olmuş değerler olarak söz ediyoruz. Halbuki, geçmiş zamanı, bizim kuşakların yetişemediği güzellikleri yaşamış olanlar, bizim özlemini çektiğimiz sandalı, dekadansı haber veren bir değişiklik, sırmalar, atlaslar, gümüş, hatta altınla bezenmiş 'piyade'lerin yerine türeyen çirkinlikler olarak niteliyorlardı."

Boğaziçi'nde seyrüsefer yapan Şirket-i Hayriye vapurlarıyla başlayan yeni kültürle ise yalıları tek tek anlattığımda karşılaşacağız.

Sunuş bölümünde belirtmiştim, sahilsarayların mimari üsluplarını anlatmak haddim değil demiştim. Ama bu yalıların ve adı geçecek olan mimari eserlerin Avrupa'dan hangi akımlardan esinlenilerek ya da etkilenilerek yapıldıkları konusu hiç kuşkusuz önemlidir. Bu konuyu aşağıda "okuma parçası" olarak Semavi Eyice'nin uzman kaleminden okuyacağız.

H. Şehsuvaroğlu (Hayat Dergisi, 1 Ocak 1963) Boğaziçi yalılarını anlatırken, özellikle yalılardaki yaşam tarzının Kırım Savaşı sonrası İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız askerleriyle, öncesinde 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında her alandaki değişimine dikkat çekerken, yalıların mimari tarzları konusunda da o günden günümüze aktarımda bulunmuştu ve "Sunuş" bölümünde bu yazılanları okumuştuk.

OSMANLI'DA EKONOMİ SİSTEMİ

Boğaziçi'nin gizli tarihinde yer alan Osmanlı Devleti yönetici kadrosu ile devlete borç veren bankerlerin yaşadığı Boğaziçi Yalıları içinde yaşayan bu insanlar, yalnızca siyasal olaylarda etkili olan kişiler değil aynı zamanda ekonomi hayatında da önemli roller oynamış kişilerdir bu nedenle siyasi tarihin akışında rol almış çok sayıda aktörün yaşadıkları mekanlardan söz ediyoruz demektir. Karar vericiler her ne kadar sadrazamlar ve öteki bürokrat kadrosu ise de parayı kontrol eden bankerler ve bankacılardı. O halde, Avrupa'da kapitalizmin yükselişiyle birlikte yaratılan ekonomi sisteminin sonuçları bağlamında, evrelere ayırarak Osmanlı Devleti'nde uygulanan ekonomi sistemi de, 19. yüzyıldaki yeni dünya düzenine tutsak düşerek yavaş yavaş çözülüşü de anlamalıyız.

Osmanlı'da ekonomi sistemi ve parasının gelişim dönemlerini incelemek, bize, Yalılardaki gösterişli hayatın yüzyıllara göre yükseliş ve ağır ağır inişe geçişini, yalnızca devletin değil ailelerin yoksullaşmasını, yalıların el değiştirme süreçleriyle, yalıların son yüzyıl ortasından sonraki estetik kültürden habersiz ve bilgisiz sahiplerinin, mimari yapılarda yaptıkları değişim ve dönüşümün ne denli zevksizlik örneği oluşunun da tarihsel ve bir türlü kentli kültüre geçilemeyişinin sosyolojik nedenlerini de anlatacaktır.

Basit şematik olarak Osmanlı sistemini öncelikle "**gaza** ve **ganimet**" olarak iki temel başlık altına alabiliriz. Sözlüklerde anlatılan geniş anlamları dışında basit olarak 'gaza' yani askeri başarılarla yayılmacılık. Ganimet; toprak sistemi, burada ele geçirilen toprakların paylaşılması veya paylaştırılması. Bu da üç ana başlık altında şematik olarak görülmektedir; ***mülk-vakıf-miri*** sistem

Osmanlı'da mülk yok yani kişisel tapu yok, "mülk" bugünkü gibi özel mülkiyet konusu değil, devlet gücünün kapsadığı topraklar veya

o gücün kendisi demektir. Mülk Allah'ın olduğundan sisteme göre halife padişahın. Kuramsal olarak tüm topraklar Sultan'ındı. Vakıf sistemi yaygın; topraklar aile ya da prestijli bir kişiye vakfediliyor, o da, bu toprakları hem imar edecek hem vergi toplayacak, merkezi hazineye katkı sunacak. En yaygın toprak sistemi ise "miri" sistem. Yönetici sınıfın ayrıcalığı vergi toplama yükümlülüğü ve devlete hizmet etmekti. Buna göre zaptedilen topraklar, o ülke ya da bölge, diyelim Bulgaristan'da olsun, en sözü geçen kişi kimse ona veriliyor. Miri sisteme göre de topraklar büyüklüğüne başka bir deyimle toplanacak vergi yüküne göre ayrılıyor; ***has-zeamet-tımar***. Has denilen ve yıllık 100.000 akçeden fazla gelir getirenler, genellikle Sultan ve ailesi için ayrılıyor ya da eyalet valiliği gibi yüksek makamlara gelir olarak bırakılıyordu. Has, yüz bin kuruş üstü vergi, zeamet yirmi bin kuruş ile yüz bin kuruş arası vergi, tımar en yaygın olarak çiftlik şeklinde bölünmüş topraklar, yirmi bin kuruşa kadar vergi verecek şekilde yapılandırılıyor, savaşta yararlık gösteren sipahilere veriliyordu. Tımarlar, kuramsal olarak değilse de, uygulamada babadan oğula geçiyordu. Bu toprak sahipleri, yalnızca işlettikleri topraklardan devlete vergi göndermiyor, o beldelerin imarından da sorumlu oldukları gibi, savaş zamanında da asker toplayıp göndermekle de yükümlüdürler. Bu anlatılan görüldüğü gibi şematik, basitleştirilmiş anlatımdır.

Osmanlı'da "bunalımın tarihsel kökleri"ni ortaya koymuş olan Emine Kıray örgütlemeyi (s.45-46) 1400-1600 yılları arası için şöyle saptıyor; Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik temeli tarımsaldı. Teknoloji, üretimde öküz ve karasabana, kara ulaşımında at, eşek ve deve kervanlarına, deniz ulaşımında kadırga ve kalyonlara dayalıydı. Devletin temel sorunu, düzene sokmuş olduğu ekonomik fazlayı denetlemek ve genişletmek, ayrıca sürekliliğini sağlamaktı. Bu, imparatorluğun denetimi altındaki toprakları ve işgücünü arttırmak için düzenli aralıklarla yayılmacı savaşlara, ayrıca toplumsal çatışmayı en alt düzeye indirecek ve sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayacak, rasyonel bir toprak-işgücü ilişkisinin kurulmasına yolaçıyordu.

Dikey farklılaşma açısından, Osmanlı toplumu belirgin biçimde ayrı iki sınıftan oluşuyordu; Yönetici sınıf ve reaya. Göçebe topluluklarından, köylülerden, zanaatkarlardan ve tüccarlardan oluşan reaya üretim yapıyor ve hükümdara vergi ödüyordu. Üretimde bulunmayan egemen sınıf üyeleri Sultan'ın temsilcileri sıfatıyla, ken-

dileri ve Sultan için vergi toplama yetkisini kullanarak devletin ve askeri örgütlenmenin devamını sağlıyordu. Egemen sınıf dört işlevsel gruba ayrılıyordu: Mülkiye, kalemiye, askeriye ve ilmiye. Mülkiye ve kalemiye, 1527'deki toplam 100 bin kişilik ordunun 27 bininin desteğiyle imparatorluğun genel yönetsel ve mali işlerini yönetiyordu. Taşradaki askeri örgütlenme İstanbul'a bağlı olarak yönetimini sürdürüyordu. Oldukça özerk ilmiye zümresi dinsel alanda tam yetkiliydi ve hukuksal işlere bakıyordu.

"Türkiye iktisat tarihi" analizinde Niyazi Berkes meseleye şöyle bakıyor; Eski Osmanlı ekonomik düşünü ve tutumu aslında Osmanlı devletinin kuruluşundan önce yerleşmiş olmakla beraber, yalnız İslam dininden gelme bir düşün değildir. Bu düşün, İslam ilahiyat ve fıkhının dışında, hatta ondan bağımsız olarak, ta Büyük Selçuklular zamanından itibaren siyasa uygulamalarının gerekleri ile doğan, ne ilahiyata ne de fıkha girmemiş olan bir düşündür. Fakat bu girmeyiş ve ayrı bir kaynaktan geliş mutlaka onlara aykırı olma anlamına gelmez, çünkü İslam ilahiyatı ve hukuku, bu düşünün kaynağı olan gelenekçi dinasti despotizmi devletlerinin yapı ve gereklerine şaşılacak ölçüde uygundu. İdealde kalan "hilafet" veya "imamet" devletlerinin yerine, Asya geleneğinden doğan bu devletlerin en büyük, en güçlü, en uzun ömürlü olanlarının bu ilahiyatın Aş'arilik dalını ve hukukta Hanefi okulunu kolaylıkla benimsemeleri bundandır. Bu düşün din ve fıkıh kitaplarından ziyade, siyasa kitaplarında, hükümdarlara nasihat kitaplarında ve hükümdarların kanunlarında gelişmiştir. (cilt 2, s.324-325 ve 335-337)

Osmanlı Beyliğinden büyük dünya imparatorluğuna evrilişinde, İslami bir devlet niteliğindedir, ama klasik bir şeriat devleti değildir. Şeriat hukuku yanında örfi hukukta yürürlüktedir ancak örfi hukukun da temel referansı kur'an'dır. Tanzimat sonrası nizamiye mahkemeleri dediğimiz, laik hukuk kurallarının geçerli olduğu mahkemelerde de yargılama yapılacak.

Arap yarımadasında İslam dininin ilk dönemlerinde ekonomi Medine'de tarıma, Mekke'de ise ticarete dayalıdır. Kur'an özel mülkiyeti ve emek-üretim ve ticaret (alın teri) ile elde edilen kazancı meşru görür. İslam yayılmaya başladıktan sonra bir kazanç kapısı da, haklı-koruyucu savaşlarda elde edilen "ganimet"ler oldu. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, ekonomik faaliyetin ağırlık merkezi kervan dizme,

tarım ve hayvancılıktan, ordu tanzim ederek fütuhat yolu ile menkul ve gayrimenkul ganimet elde etmeye doğru kaydı. Öyle ki, Peygamber döneminde Cennetlik olmakla müjdelenen "Aşere-i mübeşşere"nin [Cennet'e girecekleri Allah tarafından vâdedilmiş on kişi için kullanılan bir tâbir e.m.], Emeviler dönemindeki fetihlerde elde ettikleri mal varlığı trilyonları buluyordu. Abbasiler döneminde ganimetle birlikte tekrar ticaretin ve tarımın geliştiği bilinmektedir. İslam'ın taşıyıcısı ve koruyucusu ikinci halk Türklerdi. Onlar da göçebe ve askerdi. İslam'ı seçtikten sonra tarım ve hayvancılıkla birlikte fütuhat yolu ile "Ganimet Ekonomisi" onların da kazanç kapısı oldu. Her iki halkın kurdukları imparatorluklarda da toprak mülkiyeti Tanrı dolayımı (Allahlık) ile devletin ve saltanat ailesinin kontrolünde idi (Arpalık). Bu malmülk, "sözde" olsa da; gerçekte "tüyü bitmemiş yetimin" yani "herkesin" yani "kamunun" malı değildi; "hiç kimsenin" idi, "Allahlık" idi, "Miri malı" idi. dolayısıyla, kolayca sultan tarafından "peşkeş" çekilebiliyordu. Zira, emek-üretim-ticaret ile değil; savaş ile fütuhat ile, ganimet olarak elde edilmişti-gasp edilmişti. Türkçe bir deyim olan "Haydan gelen, huya gider" sözü, bu "Orta-malı" olma durumunu, veciz bir şekilde ifade eder. Bu sözde "Hay" Allah'tır; ekonomik anlamı fütuhat yolu ile "ganimetten gelen" mal-mülk demektir. "Hu" da Allah'tır. Ancak, ekonomik anlamı, "boşa" harcama ve "israf" etmektir. Yani Şeytan işidir. Bu söz, Türklerin iktisat zihniyetini ve onun şuur-altını ele veren ve Tanrı'yı Şeytan ile koalisyona sokan dehşet verici ve tüyler ürperten bir sözdür. (İlhami Güler, Karar, 15.04.2023)

Osmanlı ekonomik düşününün evrimi konusunu ele alan Niyazi Berkes, bunu yüzyıllara ayırarak mercek altına almış.

Osmanlı-Türk tarihinde ekonomik düşün, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar, Batı Avrupa ülkeleri ile süren ekonomik ilişkilerin yarattığı durumlar karşısında değişmelere uğramıştır. Bu sürenin birinci dönemi XVIII. yüzyıla kadar aşağı yukarı 200 yılı, ikinci dönemi XIX. yüzyılın ilk çeyreği sonuna kadar 125 yılı, üçüncü dönemi bu sonuncu tarihten Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar ki 100 yılı kapsar. Bu özetleme ekonomi teorisinin tarihle olan ilişkileri noktası üzerine eğileceğinden, Cumhuriyet dönemi burada sadece bu üç dönemin başarısızlıklarına mirasçı olduğu ölçüde yer alabilir.

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar uzayan birinci dönem, Osmanlı devletinin sonuna kadar yakasını kurtaramadığı, kurtarmak

için baş vurduğu tedbirlerin uygulanması ile daha da genişleyen ve derinleşen, ekonomik gerileme dönemidir. Mali bunalım zaman açısından birbirine yakın üç şartla ilişkili olarak patlak vermişti: (1) Osmanlı devletinin politik genişleyişinin en yüksek derecesine varmış olması; (2) Batı Avrupa ülkeleri ile "kapitülasyon" denen ticaret imtiyaz ve tekeli bağışlama yolu ile ticaretin açılması ve genişlemesi; (3) Batı ülkelerinde fiyat ve nakit değerlerinde büyük ölçüde bir devrimin Akdeniz havzasının doğusuna yayılması. Bu koşullar altında, Osmanlı ekonomisi, belki Avrupa-dışı ülkelerin ilki olarak, Batı Avrupa ekonomi çevresinde, bu dönemde ve bu üç şartın ekonomik etkileri altına girmiş oluyor demektir.

Mademki (Niyazi Berkes) dönemleme yaparak konuyu anlamamıza yol açtı, "Osmanlı'da İmparatorluğu'nda paranın tarihini" araştıran Şevket Pamuk da (s.16-18'de) yaptığı dönemleme ile yol gösterici olacak.

Osmanlı tarihinin altı yüzyıllık serüveni incelenirken, geniş imparatorluğu dünya ekonomisinin ayrılmaz bir parçası ve onun dalgalanmalarından sürekli olarak etkilenen bir coğrafya olarak ele almak gerektiği açıktır. Özellikle de parasal süreçleri incelerken, bu imparatorluğu kapalı ve sıkı sıkıya denetim altında bir birim olarak değil, sınırları pek belli olmayan ve her yönden akımlara açık, eleğe benzeyen bir birim olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

Altı yüz yıl boyunca, dünya ekonomisinin yanı sıra Osmanlı devleti imparatorluğun değişik bölgelerindeki parasal kurum ve düzenlemeler de büyük dönüşümler geçirdiler. Özetleyecek olursak, Osmanlı devleti XIV. yüzyılda Anadolu'nun kuzeybatısında ticaret yolları üzerinde kurulmuş küçük bir beylikten XVI. ve XVII. yüzyılda kıtalararası ticaretin kavşak noktasında, küresel boyutlardaki değerli maden akışlarının tam ortasında kalan geniş bir imparatorluğa dönüştü. Osmanlı para düzeni XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar oldukça iyi işledi. Ancak, 1580'lerden 1640'lara kadarki dönem, parasal açıdan olağanüstü çalkantılı geçti. Sık sık başvurulan tağşişler ve paranın değerindeki büyük dalgalanmalar, Balkanlar ve Anadolu'daki tüm darphanelerin kapatılmasıyla sonuçlandı. Osmanlıların temel para birimi olan "akçe" ortadan kaybolunca, piyasalarda işlemler Avrupa "sikkeleriyle" oldukça istikrarlı yapılmaya başlandı. Ancak, Osmanlı para sistemi XVII. yüzyıldan itibaren kesintisiz bir çözülme

ve gerileme süreci içine girmedi. Merkezi devlet XVIII. yüzyılda yeni ve oldukça istikrarlı bir para birimini yerleştirmeyi başardı. Ayrıca, imparatorluğun merkezi ile çevresi arasındaki ilişkiler de güçlendi. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, imparatorluk bir yandan toprak kayıplarıyla daralırken, öte yandan da Batı Avrupa merkezli ticaret ve finans ağlarının içine çekilmeye başladı. Sanayi devrimi sonrasında, 1820'lerden itibaren ticaret ve sermaye hareketleri o zamana kadar görülmemiş bir hızla genişledi. XIX. yüzyıl Osmanlı devleti için aynı zamanda bir reformlar çağıydı. Para alanında da dünyanın diğer devletleri izlenerek, önce çift metalli düzen benimsendi, daha sonra da altın standardına doğru yol alındı.

Altı yüzyıl boyunca yaşanan büyük iktisadi ve parasal dönüşümler nedeniyle, Osmanlı para tarihini bir bütün olarak değil, beş farklı dönemde ele alacağız. Bu dönemleme büyük ölçüde Osmanlı parasal kurumlarına ve düzenlemelerine göre belirlenmiştir, ama iktisat tarihinin temel eğilimleriyle de büyük ölçüde uyum göstermektedir:

I. 1300'den 1477'ye: Anadolu ve Balkanlar'da ticaret yolları üzerinde kurulan bir devletin gümüşe dayanan ve istikrarlı para birimi (akçe).

II. 1477'den 1585'e: Osmanlı devletinin mali, iktisadi ve siyasal olarak güçlü döneminde altın, gümüş ve bakır sikkelerden oluşan üçlü para sistemi; en önemli egemenlik simgesi olan altın sikkelerin imparatorluk düzeyinde tekleştirilmesi; buna karşılık gümüş sikkelerde imparatorluk içinde farklı para bölgelerinin ortaya çıkışı; kentler ve kasabalar çevresinde yoğun kredi ilişkilerinin gelişmesi.

III. 1585'ten 1690'a: Mali, iktisadi ve siyasal sorunlardan kaynaklanan parasal istikrarsızlık; kıtalararası değerli maden akışlarının parasal sorunları daha da ağırlaştırması; darphanelerin kapatılması ve Osmanlı piyasalarına yabancı sikkelerin ve onların tağşişe uğramış türlerinin egemen olması.

IV. 1690'dan 1844'e: Mali ve iktisadi istikrar koşullarında yeni bir gümüş para biriminin (kuruş) yerleştirilmesi; merkezle çevre arasında gelişen parasal bağlar; kuruşun 1780'lere kadar süren istikrarlı bir dönemden sonra derin mali bunalımlarla birlikte

hızlı tağşişi ve değer kaybı; geleneksel sarrafların devlete borç verme yoluyla gelişerek finans burjuvazisine dönüşmeleri.

V. 1844'ten 1918'e: Sanayi Devrimi sonrasında dünya pazarlarıyla hızlı bütünleşme; gümüş kuruş ile altın liradan oluşan çift metalli yeni düzen; ek mali gelir sağlamak amacıyla başvurulan tağşişlerden vazgeçilerek dış borçlanmanın aynı amaçla kullanılmaya başlanması; "topal" altın standardına geçiş; bankacılığın gelişimi.

Ekonomi sistemi uygulamalarının sonucunun vardığı yeri anlamak bağlamında Millî Mücadele sonrası Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Adana ziyaretinde halkla yapılan konuşmasından ortaya çıkan anekdot aydınlatıcı olur. Sokaklar gezilirken, gösterişli binalara gözü takılan Atatürk sorar; bu bina kimin? Ermeni iş adamının. Şu bina kimin? Rum tüccarın. Öteki bina kime ait? Yahudi filanca sarrafın... Dediklerinde, çevresindekilere, Türklerinkiler hangileri? Yanındakilerden bir ses: Paşam, onlar mal mülk, para pul sahibi olurken biz Türkler cephelerde ölüyorduk! Herhalde Atatürk'ün boynu bükük öleyazmış olsa gerektir!

Niyazi Berkes de ekonomi tarihini dönemle yaparken, tam da bu duruma parmak basmakta. Tanzimat döneminde, ekonomik düşün ve eylem alanında Ermeniler başta geliyordu. Müslüman Osmanlılar arasında ise maliye nazırları bile ekonomi nedir bilmezlerdi. Ekonomi ve maliye işlerinin başındaki devlet adamlarının çoğu, ya kendi kendine okuma yazma öğrenmiş ya da sadece ilkel bir medrese tahsili olan kişilerdi. Ticaret ve teknik alanındaki kişiler en çok Ermeniler arasında görülür. Zamanın faiz sermayedarları ve sarraflar da en çok bu guruba mensup kişilerdir. Yunan bağımsızlık savaşı yüzünden Rum iş adamları bir süre iktidardan düşmüş, buna karşılık XVIII. yüzyılda, mukataa, iltizam, darphane işlerinde tecrübe ve sermaye biriktiren Ermeniler, Tanzimatta devlet teşebbüslerinde direktörlük gibi mevkilere getirilmişlerdi. İçlerinde Avrupa'ya inceleme gezisine gönderilenler de vardı. Tanzimatın ilanından dış borçlanmaların başlamasına kadarki dönemde Ermenilerin bu durumları dolayısıyla, Batı'da J. B. Say'ın otoritesi altında kesin hükümranlığını kurmuş olan liberal doktrini benimsemeleri kolayca anlaşılır.

Tanzimat ileri gelenlerinin bunların etkisi altında kaldıklarına şüphe etmemekle beraber, bugünün bazı özelliklerini de göz önünde tutmakla daha kolay kavrayabileceğimiz bir etken de bunların liberalizmi benimsemelerinde rol oynamıştır.

XIX. yüzyıl Avrupa'da bir uluslararası borç verme dönemiydi. Ticaret bankaları ve yatırım büroları gibi uzmanlaşmış mali kurumların kurulması ve büyümesi dış yatırımları eskisinden daha kolay ve daha az riskli hale getirirken, dışarıda yatırım yapmaya hevesli bir orta sınıfın birikmiş tasarrufları da yabancı ülkelere yönelik kredilerin genişlemesi için gerekli fonları sağlıyordu.

Tanzimat döneminde ekonomik sınıfların zayıflığına karşın, Tanzimat'ın devlet adamlarının ve saray mensuplarının servet ve refahı hakkında çok yazılmıştır. Sağlanan servetlerin çoğu emlake, tahvile yatırılırdı. Padişah ve şehzadeler de bu işlere girdiler. Abdülaziz borsa spekülasyonunun adeta bağımlısı olmuştu. Bunların ve devlet yönetim kadrosunun özel bankerleri, brokerları vardı. Devlet adamları içinde istikrazlardan (borçlanmalardan), komisyonlardan, yabancı devlet elçilerinden, Mısır hıdivlerinden ve sultan-kadınlardan hayli servet payı sağlayanlar olmuştur.

Sultan Abdülaziz, yapmaması gereken büyük bir hata yapıyor, aldığı bir kararla artık dünyada tesis edilemeye başlanan "spekülatif kazanç düzenini" temelinden sarsıyordu. Padişah bir ferman çıkararak dış borç ödemelerini durduruyor, faiz ödemelerinde ise yapılan anlaşmalar dışında yeni bir model uyguluyordu.

Abdülaziz'in iki Sadrazamı birbirinden farklı devletlerle ve farklı ekonomik kararlarla ilişki kurdular. Mahmut Nedim Paşa Rusya yanlısı siyaset izliyor, bu siyasetin arkasında Abdülaziz bulunuyordu. Aslında bu durum İngiltere'nin işine geliyordu. Zira Rusya'nın izlediği siyaset Londra'yı rahatsız etmiyordu. Aksine, Osmanlıların Fransa ve Prusya ile yakın ilişki içine girmesi Londra'nın işini daha bir güçleştirecekti. **İkinci bölümde** Yalıların tarihini okurken daha ayrıntılı ele alacağız.

Emine Kıray'ın tezinde İngiltere, başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na borç veren en önemli bankacı-faizcidir. Ancak, zamanla, Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na en fazla borç veren ülke durumuna geldi. 1870'te piyasaya giren Almanya da sonunda İngiltere'nin yerini alarak ikinciliğe yükseldi. Osmanlı Devleti'ne borç vermek, yüksek kâr elde etmenin en az riskli yöntemiydi.

Mithat Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle Osmanlı yönetiminde iç ve dış siyasetten kaynaklanan üç akım gözleniyordu. Abdülaziz giderek Mutlakiyet rejimine yönelirken Mithat Paşa Meşruti Monarşinin temel unsurları olan Anayasanın ilanı ve Meclisin açılmasını amaçlıyordu. Böylece Londra ile Mithat Paşa'nın amacı meşruti monarşi odağında özdeşleşiyordu. Bu nedenle Abdülaziz ile Mithat Paşa hiç barışamadılar.

Abdülaziz'in Nedim Paşa'nın önerisiyle aldığı karar sonucunda Londra, Paris ve Viyana bankerleri ayağa kalkıyor, borsalar büyük rahatsızlık duyuyor, Osmanlı Devleti'nin taahhütlerini yerine getirmemesi tüm ticaret ve spekülatif kazanç oligarşilerinde hoşnutsuzluk fırtınaları estiriyordu. İşte bu fırtına, yakın bir gelecekte Abdülaziz'i devirecek, Osmanlı başkentini bir süre belirsizliğe sürükleyecekti. Uluslararası ticaret ve spekülatif kazanç oligarşisi bu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı son derece hassas bulunuyordu. (Murat Çulcu, Marjinal tarih tezleri, s.225-228)

Tanzimat süreci dediğimiz bu zaman ve tarih diliminde yer alan bütün bu kişilerin liberalizme yatkın kişiler olması kolayca anlaşılır. Batı liberalizminin eserlerinden biri, halkın "devlet malını yani servetini yemek" dediği yolla servet birikimi yapan bir "bürokrasi kapitalizmi" olmuştur. Tanzimat döneminde ileri gelenler kendi zenginleşmelerini, Osmanlı toplumunun da kalkınmakta olduğuna kanıt saymalarında bunun rol oynadığına kuşku yoktur.

Tanzimat'a karşı gelen ilk tepkiyi gösteren Yeni Osmanlıların, özellikle Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın polemiklerinde dolaylı olarak gözüken direkt ekonomik gözlemleri vardır. Bunlar, Tanzimat'ın açtığı kalkınma siyasetinin hem politik hem ekonomik açılardan yanlış ve tehlikeli olduğunu hem geçmiş hem gelecek açısından, profesyonel ekonomistlerden çok daha iyi görebilmişlerdir. Fakat onların temsil ettiği akımdaki dava, ekonomik kalkınma davası olmaktan çok politik bir davadır.

Devlete Borç Veren Bankalar

İkinci Bölümde Yalıların sahiplerini anlatırken, yeri geldiğinde Osmanlı'ya borç veren ve alınan yüksek faizler sonucu devletin çöküşüne köprü olan **Galata bankerlerine** geniş yer vereceğim. Nasıl

ki, Osmanlı'nın çöküşünde önemli bir aktör olacak Galata bankerleri konusunda en önemli kaynak Haydar Kazgan'ın yapıtı ise, bu kısımda da devlete borç veren bankaları da es geçmemeliyiz, başvuru kaynağım Şevket Pamuk'un araştırması (s. 203-206) olacak.

Osmanlı Devleti sürekli mali kaynak arayışı içindeydi. XIX. yüzyıl başlarında esas olarak, Avrupa devletlerinin özendirmeleri ve katkılarıyla devlet, yönetimi merkezileştirmek ve hem vergi gelirlerini, hem harcamaları denetim altına almak üzere bir dizi reform gerçekleştirmeye karar vermişti. 1840'lara gelindiğinde bütçe açıkları öyle bir düzeye ulaşmıştı ki ne tağşiş, ne de Galata bankerlerinden yapılan kısa vadeli borçlanma yeterli olmuyordu. Devlet, banknot ve devlet tahvili arasında bir süre melez para olan kaime'yi tedavüle çıkardı. Kaimelerin sahteleri çıkarıldı. Sonunda devlet kaime faizlerini ödemeyi reddetti.

1854 yılında, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı devleti Avrupa mali piyasalarında uzun vadeli tahviller satmaya başladı. Kısa süre içinde de dış borçlanma bütçe açıklarına karşı mücadelede başvurulan en belirgin yöntem oldu. Bu sürecin erken aşamalarında, Kırım Savaşı sırasında, İngiliz hükümeti de Osmanlı devletini destekledi. Mısır vergisinin yıllık gelirinin dış borç ödemelerine ayrılması karşılığında, İngiltere piyasaya çıkarılan ilk Osmanlı tahvillerini garanti etti. Bundan sonraki yirmi yılda Osmanlı devleti Londra, Paris, Viyana ve diğer Avrupa borsalarından giderek daha kötüleşen koşullarda büyük miktarlarda borç aldı. Ancak bu süreç içinde net olarak ele geçen fonların hemen tümü cari harcamalara ayrıldı. 1860'ların ikinci yarısına gelindiğinde artık dış borç ödemelerini sürdürebilmek için yeni dış borç bulmak gerekiyordu. Borç ödemelerinin durdurulması kaçınılmaz gözüküyordu, ancak elde ettikleri yüksek faizler ve komisyon gelirleri nedeniyle Avrupa mali piyasaları bu süreçten kolay kolaya vazgeçmek niyetinde değillerdi.

1875 öncesindeki borçlanma sırasında, Osmanlı Devleti dünya fiyatlarının sabit olduğu bir dönemde, yüzde 10 ile 12 arasında faiz ödemişti. Bu faiz görüldüğü gibi çok yüksek. Osmanlı borçlarını tasfiye amacıyla kurulmuş olan, 1880 itibariyle Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurduğu denetim sayesinde, Osmanlı devletinin dış borçlanmalarında ödediği faiz oranı kısa bir süre sonra yüzde 4-5 düzeyine indi.

Dış borçlanma ve sonucunda ödenemez hale gelen faizler, altı yüz yıllık İmparatorluğun iflasına yol açtı.

Avrupa'yla iktisadi ve mali bütünleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte, 1840'larda Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez olarak bankalar kurulmaya başlandı. Bankalara olan talebin bir bölümü, ticaretin genişlemesi ve tüccarların kredi ihtiyaçlarından kaynaklanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk faaliyete geçen banka, 1844 yılında Londra'da bir grup İngiliz tüccar tarafından kurulan İzmir Ticaret Bankası'ydı (Commercial Bank of Smyrna). 200 bin sterlinlik sermaye ile kurulan banka, İzmir bölgesindeki Avrupalı ve diğer tüccarların artan ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlıyordu. Ancak 1847 mali bunalımı sırasında kapandı.

1880'lere kadar kurulan diğer bankaların çoğunluğu için, en önemli faaliyet alanı devlete borç vermekti. Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk banka ise, 1847 yılında iki Galata bankeri tarafından 200 bin sterlinlik bir sermayeyle ve devlet desteğiyle kurulan Dersaadet Bankası'ydı (Banque de Constantinople). Osmanlı yöneticileri bu bankanın devlete kısa vadeli borç sağlayabileceğini, para ve döviz piyasalarına istikrar getireceğini umuyorlardı. Ama böyle olmadı, 1852'de kapanmak zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti'nin aldığı ilk dış borcu 4 Ağustos 1854 tarihliydi. Borcun miktarı, 3 milyon sterlin yani 3,3 milyon Osmanlı lirası civarındaydı. Devlet, uzun vadeli ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan Avrupa'dan borç almaya karar verince, Galata bankerleri İstanbul'da ve taşrada şubeler açan ve yeni bankalar kuran Avrupa banka ve bankerlerinin rekabetiyle karşılaştılar. Bu nedenle bankerler, Avrupalı sermayedarlarla ortaklıklara girerek ve yeni bankalar kurarak faaliyet göstermeye devam ettiler. Yeni dönemde Osmanlı da Avrupa mali piyasalarında sattığı uzun vadeli tahvillerin arasında, kısa vadeli ihtiyaçlar için Galata bankerlerinden yararlanmaya devam etti.

Devletin mali ve parasal gereksinimlerini karşılamak üzere bir başka banka kurma çabaları, 1856 yılında, Kırım Savaşı sırasında, bir İngiliz sermaye grubu tarafından Osmanlı Bankası'nın kurulmasına yol açtı. Banka önce 500 bin sterlinlik bir sermaye ile Londra'da kuruldu, ancak faaliyet alanı olarak İstanbul seçildi.

1860'ların başında Osmanlı maliyesi tam bir çöküntü halindeydi. Sanayileşme bir tarafa, gedik ve esnaf loncalarının kanun yolu ile

etkilerinin azaltılması sebebiyle tarım dışı vergiler, sadece gümrük hâsılatına bağlı kaldı. Galata bankerlerine olan borçlar da genelde ithalâtın finansmanına gittiğinden, bu bankerlerin Avrupa piyasalarına olan borçları artıyor ve bunları kapamak için bankerler, Hükûmete yeni bir dış borç baskısı yapmak zorunda kalıyorlardı

Devletin süregelen mali güçlükleri, kısa bir süre sonra daha güçlü bir Avrupa kurumunun aranmasına yol açtı. 1863'te, Osmanlı Bankası'nın İngiliz sahiplerine bir Fransız grubu yüzde 50 payla katılınca, Bank-ı Osman-i Şahane kuruldu. Bu bankaya geniş hak ve yetkiler tanındı. Örneğin, Osmanlı devleti piyasaya yeni kâğıt para çıkarmamayı taahhüt ediyor ve altın karşılığı olan banknotların tedavüle sürülmesinde bankaya tekel hakkı tanınıyordu.

1866'da çıkarılan kararname ile İstanbul'un ilk resmi borsası Der-Saâdet Tahvilat Borsası çalışmaya başladı. Borsa oyunlarında herkes kaybetse bile hiç kaybetmeyen ve yatırımcı ister kâr ister zarar etsin hep kârlı çıkan bir grup vardır ki, bunlar aracı bankerler yani mubayaacılardır. 1864'te kurulmuş olan Şirket-i Umumîyye aracılığı ile Banker Zarifî ve Hristaki'den Ören, Filibe ve İslimye'nin 1865 yılı aşâr vergileri teminat gösterilerek, 1866'da toplamda 890 bin lira borç alındı

Osmanlı devletinin süregelen mali güçlükleri ve yüksek faiz oranları taşıyan Osmanlı tahvillerinin Avrupa mali piyasalarında tutulması, Osmanlı devletine borç vermeyi kazançlı bir iş haline getirmişti. Galata bankerleri de bu piyasalardan pay kapmak amacıyla İngiliz, Fransız ve Avusturyalı sermaye gruplarıyla ortaklıklar kurmaya ve başkentte yeni bankalar açmaya başladılar. 1864-1872 yılları arasında beş banka kurulduğu görüldü. Bu kurumlar devlete kısa vadeli borç vermeye ek olarak, devlet ile Osmanlı tahvillerini satın alan kesimler arasında aracılık rolü oynayarak da komisyon ve faiz geliri sağlamaktaydılar. Koşullar oldukça cazipti, elde edilen komisyonlar borç olarak sağlanan miktarların yüzde 10, hatta yüzde 12'sine ulaşabiliyordu.

1870 yılı, Fransa'da İkinci İmparatorluğun çöküşüyle malî merkezlerin Viyana'ya kayma yılı olacaktı. Osmanlı para borsası üzerinde görünme sırası Viyana'ya gelmişti. Avusturyalı tarihçi Morawitz bu dönem hakkında şöyle yazar: "İstanbul yeni bir California'dır. Her yerde konuşulan tek konu, çeşitli borç anlaşmaları yapanların, Avru-

palı silah tüccarlarının ve Galata bankerlerinin sağladığı hadsiz hesapsız kârlardır".

1873'teki dış borçlanmadan devlet kasasına 16,5 küsur milyon girer. Bankerler, bu borçlanmadan yaklaşık 585 bin Osmanlı lirası kâr elde ederler, bu hesabı yapan Stefanos Yerasimos'tur. Yani paranın 1/28'i bankerlerin kazancı olur.

1854-1875 yılları arasında 245 milyon Osmanlı altını dolaylarında (sadece 64 milyon Osmanlı lirası Sultan Abdülmecid dönemine aittir) bir dış borç yükü altına girilmiştir. Bunun yarısına yakını emisyon ve komisyona gittiği için, ele geçen para 130 milyon kadardır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için şöyle bir karşılaştırma yapılabilir: 1875'te Osmanlı bütçesi 17-18 milyon altın, borç ödemelerii se 14 milyon lira dolaylarındadır. 1881-1908 arasında 51,5 milyon, 1908-1914 arasındaki İttihat ve Terakki Hükûmetleri döneminde de 46 milyon lira yeni dış borç alınmıştır. Yani 1881-1914 yılları arasında toplamda 97 milyon lira dış borç yapılmıştı. Bu da önceki iki padişah dönemi (Abdülmecid-Abdülaziz) dış borç miktarının yüzde 39'una tekabül ediyordu.

Şehzade Murat Efendi, Banker Hristaki Zoğrafos'tan farklı zamanlarda küçük miktarlarda ama sık sık borç almıştır. Şehzade, 1872 Şubat'ında aynı bankerden 2 bin lira, 24 Haziran'da başlayıp yılsonuna kadar seri borçlanmaları devam ettirmiştir. Banker Hristaki'den alınan borç miktarı sadece 1872 yılı için, 14 bin 811 liradır. 1872 yılında yani darbeyle Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişinden 4 yıl evvel, şehzadenin tahta geçirilmesi düşüncesi vardır. Bunun için Murat Efendi para bulup kendisini destekleyenlere dağıtma ihtiyacı hissettiğinden, aynı yıl içinde 7 kere borç almıştır. Bir yıl içinde üst üste bu kadar borçlanılması normal olmasa gerektir. Şehzade, Hristaki'ye olan toplam borcunun üçte birini 1 yıl içinde almıştır.

Saray mensuplarıyla sarraflar arasında borçlanma ilişkisine dair Samiha Ayverdi'nin ***"Boğaziçi'nde Tarih"*** çalışmasında (s.209-210) Abdülaziz'in **hal'** edilmesini anlatırken, bu konuya da parmak basılmış: *"Padişahı hal' etmeye sebep gösterilen israfa karşılık Beşinci Sultan Murat adıyla Osmanlı tahtına geçen yeni hükümdar, şehzadeliği devrinden beri bir kriz halini almış israfıyla, Galata'nın ve Beyoğlu'nun belli başlı sarraflarına avuç açmış ve bu külliyetli paraları da kah kendisine kah kendisinin annesi Şevkefza Kadın Efendi'nin imzasıyla aldırmıştı.*

Veliahtlığında Tıngıroğlu Agop'tan yaptığı borçlanmaya canı sıkılan Sultan Abdülaziz, şehzadenin borcunu kesesinden ödemiş sonra da Köçeoğlu'na yaptığı borcu kapatmış ve kırk bin altın da hediye ederek borçlanma işine son vermesini ısrarla tenbih etmişti. Lakin eline toplu para geçen veliaht, derhal bunu eritme yoluna giderek Avrupa'ya at araba sipariş edip ısmarladığı mefruşat ve adamlarına dağıttığı hediyeler ile işi yine çığırından çıkarmıştı. Şimdi de, kendisini tahta getirenlere, Karun'un hazinesine girse tüketecek bu müsrif padişahın yeni borçlarını temizlemek düşüyordu.

Ama devlet adamlarının, bir milyon lira borçla tahta oturan Beşinci Sultan Murat'ın açığını karşılamak üzere buldukları çare, çocuklara bile parmak ısırtacak bir vatan hıyanetiydi. Şöyle ki Sultan Abdülaziz'in sekiz yüz bin altın lira değerindeki mücevherleri, bu israfın korkunç faturasını kısmen olsun ödemek üzere, miriye (devlet malı olan) et vererek zengin olmuş Hristaki ismindeki sarrafa kaptırıldı. Devleti soyarak yükünü tutmuş bu adam da muazzam serveti ele geçirir geçirmez, bir yolunu bulup derhal, Avrupa'ya kaçtı."

Banker Hristaki'den alınan borç konusunda, İslam Ansiklopedisinde farklı bilgi var; *"Mithat Paşa'nın köşkünde yapılan toplantıda, Abdülaziz'in tahtta kalmasının hem ülke hem kendileri için tehlikeli olacağı kanaatine varılarak medrese talebelerinin ayaklandırılmasına karar verildi. Murad Efendi de talebeye dağıtılmak üzere sarrafı Hristaki Efendi'den sağladığı paraları Mithat Paşa'ya gönderdi. "Talebe-i ulûm" veya "softalar ayaklanması" adı verilen gösteriler 10 Mayıs 1876'da başladı."*

Abdülaziz'e karşı yapılan darbenin ekonomik ayağını bankerler gerçekleştirmişlerdir. Onların darbeye dâhil olma sebepleri, şahsi ekonomik çıkarlarıdır. Bu anlamda diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bankerlerin arzuları, borçlarını tahsil etmek ve Galata'da sürekli kazanmaktır. Devletin bankerlerle fazlaca içli dışlı olmasının bedelini en ağır şekilde ödeyen padişah, Sultan Abdülaziz olmuştur.

Bu konuyla **ikinci kısımda**, Yalıları anlatırken de karşılaşacağız.

Altı yüzyılın sonunda İmparatorluk nasıl battı, sorusuna yanıt aranıyorsa, en önemli yanıt Galata bankerleri ve bankalar eliyle yaratılan yüksek faizle ekonomik yıkılmadır. Yalnızca bu da değildir. Bu bir sürecin rasyonellikten yani akılcılıktan uzaklaşmanın sonucudur. Bir irrasyonel akıl, bir zihniyet meselesidir.

Osmanlı toprak sistemi, bireysel mülk edinmeye engel olduğu için, sermaye birikmedi, kısacası burjuva sınıfı yaratılamadı, burjuva sınıfının olmayışı, endüstri devrimini yapamayışına neden olurken proletaryanın yani sanayi işçi sınıfının da doğuşunu engelledi. Bunlara ek olarak, Fransız devriminden itibaren Avrupa'da tanıklık ettiğimiz şekliyle, liberal özgürlükçü dünya görüşünü savunmayan sınıfların türemeyişi laik dünya görüşünü, laik cumhuriyeti savunacak bilince sahip kitlelerin de Osmanlı'da ortaya çıkmamasının en temel etkeni oldu. 2023 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında kuruluşun en temel ilkesi olan laikliğin demokrasinin olmazsa olmaz koşul oluşuna karşın –düşünme özgürlüğünün ötesinde bir niyetle– dini referansla tartışma konusu yapılma aymazlığının da tarihsel kökü burada yatmaktadır.

Osmanlı üst yönetimi kapitalizmin tarihi gelişimini süzememiştir. Önemli iktisatçı ve düşünür Sabri Ülgener bu zihniyet meselesini çeşitli makalelerinde dile getirmiştir. Ufuk açıcı ve yol gösterici analizlerinden yararlandığımı belirtmeliyim.

Sermayenin özel teşebbüs eliyle üretime ve gelir paylaşımına ağırlığını koyduğu bir sitem olarak kapitalizm tarih boyunca türlü aşamalardan geçmiştir. Kapitalist düzeni kuran ve ayaküstünde tutan unsurlar, bilindiği gibi, muazzam ölçüde sermaye birikimi ile beraber; kazanç gayreti ve iktisadi rasyonellik, girişimcilik ruhu ve onun peşpeşe harekete geçirdiği teknolojik gelişme ve nihayet bütün bunlara uygulama imkanını yaratan kredi ve sermaye piyasası kuruluşlarıdır. Max Weber'e göre kapitalist zihniyetin yerleşmesinde *püritanizm* önemli bir rol oynamıştır.

Kapitalizmin erken denilen ilk aşaması yeni zamanların başlangıcında büyük coğrafi keşifleri takiben Atlantik kıyılarında belirmiş ve boy göstermiştir. Sermayenin yöneldiği saha ticaret ve para muameleleri olduğu için bu ilk aşama *Ticaret Kapitalizmi* diye de anılır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ekonomisiyle bütünleşme süreci XVI. yüzyılda başladı ve Avrupa'yla yapılan ticaret geliştikçe Osmanlı kapalı ekonomisi çözüldü. Avrupa'nın Uzak Doğu ile alışverişi XVI. yüzyıldan itibaren Akdeniz'i kendi haline bırakıp Atlantik kıyılarına yönelince, servet İspanya, Portekiz ve İngiltere kıyılarında toplanmıştı. Hollanda ve Büyük Britanya'nın da devreye girmesiyle, gemi donatı ve teknolojisinin değişimi ile eş zamanlı deniz ticaret filolarının

donatımı, dünyanın her yerinden Avrupa'ya taşıdıkları kıymetli mal ve madenlerle, mutlakiyetçi krallıklarda çok güçlü sermayedarlar yarattı. Kısacası buna Ticaret Kapitalizmi tanımı yapıldı. [Daha geniş bilgilenmek amacıyla, E. Mütercimler, *Coğrafi Keşifler* kitabına bakılabilir.]

Ticaret kapitalizmi, hesap, teknoloji ve tecrübe yanının eksikliği ile beraber, kazanç hırsı taşkın, gözünü budaktan esirgemeyen istilacı bir kuruluş ve yayılış çapıdır. Bu çağ XVIII. yüzyılın ortalarına ve kısmen ikinci yarısına kadar sürer.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında "*sanayi inkılabı-endüstri devrimi*"nin açtığı imkanlar sonucunda sermaye ağırlık noktasını ticaretten sanayie kaydırmış ve bununla *Sanayi Kapitalizmi* devri kurulmuştur. Bu devir XIX. yüzyılda sistemin zirvesini ve asıl şahlandığı çağı meydana getirdiği için Yüksek Kapitalizm diye de ifade edilir.

Sanayi Kapitalizmi ile beraber sosyal yapıdaki değişim de dikkati çekicidir: Yüzyılların *manifaktür* tertibinde basit el işçiliğine dayalı imalathane XIX. yüzyılda yerini fabrikaya bıraktıktan sonra, ortaya bütün yüzyıla damgasını vuracak olan apayrı bir sınıflaşma çıkıyordu. Arada oldukça geniş bir orta sınıfla beraber iki zıt kutup halinde: Emekçi (proletarya) ve patron (burjuva) sınıfları. Sanayi kapitalizmi, sosyal yapıdaki bu değişikliğin bir yan ürünü olarak gelir paylaşımı tartışmalarının ve dolayısıyla sosyalizmin yoğunluk kazandığı çalkantılı bir fikir ve hareket çağı olarak kendini tanıtır.

Kapitalizmin Birinci Dünya Savaşı sonundan ikibinlere kadar sürüp gelen üçüncü aşaması "Geç Kapitalizm" olarak adlandırılmıştır. Günümüzde ise "*finans kapitalizm*" deyimi daha yaygın kullanılmakta.

Sabri Ülgener'in çözümlemesinden hareketle görüldüğü gibi, Osmanlı'nın tarihsel silinişini hızlandıran etkenler yalnızca XIX. yüzyıl ortasından itibaren Galata bankerleri ve yabancı bankalardan alınan yüksek faizli borçlar değilmiş, bu, daha XVI. yüzyılın sonu itibariyle ekonomi dünyasındaki gelişimi çözemeyiş, yani vizyon yoksunluğu imiş!

Tarihsel süreç içinde sınıflar oluşmayınca, "Bağımsızlık Savaşı"nın sonunda kurulan laik cumhuriyeti korumak kollamak bir avuç "aydın"ın sırtına yüklenirken; öte yandan çaresizlikten, rütbeli mensuplarının yüzde 85'ten fazlası bir kısmıyla dini taassubun esir aldığı, büyük çoğunluğu muhafazakâr köylü ve işçi çocuklarından oluşan

silahlı kuvvetler mensuplarına emanet edildi. Durum böyle olunca-da, demokrasi yaratılamadı. Sultan III. Ahmet döneminden itibaren başlayan çağdaşlaşma-taassup kavgası geçmişte Kabakçı Mustafalarla, Patrona Halillerle simgeleşen uzlaşmaz çelişki günümüzde de devam ediyor.

Yakup Kadri'nin *"Yaban"* romanı halkın aydına, münevvere-entelektüele bakışını ortaya koyuyor; Kemal Tahir'in "Bozkırdaki Çekirdek" romanı, Cumhuriyetin çağdaşlaşma, aydınlanma, laik dünya görüşünü topluma zihinsel olarak yerleştirme projesi olan "Köy Enstitülerine" köy ağalarının, cinci hocaların olumsuz kısır, ideolojik körlükle bakışı anlatıyor.

Yeniçağın başlarında Avrupa'nın Rönesans ve Reformla bir değişim ve gelişme sürecini başlatmasına karşılık, Osmanlı Devleti'nin bu sürecin dışında kalmasının, imparatorluğun gerilemesinde ve çöküşünde büyük rolü oldu. XVII. yüzyılda Osmanlı bilim hayatında büyük bir gerileme görülmüş, pozitif bilimler yerine dini ilimlerine öncelik tanınmıştı. Medreseyle ilgisi bile olmayan kimselere bilimsel paye ve unvanların verilmesine başlanmıştı. Bir zamanlar ilerlemenin unsuru olan aydın şeyhülislamların yerini gerilemenin unsuru olan şeyhülislamlar almıştı. Öyle ki Kâtip Çelebi'nin de şikâyet ettiği taassup, bilim ve kültür hayatıyla ilgili tüm yeniliklerin, ilerleme çabalarının baş engeli haline gelmişti. Eğitim sisteminin her geçen gün gençlere sosyal ve ekonomik yaşamda girişimci, yaratıcı ve üretken olabilecekleri bir formasyon vermekten uzaklaşıp dini içerik kazanması, ekonomik kalkınma umutlarını iyice zayıflatmıştı. Buna karşılık Avrupa XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Sanayi Devrimini gerçekleştirmek suretiyle makine uygarlığına girmişti. Osmanlı İmparatorluğu'na göre, küçük birer krallık durumundaki Avrupa devletleri gelişen üretim araçlarıyla günden güne büyüyen, ucuz hammadde için sömürge, mamul maddeleri için de 'pazar' arayan ülkeler haline gelmişlerdi. Osmanlı Devleti, yönetici zümresinin dışa kapalılığının da etkisiyle bu atılımı yapamamış, bir sermaye sınıfı yaratamamış ve Sanayi Devrimine katılamamıştı. Avrupa, buharlı gemi teknolojisiyle deniz taşımacılığındaki üstünlüğünü sağlamlaştırmış, Osmanlı Devleti'nde izlediği demiryolu siyasetiyle bu taraftan büyük kazançlar sağlarken, diğer taraftan da sömürü alanlarını genişletmişti. Avrupa devletleri ayrıca tramvay, telgraf ve elektrik başta olmak üzere pek çok tesis kur-

mak ve işletmek suretiyle yüksek kazançlar sağlamışlardı. Buharın gücü yanında Avrupa'da kimya sanayiindeki gelişmelerin de Osmanlı Devleti üzerinde olumsuz etkileri olmuştu. Özellikle 1870 yıllarında anilin boyalarının keşfi, Anadolu dokuma sanayiini besleyen ve aynı zamanda Avrupa'ya ihraç edilen kökboya ve cehri gibi bitkisel boyaların yok olmasına neden olmuştu.

Birbirini izleyen ağır koşullu borçlanmalarla hiçbir zaman üretim ve kalkınma amaçları güdülmemiştir. Alınan paralar, israflarla çarçur edilmiştir. Sonunda hükümet, 1875 yılında dış borçlarının yıllık masraflarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Borç giderlerinin ödenememiş olmasından başka, demiryolu inşa eden şirketlerin yıllarca geriye giden alacakları da ödenemez olmuştur. Bu durum karşısında 1881 yılında hükümet ile yabancı ve yerli alacaklıların temsilcileri arasında Osmanlı borç tahvilleri üzerinde ödemenin tekrar başlatılmasını öngören bir anlaşmaya varılmıştır. "Muharrem kararnamesi" adı ile bilinen anlaşma, Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin bir bölümünü Batılı alacaklılarının denetimi altına vermiştir. Yani, devlet gelirlerinin bir bölümü yabancılara ipotek edilmiştir.

1881'de konsolide edilen dış borçları yönetmek için de "Düyunuumumiye İdaresi" adı ile uluslararası bir teşekkül kurulmuştur. Bu kurum, devletin mali bağımsızlığına son vermiştir.

İstanbul'da yapı işleri

İstanbul'da yapı işleri konusunda devletin koyduğu kuralları Ahmet Refik Altınay "Türk Mimarları" kitabında (s.91-101) şöyle anlatmakta:

İstanbul'un imarı, cami, köşk, çeşme, hamam, suyolu, konut ve kaldırımların yapımını kapsayan eylemlerden oluşur. Tüm bu eylemleri denetlemek başmimarın, zamanında deyimiyle "Ser-mi'mar-ı hassa"nın başlıca görevi sayılıyordu. Başmimarın yönettiği kurumda, Müslüman ve Müslüman olmayan çok sayıda mimar, kalfa, dülger, marangoz, duvarcı, lağımcılar (I. Ahmet devrinde sayıları 44 kişiye ulaşmıştır.) vardı. Hassa mimar, hassa marangoz, hassa duvarcı denilen bu kişiler, tümüyle saraya ait devlet işlerinde çalışırlardı. Ayrıca yardımcı işçi olarak da, birer akça ulufe yazılarak, Türk üzerinde olan Acemioğlanlar çalıştırılırdı.

Ayrı bir sınıf olan nakkaşların yöneticisi, hassa nakkaşbaşı idi. İstanbul'da ve Osmanlı topraklarında yapı eylemleriyle uğraşan ne kadar mimar, kalfa, dülger, yapı işçisi varsa, tamamı başmimarın emri altında sayılır, meslek kuralları, ücretleri onun tarafından saptanırdı.

Yapı malzemesi konusunda, kerestelerin boyunu, kalınlığını, türünü ayrıca tuğla ve kiremitlerin kurallara uygun ölçülerde üretilip üretilmediğini, malzeme üretimi ve ticareti yapan kişilerden yasalara uymayanların cezalandırılmaları yetkisi de başmimara verilmişti.

İmar yasaları belirlenmişti. Örneğin, surlar üstüne ve yanına konut yapılamazdı. Konutlar surlardan dört arşın uzakta olmalıydı. konutlarla, surlar arasındaki bu dört arşın uzaklık yol olarak kullanılırdı. Müslümanlarla, Hıristiyanların yaptıracakları konutlar belirli yüksekliklerle sınırlandırılmıştı. Kurallara göre Müslüman evlerinin yüksekliği 12, Hıristiyan evlerinin yüksekliği ise 9 zirâ ("Dirsekten parmak uçlarına kadar olan uzunluk" diye tarif edilmektedir. Osmanlıda kullanılan ve yaklaşık 68 cm. olan "arşın" da **zirâ** ile aynıdır.) olmalıydı. Kat sayısı Müslümanlarda 3, Hıristiyanlarda 2 kat olarak belirlenmişti. Ayrıca Hıristiyanların cami çevresinde konut yapmaları yasaktı. Eskiden yapılmış olan bu tarzda evler varsa, değerlerinden eksiltme yapılmaksızın Müslümanlara satılması sağlanırdı. Örneğin, Eminönü'nde, Yeni Cami çevresindeki Yahudi mahallesi bu tarz bir uygulamayla ortadan kaldırılmıştı.

Sütlüce'den Rumelikavağı'na, Kadıköy'den Anadolukavağı'na kadar olan sur dışında Hıristiyanların konut yaptırmaları kesinlikle önlenmişti. Ayrıca, Müslümanların Hıristiyanlara konut ve arsa satmaları da yasaktı. Yeni kilise yapımına izin verilmez, ancak Divan'dan çıkacak özel buyrukla eskiler onarılabilirdi. Bu buyruk uyarınca başmimar, kilisenin bulunduğu yere bir kalfa gönderir, kalfa mahalle halkını toplayarak önce kilisenin eski bir yapı olduğuna tanıklık ettirirdi. Ardından kilisenin kapısını, penceresini, duvarını, tavanını en ince ayrıntılarına kadar ölçer, bir santim bile ek yapılmaması koşuluyla onarımına izin verilirdi. Yapının onarımı bittikten sonra yeniden ölçümlenir, eski boyutlarıyla eş olduğu saptanırsa kilisenin açılması mümkün olabilirdi.

Konutlar ve arsalar için konulan bu kuralın dışında, çeşitli sanatların yapıldığı dükkanlar için de ayrı ayrı yükseklikler saptanmıştı. Bu konuda en çok yangın sorununa önem verilirdi. Özellikle evlerin

saçaklı yapılmamasına, yol üzerine fazla saçak ve şahniş çıkarılmamasına dikkat edilirdi. Saçakların kerpiçten yapılması zorunluydu. Sokakları dar olan İstanbul'da ayrıca evlerin şahnişlerinin de aralıkları iyice daraltmasının yarattığı problemler, zaman zaman yangın ve saray düğünleri öne sürülerek şahnişlerin yıktırılması yoluyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

Kaldırımların yapılması da kurallara bağlıdır. Çoğunluğu Arnavut olan kaldırımcılar kethüdaların denetimi altında çalışırlardı.

İşçi ücretleri de akçanın değerine bağlıydı. Bu nedenle yıllara göre değişiklik göstermiştir.

Yapı malzemesi konusu hassa başmimarlarını fazlasıyla uğraştıran bir sorundu. Karadeniz ve İzmit sahillerinden getirilen kerestelerin türlerine göre ayrı ayrı adları ve fiyatları vardı. Satıcılar ancak belirli ölçülere uygun olarak biçilmiş keresteleri piyasaya sürebilirlerdi.

Bakırköy, Yalova, darıca, İzmit dolayları tuğla, kiremit ve kireç üretilen yerlerdi. Kiremitlerin ölçüleri sabitti ancak kurallar zaman içinde bozulmuştur. Çivi İznik'te üretilirdi.

İznik çinicilikte de bir merkez olmuştur. İstanbul'da yapılan camilerin, türbelerin, Topkapı Sarayı'ndaki odaların ve köşklerin tümü İznik çinileriyle bezenmiştir. Evliya Çelebi İznik çinileri hakkında bize genişçe bilgi verir.

Bu devirde çini yalnızca yapılarda kalmamış, saray kayıkları da çinilerle süslenmiştir. III. Murat tahta çıkışında dört yıl sonra yaptırttığı bir kayığın kıç tarafının tümüyle firuze çinilerle bezenmesini buyurmuştu. Bu iş için 2300 parça çininin İznik ocaklarına ısmarlanmış. Türkler çiniyi, mimariyi tamamlayan önemli bir yapı malzemesi olarak daha çok cami, saray ve benzeri anıtsal yapılarda kullanmışlardır.

Boğaziçi'nde sarraflıktan, bankerlikten, devletin borçlanmasına aracılık eden Rum, Ermeni, Yahudi yalılarına, (bu birinci ciltte) yalnızca isimler ve yer aldıkları hat konusuna [ikinci ciltte anlatmak üzere] değinerek geçeceğim.

Büyükdere'de çoğunlukla Ermeniler otururdu. Gregoryan veya Katolik zengin Ermeni aileleri bu semtte otururdu ve yalılarını burada yaptırdılar. Bu yalı sahiplerinden birisi Apraham Eremyan Paşa'dır; Kocataş Yalısında adı geçecek. Devam edelim, Kayseriliyan yalısı, Sandalcıyan Yalısı, Azaryan Yalısı (Koç grubu satın aldı, şimdi Sad-

berk Hanım müzesidir), iktisat profesörü Mikael Portakalyan Yalısı, üç katlı Hekimyan Yalısı, Kefeli köye doğru Dikranyan Efendi Yalısı...

Tarabya'da yaşayan Rumların çok sayıda yalıları arasında en ünlüsü banker George (Yorgo) Zarifi'ye ait olanıydı. Zarifi'ye komşu yine banker Hristaki Zografos'un Yalısı (Zoğrafyan Lisesi'nin kurucusu), Kimon Palamidis Evyanidis Yalısı, Manolaki Baltacı Yalısı... Hristaki Zografos'un, Baltacı ailesinin Zarifi'nin Yeniköy'de de yalıları vardı...

Yeniköy'de kendisi banker değil Vezir olan Karatodori Paşa'nın Yalısı vardı (İstefanaki Karatodori II. Mahmut'un ve Abdülmecit'in doktorudur – Konstantin Karatodori ilk cerrahlarımızdandır. Berlin Konferansında delegelerimizin başında olan Aleksandros Karatodori de bu aileye mensuptur). Karatodori ailesi kadar ünlü Mavrokordato ailesinin yalısı da bu hat üzerindedir. Osmanlı tarihinde eski ve ünlü yeri olan, III. Selim'den itibaren ilk sanayi tesislerini, baruthaneyi kuran Arikel Amira'dan başladığı ifade edilen, çoğunluğu da mühendis olan Ermeni Dadyan ailesinin yalısı da Yeniköy'de aynı sahil şeridi üzerindeydi.

OKUMA PARÇASI

Bir gün olur da, zaman ayırıp Boğaziçi'ne geziye gideyim, Anadolu ve Rumeli yakasında, yalıların karşısına geçeyim, mimari yapıları Batı tarzıyla karşılaştırayım düşüncesinde olabileceklere daha ayrıntılı olarak; Sarayların, konakların, camilerin, türbelerin önünden geçerken ya da karşılarında durup hayranlıkla seyrederken, bu mimari eserlerin esin kaynağı ve üslubun adı nedir diye [eğer] merak uyanırsa bize yol gösterici olarak Prf. Dr. Semavi Eyice'nin "Türk sanatına XIX. yüzyılda girmiş olan bir Batı Avrupa sanat üslûbu: **Empire"** (kaynak: TDV İslam Ansiklopedisi - https://islamansiklopedisi.org.tr/empire) başlıklı makalesiyle her iki kıyı boyunca ve aynı zamanda eski İstanbul'un can çekişen sokaklarında yürüyelim istedim. Okuma parçasını bu nedenle yazdım.

Yalıların mimari üsluplarının esin kaynağı

Empire (Fr. empire "imparatorluk", okunuşu **ampir**) üslûbunun adı Fransa'da Napolyon'un kurduğu imparatorluktan gelmektedir. Ancak Fransa'da ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde bu üslûp Napolyon döneminden daha önce ortaya çıkmış, fakat onun hâkimiyeti yıllarında yaygınlaşmıştır. Bu üslûbun başka ülkelerdeki uzantıları değişik adlar almıştır. İngiltere'de Kraliçe Vi-

ctoria'dan dolayı "victorian", Amerika Birleşik Devletleri'nde ise George Washington'dan dolayı "georgian" olarak adlandırılmıştır. ***Empire*** üslûbunun esası Antikçağ sanatından alınan biçim ve motiflere dayandığından buna Batı sanatında "neo-klasik üslûp" da denilir.

Batı'da XVIII. yüzyıl ortalarında eskiye, antik sanata doğru bir yöneliş başlamıştı. Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinin yapıları ilgi uyandırıyor ve bu sanattan alınan mimari unsurlar barok üslûbunun aşırı kıvrak, hareketli ve ağır çizgilerinin yerini alıyordu. Bu neo-klasik üslûp daha sert ve daha düzenli bir ifadeye sahip görünüyordu. Bu üslûbun XVIII. yüzyıl mimarisinde en ünlü ilk temsilcilerinden biri, Flaman kökenli olmakla beraber İtalya'da yerleşen bir soydan gelen L. Vanvitelli'dir. Napoli yakınında dev ölçülerdeki Caserta Sarayı'nı yapan bu usta, Avrupa'da neo-klasik üslûbun başta gelen sanatçılarındandır.

Fransa'da Napolyon döneminde en parlak çağını yaşayan neo-klasik üslûp, Paris'te bir antik mâbed görünümündeki Madeleine'i, Borsa'yı, meşhur Etoile Meydanı'ndaki zafer takını meydana getirerek 1830'lara kadar devam etmiştir. Lyon'da 1836-1842 yılları arasında yapılan Adalet Sarayı da bu üslûbun uygulandığı bir binadır. Pek çok kilisede bu akımın örnekleriyle karşılaşılır. İspanya'da da kendini gösteren bu üslûp Fransızların tesiriyle Rusya'da çok sevilmiş ve dor nizamında cepheli yapılarıyla Petrograd'da uygulanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde cepheleri üçgen alınlık ve sütunlarla süslü büyük binalar yine Fransız tesiri altında inşa edilmiştir. Richmond ve bilhassa Washington Capitolium'ları bu üslûbun başlıca örnekleridir. Neo-klasik üslûp Amerika Birleşik Devletleri'nin ünlü Beyaz Saray'ında uygulandığı gibi bütün ülkede o derecede yaygınlaşmıştır ki varlıklı ailelerin evleri, geniş parklar içindeki villaları bile bu mimaride yapılmıştır. İngiltere'de Saint Pancras Kilisesi, Hyde Park Galerisi, Euston Garı, British Museum vb. de uygulanan ***empire*** üslûbu, Almanya'da da Berlin'de Schinkel'in Neue Wache ve müze yapılarında kendini belli eder. Aynı sanat akımı Berlin'in önemli yapılarından Reichstag'da da belirlidir. Bu üslûp kuzeyde İskandinav ülkelerine de atlayarak Stockholm'de Riddarhus, krallık sarayı, Uppsala'da Botanikum'da, Danimarka'da Amalienborg Sarayı, Vor Frue Kirke Kilisesi'nde, Norveç'te Oslo Borsası'nda, Finlandiya'da Helsinki'de üniversite kütüphanesiyle katedralde uygulanmıştır. XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyılın ilk yarısında bütün Avrupa'ya yayılan ***empire*** üslûbu sömürgelerde de kendisini göstermiştir. Hindistan'da Kalküta'daki Saint John Kilisesi bu hususta bir örnek olarak gösterilebilir.

XVIII. yüzyıl başlarında Türk sanatına sızmaya başlayan Batı Avrupa tesirleri önce bezemelerde kendisini göstermiş, daha sonra mimaride hâkim olmaya başlamıştır. Barok sanatın Osmanlı ülkesine biraz geç girmesi gibi ***empire*** de Türk sanatına XIX. yüzyılın birinci yarısının sonlarına doğru yerleşmiştir. Böylece Türk sanatı da Avrupa ve Amerika'da yaygın olan bu cereyana kendini kaptırmıştır. Genellikle Avrupa ülkelerinde bilhassa İtalya'da öğrenim gören Ermeni asıllı Balyan ailesinden mimarlar bu sanat akımının İstanbul'daki uygulayıcıları olmuştur. Onlar dışında Osmanlı Devleti'nde bazan kısa, bazan uzun süre kalarak yapılar meydana getiren yabancı ustalar da bu üslûbun örnekleriyle bilhassa İstanbul'da eser vermişlerdir.

Neo-klasik üslûbun başlıca özellikleri, İlkçağ'ın antik mimarisinden alınan mimari motiflerin kullanılmasıdır. Fakat Türk mimarisinde, bilhassa dinî yapı sanatında Türk sanatının eski geleneklerine bağlı kalan cami tipinden vazgeçilmemiş, ancak ayrıntılarda bu üslûbun gerektirdiği unsurlara yer verilmiştir. Nitekim Paris'te Madeleine'de olduğu gibi bir cami hiçbir şekilde bir İlkçağ mâbedi biçiminde inşa edilmemiştir. Bundan dolayı Türk sanatı tarihi içinde bir de Türk ***empire*** üslûbu doğmuştur. Ancak buna Türk neo-klasiği denilemez. Çünkü ilhamını Osmanlı dönemi Türk sanatının klasik döneminden (XVI-XVII. yüzyıllar) alan ve XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bir Türk neo-klasiği vardır.

Türk ***empire*** üslûbu, Osmanlı Devleti'nde çeşitli sahalarda yenilikler yapılmasının gerekli görüldüğü zamanda, III. Selim (1789-1807), II. Mahmud (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) dönemlerinde benimsenmiş ve âdeta devletin resmî üslûbu haline gelmiştir. Bu mimari akımın XIX. yüzyıl başlarından başlayarak II. Mahmud yıllarında geliştiği söylenebilir. III. Selim'in yanında imtiyazlı bir yeri olan ressam ve mimar A. I. Melling, sultanın kız kardeşi Hatice Sultan ile yakın bir dostluk kurmuş, gerek bu hanım sultan için gerekse kız kardeşi Beyhan Sultan için Boğaziçi'nde ***empire*** üslûbunda sahilsaraylar inşa etmiştir. Bunlar günümüze kadar gelmemekle beraber Melling'in İstanbul'a dair yayımladığı gravürler albümünden bunların dış mimarilerini tanımak mümkündür. Başlangıçta saray mimarisiyle bunların iç süslemelerinde uygulanan bu üslûp, az sonra sadece iç ve dış tesirler bakımından dinî mimariye de geçmiştir.

Empire üslûbunda inşa edilen en büyük padişah sarayı II. Mahmud'un Boğaziçi'nde 1830'a doğru yaptırdığı binadır. Thomas Allom'un çizdiği bir gravür sayesinde bilinen, ancak bugün tam yeri bile tesbit edilemeyen bu saray ***empire*** üslûbunun çok güzel, fakat kısmen ahşaptan yapıldığı için

uzun ömürlü olamamış bir örneğidir. Bu sarayın dünyada neo-klasik mimarinin örnekleri arasında yer alabilecek özellikte bir bina olduğu anlaşılmaktadır. Orta bölümündeki üçgen alınlıklı çıkması antik başlıklı altı sütun tarafından taşınıyor, iki yanlardaki kanatlar ise diziler halindeki pencereleri ve alt katlarında sıralanan sütunları ile mimariyi tamamlıyordu. Allom'un gravürlerinin bulunduğu kitabın metnini yazan R. Walsh burası hakkında şunları söyler: "Onun (Sultan Mahmud) inşa ettirdiği yapıların, kendinden önceki sultanlarınkiler ile artık hiçbir benzerliği yoktur. Devlet fabrikaları ve dökümhaneleri Sheffield, Manchester, Paris ve Viyana'dakilerin aynıdır. Sarayları ise eski Yunan sanatı modeline göre yapılmıştır. İşte Boğaziçi'ndeki yeni sarayı da böyledir. Saray ortadaki bir ana bölüm ile bunun iki yanında uzanan birer kanattan meydana gelmiştir. Cephede mermerden dor nizamında bir sütun dizisi bulunmaktadır... İntizamlı sıralar halindeki pencereler silme ve arşitravlar ile süslenmiştir... Orta kısmın ise eşsiz güzellikte bir alınlığın taçlandırdığı korint nizamında altı sütundan meydana gelmiş muhteşem bir girişi vardır."

II. Mahmud, III. Ahmed zamanında (1703-1730) Kâğıthane deresi kıyısında yapılan Sâdâbâd Sarayı'nı da zevkine uygun bulmayarak "yeni resim üzerine" değişik bir biçimde inşa ettirmişti. Sultan Abdülaziz zamanında tekrar yıkılarak yerine daha Avrupaî bir yenisi yaptırılan bu saray (Çağlayan Kasrı), dere yatağı içine dikilen sütunlara oturan çıkmaları ile değişik bir görünüme sahipti. ***Empire*** üslûbu Sarây-ı Hümâyun'un (Topkapı Sarayı) büyük kompleksi içindeki bazı bölümlerde de uygulanmıştır. Esası XVI. yüzyıla ait olan hünkâr sofasının büyük kubbeli mekânında iç süsleme bu dönemde moda olan üslûpta yenilendiği gibi, XVIII. yüzyıl ortalarında yapılmış olmakla beraber "III. Selim odası" olarak tanınan odada ***empire*** tarzı dekorasyonun izleri görülüyordu. Sarayın harem bölümünde, antik başlıklı pâyelerle ayrılmış duvar yüzeylerinde tamamen Batı üslûbunda manzara resimleri yer almıştı. Yapının dördüncü avlusunda Marmara'ya hâkim bir yerde Abdülmecid'in yaptırdığı Mecidiye Köşkü, gerek dış mimarisi gerekse iç düzeni ve süslemesi bakımından Batı'nın ***empire*** üslûplu saray pavyonlarının bir benzeridir. Burada mefruşat da aynı esaslara göre seçilmiştir. Bugün Topkapı Sarayı olarak adlandırılan Sarây-ı Hümâyun'un sınırları içinde ***empire*** üslûbunun en kuvvetli temsilcisi, kulesinin kare kitlesi üstündeki ahşap kaplamalı köşkün yerine 1860'lı yıllarda yapılan kâgir bölümdür. Tepesinde kurşun kaplı bir külâh bulunan bu bölümün kemerli büyük pencerelerinin aralarına korint nizamında başlıklı sütunlar konulmuş, bunların da yay biçiminde alınlıkları taşıması sağlanmıştır.

Empire üslûbu Batı'da yavaş yavaş eski hızını kaybederken İstanbul Boğaziçi'nde bu üslûpta sahilsaraylar ve ileri gelenler tarafından gösterişli yalıların yapımı devam ediyordu. Bu köşk, konak ve yalıların en büyük özelliklerinden biri, duvar ve tavanlarında kalem işi veya boyama nakışlar arasında manzara resimlerine geniş ölçüde yer verilmesidir. Bunlar yerli azınlıklardan ustalar ve Batı ülkelerinden gelmiş çok sayıdaki ressamlar tarafından yapılıyordu. Kandilli'de Kıbrıslı Mustafa Paşa Yalısı bunların en büyüklerinden biridir. Kandilli Kız Lisesi iken yanan Âdile Sultan Sarayı, Mısır Hıdivi İsmâil Paşa'nın yaptırdığı Beykoz Kasrı, 1956'da yıktırılan Akıntıburnu Sahilsarayı, mimarileri çok değiştirilen ve iç süslemeleri yok olan, Mimar Sinan Üniversitesi'nin yerleştiği Fındıklı sahilsarayları ile XVIII. yüzyıl sonlarından bazı tamir ve eklemelerle bugüne kadar gelen ve plan esasları eski geleneklere bağlı olan Sâdullah Paşa Yalısı'nda ise ***empire*** üslûbu, klasik iki pâye ile sınırlanan nişler içinde manzara resimleriyle süslenmek suretiyle kendini gösterir. Bunlar bu üslûbun uygulandığı pek çok yapıdan birkaçıdır. Şehir içindeki konaklardan günümüzde (1994) Eski Eserler İstanbul Koruma Kurulu Merkezi olarak kullanılan Süleymaniye semtinde Kayserili Ahmed Paşa Konağı bu üslûbun mütevazı ölçüde uygulandığı bir örnektir.

Daha eski bir sarayın yerinde Abdülmecid tarafından yaptırılan Dolmabahçe Sarayı'nda da ***empire*** üslûbun hâkim olduğu görülür. Buradaki iç süsleme, Paris'te opera binasının dekorasyonunu gerçekleştiren Fransız Séchan tarafından yapılmış ve mekânların bir Avrupa sarayına benzemesine özen gösterilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın cadde üzerinde bir alay köşkü olarak geçit törenlerini seyre mahsus Pembeköşk denilen pavyonu korint nizamında sütunlara oturmaktadır. ***Empire*** üslûbunun hâkimiyeti o dereceye varmıştır ki sarayın büyük bacası da dev ölçüde bir korint sütunu ve başlığı biçiminde şekillendirilmiştir.

II. Mahmud döneminin ***empire*** üslûbunu aksettiren İstanbul'daki en belirli eser, mimar Balyanlar tarafından yapılan, Divanyolu caddesinin kenarındaki Sultan Mahmud Türbesi, etrafını çeviren hazîre duvarı ve bunun ortasındaki sebilidir. Bu sebil dor nizamında antik bir yuvarlak mâbed (monopteros) biçimindedir. Eski Türk mezar yapılarına benzeyen hiçbir unsura sahip olmayan türbe ise bilhassa mekânın bezeme ve tefrişi bakımlarından âdeta bir saray salonu görünümündedir.

Empire üslûbu başlangıçta dinî binalarda pek kullanılmamıştır. Nitekim III. Selim'in 1805'te inşa ettirdiği Selimiye ve II. Mahmud'un 1822-1826 yılları arasında Tophane'de yaptırdığı Nusretiye camilerinde barokla ka-

rışık biçimde uygulandığı dikkati çeker. ***Empire*** bu yapılarda pek kuvvetli olmasa da kendisini belli eder. Fakat XIX. yüzyıl ortalarında dinî mimaride ***empire*** üslûbunun hâkimiyeti başlar. İstanbul içinde Hırka-i Şerif (1851), Dolmabahçe (1853), Ortaköy (1854), Kâğıthane'de Çağlayan (1863-1864) camilerinde bu üslûp açıkça görülmektedir. Çırağan Sarayı karşısında Küçük Mecidiye ile (1848-1849) Kâğıthane camilerinde, Batı'da ***empire*** üslûbuna karşı başlamış olan neo-gotiğin de tesirleri vardır ve bunlar minare şerefelerinde farkedilir. Dolmabahçe ve Ortaköy camileri ise dış mimarilerinde bu üslûbun unsurlarına geniş ölçüde sahiptirler. Ayrıca ilk üçünün aşırı derecede ince gövdeli minarelerinin şerefe çıkmaları birer korint sütun başlığı biçimindedir. Aslında Ortaköy Camii'nde bu minarelerin bütünüyle korint nizamına uyması için gövdeleri de yivli olarak yapılmıştır. Fakat 1894 zelzelesinde minareleri yıkılınca gövde yüzleri düz biçimde tamir edilmiştir. ***Empire*** üslûbuna tam uygunluk göstermeyen, fakat İlkçağ mimarilerinden alınan unsurlarla bezenmiş dinî bir yapı da Teşvikiye Camii'dir. Burada Türk sanat geleneğinden hiçbir unsurun bulunmayışına karşılık antik sanatın alınlık, akroter gibi elemanlarına yer verilmiştir. Bu eserler genellikle gösterişli ihtişamlarına rağmen kötü kaliteli malzeme ve teknik bakımından başarısız yapılmışlardır. Nitekim Ortaköy Camii çok tehlikeli durumlara girmiştir. Ayrıca bu eserlerde aşırı yüklü süsler, renkli ve yaldızlı bezemelerle teknik zayıflıklar gizlenmeye çalışılmıştır.

Empire üslûbunun çeşitli örneklerini bu devrin saraylarında, konak ve yalılarında görmek mümkün olduğu gibi devletin resmî binalarının hemen hepsi bu üslûpta yapıldığından en küçüğünden en büyüğüne kadar resmî devlet yapılarında ***empire*** üslûbunun az veya çok değişik unsurlarına rastlanmaktadır. Nitekim Galatasaray Lisesi'nin (Mekteb-i Sultânî) bahçe kapısı ile esas binasının cephesi bu karaktere sahiptir. Büyük kışlalarda da aynı üslûbun izleri görülür (Halıcıoğlu'nda Humbarahâne, Üsküdar'da Selimiye, Kasımpaşa'da Kalyoncular, Dâvud Paşa ve Rami kışlaları). Fakat bu üslûbun en kuvvetli biçimde kendini belli ettiği askerî yapılardan biri Tophane müşirliği makamı olan heybetli yapı idi. 1955'te mantıksız bir şehircilik uygulaması ile yıktırılan bu büyük yapı sütunlu giriş verandası, kemerli alt katı ile bu üslûbun temsilcisi idi. Diğer bir bina ise Smith adında bir İngiliz mimarın eseri olan ve şimdi İstanbul Teknik Üniversitesi olarak kullanılan Taşkışla'dır. Burada ***empire*** üslûbu, cephelerdeki pencere düzenlemelerinde görüldüğü gibi iyon nizamında sütunlu ana girişte de kendini gösterir.

Empire üslûbu devlet yapılarında o derecede hâkim olmuştur ki bu üslûp Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından 1839'da ilân edilen Tanzimat'a

bağlanarak "Tanzimat üslûbu" diye adlandırılmıştır. Hatta resmî yapılarda kullanılan ***empire*** üslûbu yalnız İstanbul'a inhisar etmemiş, Osmanlı Devleti'nin çeşitli köşelerinde de örnekler vermiştir. En küçük ve mütevazi yapılarda bile iki sütuna dayanan üçgen alınlıklar cephelerde yer almıştır. Buna örnek olarak İstanbul Fatih'te bulunan ve günümüzde hâlâ kullanılan Çarşamba Karakolu gösterilebilir. Bir vakitler sayıları pek çok olan bu karakollardan bugün ancak bir iki tane kalmıştır. Bunların en gösterişlisi Mimar Sarkis Balyan'ın yaptığı Maçka Karakolu'dur. Burada üç katlı cephe mimarisi, giriş antik taklidi çok uzun dört sütunla gösterişli bir ifade alması suretiyle zenginleştirilmiştir. Bu üslûbu temsil eden başka bir karakol binası da Üsküdar'da Bağlarbaşı'nda 1258'de (1842) yapılan Çinili Karakol'dur.

Milano'da öğrencilerini ***empire*** üslûbunda yetiştiren Brera Akademisi'nde okuyan genç mimarlar, bu sanat akımının çok beğenildiği Rusya'da hayatlarını kazanmak üzere oraya gitmişler, bunlardan Güney İsviçreli G. Fossati bir süre Rusya'da çalıştıktan sonra İstanbul'da yanmış olan Rusya elçiliğinin yerine yenisini yapmakla görevlendirilerek Osmanlı Devleti'nin başşehrine gelmişti. Burada ***empire*** üslûbunda bir elçilik binasından başka muhteşem bir dârülfünun binası da inşa etmiştir. Çeşitli işlerde kullanıldıktan sonra 1933'te İstanbul Adliyesi iken yanan ve kâgir duvarları da ortadan kaldırılarak yok edilen bu bina sütunlu ve alınlıklı iki cephedeki girişleri, üst katlara hareketli bir görünüm sağlayan cephe sütunları ile ***empire*** mimarisinin güzel ve âbidevî bir örneği idi. Aynı üslûp ikinci dârülfünun olarak yapılmış, Divanyolu caddesi üzerindeki şimdi Basın Müzesi olan binada da kullanılmıştır. Ayasofya'yı 1846-1849 yılları arasında restore ederken eklediği Kasr-ı Hümâyun da iç süslemesi bakımından Fossati'nin sanat eğilimini gösterir. Bâbıâli'deki İran Elçiliği binası, Fossati'nin İstanbul'da sürdürdüğü sanat faaliyetinin bir temsilcisidir. Aynı üslûp, Fransız mimar Bourgeois'nın seraskerlik olarak yaptığı İstanbul Üniversitesi merkez binasında da görülür. ***Empire*** üslûbunun belirli izlerine sahip devlet yapılarından biri de Kasımpaşa'da eski Bahriye Nezâreti olan ve Divanhâne olarak adlandırılan, günümüzde Kuzey Deniz Saha Komutanlığı olarak kullanılan binadır. ***Empire*** üslûbundaki resmî binaların sonuncusu, 1891'de Fransız mimar A. Valaury'nin yapımına başladığı Âsâr-ı Atîka (Arkeoloji) Müzesi'dir. Ancak bu yapı, içine konulacak antik eserlerle uyum sağlaması için tam İlkçağ karakterinde inşa edilmiştir.

Bazı çeşme ve sebillerde de ***empire*** üslûbunun kullanıldığı görülür. Bu hususta en gösterişli örnek, yukarıda adı geçen II. Mahmud Türbesi yanın-

daki sebildir. Şehrin ana caddesi kenarında Sultanahmet'te 1819-1820'de Cevrî Kalfa hâtırasına yapılan sıbyan mektebiyle altındaki sebil ve çeşmeler, bu yeni üslûpla birlikte Türk sanatına yeni bir bina düzenlemesi anlayışının da girdiğini belli eder. Yenibahçe'de Bezmiâlem Vâlide Sultan (1845), Topkapı'da Hüseyin Bey (1851), Eyüp'te Pertevniyal Kadın (1856) çeşmeleri antik sanattan ilham alınarak yapılan eserlerdendir. Kadıköy'de Acıbadem yolu üstünde 1844'te inşa edilen Baba-Oğul Çeşmesi'nde antik sanatın en başta gelen unsurlarından olan akroterlerin, 1862 tarihli Çengelköy Çeşmesi'nde alınlığın mimari motif olarak kullanıldığı görülür. Maçka'da dört cepheli, 1840 tarihli Bezmiâlem Vâlide Sultan Çeşmesi, ***empire*** üslûbunun çeşme mimarisinde uygulanışının en güzel örneğidir. Burada her cephede bir çift pilastır, kitâbe ile altındaki ayna taşını çerçeveler. Kocamustafapaşa'da Emine Hanım,.Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda Şeyhülislâm Sebili (1858) ***empire*** üslûbunun özelliklerine sahiptirler. Bu sonuncu eser bir bakıma Sultan Mahmud Sebili'nin çok basite indirilmiş bir benzeri sayılabilir.

Empire üslûbu, Levanten denilen ve Türkler'in "tatlı su Frengi" olarak adlandırdığı değişik milletlerden İstanbul'a yerleşmiş insanlarla azınlıkların yaptıkları binalarda da uzun süre uygulanmıştır. Bilhassa Galata ve Beyoğlu'nda bunların pek çok örneğine rastlanır. Bu binaların en gösterişlilerinden biri, İstiklâl caddesi üzerinde bulunan eski Cercle d'Orient (Serkl Doryan) binasıdır. Başka bir örnek ise son yıllarda büyük değişikliğe uğrayan Tepebaşı'nda evvelce Bristol Oteli olan yapıdır.

İstanbul dışında da **empire** üslûbunun örnekleri vardır. Tekirdağ'da 1960'ta bütün özellikleri yok edilen Orta Cami, İzmir'de Hisar, Hacı Mahmud (1779), Kemeraltı (1813 [?]), Şadırvanaltı camileri, Konya'da 1874'te yapılan Aziziye Camii **empire** üslûbunun izlerine sahip eserlerdir. Bu sonuncunun bilhassa iç mimarisinde bu üslûbun kuvvetli hâkimiyeti görülür.

Türk sanatında XIX. yüzyıl içinde hâkim olan **empire** üslûbu yüzyılın sonlarında karma (eklektik) bir üslûba yerini bırakmış ve bunlara bir tepki olarak doğan XX. yüzyıl başlarında Türk neo-klasiği üslûbu çıktığında tamamen unutulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

BOĞAZİÇİ YALILARI

AMCAZADE YALISI

Anadoluhisar'ı

Boğaz'ın en eski yapısı olan yalının Anadoluhisarı'ndaki Köprülü Yalısı olarak biliniyor. Pek çok kitapta yazıyor ama, doğrulatmak amacıyla uzmanlara sorunca, hatta 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'nın Padişaha bu yalıda sunulduğu söyleniyor, diye de eklerler. Bu antlaşmanın imzalanmasına yol açan savaşı anlatarak giriş yapacağım.

Caroline Finkel'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü"nde yazılana göre; Padişahların ve vezirlerin her zaman Boğaz kıyılarında, içinde gayrı resmî kullanım için ahşap ya da taştan mütevazı köşkler ve villalar bulunan avlanma sahaları ve bahçeleri olmuştu, ama XVIII. yüzyılda bir değişim meydana geldi ve deniz kıyılarına etkileyici cepheleri sahile yayılan yalılar inşa edildi. İstanbul'u 1717-1718'de ziyaret eden İngiliz elçisinin karısı Lady Mary Wortley Montagu bir mektubunda yalnızca Boğaz kıyılarında "yüzlerce görkemli saraydan" söz etmektedir; burada abartı olduğunu düşünsek bile, daha 1720'lerden önce bir inşaat patlaması olduğu bellidir.

Boğaz'ın en eski yalısı olan **Amcazade Yalısı** 1697 yılında Amcazade Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hüseyin Paşa, Köprülü ailesinden geldiği için bu yalıya ***"Köprülü Yalısı"*** da denmiştir. Buraya Hüseyin Paşa'nın vakıfları ile bağlantısı olduğundan ***Meşruta Yalı*** da deniliyordu. Yaptıranına izafeten Amcazade Yalısı olarak adlandırılan bu yalı 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ***Direkli Yalı*** olarak da anılırdı. Bunun sebebi, orijinal plânında olmadığı hâlde, zamanla harap olan divanhanesinin sağlama alınması için deniz tarafına çakılan servi direkleriydi. Dış renginden dolayı ***Kırmızı Yalı*** olarak anılan yalının bu renge boyanmış olması tesadüfî değildir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti vatandaşları gerek kıyafet-

leri gerekse meskenleri hususunda mensup oldukları dinlere göre birtakım kurallar belirlenmişti. Bu kurallardan meskenle ilgili olanları, inşa edilecek evlerin yerleri, yükseklikleri ve dış boyaları gibi hususları içerirdi. İstanbul'daki yapılar için geçerli olduğu kadar Boğaziçi'ndeki yapılar için de geçerli olan bu kurallara göre Boğaziçi'nde oturan Müslümanların yalılarını kızıl veya kırmızıya, Hıristiyanlarınsa kahverengi veya sarıya boyamaları esastı.

Boğaziçi'nin geniş cepheli ve tepelere doğru uzanan arka bahçeli yalılarından birisi olarak inşa edilen yalının yapım tarihi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar yalının inşaatının 1697'de bitirildiğini söylerken, bazıları 1698, bazıları 1699, bazılarıysa 1701-1702'de bitirildiğini söylemektedir. Akademisyen Murat Yıldız titiz araştırmasında şu sonuca varmış; Kanaatimizce bunlardan en doğrusu 1699 tarihinde yaşanan mesken oluşudur. Zira yazdığı mısralarla devrindeki birçok olaya tarih düşmek suretiyle bu hususstaki maharetini sergileyen Nazîm, yalı için yazdığı şiirinde, inşaatın bitirilme tarihini H. 1111 olarak verir. Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadareti döneminde hayatta olan Nazîm'in devrin Sadrazam'ına ait inşaatı bitmiş yalı için farklı veya yanlış bir tarih yazması elbette düşünülemez. Sadrazam'ın da yalısı için yazılan bu şiirden haberdar olduğunu söylemek mümkündür. Şayet düşülen tarih inşaatın bitim tarihinden farklı olsaydı, Amcazade'nin onu düzelttirmiş olması gerekirdi. Dolayısıyla Miladî karşılığı 29 Haziran 1699-17 Haziran 1700 tarihi olan Hicrî 1111'in 1699'a denkliğini kabul etmek ve inşaatın bu tarihte bitirildiğini söylemek doğru bir yaklaşım olur.

Bu yalıda Avusturya elçisine 29 Nisan 1700 ve Lehistan elçisine 15 Haziran 1700'de verilen ziyafetler de, yalının inşaatının bu tarihten önce bitirilmiş olması gerektiğine işaret eder. Bu tarihte devletin içinde bulunduğu durum, gücünün, ihtişamının ve büyüklüğünün mağlup olunan devletlerin temsilcilerine gösterilmesini gerektiren bir durumdu. Bu süreç bir bakıma, devletin savaş meydanlarında

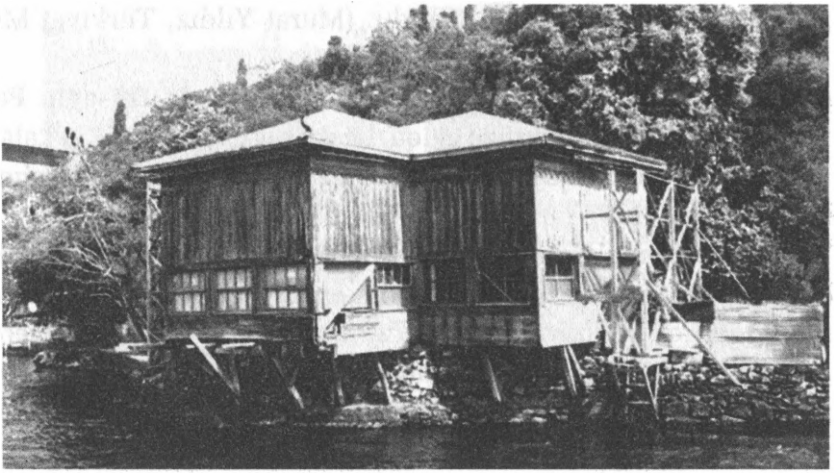

Kaynak: *Sözcü* Gazetesi internet sayfası, 2020 yılı

kaybedilen prestijinin diplomasi ve protokol alanında yeniden kazanılması süreciydi. O yüzden 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması sonrası, antlaşmanın teyidi için İstanbul'a gelecek olan Kutsal İttifak devletleri elçilerinin, devletin şanına yakışacak bir şekilde en yüksek makamdaki memur tarafından ağırlanması, devletin prestiji açısından önem taşımaktaydı. Her ne kadar elçilerin padişaha ait mekânlarda ağırlanması suretiyle devletin ihtişamını rakip devlet temsilcilerine göstermek mümkünse de ağırlanacakların birer memur olmalarından dolayı bunun, padişahın bir memurunun sahip olduğu mekânlarda ve onun imkânlarıyla gerçekleştirilmesi daha da etkili olacaktı. O tarihte Sadrazam'ın önemli misafirlerini ağırlayacağı İstanbul'daki başlıca mekânları Molla Güranî'deki konağı, Eyüp'teki sarayı ve Anadoluhisarı'ndaki söz konusu yalısıyla akrabasından devlete kalan Kâğıthane'deki Kara Mustafa Paşa Yalısı'ydı. Bunlardan Anadoluhisarı'ndaki yalının tercih edilmiş olması, bütün eklentileri ile oranın inşaat faaliyetleriyle çevre düzenlemesinin bahsedilen tarihten önce ya da en geç o tarihte bitirildiğini, dolayısıyla davet için tercih edilen sorunsuz bir mekân hâline geldiğini göstermektedir. Çünkü ağırlamanın yapılacağı alternatif mekânlar olduğu hâlde, henüz inşaatı bitmemiş bir mekânın seçilmesi, teşrifata aşırı derecede önem veren devletin ihtişamına halel getirebilecek bir durum meydana getirebilirdi. Dolayısıyla ne zaman başladığını henüz tespit edemediğimiz yalının inşaat faaliyetleri, 1699'da ya da bundan daha

önceki bir tarihte bitirilmiş olmalıdır. (Murat Yıldız, Türkiyat Mecmuası, C. 21/Bahar, 2011, s. 395-404)

Anadolu Hisarı ile Kanlıca arasındaki **Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı**, Boğaziçi'nde günümüze gelen, başka bir deyişle ayakta kalabilen yalıların en eski örneğidir. ***Köprülüler*** veya ***Meşruta Yalı*** isimleriyle de tanınmış olup tarihte derin bir iz bırakmıştır.

Mimar M. Sinan Genim [Milliyet Sanat, 22 Ocak 2022] makalesinde: *"Amcazâde Yalısı ve Divanhanesi geçmişi, mimari anlayışı, planlama ilkeleri ve ihtiva ettiği nakışlar açısından korunması gerekli en önemli kültür varlığı olmasına karşın ne yazık ki kaderine terk edilmiş hâlde. Türk kültür ve mimarisinin günümüze erişen bu eşi bulunmaz örneğine en kısa zamanda sahip çıkıp yok olmasını önlemek geleceğe borcumuz"* **ifadeleriyle duyarlık göstererek sorumluların dikkatini çekmeye çalışmış.**

Köprülüler Ailesi

Osmanlı İmparatorluğunda devleti yöneten kadroların yetiştirilmesine büyük önem verilmiş, devşirme sistemi denilen yöntemle geleceğin yöneticileri küçük yaştan itibaren sarayda itinalı bir eğitim sürecinden geçirilmiştir. Bu yöntemle, adları en az sultanlar kadar ünlü olan idareci ve askerler yetişmiştir. Sokollu Mehmet Paşa, Rüstem Paşa, Pargalı İbrahim Paşa, Kuyucu Murat Paşa, devşirme kökenli olup sadrazamlığa kadar yükselmiş bürokratlardandır.

Bu sayılanların dışında, yine devşirme sistemiyle sarayda eğitilerek sadrazamlığa yükselen ve tarihe adını yazdıran bir sadrazamlar ailesi daha vardır ki, bu aile Osmanlı Devleti'ni XVII. yüzyılın durağan ve zor döneminde tekrar eski itibarına kavuşturmuştur. Köprülüler adıyla tarihe geçen bu sülale, Osmanlı Devleti'nde yaklaşık elli yıl boyunca siyasi sahnede kalmış, duraklama dönemi içinde devlete göreceli de olsa yükseliş dönemi yaşatmıştır.

Devletin hem içeriden hem de dışarıdan büyük zorluk içine girdiği bu yüzyılın ortalarında, Osmanlı'da ilk kez koşullar öne sürerek sadrazamlığa geçen Köprülü Mehmet Paşa ile yaklaşık elli yıl sürecek Köprülüler devri başlamıştır. Ardından Fazıl Ahmet Paşa, Fazıl Mustafa Paşa, **Amcazade Hüseyin Paşa** ve Köprülüzade Numan Paşa sadrazamlığa gelmiştir.

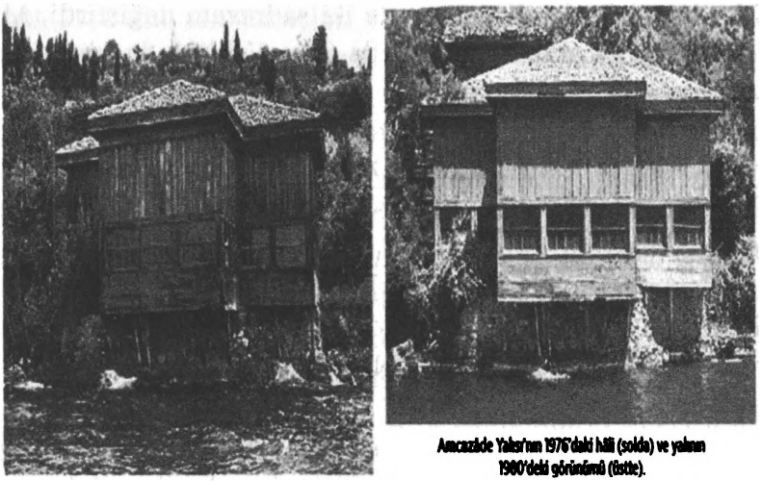

Amcazade Yalısı'nın 1976'daki hâli (solda) ve yalının 1980'deki görünümü (üstte).

Kaynak: *Milliyet Sanat*, internet arşivi, 22 Ocak 2022, mimar M. Sinan Genim'in Amucazade Yalısı makalesi (kendi izniyle)

Köprülü Mehmet Paşa (1575-1661) kendi vakfiyesine göre; "Benim asıl vatanım Arnavut Belgradı'na tabi Rudnik adlı kasabadır (Mart 1660)" demektedir. (Vahid Çabuk, Köprülüler, s.11)

Ancak ailenin Köprülüler olarak anılması, Mehmet Paşa'nın karısının babasının yerel yönetici olduğu Amasya sancağına bağlı Köprü kasabasından olması yüzündendir. Mehmet Paşa uzun zaman burada yaşamış ve burası bu evlilik sonrası Vezirköprü olarak adlandırılmış.

XVII. yüzyıl, Osmanlı devletinin ilk kez büyük toprak kayıplarına uğradığı bir devirdir. Sultan II. Osman'ın katledilmesi ardından bozulan devlet yönetimi IV. Murat ile biraz düzeltildi ise de Sultan İbrahim devrinde çok daha fazla bozuldu. Onun tahtından indirilmesi ile, Osmanlı tarihinin en küçük yaşta padişahı olan Sultan IV. Mehmet tahta çıkarıldı.

Sultan I. Ahmet'in saltanatı ile başlayan ve yüzyılın ortalarına kadar uzanan elli yıllık dönemde, devleti yönetenler üzerinde sarayın ve Valide Kösem Sultan'ın etkisi büyük oldu. IV. Mehmet'in annesi Turhan Sultan ile Kösem Sultan arasındaki egemenlik mücadelesini Turhan Sultan kazandı. Bu sırada, Venedikliler Çanakkale Boğazı'nı kapatmışlar ve Anadolu'daki asiler her tarafı istila etmişlerdi. Avusturya sınırında ise, sürekli ihlal olayları yaşanıyordu.

Valide Sultan bu kritik dönemde iki sadrazam değiştirdi, Mimarbaşı Kasım Ağa'ya akıl danıştı, o da Şam Valiliğinde olan Köprülü Mehmet Paşa'yı önerdi.

Bundan sonrasını tarihi sevdiren kişi olarak tanımlanan Ahmet Refik anlatıyor (Türk Mimarları, s.77-83)... Köprülü Mehmet Paşa'yı yılmadan savunan "Koca Mimar" olarak ünlenen Kasım Ağa, bu son önerisinin Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa tarafından öğrenilmesi halinde başına gelecekleri kesinlikle bilmektedir. Ama Koca Mimar, devleti kurtaracak tek kişi olarak Köprülü'yü aklına takmıştır bir kez.

Turhan Sultan, o gün Kasım Ağa'nın sözlerini oğlu Sultan Mehmet'e anlatır. Kızlarağası Süleyman Ağa'yı çağıran IV. Mehmet:

"Köprülü Mehmet Paşa denilen birisi varmış, yüce devletimize hizmet edebilecek yeteneklere sahipmiş, onu Kubbealtı veziri edelim", der.

Kızlarağası bu öğütlemenin nereden geldiğini anlar, Padişah'ı oyalamak için 'uygundur Padişahım'. Ancak dilerseniz bir kez de ben sorup, araştırayım, diyerek dışarıya çıkar. "Ol saat Gürcü Paşaya haber uçurup": Bu düşüncenin asıl sahibi Koca Kasım kethüdadır. Çabucak ikisinin de gereği görülsün, der.

Köprülü Mehmet Paşa Köstendil Sancağına sürülür. Fakat Mimar Kasım'ın sürülebilmesi için Valide Turhan Sultan'ın izin vermesi gerekmektedir. Kızlarağası ile Gürcü Mehmet Paşa doğru Valide Sultan'a giderler.

'Sultanım! Halk arasında kethüdanız Kasım Ağa mührü Köprülü Mehmet Paşa'ya alabilmek için Sultanımıza beş yüz kese akça rüşvet vermiş, mühür mezata çıkarılmış diye söylentiler dolaşıyor. Dile düşmeniz doğru olmaz. Adamlarımızdan birini kethüda yapıp Kasım Ağa'yı bir süre bu görevden uzaklaştırın, asılsız söylentiler yatışsın.'

Turhan Sultan bu sözlere çabucak kanar; Şimdilik kahveci kethüda olsun. Kasım Ağa evinde otursun, der.

Kızlarağası ile sadrazam "Ol saat" Kasım Ağa'yı yakalatırlar. Gürcü Paşa, Mimar Kasım'ı huzuruna çıkarır: Sen Valide'ye Koca Köprülü'yü övmüş ve önermişsin. Gürcü Paşa iki öküze saman veremez demişsin, diye söylediği sözleri bir bir yüzüne vurup azarlar.

Kasım Ağa'dan Valide kethüdalığı alınır, zindanda 'Kanlı Kuyu'ya atılır. Kuyuda korkudan hastalanan Kasım Ağa'yı, ayrıca akrep de sokunca burnunun bir tarafı çürür. Kızlarağası ile Sadrazamın Gürcü

Mehmet Paşa'nın asıl amaçları onu öldürmektir. Fakat Valide Sultan'dan korktukları için vazgeçerler, evine, mallarına tümüyle el koyarlar. Yalnızca ailesine ve çocuklarına dokunulmayan Mimar Kasım, Kıbrıs'a sürgün edilir.

Aslında Gürcü Paşa'nın bu çeşit baskı metotlarıyla iktidarını korumasının olanağı kalmamıştır artık. Onun ardından sırasıyla Tarhuncu Ahmet Paşa, Derviş Mehmet Paşa, yeniden Murat Paşa ve Süleyman Paşa sadrazam olurlar. Kasım Ağa, Valide Sultan'ın isteği ile bağışlanır. İstanbul'a gelir, gene eski saygınlığını kazanır. Ne var ki eski düşüncelerinden, inatçılığından hiçbir şey kaybetmemiştir.

Dostu Sadrazam Süleyman Paşa'ya ekonominin düzeltilmesi için Köprülü Mehmet Paşa'nın önemli kişi olduğuna baskı yapar.

Devletin durumu giderek bozuluyor, bu gidiş tehlikeli boyutlara ulaşıyordu. Köprülü Mehmet Paşa İstanbul'a çağrılır. Süleyman Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında kanlı bir ayaklanma İstanbul'un altını üstüne getirmiştir. Süleyman Paşa'dan sonra Hüseyin Paşa, Mimar Kasım Ağa'nın damadı Zurnazen Mustafa Paşa, yeniden Siyavuş Paşa ve Boynueğri Mehmet Paşa sadrazam olurlar.

Mimar Kasım Ağa, inadından hiç vazgeçmez ve sonunda Köprülü Mehmet Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi için Valide Sultan'ı sonunda ikna eder. Bundan sonra da Mimar Kasım Ağa tamamen ortadan çekilir, adı sanı duyulmaz olur.

Valide Sultan da huzuruna çağırdığı 15 Eylül 1656 tarihinde Mehmet Paşa'ya sadrazamlık mührünü verdi. Bu görevlendirmede, ilk kez bir sadrazam adayı görevi kabul için koşullar öne sürüyordu. Toplam dört maddedir istekleri, ama en önemlisi de kararlarında özgür bırakılması, devleti yöneteceklerde kayırmacılığın değil liyakatin esas olmasıydı.

Sadrazamlıkta beş yıl, bir ay on beş gün kaldı. Bu yüzden kendisinden başka bu kadar uzun süre sadarette kalan kimse yoktur. Osmanlı devletinde XVII. yüzyıl anarşinin en yoğun olduğu dönemdir. Köprülü Mehmet Paşa, isyanları, çok kan dökerek, asileri acımasızca öldürterek, önleyebilmiştir. Cellatlardan biri, sadece kendisinin denize döktüğü ceset sayısını 4000 olarak hesaplamıştı. Devletin dış politikasında da hiçbir zaman ödün vermemiştir. Venediklileri Osmanlı'ya karşı kışkırtan Fransa'ya karşı sert tavır aldı.

Köprülü, yabancı güçlerle haince bağlantılar içinde olduklarından şüphelendiği iki Ekümenik Patrik ile bir Ermeni Patriğini de idam ettirmişti.

Philip Mansel "Konstantiniyye" kitabında anlatıyor (s.185-195): Köprülü Mehmet Paşa için tehlike saraydan değil, camilerden kaynaklanıyordu. Sultan'ın rasathanesinin 1580 yılında yağmalanmasının ardından, Konstantiniyye'de İslami muhafazakarlık daha saldırgan bir hal almıştı. 1609 yılında Ayasofya'da bulunan son Hıristiyan freskolarının da üstü kapatıldı. Müslüman öğrencilerin dinsel alanlara yönelmeleriyle birlikte, bilim ve tıp mektepleri gerilemeye başladı. XVII. yüzyılın ortalarında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler, aynı lonca içinde ayrı birimler kurulması noktasına kadar geriledi; Hıristiyan mensuplar Müslüman bayramları için kendilerinden zorla para alındığından şikâyet ediyorlardı.

Kadızadeliler olarak bilinen vezirler 1630'lu yıllarda 'aşırılıkçı fikirler' dedikleri şeyleri yasaklamaya başladı. Yasakladıkları arasında kahve, tütün, ipek ve dansın yanı sıra, türbe ziyaretleri de vardı. Peygamber zamanından beri ne kadar yenilik varsa –minareler bile– sökülüp atılmalıydı. Konstantiniyye yeni Medine olmalıydı. Yeniçerilerin kanına girilmişti: Sufi tekkelerine saldırılar başlamıştı. Karargahları Fatih Camii olan aşırılıkçılar öyle ciddi bir tehdit oluşturuyordu ki, Patrikhane 1651 yılının neredeyse tamamını Fransız sefaretinde sığınmacı olarak geçirdi –sefarethanelerin, XIX. yüzyılın sonunda doruğa varacak şekilde sığınma hedefi olarak kullanılmasının ilk örneklerinden biriydi bu. Sonunda, 1656 yılında Köprülü *Kadızadeleri* istenmeyenler adasına, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Avustralya'sı olan Kıbrıs'a sürdürdü.

Köprülü Mehmet Paşa ile başlayan (Sultan IV. Mehmet dönemi) ve oğulları Fazıl Ahmet Paşa (31 Ekim 1661 tarihinde sadrazam oldu) ile Fazıl Mustafa Paşa (Sultan II. Süleyman devrinde 25 Ekim 1689 tarihinde Sadrazam oldu) ile sürdürülen sadrazamlık hizmeti otuz yıl sürmüş, bu devirde devletin gidişatında görülen iyileşmeler dolayısıyla Köprülüler övgüler almıştır. Tarihçilerin bu yıllara Köprülüler dönemi demelerinin etkeni de budur. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, vali olarak sergilediği umut verici bir kariyerin ardından, 27 yaşında Veziri Azam oldu. Köprülü Fazıl Ahmet, Osmanlı veziri azamları arasında en genç, en yetenekli ve en uzun süre görevde kalan veziri azam

olacaktı. Osmanlı, modern bilimle yeniden bağlar kurmak üzere ilk adımlarını onun veziriazamlığı sırasında attı. Rüşvet yemezdi. Başladığını bitirmesiyle ünlü bir savaşçı olarak, Lehistan güneyindeki Podolya'yı ve Girit Adası'nı fethetmişti.

İmparatorluğun sınırları hiç olmadığı kadar genişlemiş durumdaydı. Sabetay Sevi'nin Mesihliğini ilanı olayı da bu dönemde yaşandı. Sevi, ölüm ile Müslüman olmak arasında bir tercih yapması istendiğinde, Müslüman olmayı seçti. Aziz Mehmet Efendi adını aldıktan sonra kendisine maaş bağlandı ve sarayda Kapıkulu oldu. Ama alışkanlıklarından vazgeçmedi, bazen camiye bazen sinagoga gitti. Sonunda Arnavutluk'a sürüldü, dört yıl sonra orada öldü. Fazıl Ahmet 1676 yılında 41 yaşında içkiden öldü.

Fazıl Ahmet Paşa'nın ardından, 1676 yılında Vezir-i Azamlığa gelen Kara Mustafa Paşa da Köprülü ocağından yetişmişti. Sertliği ve hırsıyla hem ordunun hem de Konstantiniyye halkının nefretini kazandı. Osmanlı ordusu 1683 yılında Kızıl Elma'yı-Viyana'yı kuşatmıştı. Kutsal Roma İmparatorluğu, Papalık, Venedik ve Lehistan'ın ittifakıyla Viyana kurtarıldı. Osmanlı'nın Viyana mağlubiyetinin ardından, Veziri Azam Belgrad'da idam edildi. Fazıl Ahmet Paşa'nın küçük kardeşi Köprülü Fazıl Mustafa Paşa 1680 yılında, 43 yaşındayken vezir oldu.

8 Kasım 1687 tarihinde Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Ayasofya'da ulemayı toplayarak, Sultan'ın tahttan indirilmesini dile getiren bir bildiriyi okudu. Sultan IV. Mehmet tahttan indirildi ve yerine kardeşi Süleyman tahta çıkarıldı. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa bir yıl sonra Veziri Azam oldu. IV. Mehmet ve oğullarının yeniden güç kazanmalarını engellemek için 1691 yılında üçüncü erkek kardeşi Sultan seçti. "Geri zekalı ve davul çalarak eğlenmeye meraklı biri olduğu söylenen" II. Ahmet de yaşamını sarayda geçirmiş, uysal ve zayıf iradeli birisiydi. Vezirliği döneminde (1689-1691) İmparator İustinianos'un elli yıllık saltanatı sırasında olduğundan daha fazla sayıda kilise yapıldığı söylenir. Fazıl Mustafa Paşa 1691 yılında, serasker sıfatıyla ordunun başına geçerek Avusturyalılarla savaşa tutuşmuştur. Askere örnek olmak için onlarla beraber yayan yürümüştü. Ama, belki de kendi askerlerinin eliyle, Macar Ovası'ndaki Salankamen'de öldü.

Sultan II. Mustafa (1695-1703) devrinin sadrazamı Köprülü ailesinden **Amcazade Hüseyin Paşa**, Köprülü Mehmet Paşa'nın erkek

kardeşinin oğlu ve aynı zamanda Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın da amcasının oğlu olduğundan, tarihe Amcazade, Mevlevi veya Yeğen Hüseyin Paşa olarak geçmiştir. Sarhoş Hüseyin Paşa olarak da bilinir.

Amcazade Hüseyin Paşa'nın doğumu tam netlik kazanamamıştır. Kimi tarihçiler Bulgaristan'ın Prevadi kasabasının Kozluca köyünde 1644 yılında doğduğu tahmin edilmekte derken, Köprülüler ailesi konusunda geniş araştırma yapmış olan Vahid Çabuk ise kesin olarak 1644 yılında Vezirköprü'de doğduğunu ifade ediyor ki, bunun sebebi de açıklanabilmiş değil. Hüseyin Paşa bazen İstanbul'da, bazen de Bulgaristan'da Prevadi kasabasına bağlı Kozluca köyündeki babası Hasan Ağa'nın çiftliğinde oldukça rahat yaşamıştır. Gençliği, Köprülü ailesinin en parlak ve gösterişli döneminde geçmiş, otuz yaşına kadar ne yaptığı ne gibi görevlerde bulunduğu tam olarak belirlenememiştir. Bazı kaynaklar onun tarihte ilk kez 1682 yılında Haseki Sultan'ın konakçısı unvanıyla geçtiğini ileri sürmüşlerdir.

Padişah IV. Mehmet, Lehistan seferine giderken Sadrazamın kardeşinin çiftliğinde mola verir. Hüseyin Ağa (Paşa) Padişaha eyerlenmiş bir at dahil bazı armağanlar sunar. Padişah da kendisine bir "hilat" giydirir ve 100 altın ihsan eder. Demek ki, yıldızı burada yükselmeye başlamış.

Amcazade Hüseyin Paşa, Sultan IV. Mehmet (1648-1687) döneminde Osmanlı devletinde çeşitli görevler almış, 1683'te Viyana'yı ikinci kez kuşatan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yanında yer almıştır. Ancak kuşatmanın başarısız olmasıyla diğer devlet adamları ve kumandanlar gibi onun da görevleri ve yetkileri elinden alınmıştır. Bazı kaynaklardan öğrenildiğine göre de 1683 yılında Musul vilayetine bağlı Zor kasabasına sürgüne gönderilmişse de burada fazla kalmamış, aynı yıl Gelibolu yakınlarındaki Çardak'a muhafız olarak atanmıştır. Beş yıl kaldığı bu görevinden sonra 1688'de Seddülbahir Muhafızlığı'na, 1690 yılında İstanbul'a çağrılarak sadaret kaymakamlığına getirilmiştir. Bir süre sonra yeniden Seddülbahir Muhafızı olmuş, Sultan II. Ahmet (1691-1695) tarafından kaptan-ı deryalık görevi (13 Aralık 1694-11 Mayıs 1695) kendisine verilmiştir.

Bir önceki Kaptan-ı Derya Palabıyık Helvacı Yusuf Paşa'nın (16 Ocak 1692-13 Aralık 1694) zamanında düşman işgaline uğrayan Sakız Adası, Sarhoş Hüseyin Paşa'nın zamanında geri alınır; ama bu başarı kendisinin değil halefi iki kez göreve getirilmiş Mezomorto

(mezzo morto: yarı ölü) Hüseyin Paşa'nın (11 Mayıs 1695-21 Temmuz 1701) eseridir. Amcazade azledilince Sakız Muhafızlığı'na atanır (18 Şubat 1695). Bunu Anadolu Müfettişliği ve Lehistan Seferi'ne katılması izlemiştir. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın ***Zenta Savaşı***'nda şehit olmasıyla (18 Eylül 1697) sadaret makamı kendisine verilmiştir. ***Zenta Savaşı***'nı anlatmalıyım çünkü ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun artık sınırlarının değişeceğinin ve küçüleceğinin ilk işaretinin alındığı ***Karlofça Antlaşması*** imzalanacak ve bu antlaşmanın içeriği padişaha Amcazade Hüseyin Paşa yalısında okunacak.

II. Osman'ın 1622'de isyan eden askerler tarafından öldürülmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet otoritesi iyice sarsıldı. Çocuk yaşta tahta geçen IV. Murat, devletin gerçek idaresini ancak 1632'de ele alabildi. Devlet otoritesini sağladıktan sonra ilk işi kaybedilen toprakları geri almak üzere İran'a sefere çıkmak oldu. IV. Murat'ın Osmanlı Ordusunun başında sefere çıktığı Revan ve Bağdat seferleri ile adeta Fatih, Yavuz ve Kanuni dönemleri geri gelmişti. Ancak IV. Murat'ın genç yaşta ölümü ile kargaşa tekrar başladı. 1644'te başlayan Girit Seferi tam 24 yıl sürdü. Zamanının çoğunu av ile geçiren IV. Mehmet (Kanuniden sonra Osmanlı tarihinde en uzun süre tahtta kalan padişahtır. Tam 39 yıl 3 ay 1 gün) bir iki kez sefere çıktıysa da genellikle savaşlardan uzak durdu. Çıktığı seferlerin kimisinde de ordudan ayrılarak ava gitti.

İkinci Viyana Kuşatmasının başarısız olmasından sonra Osmanlı orduları birkaç cephede birden mücadele ettiler. Ancak IV. Mehmet yine ordunun başına geçmedi. Bunun üzerine ordu ayaklanıp, sultanı tahttan indirdi. IV. Mehmet'ten sonra tahta geçen II. Süleyman ve II. Ahmet de orduya komuta etmediler. Halbuki dönemlerinde Avusturya, Venedik, Rusya ve Lehistan'la savaş devam ediyordu.

II. Süleyman, 1693'te öldüğünde IV. Mehmet'in taraftarları, Şehzade Mustafa'yı tahta çıkarmaya çalıştılar. Ancak Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, 1648'de bir darbeyle babası Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ile padişah olan IV. Mehmet'in öbür kardeşi olan II. Ahmet'in padişahlığını tercih etti. Benli Hüseyin Paşa, 1694'te II. Ahmet'i tahttan indirerek Şehzade Mustafa'yı padişah yapmak için bir girişimde bulunduysa da başarılı olamadı.

Ancak 7 Şubat 1695'te amcası II. Ahmet'in ölüm haberini ve gelişmeleri haber alan Şehzade Mustafa gelenekleri hiçe sayarak kendili-

ğinden tahta oturdu. II. Mustafa saltanatının üçüncü günü Veziriazama kötü gidişatı durdurmak için sefere çıkacağını ifade etti. Ordunun başında sefere çıkmakta kararlı olan padişahı öncelikle Veziriazam çeşitli bahanelerle engellemeye çalıştı. Padişah sefere yola çıktıysa da kısa bir süre sonra Yeniçeriler kendilerine 250 kese cülus bahşişi verilmediğinden daha ileri gitmeyeceklerini söyleyip isyan ettiler. İsyan üç gün devam etti, kendilerine bahşişin verileceği sözü üzerine ikna edilebildiler.

Padişah II. Mustafa kıyafet değiştirerek Yeniçerilerin isyan ettiği Mustafa Paşa Köprüsüne gidip isyancıları kimin kışkırttığını öğrendi. Bu kişi padişahın sefere gitmesini istemeyen Veziriazam Sürmeli Ali Paşa'ydı. Veziriazamı 1 Mayıs'ta azletti yerine Elmas Mehmet Paşa'yı tayin etti.

Zenta savaşı neden yapıldı? Sonuçları ne oldu?

Bunu anlatmanın sırası geldi. Önce özetle **Zenta Savaşı** (11.9.1697): II. Mustafa komutasındaki Osmanlı ordusu ile Prens Eugéne komutasındaki Avusturya ordusu arasında Banat'ın batısındaki Zenta'da Tizsa nehrinde kurulan köprü üzerinde yapılan şiddetli savaştır. Osmanlı ordusu köprü üzerinde sıkıştırılınca yenildi. Osmanlı ordusu göğüs göğse çarpışırken 20 bin, ayrıca Tizsa nehrinde boğulan 10 bin şehit verdi. Sadrazam Elmas Mehmet, Anadolu Beylerbeyi Mısıroğlu İbrahim, Temeşvar muhafızı Koca Cafer, Adana valisi Fazlı, Diyarbekir valisi Kavukçu İbrahim, Maraş valisi Yunus, Sığala sancak beyi Süleyman ve Amasya sancak beyi Mahmut Paşalar da hayatlarını kaybettiler.

Bu savaşın daha geniş ayrıntısını öğrenmek isteyen okuyucu için Caroline Finkel'ın yazdığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü" kitabından alıntıyı paylaşmaktayım.

Sınırlı bir heyecan sergileyen amcalarının tersine, II. Mustafa ordusunun başında 1 Temmuz 1695 tarihinde Edirne'den yola çıkarak, 9 Ağustos'ta Belgrad'a vardı. Yanında eski lalası olan ve Mustafa'nın tahta geçmesinden hemen sonra ulemanın başına getirilen Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile bürokrasideki törensel bir görevden sadrazamlığa atanan Elmas Mehmet Paşa bulunuyordu. Belgrad'da toplanan bir savaş konseyinde, tekrar Petervaradin'in kuşatılması ya da kuzeye Tımışvar'a ilerlenerek, Habsburgların eline geçen bölgede

bazı Erdel kalelerinin kuşatılması seçenekleri tartışıldı. Avusturyalılar bunlardan birisi olan Tımışvar'ın kuzeydoğusundaki Lipva'yı bu kilit Osmanlı kalesine karşı saldırılarında ileri üs olarak kullanıyorlardı. Avusturya orduları daha batıdaki üslerinden gelip gittikçe, Tımışvar'ın güçlendirilmesi ve buraya malzeme tedariki bu cephedeki Osmanlı komutanlarını sürekli meşgul ediyordu; sonunda Lipva geri alınırsa, Avusturyalıların yiyecek ve malzeme stoklarına el konulabileceğine karar verildi.

Sultan Mustafa kıyafet değiştirmiş olarak Belgrad kalesini ve surlarını inceledi ve onları tahmin ettiğinden iyi durumda buldu. Ordu ayrılmadan önce yeni burçlar eklenip, garnizon artırılarak hisarın savunması güçlendirildi. Lipva başarıyla geri alındı ve burada bulunan ciddi miktardaki malzeme Tımışvar'a aktarıldı. Kış yaklaşırken Padişah ve ordusu Eflak'tan güneye doğru inip, Tuna'yı Niğbolu'da geçtiler. Mustafa burada bir Avusturya saldırısı endişesiyle Belgrad'dan Niğbolu'ya çekilen haremiyle buluştu. Mustafa yıllardır ilk kez, 1696 sefer mevsimi hazırlıklarını daha yakından denetlemek amacıyla, kışı Edirne'de değil, İstanbul'da geçirdi.

Padişah'ın cephedeki varlığı gerçekten de zafere yol açmış gözüküyordu ve Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa'ya göre ertesi yıl daha da büyük başarılar bekleniyordu. Sultan Mustafa'nın talimatıyla Silahdar Mehmet onun saltanatını kutlamak üzere bir tarihçe yazdı – Padişah bunu gururlanarak "Zafer Kitabı" diye adlandırmıştı– ve yapıtında 1696'nın ocak ayında Padişah'ın özel hazinesinde mucizevi olarak değerli bir kılıç ile bunun geçmişini açıklayan ve bir tarafında ya Süryanice ya da İbranice, öbür tarafında Arapça karakterlerle kitabeler bulunan tunç bir levha bulunmuştu. Levhadaki kitabeye göre kılıç Davud tarafından yapılmış ve o bu kılıçla Calut'u öldürmüştü. Daha sonra İsa'nın eline geçen kılıç, sonunda Mısır Memlükler'ine kalmıştı (buradan da I. Selim 1516-17'de Memlük topraklarını fethettiğinde İstanbul'a geldiğini tahmin edebiliriz). Kılıcın keşfi Tanrı'nın işi, Sultan Mustafa'nın büyük şeyler başaracağına işaret eden ilahi takdirin belirtisi olarak kabul edildi. Padişah bundan böyle bu kılıcı bir tılsım olarak seferlerde takmaya yemin etti.

Mucizevi kılıca rağmen 1696 seferi sonuçsuz ve yetersiz kaldı. Sultan Mustafa ordusuyla Belgrad'a ilerlemeyi düşünüyordu, ama Avusturyalıların Tımışvar'ı (Temeşvar'ı) kuşatmakta oldukları haberi

onun planlarını değiştirerek, hisarı kurtarmak üzere Tuna'yı geçip, kuzeye gitmesine neden oldu. 1697'deki üçüncü kez sefere çıkan Mustafa Edirne'den Belgrad'a yaz ortalarında ulaştı ve o mevsimin amacının ne olacağı konusunda ciddi görüş ayrılıkları çıktı. Muhalif görüşler ileri sürüldü; ya Erdel'deki konum pekiştirilecek, ya da Tuna boyunca ilerlenip, Habsburgların elindeki Petervaradin'e saldırılacaktı. Tımışvar kalesi komutanı Amcazade Hüseyin Paşa'nın ise Petervaradin'den yana olmasını anlamak belki zor değildi. Son yıllarda Kutsal Birlik'e karşı karadaki savaşa paralel olarak denizde yürütülen savaşta Amcazade Hüseyin, Ege'de Venedik'e karşı kayda değer zaferler kazanmıştı; bu kez de Erdel'de bir sefere karşı sağlam dayanakları vardı. Yaz sonu yağmurlarının bataklık bölgeyi çamur deryasına dönüştüreceğini, ağır gereçlerin çekilmesini güçleştireceğini, ayrıca birkaç köprü inşası gerekeceğini söyledi. 1664'te kuzeni Fazıl Ahmed Paşa'nın birliklerini ırmağın karşısına geçirmeye çalışırken öldüğü Raba'daki felaketi hatırlattı. Petervaradin'i alamasalar bile, kuşatma altında bırakabilirlerdi ve Petervaradin Habsburgların elinden koparılamazsa, Osmanlıların yeni fetihler yapmaları olanaksızdı. Onun önerileri dikkate alınmadı ve ordu Erdel'e doğru ilerledi.

Elmas Mehmet Paşa Tımışvar'a gitmeyi tercih ediyordu. Sevilmeyen bir adam olan Elmas Mehmet'e Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa hiç güvenmiyor ve II. Mustafa'nın kahramanlıklarını anlatırken, onu daha önceki iki yıl ordunun büyüklüğünü abartıp, etkin savaşçı sayısı 50 bin dolayındayken, 104 bin asker olduğunu iddia ederek Padişah'ı bilerek yanıltmakla suçluyordu. Başlangıçta Amcazade Hüseyin Paşa'nın görüşleri aşırı tedbirli gibi gözüktü, çünkü Osmanlı ordusu büyük bir terslikle karşılaşmadan üç ırmağı geçti, Tisa'da (Theisz) bir Avusturya ordusunu yendi ve Titel kalesini aldı; buraya savunacak bir birlik bırakılamayacağı için kale yerle bir edildi. Sultan Mustafa sonra Tisa'yı geçip, Tımışvar sahiline geldi, ama ordunun Sadrazam'ın komutasındaki kesimi onu izleyemeden arkadan saldırıya uğradı. Çoğu kez Habsburgların gelmiş geçmiş en büyük generali kabul edilen Savoy Prensi Eugéne, Sadrazam'ın birliklerinin kullanacağı Zenta'daki (Sente) köprüyü yok etti; meydana gelen şiddetli çatışmalarda Elmas Mehmet ve Osmanlı askeri-idari kurumunun birçok üst düzey kişisi öldürüldü –anımsanacaktır yukarıda hepsinin adlarını yazmıştım–. Padişah ile ırmağı geçmiş olan Silahdar Fındıklılı Meh-

met Ağa, henüz felaketin boyutunun farkında olmayan efendisinin öteki yakadan olayları seyrederken duyduğu dehşeti –***Nusretname***– anlatır.

Sultan Mustafa geri kalan adamlarına köprüyü koruma emri verdiğinde, adamlar kaçıp, sazlıklara saklandılar. Padişah ve aralarında lalası Şeyhülislam Feyzullah Efendi de bulunan birkaç kişilik maiyeti, yalnızca at üstünde taşıyabildikleri şeyleri yanlarına alıp, Tımışvar'a çekildiler ve hiç duraklamadan iki gün sonra hisara vardılar. Padişah çadırı alanda bırakılmıştı, ama sancak-ı şerif ve Peygamber'in hırkası güvendeydi. Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa kargaşada kaybettiği kendi mallarıyla dolu sandığa üzülüyordu.

Osmanlılar böylece Amcazade Hüseyin Paşa'nın tavsiyesini dinlememenin bedelini ödüyordu. Düşman saldırısına karşı Belgrad'ı korumak üzere geride kalan Amcazade Hüseyin, Elmas Mehmet Paşa'nın yerine sadrazam atandı. Uluslararası durumun değiştiği bir ortamda, **Zenta savaşı on dört yıl süren savaşın sona erdirilmesi için bir vesile oldu.** Habusburg birliklerini batıda meşgul eden Büyük İttifak ile Fransa savaşı 1697'de bitmiş, Avusturya yeniden tüm güçlerini Osmanlı'ya karşı yöneltme olanağı bulmuştu. Papa, Leh Kralı ile Avusturya İmparatoru'nu barıştırarak **Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak**ın oluşmasını sağladı. Kutsal Birlik üyeleri (Viyana Kuşatması sonrasında **Osmanlı Devleti**'ni Avrupa'dan atma zamanının geldiğine kanaat getiren Papanın teşvikleriyle Avusturya, Rusya, Lehistan, Venedik ve Malta'nın yer aldığı **Avrupa-Hristiyan birliği 'Kutsal İttifak'** oluşturuldu.) hastalıklı İspanya Kralı II. Karl'ın ölümünün kendilerini yeniden Fransa ile bir çatışmaya sokabileceğinin farkındaydılar ve XIV. Louis'ye karşı yeniden savaşa girilmesi ihtimaline karşı Avusturya'nın doğu sınırını güvenliğe alıp, Avusturya askerlerini bu işe hazır tutmak istiyorlardı ve Zülfikar Efendi'nin 1688'de Viyana'ya gelmesinden bu yana uzayıp giden barış görüşmeleri (Zülfikar Efendi Viyana'da bir bölümü tutuklu olarak dört yıl geçirmişti) nihayet sonuçlandırıldı.

Barış Görüşmeleri ve Karlofça Antlaşması

Barış görüşmeleri XVII. yüzyıl sonunda Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki ve onlarla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki karmaşık

ilişkileri yansıtıyordu. Amcazade Hüseyin Paşa *Zenta* yenilgisinden sonra sadrazam olduğunda barış yapma eğiliminde değildi ve askeri hareketsizliği bir kararsızlık işareti olarak yorumlanıp, Osmanlı'nın barış görüşmelerindeki pazarlık gücünü zayıflatacağını biliyordu. Bu nedenle Sultan Mustafa kendisi Edirne'de beklerken 1698 yılı sefer hazırlıklarının her zamanki gibi sürdürülmesini emretti. Bu arada Amcazade Hüseyin ordusuyla birlikte Belgrad'a doğru yola çıktı. O Sofya'ya ulaştığında, İmparator'un elçileri Osmanlı'nın talep ettiği yazılı barış önerisi metniyle Sofya'ya geldiler. III. William'ın Osmanlı sarayındaki İngiliz ve Hollandalı elçileri Lord Paget ile Jakobus Colver, Osmanlı temsilcileri Reisülküttab Rami Mehmet Efendi ve Baş tercüman Aleksandr İskerletzade (Mavrokordato) ile birlikte ordudan önce Belgrad'a gittiler. Kuzeydoğudan gelen Tatar ordusu Avusturya mevzilerine başarılı saldırılarda bulunarak, Lehistan içlerine akınlar düzenledi.

Sadrazam orduyla birlikte Belgrad'a ulaştığında aracı elçiler ve maiyetleri Belgrad'da onu bekliyorlardı. Barış görüşmelerinin yeri bile tartışma konusu oldu: Osmanlılar, Avusturya'nın fethedilmiş Macar topraklarına davetini kabul edemeyeceklerini bildirirken, Avusturyalılar da Osmanlı toprağında bir toplantıyı reddettiler. Sonunda iki imparatorluğun ileri üsleri olan Petervaradin ile Belgrad arasında, Tuna üzerindeki Karlofça (Sremski Karlovci) köyünde uzlaşıldı – köyün Petervaradin'e Belgrad'dan çok daha yakın olması belki de anlamlıydı. Hızla heyetlerin yerleşeceği evler ve ahırlar inşa edildi ve 20 Ekim 1698'te Osmanlı elçileri, Paget ve Colyer ile birlikte, 2 bin asker eşliğinde köye geldiler. Bu arada kış yaklaştığından Veziriazam, görüşmecileri pazarlıklar yapmaya terk ederek, ordusunu İstanbul'a doğru yola çıkardı. Görüşmeler giderek dokuz kişi –iki Osmanlı, iki Avusturyalı, bir Polonyalı, bir Rus, bir Venedikli, bir Hollandalı ve bir İngiliz– ve onların maiyetleri arasında yapıldı. Heyetler dört ay boyunca her gün görkemli Osmanlı çadırında toplandılar. Özellikle Rus ve Venedik heyetlerinin zaman kaybettirici taktikleri Osmanlı elçilerini çok öfkelendirdi, ama eski düşmanlarının sunduğu belgelerin fiili görünümü gibi küçük bir mesele de kızgınlık yaratabiliyordu. Necdet Sakaoğlu'nun "Karlofça'nın ardındaki gizli isim" dediği Bartınlı Elçi İbrahim Paşa'nın da yer aldığı heyetin, Rami Mehmet Efendi'nin Osmanlı'nın barış görüşmelerindeki temsilcisi olduğunu gösteren

itimatname, üstünde Padişah'ın altın yaldızlı tuğrasının bulunduğu büyük bir kâğıda yazılmış, bu gümüş bir zarfa konmuş, zarf brokar bir torbanın içine yerleştirip, işlemeli bir peçeteye sarılarak Habsburg elçisine büyük törenle verilmişti. Avusturyalıların itimatnamesi ise adi bir balmumuyla mühürlenmiş birkaç kâğıt parçasından ibaretti.

Faik Reşit Unat, Macar kaynaklarından ve Avusturya maliye arşivindeki kayıtlardan, Osmanlı Devleti'nin gönderdiği elçilere ilişkin listede Avusturya'ya gidenler arasında da 32. sırada gösterilen İbrahim Paşa hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

"İstanbul'dan hareket eden Türk elçilik heyetine İbrahim Paşa riyaset ediyordu. O çok akıllı ve mahir bir diplomattı. Çağdaşları meziyetlerini bilhassa belirtiyorlar. Heyetin sayısı bilinmiyordu ve Viyanalılar 300 kişiden oluştuğunu sanmaktaydılar. Karşılamak için Haas ve Haren adlı yüksek rütbeli iki subay gönderdiler. Gelen elçilik heyeti 300 değil 571 kişiydi. Ayrıca 422 eyerli at, 101 eşek, 181 deve ve bir sürü araba atı ile eşya taşıyan 215 çiftlik arabası vardı. Bu kalabalığın iaşesinde güçlük çekildiğinden yeniden ödenek istendi. Türk heyeti, Viyana'da 'bei dem goldenem Lömpel' ve 'beim blauen Igel' konukevlerinde kalmaktaydılar.

Heyet, Viyana'daki ikametten çok memnun olarak 1700 yılı ilkbahar ve yazını orada geçirdi. Ancak Leopold I artık gidebileceklerini kendilerine tebliğ ettirdiğinde dönmeyi düşündüler. Heyetin masrafı Viyana için çok ağırdı ve haziran ayına kadar 450 bin florin harcanmıştı. Saray maliyesi, Temmuz'da, bir süre sonra heyetin iaşesini karşılayamayacağını bildirmek zorunda kaldı. Ancak Viyana, heyetin kalmasından yararlanıyor; pek çok yabancılar geliyor; merasimler, eğlenceler birbirini izliyor; Viyanalılar da keyiflerince eğlenebiliyorlardı."

Tarihçi Necdet Sakaoğlu'nun ifadesiyle İbrahim Paşa süper gücün son elçisiydi. Karlofça'daki görüşmelere Rami Mehmet Efendi'nin heyetinde yer aldığı belgelenemeyen İbrahim Paşa'nın, II. Mustafa'nın onayladığı Karlofça Ahidnamesi'ni, name elçisi olarak Viyana'ya götürdüğü kesin.

Karlofça barışı sürecinde, Elçi İbrahim Paşa'nın zekâsı, diplomasiye hakimiyeti, sert ve inatçı tutumuyla Avusturyalı muhataplarına ter döktürdüğünü; bundan dolayı "Paflagonyalı (Bartınlı) inatçı Türk" diye ünlendiğini Avusturyalı tarihçi Karl Teply'nin bir makalesinde vurguladığını Semavi Eyice yazıyor. II. Mustafa'nın Leopold I'e gön-

derdiği name-i hümayunda da inatlaşma ve tartışmalar yüzünden imza töreninin bir müddet geciktiğine değinildiği görülmektedir.

Okul kitaplarımızda "gerileme devrinin" başlangıcı olarak anlatılan 1699 Karlofça Barış Antlaşması, verilen bütün kayıplara rağmen, diplomasi alanında Osmanlı İmparatorluğu'nun "cihan devleti" sıfatını koruduğunu belgeliyor. Devlet-i Aliyye Macaristan, Ukrayna, Podolya (Padalya) ve Mora yarımadasını kaybetmiş olsa da stratejik mevkileri koruyarak ayağını Orta Avrupa kapısından (henüz) çekmemişti. Diplomatik görüşmelerin salt Avusturya ile değil, Lehistan, Venedik ve Rusya ile de ayrı ayrı yapılması bile başlıbaşına bir diplomasi zaferiydi. Karlofça, imparatorluğun vizyon sahibi olarak imzaladığı son antlaşma olarak tarihe geçti ve bunun arkasındaki diplomatlardan biri de Bartınlı İbrahim Paşa'ydı.

Karlofça Antlaşması'nın koşulları Osmanlıları kısa süre öncesine kadar kendilerinin saydıkları Avrupa'daki topraklarının önemli bir kesiminden yoksun bıraktı. Görüşmelerin temelinde ala halihi (= uti possidetis – bir hukuk terimidir; olduğu gibi, olduğu durum. e.m.) ilkesi yattığından, geriye ancak tarafların bu ilkeden istisna edilmesini istedikleri konuların görüşülmesi kalmıştı. Osmanlılar düşmanlarının her biriyle ayrı antlaşmalar imzaladılar. Avusturya'ya Macaristan ile Erdel'i verdiler; bundan yalnızca Tisa, Tameş (Temes), Tuna ve Mureş ırmakları arasında kalan ve savunması öylesine büyük bir yük oluşturan Tımışvar kalesinin de içinde bulunduğu Banat bölgesi hariç tutulmuştu. Lehistan'ın Eflak'a müdahale etmeme vaadine karşılık, Podolya ve Ukrayna onlara iade edildi. ***Karlofça Antlaşması*** ile Venedik Mora yarımadası ve Dalmaçya'daki üslerini korudu, Aya Mavra adasını aldı.

Dış politika ve uluslararası ilişkiler bağlamında bu gelişmeler oldu, ama bir de iç politika ve sosyal yaşamda bir güçlü baskı gurubu ortaya çıktı. Bunlar: Christine M. Philliou'nun Fener Haneleri olarak tanımladığı bir avuç Fenerli şahıs ve aile.

Fener semti Haliç kıyısında bir bölgenin adı, hem karşı kıyıda Kasımpaşa'da Tersane-i Amire'ye hem de Topkapı Sarayı'na denizden ulaşımın çok kısa olduğu bir güzergâh. 17. yüzyılda bu bölgede Rum nüfus çoğunluk yaşamaktaydı.

Bu bir avuç aile, Karlofça'dan önceki onyıllarda zaten çok nüfuzlu konumlara gelmişti. Eskiden Cenevizlilerin elinde olan Sakız Ada-

sı'nın yerlisi Panagiotis Nikusios ve Sakız kökenli öne gelen İstanbullu bir ailenin mensubu Aleksandros Mavrokordatos bunların en önemli örneğidir. 17. yüzyılda yükselen pek çok başka Fenerli aile gibi Mavrokordatosların da başkent İstanbul'un iaşesi için hayati önem taşıyan tuz, et ve zahire gibi mallar üzerindeki tekel hakkından sermaye biriktirdiği anlaşılmaktadır.

Fenerli öncüler Panagiotis Nikusios'a ve Aleksandros Mavrokordatos'a, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın sadareti sırasında (1661-1676) baştercümanlık görevi verildi. Osmanlı imparatorluk projesi için gerekli Avrupa dilleri ve tıp alanındaki bilgi birikimleri, imparatorluktaki dağınık Hıristiyan topluluklar üzerinde özel yetkiye sahip Ortodoks Kilisesi'yle siyasi ilişkileri ve üstlendikleri kilise görevleri güçlerinin temelini oluşturdu. Arapça, Farsça, Türkçe, İtalyanca, Fransızca abancı dillerinde de tercümanlık yapan Nikolas Mavrokordatos donanma tercümanı olup, komuta hiyerarşisinde kapudan paşadan sonra ikinci sırada geliyordu ve birçok Ege adası ile Anadolu kıyılarındaki pek çok mevkiin mülki idarecisiydi. Gemilerin inşası ve savaş dahil olmak üzere donanmanın faaliyetlerinden de sorumluydu. Divan-ı hümayun ve donanma tercümanlıkları stratejik öneme sahipti.

Bu Fenerli hanesi, 17. yüzyılın sonlarından itibaren hem bölgesel siyasi-ekonomik tabloda hem imparatorluğun yönetişim yapılarında meydana gelen değişimler sayesinde kurulabilmişti. Bu dönüşümde Fenerli elitin yükselişi açısından belki de en önemli olay, Osmanlı'nın Avrupa'yla sınırının kapanışının, genişlemeye dayalı bir rejimin sonunun ve Hıristiyan alemine ilk resmi toprak kaybının işaretini veren 1699 Karlofça Antlaşması oldu.

Bu Fenerli elitlerin tüccar ve tercümanlar çoğunlukta olmak üzere, II. Mahmut döneminde ortaya çıkan 1820-1822 Mora Yunan isyanlarını desteklemekle suçlanarak Patrik V. Grigorios'la (22 Nisan 1821) birlikte altı da piskopos asıldılar.

1698-1699 yılında inşa edilen ve dışı pas kırmızısı renginde olan Anadoluhisarı'ndaki Yalı 1700'de herhalde içinde oturulabilecek derecede tamamlanmış olmalı ki, o yıl Karlofça Antlaşması'nın imzalanması üzerine alınan kararları padişaha tasdik ettirmek üzere maiyetiyle İstanbul'a gelen Avusturya (Nemçe) elçisi Oettingen, (10 Zilkade 1111'de) 29 Nisan 1700'de şatafatlı bir törenle deniz yoluyla bu yalıya misafir edilerek şerefine verilen bir ziyafete katılmıştır.

Ortasındaki mermer çeşmesiyle, kubbeli değirmi kabul odası bugüne kadar gelmiştir. 1700 yılında duvardaki ahşap panolar, o zaman İstanbul'da pek moda olduğu üzere, mavili beyazlı Kütahya vazolarına konulmuş çiçek resimleriyle süslenmişti. Mermer çeşmenin üzerindeki tavan, arabesk süslemeciliğin başyapıtı gibiydi. Oda, Versailles Sarayındaki bir kadın odası kadar incelikli, ama daha dingindi. Veziriazam misafirlerini bu çiçek ve huzur yuvasında kabul ediyordu.

Saray misafiri ve Ottingen Prensi Wallerstein, üç kadırgaya yayılan görkemli ekibi, kendisine ait bandosu ve muzafferane edasıyla suları yara yara Boğaziçi'ne girdi. Güvertenin altındaki kürekçilerin prangalarından yayılan şakırtılar müziğin sesini boğuyordu. Sefaret ekibi okçuluk, güreş, hokkabazlık ve dans gösterileriyle ağırlandı, İranlı bir şarkıcıdan şarkılar dinlendi. Derken akşam yemeğine geldi sıra: Güvercin, sülün, piliç, yaprak dolması, çeşit çeşit pilavlar ve hamur işleri. Yemek uzun sürmedi. Hizmetkarlar kalanları mideye indirmek üzere tabakları daha yemekler bitmeden kaldırıyordu. Ya ne yaptıklarını bilmiyorlardı ya da ev sahibi bu tatsız eğlencenin olabildiğince çabuk bitmesini istiyordu.

Philip Mansel'in yukarıdaki anlatımlarını tamamlayalım; R.E. Koçu'nun "İstanbul Ansiklopedisi"nde, ismini vermediği yüzyılın tarihçilerinden birinin 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması nedeniyle Nemçe sefirine bu yalıda verilmiş olan ziyafeti şöyle anlatmaktadır (c.2, f.18, s.823-824): "Davetliler bayraklarla süslenmiş üç büyük gemiyle geldiler, bunlardan en büyüğü, süferayı [elçileri, sefirleri] taşıyan, üç yüz kürekçi tarafından çekiliyordu. Bir taraftan bunların zincir gürültüleri, diğer taraftan coşkun bir ahenkle çalıp söyleyen yüzlerce sazende ve hanendenin sesi birbirine karışıyor, çok yüksek bir gürültü halini alıyordu. Evvela kemankeşler, ardından pehlivanlar, kılıç ustaları, kalkan oyuncuları hünerlerini gösterdiler; hokkabazlar, nihayet nefis ve mükellef bir sofra çıkarıldı."

Aynı yılın yazında da Sultan Mustafa Üsküdar Sarayı'nda kalırken sadrazam tarafından bu yalıda düzenlenen bir ziyafete gelmiştir. Birkaç gün sonra yine bu yalıda Leh elçisine yemek verilmiştir. Bu geleneğin Amcazâde Hüseyin Paşa'nın 1702'de ölümünden sonra bir süre daha devam ettiği, 1705 Nisan'ında yine bu yalıda bu defa İran elçisi Murtaza Kulı Han'ın ağırlanmasından anlaşılmaktadır. 1719 Eylül'ünde bu yalıda Avusturya elçisinin de ağırlandığı bilinmektedir.

Karlofça Barışı ile geniş Osmanlı toprakları Avrupalılara bırakılmış oldu. Böylelikle Osmanlıların Avrupa'da toprak fethi sona ermiş oldu. Bu yıldan itibaren Osmanlılar Duraklama devrinden Gerileme dönemine geçtiler.

Amcazade Yalısında barış metni kendisine sunulduğunda padişahın ne tepki gösterdiğini bilemiyoruz.

Asıl yalı ve harem kısmına [1293 Harbi] 1877-1879 Rus savaşı sırasında Rumeli'den gelen göçmenler bu yalıya yerleştirildiklerinden, yalı tamir olmaz şekilde tahrip oldu. Fildişi kakmayla tezyin edilmiş kapı cepheleri, altın yaldızlı bordürleri, lâlelerle süslü iç mimarisi ile yalı muhteşem bir güzelliğe sahipti. XIX. yüzyıl sonunda ise harem tamamen yandı.

Gazeteci ve önemli yazarlarımızdan Nezih Uzel, Köprülüler Yalısının kurtarılması amacıyla Fransa'da kurulmuş bir dernekten ve yayınlanmış bir kitaptan bizi haberdar etmekte; **1908 meşrutiyetinden sonra Paris'te "Société des Stamboul" 'İstanbul Dostları Cemiyeti' adı ile bir dernek kurulmuştu.**

Türkiye'nin sanat ve estetik değerlerinin ortaya çıkarılması ve korunması gayesiyle kurulan bu cemiyette Osmanlı İmparatorluğu'nun meşhur simaları bulunmakta idi. Şehzade Abdülmecit Efendi şeref üyesi; Prens Sait Halim Paşa başkan; Halil Edhem Bey imparatorluk müzeleri direktörü, Kont Ostrorog Babıali'de hukuk müşaviri; İsmail Cenani Bey imparatorluk protokol şefi ve icra komitesi başkanı ve Fransız sefiresi madam Maurice Bompard derneğin Türk ve Fransız üyeleriydi. Bunlar tarafından Köprülüler Yalısı kısmen tamir ettirilmişti. Gene bu Cemiyetin yardımlarıyla 1915'te Fransızca "Le Yali des Keupruli" adlı lüks baskılı olarak 150 tane basılan güzel bir kitap yayınlanmıştı. Bu kitapta bulunan 'Planş'lar divanhanenin duvar ve tavan süslemelerini en ince detaylarına kadar ortaya koymaktadır.

1923'te ölen ünlü Fransız romancısı ve şairi Pierre Loti bu kitap için kaleme aldığı önsöze şöyle başlıyor: *"Boğaziçi'nin Rumeli kayısı daha şimdiden Levanten zevksizliği ile artan bizim modern barbarlığımıza baştan başa terk edilmiştir. Lakin hiç olmazsa bir asır geride olan Anadolu sahili huzurunu, son cazibe ve esrarını muhakkak daha birkaç sene muhafaza edecektir. Oradan kayıkla geçmek ağaçların hemen hemen gölgesinin altından, kapalı bahçelerin kenarından, İslam devirlerinden beri içindeki hayat hiç değişmemiş gibi duran kafesli*

evlerin önünden geçmek iç açıcı bir manzaradır. Bu eski zaman Türk evleri Boğazın sularına değecek gibi kenara sokulmuş, sıralanmıştır. Durmadan hızla akan suların cazibesine tutulmuş hissini veren bu eski evlerin birçoğu sanki suya daha fazla gömülmüş olmak için kazıkların üzerine istinad ettirilmiştir. Üzerlerindeki katlar kavrık cumbalarla balkon gibi suya doğru uzanmıştır. Fakat bunların hepsi ahşaptır. Çünkü eskiden adet böyleydi. Ama zamanla, kışın rutubeti ile daimî ıslaklıkla bu evler çökecek. Her gün biraz daha suya sarkan bu evlerden biri yıkılınca yerine iğrenç modern bir bina kaim olacaktır. Karşıda Rumeli sahilinde olduğu gibi. Ve böylece canım Türkiye'yi teşkil eden her şey yavaş yavaş kaybolacak.

Bu harap binanın bir tanesi her ne pahasına olursa olsun kurtarılmalıdır. Eski sultanların sefirlerin ikametlerine tahsis ettikleri Köprülülerin evi. İnsan önünden kayıkla geçerken her sefer bu binayı daha iyi seyretmek için kayığını yavaşlatmayı içinden geçirir. Kaldırım taşları yeşillenmiş metruk rıhtımın üstünde pek çökük duran bu binanın artık kapanması ile kimsenin meşgul olmadığı pencerelerinden, içindeki büyük salonlarından canlı tasvire müsaade etmeyen Doğu sanatının esrarlı inceliği, birçok panoları eski üslupta süslenmiş düşsel çiçek demetleri resimleri tavanında eski soluk renkli marokenleri andıran içiçe girmiş oyma tahta arabeskler görünüyor.

Artık burada kimse oturmuyor. Bu büyük mazinin enkazı ile kimse meşgul değil. Bahçesi, vaktiyle içinde bunca yaşmaklıların buluştukları bahçesi, kıymetli işlemeli bir kumaş taklidi oyma, beyaz mermerden çeşmesi ile bu eski bahçe, sessizlik içinde, yavaşçacık fundalığa dönüyor."

Kitap daha sonra Köprülüler Yalısı hakkında şunları söylüyor:

"Zavallı Yalı doğuştan yarısı suların üzerinde, sanki sahilde yer bulamamış gibi... Eskiden bu sulardan ağırbaşlı, tantanalı kadırgalar, zarif incecik yelkenliler, altın işlemeli elbiseler giymiş hamlacılar ile nazik ve ihtişamlı kayıklar geçerdi. Bugün korkunç yandan çarklılar var...

'İstanbul Dostları' yalıyı henüz onarılmamış bile olsa unutulmaktan kurtardılar. Temenni edilir ki bu türden çalışmalarla kaybolmakta olan diğer eserler de kurtulsun.

Orada konuşan bir geçmiş vardır. Çok büyük ve çok ihmal edilmiş bir geçmiş.

Hatıraları karıştırmak ve belki bir gün onların koruyucusu olmak bile şayanı şükrandır. Bu Türkiye'yi ve onun büyük mazisini sevenler için yürekten arzuladığımız bir dilektir."

'İstanbul ansiklopedisi' ekibi 1946 yılında Amucazade Hüseyin Paşa Yalısı'nı gezmiş, gözlemlerini yazmışlar: *"Salonun pencere pervazları, kapı ve dolap kanatları ve pervazları fildişi ve sedef nakışlı olup son zamanlarda içinde oturanlar tarafından ancak vandalizm ile izah edilmesi mümkün bir tecavüze uğramış ve sökülmüştür.*

Bütün duvarlar, nakışlar ve altın yaldızlı panolarla kaplıdır, bu panolarda bir çiçek şişesine konulmuş gül, karanfil, lale buketlerinden oluşan bir motif kullanılmıştır ki, çiçek şişelerinin bazıların üzerinde karşı sahildeki Rumelihisarı'nın resmi aydın olarak seçilmektedir.

Küçük kubbenin ve tavanın çeşitli aksamının üsluplaşmış ve gayet tatlı renkler kullanılmış ve altın yaldıza gömülmüş nakışları harikulade nefis bir sanat eseridir ki bu tavan ve duvarlardaki panolar bir müzeye yeni bir değer katabilir. Fakat ne kadar yazıktır ki, basit bir dam aktarması ihmali yüzünden yer yer çürümüş, büyük bir kısmı harap olmuştur; hele kubbe mahvolmuştur denilse yeridir.

1944'ten beri Meşruta Yalıda oturmakta olan Köprülü ailesinin damadı Mecdi Akasya 1926 yılına kadar bu sanat hazinesi yalı salonunun bütün taravetini muhafaza ettiğini derin bir teessürle anlatmış, eşsiz kaymetteki eserin kendisinden evvel Amucazade Hüseyin Paşa evkafı mütevellileri ile yalıya kiracı olarak girenlerin ihmal ve tecavüzlerine kurban olduğunu ilave etmiştir.

Mütareke yıllarında bir ara yine bu yalıda oturmuş olan Mecdi Akasya'ya bir Amerikalı albayı tavan ile duvar panolarına seksen bin dolar teklif etmiş, fakat satın almayı başaramamış.

Asıl Amucazade yalısının harap hali Birinci Dünya Savaşı içinde yıktırılmıştır. Yeri denizden bakıldığına göre salonun sağına düşen arsadır.

1946 yılında Mecdi Bey ailesinin oturduğu gerideki ahşap yalı 95-100 yıllık bir eser olup onun da arkasında bir küçük hamam harabesi, hamamın önünde tonozlu yapı tarzı kendisine mahsus bir kuyu ve yalının yukarı Boğaza bakan girişi karşısında ve bahçede fıskiyeli bir havuz vardır. Anadoluhisarı'ndaki Amucazade Hüseyin Paşa Meşrutası yalı salonunun eski halini gösteren Albert de Beanmont'un tablosundan yapılmış Catanacci'nin güzel bir resmi vardır."

1972 yılında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından yalı tamir gördü. Osmanlı devlet adamlarının yalılarının kırmızı olması geleneğine uygun olarak aşı boyalı rengiyle dikkat çekiciydi.

Bundan sonraki yüzyıllarda artık Osmanlı İmparatorluğu çöküşe gitti ama bu görkemini yitirmiş olsa da Yalı günümüzde vakıf tarafından yaşatılmaya çalışılıyor.

Amcazade Hüseyin Paşa'nın sonraki yaşamı

II. Mustafa, Saltanatının ilk döneminde Köprülü ailesinden birini sadrazam olarak atamadı ise de 1697'deki Zenta mağlubiyetinden sonra devlet nizamındaki sarsıntıyı ve karmaşayı düzeltmesi için Amcazade Hüseyin Paşa'yı sadrazam tayin etti. Burada başka bir sorun vardı, iktidarı aslında elinde bulunduran Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ydi ve padişah da Veziriazamının güçlenmesine karşı buna göz yumuyordu.

Samiha Ayverdi "***Boğaziçinde Tarih***"de öfkeyle anlatıyor: "*... Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, kapı komşusu Şeyhülislam Bahaeddin Efendi'nin, çiniler ve yaldızlarla ziynetli sarayı gibi muhteşem değilse de bir tarih yaprağı, hatta tarihin ta kendisidir.*

Devir, İkinci Sultan Mustafa devrine rastlar. Kültürlü, hamiyetli ve iyi yetişmiş bir hükümdar olan genç padişahın ne yazık ki şehzadeliğinden kalma, Feyzullah Efendi gibi haris, zalim, gözü doymaz bir hocası vardır. Vani Efendi'nin de damadı olan bu adam, devlete de devlet hizmetinde olanlara da göz açtırmayan gaddar ve karanlık bir kimsedir. Herkese, her işe karışır. Kendinden gayrı kimsenin söz başı olmasına tahammül edemez ve hemen canına kastedecek tedbirleri hazırlar.

Köprülüler'in dördüncüsü olan sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa için de o, bir zebaniden başka bir şey değildi. Karlofça'nın açtığı yaraları sarmaya, iflas haline gelmiş maliyeyi düzeltmeye, iç meselelerin dolaşıp sıkışmış düğümlerini çözmeye uğraşan Amcazade ise, Feyzullah Efendi'ye bütün gücüyle diretip mukavemet etmesine rağmen, bu zorbanın elinde oyuncak olmaktansa sadaret minderinden yavaşça süzülüp inmeyi tercih etti..."

Önemli düşünce adamlarımızdan **Ahmet Rasim** de "***Osmanlı Tarihi***"nde bu Şeyhülislam'ın nasıl birisi olduğunu anlatmaktadır.

Temel başvuru kaynaklarımızdan olan "Osmanlı Tarihi" yazarı **İsmail Hakkı Uzunçarşılı** Veziriazam'ın görevden çekilişinde önemli gelişmeyi şöyle anlatıyor; *"Bu esnada meydana çıkan tehlikeli bir olay, hiç yoktan vakur vezir-i azamı şeyhülislama minnettar bırakmış olduğundan bunu istismar eden Feyzullah Efendi bundan sonra Amcazadeyi de ele almıştır ki o hadise de şudur":*

*"Bu sırada vezir-i azamın akrabasından İmrahur Kıbleli-zade Ali Bey'in padişahın kardeşi Şehzade Ahmet ile gizlice bazı görüşmeleri, Sultan Mustafa'yı telaşa düşürdüğünden Ali Bey önce görevinden atıldı ve Edirne'den İstanbul'a sürgün edilip arkasından idam edilmiştir. Amcazade Hüseyin Paşa bu gelişmeden kendisine bir şey bulaşır diye hayli korkmuş ve bu yüzden hastalanmış olduğundan şeyhülislam ile valide sultanın ricaları üzerine Padişah vezir-i azamın korkusunu gidermek için kendisine hatt-ı hümayunla biri kürklü diğeri sade iki hil'at göndermişti (**Nusret-nameden**); fakat Hüseyin Paşa'nın korkusu geçtiyse de hastalığı geçmedi ve **yanıkara** adı verilen hastalık devam etti.*

*Amcazade birkaç kez sadaretten çekilmek istemişse de padişah tarafından kabul edilmemişti; hastalığının devamı nedeniyle işlere bakamadığını ileri sürerek affını istediğinden bu yolla sadaretten çekilmesine ve kendi isteğiyle Silivri'deki çiftliğinde oturmasına izin verilmiştir (13 Eylül 1702). Amcazade Hüseyin Paşa istifasından on sekiz gün sonra **Bığados** çiftliğinde vefat ederek* [bazı kaynaklar, çiftliğine çekildikten bir yıl sonra öldüğünü ve ölüm sebebinin de, alkolü bırakmasının getirdiği bedensel şok sonucu olduğunu yazmakta] *İstanbul'da Saraçhane'de kendisinin yaptırdığı medresesinin yanındaki türbesine defnedilmiştir."*

Şeyhülislam Feyzullah Efendi rahat etti mi diyorsanız, bir süre sonra ne denli fitneci olduğu üstü örtülemez hale gelince, kendisine ve oğluna operasyon yapıldı. Aldığı rüşvetle biriktirdiği serveti işkenceyle elinden alındı hem kendisi hem de oğulları feci biçimde öldürüldü.

Pasarofça Antlaşması da Amcazade Yalısı'nda Konuşuldu

Amcazade Hüseyin Paşa, Anadolu Hisarı ile Kanlıca arasında bulunan ve yaz aylarında kaldığı yalısında çoğu kez de konuklarını burada ağırlamıştır. Kendisi de topu topu üç yıl yalısının keyfini yaşayabilmiştir. Kimler yok ki, yabancı elçiler, devlet ricali, padişahlar...

Erdem Yücel "***Boğaziçi Yalıları***"nda yazdığına göre; Yerli ve yabancı yazarların, araştırmacıların hayranlıkla sözünü ettikleri yalısında Padişah III. Ahmet'in ünlü Veziriazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, ***Pasarofça Antlaşması*** nedeniyle Avusturya elçilerine görkemli bir ziyafet vermiştir.

Bu durumda 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşmasına giden tarihi olayları ve antlaşmanın metnini de anlatmak şart oldu.

Önce bu barışın imzalanma sürecindeki savaşların bazılarını özet olarak görelim:

Osmanlı-Avusturya Savaşı (1716-1718); Osmanlı ordusu ile Avusturya ordusu arasında 2 yıl süren savaş. Bu savaşta Osmanlı ordusu yenildi. Savaşa son veren *Pasarofça barışından* Avusturya kazançlı çıktı. Banat ve Belgrad Avusturya'nın eline geçti.

Karlofça Savaşı (1.8.1716): 3 bin kişilik Osmanlı öncü birlikleri ile 8 bin kişilik Avusturya öncü birlikleri arasında Karlofça'da yapılan savaş. Yenilen Avusturya ordusundan 3 bin kişi kılıçtan geçirildi, geri kalanı Petervaradin kalesine sürüldü. Avusturya komutanı Kont Brayner esir alındı. Macar General Kont Palffy ise zor kurtulabildi.

Petervaradin Meydan Savaşı (6.8.1716): Sadrazam Silahdar Ali Paşa komutasındaki 120 bin kişilik Osmanlı Ordusu ile Prens Eugéne komutasındaki 64 bin kişilik Avusturya ordusu arasında Tuna nehri kıyısındaki Petervaradin'de yapılan meydan savaşı. Bu savaşta Anadolu Beylerbeyi Türk Ahmet Paşa'nın başarısı önemli idi. Bu savaşta Avusturya ordusundan Kont Boneval zor kurtuldu. Türk Ahmet ve Adana Beylerbeyi Canarslanpaşazade Hüseyin paşalar şehit olunca Osmanlı ordusu bozuldu. Bu haber üzerine savaşa katılan Sadrazam Silahdar Ali Paşa ise atına atlayıp ordunun başında katıldığı savaşta alnından kurşunla vurularak şehit oldu. Osmanlı ordusu akıllıca idare edilmediği için yenildi. Osmanlıların 7 bin şehit, 114 top kaybı oldu.

Belgrad Savaşı (18.8.1717): Prens Eugéne komutasındaki Avusturya ordusunun Belgrad kalesini kuşatması üzerine Sadrazam Halil Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile Belgrad'da yaptığı savaş. Gece yarısı Avusturya ordusunun taarruzu ile başlayan savaşta kahramanca dövüşen Osmanlı ordusu yenildi. Osmanlı ordusu 16 bin şehit, 5 bin yaralı, 5 bin esir verdi. Avusturya ordusunun kaybı ise 10 bin ölü oldu. Prens Eugéne de yararlananlar arasında idi. Osman-

lı ordusu Niş'e kadar geri çekilmek zorunda kaldı. İki gün sonra da Belgrad kalesi Avusturya'ya teslim edilmiş oldu.

1703-1730 tarihleri arasında Padişahlık yapmış olan III. Ahmet'in (Ahmet Rasim'in hesabına göre) tahtta kaldığı 27 yıl dört ay on gün boyunca 21 savaş yapılmıştır. Yukarıda okuduklarımız Pasarofça antlaşmasına yakın olan savaşları seçtim. Pasarofça Antlaşmasının imzalanma sürecine giden yıllar aralığında (9 Nisan 1718-1 Ekim 1730) devletin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim'di

Pasarofça Antlaşması (21 Temmuz 1718)

Padişah III. Ahmet'in padişahlığı döneminde tartışılmış ve imzalanmış olan ***Pasarofça Antlaşmasının*** içeriğini **İslam Ansiklopedisinden** alıp (Abdülkadir Özcan makalesi), Baron Joseph Von Hammer Purgstall veya bilindik adıyla Hammer'in ***"Büyük Osmanlı Tarihi"***, Alphonse de Lamartine'in ***"Osmanlı Tarihi"*** ve Nicole Jorga'nın ***"Osmanlı İmparatorluğu Tarihi"*** yapıtlarındaki anlatımlarıyla da karşılaştırmanın önemli olduğunu değerlendirmekteyim.

1683'te Viyana Kuşatması'yla başlayan ve dört devletle yapılan çok cepheli savaşlar on altı yıl sürmüş, büyük kayıplar verilerek Karlofça Antlaşması ile sona ermişti. Osmanlı devlet adamları bu antlaşmayı bir mütareke gibi görüyor, terkedilen toprakları geri almak istiyordu. Ruslara yenilen İsveç Kralı XII. Şarl'ın Osmanlılara sığınmasından sonra Rusya ile bozulan münasebetler savaşa yol açmış ve Osmanlılar Karlofça'da kaybettikleri yerleri (1711) geri almışlardı. Kuzeydeki hasmını bertaraf eden Osmanlılar barış şartlarını ihlâl eden Venedik'e savaş açmaya karar verdi. Bu arada Sadrazam Damat (Şehid) Ali Paşa, Avusturya hükümetine gönderdiği mektupta barış şartlarını Venedik'in bozduğunu, Avusturya'nın Prut savaşında olduğu gibi yine tarafsız kalacağını ümit ettiğini bildirdiyse de olumlu bir cevap alamadı. Yapılan savaşta Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri başarılı oldu. Bu gelişme üzerine Avusturya, Fransa ile olan savaştan yorgun çıkmasına rağmen Osmanlı Devleti'ne karşı tavrını sertleştirdi. Avusturya Başbakanı Prens Eugéne, Osmanlı tehdidini ciddi boyutlarda göstermekte ve savaş taraftarlığı yapmaktaydı. Avusturya ile Venedik arasında 13 Nisan 1716'da bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu aslında 20 Mart 1684'te yapılan Kutsal İttifak'ın yenilenmesinden

başka bir şey değildi. Hemen ardından savaş hazırlıklarına girişildi. Prens Eugéne, Damat Ali Paşa'ya gönderdiği mektupta Karlofça Antlaşması'nın ihlâl edildiğini öne sürerek Venedik'ten, alınan yerlerin iadesini istedi. Osmanlı hükümeti ise İspanya veraset savaşından yorgun çıkan Avusturya'dan Karlofça Antlaşması'nın rövanşını alma düşüncesindeydi. Bu sebeple İngiltere ve Hollanda elçilerinin barış için aracılık teklifleri reddedildi. Bu arada, daha önce Avusturya'ya isyan edip başarısız olan ve Fransa'ya sığınan Macar Prensi Ferenc Rákóczi, Macaristan ve Erdel kralı yapılmak üzere çağrıldı.

Davudpaşa ordugâhında padişahın da katıldığı istişare toplantısında Avusturya seferi meselesi görüşüldü. Çoğunluk bu seferin büyük bir orduyla yapılabileceği, halbuki son hazırlıkların sadece Korfu adasına yönelik olduğu fikrindeydi. Bazı devlet erkânı ise İstendil ve Çuka gibi önemsiz birkaç adanın Venedik'e iadesiyle Avusturya'nın susturulmasını öne sürmüştü. Sadrazam Ali Paşa bu fikri savunan ocak ileri gelenlerini ölümle tehdit edince kimse sesini çıkaramadı. Ardından sadrazamın etrafındaki savaş yanlılarının da desteğiyle Avusturya'ya savaş ilân edildi ve bu hususta şeyhülislâmdan bir fetva alındı.

Ali Paşa kumandasındaki ordu Avusturya'ya, Mora Seraskeri Kara Mustafa Paşa ile Kaptanıderyâ Canım Hoca Mehmed Paşa kumandasındaki donanma ise Korfu'ya hareket etti. Varadin taraflarında yapılan savaşta Ali Paşa şehit oldu ve bir süre başsız kalan ordu Belgrad'a çekildi. Bu arada Banat bölgesi ve Tımışvar Avusturya'nın eline geçti. O sırada Avusturya ile barış gündeme gelmişti. Bu hususta iki görüş vardı. Bir kesim savaşın devamını istiyor, diğer kesim hemen barışın sağlanmasını arzu ediyordu. Savaş yanlıları başta Numan Paşa olmak üzere Köprülüzâdeler ve asker grubuydu.

Mallarını yüksek fiyattan satan esnaf da savaşın devamını istiyordu. Ancak halk bezgindi ve padişah da barışı arzuluyordu. Edirne'de yapılan divan toplantısında barış kararı alındı. Bu iş için III. Ahmet o sırada Bosna'da bulunan Elhac Mustafa Paşa'yı Belgrad'a gönderdi.

Ayrıca İstanbul'da bulunan İngiltere, Fransa ve Hollanda elçileriyle temas kurulmuştu. Ancak Belgrad'a giderken Sofya civarında Sadrazam Halil Paşa ile görüşen Mustafa Paşa'ya özellikle Tımışvar alınmadıkça barışın düşünülmemesi söylendi. Edirne'de padişahın huzurundaki toplantıda da aynı temenni tekrarlandı. Sadâret (Rikâb)

Kaymakamı Damat İbrâhim Paşa ise askerin gevşekliğini ileri sürerek savaşın ileri bir tarihe ertelenmesini ve bir an önce barış yapılmasını istiyordu. Fakat Avusturya hükümeti, Tımışvar'ın Osmanlı Devleti'ne iadesine razı olmadığı gibi Belgrad'ın da Avusturya'ya bırakılmasını talep ediyordu. Bu yüzden savaş tekrar başladı; ancak Osmanlılar, Belgrad önünde yenilip bu önemli şehir de düşünce barış tekrar gündeme geldi ve bu iş için görevlendirilen Mustafa Paşa, Avusturya başvekiline önce şifahî yaptığı teklifi onun isteği üzerine yazılı hale getirdi.

Mektubunda özetle, Morava nehrinin Tuna'ya döküldüğü yerden Morava köprüsüne kadar bu nehir sınır olmak üzere Tuna'ya kadar sağ taraf Avusturya'da, sol taraf Drina suyu ve Sava nehrine kadar Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere barış teklifinde bulundu ve sadrazama hitaben bir mektup göndermesini talep etti. Bu sırada İstanbul'daki İngiliz elçisinin acele orduya gelmesi istendi. Kendisine barış yapma yetkisi verilen Prens Eugéne ise zapt edilen yerlerin elde tutulması esasına dayalı bir antlaşmadan yanaydı. Prens Eugéne iki taraftan bir görüşme yeriyle bu iş için delegeler tayin edilmesini bildiriyordu. Ancak 11 Aralık 1717 tarihinde gönderdiği mektupta ağız değiştirerek, "Mustafa Paşa'nın yolladığı mektupta yer alan, 'Morava nehri hudut tayin olunur' sözü, 'Belgrad ve havalisi Belgrad'a mülhaktır' anlamına gelir" diyerek bunu barışa esas kabul ettiklerini, bu mesele çözülmeden delegelerin bir araya gelmesinin mümkün olmadığını söyledi.

Yeni Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa ise Mustafa Paşa'nın barış yapma yetkisinin bulunmadığı ve mevcut duruma göre barış görüşmelerinin Osmanlı Devleti için mümkün görülmediği cevabını yazdı. Aslında Osmanlı hükümeti Mustafa Paşa'nın teklifini tamamen reddetmemekle birlikte Belgrad'ın mutlaka iadesini istiyordu. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile barış değil beş yıllık bir mütareke yapma arzusu da bildirilmişti. Ordu ile Tatarpazarcığı'na gelen sadrazam, burada eski silahdar İbrâhim Ağa ile Darphâne Nâzırı Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi barış girişimleri için görevlendirdi. Bu arada kendilerine Tımışvar ve Belgrad'ı geri alma hususunda çaba göstermeleri tembih edilmişti.

Venedik'in de barışa katılmasını isteyen Avusturya Hükümdarı VI. Karl'ın teklifi ise daha ağırdı. Zira Karl mevcut durumun muhafaza-

sı yanında Osmanlı Devleti'nden savaş tazminatı istiyor, ayrıca Hıristiyan dünyasının Osmanlılardan güven içerisinde olabilmesi için Bosna'yı, Belgrad Sırbistan'ın başşehri olduğundan Tuna'nın sağında kalan Sırbistan'ı ve Tuna'nın solundaki Eflak topraklarını, Boğdan ile Dinyester arasındaki yerleri talep ediyordu.

Karşılıklı talepler yüzünden barış girişimleri yine sonuçsuz kaldı. III. Ahmed bu talepler karşısında öfkelenerek böyle bir teklifi kabul etmektense tahtı ve devleti tehlikeye atarak bütün gücüyle savaşmaya taraftar olduğunu bildirdi. Ancak aracı devlet elçilerinin yoğun faaliyetleri sayesinde müzakerelerin mevcut durum üzerine yapılması benimsenince görüşmelerin mart ayı sonunda başlamasına karar verildi.

Görüşmelerin yapılacağı yerin belirlenmesi, buranın tarafsızlığı, her iki devletin bu yerin civarına yerleştireceği kuvvetler, delegelerin rütbeleri, izlenecek protokol ve Osmanlı hükümetinin Venedik Cumhuriyeti ile barışa rızası hususunda görüşmeler devam etti. O sırada sadrazamlığa Nevşehirli İbrâhim Paşa getirilmişti (9 Mayıs 1718). Sonunda barış görüşmelerinin Semendire'nin 24 km doğusunda, Belgrad'ın 60 km güneydoğusunda Morava nehri yakınında bulunan Pasarofça civarında yapılması kararlaştırıldı. Osmanlı heyetini birinci delege olarak şıkk-ı sâni defterdarlığı pâyesine yükseltilen Silâhdar İbrâhim Efendi, ikinci delege olarak kendisine şıkk-ı sâlis defterdarlığı pâyesi verilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve tercüman olarak Eflak Voyvodası Yenaki (Johann Mavrokordato) Bey oluşturmuştur. Aracı devletlerden İngiltere'yi fevkalâde elçi Robert Sutton ile İstanbul'daki İngiliz elçisi Stanyan, Hollanda'yı elçi Jakob Colyer, Avusturya'yı saray savaş müşaviri Wirmond ile bu devletin İstanbul'daki eski elçisi olup o sırada saray müşavirliği yapan Talmann, Venedik'i ise Carlo Ruzzini temsil etmiştir. Osmanlı hükümeti Belgrad ve Tımışvar'ı eski sınırlarıyla geri alma peşindeydi. Bu olmazsa Belgrad'ın kurtarılmasını, bu da mümkün olmazsa barış yerine mütareke yapılmasını istiyordu.

Müzakereler 5 Haziran 1718 tarihinde başladı. Ancak bu defa Avusturya delegeleri Ferenc Rákóczi ve adamları kendilerine teslim edilmedikçe görüşmelere geçilmesinin imkânsız olduğunu öne sürdüler. 7 Haziran günü yapılan ikinci oturumda ise Prens Eugéne'in daha önce Osmanlı sadrazamına gönderdiği mektupta ileri sürülen, fakat daha sonra vazgeçilen Balkanlar üzerindeki taleplerini tekrar

gündeme getirdiler. Sırbistan'ın tamamı ile Niş, Vidin, Yenipazar ve Üsküp'ün Belgrad'a dahil olduğunu, Semendire ile Eflak-Boğdan'ın Macaristan'a ve Tımışvar'a ait bulunduğunu iddia ettiler.

Barış görüşmelerinin tehlikeye düşmesi üzerine aracı elçiler iki tarafı uzlaştırmak için tekrar faaliyete geçti. Uzunca bir süre Sadrazam Damat İbrâhim Paşa ile Avusturya Başbakanı Eugéne arasında yazışmalar yapıldı. Barışçı bir karaktere sahip olmakla birlikte İbrâhim Paşa bile 18 Haziran'da aracı devletlerin elçilerine gönderdiği mektupta devletin şeref ve menfaatlerinin silâhla da korunabileceğini bildirmişti.

Pasarofça'da bulunan aracı elçilerin yoğun gayretleriyle Avusturyalılar bazı isteklerinden vazgeçtiler. Bir yandan barış çabaları sürerken bir yandan da Avusturya ve Osmanlı devletleri savaş hazırlıkları içine girmişti. Sadrazam İbrahim Paşa ordu ile Edirne'den Sofya'ya hareket etmiş, Başbakan Prens Eugéne ise Zemlin'de bulunan Avusturya ordugâhını ziyaretten sonra Belgrad'a gelmişti. Osmanlı sadrazamı bu arada Niş ve Vidin taraflarını güçlendiriyor, Belgrad'dan barışla ilgili bilgiler alıyor ve gelişmeleri günü gününe III. Ahmet'e bildiriyordu. Aslında her iki devlet de savaşacak durumda değildi. Avusturya, İspanya ile yeniden ihtilâfa düştüğünden İtalya'da savaşın tekrar başlaması söz konusu idi. Osmanlı hükümeti ise bu devletlerin arasındaki ihtilâftan yararlanmak istiyordu ve asıl amacı birkaç yıllığına bir mütareke yapmaktı.

15 Haziran günü gerçekleştirilen üçüncü toplantıda Osmanlı hükümeti, Bosna'da Drina ile Una nehirleri arasında olup Avusturya işgalinde bulunan topraklar üzerinde fazla ısrar etmedi. Beşinci oturumda Avusturya, Sırbistan ve Eflak-Boğdan'la ilgili isteklerinden vazgeçip mevcut duruma razı oldu ve haziran ayı sonunda sınırların belirlenmesi işi ele alındı.

İki devletin öteki meselelerinden en önemlisi Rákóczi ve adamlarının Avusturya'ya iadesi konusuydu. Osmanlı hükümeti bu hususta kesin tavrını koyarak bu kişileri Avusturya'ya teslim etmeyeceğini 18 Haziran tarihli sadrazamın mektubuyla belirtmişti. Avusturya hükümeti de bu konudaki ısrarından vazgeçti. Bir başka sorun olan Lehistan'ın da barışa sokulması teklifi Osmanlı hükümetince reddedilince Avusturya bundan da vazgeçti. Osmanlı hükümetinin barış süresini on beş yıl olarak istemesine itiraz eden Avusturya'nın bunu yirmi dört yıla çıkarma isteği kabul edildi.

Antlaşmaya göre Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Katolikler ile Kudüs'teki Fransiskenler mezheplerine göre rahatça yaşayabilecek ve kilise açmaları engellenmeyecekti. Ayrıca Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması yapma talebi uygun görüldü ve aynı günlerde böyle bir antlaşma yapıldı. 10 Temmuz 1718'de gerçekleştirilen sekizinci toplantı ile görüşmeler sona erdi.

Avusturya ile barış görüşmeleri devam ederken Osmanlı delegeleri Venedik delegeleriyle dört toplantı yaptı. 16 Haziran 1718'de gerçekleştirilen ilk toplantıda Venedik elçisi Carlo Ruzzini, Avusturya'ya güvenerek Osmanlı Devleti'nden Mora dahil son savaşta kaybettiği yerlerin tamamını istiyor, ayrıca iki yıllık savaş tazminatı talep ediyordu. Mora verilmezse Arnavutluk'taki İşkodra gölüne kadar Antivari (Bar) ve Dulcigno (Ülgün) dahil Venedikliler'e ait toprakları istiyordu.

21, 28 Haziran ve 12 Temmuz'da yapılan toplantılardan sonra yirmi altı maddelik barış antlaşması ile Osmanlı Devleti Venedik'e sadece, Bosna ile Raguza arasında Venedik'in serbest bir yol bırakması ve bu güzergâh üzerinde daha önce kendisine ait üç palankanın Osmanlı sınırları içine alınması şartıyla savaş sırasında zapt ettiği Çuka (Cerigo) adasını iade etti. Venedikliler ayrıca Korfu adası karşısındaki Butrinto sahil şehrini, güneyde Akdeniz kıyısındaki İfrindos, Preveze ve karşısındaki Voniçe şehir ve kalelerini aldılar. Tazminat talebine karşılık olarak ithalât ve ihracatta gümrük vergisinin yüzde 5'ten yüzde 3'e düşürülmesinde anlaşmaya varıldı.

Osmanlı Tarihi kitabında Hammer yazıyor: *"Nihayet 21 Temmuz'da, yetmiş günü içine alan bir zaman bölümünde 12 toplantı yapıldıktan sonra Avusturya ve Venedik cumhuriyetiyle barış muhteşem şekilde imzalandı. Anlaşmanın iki nüshası okunduğu sırada Türklerin anlaşmaya girmesini ısrarla reddettikleri Kutsal İttifak beyannamesi de okundu. Anlaşmalar imzalandıktan sonra Osmanlı olağanüstü temsilcilerine verildi; aracı devlet temsilcileri de bu hususu bir zabıtla saptadılar. Bavyera elektoral prensi, kardeşi varis prens de Sultzbach ile birlikte anlaşmanın muhteşem imza töreninde hazır bulundu. Katılımcılar öpüştüler ve topların sesi Morava ve Tuna kıyılarında oturanlara barış anlaşmasının sona ermiş olduğunu haber veriyordu."* Böylece yetmiş günün sonunda Avusturya ve Venedik ile yapılan antlaşmaların metinlerinin hazırlanması (21 Temmuz 1718) tarihinde tamamlanarak her iki devlet delegeleri tarafından imzalandı.

Avusturya ile yirmi madde üzerine imzalanan antlaşmanın ilk yedi maddesi sınırların tayin ve saptanmasına dairdir. Kesin sınır tespiti ise bu işle görevlendirilecek komiserlere bırakılıyordu. Bu durumda bütün Banat bölgesiyle birlikte Eflak'ın Oltu ırmağına kadar uzanan ve Küçük Eflak denilen batı yarısı, Sırbistan'ın Belgrad dahil kuzey kısmı ve Kuzey Bosna tamamen Avusturya'ya bırakılmıştır. Antlaşmanın daha sonraki maddelerinde genellikle Karlofça Antlaşması'nın şartlarına uyulmakta, karşılıklı tecavüzler vukuunda emniyet ve sükûnetin sağlanması, Kudüs'te Katolik kutsal mezar rahiplerinin himayesi, esirlerin serbest bırakılması veya mübadelesi söz konusu edilmektedir. Osmanlı Devleti, himayesindeki Erdel Kralı Rákóczi oğlu ile diğer Macar mültecilerini sınırlardan uzak bir yere yerleştirmeyi taahhüt etmekte, Avusturya da bunların ailelerini yanlarına göndermeyi garantilemekteydi. 13. maddede karşılıklı olarak ticarî ilişkilerin güvenliği taahhüt ediliyor, ancak gerek Cezayirli, Tunuslu ve Trablusgarplı gerek Ülgün korsanlarına Osmanlı hükümetince engel olunacağı sözü veriliyordu. Antlaşma bir ay içinde onaylanacak ve bunun teyidi gelecek ilkbaharda büyük elçiler vasıtasıyla yapılacaktı. Son maddede ise Kırımlıların da antlaşma hükümlerine uymaları, her türlü düşmanlık ve saldırıdan uzak durmaları belirtiliyordu.

27 Temmuz'da Avusturya ile imzalanan ticaret antlaşması da yirmi maddeden oluşuyordu. İlk dört maddesinde Avusturya tüccarlarının Osmanlı ülkesinde serbestçe alışveriş yapmalarına, bir defaya mahsus olmak üzere ithal ve ihraç mallarından yüzde 3'lük gümrük vergisi vermelerine müsaade ediliyordu. Bu arada piyasada mevcut bütün para türleri kabul edilecek, para ve değerli madenlerden gümrük vergisi alınmayacaktı. 5. maddede Avusturya'ya Osmanlı Devleti'nin bütün liman ve ticaret mahallerinde konsolosluklar, acenteler açma ve tercüman bulundurma gibi ayrıcalıklar veriliyordu. Buna karşılık Avusturya da Osmanlı tebaası ve tüccarının menfaatlerinin korunması için kendi topraklarında Devlet-i Aliyye'ye şehbenderlikler kurma hakkı tanıyacaktı. İranlı tüccarlara Karadeniz, Tuna ve kara yoluyla Avusturya topraklarına gidip gelmeleri için yüzde 5'lik gümrük vergisi alınarak geçiş serbestliği verilecekti. Bu maddelerden bazısı Venedik'le yapılan antlaşmada da yer almıştır. Ticaret antlaşması uyarınca Kazgancızâde Ömer Ağa, Viyana'ya şehbender olarak gönderilmiştir.

Venedik'le aynı gün imzalanan ve yirmi altı maddeden oluşan barış antlaşmasının en önemli kısmı iki devlet arasındaki sınır değişikleriyle ilgili ilk beş maddedir. Bunların içinde Mora, Suda ve İşşimolanga'dan hiç söz edilmeyip sadece bu ülkenin savaş sırasında Dalmaçya, Hersek ve Arnavutluk'tan aldığı Butrinto, Preveze, Vosniça (Vosnitza) gibi yerlerin adları geçmektedir. Bu antlaşma bir bakıma iki ülke arasındaki imtiyazî nitelikteki muahedelerde ve Karlofça Antlaşması'nda bulunanların dışında pek az şey ihtiva etmektedir. Sadece gümrük vergisinin yüzde 5'ten yüzde 3'e indirilmesi maddesi yenidir. Fakat Avusturya, Venedik ve Lehistan arasındaki ittifakın bu devletlerden birine karşı yapılan Osmanlı hücumunun müştereken püskürtüleceği hususu açık bir şekilde varlığını korumuştur.

Antlaşmaların onaylanması ve mübadeleleri belirlenen zamanlarda gerçekleşti. Ağustos sonunda delegeler Pasarofça'dan ayrıldı. Ardından Osmanlı ve Avusturya askerî kuvvetleri yerlerine çekildi. Sınırların çizilmesi ertesi yıla kadar bitirildi. 1719'da Avusturya tarafından İstanbul'a Wirmond, Osmanlı Devleti'nce de Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle Viyana'ya İbrâhim Paşa büyükelçi olarak gönderildi. Ayrıca her iki devlet birbirine değerli hediyeler yolladı. Osmanlıların daima değerini takdir ettikleri ve gerek savaşta gerekse barış görüşmelerinde gösterdiği doğruluğunu beğendikleri Prens Eugéne, III. Sultan Ahmet'den safkan iki Arap atı, bir kılıç ve bir sarık armağan aldı. Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa tarafından Viyana'ya götürülen armağanlar Doğu'nun görkemini gözler önüne seriyordu. Pasarofça Antlaşması Venedik'ten çok Avusturya'nın lehine sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşma neticesinde uğradığı büyük toprak kayıpları ile Orta Avrupa'dan çekilmekle kalmamış, Avrupa için artık güçlü bir devlet olmaktan çıkmaya başlamıştır. Ancak Sırbistan sınırları 1736-1739 Osmanlı-Rusya-Avusturya savaşları sonunda yapılan Belgrad Antlaşması ile (1739) yeniden düzeltilmiş ve Belgrad geri alınmıştır.

Amcazade Yalısında Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Avusturya elçilerine yemek verme gerekçesi ne olabilir ki...

Alphonse De Lamartine, Avusturya Pasarofça'da çok ılımlı davrandı, demekte. Belki, bundan dolayıdır. Olasılıkla, 27 Temmuz'da

Fleischman ve nişancı Feyzullah Efendi tarafından hazırlanan ticaret anlaşmasının imzası tamamlandı. Ticaret anlaşması taraflara karşılıklı ticaret serbestliği ve Türklerle Avusturyalılara karşılıklı olarak kentlerinde konsolosluklar ticaret ajanları bulundurma olanakları veriyordu. Türklere pasaport sahibi olma olanağı tanınırken, Yahudilerin bundan böyle Avusturyalı tüccarlara simsarlıklarını kabul ettirmeleri yasaklanıyordu.

Bu barış anlaşması, Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yapmış olduğu anlaşmaların itirazsız en fazla üstünlük ve çıkar sağlayanı idi; Belgrad'ı, Cerigo limanını, Semendra, Prevesa ve Dalmaçya hisarlarını, Eflak ve Sırbistan'ın bir kısmını, Voniza'yı aldı, Mora'nın kaybı ise bunları telafi edemezdi.

Hiç kuşkusuz bu yalı ve ötekiler, mimarları ve sanat tarihçilerini uzmanlık alanları bağlamında farklı bir heyecana sürüklüyor, beni ise, bu kitap bağlamında, içinde yaşayan tarihi kişilikler ile verdikleri ve veremedikleri kararlarla tarihimizde oynadıkları rolü anlatmak heyecanlandırıyor.

Mimari biçimi

Semavi Eyice'nin yazdığına göre: Yalı XIX. yüzyılda daha güneyde ve kıyıda olan iki ahşap binasını kaybetmiş, sadece denize uzanan çıkma halindeki divanhânesi kalmıştır. İlk ihtişam ve güzelliğini koruyan bu değerli bölüm geçen yüzyılın sonlarında bilhassa yabancılar tarafından ziyaret ediliyor ve yaz aylarında yine onlar tarafından kiralanıyordu. Divanhâne (veya selâmlık) köşkünün arkasına bu arada ahşap bir bina yapılmıştı. İstanbul hayranlarından Fransız romancısı Pierre Loti de bu yalıyı seven ve kurtarılmasını isteyenlerin başında geliyordu. Fransız elçisinin eşi Madame M. Bompard'ın öncülüğünde İstanbul'un tarihi eserlerini kurtarma gayesi ile kurulan bir topluluk Amcazâde Yalısı divanhânesinin rölövesini çizdirip renkli, yaldızlı nakışlarının aynen kopyalarını yaptırarak 1915'te bunu büyük bir albüm halinde bastırmıştı. Bu albümdeki renkli desenler, İngiliz elçisinin eşi Lady Lowther, Comtesse de Robilant ve Armenak Bey Sakızyan'ın teşebbüsleri üzerine, Sanâyi-i Nefîse Mektebi öğrencilerinden Nûri ve Ömer Şeref tarafından meydana getirilmişti. Fakat 1926'dan itibaren büsbütün ihmale uğrayan bu eşsiz sanat eserinin damı akta-

rılmadığından içindeki nakışlar bozulmaya başladı. 1947'de bazı ufak takviyelerle yalının çökmesi önlenmeye çalışılmışsa da bazı hukukî pürüzler yüzünden büyük ölçüde ciddi bir tamir yapılamamıştır.

Pierre Loti, daha 1910 yılında İstanbul'a geldiğinde: "Boğaziçi Yalıları'nı özellikle Amcazade Yalısı'nı kurtarın" diye feryat etmiş, fakat aldıran olmamıştı. Ancak 1950'li yıllarda birkaç dirayetli mimar harabeyi kaldırmışlarsa da bu yeterli olmamıştır. Kendi anlatımına göre, 1974 yılında bu yalının içinde dolanmış olan Orhan Erdenen'in notlarından: Divanhane'nin –cadde girişine göre– sağ gerisindeki, iki katlı ahşap binanın aslı, Divanhane ile yapılmış; ancak, yüz yıl kadar önce esaslı tamir ve değişiklik görmüş. Güneyde basit bir kapı girişine karşılık, kuzeyden (mermer basamaklar üzerinde, mermer kaideli dört ahşap sütunu bulunan) etkili bir kapıdan giriliyor. Bu bölümün küçük metruk bir bahçesi ortasında, Divanhane'nin ortasındaki ile aynı üslupta pek zarif bir mermer havuz var; fakat göbek fıskiyesi kırılmış.

Amcazade Yalısının mimari yapısı O. Erdenen'in "Boğaziçi Yalıları, c:1"de Behçet Ünsal'ın değerlendirmesindeki anlatımından: Bu meşruta yalı, aşıboyalı rengi nedeniyle, *Kırmızı Yalı* diye de anılır; Köprülü Yalısı da denilir. Bugüne selamlık bölümünün kabul salonu (Divanhane) kalmıştır. Şimdiye kadar bu yalının daha çok süslemeleri üzerinde durulmuştur. Oysa planın eyvanlı şekli ile ve bunun cephelere intikali ile çok daha dikkate değer bir mimarisi vardır.

Divanhane'de havuzlu orta mekâna açılan üç eyvan, üçlü yonca yaprağı çizimli bir plan gözlenmektedir. Her biri döşemeden bir kademe ile yükselen eyvan girintileri üç taraftan sedirler ve pencerelerle kuşatılmıştır. Türk mimarisinde görülen Orta Asya kaynaklı eyvanlı plan kompozisyonu Anadolu'dan girip Bursa'dan geçerek Boğaziçi'nde de görülen bu düzenleme böylece tarih içinden ve çok eski bir geçmişten geliyor, bu nedenle de önem arz ediyor. Salonu bir taşlıktan geçilerek, geniş kapıdan girilmekte idi. Girişin sağ ve solunda yerli dolapları ve solda baş odaya geçit veren ikinci bir kapısı vardı. Bu planın esas tüm şekli ile harem ve müştemilat yapıları restitüsyon durum planında belirtilmiş bulunuyor.

Fasadlar ise geleneği aşan bir yeni görüntü arz etmektedir. Bir kere dikey sıra pencereler yatay şerit pencere şeklinde dönüşmüştür ve pencere tepeleri dolu bırakılmıştır. Böylece hem denize çepeçevre

açılmış salon, hem yakıcı öğle güneşine kapalı tutulmuş olmaktadır. Bu aynı zamanda doluluk-boşluk uygulaması ile cephelerde bir kontrast sanat uygulaması da olmaktadır. Sonra da cephe kaplamasında yalı baskısının yerini alan lambalı ve dikey paşalı arkatürler ile fasadı tek düzeliğe çizgiler ile zıddına bir güzellik (kontrast) oluşturuyor.

Dış mimarinin bu sadeliğe karşın iç mimaride, birazda fazla yüklü, çiçekli zengin ve rengin süsleme sanatına yer verilmiştir. Bu da Türk mimarisinin esas espri ve ilkesine uygun düşmüştür. Burada G. Fosatti'nin (1809-1883), İstanbul'da iken, yaptığı bir tasarımında yabancılaştırma ve çizim hataları ile yalı salonunun karakteri değişik bir biçime sokulmuştur. XVII. yüzyıl sonunun bu fasadındaki pencere tipini ancak XX. yüzyıl modern batı mimarlarının yapıtlarında bulabilirsiniz. Klasik Türk sahil mimarisinin bize kalan bu yadigarı Türk sivil mimarisinin emsalsiz bir örneğidir. Çevresine ve fonksiyonuna göre malzeme ve form uygulayan bir mimari; asıl sanat işte budur.

Bu sahil evi Wright'ın (Amerikalı mimar) yapıtı Şelale evini (1936) hatırlatıyor; malzeme ve biçim farklı ama su üstüne çıkış esprisi aynı. Ne yazık ki yapının mimarını bilemiyoruz.

Yalı hakkında 2023 yılında medyada yazılanlar

Zaman için kaderine terk edilen Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, 1990'lı yıllarda yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Anıtlar Kurulu devreye girerek yalının restore edilmesi için kamu kurumları ile yazışmalar yaptı ancak sonuç alınamadı. Yıkılma riskine karşı askıya alınan tarihi yalının kaderi, 2007 yılında değişti.

Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı'na ait olan yalı için "restore et-işlet-devret" modeli ile Vakıflar Meclisi'nin 11 Nisan 2007 tarihli kararı ve dönemin Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin'in 24 Mayıs 2007 tarihli onayı ile Ali Ağaoğlu'na ait Akdeniz İnşaat ve Eğitim Hizmetleri A.Ş. ile 25 yıllık kira sözleşmesi imzalandı. Yalının restorasyonu ve imar planları yıllardır yılan hikayesine dönmüş durumda. Tarihi yalı ile ilgili en son gelişme 11 Haziran 2018 tarihli İBB Meclis oturumunda yaşandı.

İBB'den tarihi yalı için hazırlanan 1/1000 ve 1/5 binlik plan değişiklikleri tekliflerinin yeniden değerlendirilmesi istendi. Hazırlanan plan değişikliğinin gerekçesinde; söz konusu parselde 1. grup korun-

ması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiş Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Yalısı ile birlikte daha sonra yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Külliyesi'ne ait Divanhane binası Kuzey Yalısı (Aynalı Yalı), Hasan Ağa Konağı, Harem Yalısı (Affan Bey Yalısı), Güney Yalısı (Hüseyin Paşazade Ahmet Bey Yalısı) kalıntıları, havuz, kuyu, fıskiye, rıhtım ve eski Üsküdar yolu olmak üzere 1 ve 2. grup tescilli eski eser yapılar bulunduğu anlatıldı.

Tescilli yapılardan Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Yalısı dışındaki yapıların, mevcut planda yer almadığı kaydedildi. Teklif edilen planda; 1 ve 2. grup tescilli yapılar, yol ve rıhtımın onaylı restitüsyon projeleri doğrultusunda plana işlenmesi istendi. Sahil yolunda bulunan cep otoparkı ilgili kurul kararı doğrultusunda iptal edilerek parsel bütünlüğü sağlandı. Parseldeki "yeşil alan" fonksiyonunun değiştirilerek yerine "turizm" fonksiyonu getirilmesi istendi.

Bu plan teklifine Yeşil Alan ve Tesisler Yapım Müdürlüğü olumsuz görüş bildirdi. Müdürlük, Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Külliyesi'ne ait yapılar ile rıhtım ve yolun tescil kararı bulunması nedeniyle imar planlarına işlenmesi uygun bulundu ancak toplam 8 bin 711 metrekarelik parselin 5 bin 187 metrekaresinin 13 Şubat 2020 tarihli oturumunda yürürlükteki plandaki gibi "park" olarak korunmasını istedi. Ulaşım Planlama Müdürlüğü de yerel ulaşımda araç kullanımını teşvik etmek yoluyla bölgesel ulaşım sistemi içerisinde yeni bir ulaşım talebi oluşturacağından teklifi uygun bulmadı.

Raporda, gönderilen belgelerde konunun uzmanları tarafından yapılan incelemeler sonucunda, parselin güney batı ucundaki rıhtım ve yaya yolunun kullanımına ilişkin deniz tarafına eklenen rıhtım büyümelerine ait bilgi ve belgeye rastlanmadığı belirtildi.

Teklife ilişkin İBB Planlama Müdürlüğü değerlendirmesinde de "yeşil" vurgusu yapıldı. Boğaziçi Kanunu'na göre Boğaziçi'ndeki yeşil alanların korunmasının esas olduğuna dikkat çekildi. Yeşil alan fonksiyonuna sahip parselin eşdeğer bir alan gösterilmeden iptal edilip turizm tesisi alanına alınması mevzuata aykırı bulundu.

Son kurul kararını ve plana ilişkin görüşleri değerlendiren AKP'li ve CHP'li meclis üyelerinden oluşan İmar ve Bayındırlık Komisyonu da plan değişikliği teklifinin reddedilmesini uygun buldu. Komisyon raporu meclis oturumunda oybirliği ile kabul edilerek tarihi yalıyı otele çevirecek plan değişikliği reddedildi.

Mimar Sinan Genim, 2022 yılında yazdığı makalesinde sorumluları duyarlı olmaya davet ediyor: "Amcazâde Yalısı ve Divanhanesi hem uzun bir tarihi geçmişi hem mimari anlayışı hem planlama ilkeleri hem de ihtiva ettiği nakışlar açısından korunması gerekli en önemli kültür varlığı olmasına karşın ne yazık ki uzun bir süredir kaderine terk edilmiş haldedir. Türk kültür ve mimarisinin günümüze erişen bu eşi bulunmaz örneğine en kısa zamanda sahip çıkıp yok olmasını önlemek geleceğe borcumuzdur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün acilen konuyu gündemine alıp, çözüme kavuşturmasını, yüzyılların kültür mirasının yok olmasının önlenmesini beklemekteyiz."

Boğaza nazır arazide; 1. grup korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiş Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Yalısı ile birlikte daha sonra yapılan kazılarda ortaya çıkan Divanhane binası Kuzey Yalısı (Aynalı Yalı), Hasan Ağa Konağı, 1. Harem Yalısı (Affan Bey Yalısı), 2. Harem Yalısı (Köprülüzade Ahmet Bey Yalısı), Güney Yalısı (Hüseyin Paşazade Ahmet Bey Yalısı) ve rıhtım kalıntıları bulunuyor.

ŞERİFLER YALISI

Emirgan

Avrupa sahillerindeki en eski yalı olan Emîr Gûne Sahil Sarayı bilinen adıyla Şerifler Yalısı'ndan günümüze yalnızca selamlık kısmı kalmıştır. **Abdülhak Şinasi Hisar**, Boğaziçi yalılarının muhafaza edilmeleri ve yıktırılmalarına müsaade edilmemesini önerdiği bir makalesinde; Şerifler Yalısı'nı da dahil ettiği yalılar listesi içinden seçilecek bir tanesinin bir Boğaziçilinin yaşadığı bir ev numunesi olmak üzere Boğaz müzesi olarak açılmasını önermektedir.

Bölgenin adının nereden geldiği konusu tartışmalı. Bazı kaynaklarda Boğaz'a özgü bir çiçek olan erguvandan geldiği kayıtlıdır. Ancak en yaygın söylence Ermeni asıllı İstanbul tarihçisi Eremya Çelebi Kömürcüyan'da geçen bir kayda dayanır. Buna göre semtin ismi, asıl adı Yusuf olan bir İranlı asilzadeden gelmektedir.

Emirgân-Emirgan çok eski bir yerleşim bölgesi değildir. Antik çağla ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak Bizans döneminde isminin "Kiparodis" olduğu tarihçi İnciciyan'da kayıtlıdır. Bu kelimenin de Rumca'da "serviler" anlamına geldiği bilinmektedir. Bu adın verilmesinin sebebi ise yörenin o dönemde servi ormanları ile kaplı olmasıdır. "Kiparodis" ismiyle, İstinye'ye doğru inen yol ise önceleri orada bulunan heykelin anısına "Trevia" ismiyle anılmıştır. Emirgân, İstanbul'un fethinden sonra yüzyıl boyunca boş kalmış; rağbet görmemiştir. Emirgan'da yerleşim XVI. yüzyılın ortalarında, Sadrazam (Sokolovic) Sokollu Mehmet Paşa'nın nişancılarından Feridun Bey'e (Feridun Ahmet Paşa-ö.1583) bu büyük alanın temlik yoluyla verilmesi sonrasında "Feridun Bey Bağları" ve "Feridun Paşa Bahçesi" olarak anılan bölge, IV. Murat (d.1612-ö.1640) zamanında Emîr Gûneoğlu Yusuf Paşa'ya (ö.1640) ihsan edilmesinin ardından "Emîr Gûne Bahçesi" ve "Mirgün" ismiyle anılmış, bu isim zamanla Emirgân'a dönüşmüştür.

O dönemde korusuyla birlikte tüm Emirgan bu şahsa aittir. Önceleri bir yazlık köşk ve müştemilatı yapılmış. Bunları bir av köşkü ve bahçeler takip etmiş. Böylelikle semt iskân edilmeye başlamıştır. Bu bahçeler güzelliğiyle ünlenmiş ve Feridun Bey Bahçeleri diye anılır olmuş. XVI. yüzyılın Feridun Bey Bahçeleri ise XXI. yüzyılın Emirgân Korusu'dur.

Emirgân'ın ismi İranlı bir asilzade olan Emîr Gûneoğlu Han'dan geldiğini söylemiştik. Emîr Gûneoğlu 1635'teki Revan Seferi sırasında kaleyi Sultan IV. Murat'a savaşmadan teslim etmiş. Sultan tarafından İstanbul'a getirilmiş ve Yusuf Paşa adını almış.

IV. Murat ve Emir Gûne ile ilk karşılaşmalarını Seyahatname'sinde ayrıntılı olarak anlatan Evliyâ Çelebi, Emîr Gûne Sahilsarayı ve bahçelerinden de sözetmiştir. Öyle ki aşağıda alıntılanan ifade ve tasvirleri yüzyıllar sonra bile Emirgân semtine değinmek isteyen birçok yazar tarafından tekrar tekrar kullanılmıştır.

"Murat Han-ı rabi Revan'ı fethedip Revan Hanı bulunan (Mirgüne Yusuf Han'ı) İstanbul'a getirip bu cây-ı çemenzarda bir bahçe inşa ederek Emir Gûne Han'a ihsan eyledi. İbrahim Han'ın cülusunda âkibet-endiş Kara Mustafa Paşa 'ihtimal ki Acem'e firar eder' diye Mirgune Han'ı katl eyledi. Sonra bu bahçe de padişahlara mahsus oldu. Cümle binası tarz-ı Acem üzere tarh olunup dört duvarı billurdan bir de hamamı var. Bu hamam gül gülistan içre vaki olup andelibanın aşiyanlarında peçelerine gada verdikleri derun-i hamamiden temaşaedilir. Bu bağın taşrasında binlerce der ahat bâlâ vardır. Sayelerinde cümle âşıkân cilvelenip kesb-i taravet ederler."

"Şerifler Yalısı" konulu yüksek lisans tezinde (haz. Zehra Dilek), semte adını veren Emîr Gûne Sahilsarayı, Boğaziçi'nin Avrupa yakasından günümüze ulaşmış en eski yalısı olan *Şerifler Yalısı* ile adeta bütünleşmiş, literatüre birbirinin devamı yapılar olarak geçmiştir, saptaması doğru olarak yapılmış ve devamla toplu bir değerlendirme okumaktayız: "Bazı tarihçiler, *Şerifler Yalısı*'nın üslup özelliklerinin sonraki devirlere ait olduğunu kabul etmekle birlikte, Emir Gûne Sahilsarayı'nın bir parçası olduğunu iddia etmişlerdir. Murat Belge; Şerifler Yalısı'nın Emir Gûne Sahilsarayı'nın kalıntıları üzerinde inşa edildiğini ifade etmiş, Reşat Ekrem Koçu; birçok tamirle eski simasını hayli değiştirmiş olmasına rağmen, 17. asır ortalarına ait meşhur Emir Gûne Sahilsarayı'nın bir parçası olduğunu öne sürmüştür. Jack

Deleon ise, yapının 18. yüzyılda Feyzî Beyzâde Mehmed Bey (ö.1816) tarafından müstakil bir yalıya dönüştürüldüğünü, Emir Gûne Sahilsarayı'nın Divanhânesi olduğunu belirtmiştir. 1776 tarihli Kauffer'in Boğaziçi haritası, *Şerifler Yalısı*'nın Divanhânesi'nin, Emîr Gûne Sahilsarayı'nın Divanhânesi olduğu iddialarını çürütmektedir. Bu haritada, *Şerifler Yalısı*'nın yerinde, Emîr Gûne Sahilsarayı'nın Divanhâne'si olduğunu tahmin ettiğimiz bir yapı görülmektedir. Yapının son kullanıcısı Şeyhülislâm Vassâfzâde Esad Mehmed Efendi'nin ikamet ettiği döneme rastlayan bu haritada görülen yapı T planlı görünümündedir ve haçvari planlı *Şerifler Yalısı*'nın aksine deniz yönüne değil, bahçeye doğru açılmaktadır."

Emirgân (günümüzde Emirgan denmekte) adı her ne kadar buraya yerleşmiş olan Emir Gûneoğlu Tahmasb'dan geliyorsa da, dönem IV. Murat'ın saltanat yıllarıdır. Bu nedenle ömrü 28 yıl gibi kısa olmuş bu padişahtan söze girmek istedim.

Alphonse de Lamartine yazmış olduğu "Osmanlı tarihinde" IV. Murat'ı anlatırken şunu söylemekte: "Diktatörlere ihtiyaç duyan milletler çok talihsizdir. Padişahın otoritesini yeniden ihya edilmesi sırasında erdem yerine tedhişin kullanılması ancak kanla yoğrularak gerçekleşmiştir. Kılıç ve kement devletin tek ve en önemli damarları olmuştur."

Bunu söylemesinin elbette bir nedeni var; IV. Murat en az Yavuz Sultan Selim kadar kıyıcı bir padişah olmuş. Philip Mansel "Konstantiniyye" kitabında, IV. Murat geceleri şehirde dolaşıyor ve elinde tütün ya da kahveyle yakaladığı herkesi idam ettiriyordu. Hatta, Bokowski'ye bakılırsa, gerdanı yağlı olanların kellelerini kestirmekten bilhassa zevk alıyordu. Cesetler, ertesi sabah kaldırılmak üzere sokaklarda bırakılıyordu. Osmanlı tarihindeki tek Konstantiniyye (İstanbul) Müftüsü idamı, 1 Ocak 1634 tarihinde IV. Murat'ın emriyle gerçekleşmişti. IV. Murat öyle bir dehşet saçmıştı ki, "kimse Padişah hakkında tek kelime edemezdi, hatta evinde bile. Hanedanın en gaddar mensubu olan IV. Murat, 1635 yılında, Konstantiniyye'ye –İstanbul'a– büyük sayılarda gelmeye başlayan Ermenileri de idam ettirmeye kalkışmış, kendisini bu fikrinden Vezir-i Azam'ı caydırmıştı."

Osmanlı tarihinde ilk kez görülen şeyhülislam idamı konusunda İslam Ansiklopedisine başvurmaktayım: "1632 yılı başlarında sipahilerin ayaklanması ve Hâfız Ahmed Paşa'nın idamı ile sonuçlanan

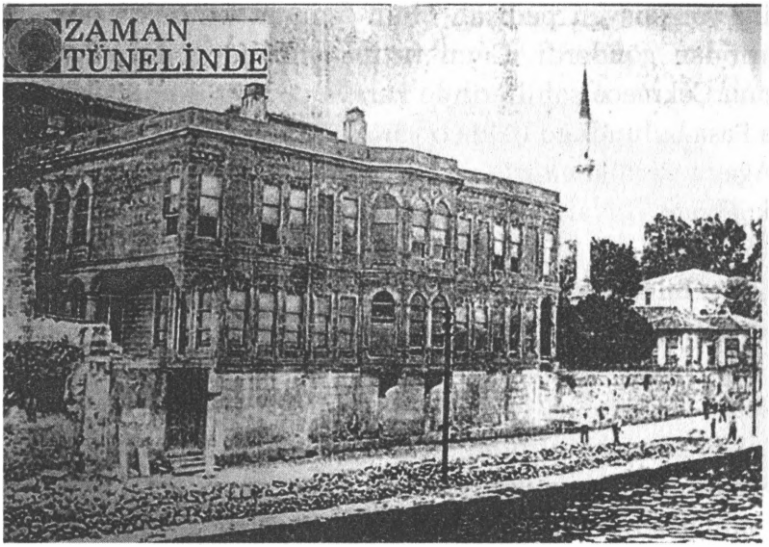

Şerifler Yalısı eski hali, Tarihi Kentler Birliği internet sayfası.

olaylar sırasında Şeyhülislâm Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi azledilerek meşihat Ahîzâde Hüseyin Efendi'ye (d.1572) verildi (10 Şubat 1632).

İki yıla yakın bir süre bu makamda kalan Ahîzâde'nin şeyhülislâmlığı sırasında IV. Murat Bursa'ya giderken halkın şikâyeti üzerine herhangi bir soruşturma yapmadan İznik kadısını idam ettirmişti (bazı tarihçiler, yoldaki karları temizletmediği için padişahın öfkelendiğini yazmaktadır, e.m.). Bursa seyahatinde av vesilesiyle uğradığı İznik'in kadısını yolların tamirindeki ihmali sebebiyle astırması ilmiye kesiminde tepkilere yol açtı. Âlim bir zat olan Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi, ulemânın nefretini çekmenin tehlikeli olacağını padişaha bildirmesi için Kösem Sultan'a bir tezkire yazdı. Diğer taraftan Hüseyin Efendi'yi çekemeyen bazı garazkârlar ise onun padişahı hal için gizli toplantılar yaptığı yolunda haber yaymışlardı. Bunun üzerine Vâlide Sultan da Bursa'da bulunan IV. Murat'a şeyhülislâmın tezkiresi ile birlikte bir mektup göndererek İstanbul'da durumun karışık olduğunu ve acele gelmesini bildirdi. 1 Ocak 1634, gittiği Bursa'da kaldığı beşinci günde ava çıkmış bulunan padişah haberi alınca hemen İstanbul'a gelip şeyhülislâmın ve oğlu İstanbul kadısı Seyyid Mehmed Efendi'nin Kıbrıs'a sürülmesini emretti. Ahîzâde ve oğlu ayrı ayrı gemilere bindirilerek yola çıkarıldı. Fakat

öfkesini yenemeyen padişah ölüm fermanı vererek bostancıbaşıyı arkalarından gönderdi. Gemi fırtına yüzünden daha Marmara'da iken onu Çekmece sahillerinde karaya çıkarttı. Kendisi de yanında Abaza Paşa bulunduğu halde o yöreye gidip Bostancıbaşı Duçe Mehmed Ağa'ya verdiği emirle gemiden alınan Ahîzâde Hüseyin Efendi Büyükçekmece civarında boğdurdu ve cesedinin bulunmaması için kumsala gömüldü (7 Ocak 1634). Oğlu ise bindiği gemi denize açılmış olduğundan kurtuldu. Osmanlı geleneğinde ilmiye sınıfında en ağır ceza sürgün iken IV. Murat'ın ilk kez bu kuralı çiğneyerek önce bir kadıyı, sonra da bir şeyhülislâmı idam ettirmesi çeşitli huzursuzluklara sebep oldu. İdam kararında, şeyhülislâmın askerin ayaklanması sırasındaki tutumunun ve özellikle IV. Murat'ın kardeşlerini öldürmeyeceğine dair verdiği söze asker adına kefil olmasının da etkili olduğu söylenmiştir."

Üstelik Ahîzâde padişahın emirleri doğrultusunda, özellikle de yasaklar konusunda fetvalar yayınlanmıştır; tütün-sigara yasağı örneğinde olduğu gibi.

Padişah IV. Murat, sadrazam Ali Paşa'nın neden olduğu idamları seyrede seyrede kan görmeye ve zalimliğe alışıyordu. Önce sadaret makamında gözü olduğundan kuşkulanılan Mısır Beylerbeyi Mehmet Paşa idam edildi. İki gün sonra yeniçerilerin hoşnutsuzluğu sonunda kayınbiraderi Bayram Paşa'yı görevden almak zorunda kalınca, onu Divan'a çağırdı. Yargılanmasını izledikten sonra kafasının vurulmasına tanık oldu.

Revan Seferi

Sultan IV. Murat, tıpkı atası Kanuni Sultan Süleyman gibi, üç yüz bin kişilik bir orduyla Bağdat'ı yeniden ele geçirmeye hazırlanıyordu. Sadrazam, İran'a yapılacak seferin hazırlıklarını yürütmek için bir süre önce Halep'e gitmişti.

Daha önce bastırılan isyan, Şam kenti kadar kaynaşan Halep'te yeniden baş gösterdi. Yeniçeri ağası isyancılar tarafından görevinden alındı.

Sadrazam, sarayında taş yağmuruna tutuldu. Muhafızları, ayaklanmanların öfkesinden canlarını zor kurtardı. İsyan suçluların kanlarıyla bastırıldı. İsyancılara karşı koymasına rağmen çavuşların başı da

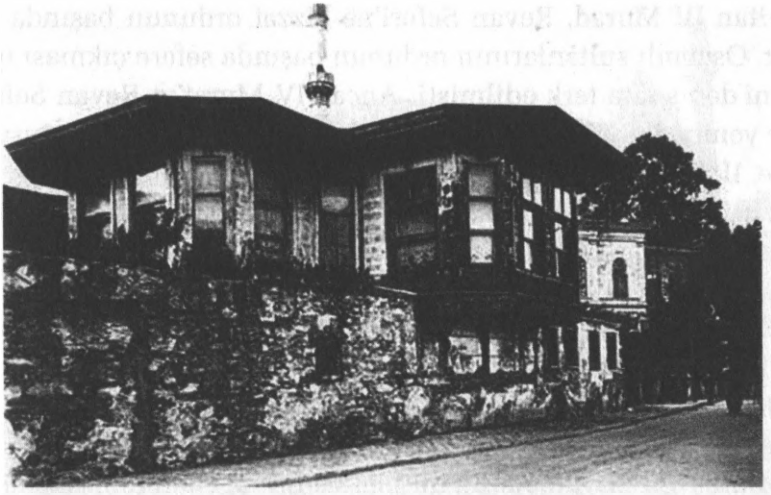

Şerifler Yalısı eski hali, Tarihi Kentler Birliği internet sayfası.

ölümden kurtulamadı. Aşırı özveri göstermesinden dolayı askerlerin husumetini üzerine çeken ağa, sadrazam tarafından İstanbul'a yollanmıştı. Yolda kendi ölüm fermanını taşıyan bir mabeynciye rastladı. Bu işte bir hata olduğunu mabeynciyi inandıran ağa, İstanbul'a gidip durumu düzeltmek için izin kopardı.

Fakat sadrazam kadar insafsız olan IV. Murat, "Seni adi yalancı hem askerleri ayaklanmaya kışkırtıyorsun hem de bağlılığını kanıtlamak için onlara karşı dövüşüyorsun. Tez kellesini vurun" dedi.

İstanbul'da başka idamları da onayladı. Bir süre sonra padişahın en zarif gözdelerinden biri haline gelmiş olan eski isyancı Abaza Paşa da bazı Ermeni önderlerden rüşvet aldığı gerekçesiyle, hem Ermeni önderlerinin hem de Abaza Paşa'nın kellesini vurdurdu.

İki yüz bin askerin ortasında Üsküdar'da kurulmuş olan padişahın otağı bu idamdan sonra İran seferi için kaldırıldı. IV. Murat'ın ilk İran seferine fethettiği kalenin adıyla Revan seferi adı verilir. Yanında Şeyhülislâm Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi bulunduğu halde Üsküdar'dan hareketi 28 Mart 1635 tarihine rastlar.

Lamartine'in anlatımıyla; Sultan IV. Murat Erzurum'a, Timur'un ve İskender'in dönüşlerini anımsatan bir törenle girdi. Kentin dışından itibaren yedi buçuk kilometre uzunluğunda sağlı sollu iki sıra halinde, üç yüz bin piyade ve atlı padişahlarını karşılamak üzere dizilmişlerdi.

Sultan IV. Murad, Revan Seferi'ne bizzat ordunun başında katılmıştır. Osmanlı sultanlarının ordunun başında sefere çıkması usulü, Kanunî'den sonra terk edilmişti. Ancak IV. Murat'ın Revan Seferi'ne kadar yeniçerilerin teşvikiyle III. Mehmet (1566-1603) Avusturya Seferi'ne, II. Osman ise 1621'de Lehistan Seferi'ne iştirak etmişti. Diğer yandan IV. Murat'ın Anadolu'da asayişi sağlayıp, sosyal ve iktisadî düzeni tesis etmek isteği Revan ve Bağdat Seferi'nin amaçları arasındadır. IV. Murat'ın gerek Revan gerekse Bağdat seferleri, Anadolu'daki zorbaları ve mütegallibe denilen bir zümreyi temizlemesi açısından pek önemlidir; bu arada iftiraya uğrayan ve husumete kurban giden şahısların da bulunduğuna şüphe olmamakla beraber zorbalıkları sabit olan birçok suçlu ortadan kaldırılmıştır.

Günümüzde Erivan olarak bilinen ve Ermenistan'ın başkenti olan Revan şehri, Alagöz dağının güneydoğusunda denizden 1.000 metre yükseklikte kurulmuş olup İran ve Kafkasya arasında önemli bir geçiş yolunu teşkil etmektedir. Revan, Safevîler açısından stratejik bir şehir olmakla birlikte Revan Kalesi küçük ise de hudut üzerinde bulunması sebebiyle stratejik önemi büyüktü. Zaten IV. Murat'ın asıl maksadı Bağdat'a sefer düzenlemek olup, Revan'ın stratejik konumundan dolayı seferin güvenle yapılması için öncelikle Revan'ın fethine karar verilmişti.

Padişah ordunun yürüyüşü sırasında uğradığı yerlerde görevlerini ihmal edenleri, haklarında şikâyet olan kadıları, vezirleri veya tütün içenleri cezalandırıp İzmit, Eskişehir, Konya, Kayseri yolunu takip etti. Sivas'tan ayrıldıktan sonra Sınır ovasında Anadolu ve Rumeli askerine kendisinin de iştirak ettiği büyük bir savaş manevrası yaptırdı. Bu sırada Sadrazam Tabanıyassı Mehmet Paşa (IV. Murad saltanatında 18 Mayıs 1632-2 Şubat 1637 tarihleri arasında dört yıl sekiz buçuk ay sadrazamlık yapmıştır) hazırlıklarda bulunduğu Erzurum'dan gelerek Bayburt civarında orduya katıldı. Rivayete göre 200.000 asker, yirmi beş balyemez [özellikle kale dövmek için kullanılan orta çapta uzun menzilli **top]** ve 100'den fazla şâhî topla (Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almak için döktürdüğü büyük **top "şahi"** adını taşır.) altı günde Soğanlı yaylasını geçip İran serhaddi olan Kars'a ulaştı 17 Temmuz 1635 ve oradan İran topraklarına girdi.

26 Temmuz'da Revan önüne geldi. Kaleden epey uzak bir yerde kurulan otağını surlara daha yakın bir yere naklettirdi ve sonradan

Şerifler Yalısı günümüzdeki hali, Tarihi Kentler Birliği internet sayfası.

buraya Hünkâr tepesi denildi. Revan on bir günlük direnişin ardından teslim oldu 8 Ağustos 1635. Revan Seferi sonunda Osmanlılar galip gelmişlerdir. Safevî ordusu kadim dönemlerdeki birçok örnek gibi Osmanlıların karşısına çıkamamıştı ve en nihayetinde bir haftalık kuşatma sonrasında Revan Kalesi Osmanlıların eline geçmişti. Sekizinci gün, 11 Ağustos 1635 tarihinde kale fethedildi. Safevîler, "Kabûl buyurun pâdişâhım" diye aman dilediler. Sekiz günlük siper savaşı Revan'ın cesaretini ve cephanesini tüketti.

Şah Abbas'ın ölümü ardından oğlunu daha önce öldürmüş olduğundan Safevi tahtına çocuk sayılabilecek torunu Şah Mirza Safi Abbas geçmişti (1628). Safi, annesini, bir cariyesini, kendisini eleştirme cesareti gösteren vezirlerin hepsini öldürtmüştü. Komutanlar da zafer kazansalar bile sonrasında canlarından emin olamayacakları düşüncesi hâkim oldu. Büyük Şah Abbas'ın mirzalarından ve gözde komutanlarından Emir Gune böylesine liyakatsiz bir şaha hizmet etmekten utanç duyuyordu.

Şah'ı kendi haline bırakıp, tek başına bağımsız olarak talihini denemek istiyordu. Silahının onuru için çok şey, fakat İran'ın selameti uğruna pek az şey sayılacak biçimde, kendi yaşamına karşılık rehineler aldıktan sonra, teslim koşullarını görüşmek üzere Sultan Murat'ın

karargahına gitti. Peşinden gelen komutanları kılıçlarını boyunlarına asmışlardı. Padişah Revan'ın komutanına üç hilat giydirdi.

Padişah, kale hâkimi Emîrgûneoğlu Tahmasp Kulu Han'ı muhteşem bir merasimle huzuruna kabul edip şahın kaleye yerleştirdiği Mîr Fettah kumandasındaki Mâzenderanlı tüfekçileri serbest bıraktı ve kalenin tamirini emretti. Annesiyle birlikte teslim olan, mezhep değiştiren ve Osmanlı hizmetine giren Emîrgûneoğlu'na Halep beylerbeyiliğini verdi. Sünnî mezhebine girdiği ve ismi Yûsuf Paşa'ya dönüştürüldüğü halde daima eski adıyla anılan bu şahıs, iki ay kadar kaldığı Halep'te dikkat çekici hareketlerinden dolayı şikâyet üzerine azledilip padişah tarafından yanına çağrılmış ve kendisine vezâret haslarından başka Boğaziçi'nde bir bahçe (Feridun Paşa bahçesi, şimdiki Emirgân), Ahırkapı'da bir saray ve Kâğıthane'de bir çiftlik verilmiş, mûsikiye vukufu, eğlence ve sefahat işlerindeki tecrübesinden dolayı padişahın yakınlarından biri olmuştur.

Padişah, kale ahalisinin suçlarını affetti. Revan Kalesi tamir edilip içine on iki bin asker ve cephane konulup muhafızlığı Murtaza Paşa'ya verilmişti. Sultan Murat'ın Revan Seferi'ne gidişi ve dönüşü 10 ay sürmüştü. Revan'dan ayrılan Safevi ordusu birkaç gün sonra Şam ve Karaman beylerbeyi tarafından yok edildi.

Emirguneoğlu Tahmasb Kulu Han Halep'te ancak iki ay kalabildi. Çünkü oranın halkını gücendirmişti. Sultan Murat bu kez İzmit'e gönderdi ve sonra kendisiyle birlikte İstanbul'a getirdi. Boğaziçi'nin bu güzel kıyılarını ve üzerindeki koruyu hediye etmiştir. IV. Murat'ın onun adını "Yusuf Paşa" olarak değiştirmesine rağmen İstanbul halkı Yusuf Paşa'ya Emir-i (Emuri) Kun adını takmıştır. Pek de edepli olmayan bu lakabı ise tarihçiler, Emir Gune, Emirgüneoğlu şekillerine çevirmiştir. Giderek bu isim halk arasında Emirgan olarak kullanılmaya başlamıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar "Beş Şehir"inde sıralıyor; IV. Murat'ın kendisi de Boğaz'ı seviyordu. Fındıklı Köşkü'nü genişletmişti. Beşiktaş Sarayı'nı da kuran odur. Emirgan'daki büyük yalıyı kendisi yaptırmış ve musahibi Mirgune oğluna hediye atmişti.

Sultan İbrahim'in tahta geçişiyle birlikte Emir Gûneoğlu Yusuf Paşa'nın elinden alınan ve içerisinde Ferîdûn Ahmed Paşa'nın köşklerinin de bulunduğu arazi, sonraki sahibi Kara Mustafa Paşa (ö.1644) tarafından daha da güzelleştirilmiştir. Hammer, Emîr Gûne Sahilsa-

rayı'nın yerinde önceleri gece tanrıçası olarak *Hekate*'ye adanan bir tapınak bulunduğundan ve onun esrarlı temelinin neşe ve eğlence için elverişli olmayışından bahisle, bu yerlerin Emîr Gûneoğlu ve Kara Mustafa Paşa'ya şans getirmediğini ifade etmektedir. Ona göre *Hekate*'nin uğursuzlukları bunlarla da bitmez; Reis Mahmut Efendi ve Valide Kethüdası Yusuf Ağa (ö.1805) gibi sahilhâne sahiplerinin idamla son bulan kaderlerine de tesir eder.

Padişah İbrahim'in oğlu, IV. Mehmet (Avcı Mehmet) döneminde ise bu bölge, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya tahsis edilir. Ancak Paşa Viyana'yı fethedemeyince idam edilir. Emirgan, Sultan III. Ahmet (1673-1736) döneminde Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi'ye (ö.1644), daha sonra oğlu Mehmet Salim Efendi'ye (ö.1722), I. Mahmut (1696-1754) döneminde ise, Şeyhülislam Vassaf Abdullah Efendi'ye verilir (ö.1761). Vefatı sonucunda oğlu Esad Mehmet Efendi'ye (ö.1778) geçmiş.

Padişah I. Abdülhamit (1725-1789) dönemine gelindiğinde ise onun emriyle bölgenin bir kısmı, bir imarete bağışlanmıştır. Geriye kalan, büyük bölümse parsellenerek, buraya yerleşmek isteyen halka satılmıştır. I. Abdülhamit 1779-1780 yılları arasında buraya camii, meydan çeşmesi, hamam ve çok sayıda dükkân yaptırmıştır. Rumelihisarı'nda bulunan gümrüğü de buraya taşıtır.

Zehra Dilek'in (yüksek lisans tezinde) anlatımına göre: "Vassâfzâde Esad Mehmed Efendi'nin 1778'deki vefatından sonra mukataa-i zemin ile zabt edilen arazi üzerinde camii, hamam, değirmen, fırın, dükkân ve yalılar imar edilmiştir. 1718 yılında Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmed Kütüphanesi inşaatında Emirgân'daki köşklerden getirtilen çiniler kullanılmıştır. Bu çinilerin 16. yüzyıla ait oluşu, Ferîdûn Bey'in yaptırmış olduğu köşklerden bazılarının 18. yüzyıl başlarında hâlâ ayakta olduğunu göstermektedir. 1740 senesinde Gudenus, bu köşklerden halk arasında Perili Köşk olarak bilinen bir tanesini görmüş ve tarif etmiştir. Gudenus gibi Miss Pardoe de bu civarda terk edilmiş bir evden bahsetmiştir. I. Abdülhamit dönemine kadar buradaki yapı kompleksi bütün olarak başka ellere geçmemiş, bir kısmı kendi hallerine terk edilmişti. Gudenus ve Pardoe'nin aktardıklarının yanısıra 1765 tarihinde Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sahilhânesindeki eşyaların alınarak, Bab-ı Ali'deki Sadrazam odalarına döşenmek üzere getirtilmesine dair Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge de

bunu kanıtlamaktadır. Zira 1761 ile 1778 arasındaki tarihlerde Vassâfzâde Esad Mehmed Efendi'nin, babasından kendisine intikal eden Emîr Gûne Sahilsarayı'nda ikamet ettiği bilinmektedir."

Semt, III. Selim (1761-1808) zamanında daha da önem kazanır. III. Selim'in Türk geleneği ile Batı tekniğini birleştirme hedefi, Boğaziçi yapılarının görünümlerine değişiklik getirmiştir. Bu dönemde, kişiliğini bulmaya çalışan ve Türk mimarisinin en güzel örnekleriyle bezenen Emirgân'a devlet ricali de rağbet etmiştir. Mısır'ın idaresi Mehmed Ali Paşa sülalesinin eline geçtiğinde, Emirgân da prens ve prenseslerin iltifatına uğramış ve Boğaz'ın en meşhur semtlerinden olmuştur.

II. Mahmut dönemi Bostancıbaşı Defteri'ne göre Emirgan'da zimmet halifesi, defterdar, gümrükçü, kadı, surre emini, müderris gibi pek çok devlet erkanı oturmaktaydı. Ayrıca burada bir Nakşibendi dergahının da bulunduğu yine kayıtlarda yer almaktadır. Yine bu dönemde Emirgan'ın İstinye ile sınırını belirleyen ve Tokmak Burnu diye anılan bölge ise "tokmak" denilen korsanların sığındığı bir yer olmuştur.

Yeniden yalının ilk yapımına dönersek; Yusuf Han burada bir yalı yaptırır. Bu arada İstanbul'da ilk iş olarak "arkadaşı" Sultan Murat'ın buyruğu ile kendine kıyıda bir saray yaptırtan Yusuf Paşa'nın sarayının yerinde ise günümüzde Emirgan Camisi bulunmaktadır.

Gürol Sözen'e göre, Emirgan'ın en eski yalısı Şerifler, yıllardan beri onarıla onarıla yaşanılır yer kimliğinden çok kuru bir müzeye dönüştürülmüştür. Belki de İstanbul'un onarımı en uzun süren yalısıdır Şerifler. Bir yanı onarılırken diğer yanı eskimiştir. Böylesine bir yalının yaşatılması, onun kimliğini bozmadan verilecek olan bir işlevle sağlanabilir ancak. Sözen'e göre, bu yapı Boğaziçi'nde "sudan çıkmış balığa" benzer; *"Boğaziçi sırtını kuşatan koru kıyıda bir yalıyla noktalanır. Bu kıyının en eski yalısıdır Şerifler Yalısı. Şerif Abdülillah Paşa'nın yazlığı olduğu için bu adla anılır olmuştur. Abdülillah'ın dile zor gelişi nedeniyle Şerif'i seçilmiştir.*

Şerifler Yalısı'nın ayakta kalan tek bölümü Selamlık köşkü'dür. Hemen yanında, birbirine köprüyle bağlanan Harem bölümü ise kıyı yolunun kurbanı olmuştur. Haremini kaybeden Selâmlık, denizini de kaybetmiştir. Payandaların desteğindeki kayıkhanesiyle birlikte karacı oluvermiştir birdenbire. Çok kullanılan 'sudan çıkmış balığa'

ben de benzetmeyeyim artık Şerifler Yalısı'nı. Çünkü yapılar da hüzünlenir. Onun hüznü odalarında, sofalarda sesi çıkmayan sevincin sessizliğidir."

"İstanbul'un 100 Yalısında" M. S. Şimşek'in yazdığına göre; "Şerifler Yalısı, Boğaz Muhafızı olan Ağa Hüseyin Paşa'nın mülkiyetindeyken, İstanbul'u ziyarete gelen Sırp Despotu Miloş, Ağanın misafiri olarak bu yalıda ağırlandı. Yusuf Kâmil Paşa, eşi Zeynep Kamil'le beraber İstanbul'a geldiklerinde bu yalıda kaldı (yeri gelmişken aşağıda, Bebek'te Yusuf Kâmil Paşa Yalısı da anlatılacaktır). Sadrazam Mithat Paşa da bir yaz tatilini bu yalıda kiracı olarak geçirdi". Şerif Abdülillah Paşa'nın ikametinden evvel "Ağa Hüseyin Paşa Yalısı" olarak anılan yapı, o tarihten itibaren "Şerifler'in Yalısı", "Şerif Abdullah Yalısı" ve "Şerifler Yalısı" olarak isimlendirilmiştir. Selamlık Köşkü'nde 19. yüzyıl ortalarından sonraki diğer büyük kapsamlı dönüşüm şimdiki yalıyı, şu anda mevcut olamayan harem kısmıyla beraber yaptıran, Sultan II. Abdülhamit zamanında Mekke Şerifi olan Abdülillah Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Müştemilat binası, başoda ve hizmet odası, hizmet odası ile hela arasındaki geçiş koridorlarının, harem binası ile selamlık köşkü'nü birbirine bağlayan köprünün ve İftariye Salonu'nun bu dönemde ilave edildiği, 1892 tarihli belgenin arasında bulunan ve Selamlık Köşkü'nün iç teferruatını gösteren haritadan takip edilebilmektedir. Ayrıca planda bulunmayan muhdes [Yapının özgün biçimlerine uygun olmayan sonradan yapılmış bölümler] iftar salonu'nun dekorasyonu ile sofa ve başoda'dan muhdes olduğu için kaldırılan süslemeler de bu dönemin özelliklerini göstermektedir. Şerif Abdülillah (Abdullah) Paşa da mükellef bir ahşap yalı yaptırmıştır.

Yapının Şerif Abdülillah Paşa tarafından yazlık konak olarak kullanıldığı nakledilmekle birlikte Abdülillah Paşa'nın yapıya kalorifer koydurmuş olması sadece yazlık olarak kullanılmadığını düşündürmektedir. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz Kral Abdullah'ın, çocukluğunda ziyaret ettiği babası Şerif Hüseyin'in küçük amcası Şerif Abdülillah Paşa'nın evinde soba ve yakacak odunların bulunduğunu aktarması ve bu ziyaretin mart ayında gerçekleşmiş olması yapının yaz kış kullanıldığını açıkça göstermektedir. Eski kaloriferi Abdüllillah Paşa koydurmuş, mimar Vedat Bey (Vedat Tek, 1873-1942) yalıyı tamir ederken, pencerelere çift cam koymuş, sonra bu camların dış

taraftakileri kaldırılmıştır. Havalandırma tesisatı vardır. Kalorifer tesisatı tekrar konulacaktır.

1944 yılında İstanbul Ansiklopedisi adına yapının Selâmlık bölümünü ziyaret eden Reşat Ekrem Koçu, o dönemde Harem binasında oturan Abdülillah Paşa'nın eşini rahatsız etmekten çekindiğinden harem binasını gezemediklerini, bu ziyaretten iki sene sonra (1946'da) Harem binasının yıkıcıya satılarak yıktırıldığını nakletmektedir. Koçu, ziyareti sırasında, Selâmlık Köşkü'nde sol kapının üzerinde gördüğü, bugün yapıda bulunmayan, Şükrü imzası bulunan Hicri 1309 tarihli kitabeyi yayınlamıştır.

Yalının süslemeleri ve iç döşenmesi hakkında ayrıntılar anlatan M.S. Şimşek'in yazdığına göre: "İçinde fıskiyeli mermer havuzu da bulunan yalı, iç mimari açısından Boğaziçi'nin en seçkin yalılarından biridir. İç duvarları birbirinden güzel ve çeşit çeşit motiflerle, altın tezhiplerle süslü yalının denize uzanmaya çalışan cumbası yedi tane yelpaze furuş [Ahşap çatkılarda konsol çalışan çıkmalara alttan destek veren göğüslemeler, açılı atkılar] üzerine oturtulmuştur.

Denizden görülen cumbalı ve ortasında kocaman bir fıskiyesi olan salonun etrafında üç geniş şahnişin bulunmaktadır. Fıskiyenin etrafındaki kırmızı tavanın süslemeleri muhteşemdir. Tavanın ortasında bir zamanlar mevcut olan Venedik avizesi ise şu an yoktur. Beylerbeyi ve Dolmabahçe saraylarının avizeleriyle aynı modeldeki bu avizenin nerede olduğu bilinmemektedir. Artık bulunmayan bir başka eşya da bir zamanlar mermer fıskiyenin yanında duran billur şamdandır. Bu salonun arkasında da dikdörtgen bir sofa vardır. Deniz cephesindeki fıskiyeli salonun yanında bulunan mermer döşemeli diğer salonun en ilginç yeri, kapısının iç tarafının süslemeli bir yüklük dolabı şeklinde yapılmış olmasıdır. Bu kapı kapatıldığında, sanki karşınızda iki yanında iki yüklük ve ortasında ocak olan bir duvar görürsünüz. Belki de yalının en orijinal kısmı bu kapıdır."

Sultan Abdülmecit döneminde, camii yanına Muvakkithane ve camii için su deposu inşaa edilmesiyle Emirgan'ın gelişmesi biraz daha ilerleme göstermiştir. Padişah Abdülaziz döneminde yani XIX. yüzyılın ortalarında Emirgan'ın tapu ve harita kayıtlarında ise Hıdiv İsmail Paşa'nın adı ön plandadır.

Emirgan'a 1933-1934 yılları arasında Boyacıköy ile birlikte "Uluköy" adı verilmiş, bir ara "Mirgün" olarak anılmıştır. Bu nedenle iske-

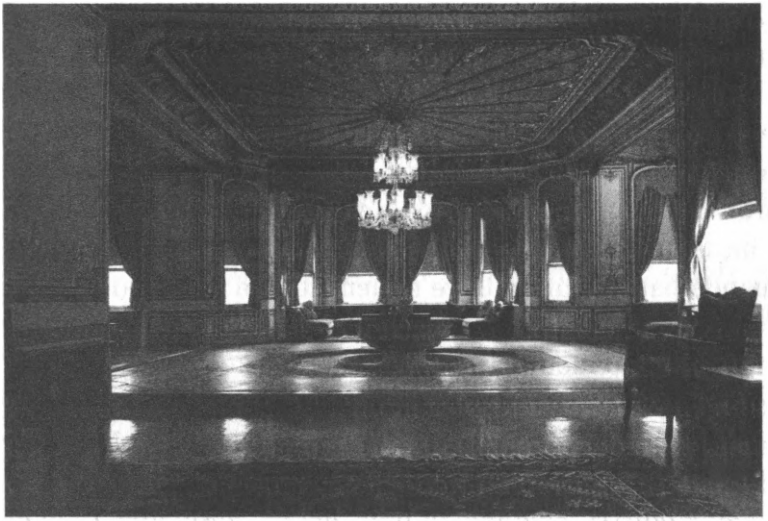

Şerifler Yalısı'nın içi, Tarihi Kentler Birliği internet sayfası.

lesine de "Mirgün İskelesi" denilirmiş. Fakat bu isimler halk arasında tutmadığı için bölgenin adı "Emirgan" olarak kalmıştır. 1956-1960 yılları arasında İstanbul imar hareketleri çerçevesinde açılan "Boğaz sahil yolu" Emirgan'dan da geçirilmiştir. Denizin doldurulmasından sonra, iskele yeniden inşaa edilmiştir.

Günümüzde Emirgan, meşhur korusunun dışında, çay bahçeleri ve sahildeki gezinti yolu ile Boğaziçi'nin güzel semtlerindendir. Çınar ağaçlarının altına kurulduğu için aynı isimle anılan Çınaraltı çay bahçesi, semtin simge yerlerindendir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında tanınmış edebiyatçıların sohbet ettiği bir yer olmuş; bir edebiyat dergisine de [Çınaraltı, 1941-1948 yılları arasında yayımlanmış haftalık Türkçü fikir ve sanat dergisi. Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç tarafından çıkarılan dergi bazı aralıklarla 9 Ağustos 1941-9 Haziran 1948 tarihleri arasında toplam olarak 161 sayı yayımlanmıştır] adını vermiştir. Günümüzde ise Çınaraltı çay bahçeleri, edebi özelliğinden çok turistik yönü ile insanları kendine çeken bir yerdir. Emirgan'da, sahil boyunca yer alan çoğu 1950'ler sonrasında yapılmış olan yalılardan başka, elçilik binaları, Sakıp Sabancı Müzesi ve Şerifler Yalı'sı bulunmaktadır. Semtin tarihinin önemli bir parçası olan, Emirgan Camii ile Emirgan Çeşmesi ise günümüzde yerini muhafaza etmektedir.

Şerifler Yalısı'nın mimari yapısını ve üslubunu 'barok' (ahşap/bağdadi) [Ahşap karkas elemanları arasına 1-2 cm aralıklar ile yatay çakılan tahtaların üzerine sıva uygulaması ile yapılan yapılara bağdadi yapı denir] olarak belirten Orhan Erdenen'in "Boğaziçi Sahilhaneleri"nde (Behçet Ünsal'ı kaynak göstererek) ayrıntılar anlatılıyor:

Barok üslubunda ahşap bağdadi yalının mimarı A. İgnace Melling olan, inşasının aslı XVIII. yüzyıl ortası olarak belirlenebilmiş, yüzyıl başında batı yönünde ilave edilen İftariye odası 60 metrekare ile birlikte 350 metrekare olarak büyütülmüş. 1945'ten sonra yıktırılan Harem binası 900 metrekare olarak ölçülmüş.

"Aslında Mirgune sahil sarayının inşasına 1635'den sonraki yıllarda başlanmış, zamanla yapılan tadiller ile bugünkü planını almıştır. Önceleri görkemli bahçeleri içinde ayrı ayrı iki bina halinde Harem ve Selamlık dairesi lebideryada imiş. Benim gördüğüm 1930 başında bir rıhtım üzerinde bulunmuyor idi. Ve kayıkhanesine, tonoz başı yarım yuvarlak kemerle, denizden giriliyordu; rıhtım üstü tonoz sırtında tümsekli idi. Ve 1930 sonlarında sahil yolu istimlakinde alt kat cephesi için bir duvar şeklinde dönüştürüldü, yalı set duvarı üstünde kaldı. Harem dairesi ise 1947'den sonra enkazcıya satıldı, yıkıldı gitti. Bugüne kalan yalının selamlık kısmıdır.

Planı bahçe ve deniz aksı üzerinde şekillenmiş geleneksel biçimdedir; bahçeden bir renk ile devam ediyor ve üç yapraklı yonca içiminde kuşatılarak sonuçlanıyor. –Bu tarz eyvanlı klasik türde planlama tipidir.– Enteriyör Amca Hüseyin Paşa Yalısı (1699) ve Mustafa Paşa (Sofa) Köşkü (1707) ile emsal teşkil ediyor. Orta sofanın yan taraf eyvanı, büyük bir havuz ve bir su teknesi uzantısı ile, Harem'e doğru bir aks istikameti çizmektedir, bu da klasikleşmiş çok eski bir Türk planı şemasıdır. Ancak diğer yandaki Ocaklı oda (baş oda) Barok stili eğiliminde, bir de tavan koltuk silmeleri ve frizler dekorasyonu bu etkidedir.

18. yüzyıl ortalarına doğru filizlenen Türk Baroku hemen klasik Osmanlı mimarisini terk etmiş değildi. İşte bu yalı da bu olgunun sivil yapı örneğidir. Bahçe içindeki 20. yüzyıl başına ait Bendegan binası 1972 restorasyonunda yeniden inşa edilmiştir. Şimdi idare binasıdır. Emsali belirtilen eserlerdeki gibi bu yalının dikleme pencereleri de enleme şekilde Boğaz'a açılmış idi belki de."

Yusuf Han, dillerden düşmeyen işret meclisleri tertip eder, Sultan da bu meclislerin baş konuğudur. Kendisi, sultanı yoldan çıkaran kişi

olarak bilinir. Şaraba alıştıranın da Bekri Mustafa olduğu söylenir. Samiha Ayverdi renkli anlatımıyla "Boğaziçi'nde Tarih"inde Yusuf Han ile IV. Murat arasındaki eğlence ilişkisini ortaya döküyor: "Revan *sefer ve zaferinin genç padişaha iki hatırası kalmıştı. Biri Revan kalesini teslim ederek Osmanlı ordusuyla taht şehrine getirilen Yusuf Han; diğeri de Yeni sarayın kasırları arasına bir yeni maşuka (sevgili) letafetiyle (güzellik) kondurulan Revan köşkü...*

Dördüncü Sultan Murat devrinin kan kokulu şiddetiyle yatışan idari ve askeri aksaklıkların bir düzene girmesi, cemiyet planında da bir sükûn ve huzur olarak kütleye nefes aldırmıştı. Bu ferahlama, bir kurtuluş hamle ve hareketinin vaadini taşımamakla beraber yine de anarşiyi bir tarafa sıyırıp halkın yüzünü güldürmüş bulunuyordu.

Padişah ise, bir lüzum ve zaruretin verdirdiği kararlarına uygun olarak tatbik ettiği kahve ve tütün yasakları gibi keyfi tasarruf ve tahditlerden arta kalan zamanını, coşkun ve taşkın bir zevk ve eğlence anaforu içinde geçiriyordu.

Padişah, İncili Çavuşlar, Emirgune Han'lar, meddahlar, rakkaslar, hokkabazlar, çengiler, köçekler ve sırasında da alimler, şairler, hafızlar ile zamanını çok renkli, çok hareketli geçiriyordu. Devlet yükünün sipahi ve ocaklı isyanlarının gailesiyle bunalmış başına sığınacak huzurlu bir köşe bulmak iştiyakıyla sık sık Yusuf Paşa'nın yalısına geliyor, çeşitli zevklerin hatta şiddet ve zulüm fırtınalarıyla bile yatıştıramadığı gariplik hisseden, melal ve ıstıraptan bir türlü kurtulamıyordu."

Artık adını Mirgun Han'dan alacak olan bu Boğaziçi köyüne o zamanlar Feridun Bey bahçesi deniyordu. Samiha Ayverdi bahçenin öyküsünü daha gerilere götürüyor: *"Acaba Kanuni'nin meşhur münşeatçısı (resmi mektupçu kâtibi) Feridun Bey, bir yandan malikanesinin arazisini bir cennet bahçesi haline koyarken, bir yandan da münşeatını acaba bu cennetin içinde mi yazmıştı?*

... Mirgun Han'ın Feridun Bey bahçesinden başka Ahırkapı'daki mükellef sarayı ve Kağıthane'deki çiftliği de bu eğlence meclislerinin bir çiçek gibi açılıp kapandığı yerler arasındaydı."

Tütün ve afyondan nefret eden IV. Murat aşırı derecede içki düşkünüydü. Silahdar Mustafa Paşa, Emirgüneoğlu ve Musa Çelebi gibi yakın çevresiyle içki alemleri yapardı. Bazı Avrupalı tarihçiler, onun bazı geceler kendisini bilemeyecek derecede sarhoş olduğunu, bu yüzden de akşam yemeğinden sonra verdiği idam emirlerinin infaz edilmemesini tenbih ettiğini belirtirler.

IV. Murat nasıl öldü?

Nikris hastalığından mustarip olan IV. Murat'ın, bu hastalığı Revan seferi sırasında ortaya çıkmıştı. Bağdat seferi dönüşünde Diyarbakır'da 71 gün kalınması da hastalığı ile ilgili olmalıdır. Bu seferden İstanbul'a döndüğünde hasta olan padişah, bir ara düzelince 1639 yılı Kasım'ında Beykoz taraflarında ava gitti, ancak hasta bir şekilde döndü. Durumunun iyice ağırlaşması üzerine yakın çevresinde bulunanlar içkiyi bırakmasını tavsiye ettiler. Aşırı derecede içen padişah, içki kadehlerini kırarak tövbe ettiyse de, hastalıktan biraz kurtulunca Silahtar Mustafa Paşa gibi bazı kişilerin telkiniyle tekrar içkiye başladı. İçki içtiğinin ertesi günü tekrar rahatsızlanan IV. Murat bir daha yataktan kalkamadı. 8 Şubat 1640 gecesi, 28 yaşındayken kardeşi Şehzade Kasım'ı (21 yaşındaydı) boğdurttuğu odada öldü. IV. Murat üç kardeşini öldürtmüştü. Erken yaşta ölümü aşırı derecede içki içmesine bağlanır. Ölmeden önce Osmanlı hanedanının hayatta kalan tek üyesi kardeşi İbrahim'i öldürtmek istediği, ancak saray halkının bunu engellediği söylenir.

On yedi yıl hüküm sürmüş olan IV. Murat'ın kan dökücülüğü hakkında, Ahmet Rasim "Osmanlı Tarihi"nde şu hükme varmış: *"Tarihin her devresinde mahsus olan hadiseler gösteriyor ki idam ve korkutma politikası hiç bir zaman bir devletin esas kuvvet ve kudretini sağlamlaştıramaz, aksine daha ziyade harap olmasına sebep olmuştur. Dördüncü Murat için, şiddet ve hunharlıkla iç karışıklıkları arttırdı, denilir. Bu sözü söyleyenler ilk sözü söylemiş olanın hükmüne tabi olanlardır. Hele bu usul, insaniyet fikrine büsbütün aykırıdır. Eli, ayağı bağlı bin esiri* (Kızılbaşlar e.m.) *çökertip nice politikalar dahili karşısında kellelerinin yuvarlandığını seyreden Dördüncü Murat'ta ise böyle bir insaniyet fikri asla yoktur. Bu hükümdar, on bir sene içinde nereye bastı ise orada hemen bir kan izi bırakmıştır. Nice politikalar dahili ve harici niyetlerini devamlı şekilde tetikte bulundurduğu içindir ki devlet istenilen bilginlik ve olgunluk devrini idrak edememiş ve Osmanlılık o günden itibaren ne içerden ne de dışarıdan zorluk ve karışıklıklardan kurtulabilmiştir."*

Lamartine ilginç bir not düşmüş: "O *sıralarda İstanbul'da yaşayan İtalyanlardan biri, Sultan Murat'ın diktatörlük üzerine deneyimini artırmak için sürekli ve düzenli bir şekilde Machiavelli'nin kitabını okuduğunu söylemiştir. IV. Murat'ın en sevdiği sözlerden biri olan, 'Öç*

gecikir, fakat asla yaşlanmaz', özdeyişi ünlü İtalyan yazarının teorilerinden çok önce ortaya atılmıştır. Zalim olarak dünyaya gelinir, zulmün mahiyeti öğrenilmez, kendiliğinden izlenir. Sultan Murat'ın kin duymak ve öç almak için bir ustaya ihtiyacı yoktur. Bütün yaşamı bir öç olmuş, politikası daima öç alma üzerine kurulmuştur."

Yalının çok sayıda el değiştireni olduğundan bir kez daha durumu İstanbul Ansiklopedisi'ndeki bilgiyle toparlayalım: "1640 yılında IV. Murat'ın ölümünden sonra, onun hizmetinde çok kirli bir şöhreti olan Yusuf Han (Yusuf Paşa) tam da firar etme hazırlıklarına başlamışken; tahta geçen Sultan İbrahim'in emri ile idam edildi ve Boğaziçi'ndeki bağçesi, kendisine bahşedilen diğer emlak ile birlikte müsadere olundu ve Boğazdaki bağçe Sadrazam Kemankeş Karamustafa Paşa'ya verildi. IV. Murat'ın vefatından sonra katledilen Emîr Gûneoğlu'nun, Sahilsarayı ve bahçelerinin yeni sahibinin Sadrazamı Kara Mustafa Paşa olduğu çeşitli tarihçiler tarafından nakledilmesine rağmen Hadikatü'l Cevâmi'de yapının sahipleri arasında ismi geçmemektedir. Bununla birlikte Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Emirgân'da Sahilhânesi'nin bulunduğu, Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1765 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Bu belge, Sadrazam odalarına döşenmek üzere söz konusu sahilhâneden alınan eşyaların listesini içermektedir. Yeniçeri Ocağı'ndan yetişip kethüdâlıktan azledilen Kara Mustafa Paşa Arnavut'tur. Yiğit, cesur, tedbirli ve ümmî şeklinde ifadelerde tanıtılmıştır. Sekbanbaşılık, yeniçeri ağalığı, kaptan-ı deryâlık ve sadrazamlık görevlerini üstlenen Paşa, 1644'te katledilmiştir. Emîr Gûne Sahilsarayı Karamustafa Paşa'nın ölümünden sonra bir müddet metruk kaldı, sonra Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi'ye temlik edildi; bu zat 1722-1723'de bu yalıda öldü; bu yalı Mehmet Salim Efendi'ye verildi. Onun da 1739-1740'da ölümü üzerine miri bağçe ve yanı Şeyhülislam Vassaf Efendiye verildi, ondan oğlu Esat Efendiye verildi, onun da 1778'de ölümü üzerine tekrar miriye intikal etti."

Sonuç olarak "tarihi kentler birliği"nin resmi bilgisine göre; 1850-60 senelerinde tamamen değiştirilen veya yeniden inşa edilen bina, 19. yüzyılda bir dönem Osmanlı Meclisi'nde Hicaz temsilcisi olan Mekke Şerifi Abdülillah Paşa (1845-1908) tarafından satın alındı ve "Şerifler Yalısı" olarak tanındı. Bina 400 seneliktir, fakat çok tamir görmüştür. Duvarları ahşap/bağdadidir. Yer yer eski boyalar hâlâ görülmektedir. Yaldızlı oda denilen yan küçük odada, altın ve gümüş yaldız vardır. Salona girişte, sol duvardaki mermer çeşmenin musluğu gümüştü.

Cumbanın sol tarafı, yani (cadde), deniz girişi üstü eskiden balkonmuş. Kapı gibi kullanılan pencerelerden bu balkona çıkılırmış.

Bu yalının harem kısmı 1935-1950 arası yıktırılmıştır ve hiç kuşkusuz ki, Boğaziçi pek kıymetli binalarından birini kaybetmiştir.

Orhan Erdenen, 9.12.1976 günü, uzun yıllar Şerifler ailesine yalıda hizmet etmiş B. Haydar Gürdik'ten aldığı notlara göre: "Eski Mekke Emiri, Şerif Abdülillah Paşa yalıyı Ağa Hüseyin Paşa'nın varislerinden satın alarak, tamir ettirdi. Abdülillah Paşa ölünce bu yalı varislerine kaldı; kızı ve torunları Sait Çiftçi ailesine sattı" bilgisini de kayda geçirmiş oldu.

Paşanın ölümünden sonra önce bir iş adamına (Sait Çiftçi) satılan yapı, 1971 yılında da T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından satın alınarak Türk İslam Eserleri Müzesi'ne bağlandı. 1971 Tarihli Tatbikat Projesi Raporu'nda Türk ve İslâm Eserleri Müdürlüğü'ne bağlı olan Şerifler Yalısı'nın müze olarak kullanılacağı ifade edilmektedir. Yalının önünden geçirilen yol nedeniyle denizle bağlantısı kesilen ve uzun bir tonozla örtülü olan kayıkhane ise, tuğla işçiliği ile geçmişteki işlevini tümüyle yansıtır niteliktedir. 1970'li yıllarda o zamanki mülk sahibi tarafından Kültür Bakanlığı'na devredilen yapı 1980'lere kadar mimarlar Mustafa Ayaşlıoğlu, Mualla Anhegger ve Hüsrev Tayla tarafından titiz ve kapsamlı bir restorasyon sürecinden sonra bugünkü halini almıştır. 1972 yılında yeniden elden geçirilmiş olan arka bahçedeki Bendegân binasına, iki taraflı basamaklarla girilir. Ortasında fıskiyeli küçük bir havuz bulunan mermer döşeli giriş sofasının iki yanında ikişer oda, üst katta yine geniş bir sofa üzerinde dört oda, yukarıda da bir çatı katı bulunmaktadır.

Türk İslam Eserleri Müzesi ile Divan Edebiyatı müzesinden sağlanan eşyalarla döşendi ve müze haline getirildi. 2001 yılında eserler soyulma tehlikesine karşı Topkapı Sarayına ve Türk-İslam Eserleri Müzesine taşındı, üç padişah elbisesi, sedef işlemeli kavuklar, halı ve kilimler, tarihi cam ve porselenler koruma altına alındı. Eserler kaldırıldıktan birkaç ay sonra da gerçekten bir hırsızlık olayı gerçekleşmiştir. Aralık 2003'te yalıya giren hırsızlar, tarihi yalının çeşmelerini, ayaklı yalağı ve çeşme aynası gibi demirbaşlarını yerlerinden sökerek götürdü. Yalı 2007 yılında kira karşılığında ÇEKÜL Vakfı ile birlikte kültürel amaçlı kullanılmak üzere resmen Tarihi Kentler Birliği'ne devredildi. 2007 yılından itibaren de yalının arkasındaki yapı Tarihi Kentler Birliği'nin merkezi olarak kullanılmaya başladı.

SADULLAH PAŞA YALISI

Çengelköy

Boğaziçi'nde, Çengelköy'de 18. yüzyılda inşa edilmiş ve günümüze kadar yapısını korumuş olan Sadullah Paşa Yalısı, mimari ve kültür tarihimiz açısından belge niteliğini taşıyan önemli bir yapıdır.

Mimar Sinan Genim'in sözleriyle; *"İstanbul'un mimarisi ve mimari yapıları hakkında çalışma yapan, fikir üreten herkesin, İstanbul insanı ve onun oluşturduğu mekân anlayışını algılayabilmesi için mutlaka Sadullah Paşa Yalısı'nı gezmesi ve onun içinde bir süre nefes alması gerekir."*

Çengelköy Körfezi'nin içinde, büyük ıhlamur ağaçları arasında yer alan Sadullah Paşa Yalısı, Boğaziçi'nin en iyi korunmuş, Amcazâde Hüseyin Paşa Divanhanesi'nden sonraki en eski yapısıdır. Bugün varlığını korumakta olan yapı, zaman içinde harap olduğu için yıkılan, selamlık, hamam ve mutfak bölümlerinden arta kalan selamlık binasıdır. Sedad Hakkı Eldem söz konusu yapının XVIII. yüzyıl sonlarında inşa edildiği kanısındadır. Üst kat sofasının oval şekli ve dekorasyon özellikleri binanın en geç III. Selim döneminde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir." (Milliyet Gazetesi, 29.01.2022)

Boğaziçi'nde yalı mimarlığının gelişimine ilişkin araştırma yapan M. Baha Tanman günümüze ulaşabilen en eski örnek 1699'dan geriye gitmez sonucuna ulaşmış. Bebek'in iç kesiminde yer alan ve yalı mimarlığının kapsamına girmeyen Kavafyan Konağı sayılmaz ise, 18. yüzyıldan –o da son çeyreğinden– kalabilen iki örnekten birisi ***Emirgan'daki Şerifler Yalısı***, diğeri ise ***Çengelköy'deki Sadullah Paşa Yalısı'dır***. I. Mahmut döneminden (1730-1754) itibaren Osmanlı mimarlığında varlığı hissedilen Batı etkileri mimari elemanlarla ve bezeme ayrıntılarıyla sınırlı kalmış, mimarlığın esasını teşkil eden mekân kurgusunda –yalılar da dahil– yüzyılların birikiminden bes-

lenen gelenekten vazgeçilmemiştir. Her ne kadar nispeten "geç" ve boyut olarak "mütevazı" bir örnek olsa da, Batı etkileriyle yerel geleneğin bir sentezi olan Sadullah Paşa Yalısı, Boğaziçi yalı mimarlığının gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

Sadullah Paşa Yalısının hem mimari hem de tarihi önemi hakkında en önemli çalışmayı yapmış ve bunu da kurduğu vakfa emanet etmiş olan Emel Esin'den esinlenerek başlangıcı Çengelköy'den yapmak gerekiyor. Yine de girişi H. Şehsuvaroğlu ile yapayım dedim: 18. yüzyıl sonunda yazılmış bir Bostancıbaşı Risalesi Çengelköy kıyılarında bazı Rum yalı ve hanelerinden bahsetmektedir. O devirde Çengelköyü'nde Çavuş Ahmet Efendi'nin, Hacı İsmail Ağa'nın, İstanbul gümrükçüsü Halil Ağa'nın, Hamza Paşa'nın kız kardeşinin ve Hacı Mahmut Ağa'nın yalıları vardı. Rum zenginleri arasında da bazı cevahirciler, sırmakeşler ve hekimler bu köyde oturuyorlardı. 19. yüzyıl başlarında İstanbul'da tanınmış Türk ailelerinden bazıları Çengelköy kıyılarında yalılar satın almaya yahut inşa ettirmeye başladılar. Bugün Çengelköyü'nde, Boğaziçi'nin en güzel binalarından birisi Sadullah Paşa Yalısı'dır. (Cumhuriyet, 22 Nisan 1951).

II. Mahmut'un saltanatının ilk yıllarında bugünkü Sadullah Paşa Yalısının yerinde 'Kaptan Paşa Yalısı' diye anılan Seyit Ali Paşa Yalısı vardı.

Sadullah Paşa Yalısı, üslubu bakımından, Lale Devri etkilerini henüz sürdürmekte bulunduğundan, doğal olarak araştırma merkezimiz Çengelköy olacaktır. Çengelköy'ün, tarihçesi ayrıntılı olarak bilinmektedir. Evliya Çelebi, ormanlık bir çevre olan bu semte, Farsça orman manasına "Çengel" adı verilip, o bölgede IV. Murat'ın (1622-1639) has bahçesinde "revnaklı yalılar" bulunduğunu kaydetmiştir. İstavroz Bağı adlı hükümdar malikanesinin ise Çengelköy çarşısının diğer ucunda (İstanbul tarafında) olduğunu Çelebi ilave eder. O halde, "Çengelköy Has Bahçesi", çarşının Vaniköy tarafındaydı. Has Bahçe yalıları ile İstavroz Bağı arasında özel yalılar vardı. Bunlardan birini IV. Mehmet'in (1648-1687) 1676'da sekiz dönüm bağ ile birlikte satın alıp İstavroz malikanesine ilave ettiğini bildiren İ. Hakkı Konyalı, bu yalının Sadullah Paşa adını halen taşıyan binanın çevresinde bulunduğunu tahmin etmektedir. Çengelköy Has Bahçesi'nin, bu vakit, sahil boyunca, İstavroz ile birleştiği anlaşılmaktadır. III. Ahmet devrinde (1703-1730) ise, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa sadrazam olunca,

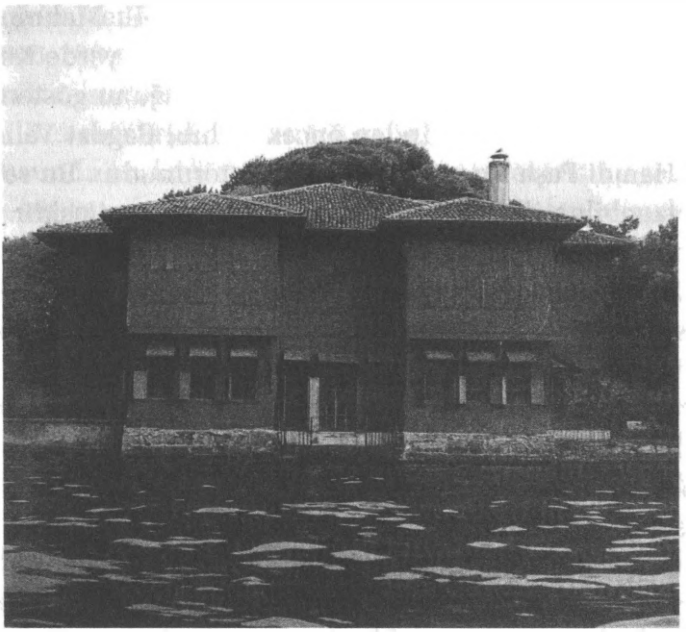

Kaynak: Gürol Sözen, *Bin Çeşit İstanbul ve Boğaziçi Yalıları*, s. 129

kethüdası ve damadı Mehmet Paşa için miri olan bu malikanede bir yalı yapıldığını tarihçi Şamdani haber vermektedir.

Çengelköy'de de, bu sırada, İbrahim Paşa'nın diğer damadı olan, Maktul Mustafa Paşa torunu, Nişancı ve daha sonra Kaptan Mustafa Paşa'nın malikanesi, 1716-1728 arasında inşa edilecek ve "Bağ-ı Ferah" adını alacaktı. Bağ-ı Ferah'ın bulunduğu Çengelköy'ü beğenen Damat İbrahim Paşa, bu mevkideki yalı harabeleri yerine yenilerinin inşa edilmesini Mustafa Paşa'ya tavsiye etmişti.

Lale Devri'ne son veren isyanın 1730 yılında çıktığı gün, o sırada İstanbul kaymakamı bulunan Maktulzade Mustafa Paşa, Çengelköy'deki Bağ-ı Ferah yalısındaydı; Damat İbrahim Paşa ile birlikte öldürülenler arasında, sabık Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa da vardı ve onun da malları satılıp hazineye devredildi.

Sadullah Paşa Yalısı'nın da I. Mahmut zamanı (1730-1754) binalarından olması ihtimali ifade edilmektedir. Nitekim Sadullah Paşa Yalısı'nın I. Abdülhamit zamanında (1774-1789) mevcut olup saray mensuplarından Darüssade Ağası Çerkez Mehmet'e ait bulunduğu tapu kayıtlarından bilinmektedir.

Ara ara H. Şehsuvaroğlu'na baş vuruyorum; II. Mahmut devrinde tutulmuş bir Bostancıbaşı Defteri tahminen bu yerde Koca Yusuf Paşa eşi Hanife Hanımefendinin bir yalısı olduğunu göstermektedir. Yalının Sadullah Paşa ailesinden önceki sahibi Bağdat Valisi Hamdi Paşa'dır. Hamdi Paşa Koca Yusuf Paşa'nın torunudur. Bu sebeple yalının saptanabilen ilk sahibi Koca Yusuf Paşa'nın ailesidir. Yalı eski Sadrazamın eşinden sonra kız kardeşi Emine Hanımefendiye kalmış (1792). Emine Hanım'ın Kaptanıderya Sait Ali Paşa'dan dünyaya gelen Şemsitap Hanımla Hamdi Paşa arasındaki iki çocuğundan, Hamdi Paşa'ya intikal etmiştir. Emine Hanım uzun yıllar bu yalıda oğlu Hamdi Paşa ile beraber oturmuş ve aile büyüklerinin anlatımına göre de bu yalıda vefat etmiştir.

II. Mahmut tarafından sürgüne gönderilen ama bir süre sonra affedilerek İstanbul'a dönen Hamdi Paşa, çok masraflı eğlence ve toplantılar, gösteriler düzenleyerek servetini yitirmiş ve yalısını da sarrafa rehin etmek mecburiyetinde kalmış. O sıralarda yalıyı sarraf Ayaşlı Esat Muhlis Paşa 1855'te satın almış.

Sinan Genim yapım tarihiyle ilgili bir önemli hususa dikkatimizi çekiyor; Bazı kaynaklar yalının selamlık binasının Sultan Abdülaziz döneminde inşa edildiğini ileri sürerlerse de bu büyüklük ve nitelikteki bir yapının ayrı bir selamlık dairesi olması gerekir ki, 1814-15 tarihli Bostancıbaşı Defteri'ndeki üç ayrı yapının bir bütünün parçaları olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde bahçe büyüklüğü dört bin metrekare olan yalının daha önceleri çeşitli parsellere ayrıldığı da bilinmektedir.

Ayaşlı Esat Muhlis Paşa, miladi 14. yüzyıl Ahileri'nden şair Hacı Bayram Veli'nin müridi ve halifesi Bünyamin Veli'den iniyordu. Mehmet Esat Muhlis Paşa'nın babası Ayaş müftüsü Hasan Efendi idi. Edirne (1814) ve Erzurum (1830-1836) valisi olmuştu. Diyarbakır'da vali iken ölmüştür (1851). Çengelköy yalısı Esat Muhlis Paşa'nın çocuklarına miras kalmıştı. Bunlardan Sadullah Bey (sonradan Paşa: 1838-1891) 1872'de bütün hisseleri alarak yalıya da adını vermiş oldu.

Sadullah Paşanın hayat öyküsü ve Siyasi Faaliyetleri

Tanzimat döneminin önemli aydınlarından biri olan **Mehmet Sadullah Rami** Paşa, 18 Kasım 1838'de babasının görev yeri olan Erzu-

rum'da doğdu. Kendisi aslen Ayaşlı'dır. Ailenin gelini olan Münevver Ayaşlı (1906-1999) anılarında Sadullah Paşa hakkında bilgilenmemizi sağlamakta, sultanları anlatırken de monarşiden yana olduğunu (siyaset bilimi monarşist olarak tanımlar) açıkça yazmakta. Sadullah Paşa konusunda en kapsamlı çalışmayı yapan akademisyen Ali Akyıldız'dır, bu kısmı anlatırken her iki yazarımızdan yararlandığımı belirteyim.

Esat Muhlis Paşa, Abdurrahman Paşa'nın kızı Afife Hanım'la evliydi. Bu evliliğinden çocuk sahibi olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. Beşi erkek beşi kız olmak üzere toplam on çocuğunun tamamının annesi cariyeydi. Bu durumda Sadullah Bey'in annesinin de cariye olduğu ortaya çıkıyor.

Devrin olanaklarına göre iyi bir eğitim-öğrenim gören Sadullah Bey, Darülmaarif rüşdiyesini bitirdi; bunun yanında özel hocalardan dersler aldı. Okuyup yazma derecesinde bildiği Farsça ve Fransızcasının yanında, biraz da Almanca konuşabiliyordu.

Sadullah Bey, 1853 yılında henüz 15 yaşındayken, devlet dairesinde önce maaşsız memur olarak çalışmaya başlatıldı, sonradan çeşitli kademelerde gittikçe yükseldi. Fransızca bilgisi sayesinde Babıali Tercüme Odasında 13 lira maaşla ataması yapıldı. Bu görevi sırasında hastalığını gerekçe göstererek ve hava değişimine ihtiyacı olduğunu belirterek daha sonra ismiyle anılacak olan Çengelköy'deki meşhur yalıyı satın almak istedi. Resmi daireler arasındaki yazışmalar sonucunda Vakıflar Bakanlığınca isteğinin kabulüne ve 750 lira peşinat ile yalının Sadullah Bey'e satılıp tapusunun annesi adına yaptırılmasına karar verildi (9 Haziran 1861).

Babıali Tercüme Odası, Sadullah Bey'in vekil kadrosunda olduğu dönemde, yani, 1860'lı yıllarda, sonraki yıllara damgasını vuracak ve devletin kaderinde rol oynayacak olan önemli yazar ve şairlerin toplandığı, feyz aldığı ve yetiştiği bir resmi daire ve okuldu. Bu sırada odada tercüman Arifi Bey ile yardımcısı Münif Efendi'nin maiyetinde Kâmil Efendi, Namık Kemal, Sadullah Bey, Safvetpaşazade Refet Bey, Halis Efendi, Abdülhak Hamid'in Ağabeyi Nasuhi Bey ve bu daireye yeni katılmış olan Abdülhak Hamid Bey gibi geleceğin önemli aydınları bulunuyordu.

Sadullah Bey, 4 Ekim 1865'te Mısır Hanedanı mensuplarından Mustafa Fazıl Paşa'nın başkanlığında mali konularda çalışmalar yap-

mak amacıyla kurulan Meclis-i Hazain'in kalem müdürü oldu; büyük beklentilerle oluşturulan bu meclis olumlu ve verimli bir sonuç çıkaramadı. Bu göreve getirilirken tekrar terfi ettirildi.

Bu arada Sadullah Bey'in Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin içinde bulunduğu çok önemli bir olayın da aktörü oldu. 1865 yılından itibaren planlı bir muhalefet hareketi olarak örgütlenen Yeni Osmanlılar Cemiyet'inin koruyucusu ve maddi destekçisi olan ve bu sırada bulunduğu Paris'ten Sultan Abdülaziz'e hitaben açık bir mektup yazan Mustafa Fazıl Paşa'nın söz konusu mektubunun Fransızcadan tercüme edilip yayımlanmasıdır.

Mektubu tercüme edip gizlice dağıtmaya karar veren Namık Kemal ve arkadaşları, 8 Mart 1867 günü Karantina Kâtibi Ahmet Efendi'nin Vefa'da bulunan konağında buluştu. Önce tercümeyi Namık Kemal'in yapması düşünüldü; ancak, kamuoyu onun üslubunu tanıdığı için tercümeyi yapan kişinin kimliği hemen ortaya çıkabileceğinden dolayı mektubu üslubu kamuoyunca pek bilinmeyen ve tanınmayan Sadullah Bey'in tercüme etmesi kararlaştırıldı. Tercümenin, serbest bir tarzda ve cümle cümle yapılması alınan karar gereğiydi. Bu konuda gözetilen bir tedbir de, tercüme üslubunun Tercüme Odası'ndaki gibi resmi değil, daha serbest bir tarzda olmasıydı. Sadullah Bey'in Ebuziyya Tevfik'e dikte ettirdiği mektubun tercümesi gece yarısına kadar sürdü. Tercümesi iki gün süren mektup Fransız uyruklu Cayol'un matbaasında taş baskı olarak 50.000 adet bastırıldı. El koyma ihtimaline karşı *Courrier d'Orient*'in bürosuna taşınarak on beş gün içerisinde İstanbul'da el altından dağıtıldı.

Ebuzziya Tevfik (Yeni Osmanlılar) anılarında maarif dairesinde yapılan önemli çalışmalardan söz eder. Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmasıyla yerine atanan Yusuf Kemal Paşa Şura-yı Devlet'te memur sayısını azaltma yoluna gidince maarif dairesi kapatıldı ve Sadullah Bey, Şura-yı devletin adliye dairesi başmuavinliğine getirildi. 1870 yılında Şura-yı Devlet başkatibi oldu. Bu görevi sırasında Fransız ceza kanununu tercüme edip Osmanlı hukukuna uyarlanması için oluşturulan komisyonun başkanlığını yaptı.

Sadullah Bey'in bürokrasideki yükselişi devam etti. 8 Ekim 1871'de, bu dönemde Hariciye Nezareti'ne bağlı oldukça önemli ve stratejik bir görev olan Matbuat Müdüriyeti de üstünde kalmak üzere Divan-ı Hümayun Tercümanlığı'na getirildi. İstanbul'a gelen üst

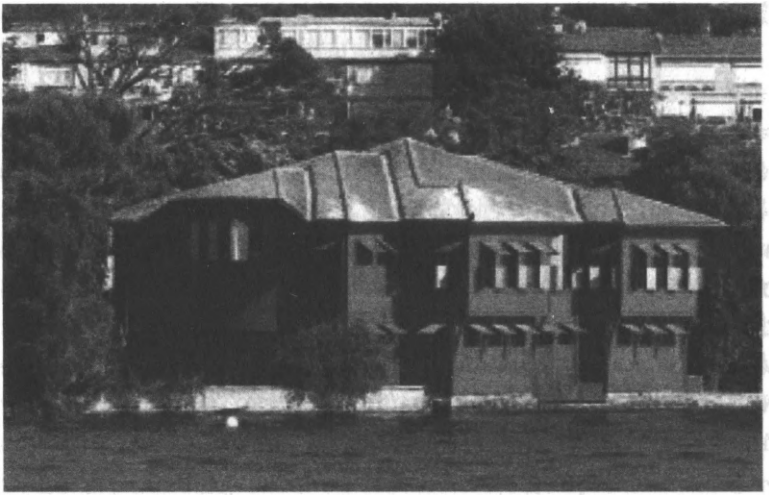

Kaynak: https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sinan-genim/emin-ellerde-yasayan-yali-6690075 - Sinan Genim makalesi, 29/01/2022

düzey yabancı konukların sarayı ziyaretlerinde padişahla aralarında tercümanlık yapardı.

Bu ikili görev sırasında 1864 yılında yayınlanan ve daha sonra 13 Mart 1867 tarihinde Ali Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında daha da ağırlaştırılan 'matbuat nizamnamesini' (yani sansür ve baskı yasası), Tercüme Odası'nda başladığı yıllardan beri fikir, gönül ve kader birliği ettiği, hatta Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunu birlikte tercüme edip yayımladığı Yeni Osmanlılara karşı saysız kez uygulamak zorunda kaldı.

Bu uygulamaları kapsamında, Namık Kemal'in *İbret*, Ebuzziya Tevfik'in *Hadika*, 13 Ocak 1873 tarihinde mizah dergisi olan Diyojen'i süresiz kapattı. Gazeteleri kapatmayı keyifle yapıp yapmadığını bilemeyeceğiz. Basın üzerinde yasaklayıcı önlemlerin uygulandığı günlerde Sadullah Bey'in makamına çağrılan Ebuzziya Tevfik anlatıyor; "Biraz sonra Sadullah Bey'in odasında bulunuyordum. Beni görür görmez gülerek: 'İşte sonunda *İbret*'i öldürdük; ışıldamasında ileri gidecek olursan *Sirac*'ı (ışık saçan meşale) da söndürürüz' dedikten sonra ciddi olarak: 'Canım birader! Dikkat et. Şu günlerde gazeteler, bilhassa sizin gazeteler aleyhinde şiddetli davranılıyor. Sadrazamın iki defadır beni haşlıyor" sözleriyle hem onu dikkatli olması için uyarmakta; hem de basınla (matbuatla) ilgili sert önlemler almadığın-

dan dolayı hükümetin kendi üzerinde kurduğu baskıya işaret etmekteydi. Bu baskıcı dönemde Padişah Abdülaziz ve Sadrazam-Başbakan Ahmet Esat Paşa idi!

Sonuçta, Sadullah Bey'in sözlerinin haklılığı ortaya çıkmaya başladı. Hükümetin Yeni Osmanlılar ve basın üzerindeki baskıları iyice arttı; Ebuzziya Tevfik'in *Sirac*'ı önce Sadullah Bey vasıtasıyla uyarıldı ve bir hafta sonra da 7 Nisan 1873'te, Sadullah Bey'in yaptığı şakadaki gibi söndürüldü; aynı gün Ebuzziya Tevfik, Namık Kemal, Mithat Efendi, Nuri Bey ve Hakkı Efendi tutuklandı. Kısa bir süre sonra da Sadullah Bey görevinden alındı. Maarif Nezareti Müsteşarlığına atandı. 1874 yılında ikinci kez Divan-ı Hümayun Tercümanlığına atandı. Bu görevi sırasında İç Anadolu'da büyük kuraklık ve kıtlık ortaya çıktı. 1873-1874'te yaşanan bu felaketten zarar görenlere yardım amacıyla kurulan yardım komisyon başkanlığına Sadullah Bey getirildi.

Hiç kuşkusuz çok ayrıntılı anlatılması gereken bu kıtlık ve sonuçlarını bu kitap içeriğinde özetlemeye çalışayım. Meteorolojik koşulların sertliği ve olumsuzluğu sonucu kıtlık o denli boyuta ulaştı ki, dokuz ilin hem nüfusu değişti hem de buralardan göçen insanlar, başta İstanbul olmak üzere nüfusun artmasına, başka illere sığınan insanların da bir süre sonra çeşitli suçlara bulaşmasına yol açtı.

Bu felaket önce İstanbul'da İngilizce olarak yayınlanan *Levant Herald* gazetesin tarafından duyuruldu. Sonra *Basiret* gazetesi yayına başladı, yardım kampanyası duyurularını kesiksiz yaptılar. *Levant Herald* bölgede mağdur olan Hıristiyan nüfus için yurt içi ve yurt dışında yardım çağrısı yapınca, Basiret de Müslümanlara çağrı yaptı. Yardımların makbuz karşılığı (Mithat Paşa'nın kurduğu) Emniyet Sandığı'na yapılmasını istedi. Bir süre sonra hükümet de harekete geçmek zorunda kaldı, Yardım Komisyonu kurup başına Sadullah Bey'i getirdi. Sultan Abdülaziz 500, annesi Pertevniyal Sultan da 500 lira bağışta bulundu. Bu arada her zamanki gibi karaborsacılar, dolandırıcılar, yardımlara el koyan yerel yöneticiler de ortaya çıktı. Bunlara karşı da sert önlemler alınmaya çalışıldı. Kıtlık ve kuraklığın görüldüğü İç Anadolu'nun dokuz ilinde nüfus ölümler ve göç sonucu neredeyse yarı yarıya azaldı. Bölgede yaklaşık 150.000 kişinin öldüğü öne sürülmektedir. Bölgeye gelen yabancı gözlemcilerin raporları ve *Levant Herald*'da yayınlanan tablolar insan ve hayvanların kayıplarını ortaya koymuştur. *Basiret* gazetesi ise ölen insanların sayısını

yayınlamamayı tercih etmiştir. Muhtemelen sansür baskısı korkusudur. Sadullah Bey'in başkanlığındaki komisyonun Haziran 1875'ten itibaren koordinasyon çalışmasını bitirdiği tahmin edilmektedir.

Sadullah Bey yine devlette önemli görevlere getirildi. Sultan Aziz döneminde israf büyük boyutlara ulaştı. O sırada bütçe açığı beş milyona ulaşmıştı. Bu açığı kapatmak üzere Sadrazam Ahmet Esat Paşa başkanlığında kurulan komisyona Sadullah Bey de dahil oldu. Alınan sert ve toplumun huzurunu kaçıran önlemler de sonuç vermiyordu.

Bu sırada, 25 Ağustos 1875 tarihinde Ahmet Esat Paşa'nın yerine Mahmut Nedim Paşa sadarete getirildi. Komisyon çalışmalarına yine devam etti, alınan sıkı önlemler biraz gevşetildi. Bu arada yurt dışında Avusturya'nın da teşvikiyle Bosna-Hersek olayları önlenemez hale gelirken Balkanların genelinde de Rusya ve İngiltere'nin etkisiyle kaos ortaya çıkmıştı. Mahmut Nedim Paşa ekonomiyi dış borç alarak canlı tutmayı tercih ederken, bir süre sonra dış borçların faizini önce yarı yarıya düşürmeyi sonra ödemeyi erteleyerek bütçe açığını kapama yoluna gidince, sonuç devletin iflasına ve II. Abdülhamit döneminde de büyük toprak kayıplarına neden oldu. Bu dönemin siyasi ve ekonomi olayları Mahmut Nedim Paşa Yalısı bölümünde ayrıntılı olarak anlatılacak.

Sadullah Bey Temyiz Mahkemesi Reisliği'ne getirildi. 1 Aralık 1875 tarihinde Adalet Bakanı Cevdet Paşa'ydı. Sultan Abdülaziz adliye teşkilatında reformlar amacıyla ıslahat fermanı yayınladı. Nizamiye mahkemesi Reisliğinde bulunurken Sadullah Bey 1 Nisan 1876 tarihinde Ticaret (Nazırlığına) Bakanlığına getirildi, Sadullah Paşa olarak hitap edilecek. Ancak bu görevi uzun sürmedi. Yaklaşık iki ay sonra Abdülaziz 30 Mayıs 1876 tarihinde bir darbeyle tahttan indirilip yerine V. Murat getirilince, yeni padişahın mabeyn başkatipliğine zorlamayla getirildi.

Sadullah Bey'in başkatiplik görevi kısa sürdü; zira, ihtilalle birlikte önce Sultan Aziz'in şüpheli ölümü, ardından kayınbiraderi Çerkez Hasan'ın hükümet toplantısını basarak Hüseyin Avni Paşa'yı ve Hariciye Nazırı Raşit Paşa'yı öldürmesi gibi kanlı olayların birbirini takip etmesi yüzünden V. Murat'ın sağlığının bir türlü toparlanamaması yaklaşık dört ay gibi kısa bir süre tahtta kalmasında etken oldu. Bu süre içerisinde devleti Sadrazam Rüşdi Paşa'nın yönettiğini söyleyen Cevdet Paşa'dır. Kumpas Yıldız Mahkemesi'nde başka şeyler konuşulacak.

Padişahın hastalığı artık kamuoyundan gizlenemez bir hale gelince, Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda toplanan meclis-i umumi, V. Murat'ın tahttan indirilip yerine II. Abdülhamit'in getirilmesini kararlaştırdı. Bir saray darbesiyle Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine V. Murat getirilmişti, şimdide yine bir saray darbesiyle V. Murat tahttan indirilip yerine II. Abdülhamit getiriliyordu. Sadrazam Mehmet Rüşdi Paşa, hal' kararını valide sultana tebliğ görevini Sadullah Bey'e verdi. Durumu Sadullah Bey'den öğrenen Şevkefza Kadınefendi göz yaşları içinde kararı uyguladı ve V. Murat bir saat içerisinde Çırağan Sarayı'na nakledildi. Bu ise, Sadullah Bey'in görevinin de sonu anlamına geliyordu.

II. Abdülhamit'i tahta oturtanlar Mabeyn Başkatipliğine kendi istedikleri birisini getirmek istemişlerdi ve bunun pazarlığını yapmışlardı. Ama Abdülhamit sözünü tutmadı Sadullah Bey yerine Said Bey'i getirdi. II. Abdülhamit Sadullah Bey'e ticaret bakanlığına getireceğine dair söz vermiş oluşuna karşın, bu atamayı yapmadı ve Sadullah Bey, Bulgar milliyetçilerinin başlattığı ve gittikçe büyüyen isyan sonucu Filibe olağanüstü komisyon başkanlığı göreviyle 16 Eylül 1876 tarihinde kendini İstanbul dışında buldu.

Görevi, olayların ortaya çıkış sebeplerini araştırmak; gasp, hırsızlık ve cinayet olaylarının faillerini saptamaktı. Zarara uğramış olanların mağduriyetini gidermek amacıyla araştırma yapıp rapor hazırlamaktı. Komisyon altı aya yakın bir süre bölgede görev yaptı ve Sadullah Bey, bu süre içerisinde yaptıkları faaliyetlerle ilgili Babıali'ye sürekli rapor gönderdi. Olayların sorumlusu, kışkırtıcısı, cinayeti işleyeni bulup, mahkemede yargılattılar.

Komisyon ayrıntılı ve hassasiyetle araştırma soruşturma yapmamakla birlikte, bu olaylarda toplam 3947 kişinin öldüğüne karar verdi. Bunların 523'ü Müslüman veya kıpti (Mısır halkından olan demek, yanlış olarak çingene deniyor) Müslüman, 19'u gayrimüslim kıpti ve 3405'i ise Bulgar'dı. Ölüm sayıları tam doğru saptanamamıştır.

Hükümet baskılar sonucu genel af çıkarmak zorunda kaldı, yanan yıkılan evlerin bir kısmının yerine yeni evler inşa etti. Arazilerin yeniden ekilmesi için her türlü yardımı yaptı.

Berlin Sefirliği ve Ayastefanos Antlaşması

Safvet Paşa Yalısını anlatırken Tersane Konferansında olan biten üzerinde durmuştuk. Konferansa katılan devletler bir çözüm bulunamaması üzerine Londra'da toplanarak, 31 Mart 1877'de Londra Protokolü'nü imzaladılar. İstanbul Konferansı'ndaki tekliflerin hemen hemen aynısı olan bu kararları, Osmanlı İmparatorluğu reddetti. Belki Karadağ'a biraz toprak verilip, ıslahat çalışmaları yapılarak barış sağlanabilirdi. Ancak Osmanlı hükümeti ve Meclis-i Mebusan arazi vermeyi kabul etmemişti. Bunun üzerine harekete geçen Rusya, Avrupa hukukunu ve imparatorluktaki Hıristiyanları savunma iddiasıyla 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.

İngiltere baş delegesi Salisbury, II. Abdülhamit'e bir kezinde mektupla, bir kezinde de huzuruna çıkarak Rusların savaşacaklarını, Osmanlıların hazırlıksız ve müttefiksiz olduğunu, bu durumu dikkate alarak hareket etmelerini söylemiş ve kongre kararları kabul edilmezse delegelerin İstanbul'u terk edeceklerini de bildirmişti. Bu tehdit üzerine devlet adamlarını saraya çağıran padişah durumu değerlendirmelerini istedi. Tartışmaların sonunda Mithat Paşa, *"Bu tekliflere karşı savaşmak için askerin gücüne bakılmaz. Biz Anadolu'ya 400 kişi ile geldik. Yine 400 kişi kalıncaya kadar savaşırız"* dedi. Sadrazam Mithat Paşa'nın yanı sıra Serdar Redif Paşa ve Mahmut Celalettin Paşa da savaş taraftarıydılar. Cevdet Paşa, bu hadiseyi *"Mithat Paşa tüfeği doldurdu. Mahmut Celalettin Paşa üst tetiği çıkardı. Redif Paşa ateş etti"* şeklinde anlatır.

Sadullah Bey, altı aya yakın devam eden komisyon faaliyetlerinden sonra İstanbul'a döndü. Kısa bir süre sonra, 24 Nisan 1877'de Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi üzerine 93 Harbi'de denilen Osmanlı-Rus savaşı başladı. Sultan II. Abdülhamit, harbin başlamasından yaklaşık iki hafta sonra, 8 Mayıs 1877'de, sadarete atadığı İbrahim Ethem Paşa'dan boşalan Berlin sefaretine Sadullah Bey'i getirdi. İstanbul'dan ayrılmadan önce mabeyne uğrayıp vedalaşan ve gerekli talimatları alan Sadullah Bey, Berlin'e vardığında imparator I. Wilhelm orada değildi; protokol gereği resmen göreve başlayabilmesi için itimatnamesini imparatora vermesi gerekiyordu. Berlin yakınlarında bir köyde dinlenen imparatora giderek itimatnamesini sundu ve görevine başladı.

Berlin'e döndükten sonra Rusya'nınki hariç, öteki ülkelerin elçileriyle tanıştı. Ancak savaşın Osmanlı orduları aleyhine gelişmesi üzerine elçiler ve Prens Bismarck yavaş yavaş Sadullah Bey'den uzak durmaya başladığı için büyükelçiliğinin ilk zamanları hayli sıkıntılı geçti. Bu olumsuz ortama ve koşullara karşın çalışmalarını yürüten Sadullah Bey, Osmanlı Devleti'yle ilgili basında çıkan yazıları günü gününe İstanbul'a iletmeyi sürdürdü. İşte böyle zor bir dönemde, Almanya gibi Avrupa'da yükselen ve güç dengelerine görev yaparken, Osmanlı ordularının Rusya'ya yenilmesi üzerine Ayastefanos'ta yapılacak barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni temsil etmek gibi zor bir görevi üstlenmek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti savaşı niçin kaybetti?

Osmanlı İmparatorluğu gerek askeri teçhizat açısından gerekse eğitimli asker açısından savaşa hazır değildi. Askeri malzeme bakımından önemli ölçüde dışa bağımlıydı. Savaş için gerekli malzeme ve mühimmatın eksikliği ile Osmanlı donanmasının hiçbir varlık göstermeyişi bu büyük mağlubiyetin önemli sebeplerindendir. Osmanlı donanmasındaki gemilerin durumu iyi değildi. Çünkü II. Abdülhamit, amcası Abdülaziz'in çok fazla para harcayarak kurduğu dönemin dünyadaki üçüncü sayısal büyük donanma tehdidiyle tahttan indirilmesi korkusunu yenemedi ve donanmayı Haliç'te kıçtan kara ederek çürümeye terk etti. Buna ek olarak iyi yetişmesi engellenmiş özellikle üst subay kadrosu da olmayınca hem Marmara'da hem de Tuna'da Rusya'ya karşı konamadı. Trablusgarp'ın 1910-1911 İtalyanlara kaybedilmesi, aynı şekilde Ege Adalarının işgali de hareket edemeyen savaş gemileri yüzünden olmuştur. Ertuğrul'un 1890 yılında Japonya dönüşü Oşima kayalıklarında batışının sebebi de çürütülmüş donanmadır. Ayrıca bu savaş İstanbul'dan yönetilmeye kalkışılmıştır.

Sonuçta, Osmanlı Devleti ateşkes istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine öncelikle 31 Ocak 1878'de Edirne'de hayli ağır şartları taşıyan bir mütareke imzalandı ve ardından da Ayastefanos'ta (Yeşilköy) barış görüşmelerine geçildi.

Uzun ve çetin geçen görüşmeler sonunda Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olan çok ağır koşulları içeren antlaşma 3 Mart 1878 tarihinde imzalandı. Rusya açısından Panslavizmin bir zaferidir.

Safvet Paşa ve Sadullah Bey, Grandük Nikola'nın anlaşmanın imzalanması şerefine verdiği yemekte hazır bulundular. Böylece İstanbul'daki geçici görevi sona eren Sadullah Bey, anlaşmadan yaklaşık üç hafta sonra Berlin sefareti görevine geri döndü.

Berlin Konferansı Delegeliği

Ayastefanos barış görüşmelerinin çok ağır olan maddelerinin bölge siyasetinde Rusya'ya sağladığı üstünlük başta İngiltere olmak üzere büyük devletleri rahatsız etti. Bu yüzden yeni oluşan durumu görüşmek üzere Berlin'de bir uluslararası kongrenin toplanması kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nde Nafıa (Ulaştırma) Nazırı Aleksandr Karatodori Paşa'nın başkanlığında bir Alman mühtedisi olan müşir Mehmet Ali Paşa ile Berlin Sefiri Sadullah Bey'den oluşan delegeler tarafından temsil edildi. İstanbul'dan gelecek olan Aleksandr Karatodori ile Mehmet Ali Paşa 12 Haziran 1878'deki ilk oturuma yetişemediği için bu toplantıda devleti Sadullah Paşa temsil etti. Organların oluşturulduğu bu oturumda kongrenin başkanlığına Almanya Başbakanı Prens Bismarck seçildi.

İngiltere başdelegesi Lord Beaconsfield'in (Benjamin Disraeli), görüşmelerin başlayabilmesi için Rus ordusunun İstanbul önlerinden çekilmesi gerektiğini belirtmesi üzerine, Rus temsilcisi Kont Şuvalof ordunun İstanbul'daki Hıristiyanları Müslümanların taarruzlarından korumak amacıyla orada bulunduğunu söyledi. Cevap için izin isteyen, fakat işin şeklinin değişeceğinden korkan Bismarck'ın söz hakkı vermek istemediği Sadullah Bey ayağa kalkarak savaş boyunca yaşanan bunca felaket esnasında bile İstanbul'da kimsenin burnunun kanamadığını belirterek bu iddianın dayanaksızlığını ortaya koydu; aksine Rus ordusu İstanbul önlerinde bulunmayı sürdürürse, Rusların korktuğu olayların meydana gelebileceğine işaret etti. Tartışmalar yüzünden kongre birkaç gün toplanamadı; bu süre içinde İstanbul'dan beklenen heyet geldi. Rusların İngiltere'nin isteğini, yani ordunun aşamalı olarak geri çekilmesini kabul etmeleri üzerine görüşmeler yeniden başladı.

Toplam yirmi celsede tamamlanan Berlin Kongresi müzakereleri 31 gün sürdü. 13 Temmuz 1878'de imzalanan ve toplam 64 maddeden oluşan bu antlaşmayla, her ne kadar Romanya, Sırbistan ve Ka-

radağ bağımsızlıklarını kazanmışlarsa da Ayastefanos Antlaşması'nın çok ağır olan maddeleri olabildiğince hafifletildi.

Berlin Kongresi'nde ve sonrasında yaptığı hizmetler sonucu II. Abdülhamit, yaptığı başarılı hizmetleri nedeniyle bir armağan olmak üzere 7 Aralık 1881 tarihinde Berlin Sefiri Sadullah Bey'e vezirlik rütbesi ve paşalık unvanı verildi.

Viyana Sefirliği

Sultan II. Abdülhamit eski Viyana Sefiri Esat Bey'in Paris sefirliğine, Berlin sefiri Sadullah Paşa ile Viyana sefiri Ethem Paşa'nın yerlerinin değiştirilmesi amacıyla üç kez emir gönderdi. Hariciye Nazırı Sava Paşa, Esat Bey'in Paris sefirliğine atanmasıyla ilgili kısmına muhalefet ediyordu. Sava Paşa, Paris'e atanacak temsilcinin Padişah'ın iradesinde belirtildiği gibi, büyükelçi seviyesinde değil, daha düşük temsil kabiliyeti olan maslahatgüzar olmasından yanaydı. Sadrazam Sait Paşa da bu düşüncedeydi.

Padişahın Sadullah Paşa'nın değişimi konusundaki ikinci girişimi 1883 yılı başlarında oldu. Sadullah Paşa'nın hemen Viyana'ya geçmesi ve yeni sefir atanıncaya kadar Berlin sefareti başkatibinin maslahatgüzar olarak işleri yürütmesi kararlaştırıldı. Sadullah Paşa 6 Nisan 1883 tarihinde Viyana'ya hareket etti. Paşa'nın Berlin'den Viyana'ya aktarılmasında Başbakan Bismarck'la yıldızının barışmaması da önemli olmuştur.

Sadullah Paşa, 12 Nisan 1883'te kendisini kabul eden Avusturya İmparatoru Franz Joseph'e güven mektubunu sundu. Osmanlı demiryolları ile Avusturya demiryollarının birleştirilmesi konusunda yoğun çaba harcandı.

Sadullah Paşa, Almanya İmparatoru I. Wilhelm'in cenaze törenine padişahı temsilen katıldı.

İntihara giden süreç

Sadullah Paşa, Berlin sefaretiyle yurtdışına gönderilmesinden sonra, trajik bir şekilde ölümüne kadar, sadece Ayastefanos barış anlaşması görüşmeleri ve Haziran 1881'de Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına karışanların yargılandığı mahkeme

için iki kez İstanbul'a gidebildi. Dolayısıyla, eşinden, çocuklarından, dostlarından, her şeyden önce vatanından ve İstanbul'dan ayrı olarak 10 yıl yabancı ülkelerde yaşadı ve II. Abdülhamit, ancak cenazesinin İstanbul'a getirilmesine izin verdi. Sefaret gibi önemli bir görevle de olsa bu şekilde "cezalandırılmasının" ve ülkesinden uzaklaştırılmasının nedeni, V. Murat döneminde kendi inisiyatifinin dışında getirildiği mabeyn başkatipliğiydi.

İ. Mahmut Kemal, 1889 Ocak'ında Viyana'ya uğrayan Münir Bey'in Sadullah Paşa'nın vatan hasretinden ve üzüntüsünden Padişah'a bahsedince, II. Abdülhamit'in, *"Sadullah Paşa liyakatli ademdir ve bana hain değildir. Viyana sefareti mühimdir, bir münasib sefir bulalım da onu İstanbul'a getirelim"* yanıtını verdiğini belirtiyorsa da bunu doğrulayan bir gelişme olmamıştır.

Sadullah Paşa'yı intihara götürdüğü olay nedir?

Viyana sefaretindeki personel, Sadullah Paşa, sefaret müsteşarı Franko Nasri Bey, sefaret başkatibi Suphi Bey, ikinci kâtip ve aynı zamanda paşanın kız kardeşinin oğlu, yani yeğeni olan Esat Bey, üçüncü katip paşanın oğlu Nusret Bey, ataşemiliter Ahmet Fuat Bey, sefaret tercümanı A. Peter, aşçı Halil Osman, oda hizmetçisi Anna Schumann, Anna Schumann'ın ayrılmasından sonra bu göreve getirilen Andreas Stipek, ve üç yabancı çalışan da vardı.

Sadullah Paşa oda hizmetçisi olan 24 yaşındaki Anna Schumann ile ilişkiye girdi ve kız hamile kalır. Karnının büyümesi üzerine, büyükelçi görevlilerinin fark etmemesi için görevinden ayrıldı. Olayın duyulmasının neden olacağı diplomatik skandal, paşanın zaten bozuk olan morali ve psikolojisi üzerinde yıkıcı bir etki yaratır. Sırrını, yaklaşık beş ay önce Roma sefareti ikinci katipliğinden Viyana sefareti ikinci katipliğine getirttiği yeğeni Esat Bey'e açar. 18 Ağustos 1890 tarihinde Viyana'ya gelen Esat Bey, dayısının trajik bir biçimde ölümüne kadar en yakınında bulunur ve bu sırra ortak olur. Sadullah Paşa ile Anna Schumann arasındaki ilişkiyi aslında tüm büyükelçilik personeli biliyordu.

Sadullah Paşa durumun Avusturya yasalarına göre nasıl çözülebileceği konusunda araştırma yapılmasını hukukçusundan ister. Kendisine para verilerek kızla evlenecek birisini ararlar. Ancak Anna buna karşı çıkar ve Graz'a taşınacağını söyler.

Sadullah Paşa, bir akşam, soruna iyi bir çözüm bulduğunu ve bu yüzden neşelenip adeti olmadığı halde birkaç kadeh konyak içtiğini Esat Bey'e anlatır. Bulduğu çözüm ise, hamilelik olayını oğlu Nusret Bey'e malederek doğum yapmak ve çocuğu bırakıp tekrar geri dönmek kaydıyla kızı İstanbul'a göndermekti. Ancak hem East Bey hem de Anna Schumann İstanbul'a gitmek fikrine karşı çıkarlar. Bir ara kızla evlenmeyi düşünür ama bunun Avusturya yasalarına göre bir anlamı olamayacağını öğrenince, doğacak çocuğun Hıristiyan geleneğine göre vaftiz edileceğini öğrenince düşüncesinden vazgeçer.

Bu sıkıntılı olayla sinirleri iyice bozulmuşken, eşinin ve kızının hastalık haberini oğlu Asaf Bey'den gelen mektupla öğrenir. İyice yıkılır.

14 Ocak 1891 tarihinde oğlu Nusret Bey akşam yemeğinden sonra babasından izin isteyerek hasta olan Esat Bey'i ziyarete gider, küçük oğlu Ragıp Bey ise uyumak üzere odasına çekilir, saat on civarında kendi dairesine geçen Sadullah Paşa ertesi gün öğlene kadar odasından çıkmaz. Kapı bir çilingir çağrılarak açtırılır, Paşa, yaklaşık bir buçuk metre uzunluğundaki lastik borunun bir ucu ağzında öteki ucu gaz musluğuna takılı olduğu görülür. 18 Ocak'ın ilk saatinde, saat biri on geçe vefat eder. Cenaze 29 Ocak 1891 günü sabahleyin Sirkeci istasyonuna getirilir. Ayasofya Camii'nde cenaze namazı kılındı, Sultan II. Mahmut türbesi haziresinde toprağa verildi.

İntiharın soruşturulması amacıyla Viyana'ya heyet gönderildi. İntihar olduğuna karar verildi. Komisyonun ilk işi intihar olayından sonra Nasri Bey, Nusret Bey ve Ragıp Bey'in mühürlemiş olduğu paşanın evrakını ve kasasını incelemek oldu. Evrak arasında vasiyetine veya neden böyle bir olaya teşebbüs ettiğine dair herhangi bir işarete rastlanılamadı; ancak Deutsche Bank, Berlin Bankası ve Bank Anglo-Autrichienne'deki hesaplarda parasının ve kasasında da hatırı sayılır miktarda tahvilinin olduğu ortaya çıktı. Raporu düzenleyenlere göre Sadullah Paşa'nın serveti tahminen 12.000-15.000 lira civarındaydı.

Ali Akyıldız'ın arşivlerde yaptığı ciddi araştırmayla olayı hiç itiraza yer bırakmayacak açıklıkla yazmış oluşuna karşın, Paşa'nın oğlu Nusret (Ayaşlı) Bey'in eşi yazar Münevver Ayaşlı'nın itirazları var, ama söyledikleri duygusal olmanın ötesine geçemiyor. Koyu bir monarşist oluşu nedeniyle Sulatan Aziz'e de II. Abdülhamit'e de toz kondurmamaya çalışıyor.

Bu intiharda Abdülhamit'i suçlayanlara karşı Münevver Ayaşlı (1906-1999) bu pespaye aşk hikayesinin uydurulmuş olduğunu söylüyor. Sultan Abdülhamit'in bunda suçu ne? Sorusunu ortaya koyuyor. Sadullah Paşa'nın en büyük oğlu Asaf Bey evlendikten bir süre sonra intihar ediyor.

M. Ayaşlı şöyle açıklama yapıyor: *"Sadullah Paşa'nın vefatında, dört evladından yalnız eşim Nusret Bey Viyana'da bulunuyor. Şayet böyle bir hadise olmuş olsaydı, uzun seneler beraber hayat arkadaşlığı ettiğimiz zamanlarda, muhakkak bunu bana naklederdi. Zira böyle beşerî bir zaaftan dolayı, çok hürmet ettiğim.... Sadullah Paşa hakkında hislerimin değişmeyeceğini bilirdi. Kendisinin babasıyla beraber Viyana Sefareti'nde beraber yaşarken bu hadiseden haberdar olmamasına imkân yoktu."*

Münevver Ayaşlı'nın evlendiği Nusret Sadullah Ayaşlı (1870-1944) hakkında kısa bir bilgi: Sadullah Bey'in cenazesinde hazır bulunan tek çocuktur. Uzun yıllar devlet hizmetinde çalışmış, çeşitli yerlerde büyükelçilik yapmış, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ailesinden Prenses Rukiye Halim ile evlenmiş, 3 çocukları olmuş, ardından evlilik bir süre sonra bozulmuş ve ayrılmışlardır. Ardından Sadullah Ayaşlı, 1930 yılında Münevver Ayaşlı ile evlenmiş ve ölene kadar onunla evli kalmıştır.

Sadullah Paşa'nın intiharı sonrası eşi ne yaptı?

Valilerden Vecihi Paşa'nın kızı Necibe Hanımla evliydi, bu evlilikten dört çocukları olmuştu. Necibe Hanım Alman ve Fransız mürebbiyelerle yetişmiş olduğu için birkaç yabancı dili konuşuyor, batı müziği dinliyor, döneminin iyi yetişmiş genel kültür birikimi olan bir kadın. Necibe Hanım neredeyse 13 yıl uzak olduğu Sadullah Paşa'nın ölüm haberiyle yıkılıyor, şuurunu kaybediyor. Sadullah Paşa, gençken bir gün pembe bir tül elbise giyen Necibe Hanım'a pembenin çok yakıştığını söylediği için, 1917 yılında ölümüne kadar pembe elbiseler ve başörtüsü içerisinde yalının bahçesinde eşinin dönüşünü beklermiş; bu yüzden zamanla adı *pembeli kadına* çıkmış.

Sadullah Paşa'nın oğlu Asaf Bey daha sonra göreve getirildiği Berlin sefareti başkatipliği sırasında, Alman asıllı bir kadınla evlenmişti, iki kızı olmuştu. Babasının zorlamasıyla yaptığı evlilikten mutlu

olmadı ve 1895 yılında intihar etti. Alman eşi Melek adını aldı ve kızı Edibe ve Nizamettin isimli iki çocuğuyla, İstanbul'a gelip Çengelköy'deki yalıya yerleşti. Küçük oğulları Ragıp Bey ise Almanya'da bir akıl hastanesine yatırılacaktır. Sadullah Paşa'nın kızı Nazlı (Işık) Hanım da mutsuz bir evlilik yaşamında dört çocuk sahibi oldu, dördü de hastadır, balkondan atlayarak intihar etti.

'Ayaşlı'nın tanıklığı'nı anlatan Beşir Ayvazoğlu yalının aileye hiç iyi gelmediğini söylemektedir. Dev bir imparatorluğun çöküşüne, bir kültürün, bir hayat tarzının yok oluşuna ve yeni bir devletin ve dünya görüşünün doğum sancılarına, her anını yaşayarak şahit olmuş son Osmanlılardan biriydi Münevver Ayaşlı, değerlendirmesini yapan Beşir Ayvazoğlu bu evlilik ve Münevver Ayaşlı'nın tanıklığını anlatıyor:

"Hariciye Vekaleti'nde memur olarak çalışan genç ve güzel Münevver Hanım, Cumhuriyet'ten önce ve sonra Türkiye'yi Avrupa başkentlerinde temsil etmiş bir sefir olan Nusret Bey'in dikkatini çeker. Aralarındaki büyük yaş farkına rağmen evlenir (1930), bir süre sonra da İstanbul'a 'nakl-i hane' ederek Nusret Bey'e babası Sadullah Paşa'dan kalan yalıya yerleşirler.

Vapurla Çengelköy sahilinden geçerken asil duruşuyla hemen dikkati çeken ve panjurları indirilince kapalı bir mücevher kutusuna benzeyen bu 'rüya sarayı', o tarihte bütün Boğaziçi yalıları gibi acıklı bir inkırazı yaşamaktadır.

Kapısından girer girmez insanın bacaklarına saldıran pirelerin, güzel kedilerin ve yeni gelinin hayatını karartmaya kararlı iki yaşlı kadının yaşadığı yalıda ne elektrik vardır, ne su. Nusret Bey'in niyeti yalıya tam yerleşmektir, fakat Münevver Hanım istemez. Çünkü özellikle kışları yaşamak çok zordur; daha da önemlisi, 1881 yılında mahkeme kararıyla Ayaşlı Esad Muhlis Paşa'ya geçen ve oğlu Sadullah Paşa'nın adıyla anılmaya başlayan başlanan yalının 'beddualı olduğu' ve 'aileye hiç iyi gelmediği' söylenmektedir."

Yalının ve sahiplerinin başlarından geçenleri çok çabuk öğrenen Münevver Ayaşlı, bu yüzden yalıda oturmak istemez. Nusret Bey'i İstanbul'un alafranga semtlerinden birine taşınmak için zorlamaya başlar. Teşvikiye'ye taşınırlar. Ama Boğaziçi'nden ayrı kalamaz.

1936 yılında, Beylerbeyi İskele Caddesi'ndeki harap bir yalıyı Sadaret Müsteşarı Talat Bey'in ailesinden satın alarak, devrin tanınmış

mimarlarından Sedad Hakkı Eldem'e bir proje çizdirilerek yeniden inşa ettirilir, Ayaşlı Yalısı ortaya çıkar. Bu yalıya 1938 yılında taşındılar.

Beylerbeyi'ndeki "Çukur Yalı" olarak da bilinen yalıyı alış öykülerini Münevver Ayaşlı "Dersaadet" kitabında anlatıyor (s.220-221) anlatıyor:

Bizim yalının da hazin bir hikayesi vardır: Yüksek devlet memurlarından (hatta "sadaret müsteşarlığına kadar yükseldi" diyenler de var.) Talat Bey'in yalısı... Talat Bey merhum, haremi, baldızı ve tek bir oğlu Fuad Bey'le beraber otururlarmış yalıda. Bu ailede oldukça variyetli, bursa'da çiftlikleri ve çiftliğin içinde de maden suyu varmış... bu çiftliğe ve maden suyuna Enver Paşa göz koymuş ve çiftliği satın almak istemiş. Talat Bey çiftliği satmaya razı olmuş, fakat oğlu delikanlı çağında olan Fuad bey: "baba bu çiftliği çok seviyorum satmayalım, av zamanı gidip orada avlanıyorum", diye çiftliği sattırmaz. Sattırmaz ama Talat Bey'in ve hareminin gözbebeği, canlarından kaymetli tek oğulları Fuad Bey de kaybolur. Kuvvetli bir rivayete göre Enver Paşa çiftlikteki koruculara arzusuna muhalefet eden genç, yakışıklı, asil delikanlıyı öldürtmüş, fakat bir türlü ölüsü meydana çıkmamış.

Bu büyük felaketten sonra Talat Bey işinden ayrılır, bakılmayan çiftlikler, hanlar birer birer elden gider. Baş başa üç kederli insan gam içinde bir ömür sürerler. Fakat, garibi, oğullarının ölümüne katiyyen inanmazlar ve gelecek diye hep Bey'den bir haber var ümidine düşerlermiş... Bu korkunç bekleyişe dayanamayıp ilk göçen Talat Bey olmuş. Talat Beyin vefatından sonra mali vaziyetleri daha da fenalaşmış fakat ümitleri kesilmemiş, bir müddet sonra bu hayata dayanamayan teyze de vefat etmiş. Bu bedbahtlar kervanından geride asil ana kalmış. Hanımefendi büyük zaruret içinde, her gün bir antika, bir eşya satarak maişetini temin eder ve boş yalıda hâlâ oğlunu beklermiş...

Yalının eski sahiplerinden kalma bir ağacın meyvesi, bir çiçeği yoktur ki yiyeyim veya koklayayım da bu kibar fakat aynı zamanda çilekeş insanları rahmetle anmayayım.

Talat Bey'in ölümünden sonra harabeye dönmüş yalısı da ailesi tarafından yaşadıkları ekonomik güçlük nedeniyle satıldı.

Murat Belge bu yalının mimari yapısı hakkında kısa bir not düşmüş; İkinci kattaki çıkması Yunan tarzını andırır dört sütun üstüne oturan, pembe boyalı kagir yalı bugün de ayakta.

Mimar Meltem Ergüler'in tez çalışmasında verdiği bilgiye göre; Münevver Ayaşlı'nın Hamidievvel Camii ile Beylerbeyi Sarayı arasındaki Talat Bey'in yıkılan yalısının arsası üzerine kurulmuş olan iki katlı bina, karnıyarık plan şemasına benzer bir düzen ile tasarlanmış olup ön ve arka cephenin bulunduğu iki açık yönde dairesel mermer sütunların taşıdığı dışa dönük köşk tipi çıkmalar bulunur. Osmanlı mimarisinde köşk dört veya daha fazla ahşap yada mermer direkler üzerine oturtulmuş bir sakıf ile örtülü saha veya sofadan ibarettir. Türk Evi yansımasında ise bu mimari motif dinlenme ve seyir amaçlı bir cumbadır. Bina şu anda turistik amaçlı bir mağaza olarak kullanılan binanın zemin kat iç planlaması tamamen bozulmuştur.

Evin ana girişi binanın yan tarafında olup, girişte merdiven kovası ve hol bulunur. Bu katta iç sofanın bulunduğu kısımda salon, iki oda, banyo ve hizmetlilere ait çeşitli odalar ve mutfak vardır. Üst katta ise iç sofada yalının derinliğine uzanan bir salon ve bunun iki yanında içlerinde banyo ve tuvalet bulunan üç oda yer almaktadır.

Boğazın eski konutlarına göre gerek ölçek, gerekse cephe düzeni yönünden yabancı kalmayan bina geniş saçaklı olup, üst kat pencerelerinde pancurlar bulunur. Çatısı ise kiremit kaplıdır.

Arkitekt dergisinde (1938) bina ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Son zamanlara kadar yapılan ve hiçbir karakteri olmayan binalar yerine yeni evlerimize, esasen eskiden pek bariz surette mevcut olan mimari karakterimizi vermek için yapılan bu gibi denemeler bize umut vermektedir."

Bir zamanlar entelektüellerin buluşma yeri olan edibe Münevver Ayaşlı'nın yalısı, şimdilerde Villa Bosphorus isimli bir lokantadır. Üst kat Münevver Ayaşlı Vakfı'nın ofisidir. Vakıf tarafından edebiyat konuşmalarının ve seminerlerin yapıldığı bir kültür evi olarak hizmet vermesi planlanmaktadır.

Sadullah Paşa Yalısının sonraki sahipleri ve yaşam

Son sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın torunu –Ali Nuri'nin oğlu– Ahmet Şefik Okday, Sadullah Paşa yalısında yaşayan annesinden dinlediği anıyı ve sonrasında kendi tanıklığını şöyle anlatıyor: "*Rahmetli annem* (Sadullah Paşa'nın oğlu Asaf Sadullah'ın kızı Edibe Hanım, e.m.), *Çengelköy'deki Sadullah Paşa yalısında gençliğinin çok sı-*

kıcı ve kasvetli geçtiğini anlatır, lodos fırtınalarında dalgaların yalının kayıkhanesine kadar girdiklerini, duvarlara vurduklarını ve meydana getirdikleri darbeli seslerle yalıdakilerini uyutmadıklarını anlatır, orada geçirdiği günleri hatırlamak istemezdi. Hele çok genç kaybettiği sevgili babası da artık olmayınca, annem yalıdan büsbütün soğumuştu. Nitekim ilk fırsatta kendi 1/6 Hissesini kardeşi ***Nizamettin Ayaşlı****'ya altı bin liraya sattı ve bu parayı, biz çocuklarına dağıttı. Sonraları* ***Nizamettin*** *dayım da vefat edince annemin yakın akrabası olan ve 1/6 hisse sahibi bulunan* ***Seyfullah Esin*** *bütün hisseleri topladı ve büyükelçilik maaşlarından arttırabildiğini yalıya yatırarak, yalıyı esaslı şekilde tamir etti. Eşi* ***Emel Esin*** *ve babası eski Londra Büyükelçisi* ***Ferit Tek*** *de maddi desteğini esirgemedi ve yalının son yıllara kadar bakımı sağlanabildi.* ***Seyfullah Esin*** *de vefatından az evvel, Boğaziçi yalılarının son kalanlarından biri olan bu kültür değerini gelecek nesillere intikal etmesi için bir vakıf kurulmasını vasiyet etti, eşi* ***Emel Esin*** *de vefatına kadar bunu gerçekleştirmek amacıyla çırpındı durdu, hatta 1984'te "Sadullah Paşa Yalısı" adlı, renkli ve güzel resimlerle süslenmiş, tarihi değerde bir küçük kitap neşretti."*

II. Abdülhamit'in adı konmamış olmakla birlikte aslında sürgünde yaşattığı Sadullah Paşa'nın ülke dışında geçen uzun yılları nedeniyle içinde yaşayamadığı bu yalının içinde çocukluğu geçmiş olan, Sadullah Paşa'nın yeğeni olan annesi **Atiye** Hanımla çocukken bu yalıda yaşamış olan **Seyfullah Esin'**in yalının son sahibi eşi **Emel Esin** sanat tarihi açısından bakışıyla anlatıyor:

"Çengelköy Koyu'nda, meşe, kestane, selvi, manolya ve erguvanların bittiği bir koruda, asırdide ağaçların gölgesinde yükselen, dam altı iki katlı, üst katında kubbeli yalı, "du-bala" denen çift kanatlı, ikinci mertebede şahıslara mahsus şekildedir. Üst kat köşe odaları, alta nispeten daha geniş olup "elböğründe" denen payandalara dayalıdır. Merhum eşim Seyfullah Esin.... Çocukluğunda yalıda yaşamıştı. Harem (Harem dairesi iki katlı bir yalı köşküdür) *olarak kullanıldığını ve yanında (Çengelköy sahilhanesi iskelesi yönünde) bir de tek katlı selamlık olduğunu hatırlardı. Ancak Seyfullah'ın kanaatine göre selamlık sonradan ilave edilmiş olabilirdi, çünkü üslubu yalıdan farklıydı."*

Sadullah Paşa Yalısı'nda kullanılmış olan plan şeması Türk mimarlık tarihindekilerin en eski ve en yaygın olanıdır. Yalının üst katında, batı kökenli barok üslup etkileriyle ortaya çıkan beyzi (yumurta

biçiminde, oval) sofalı türevi kullanılarak, yalıdaki gündelik hayatın odağını oluşturan, gerektiğinde misafirlerin kabul edildiği, yemekli ve musikili toplantıların düzenlendiği bir divanhane yaratılmıştır.

Sadullah Paşa yalısında oturmuş olan **Münevver Ayaşlı**'dır, "***dersaadet***"te anlatıyor: "Kaderimde *Çengelköyü ile bağlı bir taraf var... evlendiğim zaman yine Çengelköyü'nde evlendim ve Çengelköyü'nde kayınpederim Sadullah Paşa yalısında oturdum. O zamanlar yalıda ne su, ne elektrik vardı ve oldukça harap idi; fakat fevkalade güzeldi, daha restore edilmemişti ve bütün eski güzelliğini muhafaza ediyordu. O zaman bahçesi ikiye bölünüp satılmamıştı. Büyük bir havuzu ve adeta küçük bir limanı vardı ki maalesef, burası satılan kısımda kaldı. Yalının yerli büyük bir hamamı ve koca koca mermer taşlarla örtülü bir mutfağı ve mutfakta kocaman bir ocağı vardı. Burası yemek pişirmekten başka, adeta yemek yenecek kadar güzeldi. Bu mutfağın üstünde küçük ve kendine mahsus çok şirin birkaç basamakla çıkılır bir daire vardı ki bahçenin harem duvarı ile birleşiyordu. Yalının bütün bu kısmı yıktırılınca yalı ile harem bahçesinin duvarı birbirinden ayrıldı ve artık harem duvarının manası kalmadı... halbuki, yalının bahçesine büyük bir ahşap kapıdan girilir, koyu yeşil ağaçlar ve taflanlardan geçilir ve nihayet asıl yalının harem kapısına gelinirdi. Burada da küçük bir bahçe vardı. İki taraflı taflan ve mozaik döşeli dar bir yoldan geçilir ve yalıya gelinirdi. Yalının diğer kısmında ise birkaç basamakla çıkılan deniz üstünde harikulade güzel bir yemek odası ve bu yemek odasının altında her şeyi ile, hamamı, mutfağı birkaç odası ile bir daire vardı. Bütün bunlar yıkılınca koca yalı hamamsız ve mutfaksız kaldı ve kullanılacak büyük büyük canım odalar hamam ve mutfak haline getirildi... Ah Albert Gabriel, seni ne kadar rahmetle anıyorum... kaç defa bana:* ***'Sizde restorasyon demiyorlar mı, iliklerime kadar titriyorum',*** *demişti."*

Emel Esin'in yazısından öğreniyoruz: "Çift *merdivenlerden yukarı çıkılınca, üst sofanın kuzey ve güney kapılarına varılır. Üst sofanın şekil ve kubbesi Avrupa baroque üslubunda, beyzi olmakla beraber, bu kubbe yine de Türk otağındaki gibi, şemsiye şeklinde tahta bir iskelet üzerine inşa edilmiş ve harç ile sıvanmıştır. Rengi gök mavisi olmakla 'kubbe-i laciverd-kevn ve asman-numan' gibi semavi mecazlar ifade ediyordu. Kubbenin şemsiye biçimi, perdeleri ve ipleri tasvir eden tezyinatı otağ geleneğinin unutulmadığını ısrar ile teyit ediyordu. Kubbeli*

sofanın kuzey kapısının ötesinde, merdiven üstündeki şahnişin ahenk icra edecek musiki heyetine mahsus olabilirdi."

Haçvari planda, fakat iki kanadı önde ve haçvari kısmı geride kalan yalının, her iki kattaki merkezi birer büyük sofadır. Sekiz köşeli alt sofanın doğu-batı mihverinin uçları denize ve bahçeye açılır. Kuzey-güney mihverinde ise, hem bahçeye kapılar hem de bir çift merdiven bulunmaktadır. Kuzey kapısı selamlığa açılmaktaydı. Her köşede, alt sofanın sekiz köşeli ve üst sofanın beyzi şekline uymak üzere, kapı yanı kesik olan bir dört köşe oda ve gayrimuntazam bir küçük aralık yerleştirilmiştir. Dört yöndeki kapılardan birinden girilince, tabanı vaktiyle büyük kalaslardan olup bunların çürümesi ile mermer döşenen, sekiz köşeli aşağı sofaya varılır. Nispeten basık sofanın tavanı açık sarı olup çıtalar koyu mavi imiş. Duvarlar beyaz ve kurşuni renkte kalemişleri ile süslüydü.

Yalının duvarları ve tavanları çeşitli İstanbul manzaraları, sarayların resimleri, gravürlerden seçmelerle, çiçeklerle süslenmiş ince zevk işiydi.

Emel Hanım sonuç olarak şunu söylüyor: "Seyfullah *ve ben yalıyı, Türk milletinin bir kültür değeri, XVIII. yüzyıl Boğaziçi yalılarının belki son kalanı olarak, gelecek nesillere intikale çalıştık. Bir müessesenin devamlı alakasını görürsek XVIII. yüzyıl üslubuna sadık kalarak, onu bir kültür merkezi yapacak müesseseye yalıyı vasiyet etmek istedik. Müteaddit denemelere rağmen muvaffak olamadık. Ölümünden birkaç gün önce 1982'de, Seyfullah bana bu maksatla hatırlattı: Unutma!* ***Ben yalının bir kültür merkezi olmasını istiyorum."***

Yalının sahip değiştirmesi

Şerif Okday anlatıyor: *"Annemin babaannesi* ***Necibe*** *Hanım, geçen yüzyılın sonlarında bile Çengelköy'deki yalısında Avrupai giyinir, başını örtmezdi. Kocası* ***Sadullah*** *Paşa, Viyana'da sürgünde iken yıllar boyu onu beklemiş, bu bekleyişi dillere destan olmuştu."* **Necibe** Hanım ölünce, oğulları aile açısından iyi anıları olmayan bu yalıyı uzaktan akrabaları mimar ve aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk İçişleri Bakanı olan **Ferit Tek**'e satarlar. Ferit Tek, yalının bir kısmını restore ettirir ve bu arada selamlık bölümünü yıktırır, harem bölümü muhafaza edilir. Ferit Tek ölünce kızı Türkolog **Emel Esin**, miras yolu

ile yalının yeni sahibi olur. Emel Esin, 1914 yılında İstanbul'da doğmuştur. Annesi **Müfide** Hanım, dönemin kadın yazarlarındandır. E. Esin, önemli bir akademisyen olmuş ve Paris Üniversitesinden sanat tarihi doktoru unvanı almıştır. Önce bir Mısır prensi ile, 1941 yılında ise Büyükelçi Seyfullah Esin ile Tokyo'da evlenmiştir.

Sahipleri Emel ve Seyfullah Esin tarafından 1949 yılında, Mimar Turgut Cansever'in yönetiminde niteliksiz eklerinden arındırılarak yalının bugünkü şeklini alması sağlanmıştır.

Mimar Sinan Genim dönemin konut kültürünü anlatırken sözü kendisine bırakmak gerek; "Zaman içinde yıpranan ve çeşitli ek ve eklemeler ile gerek plan özelliği gerekse cephe düzenine olumsuz müdahalelerin yapıldığı yapıda 1949 yılında Turgut Cansever radikal bir yenileme yapar. Zaman içinde yapının Beylerbeyi yönüne ilave edilen oda kaldırılır diğer yöndeki bozulmalar yenilenir. Sedad Hakkı Eldem yalının bugünkü görünüşünün büyük oranda bu yenileme sonrası oluştuğunu söylemektedir. Yaklaşık yetmiş yıl önce yapılan bu düzenleme ile zaman içinde yapılan ekler kaldırılarak yapının bir bütün hâline gelmesi sağlanır. Esas olan da budur, Boğaziçi'nde hem plan özelliği hem de gerek dekorasyon gerekse kalemişi süslemeleriyle en iyi korunmuş ve korunmakta olan yapı olmasını bu radikal müdahaleye borçludur. Yalının en önemli özelliği kalem işlerinde yer alan günümüze ulaşamayan yapı görüntüleridir. Üst kat güneydoğu odasının içindeki nişte görülen Top Kapısı sahilsarayı, güneybatı odasının içindeki nişte görülen Üsküdar Şerefâbâd Kasrı görüntüleri, söz konusu yapılar için çok önemli belgelerdir. Üst katın diğer iki odasındaki görüntüler Boğaziçi'ne ait tanımlanamayan yapılara aittir. Güneybatı odasında bulunan nişin üst bölümünde ise bazı yazlık yapılarının görüntüleri bulunmaktadır. Zemin katın tavanlarının geometrik düzenine karşın, üst kat odalarının yer yer kalem işi ile süslenmiş görüntüleri bir dönemin konut kültürünü yansıtması açısından çok önemlidir.

Üst kat sofasının bir çadır örtüsünü andıran tavan düzeni ve kalem işi süslemeleri gerçekten muhteşemdir. Sofaya açılan kapıların ahşap oyma, varak ile zenginleştirilmiş üst başlıkları incelikli bir zevkin günümüze ulaşan az sayıdaki örneklerinden biridir.

Devletin dolaylı olarak mülkiyeti altında olan Bebek Kavafyan Konağı ve Anadoluhisar Amcazâde Yalısı Divanhanesi'nin içler acısı

durumunu hatırladıkça Emel Hanım ile Seyfullah Bey iyi ki bu yalıyı emin ellere teslim etmişler diye onları rahmetle anarım. Dilerim, günümüzde mülkiyeti Tek-Esin Vakfı'na ait olan, neredeyse bir başka örneği bulunmayan bu yalı, İstanbul zevkinin ve yaşam kültürünün eşi bulunmaz bir örneği olarak sonsuza kadar varlığını sürdürür. İstanbul'un mimarisi ve mimari yapıları hakkında çalışma yapan, fikir üreten herkesin, İstanbul insanı ve onun oluşturduğu mekân anlayışını algılayabilmesi için mutlaka bu yapıyı gezmesi ve onun içinde bir süre nefes alması gerekir."

"Tek-Esin" vakfını kuran ve çocuğu olmayan Esin Hanım, yalıyı kendi adıyla kurduğu bu vakfın mülkü haline getirmiştir. 1987 yılında Emel Esin ölünce; bina Vakıftan, vakıf masraflarının karşılanması için kiralanır.

Vakfın ilk kiracısı 1988'de Asil-Ayşegül Nadir çifti oldu. İş adamı Asil Nadir'in serveti 1985'te 500 milyon sterlini aşmıştı. Asil Nadir, o dönem Turgut Özal'ın tavsiyesiyle Türkiye'de medya sektörüne girdi. Günaydın gazetesini 40 milyon dolara aldı. Sonra Güneş gazetesi ve Gelişim Dergi Grubu'na sahip oldu.

O dönem yalıda muhteşem davetler verilmeye başlandı. Yalıdaki Osmanlı gecelerine sadece İstanbul, Ankara, İzmir sosyetesi değil York ve Londra'nın kaymak tabakası da katılıyordu. Yalıda verilen davetler günlerce konuşuluyordu. Bütün gazeteciler bir sultan gibi yaşamaya özenen Ayşegül Tecimer'in ve onun görkemli hayatının peşindeydi. Ayşegül Tecimer dergilere pozlar veriyor, "Asil'e güzeli ben öğrettim" diyordu.

Bu arada çiftin özel hayatı bir bir ortaya döküldü... Bir padişah gibi yaşamaya özenen Asil Nadir'in saltanatı uzun sürmedi. Hem ayrılık hem de çöküş zamanı gelmişti. Çift 1989'da boşandı. Asil Nadir Medya sektöründe umduğunu bulamadı. 1990'da ise daha kötü bir haber geldi. Asil Nadir hakkında, Polly Peck'ten kendi hesabına 34 milyon sterlin aktardığı gerekçesiyle 13 dava açılmıştı.

Çanlar yalıda oturmaya devam eden **Ayşegül Tecimer** için de çalmaya başladı. Amasya Beyazıd Kütüphanesi'nden çalınan elyazması bir Kuran-ı Kerim, ihbar üzerine yapılan araştırmada yalının bahçesinde bulundu. Aralık 1994'te ise alıcı kılığına giren polislere 64 parça antikayı 44 bin dolara satmak isterken yakalandı. Ayrıca kayıtlı

olmayan yüzlerce tarihi eser ortaya çıkarılınca Ayşegül Tecimer hakkında 3 ayrı dava açıldı.

Hakkında dört buçuk yıl hapis cezası verilmeden sadece 100 dakika önce bir uçağa bindi ve yurtdışına kaçtı. Zamanla cezaları af kapsamına girdiği için düştü. **Ayşegül Tecimer** 10 yıl boyunca başta Fas ve Tunus olmak üzere çeşitli ülkelerde yaşadı. 2007 yılından sonra Türkiye'ye döndü.

1995-1997 yılları arasında, Vakıf tarafından, mimar Feyza Cansever'in yönetimini üstlendiği kapsamlı bir onarım yaptırılmıştır.

Sonuç olarak:

Boğaziçi'ndeki eşsiz Sadullah Paşa yalısına sahip olanlar bu güzelliğin bedelini ödediler. Yalının ilk sahiplerinden Mehmed Ağa ile Yusuf Paşa öldü, Hamdi Paşa battı. Sadullah Paşa ve oğlu Asaf intihar etti. "Pembeli kadın" Necibe Hanım aklını kaybetti. Yalı, Osmanlı döneminde görmediği ihtişamı Asil Nadir-Ayşegül Tecimer zamanında gördü. Ama sonuç farklı olmadı: Asil Nadir battı, hapse düştü. Ayşegül Tecimer yurtdışına kaçtı...

İBRAHİM EDİB EFENDİ YALISI

Kandilli

10 Haziran 2022 tarihinde *Sabah* gazetesinin internet sayfasında bir haber çıktı: "Savcıyı vuran silah 'İnönü' yalısından! Sevinç İnönü'nün yeğenine yakalama kararı."

Son dakika haberi olarak verilen bilgiye göre: Kandilli'de balık tuttuğu sırada Gebze Cumhuriyet Savcısı Halis Cengiz'in başından tüfek saçmalarıyla yaralanmasına ilişkin soruşturmada perde arkası aralandı. Silahın, Erdal İnönü'nün eşi Sevinç İnönü'nün yalısından ateşlendiği, ateşleyenin ise Sevinç İnönü'nün yeğeni, ünlü armatör Uğur Mengenecioğlu'nun oğlu Burak Mengenecioğlu olduğu tespit edildi. Savcının başına isabet eden saçmayı İnönü yalısından ateşleyen Sevinç İnönü'nün yeğeni Burak Mengenecioğlu hakkında yakalama kararı çıkartıldı.

Sabah gazetesinden Seda Nur Günaydın'ın ulaştığı soruşturma detaylarına göre; savcının balık tuttuğu alanın yan tarafında Erdal İnönü'nün eşi Sevinç İnönü'ye ait Edip Efendi Yalısı olduğu ve savcının başına isabet eden saçmanın yalıdan ateş edildiği ortaya çıktı.

Kandilli sahilinin meşhur yalısının selamlık bölümünde Erdal İnönü'nün eşi Sevinç İnönü'nün yaşadığı, haremlik bölümünde ise kardeşi Sevilay Mengenecioğlu'nun ikamet ettiği öğrenildi. İddiaya göre olay günü Sevinç İnönü'nün yalıda bulunmadığı tespit edildi.

Soruşturma kapsamında gözaltına alınan Burak Mengenecioğlu, Edip Efendi Yalısı'nda yaşadığını belirterek "Yalı haremlik ve selamlık şeklinde fakat imardan dolayı 2 ayrı bina olarak gözükmekte. Teyzemin kaldığı selamlık kısmına ya bahçeden ya da caddeden geçmekteyiz."

Sabah gazetesi bu yalının sahibinin Sevinç İnönü olduğunu yazdı fakat Erdem Yücel "Boğaziçi Yalıları"nda (2022, s.126-130), bu yalı-

nın sahibi Uğur Mengenecioğlu demekte, aynı şekilde bunu onaylayan bir başka önemli kaynak Orhan Erdenen tarafından yazılmış olan "Boğaziçi Sahilhaneleri-1993, cilt:2, s.237"de, 17 Mayıs 1993 tarihli İstanbul III Numaralı Kültür ve Tadiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğüne sunulmuş bir dilekçede yalının malsahibi olarak Uğur Mengenecioğlu'nun imzası bulunmakta. Murat Belge'nin önemli kitabı "Boğaziçi'nde Yalılar İnsanlar (2020, s.148)"da, "Edib Efendi'nin ölümünden sonra bina iki oğluna kaldı, zamanla pay sahipleri çoğalırken sonunda Uğur Mengenecioğlu mülk sahibi oldu" kaydını düşmüş.

Uğur Mengenecioğlu adı 1985 yılında Cumhuriyet tarihimizin önemli bir rüşvet olayında da adı geçmiştir. ANAP'ın güçlü olduğu dönemde başbakan Turgut Özal o dönemin Ulaştırma Bakanı İsmail Özdağlar'ı UM Denizcilik Şirketinin sahibi Uğur Mengenecioğlu'ndan 25 milyon lira rüşvet almakla Yüce Divan'a gönderilmesinin kararını vermişti. Bu olayın da anlatılması gerekiyor!

Belli ki Sevinç İnönü kız kardeşine ait olan İbrahim Edip Efendi Yalısı olarak bilinen yalıda yaşıyor, ama *Sabah,* yalının Sevinç İnönü'ye ait olmasını uygun görmüş!

Mademki böyle bir haberle tarihçesi önemli bu Kandilli yalısı gündeme gelmiş, anlatmaktan da kaçınmamak gerekiyor.

Boğaz'ın en dar, akıntının en hızlı olduğu noktalardan birinde yer alan Edib Efendi Yalısı, Osmanlı'da çok saygı duyulan bir hükümet görevlisinin adını taşıyor.

Kandilli Yalısının yerinde, eskiden Kandilli Sarayının bulunduğu hakkında bazı tahminler de ileri sürülmektedir. Bu sarayın yerini tarif eden tarihlerimizin, binanın kayalıklar üzerinde kurulduğunu zikretmeleriyle, bu tahmin kuvvet kazanmaktadır.

Çeşitli devirlerde tamir görüp imar edilen Kandilli Sarayı, I. Abdülhamit (1774-1789) devrinde yıktırılmış ve arsası da satılmıştır.

Yalının biri Haremde, diğeri Selamlık tarafında olmak üzere, kayaların kâse gibi oyulmasıyla yapılmış iki sarnıcı vardı. Selamlık sarnıcının önünde, 1765 senesinde Mehmet Paşa ruhuna yapılmış bir çeşmenin kitabesi mevcuttur (1963 yılı gözlemine göre).

III. Selim (1789-1807) zamanında tutulmuş bir Bostancıbaşı defterinde ise, Akıntıburnu Yalısı civarında bir yerde Mehmet Paşa oğlunun bir sahilhanesi olduğu kayıtlıdır.

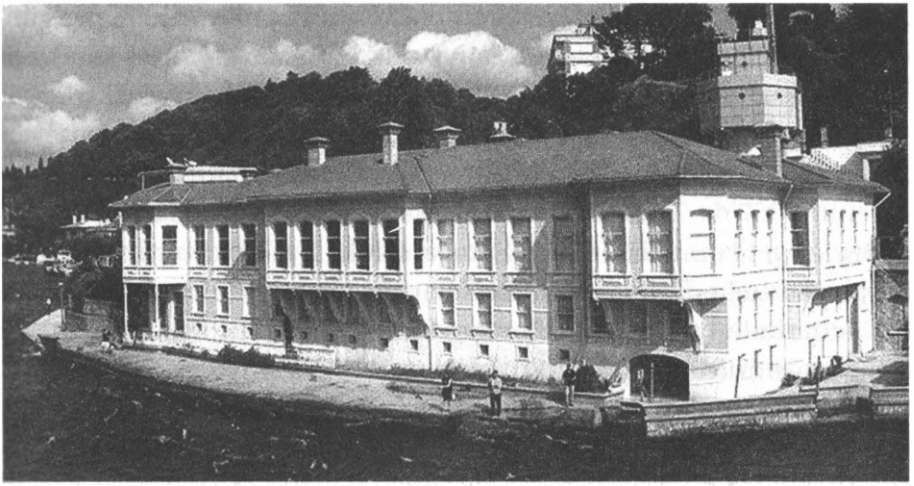

Kaynak: *Sabah* Gazetesi internet sayfası

II. Mahmut (1808-1839) devrinin diğer bir Bostancıbaşı Defteri ise, bu bölgeden, "Şadilerin yaşadığı Akıntıburnu" diye bahsetmektedir. XIX. yüzyılın başında, muhtemelen bir İtalyan ressam tarafından yapılmış olan bir Boğaziçi panoramasında, Edib Efendi Yalısının yerinde, cümle kapısı cephede, ortada olan iki katlı, yayvan yalı görülmektedir.

Genelde Yalının hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir, olarak yazılıyorsa da, Orhan Erdenen aslı 1753'te yapılmıştır kaydını düşmüş; Yalının 1753'de vefat eden Divitdar Mehmet Emin Paşa tarafından yaptırıldığı, Gümrük Rehberi Mecmuası'ndaki [1948 yılı] bir makaleden aktarılmıştır.

Babası da paşa olan Divitdar Mehmet Emin, Lale Devri'nin devlet adamlarından ve Damat İbrahim Paşa'nın yakınıydı. Patrona isyanında canını kurtardı, ama uzun zaman devlet işlerinden uzak durdu. I. Mahmut saltanatında yeniden bazı görevler alıp bir ara sadrazamlığa kadar da yükseldi ama, bu ancak iki yıl sürdü. Küçüksu Kasrının bulunduğu yerde bir kasır yaptırarak bunu Sultan Mahmut'a sunmuştu. Herhalde bu sıralarda kendine bu yalıyı yaptırmış olmalı. (M. Belge, 148)

Tapu kayıtlarından, ilk sahibinin Muammer Paşa olduğu, ondan Kani Paşa'ya geçtiği, Kani Paşa'dan da Edib Efendi'nin torunu Asaf Muammer'in [1948 ve 1963 yıllarında] verdiği bilgiye göre, 1887 yılında, Edib Efendi tarafından 1500 altına satın alındığı anlaşılmaktadır. "Edib Efendi ile aynı devirde Maliye Nazırlığı ve Rüsumat Emanetinde bu-

lunan maliye mesleğinden yetişmiş olan Kani Paşa ile Edib Efendi'nin dostlukları vardı. Edip Efendi yalıyı aldıktan sonra mimari karakteri bozulmaksızın esaslı bir tamirden geçirmiştir. (H. Şehsuvaroğlu)"

1888 yılında ölen Edip Efendi "Sicilli Osmani'ye göre" nizamsever muhasiplerdendir. Çeşitli defterdarlıklarda ve nazırlıklarda bulunmuştur. 1867'de Tuna Defterdarlığı'na, beş yıl sonra Maliye Müsteşarlığı'na getirilmiştir. 1873'te Şura-yı Devlet üyeliği, Bulgaristan tahkik memurluğu, Defter-i Hakani Nazırlığı, Divanı Muhasebat Reisliği hizmetlerinde bulundu. Ardından 1879 yılında ilk kez Maliye Nazırlığına getirildi. Rüsumat Eminliği ve tekrar Maliye Nazırlığı yaptı. Görüldüğü gibi iki kez Maliye Nazırlığı'nda bulunmuştur. İyi yaşamasını bilen, çelebi ve zevk sahibi Edip Efendi Akıntıburnu'ndaki yalıyı, o dönemin rahat, sade ve güzel eşyasıyla döşemiş, fakat burada ancak bir yıl yaşayabilmiştir.

Mithat Paşa'nın yanında Tuna'da da çalışmıştı. Bir gün yangın çıkar, birlikte giderler. Tulumbacılar su basarken Edip Efendi telaşlanır, "Suyu israf ediyorsunuz!" diye bağırır.

Mithat Paşa güler, "Üzerine titrediğin hazine gibi biter bir şey değildir." der. Ama defterdarın tasarruf merakı da hoşuna gider. (M. Belge, 148)

Bu yalının benim değerlendirmeme göre tarihi önemi Japon heyetiyle yapılan ticari görüşmelerin yapılmış olduğu mekân oluşudur. Edip Efendi'nin başkanlık ettiği görüşmeler yalının Selamlık dairesinde üst katta köşe salonda olmuş ve görüşmelerin sonunda bu salonun yanındaki sarı salonda heyete bir ziyafet de çekilmişti. Bazı araştırıcıların iddiasına göre, Yalı, bu görüşmenin yapılması amacıyla yapıldığıdır, buna katılmadığımı da belirtmeliyim.

Mimari yapısı ve güncel tarihçesi

Kayalar üzerinde kurulu olan ve geniş bir alanı kaplayan bu ahşap yalı iç mimarisi bakımından XIX. yüzyıl başı Türk yapı karakterini koruyor. Yalı harem ve selamlık olmak üzere iki bölümden oluşuyor.1963 yılında *Hayat* Dergisinde yazdıklarından anlaşıldığına göre yalıyı gezmiş olan Haluk Şehsuvaroğlu "Boğaziçi'ne Dair, s.277-279" anlatısında bu yalı, Vaniköy tarafında Selamlık kısmı, Kandilli tarafında Harem kısmı olmak üzere, iki bölüktür. İki bölük de birbirine

alt ve üst katlardan, uzun koridorlarla bağlanmıştır. Aynı zamanda Harem köşesinden Selamlık köşesine kadar, oda ve salonlara, kapılarla birbirinin içinden geçilmektedir. Bütün kapılar açıldığı vakit, yalı bir başından diğer başına kadar görülebilir. İlginç yanlarından biri de harem ve selamlık bölümlerinde, birbirine simetrik olan büyük taşlıklarla bunların üzerindeki oval sofalar.

Yalı kâgir/kayıkhaneli bir bodrum katı üzerinde, iki ahşap/bağdadi katlı idi (kuzey bölümü değişti). Birinci katta deniz cephesinde asma kat vardır. Deniz cephesi 39 metredir. İki bölüm de –deniz yönünden– alt ve üst katlardan uzun koridorlarla bağlanmıştır. Harem ve selamlık iki mülkiyet haline getirilince, ara kapı kapatılmıştır. Yalının karakteristik taraflarından biri de harem ve selamlık kısımlarında birbiri karşısında bulunan büyük taşlıklar ve üst katlardaki sofalardır. Sofalar, kenarları kesik dikdörtgen "pahlı" [Sofa önceleri dört köşelidir. Daha sonra köşeler pahlandırılarak sekizgen, çokgen, oval şekiller oluşmuştur. Köşeden kurtarmak için yapılıyor] plandadır.

Taşlıklar, eski Boğaziçi yapı düzeninde geniş, ferah, serin olma örneğini göstermektedir. İki tarafındaki pencereleriyle loş bir ışık elde ediliyor. Taşlıklarda, ahşap sütunlu, kavallı merdivenlerle önce sahanlığa, oradan da üst kata çıkılıyor. Binanın asıl cümle kapısı, selamlık tarafındadır. Buradan selamlık taşlığına girilmekte ve mabeyn'e açılan bir kapıdan harem'e girilmektedir.

Harem ve selamlık bölümünün iki ayrı mülkiyet olduğuna dikkatimizi çeken O. Erdenen, bu yalıyı farklı yıllarda hem fotoğraflamış hem de anlatımlarındaki ayrıntıya göre de içinde gezmiş dolaşmış.

Harem bölümü; 1937 yılında (Edip Efendi veresesinden) Av. Ahmet Arif İyicigil satın alıyor, yalının bu bölümünü; "½ hisse olarak eşi, ½ hisse olarak annesi" üzerine tapuya kaydettiriyor.

Ahmet Arif 1951 yılında öldükten sonra, annesi Nefise İyicigil de vefat ediyor ve hisseler dağılmaya başlıyor. 1972'de çok sayıda hissedar kayıtlarda görülüyor. Bu tarihte yalının bu bölümüne 5 milyon TL kıymet takdiri yapılmış, 1993 yılında ise değeri (harap sayılabilecek durumda) 7,5 milyar olarak gösterilmekteymiş.

Selamlık Bölümü; Edip Efendi'den sonra yalının mülkiyeti torunu Asaf Bey'e, sonra "Asaf Bey'in oğlu Muammer Bey'e, Muammer Bey'in 1964 yılında ölümü üzerine iki kızı Şahika Frederiçi ve İptihaç Mertkal'a kalmıştı...

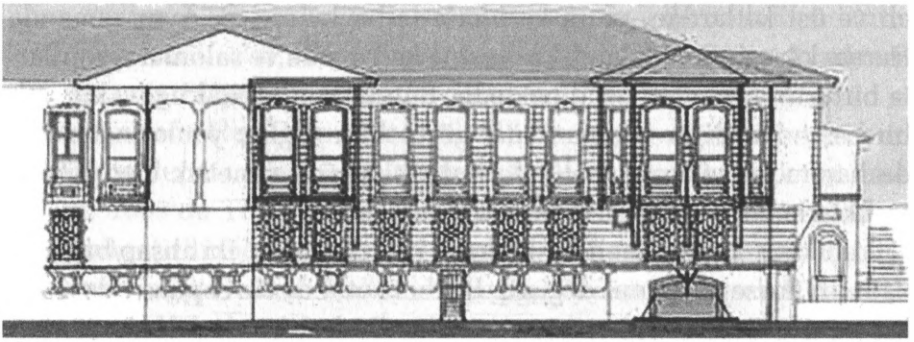

Edip Efendi Yalısı deniz cephesi-Revizyon 1. Y. Mimar R. Necdet Arevi. 1983.

1990 yılında Kuzey Bölümü (Harem) Uğur Mengenecioğlu'na, (selamlık) bölümünün mülkiyeti ise Mesut Göksu'da görünüyor. Daha sonra her iki kısım da Mengenecioğlu adına tapuya kaydedilecek. Zamanla harap olan yalı terk edilmiş, 1986 yılında bir şirket tarafından satın alınmış, çöken harem bölümü Anıtlar Yüksek Kurulu kararı uyarınca aynı plan ve mimari özellikler göz önüne alınarak yeniden yapılmış, 1993 yılında da bütünü restore edilmiştir.

Osmanlı dönemi eski yalılarının sonraki sahipleri tarafından satışında sıkça görülen duruma göre, harem ve selamlık farklı kişiler tarafından, hatta müştemilatlar da üçüncü kişiler tarafından satın alınmaktadır.

Orhan Erdenen "Boğaziçi Sahilhanelerinden" [aktaran Kaynak: https://denizce.com/edipefendi.asp] Y. Mimar Necdet Arevi'nin 1983 yılında yaptığı revizyon planlarına göre mimari yapı anlatılmaktadır. Yalının adını aldığı eski defterdar Edip Efendi buranın satın alma suretiyle sahibi olmuştur (1887 yılında); buna göre yapısı daha eski olmalıdır, ama tam tarihi belli değildir.

Bu yalı da XIX. yüzyıl diğer yalıları gibi aynı karakterde bir espri taşımakta; temelde Boğaziçi yapı tarzını sürdürmekte, içte ise Avrupaiveya berat ile bir dekora bürünmektedir: Özellikle bu etkileşim giriş sofasında - yabancı haslık ve ayaklı kolonlar ve onun üstündeki geniş firizlerde görülen madalyonlar içindeki peyzaj resimlerindeki, muşamba ve sıva üstü yağlıboya resimler devrin benzeri yalılarında da görülür ve oda tavanı dekorlarında belli olmaktadır.

Planı ise Türk usulü orta sofa (artı koridor) üzerinde düzenlenen oda biçimleri ile belirgindir. Dikdörtgen sofa köşelerinin 45° köşe ke-

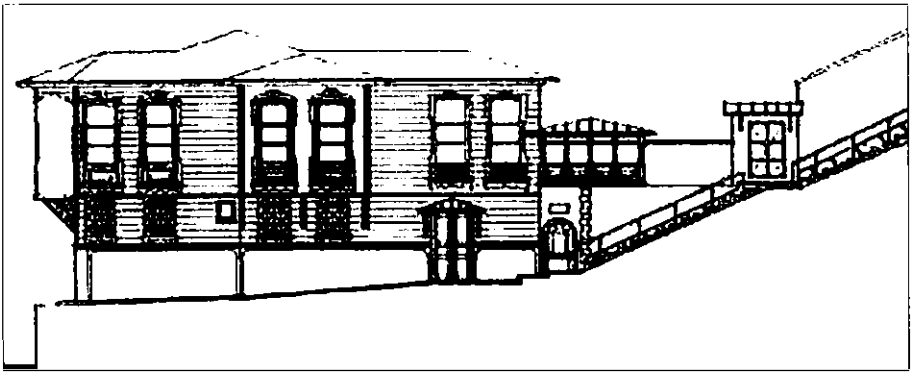

Edip Efendi Yalısı güney cephesi, selamlık bölümü-Revizyon 1.
Y. Mimar R. Necdet Arevi 1983.

simleri (pah) yeni bir biçim ortaya çıkarmaktadır. Sofa merdivenleri burada ortadan çıkışlı olarak yine üç kolludur. 45° kenarlı biçim cephe köşe çıkmalarına da uygulanmıştır. Cephe cumbalar ahşap kolonlara bindirmedir; deniz cephesi sol kenar cumba ise iki kolon üzerine çıkmaktadır, altından taşlığa giriş vardır ve böylece bir kapı ön mahalli (Vorraum) teşkil edilmiştir.

Esas kat pencereleri yüksek ve üç bölümlü, üst başı hafif sehimlidir; alt kat pencereleri düz haslı ve iki bölümlü daha alçak, sürme pencerelidir. Bu kat, yüksek kârgir subasman katı üzerinde bir asma kat görünümü arz ediyor. [*Sehim:* Eğilme etkisi altındaki bir yapı elemanının eğilme göstermeden önceki çubuk ekseni durumu ile elastik eğri durumu arasındaki deformasyon miktarıdır. Yüksek çelik binaların tepesinin sürekli olarak sağa sola yaylanması.]

Harem ve selamlığın üzeri aynı çatıyla örtülmüştür. Edip Efendi, yalıyı aldıktan sonra mimari üslubunu bozmadan onarmıştır. Kısmen neoklasik ve ampir karışımı üsluptaki yalının birçok yerinde barok bezemelerle de karşılaşılmaktadır. 19. yüzyıl üslubunu günümüzde de koruyan yalının harem kısmı yeni sahipleri tarafından 1984-1987 yıllarında yeniden yapılmıştır. Bu yapılanma sırasında zeminde birbirlerinden farklı doğrultularda eski saraya ait kalıntılarla karşılaşılmıştır.

Bin metrekarelik arsa üzerindeki yalının selamlığı 550 metrekare, haremi ise 650 metrekaredir. İçerisinde yirmi üç oda, üç salon, iki taşlık, iki büyük sofa ve üç tuvaletten oluşturulmuş iki katlı yalıdır.

Bunlardan alt katta on beş, üst katta altı olmak üzere yirmi bir odası vardır. Yalının asıl kullanım mekanları ikinci katta olup zeminde yalnızca mutfak, tuvalet ve servis odaları bulunmaktadır. Selamlıkta bir kayıkhane, haremde ise hamam bulunmaktadır. Bezeme yönünden selamlık kısmının daha gösterişli olduğu görülmektedir. Tavanlar kalem işleriyle bezenmiştir. Tavan nakışları arasına, 1887 yılında yapılan tamir sırasında bazı tablolar da resmolunmuştur. Harem de ise bunun yerine geometrik desenli çıtalı bir örtüye yer verilmiştir. Yalnızca güney kısmındaki odanın tavanı muşamba üzerine yağlı boya resimlidir.

Yalının esas girişi selamlık tarafında olup buradan selamlık taşlığına, mabeyne açılan bir kapıdan da hareme geçilmektedir. Selamlıkta: aşağıda beş oda, bodrum katında beş bölme ve üst katta dört oda, iki salon ve bir büyük sofa vardır. (E. Yücel, s.129-130)

Yalının içi, eski köşk ve sahilsaraylarının iç dekorasyonuna uygundur. Nakışlı, beşik tarzı kanatları altında bu iç alemi, dış görünüşünün aksine zengindir. Ayrıca sofalara açılan merdiven camekanları gösterişlidir. Pencerelerde de bir değişiklik yapılarak, giyotin tarzı yerine; içeriye doğru açılır, çift kanatlı hale getirilmişti. Geometrik/ceviz döşeme çok güzel parkeleri Edip Efendi zamanından kalma, iyi vaziyettedir (O. Erdenen, 1993 yılı bilgisi).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Deniz Ticareti

Edip Efendi Yalısının günümüzdeki sahibi Uğur Mengenecioğlu sivil denizcilik taşımacılık sektöründedir, bu nedenle, bu kitabın yazım amacı çerçevesinde deniz taşımacılığının tarihini anlatmaya pek uygun.

Bahriye'de denizcilik stratejisi dersleri anlatılırken genellikle kabul gören bir ifade var; hiçbir millet denizci olarak doğmaz. Bir milletin denizci olabilmesi için coğrafyası önemlidir. Coğrafya kaderdir, ifadesi tam da buna uygun düşer. Coğrafi konum bir halkı ya denizci yapar ya da karaya mahkûm eder.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptıkları fetihlerden sonra, Osmanlı İmparatorluğunun, deniz su yollarına egemenliği artmıştı. Kuzey Afrika'nın Suriye, Irak, Yemen'in Osmanlı egemenliğine girmeleri yalnız Karadeniz'de Adalar denizinde ve Ak-

deniz'de değil Kızıl Deniz ve Basra Körfezi'nde de büyük çapta Türk ticaretine olanak hazırlamıştı.

Tuna kıyılarından doğu ve orta Avrupa'ya doğru ilerleyen fetihler Avrupa ile siyasi ve ticari ilişkilerin sürekli artmasına neden oluyordu.

Türklerin batı ile olan bu ilişkileri devlet bütçesini oldukça kabartıyor, arada sırada olsa da bütçenin dengesini bozuyordu. Fakat bu durum bazı düzensizliklerin giderilmesi ile kolayca düzenlenebilecek bir durumdu. Devletin ekonomisi fetihlerden elde edilen ganimetlere ve diğer gelir kaynakları ile beslenmekteydi. XVI. yüzyılda İmparatorluğun Avrupa devletleri ile olan ticareti gittikçe artmıştı. Bu yüzyılın önemli bir bölümü içinde Osmanlı devleti Uzakdoğu ve Batı ülkeleri arasında önemli bir geçit yolu olarak kalmış ticari eşyanın toplandığı bir merkez ödevini görmüş, Venedik başta olmak üzere Akdeniz uluslarının zenginlik kaynağı olmak özelliğini korumuştur.

Coğrafi keşifler ve Ümit Burnu yolunun düzensiz de olsa kullanılması Osmanlı devletini ilk on yıllarda pek etkilememiş görünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletleri açısından önemini korumaya devam ediyor, bu da kapitülasyonların verilerek imzalanması ve konsoloslukların açılması devam etmekteydi.

Böylece Fransa'nın 1535 yılında elde ettiği kapitülasyonlar 1569, 1581 ve 1604 yıllarında yenilendi. 1579 ve 1597 yıllarında buna benzer ayrıcalık hakları İngiltere'ye verildi.

Bunun sonucu İngilizler Levant Company'i kurdular. Hollandalılar da 1612 yılında ayrıcalık hakları elde etmişler, Vendik ise yine eski elde ettiği hakları daha sağlamlaştırmışlardı.

XVII. yüzyılın başında bu devlet hâlâ Doğu Akdeniz'in birinci tüccar devleti idi. Bu arada keşiflerle beraber bazı kumpanyaların türediği görülür. Portekizliler, İspanyollar, Hollandalılar ve ardından İngilizler çeşitli kumpanyalarla sömürge yaratmaya başlayacak. Kapitalizmin gelişmesi de böyle oldu. Ticaret merkezlerini birbirine bağlayan deniz yolları XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş Avrupalıların denetimine geçmeye başladı. Osmanlı devletinde de kurumlar ve denizcilik kurumları da duraklamaya girmeye başlar. Bunda kapitülasyonların etkisi büyük oldu. Özellikle Avrupalıların alçak bordalı kadırgalardan yüksek bordalı kalyonlara geçişiyle, Osmanlı açısından deniz egemenliğinin kaptırılması süreci başlar. 1682

yılında ilk kalyonlar donanmanın asli unsuru oluncaya kadar bu devam edecektir.

XVII. yüzyılın başlarında İstanbul Yağkapanı'nda İstanbul limanına bağlı büyüklü küçüklü sayıları 2600 adedi bulan yelkenli ticaret gemisi bulunmakta idi. Bu gemilerin 600 kadarı büyük çapta, açık deniz yelken gemileriydi. Bu gemilerde 2700 kaptan, 3000 kadar tayfa çalışmakta idi.

Bu gemi sahiplerinin içinde Kasım, Envar, Ferhat, Nimetullah Çelebi gibi isim yapmış ve ellerinde 10-12 adet açık deniz gemisi olan ve bu gemiler ile Endonezya, İran, Hindistan, Arabistan ve Avrupa limanlarına yük taşımacılığı ve sermaye ticareti yapanlar var idiyse de batılı gemi sahiplerinin ve özellikle Venedikli ticaret gemisi sahiplerinin rekabeti karşısında Osmanlı gemi sahiplerinin sayıları günden güne azalmaktaydı.

1590-1616 yılları arasında Türk gemi yapımcılığının ileri düzeyde olduğu kabul edilmekteydi. Haliç Tersanesinde bazı yabancı ülkelerden ticaret gemileri siparişi kabul edilmekte ve özellikle Venedikliler Haliç Tersanesine çok sayıda ticaret gemisi siparişi vermişlerdi. Buna rağmen Osmanlı Devleti her nedense deniz ticaretine pek önem vermemişti. Bu ilgisizliğin çok olumsuz sonuçları, Cumhuriyet dönemine de yansıyacak. Çünkü denizcilik gücü konsepti yalnızca bir devletin yüksek stratejisi değil, bir yerleşik kültürdür. Düşünün, Boğaziçi'nde altı yüzün üstünde yalı var, ama çöpleri Boğaz'a atmaktan yüksünmüyoruz. Haliç yıllarca lağım akıtılan bir yer olmadı mı!? Mezbahayla, fabrikalarla çamur deryası haline getirilmedi mi?

Eğer bir devlet zenginleşmek istiyorsa, ihracatını artırmak zorundadır. Nispeten kara ticaretine göre ucuz ve kolay ihracat ulaştırması ise deniz taşımacılığıdır.

XVII. yüzyılın başlarında milli bir ticaret filosuna sahip olamayan Avusturyalılar 1719 yılında Trieste, İstanbul ve Selanik şubeleri bulunan Levant Avusturya Kumpanyasını kurarak Akdeniz'de görülmeye başlamışlardı.

Bunun arkasından 1725 yılında Tunus ve Libya'da 1727 yılında da Cezayir'de konsolosluk açma hakkını elde ettiler. 1754 yılında Avusturya kumpanyasının ayrıcalık hakları yenilendi. Kumpanya 1784 yılında Türklerin Avusturya gemiciliğine Osmanlı sularında kolaylıklar bağışlaması ile gözle görülür bir atılım yaptı. Venedik 1765 yılından

sonra atılım yaptı, bu sıralarda 20 kadar Venedik Kumpanyasının bulunduğu saptanmakta.

XVIII. yüzyılda doğu ile yapılan ticarette ilk sırayı Fransızlar almaktaydı. Bu yüzyılda açıkça görülmekteydi ki, Türklerin Akdeniz ticareti uluslararası bir nitelik kazanmıştı. Bu yüzyılın sonuna doğru batılılar Osmanlılara karşı ticarette daha etkili bir duruma gelmişlerdi.

Örneğin; kumpanyalar yerlerini sağlamlaştırmışlar, diplomatik destekten yararlanarak elde ettikleri Osmanlı uyruklu azınlıkları koruma hakları XVIII. yüzyılın sonlarında artık meyvelerini vermeye başlamış ve ticari komisyonlar oluşmakta, Rumlar, Ermeniler, Suriye Hristiyanları, Yahudileri ve azınlık olarak bilinen unsurlar ferman veya berat ile Batılıların koruma güvencesi altına giriyorlardı.

Bu güvenceyi sağlayanlar Batılı büyükelçilikler ve konsolosluklar idi.

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile ticari faaliyetleri artan Avrupa devletleri, İmparatorluğun değişik yerlerinde bulunan Konsoloslukların sayısını çoğaltmak zorunda kaldılar.

Konsoloslar, yerel idareciler ve tüccarlar ile ilişkilerini sağlamak için Osmanlı uyruklu gayri müslimler tercüman olarak kullanmaya başladılar. Herhangi ülkenin elçi veya konsolosu gayrimüslim Osmanlı uyruklu herhangi bir kişi tercüman olmak istediğinde Bâb-ı Âlî (Bâbıâlî)'ye, başvurarak Padişahtan berat veya ferman talep ederdi.

Beratlı tercüman olan Osmanlı uyruklu gayrimüslim bir kişi kapitülasyonlar gereği, yasal şekilde Batılılara sığınmış gayrimüslim kişi, yani Avrupalı tüccar ve elçilik mensuplarına tanınan hak ve imtiyazlara sahip olacaktı. Beratlı tercümanlar ayrıca da birtakım vergilerden muaf idi.

Zamanla elçiler İstanbul'daki Hıristiyan tüccarları da korumaları altına almaya başladılar. Bu işlem sadece beratlı tercüman şeklinde olmuyordu. Elçiler patent adı verilen bit tür kâğıt ile beratlı olan istedikleri kişileri kendi korumalarına alıyorlardı.

1789 yılında tahta geçen III. Selim kendisinden önce mücadeleye başlanılan fakat bir sonuca varılamayan beratlı tüccar suistimaline son vermek amacı ile 1791 yılında Selanik, İzmir ve Ege Denizi adaları gibi suistimalin yoğun olduğu yörelerin idare amirlerine kesin genelgeler gönderdi.

Fakat III. Selim'in bu girişimleri pek başarıya ulaşamadı. Bu du-

rumlar Türk tüccarları ve ticaret gemilerinin de giderek azalmasında önemli bir etken olmuştur.

III. Selim beratlı tüccarların önüne geçebilmek için 1792 yılında tersane nizamına göre ticaret gemilerinin çoğaltılması ve hatta devlet ileri gelenlerinin birer gemi satın alarak deniz ticareti yapmalarının sağlanması Padişah tarafından ferman buyurulmuş ise de bu girişim de pek tutmamıştır.

Devlet ticaret gemilerinin kuruluşu daha sonra 1804 yılında Bahriye Kanunnamesinde ele alınmıştı. III. Selim Devlet Ticaret gemilerinden oluşacak bir filonun gereğini düşünmüş ve 1804 yılı kanunnamesine bu hususu önemli bir madde olarak koydurmuştur. III. Selim bir yandan devlet filosunu koruma girişiminde bulunuyor, diğer yandan da azılı tüccarlar ile mücadeleyi sürdürüyordu. 1806 yılında bu mücadeleyi daha ciddi bir şekilde ele almış ve sonuçta tamamen olmasa da olumlu sonuçlar almaya başlamıştır. Tüccarlar birkaç ay sonra tek tek veya gruplar halinde Bâb-ı Âlî'ye müracaat ederek beratlarından vazgeçtiklerini bildirdiler. Fransa'nın tutumu beratlıların moralini iyice çökertti. Hatta Fransa sarayında bulunan beratlılar bile beratlarından vazgeçtiler.

Bazı yabancı ticaret gemileri sahipleri de beratlarından vazgeçerek, gemilerine Türk bayrağı çektiler. Bu politikayı II. Mahmut da devam ettirmiş, sonuçta berat ve patent elde etme girişimleri ortadan kalkmıştır.

II. Mahmut döneminde Avrupalı tüccarlar sayısında bir artış görülmekte ve Müslüman tüccarlarda Hayriye tüccarları adı ile aynı Avrupalı tüccarlar statüsüne kavuşturulmuş aynı hak ve ayrıcalıklara sahip kılınmışlar ise de Avrupalı ve gayrimüslim tüccarlar karşısında rekabete dayanacak güçte değillerdi.

II. Mahmut, III. Selim'in korumak istediği devlet ticaret filosu fikrini de benimsemiş. 1823 yılında bu yolda bir tüzük çıkartılarak ticaret gemilerine önem verilmesi vurgulanmış, yeni ticaret gemisi yaptırılması veya satın alınması yönüne gidilmesi belirtilmekte idi. Devlet kendi ticaret gemileri filosunu gözetiyor ve gelişmesini istiyordu.

Çok çaba harcandı, tüzüğe uygun olarak birkaç ticaret gemisi inşa edildi ise de ne yazık ki istenilen sonuç elde edilemedi. Zira güçlü Avrupalı gemi sahipleri ile rekabet etmek pek kolay olmuyordu.

Ayrıca dünyada değişen teknoloji nedeni ile buharlı gemilerin,

yelkenli gemilerinin yerini alarak denizlerde egemen olması yelkenli devlet ticaret filosunun gelişmesini engellemişti.

20 Mayıs 1828 sabahı İstanbul Boğazı'na *Swift* isimli buharlı gemi geldi. II. Mahmut'a armağan edildi. Halkın *Buğu* gemisi adını verdiği bu gemiyle birlikte, Osmanlı gemi filosunda da değişikliğe gidilmek zorunda kalındı.

İlk aşamada büyük ve dönemin bütün yeniliklerini taşıyan kalyonlar yapıldı. 1837 yılında Foster Rhodes tersane ustalarından Mehmet Kalfa ile beraber yurdumuzda ilk buharlı gemi olan *Eser-i Hayır* vapurunu kızağa koydular. Gemi yapımı 26 Kasım 1837 tarihinde sona erdi.

Bu vapurdan sonra 1839 yılında *Mesir-i Bahri* ve Padişahlık makam vapuru olarak *Tarih-i Bahri* vapurları inşa edildi. 1839 yılında Tersane-i Amire'ce Bandırma, Tekirdağ, İzmit hatları açıldı. Mesir-i Bahri ve Eser-i hayır vapurları bu hatlarda çalışmaya başladı. Bugünkü Türkiye Denizcilik İşletmelerinin Genel Müdürlüğü Denizyolları İşletmesi Müdürlüğünün ilk temeli atılmış oluyordu.

Bir başka vapur taşımacılığı kurumu olan Fevaidi Osmaniye İdaresi (1843-1870) kuruldu. Ardından İdare-i Nehriye ve İdare-i Ummani Osmani (1869) kuruldu.

Mithat Paşa Vezir rütbesi ile Niş vilayetine Vali olarak atandıktan sonra bir taraftan asayişi sağlamış, diğer taraftan da Vilayetin imarına çalışmış. 1863 yılında Tuna nehri üzerinde bir gemi taşımacılık şirketi kurmuş. Bu kuruluş sonraları gelişerek *İdare-i Nehriye* şirketi adı altında Tuna nehrinde bayrağımızı dolaştıran bu şirkete boyları 60 metreye varan *Aziziye, Niş, Seyyare* ve *Ziştovi* isimli posta vapurları büyük taşıma gemisi vardı.

Mithat Paşa 1869 yılında Bağdat valiliğine atanınca, İngiliz Şirketinin iki vapuruna rekabet yapmak amacı ile Avrupa'dan getirtmiş olduğu vapur parçalarını monte ettirerek ve parçalar eklenerek üç gemi yapmayı başardı. Nehir yolu ulaşımıyla kazanç sağladı ve bu parayla Dicle nehri vapurlarının sayıları sekize yükseltildi. İkinci *İdare-i Nehriye* olan *İdare-i Ummani Osmani Şirketi* kuruldu. *Babil, Ninova, Necef* ve *Usar* adlarında 4 vapur daha satın alındı.

Basra Körfezi ile Kızıldeniz limanları arasında da bir hat açıldı. Süveyş Kanalı'nın açılması [17.11.1869] ile bu hat İstanbul'a kadar uzatıldı. Ayrıca 3 ayda bir olmak üzere Basra ile İngiltere arasında

seferler düzenlendi. Ancak bu büyük işler Osmanlı yönetiminin liyakatsizliği ve vizyonsuzluk nedeniyle yok oldu.

1851 yılında ilk milli vapurculuk idaresi olarak kurulan *Şirket-i Hayriye İdaresinin* düzenli ve sistemli olarak çalışması başarılı olmuştur. Keçecizade Fuat Paşa Yalısı bölümünde tarihçesini anlattım, ama şirketleşme konusunda *Şirket-i Hayriye* girişimi ilk ve çok önemli bir girişimdir.

Osmanlı ekonomisinde şirketleşmenin önemine ilişkin yapılan bütün vurgulara karşın şirketleşme hareketi başarılı olamamıştır. Osmanlı Devleti'nde şirketleşmenin başarısızlıkla sonuçlanmasında etken olan nedenlerin başında sermayenin gerek II. Abdülhamit'in baskıcı yönetiminden, gerek 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde yaşanan grevler ve işçi eylemlerinden ürkmesi gelir. Bürokrasinin ağırlığı ve yasal düzenlemelerin yetersizliği de diğer nedenlerdendir. Osmanlı hukukunda tüzel kişilik kavramı da yer almıştır. Ticaret eğitimi yeterli değildir. Bu koşullar Osmanlı toplumsal yapısında Müslüman girişimci bir sınıfın gelişmesini, dolayısıyla Osmanlı ekonomisinde şirketleşmenin başarıyla sonuçlanmasını engeller. Osmanlı ekonomisinde şirketleşme girişiminin başarısızlığını şirketleşme ile ilgili nicel veriler de yansıtır. 1850-1908 döneminde Osmanlı Devleti'nde kurulan toplam 324 anonim şirketin 86'sı yarım yüzyılı aşan bir zaman diliminde 1850-1908 yılları arasında kurulur. 1908-1918 yılları arasında, yani İkinci Meşrutiyet döneminde ise 236 şirket kurulur. Yasal düzenlemelerin yetersizliğinden, uygulanan iktisat politikalarının isabetsizliği ve bunların hepsinden de önemlisi Osmanlı ekonomisinde şirketleşme sürecinin başarıya ulaşabilmesi için gerekli olan bilgi ve sermaye birikimi gibi maddesel ve kapitalist gelişmeyi olanaklı kılan bir diğer etken olan düşünsel altyapının oluşamaması Osmanlı ekonomisinde şirketleşme hareketinin istenen sonucu vermesini engeller. (Murat Koraltürk, Şirket-i Hayriye, s.27-34)

Osmanlı Devleti'nde yasal düzenleme girişimleri yanında şirketleşme yönünde atılan ilk somut adım Şirket-i Hayriye'nin kuruluşu olur. Şirket-i Hayriye, Osmanlı Devleti'nde faaliyete geçen ilk kent içi toplu taşıma işletmesi olduğu gibi Osmanlı ekonomisinde özellikle Tanzimat'tan sonra hız ve boyut kazanan değişimin bir yansıması olan şirketleşme sürecinin de ilk adımıdır. Türkiye'de kurulan ilk anonim şirket olan Şirket-i Hayriye'nin kuruluşu ile Osmanlı eko-

nomisinde kapitalist anlamda anonim şirketlerin kurulması için bir örnek girişim oluşturmak amacı da güdülür. Şirket-i Hayriye'nin kuruluşunda özellikle sermayesinin oluşumu aşamasında güçlüklerle karşılaşır.

Sultan Abdülaziz zamanında İdare-i Aziziye (1870-1878) vapur işletme idaresi de kuruldu. Bu İdare'ye ait 20 gemi seferlerde olmuştur.

31 Ağustos 1876 tarihinde II. Abdülhamit padişah olduktan sonra saltanatının ikinci yılında İdare-i Mahsusayı Aziziye adı değiştirilerek İdare-i Mahsusa adını aldı.

Haliç'te de işletilen sivil vapur işletmesi de kurulmuştur. Sonra bu İşletme Cumhuriyet döneminde Deniz Yollarına devredilmiştir. Sivil denizcilerimiz ve şirketlerimiz ile devlet deniz taşıtları Lozan'da ve ardından elde edilen kabotaj hakkıyla birlikte, milli bayrakla kendi limanları arasında seyrüsefer yapma bağımsızlığını elde etmiştir.

Dünya deniz ticaret filosu sıralamasında Türk deniz taşıma şirketleri 29. sıradadır.

Türkiye, ne yazık ki Osmanlı devleti döneminde de oluşmamış denizcilik geleneği olan bir devlet değildir. Denizcilik geleneği nedir? sorusuna verilmesi gereken yanıtı deniz sorunları üzerine kafa yoran Nejat Tarakçı'nın saptaması çok doğru ve merkezi bir noktada durmakta.

Denizcilik bir gelenek işidir ve bu geleneğin kazanılması uzun yıllar gerektirir. Toprak fethederek bir imparatorluk haline gelen devletlerin çoğu, denizcilik ananeleri olmadığından denizci bir devlet olamamıştır. Bu, sahip olunan donanmanın gücünden farklı bir şeydir. Para karşılığında çok sayıda modern gemi alabilirsiniz. Ancak, kaliteli denizci personel ve denizcilik geleneğiniz yoksa bu güç hiçbir şey ifade etmez. Tarihin en canlı örnekleri, Fransa, İtalya, Osmanlı Devleti ve Almanya'dır. ABD bu özelliğine, kurumsallaşan ve deneyim kazanan **deniz gücü** sayesinde ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kavuşabilmiştir. Naziler bu ananeyi geliştirmek için savaş öncesi çok büyük gayret sarf etmişlerdir. Coğrafi konumun uygunluğu ve etrafı denizlerle çevrili Türkiye'nin böyle bir geleneğe sahip olamaması, Osmanlı'dan bu yana uygulanan hatalı politikaların bir sonucudur. Türk tarihine ve Türk Denizciliğine bakıldığında genellikle ikinci eğilimin, yani devletin, deniz gücünü dış politika enstrümanı olarak kullandığını veya diğer bir deyişle savunma amaçları ile des-

teklediğini ve özellikle harp bahriyesine önem verdiğini görmekteyiz. Türkiye'nin eşsiz coğrafi konumunun bu kadar elverişli olmasına rağmen, denizcilik gücünün gelişememesinin temel nedeninin, yöneticilerin ve milletin karakterinden kaynaklandığı şüphesizdir. Bu açıdan bakıldığında ise, tarihten gelen alışkanlıklarla, halkın deniz ve denizcilikten yeteri kadar menfaat sağlamaya yönelmediği, devleti, bu potansiyelden faydalanma yönünde yeteri kadar zorlayamadığı, devletin de, deniz gücünü ekonomi aracı olarak görmemesi neticesinde Türkiye'nin **Denizci Devlet** sıfatını kazanamadığı anlaşılmaktadır.

Deniz hegemonyasının güç oluşumunda en önemli iki unsurundan biri olan sivil deniz gücü, barış dönemlerinde askeri deniz gücünden daha çok öne çıkmaktadır. Savaş dönemlerinde de savaş ekonomisi kapsamında ayrıca koruma ve desteğe yer verilmesi gerekliliği ile dikkatleri çekmektedir. Tüm dünya denizlerine ve oradan dünyanın bütün limanlarına ulaşabilecek bir özgürlüğe sahip sivil deniz gücü, ülkenin ekonomisi için çok önemli bir yer tutmaktadır. Dünya ticaretinin çok yüksek oranının (% 90) denizlerde gerçekleştiği göz önüne alındığında bu paydan ne kadar çok elde edilebilirse ülke için büyük bir kaynak yaratılmış olur.

Sivil deniz gücünün özellikle ticaret ve ekonomi alanındaki etkisi ile ulaşım ve taşımacılıktaki stratejik rolleri deniz hegemonyasının oluşumunda etkilidir. Buna göre oluşturulacak etkin sivil deniz gücü önemli bir etken olmakla birlikte askeri gücün de bir desteği hatta tamamlayıcısıdır.

Atatürk 1937 yılında hükümet programını açıklarken, denizciliğe verdiği önemi çok net bir biçimde bu sözlerle belirtmiştir: **Denizcilik sadece ulaştırma işi değil, iktisadi iş olarak anlaşılacak ve tersaneler, gemiler, limanlar ve iskeleler inşa edilecek, deniz sporları kulüpleri kurulacak ve korunup geliştirilecektir. Çünkü: Toprakların ucu deniz olan bir ulusun sınırını, halkının kudret ve yeteneğinin hududu çizer. En uygun coğrafi konumda ve üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye; endüstrisi, ticareti ve sporu ile en ileri bir denizci ulus yetiştirmek yeteneğindedir. Bu yetenekten yararlanmasını bilmeliyiz. Denizciliği Türk'ün büyük ulusal ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız...**"

MAHMUT NEDİM PAŞA YALISI

Vaniköy

Çengelköy'deki Kuleli Askeri Lisesinin kulelerine benzeyen bir kulesiyle Vaniköy'de mimari yapısının farklılığıyla dikkat çeken yalılardan birisi Mahmut Nedim Paşa Yalısıdır.

Bu piramidal kuleli yalının sahibi olan Mahmut Nedim Paşa Avrupa'da görev yapmış diplomatlarımızdan birisidir. Bazı kitap ve gazete yazılarında bu yalının Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya öteki adıyla Nedimof'a ait olduğu yazılıdır. İki isim birbiriyle karıştırılmıştır.

Vaniköy isminin tarihsel olarak kaynağı nedir? Bu sorunun yanıtı bizi Bizans devrinde Boğaziçi'ne götürmekte. H. Şehsuvaroğlu'nun kaydına göre: Bizanslılar güzel ve iyi memleket manasına olarak Vaniköyü'ne *Nikopolis* derlerdi. Semavi Eyice'nin notlarına göre ise: "Adı sarp yamaçlar anlamına gelen Brokhtoi (veya Prookhtoi)'un Vaniköy ile Göksu Deresi mansabı arasındaki dik yamaçlar olduğu sanılır. I. Iustinianos'un Brokhtoi'da bir yazlık yaptırdığı bilinir. Burada bu yaz köşkünden başka aynı İmparator bir de kilise yaptırmıştır.

Gene Mikhael adına olan bu tesis çok harap durumda olduğundan rahipler İmparatordan bunun tamirini istemiştir. Tarihçi Prokopios'un bildirdiğine göre denizden pek az geride olan tesis çok süslü idi ve bir istinad duvarı ile meydana getirilen bir teras üzerine oturtulmuştu. Başka hiçbir kaynakta adına rastlanmadığına göre bu tesisin de fazla yaşamadığı sanılır.

Burada ayrıca XVII. yüzyılda Sasaniler tarafından yakılan Hagios Thomas ve Hagios Iulinos adlarına yaptırılmış manastırlar da kaynaklardan öğreniliyor. Vaniköy-Kandilli bölgesi ile ilgili olarak İnciciyan'da bazı notlar bulunmaktadır. Vaniköyü'nde Papazbahçesi denilen yer Vani Efendi'ye verildikten sonra burası ad değiştirmiştir."

H. Şehsuvaroğlu'nda da bazı notlar var. İstanbul'un fethinden XVII. yüzyıla kadar bu köye Papaz Korusu denilmeye başlandı. IV. Mehmet'in İmamı Vanlı Mehmet Efendi'nin buraya yerleşmesi ve buraları imar etmesi üzerine semt Vaniköy diye adlandırılır oldu.

Vanlı Mehmet Efendi köye on yedi yalı yaptırmış, ayrıca kendisi için de büyük bir yalı inşa ettirmişti. Bu arada, Bostancılara ait küçük mescidi de genişleterek bugünkü camii meydana getirdi ve yalıları da bu camie vakfetti.

Birinci Mahmut'un Hekimbaşılarından Hayatizade Mehmet Efendi Vaniköyü'nde otururdu. Hatta Padişah bir Boğaziçi gezintisinde Hekimbaşının yalısına uğramış. Sonradan Şeyhülislamlığa yükselen Mehmet Emin Efendi'nin oğlu İstanbul Kadısı Mehmet Sait Efendi de Vaniköyü'nde babasının yalısında otururdu. Hekimbaşının oğlu 1755 yılında yalısı karşısına bir çeşme yaptırdı. Bu çeşmenin suyu kısa zamanda kum ve taş hastalıklarına iyi geldiği anlaşılınca şifalı su olarak ünlendi.

XIX. yüzyıl başlarında II. Mahmut zamanında tutulmuş bir Bostancıbaşı defterine göre on sekiz yalı olduğu yazılıdır.

Kırım Harbi (1853-1856) sıralarında Vaniköy üstündeki İcadiye Kasrında oturan İngilizlerle görüşmesi, tavır ve kıyafetindeki Avrupalılık sebebiyle Ali Bey "İngiliz Ali Bey" diye anılmaya başlanmıştı.

İngiliz Ali Bey'in oğlu Ahmet Rıza Bey 1857 yılında bu yalıda dünyaya geldi.

Vaniköyü'nün Abdülmecit devrinde meşhur yalılarından biri de Sırkatibi Mustafa Paşa'nın Yalısıydı. 1857 yılında Mısır Valisi Abbas Paşazade İlhami Paşa ile evlenen Sultan Mecit'in kızlarından Münire Sultan Salıpazarı'ndaki Sarayının inşaatı bitinceye kadar bu yalıda oturdu.

İskeleden Kuleli tarafına doğru olan ve Sırkatibi Mustafa Paşa'ya ait bulunan ilk büyük yalı, yanındaki diğer yalı ile beraber Serasker Rıza Paşa tarafından satın alınmıştı. Her iki yalı yıktırılarak yerine büyük bir sahilhane inşa edildi. Evin cephesi balkonlarla süslü olan bu yalıda Meşrutiyetten sonra Rehberi İttihat ismiyle hususi bir mektep açılmıştı. Bu büyük yalı 1925 yılında yıktırıldı.

Sonra Mecit Efendi Yalısı geliyor, bunu Feyzi Efendi Sahilhanesi izliyordu.

Mahmut Nedim Paşa Yalısı, Takvim internet sayfası.

Vaniköyü'nün bundan sonraki büyük yalısı Viyana Sefiri Mahmut Nedim Paşa'nın yalısıydı.

1949 yılında (Akşam gazetesinde) Haluk Şehsuvaroğlu'nun yazdığına göz atalım: "Mahmut Nedim Paşa, Selim Sabit Efendi'nin torunu ve Eşref Bey'in oğludur. Aile eskiden beri yaz mevsimlerini Vaniköyü'ndeki yalılarında geçirirlerdi. Önceden camiden Kandilli'ye doğru olan kısımda oturan Selim Sabit Efendi ailesi sonraları köyün Kuleli tarafına doğru bulunan kısmına taşınmışlardı.

Mahmut Nedim Paşa, meşhur Sami Paşa'nın kızlarından Neyyire Hanımefendiyle evlenmiş ve Vaniköy Yalısında iki eski Türk ailesinin hatıraları toplanmıştır.

Sami Paşa, Adülmecit ve Abdülaziz dönemlerinin veziri ve Eğitim Bakanı. Onun oğlu Ayetullah Efendi ise Jön Türkler hareketini Sadrazam Ali Paşa'ya haber veren kişi.

Bu yalı Tanzimat edebiyatımızın tanınmış simalarından *Sergüzeşt* romanı yazarı Sami Paşazade Sezai Bey'in de uzun yıllar geçirdiği yalıdır.

Boğaziçi yalıları tarihini yazanlar, 1950'lere kadar buradaki yalıların bazılarının korunduğundan, Boğaz'ın güzelliğinden söz ederler.

Ama bu tarihten sonra ise hızlı bir bozulmadan dert yanmaktalar.

1949 yılında yazdıklarına yukarıda tanıklık ettiğimiz H. Şehsuvaroğlu 1963 yılında (Cumhuriyet gazetesinde) tam da bunu yazmış: "Bugün Boğaziçi'nde ancak birkaç eski yalı ayakta kalmıştır. Onlar da sahiplerinin hakîkaten büyük fedakarlıklarıyla ayakta durmaktadır.

Vaniköyü'nde Mahmut Nedim Paşa Yalısı, Paşanın kızı Samiye Bilhan ile oğlu profesör Nebil Bilhan'ın büyük gayretleri ve sevgileriyle yıkılmaktan kurtulmuştur."

Mademki yalıları merkeze koyup tarihte olan biteni anlatmak gibi bir mütevazı iddiayla yola çıkıldı hem yalıyı hem de iki Nedim paşaları anlatmalı.

Bize yalının kapı numarasıyla adresini veren Erdem Yücel; Vaniköy iskelesi Caddesi'nde 76-78 Nolu Mahmut Nedim Paşa yalısı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Viyana Sefiri Mahmut Nedim Paşa tarafından, daha önce burada olan büyükbabası Selim Sabit Efendi'nin yalısı yıktırılıp, çevresindeki bazı eski yalıların arsaları satın alınarak yaptırılmıştır.

ISLAHAT HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti'nde sefirlikler yani büyükelçilik ve konsolosluklar ne zaman açıldı? Diplomatlar ne zaman Avrupa kentlerine gönderildi?

Osmanlı devletinde ıslahatlar başka deyişle yenileşme hareketlerinin gerekliliği XVII. yüzyılın ilk yarısında farkedildi. Aslında II. Osman (1618-1622) ve IV. Murat (1623-1640), Köprülü ailesinden gelen vezirler çok önemli adımlar attılar. Bu ilk ıslahatlarda Avrupa'nın bir etkisi olmamıştı. Çünkü gerilemenin gerçek nedenleri anlaşılamamış, Hıristiyan dünyasıyla geçmişi Haçlı Seferlerine uzanan rekabet nedeniyle Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nin önüne geçebileceğini hemen hiç kimse kabullenmemişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyılın sonlarında uğradığı yenilginin belgesi olan Karlofça, XVII. yüzyıl ıslahatlarının kalıcı bir başarı sağlayamadığının kanıtı olmuştu. Öte yandan bu sonuç aynı zamanda Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nin askeri ve teknik açıdan geçtiğinin de bir göstergesiydi.

İlk Batı etkilerinin görüldüğü Lale Devri (1718-1730) bu konuda bir istisna teşkil etmişti. Sultan III. Ahmet döneminde başlar, Türk

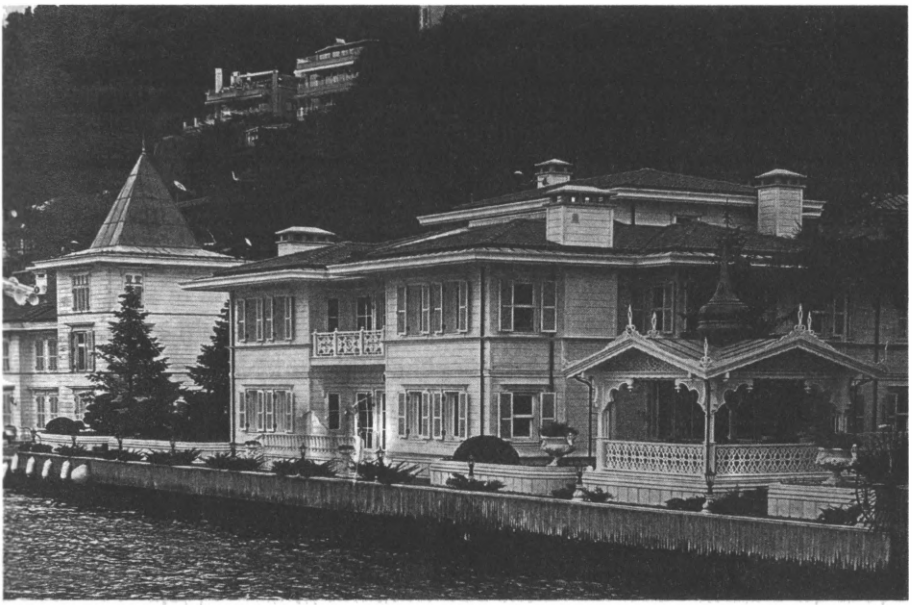

Mahmut Nedim Paşa Yalısı, Kaynak Sema Şener arşivi, MİM85

İslam unsurlarının ilk matbaanın kuruluşu 1727 yılıdır. III. Selim (1789-1807) tahta geçtikten sonra, ilk iş olarak ıslahat tarihimizin ilk reform hareketi olan Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) ıslahatını başlatmıştı. II. Mahmut'la devam eder. Tanzimat süreciyle akar gider.

Yönetim alanında da Osmanlı ekonomi alanında da önemli gelişmeler sağlamaya çalışmışlardı. Avrupa'da III. Ahmet dönemine kadar bir temsilci bulundurulmadığı gibi, ne olup bittiği konusunda değerlendirme yapacak birisi de gönderilmemişti.

Batı ile modern diplomatik münasebetimiz Yirmisekiz Mehmet Çelebi ile 1721 yılında başladı denilebilir. Elbette yabancı ülkelerin elçileri İstanbul'da bulunuyordu; ama Osmanlı ilk defa Batı'yı merak ederek bir memur gönderiyordu. Zaten matbaanın gelişi sebebi de bu seyahattir. İlk önceleri kalıcı elçilikler açılması düşünülmedi.

Siyaset ve diplomasi alanında önemli değişiklikler gerçekleştirilmişti. Osmanlı Devleti'nde III. Selim devrine gelinceye kadar İslam inancına aykırı sayıldığından Avrupa devletleriyle karşılıklı eşitlik ilkesine dayalı siyasal antlaşmalar yapılmıyordu. İmparatorluğun Avrupa'ya üstün olduğu dönemin ürünü olan bu anlayış, artık Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın gerisinde kaldığı bir dönemde zararlı olmak-

taydı. Devlet bu yüzden uluslararası siyasetin olanaklarından yararlanamıyordu. III. Selim devrinde ilk kez bu türden siyasal antlaşmalar yapıldı. Diplomasi alanındaki önemli bir yenilik de Avrupa'nın önemli merkezlerinde ilk daimî elçiliklerin açılması olmuştu. 1792 yılında önce Londra'da Yusuf Agah Efendi, daha sonra Paris'te Seyit Ali Efendi ve Berlin'e Aziz Efendi gönderilmişlerdi. Osmanlı Devleti Rusya'yı büyük devlet saymadığını göstermek amacıyla bu ülkeye elçi göndermemeyi kararlaştırmıştı.

Mahmut Nedim Paşa Osmanlı devletinin Viyana'da kalıcı sefirlerinden olmuştur. Yalının sahibi olan Mahmut Nedim Bey, 1852'de doğdu. Erzurum Kethüdası Eşref Bey'in oğludur. İyi Fransızcasının yanında Almanca, Rusça ve Rumca da bilirdi. Belgrad, Roma ve Viyana Elçiliği yaptı.

Boğaziçi'ndeki yalısının özelliğine yönelik eleştiri çoktur. M.S. Şimşek yalının yer ve el değiştirmesini şöyle anlatır: Viyana Sefiri Mahmut Nedim Paşa, uzun yıllar büyükelçi olarak kaldığı Viyana ve Prag'daki şatolardan, şapellerden etkilenerek, yalısına külah şeklindeki kuleyi yaptırmıştır. İki katlı orta bölüm girintili, solunda kayıkhanesi olan Mahmut Nedim Paşa yalısının yanan harem bölümü yerine yapılan yeni binadır.

Boğaziçi yalılarının izini süren Erdem Yücel de Mahmut Nedim Paşa yalısını anlatmakta: Bu Yalı, eklektik üslupta, harem ve selamlıklı sahilsaray niteliğindedir. Yalının su gereksinimi Rasathane sırtlarından borularla getirilen kaynak sularından sağlanmıştır.

Harem ve selamlık olarak iki ayrı yapıdan oluşan yalının cadde üzerinde ayrıca bir de ağalar odası bulunmaktadır. Selamlık bahçesinde yalının müştemilatı olarak yapılmış, daha sonra kimliğinden uzaklaşmış, caddeden girişi olmayan bir yapı daha onlara eklenmiştir.

Yalının harem bölümü, geleneksel ev planlarına benzemekte olup bağdadi, sıvalı ahşap karkas sistemine göre yapılmıştır.

On üç odası ile iki sofası bulunan iki katlı beyaz yalının kulesi üç katlıdır. Harem iki katlıdır, yanında piramidal külahlı, üç katlı bir kuleye yer verilmiştir, kulenin her katında da birer oda bulunmaktadır. Yalının denize bakan cephesinde iki katı birbirinden ayıran silmeler ve kornişler vardır. İki bölümlü hamam, mutfak zemin katın sofasıyla bağlantılıdır. Mutfak zamanla değişikliğe uğrayarak özelliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

Yalının 78 numaralı bölümünün 1960 yılında selamlık kısmı yanan yalı, Mimar Sedat Hakkı Eldem tarafından orijinal yerinden biraz içeride yeniden yapılmıştır. Böyle olunca da denize bakan cephesi tamamen değişmiştir.

İffet Evin anılarında, bir zamanlar yalının iç taraflara kadar uzanan, içerisinde iki saltanat kayığı olan geniş bir kayıkhanesi bulunduğunu belirtmiştir. Ne var ki bu kayıkhane özelliğini yitirmiş olmasına rağmen kısmen de olsa korunabilmiştir.

Kulenin önünde sonradan ilave edilen tek katlı küçük ahşap kulübe, yalının deniz hamamı ya da müştemilatı olarak kullanılıyordu. 2009 restorasyonunda, yalının manzarasını bozan ve çıban gibi yalının önünde duran bu çirkin kulübe kaldırıldı. Buranın Mahmut Nedim Paşa'nın oğlu Prf. Nebil Bilhan'ın kütüphanesi olduğu da söylenmektedir. Sağdaki harem binasının önünde dantel gibi işlenmiş saçaklarıyla, sivri çatısıyla muhteşem güzellikte bir kameriye (mehtabiye) yapılmış ve yalının eteğine bir şirinlik muskası iliştirilivermiştir.

Yalı 1942 yılında Mahmut Nedim Paşa'nın torunları tarafından sembolik bir fiyata Kızılay'a bağışlanmış. Yalı İkinci Dünya Savaşı sırasında hemşirelik okulu olarak kullanıldı. Burada yetişen hemşireler Türkiye'nin dört bir yanı başta olmak üzere, Avrupa ülkelerine gönderildi. 2004 yılında da iş adamı Yalçın Sabancı tarafından satın alınmıştır.

İkinci Mahmut Nedim Paşa'ya gelince... Vaniköy'de yalısı olmadığı halde, Mahmut Nedim Paşa Yalısı hakkında yazanların büyük çoğunluğunun "daha şöhretli olduğu için" isim benzerliği nedeniyle karıştırdığı ikinci Mahmut Nedim Paşa kimdir ve adının bu kadar çok bilinmesinin ötesinde tarihimiz açısından oynadığı çok önemli rol nedir?

II - MAHMUT NEDİM PAŞA veya şöhrete ulaşmış adıyla **Nedimof** kimdir? Tarihimizdeki önemi nedir?

Bu sorunun yanıtı ardına düşmeden, hemen söyleyeyim **Nedimof** lakaplı **Mahmut Nedim Paşa'nın Bebek'te yalısı vardı.**

Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlık dönemi, Osmanlı devletinin Galata Bankerlerine borçlanması ve ardından yüksek faizle alınan ve ödenemeyen borçlar nedeniyle iflasa gidişinin tarihidir. Buna ek olarak Sultan Abdülaziz, annesi Pertevniyal Sultan, Mısır Hıdivi İsmail

Paşa arasındaki rüşvetle politik sorunları çözme girişimi, Mithat Paşa'nın bankerlere borçlanma anlaşmalarını bozması gibi son derece karmaşık olayların yaşandığı tarihsel süreçtir. Abdülaziz'in tahttan indirilmesine kadar da gidecektir.

Bu dönemi ve olayları Mahmut Kemal İnal'ın "Son Sadrazamlar, cilt: 1" ve Haydar Kazgan'ın "Galata Bankerleri"nden sabırla adım adım izlemek aydınlatıcı olacaktır. Neden, biliyor musunuz? O günden bugüne derslerle dolu olduğu için!

Mahmut Nedim Paşa, Tanzimat'ın önemli düşünürlerinden sadrazam Ali Paşa'nın ölümü üzerine 1871 yılında sadarete gelmiştir.

Ali Paşa gerek saray ve gerek Galata Borsası ve büyük bankerlerin arzu ettiği mali işleri büyük bir inatla reddettiği ve oyaladığı için, Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete geçişi Abdülaziz'i ve sarayı istedikleri harcamaları yapmak ve bunlar için Ali Paşa tarafından tıkanmış kaynakları kullanmak olanağını vermişti. Galata Bankerleri saray ve hükümetle olan mali ilişkilerinde Ali Paşa'ya yaptıramadıkları işlerini yapacak birinin sadarete gelmesinden son derece memnun olmuşlardı. Nitekim, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı bu bankerleri destekleyen "La Turquie" ve "Le Moniteur Ottoman" adlı yayın organları tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştı. Fakat gerçekte Mahmut Nedim Paşa onların istediği adam olmamıştır.

Mahmut Nedim Paşa'nın Rus Elçisi Nikolay Pavloviç İgnatyev (Inyaçyef) ile dostluğu ve bu dostluğun birbirlerine karşılıklı çok önemli ve değerli hediyeler verecek derecede ileriye gitmiş olması birçok söylenti ve dedikodulara yol açmıştır. Özellikle bu dostlukları ve Mahmut Nedim Paşa'nın siyasi yönden Rusya taraftarı görünmesi adının **Nedimof** diye anılmasına sebep olmuştur. Fakat bu iki siyaset adamının asıl iş birliği, Galata Borsasında birlikte sarrafların vasıtası ile kendilerine büyük şahsi menfaat sağlayan oyunlarıdır. Rusya'nın, Rumeli Demiryolları hatlarının kendi planına uygun yapılmaması dolayısıyla bu hattın yapımcısı Baron Maurice de Hirch'i (1831-1896) yola getirmek için İgnatyev-Mahmut Nedim Paşa işbirliğini bütün gücü ile desteklediği görülmüştür. Mali işlerde büyük bir şebeke kurmuş olan bu iki adam Baron Hirch'i yola getirmek için Rumeli demiryolları tahvilatı üzerinde spekülatif oyunlara girişerek zarar tehditi ile Rusya'nın amacına uygun bir politika izlemesini sağlamak çabasına girişmişlerdir.

Sultan Abdülaziz Mahmut Nedim Paşa'yı sadarete getirmekle Rusya ile sıkı bir dostluk kurup ***Şark meselesini*** sona erdirmek ve böylece Avrupa'dan borçlanmak (istikraz yapmak) olanağını pekiştirmek amacında idi. Rusya dostluğunun, Galata Bankerleri ile olan ilişkilerin de düzelmesi için gerekli olduğu sanılıyordu.

Gerçekte Mahmut Nedim Paşa para ve borsa işlerinden anlayan ve hatta bu işleri ciddiye alan ilk Osmanlı Sadrazamı idi. Trablusgarb'a vali olduğu yıllarda etrafındaki bu para ve borsa işlerinde cahil olan şeyhleri oyuna getirerek büyük servet edinmişti. Fakat debdebeli yaşantıyı seven bir kişi olduğu için, İstanbul'da çok daha fazla para gerekeceğini biliyordu. Bunun için padişahı ele geçirmek ve rakiplerini ortadan kaldırmak planını uygulamaya koyuldu. Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa gibi kişileri Ali Paşa'nın yolundan giden ve saraya tahsisat verme konusunda Ali Paşa'dan da inatçı olduklarına Padişahı inandırmıştı. Fakat sadarete geldiği zaman memleketin mali durumu iflas halinde idi. Padişahın istekleri ise bitmiyordu. Diğer taraftan, İstanbul'da yabancıların, azınlıkların ve bazı vükela ve yüksek memurların yaşadığı hayat saray erkanını adamakıllı kıskandıracak bir şekle girmişti. Başta Padişahın annesi Pertevniyal Hatun olmak üzere saray kadınları, gözdeler araba ile Beyoğlu'na geçerken süslü vitrinleri ve süslü kadınların gelip geçişlerini görüyorlar, mesire yerlerindeki zevk ve sefa ve eğlencelerin öyküsünü bir masal gibi dinliyorlardı. Saraylıların devamlı şikayetleri Abdülaziz'i öfkelendiriyordu. Bu nedenle öfkesini dindirecek adamı bulmak zorunda kalmıştı. Şimdi de Mahmut Nedim Paşa'yı deneyecekti.

Padişah ile Mahmut Nedim Paşa'nın para konusundaki ilişkilerini açıklayabilmek için aralarında geçen şu konuşmayı aktarmayı faydalı buluyorum.

"Nedim senden yüz bin altın talep etmiştik. Kırk sekiz saattir cevabını vermedin. Yoksa sen de Ali gibi idareyi maslahatçılık mı etmektesin? Bu ne haldir? Evvelki gün arz ettiğin hesap defterinde bir yanlışlık var mı? Sen bize beş yüz bin altın varidat fazlası göstermişsin. Bu para ne olmuştur? Mademki devletin varidatı masrafından fazladır, elbette bunun ziyadesi nefsimize tahsis kılınmalıdır. Biz istersek bu fazlayı başka işte kullandırır, istersek hususatımıza sarfederiz... ve illa da bu beş yüz bin altının hazineyi hassamıza verilmesi gerekir."

Mahmut Nedim Paşa böyle bir fazlalık olmadığı halde sırf durumunu kurtarmak için bu yalanı uydurmuştur. Gerçekte ise Mahmut Nedim Paşa sarraf Köçeoğlu Agop Efendi aracılığı ile Avrupa'dan on milyon borç bulmuştu. Bu borcun faizi yüzde 10 görünmekle birlikte aslında yüzde 20'yi geçiyordu. Bu borç hesabına rağmen devlet bütçesinde 3 milyon liralık bir açık vardı. Kaldı ki, adı geçen borçlanma da gerçekleşmemiş, bunun yerine hazine tahvilleri çıkarılarak "Credit Ottoman" ile Osmanlı-Avusturya Bankası'na kırdırılmıştı. Bu muamelenin düzenleyicisi banker Tubini'nin aldığı komisyon epey dedikoduya da sebep olmuştu.

Mahmut Nedim Paşa Abdülaziz'in talep ettiği 500.000 altına karşılık şu yanıtı vermişti: "Şevketlüm, beş yüz bin lira fazla, doğrudur..." der. Fakat şimdilik kendilerine ancak 100.000 lira verebileceğini söyler. Aradaki farkı teşkil eden dört yüz bin lira ile Abdülaziz adı *"Fethi Bülent"* olmasını istediği bir savaş gemisinin İngiltere tezgahlarına hemen sipariş verilmesini ister.

Sadrazam bunu söylemiştir ama ortada para yoktur. Yine de padişah hoşnut olmuştur. Bağdat Valisi Mithat Paşa'ya sözü getirip, ondan fazladan 100.000 altın istemek haklarını olduğunu öne sürer. Ayrıca Mithat Paşa'nın Londra ve Paris borsalarında devletin parasıyla oyun oynadığını da söyler.

Mithat Paşa'dan fazladan bu para istenmiş o da buna olumsuz yanıt verdikten sonra Bağdat Valiliğinde istifa ederek İstanbul'a gelmiş. Mahmut Nedim Paşa da Padişah'a onu Edirne'ye tayin etmesini önermiş olmasına karşın, bu yapılmamıştı.

Padişah Mithat Paşa'nın İstanbul'da halk, medrese öğrencileri, aydınlar, Osmanlı Bankası ile zamanın iki ünlü bankeri Hristaki ve Zarifi'nin de Mithat Paşa'dan yana oldukları duyumunu almıştı.

Mahmut Nedim Paşa Padişahın Beylerbeyi sarayının içini döşemek amacıyla istediği parayı bulamamıştı. Osmanlı Bankası da Mithat Paşa'nın araya girmesi sebebiyle Mahmut Nedim Paşa'ya bu parayı vermiyordu.

Bu karışık ortamda Mithat Paşa Padişahın huzuruna kabul edildi. O da fırsattan istifade ederek, rakibinin tüm yolsuz işleri ile beceriksizliklerini sıraladı. Hazineyi milyonlarca borca sokmuş, Rus Sefiri İgnatyev'in isteği ile demiryolu yapımlarını durdurmuş, vilayetlerin idare tarzını bozmuş, binlerce memuru oradan oraya naklederek perişan etmişti.

On bir ay süren sadareti sırasında beş seraskerle, dört bahriye, dört adliye, beş maliye nazırı, altı Tophane müşiri, beş sadaret ve altı serasker müsteşarını görevlerinden alıp çeşitli kentlere sürgüne gönderip yeni atamalar yaptı. Bu kadar çok bakan değişimine Avrupalılar hayret ederek, bunun anlamsızlığını çözemediler. Mahmut Kemal İnal, bu tuhaf makam değişikliğine "bu mecnunane icraat – akılsızca yapılan iş" demektedir.

İgnatyev iddia edildiğine göre her ziyaretinde Mahmut Nedim Paşa'ya tenekelerle Volga havyarı ve sandıklarla Buhara kürkü hediye getirirmiş. Bir defasında da Paşa'nın Midilli'deki çiftliği için on iki adet Kırım ve Odesa ineği takdim etmişti. Bulgar Eksarhlığının Rum Patrikhanesinden ayrılması meselelerini müzakere ettikleri zaman, kendi parmağındaki yüz binlerce kuruş kıymetindeki pırlanta yüzüğü sadrazamın parmağına geçirmişti... Bulgar eksarhlığının kuruluşu 1872 yılıdır. Eksarhlık; XIX. yüzyılda İstanbul'da patrikhaneden ayrılıp bağımsız bir kuruluş haline getirilen Bulgar kilisesinin başpapazlarına verilen unvan.

Padişah Mahmut Nedim Paşa'nın borç para bulma konusunda kendisine yalan söylediğini anladığından onu azledip yerine Mithat Paşa'yı sadrazam tayin etti. Birinci Bölüm'de Osmanlı Devleti ekonomi sistem ve tarihini anlatırken, Mahmut Nedim Paşa döneminde alınan borçlar nedeniyle ülkenin nasıl iflasa gidişine dikkat çekmiştim.

Mahmut Nedim Paşa azledilerek yerine Mithat Paşa'nın sadrazam olduğu gün, Mısır Hıdivi İsmail Paşa İstanbul'da bulunuyordu. Mısır hesabına borçlanma için Padişahın onayını almaya gelmişti. İsmail Paşa'nın amacı birkaç ay önce Tunuslu Sadık Paşa'ya verilen eyaleti mümtaze fermanını Mısır için elde etmektir. Mahmut Nedim Paşa Tunuslu Sadık Paşa'dan aldığı para ve hediyelerin bir kısmını Pertevniyal Sultan'a vererek Padişahtan bu fermanı kolayca aldırmıştı. İsmail Paşa ise bu iş için para ve hediye yağdırmakta idi. İsmail Paşa alacağı borç paranın bir kısmı ile adeta hıdivliğini satın almak hevesinde idi. Daha önce de böyle girişimlerde bulunmuş fakat Ali ve Fuat Paşalar buna karşı gelmişlerdi. Mithat Paşa'nın da onlar gibi hareket edeceğinden emindi. Kaldı ki, altı yıl önce Mısır'dan kovduğu ve Paris'te bulunan kardeşi Mustafa Fazıl Paşa burada Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin koruyucusu idi. Mithat Paşa da aynı cemiyetin Osmanlı ülkesindeki başı idi. Kardeşi ile Mithat Paşa'nın yakınlığı İstanbul'da

Boğaziçi'ne demirlemiş *"Mahrusa"* adlı yatında kalmakta olan hıdivin bütün hayallerini bir anda söndürmeye yeterli idi.

Mithat Paşa sadrazam olur olmaz, bir taraftan sarayın para isteklerini reddederken bir taraftan da Mahmut Nedim Paşa'nın yolsuzluklarını ortaya koymak ve bu iş için bir yargılama yöntemi bulmak yoluna gitmişti. Mısır Hıdivinin borçlanma işini de reddetmek fikrinde idi. İlk işi Abdülaziz'e bütçede üç milyon açık bulunduğunu ispat etmek olmuştu.

Gerçekte İstanbul'da bulunan İsmail Paşa Mısır'a dönmeden beraberinde getirdiği İngiliz Viktorya altınlarından elli binini Hünkar'a ve kırk binini Pertevniyal Valide'ye atlas keseler içinde takdim etmiş ama, bu para sarayın isteklerine yetmemişti. Pertevniyal valide Abdülaziz'e sürekli çıkışıyor ve Mithat Paşa'dan hayır gelmeyeceğini söylüyordu. Mahmut Nedim nasıl bulduysa Mithat da öyle bulsun, diyordu.

Mithat Paşa bu para işini çözmek için Mahmut Nedim Paşa'nın yolsuzluklarını ortaya koymak çabası içine girmişti. Mahmut Nedim Paşa'nın **Bebek**'teki yalısının önüne adamlarını göndererek halk ile birlikte gösteri bile yaptırmış ve Padişaha "işte bakın halk ne istiyor, bırakınız Mahmut Nedim'i Meclis'i Vükelaya celbederek hesap soralım" demek için fırsat kolluyordu. Nitekim Mithat Paşa yaptığı iki günlük bir araştırma sonunda beş yüz bin liralık bir açık bulmuştu. Mahmut Nedim Paşa'nın bu parayı borçlanmaya aracılık eden bankerlere komisyon diye verdiğini belirtmiş oysa bu yüz bin altını Padişaha vermişti. Fakat Mahmut Nedim Paşa sorguya çekildiğinde bu parayı komisyon olarak aracılara verdiğini söylemiş ve Padişahın lafını etmemişti. Bunu duyan Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı affediyordu. Bu, Mithat Paşa'nın büyük yenilgisiydi ve Sarayın gözünden düşmesine neden olan ilk olay olmuştu.

Öte yandan Mısır Hıdivi İsmail Paşa Avrupa bankalarından borç anlaşmaları yapabilmek için Padişahtan izin fermanı almakta kararlı görünüyordu. Padişah annesinin ısrarı üzerine Mithat Paşa'ya fermanın derhal yazılıp gönderilmesini emretmişti. Mithat Paşa zaman kazanmak için içeriği pek anlaşılamayan bir kompozisyonla ferman hazırlatmıştı. Aslında borçlanmaya müsaade edilmemekle beraber tamamen red cevabı verilmemiş ileri için vaatte bulunulmuştu. Abdülaziz fermanın müsveddesinden pek bir şey anlamadığı halde imzalayıp Mısır'a gönderilmişti. Bu arada Hıdivin meşhur sarrafı Abraham

Paşa da endişeye kapılmıştı. İngiliz bankerleri ile borç paranın alınması için gerekli izninin nasıl olsa alınacağı kanaati ile ön anlaşma yapmış ve bir miktar para çekmişti.

Hıdiv Süleyman Paşa fermanı alır almaz saraya telgraf çekerek bu fermanı asla kabul edemeyeceğini bildirmişti. Bu telgrafın geldiği gün Mithat Paşa'nın sadaretinin yetmiş dokuzuncu günüydü. Sultan Aziz Hıdivden aldığı telgrafla işin iç yüzünü hemen anlamış, oyuna geldiğini fark ederek, mabeynci Hafız Mehmet'e yeni bir ferman yazdırıp Hıdiv'e borçlanma iznini verdiğini belirtmişti.

Mithat Paşa'dan sadaret mührünü aldırmış, kendisine de evden dışarıya çıkmama cezası vermişti.

Mithat Paşa sadaretten azlinden sonra şehzade Murat Efendi'ye gitmiş durumu açıklamıştı. Artık desteği Murat Efendi olacaktı. Murat Efendi'nin sarrafları Hristaki ve Zarifi ile birlikte toplantılara başlayacaklardı. Ortak amaçları da belli idi: Abdülaziz'i ne pahasına olursa olsun düşürmek ve meşrutiyeti getirmek. Bu iki bankerin amacı ise farklıydı. İkisi de hem hükümetten hem saraydan ve hem de Murat Efendi'den alacaklı idiler. Amaçları yeni düzende bu alacaklarını tahsil etmekten başka bir şey değildi. Tabii bu arada hukuk devletine geçilmesinin kendileri açısından birçok yararları da vardı. Fakat gerek Mithat Paşa ve Namık Kemal, Ziya Paşa gibi fikir arkadaşları ve Hüseyin Avni Paşa'nın peşinden gelen devlet adamlarının Mahmut Nedim Paşa'dan daha çekecekleri vardı.

Padişah, Mithat Paşa'nın kullandığı muhalefet politikasını bahane saydı ve Mithat Paşa'yı azletti. Büyük Rüştü Paşa da sadarette duramadı. Onun yerine Serasker Esat Paşa geldi, sonra da Hüseyin Avni Paşa sadarete getirildi.

Ahmet Rasim'in söylediği gibi Padişah, Nedim'siz olamıyordu. Mahmut Nedim Paşa, Sultan Aziz tahttan indirilmeden önce ikinci kez Sadrazam olacaktı.

Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadareti ve Osmanlı dış borçlarında yapılan büyük operasyon

Hersek isyanı hükümeti yine para peşinde koşmaya sevketmişti. İhtilal bütün Balkanlara yayılmıştı. Osmanlı tahvilatı, dünya ve Galata Borsalarında görülmemiş bir spekülasyon hareketine konu oluyordu.

Abdülaziz, denediği sadrazamlar arasında para işinden en iyi anlayanın Mahmut Nedim Paşa olduğuna artık iyice kanaat getirmişti. Her ne kadar bu para aleyhinde yüksek devlet adamları ve halk arasında en kötü sözler ve saldırılar yaygın hale gelmişse de, Padişah için yapılacak tek şey, yine onu sadrazamlığa getirmekti. Mahmut Nedim Paşa 30 Ağustos 1875 tarihinde ikinci kez olarak sadrazamlığa getirildi.

Mahmut Nedim Paşa'nın siyasetini Ahmet Rasim özetliyor: Abdülaziz'in idaresi iflasa, isyanların genişleyip birbirini takip etmesi, büyük felakete doğru gidiyordu. Mali siyaset ve içerdeki durum ile dış ilişkiler görüşlerinden en dehşet çukurlara körükörüne atılan bu hükümet, Mahmut Nedim Paşa'nın ihtirasıyla idare ediliyordu.

Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa getirilişi, o zamanın siyasetine göre İgnatyev amacına ulaşıyordu.

Hersek isyanı ardından Sırbistan'a ve Karadağ'a da bu başkaldırının sıçrayacağı belli olmuştu. Başlangıçta güya mali durumu düzeltmek için garip bir girişimde bulundu. 1874 yılı bütçesinde 5 milyon lira açık vardı.

Devletin dış borçları ile demiryolları tahvilleri ve hisse senetleri bedelleri 200 ve halkın elinde bulunan hisse senetlerinin kıymeti de 106 milyon lira civarında idi. Böyle büyük bir toplama ulaşan borçlar için senede Avrupa'ya 14 milyon lira faiz ödenmek mecburiyeti vardı. Mahmut Paşa 5 milyon açığı kapamak için bu 14 milyonu yarıya indirdiğini ilan etti. Bu ilanın ardından içte ve dışta bir krizin şikayetleri yayıldı. İçteki kriz; malını mülkünü satarak bedellerini bir liraya bir kuruş getiren hisse senedi ve demiryolları senetlerine yatırmak dikkatsizliğinde bulunan Osmanlı tebaasından pek çok kişinin elleri böğürlerinde kalmasından, bu kağıtlarla yapılan ve evkaf ile yetimler akçelerinin hibeye gitmesinden kaynaklanırken, dıştaki kriz ise Avrupalının yorumunda, zaten borcu borç ile ödemek gibi bir hesapsızlık ile lekeli yaşamamıza eklenen gerçek bir iflastan kaynaklanıyordu. Fransa ve İngiltere'de bulunan senetlerin sahipleri, elçilerimize hakaret ettikleri gibi gazeteleri şunu yazıyordu: "Türkler bizi dolandırdılar. Altınlarımızı zevk ve eğlenceleri uğruna ziyan ettiler. Bunların devamı, Avrupa'ya zarardır." Şeklinde şiddetli yazılar yayınladılar. Mali siyaseti allak bullak olmuştu. Bu sebeplerle içeride Sultan Aziz idaresi aleyhine görüş gittikçe arttı. Dışarıda ise Osmanlılığa taraftar geçinen Fransa ve İngiltere kaybedildi fakat Ruslar kazanıyorlardı.

Mahmut Nedim Paşa'nın devlet borçlarının faizlerini yarı yarıya indirmesinde kendisine bazı Galata Bankerlerinin akıl hocalığı ettiklerinin iddiası vardır. Hükümetten 1874 yılında yüzde 25'e varan faizle alacaklı duruma gelmiş olan bazı Galata Bankerleri, alacaklarını tahsil edebilmek için kendilerine tahsisat kalması amacına uygun olarak dış ve iç devlet borçlarının faiz ve ana para ödemelerinin yarıya indirilmesinden başka çare görmüyorlardı. Öte yandan, Avrupa'da faiz haddi yüzde 15'i geçmediği halde, Batılı bankerler ve bankacılar "risk" payı diye bunu yüzde 15'e kadar yükseltmişlerdi. Oysa o zamana kadar Osmanlılardan alacaklı olan bu banka ve bankerler, böyle bir risk altına girdiklerini gösterecek hiçbir olay ile karşılaşmamışlardı. Osmanlı hükümetleri borcu yeni bir borçla ödemek pahasına da olsa, taahhütlerini yerine getirmişlerdi.

Mahmut Nedim Paşa'nın bu kararı Rusya sefiri İgnatyev'in istek ve desteği ile aldığı şeklindeki söylemler de şöyle yorumlanmakta. Ruslar Bosna Hersek isyanları ile Karadağ ve Sırbistan'ın toprak edinmek üzere savaş açmalarında büyük rol oynamıştı. Bundan amacı Osmanlı devletini altından kalkamayacağı bir mali yük altına sokmak ve bu suretle açacağı bir savaşta Osmanlıları Batı kredisinden yoksun bırakmaktı. Gerçekte de 1877 Rus savaşında Osmanlı hükümetleri çok ağır koşullara razı olmalarına rağmen, Batı'dan kredi sağlayarak ordularını askeri olanaklara sahip Rusya, Osmanlı ordularını bütün cephelerde mağlup edebilecek duruma girecekti. Batılı mali tarihçiler, Mahmut Nedim Paşa olayı ile Rusya yenilgisi arasındaki ilişkiyi bu şekilde yorumlamaktadırlar.

Bu olayın yazılmaması, üzerinde yorum yapılmaması amacıyla içerdeki gazetelere sansür uygulanmıştır. Yurt dışında yayın yapan gazetelerin de ülkeye girişi yasaklanmıştır. Bu arada Mahmut Nedim Paşa kendine yakın gazetelerde savunmasını yazdırmış ve yayınlatmıştır.

Rusya sefirinin, bu faiz ve ana para taksitlerinin yarıya indirme kararındaki rolü de açıktır. Aslında İgnatyev bir taş ile iki kuş vurmuştur. Amacı politikacı olarak Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa'nın arasını açmak olduğu için, bu işte Mahmut Nedim Paşa'yı kullanması zor olmamıştır. Ancak, bir taraftan da bu işi borsada değerlendirip büyük paralar kazanması, İstanbul'daki yabancı elçilerin yabancı olmadıkları bir iş sayılabilir. Bu işi onun gibi daha önceden

öğrenmiş olan Fransız ve İngiliz elçilerinin aynı yolda yürümediklerini iddia etmek de zordur.

Faiz ve ana para taksitlerinin yarıya indirilmesi kararını Mahmut Nedim Paşa tek başına mı alıp Abdülaziz'e imzalatmıştır? Heyeti Vükela başka deyimle bakanlar kurulu üyelerinin imzalarıyla karar alınmıştır. Mahmut Celalettin Paşa, Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa'nın da imzaları var.

Mahmut Celalettin Paşa'nın iddiasına göre İngiltere'nin İstanbul'daki diplomatı Sir Henry Elliot'un bu karardan tam bir ay önce haberdar olduğu yönündedir. Ama yatırım yapmış olan kendi vatandaşlarının zarar etmesine göz yumulmuştur.

Bu mali karar Heyeti Vükelaya yakın olan bankerleri de zarara sokmuştu. Hiçbir ünlü bankerin bu karardan haberdar edilmeyişi, bu bankerleri Avrupalı ortaklarına karşı da zor durumda bırakmıştı. Artık Avrupalı bankerler Zarifi'ye, Hristaki'ye, Tibuni'ye, Fernandez'e inanmayacaklardı.

Sorulan soru şudur: Abdülaziz'i tahttan indirip yerine Murat'ı geçirmek amacıyla bir örgütlenmeye giden Mithat Paşa ve öteki üyelere parasal destek veren Zarifi ve Hristaki neden haberdar edilmemişti?

Kararı açıklamayacakları konusunda Mithat Paşa ve arkadaşları yemin etmişlerdi, buna politik gelecekleri açısından sadık kalmış oldukları doğrudur. Fakat asıl önemli olan onlar için Mahmut Nedim Paşa'yı yıpratmak, acze düşürmek idi.

Ettiği yemine karşın Mahmut Nedim Paşa bankerlere haber vermemiş ama kendisi borsada değerlendirip çok para kazanmıştır. Mithat Paşa'lar bunu çok iyi kullanmışlar, medrese öğrencilerinin gösterilerinde bu durumu sürekli dile getirmişlerdir. Bir başka düşünce de şuydu, Hristaki, ve Zarifi'nin uğradığı zarar nedeniyle Mahmut Nedim Paşa'dan uzaklaşarak Mithat Paşa'nın temsil ettiği muhalif cepheye destek vermelerinin sağlanmasıydı.

Bu iki bankerin yanında Köçeoğlu Agop adlı ünlü sarraf da yer almış ve böylece Mahmut Nedim Paşa ve Abdülaziz aleyhindeki kampanyanın finansı sağlanmıştır.

Mahmut Nedim Paşa, toplantı için geleceği Bab-ı Ali önüne öğrencilerin yığılması ve kendisinin istifa etmesini istemeleri karşısında padişahın kredi için verdiği ferman ile birlikte Zarifi'nin bir milyonluk karşılıksız çekini de beraberinde alarak kaçmıştır. Mahmut

Nedim Paşa'dan para bekleyen Abdülaziz öğrencilerin Bab-ı Ali'yi bastığını ve Mahmut Nedim Paşa'nın bilinmeyen bir yere kaçtığını haber alınca öfkeyle onu görevinden azletmiştir. Göstericiler şeyhülislâm ve sadrazamın azlini istiyordu. Gösterilerin devam etmesi ve kalabalığın artması üzerine 11 Mayıs 1876'da Mahmut Nedim Paşa sadâretten azledildi.

Açıkça belli olmuştur ki, Abdülaziz'in sonu gelmiştir. Bu iki banker, bu kez, Şehzade Murat Efendi etrafında toplanan Mithat Paşa ve arkadaşlarını maddeten de desteklemeye koyulmuşlardır.

Bu üç bankerin, daha önce Avrupa'ya gitmiş olan Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e muhalif olarak Genç Osmanlılar hareketine mensup olanları desteklemeğe devam etmeleri amacıyla kendisine Mısır ve İstanbul'dan gönderilen paralara aracılık ettikleri anlaşılmaktadır.

Abdülaziz'e, Şehzade Murat'a ve hükümete verdikleri paralarının tahsili peşinde koşan Galata Bankerleri de ülkede liberal bir anayasanın uygulanmasını, hukuk devletinin kurulmasını istiyorlar ve Osmanlı hükümetlerinin Galata Borsasına müdahale şeklinden çok rahatsız oluyorlar, büyük zararlara uğruyorlardı. Gerçi bu müdahalenin arkasında da kendileri vardı ve bu durumdan da büyük kazançlar elde ediyorlardı ama böyle bir idarenin sonu hakkında tereddütleri vardı. Hukuk devletinin kurulmasından yana idiler ve liberal prensiplere sadık kalacak siyasi ve ekonomi ortamının yaratılmasını istemekteydiler. Bu nedenle ilk Kanuni Esasi ilan edildiğinde en büyük tören Galata Borsasında yapılmıştı.

Kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus savaşı patlayacak, sonunda anayasa II. Abdülhamit tarafından askıya alınacak, meclis kapanacak, Galata Borsası jurnallere konu olacak, yine eskisi gibi entrikaların, komploların arenası olmaya devam edecekti.

Osmanlı devleti Abdülmecit'le başlayan yüksek faizle borçlanmayı Abdülaziz döneminde de sürdürünce, borçlarını ödeyemez hale geldi ve 28 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi ile Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası, Osmanlı Devleti'nden olan alacakları karşılığı altı önemli rüsumun gelirini tahsil etmek üzere Düyunu Umumiye İdaresinin kuruluşu sağlanmıştır. Açık göreviyle Osmanlı devletinin borçlarını tasfiye kurumunun varlığı imparatorluğun iflasının simgesiydi.

1838-1839 ticaret anlaşmalarının imzalanmasıyla başlayan süreç, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın para oyunlarının, mali kararların sonucu bu olmuştur.

5 Haziran 1876'da kendi isteğiyle önce Çeşme'ye, ardından Sakız'a gönderildi. II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden sonra affını istemesi üzerine Musul valiliğine tayin edildiyse de hemen İstanbul'a çağrıldı. Said Paşa'nın ilk sadâretinde 19 Ekim 1879'da Dahiliye nâzırlığına getirildi. Hastalığı yüzünden nezâretin işlerinin aksaması üzerine 28 Şubat 1883'te 15.000 kuruş maaşla görevinden ayrıldı. 1818 yılında İstanbul'da doğan Mahmut Nedim Paşa 14 Mayıs 1883 tarihinde vefat etti. Türbesi Cağaloğlu'ndadır.

Mahmut Nedim Paşa'nın oturduğu Bebek'teki yalı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yer almamış; Orhan Erdenen'in dört ciltlik kitabında hiç söz edilmiyor ve Haluk Şehsuvaroğlu gibi yalıların peşine düşmüş olan birisinin makalelerinde üç satırla geçmiş, o da Mahmut Celalettin'in kitabından alıntıyla. Yalı kime devredildi, yandı mı yaşıyor mu bilinmezlik içinde!

SAFVET-SAFFET PAŞA YALISI

Kanlıca

Tarihte iz bırakan sahibiyle Kanlıca yalılarından birisi de Osmanlı Devleti'nin altı kez dışişleri bakanlığını ve kısa süreli de sadrazamlık yapan Safvet (bazı yazarların kitaplarında Saffet Paşa olarak yazılmakta...) Paşa yalısıdır.

Kanlıca yalılarını anlattığım bu bölümde sıkça başvuracağım temel başvuru kaynağım olan muhitin yaşayanı ve tanığı iki yazardan (Abdurrahim Cabir Vada, ile) birisi Kanlıca tarihi araştırıcısı Fuat Selim Ramazanoğlu'nun tanıklığı ilginç; Yalı yanmadan önceki son yıllarında Kanlıcalılar arasında **Madam'ın Yalısı** olarak anılmaktaydı. Madam, Kadri Cenani'nin eşi Ulviye Hanımefendidir. Kanlıca'nın yerli halkı, hiçbir zaman bu yalıyı **Safvet Paşa Yalısı** olarak dillendirmemiştir. Daima ya Safvet Paşa'nın torunu olan Kadri Cenani Beyefendi'nin ismi ile **'Kadri Bey'in Yalısı'** ya da eşinden kaynaklı olarak 'Madamın Yalısı' olarak da anılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, Boğaziçi'nde ağırlıklı olarak 18. yüzyıldan bu yana hanedan için inşa ettirilen sahil sarayları, köşkleri, yalıları ile bu sıra dışı medeniyeti ve kültürü yaratmıştır. Osmanlı'nın Boğaziçi'nde kendi olağandışı tarzını yaratma sürecinde, Batı'dan aldığı değerleri bilinçli bir şekilde kendi kültürü ile yoğurarak Boğaziçi'nin doğasına uygun, muhteşem mimarisini doğurmuştur. Bu kültürün en önemli örneklerinden biri olan Safvet Paşa Yalısı'nın mimarisinden Deniz Esemenli (Boğaziçi Medeniyeti ve Mimarisi) şu şekilde söz etmektedir:

"Boğaz'ın en ihtişamlı, günümüze kalabilen en zengin yalılarının hemen hepsi sadrazam sahilhaneleri gibidir. 1760'larda yapılan, II. Abdülhamit'in ünlü hariciye nazırlarından Safvet Paşa'nın adıyla anılan Kanlıca'daki yalı yanmış ve son zamanlarda tekrar yapılmıştır.

Harem bloğunda bacasıyla ve fil gözü kubbeleriyle bir hamam ve üç ayrı çıkma, blok halinde düzenlenmiş olan yine girişli çıkaşlı, oldukça karizmatik görüntüler veren bir sahilhane tasarımıyla karşı karşıyayız. Yalının helalı, banyolu, koridorlu düzenini veren bir orta bölümü, Safvet Paşa tarafından çağdaşlaştırılan bölümü olmuştur. Bu planlama orijinal değildir. Büyük ihtimalle aslında yine üç sofalı bir sahilhaneydi. Bir 18. yüzyıl yapısı olarak selamlık, mabeyin ve haremden oluşan, üç büyük eyvanlı bir tasarıma sahip olmalıydı bu yalı."

Sedad Hakkı Eldem, Türk evi plan tiplerini anlattığı, İstanbul Teknik Üniversitesi 1968 yılı yayınları arasında yer alan notlarında, orta sofalı plan tipine gösterdiği örneklerden birisi Kanlıca'daki Vecihi Paşa Yalı Kompleksinde yer alan Prenses Rukiye Yalısı, diğeri ise Safvet Paşa yalısıdır. Sedad Hakkı Eldem bu örneği şu şekilde aktarmıştır (F.S. Ramazanoğlu'ndan alıntıyla): *"Kanlıca'da 19. yüzyıl yapısı, Safvet Paşa yalısı da bu tipin bir numunesidir. Sofalar, iki bölümün ortalarındadır. Birinin merdiveni tamamıyla açıkta ve sofanın ucunda, diğerininki ise iki taraftan yüklükler ile çevrilmiştir. Her bölümün tipik planında iki taraflı sıra odaları tamamen ve eksiksiz olarak mevcut iken, iki bölüm arasına bir sıra oda daha ilave edilmiştir. Evin ortasında kalan kısımlar aydınlık aralıklarından ışık alırlar ve iki bölüm arasında irtibat vazifesi görürler. Bu son derece muntazam ve nispeten serbest planın iki hususiyeti üzerinde durmak lazımdır. Birincisi, iki sofayı birbirine bağlayan iki koridordur. Büyük ev planlarında, bu koridorlara sık sık tesadüf edeceğiz. Koridorlar bu planda çok muntazam ve karılmamış istikamettedir, fakat ara kapılardan dolayı yüklükten bozma karakterlerini ifşa ederler. İkinci hususiyet, iki bölüm arasındaki orta oda sırasının başına ve denize nazır olmak üzere büyük ve çıkmalı, yani cepheye hâkim bir oda getirilmiş olmasıdır. Bu merkezi salonun her iki bölümü ile irtibatı temin edilmiştir. Bu salon plan ve büyüklük bakımından henüz fazla inkişaf etmiş vaziyette değildir. Başka mahallerde bu salonun evin en mühim elemanlarından birini teşkil edeceğine şahit olacağız. Bu salonun arkasındaki sofaya benzeyen mahal bir dahili servis yeridir. Burada dolaplar bulundurulur, icabında cariyeler yatırılır."*

Yönetmen Türker İnanoğlu kendi anılarıyla da zenginleştirdiği "En Güzel Köy KANLICA" bölgesini anlatırken bu yalının konumunu şöyle tanımlıyor: "Osmanlı Sadrazamları'ndan Saffet Paşa'nın yalısı

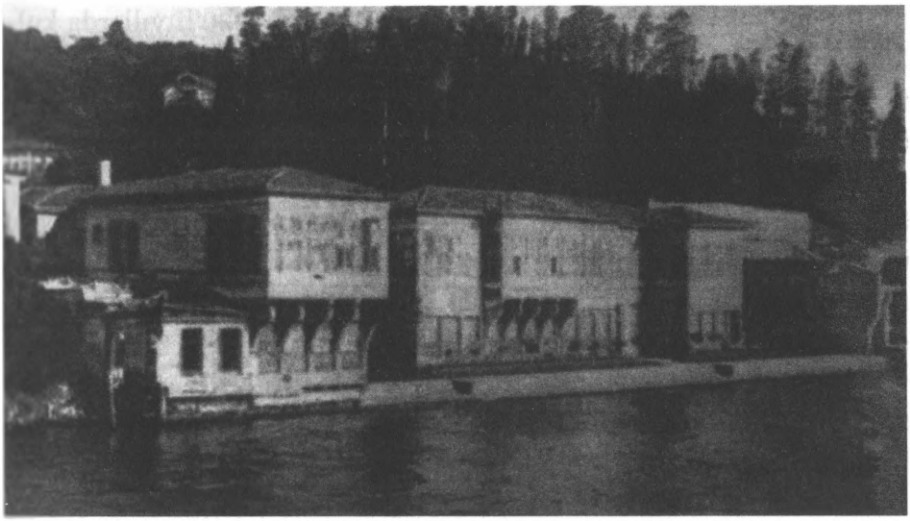

Kaynak: https://tr.pinterest.com/pin/458804280762651666/

Sedat Simavi Yalısı ile bizim yalının arasındaki muhteşem yalıdır. Aslında buna yalı yerine saray demem daha doğru olurdu. Çünkü 14 odası, 3 büyük salonu, yemek yapılan bir kazan dairesi ve hamamı ile sanki bir saraydı. İçinde kıymet biçilemeyen antika eserleri, eşyaları, ipek perdeleri, ipek halıları ve tablolarıyla Boğaz'ın en muhteşem binasıydı."

Boğaziçi'nin en özgün yalılarından birisiydi. Birçok mimari literatüre giren, tam anlamıyla klasik bir Boğaziçi Sahilhanesi kimliğindeydi. İnşa tarihinin 18. yy. başları olduğu (Erdem Yücel'e göre 1760'da yapılmış) tahmin edilen yalı hakkında Abdurrahim Cabir Vada şu bilgileri aktarmaktadır: **"İki yüz elli sene kadar evvel Etem Efendi isminde bir zat tarafından inşa edilmiştir. Harem ve selamlık kısımlarını içeren büyük bir yalıdır. Sadrazam Safvet Paşa satın aldığı zaman, pek harap bir halde iken asli bütünlüğünü hiç değiştirmeden, mükemmel bir surette tamir ettirilmiştir."**

Paşa'nın torunu Kadri Cenani büyüklerinden duyduğunu ve yalıyı da ziyaret etmiş olan H. Şehsuvaroğlu'na anlatmış: *"Safvet Paşa yalıyı aldıktan sonra güzelce tamir ettirmiş ve Yalıyı bozmadan, dahili taksimatını değiştirmeden tamir ettiğimden dolayı memnunum"* dermiş.

Yalı, Kanlıca İskelesi ile Mahmud Bey Burnu arasındaki sahil şeridinde yer almaktadır. Bir zamanlar yol arkasında kalan büyük arazisinin, yamaçlara doğru yükseldiği bilinmektedir. Yalının, denizden

bakıldığında sol tarafında kalan harem bölümü, 1920'li yıllarda kullanılamaz hale gelmesi nedeniyle yıktırılmıştır. Yıkılan bölüm, ayrı bir parsel haline dönüştürülmüş ve Simavi Ailesine satılmıştır. Çok daha eskiden, bu arazinin kuzeyinde ve sınırını oluşturan yerde, daha sonra Zarifi Bey Yalısı'nın inşa edildiği bir de kayıkhane bulunmaktaydı. Yapının altının kayıkhane, üstünün ise hamlacı odaları olarak inşa edildiği biliniyor. Bakımsızlıktan 1915 yıllarında yıktırıldığı ve enkazın işe yarar bölümleri ile üst katın bir bölümünün kapatıldığı söylenmektedir.

Yalının harem ve selamlık bölümleri aynı çatı altında bulunuyordu. Harem bölümü, yalının kuzey tarafında ve eski hamam ile bitişik konumdaydı.

Kadri Cenani Bey'le birlikte Yalı'yı gezen Erdem Yücel anlatıyor. "Katlar arasındaki bağlantıyı bahçe tarafında yer alan üç kollu merdivenler sağlıyordu. Sofalara açılan birbirlerinden farklı boyutlarda dikdörtgen planlı odaların bazıları dikmelerle ana yapıdan dışarı taşırılmıştı.

Selamlığın girişi ise yalının güney cephesindeki bir eyvanın içerisine alınmıştır. Yalının tavanlarında barok, rokoko ve ampir üsluplarını yansıtan ahşap işçiliğinin en güzel örneklerine yer verilmişti."

Yalının denizle olan ilişkisini sağlayan ve kullanılabilir haldeki rıhtımın büyük bir bölümü selamlık kısmının önünde yer alıyordu. Arsanın kuzey tarafında büyükçe bir bahçe, (yalının kuzey bölümünün yıkılmadan önceki halini Orhan Erdenen 15 Eylül 1964 tarihinde Safvet Paşa Ailesi'nden yalının son sahibi Kadri Cenani Bey'den ziyaret hatırası aldığını belirtmektedir), güneyinde ise yalı arsasını Aralık İskele'den ayıran tarihi bir duvar bulunmaktaydı. Bu duvar, kagir olarak inşa edilmiş olup bir hayli yüksekti.

H. Şehsuvaroğlu (4 Haziran 1963) anlatımlarını (F.S. Ramazanoğlu'da araştırmasında aktarıyor) sürdürüyor: *"... Kanlıca'da bugün de bir kısmı muhafaza edilebilen meşhur yalılardan birisi de Safvet Paşa Yalısıdır. 19. asrın çok mühim ve mümtaz devlet adamlarından olan Safvet Paşa Yalısı'nda konferanslar toplamış, birçok yabancı devlet adamı bu yalıda Hariciye Nazırı veya Sadrazam olarak Safvet Paşa'yı ziyaret etmiştir. Safvet Paşa Yalısı'nda yaz mevsimleri, yabancı elçilere büyük ziyafetler de tertip olunurdu.*

... Safvet Paşa Yalısı yarısı yıktırılmış olmasına rağmen yine muhteşem, yine eski Türk evinin ferahlığı ve aydınlığı içinde rıhtımın önünden geçerken bir zamanlar içinde toplanmış konferansları hatırlıyoruz...

... Bu yalıda 1876'da İstanbul Konferansına gelen murahhaslar toplantılar yapmışlardı. İngiliz murahhas Lord Salisburry, Safvet Paşa'yı yalıda ayrıca müteaddid defalar ziyaret etmiştir.

... Bu enfes bina hakkında bir İngiliz mimar, birkaç sene evvel bir küçük eser de yayınlamıştı. 1877'de İstanbul Konferans murahhaslarına bu yalıda bir de ziyafet verilmişti. Safvet ve Kadri Paşaların torunu Kadri Cenani de, eşiyle birlikte bu yalıyı muhafaza için büyük gayretler sarf etmektedir. Yalıyı eski hali ile, eşyasıyla muhafaza etmek güç bir meseledir.

Fakat Kadri Cenani, bunu büyük bir feragatle yapmakta, ömrü boyunca yalının olduğu gibi kalmasını istemektedir."

Torun Kadri Cenani adı geçmişken, "Kadri Paşa Yalısı"nı anlatmak üzere sözü Murat Belge'ye vermekte doğru bilgilenmek adına yarar görürüm.

"Kanlıca Körfezi'ne kuzeyden yaklaşırken, körfeze az kala, şimdi beyaz boyalı, cihannümalı, Kadri Paşa Yalısı'nı görürüz. İki katlı bir binadır. Deniz cephesinde üçlü giriş kapısı, bunun solunda dört, sağında üç penceresi vardır. Çünkü sağında, ikinci katı balkon olan bir çıkıntı vardır. Cephede balkon veya cumba yoktur.

Kadri Paşa evlilik yoluyla bu yalının sahibi olmuştu. Kayınpederi Hekim İsmail Paşa, muhtemelen eski sadrazamlardan Ahmet Arifi Paşa'nın yaptırdığı bu yalıyı satın almıştı – ondan ya da sonraki bir sahibinden. Yalının ilkin Abdülmecid döneminde inşa edildiği düşünülüyor.

Kadri Paşa (d. 1832) kendisi Gaziantep'in köklü ailelerinden, ünlü Mütercim Asım'ın soyundan geliyor, onun yeğeni. Kadri Paşa'nın çocukları, soyadı yasası da çıktıktan sonra, Cumhuriyet döneminin ünlü Cenani ailesini meydana getirdiler. Derken Kanlıca'daki komşuları Saffet (Safvet) Paşa ailesiyle de akraba oldular. Zaten Kadri Paşa ile Saffet Paşa, yakın yıllarda II. Abdülhamit'e kısa süre sadrazam olduktan sonra, aynı yılda, 1883'te ölmüşlerdi."

Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi'nde Kadri Cenani'yi şöyle anlatır: *"Pek kibar ve münevver bir İstanbullu; 1899'da İstanbul'da*

Kanlıca'da Safvet Paşa Yalısı'nda doğdu; babası Sadrazam Kadri Paşanın Büyükoğlu başmabeyinci İsmail Cenani Beydir, ki Şeyh Osman Semerkand ile mütercim Asım Cenani baba tarafından cedleri olur; validesi Havva Seniye Hanım Efendidir; ki bu hanımefendi validesi Mihrişah hanım tarafından, Abdürrahman Sami Paşanın oğlu Abdüllatif Subhi torunu, babası hariciye nezareti katibi umumisi Mehmet Refet tarafından sadrazam Mehmed Esad Safvet Paşanın torunudur. Ana ve baba iki üç vezir ailesinin torunu olan Kadri Cenani ilk tahsilini hususi hocalardan gördü, sonra Nişantaşı Sultanisinde, Alman Mektebinde okudu ve Almanya'da Stuttgrad şehrinde Wilhelms Oberreal Mektebini 1919'da bir bakalorya sonunda diploma alarak bitirdi."

Halit Ziya Uşaklıgil "Saray ve Ötesi" anılarında II. Abdülhamit saray idaresinde görevli bazı yüksek bürokratların istifasının ayrıntılarını anlatırken Cenani ailesi mensubu birisinden övgüyle söz etmekte.

Teşrifat-ı Umumiye Nazırı ve aynı zamanda Tercüman-ı Divan-ı Hümayun olan Galip Paşa istifa etmiş, bu önemli görevi yapacak birisi aranıyor. Devamı H.Z. Uşaklıgil'in anılarından: "*Galip Paşa bizi yalnız bırakınca resmi işlerin pek sıkışık olan bu zamanında hemen yerini doldurmak gerekti. Bu vazifeyi en müsait şartlarla üstüne alabilecek adayı da İsmail Cenani'nin şahsında bulduk.*

Eski sadrazamlardan Kadri Paşa'nın oğlu İsmail Cenani Türkiye'de en iyi Fransızca konuşan zeki, münevver, her manasıyla kibar özellikleri kendinde toplayan bir dosttu ki herkesle beraber bizce de pek sevilirdi. Onunla İnhisar İdaresi'nde (Tekel İdaresi) uzun süre beraber yaşadık, sonra ben saraya tayin edilince boşa çıkan Hükümet Komiserliğine o geçmişti... Sarayda da beraber çalışmak vazifelerini buldukça biz ondan, o da bizden pek memnun kalırdık ama zannediyorum ki bizden sonra bu işte bulunmak kararını aldığına pişmanlık duymuş olacak."

Bu sıkıntının ne olduğunu Uşaklıgil anlatmıyor ama Ali Fuat Türkgeldi'nin anılarında Padişah Reşat'la aralarında Saraya gelen yabancı devlet adamlarına tercümanlık konusunda tatsızlık yaşandığını okuyoruz.

İlk çatışma şöyle çıkıyor, savaş devam ederken Alman Mareşal Mackenson saraya geliyor. Her zaman bu tür ziyaretlerde tercümanlığı Teşrifat Müdürü İsmail Cenani yapıyor. Ama bu kez bir sorunla

Kaynak: Hürriyet gazetesi internet sayfası

karşılaşılıyor, Cenani Fransızca biliyor Mareşal ise ya Fransızcayı iyi konuşamıyor ya da bilmiyor. Anlaşılan Padişah durumu biliyor ki, o akşamki yemekte İsmail Cenani'ye "Seryaver Salih Paşa Almanca bildiği cihetle sofrada sen onun yerine otur da tercümanlık vazifesini o ifa etsin" demiş; Türkgeldi'nin yorumuyla, İ. Cenani makamına ve mevkiine düşkün birisi, bu duruma çok üzülmüş olmalı ki, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya giderek durumu şikâyet etmiş. Sadrazam da Başyaverden rica ederek durumun hassasiyetini Padişaha söylemesini istemiş. Duruma canı sıkılan Sultan Reşat da kendisini Sadrazama şikâyet eden İsmail Cenani'ye başka bir ders vermek istemiş... Gerisini ertesi gün huzura kabulünde yaşadıklarını Türkgeldi anlatıyor: *"İsmail Cenani beni Sadr-ı azama şikayet etmiş, ben de Tevfik Bey'e 'Üzerime varmayın, bir tekme vururum, o herifi kapı dışarı atarım' dedim"*. Padişah olduğuna göre istediğine tekme de atar!

Mayıs ayında Avusturya imparatoru Fransuva Jozef ve imparatoriçesi İstanbul'a beraberinde Avusturya ve Macaristan asilzadelerinden kalabalık heyetle geldiler. Yine tercümanlık konusunda sorun yaşandı. Konuklar Fransızca ve Almanca konuşuyor. Bu duruma göre İsmail Cenani Padişahın yanında sandalyede oturacak, Almanca tercümanlık yapacak olan Başyaver Salih Paşa da Padişahın arkasında duracak şekilde konum belirlemişler. Padişah: *"Ben iki tarafa birden*

nasıl lakırdı yetiştireyim" diyerek İsmail Cenani'nin sandalyesini kaldırtmış, haliyle İsmail Bey de buna çok bozulmuş.

Sarayda böyle şeyler olur deyip yeniden Yalı'ya geçelim.

İsmail Bey komşu yalıda Safvet Paşa'nın, annesi Mihrişah Hanım tarafından Abdürrahman Sami Paşa'nın torunu olan Havva Seniye Hanım'la evlenmişti.

Safvet Paşa'nın kısaca yaşam öyküsü

Mehmed Esad Safvet Paşa, 1815 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası voyvodalık görevlerinde bulunmuş Trabzonlu Mehmed Hulûsi Ağa'dır. Mahalle mektebinde okuduktan sonra Beyazid Camii'nde medrese derslerine devam etmiş burada Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Bu eğitimleri sırasında ağabeyi Arif Efendi'nin kendisine katkısı olmuştur. Safvet Paşa'nın eğitimine babası büyük hassasiyet göstermiştir. Özel öğretmenler vasıtasıyla Arapça ve Farsça lisan, edebiyat, matematik ve tarih alanlarında eğitim aldırmıştır. Babası, kendisini yazar ve şair olarak yetiştirmek istemesine rağmen daha sonra diplomasi alanına karar verilmiştir. Diplomasi alanına yönelmesine Sadrazam Reşid Paşa teşvik etmiştir. Bundan sonra Fransızca, Latince ve coğrafya dersleri almıştı. Yeni diller ve diplomatika ilmini öğrenmek gayesiyle babası tarafından Paris'e gönderilmiştir. Paris'ten döndükten sonra Hariciye'de mütercimlik görevini yapmıştır.

Ayrıca Bab-ı âli Tercüme Odası'nda da Fransızca öğrenmiştir. 1831 Dîvân-ı Hümâyun Kalemi'ne girmiştir. Kalemce kendisine "Safvet" mahlası verilmiştir. 1833 tarihinde de iki yüz kuruş maaşla, Babıâli Tercüme Odası'nda görevlendirilmiştir. Tercüme Odası'nın kurulmasındaki amaç, Müslümanların dil öğrenmek suretiyle diplomasi alanında değerlendirilmesi ve diğer devletlerle olan siyasî münasebetlerin daha güvenilir memurlarca yürütülmesini sağlamak idi. Bu şekliyle hem yenileşme dönemi reform hareketlerini hazırlayan bürokratların yetişmesi sağlanmış hem de Bâbıâli'ye farklı lisanlarda gelen evrakların tercüme edildiği bir büro olarak hizmet görmüştür. Bu büro, sadrazamlığa kadar yükselen önemli bürokratlardan Ali Paşa, Safvet Paşa ve Fuad Paşa'nın yetişmesine katkı sağlamıştır

1839'da (Resmî Gazete) Takvîm-i Vekâyi'nin Fransızca olarak da yayınlanması için karar alınması üzerine Fransızca basımının yöneticisi

olarak görevlendirilmiştir. 25 Ağustos 1840 tarihinde Dîvân-ı Hümâyun tercümanlığı görevine asaleten atanmıştır. 1842 senesinde azledilen Eflak Beyi yerine yenisinin seçiminde bulunmak üzere Bükreş'e gönderilmiştir.

1845 tarihinde Abdülmecid'in, Fransızca öğrenmek arzusu üzerine mabeyn dördüncü kâtipliğine alınmıştır. Ayrıca padişahın kızı Fatma Sultan ve oğlu Murad Efendi'nin Fransızca hocalığı ile görevlendirilmiştir.

Safvet Paşa'nın aldığı eğitim kendisinin Osmanlı idarî yapısında önemli mevkilere gelmesine zemin hazırlamıştır. Safvet Paşa, Osmanlı Devleti'nde üç defa Ticaret, Maârif ve Adliye Nâzırlığı, bir defa Nafia (Ulaştırma) Nâzırlığı ve altı defa Hariciye Nâzırlığı yapmıştır. Bir defa da Sadâret (1878) makamında bulunmuştur. Böylece farklı alanlarda Osmanlı yönetimine katkı sağlamıştır. Safvet Paşa, özellikle Maârif ve Hariciye Nâzırlığı görevlerinde ön plana çıkmıştır.

Çeşitli bakanlık görevleri

Safvet Paşa'nın, Bâbıâli'ye farklı lisanlarda gelen yazıların tercüme edildiği Tercüme Odası'nda yetişmesi kendisinin diplomat vasfı kazanmasına büyük katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Safvet Paşa'nın diplomatik vasfından istifade ederek, Balkanlar'da çıkan ayaklanmalarda, *Tersane Konferansı*'nda ve *Ayastefanos Antlaşmasında* görevlendirmiştir. Kıbrıs'ın İngilizler'e terki, Safvet Paşa'nın hiç arzulamamasına rağmen sadâreti döneminde gerçekleşmiştir. İçerdeki toplumsal huzursuzluk ve dışarıdan yapılan baskılar sonucunda Kanunu Esâsî'nin (Anayasa) hazırlanması bir zaruret haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu konuda görevlendirdiği kişilerden birisi olan Safvet Paşa, hazırladığı 130 maddelik taslak metin ile Kanunu Esâsî'nin hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.

Safvet Paşa'nın Maârif Nâzırlığı, birçok yeniliklerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Maârif Nâzırlığı sırasında hazırlanan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi, Osmanlı eğitim sistemine batılı anlamda eğitim kurumlarının kurulmasına zemin hazırlamıştır. Safvet Paşa, eğitim konusunu bir devlet sorunu olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda çalışmalar yaparak Osmanlı eğitim sistemine ivme kazandırmaya çalışmıştır. Safvet Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne katkıda bulunduğu bir

alan da müzeciliktir. Eski eserlerin korunması ve saklanması konusunda büyük bir hassasiyet göstermiştir. Valiliklere gönderdiği talimat ile devlet içindeki eski eserlerin belirlenmesini istemiştir. Bu uygulaması Osmanlı müzeciliğinin gelişmesi için önemli bir adım olmuştur.

İlk Maarif Nizamnamesinin düzenlenmesi ve İlk lisenin kuruluşu

Safvet Paşa'nın birinci Maârif Nâzırlığı (Eğitim Bakanlığı), Osmanlı eğitim sisteminde farklı yeni yaklaşımların ortaya konduğu bir dönemdir. Bakanlığı döneminde, Galatasaray Mekteb-i Sultani'nin kurulması önemli bir girişimdir. Çünkü bu okul kurulmadan önce lise düzeyinde eğitim veren hiçbir sivil Osmanlı mektebi söz konusu değildi. Batılı anlamda lise olan Galatasaray Mekteb-i Sultani 1868'de öğretime geçmiştir. Mektep açıldığında, 147 Müslüman, 48 Gregoriyen Ermeni, 36 Rum, 34 Musevi, 34 Bulgar, 23 Latin Katolik ve 19 Ermeni olmak üzere 341 öğrenci ile eğitim faaliyetine başlamıştır. Galatasaray Mekteb-i Sultani'nin kurulması düşüncesi Fransa İmparatoru Napolyon'un özel daveti ile genel sergiye katılmak üzere Paris'e giden Sultan Abdülaziz'in buradaki izlenimleri neticesi gerçekleştirilmiştir. Abdülaziz dönüşünde, birçok alanda yeni hamlelerin gerçekleşmesi için çalışmıştır. Safvet Paşa'nın Maârif Nâzırlığı döneminde gerçekleşen eğitim alanındaki reformlardan en önemlisi Maârif-i Umûmîyye Nizamnamesi'nin çıkmasıdır. 198 maddeden meydana gelen Nizamname ile Osmanlı eğitim sisteminin bir düzene sokulması hedeflenmiştir. Nizamname ile genel öğrenim üç dereceye ayrılmıştır. İlk derece sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerden meydana gelmiş, ikinci derece idadî ve sultanilerden oluşmuştur. Sultanilerin ilk örneği Galatasaray Mekteb-i Sultani oluşturmuştur ve bu okullar ancak 1880'lerden sonra vilayet merkezlerine yayılabilmiştir. Üçüncü derece, Mekâtib-i Âliye denen yüksek okulları kapsamıştır. Maârif-i Umumîye Nizamnamesi, büyük ölçüde Fransa eğitim sistemi örnek alınarak hazırlanmıştır.

Safvet Paşa'nın, büyük emeği geçen 1869 Maârif-i Umumîye Nizamnamesi'nin, 68-78. maddeleri ile kız sıbyan ve rüşdiye okullarına kadın öğretmen yetiştirmek gayesiyle Darülmuallimat açılmıştır. Darülmuallimat, sıbyan ve rüşdiye şubelerinden meydana gelmiştir.

Öğretim süresi sıbyan şubesinde iki yıl, rüşdiye şubesinde üç yıl ve öğrenci sayısı elli olarak belirlenmiştir. Mektep ilk önce İstanbul Dârülmuallimâtı veya Dârülmuallimât-ı Âliye olarak İstanbul'da, daha sonra da II. Meşrutiyet döneminde taşrada bazı vilâyetlerde açılmıştır.

Maârif-i Umûmîyye Nizamnâmesi'nin, Osmanlı öğretim sistemine diğer bir katkısı da ikinci kez Dârülfünûn'un (Üniversite) hayat bulmasıdır. Ayrıca Nizâmnâme ile Dârülfünûn'da, kütüphane ve laboratuvar kurulması gibi önem arz eden hususlar da belirtilmiştir.

Dârülfünûn'un kütüphanesine Paris'ten farklı alanlarda kitaplar getirtilmiştir. Paris'ten satın alınan kitaplara 3500 frank ödenmiş laboratuvar için gerekli fizik aletleri de eksiksiz olarak Paris'ten alınmıştır. Dârülfûnun'da dersler 1872-1873 öğretim dönemine kadar aralıksız devam etmiştir

Safvet Paşa, Dârülfunûn'un açılış konuşmasında şunları ifade etmiştir: *"Bulunduğumuz asırda akıllara durgunluk veren yeni icadlar, fiziğin (hikmet-i tabiyye) ilerlemesiyle vücuda gelmiş büyük eserlerdir. Orta seviyedeki mekteplerden mezun olup, ilim ve bilgilerini bir kat daha arttırmak isteyenler için Dârulfünûn adıyla kurulan bu "medrese-i ilmiye"nin tesisiyle gerçek medeniyetin esası tahkim edilmiştir. Memleketin her sınıf ahalisi, asrın icabına uygun hareketle, ilim ve fenlerde ve sanayide her bakımdan terakki yolunu seçmelidir."*

Safvet Paşa, ikinci Maârif Nâzırlığı'nda, Galatasaray Sultanisi müdürü Sava Efendi'yi yeni bir Dârülfünûn'un kurulması ile görevlendirmiştir. Bu yeni kurum hukuk, fen ve edebiyat mekteplerinden teşekkül ettirilmiş ve Dârülfünûn-ı Sultânî olarak tekrar faaliyete geçmiştir. Safvet Paşa, 1 Aralık 1875 tarihinde üçüncü defa Maârif Nâzırı olarak atanmıştır. O, bu dönemde müze ve eski eserler hususunda hassasiyet göstermiştir. Müzecilikte yetişmiş personel istihdamına önem vermiş, valiliklere gönderdiği yazılarda da devlet içindeki eski eserlerin toplanması ve korunması konusunda dikkat çekmiştir. Bu yaklaşım Osmanlı müzeciliğinin gelişmesine ivme kazandırmıştır.

Hariciye Nazırı olarak Diplomaside Safvet Paşa'nın etkileri

Osmanlı Devleti, Safvet Paşa'nın diplomat vasfından, onu Hariciye Nâzırı yaparak da istifade etmek istemiştir. 1873 senesinde Hariciye Nâzırı yapılmış, ancak bu görevi iki ay sürdürebilmiştir. Bunun se-

bebi de, Şirvanizâde Rüşdü Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın, Safvet Paşa'yı istememeleri olmuş ve görevden alınmıştır. Safvet Paşa'nın, ikinci ve üçüncü Hariciye Nâzırlığı, Osmanlı Devleti'nin birçok problemle karşılaştığı bir dönemde olmuştur.

1875'te ikinci kez atandığı Hariciye Nâzırlığı'ndaki en önemli problem, Hersek eyaletinde Osmanlı tahsildarları ile vergi vermekten kaçınan Hristiyan halk arasında çıkmış ve ilk başta Osmanlı Devleti konuyu fazla ciddiye almamıştır. Ancak olay büyüyerek Bosna-Hersek isyanına ki tarihte Şark Buhranı adı verilip 1878 Berlin Kongresiyle bitmiş buhrana dönüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında çıkan 1877-1878 Savaşı sonucunda yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları (1878) ile Balkanlar'da üç yeni bağımsız devlet daha ortaya çıktı. Bu devletler Romanya, Sırbistan ve Karadağ idi. Yine bu savaşın sonucu olarak, 1908'de Bulgaristan, Balkan Savaşı sırasında da 1912'de Arnavutluk bağımsızlığını ilan ederek bu devletlere katıldı.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde isyanlar başlatıldı. Başta Balkan Bunalımı ortaya çıktı, bu Rusya'nın müdahalesi demekti. Güya 1856 Paris Antlaşmasıyla denge kurulmuş Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü korunacaktı. Bunun kısa bir süre sonra aldatmacadan ibaret olduğu ortaya çıkacak

Osmanlı Devleti'nin, özellikle Balkan bunalımıyla içine düştüğü siyasi çıkmazlar, ekonomik ve mali durumun kötüye gitmesi, kamuoyunda müstebitliği ve müsrifliği ile tanınan Padişah Abdülaziz (1861-1876)'e ve hükümetine karşı gittikçe büyüyen bir tepki doğurdu.

Padişah 1875 yılında Mahmut Nedim Paşayı yeniden sadrazamlığa getirmişti. Bu ise Rus nüfuzunu İstanbul üzerinde çoğaltmıştı. Mahmut Nedim Paşa Yalısını önceki bölümde çok daha boyutlu olarak anlatmıştım.

Mithat Paşa ve arkadaşları Padişahı tahttan indirmeye karar verdiler. Bunun üzerine de, 30 Mayıs 1876 tarihinde Abdülaziz tahttan indirilerek V. Murat padişah yapıldı.

Çok geçmeden V. Murat'ın akıl hastası olduğu anlaşılmaya başlandı. Bu arada, 15 Haziran 1876 tarihinde, Mithat Paşa'nın konağında vekiller toplantısı sırasında Çerkes Hasan isminde bir subay, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesine sebep olarak düşündüğü kişileri öldürmek gayesiyle yaptığı baskında, Serasker Hü-

seyin Avni Paşa ve Hariciye Nâzırı Raşid Paşa'yı öldürmüştür. Olay, Padişah üzerinde büyük etki yaptı ve hastalığı daha da ilerledi.

İstanbul'da bu olaylar olurken, Balkan Bunalımı da yeni gelişmelere sahne oluyordu. Bunun üzerine Safvet Paşa Hariciye Nâzırlığı'na üçüncü kez atanmıştır.

Olayları ayrıntılarıyla anlatmayacağım, yalnızca tarihler itibariyle hangi Balkan uluslarıyla savaşıldı yer ve zaman atlasında onu belirteceğim.

V. Murat'ın hastalığı ilerleyince, başta Mithat Paşa olmak üzere, devlet adamları, İmparatorluğun bu bunalımlı döneminde hükümdarlığa, meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz veren şehzade Abdülhamit'i 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta oturttular.

Osmanlı-Sırbistan, Karadağ savaşı (1876); Bu savaşta, Avusturya ve Rusya'nın desteğine karşın, Türk kuvvetleri, Karadağlıları ve Sırpları bozguna uğrattılar ve duruma hâkim olmaya başladılar. Bunun üzerine büyük Avrupa devletleri araya girip Osmanlı üzerinde baskı kurdular. İngiliz kamuoyu da Balkan olayları dolayısıyla Türklerin aleyhine davranmaya başladı. İngiliz politikası da bundan etkilendi. 21 Eylül 1876 tarihinde Babıali'ye gelen İngiliz elçisi, savaştan önceki konuma dönülmesi yönünde tehdit etti. Osmanlı Devleti Rusya'nın da tehdidi karşısında aciz kaldı ve Rusya'nın ağır koşullar taşıyan ültimatomunu 1 Kasım1876 tarihinde kabul etti.

Balkan bunalımı sadece Sırbistan, Karadağ sorunu olmaktan çıkarak, genel bir "Doğu Sorunu" haline gelmiş ve başta Rusya olmak üzere bunun çözülmesi istenmeye başlanmıştır.

Nitekim bu konuda Rusya'nın kararlı olduğunu Çar II. Aleksandr, 2 Kasım 1876'da İngiliz elçisine şöyle dile getirmiştir: "... *Eğer Avrupa cesaret ile hareket etmeye hazır değilse, Rusya tek başına hareket etmek zorunda kalacaktır.*"

Safvet Paşa'nın bu döneminde en önemli konularından biri, Balkanlar'da meydana gelen ayaklanmalar nedeniyle İstanbul'da büyük devlet temsilcilerinin katıldığı ***Tersane Konferansıdır***.

Balkan sorununu görüşmek ve bölgedeki kargaşalığa son vermek üzere toplanacak konferansa; 1856 Paris Antlaşması'na katılmış olan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya temsilci gönderdi. Bunlar, İstanbul'da önce kendi aralarında 11-12 Aralık 1876 tarihlerinde toplanarak, konferansta ele alınacak konuları görüştüler.

Asıl İstanbul (veya Tersane) Konferansı, Büyük Devletlerin temsilcilerine Osmanlı temsilcilerinin katılmasıyla, Kasımpaşa'da Bahriye Nezareti binasında 23 Aralık 1876 günü resmi toplantısına başladı. Konferans başkanı olan Hariciye Nazırı **Safvet Paşa**, açış konuşmasını yaptığı sırada, dışarıda şiddetli top atışlarının yapıldığı duyuldu.

Bunun üzerine Osmanlı temsilcileri oturdukları yerlerden derhal ayağa kalktılar. Hariciye Nazırı Safvet Paşa konferans katılımcılarına hitaben: *"Efendiler, Haliç'in öte tarafında atılan şu toplar halkın meşru isteklerine göre Padişah tarafından Devleti Aliyye'de tatbik olunması gerekli görülen yeni idare usulünün ilânı olduğundan ve işbu meşrutiyet idaresi muhtelif Osmanlı kavimlerinin bütününün şahsi hürriyetlerini kefalet altına aldığından bu inkılâp karşısında toplantımız zait kalır."* Kısacası Osmanlı Devleti'nin ***Meşrutiyeti*** ilan ettiğini, bu nedenle toplantıya gerek kalmamıştır dedi.

Bu olaya tepkiyi Enver Ziya Karal şöyle yazıyor: *"Delegeler Paşa'nın nutkunu buz gibi bir sessizlik ile dinlediler. Hepsi Babıali'nin şu hareketinden çok şaşırmış oldukları yüzlerinden belli idi. Fakat hiç kimse ağzını açmadı. Bir müddet sonra General İgnatiyeff söz alarak: 'Böyle nümayişlere ehemmiyet verilmeyip bugün için ortaya konulan maddenin müzakeresiyle başlamak lazım' olduğunu bildirdi. Bu teklif kabul edildi. Bunun üzerine Osmanlı delegeleri kalkıp konferanstan çıktılar."*

Kanunu Esâsî'nin ilân edilmesinin ana gayesi, yabancı müdahalesiyle reform yapmaya gerek olmaksızın, Osmanlı Devleti'nin genel bir reform yapmaya arzulu ve dirayetli olduğunu göstermek olmuş ve Osmanlı tarihinde ilk defa olarak Kanunu Esâsî 23 Aralık 1876 tarihinde ilân edilmiştir.

Konferans delegeleri, meşrutiyetin ilanı şeklini, çalışmalarını önlemeye yöneltilen bir olup bitti hareketi gibi kabul ettiler ve onu ciddiye almadılar. Ciddiye almayınca da meşrutiyetin ilanının Konferansın seyri üzerinde olumlu bir etki yapmasına olanak yoktu.

Safvet Paşa, ilk toplantının sonucunu sadrazam Mithat Paşa'ya bildirmek için yanına girdiği vakit, Mithat Paşa merakla ve heyecanla "ne dediler? Ne dediler?" sorusuna şu cevabı verdi; "***Ne diyecekler, çocuk oyuncağı dediler.***"

Kanunu Esâsî'nin hazırlanması esnasında Safvet Paşa da hazırlanmış 130 maddelik taslak metin ile katkı vermiştir. Böylece Osmanlı

devleti iç ve dış müdahalelerin sonucunda **mutlak monarşiden, meşruti monarşiye** geçmiştir.

Bu anayasa ölü doğmuştur. Anayasa metninden II. Abdülhamit, "yeni yönetim", "meşrutiyet", "ıslahat" gibi sözcükleri çıkarttırmış yerlerine belirsiz bazı kelimeler koymuştur. Ayrıca, bir 113. madde ekletmiştir ki; "gerek görülen kimselerin ülke dışına gönderilmesi yetkisini devlet başkanına veren bir hükümdür" bu. Bunun tasarıya eklenmesini ısrarla istedi. Bu madde, Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in şiddetle karşı koymalarına rağmen Anayasaya kondu.

Ne var ki, Konferansa katılan devletlerin temsilcileri Meşrutiyetin ilan şeklini, çalışmalarını önlemeye yönelik bir taktik olarak gördüler. Bu nedenle de toplantıya devam ettiler. Konferans bu hava içinde dokuz toplantı yaptı. Kabul edilemeyecek öneriler yapılınca, Osmanlı Hükümeti, devletin bağımsızlık, şeref ve haysiyetine bir darbe olarak gördüğü bu önerileri reddetti. Bunun üzerine Tersane Konferansı 20 Ocak 1877 tarihinde dağıldı.

İçerde bir türlü istikrar sağlanamıyor, Balkan uluslarıyla sorun her geçen gün çözümsüzlüğe gidiyor, Osmanlı Rus ilişkileri de gittikçe gerginleşiyor ve iki devlet yeni bir savaşa doğru gidiyordu. Osmanlı Meclisinin açılışından otuz altı gün sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Rusya Osmanlı devletine savaş açma kararını 19 Nisan 1877 tarihinde Avrupa devletlerine bildirdi. 24 Nisan 1877'de, Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti ve askerlerini batıda Tuna'dan, doğuda Arpaçayı'ndan geçirerek hücuma geçti. Böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) başlamış oldu.

Savaşın sonucunda Osmanlı Devleti ağır yenilgiye uğradı. Ruslar batıda İstanbul'da Yeşilköy'e (Aya Stefanos) kadar geldiler, doğuda Erzurum'a dayandılar.

Safvet Paşa, 19 Şubat 1878 tarihinde dördüncü defa Dışişleri Bakanlığına getirildiğinde Ayastefanos müzakeresinde Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmıştır.

Barış görüşmelerinde, Osmanlı Devleti'ni Dışişleri Bakanı Safvet Paşa ile Berlin Elçisi Sadullah Bey (Sadullah Paşa Yalısı başlığı altında anlatmıştım), Rusya'yı Kont İgnatiyef ve Çar II. Aleksandr'ın mabeyncilerinden Nelidof temsil ettiler.

Tüm maddeler uygulandığında Osmanlı Devleti'nin varlığı ortadan kalkacak olan 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan 29 maddelik

antlaşma ile Osmanlı Devleti, Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarını tanımıştır; Ardahan, Kars, Doğu Beyazıt ve Batum'u Rusya'ya vermiştir. Üstelik savaş tazminatına da mahkûm edilmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti parçalanmıştır. Ayrıca Ermeniler üzerinde Rusya'ya söz hakkı tanıyordu ve böylece resmen Ermeni sorunu başlıyordu.

Kanlıca'daki Yalı için bir parantez açmalıyım. Yalı Osmanlı'nın son dönemine tanıklık eden önemli günler yaşamış, birçok yabancı ülke temsilcisini ağırlamış ve imparatorluğun çöküş dönemindeki önemli anlaşmaların görüşmelerine de ev sahipliği yapmıştır. A. Cabir Vada, o döneme kitabında şöyle yer verir: *"Ayastefanos (Yeşilköy) muahadenamesinin (antlaşmasının) imzasından sonra, o esnada Hariciye Nazırı olan Paşa, Rus heyetine yalıda bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafette Kont Şövalof, İgnatiyef, Salisburi bulunmuşlardır. Salisburi o zaman pek küçük olan Havva Seniye ile Fransızca konuşmuş ve paşaya torununun telakatinden memnuniyetini beyan etmiştir. Ziyafet münasebetiyle, yalının geniş taşlığını süslemek için sepet içinde bir çam ağacı getirilmiş ve ziyafetten sonra bu ağaç arka bahçeye diktirilmiştir. Hâlâ orada mevcuttur."*

Böyle görkemli yalılar çok zaman ünlü yabancıları da ağırlamıştır. Safvet Paşa Yalısı da uzun tarihi boyunca yalnızca yukarıda sözü edilen konukları değil, Murat Belge'nin yazdığı gibi başka konukla da tanışıldı: *Prusya Prensi Valdemar, Kraliçe Elizabeth'in amcası Gloucester Dükü ve Düşesi, Bavyera Prensi (Kral'ın yeğeni) Konrad von Wittelsbach (Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra öncelikle İngiltere ve öteki büyük devletlerin kararı ve anlaşmasıyla krallığa getirilen Otto bu hanedandan gelir), yazar Soberset Maughan ve tiyatro oyuncusu Marie Bel, ayrıca Agatha Christie.*

Ayastefanos Antlaşmasına dönemin büyük Avrupalı devletleri tepki gösterdi, kendi çıkarlarını zedeleyen bu maddelerin bazılarının düzeltilmesi amacıyla Berlin'de Kongre toplaması için baskı yaptılar.

Aynı tarihlerde ise, 30 Mayıs 1878'de İngiltere ile Rusya arasında "Doğu Sorunu" ile ilgili gizli bir Anlaşma yapıldı. Bunda iki devlet, toplanacak Kongrede Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da kurulacak yeni statüyü, kendi çıkarlarına göre yeniden belirlediler.

İşte bu sıralarda İngiltere, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ne yardım etmek, buna karşılık da Kıbrıs'ın kendisine verilmesi isteğiy-

le ortaya çıktı. Böylece Osmanlı devleti, bu sıkıntı halinde, yeni bir sorunla daha karşılaştı. Mecburen buna evet dediler ve İngiltere 1879 yılında Kıbrıs'a asker çıkardı. Sözde geçici olarak gelmişlerdi, *Dikelya* ve *Ağrotur* üslerine o gün yerleştiler bugün hâlâ adadalar! Sultan II. Abdülhamit döneminde kaybedilen ilk toprak Kıbrıs Adasıdır.

Başbakan Disraeli, kraliçe Viktorya'ya yazdığı 5 Mayıs 1878 tarihli mektubunda şunu söylüyordu: "... *Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır*..." Bu mektup İngiltere'nin amaçlarını ve hedefini açıkça gösteriyordu.

4 Haziran 1878 tarihinde Safvet Paşa, Hariciye Nâzırlığı uhdesinde olmak üzere sadârete-Başbakanlığa getirildiğinde Kıbrıs meselesi söz konusu olup adanın İngiltere'ye bırakılması için daha önce alınan karara karşı çıkmakla beraber sonunda kabul etmek zorunda kalmıştır.

20 Temmuz 1878 tarihinde sadrazam olarak Avrupa'nın altı büyük devletini karşısında bulan Berlin görüşmelerini ve bütünü 64 madde olan Berlin antlaşmasını onaylamıştır. Bu aslında Osmanlı devletini temellerinden sarsan antlaşmadır.

Safvet Paşa II. Abdülhamit ile bazı dış politika konularında izlenmesi gereken hususlarda ayrı düşmüştür. Örneğin, Rusya ile savaştan yana değildi, bunu Ali Ekrem Bolayır'ın anılarından çıkarabiliyoruz. Uyumsuzluk sonucu 4 Aralık 1878'de sadâret ve nezâretten azledilmiştir, 27 Aralık'ta da Paris sefaretine gönderilmiştir.

Azil sebebi ise, Sultan II. Abdülhamid'e iletilen 1 Kasım 1880 tarihli bir jurnalde (çoğunluğu zaten kumpastır), Safvet Paşa ve kabine arkadaşlarının kendisini hal' edeceklerinin bildirilmesidir.

Safvet Paşa, azledilmesine ilişkin II. Abdülhamid'e bir tezkere göndererek, devlete hep sadakatle çalıştığını bu bakımdan görevden alınmasının kendisini çok üzdüğünü belirtmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa, Berlin Kongresi ile ilgili olarak Safvet Paşa'yı eleştirmiştir. Safvet Paşa'nın Ermeni Patriki Nersis'e Berlin Kongresi'ne heyet göndermesi için izin vermesine karşı çıkmıştır. İngilizler'in bu durumu değerlendirmek suretiyle Ermenileri desteklediğini ifade etmiştir. Safvet Paşa'yı "encâmı beyn (acemi anlamına da gelir, akılsız anlamına da...)" ve "yevmiyecilerden (hakaret olarak kullanmış; geçici işçi!)" olarak nitelemiştir. Büyük Reşit Paşa ile Safvet Paşa'yı karşılaştırıp, yetersiz, beceriksiz bir devlet adamı olduğunu söylemiştir. Safvet Paşa Hariciye Nazırı olmasına karşın Berlin Kongresine gönderilmedi. Onun yerine Hariciye Müsteşarı Aleksandr Efendi yani

Karatodori, Macar asıllı Mehmet Ali Paşa ve Sadullah Paşa gittiler.

Yine de kendisinden vazgeçilememiş Ahmet Ârifi Paşa (1819-1895) II. Abdülhamit saltanatında 29 Temmuz 1879-18 Ekim 1879 tarihleri arasında iki ay yirmi gün sadrazamlık yapmış) kabinesinde 29 Temmuz 1879'da, Safvet Paşa **beşinci kez Hariciye Nâzırı** olmuştur. Bu dönemde, Yunan hududu meselesini çözmek için toplanan Konferansta görevlendirilmiştir. Bir süre sonra yine Nâzırlıktan azledildi 'devâir müfettişliğine' (yolsuzlukları, usulsüzlükleri geçici denetim işi) getirilmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın başvekâlete getirilmesiyle oluşturulan kabinede 1882'de **altıncı kez atandığı Hariciye Nâzırlığı** görevi iki gün sürmüş ve müfettişliğe geri dönmüştür. Devairi Âliye müfettişi olmuştur.

Safvet Paşa 16 Kasım 1883'te vefat etmiştir. Sultan Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir.

Yalının ortadan kalkışı, 1976 yangını

Abdurrahim Cabir Vada'nın kitabını yayınlayış tarihi 1945 yılıdır. Ḥavva Seniye Hanım ölüm tarihi olan 4 Nisan 1941 tarihine kadar bu yalıda yaşamış, ölümü sonrasında da Kadri Cenani yalıyı olabildiğince korumaya çalışarak ailesiyle birlikte oturmaya devam etmiş. Kadri Cenani, 1939 yılında İstanbul'un tanınmış avukatlarından Adolf Rosental'ın kızıyla evlenmiş ve eşi Müslümanlığı kabul ederek Ulviye ismini almış. Kadri Cenani'nin çocuğu olmamış, ancak eşinin ilk evliliğinden olan kızı Meryem Arlette'ye öz kızı kadar çok değer vermiştir. Arkeolog olan Meryem Arlette, İngiliz bir arkeolog olan James Mellaart ile evliliğinden olan oğluna, öz babası kadar değer verdiği Kadri Cenani'ye izafeten oğluna Alan Christofer Kadri adını vermiş.

Türker İnanoğlu'nun anılarından devam edelim: "Yalıda Saffet Paşa'nın torunu Kadri Cenani Bey oturuyordu. Kadri Cenani Bey, İngiliz Shell Company'nin Türkiye İşletmesi Yönetim Kurulu Üyesi'ydi. Aileden kalan bu muhteşem yalının da sahibiydi. Kadri Bey tüm eğitimini Fransa'da yaptığı için Fransız terbiyesiyle yetişmiş çok farklı bir insandı. Fransız eşi çoğunlukla Paris'te yaşadığı için o yalıda yalnız kalıyordu. Sadece hizmetinde dört yardımcısı vardı. Biri Fransız uşak Marsel, diğeri ev hizmetini yapan Romanyalı Maria, üçüncüsü yalının çok geniş bahçesinin bahçıvanı Arnavut Hüsmendi. Bir de Bolulu

Türk aşçı vardı. Bunlardı o koca muhteşem yalıda yaşayanlar. Kadri Cenani Bey iyiliksever ve sanatseverdi. Filmciler yalının bu ihtişamından dolayı filmlerinin birkaç sahnesini burada çekmek isterlerdi. Kadri Bey bu talepleri kabul etmeden önce çekilecek filmin senaryosunu okur; beğenirse kabul ederdi. O, bu çekimler için para almadığı gibi, 30-40 kişilik ekibin yemelerini içmelerini de temin ettiği olurdu. Sanatsever biri olduğu için onları çalışırken seyretmek çok hoşuna giderdi."

20. yüzyılın başlarında yalının haremi, haremle bağlantılı hamamı ve üst katında hamlacılara ait odaların olduğu kayıkhane yıktırılmıştır.

Boğaziçi Yalıları yaşarken çoğuna tanıklık etmiş Erdem Yücel Safvet Paşa yalısını yanmadan önce görmek amacıyla ziyaret etmiş. Kadri Cenani yalıyı kendilerine gezdirmiş ve bazı bilgiler vermiş. Bu arada zengin antika koleksiyonlarını da göstermiş. *"Gördüklerimiz karşısında hayrete düşmemek elde değildi; Ayastefanos Antlaşmasının imzalandığı kalemden tutun da ikonalara, çinilere, madeni eserlere, eski albümlere ve el yazmalarına kadar bir müzede ne olması gerekirse o kadar eserle karşılaşmıştık. Ne yazık ki, bütün bu müzelik eserler yangında yanarak yok olmuştur."*

Kadri Cenani ile konuşmuş ve yalıyı görmüş olan A.C. Vada'nın kitabını yayınlayışından 31 yıl sonra, 26 Mayıs 1976 tarihinde yalının son sahibi Kadri Cenani ve eşi Ulviye Hanım onarım yaptırdıkları yalıya taşınma hazırlığı içerisindeyken, çamaşır yıkandığı sıra tutuşan baca itfaiyenin yetişmesine zaman bulamadan yanmış ve arta kalan duvarlar da yıktırılarak yerine betonarme bir bina dikilmiştir.

Bu yangına F.S. Ramazanoğlu da göz tanıklığı etmiş: *"Bütün Kanlıcalılarla birlikte benim de derin bir hüzün duyduğum bu olay karşısında ne yazık ki bir şeyler kurtarmaya yönelik ortak çabalarımız da pek bir sonuç vermemiştir. Yangın sırasında ortaya çıkan büyük telaşı ve itfaiyenin gelişine kadar olan süreci kelimeler ile anlatmaya pek imkân yok!"*

Yangın sonrasında zaman zaman Kadri Cenani Bey'i gören Türker İnanoğlu anlatıyor: "Kadri Cenani Bey bu afete çok üzülmüştü. Hayata küstü adeta. Onun bizim evin karşısında Beykoz-Üsküdar yolu üzerinde yanan yalının tam karşısında bir arsası vardı. Zaman zaman o arsaya bir sandalye çeker otururdu. Yalıdan kalan enkaza bakarak sigara içerdi. Onu orda dalgın otururken görünce hepimiz çok üzü-

lürdük. Bizim aşçı Rüstem de ona kahve yapar götürürdü. Çok sürmedi vefat etti Kadri Cenani Bey. Yangından sonra yalı uzun süre arsa olarak boş kaldı. Sonra Ahmet Sapmaz Bey satın aldı. Ancak yalının onlara da mutluluk getirdiği söylenemez. Ahmet Bey tam inşaata başlayacağı sırada iflas etti. Yalı tekrar enkaz halinde kaldı. Bir süre sonra Sabah Gazetesi'nin ve Atv'nin kurucusu Dinç Bilgin arsayı satın aldı ve yanan yalının yerine aslına uygun yeni bir yalı yapmak için inşaata başladı. Ancak tam kaba inşaatı bitmiş, ince inşaata geçilecekken 2000'de ekonomik kriz patlak verdi.

Dinç Bey'in bütün mal varlığına TMSF el koydu. Yalı da elinden çıktı. Bu kez de yalıyı TMSF'den Sanovel İlaç Şirketi'nin kurucusu, büyük bir ecza deposu olan ve yüzlerce ünlü ilacın lisans anlaşmasına sahip Eczacı Erol Toksöz aldı. Yalıyı aslına uygun şekilde yaptırdı. İtalya'dan tavanlara, duvarlara harika resimler, motifler çizen kalemkârlar getirtti. Orta bölümü kendisine; onun bir yanını bir oğluna, diğer yanını öteki oğluna olmak üzere dizayn ettirdi. Gelinler, torunlar ailece birlikte oturacaklardı. Ama olmadı; aynı çatı altında anlaşamadılar. Çocukları yalıdan ayrıldılar. Bu ayrılığa hem Erol Bey hem de eşi Sabahat Hanım çok üzüldü. Çünkü yalıda torunlarla bir arada olmak onların en büyük arzusuydu. Torunlarını çok seviyorlardı. Ama şimdi hiçbiri yoktu. Son olarak Erol Bey de o yalıda geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetti. Şimdi o koskoca yalıda Sabahat Hanım'ın çevresinde çalışanları var ama aslında o tek başına yaşıyor. Yapayalnız"

Ne gariptir ki, yanmadan önce birkaç kez daha yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Dr. Cemil Topuzlu Paşa'nın Şehreminliği (Belediye Başkanlığı) sırasında yalının bahçesinin bir kısmı yola gitmiş, Yalının kendisi ise yıkılmaktan zorla kurtulmuştur. Sonraki yıllarda Yunan ve Yugoslav bandıralı iki tanker yalının yakınında çarpışmış, denize yayılan yakıcı maddeler denizi alev topuna dönüştürmüştür. (E. Yücel, 170)

Yangından sonra 28 Kasım 1997 tarihine kadar burası 1979 yılında başlatılan restorasyon çalışmalarının 12 Eylül 1980 darbesi sonrası durdurulmasıyla boş arsa olarak kalmış. Ama 20 yıl sonra yapılmaya başlanan inşaatın ilk yalıyla hemen hiç ilgisi olmayışı nedeniyle Kanlıcalılar mücadele vermeye başlamış. 22 Ekim 2002 tarihinde cumhurbaşkanına doğrudan mektup bile yazmışlar, sonuç değişmiş mi?

Yalının öyküsünü şöyle bitireyim. Yalı geçmişte ağır toplar olan çok konuk ağırlamıştı ya Kadri Cenani de aynı geleneği sürdürmüş. Fuat Selim Ramazanoğlu'na Kanlıcalı Süreyya Çelikörs, *yalının tarihi hakkında bilgi verirken; "Kadri Cenani'nin, yalının çok büyük olan salonunda Cumhuriyet Halk Partisi Ocağı yararına Türk Müziği konserleri olduğunu anlattı. Ayrıca bu tür faaliyetleri de Nebil Bey'in yürüttüğünü, yalının giriş kısmına sahne kurulduğunu, kahvelerden iskemle getirilerek dinleyiciler için, salonun verilecek konsere uygun şekilde düzenlendiği anlatılır. Bu konserlere katılanlar arasında; kuklacı, hokkabaz, bazen de şarkıcılar olurmuş. Süreyya Çelikörs asıl müdavimlerin Kanlıcalı musiki severlerden oluştuğunu anlatıyor. Kadri Cenani'nin annesi Havva Seniye Hanım da koyu bir partili olması nedeniyle, bu konserlerin organize edilmesinin en önemli destekçilerindenmiş. Ayrıca Havva Seniye Hanım'ın çok güzel piyano çaldığı ve Kanlıca'da bazı aile dostlarının çocuklarına piyano dersleri verdiği bilinmektedir."*

Dışişleri Bakanı Safvet Paşa'nın konuklarıyla bunlar arasında bu kadar fark olacak!

KIBRISLILAR YALISI

Kandilli

Tarih boyunca yalıyı birçok ünlü kişi ziyaret etmiştir. Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) daveti üzerine İstanbul'a gelen ve Beylerbeyi Sarayı'nda misafir edilen Fransa İmparatoru III. Napolyon'un eşi İmparatoriçe Eugénie onuruna burada görkemli bir davet verilmiştir. Ayrıca General Von der Goltz Paşa, Piyer Loti, Claude Farrére, Ali Kemal, Irak Kralı II. Faysal, Mısırlı Prens Mustafa, Abdülhak Hamit, Filozof Rıza Tevfik, Fazıl Ahmet Aykaç, Ahmet Samim, Refik Halit, Yakup Kadri, Yahya Kemal gibi pek çok meşhur zat, Kıbrıslı Yalısı'nda misafir olarak ağırlanmıştı. Yahya Kemal de şiirlerinin bazılarını bu yalıda yazmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar da bu yalıda konuk olmuştur.

Küçüksu köprüsü ile Anadoluhisarı'ndan ayrılıyor, Kandilli hududuna giriyorsunuz cümlesiyle Kandilli'yi anlatmaya başlıyor "Dersaadet"te Münevver Ayaşlı...Ve, ilk olarak sahilde "Kıbrıslıların" yalısı olarak meşhur olan yalı gelir, diyerek devam ediyor:

"Tam bir İstanbullu olan Kont Ostrorog'un da meşhur yalısı bu sıradadır. Bu Polonya asıllı, Fransız asilzadesi ne kadar Türktür, İstanbulludur tarif edemem. Kont Ostrorog Beyoğlu'nda, büyükbabasının, Galata Mevlevihanenin postnişini zarif, latif ve arif Ataullah Efendi Hazretleri, çocuğun doğumu münasebetiyle kapı komşusunu tebrike gider. Büyükbaba da küçük Jean Ostrorog'u Şeyh Efendi'nin kolları arasına verir. Şeyh Efendi Hazretleri küçüğü okurlar, üflerler. Bunun izleri hâlâ yaşamaktadır. Zaten Kont Ostrorog bu hikâyeyi anlatır ve *"J'ai été beni par le Şeyh des Mevlev"* der, yani Mevlevilerin şeyhi tarafından takdis edildim.

Ostrorog ailesi Katolik olmasına rağmen, küçük Jean Ostrorog, Katolik kilisesinden evvel bir Mevlevi Şeyhi, Şeyh Ataullah Efendi'nin

kolları arasına verilmiş. [Kont Ostrorog yalısı günümüzde iş adamı Rahmi Koç'a aittir, yanındaki yalıyı da genç yaşta vefat eden oğlu Mustafa Koç'a almıştır. e.m.]

Kandilli yalılarının en sonunda, büyük sultanlarımızdan Neslişah Sultan'ın küçük yalısı gelir. Yalının bahçesine bizzat sultan bakmaktadır ve çok kısa bir zamanda bu bahçe, sultanın sihirli elleriyle çok güzel bir bahçe olmuştur.

Bu yalının yanındaki boş arsa zannedersem Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'ya ve ondan sonra da Taif'te vefat eden Cemile Sultan'ın oğlu Mahmut Celalettin Paşa'ya aitti. Caddenin diğer tarafında ise çok güzel bir koruluk vardır. Bu koru bir Rum'a aittir. Bu Rum vaktiyle bahçesinde çok miktarda kandil yaktığı için bu semtin ismi "Kandilli bahçe" olmuş ve zamanla bahçe unutulmuş, sadece Kandilli denmeye başlanmış.

Yine iç tarafta Kandilli mahallesi ve deniz kenarında Kandilli İskelesi vardır. Tepede çok güzel manzaralı bir köşk vardı. Burası İstanbul'un meşhur doktorlarından kulak ve boğaz mütehassısı D. Taptas'a aitti. Sahilde Asaf Muammer Bey'in yalısı vardır. Ve diğer yalılar hemen hemen yanmıştır. Bu yalılar ekseriyetle İngilizlere aitti. İngilizler, İstanbul'da Bebek'te, Kandilli'de ve Moda'da yerleşmişlerdir.

Burada da cadde üstünde güzel köşk ve büyük bir park içinde çok güzel bir köşk vardı. Bu köşkler yarı Rum, yarı İngilizlere aitti.

Sahildeki köşkün içini değil, fakat tepedeki köşkün içini çok iyi biliyorum. Bir sene Norveç sefareti kiralamıştı. Bütün köşkte, gayet güzel eski parkeler olduğu gibi birbiri içinde büyük salonlar ve ortada, Frenklerin "Salle de fété" dedikleri balo salonu vardı. Ben gördüğüm zaman park bakımsızdı ama yine de çok güzeldi.

Kandilli'nin tepelerinde bir Fransız aileye ait bir çiftlik var derlerdi ama hiç görmedim. **Kandilli'nin en meşhur binası, Sultan Abdülmecid'in kızlarından Cemile Sultan'ın sarayı** idi."

Münevver Ayaşlı'dan sözü alıp yola devam edelim.

Cemile Sultan yalısını anlatırken kendisinin Göztepe'deki köşkte kaldığını, oğlunu ve torununu Kandilli'deki yalıya gönderdiğini öğrendik. Kandilli'de Cemile Sultanla Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın yalıları vardır. Kandilli Burnu üzerinde, Sultan II. Mahmut'un kızı Adile Sultan'ın da bir sarayı vardı ki şimdi Kandilli Kız Lisesi binasıdır.

Eski eserlerde adı Bosphor Nicopolis, Molterino, Perirrous ve kuvvetli akıntının cereyan ettiği burnunun adı da Echaia diye geçer.

İstanbul'un fethinden sonra bir müddet Müslümanların rağbet etmediği bu yer bilhassa Sultan IV. Murat zamanında şenlenmeğe başlar. Anadolu sahilinin üçüncü dil ve burnu, Türk, Ermeni ve az miktarda Rumla meskûn olan Kandilli-burnudur ki, diğerlerinden farklı olarak, Rumeli sahiline doğru, akıntının içine uzanmış bir adaya benzer. Büyük Göksu ve Vaniköy arasında denizin içine uzanmıştır ve kendisine çarparak gerileyen akıntının şiddetini artırmaktadır. Seddin üzerine çıkıncada, fevkalade bir manzara ile karşılaşırsınız. Buradan, Marmara denizi, Sarıyar dağları, yılankavi Boğaz'ın büyük bir kısmı ve güzel bir resmi andıran Göksu çayırı ve vadisi, gözünün önüne serilir. Padişah hasekilerinden birinin, buradan denize düşerek boğulduğu rivayet edilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin ifadesine göre, padişahlar bu yakadaki mesireleri ziyaretlerinden geç vakit kayıkla dönerlerken, iltifatlarına nail olmak için, bir papazın tepedeki bahçesinde kandiller yakmasından dolayı bu adı almıştır. Diğer bir rivayete göre de Sultan IV. Murat'ın Mehmet adlı bir şehzadesinin dünyaya gelişini burada yaptırttığı köşkte haber alarak yedi gece kandil donanması yapılmasını emretmesi buranın böylece adlandırılmasına sebep olmuştur.

Evliya Çelebi'nin Bağı İrem, Bağı Cenan dediği Kandilli has bahçesi, Akıntı Burnu'ndaki kayalık sırtta birçok kasırlı ve süslü bir bahçeydi. Fakat eskiden de bu has bahçe yerinin mamur olduğuna ve burunda bir fenerin mevcut bulunduğuna dair kayıtlar vardır.

Sultan III. Ahmet zamanında Damat İbrahim Paşa tarafından tamir ettirilen buradaki eski kasırlar, Sultan I. Mahmut zamanında 1751'de tekrar ve esaslıca yenilenmiş, merkezi yerde cami, dükkanlar yaptırılıp ve arsaları icare suretiyle halka verilip şenlendirilerek mevkiye Nevabad adı verilmiştir. Büyükler tarafından burada çok sayıda kuyular kazdırılarak halkın su ihtiyacı giderilmiş ve çeşmelere de dolaplarla bu kuyulardan su verilmiştir. Sonraları bu semtin suları Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi tarafından temin olunmuştur.

Kandilli Sarayı zamanla harap olarak arazisi Sultan I. Abdülhamit zamanında halka satılmış ve bir kısmı da evkafa geçmiştir.

Kandilli köyü poyraza açık olduğundan kışı serttir. Köprüden me-

safesi beş buçuk mildir. Eskiden burada yazma denilen baş yemenileri yapılırmış.

II. Mahmut, çok sevdiği İcadiye Tepesi'ne her zaman buradan ata binip geçtiğinden iskele karşısına bir binek taşı yaptırmıştı.

İstanbul'un sokakları merdivenleri, semtlerini arşınlama kararıyla yola çıkmıştı, Cumhuriyet'in ahlaklı bürokratı, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtında enerji bakanı Cahit Kayra'nın yolu Deniz Müzesine düştüğünde, tarih 30 Kasım 1993'tü. Erol Üyepazarcı ile çift imzalı kitapları ***"mekanlar ve zamanlar"*** masama bırakıldığı günden, 104 yaşındayken yaşamının sona erdiği 30 Ocak 2021 tarihine kadar, zaman zaman Moda'daki evinde veya Tarihçi Kitabevi'nde deniz derya bilgilerini o tatlı üslubuyla dinler, ne çok şey öğrenirdik.

Kandilli-Vaniköy-Çengelköy güzergahı E. Üyepazarcı ile Cahit Kayra üstadımızdan sorulur...

Kandilli'de XVIII. yüzyıla kadar yerleşme olmamış. Padişahlar burasını kendi "nefs-i nefisleri" için kullanmışlar. Daha başka bir şey var. Osmanlı padişahları, üstelik halife de oldukları halde, Bizans imparatorları kadar dinlerine düşkün görünmüyorlar. Bizans zamanında burası kiliselerle dolu. Manastırlar var. Oysa bizimkilerden III. Murat bir köşk yaptırıp yaz sıcağında Boğaz'ın serin rüzgarlarından yararlanmış. Birinci Ahmet kayık yarışı meraklısı. O da yaşamın tadını öyle çıkarırmış. IV. Murat'a bunlar yetmemiş; Revan Seferi'ne çıkarken (1634) Deryalar Kaptanı Cafer Paşa'ya buradaki Hasbahçe'nin içinde büyük bir saray yaptırılmasını emretmiş.

Cafer Paşa'nın yeteneği gemi yürütmekten çok inşaat alanında olmalı ki doğrusu çok beğenilen bir saray yapılmış. IV. Murat Revan Seferi sırasında çok yorulduğu için burada gereği gibi dinlenebilmiş. O arada oğlu Şehzade Mehmet doğmuş. Bütün bahçe ve yöresini kandillerle donatmışlar. Bir düşler alemi yaratılmış. Akl-ı evvel tarihçiler de fırsatı kaçırmamışlar. *"İşte bu yüzden buraya Kandilli denildi"* diye bir şey uydurmuşlar.

Sözü bir başka tarihçi alsın; Kandilli isminin ortaya çıkışı konusunda en doğru saptamayı XIX. Yüzyıl sonrasını araştırmış olan Philip Anton Detheir "Boğaziçi ve İstanbul" yapıtında yapıyor: "Eskilerin, akıntıyı dikkate alarak *Perirhoon* dedikleri *Kandilli* bu yeni adını tepedeki, top atışlarıyla yangınları haber vermekte kullanılan

fenerden almıştır. Buradan da Boğaz'ın her iki yakasına panoramik bir manzara vardır."

C. Kayra ve E. Üyepazarcı işin içinde para da var demektedir; O önemli değil de işin, belki o zamanlar için sıradan, bizim için ise bayağı traji-komik bir yanı da yok değil. Osmanlı vezirlerinden üçte birinin, daha doğrusu sırası gelenin kafasının doğrandığı yıllar bunlar. Dördüncü Murat kendisine bu keyfi yaşatan Cafer Paşa'ya her halde elli bin ya da yüz bin altın vermiş olmalı. Bir anlamda ariyet vermiştir diyebiliriz. Çünkü bir süre sonra bir şeye canı sıkılmış ya da kim bilir belki de kaptanpaşalığında başarılı olmamasına kızmıştır. Belki de yukarıda dediğimiz gibi sırası gelmiştir; Cafer Paşa'nın kafasını doğramışlar. Elbette kendisine verilen elli bin altın da padişahın hazinesine dönmüş olmalıdır.

Cafer Paşa çok yaşamamış ama IV. Murat için yaptırdığı kasır XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yaşayacak.

Kandilli XVI. ve XVII. yüzyılın padişahlarının kasırlarda, eşsiz bahçelerde keyif sürdürdükleri bir Boğaziçi köyü olmuş. Asıl büyük görüntülü bina ise Cafer Paşa'nın IV. Murat için yaptırdığı saraydır.

Bu sıralarda burada saray kadınlarına ayrılmış, onlar için yapılmış köşkler de var. Köşklerden birinde kafesler görülüyor. Bu köşkün adı "Kafesli Kasır". Saray kadınlarını erkekler görmemeli.

Onsekizinci yüzyıldayız... I. Mahmut Boğaziçi'ne köşkler, kasırlar yaptırıyor. 1754 yılında ölünce yerine III. Osman geçiyor, bu bölgeye hiç uğramadığı rivayet edilir.1756 yılında tahtta III. Mustafa'yı görüyoruz, 1773 yılında ölecek ama Avrupa'dan çok geç kalınmış oluşuna karşın o yıl Mühendishane-i Bahri Hümayun'u açacak ki, bu okul İstanbul Teknik Üniversitesinin ve Deniz Harp Okulu'nun kuruluş tarihi olarak okulların giriş kapıları üzerinde yazılıdır.

III. Ahmet 1720'li yıllarda Bebek'i yerleşime açmıştı. I. Mahmut da 1740'lı yıllarda Kandilli topraklarında "İcrae-i Müeccele" yöntemi ile uzun süreli kiralamalar dönemini başlattı. Bu arada kendisi için sahilde bir saray yaptırdı, ya da eski sarayı ihya ettirdi. Bundan sonra gerek padişahlar gerekse bölgeye yerleşen devlet adamları ve kişiler camiler, çeşmeler, hamamlar yaptırdılar. Kuyular açıldı. Bir iskele kuruldu ve *Pazar kayığı* seferleri başladı.

Bu yüzyıl içinde Kandilli'de vezirlerin, vüzeranın, beylerin, ağaların yalıları inşa edildi, el değiştirdi.

Ondokuzuncu yüzyılı... Yalıların tarihi ve talihi açısından Kayra ve Üyepazarcı iki dilime ayırır; birinci aralık ilk elli yıldır; 1800-1850 arası...

1815 yılındaki durumun bir muhasebesini yaparsak karşımıza şöyle bir tablo çıkıyor:

Eskidenberi burada bulunan yalılardan dört tanesinde değişiklik olmadığını söyleyebiliriz.

Bunlardan birisi, büyük yalı, eski sadrazamlardan Mehmet İzzet Paşa'nın yalısı. Geçen zaman içinde Paşa ve oğlu Said Bey vefat etmişler.

Said Bey Osmanlı bürokrasisi içinde çavuşbaşılık, kapucular kethüdalığı gibi önemli görevlerde bulunmuş bir kişi. Garip bir ölümü var. 1811'de yeni Padişah II. Mahmut yenik orduların kumandanı Kör Yusuf Paşa'dan Mühr-ü Hümayunu aldırmak için Said Bey'i göndermiş. Said Bey oraya erişmiş, Mühr-ü Hümayunu da almış ama Padişaha götürememiş. Oracıkta ölüvermiş. Yalıda şimdi bu sıralarda Said Bey oğlu Ataullah Bey yaşamakta. Daha sonraları burasını Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa alacak.

Geçen yıllar içinde sahibi değişmeyen ikinci yalı Anadolu Halifesi Kasım Ağa'nın yalısı. Bu yalının sahibi Kasım Ağa XIX. yüzyıla erişememiş. Yalı bu kez damadı Anadolu Muhasebecisi Emin Efendi'de, ya da belki de onun eşi, Kasım Ağa'nın kızı olan hanımda. 1815 Bostancıbaşı defterinde onların adlarını okuyoruz.

Vaniköy sınırındaki yalı 1815'de aynı ailenin elinde görünüyor. 1781'de bu yalının asıl sahibi Gazi Hüseyin Paşa'nın hazinedarı Emin Efendi. Bu yalı bir aralık kardeşi Salih Ağa'nın oluyor. Sonra yine Emin Efendi'nin adı beliriyor. 1815'de yine Emin ama Efendi değil Ağa.

Sıradaki yalıda oturan aile buradan ayrılmamış. Dündar Paşazade Abdi Bey'i, Damadı Seyyid Ahmet izlemiş, daha sonra onun eşi ve 1815'te oğlu, kayıtlara göre (Ahmet) Şevki Efendizade...

Deftere göre kaybolan adlar ve yalılar da saptanmış. Yeni adlar, yeni yalılar yerlerini almışlar.

Yalı sahiplerinin sayısı on beş, ama bu adlar yeni yalılar mı yaptırmış, yoksa ölen, ayrılan kişilerin yalılarını mı almışlar. Bunu saptamak mümkün olmuyor.

1815 yılındaki yerleşimde sürüp giden bazı yalılar dışındaki değişiklikler oldukça fazla. Küçüksu'dan Vaniköy yönüne doğru sıralanan bu yeni yerleşim şöyle izlenebilir.

İzzet Mehmet Paşa'nın torunu bu tarihte dedesinin yaptırdığı yalıda yaşamakta. Hacegandan İbrahim Bey ve onun kız kardeşinin bu tarihte burada yalıları var. Bunların kim oldukları öğrenilemiyor. Bu yalılar belki de Halil Paşa'nın eşinin, 1750-1780 yıllarında burada bulunan yalısının arsaları üstünde kurulmuş olabilir. Belki yine buradaki arsalardan birisi üstünde bir başka kişinin yalısını görüyoruz bu sıralarda. Soğuk Çeşmeli Ebu Bekir Efendi'nin yalısı. Bu kişi daha ilerde sözünün edeceğimiz Hacı Rıza Paşa'nın babası. 1824 tarihinde yaşamdan ayrılacak. Bu tarihte bu yalının altındaki yalının sahibi Bayburdizade Ömer Ağa. Bu kişi Sarayda başçuhadarlık gibi önemli bir görevde bulunmuş, ama Yeniçerilerin yandaşı imiş. 1819 yılında da vefat etmiş. Demek ki 1815 tarihinde bu yalıda oturmakta.

Daha alttaki yalının sahibi olan hanımın dul olması olası. Bu tarihte yaşamdan ayrılmış görünen eşi Kapı Çuhadarı Said Efendi. Onun hakkında bilgi sahibi değiliz.

Anadolu Muhasebecisi Emin Efendi'nin yalısına 1815 yılında da rastlıyoruz. Bu yalının yanındaki iki yalıda Padişahın silahşorlarından Sadık Bey oturuyor. Sadık Bey'e bu yalı Annesi Gülsüm Hanım'dan kalmış. Gülsüm Hanım bu yalıda 1810'lu yalıların başına kadar yaşamış. Ama 1815'te artık yok. Gülsüm Hanım'ın eşi İsmail Ağa. Çok eskilerde 1783'te dünyadan ayrılmış bir eski Silahtarağa. Bitişik yalıda Kaptanpaşa Kethüdası Emin Efendi'nin soyu sürmekte.

Daha sonraki yalıyı Şam Valisi eski Silahtar Ağası Süleyman Paşa anlaşılan birkaç yıl önce satın almış, ya da yaptırmış. Bu yalı belki burada geniş toprakları olan ve geçen yüzyıl sona ermeden yaşamdan ayrılan Cebehane Emini Mehmet Ağa'nın yalısının yerinde kurulan yeni yalılardan biri. Tabii bunlar sağlığı ve kesinliği kuşkulu tahminler. Şam Valisi Süleyman Paşa'ya gelince bu kişi Üçüncü Selim'in yıllarında 1804 yılında silahtar olmuş. II. Mahmut tahta çıktığı zaman bu görevden ayrılmış. Sonra birçok valiliklerde bulunmuş ve 1837 tarihinde ölmüş. Tarihçiler onun hakkında güzel şeyler yazıyor.

Bunun alt tarafındaki yalıda daha önce Kethüda Kâtibi Tayfur Efendi'nin oturduğunu anlıyoruz. 1815 defterinde burada "Halen Çavuşbaşı"nın oturduğu yazılı. Tayfur Efendi'nin 1813'te öldüğünü biliyoruz. Bürokraside önemli sayılacak görevlerde bulunmuş. Çavuşbaşı'nın kim olduğunu bilmiyoruz.

İskelenin öte yanında kahve dükkanları var. Daha sonra gelen yalıda Feyzi Efendizade Süleyman Raşit Efendi oturuyor. Bilindiği kadarıyla Süleyman Raşit Efendi değil de onun babası eski defterdar Fevzi Efendi önemli kişi. O kadar dikbaşlı imiş, kimseye müdana etmezmiş ve öylesine bütünlüğü kusursuz imiş ki zamanında kendisine "Ekin İti" lakabını takmışlar. Tarlalarda ekinlerin arasında dolaşan köpekler başlarını hep dik tutarlarmış. Fevzi Efendi 1806 yılında vefat etmiş. Bu yalıyı onun değil, oğlu Raşit Efendi'nin yaptırdığı ya da satın aldığı anlaşılıyor. Bizim bütün bilebileceğimiz bu kadar.

Daha sonraki yalı Beylikçi Kisedarı Remzi Efendi adında bir kişinin. Onu izleyen yalıda 1811 defterinde Kadı Necib Efendi'nin, 1815 tarihli defterde ise Kadı Halil Efendi'nin oturduğunu izliyoruz. Bunlardan birincisi 1813'te, ikincisi 1821'de vefat etmişler.

Daha sonraki yalıyı Tahtabaşı, Tezkireci ve Haseki gibi görevlerde bulunmuş Mustafa Ağa yaptırmış, ya da satın almış; ama anlaşılan 1815'te yalı kızı üstüne kayıtlı.

Bunlardan sonra gelen yalıda 1815 yılında Said Efendi adlı kişi oturuyor. Bu kişi Ağa Kapısı katiplerinden. Ama bu yörede daha önceleri ölmüş bulunan Kadı Muhib Efendi oturmuş. Yine bu arada eski kadılardan renkli olan Murat Efendi'nin eşinin yalısı birkaç yıl için görünüp kayboluyor. 1811'den sonra ise burada Müderrisin-i kiramdan Sadullah Efendi'nin yalısını görüyoruz. Sadullah Efendi zamanına göre önemli bir kişi. Namlı Şeyhülislam Arapzade Arif Efendi'nin oğlu. 1815 yöresindeki tarihlerde Müderris ya da İzmir Mollası olduğunu tahmin edebiliriz. Bu kişi eski bir din bilginleri soyundan gelmektedir. Dedesi ve babası şeyhülislamdır. Babası Arif Efendi Üçüncü Selim, Alemdar Mustafa Paşa olaylarında bu görevde bulunmuştur. Bu yalı 19. yüzyılın ortasına kadar bu ailenin elinde kalacak. Sadullah Efendi 1845'te vefat edecek ve 1850'den sonraki yılların kayıtlarında onun ve ailesinin yalısının izi görülecek.

1815 yılında, 1781'de de kaydı bulunan Şevki Efendi'nin yalısı yerinde.

Bu yalıdan sonra Kandilli Akıntısına ve Şadilerin yerine geliniyor. *Şadiler* bu akıntıdan geçen teknelere *yedekçilik* yapan, bu arada hizmet ve zorbalık karışımı ücret-baç arası para alan insanlar. Eski bir Yeniçeri takımı.

Onu izleyen arsadaki yalıda Hatvanizade Ailesi yaşayıp gitmekte. Hatvani ailesinden Müderris Feyzullah Efendi, Müderris Ahmet Efendi, onun oğlu Hakkı Molla, torunu Müderris Taki Efendi akıllı ve becerikli, iş bilir insanlar. Niyazi Berkes'in dediği gibi devlet adamlarının kafaları lahana doğranır gibi kesilirken din adamı olup güvenliklerini sağlamışlar ve fetvalardan kazandıkları paralarla Boğaz'ın bu güzel köşesine yirmi otuz odalı yalılar yaptırıp bir güzel yaşamasını bilmişler.

Sıradaki yalıda, kim olduğu öğrenilemeyen bir Hacı Ahmet Ağa ve belki onun soyundan gelme Hasan adlı bir başka hacı var. Onun ötesindeki yalıda Aşçıbaşı Salih Efendi adında biri oturmakta. Daha ötedeki yalıyı Reisülküttap, yani dışişlerine bakan vezirin mühürdarı Osman Efendi 1815'den önce almış, ya da yaptırmış olmalı. Osman Efendi hangi reisülküttabın mühürdarı imiş; bilemiyoruz.

Yalıların izini süreceğiz ama arada nefes almak için iki tarihi öykü koyalım...

Bir küçük cariye cinayeti

1648 yılında tahta çıkan Avcı Mehmet (Dördüncü Mehmet) de Kandilli'yi severmiş. Aslında bildiğiniz gibi bu garip huylu padişah bütün yaşamını avlanmakla ve bu arada birkaç vezir kafası kestirmekle geçirmiştir. Neyse onun yaşam öyküsü bizim konumuz değil. Ama bir küçük cariye cinayeti var ki anlatılmaya değer. IV. Mehmet'in eşlerinden biri Rabia Gülnuş Sultan. Deli Hüseyin Paşa Girit Seferinden dönerken Padişah Deli İbrahim'e kürk getirmemiş ama bir güzel tutsak kız getirmiş. Saraya alınan tutsak kız zamanla kendisini IV. Mehmet'e sevdirmiş. Ama çok hırslı ve anlaşılan biraz da vahşi ruhlu bir kadın. IV. Mehmet günlerden bir gün haremindeki cariyelerden Gülbeyaz adlı bir tanesine karşı ilgi duymaya başlamış. Rabia Gülnuş Sultan, denildiğine göre kendisi ya da adamları Gülbeyaz cariyeyi buradaki kayalıklardan denize atmışlar; sonra da kaza filan oldu demişler. IV. Mehmet için sorun değil. Afitab adlı bir başka cariyeye dadanmış ve Rabia Gülnuş Sultanı yine çileden çıkarmış. Dolayısıyla olan olmuş...

Rabia Gülnuş Sultan, Emetullah Gülnuş olarak da geçer, IV. Mehmet'e iki erkek çocuk vermiş. 1664'te Şehzade Mustafa'yı, 1673 yı-

lında da Şehzade Ahmet'i doğurarak durumunu daha sağlamlaştırdı. Avcı Mehmet oğullarının tahtını garanti etmek üzere kardeşleri Süleyman ve Ahmet'i öldürmek istedi. Annesi Turhan Sultan buna engel oldu. 1687'de IV. Mehmet tahttan indirildi ve hapse gitti, yerine kardeşi II. Süleyman tahta oturdu. Üç yıl sekiz ay saltanat sürmüştür. Gülnuş da Edirne'deki saraya gönderildi. Sultan İbrahim'in oğlu Sultan II. Ahmet 1691 yılında tahta geçti. Üç yıl sekiz ay yirmi beş gün saltanat sürmüştür. Ahmet Rasim'e göre, pek hiddetli birisidir. Gülnuş 1695'te oğlu II. Mustafa (1699'da imzalanan *Karlofça Antlaşması* onun zamanındadır) tahta geçince yine valide sultan olarak saraya döndü. II. Mustafa'nın ölümünden sonra oğlu III. Ahmet 1703 yılında padişah oldu, dolayısıyla saraydaki gücü daha da arttı. 1715 yılında Edirne sarayında öldü. III. Ahmet'in 1730 yılında tahttan indirilip öldürülüşüne tanık olmadı.

Kandilli mutsuz aşklara sahne oluyor; on yedinci yüzyıldan ışınlanarak yirminci yüzyılın başında biraz farklı olmakla birlikte bir başka cinayetin daha doğrusu bu kez aşk uğruna çifte intiharın öyküsünü yaşayacağız.

Sevda Tepesi'ne adını veren aşk ve çifte intihar

Belkıs ile Vahit 1931'de birlikte öldükten sonra Kandilli Mezarlığı'na yan yana gömüldüler. Artık diğer mezar taşları arasında kaybolmaya yüz tutan ve üzerinde isimleri yazılı mezar taşlarının arasına konulan sütunda "2 Temmuz 1931'de öldüler" ifadesi yer alıyor.

Bu ölümle sonuçlanan aşk öyküsü pek çok yerde yayınlandı; benim kaynağım bu köyün çocuğu olduğunu söyleyen A. Filiz Salıcı'nın *Atlas Tarih*'te Ağustos–Eylül 2012 sayısında yayınlanan öyküsü. Derginin arşivinde kalmasına gönlüm razı olmadı, bu düşünceyle yazılanları hiç eksiltmeden aracılık ediyorum.

Kandilli'de 1984 yılında bir Suudi kralına satılan ve son dönemde otel inşaatı tartışmalarıyla gündeme gelen Sevda Tepesi... Son dönemde, yaklaşık 30 yıl önce Arap kralına satılan araziye verilen imar izniyle yapılması planlanan otel inşaatı haberleriyle gündeme geldi. Adını bundan tam 80 yıl önce beraber ölen iki aşık gencin trajik hikayesinden alan tepenin öyküsünü araştırdık, iki sevgilinin artık kaybolmaya yüz tutmuş mezarlarını bulduk, diyor F. Salıcı.

Cumhuriyet gazetesi 4 Temmuz 1931'de olayı şöyle duyuruyor "***Vukuat***" adlı köşesinde:

"Vaniköy'de Müthiş Bir Aşk Faciası

"Bir daktilo ile zabit; ölü olarak bulundu.

"Dün Kandilli polis merkezine bir hanım koşa koşa gelmiş ve heyecandan kısılan bir sesle şunları anlatmıştır: Benim ismim Hatice'dir. Şimdi Vaniköy'üne gidiyordum. Vaniköy'üne giden patikanın arkasındaki servi ağaçlarının altında bir erkekle kadını kanlar içinde yatarken gördüm. Koşunuz koşunuz bir cinayet var!

"Bu ihbar üzerine zabıta memurları derhal mahalli vak'aya gitmişler ve Hatice Hanım'ın tarif ettiği serviler altında genç bir zabit vekilile 18 yaşlarında genç bir kızın kanlar içinde ve ölü olarak yatmakta olduğunu görmüşlerdir.

"Yapılan tahkikat neticesinde ölen genç zabitin Kandilli'de oturan Eminönü Zabıtai Belediye komiser muavini Emin Efendi'nin oğlu Vahit Efendi olduğu anlaşılmıştır. Vahit Efendi 22 yaşında bir zabit vekilidir ve Harbiye'den bu sene çıkmıştır.

"Genç kız da aynı mahallede oturan ve Safer Bey ailesine mensup olan Belkıs Hanım isminde bir daktilodur. Selanik Bankası'nda çalışmaktadır.

"Vahit Efendi'nin kolunun altında bir tabanca bulunması zabıtaya vak'anın aşk yüzünden yapılmış bir cinayet olduğu ve zabitin genç kızı öldürdükten sonra kendisini vurduğu şüphesini vermektedir."

Cumhuriyet ertesi gün olayı tafsilatıyla anlatacak, "Boğaziçi'nin En Güzel Kızı Nasıl Ve Niçin Öldü" başlığıyla "mütemmim malumatı" karilerine (okuyucularına) aktaracaktır. "Belkıs Hanım, 20, 22 yaşlarında, uzun boylu, yeşil gözlü kızdır. Belkıs Hanım muhitinde güzelliği kadar ciddiyeti ve tahsilinin fevkaladeliğiyle tanınmıştır. Belkıs Hanım evvelki sene Amerikan Kız Koleji'nden mezun olmuş ve Felemenk Bahrisefid Bankası'na daktilo olarak girmiştir."

Refik Durbaş 1991'de *Cumhuriyet Dergi* ekinde yıllar önce cereyan eden bu hadiseyi "Hazin Bir Aşk / Sevda Tepesi'ne Adını Veren Öykü" başlığıyla bir tanığın ağzından, Vahit'in amcasının kızı Müfide Bolulu'nun anlatımıyla kaleme alıyor.

"Çamlıktepeye çıkmışlar o akşam. Abim 'Şimdi dönerim anneciğim' diyerek evden çıkıyor. Kandilli'de bir bakkal İsmail Efendi var. Belkıs Hanım da 'Anne ben İsmail Efendi'den bir çikolata alayım' di-

yerek evden ayrılıyor. Yengem bekliyor, gelen giden yok. Herhalde diyorlar, Belkıs'la bir yere gittiler. Gece yarısı oluyor, yine haber yok. Amcam Eminönü komiseriydi. Merak ediyor, yengeme 'bak bakalım tabancam yerinde mi?' diye soruyor. Yengem bakıyor, Vahit kendi tabancasını bırakmış, babasınınkini almış. Merakları iyice artıyor. Çok hassas bir av köpekleri var. Ona elbiselerini koklatıyorlar. Polise gidiyor amcam. Ama o saate kadar bir olay olmamış.

Sabahleyin gün ağarırken Vaniköy sırtlarında bir köyden sütçü bir kadın iniyor. Vahit'le Belkıs o gece çamların altında eğlenmişler. Mehtaplı bir geceymiş. Ve ikisi de bütün mektuplarını yanlarına almışlar. Onları bir kelimesi dahi okunamayacak şekilde küçük parçalar halinde yırtmışlar. İki ağacın altında iki küçük tepe halinde duruyormuş mektuplar. Vahit önce Belkıs'ı kalbinden vurmuş ve subay ceketini çıkarıp ayaklarını sarmış. Başını da bir taşla yükseltmiş. Ondan sonra kendisi de onun karın kısmına doğru oturup, ağzından sıkmış, kurşun başından çıkmış.

Yengem Vahit'i Bursa'da bir kızla nişanlanmaya kalktı. Belkıs şöyle dermiş: 'Vahit nişanlansın Bursa'ya gideceğim, o nişanlandığı hanımın kapısı önünde oturacağım, bütün geçirdiğimiz günleri anlatacağım ona. Herhalde onun da bir kalbi vardı.' evet, hep öyle dermiş.

Belkıs'ın ailesini soruyorum.

Abisi verem olmuş. Annesine felç gelmiş. Babası zaten daha önceden ölmüş. 'Aile tamamen yokolmuş, gitmiş' diyor Müfide Hanım. Vahit'e getiriyorum sözü. Vahit, ailenin tek çocuğu. Babası Emin Bey, Kurtuluş Savaşı gazilerinden, madalyası var. Savaşta İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçırıyormuş.

Vahit gerçekten Valentino'ya benziyor. Valentino'nun çevirdiği son film, ölünce yarım kalıyor. Arkadaşları film şirketine Vahit'in resmini gönderiyorlar. Onlar da Vahit'i çağırıyor, fakat Vahit askerliği çok sevdiğinden bu çağrıyı kabul etmiyor. İki aile de varlıklı. Bu olaydan sonra Vahit'in annesi kanser oluyor. Belkıs'ın ailesi gibi Vahit'in ailesi de acılar içinde yaşıyor uzun yıllar."

Mabeyinci Remzi Bey'in torunu ve şehit Kaymakam Safer Bey'in Amerikan Koleji mezunu güzeller güzeli kızı Belkıs'la, Kuvvayi Milliye'ci komiser Emin Bey'in Valentino Vahit diye anılan yakışıklı oğlu süvari teğmeni Vahit, 2 Temmuz 1931'de, mehtaplı bir gecede, Kandilli/Vaniköy sırtlarında bir servi ağacının altında hayatlarına son ver-

diler. Geride yıllarca sevdalarının ismiyle anılacak bir tepe ve ümitsiz bir aşk hikayesi bırakarak...

Refik Durbaş'ın kaleminden [Cumhuriyet Dergi, 14 Nisan 1991, s.24-25] Belkıs'ın mektubu:

"Vahit... İstiyordum ki sana karşı olan sevgimi anlayasın. Belki o zaman beni severdin. Biliyorum beni sevmedin. Bunu sen itiraf ettin. Senin söylediğin her şeye inandım. İnanıyorum. Fakat yalnız sende bir şey var; onu anlamak istiyorum. Bilmiyor musun bu nedir? Bu, beni sevmediğin. İsterim ki dünyada hiçbir şey senin bana karşı olan sevgine mani olmasın.

Ben kendimi sana çok yakın buluyorum. Düşünüyorum, yakın olan her şey nihayet birleşiyor. Fakat bu olacak mı? İstiyorum ki sevgi, aşk acılığının tecrübesini benim üzerimde göstersin. Düşünüyorum, belki çok büyük günahım var. Eğer bu da seni sevmek ise ben bu günahı bile bile yapıyorum. Her günahkârın gideceği yer cehennem değil mi?... Ben oraya gitmeğe çoktan razıyım. Senin için olduktan sonra. İsterim ki daima seninle beraber olayım. İyi biliyorum, babanla vaziyetini en ince noktasına kadar işitiyorum. Anlıyorum. Senin mevkiin çok fena. Düşündün. Ve aileni bana tercih ettin. Hakkın var. Herkes ben değil. Sonra o gün telefon ettim. Bunları anlamak istiyorsan, irademe hakim olamadım. Herkesin neşeli bir zamanında ben de senin sesini işitmek isterdim. Bunun bana ne kadar büyük bir şeye mal olacağını biliyordum. Yalnız gururum kalmıştı. İşte onu da o gün öldürdüm. Bunları sana bizzat söylemek isterdim. Fakat kâbil değil ki.

Eğer seni bilerek üzdümse beni affet. Çünkü sensiz yaşayamayacağımı anlıyorum. Beni sevdiğini söyle. Sana o kadar yakınım ki yavaşça 'Evet' desen işitecek ve ölünceye kadar seni bekleyeceğim.

Belkıs Safer."

7 Temmuz 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinde bu hadiseyi anlatan dizi haber şu satırlarla son buluyordu: "Şimdi Boğaz'ın mavi sularına nazır bulunan Şehitlik tepesindeki iki bedbaht sevdazedenin mezarları sevdikleri tarafından ziyaret edilerek onlara ait hatıralar taziz ediliyor."

Belkıs Safer'in annesi Nafia Hanım gazetecilere gençlerin aşkını anlattı. 7 Temmuz 1931 günü aynı gazete bu kez birinci sayfadan *"Bütün Boğaziçi Halkını Müteessir Eden Facia"* başlığıyla olayı resimli olarak veriyor, haber ilk sayfalarda devam ediyor. Gazete muhabiri Belkıs'ın annesi Nafia Hanım'la röportaj yapıyor ve Belkıs'ın Vahit'e

yazdığı son mektubu yayınlıyor. Mezarları ziyaret ediliyor, Belkıs'ın acılı annesi Vahit'in ailesini suçlayarak muhabire şunları anlatıyor: *"Ben Belkıs'ın annesinden ziyade bir ablası idim... Onun bütün hislerini, düşüncelerini takip ederdim... Bu elim aşk faciası daha başlarken ben haberdar olmuştum. Bundan iki sene evvel genç bir mekteplinin kendisine koruda tesadüf ederek izdivaç teklif ettiğini söylemişti. İki yavrunun mes'ut olmaları için elimden geldiği kadar çalıştım. Aralarında bazen gerginlikler olurdu... Kızımın tabiatını bildiğim için onu teselli eder, Vahit'e tedbirler gösterirdim. Fakat Yarabbim... Böyle bir neticeyi kat'iyyen düşünmüyordum. Onları mes'ut etmek için elimden geldiği kadar çalışıyordum. Fakat hepsi boşmuş... Hepsi kaderin siyah elile matemlere mahkûm imiş..."*

İntihar eden gençleri son gören tanık Kandilli'nin 103 yaşındaki Gelin Teyzesi Selver Akpınar, Filiz Salıcı ve fotoğrafı çeken Mehmet Salıcı'ya belleğini açmış.

"Belkısınan Vahit", böyle anıyor Gelin Teyze onları. Sevda Tepesi'nin hazin hikayesinin bu canlı tanığı, Kandilli köyünün bu meşhur "Gelin Teyze"si Selver Akpınar, o tatlı aksanıyla yüz yılı aşan ömrünün ta eskilerinden başlıyor anlatmaya: "Kandilli'de yaz günleri, akşamüzeri oldu muydu deniz kıyısındaki duvarın üzerine çıkar otururduk. Yine öyle bir gün, aldım oğlum İhsan'ı kucağıma çıktım, öyle gelip geçeni seyrediyorum.

Baktım, Belkısınan Vahit geçiyorlar Kandilli'ye doğru. Çok güzel çocuk idi Vahit. Babası polis idi. Kayalıbayır yokuşu o zaman merdivenli, o yokuşun başında sağdaki evde otururlardı. Mektebi bitirip zabit çıkmış, üzerinde elbisesi, öyle fidan gibi, babasının tek çocuğu...

Belkıs da aşağıda Nurullah Beylerin akrabası. Onlar da Sıramahalle'de lisenin yanında Hıristiyan evleri var, taşevin bitişiğindeki büyük ahşap evde otururlar idi. Mektebi bitirmiş de Felemenk bankasında çalışır imiş kız.

"Sevişirlerdi bunlar, herkes bilirdi. Ama oğlanın ailesi evlenmelerini istemezmiş, iki aile soğukmuş birbirine öyle derlerdi.

"Vaniköy'den Kandilli'ye doğru, Şifa suyunun üstündeki çamlık tepeye giderlerdi bunlar, orada buluşup görüşürlermiş. O gün de baktım, yoldan yan yana geçiyorlar, ha demek ki buluşup konuştular, evlerine gidiyorlar sandım idi, ne bileyim ne olacağını?

Akşam mıydı sabah mıydı, hatırlamıyorum, bir feryatlar bir bağrışmalar oldu. Fırladık çıktık, meğerse bunlar o tepeye çıkmışlar, ağaçların altında oturmuşlar, ah kızım çikolata yemişler, ne etmişlerse oğlan –evden babasının silahını almışmış– kızı vurmuş, üstünü de örtmüş böyle ceketiynen, sonra da kendini vurmuş.

Kıyamet koptu. Her yerden insanlar geldi, herkes feryat ediyor Belkısınan Vahit ölmüşler diye. Sonra aldılar bunları o servi ağacının altından, götürdüler Kandilli'de Kıbrıslıların eski şehitliğe gömdüler. Felemenk bankası geldi, gömüldükleri yere merdiven yaptırttı ta aşağıdan, çok severler imiş Belkıs'ı...

Bir kere gittim idi, o zaman boştu mezarlık, ben de korkardım. Ah kızım, sonra bizden insanlar doldurdular mezarlığı, çok ölüm gördüm, çok ölü gördüm, korkmaz oldum. İşte yan yana yatırmışlar Belkısınan Vahit'i. Sonradan oraya Sevda Tepesi dediler, öyle kaldı ismi, Sevda Tepesi... ailelerini suçladı köy halkı, çok üstlerine gittiler, 'çocuklara sebep oldunuz' diye... Vahit'in ailesi duramadı buralarda, taşındılar gittiler. Belkıs'ınkiler ne oldu bilmem, cahildim o vakitler. Ah yavrum ah, pek yazık oldu Belkısınan Vahit'e..."

Bu öykülerin ardından **on dokuzuncu yüzyıl** ikinci yarısındaki (1850-1900) yalıların izini Kayra ve Üyepazarcı'nın düştükleri kayıtlardan sürmeye devam edelim.

Tarihimiz açısından 1850-1900 arası baş döndüren olaylar dizisidir. 1839 Tanzimat Fermanı ardından gelen 1856 Islahat Fermanı, 1876 İlk Meclisin açılışı ve ilk anayasa. 1879 meclisin kapatılıp anayasanın askıya alınması ve yeniden meşruti monarşiden mutlak monarşiye dönüş... Önce Kırım Savaşı (1853-1856), ardından Yunan Savaşı, Girit'in kaybı, 93 Harbi, Sultan II. Abdülhamit döneminde savaşmadan kaybedilen topraklar neredeyse imparatorluğun üçte ikisini oluşturacak.

Yalıların yerlerini ve sahiplerini bellemek amacıyla yola devam...

Kıbrıslı Yalısında Aşk ve Gazeteci Cinayeti

Boğaziçi'nin bugün muhafaza edilebilen eski binalarından birisi de, Kandilli'deki Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa Yalısıdır, diye yazıyor 1963 yılında Haluk Y. Şehsuvaroğlu.

Küçüksu Kasrı'ndan sonra, güneye doğru ilk yalı Kıbrıslı Yalısı'dır. Mahmut Sami Şimşek yalının mimari yapısını şöyle anlatır; Dolma-

bahçe sarayı üslubundaki orta bölüm yüksek, sağ ve sol bölüm tek katlı olarak inşa edilmiştir.

Yalının ilk sahiplerinden biri Sultan I. Abdülhamit ve Sultan III. Selim devri sadrazamlarından İzzet Mehmet Paşa'dır. İzzet Mehmet Paşa, ikinci sadaretine "Kara Vezir" diye anılan Silahtar Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra geldiği için, ölen sadrazamdan kalan bu yalıya da "Kara Vezir Yalısı" denmiştir. İzzet Mehmet Paşa, Kara Vezir Silahtar Mehmet Paşa'nın konağında yetişmiştir. Kara Vezir Mehmet Paşa'ya intisap eden ve Halil Paşa'ya damat olan İzzet Mehmet Paşa, iyi tahsil görmüş, devlet işlerinde muktedir ve tedbirli bir zattı.

Rum Mehmet Paşa'nın torununun oğludur. İki padişaha sadrazamlık yapan İzzet Paşa 1781'de ikinci sadareti sırasında azledilmiştir. 1783 yılında Belgrad valisiyken vefat etmiştir. İzzet Paşa'dan sonra oğlu Said Bey'e devroldu bu koca yalı.

Bir müddet bu yalıda oturan eski Sadrazam ailesi, 1794 yılı yazında Kandilli Sahilhanesini, III. Selim'in Sadrazamlarından olan İzzet Mehmet Paşa'ya kiraladı.

1811'de Said Bey'in ölümünden sonra da oğlu Kapucubaşı Mehmet Ataullah Bey'e kaldı. Oğlu olmayan Ataullah Bey yalıyı 1838'de Kıbrıslı Mehmet Emin Paşaya sattı. Yalı o günden beri **Kıbrıslı Yalısı** olarak anılmaktadır. Kıbrıslı Yalısı neoklasik üslupta ahşap-bağdadi bir yalıdır.

1815'de kayıtlarda görülen Mehmet İzzet Paşa'nın yalısı, Paşa'nın torunu Ataullah Bey yalıyı Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'ya satıyor. O da yıktırıp yerine büyük bir yalı yaptırmıştır. Bu yalı günümüzde de yaşamını sürdürmektedir.

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa bu yalıyı alırken yirmi yedi yaşında ve Askeri Şura üyesi. Kırk bir yaşında deryalar kaptanı, daha sonra üç kez sadrazam olacak. Londra'da elçilik de yaptı. 9 Eylül 1871 tarihinde vefat ederek yalıyı varislerine bırakacak.

Bu paşa Tanzimat Dönemi'nin ilginç simalarından biri. Çok dürüst ve çok sert. Padişaha:

"*Enişteniz Mehmet Ali Paşa, Serasker Rıza Paşa hırsız. Merhume validenizin de bu işte irtikabı var.*" diyecek kadar cesur.

Öldüğü zaman geriye bu yalıdan başka hiçbir şey bırakmamış. Tarihçiler, har vurup harman savuran onca asalak paşalar arasında onun erdemini özellikle vurguluyor.

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Moralı Mustafa Paşa'yla evlendirdiği kızı Atiye Hanımefendi'nin üç oğlu, üç kızı vardı: Nazım, Şevket, Tevfik, Aziz, Refika ve Müzeyyen. Nazım ve Tevfik Beyler süvari zabiti olarak orduda görevliydiler, Şevket ise Mekteb-i Hukuk mezunuydu. Aslında üçü de siyasetle yakından ilgileniyordu; önce İttihat ve Terakki'ye gitmiş ve bu partinin diktacı tutumu yüzünden muhalefete geçerek yeni partilerin kuruluş çalışmalarında yer almışlardır. Şevket Bey özellikle Ahrar Fırkasıyla yakın ilişki kurmuş daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştı. [B. Ayvazoğlu, Yahya Kemal, s.266] Bu aile fertleri ve yaşadıkları olaylar anlatımın devamında yalının bahçesinde, koridorlarında ve Babıali'de karşımıza çıkacak.

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın ölümünden sonra yalının selamlık ile haremin bir bölümünde, torunlarından Refika Hanım'ın oğlu Selim Dirvana, kızı Mihda Bilgişin ve ailesi oturmuştur. Böyle olunca da harem ikiye bölünmüş, bir bölümünde, İsmail Paşa Yalısı'na yakın kısmında Sedat Üründül, diğer kısmında ise Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa torunlarından Aziz Başkan oturmuştur. Bu toparlamayı yapan, "Boğaziçi Yalıları" yazarı Erdem Yücel.

Kıbrıslı Yalısı'na ait Sevda Tepesi'nde yaşanan aşkı ve trajik sonunu yukarıda okumuştuk.

Münevver Ayaşlı anılarında Kandilli'yi anlatırken **Kıbrıslıların yalısını** görmüş ve sahibesiyle de sohbet etme şansı bulmuş:

"Küçüksu köprüsü ile Anadoluhisarı'ndan ayrılıyor, Kandilli hududuna giriyorsunuz... İlk olarak sahilde "Kıbrıslıların" yalısı olarak meşhur olan yalı gelir. Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın yalısı ki el'an ailesi oturmaktadır. Yalı yayvan ve Boğaziçi'ne yakışan yalılardan biridir. Sahibelerinden merhume Refika Hanımefendi'den dinlemiştim. Yalıyı vaktiyle bir İtalyan mimara tamir ettirmişler (zannedersem mimar Valory), bu zat yalıda ne kadar "Turquerie" yani ne kadar Türk asarı varsa hepsini sökmüş ve atmış. Bugün yalıda Türk tahta oymacılığına veya Türk işçiliğine ait herhangi bir eser yoktur. Bu Kıbrıslıların yalısından sonra da sıra sıra büyük yalılar gelir. Bunlardan biri, Dolmabahçe Sarayı'nın mimarlarından **[Garabet Amira]** *Balyan Usta'ya yaptırılmış bir yalıdır. Yalı güzel olmakla beraber, bu yalının asıl güzelliği sahibesi olan Belkıs Hanımefendi'dir. Belkıs Hanımefendi artık sadece bir hanımefendi değil, merhum büyük mürşid Osman Kemali Hazretleri'nin evlatlarından bir veliyedir."*

Kaynak: Gürol Sözen, *Bin Çeşit İstanbul ve Boğaziçi Yalıları*

H. Şehsuvaroğlu (1963 yılındaki) anlatımıyla; lebideryada bulunan Kıbrıslı Mehmet Paşa Yalısının deniz cephesi 64 metredir. Bina, harem ve selamlık kısımlarını muhafaza etmektedir. İçerde, biri merkezde, ikisi cenahlarda olmak üzere, deniz ve kara cephelerini alan üç büyük sofa bulunmaktadır. Sofalar yirmi dört metre uzunluğundadır. Selamlık sofası yedi metre yüksekliğinde ve kubbelidir. (Yalının en iyi korunan ve orijinal özelliklerini yansıtan korint başlıklı sütunlu bir portikten girilen selamlık kısmının sofası, 24 metre uzunluğunda olup 7 metre yüksekliğinde bir kubbeyle üzeri örtülmüştür. E. Yücel, 2022 yılı anlatısı). Binanın üst katına, orta harem sofasından, iki taraflı, oyma trabzanlı bir merdivenle çıkılmaktadır. Üst katta da, elli yıl kadar önce yapılan son tamirden önce, bir cepheden bir cepheye uzanan büyük bir sofa bulunuyormuş. Bu tamir esnasında, bu sofanın deniz tarafına, bölünmek suretiyle, bir oda yapılmıştır. E. Yücel

(2022); Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa Yalısı, bazılarının deyişiyle tam bir lebideryadır. Denize cephesi 64 metre uzunluğundadır. Bu duvarla birbirlerinden ayrılan harem ile selamlık üç sofalı plan tipindedir. Harem tarafına bahçeden, iki ayrı sofadan girilmektedir. Üst kata orta harem sofasından, iki taraflı oyma trabzanları olan bir merdivenle çıkılmaktadır. Üst katta bir cepheden diğer cepheye kadar uzanan, 24 metre uzunluğunda, içerisinde fıskiyeli havuzların olduğu odaların sıralandığı, biri merkezde üç büyük sofa yer almıştır. Yaklaşık altmış-yetmiş yılı aşkın bir süre önce bu sofa bölünmüş ve bir oda buraya eklenmiştir. Yalının toplamda yirmi bir odası vardır. Yalının orta sofasının bulunduğu kısım iki katlı, diğer tarafları tek katlıdır.

XIX. yüzyılda benzerlerine kolay rastlanmayan selamlığa, içerisinde fıskiyeli havuzun olduğu limonluklu bir divanhane eklenmiştir. XVIII. yüzyıla tarihlenen üzüm salkımları, asma yapraklı bezemesi son derece dikkat çekicidir. Limonluğun ardındaki 17,50 metre uzunluğundaki sofaya dizi halinde pencereler açılmıştır. Yakın tarihlerde yapılan onarımlarda pencerelerin orijinal şekilleri değiştirilmiş, bazıları da kapatılmıştır. İkinci kata orta harem sofasından iki yönlü, ağaç işçiliği yönünden son derece güzel merdivenle çıkılmaktadır. Ne yazık ki geçen yüzyılın başlarında yapılan onarımlarda üst kat sofasının planı değiştirilmiş, deniz yönüne bir oda eklenmiştir. Selamlıkta bulunan odaların tavanlarında alçı kabartma, bitkisel motifli süslemelere yer verilmiştir... Duvarlara çok sayıda yağlı boya resimler yerleştirilmiştir. Bunların arasında Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın yağlı boya tablosu dikkati çekmektedir.

Yalının bahçesinde ve yol tarafında bulunan XVIII. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen iki katlı bina yıktırılmış, 1975 yılında yeniden yapılmıştır.

Günümüze ayakta gelebilmiş olmasına rağmen yalının birçok bölümü yıkıldığından, eski görünümünden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Münevver Ayaşlı'nın anılarından anımsıyoruz, Yalının son sahiplerinden Refika Hanım, ismini hatırlayamadığı bir İtalyan mimarının yalıyı tamir ettirdiğini ve onun da yalıda ne kadar Türk eseri varsa yok ettiğini anlatmıştı.

Kıbrıslılar Yalısının komşularından birisi Cemile Sultan Yalısıdır. Her iki yalının kızları arasında ortak yaşanmışlıklar var, bu nedenle yandaki yalıya süzülmek bazı tarihi olayların ayrıntısına tanıklık et-

memizi sağlayacak. Buna ek olarak iki yalı arasında yaşanmış tehlikeli bir aşk öyküsünün de kulak tanığı olacağız.

Kandilli'de Mustafa Fazıl Paşa Yalısından Cemile Sultan Yalısında gazeteci Ahmet Samim cinayetinin öğrenilmesi

Cemile Sultan'ın torunu Mevhibe Celalettin'in yeğeni gazeteci Sara Ertuğrul Korle'nin kaleme aldığı hatıratında Kandilli'deki büyük annesine ait yalıyı şöyle anlatıyor: *"Ava meraklı olan babam, Fındıklıyı hiç sevmediği için, büyük babamın sağlığında Mısırlı Kâmil Paşadan satın alınmış olan ve boş duran, Kandilli sarayında oturmak üzere annesinden müsaade istemiş. Cemile Sultan, oğluna müsaadeyi vermiş ve saray halkının bir kısmı Kandilli'ye taşınmış. Ben büyükannemle Fındıklı'da kalmıştım."*

Araya girip Sara Korle'den kısaca söz edeyim ki teyzesi Mevhibe Celalettin'in tarihin çok önemli bir dönemine tanıklık eden anılarını kimin kaleme aldığını fark edelim.

1955 yılında Anadolu Ajansı'nın Atina muhabiri olan Sara Korle, Atatürk'ün doğduğu eve bomba atıldığı haberini Türkiye'ye iletir. Fakat haber gazetelerde abartılarla çıkmış ve 6-7 Eylül olmuştur. "Belki 6-7 Eylül'ün biraz da sebebi benim" diyerek üzüntüsünü belirtiyor. Tuğamiral Ertuğrul Ertuğrul'un kızıdır [babası Albay rütbesindeyken 25.10.1935'ten 19.8.1938 tarihine kadar Deniz Lisesi ve Deniz Harp Okulu Komutanlığı yapmıştır]. İlk evliliği boşanmayla sonuçlanmış. İkinci evliliğini diplomat Sinan Korle ile yapmış, böylece kitaptaki imzası Sara Ertuğrul Korle olarak geçmekte. 40 yılın üstünde yurt dışında Türkiye'yi temsil etmiş olan Sara Hanım 1922 yılında babasının görevi nedeniyle bulunduğu Dresden'de doğmuş, 2004 yılı mayıs ayında İstanbul'da öldü.

Mevhibe Celalettin taşınma hazırlıklarını, Cemile Sultan'ın onunla konuşmasını ve kendisinin Göztepe'deki köşke giderken, torununun da babasıyla birlikte Kandilli'deki yalıya taşınacağını söylediğini ayrıntılı anlatıyor. Sultan'ın iki oğlu çocuklarıyla birlikte Kandilli'ye giderken, kendisi de iki kızıyla Göztepe'ye geliyor. Göztepe'de otururken ikinci kızı Fatma Sultan da vefat ediyor. Başından geçen türlü felaketlerden sonra Fındıklı'da oturmak istemeyen Cemile Sultan,

ikinci kızının da ölümünden sonra Erenköyü'nde bir köşk satın almış, bir daha Fındıklı sarayına dönmemek üzere, oraya yerleşiyor.

Kandilli'deki yalıya taşınma da şöyle anlatılmış: "Fındıklı'da *otururken, Kandilli sarayına misafir gibi gelir, bir iki gece kaldıktan sonra dönerdim. Buraya yerleştikten sonra ilk işim kıyısını bucağını öğrenmek oldu. Kandilli iskelesine hemen hemen bitişik olan bu yalı vaktiyle büyük babamın sağlığında, içindeki eşyasıyla beraber Mısırlı Mustafa Kâmil Paşadan* (Erdem Yücel, bu yalının Mustafa Fazıl Paşa'ya ait olduğunu kayda geçirmiş, muhtemelen, Mevhibe Celalettin isimleri karıştırmış olabilir*) satın alınmıştı. Bu yetmiş iki odalı sarayın, harem ve selamlık olmak üzere iki kısmı vardı. Harem dairesinin ve selamlığın bahçeleri ayrıydı. Arka tarafta, tepeye kadar uzanan bir korunun içerisinde ayrıca bir köşk daha bulunuyordu. Kışın aşağıda, yalıda oturulur, yazları ise bu köşke çıkılırdı. Yalıyla korunun arasından sokak geçtiği için, sarayın üst katını koruya bağlayan bir kapalı köprü yaptırılmıştı.*

Biz geldikten sonra, Kandilli sarayı ikiye taksim oldu. Bir tarafa amcam, iki kızı ve adamları ile yerleşti. Öbür kısımdaysa babam oturuyordu.

Kandillideki hayat, Fındıklıya nispetle bambaşkaydı. Babam, kesin olarak siyasetle uğraşmayan bir adamdı. Dünyanın çapraşık vaziyeti onu alakadar etmiyordu...

Saray çok kalabalıktı. Harem kısmında yüz yirmi beş, selamlıkta doksan beş kişi vardı. Sokağa pek nadir çıkıyorduk..."

Aile anlatılana göre hep trajik olaylar yaşamış, Kandilli'deki yalıya geldikten üç dört ay sonra Mevhibe Celalettin on yaşındayken annesi Visalinur ölüyor, annesinin ölümünden altı ay sonra babası Visalinur'un sağlığındayken, eğer ben ölürsem bu kızla evlen dediği on beş yaşındaki bir Çerkez kızıyla evleniyor. Kısa bir süre sonra Cemile Sultan'ın oğlu Sakıp Bey de veremden ölüyor.

Cemile Sultan, kocası Mahmut Celalettin Paşa'nın Taif'te boğdurulmasından sonra kardeşi Padişah II. Abdülhamit'i bir türlü affedememiş, yıllarca görüşmemişlerdi. Bu kadar yıl sonra Yıldız, Kandilli'ye Başmusahiple bir çanta gönderiyor. Kullanılmaktan eskimiş çanta açıldığında içinden Mahmut Celalettin Paşa'ya ait tıraş takımı, bir tek kol düğmesi, bir kravat iğnesi, bir de altın saat çıkıyor.

Kısa bir süre sonra padişahla kız kardeşi barışıyor, *"Birkaç gün*

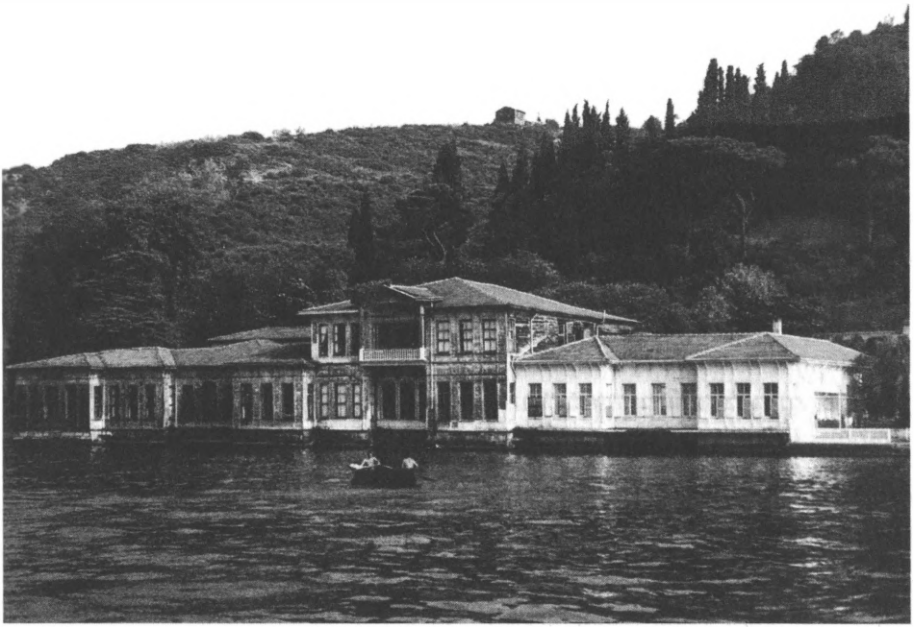

Kaynak: Gürol Sözen, *Bin Çeşit İstanbul ve Boğaziçi Yalıları*

sonra da Yıldızdan bir hünkâr yaveri geldi ve babama, babasından dolayı olan kusurunun affedildiğini ve padişahın kendisini Yıldıza çağırttığını söyledi. Babam akşamüzeri Kandilli'ye döndü. Padişah kendisini Şura-yı Devlet üyesi yapmış.

Babasını boğdurdukları halde, suçlu onu addediyorlar ve şimdi de oğlu olmasından 'affedilerek' taltif ediliyordu. Zavallı babam... babamın devlet şurası toplantılarına bir kez bile gittiğini hatırlamam. Babam, kendi halinde, kendi aleminde bir adamdı. En büyük zevki avı, köpekleri, atları ile meşgul olmaktı."

II. Abdülhamit döneminde istibdatın ve jurnalciliğin toplumun yaşamını nasıl yaşanmaz hale getirdiğinin bir örneğini yine bu ailenin başına gelen bir olay bize gösterecek. Yıldız'dan bir emir geliyor. Güvercinlik yıkılacak. Yıldız Sarayı ile Kandilli'deki yalının güvercinliği arasında nasıl bir ilişki olabilir ki? Mevhibe Celalettin'in babası olayın aslını anlatıyor: *"Şu işe bakın! Canım hayvanlarımı götürüyorlar, kuşluğumu yıkıyorlar. Olur şey değil! Yüzüme gülen ve dostummuş gibi görünen bir ahbabım Yıldız'a jurnal vermiş. Sözde Bebek'in üstündeki Amerikan Koleji ile güvercinler vasıtasıyla haberleşiyormuşum. Böyle*

şey gördünüz mü? Çıldırmak işten değil. Benim için böyle bir şeyi nasıl söylerler?..."

Bu olay, korku ve kuşku içinde yaşamış II. Abdülhamit'in mutlak monarşinin hüküm sürdüğü saltanat yıllarında kulların başına ne iş açıldığının en basit örneklerinden birisi.

Yeniden Mevhibe Celalettin'in Kandilli anılarına dönelim, çünkü Cemile Sultan bir aralık oraya gelecek.

"Kandilli'de neş'eli ve eğlenceli günler birbirini takip ediyordu. Sarayda mes'ut geçen hayatımın içinde beni üzen bir tek şey vardı. O da amcam Sakıp beyin hastalığı idi. Dairelerimiz ayrı olduğu halde zaman zaman onun ıstırabını, acı acı feryatlarını duyardım. Zavallı amcam kim bilir ne kadar hastaydı...

Amcamın iki karısı vardı. Bu kadınlardan Şehime ve Emine adında birer kızı olmuştu. Amcamın hanımlarının isimleri Vicdan ve Dilbesti idi. Bu iki ortak kat'iyen geçinemez daima kavga ederdi.

Amcamın hastalığının artması üzerine Cemile Sultan, Kandilli'ye gelmiş, kendisine hazırlanan daireye yerleşmişti. Amcam iyileştikten sonra Erenköy'üne dönecekti.

Talih burada da büyükannemin hüzünlü hayatına yeni bir darbe vurdu. Oğlunu ölümün zalim pençesi alıp götürdü."

Bu anılardan koruda da bir köşk olduğunu öğreniyoruz. Amcasının kızlarıyla ve büyük halası ile köşke öğle yemeğine çıkmışlar. Bu sırada cenaze yalıdan alınmış. Birinci bölümde anlattığım Boğaziçi taşıtlarına burada rastlıyoruz.

"Biz tam sofraya otururken, Boğaz'dan doğru inen beyaz bir muşu ve arkasından gelen onar çifte beş saray kayığını gördüm. Muşun içinde amcamın cenazesi vardı..."

Padişah Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıktığı gün "Donanma günü" olarak kutlanırmış. Her yıl 1 Eylül'de İstanbul halkı ayaklanır, çeşitli eğlenceler düzenlenirmiş. Kandilli yalısında da bugünü kutlamak amacıyla düzenleme yapılmış ve korunun tam ortasındaki duvara "Padişahım çok yaşa" yazılmış.

*"Babam gayet ileri ve açık fikirli bir adam olduğu için her donanma gecesi, selamlık dairesinde, ecnebi ahbaplarına balo verirdi. Kandilli'nin tanınmış ailelerinden Galvaniler, Bodviler, **Ostroroglar** ve daha birçokları gelen misafirler arasındaydı... bütün bu eğlenceler olurken*

bahçede sekiz on tane hafiye dolaşırdı. Bunların işi olan biteni Yıldız sarayına jurnal etmek, yani haber vermekti... ecnebi kadınların kayafetleri bize gayet acaip geliyor, omuzları, kolları açık, adeta çıplak dolaştıkları için onların hesabına utanıyorduk. Hele kadınların erkeklerin birbirine sarılıp dansetmelerini bir türlü aklımız almıyordu..."

Cemile Sultan yalısının komşularından birisi Ostroroglar birisi de Kıbrıslılar Yalısıdır. Dolayısıyla Mevhibe Celalettin'in yaşadığı yalıyı gezmeye gelen yabancılar eksik olmuyor.

"Yalı komşumuz, Ostroroglardan yabancı misafirler eksik olmazdı. Evleri haftanın hemen hemen her günü misafirlerle dolup taşıyordu.

Bir gün babama haber gönderen Kontes Ostrorog Paris'te çıkan İllustration dergisinin kadın yazarlarından birisinin kendisine misafir olduğunu ve bu kadının bir Türk haremini görmek arzusunda bulunduğunu bildirmiş. Babamdan bizim sarayın haremini gezdirmek üzere müsaade istemiş.

Mabeyin kapısı açıldı. Altı tane harem ağası üçer üçer dizildiler. Buradan geçen misafirler, harem tarafına girdiler. Sarayın en güzel kalfalarından otuz kişi, uzun kuyruklu şık elbiseleri, hotozları ile misafirleri karşılamak üzere bekliyorlardı."

Mevhibe Hanım, yalı demiyor saray diyor, demek ki, çok büyük ve gösterişli bir konut.

Fransız gazeteci kadına annesi ile aralarında Markiz de Bridiot ile Alice Cuto Fransızca tercümanlık yaptı. Kahveler ikram edildi. Ama yalılarda, sarayda kahve bir seremoniyle sunulur. Konuklar mutlu ayrılıyor.

Tehlikeli bir aşk öyküsü

Öteki komşu yalı **Kıbrıslılar** yalısıydı. Babası Celalettin Bey yeğeni Şehime'yi, çok sevdiği takdir ettiği, Kıbrıslı Avni Beyle evlendirmeğe karar vermişti. İki genç görüşüp konuşmadan söz kesildi.

Kıbrıslı Avni Bey, yalı komşuları Kıbrıslı Atiye Hanımın ölen kardeşinin oğlu. Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın kızı olan Atiye Hanım, Moralı Mustafa Paşa ile evlenmiş, birçok çocuk sahibi olmuş. Hayatta olan üç kızına herkes hayran, özellikle Cemile Sultan yalısı kadınları, sokağa çıkmalarını bekler, onları uzaktan seyrederlerdi.

Düğün istemeyen Şehime'nin nikahı, Yıldız sarayında kıyıldı. Avni Beyle Şehime Kandilli yalısında bir daireye yerleştiler. Doğal olarak Kıbrıslılar yalısının mensupları da gidip gelmeye başladı.

Mevhibe daha önce üvey annesinin yeğeni Mehmet ile evlendirilmişti. Mehmet'in babası da Padişah tarafından Erzincan'a sürgün tayiniyle yönetici olarak atanmış, İstanbul'a gelmesi yasaklanmış.

Atiye Hanımın üç oğlu Nazım, Tevfik ve Şevket artık sürekli Selamlığa gelip, Mevhibe'nin babası ve kocasıyla sıkı ilişki kurmuşlar. Özellikle küçük kardeş Şevket içlerinde siyasetle uğraşan, II. Abdülhamit rejimine muhalif ve Mehmet'le çok samimi olmuş.

İşte ne oluyorsa bundan sonra olacak. Kandilli bir aşka daha yataklık edecek.

Bir gün, Mehmet, yanındaki kısaca boylu adamın kolundan tutarak: "Şevket, seni halamla, karım Mevhibeyle tanıştırayım", dedi.

Aradan birkaç gün geçiyor, yalı sahibiyseniz doğaldır ki çiftliğinizde olacak, Mevhibe Karadeniz kıyısındaki çiftliklerinden döndüğü gün Şehime'nin dairesine gidiyor, tesadüfen Şevket de orada. Kendisi aileden sayıldığı için artık kadınlarla görüşebiliyordu. Karşılıklı konuşmalar oluyor.

Ertesi akşam Şevket eve akşam yemeğine davet ediliyor. Mevhibe de o güne kadar yabancı bir erkekle hiç yemek yememiş. Kocasının bu davetine hayret edince, "artık dünya değişti", diye karşılık alıyor.

Şevket'in Şehime'ye gelip gitmeleri sıklaşıyor. Arada bir Mevhibe Hekimbaşına arabasıyla gittiğinde yolda karşılaşıp selamlaşıyorlardı. Tesadüfen yolda karşılaşmalar da sıklaştı.

Ve, bir gün Şehime Mevhibe'ye patlıyor: "Seni alakadar eden bir şey var. Avni Bey, senin Şevket Beyle görüşmeni istemiyor. Zaten Şevket Beyin bize gelmesi de sırf senin yüzünden" dedi.

Bundan sonrası Mevhibeye ait: "Olduğum yerde kalakalmıştım. İçime bir kurt düştü. Farkında olmayarak heyecanlanmaya başladım. Acaba hakikaten benim için mi geliyordu? Acaba beni seviyor muydu? Sevmek! Bu benim bilmediğim, manasını anlamadığım bir kelimeydi. Ya ben de seversem ne yapardım?

O günden sonra Şevket Beyi ne zaman görsem kalbim kopacakmış gibi atıyor, tahammül edilmez bir şekilde çarpıyordu."

Haliç'te işleyen küçük vapurlar ve iskelelerin imtiyazı babasına aitti. Cemile Sultan evlendiğinde kocası kendisine yüz görümlüğü

olarak Haliç idaresinin imtiyazı, hediye edilmişti. Babası da Mehmet'i gişelerden sorumlu müdür yaptı. Artık bir baltaya sap olmuştu!

Şehime'nin kendisine söylediklerinden sonra rahatı kaçmıştı. Konuyu Mehmet'in halası üvey annesine açtı. "Galiba ben Şevket'i seviyorum" deyince kadıncağız afalladı ve ilk söz olarak:

"A! A! Aman yarabbi, o küçük, insan maskarası adamı nasıl seversin?" dedikten sonra: "Sen çıldırmışsın, aklını kaçırmışsın. Onu nasıl sevebilirsin? Sonunu düşünmüyor musun? Kocan ne olacak?" diye de ekledi.

Gerçekten kocası ne olacaktı. O ana kadar bunu hiç düşünmemişti. Şevketin Mevhibeyi sevip sevmediğini tartıştılar. Mevhibe'ye göre seviyordu. Yoksa neden sürekli olarak yoluna çıksındı ki!

Aradan günler geçiyor. Mehmet Şevket'i yine akşam yemeğine davet ediyor. En güzel elbiselerini giyip yanlarına gitti. Sofrada iki erkek politikadan konuşuyorlardı, *Ahrar*, İttihatçı sözcükleri geçiyordu. Bir aralık Sultan Hamit'i tahttan indirmeyi bile konuştular.

O yemekte Şevket Mevhibe'nin ayağına bastı. İkisi göz göze bakışıyorlardı.

"İşte ne olduysa o akşam oldu. Şevketi sevmekte olduğuma o akşam kanaat getirdim. Artık bu sevginin önünde beni hiçbir şey durduramaz, her ne pahasına olursa olsun bu aşktan vazgeçemezdim. Zavallı kocam, farkında olmayarak bizi birbirimize tanıştırmış, bir daha ayrılmamak üzere bizi birbirimize bağlamıştı. Vicdan azabı çekiyordum. Fakat onu sevmemek elimde değildi."

Mevhibe o gece kocasıyla konuştu. Şevket'in kendisiyle ilgilendiğini söyledi ama Mehmet inanmadı, üstelik tersledi. Artık günah Mevhibe'den gitmişti!

Asıl üvey annesi zor durumdaydı. Hangi tarafı tutmalıydı? Mehmet yeğeniydi.

Artık, Şevketle birbirlerine açıkça randevu veriyorlar, fırsat buldukça, Hekimbaşı yolunda buluşarak konuşuyorlardı.

Şevket onu samimi iki arkadaşıyla tanıştırdı, birisi Ahmet Samim. Öbürü de Mısırlı Kâmil Paşanın oğlu prens Mustafa. Lakabı Deli Mustafa'ydı. O sordu, bu işin sonu ne olacak? Şevket yanıtladı, "evleneceğiz." İyi de, kocasından nasıl ayrılacaktı?

Bu arada 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edildi. Hür-

riyete kavuşan halk sevinç içerisindeydi. Sürgündekiler geri gelecek, hafiyeler jurnalciler ortadan kaybolacaktı.

İlginçtir, çok sayıda akademisyen gibi ben de yıllarca Meşrutiyetin politik sonuçları üzerinde durduk. Oysa yalılarda, sarayda da farklı olaylar yaşanmaya başladı. Örneğin, kızlar kalfalar çıraklıklarını istemeye başladı. Hürriyet gelmişti. Onlar da artık yalıdan çıkmak istiyorlardı. Kasımpaşa'da, Üsküdar'da başka semtlerde evler alınarak bu hizmetliler özgürlüklerine kavuşturuldu.

Mevhibe Şevket'le konuşmalarında siyasi konuları öğrenmeye başlamıştı. Bu arada yurt dışı sürgünleri ülkeye dönüyordu. Bunlardan birisi Prens Sabahattin idi.

"Hürriyetin ilanından sonra Paris'teki hürriyetperverlerin başı Prens Sabahattin de İstanbul'a gelmişti. Prens Sabahattin, Seniha Sultan'ın oğluydu. Teyze çocukları olan Prens Sabahattin'le babam çok sevişirlerdi. Prens Sabahattin Kuruçeşme'deki yalısına karısı ve kızıyla yerleşmişti. Kâh biz onlara giderdik, kâh onlar Kandilli'ye gelirdi." Seniha Sultanın kocası Mahmut Celalettin Paşa iki oğlunu yanına alıp ülkeden kaçmıştı, Kuruçeşme'deki yalıyı anlattığımda, ayrıntılayacağım.

13 Nisan 1909'da tarihimize '31 Mart hadisesi' diye geçen olay patladı. Öğreniyoruz ki, Prens Sabahattin bu olay nedeniyle öldürülmekten çok korkmuş. Sultan II. Abdülhamit bu isyanı teşvik suçlamasıyla tahttan indirilip Selanik'te Alatini köşküne sürgün gönderildi. Yıldız Sarayı ve bahçeler halka açıldı.

Mevhibe iki aylık hamile olduğunu söyledi, buna en çok Cemile Sultan memnun oldu. Oysa Mehmet'le evlenmesini hiç istememişti.

Babası romatizma hastasıydı. Bursa kaplıcaları iyi gelir inancıyla birkaç aylığına bu kente gidilecekti. Mevhibe bu haberden mutsuz oldu, Şevket'e anlatmak üzere, her zamanki gibi arabasını hazırlatıp, köpeklerini yanına alarak, Kıbrıslılar yalısına doğru yollandı. Şansına Şevket arkadaşlarıyla bahçedeydi. Onların yanına davet edildi. Aralarında gazeteci Ahmet Samim de vardı.

Elindeki bardağı kaldırdı ve ayranı dibine kadar içtikten sonra şu sözleri söyledi. "Çocuklar, belki bu benim son ayranımdır. Zira bu herifler peşimi bırakmıyor."

Şevketle arkadaşları *Ahrar Fırkası* mensubuydular, muhalif gazete *İştirak*'ı çıkarıyorlardı. Genelde parti toplantıları Kıbrıslılar yalısında yapılıyordu.

Mevhibe gruptan ayrılıp ıssız Hekimbaşı yoluna çıktı. On dakika sonra da Şevket geldi.

Bursa'ya gideceklerini, kendisinden uzak kalacağını söyleyince, üzüleceğini beklediği Şevket tam tersine çok sevindiğini söyledi.

"... Sevincimin sebebi bambaşka. Biliyorsun ki, *'İştirak'* gazetesini çıkarıyoruz. Memleketin selameti için bu gazeteyi dört bir tarafa dağıtmak lazım. Fakat bu işi alenen yapmamıza imkân yok. El altından dağıtmamız lazım. Mademki Bursa'ya gidiyorsun, bizim için bundan daha iyi bir fırsat olamaz. Senden kimse şüphelenmez. Bir posta kutusu tutarız. Ben sana gazeteyi paket halinde gönderirim, sen de gizlice bırakabildiğin yerlere bırakırsın..."

Tereddüt etmeden evet dedi.

Sirkeci'den Mudanya'ya vapurla dokuz saatte gidildi. Kafile yirmi üç kişiydi. Trenle Bursa'ya varıldı.

Birkaç gün sonra postaneye gidip, posta kutusunu kiraladı. Şevket'e numarasını gönderdi.

Aradan on beş gün geçti. Gazeteler gelmişti. Paketi alıp eve döndü, Şevket'ten de mektup vardı. *İştirak*'ın baş yazarı Ahmet Samim'di ve İttihatçılara çok ağır çatıyordu. Mevhibe o günün koşulları içinde zor bela ilk iki gazeteyi bir Ermeni karı kocanın işlettiği otelin lobisine bıraktı.

Sonrasında yanında ev halkından birileri olmasına karşın, çarşı pazar dolaşıp gazeteleri bırakıyordu.

Aradan bir ay geçti. Şevket'ten mektup gelip gelmediğine bakmak için postaneye gitti. Üç gün daha bekledi. Mektup yoktu.

O akşam tüm aile sofradaydı. Kardeşi Ziyaeddin içeri girdi ve: "Efendim şimdi Halil Kaptan İstanbul'dan geldi. Mühim havadisleri var. Ahmet Samim'i vurmuşlar, Şevket'i de tevkif ederek hapsetmişler."

Mevhibe bu haberle yıkıldığını anlatıyor, sol memesi şişmiş, apse yapmış, İstanbul'dan doktorlar çağrılmış, ameliyatın gerekli olduğu söylenmiş. Apar topar İstanbul'a dönmüşler.

Evlerine vapurla dönerlerken, kamarada veliaht Vahidettin Efendinin doktorunun kızlarına rastlamış. Onlardan sevinçli haberi öğrenmiş, Şevket serbest bırakılarak, evine dönmüş.

Mevhibe de Kandilli'ye geldikten sonra, Şevket ziyaretine gelmiş. Birbirlerine sarılarak Ahmet Samim için ağlamışlar.

İttihat ve Terakki mensuplarının muhalif gazeteci ve politikacılara

dayanamayıp, öldürttükleri ilk gazetecidir Ahmet Samim. Ansiklopedik bilgi olarak yaşamı şöyle: II. Meşrutiyet sonrası önemli gazetecilerinden biri olan Ahmet Samim, 1884 yılında babası Binbaşı Tevfik Beyin görev yaptığı Prizren'de dünyaya geldi. Galatasaray ve Robert Kolejde tahsilini tamamladı ve çok genç yaşta matbuat hayatına girdi. Prens Sabahattin'in sütkardeşi Ahmet Fazıl Bey tarafından *Ahrar Fırkası* (İttihat ve Terakki'ye muhalif) adına yayınlanan *Osmanlı Gazetesi*'ndeki yazarlığının yanında 31 Mart Vakasından sonra yayın hayatı kısa süren "*Hilal*" adlı bir gazetede yazıları çıktı. Devrin cesaretli gazetecileri arasına giren Ahmet Samim, devlet dairesindeki memuriyetine devam ederken Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesini savundu. Genç gazeteci *Sada-i Millet* gazetesinin başyazarlığını ve sorumlu müdürlüğünü üstlendi.

Bu arada *Sada-i Millet* ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen *Tanin* gazetesi (Hüseyin Cahit başyazarlığını yapıyordu) arasında süren sert polemikler de devam etti. Bu nedenle sürekli tehditler aldı.

Ahmet Samim ve arkadaşlarının çizgisini kendisine yakın bulanlardan biri de eski Şeyhülislamlardan Cemalettin Efendinin oğlu Ahmet Muhtar Beydi. Muhtar Bey, *Sada-i Millet* yazarlarını Kuruçeşme'deki yalısına yemeğe davet ettiği gün meşrutiyet devrinin cinayetlerinden biri işlenecekti. Ahmet Samim, 9/10 Haziran 1910 gecesi arkadaşı Fazıl Ahmet (Aykaç) ile birlikte gazete matbaasından çıkıp davete katılmak için Eminönü'ne doğru yola koyulduklarında karanlıktan istifade eden bir tetikçi tarafından silahla vurularak öldürüldü. Fazıl Ahmet şans eseri kurtuldu. Ahmet Samim'i öldüren kişinin kim olduğu tam olarak aydınlatılamasa da İttihatçılar tarafından işlendiği genel kanı olarak kabul edilmekte. *Sada-i Millet*, başyazarı Ahmet Samim Bey'in, Bahçekapı'da suikasta kurban gittiğini bir yazıyla duyurmasına rağmen dönemin atmosferinden olsa gerek diğer gazeteler ya suskun kaldı ya da bu hadiseyi çok küçük gördü. Ahmet Samim'den bir gün önce gazeteci Hasan Fehmi iki gün sonra ise yine gazeteci Zeki Bey aynı şekilde öldürüldüler. Cinayetin İttihatçıların ünlü tetikçisi Yakup Cemil olarak düşünülürken yıllar sonra 1926 İzmir suikastı davasında asılan eski Ankara valisi Abdülkadir olduğu ortaya çıkmıştı.

Olayların devamının yalıda yankısını dinlemeye devam edelim:

"Zavallı Samim'i Bahçekapısı'ndaki fırının önünde vurdular. Cenazesini bile bize vermediler. Yanında Fazıl Ahmet vardı. O da epeyce korku geçirmiş. İçlerinde en cesuru Avukat Celalmiş... Evini saran ihtilalcilere epey kafa tutmuş ama ne çare ki Samim'in akıbetine mâni olamamış. On iki saat sonra da beni tevkif ettiler. Bir hayli sorguya çektiler."

Her ikisi de yalılarına dönmüşlerdi, görüşüyorlardı. "Geceleri, herkes yattıktan sonra balkona çıkardım. Şevket de bizim duvarın öbür tarafına gelir, işaretimi beklerdi. Elimdeki elektrik feneri ile işaret verirdim. Yanıp sönen ışığı görünce duvardan atlayarak bizim bahçemize geçer, buluşurduk."

İttihatçılar, *İştirak*'ın matbaasını basmış cam çerçeve ne varsa kırmışlardı. Şevket ile buluşmaları devam ediyordu.

Hamileliğin sonuna gelmişti, bir oğlan çocuğu doğurdu. Babası ismini Mahmut Celalettin koydu. Memesinden ameliyat olduğu için oğlunu emziremiyordu. Oğlu üç dört aylık olmuştu, Mehmet'e ayrılmak istediğini söyledi. Bir hafta sonra Mehmet odasına geldi. Her şeyi öğrenmişti.

Bir gün Mehmet'in babası Ali Paşa'ya vapuru beklerken her gün oturup rakı içtiği Karaköy'deki Cenyo lokantasına bir küçük çocuk gelip, eline bir mektup sıkıştırıp kaçtı. Mektupta olan biten her şey yazılıydı. Kandilli'ye gelip Mevhibe'nin babasına mektubu verdi. Ortalık karıştı. Cemile Sultan da olayı duymuştu. Mevhibe'yi Erenköyü'ne köşke getirtti. Ayrıntıları biliyordu. Mehmet'le evlenmesini zaten uygun görmemişti.

Sonunda Ali Paşa'nın kaldığı Beykoz'a gittiler, Mehmet'ten boş kağıdını aldılar.

Çocuğu Mahmut altı aylık olmuştu, süt ninesinden alıp Mevhibe'ye yüzünü göstermeden, Beykoz'a götürdüler. Çocuk İzmir'de babasının yanında olacaktı.

Boşanalı bir ay olmuşken, Şevket'in babası Mustafa Paşa Mevhibe'yi babasından istedi. Evlenebilmeleri için üç ay geçmesi gerekiyordu. Evlendiler. Planlarına göre önce Mısır'a ardından Kıbrıs'a gideceklerdi.

Bir süre Larnaka'da oturdular. Sonra Paris'e geçtiler. Aylar keyifle geçiyordu. Babasından bir telgraf geldi. İstanbul'a döndüler. Yalıda oturacaklardı ama tek koşul Şevket'in politikayla uğraşmamasıydı.

Oysa Şevket'in hayatı siyasetti. Kıbrıslılar yalısına geçtiler, orada yaşamaya başladılar. Mevhibe astım hastalığından kıvranıyordu, komşu yalıda yaşayan Doktor Rıza Abut'un tedavisiyle rahatlıyordu.

Kıbrıslılar yalısında mutlu bir hayat sürüyordu. Hemen her akşam Şevketin arkadaşları geliyordu. Şevket'in en samimi arkadaşları, Yakup Kadri, Yahya Kemal, Prens Mustafa ve Halil Göksu daima aralarındaydı. Bu toplantılarda siyasetten ve politikadan konuşulmazdı. En büyük zevkleri, Yahya Kemal'in şiirlerini dinlemekti. Yahya Kemal meşhur "Leyla"sını bu yalıda yazmıştı.

1912 yılında Balkan Harbi patladı. Hastaneler yaralılara yetişemiyordu. Doktor Rıza Abut'un önerisiyle Cemile Sultan yalısının selamlık bölümü hastaneye dönüştürüldü, burası nekahathaneydi.

Balkan Harbi sürüp giderken iç politikada da değişiklikler oluyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın yerine Nazım Paşa Harbiye Nazırı olmuştu. Şevket'in kardeşi Tevfik Paris'te büyükelçilikte ataşeydi. O da İstanbul'a babasının cenazesi için gelmişti, Nazım Paşa babasının iyi arkadaşıydı, kendisine yaver olarak aldı.

Binbaşı Enver (sonra paşa olacak) Babıali'yi bastı, Nazım Paşa'yı öldürdüler, üç yaveri vurdular. Öldürülen yaverlerden birisi Tevfik'ti. Şevket Şişli'de bir arkadaşının evinde beş gün saklandı, sonrasında yalıya döndü. Bahçede hafiyeler dolaşıyor, sürekli gözetleniyorlardı. Abdülhamit istibdatı geri gelmişti!

Yalıdakiler Tevfik'in cenazesini bulmanın derdine düştüler. Mevhibe Celalettin ile Feride Hanım Babıali'de iz sürmeye çalışırken, durumlarına acıyan yaşlı bir adam, onlara vurulanların bir *muşla* Selimiye'ye götürülüp gömüleceklerini söylemiştir ama bu, hiçbir şey demektir.

Arkadaşının ölüsünü bulmak görevi Yahya Kemal'e verilmiş, o da sabah erkenden Kandilli'den şehre inmiştir. Ölüyü kimden soracağını düşünürken karşısına Ömer Naci çıkar. Sağında Silahçı Tahsin, solunda fedai Eyüp. Y. Kemal'i görünce üzüngçlü bir yüz takınır. Tevfik'le yakın arkadaşlığını biliyordur. Kendine özgü şımarıklığıyla gelir, Y. Kemal'in koluna girer. Sözü Tevfik'e getirir:

'İhtilalin cilveleri bu! Hep en iyileri yere serilir. Tevfik'i namusu öldürdü. Ben de senin kadar yandım, inan. Ah, neye o saat oradaydı? Fransız İhtilali tarihini birlikte okuduk. İhtilalin cilveleri böyledir. Sen benden iyi bilirsin.'

Ömer Naci cinayeti örtmeye çalışıyor. Yahya Kemal onu uzun uzun dinler. Sonunda bir zamanki arkadaşlıkları adına, Tevfik'in ölüsünü bulmak için yardım ister.

Yahya Kemal onun duygulu yanını tanımıştır. Fransız İhtilali tarihinden birkaç örnekle serzenişte bulunur. Bunlar hemen etkisini gösterir. Ölüyü almaya söz verir.

İki eski Paris yolcusu şimdi Köprüden Bahçekapı'ya doğru yürüdüler. İş Bankası'nın oradaki Sebil'in yanına geldiklerinde, deminden beri konuşmalarını dinlemiş olan Silahçı Tahsin Yahya Kemal'in kulağına eğilerek der ki:

'Nafile yoruluyorsunuz Beyefendi! Bu sabah Süleymaniye mezarlığına gömdüler.

Yahya Kemal doğrudan Süleymaniye Mezarlığına koşar. Ama söylenen doğru değildir, aldatılmıştır.

Aramaktan yılmaz, bütün gün aramaya devam eder ama her akşam yalıya eli boş döner.

Tevfik'in İsmail Hakkı Bey adında, Mekteb-i Harbiye'den bir arkadaşı vardır. Cafer Tayyar Beyin kardeşidir ve de Selimiye komutanıdır. Yahya Kemal bu kez ona koşar. Derdini anlatır anlatır ama karşısındaki ona pek derman olmaz.

Yahya Kemal: 'Tevfik'in Loti ve Claude Farrére gibi yabancı dostları da var. Bu büyük insanlar Türkleri bugünlerde bütün dünyaya karşı savunuyorlar, yarın da İstanbul'a gelecekler. Onlar sizin gibi değil, vefalı dostlardır, Tevfik'in mezarını ararlar. Bu biçimde gizli tutulduğunu haber alırlarsa, hepimiz üzerine çok çirkin bir düşünceye varırlar.'

Selimiye Komutanı bu konuşmadan belli ki etkilenmiş ya da ürkmüş olmalı ki; 'Beni üç gün sonra, yine burada görmeye geliniz.'

Tevfik'in mezarı Karacaahmet'te, suterazisi olan köşeye yakın bir yerdedir.

Ertesi gün Yahya Kemal oraya Şevket'i de götürür. Bir iki gün sonra mezarcılara rüşvet vererek mezarı açtırmayı başarırlar.

Yahya Kemal anlatıyor: "Mezarcılar geldiler, bizden yapacaklarını saklı tutacağımız üzerine söz aldıktan sonra işe giriştiler. Biz, arkamızı birer mezar taşına dayamış, işin bitmesini heyecanla bekliyorduk. Uzaktan gördük ki, mezar taşını kaldırdılar. Baş mezarcı bize işaret çekti. Mezarın başına geldik. Biraz sonra kabirde yatan bir cesedi beline kadar açtılar. Ceset mürekkeple ovulmuş gibi siyahtı. Siyah

tunçtan bir heykele benziyordu. Ben Tevfik'i tanıyamadım. Ama kardeşi Şevket hemen tanıdı: 'O ! Kendi !' dedi. Kardeş, kerdeşin çıplak vücudunu ne kadar değişse, doğal bir aşinalıkla tanıyabilir. Ve cesette iki kurşun yarası görünüyordu. Biri sol gözün buruna yakın çukurunda, biri de göğüste, sol memenin üzerindeydi. Yaralarda kurtlar kaynaşıyordu. Bir süre Tevfik'in yüzüne baktık. İçimizde bunun son görüş olduğu duygusu vardı. Mezarcılar artık kabri kapayacaklarını bildirdiler. Şevket bir türlü ayrılamıyordu. Onu güç çektik."

Yukarıda okuduklarımıza yürek nasıl dayanır bilemem!

Bu olaydan iki gün sonra Kıbrıslılar yalısını polis basmıştı ve bir mektup arıyorlardı. Mektubun konusu neydi? Şevket'in Trakya'da görevde bulunan bir arkadaşı başsağlığı mektubu yazmış, bu mektupta Tevfik'in kimler tarafından öldürüldüğünü lanetleyerek anlatmış. Mektubun aslı hakkında Şevket ve yalıdakilerden başka kimsenin bilgisi yoktu. Çünkü gece geç vakit yalıya bir asker gelmiş ve çizmesinde sakladığı bu mektubu, kimse görmeden, çıkartıp Şevket'e vermişti. Yalnız Şevket'in yazmış olduğu cevap karşıdaki kişiye ulaşamadan elkonmuş ve bu cevaptan gönderilen mektubun önemli olduğu anlaşılmıştı. İşte aranan bu mektuptu. Aradıkları mektubu Mevhibe, kayınvalidesinin Kur'an'ının arasında buldu ve tuvalete attı. Ev darmadağın edilmişti. Şevket tutuklandı. Bu arama sırasında iki damat ve Yahya Kemal de yalıdaydı. Onlara dokunmadılar.

Şevket tutuklandı. Günlerce haber alınamadı. Mevhibe ve görümcesi Feride İstanbul Muhafızı Cemal Paşa'yı görmeye gittiler. Odada Talat Paşa da vardı. Şevket ve kardeşi Nazım 48 saat içinde İstanbul'u terk etmesi koşuluyla serbest bırakılacaktı ama kolay olmadı. Bekirağa Bölüğünde hapsolan Şevket'e karısı ve kız kardeşi kadın çarşafı giydirdiler, aceleyle Romanya'ya gidecek vapura yollandılar. Tüm plan Cemal Paşa ile birlikte yapılmıştı. Ne günler ama! Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamit'in iktidarı döneminde de aydınlar böyle yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştı. Köstence'ye vardılar. Burada bir ay kaldılar. İstanbul'da da olaylar dinmek bilmiyordu, İttihat ve Terakki'nin sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'yı da suikastla öldürdüler.

İstanbul'dan çıkarken yanlarına yeterli para alamamışlardı. Bu nedenle para bulmak için Mevhibe İstanbul'a döndü. Tam işlerini tamamlayıp dönüş hazırlıkları yaparken 1914 yılı Birinci Dünya Savaş'ı patlamıştı. Pasaport alınamıyordu. Babası da kendisini bir kez

daha görmesini istemediğini söyledi. Erenköy'e büyükannesine gitti, Cemile Sultan kendisine iki yüz altın verdi. Yurt dışındaki Şevket de sürekli kartla mektupla gelmesi için tahrik ediyordu. Mevhibe de sonunda Cemal Paşa'ya gitti.

Cemal ve Talat Paşanın yardımıyla pasaport alabildi. Üçüncü kez ülkeyi terk ediyordu. Fakat bu kez hastaydı, astım nedeniyle ağrıları dinsin diye morfin kullanıyordu, sonunda morfinman da oldu! Önce Selanik ardından Pire'ye geçtiler. Mısır, Kıbrıs, Paris derken yıl 1915 olmuştu. İsviçre'de sanatoryuma yatıp morfin nedeniyle tedavi görecekti. Tedaviyle kurtuldu ama Şevket'in kendisini başka kadınlarla aldatmasından kurtulamadı.

Yıl 1917 olmuştu, Avrupa'ya ülkelerinden kaçmak zorunda kalan Türkler her yerdeydi, İsviçre'de kaldığı otelde mart ayında babasının ölüm haberini aldı. Cemile Sultan da ölmüştü. Güçlükle pasaport alarak Genev'den Türkiye'ye döndü. Önce Fatih'te anasının babasının mezarına gitti. Kandilli'ye geldiğinde yalının yarısının yıkıldığını gördü. Şevket'e bir daha dönmemek kararıyla gelmişti. Yalının yarısı niye yıkılmıştı? Vergi borcu olarak iki bin altın gelmiş, bunu ödeyemeyince babası da yalının yarısını yıktırmış. Diğer kısmını da evlenmekte olan Vahdettin Efendinin kızı Ulviye Sultana satmış.

Ulviye Sultan'dan söz açmışken bir iddiayı da bu köşeye not etmek gerek. İddia, son sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu, Sultan Vahidettin'in damadı ve profesyonel asker olan İsmail Hakkı Bey'e (1881-1977) aittir. [M. Bardakçı, Enver, s.145].

Sultan Vahidettin'in tahta geçmesinden önce büyük kızı Ulviye Sultan ile evlenen İsmail Hakkı Bey, nikahından kısa bir müddet sonra Enver Paşa'nın emri ile ve ateş hattında görevlendirilmek üzere Filistin Cephesi'ne tayin edilmiştir. İsmail Hakkı Bey, seneler sonra yayınladığı hatıralarında her iki hanedan damadının da ateş hattına gönderilmesinin ardında cephede can vermeleri ve hanedan damatları arasında Enver Paşa'dan başka bir askerin kalmaması tasavvurunun bulunduğunu yazacaktır:

> "... Enver Paşa bu emriyle beni yok etmek istemişti. İstemişti ama ... yüce Tanrım bu sefer de beni korumakta devam edecek ve ben ölmeyecektim. Halbuki o, gençliğine doymadan Türkistan'ın ücra bir köşesinde, kuş uçmaz kervan göçmez bozkırında, bana layık gördüğü

şehadet rütbesine kendisi ermiş oldu. Her şeye rağmen burada O'nun hatırasını yine rahmetle anar ve kendisine Tanrı'dan mağfiret dilerim. Bugün düşünüyorum da, aklıma en uygun gelen cihet, Enver Paşa'nın damatlar arasında askeri bir şahsiyetin –tabii kendisi müstesna– yer almaması düşüncesi olsa gerekti. Zira, Osmanlı Hanedanı'nın damatları arasında asker olarak benden ve kendisinden başka bir de Behiye Sultan'ın eşi Hafız İsmail Hakkı Paşa vardı. Enver Paşa bu zatı da Erzurum Cephesi'ne göndermiş, zavallı Paşa orada lekeli hummadan şehid olmuştu. Anlaşılan arkada kalan beni de Filistin Cephesi'nde ilk ateş hattına göndererek benim de şehidler kafilesine katılmaklığımı istemişti."

Yine Mevhibe'ye döneyim. Kısa bir süre sonra da çocuğundan vazgeçen, mücevherlerini, parasını uğruna harcadığı, âşık olduğu adama yapmadık fedakarlıktan kaçınmayan Mevhibe, İsviçre'den gelen "boş ol" imzalı belgeyle Şevket'ten boşandı.

Şevket daha sonra, başka bir prensesle, Hıdiv Abbas Hilmi Paşa kızı ve Kral Fuad'ın kız kardeşi Prenses Atiye ile evlenmiştir.

Mevhibe Celalettin, Şevket Bey'in 1950 yılında Paris'te öldüğünü ve İstanbul'a getirilerek Karacaahmet Mezarlığı'nda, kardeşi Tevfik Bey'in yanına gömüldüğünü söylüyor.

İşte bir yalı ve bir aşkın öyküsü. Strateji kitabımda şu yazılıdır: Stratejide aşk yoktur, buna baskın strateji deriz... Açıklaması bu kitabın konusu değil !..

Unutmadan, son olarak, Mevhibe Celalettin Nişantaşı'nda bir apartman katı kiraladı ve burada General Mustafa Kemal ile konuştu. Samsun'a hareketinden birkaç hafta önce Müşir Kazım Paşa'nın Şişli'de Karlo Apartmanındaki dairesinde Kazım Paşa'nın eşi Nazire Hanım tarafından tanıştırılmışlardı. O geceki davetlilerden Ruşen Eşref'in, "Dostluk ilerlemiş galiba" ifadesine "Evet Ruşen Bey, kendileriyle iyi dost olacağımızı anladım. Hanımefendi çok zeki", yanıtını vermiş. Davet sonrası Rauf, Ruşen Eşref ve eşi, Mustafa Kemal ve Cevat Abbas hep birlikte Mevhibe Hanım'ı evine bırakırlarken geceye kendi evinde devam etmeleri için Mevhibe Hanım onları Nişantaşı'ndaki apartmanda konuk eder.

Cemile Sultan'ın Erenköyü'ndeki köşkte yaşamdan ayrılışı

Cemile Sultan iki yalı arasında zorunluluk nedeniyle gidip geldi. Fındıklı'daki Yalıda, Kanlıca'daki Yalıda, Kandilli'de saray dedikleri ya-

lıda ve önce Göztepe'de ardından Erenköyü'ndeki köşkte geçen bir yaşam olmuş. Kocası Taif'te 1884 yılında II. Abdülhamit'in emriyle öldürüldü. Bundan sonrasını yine torun Mevhibe Celalettin'in anılarından takip edeceğiz: "*Kocasına fazlasıyla düşkün olan büyük annem Cemile Sultanın çilesi henüz bitmemiştir. Kocasının ölümünden sonra bütün sevgisini çocuklarına vermişti, fakat bir türlü avunamıyordu. Bir müddet sonra başına bir ikinci felaket geliyor. Kızı Fethiye Hanımı Sultan iki aylık gelinken vereme tutuluyor ve kısa bir zaman içerisinde ölüyor.*

İşte büyük annemin daima kederli ve mağmum bir çehre taşımasının sebepleri bunlardı...

Halam, Fethiye Hanım Sultanın ölümünden iki ay sonra ben dünyaya gelmişim. İşte ilk zamanları büyük annemin benimle meşgul olmayışının sebebi, içinde bulunduğu ruh haleti olmuştur.

Fındıklı Sarayı büyük anneme hiç yaramamıştı. Genç bir gelin olarak buraya gelen Cemile Sultan, gayet mesut ve rahat bir hayat sürerken, birdenbire büyük bir felakete uğramıştı. Çok sevdiği kocasını feci bir surette kaybettikten sonra kızı Fethiye Hanım Sultanı da ölümün kara pençesi sürükleyip götürmüştü.

Birbirini takip eden bu felaketler kâfi değilmiş gibi, şimdi de küçük kızı Fatma Sultan hastalanmış yatağa düşmüştü.

Fatma Hanım Sultan veremdi, fakat hastalık henüz ilk safhalarında olduğu için tehlikeli değildi. Bir çocuğunu bu feci hastalığa kurban veren Cemile Sultan, adamakıllı korkmuş olduğu için müthiş bir telaşa düşmüştü. Bu telaş sarayda hemen herkese sirayet etmişti. İstanbul'da ne kadar doktor varsa, aşağı yukarı hepsi, saraya taşınıyor, muayenelerin, konsültasyonların ardı arkası kesilmiyordu.

Nihayet doktorlar mutabık kaldılar. Boğazın havası hastaya yaramıyordu. Nispeten daha sıcak ve havası sert olmayan bir yere gitmek lazımdı.

Çocuğunun hayatını kurtarmaktan başka bir şey düşünmeyen büyük annem, derhal karar verdi. Fındıklı sarayından ayrılacak, Göztepe'ye gidecekti. Emirler verildi, Göztepe'de bir ev kiralandı (2023 yılında bu evin yeri neresi olabilir diye araştırdık, ama bulamadık. e.m.). *İki üç gün içinde her şey hazırlandı ve Fındıklı sarayı oraya taşındı.*"

Cemile Sultan da bir Yıldız Sarayı dönüşünde felç geçirerek, ömrünün geri gelen kısmını yatağa bağlı olarak yetmiş dört yaşında 7 Şubat 1915 tarihinde Erenköy'deki köşkte tamamlıyor.

Mevhibe Celalettin'in serüven dolu yaşamı

Samsun'a çıkış öncesi Mustafa kemal Paşa'nın ricası üzerine, İstanbul'u işgal etmiş olan İtalyan birliklerinin kumandanının verdiği baloya katılarak kendisinden istenen gözlemde bulunmuş, edindiği bilgileri Şişli'deki eve gelerek anlatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçme kararını eyleme geçirirken Mevhibe Celalettin'e de, "Bize faydanız çok olacak. Halide Edip Hanım da Anadolu'ya geçiyor, yalnız kalmazsınız" dedi.

Anadolu'ya geçmedi, bir İtalyan vapuruyla İstanbul'dan ayrıldı. Napoli, Viyana, Dresden'e geçti, burada konservatuvara öğrenci olarak yazıldı. 1922 yılına kadar Almanya'da kaldı. Millî Mücadele utkuyla sonuçlanıyordu. Almanya'dayken Kandilli'deki köşk satılmıştı. Kardeşi Münire Şişli'de bir ev satın almıştı orada kalacaktı ama bir yangında evin kül olduğunu öğrendi. Eniştesi Şişli'de Muhittin Bey apartmanında bir daire tuttu. Mustafa Kemal Paşa ile ilk karşılaştığı *Karlo* apartmanında Nazire Hanım ve Falih Rıfkı Atay'ın eşi Şefika Hanım oturmaya devam ediyordu. Cumhuriyetin ilanı ardından hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılma kararını burada öğrenecekti. Yasaya göre hanedandan torunlar ülkede kalacaktı. Erkek kardeşi Ziyaeddin de erkek olduğu için yurt dışına gitmek zorundaydı. Halası Ayşe Sultan da gitmek zorundaydı ama ağır hastaydı. Mevhibe Celalettin Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa'ya durumu iletip, halası için süre isteyecekti.

Ankara'ya vardığında ilginç bir karşılaşma anlatıyor. Anımsanacak, Yahya Kemal Kıbrıslılar Yalısından çıkmayanlardan birisiydi. Mevhibe Celalettin ile karşılaşır; *"Sokağa çıkar çıkmaz ilk tesadüf ettiğim insan o günün mebusu Yahya Kemal oldu. yanıma gelip konuşacak zannetmiştim. Halbuki görmezlikten gelerek uzaklaştı. Bu hareketine bir mana verememiştim. Anlaşılan, hanedana mensup olmamdan korkmuştu."*

O gün birileriyle görüşüyorlar, onlar da durumu Mustafa Kemal'e anlatınca, halasının İstanbul'da altı ay daha kalmasına müsaade alabilmiş.

Çalışma hayatına 1925 yılında büyük sanatçı Muhsin Ertuğrul'un kendisine kadrosunda yer vermesiyle Ferah tiyatrosunda sahneye adım atarak başladı.

Oldukça uzun zaman sahnede kaldıktan sonra Liman Şirketinde işe girdi. Santral memuru olarak çalışmaya başladı. Bir süre sonra müdürle kavga ederek ayrıldı. Kısa süre sonra 1928 yılında Osmanlı Bankası'nda santral memuru olarak işe girdi. Geçmişte kendisi bu bankanın itibarlı müşterisiyken şimdi memuruydu. Anılarından anlaşıldığı kadarıyla altı yedi yıl bankada çalışmayı başarmış. Çünkü Liman Şirketinde de burada da bir memuru tokatlamıştı. Aradan yıllar geçiyor, annesi ve erkek kardeşi Paris'te yaşamak zorunda kalırken, babaannesi tarafından büyütülen bir gün bile yüzünü göremediği otuz iki yaşındaki oğlunu da toprağa vermenin acısını yaşıyordu.

1950 yılında hayatını her şeyiyle uğruna harcadığı Şevket'in ölüm haberini bankada çalışırken almıştı. Cenazesi İstanbul'a getirilen Şevket'in tabutunun arkasından otomobilin içinde ağlayarak gidiyor. Onu Üsküdar arabalı vapuruna kadar izliyor. Vapur iskeleden ayrılınca, otomobilin şoförüne hitaben: "Haydi şoför efendi, Osmanlı Bankasına" dedi.

Hatıralarının anlatımını şöyle bitiriyor: Yaşamak için çalışmak lazım.

1919 yılından sonra Atatürk'le hiç karşılaşmadı. 1952 yılında Mevhibe Celalettin yaşamdan ayrıldı.

Bu hayatları araştırıp yazarken, hep aklıma anneannemin ve annemin sözleri gelir.

Anneannem sıkça söylerdi: Ne oldum değil ne olacağım demeli!

Çok genç yaşta üç çocukla dul kalan ve üstelik evlat acısı yaşayan Annem (1935-2018) yaşını soranlara; Yaşın kaç diye sormayın, yaşadın mı? diye sorun derdi.

Bu sözlerden kim ne ders çıkarır bilemem!...

Günümüzde: Türkiye'nin en köklü sanayi şirketlerinden Komili'nin sahibi olan Komili Ailesi, Kandilli Göksu Caddesi üzerindeki tarihi Kıbrıslı Yalısı'nın sahibi. Tarihi yalı Halis Komili'nin eşi Alev Komili'ye ait.

Kıbrıslılar yalısı Sedad hakkı Eldem tarafından tarihi Kıbrıslılar Yalısının bahçesine 1978-1980 yılları arasında inşa edilmiş olan binanın tasarımında, eskiden yerinde bulunan mevcut yapının konturları gözönünde bulundurulmuştur. Bina, birbirine bitişik olarak inşa edilmiş olan misafirhane kısmı ve ana bina olmak üzere iki kısımdan oluşur. Bu iki binanın birlikte denize bakan cepheleri oldukça uzundur. Misafir kısmı tek katlı olup, dikdörtgen olarak tasarlanmış bir

binadır. Binada misafir oturma odası, yatak odası, banyo, hizmetli odası ve tuvalet bulunur. Bu kısmın dış cephesi açık gri renkli sıvalı olup, çatısı kiremit kaplıdır. Dikdörtgen formlu beyaz söveli pencereleri bulunur.

İki katlı bina ise merkezi sofalı olup, bu kısımda sofa mermer kaplanmıştır. Bu sofanın iki yanında oturma ve yemek kısımları olup bu kısımlar sofanın zemin katından bir basamak yükseltilmiş olup ahşap kaplanmıştır. Esas giriş kısmında ise tuvalet, vestiyer ve oturma odasına bağlı bir stüdyo bulunur. Üst katta ise oturma odası, yatak odası, çamaşır ve ütü odası ile banyolar bulunur. Bu katta oturma odası ve yatak odaları zemin kata köşk tipi çıkmalar yaparlar. Üstte ise geniş bir saçak ve kiremit kaplıdır. Ama bina ahşap kaplı olup aşı boyası ile boyanmıştır. Binanın genelinde kullanılan modülasyon bahçede terasa ve evin içinde tavanlara yansıtılmıştır.

18'inci yüzyılda inşa edilen yalı, 64 metrelik cephesiyle boğaza en geniş cephesi olan yalı unvanına sahip. Tarihi yalı, sofalarından başka, alt katta 15, üst katla 6 olmak üzere toplam 21 odalı. Şu an birkaç hissedara ait olan yalının üçte birinde Alev-Halis Komili çifti, kalan diğer üçte birlik bölümlerde ise Ömer Üründül ve Dirvana Aileleri oturuyor.

Kaynak: https://www.emlaktasondakika.com/sektorden-haberler/iste-onlarin-tercihleri-15191.html

SULTAN YALILARI

Kuruçeşme

BEYHAN SULTAN - HATİCE SULTAN - SENİHA SULTAN VE NAİME SULTAN YALISI

Kuruçeşme sultan yalılarından birisidir. 1909 yılındaki yangına kadar ayaktaydı. Konumuz açısından önemi, Abdülmecit'in kızlarından **Seniha Sultan** [d. 7 Aralık 1851-ö. 14 Şubat 1912] ve kocası Mahmut Celalettin Paşa'nın bu yalıda yaşamış oluşu ama daha önemlisi Paşa'nın iki oğluyla birlikte II. Abdülhamit'in saltanatı döneminde Avrupa'ya kaçmasıdır. Asıl çarpıcı olan, Osmanlı'da İngiliz liberalizminin önemli temsilcisi Prens Sabahattin'in de babasıyla birlikte gitmiş oluşudur.

Seniha Sultan yalısını anlatmaya III. Selim'in kız kardeşi **Hatice Sultan** yalısından başlamak gerekiyor. Mimar Melling'in tasarımları ve Hatice Sultan'la ilişkisinin tartışılan boyutu, derinliği de ilgimizi çekmeye devam ediyor. Yalıların içine girmeden önce **Beyhan Sultan** [ö.1824] ve **Şah Sultan** da anlatılma ki söz yerine düşsün. [Ama] **Naime Sultan Yalısı** ve orada yaşanan yasak aşk öyküsünü de kayda geçirmezsek olmaz.

On dokuzuncu yüzyıl Kuruçeşme Yalıları

Anlaşılan o ki, Kuruçeşme Padişahların gözde semtlerinden birisi olmuş, bu nedenle de *sultan sahilsaraylarını* burada inşa ettirmişler. H. Şehsuvaroğlu (Cumhuriyet, 23 Nisan 1950) XIX. yüzyılda Kuruçeşme'yi anlatırken şöyle başlamış: Eski Kuruçeşme, Boğaziçi'nin mamur ve güzel semtlerinden biriydi. Bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren Kuruçeşme'deki saraylar, birçok yalılar inşa olunmuştu.

İlk kez 1525 yılında başlayan Osmanlı ile Fransa ilişkileri, XVIII. yüzyılda Sadrazam Damat İbrahim Paşa Dönemi'nde (1718-1730) güçlenmiştir. Özellikle Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi başkanlığında bir heyetin Fransa'ya gönderilmesiyle, dönemin Fransa'sının sosyo-kültürel yapısı Osmanlı'ya taşınmaya başlamıştır. Birçok alanda ortaya çıkan Fransız etkisi kendisini Osmanlı mimarisi üzerinde de göstermiştir. Osmanlı saray bahçeleri Fransız saraylarının bahçe düzenlemesinden etkilenerek şekillenmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılda birçok Fransız mimar ve sanatkâr Osmanlı Sarayı'na gelerek hizmet etmiştir. Örneğin Antoine Ignace Melling gibi birçok sanatçı Boğazı donatan yalıları ve sarayları dönemin Neoklasik ve Rokoko gibi üsluplarıyla düzenlemiştir. XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Fransız mimarların etkisiyle Paris mimarisi örnek alınarak yeni bir kimlik kazanan İstanbul'un doğulu çehresi değişerek eklektik bir görünüm kazanmıştır. XVIII. yüzyılda başlayan kültürel etkileşim XIX. yüzyılda da artarak devam etmiştir. XIX. yüzyıl boyunca Fransız mimarlar Barok, Rokoko, Neoklasik, Neorönesans, Art Nouveau gibi üslupları Osmanlı'daki sanat üslupları ile sentezleyerek bu üslupların Osmanlı kimliği kazanmasını sağlamışlardır.

XVIII. yüzyıl sonunda Beşiktaş'tan itibaren sahil boyunca hanedana ve hanedanın kadınlarına ait saraylar sıralanmaktaydı. Bir kısmı Mimar Melling tarafından onarılan yapılar, Beşiktaş Sarayı, Beyhan Sultan'a ait olan Çırağan Sarayı, Ortaköy'de Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan Sarayı ve Defterdar Burnu'nda Hatice Sultan'a ait saraylardı.

XIX. yüzyıl başlarında Defterdar Burnundan Ortaköy'e doğru ilk bina III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultanın Neşet-abad sahilsarayıydı.

Ortaköy'ün antik çağlardaki adı "Arkheion"muş. İsminin "Klidion" diye geçtiği Bizans döneminde, bir balıkçı köyü olan semte birçok manastır yaptırılmış. Türklerin Ortaköy'e yerleşmesi ise Kanuni Sultan Süleyman dönemine (1520-1566) rastlıyor. Evliya Çelebi anılarında XVII. yüzyılda yanyana yaşayan Yahudi, Rum ve Müslüman topluluklardan söz ediyor. Ünlü seyyahın söylediğine göre Ortaköy, meyhaneleriyle o dönemlerde eğlencenin merkeziymiş.

"Padişahların Kadınları ve Kızlarını" anlatırken Çağatay Uluçay bizi Sultan III. Mustafa (1717-1774) ile tanıştıracak, çünkü bu padişahın 1805 yılında ölecek olan baş kadını *Mihrişah Sultan* 1761

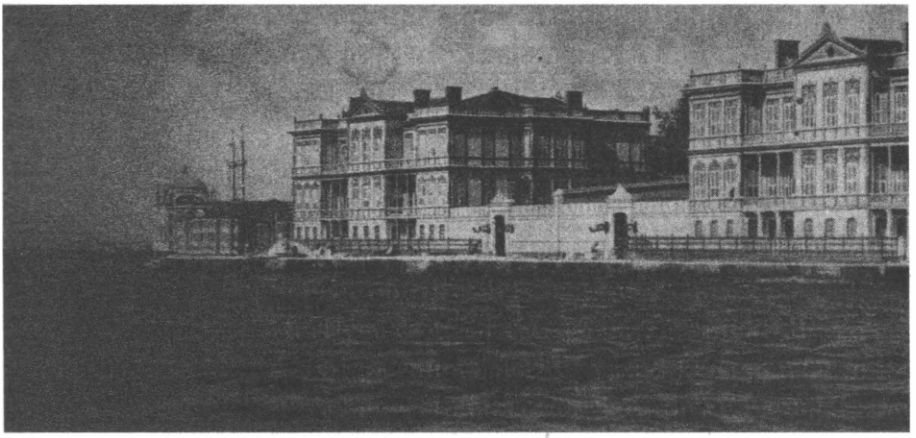

Kaynak: Gürol Sözen, *Bin Çeşit İstanbul ve Boğaziçi Yalıları*

yılında *Şah Sultanı*, 1762 yılında da *III. Selim*'i doğurdu. 1789 yılında I. Abdülhamit'ten sonra III. Selim tahta oturunca Valide Sultan oldu.

III. Mustafa'nın kadınlarından *Adilşah Kadın* (ölümü 1804) 1765 yılında *Beyhan Sultan'ı*, 1768 yılında da *Hatice Sultan'ı* doğurdu.

Deniz tarihimiz açısından talihsiz olaylardan birisi bu dönemde yaşandı; yıl 1770, Çeşme'de Osmanlı Donanması Ruslar tarafından yakıldı.

Şah Sultan'ın hayatı ilginç; III. Selim'in ablasıdır. Şah Sultan üç yaşına gelince vezir-i azam Bahir Köse Mustafa Paşa'ya nişanlandı. Fakat bir yıl sonra Bahir Mustafa Paşa görevden alındı ve idam edildi. Yedi yaşında iken Nişancı Mehmet Paşa'ya nişanlandı. Mehmet Paşa aynı yıl sadrazam oldu. bir yıl sonra o da sadrazamlıktan atıldı ve öldürüldü. Böylece Şah Sultan çocuk yaşında ikinci kez dul kaldı. Bu acıklı yaşam öyküsünden olsa gerek uzunca bir süre evlenmek istemedi. 1778 yılında amcası I. Abdülhamit tarafından Nişancı Seyyit Mustafa Paşa'ya nişan ve nikahı yapıldı. *Divanyolu'ndaki Sarayı'na* götürüldü. Bu evlilikten 1780 yılında *Şerife Havva Hanım Sultan* doğdu ise de aynı yıl öldü. Şah Sultan bundan sonra çocuk doğurmamıştır. Kendisine verilen ilaçlardan hastalıklı olduğu anlaşılmaktadır. Hıfzı Topuz "Hatice Sultan"ı ve dönemi tarihini anlattığı romanda anlatmakta ki; Kardeşi III. Selim Padişah olunca da Şah Sultan rahat bir yaşam sürdü. Ne var ki, çok mutlu olduğu da pek söylenemezdi, hastalandı, kendisine birtakım ilaçlar verdiler. Meğer ilaçlar zehirliymiş, Şah Sultan 42 yaşında öldü.

Beyhan Sultan Yalıları

Şah Sultan'ın öyküsünden ***Beyhan Sultan***'a geçiş yapalım ki, III. Selim ile ne ilgileri var, nerede saray nerede yalı yapıldı öğrenelim.

Beyhan Sultan konusunda yazılmış bir doktora tezi (Haz. Burçak Ersöz) aradığımız tüm ayrıntıyı karşımıza koyuyor. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Boğaz sahilindeki bu saray ve köşk yapılanmaları artmıştı. Beyhan Sultan Sahilsarayları da Boğaziçi'ndeki bu yapılanmaların birer örneğiydi ve Sultan'ın yaşadığı tüm saraylar deniz kenarında konumlanmıştı. Beyhan Sultan'ın Eyüp, Beşiktaş ve Arnavutköy'deki sarayları, kız kardeşi Hatice Sultan'ın Zeyrek, Eyüp ve Arnavutköy'de, I. Abdülhamit'in kızı Esma Sultan'ın Boğaziçi'nde yaptırdığı yalılar ve sahil saraylar dönemin güzel örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adilşah Kadın'dan 15 Aralık 1765 tarihinde III. Mustafa'nın kızı olarak doğdu. Adilşah Korsika asıllıymış, köle olarak saraya getiriliyor, ilk kızı Beyhan'ı doğurduktan sonra Adilşah adını alıyor. Beyhan Sultan (ö. 1824) 19 yaşına geldiği halde evlenememişti. Bunun üzerine Adilşah Kadın Sultan I. Abdülhamit'e baskı yaparak kızlarının evlendirilmesini istedi. Adilşah, kızların evliliklerini görüştüğünde Hatice Sultan 14-15 yaşlarında idi. Padişahın sadrazama Beyhan Sultan'a uygun bir damat bulunması emriyle yazdığı tezkereden öğreniyoruz ki, Beyhan zaman zaman baygınlık nöbetleri geçiriyormuş

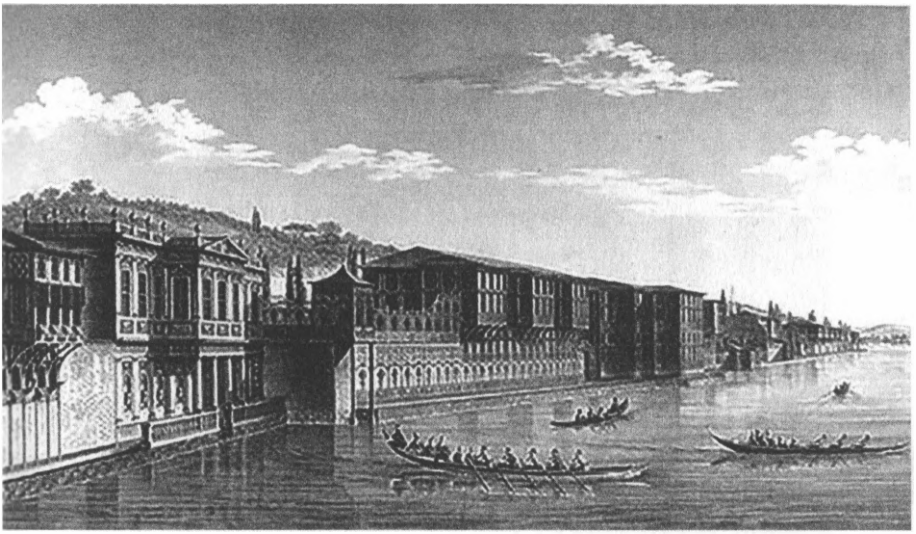

Melling gravürü: Hatice Sultan'ın Defterdar Burnu'ndaki Sahilsarayı

[belki de sara nöbetleridir]. Halep Valisi, eski Silahdar Çelik/Perişan Mustafa Paşa'yla, Beyhan Sultan'ının evlenmesine karar verilir. 1784 yılında evlendiklerinde Beyhan Sultan Mustafa Paşa'dan on sekiz yaş küçüktü. Yaşamalarına tahsis edilen Çiftesaraylar'daki sahilsarayda evlilik törenleri yapıldı. Kocası bir süre sonra Halep'e döndü. Amcası I. Abdülhamit ve kardeşi III. Selim Beyhan Sultan'a mülkler, çeşitli servet bağışladı. Beyhan Sultan çok zengindi.

Her ne kadar anlatmaya çalıştığım Boğaziçi yalıları ise de, Eyüp'te Haliç kenarında başta Sultan yalıları olmak üzere sıraya dizilmiş yalıların tarihe bıraktıkları gölgelerini de dikkatle izlemezsek kayıtları Bostancıbaşı defterlerinde kalmış olacak.

"Eyüp Tarihi" üzerine araştırma yapan Mehmet Nermi Haskan Bahariye sahilindeki yalılardan başlamak üzere şöyle bir sıralama yapmış [s. 64-66], Sultan III. Selim devrine ait bir Bostancıbaşı Defteri'ne göre Bahariye Yalıları:

Bostan İskelesi ismini, Papaz Oğlu Mustafa Paşa'ya ait bir bostandan almıştır. Buraya sonradan Mihrişah Valide Sultan Türbesi, imareti ve sebili yapılmış fakat, ismi sabit kalmıştır. Mustafa Paşa 1622 yılında ölüyor. Beyhan Sultan yalısı, Hatice Sultan Yalısı, Esma Sultan Yalısı, Yalı Hamamı, Hançerli Sultan Yalısı, Şah sultan Tekkesi Camii, İbrahim Han-Zade Halil Bey Yalısı, Üçler İmamının Yalısı [Üçler

Camii Sultanahmet Meydanındaydı], Mütevelliye Kadın Yalısı, Eski Eyüp Mollası Ali Efendi Yalısı [Çallı Ali Efendi müderris iken Eyüp Mollası oldu, 1784'te öldü], Matlabcı [Şeyhülislam Dairesinde sıraları gelen mazul (görevden alınmış) kadılara memuriyet teklif eden memur] Hacı Osman Efendi Yalısı, Bahriye Kasrı Hümayunu.

Sultan II. Mahmut devrine ait bir Bostancıbaşı Defteri'ne göre Bahariye Yalıları:

Bostan İskelesi, Yanında serapa kahvehaneler, Hibetullah Sultan Yalısı [Miri olan bu yalı, Beyhan Sultan Yalısı yerine zikredildiğine göre, Sultan'ın vefatından sonra Hibetullah Sultan'a tahsis edildiği anlaşılmaktadır.], Hatice Sultan Yalısı, Çukur Yalı denmekle ünlü olan yalı. İçinde Hanımsultan oturmaktadır. Hançerli Yalısı, Şah Sultan tekkesi, İbrahim Han-Zade Halil bey Yalısı [Hacı Halil Bey, (Sokolovic) Sokollu Mehmet Paşa sülalesinden olup 1814 yılında ölmüştür. Hacı Abdullah Bey'in oğlu ve Muhsinzade Mustafa Efendi'nin damadı idi.], Hasırcı Hacı Mehmet'in Yalısı, Kağıtçıbaşı Yalısı, nakkaş Mehmet'in Yalısı, Debbağ Be kir Ağa'nın yalısı, Taşçı Hüseyin Ağa'nın yalısı, Elvansaray (Ayvansaray) hamamcısının yalısı, Muhzırbaşı Hacı Bekir Ağa eşinin yalısı, Bahriye Kasrı Hümayunu.

1880-90 tarihlerinde Bahariye sahilinde yedi yalı görülürken, Hatice ve Beyhan Sultan yalılarının kayıtlarda olmayışı, Mihrişah Sultan İmareti ve türbesi müstahdemlerine ait beş meşruta kargir bina, Esma Sultan yalısının ise halen varlığı dikkatimizi çekmekte; Hatice

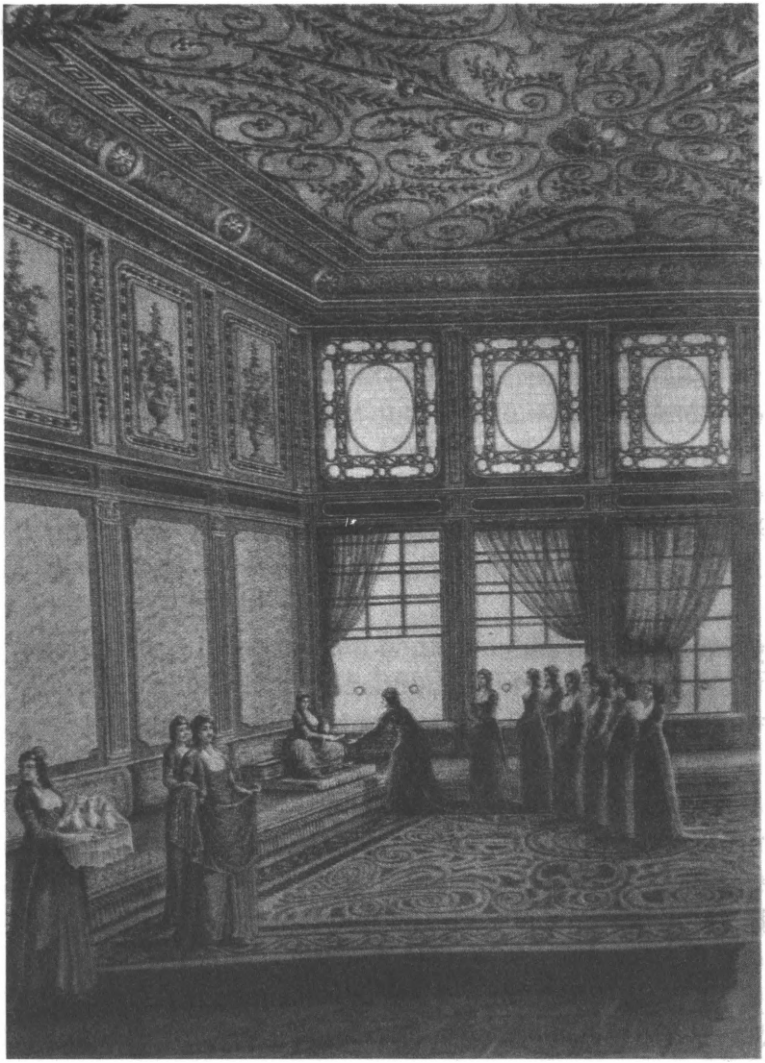

Kaynak: Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul*, s.33

[ö.1870] ve Beyhan sultan sahilsaraylarının yerine 1827 yılında İplikhane Kışlası ve fabrikası yapılmıştır.

Julia Pardoe'nin "Sultanlar Şehri İstanbul" ve "Boğaziçi'nin Güzellikleri" kitabında Eyüp semtine ait gözlemlerini anlatırken Esma Sultan yalısını da anlatıyor:

"Esma Sultan'ın geceyi geçirmek üzere bizi davet ettiği Eyüp'teki sahilsarayına kayıkla dönmeye karar verdik. Fakat oraya vardığımız-

da Sultan Efendi'nin ve ileri gelen kadınların Padişah tarafından alıkonmuş olduklarını ve ertesi gün gerei geleceklerini öğrendik. Eyüp'te, denizin tam kıyısında, bahtsız Sultan Selim [sözünü ettiği sultan III. Selim'dir, e.m.] *tarafından yaptırılan ve Kağıthane Deresi'nin sakince ilerleyip denize döküldüğü sevimli vadiciğe bakan bir yazlık saray bulunuyor. Saray şimdiki padişahın* [sözü edilen padişah II. Mahmut, e.m.] *ablası Esma Sultan'a ait.*

Sarayın tamamında ağır olmalarına karşın Doğu'ya özgü son derece zengin süslemeler görülüyor. Talihsiz hükümdarın bir zamanlar kabul salonu olan oda baştan aşağı yaldız kaplı; duvarlar boyunca açılmış nefler bulunuyor ve üzerlerinde tıpkı bizim eski katedrallerimizde yer alan mezarları andıran damla taştan yapılma çerçeve biçiminde oymalı çıkıntılar yer alıyor. Bu incelikli süslemelerin mekâna kattığı ağırlık gümüşi yıldızlarla bezeli gök mavisi bir tavanla hafifletilmiş.

Binanın sarmal ve çıkıntılı dış cephesinde bir Şark havası hissediliyor..."

Beyhan Sultan'ın kullanımında olan saraylar içerisinde en başta, Eyüp Defterdar iskelesinde konumlanmış olan Eyüp Sâhilsarayı gelir. Eyüp'te Beyhan Sultan Sarayı yanında hanedanın diğer kızları, Hatice, Hibetullah ve Esma Sultanlara ait sarayların da olduğu bilinmektedir. Beyhan Sultan, daha sonraları başka saraylar inşa ettirmiş olsa da, ömrünün sonuna kadar bu sarayını kullanmıştır (B. Ersöz, s.177). (Esma Sultan'a ait olan) Eyüp Sahilsarayı 1806 yılında Agop Kalfa tarafından yenilenmiş. Bu sahilsarayın arsasına 1835 yılında Feshane Fabrikası yapılmıştır.

Beyhan Sultan'ın Çiftesaraylar'da bir sarayı ile Akıntıburnu ve Arnavutköyü'nde birer sahilsarayı vardı. Beşiktaş civarında, Eski *Çırağan Sarayı* yerinde yaptırdığı sahilsarayın inşasına 1791 yılında başlandı, 1795 yılında sona erdi. İnşaatı Yorgi Kalfa yaptı. Bu saray 1824 yılında tamir edildi.

Beyhan Sultan yapıların her ayrıntısıyla yakından ilgilenmiş. Eldeki kayıtlara bakılırsa odaların düzenleme, döşeme ve süslemeleri ile Beyhan Sultan bizzat ilgileniyordu. Aldığı kararları tekrar tekrar kendisine soruluyor, değişiklikler onayı alınarak yapılıyordu. Örneğin; 1822 senesinde kethüdasının yazdığı tezkireye göre; Beyhan Sultan'ın isteğiyle Eyüp Sarayı'nda sözü geçen oda pembe, üzerindeki nakışları ise siyah boyanacaktı. Kethüda boyaya başlanmadan bir

gün evvel sultana isteğini hatırlatarak bir kez daha son kararını soruyordu. Sarayın tamirat kayıtlarına göre de sarayda Beyhan Sultan'a ait hamam kısmının tepesinde beyaz cam, duvarlarında ise yeşil ve siyah renk boyalar kullanılmıştı. (B. Ersöz, s.179)

Rûznâmede önceleri yer alan "Beyhan Sultan Sahilsarâyı olan Çırağan" ifadesi yerine artık sadece "Sahilsarây-ı Çırağan" ifadesi kullanılmaktaydı. Beyhan Sultan sarayı muhtemelen 4-5 yıl kadar kullanmış, sonrasında ise padişaha geçmişti. Sarayın padişaha geçmesi nedeniyle Beyhan Sultan için Boğaziçi sahilinde yeni bir saray yapılma girişimleri başlatılmıştı. Cevdet Paşa Tarihi de 14 Ekim 1802 günü padişahın Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı'ya dönüşünü anlattığı sırada Çırağan Yalısı'nın Beyhan Sultan'a ait iken bedel karşılığında Sultan III. Selim'e bırakıldığı bilgisini verir. Vâsıf Tarihi'nde de, Çırağan Sarayı'nın malum bir bedelle Beyhan Sultan tarafından padişaha bırakıldığı ve özellikle yaz aylarında kullanıldığı ifade edilmiştir. [B. Ersöz, s.186]

Beyhan Sultan'ın Bebek Sarayı'nın mahallinde öncesinde Hasan Kalfa'ya ait bir arazi vardı ve 1802 yılına gelindiğinde saray inşası için gerekli setlerin oluşturulmasına başlanmıştı. 1802-1803 yıllarında İstanbul'a gelen Alman Ulrich Jasper Seetzen, Akıntıburnu Sarayı'nı Türk mimarisine uygun bir biçimde, içerisinin aydınlık olmasına ve hava girmesine imkân verecek şekilde çok fazla cumba içeren, pencereli, renkli süslü, bahçesi teraslarla süslenmiş, büyük ve zarif bir bina olarak tarif etmekte ve yapının imarının tamamlanmadığını ifade etmekteydi. Cahit Kayra da, "Bebek Mekânlar ve Zamanlar" eserinde; Beyhan Sultan'a ait Akıntıburnu Sarayı'nın arsasında öncesinde başka bir saray olduğunu, yeni sarayın inşasının 1804 yılında Mimar Todori Kalfa tarafından tamamlandığını, kesin olmasa da iç süslemelerinin Melling tarafından yapılmış olabileceğini söyler. Buna ilaveten kâgir olup, Batı stilinde inşa edilen yapının tam 100 odadan oluştuğu bilgisini verir. Saray'ın bahçesinde bir de eşi Mustafa Paşa için bir yalı yaptırıldığını ve sarayın 1960'lı yıllara kadar Bebek sahilinin değişmeyen yapılarından biri olduğunu da eklemiştir. Uluçay'a göre de çağlayan ve havuzlu güzel bir bahçe içine konumlanan sarayın inşası 1804 yılında tamamlanmıştı. [B. Ersöz, s.191]

1804 yılında inşası sona eren Akıntıburnu veya Arnavutköyü sahilsarayı daha muhteşem yapılmıştır. Sahilsaray çok güzel bir bahçe,

çağlayan, selsebil havuzlarla donatılmış, havuzun, kasrın ve avlunun içi mermerlerle süslenmiştir. Beyhan Sultan iki sahilsaray ve iki çeşmesini kardeşi III. Selim zamanında yaptırmıştır.

Bu sahilsarayı gören yabancı bir göz tanığımız var, adı James Dallaway.

"Sahilsaray hakkında daha ayrıntılı bilgiler, İngiliz elçiliğindeki hekim ve papazlık görevi dolayısıyla Beyhan Sultan'ın sarayını ziyaret etme ayrıcalığı tanınan Dallaway'ın gözlemlerini anlattığı kitabında mevcuttur. Fakat onun tanıklığı yalnızca sarayın görünüşü hakkında değil, Beyhan Sultan'ın Şeyh Galip'e duyduğu sevgi ve saygının kanıtı sayılabilecek bir ayrıntıyı da barındırmaktadır. Dışarıdan gördükleri sarayı abartılı benzetmelerle tasvir eden Osmanlı şairlerine nazaran Dallaway'ın anlatımı daha gerçekçidir. Denize taşan sahilsarayın cephesi 300 feetten (91,4 metre) fazladır. Cephesi şatafatlı renklerle ve yaldızlarla aşırı süslenmiş olan sarayın ilk katındaki 180 feet (54,8 metre) uzunluğundaki salon, büyüklüğüne göre gösterişsizdir. Odalar ise yaldızlarla abartılı biçimde süslenmiştir. Süsleri ve duvarlardaki perspektif uygulamalarını başarısız bulan yazar, bunun resim yasağından kaynaklanmış olabileceğini düşünür. Fakat tavanlardaki ahşap süslemeler görkemlidir. Yabancı bir elçiliğe mensup olmanın sağladığı ayrıcalıktan yararlanarak sarayın hamam kısmını da gezme şansı elde eden yazar; mermer, kurna ve oymalarda etkileyici bir güzellik görmediğini ifade eder. Dallaway'ın gözlemlerini edebiyat tarihi açısından önemli kılan bir ayrıntı ise sarayın denize uzanan ve zeminindeki ızgara kaldırılınca kadınların eğlenmek için balık tutabileceği odada ortaya çıkmaktadır. Duvarların altın yaldızlı yazılarla Kur'an ayetleri ve bir şiirle süslenmiş olduğunu anlatan yazar, şiirin sonunda şairin isminin ve şiirin yazıldığı tarihin kayıtlı olduğunu ifade eder. Yazar için önemsiz bir ayrıntı sayılan şairin ismi hakkında suskun kalmasına ve dışarıdan bir gözlemci olarak şiirde kayıtlı olan tarihin Türk şiirindeki tarih düşürme geleneğinden kaynaklandığını bilmiyor olmasına rağmen çevirisini verdiği ilk mısra, bu şiirin Şeyh Galip'e ait olabileceğini düşünmemize imkân vermektedir. Dallaway, şairin söz konusu şiire yüksek bir coşkuyla başladığını anlatırken ilk mısraın İngilizce çevirisini vermektedir: O God! O God! What delightful place is this? Yazarın tanıklığı Galip'in saray hakkında yazdığı şiirlerden birinin ilk mısraı ile örtüşmektedir." [Recep Demir, "Şeyh

Galip ve Diğer III. Selim Devri Şairlerinin Beyhan Sultan ve Hatice Sultan İçin Yazdığı Şiirler", s.1548]

Sarayın bitişiğinde yer alan Beyhan Sultan'ın kocasına ait köşk ise çok mütevazıdır ve denizden görülmez. Genellikle görevi gereği İstanbul dışında bulunan Mustafa Paşa'nın dairesinin, eşinin sarayından daha gösterişsiz bir konum ve yapıda olması, paşanın iktidar karşısındaki konumunun bir göstergesi sayılmaktadır. Dairenin konumu gibi başka bazı ayrıntılar da hanedan mensubu olan karısı karşısında itaati telkin etmektedir. İstanbul'a 1810'da gelmiş olan İngiliz mimar Cockerell ise yalnızca "padişahın kız kardeşi" olarak tanımladığı bir hanım sultan sarayını bahçıvana rüşvet vermek suretiyle gezme fırsatı bulmuş, damat paşanın sarayının ayrı olduğunu belirtmiştir. Cockerell'in tanıklığına göre eşlerin buluşması, hanım sultanın talebine bağlıydı: "Eğer Sultan'ın canı paşayı görmek isterse ona kenarları katlanmış ve mühürlenmiş, böylelikle bir çanta görevi gören mendilin içinde not gönderirdi. Bazen davet bir ipucu ile iletilir: Konutun kapısını açması için bir köle gönderilir ki paşa bunu gayet iyi anlardı." [Recep Demir, s. 1551]

Hıfzı Topuz, ünlü şair Şeyh Galip'in Beyhan Sultan'a sırılsıklam âşık olduğunu, Hatice Sultan'ın da Şeyh Galip'e sırılsıklam âşık olduğunu yazarak bizi meraka sürüklemekte; "Gerçekte Şeyh Galip, Beyhan Sultan'a aşıktı. Beyhan o tarihlerde yirmi yedi yaşında çok güzel bir kadındı. Şeyh ona üç kaside yazmıştı. Bu kasideler Arapça ve Farsça sözcüklerle yüklü ağdalı bir Osmanlıcayla yazıldığı için zor anlaşılıyordu. Neler yoktu bu kasidelerde?.. Şeyh Galip vereme yakalandı ve 3 Ocak 1799 tarihinde 41 yaşında öldü. Ölümü konusunda çeşitli söylentiler çıkartıldı. Belki de en önemlisi Beyhan Sultan'ı umutsuz aşkla sevmesiydi. Bu yüzden kahroldu dendi." (H. Topuz, Hatice Sultan, s.74-75)

Bir akademik makalede ise bu durum farklı şekilde yazılı: "Beyhan Sultan'ın dönem şairlerinden en fazla Şeyh Galip'e iltifat ettiği, hatta onu maddi olarak desteklediği bilinmektedir. Hanım sultanın şairin divanını tezhip ettirerek kendisine hediye ettiği, bir kasidesi dolayısıyla 10 bin altın caize verdiği rivayet edilmektedir. Şeyh Galip, Beyhan Sultan için 1 terci-i bend, 4 kaside, 6 tarih, 1 şarkı ve 1 beyit söyleyerek hanım sultanın destek ve ilgisini karşılıksız bırakmamıştır. Bu şiirlerden sekiz adedi hanım sultanın sahilsarayı vesilesi ile yazılmıştır." [Recep Demir, s.1547]

Hatice Sultan ile Ressam Melling

III. Mustafa'nın, Adilşah Kadın'dan 1768 yılında doğan kızıdır. Adilşah Kadının I. Abdülhamit'e giderek ağlayıp sızlaması üzerine derhal Beyhan Sultan evlendirilmiş ancak Hatice Sultan'ın düğünü iki yıl sonra yapılmıştır. I. Abdülhamit, Hatice Sultan için Hotin muhafızı Es-seyid Ahmet Paşa'yı uygun gördü. Derhal Paşaya mektup yazıldı ve İstanbul'a gelmesi emredildi. Bunun üzerinde düğünleri 9 Kasım 1786 tarihinde yapıldı. Hatice Sultan'ın evlendiği Hotin muhafızı Es-seyid Ahmed Paşa orta yaşlıydı ve ilk evliliğinden yetişkin çocukları bulunmaktaydı. I. Abdülhamit'in Hatice Sultan'ın gelin alayını seyretmek için Sultan Ahmet Camii birinci imamı Elhac Ahmet Efendi'nin konağına gittiği, konak sahibinin, oğlu için padişahtan görev talep ettiği söylenir.

1789 yılında padişah olan III. Selim Hatice Sultan'a o kadar büyük samimiyet ve güvenle bağlıydı ki, Osmanoğulları geleneğine göre, sultanlar harem dairesinden dışarı çıkmazlarken, Hatice'ye özgürlük bahşetmişti. Hatice Sultan İstanbul'da istediği gibi gezebiliyordu. Avrupa mimari tarzını ve süsleme sanatını seven Hatice Sultan Büyükdere'de Danimarka Maslahatgüzarı Baron de Hübsch'ün (Hubes) eviyle, bahçesini beğenmiş kendi sarayı ile, parklarını bu usulde tanzim etmeyi istemişti. [Çağatay Uluçay, 1809 yılında Hatice Sultan Arnavutköyü'nde büyük bir arsa aldı, bu arsa üzerine Hatice Sultan sarayını yaptırdı; diye yazmış. Fakat başka kaynaklar burasının Kuruçeşme olduğunu yazmışlardır. İki semtin sınırı o gün ile bugün arasında aynı olmayabilir.]

İki kız kardeşin anneleri Korsikalı olduğundan İtalyancayı öğrenmişler, Hıfzı Topuz'un yazdığına göre, hatta Adilşah Kadın kızlarına Latin harflerini okumasını da öğretti.

1763 doğumlu Antoine Ignace Melling henüz 21 yaşındayken Rus Büyükelçisi Bulgakov'un himayesinde İstanbul'a gelir. İstanbul'da Pera bölgesindeki Rus elçiliği kışlık sarayı ve Büyükdere'deki yazlık sarayının bahçe ve iç dekorasyonlarını gerçekleştirdi. Çok kısa sürede Fransız ve İsveç delegasyonuyla da tanışarak Pera bölgesinin popüler simalarından biri haline geldi. Elçilerin çocuklarına ve yakınlarına resim dersleri verdi. İstanbul'da 18 yıl yaşadı [Paris'te 1831 yılında öldü].

Padişah kız kardeşine cömert davranmıştı. Hatice Sultan'a önce Ayvansaray'da bir köşk verdi, sonra da Ortaköy'de, Defterdarburnu'nda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dan kalma bir sahilsaray hediye etti. Bu saraylar içinde, bugün Boğaz'ın en gözde tarihi mekânlarından olan ve öncesinde padişahların sıklıkla binişe gittiği Çırağan Sarayı bulunuyordu. Boğazın önemli bahçelerinden olan saray arsasına XVII. yüzyılda Sultan IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan için, XVIII. yüzyıl başlarında ise Sultan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile eşi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa için bir yalı yaptırılmıştı. Burası uzun zaman bakımsız kalmıştı, onarılması gerekiyordu. Hatice Sultan Korsikalı annesinden etkilenmiş olduğu için Batı biçimi mimarlık ve dekorasyonla ilgileniyordu. Ağabeyinin hediye ettiği sahilsarayını da o tarzda onarmak istiyor ve bunun için modeller araştırıyordu. O dönemlerde Boğaz'ın Rumelihisarı'na kadar olan bölümünde Müslümanlar oturuyordu, Tarabya ve Büyükdere bölümünde ise yabancılar. Elçilikler de daha sonraları yazları oralara yerleşmeye başladılar. Yabancıların en sevdikleri yer Büyükdere idi. Rumlar oraya Kalos Agroz (Güzel Toprak) adını vermişlerdi. Büyükdere çayırı da Boğaz'ın en şenlikli yerlerinden biriydi. Yabancıların yalı edinmelerine izin verildikten sonra Büyükdere birdenbire çok şenlendi. Kıyıdaki evlerin en güzeli de Baron Hübsch'ün köşküydü. (Hıfzı Topuz, Hatice Sultan, s.11)

Baron Frederic Hübsch o tarihlerde Danimarka elçisiydi ama İstanbul'da doğmuştu yani İstanbulluydu. Zengin bir tüccarın oğluydu. Avusturya İmparatoru II. Joseph Osmanlı devletiyle ilişkilerine önem verdiği için dost kazanmak amacıyla Danimarka elçisini baron yapmıştı. Bu garip bir baronluktu, çünkü baronun bir arazisi, malikanesi olması gerekiyordu. Frederic Hübsch'ün ise böyle bir yeri olmadığı için kendisine 'Büyükdere Baronu' karşılığı 'Baron Von Grosstal' unvanı verilmişti.

Baron Hübsch Büyükdere'de kıyıdan köyün içine ve kiliseye kadar uzanan yerde büyük bir arazi edinmiş ve oraya çok görkemli bir yalı yaptırmıştı. Hatice Sultan bir gün beş çifte kayığıyla Büyükdere kıyılarını dolaşırken Baron'un yalısını gördü. Ertesi gün Başağa'yı yani Sahilsaray'ın muhafızını Baron'u ziyarete göndererek yalıyı ve bahçesini görmek istediğini bildirdi. Nezaketle kabul edildi ertesi gün Hatice Sultan'ın beş çifte kayığı, cariyeleriyle ve haremağalarıyla yalının

iskelesine yanaştı. Baron kendisini büyük saygıyla karşıladı. Hatice Sultan özellikle bahçeye hayran kaldı.

Danimarka Maslahatgüzarının tavsiye ettiği mimar ve ressam Melling, o sırada İstanbul'da bulunduğundan hemen saraya alındı. Yanına tercümanlık edecek ve gerektiğinde saray teşrifat usullerini öğretecek birisi verildi. Ancak, cahil ve mutaassıp saray halkı, aralarına bir Hıristiyan'ın karışmasını hoş görmediler. Kendisine cephe alarak güçlükler çıkardılar. Melling bu yüzden kısa bir zaman sonra sarayı terk etmek zorunda kaldı. Hatice Sultan bunu haber alınca çok kızdı. Yaptığı tahkikat sonunda bu duruma sebep olduğu anlaşılan saray ağalarını cezalandırdı ve Melling görevinin başına döndü. Saray halkı uyarılmış olduklarından bu kez kendisine saygı göstermeye başladılar. Hatice Sultan Sarayı Ortaköy'de Defterdarburnu mevkiindeydi. Burası 1725 yılında Lâle Devri Sadrıâzamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yapılmış ve Neşatâbâd adı verilmişti. Melling, bunu iyice inceledikten sonra düşündüğü değişiklikleri balmumundan bir maket halinde Hatice Sultan'a takdim etti. Ayrıca bahçe için de bir plan yaptı. Sultan bunları beğendiği için inşaat hemen başladı. Böylece Melling sarayı tamamen yıkmayacak, bazı eklemeler ve değişiklikler yapacak, taksimatı ve iç süslemeleri yeniden düzenleyecek, göze hoş görünmeyen parlak yaldızlı ve renkli boyaları kaldıracak, binaya sade ve asil bir stil verecekti. Bütün bunlar yapılırken Melling her gün biraz daha göze girmekteydi.

1791 yılında başlayan inşaat bir yıl devam etmiş ve bu süre içinde Hatice Sultan yaz mevsimini geçirmek üzere Bebek'te Şeyhülislam Yalısında konuk olmuştu. Mimar Melling, saray üzerinde yaptığı değişiklikler ve eklemelerden başka bahçeyi de yeni bir tarzda düzenlemişti.

Melling, Hatice Sultan için Defterdarburnu Sarayı'nın bitişiğinde Avrupa zevkine uygun küçük bir köşk de inşa eder. Tabanındaki ızgara kaldırıldığında balık avlamaya imkân veren bir düzenleme ile yapılan köşk, zaman zaman burayı onurlandıran hükümdarın ağırlanmasına uygun bir biçimde hazırlanmıştı. Melling, Hatice Sultan'ın kısa süreler için İstanbul'a gelebilen eşi için inşa ettiği ana bölümde bir dairede kalıyordu.

Hatice Sultan Sarayının büyük salonlarında gözü yoran altın yaldız tezyinat yerine elvan boyalar kullanılmıştı. Sarayın geniş salonla-

rında ayrıca Padişah'a özel pek muhteşem bir dairesi de vardı. Saray büyütülürken yanındaki Selim Paşa Yalısı da satın alınarak binaya eklenmişti.

Melling 1804 yılında Hatice Sultan'a ait Ortaköy-Kuruçeşme arasındaki Neşetâbad Sarayı'nın kısmi onarım ve iç dekorasyonunu yapmakla kalmadı ayrıca Hatice Sultan için kostümler, şallar ve kemerler de tasarladı.

Neşetabad Sarayı İstanbul'da neo-klasik stildeki ilk yapı olmuştu. Melling'e 'İsmetlu Hatice Sultan Hazretleri'nin Mimarı' unvanı verildi. III. Selim, Hatice Sultan'ı sık sık ziyaret ediyordu. Bu ziyaretleri esnasında Melling'in yapmış olduğu eserleri görerek çok beğeniyordu. Padişah, Melling'i Beşiktaş'ta bir saray inşa etmesi için görevlendirdi. Bu sarayın yerine daha sonra Çırağan (Çerağan) Sarayı yapıldı.

"Osmanlı'nın Modern Kadını Hatice Sultan'dan Geriye Kalanlar" başlıklı makalesinde Züleyha Ustaoğlu, III. Selim döneminde mimaride, sanatta doğu-batı sentezinin oluştuğuna dikkatimizi çekiyor: "III. Selim sadece devlet ıslahatları ile değil aynı zamanda sanatçı kişiliyle de ön palana çıkmıştır. Bu durum döneminde sanatsal etkinliklere de yansımıştır. Avrupa'ya gönderilen elçilerin Batı devletleri hakkındaki izlenimleri dönemin sanat anlayışını etkilemiştir. XV.-XVII. yüzyıllar arasında yer alan klasik Osmanlı süslemeleri olan bitki, meyve ve çeşitli geometrik desenler duvar süslemelerinde yer almıştır. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren Batı sanatından barok ve rokoko öğeleri alınmış ve klasik Osmanlı mimari süslemeleriyle birleştirilmiştir. Bu ortaya çıkan yeni sentez "Türk Baroğu" veya "Osmanlı Baroğu" şeklinde isimlendirilmiştir. III. Selim'in sanatsal faaliyetleri kardeşi olan Hatice Sultanın yaşam tarzında ve yaptırdığı eserlerde açıkça görülmektedir. Hatice Sultan evlenip saraydan çıktıktan sonra kaldığı sarayda yaptırdığı çalışmalar dönemin Avrupai örneklerini oluşturmuştur. Padişahın kardeşi olması ve eşinin devlet erkanından olması sultanın iyi bir hayat yaşamasını sağlamıştır. Özellikle Hatice Sultan'ın Fransız mimar Melling'i baş mimar yapması bir müddet onunla çalışması dönemin İstanbul'un Avrupa'ya ve Avrupa'nın Osmanlı'ya yansıması açısından son derece önemlidir. [Sosyal Bilimler Dergisi / Yıl: 8, Sayı: 54, Ekim 2021, s. 468-477]"

Hatice Sultan sarayı İstanbul'da çok ünlendi. Melling, bahçede ağaçlardan bir çıkmaz yol, labirent yapmayı teklif etti. Hatice Sul-

tan derhal kabul etti; boylu, yaprakları gayet sık ve dalları makasa gelir ağaçlar, gül, leylak ve akasyalar dikildi; dolambaçlı, yanıltmaçlı yollar yapıldı. III. Selim, bir gün kız kardeşine gelince bu bahçede dolaşarak çok eğlendi. Hatice Sultan, başka bir gün de bu bahçeye cariyelerini salıvermişti. Kızların çiçekli dolambaçlar arasında yollarını kaybetmeleri, şen ve şuh kahkahalarla çıkmaya çalıştıkça dönüp dolaşıp gene aynı yere gelmeleri pek eğlenceli olmuştu. Sultanın bundan sonra cariyelerine bahşedeceği en büyük lütuf, labirentte eğlenmelerine müsaade etmek olmuştu.

Bu sarayın inşaatı sırasında Melling ile Hatice Sultan arasındaki ilişki o kadar yoğunlaştı ki Neşetabad Sarayı içinde Melling Kalfa için bir daire yaptırılır ve Melling saraya yerleşir. Bu arada nikahlı kocasının son derece basit ve gösterişsiz dairesinin sarayın iç kısımlarında gözlerden ırak bir yerde olduğunu Julia Pardoe'nin mektuplarından öğreniyoruz. Melling'in dairesi daha göz kamaştırıcı imiş.

Aynı zamanda Türkçeyi hızla ilerletiyordu. Nihayet bir süre sonra derdini anlatacak hale geldi. Onarım ilerledikçe Hatice Sultan'a arz edeceği şeyleri Türkçe olarak yazıyor ve Sultan bir şey emrederse harem ağalarından birini gönderip cevabını yine yazılı olarak veriyordu. Ancak, bu Türkçe haberleşme o zamanki resmî alfabe olan Arap harfleriyle değil, Lâtin harfleriyle olmaktaydı. Çünkü Melling, kendisine pek güç gelen Arap harflerini bir türlü öğrenememiş, buna karşılık Hatice Sultan ise Latin alfabesini öğrenerek mektuplaşmayı kolaylaştırdı. Öyle bir zaman geldi ki nihayet tercümana gerek kalmadı, işte bu, Lâtin harflerinin Türkiye'de Türkçe için bundan 228 yıl önce ilk defa kullanılışıdır (Bu konuya dikkatimi çeken Murat Sertoğlu'nun bir makalesi olmuştur).

Hatice Sultan 24 Mayıs 1762 tarihinde doğmuştu. Reşat Ekrem Koçu'nun yazdığına göre; Doğduğu zaman İstanbul'da üç gün üç gece donanma yapılmıştı. Osmanlı geleneklerine uygun olarak genç yaşta, on yedi yaşındayken Hotin muhafızı (komutanı) Nakıbzade Seyyid Ahmet Paşa ile evlendirilir. Hatice Sultan kocasını çok az görmüştür. Çünkü kocası Hotin'den İstanbul'a geldiği çok kısa zaman dilimlerinde eşini görebiliyordu. Bu durum dönemin meşhur kadın seyyahlarından Julia Pardoe'nin de dikkatinden kaçmamış, yayınlanan mektuplarında hayretini gizlememiştir. Hem bu durum hem de Melling'le

mektuplaşmaları o günden bugüne kadar aralarında kanıtlanması zor aşk dedikodusuna yol açmıştır. Mektuplarını okuyacağız; karar okuyana kalmış!

Mektuplar

Melling-Hatice Sultan mektuplaşmasını bize sunan Robert Anhegger'in makalesinden aktarıyorum, dedim ya yorum okuyacak kişinin düş gücüne kalmış...

Yazarın ifadesiyle; Türkiye'de ilk kez toplu olarak yayımlanan mektuplar Fransa'da özel arşivlerde bulunmaktadır. İlk kapsamı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız bu belge derlemesi şu anda 25 yazılı yaprak içeriyor.

Bu mektupların metinleri Hatice Sultan'a ait, peki bunları yazanlar kimlerdi? Evet, Melling'in ona Latin harflerini öğrettiği belirtiliyor; ama mektupları Latin harflerini yeni öğrenen biri yazmış olsaydı, el yazısının acemiliği anlaşılabilirdi. Biz Hatice Sultan'ın söylediklerini kaleme alan kişiyi, öncelikle onun yanındaki nedime/ halayık çevrelerinde aramak yanlısıyız. Mektupların dış görünümünden söz konusu kişinin aslında az çok düzgün bir yazıya sahip olduğu, ancak mektuplara daha özenli bir görünüm vermek için sıkça çizgili kâğıt kullanmayı yeğlediği anlaşılıyor. Çevrimyazı metinlere şöyle bir göz attığımızda, bunları yazan kişinin Türk dilini yeterince bilmediğini saptayabiliyoruz... bu durum anlaşılabilir, çünkü Türkçe yazımlarda buna sıkça rastlanabilir. Acaba mektuplar önce Arap harfleriyle yazılmış ve daha sonra Melling için çevrimyazıları mı gerçekleştirilmiştir? Yazı biçimi açısından bu sav niye kullanıldığını açıklayabilir (çünkü Arap alfabesinde **u** da **o** gibi yazılmaktadır); ancak Arap harfleriyle kaleme alınmış metinlerin çevrimyazısını yapabilecek bir kimsenin Türkçeyi de yeterli ölçüde bilmesi gerekirdi.

Bu soruların yanıtlarını bulmayı uzmanlarına bırakıp mektuplara dönme zamanı geldi. Mektuplarda tarihler yok [ancak 1895 yılı olduğunu varsayabiliriz]. Bu nedenle hangisi önce yazmış, hangisi ardından yanıtlamış anlamak biraz zorlayacak.

A. Melling'ten Hatice Sultan'a mektuplar

1

Bi-nazır Hatice Sultan'ın hizmetinde iftihar ile bulunduğum vakitden beru ben kendimi dünyanın ademlerinden ziyade bahtlu bilirim ve kıymetli ömrü için dua ederim.

2

İsmetlu Kudretli Velinimetim

Efendim Hazretleri Hak teala Mübarek vücud-ı hümayunlarını (kem ahvalden) *emin eyleye Amin*

*Kulları(*nın*) malum(*u*)dur ki Efendimiz on beş güne dek işinin tekmilini istiyor ve ben Efendimizden ziyade gayret ederim velakin vadesinden iktisa eden 9 iri 2 orta 2 ufak puslal* (?)

3/1

İsmetlu Kudretlu Velinimetim Efendim hazretlerin Hak teala mübarek vücud-ı hümayunlarını kem hallerden emin eyleye amin

*Efendimizin cumartesi o bürümcük top ve gömlek inşallah tekmil ederim. Malumun olsun. Efendimizin yağlık için on gündür inci olmadığından ötürü bitiremedim. İşçiler boş, on gündür bekliyor inci için. Kulları(*nın*) kabahati değil, niçin her gün inci için dolaşıyorum, bezirganlar veresiye vermiyor. Şimdi buldum bir Frenk bezirgân, on beş gün vadesiylen inci aldım para vermeden. Efendimizin masir* (?) *olsun kullarınız isterim; gönlünüz hoş etmek için bu kadar vakd-ı hizmetinizde gönlünüz(*ü*) hoş ettim, inşallah bu yağlığı bitirmesinde hizmetimi canı gönülden çalışıyorum bitirmesine. Benim efendim darılmayınız. Kullarınıza af eyleye Efendimizin.*

3/2.

*Efendi (m) cumartesi gün (*ü*) inşallah o bürümcük top ve gömlek, bürümcük şerid tekmil ederim. Malumun olsun efendi yağlık için on gündür inci olmadığından ötürü bitiremedim. İşçiler boş, on gündür bekliyor inci için; kulları* (nın) *kabahati değil. Niçin her gün inci için dolaşıyorum, bezirganlar veresiye vermiyor. Şimdi buldum bir Frenk bezirgân, 15 gün vadesiyle inci aldım para vermeden. Efend* (im) *masir* (?) *olsun, kullarınız isterim gönlünüz hoş etmek için bu kadar vakt-i hizmetinizde tekmil gönlünüz hoş ettim. İnşallah bu yağlığı bitirme-*

sinde hizmetimi canı gönülden çalışıyorum bitirmesine benim ef(endim). *Darılmayınız kullarını af eyle efendim.*

Evvelki işlendi (işleme) *resim 25 gün* (den) *ziyade 6 işçiler(*yle*) ki malumunuzdur efend.*(im*), şimdik*(i) *resim (d)aha çoktur ve marifeti ve çeşidi daha güzeldir. Kullarınız, isterim ki temiz ve zarif iş edeyim. Siz efendilerim inşallah bu yağlıktan çok haz edersiniz. İstemem kullarınıza gücenesiniz. Kabahat kullarınızda bile bulunursa yalvarırım Efend.*(im*) af eyle(*ye*). Öbür cuma günü inşallah teslim ederim.*

[Mektuptan anlaşıldığına göre Hatice Sultan sadece mimari ve dekorasyon işleri ile değil giyim-kuşam işleri ile de Melling Kalfa ile çalışmaya başlamıştır. (e.m).]

3/3

*Efendimiz, istiyorsunuz işiniz bir saat evvel bitsin. Malumun olsun üç gündür işçiler boş oturuyorlar, inci yoktur, kulları bugün inci isterim. İşveriz kalfa verdi bir bohça ustana ufak inci var, v(*e*)lakin o ufak(*lar*)la benim işim bitmez. Üç dört babet (uygun) daha inci istiyorum, işinizi tekmil etmeye.*

İnciyi çabuk istediğim sebebi işim(i) temiz çıkarayım. Yalvarırım Efendimizin bürümcük için. Efend.(imiz*) renkgamiz istediniz ki koyayım, velakin ne türlü kumaş altında koysanız güzel olmaz; üstüne sarı beyaz pul korsak o zaman pek zarif olur. Efend.*(im) *emrederseniz renkgamiz pul cumaya koyarım.*

[Melling Kalfa'nın bir görevi de Hatice Sultan'ın giysilerine model çizmek ve dikişlerini takip etmektir. Normalde sultanlar dikişlerini saray terzilerine diktirirlerdi. Ancak oldukça varlıklı olan Beyhan ve Hatice Sultanlar bu geleneği bozmuş ve saray dışındaki terzilere sipariş vermişlerdir. Bu siparişler terziler tarafından defterlerine kayıt edilmiş ve mühürlenmiştir. Hatice Sultan'ın giyim-kuşam eşyalarını kumaş çeşitleri, kıyafetlerin desenleri ve türleri şekilde incelendiğinde Sultan'ın tarzı hakkında bilgiler ortaya çıkmaktadır. Sultan daha çok çitarı, canfes, şali, tülbent, basma, pazen, çuka ağırlık olmakla birlikte İstanbul şali, merinos şali, İngiliz şali kumaşları tercih etmiştir. Bu desenleri kalemkârı, telli işlemeli pullu, sade çiçekli, şeklinde yer almaktadır. Kıyafetleri; ferace, hırka, şalvar, kürk, başlık, entari, şal, ihram, don, uçkur şeklinde sıralanmıştır. Bir kadının giyim kuşamını tamamlayan takıları başka bir değişle mücevherleri olmazsa

olmazıdır. Özellikle hanedan mensubu bir kadın iseniz zenginliği ve haşmetinizi belli etmeniz bakımından son derece önemlidir. Hatice Sultan'ın ablası Beyhan Sultan gibi muhallefatında çok mücevher yer almamıştır. Bunlar; Zümrüt yüzük, pırlanta yüzük, yakut yüzük, Altun mühür ayrıca Birûze taş bulunmakta bunun altında şevketlü efendiye teslim notu düşülmüştür. Ayrıca Sultanın dört adet şemsiyesi bulunmaktaydı. (Züleyha Ustaoğlu makalesinden.)]

23

*Artık ef.(*endim) *Allah bilir ne kadar kere Kud.(*retli) *Ef. Yalvardım, ne kadar yol ve kayık masraf verdim, ve bir hayırlı cevap daha Ef.(*endimin) *tarafında(n) çıkmadı. Doğru söylersiniz* [Ef. Buna bir kere hazir bulamadım/ üstü çizilmiş]

Ne zaman Kul.(larınız*) hizmetin(e) baktım, E. Bana bir kere hazır* (?) *bulamadınız; aklıma var o saat ki E., K.*(ullarını*) çağırdı, o zaman yağmur, kar, rüzgar, güneş, gece gün hiç bakmadım. Salt efendimizin tembihine (?) baktım. Onun için bilmem niçin şimdi K.(*ulları*) böyle sıklet vakit için(*d*)e(*yken) *hiç dinlemezsiniz. Şimdi kış geliyor, Beyoğlu(*'na*) gideceğim, velakin nasıl gideceğim? Bir para(m) yok. Evsahibi kira istiyor, kömür, odun, mutbak şeyleri lazım ve daha benim kızım çiçek çıkarıyor, salt hekim 50 kuruş istiyor, nasıl ederim E.*(fendim)? *O kadar masraf var ve bana bir akçe elim (*d*)e yoktur yalvarırım. Efendim böyle K.*(ullarınızı) *bırakmayasınız, biraz iyi bakasınız, çok yalvarırım. E.(fendim) benim tefterilor(*?*) için salt 1000 kuruş verirsiniz, yoksa K.(*ulunuz*) bir yol bulamam, başımı kaybettim E.(fendim) af eyle bu mektub*(u) *sıklet için yazdım.*

24/1

Efendim, kulları cumartesi günü uşağımı gönderdim aylığı almaya. Zilhicce ayı verdiler, velakin uşağıma demişler Kilerci İbrahim aylık tamamdır, artık aylık yoktur. Efendim kulları doğrusuna söylemek için Efendimizden bu kadar iyilik görmüşken ondan sonra inanmadım bu tembihi Efendimiz buyurduğunu. Niçin (çünkü) kullarınıza daim demişler Efendimiz

Aylığın verecek o vakide dek Padişah Efendimizin bir hizmetine koyuncaya dek. Efendimizin kulları şimdiye dek inanamam. Zannederim bu lakırdı kıskanmak lakırdısıdır, niçin (çünkü) bakıyorlar ki

Efendimiz kullarını seviyor ve umarım Efendimiz kullarının şimdiki sıklet vaktinde böyle bırakmaz. Efendim kullarının umudu efendimizdedir, hayır (başka) *kimse* (de) *yoktur. İnşallah Efendim kullarınızın bir merhametiniz olur. Efendim yalvarırım, bir hayırlı cevap beklerim.*

24/2

Efendim kulları ve Gogenam (?) *Duacınız* (dır); *gece ve gündüz Allah'a yalvarırız Padişah Efendimiz ve hazretlerimin Efendimizin hazretlerinin bir* (gününü) *bin eyleye ve vücutlarının afiyetlerini daim eyleye ve düşmanlarınızı kör eyleye.*

Amin.

Efendim bir mermer saksı buldum, pek güzel şeydir gece için; niçin içinde mum koyu fener gibi ışık verecek. Onun için bu akşam getirdim ki Efendimiz baksın, kulları yarın sabah giderim icab(ına bakmak) *için. Efendim bu saksı Padişah Efendime hediye vermek için münasiptir. Bahası 150 kuruş istiyor.*

25

Bundan bir buçuk sene mukaddim (evvel) *bu kulları efendimize elmaslu bir çiçek sekiz yüz elli kuruşa Pinel bezirgandan alıverdim. Bu kez bezirgân merkum hapsolunup mal ve veresesi miri tarafından zaptolundu. Sekiz yüz elli kuruş pahası olan çiçek mezkûr defterinde efendilerimizin bin kuruşa satıldığı işaret olundu. Mezkûr madde defterdar efendi tarafından efendilerimize arz olundu. Ve efendilerimiz galiba bahası için farkından (fiyatı farklı) maddeyi hatırına getiremeyip mezkûr çiçeği Pinel bezirgandan aldıklarını inkar ettiler.*

Pinel bezirgandan tashih olundukta, bu kullarının vasıtasıyla satıldığını ifade eyledi. Fransalunun malı tahsiline memur olan Çavuşbaşı Osman Efendi bu kullarından sual ve bin kuruşu talep eyledikte bu kulları sekiz yüz elli kuruşa mezkûr çiçeği efendilerimize alıverdiğimi ikrar eyledim ve ikrarıma binaen bu kullarından ya akçeyi yahut efendilerimizin zimmetinde olduğunu müzekker bir senedi istemişler. Efendim defterdar efendi ile Çavuşbaşı ile nice başa çıkayım? (O)turakta beni çürütürler. Kerem, inayet edin efendi, sekiz yüz elli kuruşu(n) çiçek pahasında zimmetinizde olduğunu(n) haberi(ni) defterdar efendiye yahut Osman efendiye irsal (gönderin) ve bu kullarını merhameten halas buyurun.

B. Hatice Sultan'dan Melling'e

4

Melling Kalfa

Sarı safi pul entariye işletesin. Aman bu şeyler nasıl olacak? Heman çalışasın göreyim seni. Bugün nihaleyi ve tarak kesesini isterim. Yola bakıyorum.

Salı sabahı saat 2

5

Melling Kalfa,

*Sarık örtüsü ne kadar işlendi bakayım. Gergef ile alıp şimdi kendin getiresin. İnci veririm. Şimdi kendin getir sarık örtüsü(*nü*).*

Salı saat 5.

6

Melling Kalfa, şimdi gelesin ve düğüne yakın bir mavi nime(?) kırmızı pullu işleme kumaş getirmiş idim ve mavi nime(?)pullu kumaşı şimdi sahibinden alıp getiresin, çabuk isterim ve şal parçası yarın gelecek. Fakat pek güzel olmuş, lakin iskemle ne gün gelecek çabuk isterim, mavi kumaşı alıp şimdi kendin gelesin.

7

*Melling Kalfa, şimdi sana mektup irsal etmiştim gelesin diye. Ve düğüne yakın bir mavi nime(?) kırmızı pul ile işleme kumaş getirmiş idin. O mavi kumaşı isterim çabuk sahibinden alıp getiresin. Bin kuruşa idi, bugün olmazsa yarın, bir saat evvel isterim. Futa güzel oldu, kaç kuruşa oldu ve iskemle ne gün gelecek? Aman çabuk isterim. Parça şal yarın gelecek. 2000 piastre (*kuruş*) Hesabın içine irsaldir. Bayramdan sonra gene veririm.*

Salı saat 7.

8

Melling kalfa, Tarak kesesi için 80 tane elmaslı irsalda. Bu kadar geldi, küsuru da ne zaman gelirse o saat gönderirim. Şimdi bu seksen taneyi keseye diktirip irsal edersin, ba(k)ayım güzel olur mu? Ve nihaleyi bugün isterim, göreyim seni çalışasın, nihaleyi bugün tamam etdiresin. Laciverdi harç dahi bugün isterim.

Cibinlik ne gün gelecek? Aman yarın isterim. Doğramacı başladı mı? Çabuk isterim.

Çarşamba sabah saat 3.

9

Melling Kalfa,

Pek tuhaf bir bıçak resmi. Yazasın(?) elmas ile yapılacaktır. Pek güzel resim olsun elmas bıçak resmi, lakin Efendiye söylemeyesin, pek gizlidir. Boyu bu gbagia(?) kadar olsun.

Çarşamba saat 6

10

Melling kalfa, aman şalı bir dakika evvel tekmil ettirip Mehmed'e veresin, Dimitri'ye verip diktirsin. Aman çabuk şal parçası(nı) Mehmed'e veresin ve iskemle yarın gelmezse işime yaramaz. Aman iskemleyi yarın, Cuma gün(ü) bir saat evvel isterim. Sonra işime yaramaz. Pazar gün(ü) bayramdır, bugün sen gelme. İskemleyi tekmil ettirip yarın gelesin ve İşveriz'(l)e gönderdiğim gömlek tekmil oldu mu? Aman cümlesini bir saat evvel isterim. İşleme kumaşlar buldunsa irsal edesin.

Perşembe sabahı saat 3.

11

Melling Kalfa,

Entariler geldi, tarak kesesi geldi. Aman kavuk örtüsü(nü) akşama irsal edesin, İşveriz şimdi gelsin isterim İşveriz şimdi gelsin, cibinliği Mercoledi (Çarşamba) *günü kurasın.*

Pazar saat 9.

12

Rağbetlu Melling Kalfa,

Mektubun malumum oldu. Sen elbet çalışırsın bilirim ama geç oluyor, benim işim geç kalıyor. Vallahi hicab ediyorum alemden ve vallahi usta Lorenzo'da olan şeyler(in) dünkü gün cümlesi geldi, bir kuşaktan gayri bir şey kalmadı. Vallahi böyledir, sual edesin, işte biraz daha inci irsaldir, akşam daha irsal ederim, sabahtan dahi irsal eyledim.

Bu cevab(ı) uşağın(la) gönderdim. Cibinlik ne zaman kuracaksın bildiresin.

13

Rağbetlu Melling Kalfa,

Tezkiren malumum olmuştur. İki bine olan çiçeği bin beş yüze sekiz yüze olan(ı) *yedi yüze [almaya] pek sa'y* [gayret] *edesin.*

14

*Melling Kalfa, kahve örtüsü ve makramesi bu akşam geleceği malumum oldu. Aman bu akşam isterim, peşin para ile alırım vallahi. Elçi karısına Pazar gün(*ü*) yalıyı gezdiresin, senin hatırın için izin verdim. Efendiye de söyleyesin elçi karısı yalıyı gezecek deyu. Efendiden dahi izin alasın. Bu saat altı yaptırasın çabuk isterim. Bu çuha(dan) dört arşın kes(*tir*)dim, onar kuruştan kırk kuruş irsaldir. Mağazadaki çuhaları sahibi getirsin kesip. Parasını veririm, çuhaları isterim.*

(Ters: İşveriz hasta mıdır)

15

Melling Kalfa, yazdığın malumum oldu, bu seccade ve örtü(yü) *istemem ve çuha(*yı*) dükkânda kesmek olmaz. İşte yüz kuruş, gösterip çuhalar(*ı*)versin. Topları görmeyince kesmem, sahibi beraber gelsin. Bu üç parça çuha sonra gelendir bunların toplarını getiresin, kesip parasını veririm ve şal parçasını istemeye yüz kuruş irsaldir. Aman acele işletesin, daha yüz kuruş iki gün sonra veririm ve Lunedi (Pazartesi) gün(ü) gelesin, birkaç kese veririm.*

16

Melling Kalfa,

Mektup malumum oldu, lakin bugün yarın dersin vermezsin vakit kalmadı ben de şaştım. Aman hemen çalışasın cümlesini bir saat evvel isterim. Yarın nihaleyi verirlerse ben de onlara para veririm, gelmeden vermem. Elmas bugün gelecektir, geldikte o saat gönderirim. 9 tane püskül irsaldir.

17

Melling Kalfa,

Efendinin yalısında her iş tekmil olsun. Sonra buraya gelip cibinlik kurasın, avize asasın. Efendinin yalısını tekmil edesin. Kavuk örtüsü bugün gelecek idi, gelmedi, aman isterim bugün.

18

Melling Kalfa, Bu resim bu mavi atlas üstüne sarı beyaz rengamiz pul ile ve tirtir ile işletesin. Bir parça örnek işletesin pulların çeşidini sen koyasın. Hemen çabuk örnek getiresin. Başka yere verip işletirim ama örneğin sen güzel yaparsın, onun için sana irsal eyledim.

İstanbul resmi irsaldir, bu solmadı. Bu entari resim kenarına alafranga bir resim su yapasın. Bu esvabı beğenirsen alasın getirmeyesin. 20 kuruş sana irsaldir.

19

Melling Kalfa,

*Bu iki örnek sahtiyan güzeldir, böyle yaptırasın ve gümüş çekmece için resim gördüm lakin sakın yaptırma evvelki resim dursun sakın bozma ve entari resimlerini çabuk isterim. İşveriz yoktur, getirdiğin elması şimdi gönderesin bakıp yine şimdi gönderirim ve inci ve pul parası Martedi (*Salı*) günü veririm, hemen şeylere çalışasın.*

20

Melling Kalfa,

*Şalı bir kere sahibine gösteresin belki alır, ama almazsa getir yarın gel akçesini al. Yarın inşallah akçesini veririm. Gömlekler(*i*) aman yarın bir dakika evvel isterim ve bir tane işleme uçkur isterim bulur musun? Sandalye(*yi*) istemem beğenmedim. Yaldızlı sandalye isterim.*

21

Melling Kalfa,

*Uçkur resmi(*ni*) beğendim. Tülbent irsaldir, işletesin. Lakin iptida (önce) bir parça işletip getiresin, bakayım beğenir miyim.*

*Ona gipür işletesin. Hem ne kadar kuruşa olur bildiresin. Hem ne kadar kuruşa olur bildiresin, para(*sını*) peşin vereyim. Sırma ve ipek pesend ile işlenecektir.*

İpek az olsun, sırması çok gibi olsun. Sarı halis sırma olsun. Sen ne renk ipek münasip görürsen işçiye kendin tarif edesin. 20 kuruş sana irsaldir.

Bir sayfada iki imza birden görünüyor

Melling

İsmetlu, kudretlu velinimetim Efendim Hazretleri

Kulları bir çevre (?, bir çeşit başörtüsü, e.m.) *irsal ederim. Bir*(ini)

birader getireyim örnek için. Efendim şimdi izin vermelisiniz ki çevreleri bulayım ki akşam yine gelebileyim (?)

Hatice Sultan

Melling kalfa, aman acele gidesin. Göreyim seni inşallah bulunsun. Şimdi gidesin.

Mektuplarda yazılanlar bunlar, [ben] burada söylendiği gibi özel bir ilişki çağrıştıran ifadeler fark etmedim. Kocası önce Hotin, sonra Erzurum'da görevlendirilince Sultan eşinden uzak kaldı. 1789 yılında Paşa'nın vefat etmesi ile Hatice Sultan daha otuz yaşındayken dul kaldı. Öteki sultanlar gibi ikinci kez evlenmedi, çocuğu da olmamıştı.

***

Bir akademik çalışma [Recep Demir, "Şeyh Galip ve Diğer III. Selim Devri Şairlerinin Beyhan Sultan ve Hatice Sultan İçin Yazdığı Şiirler." Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8-4, 2021, ss.1541-1571] bu konuyu ele almış ve şu sonuca varılmış: "18. yüzyılda Osmanlı hanedanına mensup hanım sultanlar, iktidarın paydaşları olarak şehir hayatında daha fazla görünür hâle gelmiş, çeşitli faaliyetleriyle şiirin de konusu olmaya başlamışlardır. III. Selim'in kız kardeşleri Beyhan Sultan ve Hatice Sultan'ın yaptırdıkları saraylar için başta Şeyh Galip olmak üzere dönemin saraya yakın şairleri tarih manzumeleri söylemiştir. Bu şiirler estetik bakımdan fazla bir değer taşımamakla birlikte tarihin bir kesitine düşülen notlar olarak önem arz etmektedir. Daha çok şairin hanedan karşısındaki sadakatinin ifadesi olan bu manzumelerde bahsedilen mekânın gerçek görünümü hakkında pek fazla bilgi bulunmaz. Hanım sultanların sarayları hakkında detaylı tasvirler yabancı seyyahların anılarında mevcuttur. Özellikle İngiliz elçilik mensubu Dallaway, Beyhan Sultan'ın sarayı hakkında detaylı bilgi vermektedir. Onun tanıklığı, Beyhan Sultan'ın sarayının duvarlarına işlenmiş olan şiirin Şeyh Galip'e ait olabileceğini düşündürmektedir. Dönem şairlerinden Pertev, Hoca Neşet ve Hatif de hanım sultanların sarayları için şiir söylemişlerdir. Bu şiirler içerik ve üslup bakımından birbirine çok benzemektedir. Araştırmada, Şeyh Galip'in Beyhan Sultan'a gizli bir aşk beslediği, Hatice Sultan'ın ressam Melling ile aşk yaşadığı iddiaları da değerlendirilmiştir. Günümüze ulaşan metinlerde bu rivayetleri doğrulayan herhangi bir veri tespit edilmemiştir."

Fakat gerçeğe dayandığına dair hiçbir ipucu mevcut olmayan bu aşk hikâyesinin herhâlde piyasada ilgi çekeceği düşünülerek Reşat Ekrem Koçu'nun Osmanlı dönemine ait çeşitli hikâyeler içeren kitabı "Hatice Sultan ile Ressam Melling Tefrikalaşmış Hikâyeler" başlığıyla yayımlanmıştır. Kitapta "Hatice Sultan ile Ressam Melling" başlıklı bölümde bir şekilde oluşan aşk hikâyesi beklentisini karşılayacak bir ima mevcut değil. Hıfzı Topuz ise çoğu zaman tarihsel gerçekliğe sadakati gevşek tutulan türün imkânlarına sığınarak Hatice Sultan adlı romanında, Hanım Sultanla Melling'e aşkın mahrem sahnelerini yaşatmaktan çekinmez. Bütün bunlara rağmen kaynaklarda bu aşkın yaşandığına dair ikna edici bir belge mevcut değildir. Bu konuda en sağlam delil sayılması gereken tek belge, Hanım Sultan ve Melling arasındaki yazışmalardır. Günümüzde "25 yazılı yaprak"tan oluşan bu belgeler, mektuptan ziyade pusula mahiyetindedir ve yazışan kişiler arasında bir aşk yaşandığına dair en ufak bir ipucu yakalamak mümkün değil. Latin harfleriyle yazılan pusulalarda Hanım Sultan çoğunlukla "Melling K[C]alfa" diyerek hitap ettiği çalışanına, buyurgan bir üslupla emir ve siparişler vermekte, Melling ise çoğu zaman "Efendim" diyerek hitap ettiği patronu karşısında "kul" konumunu benimsemiş görünmektedir. Muhtemelen inşa süresince sarayda kalan Melling'in, kadınların bulunduğu yerlerde başlarını başka yöne çeviren görevli ağaların aksine, cariyelerle ve hanım sultanla gelenekler pek izin vermese de rahatça görüşüp konuşması, genç ressam ile kocası İstanbul dışında olan hanım sultan hakkında aşk dedikoduları çıkmasına sebep olmuş görünmektedir. [Recep Demir, s. 1567]

Melling Kalfa Napoleon Bonapart'ın Mısır işgali sonrası gözden düşmüş ve Hatice Sultan tarafından işine son verilmiştir. Melling, Cenovalı bir kadınla evlenmiş ondan bir kızı olmuştur. Melling ve ailesi daha sonra 1802 yılında bir daha dönmemek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır (Perot, Hıtzel, Anhegger, s.17).

***

Neşetabad'dan sonra Defterdar İbrahim Paşa Camii gelmekte ve bunu Silahtar Emin Ağa'nın yalısı izlemekteydi. Emin Ağa'nın yalısının eski sahibi Koca Yusuf Paşa biraderi Süleyman Bey'di. Hatice Sultan yazları Boğaziçi'ne göç edince bu yalıyı maiyet halkı için kira ile tutardı.

Süleyman Bey'in yalısı, Emin Ağa'dan da ünlü Hattat Mustafa Rakım Efendi'nin tasarrufuna geçti. Yalının son sahibi Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'ydı. Bu yalının öyküsü de kızı Hamide'nin evliliği de torunu Nazlı Hanım'ın bana anlattığı kadarıyla yazılmıştır.

Bu yalının yanında Çavuşlar Kâtibi Tahir Efendi'nin yalısı vardı. Çavuşlar Kâtib'inin yalısı, harem ve selamlıkta yirmi beş odalı, müteaddid kilarlı (fevkani divanhane), hamam ve her iki bölükte geniş avluları olan ahşap ve oldukça büyük bir binaydı.

Yalının bir kısmı, Mısır Fevkalade Komiseri Rauf Paşa, diğer kısmı da Vasıf Efendi'ye geçti. Binaların her ikisi de II. Abdülhamit tarafından satın alınarak yıktırıldı.

İstanbul Ağası Sadık Ağa'nın yalısı, daha önce Mehdi Efendizadenin'di. Boğaz'ın en eski yapılarından biri olan bu yalı da Sadık Ağa'dan sonra çeşitli ellere geçti. Son sahibi Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa yalıyı 1894'te tamamen elden geçirtmişti. Bu güzel bina, 26 Aralık 1920 gecesi içinde çıkan bir yangınla yandı.

XIX. yüzyılın başlarında Hibetullah Sultanın oturduğu yalı daha önceleri Şah Sultan Yalıları diye anılırdı. Burada biri büyük, öbürü küçük iki bina vardı. 1802 yılında Şah Sultan Yalısı iki yüz elli kese akçe ile Sarraf Musa'ya satılmıştı. Sonraları yalı yeniden Hazine-i Hassaca alınmış ve sultanların ikametlerine ayrılmıştı.

Şah Sultan Yalılarından İstanbul tarafında bulunan büyük yalı bir süre Hamdi Paşa'nın yerleşiminde kalmış, Paşa'nın ölümünden sonra II. Abdülhamit tarafından Sadrazam Etem Paşaya ihsan olunmuştu. Etem Paşa'nın ölümünden sonra yalıyı Şurayı Devlet Reisi Sait Paşa'nın oğlu Şerif Paşa satın aldı.

Şerif Paşa yalıyı tamamen tamir ettirdi ama yerleşemeden II. Abdülhamit'in emriyle bina Padişahın kız kardeşlerinden Mediha Sultan'a verildi. Yalı daha sonra Enver Paşa'yla evlenmesi nedeniyle Naciye Sultan'a düğün hediyesi olarak verilmiştir. Bu yalı Enver Paşa Yalısı başlığı altında anlatılıyor.

Şah Sultan yalılarının Arnavutköy tarafında olan diğerleri de çeşitli kişilerin elinden geçtikten sonra sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa'nın kullanımına geçti. Paşa'nın ölümünden sonra da II. Abdülhamit tarafından satın alınarak yıktırıldı ve yerine 1897 yılında Abdülaziz'in kızlarından Nazime Sultan için arabesk tarzda bir yalı

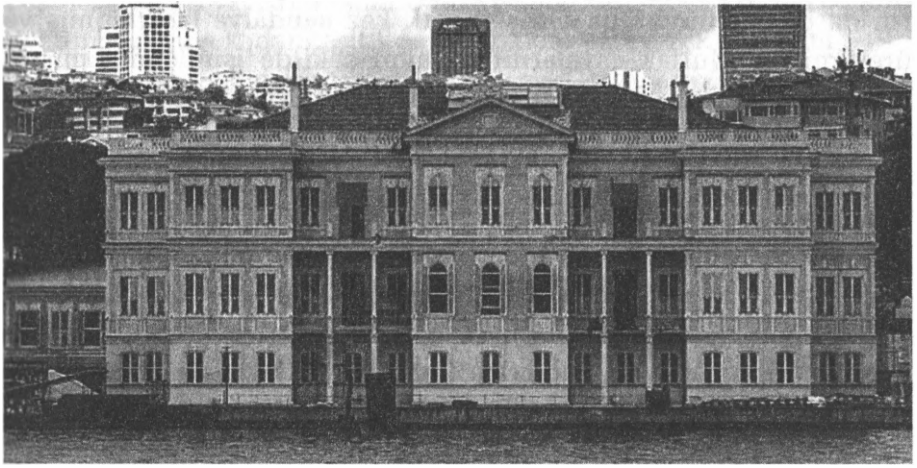

Kaynak: Gazete Kadıköy internet sayfası

inşa ettirdi. Saltanat ailesinin yurt dışına gönderilmesi sonrası uzun zaman tütün deposu olarak kullanılan iki yalı yıktırılmış ve yerleri kömür parkına katılmıştır.

Hatice Sultan'ın bu evlilikten çocuğu olmadı. Kocası Ahmet Paşa 1798 yılında vefat etti. Hatice Sultan da 17 Temmuz 1822 tarihinde vefat etti. Hatice Sultan 1806'da Mısırçarşısı civarında bugün de mevcut bulunan çeşmeyi yaptırmıştır. Semavi Eyice Hatice Sultan'ın geride bıraktığı tek hayratı olan bu çeşmenin mimari ve sanat üslubunu tanımlıyor: "Eminönü Mısır Çarşısı Tahmis kapısı [Balıkpazarı kapısı e.m.] karşısında yer alan Hatice Sultan Çeşmesi zarif mimarisi, dilimli geniş saçağı ve altın yaldızlı zengin süslemesiyle barok üsluplu bir çeşmedir. Günümüze kadar hiç bozulmadan varlığının sürmesi bakımından son derece önemlidir." (TDV İslam Ansiklopedisi, c.8, 1993)

Hatice Sultanın yaptırdığı bu çeşmenin yapım tarihinin 1806 yılı olduğunu İstanbul'u sokak sokak gezip çeşmeleri kayıt altına alan İbrahim Hilmi Tanışık'ın 1943 yılında yazdığına göre; "Mısırçarşısı kurbunda [kurbiyyet: yakınlık e.m.], kasaplar içersindedir. Çok zarif ve muhteşemdir. Oyma ve nakışlı saçağının gölgelediği kitabesinin üst tarafındaki kabartma tezyinat çeşmeye çok yakışmıştır. Cephe tamamen mermer kaplıdır ve altın yaldızlıdır. Vehbi'nin beş beyitlik talik ile yazılmış kitabe-i manzumesinin tarih beyti vardır."

Osmanlı'da modernleşmenin ilk adımlarının atıldığı önemli örnek olarak Melling'in mimari tasarımı ve içinde döşenen eşyala-

rın da önemi büyüktür. Örneğin; ilk kez sandalye tasarlanmış ve üretilmiştir. Mutfak eşyalarını da aynı şekilde isimlendirilmiştir. Ayrıca çok zengin kitaplığı oluşturan kütüphnesindeki kitapların da Avrupai yaşam tarzına göre seçilmiş olduğu görülüyor. Arapça Türkçe sözlükte bunlar arasındadır, Fransızca yanısıra bu dile de hâkim olduğu tahmin edilebilir. Hatice Sultan'ın ölümünden sonra Neşat-abad Yalısı sırasıyla bazı sultanların yerleşmesine verildi. Kocası çoktan ölmüştü. İkinci defa evlenmedi. Hayatında çocukları da kalmadığından mirası kız kardeşi Beyhan Sultan'a düştü. Çok borcu vardı, veresesi ödeyemediğinden II. Mahmut tarafından ödendi. Bu sahilsarayda düğünler, resmi kabuller yapılmış; nihayet harap bir hale gelince yıktırılmıştı.

Hatice Sultan Sarayı ise zamanla harap olmuş ve yerine II. Abdülhamit tarafından 1892 yılında kızları Zekiye ve Naime Sultanlar için birer yalı yaptırılmıştır. Bu çifte sahilsaraylardan birisi yanmış, diğeri de 1924 yılında yıktırılmıştı.

Bu çifte sahilsaraylardan çıkıp başka bir sultan yalısına ve içinde yaşananlara kapı aralayalım.

SENİHA SULTAN YALISI'NDAN AVRUPA'YA FİRAR

Kuruçeşme'de çok sayıda kişinin yalısı vardı. Bunlar zaman zaman sahip değiştirmiştir. Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin, Sadrazam Kâmil Paşa'nın, Müze Müdürü Hamdi Beyin yalıları ile Muhsinzade yalısı buradaydı. Kuruçeşme'nin eski yalılarından önemli bir kısmı XIX. yüzyılın birinci yarısında büyük bir yangın sonucunda yanmıştı. Tırnakçı Yalısı yanındaki Aşçıbaşı Yetimleri Yalısının arsasında Şeyhülislam Hayri Efendi bir sahilhane yaptırmıştı.

Hayrullah Efendinin yalısı yanındaki arsada eskiden Saliha Sultan'ın kızının bir yalısı vardı. Bu yer bir zaman da Hasan Ali Yücel'in dedesi Posta ve Telgraf Nazırı Ali Efendisinin üstündeydi. Hasan Ali Yücel'in babası da Tekfurdağlı Yarbay Ali Bey, 16 Eylül 1890 tarihinde Japonya'da batan Ertuğrul Fırkateyni komutanıydı. Yalı 1909 yangınında yandı.

Kuruçeşme'de Ekmekçi Deresinden sonra gelen büyük yalı, Boğaziçi'nin en meşhur binalarından biri olan Yemişçi Hasan Paşa'nın idam ettirdiği Tırnakçı Hasan Paşa'nın sahilsarayıydı Tırnakçı Hasan

Paşa tarafından yaptırılan günümüze gelemeyen bu yalı İkinci Meşrutiyetin başlarına kadar çeşitli değişikliklere uğrayarak korundu.

Bu yalı III. Selim zamanında Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın eşi Esma Sultan'a verilmiştir. Sonraki yıllarda Tırnakçı Hasan Yalısı Sultan II. Abdülhamit tarafından onarılmış ve kızına verilmiştir. [Erdem Yücel'in saptamasına göre Yalı birkaç kez el değiştirmiştir.]

Yalının son sahibi Abdülmecit'in kızlarından **Seniha Sultan**'ındır. Yalı 1909'da yanındaki sahilhaneden çıkan yangın sonucu yanmıştır.

Seniha Sultan, Abdülmecit'in dördüncü ikbali Nalan Hanım'dan 7 Aralık 1851 tarihinde çarşamba günü Çırağan Sarayı'nda doğdu (Çağatay Uluçay). Kısa süre sonra annesini (4 Mayıs 1855) ve babasını kaybetti. 25 yaşına gelince, devrin yakışıklı delikanlılarından geleceği parlak, Damat Halil Rifat Paşa'nın oğlu Mahmut Celalettin Paşa (Asaf) ile evlendi. Evlendikleri zaman Seniha Sultan 25, Mahmut Celalettin Paşa 23 yaşındaydı.

İkinci Abdülhamit'in kızı Ayşe Sultan halasını şöyle anlatıyor: "*Seniha Sultan, fevkalade kumaşlardan elbiseler giyer, merasimlerde başına tacını koyar, alafranga usulden uzun etekli elbise giyer, eteğini arkasına bırakırdı. Saltanatlı görünüşü vardı. Yüzü de güzeldi. Saçları erkek gibi kesikti, hiç uzatmazdı. Gayet serbest tavırlıydı, çok ve sık kahkahalarla güler, hızlı ve kalın bir sesle konuşurdu. Seniha Sultan sarayda hoş görülmezdi. Çünkü bazı hareketleri laubalice idi.*"

Yadırganan hareketleri nedeniyle züppe olduğu anlaşılıyor diye yazılmış. Kullandığı zarf ve kağıtlar lüks Avrupa kağıtlarıydı. Kağıtların başında her harfi ayrı renkte basılmış Latince harflerle "Seniha" ismi yazılıydı. Bazılarında "S" markası bulunmaktadır. Markanın üzerinde taç resmi konulmuştur. Şehzade Murat Efendi'nin kağıtlarında da "M" markası vardır.

Seniha Sultan, 1878 yılında Prens Sabahattin'i, 1879'da da Prens Lütfullah'ı doğurdu.

Eşi Mahmut Celalettin Paşa, yüksek devlet memuru, adalet bakanı, hanedanın eniştesi olmasına karşın, Abdülhamit'in istibdat yönetimini beğenmiyor, sözleriyle ve yazılarıyla ağır eleştiriyordu. Asaf mahlasıyla eleştiriler ve hicivler yazıyordu.

1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonucunu bahane eden Sultan II. Abdülhamit yeniden mutlak monarşiyi yerleştirdi. Bu sırada, Avru-

pa'da İngiliz liberalizmi ile Alman kollektivizminin aydınlar arasında tartışması ve tercihi yaşanıyordu.

Abdülaziz saltanatı süresinde Avrupa'ya kaçmış olan aydınlara, entelektüellere, Sultan II. Abdülhamit'in baskıcı rejiminden kaçanlar da eklendi. İngiliz Liberalizminin bir temsilcisi olan Yeni Osmanlılar daha sonra Jön Türkler denecek, siyasal bakımdan "meşruti monarşiyi" amaçlarken, yürüttükleri yayın faaliyetleriyle de bireyciliği geliştirmeye ve yaymaya çalışıyorlardı.

Paris'te konuşlanan Osmanlı entelektüeli doğal olarak buradaki politik gelişmeler, çatışmalar ve çelişkilerden hem etkilendiler hem de bilinçlendiler.

Bu grupların dışında, subaylar da Avrupa'ya eğitim öğretim amacıyla gönderiliyordu. III. Selim'den itibaren önce Fransız danışman subaylar davet edildi. Sonra, özellikle bahriyeyi çağdaşlaştırmak amacıyla İngiliz danışmanlar getirtildi ama bunlar Osmanlı savaş gemilerini çay bahçesine çevirdiler! Bir grup subay da Alman kurmay subayları tarafından eğitilmeye başlandı. Osmanlı entelektüeli ve aydınları Paris'te, subayları da Berlin'de Prusya askeri eğitim sistemiyle tanışıyordu. Kollektivist düşünceyle tanışma sonrasında mücadele böyle başladı.

Yazar Murat Çulcu önemli kitabında (Marjinal tarih tezleri) üçüncü bir etken daha belirlemiştir; Bu da Londra, Viyana, Paris ve Selanik tüccar kolonilerinin siyasal gücünün oynadığı belirleyici roldü. Zaten oluşumun son halkasını, Selanik etnik yapısı ile Balkanlar'daki siyasal doku oluşturacaktı. Ayrıca Avrupa demokrasilerinde görülen liberal-kollektivist çatışması Osmanlı'ya kaçınılmaz olarak yansıyacaktı.

Kökleri, Fransız aydınlanma çağına dayanan Osmanlı Liberal muhalefeti, daha Sultan Aziz döneminde ortaya çıkıyor ve üç merkezde, Londra, Paris ve Mısır'da batı Liberal odaklarıyla özdeşleşiyordu. Bu kadroda Ziya Paşa, Namık Kemal, Prens Mustafa Faruk Paşa, Kayazade Reşad, Menapirzade Nuri, Çapanoğullarından Ağalı Sağır Ahmet, Beyzade Mehmet beyler bulunuyordu. Nitekim bu kadro Avrupa'da Liberal içerikli *Hürriyet* ve *Muhbir* gazetelerini çıkarıyordu.

Başlangıçta kendilerine Yeni Osmanlılar diyen bu muhalifler daha sonra Jön Türkler adını alıyordu.

Abdülaziz'den kaçan aydınları uzun süre ekonomik olarak destek-

leyen Mustafa Fazıl Paşa Padişahla uzlaşınca, kimi ülkeye dönmek zorunda kaldı. Kimileri de Avrupa'da muhalefete devam ettiler.

Sultan Aziz tahttan indirilip yerine oturtulan liberalizmin temsilcisi olacağını düşündükleri V. Murat kısa sürede sağlık sorunu bahane edilerek, yerine Şehzade Abdülhamit'e, meşrutiyeti ilan edeceği garantisiyle iktidarı teslim ediyorlardı. Düşündükleri gibi olmayacak Abdülhamit tahta çıkışından yaklaşık bir yıl sonra mutlak monarşiye dönecekti.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, Rus ordularının Yeşilköy'e kadar gelişleri sonucunda İngiltere'nin yaptırdığı antlaşma Almanya'nın aleyhine olunca işler değişti. Berlin Konferansı'nda Almanya istediğini kısmen alınca, Abdülhamit denge politikası olarak adlandırılacak olan yüzünü Almanya'ya dönüşüyle İngiltere'nin tepkisiyle karşılaşıldı.

İçte Padişahın istibdat rejimini uygulamaya başlaması muhalefeti doğurmakta gecikmedi. O da bu kişileri sürgüne yollamakla çözüm bulacağını sandı. Bu muhalif unsurlara Jön Türk adlandırması Avrupa'da yaygın bir ifadeye dönüştü. Avrupa'ya kaçan aydınlar, oralarda muhalif yayın organları tesis ediyorlardı. Bu aşamada Ahmet Rıza Beyin Paris'e kaçarak *Meşveret* gazetesini yayınlamaya başlaması muhalefetin sesini yükseltmesi bakımından önemli bir olay olarak niteleniyordu. Nitekim Ahmet Rıza'yı Mizancı Murat izledi. Abdülhamit'in gittikçe müstebitleşen mutlakiyetine karşı muhalif sesler de yükseliyordu. Bu gruplar birbirinden çok farklıydı. Bazı muhalif görünenler Abdülhamit'ten para da alıyorlardı.

Bu grupların ortak buluştuğu fikir anayasanın yeniden ilanı ve Meclis'in açılmasıydı. Bu nedenle liberal eğilim güç kazanıyordu.

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti de ortaya çıkıyor, gittikçe güçlü bir muhalif örgütlenmenin merkezi oluyordu.

Bu aşamada ortaya çıkan en önemli olay Seniha Sultan'ın kocası Adalet eski Nazırı Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın iki oğlunu Prens Sabahattin ve Lütfullah'ı yanına alıp Paris'e kaçarak Jön Türklere katılmasıydı.

Bu kaçışın görünürdeki nedeni Abdülhamit istibdatına direnmek gibi sunulsa da asıl neden Bağdat Demiryolu projesinde İngiliz ve Alman yatırımcıların çatışmasıdır.

Bu kaçışın öyküsü ve özellikle Prens Sabahattin konusunda çok etraflıca bir araştırma yapmış olan Nezahet Nurettin Ege'nin yazdıkları önemlidir. Kendisi, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da derinleşen kriz durumundan kaygı duyan gençlerden biri olarak, 1918 yılında Prens Sabahattin'in fikirleriyle ve kısa bir süre sonra da kendisiyle tanışmıştır. Prens ile İstanbul'da bulunduğu 1924 yılına kadar yüz yüze, ardından öldüğü 1948 yılına kadar mektuplaşarak sürekli bir irtibat halinde olmuştur. 'Öğretmen-öğrenci' ilişkisi olarak değerlendirilebilecek bu irtibat, Prens'in ölümünün ardından Ege'nin sergilediği bir 'Prens'i unutturmama çabasına dönüşmüştür. Ege, imzasının bulunduğu telif ya da tercüme yazılarında ya doğrudan Prens Sabahattin'in şahsiyetini ele almış ya da toplumsal olayları değerlendiriş biçimi yani yöntemi olarak görülebilecek *Meslek-i İçtimaî*'sini işlemiştir.

Damat Mahmut Celalettin Paşa, Adliye Nezareti görevi yaparken oldukça başarılı olduğu söylenir.

Görevden azledilme sebebi, o sırada Şehzade Murat'ı (V. Murat) tahta geçirmek amacıyla kurulmuş olan Skalyeri-Aziz Bey komitesi ile ilişkisi olduğu gerekçesiyledir. Çünkü Mahmut Celalettin Paşa'nın kahyası Hacı Bekir Efendi, bu komite ile ilişkidedir. Bundan dolayı Abdülhamit komiteden haberi bile olmayan eniştesi Paşa hakkında kuşkuya düştü. Bir süre sonra Evkaf Nazırlığı teklif edildiyse de kabul etmedi.

Padişahla Damat arasında ortaya çıkan sorun ve bunun sonradan çözümü amacıyla kurulan iletişim bir sonuç vermemiş.

Bunun ayrıntılarını Avrupa'ya kaçtıktan bir süre sonra hastalandığı Roma'da Prens Sabahattin'in dava arkadaşlarından Fazlı Bey adında birisine vasiyet ederek kendisinden sonra yayınlamak üzere anlatmış:

*"Benim Sultan Abdülhamit ile dostluğum, adeta bir arkadaşlık derecesinde idi. Sarayda (Bab-ı Ali)'den gelen evrakı beraberce okur; mütalaa eder ve icabına göre karar verirdik. Hiçbir gün geçmezdi ki, beraberce yemek yemeyelim. Bu Hacı Bekir, yani (*Skalyeri-Aziz Bey*) komitesi dolayısıyla Nezaret'ten azlimden sonra, benim bu işde hiç dahlim olmadığına kanaat getiren Sultan Abdülhamit, beni sarayına çağırttı, iltifatlarda bulundu; gönlümü almak istedi. Lakin ben, bu iltifatlara ehemmiyet vermedim tevcih ettiği vazifeleri de reddettim en son bana şunu söyledi:*

Beni yapayalnız bırakıyorsun. Eğer memleketin idaresinde bir kusurum olursa ve memlekete bir fenalık gelirse, bunun mesulü sensin; çünkü, benim itimat ettiğim başka kimsem yoktur."

"... Ben bu sözleri de benimsemedim; evime çekildim, oturdum. Ne zaman ki, memleket ahvalinin günden güne fenalaştığını gördüm; kendisini ikaz için layihalar yazıp göndermeğe başladım; o vakit bana şu yolda haber göndermişti:

Ben kendisine yalvardığım zaman reddetmişti. Eğer memlekette hakikaten şikayet ettiği durum mevcut ise, bunun sebeplerini, ötekinde, berikinde yahut bende aramasın; doğrudan doğruya kendisinde arasın. Şunu da ilave edeyim ki, senelerden beri kendisi idare işlerinden uzakta bulunduğu için bugünkü siyasi ihtiyaçları, bilemezler, anlayamazlar. Onun için evlerinde otursunlar. Benim işlerime bir daha karışmasınlar..."

Evine çekilmiş olmakla birlikte Mahmut Celalettin Paşa, ülkenin içinde bulunduğu koşulları, olayları takip etmekte. Oğulları Sabahattin ve Lütfullah da *Le Temps, Le Monde, İllustre* gibi Fransız gazetelerini düzenli okumaktalar. Vardıkları sonuç, Avrupa'da Osmanlı devleti aleyhinde gelişmelerin her geçen gün arttığı yönündeydi.

Osmanlı Liberallerinin önderliğini yapacak olan Prens Sabahattin'i siyaset sahnesine çıkaran olay, İngiliz kökenli Bay Maimon (Maymon) ve grubunun Bağdat demiryolu ayrıcalığına talip olması ile başlıyordu. Prenslere müzik dersi veren Mösyö Çeza Hege bir gün Prens Sabahattin'e, bir İngiliz dostunun kendileriyle mutlaka görüşmek istediğini bildiriyor ve Bay Maimon'a bu yoldan bir randevu sağlıyordu. Musevi kökenli bir İngiliz olan Bay Maimon iki kardeşe, kendisinin ve grubunun çok güçlü olduğunu, Demiryolu ayrıcalığının kendi grubuna verilmesi halinde Osmanlı Devleti'nin önemli bir müttefik kazanacağını bildiriyordu. Prens Sabahattin Maimon'un bu arzusunu babasına iletiyor, o da talebi adeta kendi fikriymiş gibi Sultan'a empoze etmeye çalışıyordu.

Abdülhamit daha önce de Paşa'nın ülkeyle ilgili önerilerine red cevabı vermişti. Bu öneriye de aynı yanıtı verdi: "Öncelikle Mahmut Paşa, senelerden beri politika ile meşgul olmadığından, siyasi yorumlarla imtiyazın şu ya bu gruba verilmesi hususunda tavsiyelerde bulunması doğru değildir. İstedikleri gruba verilmesinde memleket için gösterdikleri menfaatlerin gerçekleşeceği iddiası da yersizdir. Bu

nedenle, Mahmut Paşa, bu gibi meselelerle uğraşmasın..." yanıtını vermiştir.

Ancak Abdülhamit uzun bir süre eniştesine umut veriyor, fakat son anda Bağdat demiryolu ayrıcalığını Almanya'ya tanıyordu. Mahmut Celalettin Paşa Abdülhamit'in bu tavrını "Ülke çıkarları aleyhine bir dış politika izlemekle" suçluyordu. Uzun durum değerlendirmesi yapan baba ve evlatlar ülkeyi terkederek Avrupa'ya gitme kararı aldılar.

Padişah ile mücadeleyi ancak Avrupa'da sürdürebileceklerine karar verdiler.

Çocuklar da Paris'te tahsillerine devam etmeği istediklerinden, son kararı vermek güç olmadı.

Paşa ve çocuklarının İstanbul'dan kaçışlarını bizzat öğrenmiş oluşu nedeniyle Nezahet Nurettin Ege, birincil kulak tanığı olarak anlatmış: "Beyoğlu'nda Piyano Ticareti ile uğraşan İsviçreli Charlier, Pake Kumpanyası'nın İstanbul Acentesi olan Rebul (Reboule olmalı e.m.) ile mutabık kaldıktan sonra, bir gün Damat Mahmut Paşa ile oğulları, Charlier ile prenslerin öğretmenleri Hüseyin Daniş, Paşa'nın özel hizmetçisi, İstanbul'dan uzaklaşmayı uygun karşılamışlardı.

Hareket planı yapıldıktan sonra, o gün Charlier hariç, diğer yolcuların hepsi, Fenerbahçe'deki Belvü Oteli'nde toplanmışlardı. Bu esnada Charlier, rıhtım şirketine ait bir istimbot ile gelerek, otelin rıhtımına çıkmış; güya tamamen tesadüfi karşılaşmaymış gibi bir davranışla, genç Prenslerin ellerini sıkarak, kendileriyle konuşmaya başlamış ve henüz ilk kez orada tanıştırıldığı Damat Mahmut Paşa ile fikir alışverişinden büyük memnuniyet duyduğunu belli eden bir nezaketle konuşmalarına devam etmiş; sonunda, misafirlerine istimbotla bir deniz gezintisi yapmayı rica etmiştir. Bu daveti kabul eden Mahmut Paşa beraberindekilerle birlikte istimbota girmiş; çevrede bulunanlarda hiçbir kuşku yaratmamak amacıyla karşı kıyıya doğru hareket etmiştir. Boğaziçi'nde yapılan bir turdan sonra, istimbot, o gün hareket etmek üzere olan Pake Şirketine ait *Georgie* vapuruna Yeşilköy açıklarında yanaşarak, yolcuları vapura çıkarmıştı. Zaten vapur kaptanı, Rebul vasıtasıyla durumdan haberdar edilmiş olduğundan önemli konuklarını alır almaz hareket etmişti.

1899 yılı Aralık ayının 14'ünde İstanbul'dan ayrılan Mahmut Celalettin Paşa ile Abdülhamit arasında devam eden gerginlik burada son

buluyordu. Ancak, Avrupa'da ikisi arasındaki gerilim başka boyuta taşınacaktı.

Bu kaçışı yalnızca Padişah ile eniştesi arasındaki kişisel çatışmaya bağlamak pek doğru olmaz. Çünkü, Avrupa'ya gittikten sonra Paşa, muazzam servetine bir daha sahip olamayacaktı, aynı şekilde iki oğlu da bu büyük varlıktan mahrum kalacaklardı. Temel düşünceleri, meşrutiyetin yeniden kurulmasıydı.

Mahmut Celalettin Paşa ve oğulları Paris'e vardıktan sonra Jön Türk muhalefetine katılıyor, bu sırada Paşanın oğlu Prens Sabahattin ön plana çıkıyordu.

Prens Sabahattin başlangıçta İngiliz yanlısı bir siyaset izleyerek Sultan Abdülhamit'e muhalefet ediyordu. Bu muhalefet Tanzimat fikrinin de daha geniş olarak düşünülmesi demekti. İhtilalci bir yol izleyerek mutlakiyetin bir askeri darbe yapılarak yıkılmasını öngörüyordu. Buna paralel olarak Osmanlı bünyesi içindeki gayrimüslim unsurlara bazı vaatlerde bulunarak onları da bu darbeci hareketin yanına ve saflarına çekmeyi amaçlıyordu.

Bu görüşler çerçevesinde muhalefeti güçlendirmek, muhalefet odaklarını birleştirmek ve derleyip toparlamak amacıyla bir Jön Türk Kongresi toplamaya çalıştı ve bunu başardı.

Bu kongreye kısa bir süre sonra isimleri duyulacak ve siyasi tarihte önemli roller oynayacak muhalifler katılmıştı. Prens Sabahattin borçlanarak Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki muhaliflerin yol ve otel paralarını ödeyip, masraflarını da karşılamıştı. Prens Sabahattin'le kardeşinin daveti üzerine İttihat ve Terakki üyeleri, Mısır, İtalya, İsviçre, Romanya ve İngiltere'den Arnavut, Ermeni, Arap, Türk, Musevi delegeler bir araya geldi.

Kongreyi toplamak kolay olmadı. O tarihlerde Paris polis müdürü olan Lepine, Osmanlı devletinin Paris sefiri Münir Paşa'nın baskısıyla Paris'in asayişini bozacağı bahanesiyle bu kongrenin toplanmasına zorluk çıkarmıştı. Bu zorluğu aşmak için Prens Sabahattin, Fransa'nın en önemli kalemlerinden Clemenceau'nun yardımını almak amacıyla kardeşi Prens Lütfullah'ı kendisine gönderdi. Georges Benjamin ***Clemenceau*** (d. 28 Eylül 1841-ö. 24 Kasım 1929) Fransız devlet adamı, doktor ve gazetecisi. 1906-1909 ve 1917-1920 yılları arasında Fransa başbakanı olarak görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda

Almanya'nın aleyhine çok ağır koşullar içeren Versailles Antlaşması'nın imzalanmasında önemli bir rol oynamış kişidir.

Bu görüşmeden sonra dikkat çekici bir makaleyle Jön Türklerin önemini anlatmıştı. Polis müdürünün hareketini şiddetle eleştirmiş, Fransa Hükümetini de böyle bir fikir toplantısına engel olmakla eleştirmesi sonucu, Hükümet Kongrenin yapılmasını onaylamak zorunda kalmıştı.

İlk Jön Türk Kongresi 47 kişiyle toplandı, Fransa meclis üyelerinden Le Tirere Pantalis'in özel ikametgahında 4 Şubat 1902 tarihinde başlamış ve 9 Şubat'ta sona ermişti.

Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah öne çıkan kişilerdi ama başkalarının da adları kısa sürede duyulacaktı. Arnavutluk'un kurulmasında önemli roller oynayacak olan Arnavut Milliyetçisi İsmail Kemal kongreye katılanlar arasındaydı. Onu, Doktor Nazım izliyordu (Mustafa Kemal'e 1926 İzmir suikastında yer aldığı iddiasıyla idam edildi). İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra açılan Meclisi Mebusana başkanlık eden Ahmet Rıza, Mithat Paşa'nın oğlu Ahmet Mithat, torunu Kemal Mithat, Kürt milliyetçisi Abdurrahman Bedir Han, Ermeni milliyetçisi Sisliyan, Rumlar adına eski Posta Nazırı Musuris Gidis ve avukat Dr. Fardis bu kongreye katılanlar arasında bulunuyordu.

Kongredeki tartışmalardan sonra, Jön Türkler ikiye ayrıldı. Teşebbüs-ü Şahsi Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihad Cemiyeti olarak ikiye ayrıldılar.

Görünürdeki nedenlerin başında dış müdahale konusu geliyordu. Prens Sabahattin ve yakın arkadaşları Meşruti Monarşinin sağlanabilmesi için bir askeri darbenin başlamasını, bu darbenin başarıya ulaşmaması halinde ise –İngiltere, Fransa gibi– dış ülkelerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmelerinin sağlanmasını istiyorlardı. Buna karşılık Ahmet Rıza askeri darbe ve dış müdahale fikrine karşıydı.

Bir başka sebep de, Prens Sabahattin ve arkadaşlarının Osmanlı egemenliği altındaki gayrimüslim halkların, Ermeni, Rum, ve hatta Kürt ayrılıkçılarının bu taleplerinin gözönünde bulundurulmasını istemekteydi. Prens Sabahattin bu konuda Ademi Merkeziyet, daha doğrusu İngiltere'nin planları doğrultusunda "Osmanlı Konfederasyonu"na gidecek bazı adımların atılması eğilimini taşıyordu. Buna karşılık Ahmet Rıza bu konuda daha tutucu davranıyor, Merkeziyetçi tavrından kesinlikle ödün vermiyordu.

Prens Sabahattin'in fikrinin daha olgunlaşmış ifadesi Anglosakson Liberal tavır, "Âdem-i Merkeziyet, Teşebbüs-i Şahsi" öğretisidir.

Pozitivist Ahmet Rıza ise meşrutiyetçiydi. Prens Sabahattin'de ekonomik bir program varken, Ahmet Rıza'da bu konu belirgin değildi. İkisi arasındaki çatışma liderlik meselesi gibi görünüyor.

Ahmet Rıza karşı grubun liderliğini yapınca, örgütün adını, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adına çeviriyordu. Bu örgüt gelecekte, Selanik'te kurulan Osmanlı İttihat ve Terakki örgütüyle bütünleşecekti.

İkinci Kongre 27 Aralık 1907 tarihinde toplanacak ama kongre toplanması teklifi bu iki gruptan kimseden değil Ermeni milliyetçilerinden geldi. İlk hedef Abdülhamit'in istibdadına son vermekti. İkinci Jön Türk Kongresinde alınan kararlar katılımcıları tatmin etmedi.

Bu kongreler ve ardından ortaya çıkan gelişmelerin üzerinde durmayacağım çünkü Mahmut Paşa'nın doğrudan katılımı yada müdahalesi söz konusu olmamıştır, bu nedenle kendi yaşamına geri dönüyorum.

Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın Ölümü

Mahmut Celalettin Paşa (üremiden) mustarip olarak Brüksel'deki ikametgahında yatıyordu. Paşanın yanında kahyası Salih Bey ve özel hizmetçisi bulunuyordu. Hastalığı ağırlaşmıştı. Bu durumdan kâhya Salih Bey aracılığıyla haberdar olan Paris sefiri Münir Paşa, Yıldız Sarayını haberdar etmişti. Bu bilgileri en yakın tanık olan Prens Sabahattin'den öğrenen Nezahet Nurettin Ege'dir: "Prens Sabahattin, göz yaşlarıyla, Boğaz'ın mavi sularını seyrederken, pederiyle son görüşmesinin bu elim hatıralarını hazin hazin, bana anlatmak iltifatında bulundu."

Prens Sabahattin şöyle anlatmış: "Avrupa'nın çok müthiş bir kış geçirmekte olduğu 1903 senesinde bir gün Paris'te içime bir ateş düşmüştü. Muhakkak babacığımı ziyaret etmek istiyordum. Brüksel'e gitmeğe karar vermiştim.

Babacığımın ikamet ettiği eve geldiğim zaman saat gece yarısını çoktan geçmişti. Buna rağmen binanın bütün odalarında aydınlık görünüyordu. Büyük bir heyecanla zili çaldım. Kapıyı açan hizmetçinin yüzünden derin bir hüzün ve elem okunuyordu. Muhterem babacığımın hastalığının ağırlamış olduğunu anlamakta gecikmedim.

Biraz sonra Kâhya Salih Beyle karşılaştığım zaman ıstırabım büsbütün fazlalaştı.

Salih Bey, Paris sefiri Münir Paşanın pederimin yanında olduğunu, zat-ı Şahanenin selamlarını ve afiyet temennilerini tebliğ buyurduğunu, pederimi iki doktorun nezaretinde, yarın sabah hareket edecek olan özel bir trenle İstanbul'a götürmek üzere her türlü önlemin alındığını büyük bir soğukkanlılıkla anlatıyordu.

Kâhya Salih Bey, 'Efendimiz! Zat-ı Şahanenin emirleri bu merkezde imiş; Damat Paşanın, Valdeniz Sultan efendi hazretlerinin, hepsinin arzuları da böyle (daha önce Seniha Sultan kocasının ülkeye dönmesi için mektup yazmış ve bu siyasi koşullarda dönmeyeceğini söylemişti e.m.)... Kendileri vatanlarına kavuşmak istiyorlar... sabah erkenden hareket ediyoruz.' Diyerek bu planı tekrar etti. Ben 'nasıl olur, nasıl olur...? diye inlerken, dışarıdan, Paris sefiri Münir Paşanın planının istediği gibi sonuçlanacağını zannederek, büyük bir zafer kazanmış kumandan edasıyla merdivenlerden indiğini duyan Kâhya Salih Bey, hemen odadan fırlayarak sefir Paşaya benim geldiğimi haber vermişti. Aralık olan kapıdan, sefir Paşanın: 'Eyvah ... Eğer Sabahattin Bey geldi ise, her şey alt üst olur; bütün planlar suya düştü demektir.' Dediğini işittim. Bir anda yukarıya fırladım. Pederimin odasının kapısını açtığımda gördüğüm feci tablo karşısında yüreğim parçalanarak bir müddet bocaladım; sonra ani bir kararla koştum; gözlerimden yaşlar boşanarak pederimin yatağının yanında diz çöktüm, ayaklarına kapandım.

Zavallı hasta, güçlükle nefes alabiliyordu. Yüzü müthiş şekilde şişmiş, gözleri hemen hemen kapanmıştı, buna rağmen beni tanıyabildi.

... Babacığım; yarın sabah erkenden iki doktorun nezaretinde özel trenle İstanbul'a yola çıkıyormuşsunuz. Sefir Münir Paşa'dan, Kahya Salih Bey'den öğrendim... Size bütün kalbimle yalvarırım, babacığım; bir vatan davası uğruna terk ettiğimiz İstanbul'a, davamızı zafer kazanmadan dönmeği kabul buyurmayınız; bugüne kadar padişahtan gelen bütün geri gelme tekliflerini 'meşrutiyet ilan edilmeden vatanıma dönmem' diyerek reddetmiştiniz; bütün hastalığınız müddetince bu kararınızda direndiniz; çok yalvarırım, yine direniniz efendim! Vatanın selameti namına açtığınız bu mücadelede devam buyurunuz efendim", diye ağlayarak, yalvararak ayaklarına kapandım...

... Evladım Sabahattin, sevgili oğlum, haklısın; söyle doktorlara haber göndersinler; treni de durdursunlar, İstanbul'a gitmeyeceğim, dedi. Yorgun şekilde yatağında gözlerini kapadı. Bu feci olaydan birkaç gün sonra hayata da veda etti."

Yabancı bir ülkede hayatını kaybeden Paşa'nın (doğum 1852) 17 Ocak 1903 tarihinde henüz 51 yaşındayken ölümü sonrasında yeni bir sorun ortaya çıkmıştı:

"Paris Sefiri Münir Paşa'nın ortaya çıkardığı rivayete göre İstanbul gazeteleri 'Damat Paşanın vatanına gelmek arzusunda olduğunu, cenazesinin vatan topraklarına getirilmesine vasiyet ettiğini' yazmaktaydılar.

Münir Paşa Padişahın emri üzerine cenazeyi teslim almak üzere, girişimde bulunuyordu. Prens Sabahattin ve Lütfullah da babalarının cenazesini vermemekte direndiler. Bu durumda her iki taraf Fransa Hükümetinin hakemliğini istediler. Sonuçta Paris'te bulunan Arap ulemasından bir zat şöyle hüküm verdi; Bir mevtanın üzerinde evlatlarının velayeti, hükümetin velayetinden üstündür. Bundan sonra Paşa'nın cenazesi Fransa'da 'Pére la Chaise' kabristanındaki Türk mezarlığına defnedilmiş oldu.

23 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet ilan edildi. Avrupa'ya kaçmak zorunda kalanlar ülkelerine dönmeye başladılar. Mahmut Celalettin Paşa'nın cenazesi Fransa'nın Mesajeri Şirketine ait *Prenses Maria Vapuru* ile 8 Eylül 1908 tarihinde getirildi. Büyük bir törenle Eyüp'e gömüldü. Prens Sabahattin ve Babasının siyaseten isteği olmuştu.

İstanbul huzura kavuşamadı, bir süre sonra 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) patladı. Abdülhamit tahttan indirildi, Selanik'te sürgüne gönderildi.

Prens Sabahattin İstanbul'a gelişinden sonra karısı ve kızıyla Kuruçeşme'deki yalısına yerleşmişti.

'31 Mart İsyanı' sonrasında yaşananların tanığı olduklarını (Kandilli'deki Cemile Sultan yalısında) Prenses Mevhibe Celalettin anılarında yazmıştır. Babasıyla Prens Sabahattin teyze çocuklarıydı.

O geceyi ömrümün sonuna kadar unutamam. 13 Nisan 1909'da kopan bu askeri isyan hepimize korkulu saatler yaşattı. Aradan birkaç gün geçti. Bir gece yarısı müthiş bir korku içerisinde yataklarımızdan

fırladık. Bütün saray müthiş bir korku içerisinde yataklarımızdan fırladık. Bütün saray halkı ayağa kalkmıştı.

Uyku sersemi sırtıma bir şey alıp, başımı örttükten sonra doğru büyük sofaya çıktım. Sofaya çıkar çıkmaz ilk karşılaştığım adam Prens Sabahattin oldu. O saatte bizde ne arıyordu? Babam, annem ve daha birçok insanlar sofaya toplanmıştı. Sabahattin Bey sofanın ortasında durmuş bağırıyordu:

- *Hareket Ordusu İstanbul'a girdi. Şehir içinde harp oluyor. Saraydan adamlar gelecekmiş, evimi basıp beni öldürecekmiş haber aldım. Vaziyet çok kötü.*

Yanında duran uşak Aşır'a sordum:

- *Olan nedir Allahaşkına?*
- *Duydunuz ya, cicim. İstanbul'u basmışlar. Prens Sabahattin de; karısını, kızını ve lüzumlu eşyalarını alarak doğru buraya gelmiş.*

Bu sırada Sabahattin Bey uyku sersemi olan babama bağırıyordu:

- *Birader, bizi öldürecekler. Haydi, ben hazırım. Sen de derhal hazırlan. Hemen buradan muşa binerek Köstence'ye kaçalım.*

O anda sofanın diğer ucunda gürleyen bir ses işittik. Hepimiz o tarafa doğru döndük:

- *Nedir bu telaşınız? Ne oluyor?*

Herkes yerinde duramıyor, bir sürü laflar ediliyordu. Ali Paşa, deminkinin aksine gayet sakin bir sesle:

- *Rica ederim, sükunetinizi muhafaza ediniz. Vaziyet henüz malum değil, bunların hepsi boş laf. Arzu ediyorsanız siz istediğiniz yere gidebilirsiniz. Celalettin Bey hiçbir yere gitmez. Onun Padişahtan korkusu yok, ona kimse ilişemez, dedi.*

Babam lafa karışmıştı:

- *Gelin salona gidelim. Sakin bir yerde işi halledelim. Çocukları korkutmakta mana yok.*

Bu sözlerden sonra üçü salona çekildiler.

Saraydaki telaşın, heyecanın haddi hesabı yoktu. Bayılıp ayılanlar, ağlayanlar gırla gidiyordu. Bu arada seyahat hazırlıklarına bile başlanmıştı.

Prens Sabahattin'in kızı ile akran olan kardeşim Münire ve kendi

yaşlarındaki kızlar, saçlarına renk renk kurdeleler takmışlar, süslenmişler, hareket zamanını bekliyorlardı. Annem, şaşırmış bir vaziyette:

- Acaba yanımıza ne alsak? diyor.

Bütün bu telaş, kıyamet sürüp giderken gün ağarmağa başlamıştı. Gözüm birdenbire Kandilli iskelesine ilişti. İskeleye vapur yanaştı ve silahlı askerler çıkmaya başladı. Vapuru benim gibi birkaç kişi daha görmüştü. Haber kulaktan kulağa yayıldı. Konuşmalar, bağrışmalar son haddini buldu.

Bu sırada babam, Prens Sabahattin ve Ali Paşa da tekrar sofaya çıkmıştı. Prens Sabahattin:

- Paşa, ölümümüze sebep olacaksın. Gördünüz mü yaptığınızı? Bunlar beni arıyor?

Diye bağırmaya başladı. Ali Paşa ise soğukkanlılığını muhafaza ederek:

- Müsaade ederseniz gidip bakayım, Prens. Telaş etmeyin.

Dedi ve selamlığa çıktı.

Küçük büyük herkes korkudan ağlamağa başlamıştı. Herkes pencerelere üşüşmüş, vapurun boşalmasına heyecanla bakıyordu.

Biraz sonra Ali Paşa göründü:

- Telaşa düşmeyin. Korkulacak bir şey yok.

Ali Paşanın bu sözleriyle içimize su serpilmişti. Kendi aleyhine bir şey olmadığını anlayan Prens Sabahattin de yalısına döndü. Artık sükunete kavuşmuştuk.

23 Ocak 1913 tarihinde, Enver ve arkadaşları Bab-ı ali'yi bastı,'Babıali Baskını' sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve üç yaveri öldürüldü.

O dönem İstanbul Muhafızı Cemal Paşa'ya bakılırsa, Satvet Lütfi'nin tutuklanmasından sonra Prens Sabahattin, Doktor Nihat Reşad'ı (Belger) görevlendirmiştir; Nihat Reşad iki yüzlü bir siyaset izlemekte, bir yandan hükümetle darbeciler arasında anlaşma sağlanacağını öne sürerek Talat Bey'le (Paşa) pazarlıklar yapmakta, bir yandan da darbecileri yönetmektedir.

Cemal Paşa, "Prens Sabahattin Bey ortadan kaybolmuştu," diyor ve ekliyor: "İngiltere Elçiliği baştercümanı Fitz Maurice ile askeri ataşesi Tyrell tarafından korunduklarını, İngiliz resmi kuruluşlarından birinde olduklarını haber alıyordum ama, bir şey yapmak elde değildi."

Prens Sabahattin'le Doktor Nihat Reşat dışında, olayla ilgisi görülenlerin hepsi yakalanır: Serdar Sıtkı, Hasan Amca ve Said'den sonra Satvet Lütfi, Binbaşı Avni, (Burunsuz) Tevfik, Zeki Paşazade, Teğmen Lütfi, (sonradan bir ara Köprüler Müfettişi olan) Salih, (eski merkez memurlarından, Boşnak) Sıtkı ve (yazar Fazıl Ahmet Aykaç'ın kardeşi...) Mahmut Beyler... adları belirlenemeyen, dolayısıyla yakalanamayanlar da vardır. Bunlar, çok geçmeden Mahmut Şevket Paşa suikastını düzenleyeceklerdir. Nazım Paşa'dan ondan dört buçuk ay sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra büyük korku iklimi oluştu. Ama 'Sabahattin Bey ve çevresi' devre dışı kalmıştır...

Prens Sabahattin, II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra liberal görüşleri savunan Jön Türkler'in kurduğu *Osmanlı Ahrar Fırkası*'nı destekledi ve perde arkasından yönetti. *Ahrar Fırkası*, 1908 seçimlerine katıldı ancak meclise giremedi. Fırka, çok geçmeden, 31 Mart Olayı'nda payı olmakla suçlandı ve kapatıldı. Prens Sabahattin tutuklandı ancak Mahmut Şevket Paşa ve Hurşit Paşa'nın aracılığı ile serbest bırakıldı. Daha sonra bu olayla ilişkisi olmak suçuyla gıyabında yargılanıp idama mahkûm edilince yeniden yurtdışına kaçtı.

Mahmut Şevket Paşa cinayeti sonrası bir yıl geçer... Birinci Dünya Savaşı öncesi... Maliye Nazırı Cavit Bey, Paris'e gitmiş, kredi almak için Fransız hükümeti çevreleriyle ilişki kurmuştur. Ama bir türlü sonuç elde edemez. İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa davasında, yokluğunda idama mahkûm edilen Prens Sabahattin'in Fransa'da Maliye Bakanı Caillot ile dostluğundan yararlanmak isterler. Bu da ancak Prens'in özel kâtibi ve yakın dostu Satvet Lütfi'nin araya girmesiyle sağlanabilecektir. Sinop'ta kalebend edilecek Satvet Lütfi, o sıralarda Sultanahmet Hapishanesi revirindedir.

Talat Paşa, ömür boyu kalebentliğe mahkûm Satvet Lütfi'yi "dışarıya" çağırtıp onunla pazarlık eder: Paris'e gidip sorunu çözecek ve geri dönecek, ardından hükümeti devirmek girişimiyle suçlanan sanıklar için af çıkarılacak...

Prens Sabahattin, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden ve İttihat ve Terakki yönetiminin sona ermesinden sonra yurda dönebildi. Türkiye'ye döner dönmez İttihat ve Terakki döneminde yasaklanan "*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*" adlı eserini yayınladı. Ayrıca çeşitli yazılarıyla Anadolu'daki Millî Mücadele'yi destekledi. 3 Mart 1924 tarihinde

ilan edilen Türkiye'yi laikleştiren yasaların kabul edilmesi ardından, hanedan üyelerinin sürgüne gönderilmesine ilişkin kanun gereği ülkeden ayrılmak zorunda kaldı.

1948 yılında İsviçre'nin Neuchâtel kentinde öldü. Cenazesi, 1952 yılında Türkiye'ye getirildi; İstanbul'un Eyüpsultan semtinde babasının ve dedesinin mezarlarının bulunduğu Halil Rifat Paşa Türbesi'ne defnedildi.

Naime Sultan Yalısı ve Yasak Aşk Hikayesi

Ortaköy Camii'nden sonra kuzeye doğru devam eden sahil yolunda "Hanım Sultan Sarayları" olarak bilinen bir dizi yalıdan biri olan bu zarif yapı, Gazi Osman Paşa Yalısı olarak da biliniyor. Plevne Savaşı kahramanı Paşa'ya 1883 yılında II. Abdülhamit tarafından hediye edilmiş. Paşa'nın oğlu Kemalettin Paşa Sultan'ın kızı Naime Sultan [5 Eylül 1876'da Dolmabahçe'de doğdu. Annesi, Bidar Kadınefendi] ile evlenince **Naime Sultan Yalısı** olarak da adlandırılmış. 1901 yılında Sultan V. Murat'ın kızı olan Fehime Sultan'a [d:2 Temmuz 1875, İstanbul-ö: 15 Eylül 1929, Nice. Annesi, Meyliservet Kadınefendi] hediye verilmiş.

Yalıların sahipleri olan Sultanların isimlerinin birbirine karıştırıldığı sorununa, araştırmacıların yapıtlarında karşılaşıyoruz. Örneğin tarihte üç Esma Sultan var; Yalılar konusunda yetkin uzmanlardan birisi olan S.E. Tonguç; "Her yazarın ayrı bir Esma Sultan'ı var. Benim tercihim 1778 doğumlu olanı!" Gerçekten bu ciddi bir sorun. Benzerine dikkatimizi çeken yine yalılar uzmanı M.S. Şimşek, yalıların sahiplerinin birbirine karıştırıldığını öne sürmekte; *"Fehime Sultan'a ait olduğu zannedilen yalı, aslında Naime Sultan'a aitti."*

Sultan II. Abdülhamit tarafından inşa ettirilen yalının arka tarafında bir de kışlık köşkü vardı. Bu köşk sonraki yıllarda yol sebebiyle yıktırıldı. Köşkün de yalının da zemin katları kâgirdi.

Neobarok üsluptaki iki katlı ahşap yalının ortası ile sağ ve sol bölümleri dışarı çıkmalıdır. İçerde kalan kısımların her katında içerlek balkonlar vardır. Servis katı ve birinci kat balkonları ise sütunludur. Yalının orta kısmının en üstünde üçgen çatı alınlığı bulunmaktadır. Kara tarafında cihannüması da olan yalı, iki yan sofalıdır. Sofalardan biri kuzey, diğeri güney olduğu için birbirlerine oldukça mesafelidir.

Her katta on oda, bir sofa, iki koridor, iki tuvalet, biri kuzeyde bir güneyde iki merdiven ve deniz cephesinde iki balkon vardır.

Giriş holündeki tavanda bulunan yuvarlak süsleme tek kelimeyle muhteşemdi. Ayrıca yaldızlarla süslenmiş tekne tavanlarda yağlıboya tablolar vardı. Yalının orta kat pencere üstleri diğer pencerelere nazaran daha fazla süslenmiştir. Simetrik planlı yalı tiplerinin en iyi örneğidir. Kuzey komşusu Hatice Sultan Yalısı'ndan daha büyük ve daha görkemlidir.

Klasik dönem Osmanlı mimari özelliklerinden farklı inşa edilmiş bu yalı, dünyada bir eşi daha bulunmayan peyzaj süslemeleriyle de ünlüydü. Tüm odalar ve salonlar denizi görebilecek şekilde, denize dik olarak sıralanmışlardı.

Sultan II. Abdülhamit 1883 yılında mabeyn müşiri olan Gazi Osman Paşa'ya bahşettiği bu yalıyı daha sonra onun oğluyla evlenen kızı Naime Sultan'a düğün hediyesi olarak vermiştir. Sultan II. Abdülhamit'in kadınlarından Bidar'dan 1876 yılında doğan Naime Sultan, babasının tahta çıktığı gün doğmuş [3 Eylül 1876'da babasının tahta geçmesinden dört gün sonra Dolmabahçe Sarayı'nda doğdu.], dolayısıyla Sultan Abdülhamit o gün iki kutlamayı birden kabul etmişti: Padişah oluşunu ve kızının doğuşunu.

II. Abdülhamit'in üçüncü kızı Naime Sultan yalının ikinci sahibidir. Gazi Osman Paşa'nın oğlu Kemalettin Bey ile 1898 yılında evlenen Naime Sultan, Osman Paşa Yalısı olarak da bilinen bu yalıya gelin gitmiştir. Batı musikisi dersleri alan ve iyi piyano yorumcusu olan birisidir.

Ayşe Sultan babası II. Abdülhamit'i anlattığı hatıratında bu evlilik törenini canlı anlatır.

Bu evliliğin mutluluğu pek uzun sürmez, bir skandalın yaşandığı yalı olarak Osmanlı hanedan ailesinin tarihinde yazılıdır.

Bu öykünün girişini Fehime Sultan'la komşuluk yapmış, Sultan'ın sık sık ziyaret ettiği bir aileye mensup **Mehmet Tevfik** (Biren) Bey'in tanıklığını yazdığı hatıralarından olduğu gibi aktardıktan sonra, içerden birisi olan **Kenize Murat'**ın [d. 14 Kasım 1939, Paris. Annesi, Sultan V. Murat'ın torunu Selma Rauf Hanımefendi] anılarından daha ayrıntılı okuyacağız.

Mehmet Tevfik Bey'in hatıratında (c-1, s.24-26, 378-379) şöyle anlatılıyor: *"Sultan Murat'ın kızlarından Hatice Sultan'ın, Çırağan*

Sarayı'nda uzun seneler geçirdikten sonra, Sultan Hamit'in, kendisini, her kimle olursa olsun evlendirmesini istemesi üzerine Hatice ve Fehime Sultanları, Hünkâr, babalarının bulunduğu saraya bir daha ayak basmamak şartı ile yanına aldırmıştı. Aradan seneler geçip de evlendirme mevzuunda hiçbir faaliyette bulunulmadığını gören Hatice Sultan'ın mütemadi talepleri neticesinde Hünkâr, padişah kızlarına yakışır şekilde düğün yaparak bu iki sultanı evlendirmiştir. Hatice Sultan'ın eşinin adı Vasıf, Fehime Sultan'ın kocasının ismi Galip Bey idi. Bu damatların Sultan Murat'ın lehine çalışabilecek kudretli ve nüfuzlu kimselerden olmamalarına bilhassa dikkat edilmişti. Padişah damatlarına vezaret rütbesi tevcih edildi, biri, Vasıf, diğeri Galip Paşa oldu. Sultan Murat'ın kızlarından Fatma Sultan'a, o sırada Sultan Murat artık hayatta olmadığı ve dolayısıyla taraftar temin etmesi ihtimali kalmadığı için daha münasip bir eş seçilmiş. Ayan azasından Faik Beyzade Refik Bey'le evlendirilmiştir. Sultan Murat'ın diğer kızı Aliye Sultan vereme yakalanmış ve seneler evvel vefat etmiş bulunuyordu.

Fehime Sultan, Meşrutiyet'ten sonra kocasından boşanıp süvari zabiti Mahmut Bey'le evlenmiştir. Aslında Sultan ve Mahmut Bey birbirlerini uzun zamandan beri tanıyorlardı. Sultan vaktiyle daha Galip Bey'le evli iken bir mesirede Mahmut Bey ile tanışmış, aralarında bir alaka doğmuş, bu hadisenin anlaşılması üzerine Mahmut Bey Halep'e sürülmüştü. Meşrutiyet'ten sonra Mahmut Bey sürgünden döndüğünde Sultan'la evlenmek istemiş, bu projeyi tahakkuk ettirmek için Galip Bey'e mühimce bir miktar para teklif edilerek birçok itirazlardan sonra neticede Sultan'ı boşaması temin edilmiştir.

Hatice Sultan ise kendisine eş seçilen Vasıf Bey'i hiçbir zaman beğenmemiş olduğundan, Sultan Hamit'in kızlarından Naime Sultan'ın kocası ve Ortaköy'de [şimdiki] Yüzme İhtisas Kulübünün bulunduğu yerdeki yalısına komşu olan Damat Kemalettin Paşa ile sevişerek, hem bu güzel ve hassas insanı kendine aşık etmenin zevkini tatmış, hem de kendisini laalettayin bir kimse ile evlendirmiş olan Sultan Hamit'den intikam almak istemiştir. Neticede bu hadisenin haber alınması üzerine Kemalettin Paşa'nın damatlığına son verilerek, sürgün yeri olarak Bursa'ya gönderilmişti. [Hatıratın –s.378-379– 'Bursa' kısmında sürgünlerden bahsedilirken Kemalettin Paşa adı tekrar geçecektir.]

Kemalettin Paşa Bursa'da sürgün ve mahpus bulunuyordu. Paşa burada kendisi için kiralanmış bir evde yaşıyordu ve dışarıya çıkması yasaktı.

Hünkâr yaverlerinden Mustafa Paşa adında bir Mirlivanın riyaseti altında Padişah tüfekçilerinden muhtelif rütbeli birkaç zabit Kemalettin Paşa'nın muhafazasına memur olarak aynı evde sakindiler.

Damat Kemalettin Paşa ile dışarıdan kimse gelip görüşemez, irade olmadıkça vali bile gidip hatırını soramazdı.

(...) Paşanın başına gelen bu halin sebebi herkezce malumdu. Paşa'nın, Sultan Hamit'in kızlarından biri olan zevcesi Naime Sultan bir ara hastalanmış ve bu arada kendisini tedavi eden hekimin (Dr. Hakkı Şinasi Paşa) Sultan'a kakodilat enjeksiyonu vermesi bir jurnala vesile olmuştu [Coccolite- Coccolith-kakodilat: Kalsiyum karbonat ve farklı mineraller içerir. Eski çağlarda çürük dişlerde dolgu niteliğinde kullanılmıştır. e.m.]. Bu jurnalda Kemalettin Paşa'nın refikası Sultanla beraber ikamet etmekte olduğu Sâray'ın yanıbaşındaki diğer bir Saray'da yaşayan, mahlul Padişah Sultan Murat'ın en büyük kızı Hatice Sultan'ı sevmekte olduğu ve onunla evlenebilmek için güya doktora verdiği talimat üzerine doktorun hasta sultana zehir şırınga ettiği ihbarında bulunulduğundan, Abdülhamit büyük bir heyecan ve hiddete kapılarak kendi usulünce uzun uzadıya tahkikata girişmişti. Bu meyanda, başka hekimler çağırtarak kakodilatın zehir olup olmadığını söylemelerini kendilerine emretmiş. Hekimler de bittabi, sair birçok ilaç gibi bunun da esasen zehir olduğunu ve fakat hekimlikte kullanılmakta bulunduğunu ifade etmişlerse de Hünkâr kakodilatın bir hastayı öldürmek için de kullanılmasının mümkün olduğunu zihnine takarak, böyle bir cürme cür'et eden müdavi doktoru evvela Basra'ya sonra da Konya'ya sürgüne gönderdiği gibi Kemalettin Paşa'yı kerimesi sultandan boşatmış ve Bursa'da sürgüne göndererek mahpus ve ihtilattan memnu olarak orada ikamete memur etmişti. Ayrıca, kakodilatın tedavilerde istimalini yasak etmiş oluğundan gerek hekimlerin gerekse diş doktorlarının bu ilacı icab eden hallerde kullanmalarına imkân kalmamıştı. O sıralarda bu tuhaf hadise 'kakodilat meselesi' diye herkesin diline düşmüş bulunuyordu. Lakin tabii ki halk bundan gizli bir şeklide bahsederdi.

Meşrutiyetten sonra Hatice Sultan da kocasından boşanmış olmasına rağmen, sürgünden dönen ve kendisini hâlâ seven Kemalettin Paşa ile evlenmek istemeyecek ve başkası ile hayatını birleştirecektir.

Fehime Sultan ikinci eşi Mahmut Bey ile 16 sene evli kalmıştır. İkisinin de hayatları Mahmut Bey askerlikten ayrıldıktan sonra Fransa'da 'Nice' şehrinde geçmiştir. Sultan'ın İstanbul'da ikamet etmekte olduğu bina, millet malı olduğu için satmasına izin verilmemiş ve kendisine ancak taşıyabileceği eşyalarını alıp götürmek hakkı tanınmıştı. Sultan ve eşi sattıkları eşyalardan elde ettikleri Sterlingler [İngiltere para birimi] *ile Fransa'da bir zaman varlıklarını sürdürebilmişlerdir. 'Nice'de bir villa satın almışlar ve ellerinde kalan para ile bazı teşebbüslere girişmek istemişlerdir. Lakin, İstanbul'da Sultan Hamit'in, Fehime'ye tahsis etmiş olduğu, [bir zamanlar] Gazi Osman Paşa Orta Okulu [Gaziosmanpaşa Orta Okulu olarak hizmet verirken 13.07.2002'de binanın yanarak çatısının ve bazı duvarlarının kısmen çökmesi ile kullanılmaz hâle geldi. Yangının, okul bahçesini otopark olarak kullanmak isteyen çevredeki eğlence yerleri tarafından çıkartıldığı yönünde iddialar ortaya atıldı. e.m.] bulunan yerdeki sarayda debdebe ve masraflı yaşamaya alışmış olan Sultan ve askerlikten istifa ettiği için bir geliri bulunmayan Mahmut Bey'in ellerindeki paralar bir zaman sonra suyunu çekecek ve Sultan koyu bir sefalet içine düşecektir. Bu çetin günlerde kendisine, evvelce tanımış olduğu Lehli Matmazel Jean Schafer maddi yardımda bulunacak ve genç bir Habeş olan halayığı Müyesser onu artık vefatına kadar hiç yalnız bırakmayacaktır.*

1908 tarihinden sonra tanıştığımız Fehime Sultan'la ailecek görüşürdük. Hayatının sonraki devirlerini uzaktan takip ettik. Refikam (eşim) iyi bir ressam olduğundan Fehime Sultan'ın yağlı boya bir portresini yapmıştı, hâlâ duvarda asılı durur. Kendisi ile ahbaplığımızın bir sebebi, vaktile Bursa'ya sürülmüş olan ve kendisinin eski günlerinden tanıdığı üç kız kardeşe yaptığımız iyilikler ve gösterdiğimiz misafirperverlik olmuştur.

Fehime Sultan, o saraylıların, kendisine gösterdiğimiz dostluk ve şefkati, birgün hikâye etmeleri üzerine bizimle bu vesile ile ahbap olmuştu ve evimize gelir giderdi. Biz de kendisini sık sık ziyaret ederdik."

Hatice Sultan (1870-1928) kader kurbanı bir kadın. Tahttan indirilen V. Murat'ın kızı. Sadece kaderin değil babasıyla amcası II. Abdülhamit'in arasındaki çekişmenin de kurbanı olmuş. 31 yaşına kadar amcasının müdahalesi yüzünden evlenememiş. Evlenmesine izin verildiğinde ise yukarıda okuduğumuz gibi neler olmamış ki...

Kenize Murat'ın [d. 14 Kasım 1939, Paris. Annesi, Sultan V. Murat'ın torunu Selma Rauf Efendi'dir] tarihe pencere açan ilk göz ve kulak tanığı olayların anlatıldığı ***"Saraydan Sürgüne"*** yapıtında skandalın ayrıntıları gizli kalamamış...

"Naime'nin çapkın eşi Kemalettin Paşa, doğrusu çok yakışıklıydı. İki kuzin (kız kuzenler için kullanılırdı e.m.), aynı yıl evlendirilmişlerdi... Tam on yedi yıl önce! Sultan Abdülhamit, tahta çıktığı gün doğan en sevgili kızı Naime'ye pırıl pırıl bir subay seçtiği halde, Hatice'yi çirkin olduğu kadar da darkafalı bir küçük memurla evlenmeğe zorlamıştı.

Evlilik, Hatice'nin çocukluğundan beri kapalı kaldığı hapishanesi, Çırağan Sarayı'ndan kurtulmasının tek yolu idi. Otuz bir yaşında hayatından bıktığı bir sırada özgürlüğüne kavuşmak için her şeye razıydı ama, böylesine alçaltıcı bir seçimi de beklemiyordu. Haftalarca, yatak odasının kapısını kocasına açmamış o da gidip hünkara şikâyette bulunmuştu. Hatice sonunda, bu savaştan bıktığı için boyun eğdi.

İlk geceyi düşündükçe ürperirdi... duyduğu tiksintiyi içinden hâlâ atabilmiş değildi. Hünkârın, her evlenen sultana olduğu gibi ona da hediye ettiği saray, Naime Sultan'ınkiyle komşu idi. Hatice genç kadını sık sık görmeğe gider, nasihatlerde bulunur, Zeynel'le ufak tefek hediyeler gönderirdi. Birbirleriyle çok çabuk arkadaş olmuşlardı. Naime, uçarı kocasına delice aşıktı. Hatice için, onu ayartmaktan daha iyi bir intikam olabilir miydi? Kendisine, taptığı babasına işkence eden adamı yaralamanın en iyi yolu kızını mutsuz kılmak değil miydi?

Hatice, bir hakkın yerini bulması için bir görev üstlenircesine, soğukkanlılıkla, önceden hesaplayarak, Kemalettin'i baştan çıkarma işine, girişmişti. Bu hiç de zor olmamıştı. İhtiyatsız Naime, hiç adeti olmadığı halde, kocası ile en iyi arkadaşını tanıştırmıştı. Hatice güzeldi. Paşa onu görür görmez âşık olmuş, içindeki ateşi, kaleme aldığı ateşli mektuplarla dile getirmişti. Hatice bu mektupları, özenle saklamıştı."

Arkeolog Erdem Yücel "Boğaziçi Yalıları" tarihini anlattığı araştırmasında iki aşık arasında yaşanan ilişkiyi karşılıklı mektuplarıyla karşımıza koymakta (s.227-239 arası).

Bu aşkın nasıl başladığı Kemalettin Paşa'nın bir mektubundan öğrenilmiştir:

"Senelerce bir ümidin peşinden koştum. Bir imkân bulabilmek için ıstırap ve hasret içinde yuvarlandım. Artık kendimi bir nebat gibi his-

siz yaşamaya mahkûm ettim. Ümitsiz, emelsiz, bu yeis kaplamış ömrümün ağır yükü altında ezildim.

Bir perşembe günü idi. her zerre gül rengi ile gülümsüyor, her şey melekçiğimin saray-ı ismetine girmeyi emrediyordu. Dünya mesur, gök şen, melekler sevinç içinde. Aman aman. Varlık içinde yalnız ben mahzundum. Bütün bu güzelliklerin çınlayan sesi, yalnız beni azap içinde kıvrandırıyordu paramparça olan ümitlerimin enkazı altında perişan oldum, gözlerimden dökülen damla damla zehirlerle hayal ettiğim saadetim zehirleniyordu.

Bir gün müteveffa doktor asabi heyecandan rahatsız olduğunuzu maden suyu emrettiğinizi söyledi. Dayanılmaz bir teessür içinde kalbimde derin bir boşluk hissettim. Elemim tazyiki altında ezildikçe ümitsizliğim artıyordu. Böyle bir teessürün devası ne olabilirdi?

Ümitleri ve hayatı terk etmek değil mi? ah bir kere olsun nurlu muhabbetinize kavuşmadan bu ebedi hicrana gönlüm razı olmuyordu. Ah. Bahtsızlık. Bir gün sarayımızın önünden kayıkla geçerken fonoğraf çalınıyordu. Efendiciğim pencere önünde idi. bir gökyüzüne, bir size baktım. Bir ümidin parlaması ile ruhum aydınlandı. Sizi görmeye, sizden bir zerreye olsun bakabilmeyi şiddetle muhtaçtım. Teneffüs ettiğim hava ayrılık tozları ile dolu... her nefes aldıkça yaşadığıma pişman oluyordum. Böyle uzun, şiddetli hüzünlerin dakikaları günler kadar, günler seneler kadar uzun geliyor. Yaradılışın tabii kanunu, karanlık geceler içinde insan gene bit aydınlık nokta bulmaya çalışıyor. Aşkın benden çare görmediği için gam içinde, ben aşktan vefa görmediğim için melul, annesinin kucağındaki yeni doğmuş masum bir yavru gibi bitkin, esaret zincirine vurulmuş, inleyen günahsız bir mazlum gibi ümitsiz ve talihsiz."

Kemalettin Paşa, günler ve haftalar boyu beklemiş ve bir gün Hatice Sultan'ı yeniden gördüğünde sevincini ve buhranını bir mektubunda dile getirmiştir... Sonbahar geldiğinde Kemalettin Paşa, Yıldız'daki köşkün önünden geçerken Hatice Sultan'ı pencerelerdeki perdeler arasında görerek mutlu olmuştur. Sonra da Hatice Sultan, bir kalfa ile dışarı çıkmış, onu gören Paşa sevincini yeni bir mektuba dökmüştür... Kemalettin Paşa, günler ve haftalar boyu beklemiş ve bir gün Hatice Sultan'ı yeniden gördüğünde sevincini ve buhranını mektubunda anlatmıştır.

Kemalettin Paşa'nın sonunda Hatice Sultan'a ulaşmayı başardığını, yine bir mektubundan öğreniyoruz. Hatice Sultan'dan da yanıt almakta gecikmemiştir. Bunun üzerine "Mektubunuzu öptüm, öptüm kalbimin üstüne koydum; okudum, tekrar tekrar okudum; ezberledim, zihnime, gönlüme yerleşti; bana hayat verdi; saadetler saçtı" dedikten sonra bir sonra ki mektubunda onun çılgına döndüğünü anlıyoruz. Kemalettin Paşa'nın bir buhran anında yazdığı sanılan bu mektubun üzerinde durulacak en önemli yanı, onun Hatice Sultan'a delicesine âşık olduğudur. bu mektubu göndermesinin ardından hastalanarak yatağa düşmüştür. Sonra da yazmaktan yine kendisini alamamıştır.

Onlar karşılıklı mektupları ve haberleşmelerini yan yana olan köşklerinin pencerelerinden bahçeye sarkıtılan iplerin yardımıyla yapmışlardır. Yine mektupların birinden nasıl buluştukları da öğrenilmiştir. Önceden hazırlanmış gizli bir yol ve kapıdan Kemalettin Paşa, Hatice Sultan'ın sarayına kolayca girebiliyormuş. Bunun için Kemalettin Paşa, bir gün önceden hizmetçilerine izin veriyormuş. Hatice Sultan da kocasıyla hiç yoktan kavga çıkarıyormuş. Vasıf Paşa da "Bir daha gelmeyeceğim" diyerek evden gidiyormuş. Sonra iki sevgili gizli yolun yardımıyla buluşuyorlarmış. Bazen Vasıf Paşa beklendiği saatten önce gelince iki sevgilinin buluşmaları engelleniyormuş. Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamit, Vasıf Paşa'yı sevmekte, onların evliliklerinin bozulmasını engellemekte, hatta emretmekteymiş...

Bu olaylara ve gelişmelere tanıklık eden birisi daha var; Namık Kemal'in torunu Selma Ekrem. Ne ilgisi var denebilir. 1930 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde anıları (*Unveiled- Peçeye İsyan*) yayınlanmış olan Ali Ekrem Bolayır'ın kızı, babasının adının karıştığı, bunun sonucunda II. Abdülhamit'in sürgüne gönderdiği ailesinin öyküsünde anlatıyor (s.22-32 arası).

Ali Ekrem saray kâtibi, damat Kemalettin Paşa ile içli dışlı dost olmuşlar. Yalıya sıkça davet ediliyor. Selma Ekrem'in anılarından Kemalettin Paşa'yı daha yakından tanıma fırsatı buluyoruz:

"İktidar Kemal (Kemalettin) Paşa'nın başına vurmuştu. Sinirli ve eksantrik biri olmuştu ve babam her ne kadar istemese de, Kemal Paşa onun kulağına bütün şikayetlerini boca ediyordu. Hiç özgür değilmiş, padişah kayınpederi çok sertmiş. Yolculuk etmek ve dünyayı görmek istiyormuş ama Hamit bunun lafını bile duymak istemiyormuş. Bunu

yerine Kemal Paşa Fransızca öğrenmeye ve gizlice özgür düşünceli Fransız düşünürlerinin eserlerini okumaya başlamış. Babamı da cezbeden muhteşem bir kütüphane oluşturmuştu. Paşanın sarayına gidip gelmesinin bir başka nedeni de, İstanbul'a geldiklerinde paşanın sarayına da davet edilen büyük müzisyenleri dinlemekti."

Bir kış günü babası Hatice Sultan ile Kemalettin Paşa'nın pencerede tülün aralığından birbirleriyle işaretleştiğini görmüş. Aslında Yıldız Sarayı'nda görevli arkadaşları pencereden pencereye flört konusunu aralarında konuşuyorlarmış.

Padişah Gazi Osman Paşa'nın ölümünden sonra, Sarayın karşısındaki evini satın almak istiyor. Buna çok öfkelenen Kemalettin Paşa bir gün ağır tahrikle Ali Ekrem'den padişaha hitaben çok sert bir mektup yazmasını kaleme almasını istiyor. O da yazıyor, sinirle evden ayrılıyor, yazdığının yırtılıp yırtılmadığının farkında değil, Kemalettin de kendi yazısıyla mektubu temize çekiyor, buraya kadar bir şey yok. Ama, Selma Ekrem "korku kapıyı çalıyor" diyor.

Hizmetçiler ayak altından çekilir çekilmez babam anneme döndü:

"Kemal Paşa bugün yakalandı, evi baştan sona arandı ve mühürlendi, hiç kimse nedenini bilmiyor. Saray altüst oldu, arkadaşlarım dikkatli olmamı söylediler."

"ama neden korkacakmışsın ki? Hiçbir şey yapmadın. Kemal Paşa'nın dostu olman senin suçlu olduğunu göstermez ya?"

Abdülhamit katiplerinin birçok eve girip çıkmasını istemez" diye açıkladı babam, inandırıcı olmayan bir sesle.

"Ya deliliğim tuttuğunda yazdığım o mektup, onu ne yapacağım?" diye patladı babam sonunda. "Kendi el yazımla yazdığım, Kemal Paşa'nın evinde bırakma düşüncesizliğini yaptığım o mektup. Ev arandı ve eğer benim mektubum da evrakı arasında bulunursa, hepimizin sonunu getirmeye yeter bu. Abdülhamit, Namık Kemal'in oğlundan kurtulma fırsatını hiç kaçırmayacaktır."

Kemalettin Paşa sürgüne yollandıktan bir iki gün sonra Ali Ekrem sorgulanmak üzere Yıldız Sarayına çağrılıyor. Sorguculardan birisi arama sırasında mektubun aslını bulup buruşturup aceleyle cebine atan Sarucazade Ragıp Paşa'dır (1857-1920) ama Namık Kemal'in dostu oluşu nedeniyle de oğlu Ali Ekrem'e sempatiyle davranmaktadır. Bu nedenle o mektup ortaya çıkmamış.

Ragıp Paşa yan gözle bakıp kıs kıs gülerek: *"Ah Ekrem, meğer Kemal Paşa ne alim adammış, hiç aklıma bile gelmezdi. Efendimiz hazretlerine gönderdiği şu korkunç mektubun nüshasını buldum – nasıl bir şaheser, gerçekten ağzım açık kaldı."*

İhbar ve suçlama nedir? Zamanın ruhunu da anlamamızı sağlayan yanıtı Selma Ekrem veriyor:

"Uzun ve gelişigüzel yazılmış bir belgeydi... Babam, Kemal Paşayla birlikte Naime Sultan ile küçük oğlunu zehirlemeye çalışmakla suçlanıyordu. Kemal Paşa ondan sonra Sultan Murat'ın kızı Hatice Sultan'la evlenerek Avrupa'ya kaçacak, babam ise sekreteri olarak onun yanında gidecekmiş. Avrupa'ya ulaştıktan sonra da Hamit'e karşı savaş açacak, onu hal' edip Murat'ı yeniden tahta çıkaracaklarmış..."

Bu saçma sapan suçlamaya Ali Ekrem şöyle yanıt vermiş:

"Efendim, komplolar ve zehirler hakkında hiçbir şey bilmiyorum. Kemal Paşa'nın zayıf olan küçük oğluna bazı enjeksiyonlar yapılmasını tavsiye ettiğim doğrudur. Ancak, bir enjeksiyonla zehir arasında çok fark var. Ayrıca oğlana enjeksiyonu ben değil doktor yaptı. Onları tahlil ettirip, hatta bir sineği bile incitmeyecek kadar zararsız olduklarını kendi gözlerinizle görebilirsiniz. Avrupa'ya kaçma ve şevketmeap efendimize karşı savaş açma konusundaki planlarıma gelince, sizler de gayet iyi bilirsiniz ki, ben sağduyulu bir insanım. Zavallı bir kalemle ne yapabilirim ki? Yüzyıllardır uyuyan bir milleti uyandırmak bu kadar kolay mıdır?"

Bu yanıt sorgulamayı yan odada dinleyen Padişahca olumlu bulunuyor. Ancak başka bir suçlamayla sorgulanıyor.

Ragıp Paşa: *"Şevketmeab efendimiz hazretleri neden Sultan Murat'ın tahta geçmesini istediğini soruyorlar."*

Padişah bu soruya verilen yanıttan da tatmin oluyor ama kızı Naime Sultan, bu ilişkiden nedense Ali Ekrem'i suçluyor. Ve, padişah babasına baskı yaparak, Yıldız'daki görevinden aldırıp Kudüs'e mutasarrıf olarak gönderilmesine sebep oluyor.

Görüldüğü gibi Yalılar arasında bir aşk ama ne sonuçlar yaratıyor!

Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilişi sonrasında yaşananlar Hatice Sultan'ın Kemalettin Paşa'ya aynı duyguları beslemediğini kanıtlamakta. Kemalettin Paşa, gerçekten Hatice Sultan'ı delicesine sevmiştir. Bu sevgisi uğruna eşi, II. Abdülhamit'in kızı Naime Sultan'ı zehirlemeyi bile düşünmüş olduğu mektuplarından okunmakta.

Öte yandan Vasıf Paşa'nın da Mabeyn'e gidip başkatibe olanı biteni anlattığını, Hatice Sultan'ın Kemalettin Paşa'ya yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Padişahın da gönderdiği haberden, evlilikteki sorunlardan Vasıf Paşa'nın kusuru olmadığını, bu nedenle boşanmalarına kara vermeyeceğini yine Hatice Sultan mektubunda yazmakta.

Kemalettin Paşa'nın Hatice Sultan'a yazdığı mektuplar elli civarında olup, bunların bazıları kısa bazıları oldukça uzundur. Bu mektuplarından bazen konaklar arasında tadilat yaptırarak gizli geçitten köşküne girdiği bazen de mesire yerlerinde buluştukları, daha doğrusu uzaktan birbirlerini gördükleri anlaşılıyor.

Hatice Sultan'ın da mektuplara verdiği karşılıktan iki aşığın Vasıf Paşa'yı öldürmeyi bile düşündükleri ancak buna cesaret edemedikleri anlaşılmaktadır.

Hatice Sultan bir mektubunda da cinayeti göze alarak kendisine zehir gönderilmesini istediği okunmakta.

Kenize Murat'ın anılarından Sultan İkinci Abdülhamit'in yasak aşkı öğrenmesi ve tepkisini anlatmaya devam edelim: "Bu ara, Kemalettin'in umursamazlığına gittikçe kahrolan Naime, yemeden içmeden kesilmiş, kızının hastalığını merak eden hünkâr yeise düşmüştü. Zavallı kız sadece Hatice'ye içini dökerdi. Sonunda, oyunun yeterince sürdüğüne, işin olgunlaştığına karar veren Hatice, Kemalettin'in giderek ısrarcı olması, kocası Vasıf'ın da sitemlerini arttırması üzerine Kemalettin'in mektuplarını Zeynel'e verdi. Zeynel bunları, tesadüfen eline geçmiş gibi, hünkâra götürecekti. Böylece hem intikamını almış hem de özgürlüğüne kavuşmuş olacaktı. Öyle ya? Böyle bir rezalet, ister istemez boşanmakla da sonuçlanırdı.

Aradan on dört yıl geçtikten sonra bile, Hatice nasıl bu kadar saf olduğuna şaşmaktaydı. Abdülhamit'in oyuna getirileceğine nasıl inanılabilmişti?

Hünkârın kendisini saraya çağırtması sanki dün olmuş gibi... Elinde paşanın mektupları, küçük siyah gözlerinde öfke... ama kendisini asıl etkileyen şey, bu gözlerdeki alay... Bütün saray, ne karar çıkacağını merakla bekler olmuştu. Kemalettin Paşa Bursa'ya sürülmüştü. Ya kendisi? Ona ne olacaktı? Cezasını çekecek miydi? Böyle bir şey, Abdülhamit'i tanımamaktı. Hatice'ye hiçbir sitemde bulunmamış, gülüp geçmiş ve... kocasına geri göndermişti. Sultan, kocasından ancak 1908'de kurtulabilmişti. Sultan Hamit'i tahttan indirip iyi kalpli

Sultan Reşat'ı tahta çıkaran darbe sayesinde! Yeğenini hiç kırmayan yeni padişah, boşanmasına da izin vermişti. Artık herkes *'böylesi bir aşk hikayesinin'* nasıl sonuçlanacağını bekler olmuştu...

Sultan ile Kemalettin Paşa herhalde evleneceklerdi. Nitekim, paşa serbest kalır kalmaz, sultana olan sevgisi daha da artmış olarak doğru ona koşmuş ama... soğuk karşılanmıştı. Hatice açık açık, onu asla sevmediğini söylemişti. Bir yıl sonra, Göksu'da bir kayık sefası sırasında, yakışıklı bir hariciyeciye rastlamış, görür görmez âşık olmuş ve evlenmeğe karar vermişti. Bu yakışıklı adam, Hayri Rauf Bey'den başkası değildi... Selma ile küçük Hayri'nin babası."

Kemalettin Paşa öteki sürgünlerle beraber İstanbul'a dönmüştür ama Vasıf Paşa'ya oldukça yüksek miktarda para ödeyerek boşanan Hatice Sultan kendisine sırt çevirmiştir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte 3 Mart 1924'te Osmanlı hanedan mensupları sınır dışı edilince Rauf Hayrettin, yurt dışına gitmek istememiş, Hatice Sultan'ı boşayarak Türkiye'de kalmıştır. Hatice Sultan da sürgüne kızı Selma ve oğlu Hayri ile birlikte giderek Beyrut'a yerleşmiştir. Orada şehbender olan Rauf Bey'in gönderdiği nafaka ile geçinmeye çalışmıştır. Ancak Rauf Bey'in bir kaçakçılık olayına karışıp tutuklanarak görevden atılması üzerine nafakası kesilince sıkıntılı günler yaşamıştır. Olaylar böyle gelişirken kızını Hint racası olan, Kotwara Prensi Sacid Hüseyin ile evlendirmiştir. Oğlu Hayri Efendi Lübnan'da intihar etmiş, Hatice Sultan da 13 Mart 1938 tarihinde yokluk içerisinde ölmüştür.

Naime Sultana gelince...

Altı yıllık evliliğinde Kemalettin Paşa'dan bir oğluyla kızı olmuştur. Oğlu Mehmet Cahit, İstanbul'da doğmuş, Sultan Reşat oğlu Ziyaettin Efendi'nin kızlarından Dürriye Sultan'la [d. 3 Ağustos 1905] evlenmiş, 15 Ağustos 1922 tarihinde Dürriye Sultan İstanbul'da öldükten sonra [anısına İstanbul Kadıköy'de Ayrılık Çeşmesi onarılmıştır] Dürriye Sultan'ın teyzesi olan Laverans Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten Nis'te bir oğlu olmuştur. Adı Bülent'tir. Mehmet Cahit Bey eşi ve oğlu ile birlikte Fransa'da Savoie kentinde yaşamıştır.

Naime Sultan'ın 1901'de İstanbul'da dünyaya gelen ikinci çocuğu Adile Hanımsultan Naime Sultan ile Kemaleddin Paşa'nın kızı ve

Sultan II. Abdülhamid'in torunu bir Osmanlı sultanıdır. [d. 12 Kasım 1900 Âdile'nin annesi Zernigâr Hanım, doğumundan kısa bir süre sonra ölmüştür. Küçük yaşta annesini kaybeden Âdile Sultan'ı II. Mahmut'un baş kadını Nevfidan Kadın büyütmüştür. ö. Şubat 1979] ise Sultan Abdülaziz oğullarından Seyfettin Efendi'nin oğlu Şevket Efendi'yle evlilik yapıp kendisinden Nezahat Sultan isminde bir kız dünyaya getirdikten sonra ayrılmış, daha sonra Mısır vatandaşlığında bulunan bir kişiyle evlenip birkaç evladı olduğu haber alınmıştır.

Naime Sultan'ın ikinci eşi 1904 yılındaki vezirlerden İşkodralızade Celalettin Paşa'dır. 1924 yılında vatandan çıktıktan sonra herkes gibi o da elinde ne varsa satıp bir şeyi kalmamış oluşuna karşın eşinin dört yıl süren "maldöpot" hastalığının tedavisi için hiçbir fedakarlıktan çekinmemiştir. Eşinin ölümünden sonra Arnavutluk-Tiran'a gidip ondan kalan bir miktar toprağa sahip olmuşsa da orasının siyasal rejiminin değişmesinden dolayı bu topraktan da yararlanamadan oldukça zor yaşam koşullarında İkinci Dünya Savaşı yıllarında bilinemeyen bir tarihte (muhtemelen 1945 yılı) ölmüştür.

BÜYÜK MUSTAFA REŞİT PAŞA YALISI

Baltalimanı

Yalının öbür adı "Baltalimanı Sahilsarayı"dır. Tanzimat dönemi sadrazamı **Mustafa Reşit Paşa** tarafından yaptırılmıştır. Yapılış öyküsü Osmanlı'da rüşvetin de iltimasın da nasıl yürütüldüğünün de bir örneğidir. Anlatacağım.

Baltalimanı Sarayı'nın bir başka çok önemli konuğu daha var, cumhuriyet tarihinde hain olarak adlandırılacak **Damat Ferit Paşa**.

Bu yalı birçok ikili siyasi ve ekonomik anlaşmaya da yabancı diplomatlarla siyasi görüşmelere de ev sahipliği yapmıştır. 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile ticaret, 3 Ağustos 1839'da Belçika ile ticaret, 30 Ağustos 1840'ta Fransa ile ticaret ve 30 Nisan 1846'da Rusya ile ticaret ve 1 Mayıs 1849'da Rusya ile Eflak ve Buğdan prensliklerine dair anlaşmalar Baltalimanı Sahilsarayı'nda imzalanmıştır. Bu haliyle yalılar içerisinde 19. yüzyılın en önemlisidir dersem sanıyorum abartmamış olurum. Damat Ferit 20. yüzyılın ilk yirmi yılında da bu yalıda önemli kararların alınışında etkili olmuştur.

Münevver Ayaşlı "**Dersaadet**"de Baltalimanı ara başlığı ile anlatıyor, Baltalimanı denince ***Mediha Sultan***'ın sarayı ve hakkında çok dedikodu edilmiş olan eşi ***Damat Ferit Paşa*** hemen hatıra gelir. Baltalimanı'nın çok güzel bir tarihi camisi olduğu gibi, Baltalimanı'nın çayırı da çok meşhurdu. Güzellikte ve ağaçlarının ululuğunda, Oxford'u bile kıskandıracak gibi idi. Cuma günleri kadınlar bu çayıra seyre çıktıkları gibi, şehzadeler, prensler, paşazadeler, velhasıl İstanbul'un kibar gençleri Baltalimanı çayırında ata binerlerdi. Bu çayırdan yukarıya bir yol çıkar; İstanbul'un en meşhur sularından Kanlıkavak suyuna.

Rumeli Hisarı ile Emirgan arasında, buradaki bir derenin denize döküldüğü yer, Baltalimanı ismiyle tanınmıştır. İstanbul'un fethi sı-

rasında Kaptan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Bey'in dört yüz civarındaki kadırgasını buradaki küçük limanda korumuş olmasından ötürü semt bu isimle tanınmıştır.

Kaynak: *Vikipedi*, özgür ansiklopedi

İnciciyan'ın 18. yüzyıl tarihini anlatımında yer alan Sarraf-Hovannesyan'dan: Rumelihisarı'nın biraz ilerisinde, Şeytan akıntısı denilen ve kayıkçıların çok korktuğu akıntı vardır. Akıntıyı geçince, Baltaoğlu limanı denilen yer gelir. Bu limanın sahil kısmı güzel bir mevkidir, fakat kuzey rüzgarına karşı kapalı olan iç kısım bundan mahrumdur. Burada bir düzlük, dağlarda da taş ocakları vardır. Bahçe ve konaklar da var ise de, Türk olan halk azdır. İki vadinin içinde sürekli akan iki dere, sahilde birleşerek denize dökülür.

Şehrin medhali (giriş kısmı, kapısı) Sarayburnu ile Kurşunlumahzen arasında gerili zincirle kapanmış olduğundan, Fatih Sultan Mehmet'in kapudan Baltaoğlu Süleyman Bey, İstanbul'un muhasarası esnasında, 400 kadırgası ile Baltalimanı'nda kalmış ve hazırladığı 72 gemiyi bu limandan sahile çıkartarak, yağlanmış tekerlekli kızaklar üzerinde ve yelken açmış bir halde (bu bilgi doğru değil e.m.), karadan yürütmüş; Galata'nın arkasını takiben, Okmeydanı'ndan aşağıya doğru, Haliç'in Fenerkapısı'nın karşısındaki sahilden denize indirmişti. Orada, Türk askerleri, gemilerden yaptıkları bir köprü sayesinde, kentin zaptına iştirak etmişlerdi.

Baltaoğlu limanında az miktarda Türk oturur, fakat 1809'da, irade-i seniye ile, sahilde, Rumlar ve Ermeniler de bazı evler yaptırmışlardır. Baltalimanı'nın içlerinde, Cezayirli Hasan Paşa'nın yaptırdığı Levend çiftliği vardır. Burası, daha sonra, bostancılardan oluşan Nizam-ı Cedid kıtasının talimgahı oldu.

Baltalimanı'ndan ayrılınca Boyacıköyü'ne geliniyor. Boyacıköyü daha çok Ermeni vatandaşların oturduğu bir semtti ve yemeni işiyle meşgul olduklarından ve yemeni boyadıklarından, köyün adı da Boyacıköyü olmuş.

Baltalimanı Sahilsarayı yapımı hakkında bilgisinden yararlanacağım Haluk Şehsuvaroğlu güzelce anlatmış.

Baltalimanı eski Boğaziçi'nin meşhur mesire yerlerinden biriydi. Konumun güzelliği buraya zamanla rağbeti arttırmış ve Baltalimanı kıyılarında bazı devlet mensupları ve ulema sahilhaneleri inşa olunmuştu. III. Selim için de burada küçük bir biniş kasrı yaptırılmıştı.

Köyün 19. yüzyılda meşhur binası Koca Reşit Paşa yalısıydı. Büyük siyaset adamımızın Baltalimanındaki yalısında önemli siyasi müzakereler yapılmış, yabancı diplomatların da katıldığı parlak resmi kabuller düzenlenmişti.

Reşit Paşa, eski yalısı yanında kâgir olarak haremli, selamlıklı yeni bir saray da inşa ettirmiş, bu saray eski yalı ile beraber Reşit Paşa'nın oğlu Galip Paşa'yla evlendirilen Fatma Sultan için Hazine tarafından 250 bin altına satın alınmıştı.

Tanzimat öncesinde devletin işleyiş biçiminin neredeyse bir parçası gibi görülen rüşvet, Sultan Abdülmecit'in 11 Aralık 1849'da kendisiyle birlikte tüm nazırlara "rüşvet almayacağım" yemini ettirmesine neden oldu. Ancak yolsuzluğun önüne geçilemedi, daha da çok arttı. Yanlış anlaşılmasın o dönemde yalnızca Osmanlı'da değil Avrupa'da da rüşvet yaygın. Osmanlı'da yaşanan rüşvet, yolsuzluk ve idarecilerin sarraf ile bankerlerle ilişkilerini tarihçi Necdet Sakaoğlu ve hocaların hocası Haydar Kazgan pek güzel anlatmıştır.

Bu yalının alınış öyküsü oldukça ilginç,

1849 yılında rüşvete karşı yemin nizamnamesi hazırlayan, Tanzimat dönemi sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'nın tarihçi N. Sakaoğlu'nun bizlerle paylaştığı tereke defterinden Galata bankerlerine yüklü miktarda borçlu olduğu ortaya çıkıyor.

Kendisinin iki dersine konuk öğrenci olduğum "**Galata Bankerleri**"nin yazarı Haydar Kazgan'ın anlattığı bir konuyu paylaşmak isterim.

Beş defa sadrazam olmuş Mustafa Reşit Paşa (birinci sadareti 1847 yılıdır), Louis Philippe 'Paris'in en şaşalı günlerinde bu kentte ilk önce kâtip sonra da sefir olarak bulunmuştu. O lüks ve debdebenin kaynağının nereden geldiğini pek iyi anlamış olduğumuzu maalesef söyleyemeyiz. Sanayi devriminin yatırımcı ve yöneticileri, bankacıları, bankerleri hızla zengin ettiği yüksek burjuvazinin yeni mensupları da Osmanlı Sarayı'nın israfının kat kat üstünde örnekler vermekte idiler. Küçük burjuvaların lüks ve ihtişamı bile bizim yüksek memur

ve vükelanınkinden kat kat üstündü. Buna tanık olan Reşit Paşa *Tanzimatı Hayriye* hareketini düzenlemede bu lüks ve ihtişamın büyük etkisi altında kalmıştı. Her İstanbul'a gelişinde getirdikleri bu lüks ve ihtişamın örnekleri idi. Ama bu lüks ve israfın yüzbinlerce işçinin günde on iki saat en güç koşullar içinde kömür madenlerinde ve fabrikalarda çalışmaları sayesinde oluştuğunu pek fark edememişti. Avrupa'nın zenginliği Tanzimat hareketi gibi hukuki yönden değerlendirmekle büyük hataya düştüğünü ancak 1854 yılında, ilk Osmanlı borcunu sağlamak için İngiliz ve Fransız bankerlerine müracaat ettiği zaman anlayacaktı.

O, bu suretle 1856 reform fermanında Abdülmecit'i köprü, liman, vapur, demiryolu, fabrika, sulama ve gübreleme konularına temas etmeye ikna etmişti. Fakat kendi de dahil olmak üzere saray ve çevresi öyle bir tüketim alışkanlığı içine girmişlerdi ki, alınan dış borçların fermanda geçen bu kelimeler ile ilişkisi hiçbir şekilde kurulamamıştı. Saray tahsisatı arttığı, vükelanın maaşlarına boyuna zam yapıldığı halde hiç kimse halinden memnun değildi. Memnun olanlar kısa bir zaman için yüksek faizle rüya alemine daldıran Galata Bankerleri idi.

Mustafa Reşit Paşa'nın bankerlerle ilişkisi hakkında ayrıntılı pek bir şey bilmiyoruz. Yalnız Paşanın ölümü hakkındaki rivayetler bu ilişkiyi aydınlığa kavuşturmak bakımından oldukça ilginç olduğu için burada yeni bir değerlendirme yapmayı faydalı buluyoruz.

Paşa 1858 yılında vefat etmiştir. Vefat ettiği zaman henüz altmış yaşında idi. Paşa hastalanmış ve Emirgan'daki yalısında tutulduğu ateşli nezleden kurtulmak için, dinlenirken çeşitli sefaret erkânı kendisine şifa dilemek için yalıya ziyarete gelmişlerdi. Paşa o zaman Tarabya'da bulunan sefaretlere iadeyi ziyaret maksadıyla uğradıktan sonra evine dönerken kendisi için bir yalı kiraladığı odalığını ziyaret etmiş ve burada bir süre kaldıktan sonra yalısına dönerek hamama girmiş ve orada kalp sektesinden ölmüştür.

Aynı saatlerde ünlü Banker Abraham Kamondo yalıya gelmiş ve Mustafa Reşit Paşa'nın hamamdan çıkmasını beklemek üzere Selamlık sofasında beklerken Paşa'nın hamamda öldüğü haberi gelmiş. İhtiyar Kamondo haremden gelen çığlıkları üzerine "Paşa gitti" diyerek sofanın bir başından öbür başına koşmaya başlamış. O'nun bu bağrışmasına koşan kâhya ve ağalar "Paşa nereye gitti" diye sorunca Kamondo'da "Cennetlere gitti" diye cevap vererek yine koşmaya ko-

yulmuş. Haydar Kazgan bu olayı Ali Fuat'ın "Ricali Mühimmei Siyasiye"sinden aktarıyor.

Rivayete göre Mustafa Reşit Paşa'yı kalpten öldüren banker Kamondo'dur!

Herhalde hamamda iken kendisine Kamondo'nun geldiği haber verilmiştir. Paşa bunun üzerine aklına borçları gelerek büyük üzüntü ve heyecan geçirdiği için, kalbinin dayanamadığı söylenebilir. Bir rivayete göre de Kamondo, Paşa'nın ölümünü işitince "Eyvah yandım" diye bağırmış, fakat sonra etrafında insanlar görünce "Cennete gitti Paşa" demeye başlamıştır.

Bu konuda, banker Kamondo diye yazan H. Kazgan ile banker Zarifi olduğunu yazan N. Sakaoğlu arasında önemli bir fark var! Çünkü ikisi çok farklı kişiler. Başka kaynaklarda da örneğin, Murat Belge'nin kitabında da A. Kamondo olarak yazılıdır. Doğrusu galiba şöyle; Reşit Paşa'nın odalığı yani sevgilisi için kiraladığı Yalı banker Zarifi'ye ait olsa gerektir. Bu nedenle iki bankerin birden adı geçiyor. Soruya yanıtı Cevdet Paşa'nın "Tezakir"inde de bulamıyoruz. Tezakir-i Cevdet'te şöyle bir bilgi bulunmakta, Tıngır-oğlu Ohanes Efendi Beyrut ve İzmir gümrüklerini kapatıp Reşit Paşa'nın koruyup kolladığı Maliye Nazırı Safveti Paşa kafadarları ile kurulan ortaklıkta Mahmut Nedim Bey'in (Hariciye müsteşarı) de paydaş olduğunu yazıyor. Bunun anlamı şudur, devlet görevlilerinin rüşvet pisliğine battıkları.

1850'li yıllara kadar ticari faaliyetleri hakkında tam bilgi sahibi olamadığımız Georgios Yorgo Zarifi, Kırım Savaşı öncesi devlete verdiği kredilerle tanınmaya başlamış olan, 1860 yılından itibaren Abdülaziz, V. Murat, II. Abdülhamid gibi Osmanlı padişahlarına borç veren, servetlerini idare eden, özellikle II. Abdülhamit ile arasındaki ilişkileri çok daha yoğun ve bir o kadar da özel olan, ulusçu kimliği fazlasıyla güçlü ve oldukça kudretli bir Galata Bankeriydi. Sultan II. Abdülhamit'in özel ilgi gösterdiği Zarifi'nin bankerlik faaliyetlerinin tam olarak ne zaman başladığını bilemiyoruz. Bankerlikle bağdaştırabileceğimiz ilk faaliyeti ise Dersaadet Bankasının (Banque de Constantinople) tasfiye komisyonuna atanmasıyla ilgili 13 Ocak 1853 tarihli "İrade"den anlaşılıyor. 1840'lara geldiğimizde Galata bankerleri olarak bilinen Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan Levanten grup Baltazzi, Kamondo, Koronio, Eugenides, Mavrokordato, Mısırlıoğlu,

Ralli gibi aileler Osmanlı Devleti için kısa vadeli borç bulma beceri ve kapasitelerini hayli geliştirmişlerdi.

Kont Abraham Salomon Kamondo (1781, İstanbul-30 Mart 1873, Paris) Kamondo ailesinin büyüğü Osmanlı-İtalyan Yahudi finansör ve hayırseverdir. Kamondo ailesi, 1492 yılında İspanya'yı terk etmek zorunda kalan pek çok Yahudi aileden biri olarak önce Venedik'e, oradan da İstanbul'a (Ortaköy) yerleşmişti. 1775 yılı kayıtlarında, Avusturya uyruklu Haim Kamondo isimli bir tüccardan bahsedilmektedir. Oğulları İshak ve Abraham Salomon'un (doğum 1781) birlikte kurduğu "İshak Kamondo ve Şürekası" ünvanlı banka, kısa sürede gelişerek dönemin saygın uluslararası finans kuruluşlarından biri oldu. İshak'ın ölümü üzerine Abraham Salomon işleri tek başına devraldı ve giderek genişletti. Mali danışman olarak Osmanlı sarayıyla kurduğu yakın ilişiklerden dolayı çeşitli imtiyazlar elde etti, hatta Kırım Savaşı (1853-55) sırasında Osmanlı Devleti'ne finansman sağladığı için "iftihar madalyası" aldı.

Kamondo, Avrupa çapında bir banker idi ve borç, alacak meselelerinde finans kapitalinin geçerli kurallarından hiç ödün vermeyen bir kişilikti. Öteki Galata Bankerleri gibi kirli ve yolsuz işlere bulaşmamıştı. Bu sebepledir ki, Mustafa Reşit Paşa'nın dostluğunu kazanmıştır. Paris'te ölümünün ardından naaşı İstanbul'a getirildi ve saray bandosu eşliğinde görkemli bir törenle Hasköy'deki Yahudi Mezarlığında inşa ettirdiği anıtmezarda toprağa verildi. Televizyon dizilerine de mekân olan 1850'li yıllarda yapılmış olan ***Kamondo Merdivenleri*** İstanbul'un Galata semtindeki Bankalar Caddesi ile Banker Sokağı'nı birleştiren eklektik üslûpla yapılmış merdivenlerdir. Modern bankacılığın kurucularından olmasının yanı sıra İstanbul'da ilk belediyenin kuruluşunda, kentsel altyapının modernleşmesinde, yeni ve modern eğitim kurumlarının oluşumunda rol almış, önemli şehircilik, mimarlık ve kültür yatırımlarına da öncülük etmiştir. İstanbul'un 19. yy'da Avrupa kentleri ile paylaştığı değerlerin, kurumların oluşmasında A. S. Kamondo ve Kamondo ailesinin önemli katkıları vardır. H. Kazgan haklı olarak soruyor: Ama bir bankerin koca bir devletin beş kez sadrazam olmuş bir ünlü kişinin hamamının kapısında ne işi olabilirdi?

Mustafa Reşit Paşa yalıyı nasıl aldı?

Bunun öyküsünü de tarihçi Necdet Sakaoğlu'nun filmatografik anlatımından öğreniyoruz. Mustafa Reşit Paşa'nın genç yaşta paşalık rütbesi almış iki oğlu var. Osmanlı'da paşa unvanı iki kaynaktan doğmakta. Birisi ordu mensubu olup, yıllara ya da savaşta gösterdiğin başarıya göre bu rütbe verilmekteydi. İkincisi de sivil kişilere de padişah tarafından bu unvan sunulmaktaydı. Bu iki genç bu türden paşadır. Çocukların adları, Ali Galip Paşa ve Cemil Paşa. Mustafa Reşit Paşa ısrarla oğlu Ali Galip Paşa'yı padişahın kızı Fatma Sultan'la evlendirmek istiyor. Padişahı da sonunda razı etmeyi başarıyor. Düğün yapılacak ama Mustafa Reşit Paşa'nın da ekonomik durumunun yeterli olmayışına karşın Baltalimanı'nda sahil sarayı var. "Düğün masraflarının altından nasıl kalkacağım padişahım, bari şu sahilsarayı satayım, hazineye alın. Ben de o parayla düğün yapayım" diyor. Sahilhane 250 bin altına, saraya Abdülmecit'e, Hazine-i Humayun'a satılıyor. Sonra da padişah satın aldığı sahilsarayı kızı Fatma Sultan'a bağışlıyor. Baltalimanı Çayırı davetlilere mahsus renk renk işlemeli çadırlarla donanmış ve üç gün sonra Abdülmecit'in kızı büyük bir düğün alayıyla kayınpederinden devredilen yeni sahilsarayına taşınmıştı. Ali Galip de Fatma Sultan'la oraya yerleşiyor. Böylece hazine-i hassadan para çıktığına göre, bu yolsuzluktan başka bir şey değildir.

Fatma Sultan ve evliliği hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için Çağatay Uluçay'a başvurmadan olmaz. Zira padişahların kadınları ve kızlarını o anlatır. Fatma Sultan'ın Abdülmecit'in kızı olduğunu biliyoruz. Mehmet Reşat Efendi (daha sonra Padişah Mehmet Reşat olacak) ile Refia Sultan'ın (Beşiktaş Sarayı'nda 3 Şubat 1842 Pazar günü saat sekizi elli beş geçe doğdu, 6 yaşında annesini kaybetti, 4 Ocak 1880'de kanserden öldü) anne baba bir kardeşidir. Fatma Sultan, üçüncü ikbal Gülcemal Hanım'dan Beşiktaş Sarayı'nda 1 Ekim 1840 tarihinde doğdu. Sekiz yaşına gelince annesini kaybetti. Abdülmecit, Mehmet Reşat Efendi ile Fatma Sultan'ı evlatlık olarak Baş Kadın *Servetseza* Kadın Efendi'ye verdi. Fatma Sultan kültürlü bir kızdı. Saffet Efendi'den (Paşa) Murat Efendi (sonra dört ay süreyle V. Murat olarak tahta oturacak) ile birlikte Fransızca dersleri aldı. Güzel de bir kızdı. Mehmet Reşat ondan "Fatma Sultan şişe gibi bir kızdı. Güzelliğini annemden aldı" dermiş. 14 yaşına gelince 25 yaşında olan Mustafa Reşit

Paşa'nın oğlu Ali Galip Bey'e nişanlandı. Ali Galip, babasının sefirliği sırasında Paris'te bulunmuş biraz Fransızca öğrenmişti. Ali Galip, nişanlı iken babası sadrazamlıktan atılmış, nişanın bozulacağından çok korkulmuştur. Fakat aracıların çalışmalarıyla nişan bozulmamış, oldukça debdebeli bir düğün yapılmıştır. 7 Ağustos 1854 Pazartesi günü Fatma Sultan Çırağan Sarayı'ndan Baltalimanı Sahilsarayı'na götürülmüştür. O sene Kırım Savaşı olmaktaydı.

Reşit Paşa eski ahşap yalısı yanında kâgir olarak haremli, selamlıklı yeni bir saray da inşa ettirmiş, bu saray eski yalı ile beraber Reşit Paşa'dan oğlu Galip Paşa için satın alınmıştı.

Baltalimanı Sarayı somaki mermerden yapılmış ocakları, pek itinalı hazırlanmış parkeleri ve göz kamaştıran nakışlı tavanlarıyla devrinde, Boğaziçi binalarının en güzellerinden birisiydi.

Bahçenin ucunda sonradan selamlık diye anılmaya başlanan binanın ismi de Hünkâr Dairesi idi.

Fatma Sultan Baltalimanı Sarayına yerleştikten sonra eski Reşit Paşa sahilhanesi de paşa, bendegan dairesi ve meşkhane olarak kullanılmıştı. Rumeli Hisarı tarafında bulunan bu bina yeni Baltalimanı Sarayına bir yolla bağlanmıştı.

R.E. Koçu'nun İstanbul ansiklopedisinde (c.4) yer verilen Baltalimanı Sarayını şair Leyla Hanım [1850- 6 Aralık 1936, çocukları; Vedat Tek, Yusuf Rıza Bel] şöyle anlatıyor:

"Sarayların en güzelidir. Bu metin kâgir binanın orta sayfasına sakafından [çatısından] kalın münakkaş [nakışlı, süslü] tepe camlarından ve direklerle bölünmüş iç sofasına deniz cephelerinden ışık verilmiştir.

Renkleri mermerlerden ocakları, küçük parçalarla tersim edilmiş [resmedilmiş] parkeleri, tavanlarının nakışları gayet musannadır [korunmuş, koruncaklı], sahil boyunca vasi bahçesindeki sandalla gezinilir havuz, deniz hamamları, deniz üzerine küçük birkaç odalı köşkü, bahçenin ucunda ayrı Hünkâr dairesi, arkada da Baltalimanı Çayırının üstüne kadar büyük meyvalığı vardır."

Kırım Harbi sırasında İstanbul'a gelmeyi arzu eden Fransa İmparatoru Napoleon ile Öjeni'nin muhtemel ziyaretleri için bazı hazırlıklar yapılmıştı.

Abdülmecit'in izni üzerine İmparatorun saray müdürü ile tercümanı Boğaziçi saraylarını gezmişler ve bunlar içinde en fazla Balta-

limanı Sahilsarayını beğenmişlerdi. Bunun üzerine sahilsarayın, etrafında birçok yeni köşklerin, binaların yapılmasına ve İmparatorla Kraliçe'nin oturacakları dairelerin düzenlenmesine de başlanılmıştı.

Sultan Abdülmecit hazırlıkları bizzat gözden geçiriyor ve eşyanın seçilmesinde, yerleştirilmesinde ince zevk gösteriyordu. İmparatorun yatağına konulacak cibinlik baştan başa nadide incilerle işlenmişti. İmparator ile eşinin dairesine Sultan I. Murat'tan intikal etmiş ve o zamana kadar saray halkının bile bilmediği çok kıymetli ve nadide eşya konuldu ki bunları gidip bizzat gören sefaret memurları: "Binbir gece masallarının gerçekleşmiş bir sahifesini görüyoruz." diyerek hayretlerini açığa vuruyorlardı.

O sırada İstanbul'da bulunan De Villers-Franqueux, o gün gelin ve çeyiz alayının törenini seyretmiş ve bu hususlaki gözlemlerini 2 Eylül 1854 tarihli ***Illustration*** mecmuasında yayınlamıştır: "... 7 Ağustos 1854 Pazartesi günü Fatma Sultan Çırağan'dan Baltalimanı'na gelin gitmiştir. Alay, Şark usulü üzere çok parlak bir surette düzenlenmiştir. Alayın başında, beş çifte kayığa binmiş, Sultanın hazine kethüdası bulunuyordu, Onu *haznedar usta*'nın kayığı takip ediyordu. Etrafında on kadar kayık vardı. Bu kayıklara *cariyeler* bindirilmişti. Onları da 30 kayık kovalıyordu. Bunlar 12 çifte kürekliydi. Onları da iki mavuna takip ediyordu. Bunların içinde zengin çeyiz takımları vardı. Çeyizin tutarı 60.000.000 milyon kıymetinde idi (hangi para birimi olduğunu yazmıyor). Bu çeyizin elmas kısmını annesi yapmıştı. Çırağan ile Baltalimanı arası 4 kilometredir. Alayın başı Baltalimanı'na vardığı halde Çırağan Sarayı'ndan hâlâ kayıklar hareket ediyordu. Halk, sahillere yığılmış töreni seyrediyordu..."

Baltalimanı Yalısını miriye (hazine-i hassaya) devreden Reşit Paşa, Emirgan'a taşınmıştı. Emirgan'daki büyük yalısını yeni eklemeler ve onarımlarla güzelleştirdi. Bu yalıda ünlü devlet adamımız çok sayıda batılı siyasilerle görüşmeler yaptı. İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning (1842'de Türkiye'ye Büyükelçi atanmış 1858 yılında Londra'ya dönmüştür. 14 Ağustos 1880'de ölmüştür) İstanbul'dan ayrılırken dostluğunun bir gösterisi olarak Reşit Paşa ile burada akşam yemeği yemişti, davetlilerden birisi de tarihçi Cevdet (Paşa) Efendi'ydi.

Lord Stratford'un anılarından: "... Bir yandan halktan ağır vergiler alınadursun, Babıali efendileri paşalardan gelen suspayı altınlarla zevkü sefa edebilmek için bu duruma göz yumuyorlardı. Hıristiyan

azınlığına karşı düşmanlık artıyor, Pera her an için tehdit içinde yaşıyordu. ***Türkiye'de sistem, usul diye bir şey yoktur. Herkes elindeki imkanlara göre ne koparabilirse koparır, kendinden zayıfı ezer, kendinden güçlü olanlar karşısında boyun eğer.***

Mali sıkıntı, borç hem yurtdaşların hem devletin kaldıramayacağı bir ağırlığa ulaşmıştı. Tek yürüyen ticaret, devlet kapısından kazancı bol mevkiler koparmak için yapılan alışverişti."

Stanley Lane Poole şunu da belirtiyor, 1839 Gülhane Fermanı ve 1856 Islahat Fermanıyla yavaş yavaş inanç ve milliyet ayrılıklarının yıkıcı etkileri Osmanlı kurumlarından silindi. Hıristiyan uyrukların hakları, ayrıcalıkları birer ikişer güven altına alındı.

Canning, Mustafa Reşit Paşa'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulabilmesi için kalan tek umut kapısı olarak görüyordu ama Mustafa Reşit Paşa'nın borç defteri de bu sıkıntılı durumu ortaya koyuyor.

Mustafa Reşit Paşa'nın 1858 yılında öldükten sonra özgün tereke defterine göre neleri varsa satılmış. Çok yüklü miktarda borcu oluşu nedeniyle mallarının satışından para elde edilememiş. Ölünce tereke defterine hem borçları hem de alacakları yazılmış. Kuyumcu Manoloğlu 2401 kuruş, Mercancıoğlu Karabet zimmeti şu kadar kuruş gibi... Defterin özeti şu: Onlarca isim, alacak borç var. O kadar yere göğe sığdıramadığımız sadrazam, bu borçları, alacakları nasıl izliyordu? Bu borçlar bir adamın gecesini, gündüzünü yok eder. Bu adam devleti nasıl idare ediyordu? Bir sadrazam olarak bankerlerle ilişkisi ne kadar doğru? Bu öyle bir defter ki, adı yazanların hepsi paşayla her gün ilişki halindeydi. O zamanki paşaların çoğu borç içindeydi. Bono almışlar, tahvil almışlar. Vadeleri geliyor, faizleri işliyor. Galata Bankerleri Avrupa piyasasını takip ediyorlar ama sadrazamlar ve devletteki yöneticiler ise Avrupa'da borsada ne olup bittiğinden, bankerlerin neler yaptığından haberleri yoktu. Şimdi bu defterlerde beş kuruş rüşvet yazmıyor. Ama dudak uçuklatacak bir miktar bu. Yeminden sonra bir de bunlar, düşünün. Yemin etmiş, kendi koyduğu yasalar var. Bir sadrazamın, hem de çok yüce bildiğimiz bir sadrazamın böyle bir borç defteri var. Kemal Zeki Gençosman'ın yazdığı "yolsuzluk ve rüşvet olayları" araştırmasında anlatılanları okuduğunuzda rüşvetin büyüklüğü şaşırtıcı miktarlarda. Osmanlı Devleti'nde "Rüşvet" araştıran Ahmet Mumcu'nun altını çizdiği konulara bakınca, Cumhuriyet döneminde de rüşvetin, nepotizmin neden önlenemediği karşımızda duruyor.

Yalnızca sadrazamlar değil, devlet görevlileri değil, valide sultanlar da rüşvet veya başka yolsuzluk yöntemleriyle servet sahibi olmuş.

Baltalimanı Yalısında görüşüldüğü belirtilen 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması sonuçları ne oldu?

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı yöneticileri dışta ve içte iki önemli gelişmeyle karşı karşıya kaldılar. Sanayi Devriminin yol açtığı teknik ilerlemelerin sonucunda Batı Avrupa iktisadi ve askeri alanlarda büyük bir sıçrama yapmıştı. Batı'nın iktisadi yayılmasının ne gibi gelişmelere yol açabileceği henüz kestirilemiyordu ama Napolyon'un Mısır seferi, Batı'nın askeri alanlardaki ilerlemelerinin ne anlama gelebileceğini göstermişti.

İmparatorluk içinde ise, 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak ile taşradaki "ayanın" gücü doruğuna ulaşmıştı. İmparatorluğun pek çok bölgesinde "ayan" ve derebeyleri merkezi devletten bağımsız olarak davranıyorlar, geniş toprakların fiili denetimini ellerinde tutuyorlar ve merkezi devlet adına toplanan vergi gelirlerinin büyük kısmına el koyuyorlardı.

18. yüzyıl boyunca Anadolu'nun dış ticaretinde daha sınırlı kalırken, İmparatorluğun Balkan Vilayetlerinin Batı Avrupa ile ticareti sürekli olarak gelişmişti. Bu gelişme Balkanlardaki gayri müslim tüccarları güçlendirmiş ve Fransız Devriminden kaynaklanan düşünce akımlarının etkisiyle de bu kesim Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmayı amaçlayan ulusçuluk hareketlerinin önderliğini yapmaya başlamıştı. Bu hareketler Avrupa ülkelerinin de desteğini sağlayınca, 19. yüzyılın başlarında Sırbistan ve Yunanistan bağımsızlıklarını kazandılar.

19. yüzyılın başlarında, Yeniçerilerin yerine Nizam-ı Cedid ya da Yeni Düzen askerlerini yetiştirmek isteyen reformcu Sultan III. Selim'in öldürülmesinden sonra, tahta geçen II. Mahmut, çok ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı. II. Mahmut ve çevresindekiler, yöneticiler dış ve iç kaynaklı bu gelişmelerin İmparatorluğun dağılmasına yol açabileceği endişelerini taşıyordu. Bu nedenle merkezi devletin güçlü bir ordu kurması vergi gelirlerini artırması, İstanbul'daki ve taşradaki yönetimin etkinlik kazanması gerekiyordu. Aynı yıllarda Mısır'da Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele veren bir valinin girişimleri Osmanlı yöneticileri için önemli bir örnek oluşturmaktaydı.

Mehmet Ali Paşa, Avrupa ülkelerinin ve özellikle ticari çıkarları zedelenen İngiltere'nin baskılarına karşı direnebildiği gibi, 1830'lu yıllarda Osmanlı ordularını Nizip ve Kütahya'da iki kez ağır yenilgiye uğratacaktı.

1839 yılındaki Tanzimat Fermanı ve 1856 yılında okunan Islahat Fermanı ile reform girişimleri ordu ve maliye alanından bürokrasiye, eğitim ve hukuka kadar yayıldı. Bu girişimlerin önemli bir boyutu da Müslüman veya gayrı müslim olduğuna bakılmaksızın tüm Osmanlı uyruklarına aynı temel bireysel hakların ve özel mülkiyet haklarının tanınmasıydı.

Reform girişimlerine sağladıkları her türlü askeri, siyasal veya mali destek karşılığında Avrupalı devletler ve sermayedarlar, ekonominin dışa daha fazla açılması doğrultusunda Osmanlı yöneticilerine taleplerde bulundular, baskı yaptılar. Böylece reform girişimleri ile zorlu aşamalardan itibaren Avrupa devletlerine ve özellikle dönemin en güçlü devleti İngiltere'ye ekonominin dış ticarete ve yabancı sermayeye açılması doğrultusunda verilen ödünlerle el ele yürümüştür.

Ancak, ekonomi dışa açıldıkça, Avrupa sermayesinin İmparatorluk içindeki gücü artıyordu. Bu süreç, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İmparatorluğun birbirleriyle rekabet halindeki Avrupa devletleri arasında nüfuz bölgelerine ayrılmasına kadar varacaktır. Böylece merkezi devletin gücünü artırmak amacıyla başlatılan reform girişimleri, merkezi devletin ekonomi üzerindeki denetiminin azalmasına yol açacaktır.

Tanzimat ve sonrasındaki bu çelişkili durumunu merkezi devletin Avrupa devletlerinin desteğini sağlamak için attığı hemen her adımda görmek mümkündür. Örneğin 1856 yılında Islahat Fermanı'yla yabancı sermaye yatırımlarına, 1867 yılında da yabancıların İmparatorluk'ta toprak satın almalarına izin vermekteydi. Bu ödünleri dağıtırken Osmanlı yöneticileri, atılan adımların uzun dönemli iktisadi sonuçlarından çok, Avrupa devletlerinden kısa vadede sağladıkları siyasal ve mali desteği düşünüyorlardı.

Ekonominin dışa açılması ve Osmanlı maliyesinin Avrupa sermayesinin denetimi altına girmesi sürecindeki en önemli dönüm noktaları 1838 yılında imzalanan dış ticaret antlaşması, 1854 yılında başlatılan dış borçlanma süreci ve 1850'lerden itibaren demiryolları yapımı konusunda yabancı sermayeye verilen imtiyazlardır.

Ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, bu dönüm noktalarının her birinde merkezi devlet askeri, siyasal veya mali güçlüklerle karşı karşıyaydı. Her dönüm noktasında, ekonominin dışa açılması doğrultusunda atılan her adımda, Osmanlı yöneticileri uzun vadeli iktisadi sonuçlardan çok, kısa vadede Avrupalı devletlerden sağlanacak siyasal veya mali desteği düşünüyorlardı.

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması hangi koşullarda imzalandı, bu antlaşmanın uzun dönemli anlamı nedir?

Bu sorunun yanıtını bulmak amacıyla Şevket Pamuk'un 1500-1914 tarihleri arasında olan biteni araştırdığı "Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi" ile Ahmet Yücekök'ün "Türkiye'de Din ve Siyaset" araştırmasına başvurmaktayım.

İngiliz Başbakanı Palmerston'un, sözleşmeyi imza eden İngiliz heyetini kutlamak için Windsor Castle'dan yolladığı 15 Eylül 1838 tarihli mektubunda ***"Tahminlerin fevkinde bir başarı, şaheser"*** diye tanımladığı 1838 Ticaret Sözleşmesi sonucu beliren durumu şöyle açıklayabiliriz: İngilizlerin bu sözleşme sonucu elde ettikleri yeni ayrıcalıklar önceden verilmiş olan kapitülasyonlarla beraber yürürlüğe girecek ve İngilizler 'en ziyade müsaadeye mazhar millet' muamelesi göreceklerdi. Sözleşme aynı zamanda yabancı tüccarın üzerinde büyük bir titizlikle durduğu çok önemli bir sorunu da Batı sanayii lehine çözümlemekteydi. Bütün Osmanlı ülkelerinde yürürlükte olan her türlü tekeller kaldırılacak, yalnız yabancılar değil yerliler de her malı serbestçe satmak ve almak hakkına sahip olacaklardı. Yed-i Vahitlerin kaldırılması "Serbest Ticaret" akımını Osmanlı İmparatorluğunda hâkim kılan en büyük unsur olmuştur. Bu önemli değişim sonucu, Osmanlı İdaresi çok önemli bir gelir kaynağından mahrum bırakılmış ve tekellerin kaldırılması daha sonraları dış borçlanmalara yol açan bir mali buhranın temelinde yatan en büyük neden olmuştur.

1820'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile olan ticareti hızla genişledi. Osmanlı ekonomisinin sanayileşmiş Avrupa ülkeleriyle olan bağları giderek güçlendi.

Kapitalist gelişme yolunu açarak reformlara girişildiği dönemde bile, Türkiye Avrupa devletlerinin ağır baskısı altındaydı. Yeniçeri-

liğin kaldırılmasından sonra, İngiliz, Fransız ve Rus filoları 1829 yılında Navarin'de Türk donanmasını yok ediyorlardı. Balkanlara inen Rus ordusu, Edirne'yi alıyor ve İstanbul'a ilerliyordu. Siyasal, askeri ve mali bakımlardan güçsüz durumda olan Osmanlı Devleti'nin ve merkezi bürokrasinin İngiltere'nin serbest ticaret yönündeki baskılarına karşı direnmesi güçtü. İngilizlerin beklediği fırsat Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanıyla ortaya çıktı. İstanbul'a karşı bağımsızlığını ilan eden Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Avrupa ülkelerinin ve özellikle ticari çıkarları zedelenen İngiltere'nin baskılarına karşı direnebildiği gibi, 1830'lı yıllarda Osmanlı ordularını Nizip ve Kütahya'da iki kez ağır yenilgiye uğratacaktı. Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı bir ordunun başına geçirerek Suriye üzerine gönderiyordu. İbrahim Paşa, Napoleon'un giremediği Akka Kalesi'ni ele geçiriyor, oradan Şam üzerine yürüyordu. 15 Haziran 1832'de Şam'ı alan İbrahim Paşa, Trablusşam valisi Halepli Mehmet Paşa'nın ordusunu yenerek Humus'tan Antakya'ya yürüyordu. Torosları aşan İbrahim Paşa'ya bağlı birlikler 21 Ekim 1832 tarihinde Konya'yı alıyordu. Konya Savaşı'nda Reşit Mehmet Paşa'nın tutsak düşmesi üzerine Osmanlı Ordusu panik halinde dağılıyor, İbrahim Paşa'da bu durumdan yararlanarak 2 Şubat 1833'te Kütahya'ya giriyordu.

Mustafa Reşit Paşa işte bu aşamada sahneye çıkıyor, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile Kütahya'da buluşarak barış görüşmelerini yürütüyordu.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı destekleyen yüreklendiren Fransa'ydı, İngiltere'nin kendi çıkar hesabıyla seyirci kalması nedeniyle meydana gelen boşluğu Çarlık Rusya'sı dolduruyor. Çar 1. Nikola Osmanlı Padişahına yardım etmeyi öneriyor, II. Mahmut da bu öneriyi kabul ediyordu. Aslında bu öneri İngiltere'nin ekmeğine yağ sürüyordu. Zira Çar bir donanma ile bir Rus Kolordusu gönderiyor ve gelen askerler İstanbul Boğaz'ına çıkarak ordugâh kuruyordu. Rusların İstanbul'u işgal etmeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nu himayelerine alma olasılığı, yine de İngiltere ve Fransa'yı özellikle de Fransa'yı harekete geçiriyordu. Böylece bu iki ülke devreye giriyor, Kütahya'da bulunan İbrahim Paşa'yı Osmanlı heyeti ile barış görüşmeleri yapmaya zorluyordu.

Kavalalı Mehmet Ali Paşazade İbrahim Paşa ile Osmanlı delegasyonu arasında yapılan barış görüşmeleri bir anda İngiltere, Rusya,

Fransa ve Osmanlı devletleri bakımından bir "siyasal odak" haline geliyordu. Bu odakta ise Mustafa Reşit Paşa önemli bir rol oynuyordu. Zira toplantılarda Osmanlı İmparatorluğu'nu Mustafa Reşit Paşa temsil ediyordu.

Paşa, Kütahya'da İbrahim Paşa ile iyi kötü bir anlaşma yapıyordu. Bu anlaşma II. Mahmut'u bir parça rahatlatıyor ve Cezayir meselesine el atacak zaman buluyordu. Kütahya görüşmesi sonrası Mustafa Reşit Paşa 'Ortaelçi' olarak Paris'e gönderildi [Auguste Comte "alemişumul din"e davet için dönemin Paris Ortaelçisi olan Mustafa Reşit Paşa'ya uzun bir mektup yazmış. "Tanrı'nın yerine ilmi ve beşeriyeti ikame eden yeni dinin peygamberi" sıfatıyla Reşit Paşa'ya müracaat edip, ondan Doğu'da bu yeni dini yaymasını istemişti. Mustafa Reşit Paşa'nın koruyuculuğunda Paris'e giden Feyziye Mektepli Şinasi, pozitivist düşünürlerle temasa geçiyor.

Modernleşmenin siyasal ve ideolojik alanda ilk sistematik uygulamalarına baktığımızda Tanzimat'la karşılaşırız. Mustafa Reşit Paşa'nın şahsında, pozitivizm ile modernleşme arasında bire bir örtüşme görüyoruz; bu da modernleşmenin doğası gereği hele de ithal olunca doğal. Modernleştiriciler aynı zamanda, ilk pozitivistler olarak da karşımıza çıkıyor. Tayfun Er, Erguvaniler, s.210].

II. Mahmut görünürde Fransa ile ilişkileri düzeltmek istiyordu. Aslında ise amacı, Cezayir'i kurtarmaktı. Mustafa Reşit Paşa'yı bu işle görevlendiriyordu. Paşa 10 ay kaldığı Paris'te Fransa Hariciye Nazırı, Amiral de Rinyi ile sadece bir kez görüşme olanağı buluyor, bu görüşmede de Cezayir'in geri verilmesi konusunda başarılı olamıyordu. Bir süre sonra İstanbul'a dönüyor ve Paris'e Büyükelçi atanıyordu. Fakat bu kez Paris'te uzun kalamıyordu. Zira İstanbul onu, 1836 yılında Londra'ya elçi olarak naklediyordu. Bir süre sonra ise Londra'da Başbakanlık koltuğuna, (Murat Çulcu'nun ifadesiyle; Doğu'nun Rotchild'i olarak adlandırılan İstanbul'daki ünlü banker Abraham-Avraham Kamondo'nun akrabası) Benjamin d'İsraeli oturacaktı.

Londra Büyükelçisi Mustafa Reşit Paşa, sonra da Hariciye Nazırı yapılacak ve II. Mahmut'a Meşruti Monarşi'yi kurması yönünde düşüncesini belirtiyordu ama Padişah tersine 'Mutlakiyet rejimini' sağlamlaştırmak amacıyla adımlar atıyordu.

Mustafa Reşit Paşa tam bir İngiliz Liberaliydi (Murat Çulcu'nun araştırmasında vardığı sonuçtur). Korumacılığa ve toplumculuğa ta-

mamen karşıydı. Bunun bir ürünü olarak –Fransa'ya karşı Osmanlıları destekledikleri gerekçesiyle– İngiltere ile son derece önemli bir anlaşma imzalanmıştı. 17 Ağustos 1838'de yapılan bu anlaşma Baltalimanı Ticaret Anlaşması'dır, İngiltere geniş ayrıcalıklar kazanmıştır.

Tarihimizin çok önemli reform girişimleri olan 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu çok yönlü saldırının engellenmesi amaçlanmış olduğu gibi, reform girişimleri ordu ve maliye alanından bürokrasiye, eğitim ve hukuka kadar yayıldı. Bu girişimlerin önemli bir boyutu da Müslüman ve gayri müslim olduğuna bakılmaksızın tüm Osmanlı uyruklarına aynı temel bireysel hakların ve özel mülkiyet haklarının tanınmasıydı.

Mustafa Reşit Paşa Osmanlı Devleti'nde köklü değişim dönüşüm yapılmasının artık gerekli olduğunu düşünüyordu. Ona göre Meclis-i Mebusan kurulmalı, anayasa yapılmalı, Meşruti Monarşiye geçilmeli, bu yönde gerekli siyasi idari düzenlemelerin yapılması yönünde karar alınmalıydı. II. Mahmut Mustafa Reşit Paşa'nın bu düşünce ve girişimlerinden rahatsız olunca ikinci kez 1838 yılının ağustos ayında Londra'ya Büyükelçi olarak gönderdi ama Dışişleri Bakanlığı görevi yine onundu.

II. Mahmut'un ölümünden sonra 16,5 yaşındaki Abdülmecit tahta geçiyordu. İstanbul'a dönen Mustafa Reşit Paşa genç padişaha Meşruti Monarşi fikrini kabul ettirmeyi başaracak. İstanbul'a gelişinden sonra geçen 4 aylık süre bir hazırlık niteliği taşıyordu. Abdülmecit sonunda önerilen reform ile ilgili esasları içeren bir ferman yayınlıyor ve bu ferman Mustafa Reşit tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane'de okunarak ilan ediliyordu.

Burada araya girip yorumu Atatürk'e bırakalım. Atatürk, Osmanlı padişahları arasında Yıldırım'ı, Fatih'i, Yavuz'u ve IV. Murat'ı beğenirdi. Sadrazamlar arasında da Alemdar Mustafa Paşa'ya kızardı. Atatürk onun için,

"Biraz kültürü olsaydı cumhuriyeti ilan ederdi." dedi.

"Büyük Reşit Paşa'nın kültürü, Alemdar Mustafa Paşa'nın kültürü birleşebilseydi, ben tarihe başka bir görevle girerdim." demiştir.

İlber Ortaylı'nın saptamasına kulak kabartalım; *1838 Ticaret anlaşmasının imzalanması ardından 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat, çöküşü durduran bir dönemdir. Toprak kayıpları durmadı,*

iktisadi bağımsızlık söz konusu değildi. Ama devletin bağımsızlığı devam edebildi ve bu da gelişen Türk ulusçuluğuna ayrı bir atmosfer, ayrı bir temel hazırladı. Bu nedenle, Tanzimat'ın ülke bağımsızlığının ve kültürel mirasın temelindeki rolünü ayrı bir önemle değerlendirmek gerekir. Tanzimat'la her şeyden önce bir kanun devleti geldi.

Tanzimat Fermanı ve sonuçları hakkında çok tartışma yapılmakta, kimileri "tanzimat kafası" diyerek aşağılamaya çalışmaktalar. Islahat Fermanı'ndan farklı olarak, 36 Türk bürokrat ve teknokratının ortak çalışmasıyla ortaya çıkan metin konusunda ciddi araştırmacı Murat Çulcu'nun ortaya koyduğu görüş ise genel kabul görmekte; ***Gülhane Hattı hümayunu aslında İnsan Hakları Beyannamesi'nin adeta özü, daha doğrusu eksik bir özeti niteliğini taşıyordu.*** Böylece Osmanlı İmparatorluğunda Sultan/ Halifenin "kayıtsız şartsız mutlak iradesi" sona eriyor, bir dönem için "kayıtlı şartlı" iradesi başlıyordu. II. Abdülhamit'in saltanatına kadar devam edecek olan bu yönetim sistemi, Meclisi Mebusan'ın tatil edilmesi ve 1876 Anayasasının işlevsiz hale getirilmesi ile yeniden "Mutlak Monarşi"ye dönülecek, bu durum II. Meşrutiyet'in (23 Temmuz 1908) ilanı sonrasına kadar devam edecek.

Kısa ara verişin ardından yine 1838 Ticaret Sözleşmesine dönelim, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal hayatını olumsuz etkileyen ticaret sözleşmeleri Osmanlı sanayii üzerindeki yıkıcı etkilerini de göstermiş ve zaten güçsüz olan sanayiimizin tamamen çökmesine sebep olmuştur. 1838 ile 1842 arasında imzalanan belgeler, Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'da ve dünyada ortaya çıkan yeni siyasal, askeri ve iktisadi dengeleri yansıtmaktaydı. 1838 Ticaret Sözleşmeleri, yalnızca Batı sanayilerinin ürettiği mallar karşısında Osmanlı Devleti'ni gümrük duvarlarından mahrum bırakmıyor, fakat devletin ithalat ve ihracattan vergi yolu ile elde ettiği gelirleri de kısıtlıyordu. İngiltere ve ardından öteki Avrupa ülkelerine verilen ayrıcalıkların sonucu gümrük vergilerinin azaltılmasıyla İmparatorluğa çok ucuz sokulan yabancı mallar yerli pazarları tamamen işgal edebilecek niteliğe kavuşturulmuştu.

Fransız kapitalinin Fransa dışındaki durumunu düşünen bir Fransız maliyecisi ***"Beyoğlu'nun bu hususta Fransız müstemlekelerinden daha emin bir yer olduğunu"*** söyleyecek kadar ileri gitmiştir.

Avrupa sanayiinin Türkiye'ye yüksek ihracatı sırasında da ve sonucunda Türkiye sanayiini söndüren ticarete gayri müslim reaya

aracılık etmiş ve eski toplumsal tabakalar piramidini alt üst ederek başköşeye geçmişti. Bu ithalat akını İmparatorluk içindeki yöneten ve yönetilen toplumsal grupların karşılıklı ilişkilerini etkiledi. Yeni bir sınıf doğdu. Bu sınıf yabancı konsolosların himayesiyle meydana gelmiş bir Yahudi-Ermeni-Frenk grubu halindedir. İngilizler tarafından reformların yapılmasını istemek bir bakıma da Rusya'yı tatmin etmek içindi. Osmanlı İmparatorluğundaki azınlıklar sorunu üzerinde önemle duran Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmak için bunu bahane etmesini önlemek gerekiyordu. Rusya'nın Osmanlı bütünlüğünü parçalaması İngiliz ticari çıkarlarına aykırı düşecekti. Bu nedenle Rus tehdidini azaltacak reformlara gidilmeli ve gayri müslim tabakaya mahkemelerde, orduda ve vergilerde eşitlik tanınmalıydı. Eğer bu önlemlerle Rus baskısı azaltılamazsa çıkacak herhangi bir Rus-Osmanlı çatışmasında İngiltere'nin Osmanlılar tarafını tutacağı, ithalat-ihracat rakamlarından açıkça belli oluyordu.

1838 Antlaşması'nın önemli yanı gümrük vergilerine ilişkin düzenlemeler değildir. Antlaşmanın önemi, Osmanlı Devleti'nin bağımsız dış ticaret politikaları belirleyebilme hakkından bir daha geri dönememek üzere vazgeçmesinde yatmaktadır. Tarihi olaylara bakışımız sebep-sonuç ilişkisi bağlamında olmalıdır. 1838 Balta Limanı antlaşmasının sonucu ardından gelişen olaylar Osmanlı'yı Kırım Harbi'ne sürükleyecek, bu savaşın sürdürülebilmesi amacıyla başlatılan borçlanma, sonunda Devleti iflasa sürükleyecek ve Düyun-u Umumiye kurulmasına kadar gidecek, son kertede Alman Emperyalizminin platformu da olunacak ve yarı bağımlı veya yarı bağımsız bir devlet olarak sönüp gidecek. Ders alındı mı diyeceksiniz, alınıp alınmadığını Yeniköy'de Tansu Çiller yalısını anlattığımda öğreneceğiz.

Şunu da belirtmek gerekiyor, idari ve mali reformların sonucu meydana gelen kurumlar, hele daha sonraları (Düyun-u Umumiye) bir bürokrat sınıfın yetişip yaşamasına yol açtı. Bürokrat sınıfın halktan koptuğu da sıkça ifade edilmektedir. Ama unutulmasın ki bu oluşan bürokrat ve yeni subay kadrosu laik cumhuriyeti kuranlardır.

1838 Balta Limanı sözleşmesinin imzalanmasında, Tanzimat Fermanının kaleme alınmasında ve daha sonraki anlaşmaların imzalanışında çok önemli etkisi olan Mustafa Reşit Paşa için İlber Ortaylı, "büyük bir kabiliyetti" demekte: *"Mustafa Reşid Paşa Babıali'den yetişme, yani mülkiyeden, hukuktan değil. Osmanlı memuru Babıali'de*

yetişir. Usul ve esas budur. Mehmed Emin Ali Paşa fakir ailedendir. Babıali'de yetişir. Bunlar yazmayı, Türkçe, Arapça, Farsça varsa ya da yazı çeşitlerini, hat çeşitlerini, Fransızcayı da orada öğrenirler. Babıali yılları demek; büyük bir ıstırap, büyük bir olgunluktur. Fakat bu delikanlının büyük bir kabiliyeti vardır. Sefaretlerde de onun için kullanılmıştır. Yoksa sefaret paşası demek değildir bu. Mehmet Emin Ali Paşa da öyledir. Bunlar fevkalade iyi yazarlar, notaları ve diplomatik yazışmayı iyi yaparlar. Ve devlet tecrübeleri de o bakımdan önemlidir. Kalemden yetişme Fuat Paşa ki Tıbbiyeye de gitmiştir mesela. Cevdet Paşa'yla fevkalade iyi çalışıyor. Tam Çukurova'da, Bosna olaylarında birlikte nizamnameler hazırlıyorlar. Mithat Paşa da var ve o Tanzimat'ın havası gelince hepsi birbirine düşüyor. Demek ki orada Osmanlı monarşisi baştaki adamlar bakımından mahiyet değiştirmiştir. Geçim, armoni kurma bakımından bir değişim vardır. Tanzimat'ın ilk safhası Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz, ikinci safhası Tanzimat'ın Sultan Hamid dönemidir. Çok değişik şartlar vardır. Bürokrasi daha gelişmiştir, daha ehil hale gelmiştir. Daha ehliyeti artmıştır. Okullaşma çok artmıştır. Ulaştırma gelişmiştir, ama o Tanzimat asrının yapıcı ruhunda da, armoni ruhunda da bazı çöküntüler, yaralar açıldığı açıktır."

Ekonomi tarihimiz açısından deniz vapur işletmeciliği ve deniz ticaret tarihimizin de başlangıcıdır

Daldan dala atlamak gibi olacak ama, Boğaziçi'nde vapurların görünmeye başlamasının öyküsü, deniz ulaşımında kayıkların yerini yavaş yavaş vapurlara bırakışının da tarihçesi olduğu gibi Galata bankerlerinin güçlerinin de anlatımıdır. Bu nedenle bu aralığa Boğaz trafiğindeki değişimi sıkıştırmanın yeridir diye düşünmekteyim.

Osmanlı donanması ilki 1571'de İnebahtı, ikincisi Çeşme 1770'te olmak üzere dört kez yakılacak, bunlardan üçüncüsünde 1827'de Navarin'de donanmamız yok edilmişti ama, ardından güçsüz de olsa bir donanma oluşturuldu. İlk dönem gemiler ahşaptan inşa ediliyordu. Bilim ve teknolojideki gelişmeler gemi sanayinde de inşa tekniğini değiştirdi, makineler kullanılmaya başladığında (ilk zamanlar teknelerde yelkenlerden bir süre daha yararlanılmaya devam edildi, örneğin Ertuğrul, Hüdavendigar Firkateynleri...), deniz taşımacılığı ve egemenliği değişmeye başladı.

Geçen yüzyılda büyük şehir İstanbul'un deniz ulaşımı, kayıkçı ve mavnacıların elinden buharlı gemilere geçmekteydi.

Osmanlı'da da yeni gemiler alınıyor, yeni gemiler inşa ediliyordu. 1830-1840'lı yıllarda İstanbul'da kömürle işleyen, yandan çarklı, buharlı gemiler görülmeğe başladı. Buharlı gemiler daha çok ticari amaçlıydı.

İlk buharlı gemiyi bu dönemde tüccarlar aralarında para toplayarak İngiltere'den satın alıp Sultan II. Mahmut'a armağan etmişler. Geminin orijinal ismi "***Swift***" idi. 20 Mayıs 1828'de İstanbul'a geldi. Yelkensiz yandan çarklı, buhar ile işleyen bu gemiye "Sürat" adı verildi ise de halk "*Buğu Gemisi*" adını taktı. Padişahın vapuruna da "Taht gemisi" deniliyordu.

Abdülmecit babasının "Taht gemisini" eskimiş bulduğundan kendisi için yeni vapurlar sipariş ettirdi. Artık "vapur sefinesi" yayılmış, şehir hatlarında, limanlar arasında seferler buharlı teknelerle yapılmaya başlanmıştı.

İstanbul'da Padişahtan başka Veliahdın, diğer Şehzadelerin kayıkları olduğu gibi vapurları da vardı. Daha sonraları bazı zengin paşalar da vapur sahibi olmaya başladılar. Boğaziçi'nde kayıkların yerlerini vapurlar almaya başladı, halk da bir süre sonra buna alıştı.

İlber Ortaylı da İstanbul'da deniz ulaşımına kafa yorarken, Tanzimat döneminin devlet adamları vapur işletmeciliğini yabancılara bırakmak niyetinde değildi, demekte.

Amerikalı gemi inşa mühendisi Foster Roods Türkiye'ye gelerek ilk buharlı gemiyi inşa etti. "*Eseri Hayr*" adı verilen yerli yapımı ilk buharlı gemi 26 Kasım 1837'de, Haliç'te, Aynalıkavak tersanelerinde denize indirildi. Aynı tersanede 1838'de "*Mesir-i Bahri*", 1839'da "*Tair-i Bahri*" inşa edildi.

İlk buharlı ticaret gemimiz "***Peyki Şevket***". 1836'da Fransa'da inşa edildi. Direklerinde, gereğinde kullanılması için hafif bir yelken donanımı yer alıyordu. 1839'da Tersane-i Amire Vapurculuk Nezareti'nin hizmetine verildi. 1839'da Şirket-i Osmaniye, 1840'ta Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi, 1842'de Sultan Abdülmecit'in adından ötürü Şirket-i Mecidiye adlarını da aldı. 1843'te de, "Osmanlı'nın yararına" anlamına Fevaid-i Osmaniye adı verildi. Daha 1844 Şubat'ında Marmara'da İzmit, Gemlik ve Tekirdağ arasında "*Seyr-i bahri*" Boğaziçi'nde de "*Eser-i Hayr*" adlı vapurlar sefere çıkmıştı. O yıllarda

henüz Osmanlı yolcu ve ticaret gemilerinin sularımızda gezinen Avrupa vapurlarıyla rekabet edebileceği söylenemez, ama bir süre sonra İstanbul'un sınırları içinde yabancı vapurlar görülmez oldu. Aslında İstanbul, Boğaziçi ve Kadıköy arasında ilk yandan çarklılar işlemeye başladığında, kayıkçıları haklı bir telaş sarmıştı. Yüzyıllardır ekmeğini İstanbul'un deniz ulaşımından sağlayanların bu korkusunu, o yıllarda İstanbul'da bulunan **Lamartine**; *"Her saat başı Hisar, Bebek, Büyükdere, Üsküdar ve Kadıköy'e yüzlerce yolcu taşıyan Türk Avusturya ve İngiliz gemileri var. Kayıkçıların etten adaleleri gemilerin çelik pistonlarıyla uzun süre rekabet edemeyecek. Yakında vapurlara ucuz mevki konunca, Pazar ve dolmuş kayıkları da ortadan kalkacak"* diye yazıyor. Kayıkçılar arasında yer yer başkaldırma, protesto ve engellemeler görüldü. 1850 yılı ortalarında hükümet; "Kanlıca tarafında çirkin hareketlerde bulunan kayıkçı taifesinin terbiyelerinin verilmesini" emrediyordu. Bu terbiye işi, kayıkçıların mehtap sefasına çıkanları rahatsız eden zenperestleri taşımasından dolayı söz konusu olmuştu. Fakat kayıkçıların ekmek kavgası nedeniyle disiplin altına alınmaları gerekti. Ardından İzmir'de de kayıkçılar disiplin altına alınmışlar yani terbiyeleri verilmişti. Kayıkçı esnafı, Boğaziçi ve Marmara trafiğinden dışlandıktan sonra iş; Avusturya, Rus ve İngiliz vapurlarının yolcu taşımasını engellemeye kalmıştı. İstanbul bölgesinin sınırlarında kabotaj hakkı yabancılardan alınıp Nisan 1851'de kurulan *Şirket-i Hayriye*'ye bırakıldı.

Bu arada İstanbul'un ulaşımından birkaç yıl içinde şık Avusturya, Rus ve İngiliz vapurları çekilmek zorunda kaldılar. Zaten yabancı vapurlar, başka nedenlerle de pek rahat bırakılmıyordu. 1850 yılı başında Kaptan Paşa; bir grup kadının Boğaziçi'nde işleyen Rus vapurlarında görüldüğünü, bu vapurlarda kadınlara özel kafesli bir bölge ayrılmayıp, tesettür ve hicaba riayet edilmediği için; kadınların çocuklarıyla bu vapurlara binmelerinin yakışık almayacağını ve yasaklanmasını, emretti. Üstelik kayıkçılar kethüdasına da sıkıca; kayıkların ecnebi vapurlara kadın taşımaması emredildi. Ardından, tersaneden vapur işletildiği ve İslam kadınlarının ancak bu vapura binebileceği hatırlatılıyordu.

Kısa da olsa sivil deniz taşımacılık tarihi ardından sonuç olarak özetlersek; Galata bankerleri ve sarrafların hisseleri ve onlardan alınan borçlarla Nisan 1851 yılında kurulan bu vapurculuk şirketinin

İstanbul'un günlük yaşamında 94 yıl boyunca, vazgeçilmez bir yeri olmuştur. Şirketin ilk vapurları 1854 yılında geldiği güne kadar Boğaziçi'ndeki yalılara o yıllarda daima kayıklarla gidilirdi. Geçen yüzyılda kayıkların sayısı hızla arttı. Öyle ki, 1800'de kayıtlı kayık sayısı 4 bin kadarken, 1845'te bu sayı 19 bine ulaştı. Boğaz sularında yabancı vapurlar da seyrüsefer etmekteydi. Eser Tutel meraklısına bu konuda çok ayrıntılı kitaplar yayınlamıştır.

Eski Boğaziçi yalı ve kayık demekti. İlk zamanlar narin yapılı piyadeler, bacalarından yoğun dumanlar çıkararak ve çarklarıyla denizi döverek yürüyen iri cüsseli gemilerden adeta ürkmüş gibiydiler. Devrilenler, çiğnenenler oluyor, kaza korkusu Boğaziçi'nin rahatını ve huzurunu dağıtıyordu.

Vapurların seyrüseferi hakkında birçok emirler ve nizamnameler çıkarılıyor, bu vasıtaların geceleri sefer yapmaları şiddetle engelleniyordu. Böyle karar alınmasına özellikle Koca Reşit Paşa'nın oğlu Damat Ali Galip Paşa'nın deniz kazasında ölümü sebebiyet vermişti.

Fatma Sultan'ın ikinci evliliği

Yeniden Baltalimanı'ndaki yalıya dönelim. Ali Galip Paşa ile Fatma Sultanı evlendirmiştik. Baltalimanı'ndan ayrılan Reşit Paşa Emirgan'da eski Hüsrev Paşa Yalısını satın almıştı. Ölümünden sonra bu yalı Hıdiv İsmail Paşa'ya intikal etti.

Cevdet Paşa ***Tezakiri***'nde Reşit Paşa'nın oğlunu Fatma Sultanla evlendirmek için ne çabalar harcadığını, ama bu davranışının da çektiği tepkileri, oğlu Ali Galip'in devlette tayin terfilere müdahalesinin de tepkiyle, nefretle karşılandığını anlatıyor. Daha ilginci, Fatma Sultanın Ali Galip Paşa'yı hiç sevemediğini de anlatıyor. Huzursuz ve mutsuz bir evlilik yaşanıyor. Bu konuyu Çağatay Uluçay da anlatıyor; Fatma Sultan bu evlenmeden mesut olmamıştır. Eğer V. Murat'ın şehzadeliğinde yazdığı mektuplar buna ait ise gerçekten de Fatma Sultan'ın bu birleşmeden mesut olmadığı anlaşılıyor. Zaten evlilikten kısa bir süre sonra Ali Galip bir deniz kazasında hayatını kaybedecek.

Ali Galip Paşa'nın hayatını yitirmesine neden olan kazaya gelince; bir gece Yeniköy'deki bir davetten Baltalimanı'ndaki yalısına dönmekte olan Paşa'nın kayığı bir İngiliz vapuru ile karşılaşmış, bir rivayete göre vapur kayığa çarpmış, diğer rivayette de Paşa vapurun çarpacağını zannederek denize atlamıştı.

Kazanın ayrıntısını Cevdet Paşa'dan ve İbnülemin Mahmut Kemal'den okuyoruz; Ali Galip Paşa araba ile Büyükdere'ye ve oradan Fındıksuyu'na (Fındıksuyu bahçesi Beykoz) gidip orada akşam yemeği ardından, gece saat dörde (sabaha karşı olsa gerek e.m.) yakın Büyükdere'ye dönerken arabası ile devrilmek tehlikesi bile geçirdi, Büyükdere'ye gelip üç çifte kayığa binerek denize açıldı ama hava çok kötüydü ve kayıkçılar da sarhoştu. Yeniköy civarında kayık bir İngiliz vapuruna (Mahmut Kemal römorkör diyor) çatıp devrilmiş olduğundan denize düşmüş ve yüzücü olan hamlacısı Paşa'yı çıkarmaya çabalamış ancak kürekçisine sıkı sıkıya sarılmış olduğundan ikisi birlikte batmış. Bu arada Şevki adında uşağı ile birlikte derine batmışlar. Öteki uşağı Halil yüzmek bildiğinden batmayıp vapurun kıç tarafından sarkan bir halata tutunarak kurtulmuştur. Kethüdası Hakkı Bey ile öbürü iki kayıkçı da devrilip ters dönmüş kayığa sarılıp durmalarıyla bu sırada yetişen kayıklar onları alıp kıyıya çıkarmışlar.

Boğaz'ın derinliğine gömülenler içinde bir hafta sonra hamlacının cesedi ile kucak kucağa bulunan İstanbul'da 1829 yılında doğmuş olan Ali Galip Paşa'nın cesedi 1859 yılı Eylül'ünde Beykoz açıklarında 'iğrıb' içinde bulunduğunda Sultan Abdülmecit'in armağan ettiği gayet kıymetli pırlanta yüzüğü taktığı parmağı avucunda bükülmüş olarak bulundu. Cesedi babasının Emirgan'daki yalısına getirildi. Şevki adlı gencin cesedi henüz bulunamamıştı.

Ali Galip Paşa ile evlendirildiğinde 14 yaşında olan ve Cemile adı verilen ama kısa bir süre yaşayan kız çocuğu olan, bu evlilikte hiç mutlu olamayan Abdülmecit'in kızı, dul kaldığının beşinci ayında 19 yaşındayken ikinci evliliğini yaptı. Mabeynci Mehmed Nuri Bey'in rütbesi artırılarak vezir yapıldı ve 24 Mart 1859 tarihinde evlendirildi. Nuri Paşa, Arif Paşa'nın oğlu idi. Evlilikten sonra önemli görevlere verildi. V. Murat'ın hükümdarlığında mabeyn müşiri oldu. Daha sonra atıldı. Nuri Paşa, Abdülaziz'in ölümünden dolayı Yıldız'da yargılandı.

Baltalimanı'ndaki yalı bu damada da uğursuzluk getirdi ve 1881'de zamanın hükümdarı İkinci Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip öldürülmesi-intihar etmesi hadisesine karıştığı iddiasıyla ***düzmece Yıldız mahkemesi*** yargılamaları sonucu Nuri Paşa'yı Mithat Paşa ve Cemile Sultan'ın kocası Mahmut Celalettin Paşa ile birlikte tutuklattı (Bu olayı daha ayrıntılı olarak Cemile Sultan yalısında anlatacağım). Yıldız Sarayı'nda kurulan mahkeme Paşa'yı ida-

ma mahkûm etti, padişah cezayı müebbet hapse çevirdi, Paşa diğer mahkûmlarla beraber Arabistan'a sürgün edilip Taif Kalesi'ne kapatıldı ve Fatma Sultan, ağabeyi olan Sultan Abdülhamid'in emriyle Paşa'yı boşadı. Nuri Paşa, dokuz sene boyunca Taif zindanında kalacak ve akıl sağlığını yitirmiş olarak 1890 Temmuz'unda burada ölecekti. Baltalimanı'na damat giden ikinci paşanın akıbeti de felaket olmuştu. Fatma Sultan ise 1880 yılında akıl sağlığını yitirmiş olan kocasının başına gelen bu feci olaylardan üzüldü, yalıya çekilerek münzevi bir hayat yaşadı. 44 yaşında kocasından daha önce, 26 Ağustos 1884 Pazar günü ölmüş ve Yeni Cami Türbesine gömülmüş, Baltalimanı'ndaki sahilsaray hazineye kalmıştı.

Fatma Sultan kardeşleri arasında da en fazla V. Murat'ı sevmiş, onun tahttan indirilmesi ile bu yoldan da talihsizliğe uğramıştı.

Tahttan indirilmesinden sonra da V. Murat'la gizlice mektuplaşan, onun tekrar tahta çıkmasını tüm içtenliğiyle isteyen Sultan, II. Abdülhamit'in gazabını üzerine çekmiş ve Baltalimanı Sarayı'nda ömrünün sonuna kadar hapis hayatı yaşamıştı.

Sultan, bu muhteşem hapisliğinde sert, hırçın bir ömür sürmüştü. Bazan küçük bir çocuğu evlat edinmek üzere sarayına aldırır, ona dedesinden babasından kalmış kıymetli elmasları oyuncak olarak verir, bazan saraylılarına en hırçın muamelede bulunur, günü zamanı birbirine uymazdı.

Bütün dünya zevklerinden elini çekmiş, bir zamanlar güzelliğiyle, kıyafetleriyle Osmanlı Sarayının en göz kamaştıran sultanı iken artık zevcinin ve büyük kardeşinin matemiyle dağınık ve kıyafetsiz bir hale gelmişti.

Fatma Sultan 1884 yılında henüz genç yaşında iken öldüğü zaman Baltalimanı Sarayının alt katları birçok daireleri rutubetten, bakımsızlıktan yosun tutmuş, ot bağlamış, kapılarının üzerinde yabani ağaçlar bitmiş bir halde bulunuyordu.

O yıllarda Tarlabaşı Sarayında oturan II. Abdülhamit'in küçük kız kardeşi Mediha Sultan da ilk kocası Necip Paşa'yı kaybetmiş ve Ferit Paşayla da henüz evlenmişti.

Bu yalıya gelme sırası Sultan Mehmet Vahdettin'in öz kardeşi ***Mediha Sultan*** ve onunla evlenerek Sadrazam yapılarak Paşa unvanı alacak olan ünlü Damat Ferit'teydi. Bakalım onlar bu yalıda mutlu olacak mı?

KEÇECİZADE FUAT PAŞA YALISI

Kanlıca

Boğaziçi'nin tarihine eğildiğimizde kaynakların çoğu, Bizans öncesi dönemine ait kayda değer bir yerleşme olmadığına işaret etmektedir. Ancak bu dönemde de elbette ki deniz ticaretinin yapılıyor olduğu göz önüne alındığında, Boğaz'ı geçerek Karadeniz'e ulaşmak isteyen ticari gemileri ve diğerleri, Bizanslı gemiciler gibi, Karadeniz'in amansız hava şartlarından ve ürküten denizinden korktukları içindir ki, Karadeniz'e açılmadan önce dua etmek ve adak sunmak amacıyla İstanbul Boğazı kıyıları boyunca bazı sunaklar kurmuşlardır.

Bizans dönemine gelince; birçok kaynak tarafından belirtildiği gibi, Bizanslılar sürekli bir saldırı korkusu yaşadıklarından, surların dışında yerleşim oluşturmuşlardır. Bizans dönemindeki Boğaziçi, genel itibariyle bomboş kıyıları olan bir yerdi. Bu kıyılarda o dönemde sadece kısıtlı ziraatla uğraşan ve balıkçılık yapanların dışında pek kimse bulunmuyordu. Münferit olarak ve küçük gruplar halindeki bazı dini oluşumların sahip olduğu tapınaklardan bahsedebiliriz. Sunakların kuruldukları yerler için ise, daha ziyade su kaynakları ve yakın çevreleri seçilmiştir. Kanlıca o dönemde 'Dembos' adı ile anılmaktadır.

Kanlıca'nın tarihçesi ve bu semtte yer alan Yalıların yaşam öyküsünü her yönüyle ve şimdiye kadar yayınlanmış tüm kaynaklardan yararlanarak *"Kanlıca-Boğaziçinde Bir Köy"* adıyla iki ciltlik muazzam bir kitap kaleme almış olan Fuat Selim Ramazanoğlu ile bu iki yalıyı anlatırken başvuracağım başta Abdürrahim Cabir Vada, *"Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi"* olmak üzere başka kaynakları da karşılaştırmak bağlamında benim için yol gösterici olmuştur.

Boğaziçi'ndeki mesire yerlerinin en parlak devirleri 18. yüzyıldır. Bu keyif ve sefa dönemi 1875 yılına kadar devam etmiştir. Bu yıllar-

da, Kanlıca Mihrabad Korusu ve körfez eğlenceleri, Boğaziçi'nde en kayda değer olanlarıydı. Kanlıca'da, Mihrabad Korusu ve Körfez'den başka, Keçecizade Fuat Paşa'nın yalı korusu, Safvet Paşa'nın yalı korusu haftanın belirli günlerinde halkın ziyaretine açılırdı.

Evliya Çelebi'nin ve P.G. İnciciyan'ın yoğurdunu övdüğü, 1960'ların ortalarına kadar duygu yüklü klasik Türk filmlerine set olan Kanlıca Boğaziçi'nde bir köy, rivayete göre Rumcada martı anlamına gelen Glaros isminde bir Bizans sayfiyesiydi. Bizans dönemine ait isim konusunda Erdem Yücel yazıyor; Anadolu Hisarı ile Çubuklu arasında yer alan Kanlıca Koyu ve çevresinde bulunan Kanlıca'nın olduğu yere, Bizans döneminde "Friksulimen" dendiği Bizanslı Dionysios'tan öğrenilmiştir. R. Janin de onun bu sözünü doğrulamış, bu arada aynı yer için söylenen "Fiale" sözcüğünün çanak veya yalak olduğunu, körfezin de buna benzediğini ileri sürmüştür. Burada Makedonius Manastırı ile fakirler yurdu olduğunu da sözlerine eklemiştir. Semavi Eyice, bu iddianın tam olarak kanıtlanamadığı görüşündedir. Bizans döneminde Kanlıca'nın arkasındaki tepelerde 843 yılında Ayios Trias Manastırı'nın yapıldığı kaynaklardan öğrenilmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra eski sakinleri kaçmış, bir müddet sonra da kağnılarıyla Anadolu'dan gelen bir kısım halk, kağnı yapıp satmakla geçimlerini sağladıklarından zamanla burası Kağnılıca ve derken Kanlıca oluvermiştir. Boğaziçi tarihinde şanı da şöhreti de büyük olan Kanlıca, ta Kanuni Sultan Süleyman devrinden bu yana, İstanbul'un göz ve gönül koyduğu makbul ve sevilen bir sayfiye yeriydi; bunları yazan Samiha Ayverdi.

İnciciyan XVIII. yüzyıl İstanbul tarihini anlatırken Kanlıca'yı da ihmal etmemiş. Çubuklu'dan sonra, Kanlıca, Türklerin yaşadığı büyük bir köydür. Buradaki cami, mektep, medrese ve hamam, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1560 yılında İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır (Cami, ünlü mimar başı Mimar Sinan eseridir. e.m.). İskender Paşa, bostancıbaşılıktan paşalığa yükselmiş ve Mısır valisi (kayıtlarda görünmüyor, Gazi İskender Paşa yalnızca Kanuni döneminde değil II. Selim döneminde de Van, Erzurum, Diyarbakır ve Bağdat valilikleri de yaparak hizmetine devam etmiştir. e.m.) olmuştur. Kanlıca'nın iç taraflarında, Mürver-yeri denilen bir mesire vardır. Kanlıca adı, Türkçede ufak araba manasında olan "kanglı" sözcüğünden gelmekte olduğu iddia ediliyor.

Kanlıca tarihçesi araştırıcısı Abdürrahim Cabir Vada'nın Kanlıca adının türeyişine muhalefeti var; İstanbul'un fethinden sonra Anadolu halkından kağnı tabir olunan "mahur arabalar" ile gelerek ve bu arabalardan "imal edip civar köylere giden" ve bu sebeple buraya "Kağnılıca" ismini veren kimselerin mevcudiyeti şüphelidir.

Kağnılarla geldikten sonra, civar köylere gitmek için tekrar kağnı imaline hiç ihtiyaç görülemez. Anadolu'dan getirdikleri kağnılar birçok sene getirenlere hizmet edebilir. Bir de civarda ne gezmek ve ne de ticaret etmek için gidilecek köylerin mevcudiyetine dair bir emare görülmemektedir. Etrafta kağnı imali için kereste yapılacak orman bile yoktur.

Vada devam ediyor; "Kanlıca" ismi de "Kağnılıca"dan alınmış bir isim olmadığı gibi eski vakfiyelerde ve mahkuk taşlarda okunan "Kanlıcak" ifadesinden anlaşılmaktadır.

Doğrusunu söylemem gerekirse, bana A. C. Vada'nın anlatımı daha akla yatkın görünüyor.

F. S. Ramazanoğlu, çağ ve dönemler boyunca bu isim değişikliğini toparlamış. Buna göre: **Antik Çağ Döneminde; Kanlıca** *Phryksos Li-*

manı, Çakal Burnu Oksyrrhous Burnu, Körfez ise *Philea* olarak adlandırılmış.

Bizans Döneminde ise: **Kanlıca**; *Navzimakium (Nausimakhium), Dembos, Lembos* ve *Boradion* olarak,

Çakal Burnu; *Magnum, Glari Promontorium* olarak,

Körfez; *Manol, Fiale (Phiale), Kidonios* olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı Döneminde ise: *Kanlıca; Kanglı, Kağnılıca, Kanlıcak, Kanlıca olarak,*

Körfez; *Plaka, Mihriabad Körfezi, Bahai körfezi, Kanlıca Körfezi* olarak, adlandırılmıştır.

Edmondo de Amıcıs "İstanbul" anılarında şunu söyler; Asya sahilinde dalgaların gürültüyle çarpıp kırıldığı iki kayalık burnun üstüne yerleşmiş, bir selvi ve fıstık çamı yığını üstünden iki beyaz minaresi yükselen güzel bir cami ile süslenmiş kıpkırmızı güzel Kanlıca köyü birden göze çarpar. Bahçeler, birbiri üstünden, cihannüma şeklinden yeniden yükselmeye başlar; bir sürü köşkün arasında, diplomat, şair, kendini beğenmiş, zarif ve sevda düşkünü olan, Osmanlı Lamartine'i diye anılan meşhur (Keçecizade) Fuat Paşa'nın fevkalade güzel sarayı dikkati çeker.

"Boğaziçi'ne Dair"de Haluk Şehsuvaroğlu, XIX. yüzyılda Kanlıca'yı anlatıyor: "... Boğaziçi'nin kalabalık ve mamur köylerinden birisiydi. İskenderpaşa Camisinden Anadoluhisarı'na doğru sahildeki arsalar tamamen dükkanlarla, yalılarla işgal edilmişti. Daha ziyade ilmiye ricalinin yerleştiği Kanlıca, zamanla devlet ricalinin, meşhur siyasilerin rağbet ettiği bir semt haline geldi.

Kanlıca XIX. yüzyılın ikinci yarısında meşhur siyasilerimizin yaz mevsimlerini geçirdikleri bir semtti. Ali Paşa Bebek'teki yalısından önce Kanlıca'da bir yalıda otururdu. Fuat Paşa'nın Kanlıca'daki yalısı ve parkı ise devrinin ünlü binalarından ve bahçelerindendi."

Kan kırmızısı yalılarından dolayı Kanlıca adını taşıyan semt Boğaziçi'ndeki en güzel yerlerden biridir. Dalgalar, kıyıya kadar inen yuvarlak uçlu iki kayaya büyük bir gürültüyle çarparak karşı kıyıya atılırlar. Yalılar, hoş bir şekilde taraçalanmış bahçeler ve güzel bir cami; işte bunların her biri, Sadrazam Fuat Paşa'nın oturduğu semtin güzelleşmesinde paylarına düşen rolü oynarlar. Bu tanımlamayı yapan XIX. yüzyılda Boğaziçi tarihini araştıran Philip Anton Detheir.

Fuat Paşa Yalısında devrin yabancı siyaset adamlarıyla siyasi gö-

rüşmeler yapılmıştı. Türk-Yunan Antlaşması 1855 yılında bu yalıda imzalanmıştı.

Keçecizade Fuat Paşa'nın (d. 17 Ocak 1815, İstanbul-ö. 1869, Nice, Fransa) Kanlıca'daki geniş korusu, çiçek bahçeleri, köşkleri, havuzları ve selsebilleriyle günümüze gelemeyen bir yalısı vardı.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Keçecizade ailesi İstanbul'a Konya'dan göç etmiştir. Bu aile bireyleri içerisinde devlet adamları, edebiyat ve bilimsel yönden tanınmış kişiler yetişmiştir.

Keçecizade ailesinden bilinen ilk kişi Konya'da Toprak Sokak Camisi'nin imamı Keçeci Süleyman Efendi'ydi. Keçecizade Fuat şair Keçeci (Mehmet) İzzet Molla'nın ve Mekke payesi (tümgeneral) taşıyan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunlarından İsmail Mekki'nin kızı Hibetullah Hanım'ın oğludur. İzzet Molla sırasıyla müderris, müfettiş ve kadı olmuştur. İzzet Molla İstanbul Samatya'da Canbaziye mahallesinde doğdu. Asıl adı Mehmed İzzet'tir. Konyalı bir aileye mensup olup I. Abdülhamid devri kazaskerlerinden Keçecizâde lakabıyla tanınan Sâlih Efendi'nin oğlu.

Saray kethüdâsı Hâlet Efendi ile tanıştı. Bu tanışmadan sonra 1809 yılında Şeyhülislâm Sâlihzâde Esad Efendi'nin aracılığıyla Bursa müfettişliğine, ardından rikâb-ı hümâyun kethüdâlığına (sultanlık genel sekreteri) tayin edildi. Hâlet Efendi ile olan dostluğu sayesinde 1820'de Galata kadılığına getirildi. 1822'de Hâlet Efendi'nin görevinden azledilip katledilmesi üzerine birçoklarının yaptığı gibi saf değiştirip onun aleyhine dönmediği, aksine onu övüp düşmanlarını yerdiği için 27 Şubat 1823'te mansıbı kaldırılmaksızın Keşan'a sürgüne gönderildi. (Naci Okçu, İslam Ansiklopedisi)

Şair Mehmet İzzet Molla'yı koruyanlardan birisi II. Mahmut'un mühürdarı Halet Efendi'dir. Galata Mevlevihanesinde Şeyh Galip'e intisap eden Halet Efendi, Paris Elçiliği yapmış; devlette görev yapan silahtar, sadrazam, hazine kethüdası, bostancıbaşı, şeyhülislamı Padişaha azlettirmeyi başaran, her türlü komplo kuran kötü bir kişi olarak

"ne kendi eyledi rahat ne halka verdi huzur,
yıkıldı gitti cihandan dayansın ehl-i kubur"

denecek kadar nefret edilen bir kişi olarak tarihe geçmiştir.

Sürgünün onuncu ayına doğru Sadrazam Galib Mehmed Paşa'ya sunduğu bir kaside sayesinde 16 Şubat 1824'te affedilerek İstanbul'a

döndü. Bir yıl sonra Mekke kadısı pâyesini aldı ve 1826'da İstanbul kadısı pâyesiyle Haremeyn Müfettişliğine tayin edildi. Ertesi yıl mahallî idarelerin harcamaları için halktan yapılan tahsilâtı kontrol etmekle görevlendirildi. Mayıs 1828'de, Mora isyanı dolayısıyla Ruslara karşı savaş ilân edilip edilmemesinin görüşüldüğü Meclis-i Umûmî'de alınan savaş kararına başlangıçta katılmış görünmekle beraber daha sonra savaşa karşı olduğunu açıklayan bir lâyihayı padişaha sundu. Lâyihası isabetli görülmediği için idamına karar verilmişken Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi'nin araya girmesiyle bağışlanıp 17 Kasım 1828'de Sivas'a sürgüne gönderildi. Dokuz ay kadar sonra henüz kırk üç yaşında iken Sivas'ta vefat etti (Ağustos 1829).

İzzet Molla'nın şair kişiliği yanında, uzak görüşlü, sağduyulu ve zamanındaki dünya dengelerini çok iyi bilen bir devlet adamlığı yönü de vardır. 1876 Türk-Rus savaşından önce kaleme aldığı ve onun Sivas'a sürgün edilmesine sebep olan –savaş karşıtı olduğunu içeren– Layihası, onun ne kadar öngörülü bir devlet adamı olduğunu göstermektedir.

1829 yılında Sivas'ta sürgünde iken ölen İzzet Molla'nın yenilik unsurları taşıması bakımından özellikle **Mihnet-Keşan** adlı eseri dikkate değerdir. Babasının biyografisini yazdığı kitabıyla birlikte yedi eser kaleme almıştır.

Keçecizade Fuat (sonradan Paşa unvanı alacak) önce ilmiye yolunda ilerlemek amacıyla Arapça ve Farsça öğrendi. Ancak babasının Sivas'a sürülmesi üzerine genç yaşta Mekteb-i Tıbbiyye'ye girmek zorunda kaldı; buradaki ders dilinin Fransızca olması sayesinde Fransızcayı da öğrendi.

Tıbbiyeden doktor yüzbaşı olarak mezuniyetinin ardından Vali Çengeloğlu Tâhir Paşa ile birlikte Trablusgarp'a gitti. Dönüşte Mustafa Reşit Paşa'nın teşvikiyle meslek değiştirerek Kasım 1837'de Bâbıâli tercüme kalemine girdi. Mehmed Şekib Efendi (Paşa) Londra büyükelçiliğine tayin edilince sefaret başkâtibi olarak onunla birlikte Londra'ya gitti. Orada iki yıl Şekib Efendi'nin, bir yıl kadar da Ali Efendi'nin (Paşa) maiyetinde çalıştı. Londra'da bir süre maslahatgüzarlık da yaptı.

Devrinin bütün devlet adamları gibi, kendi kendini yetiştirmeye gayret etmişti. Tıp okulunda Fransızca ve Latince öğrenmiş; memuriyetleri sırasında da hukuk, iktisat ve ilahiyat bilgilerini genişletmiş

ve geliştirmişti. Avrupa'nın diplomasi usullerini de iyice öğrenmişti. Geniş görüşlü idi. Önüne çıkan meseleleri hızla analiz eder ve derhal karar verirdi. Kendisiyle Ali ve Mütercim Rüştü Paşalar arasında ne fark olduğunu Abdülaziz bir gün sormuş ve o da: "Bir ırmak kenarına indiğimizde karşı yakaya geçmek için bir köprü kurulduğunu görsem, ben hemen köprüye saldırırım. Ali Paşa köprünün sağlam olup olmadığını tetkike başlar ve geçit arar. Rüştü Paşa bir alay geçmedikten sonra köprüye ayak basmaz" demiş ve böylece hızlı karar sahibi olduğunu belirtmişti.

Bilgisini ve görgüsünü arttırmış olarak yurda dönen Fuat Efendi, İspanya kraliçesi Elizabeth'e Abdülmecid'in cevabî mektubunu götürmek ve iki devlet arasındaki dostluğu kuvvetlendirmek için 1844'te Madrid'e gönderildi. Aynı zamanda kendisine Portekiz'e geçmesi ve genç Portekiz kraliçesine padişahın selâmlarını bildirmesi talimatı da verildi.

Madrid'de bulunduğu sırada da bir gün, bir kiliseyi ziyaret etmek isteyince papazlar, fesini çıkarmasını ihtar eder. O da: "İsterseniz fesimi çıkarayım fakat biz de bu, terbiyeye muhalif bir harekettir. Ne camilerde ne de padişah huzurunda fes çıkarmayız" demiştir.

Bir yıldan fazla İspanya ve Portekiz'de kalan Fuat Efendi Temmuz 1845'te Dîvân-ı Hümâyun tercümanlığına, tayin edildi. Macarların 1848'de Avusturya'ya karşı başlattıkları bağımsızlık hareketleri Eflak'a da sıçrayınca Bükreş'e gönderildi. Orada asayişi sağlamaya çalıştı. Avusturya'ya yardım eden Rusya'ya karşı Lehler de ayaklanmıştı. Bir kısım Macar ve Leh milliyetçisinin Osmanlı Devleti'ne sığınması üzerine Avusturya ve Rusya bunların iadesini istedi. Bâbıâli bunu reddedince savaş tehdidinde bulundular. Osmanlı hükümeti konuyu barış yoluyla halletmek için, Bükreş'te bulunan Fuat Efendi'yi olağanüstü görüşmeci olarak büyükelçi sıfatıyla Rus Çarı nezdine göndermeye karar verdi. Padişahın mektubunu götüren Fuat Efendi 5 Ekim 1849'da Petersburg'a vardı. Rus yetkililerle ve bizzat Çarla görüşerek meseleyi barış yoluyla halletti. Bu başarısından dolayı 29 Kasım 1849'da sadaret (bakan) müsteşarlığına getirildi. Diplomatlar arasında, zekâsı, zarifliği, hazır cevaplığı ve güzel nükteleri, hoşa giderdi. Sen-Petersburg'da Çar Nikola bir gün kendisine: "Şimdi Fransız ve diğer yabancı dillerini öğrenmeye çalıştığınızı haber alıyorum. Bu sizin için lüzumsuz bir şeydir. Siz kendi lisanınızı öğreni-

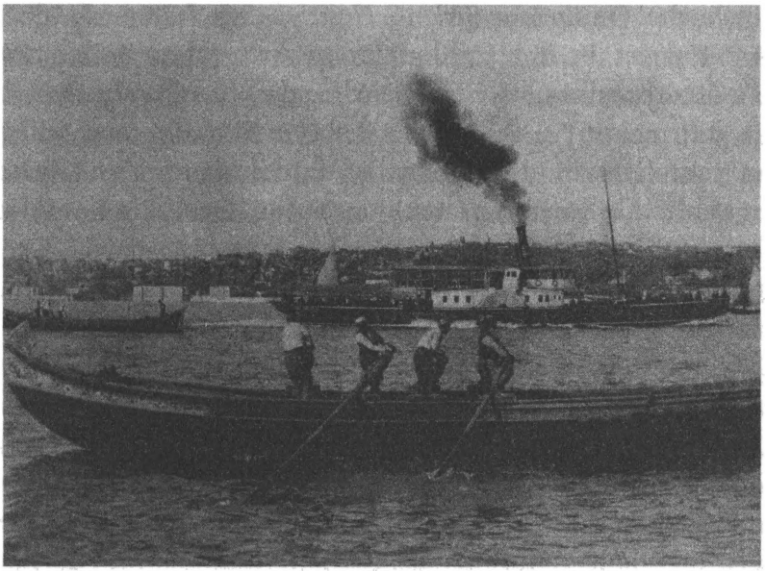

Ahmet Güleryüz arşivi.

niz, kafidir" demesiyle Fuat Paşa da: "Yabancı dil tahsil etmek bizim için nasıl lüzumsuz addolunur ki, bugün zatı haşmetpenahileriyle o sayede teşerrüf ediyorum" demek suretiyle imparatora gerekli cevabı vermiştir.

11 Nisan 1850'de İstanbul'a dönen Fuat Efendi'ye imtiyaz nişanı verildi. İstanbul'da üç dört ay kaldıktan sonra romatizmasını tedavi ettirmek üzere Bursa'ya giderken Cevdet Efendi'yi de (Paşa) beraberinde götürdü. Burada kaldığı bir ay zarfında Cevdet Efendi ile birlikte *Kavâid-i Osmâniyye*'yi, ayrıca *Şirket-i Hayriyye*'nin yönergesini kaleme aldı. Bu nedenle Şirket-i Hayriyye hamamda kuruldu denir. **Şirket-i Hayriyye**'siz bir Boğaziçi tarihi düşünülemez. Şirket-i Hayriyye ile Boğaziçi, birbirini tamamlayan iki varlıktır.

Şirket-i Hayriyye konusu ilginç, üstünde biraz duralım. Haydar Kazgan'ın dikkatimize sunduğu, ilk Türk anonim şirketi "*Şirket-i Hayriyye*"nin kuruluşunda Galata Bankerlerinin rolünü görmeliyiz.

H. Kazgan, Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'nin yazdığı "Cevdet Paşa ve zamanı" kitabında anlatılan bir bölümden hareketle bu şirketin hamamda kurulduğunu söyler: "Gerçekte romatizma tedavisi için Bursa'ya giden Fuat Paşa, Cevdet Paşa'yı da yanında götürmüş ve bir rivayete göre kaplıcalarda hamamda iken bu şirket konusunu

ele almışlardır. Onun için *Şirket-i Hayriyye*'nin hamamda doğduğu söylenir." Kazgan, bu denizcilik daha doğrusu vapurculuk şirketinin kurulma düşüncesini Lütfi Efendi tarihinden (9. cilt) alıntıyla da günümüze getirmekte, "... Bu şirket sebebiyle Boğaziçi imar edilmiştir. Eskiden Rumeli cihetinde Yeniköy ile Anadolu tarafından Kanlıca üst tarafları ahalisinin varlıkları sanki meçhuldü. Özellikle Kavakları gören pek yok idi..."

'Teşebbüs-ü şahsi' veya 'serbest girişimci' örneği olan bu atak, Lütfi Efendi'nin bu açıklamasıyla *Şirketi Hayriyye*'nin ne maksatla tesis edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Boğaziçi'nin bu şirket sayesinde imar edildiği doğrudur. Fakat ne pahasına? *Şirketi Hayriyye* onun dediği gibi 1894 yılında iyi temettü dağıtan ve hisse senetleri nominal değerlerinin altı katına çıkan bir şirket haline gelmişti ama aynı yıl ekonomi iflas etmiş ve Osmanlı Bankası dört ay müddetle banknotları karşılığı altın ödemeyi durdurmuş, Osmanlı hükümetinin dış borçları da Boğaz'da zevk ve sefa için oluşturulan bina ve kamusal tesislerinin servet değerinin 100 mislini aşmıştı.

Ayrıca zamanın ünlü banker ve sarrafları Şirket-i Hayriye'ye hissedar olmuştu. Önceki bölümde anlatılan Mustafa Reşit Paşa'nın sarrafı ünlü Banker Kamondo'nun sadece 15 hisse satın almış olması Reşit Paşa'nın bu işin öncülüğünü yaptığı düşünülürse biraz anormal gözükmektedir. Şirketin kuruluşunda şahıs hisseleri ağırlıkta görülüyor, bu kişilerin büyük kısmının bu hisseleri sarraflardan borç alarak satın aldıkları da bir gerçektir. Zira o devirde sarraflara borçlu olmayan devlet adamı yok gibi idi. Hatta Valide Sultanın bile sarraflardan külliyetli miktarda borç aldıkları biliniyordu. Reşit Paşa'nın 20 hisse almak için ödediği 600 Osmanlı lirasını da banker Kamondo'dan almıştır. Bu nedenledir ki bu şirketi İstanbul banker ve sarraflarının kurduğunu iddia edebiliriz.

H. Kazgan, yukarıda alıntı yaparak anlattıklarına ek olarak, *Şirket-i Hayriye'nin* kuruluşunda Galata Bankerlerinin pay sahibi komisyoncu ve danışman olarak rollerini de ortaya koymuş. *Şirket-i Hayriyye*'nin kuruluşunda en büyük rolü sermayeye iştirak etmediği veya yayınlanmış katılımcı listesine girmeyecek kadar küçük bir pay ile iştirak ettiği halde Şirketin vapur inşaat işlerini üzerine almış bulunan ünlü banker Manolaki Baltazzi (Baltacı) oynamıştır. Baltazzi'nin Londra'da vapur inşa edilmesi ve başka aygıtların alınmasında yapacağı hizmet-

ler karşılığında *Şirket-i Hayriyye* şirket yönetimi 10 hissenin hediye edileceğini bildirmiştir. Manolaki Baltazzi yalnızca banker değil ithal malların komisyonculuğunu da Londra ve Paris'te yaşayan iki oğluyla yapmaktadır. İngiltere'den bu ilişkiler sonucu 1851 yılında inşasına başlanan 6 yolcu vapuru ile daha sonra Kabataş-Üsküdar arasında işleyecek olan bir araba vapuru satın alınmıştır. Yolcu vapurları İstanbul'da seyrüsefere 1853 yılında çıkmıştır.

Bankerler bu kadarla mı kalmışlar, elbette hayır. Galata Bankerleri Şirket-i Hayriye'nin yönetiminde de söz sahibi olarak önemli rolleri olmuş. O dönemde bilgisizlik ve deneyimsizlik nedeniyle devletin yolcu tarifesi belirlemesinden başlamak üzere vapurların verimli işletilmesini başarması kolay bir iş değildi. O devirde bazı Ermeni ve Rum azınlıklar yelkenli ve buharlı teknelerle iskeleler ve limanlar arasında yabancıların da mallarını taşımaktaydılar. Çok ilgisi yok gibi görünecek ama, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi uygulamalarından olan deniz ulaşımındaki kapitülasyonun, Lozan'da kaldırılması için büyük çaba harcanan kapitülasyonlardan birisi olan Kabotaj yasasının 1 Temmuz 1926 tarihinde çıkarılarak, bu konudaki kapitülasyonların ortadan kaldırılmasının önemi böylece ortaya çıkmakta. İlk işletme yönetimi amacıyla yapılan mukavelenin yüklenicileri Osmanlı tebaasından Hoca Mıgırdıç ve Agop Bilezikçiyan kardeşler ile Antuan Kalçiar firmasıydı. Bir yıl sonra Bilezikçiyan kardeşler bu işi yapamayacaklarını söyleyerek ayrıldılar. İşi Resimci Mığırdıç adlı bir Ermeni vatandaşa havale ettiler. Bu kişi de kısa zamanda yapamayıp bıraktı. Şirket hissedarları Ali Hilmi Bey adında birisini müdürlüğe getirdiler, o da anonim şirket konusunda bilgisi olan sarraf Bahçevan oğlu Hoca Kevork'u, tüccardan Ananyan Efendi'yi, Avrupa ile ticaret yapan tüccar Yakup Yakupyan'ı ve Kâmil Paşa dairesi kethüdası Hüseyin Hâkî Bey'i üye tayin etmiştir. Bu yönetimle dedikodular ve suistimal söylentileri yayılmışsa da Şirket kazanca geçmiş. Öte yandan iskelelere yakın yerlerde bina yapımı artmış, rantiye yükselmiş. Bir süre sonra hisseler düşmeye başlamış ve Ali Hilmi Efendiyi ünlü sarraf Hoca Kevork Efendi de kurtaramamış. Biletçi ve küçük memurların suistimallerinin önüne geçilememiş. Yine yönetici değiştirilmiş ama sorunlar çözülememiş.

1866 yılında Hüseyin Hâkî Bey müdürlüğe getirilerek yolsuzluklara çözüm bulunmaya çalışılmış. 1866-1895 yılları arasında Şirketin

müdürü olarak yönetimde kalmış, Üsküdar ile Kabataş arasında araba vapuru ile Adalara seferleri başlatmış. Şirketi-i Hayriye'nin faaliyet yılları boyunca gerek şirket yönetiminde ve gerek hisse senetlerinin borsa fiyatları üzerinde Galata Bankerlerinin oynadıkları roller uzun yıllar boyunca sürmüştür.

Fuat Paşa Bursa'dan döndükten sonra 1850 yılı ortalarında teşkil edilen Encümen-i Dâniş'e sadâret müsteşarı sıfatıyla üye tayin edildi.

Mahmut Kemal İnal'ın yazdığına dikkat kesiliyoruz; din babında Volterci idi. Taassup ve cehalet düşmanı idi. Cehaleti temsil eden ulemanın da düşmanı idi. Cevdet Paşa ile dost idi ve onu çok severdi. Çünkü Paşa, taassuba karşı müsamahayı ve cehalete karşı bilgiyi temsil ediyordu. Sadrazam iken Ramazan'da bir gün Bayezid camiine namaz kılmaya gelmiş ve cemaatin çokluğundan cami avlusunda namaza dururken arkasındaki yaverlerine de namaz kılmalarını tavsiye edince. "abdestimiz yoktur kılamayız" cevabını vermeleri üzerine, "kimin abdesti var ki" demiş ve imama uymuştur.

Salah Birsel'in "tarihinden", ekonomide ve siyasette sıkça olmasa da kullanılan "***buhran***" sözcüğünün de Fuat Paşa yalısının bir ürünü olduğunu öğreniyoruz. Kırım Harbi (1853-1856) henüz patlamamış ama Çarlık Rusya'sının harekete geçeceği de Avrupa başkentlerinde konuşuluyor. *Yıl 1850. Bir gece tarihçi Cevdet Paşa başta olmak üzere devlet ileri gelenleri Paşanın yalısında toplanmışlardır. Memleketin para durumunu belirtecek bir rapor yazacaklardır. Hazine tam bir kriz halindedir. Ama Türkçede bu Fransızca* ***crise*** *sözcüğünün bir karşılığı da yoktur. Orada bulunanların tümü saatlerce kafa patlatır. Sonunda "buhran" terimi benimsenir. Padişaha sunulacak rapora da şu başlık atılır: Hazine-i Maliyyenin Hal-i Buhranı.*

Sadrazam Reşit Paşa tarafından hem Tanzimat'ın uygulanması hem de miras meselesini halletmek üzere Mısır'a gönderilen Fuat Efendi yine Cevdet Efendi'yi de yanına alarak 6 Nisan 1852'de Mısır'a vardı. Vergi gelirini arttırdı, Mısır'dan dönüşünde Ali Paşa'nın sadarete geçişinden hemen sonra Hariciye Nazırlığına getirildi (9 Ağustos 1852), paşa unvanı aldı. Dış politika sorununda Fransa'nın yanında görünmesi bu yönde rapor vermesi Rusya'yı kızdırdı. Ortodoks Osmanlı tebaasının hukukunu korumak amacıyla bazı imtiyazlar sağlamak için fevkalâde büyükelçi sıfatıyla 28 Şubat 1853'te İstanbul'a gelen Prens Mençikof usule aykırı olarak Fuat Paşa'yı ziyaret etmedi. Bunun üze-

rine Fuat Paşa yedi aydan fazla süren ilk Hariciye Nazırlığı görevinden istifa etti. İstifa sebebi, bizzat kendisinin ifadesine göre Rus baskısı karşısında devleti zor durumda bırakmamak ve ileride meydana gelebilecek olayların sorumluluğundan kurtulmaktı. Nitekim Fuat Paşa görüşünde haklı çıktı ve Bâbıâli Mençikof'un isteklerini kabul etmeyerek 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilân etmek mecburiyetinde kaldı. Osmanlı-İngiltere-Fransa birlik olarak Rusya ile savaştılar. 1853-1856 yılları arasında yapılmış olan Kırım Savaşı budur.

Kırım Savaşı ve Yalı'da imzalanan muahede

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrası, yalnızca Karadeniz'de değil Ruslar Balkanlar'da da genişlemektedir. 1841 yılında, Londra'da Avrupalı güçler ve Osmanlı İmparatorluğu Hünkâr İskelesi antlaşmasının Rusya'ya tanıdığı ayrıcalığı feshederler.

1850'li yılların başında, Çar I. Nikola, Rus devletinin isteklerini bir kez daha dile getirir. Öne sürülen bahane, o sırada bir Osmanlı ili olan Filistin'deki Kutsal Yerler'in korunması adına, Katolik ve Ortodoks din adamları arasında XIX. yüzyılda yeniden canlanan eski bir rekabettir. Aralık 1852'de, Sultan Abdülmecit III. Napolyon'un baskısıyla Katoliklerin lehine karar verir. Ortodoks kiliselerinin koruyucusu rolüne soyunan I. Nikola, Sultan'la Ortodoksların lehine bir anlaşma yapmak için İstanbul'a hemen bir heyet gönderir, buna paralel olarak Rusya'daki Britanya elçisine İstanbul'u ve Boğazları 'geçici' bir Rus işgali altında tutarak İmparatorluğu parçalama yönünde bir öneri götürür...

Britanya elçisi Kutsal Yerler konusunda yapılacak bir düzenlemeyi destekler, ama Türkleri, sayıları on milyonu bulan Hıristiyan Ortodoks uyruklar için her türlü Rus himayesine karşı çıkmaya ikna eder. 1 Temmuz 1853'te Ruslar (Osmanlı'ya bağımlı) Eflak ve Boğdan prensliklerini, işgal ederek mukabele ederler. Diplomatik yönden çözüm bulunamayınca, 4 Ekim'de Fransa ve Britanya'nın desteğini teminat altına alan Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya savaş ilan eder.

Daha önceki savaşlardan farklı olarak, Batılı güçler bu kez biraraya gelmeye karar verir. Sonucu belirleyen olay, 1853 Kasım sonunda gerçekleşir: Sinop limanında, Amiral Osman Paşa komutasında Batum'a doğru giden 12 gemilik bir filo, Koramiral Nakhimof'un önderliğinde-

ki Rus filosu tarafından yok edilir. 3 Ocak 1854'te İngiliz ve Fransız filoları Osmanlı kıyılarını korumak üzere Karadeniz'e girerler.

Kutsal topraklar üzerindeki dini çatışmalardan doğan Kırım Savaşı (her zamanki Doğu sorunu), 1853-1856 yılları arasında yaşandı. Kullanılan teknikler ve stratejilerle olduğu kadar meydana getirdiği ittifak sistemi ile de sanayi devrinin ilk "modern savaşı" olacaktır. Bir yanda XII. yüzyıldan bu yana ilk kez olmak üzere Fransa ile İngiltere, yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu ile Piemonte Sardunya, Boğazlara, Akdeniz limanlarına ve Kuzeydeki Türk topraklarına göz diken Rus İmparatorluğu'na karşı müttefik olmuşlardır.

9 Ocak 1853'te, bir İmparatorluk Şenliği sırasında, Çar Nikola İngiltere büyükelçisi Hamilton Seymour'a gizlice Osmanlı İmparatorluğu'ndan söz eder: *"... kollarımızda hasta bir adam var, çok hasta bir adam: şu günlerde kollarımızdan kayıp gidiverirse çok büyük bahtsızlık olur, hele ki gerekli bütün önlemler alınmadan önce..."*

Ve birkaç gün sonra, Kış Sarayı'nda: *"Türkiye... yavaş yavaş öyle bir çöküş içine girdi ki... her an ölebilir ve kollarımızda kalabilir... Eğer Osmanlı İmparatorluğu düşerse, bir daha kalkmamak üzere düşecektir..."*

21 Şubat'ta Çar büyükelçiye gerçek bir paylaşım planı önerir: *"Aslında prenslikler benim himaye ettiğim bağımsız birer devlet... Sırbistan'ın da benzeri bir yönetim biçimi olabilir, Bulgaristan'ın da öyle... Mısır'a gelince, bu bölgenin İngiltere için önemini çok iyi anlıyorum... Girit için de aynı şeyi söyleyebilirim..."*

İngiltere oyuna girmez çünkü Lord Roussel'in ifadesiyle, *"Eğer Rusları İndus kıyılarında durdurmak istemiyorsa, onları Tuna kıyılarında mutlaka durdurması gerekmektedir."* Kırım, Rus devletlerinin Çarını, Haşmetli Kraliçe Viktorya ile karşı karşıya getiren *'Büyük Oyun'*daki bir kart olacaktır...

Taraflar savaşmamak için görüşmeler yapar. İstanbul'da Fransa büyükelçisinin Mençikof'la görüşmesi 22 Nisan'da bir anlaşmayla sonuçlanır, buna Abdülmecit de 4 Mayıs'ta onay verecektir. Kısa süreli bir rahatlama olur bu, çünkü ertesi gün Mençikof'un bir ültimatomu, Sultan'ın reddedeceği bir Rus-Osmanlı anlaşma tasarısı eşliğinde Bab-ı Ali'ye ulaşır. Sonuç alamayan Mençikof, 21 Mayıs'ta geri döner.

Bundan böyle silahlı çatışma kaçınılmaz olur. Savaş Karadeniz'deki Rus askeri limanı Odessa'nın 22 Nisan 1854 tarihinde yakılıp yı-

kılmasıyla resmen başlamış olur. Savaş 1855 yılında da devam eder.

Ama dehşet verici bir başka koalisyon iki ordugahı da kırıp geçirir: Kolera yeniden başgöstermiştir, skorbüt, dizanteri ve tifüs askerleri katletmektedir. Onları rahatlatmak için askeri doktorlar ve hastabakıcılar akıl almaz sıhhi koşullarda ve yokluk içerisinde ameliyatlar gerçekleştirip, askerlerin kol veya bacaklarını kesmek gerektiğinde basit birer kloroform kompresiyle ilk kez anestezi malzemeleri kullanacaklardır...

Zaman öldürmek ve acıyı hissetmemek için askerler tütün içerler. Kırım Savaşının beklenmedik etkisi, Avrupa'ya sigaranın Osmanlılar sayesinde gelecek olmasıdır. Batılı subaylar, Osmanlı askerlerinin tütünlerini kâğıda sardıklarını görünce, ufalanmaya müsait yapraklarından vazgeçmişlerdir.

Savaş uzun sürer zayiat büyük olur. Barış anlaşması 30 Mart 1856'da imzalanır. Anlaşma imzalandıktan sonra, Kırım'ın boşaltılması 21 Nisan'da başlar ve 5 Temmuz 1856'ya dek sürer. Savaş Fransızlara 100.000, Britanyalılara 22.000, Ruslara 150-250.000, Osmanlılara da olasılıkla 100.000 askere mal olmuştur. Basın, tarihte neredeyse ilk kez olayları aktarmış, ilk savaş fotoğrafları çekilmiştir.

Kırım Savaşı sırasında büyük devletler birbiriyle savaşırken, muhtemeldir ki kendisiyle uğraşılmayacağı düşüncesiyle Yunanlılar sınırlarını genişletmek amacıyla çete savaşlarına, [günümüz terminolojisiyle gerilla harbi demek daha doğru olacak,] girişmiş ve Osmanlı'yı epeyce uğraştırmıştır.

Fuat Paşa, Kırım Harbi sırasında Yunanlıların sınır tecavüzüne kalkışarak Epir'de Yanya ve Tesalya bölgesinde Tırhala'yı tehdide başlamaları üzerine bu meselenin halli ile görevlendirildi. 1 Mart 1854'te İstanbul'dan ayrılarak önce Pita'daki isyan yuvasını temizleyip Yanya'yı kurtardığı gibi sınır boyuna çekilen âsileri de ortadan kaldırarak diplomatlığı kadar iyi bir kumandan olduğunu da ispat etti (1 Nisan 1854). **Kanlıca Anlaşması (1855)** da bu yalıda imzalanmıştır. Kırım Savaşı sırasında Yunanlılar sınırlarını genişletmek amacıyla, çete hareketlerine girişmiş, devletin başına çeşitli sorunlar çıkarmıştır. Babıali bu yüzden Yunanlılara savaş açmadan çeteleri ortadan kaldırınca her iki devlet arasında siyasi durum normale dönmüştür. **Kanlıca Anlaşması** da bu nedenle yapılmıştır. Fuat Paşa 2 Mayıs 1855'te ikinci defa Hariciye nâzırlığına getirildi.

Kırım Harbi'ni sona erdiren Paris Antlaşması'nın imzalanmasında (30 Mart 1856) Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa başkanlığında Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olmuştur. Büyük devletler arasındaki çıkar çekişmelerindeki çelişkilere karşın, sonuçta, devletlerin çıkar ve isteklerinin belli ölçüde uzlaştırılmasıyla barış antlaşması imzalandı. Osmanlı devleti de kısmen isteklerini kabul ettirebildi. Ne var ki bu görüntüden ibaretti.

Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ne getirdiği bir sonuç da 4 Ağustos 1854'te Padişah Abdülmecit tarafından ilan edilen bir fermanla ilk kez yabancı devletlerden borç alınması oldu. Bu borç savaş masraflarını karşılayamadığından borçlanma devam ettirildi. Böylece Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı ile birlikte tarihinde ilk kez dış borçlanma ve aynı zamanda yabancıların mali kontrolü dönemine girmiş oldu. Öte yandan Kırım Savaşı Rusya'ya karşı üçlü koalisyonun (Osmanlı-Fransa-İngiltere) zaferiyle sonuçlandıysa da Osmanlı Devleti'nin ekonomi durumunun daha da zayıflamasına neden oldu. Ayrıca, savaş sonrası İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız askerleri ailelerinin bolca para harcamaları, sosyal yaşam biçimleri, tüketim toplumu modelini yaygınlaştırmıştır. Erkek nüfusun yaklaşık yüzde yetmiş beşi savaş nedeniyle askere alınınca tarımda büyük düşme olmuştur. O güne kadar buğday ithal etmeyen Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı sonrasında buğday ithal etmeye başlamıştır.

Kırım Savaşı ve İstanbul'un dönüşümü

Savaşla birlikte ilk İngiliz birlikleri, 1854 yılının Nisan ayında İstanbul Selimiye Kışlasına yerleşir. Rami, Davutpaşa ve Kuleli'deki diğer kışlalar, bir süre sonra İttifak güçlerinin kullanımına açılır. İmparatorluk konutlarından biri olan Gülhan Köşkü ise yaralı Fransızlar için bir hastaneye dönüştürülür. Savaş İstanbul'da o zamana kadar benzeri görülmemiş bir Batılı yabancı akınına neden olur. Orduları izleyenler yalnızca alışıldık halk kitleleri değil, tüm toplumun temsilcileridir.

Telgrafın önemini gören İngiliz ve Fransızlar, yok sayılacak düzeydeki ağı tamamlayarak, İstanbul'la Avrupa arasında iletişimi sağlayan bir telgraf hattı kurulur. Aynı şekilde Kırım Savaşı, doğuş aşamasındaki Osmanlı gazeteciliğini de, İstanbul'da yaşayan bir İngiliz olan William Churchill'in kurduğu Ceride-i Havadis başta olmak üzere ge-

liştirir. Haliç kıyısında ve Tophane'de fabrikalar çoğalmaya başlar. Galata ve Karaköy mahalleleri imparatorluğun finans merkezi olur. Yeni şehircilik kanunları şehrin çok hızlı bir şekilde büyümesini sağlar. Gayrimüslimler ya da yabancılar, Pera'da Haussmann tarzında yapılan binaları [1853 yılında III. Napolyon tarafından valiliğe getirilecek olan Haussmann, yaklaşık 17 yıl boyunca Paris'in valiliğini yapacaktır ve bu süre zarfında yeni Paris'i inşa edecektir. Haussmann binaları Paris'in en sembolik mimari tarzlarından biridir. Bu binalarda ikinci kat balkonlarının konumu dönemin sosyal hiyerarşisini yansıtıyordu. En varlıklı sakinler bu asil katta otururken, hizmetliler ve işçiler üst katlarda ve çatı katlarında yaşıyordu. **Haussman binalarının** 6. katı bu şekilde «hizmetçi odası» olarak anılmaya başlandı. Bu düzenleme, ev sahiplerinin mahremiyetlerini koruyarak şehir yaşamına yakın kalmalarını sağlarken, hizmetçilerin de günlük işlerle ilgilenmelerini sağlıyordu. Haussmann mimarisinin en karakteristik özelliklerinden biri de balkonların konumudur: gerçek Haussmann binalarının ikinci katında bir balkon, 5. katında ise başka bir balkon bulunur.] ve başka gayrimenkulleri artık serbestçe satın alabilmektedirler.

Levantenler ve azınlıklar geleneksel giysilerini bırakıp Batılı giyim tarzını benimserler, Türk kadınları da bu harekete ayak uydurur. 1850'li yıllarda Mısır Valisi Abbas Paşa, kendisine göre imparatorluğu ve dini bozan bu modernizme şiddetle karşı çıkınca, Mısırlı zengin aristokratlar İstanbul'a yerleşir ve İstanbul'da hali vakti yerinde ve Batı'ya çok açık bu topluluk sayesinde, yeni özgürlüklerin tadını çıkarmaya başlar. Şehir tamamen kozmopolit hale gelir. Kahvehaneleri Rumlar, birahaneleri Almanlar işletir, müzisyenler İtalyan ve İspanyollar, modaysa Fransızdır.

Bu döneme dek İstanbul'da gerçek anlamda etkili olabilecek evrensel modelde bir belediye yoktu. Belediyeyi andıran ilk yapı Şehremaneti adıyla Kırım Savaşı sırasında kurulmuş ve 9 Mayıs 1855'te kurulan bir şehircilik komisyonu, İstanbul'u 14 mahalleye ayırmıştı. İlk belediye hizmetleri 1857'den itibaren düzenli olarak verilmeye başlandı.

Fuat Paşa üçüncü kez hariciye nazırlığına getiriliyor

Paris Antlaşmasından sonra Besarabya sınırının belirlenmesi sırasında İngiltere ile Fransa arasında anlaşmazlık çıktı. İngiliz sefiri

Lord Stratford Canning, Fransız politikasını tutan Fuat Paşa'yı padişaha şikâyet ettiği gibi Âlî Paşa'yı azlederek Mustafa Reşit Paşa'yı tekrar sadarete getirmesini istedi. Bunun üzerine Âlî Paşa 1 Kasım 1856'da azledilince Fuat Paşa da istifa etti. Dokuz gün sonra Meclis-i Âlî'ye memur edilen Fuat Paşa, Ağustos 1857'de ikinci defa Meclis-i Âlî-i Tanzîmat reisliğine getirildi.

Âlî Paşa'nın üçüncü defa sadarete tayini üzerine Fuat Paşa 11 Ocak 1858'de tekrar Hariciye nâzırı oldu. *Üçüncü Hariciye Nâzırlığı* sırasında ilk görevlerinden biri Eflak-Boğdan'ın yeni idaresiyle ilgiliydi. Bu meseleyi çözmek üzere toplanan Paris Kongresi'ne temsilci tayin edildi ve Nisan-Ekim 1858 tarihleri arasında Paris'te kaldı. Fransızlar başlangıçta kendi politikalarına yakın buldukları Fuat Paşa'nın tayininden memnun kaldılarsa da paşanın Eflak-Boğdan'ın birleştirilmesine karşı çıkması üzerine hayal kırıklığına uğradılar.

Salah Birsel "*Boğaziçi şıngır mıngır*"da doyumsuz üslubuyla 1858 yılına tarih düşmüş. *1858 nisanının ilk günlerinden birinde, beş çifte bir kayık Fransız Elçisi Bay Thouvenel'in eşiyle, eşinin yeğeni La Baronne Durand de Fontmagne'ı, Keçecizade Fuat Paşa'nın, Kanlıca ile Çubuklu arasına düşen, dünya gözünün eşini görmediği yalısına getirmiştir. Paşa üçüncü* (kez) *Hariciye Nazırlığındadır.*

O sırada Osmanlı Eflak-Buğdan sorunuyla uğraşmakta. Paşa mayıs ayının sonunda Paris'te Eflak-Buğdan yönetiminin birleştirilmesi konusunu tartışmak üzere toplanacak konferansa katılmak üzere bir iki güne değin yola çıkacaktır. Fransız elçi bu seyahatten önce yalıya konuk olarak davet edilmiş.

Salah Birsel tarihine kayıt düşerken yalıyı şöyle anlatıyor: *O çağdan kalma bir fotoğrafiye bakacak olursak yalının bir set üzerine kondurulmuş olduğunu görürüz. Kıyıya sağlı, sollu iki merdivenden inilir. En büyüğü, öndeki üç kanatın ortasındakidir. Sağ yakada iki kanatlı bir köşkle, arkada, koru içinde, bir üçüncü köşk daha vardır. Dahiliye Nazırlığı Evrak Müdürü şair Ali Haydar Bey'in yazdığı bir şiirden –o zamanlar kim ki devlet görevlisi, şairdir– yalının büyük bir balkonu olduğu anlaşılmaktadır. Haydar Bey yalının altında bir de çağlayan olduğunu söyler. Ne ki o, çağlayan lafını ağzına almaz da çağın eğilimine uyarak* ***kaskad*** *der.*

Çevre silme ağaçtır. Burada istediğiniz bitkiyi bulabilirsiniz. Keçecizade, Hekimbaşı Salih Efendi gibi bahçesinin doktorudur. 50 altın aylıklı bir bahçıvanbaşısı da vardır ki, Fransalıdır.

Yalının arkasında bir limonluk –görenler ölü iken dirilir– ta tepelere değin uzanır. Bahçede renk renk çiçekler ve çimenlerle süslüdür. Güllerle yaseminler de başı çeker. Ağaçlar arasındaki inişli, çıkışlı yollarda çakıltaşlarıyla kaplıdır. La Baronne'un anlatmasına göre Fuat Paşanın hanımı buralarda yürürken bir halayık kendisine yastıklık ediyor, bir yandan da hanımının, çok bol olduğu için ikide bir düşen beyaz ipek çoraplarını düzeltiyordur...

Yalıya bir merdivenle çıkılmaktadır. Uzun bir koridoru aştıktan sonra çiçek ve kuşlarla dolu iki salondan geçip Hareme ulaşırlar. Burada eşyalar alçak, yumuşak ve çok dingindir. Geniş divanlar, oturunca insanın içine gömüldüğü kocaman yastıklar vardır. Duvarlar da sedirlerle çevrilmiştir. Bunların baş tarafı, öte yana göre daha yüksektir. Köşelerde de üstüne vazo ya da bakır kaplar konmuş mermer etajerler yer almıştır.

Fransız konuklarını yolcu ettikten sonra bakanlıktaki o günlerin içinden çıkılmaz hale getirilecek olan uluslararası sorunlarına dalar.

Fuat Paşa uluslararası sorunlarla uğraşıyor

Fuat Paşa'nın nâzırlığı sırasında ele aldığı önemli konulardan biri de Lübnan meselesidir. Lübnan'da yaşayan Dürzîler'i İngilizlerin, Mârûnîler'i Fransızların kışkırtmaları sonucunda 27 Mayıs 1860'ta başlayan Lübnan olayları Avrupa'ya mübalağalı bir şekilde yansıtıldı. Bâbıâli, muhtemel bir Avrupa müdahalesini önlemek üzere olağanüstü yetkilerle temsilci olarak Fuat Paşa'yı Lübnan'a gönderdi.

Bu sıralarda Fransız Generali Beaufort Paşanın bir an önce Dürzîler'e karşı harekete geçmesini istiyordu. Fuat Paşa ise vaktin erken olduğunu söyleyerek zaman kazanmaya çalışıyordu. Onun bütün korkusu Fransızların kuvvet kullanarak işe müdahale etmeleriydi. Suçlu Dürzî reislerinin beklenilmeyen bir zamanda teslim olmaları Fuat Paşa'nın işini kolaylaştırdı ve böylece artık müzakere yolu açılmıştı. Fuat Paşa, İngilizlerin, Cebelilübnan'ı da içine alacak bir Suriye hıdivliği kurularak hıdivliğin de kendisine verilmesi teklifini, Cebelilübnan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına zemin teşkil edeceği düşüncesiyle reddetti. Uzun süren müzakerelerden sonra 9 Haziran 1861'de imzalanan anlaşma gereğince, Suriye elli yıl daha Osmanlı yönetiminde kalmış oldu.

Fuat Paşa Suriye'de iken Sultan Abdülmecid vefat etmiş, yeni padişah Abdülaziz, Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Âlî-yi Tanzîmat'ı birleştirerek reisliğini ona vermişti (14 Temmuz 1861). Bundan az sonra da onu dördüncü defa Hariciye nâzırlığına tayin etmiş, 22 Kasım'da ise sadrazamlığa getirmişti. Bunun üzerine Suriye'den İstanbul'a gelerek (21 Aralık) yeni görevine başlayan Fuat Paşa ilk iş olarak, büyük bir buhran içinde olan maliyenin düzeltilmesi için alınmasını gerekli gördüğü tedbirleri bir raporla padişaha bildirdi. Hazinenin kontrolünü bizzat üstlenen Fuat Paşa aldığı tedbirlerle gelirleri kısmen arttırdı. İngilizlerden yapılan borçlanma ve bazı şartlarla kâğıt para tedavülden kaldırıldı. Bütün gayretine rağmen maliyeyi istediği şekilde düzeltememesi ve Rumeli'de gittikçe yayılan milliyetçi fikirlerin durumu daha da ağırlaştırması üzerine Fuat Paşa 2 Ocak 1863'te sadâretten ayrıldı; Âlî, Yusuf Kâmil ve Rüştü paşalar da onunla birlikte istifalarını verdiler. Böylece gerek Fuat Paşa'nın gerekse diğerlerinin, kendilerine daha geniş yetkiler verilmedikçe görev kabul etmeyeceklerini padişaha göstermek istedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu dört kişi sonuna kadar fikirlerinde ayak diretememişlerdir. Fuat Paşa Abdülaziz'in ısrarıyla, istifasından bir hafta sonra Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliyye reisliğine getirilmiş, padişahın Mısır'a yapacağı seyahatte kendisine refakat etmesi uygun görülünce 14 Şubat 1863'te seraskerliğe nakledilmiştir.

Fuat Paşa ikince kez Sadrazam oluyor

1 Haziran 1863'te de seraskerlik uhdesinde kalmak üzere **ikinci defa sadrazam** oldu. Yönetim anlayışı sonucunda anlaşmazlık nedeniyle görevden alındı (4-5 Haziran 1866). Kanlıca'daki yalısında sekiz aydan fazla resmi görevden uzak kalan Fuat Paşa, Âlî Paşa'nın sadârete gelmesi üzerine (Şubat 1867) **beşinci defa Hariciye nezaretine** (Dışişleri bakanlığına) getirildi ve Abdülaziz'in Fransa ve İngiltere'ye yaptığı seyahatte yanında bulundu (21 Haziran-7 Ağustos 1867).

Fuat Paşa Tanzimat devrinin üç önemli şahsiyetinden biridir. Genellikle Mustafa Reşit Paşa İngiliz taraftarı olarak tanınırken Âlî ve Fuat paşalar Fransız taraftarı olmakla şöhret kazanmışlardır.

Mehmet Emin Ali Paşa, ilk kez Abdülmecit devrinde 1842 yılında sadrazam olmuştu. O zaman henüz 38 yaşındaydı. Genç olduğunu

bahane ederek sadrazamlığı kabul etmek istememiş fakat padişahın: "İnşallah bu hizmette sakal ağartır ve devlete hizmet edersiniz" diye ısrarı üzerine iradeye boyun eğmiştir. Abdülmecit döneminde üç kez sadarete geçmişti.

Abdülaziz devrinde iki kez sadrazamlığa tayin edildi. Birinci sadrazamlığı 1862'dedir. Üç ay yirmi gün sürmüştür. İkinci sadrazamlığı ise 1866 yılıdır.

Aile yapıları birbirinden çok farklı olmasına rağmen Âlî Paşa ile Fuat Paşa iyi bir ikili oluşturmuşlardır. Kaderleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bulunan bu iki paşa, genellikle Fransız siyasetinin ağır bastığı zamanlarda iktidar mevkiine gelmişlerse de Fuat Paşa körü körüne Fransız taraftarı bir politika takip etmemiştir. Reşit Paşa'nın İngiliz, Âlî Paşa'nın Fransız siyasetine meyilli olmalarına karşılık Fuat Paşa ikisinin ortası bir yol seçmiştir. Örneğin 1858 Paris Kongresi'nde ve 1861 Şam meselesinde Fransa tarafını tutmadığı gibi İngiliz elçisinin isteklerini geri çevirdiği zamanlar da az değildir. İkinci sadâretinde Palmerston tarafından desteklenmişse de onun ölümünden sonra İngiliz politikası değişince bu desteği uzun süre muhafaza edememiştir. Fuat Paşa'nın en çok güvendiği devlet İngiltere idi. Bunu raporlarında açıkça kaydetmiştir. Bununla birlikte bir tarafa bağlanmadan tamamen devletin çıkarlarını ön planda tuttuğu da bir gerçektir.

Özgürlükçü bir insan olmasına rağmen devletin çıkarları açısından siyasal ve dini etnik milliyetçilik düşüncelerinin daima aleyhinde bulunmuştur. Çeşitli etnik kimliklerden oluşan Osmanlı Devleti'nin bu akımlar yüzünden parçalanacağından korkmuş ve Avrupa'daki milliyetçilik akımlarını çok yakından takip etmiştir. Bununla birlikte gayri müslim tebaaya eşit muamele edildiği takdirde bu ayrılıkçılık girişimlerinin önlenebileceğini savunmuştur. Ölümünden az önce Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı ileri sürülen vasiyetnâmesinde de Avrupa devletlerinin siyasetleri karşısında devletin bekasını temin için tutulması gereken yolu göstermiştir. Yayımlandığı sırada bunun Fuat Paşa'ya ait olup olmadığı gazetelerde tartışma konusu yapıldı. Bütün bunlara rağmen vasiyetnâme hakkında kesin olarak söylenecek şey, Avrupa devletlerinin siyasetleri hakkında Osmanlı Devleti'nin nasıl bir yol tutması gerektiği hususundaki isabetli öngörüsüdür.

Salah Bey tarihinde Keçecizade yalısına her hafta gelen başka bir Fransız konuktan daha söz edilmekte: "*Osmanlı Hükümetinin yarı*

resmi yayın aracı olan La Turquie gazetesini yönetmek için 1867 Mart'ında İstanbul'da bağdaşa geçen Charles Mismer de hemen hemen her Cuma yalıda yemek yemektedir".

Fuat Paşa'nın Abdülaziz'e raporu

Fuat Paşa'nın tarihsiz olmasına rağmen 1867 yılının ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden az önce kaleme alarak sadârete takdim ettiği raporunun yazımında, Charles Mismer'in buna katkısı olup olmadığını bilemiyoruz. Bu gerçekten dikkate değer rapor, yakın tarihimiz hakkındaki bazı gerçekleri açıklığa kavuşturduğu gibi Osmanlı Devleti'nin bekası için o sıralarda alınması gereken birtakım tedbirlerle ilgili önemli tavsiyeleri de ihtiva etmektedir. Rapor Abdülaziz'in Avrupa seyahatine çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bu seyahat, şimdiye kadar sanıldığı gibi Fransa'da düzenlenmiş olan sergi için değil, padişahtan önce Paris'e gitmiş olan Rus Çarı II. Aleksandr'ın Osmanlı Devleti aleyhinde oluşturduğu kötü havayı devletin lehine çevirmek için düzenlenmiştir. Fuat Paşa, seyahate çıkmadan önce girişilecek bazı ıslahatla-düzenlemelerle Rus çarına karşı iyi bir savunma yapılabileceği görüşünde idi. Ona göre Osmanlı Devleti'nin kurtulması için tutulacak tek yol bütün işlerin medenî devletlerin seviyesine çıkarılmasıydı. Bu arada yapılacak antlaşmalarla ancak zaman kazanılabilirdi. Avrupa'daki kamuoyunun Türkiye aleyhinde olduğunu göz önünde tutarak herkese meydan okuma yerine hiç olmazsa yeniden düşman kazanılmaması yoluna gidilmesini tavsiye etmekteydi.

Fuat Paşa'nın değişik zamanlarda gerçekleştirdiği bazı icraatı arasında eyalet teşkilâtı yerine geniş yetkili valilerle idare edilen vilâyet teşkilâtının kurulması, kâgir binaların yapılması, İstanbul'da Divanyolu'nun genişletilmesi, Galatasaray Lisesi'nin ve Dârülfünun'un kurulması gibi hizmetler sayılabilir. Çok açık fikirli ve zamanının ilerisinde bir insan olan, Kanlıca'daki yalısının bahçesinde mermer heykeller bulunduran Fuat Paşa'yı yakından tanıyan Lady Brassey (*Sunshine and Storm*), onun tasarladığı reformlar arasında kadınlara özgürlük verilmesinin de bulunduğunu yazmaktadır

Resmî hayatında çok dikkatli davranan Fuat Paşa özel mektuplarında bazan tarihleri bile yanlış atmıştır. Kendisi zeki, cüretkâr, lâuba-

li ve çok açık sözlü idi. Ailesinden geçen kalp hastalığı onu olduğundan çok daha yaşlı gösteriyordu. Fuat Paşa da babası ve kayınvalidesi gibi Galata Mevlevîhânesi postnişini Kudretullah Efendi'ye, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sülalesinden olan eşi ve ailesi ise Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi'ye mensup idiler.

Fuat Paşa'nın yazlarını ve görevde olmadığı zamanlarını geçirdiği Kanlıca'daki yalısını bazı yabancı yazarlar "muhteşem" sıfatı ile tanımlarlar.

Kanlıca Partileri

Avrupa'dakilere benzeyen, kıyafet mecburiyetinin olduğu yalıdaki toplantılara "Kanlıca Partileri" ismi yakıştırılmıştı. Bunu H. Şehsuvaroğlu'da doğrulamakta; *Devrinde Fuat Paşa'nın korusu ve bahçeleri Boğaziçi'nin en meşhur ve bakımlı yerlerindendi. Fuat Paşa'nın bu bahçelerde verdiği bir baloya biçimsiz bir kıyafette gelen Sait Efendi, teşrifatçılar tarafından geri çevrilmişti.*

İstanbul'a gelen yabancı saygın kişiler de yine burada ağırlanmış, onlara İstanbul mutfağına özgü yemekler gümüş tepsiler içerisinde sunulmuştur. Bütün bu davetlerde Batı etkisinin büyük ölçüde hissedildiği söylenmektedir.

Haluk Şehsuvaroğlu'nun yazılarında bu yalıda yaşananlara dair bir örnek:

Fuat Paşa'nın Kanlıca'daki yalısına ayak basan, kimin karşısına çıkacağını derhal anlar, zira yalının görünüşü bile büyüklük izhar eder. (Bebek'te) *Ali Paşa'nın konağı büyük bir konaktır, fakat Fuat Paşa'nın yalısına, muhteşem tabirinden başka bir şey bulunamaz. Boğaziçi'nin dağları üstünde kurulmuş olan bu yalı, ta arkadaki tepelere kadar uzanan büyük koruluklarla çevrilidir. Koruluğun üst tarafına çıkıldığı zaman, gözler Rumeli, Anadolu kıyılarını tamamıyla kavrar. Yalının etrafındaki mükellef bahçeler herkese açıktır. Bildik veya yabancı kim isterse koruların altına girerek Boğazın güzelliklerini seyredebilir.*

Fransız seyyahı, yalıya bir sabah saatinde gitmişti. Kendisini Fuat Paşa'nın dairesi altında bulunan bekleme salonuna aldılar. Salonda paşayı ziyarete gelen birçok Avrupalı iş adamı bulunuyordu. Hepsinin koltukları altında planlar, projeler vardı. Hepsinde tren yolu gibi, ka-

nal gibi sağlam banka teklifleriyle paşayı görmeğe gelmişlerdi. Hepsi de onu ikna ederek, bir iki milyon alabilme hayalindeydiler.

Fransız seyyah, bu ziyaretçileri tetkik ederken, üst kattan gelen bir piyano sesi salonu doldurdu. Beklemekten yorulan ziyaretçi, orada rastladığı İzmirli bir Rum dostuyla beraber, kayıkla Boğaziçi gezintisine çıktı. Rum dostu ona demişti ki; Hele şöyle kayıkla bir gezinti yapalım, kazançlı çıkarız. Emin olunuz, İstanbul'da yegâne harika şu Boğaziçi'dir. İnsan Boğazın sularında ne kadar gezerse, o kadar istifade eder. Bir iki saat sonra döneriz. Paşanın yalıdan çıkıp gittiğini öğreniriz ve üzüntüden kurtuluruz. İsterseniz yarın gene Kanlıca'ya gelebilirsiniz, bu kez bahçeleri, koruları gezersiniz, fakat paşayı yalıda görmeyi aklınızdan çıkarmalısınız. Babıali'ye giderek odacılara Nazırın dilsizlerine, birkaç mecidiye dağıtırsanız amacınıza ulaşırsınız.

Fuat Paşa, oğlu Nazım Bey'in Vükela vapuruna binerken ölmesi üzerine bir süre yalıyı terk etmiştir [Keçecizade Fuat Paşa'nın büyük oğlu Mevlevi Ahmet Nazım Bey, Meclis-i Vala üyesi olmuş; Yenikapı Mevlevi Dergâhına gömülmüş.] Nazım Bey'in ölümü ardından Fuat Paşa ailesi üzüntülerinden yalıyı terkedip Bebek'te Şekib Paşa Sahilhanesine taşınmışlar, fakat oraya sığamamışlardı. Hayrullah Efendi teklif edince bir süreliğine *Hekimbaşı Yalısına* geçmişlerdi.

Abdülaziz'e eşlik ettiği Avrupa seyahati kalbinden rahatsız olan Fuat Paşa'nın hastalığını daha da arttırdı. Memlekete dönüşünde bir süre Yakacık'ta istirahat etmesi sağlığını biraz düzelttiyse de Âlî Paşa'nın Ekim 1867'de Girit'e gitmesi üzerine Hariciye Nâzırlığına ilâveten *sadâret vekilliğini* de yüklenmesi onu büsbütün yıprattı. Doktorların tavsiyesine uyarak 1868 kışını geçirmek üzere gittiği Nice şehrinde vefat etti (12 Şubat 1869). Hoca Tahsin Efendi tarafından hazırlanan cenazesi, Fransız hükümetinin tahsis ettiği bir savaş gemisiyle 28 Şubat 1869'da İstanbul'a getirildi ve Sultanahmet semtinde Peykhane caddesinde yaptırdığı caminin yanına defnedildi. Kabrinin üstüne daha sonra türbe yapılmıştır.

Keçecizade Fuat Paşa'nın küçük oğlu Kazım Bey ise Binbaşıyken genç yaşta ölmüş. Eşi Gülbiz İkbal'dir. Gülbiz Hanım daha sonra Katolik oluyor Belçikalı bir diplomatla evleniyor. Kazım Bey ile Gülbiz İkbal Hanım'ın oğlu İzzet Fuat Paşa, Fransız Harp Okulu'nu bitirmiş. 1. Ferik rütbesi almış bir asker ve diplomat. Mevlevi İzzet Fuat Paşa,

Sevr Antlaşmasını imzalayanların danışmanlarından birisidir. [Tayfun Er,. Erguvaniler, s.228.]

Fuat Paşa Yalısı yangında yok oldu

Yalı, her üç oğlu kendi sağlığında öldüğü için Paşanın vefatı üzerine karısı Emine Behiye Hanım'a geçti. Daha sonra da II. Abdülhamit tarafından vârislerden satın alınarak Küçük Said Paşa'ya verildi.

F.S. Ramazanoğlu'nun saptamasına göre; Keçecizade Mehmed Fuat Paşa Yalısı'nın, XIX. yüzyıl geleneksel mimari üslubuna sahip, zemin üzerine iki katı ile ahşap karkas inşa edilmiş bir Boğaziçi sahilhanesi olduğu bilinmektedir. Günümüz kadastro kayıtlarına göre, ada 706, parsel 8 üzerinde yer aldığı bilinen yalı, 1893 yılında çıkan bir yangınla yok oldu.

Bir Boğaziçi gezintisinde, kendisini görmek üzere duvarlara çıkan halkın bir kazaya uğramasından endişe eden Sultan Reşat, duvarların yıkılmasını emretti. H. Şehsuvaroğlu'ndan öğreniyoruz; bir ütüden çıkan kıvılcımla bu güzel ve tarihi yalı yanıp gitti. Yalının son kalıntıları da 1930'lara doğru ortadan kalkmıştır. Geriye sadece, o görkemli yalının üzerine oturduğu düzlük alanı destekleyen kargir istinat duvarları kalmıştı.

Zamanın eşsiz denebilecek bu yapısı XIX. yüzyıla aittir. Yalı toplam 2300 dönüm arazi içinde yer almaktadır. Yalı; bahçesi, 7 adet havuzu, 2 köşk ile toplam 250 dönümü işgal eder. Sahilhane yani yalı binasında, büyük dairenin selamlık tarafında 3 oda, 1 salon; büyük dairenin harem tarafında 25 oda, 2 salon, 1 mutfak; ayrı selamlık dairesinde 13 oda, 1 salon, 2 mutfak olmak üzere toplam 41 oda, 4 salon, üç kurnalı ve soğukluklu 1 hamam, 2 kayıkhane ve 2 ahırdan oluşmaktadır. Buraya ait yalı ve köşklerin eski fotoğrafları bulunamadığı gibi, çizim ya da başka benzeri dokümanlara da henüz ulaşılamamıştır.

Günümüze hiçbir izi kalmamış olan bu yalı, Kanlıca ile Çubuklu arasında, Çakal Burnu'nun hemen güney bölümünde yer almaktaydı. Bugünkü Hekimler Sitesi'ne ait olan ve yolun sağ tarafında, set üstünde yer alan blokların bulunduğu mevkide idi. 1960'lı yıllara kadar, geriye bazı yapı kalıntıları kaldıysa da daha sonra bunlar da tamamen ortadan kaybolmuştur.

Paşanın son zamanlarında Beyazıt'ta inşa edilmiş (1868) ve kendisinin hiç oturmadığı Fuat Paşa Konağı adıyla ün yapmış olan konak önce Maliye Dairesi, ardından da Askerî Tıbbiye olarak kullanıldı. 1990'lı yıllarda İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi bu binada bulunmaktaydı.

Bir diplomatlar toplantısında Avrupa büyük devletlerinin kudret ve kuvvetinden söz edildiği sırada Fuat Paşa **"en kuvvetli devlet Osmanlı devletidir. Siz dışarıdan biz içeriden yıkmaya çalışıyoruz yine yıkamıyoruz"** demiştir.

Galatasaray Lisesini kuran Fuat Paşa, yabancı ülkelere yaslanarak siyaset yapmayı "teorize" eden kişidir. Fuat Paşa "bir ülkede iki kuvvet olur" deyip –birincisi olarak padişahın kuvvetini, ikincisi olarak da halkın kuvvetini kastederek–, "Alttan ve üstten. Bizde alttan gelen kuvvet olmadığı için..." padişaha karşı büyükelçilerden yararlanmayı savunarak, bu tür siyasete tarihe geçen ünlü deyimiyle devam ediyor "biz de pabuççu muştası gibi yandan vuruyoruz." (T. Er, Erguvaniler, 208)

Keçecizade Fuat Paşa ile Sultan Abdülaziz arasında geçen bir evlilik tartışması

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey **"eski zamanlarda İstanbul hayatı"**-nı anlatırken, Sultan Abdülaziz'in bir kadınla evlilik isteğinin Sadrazam Fuat Paşa tarafından olumlu karşılanmayışının öyküsünü de notları arasına sıkıştırmış.

Abdülaziz, 1865 yılında çektirmiş olduğu resmini mücevherlerle bezenmiş bir çerçeve içinde Serkurena [Başmabeynci] Ali Bey'e teslim ederek *Feyz-i Bahri* vapuruyla ve bir mektupla Mısır'a doğru hareket ettiği İsmail Paşa'nın kulağına gelince karşılamak için Mısırlı idarecileri İskenderiye'ye göndermiş ve kendisi de sarayda Ali Bey'in gelişini beklemişti. Ali Bey muazzam bir alay, merasimler ve dualar eşliğinde Padişah'ın mektubunu ve fotoğrafını İsmail Paşa'ya vermiştir.

Mısır meselesi ortadan kalktıktan sonra Mısır valileri her yıl yaz mevsimini geçirmek üzere ailelerini İstanbul'a gönderirler, Boğaziçi'nde bir sahilhane kiralayarak ikamet ederler ve pek çok seneler kendileri de gelerek bir müddet birlikte bulunurlardı. Kazaskerlerden

Nakibüleşraf [Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili] Tahsin Bey'in Kanlıca körfezi ağzında, Mısır Kapı Kethüdası [Kapı Kethüdalığı: İstanbul'da sürekli işleri olan taşradaki üst rütbeli devlet memurlarının, taşra halkının ve ülke dışından gelenlerin merkez bürokrasisinde işlem görmekte olan evrakının takip edilmesi ve bu kişilerle merkezdekilerin iletişim içinde olması için kurulmuş bir müessesedir.] Hacı Hüsnü Efendi'nin Emirgan'da bulunan sahilhaneleri uzun yıllar Mısırlılar tarafından kiralanmıştı.

Emirgan'daki (Büyük) Reşit Paşa sahilhanesi Mısır valiliği sırasında müstakil olarak İsmail Paşa tarafından sayfiye olarak kullanıldı. Bu sahilhane vaktiyle eski sadrazamlardan Koca Hüsrev Paşa'nın sahilhanesi olup onun vefatından sonra Sadrazam Reşit Paşa'ya geçmişti. O yıllarda Boğaziçi pek parlak ve pek eğlenceliydi. Hemen hemen her yalıda ve her köşkte saz eğlenceleri, mehtap alemleri yapılır, sabahlar olur gider, yine herkes zevk ve safa eylerdi.

Abdülaziz bir gün akşam ezanından sonra Kurena Ali Bey'e "haydi şimdi git, Sadrazam Fuat Paşa'ya söyle ki ben İsmail Paşa'nın kızı Tevhid'e Hanım'ı almaya karar verdim. Daha sonra Kanlıca'dan Emirgan'a geçip bu kararımı İsmail Paşa'ya da tebliğ et." diye irade eder. Halbuki bu karara Fuat Paşa muhalefette bulunur. Bunun üzerine Ali Bey de İsmail Paşa'nın yalısına gitmeyip doğruca saraya dönerek Abdülaziz'e durumu arz eder. Aradan iki saat geçtikten sonra Başkatip Emin Bey, Fuat Paşa'nın yalısına gider. Sadrazam ile görüştükten sonra Başmusahip [bugünkü karşılığıyla "başdanışman"] Cevher Ağa yine Fuat Paşa'nın yalısına gönderilir. Fuat Paşa o vakit yatak odasına çıkmış olduğundan, Cevher Ağa Sadrazam'la yatak odasında görüşür ve ardından saraya geri döner.

Ertesi günü Fuat Paşa saraya gidip Padişah'ın huzuruna çıkar. Bu konuda Padişah'ın arzusuna uygun bir hizmette bulunamadığından mahcup olduğunu söyler ve diğer bir bendenin sadrazamlığa getirilmesini arz edip huzurdan çıkar. Bu istifa üzerine Mütercim Rüştü Paşa sadrazam olur.

Fuat Paşa'nın bu evliliğe muhalefette bulunmasında iki sebep varmış. Bunlardan birisi Padişah'ın mazbut olan mizacına rağmen bugün pek beğenip nikahına aldığı Tevhide Hanım'dan bir müddet sonra bıkmaya "Bunu başımdan defet!" diye tutturmak istemesi ihtimaline dayanarak ileride devletin başına bir Mısır gailesi çıkmasının

şimdiden önüne geçmek, diğeri de Padişah'ın gayet güzel bir kız olan Tevhide Hanım'ın tesiri altında kalması korkusu imiş.

Fuat Paşa o gece Serkurena Ali Bey'e pek çok şeyler söylemiş fakat bunların Ali Bey tarafından olduğu gibi Abdülaziz'e arz edilememesi tehlikesi karşısında söylediklerinin özeti olmak üzere küçük bir kâğıda birkaç satır yazıp Ali Bey'e vermiş. Orada yazılanların sözlü ifadesi olarak telakki edilmesini de Ali Bey vasıtasıyla rica etmiştir. Yazılanlar aynen şudur:

"Kullarında iki hal vardır ki birisi sadece Fuadlık, öbürü sadrazamlıktır. Fuadlık, efendimizin rahat ve gönlü ne isterse onu yapmaktır. Sadrazamlık çaresiz bazı mütalaa dermeyan etmeye mecbur eder. Bu mütalaa ise set çekmek değil; set var mı yok mu onu aramak, varsa def'i çaresine bakmaktır. Bu dahi düşünmeye ve efendimizle beraber bir kolay tarikini bulmak için çalışmaya muhtaçtır. Onun için bu akşam senin Mısır valisine gitmeni tensip edemem ve bu ifademi velinimetin ayakları bastığı yerlere yüz bin kere yüz sürerek arz etmeyi sadrazamlıkla sana teklif eylerim. Yine her halde ferman velinimetimizindir."

Genel kültürü ve bilgisi ile yeteneği meşhur olan Fuat Paşa'nın bunun gibi pek çok davranışı görülmüştür. Önceleri Büyük Reşit Paşa'nın himayesini görmüş ve Ali Paşa ile dostluğu kardeşlik derecesini bulmuştu. Abdülaziz'in Mısır seyahatinde serasker olarak maiyetinde yer almıştı.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in anlattıkları burada sonlanıyor.

Çağatay Uluçay'ın "padişahların kadınları ve kızları" kitabında, Abdülaziz'in kadınları arasında Tevhide ismine rastlamıyoruz, demek ki, daha sonra düşünüp bu kararın yanlış olabileceğine kendisi de karar vermiş. Abdülaziz (saltanat yılları:1861-1876), 32 yaşında padişah oldu. Babası ve kardeşi kadar kadınlara düşkün olmadığı anlaşılıyor; beş kadını olmuş, ikballerinden hiçbirisi bilinmiyormuş.

KOCATAŞ YALISI

Sarıyer

Kocataş Yalısı Sarıyer Büyükdere'dir. Bu yalıyı seçmemin nedeni, günümüzde yaşıyor oluşundan daha çok, birincisi buraya konuk olan şahsiyetlerin kimlikleri, ikincisi Rauf Orbay'ın ***Hamidiye kruvazörüyle*** sekiz aya yakın sürmüş olan ünlü ***Akdeniz huruç harekâtı*** sırasında stratejik madde olan kömürü tedarik eden Binbaşı Ömer Mardin'in bu yalının mensubu olmasa da Ebu'l-ula Mardin'le amca çocukları oluşu ki, bu durumu Betül Mardin bilmiyor, Profesör Mim Kemal Öke'den (d.1954) öğrenmiş. Üçüncüsü de burada zamanında kurulmuş olan gazoz fabrikası ve su tesislerinin varlığıdır. Yalının kendi öyküsü de birincil tanık olarak Necmeddin Molla'nın (1875-1949) torunu Yusuf Mardin tarafından anlatılmış oluşu nedeniyle ayrıca ilgi çekici. Bunlara ek olarak belirteyim, yine ailenin yaşayan torunlarından iş adamı Necmeddin Kocataş'tan da kitaplara girmeyen yeni bilgileri onaylattım.

Kocataş Yalısı'na gelen ünlü konuklar; Necmeddin Molla Kocataş'ın kendisini saymazsak, Süheyl Ünver, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Yahya Kemal Beyatlı, Ebu'l-ula Mardin, Halil Sedes Paşa, Mithat Cemal Kuntay, Ruşen Eşref Ünaydın, Suat Hayri Ürgüplü (Başbakan), Orhan Burian, Faruk Nafiz Çamlıbel, Celal Bayar, Mümtaz Tarhan, Talat Paşa, Mustafa Kemal Atatürk, Fethi Okyar, Nuri Conker, Haydar Uzel, Kazım Paşa, Tahsin Uzer, Abdülhak Şinasi Hisar, Behçet Kemal Çağlar, Haluk Şehsuvaroğlu, Bülent Ecevit.

Sarıyer isminin kökeni hakkında rivayetler değişiktir. Bu rivayete göre Sultanın âşık olduğu sarı saçlı bir hanım (yar)dan kaynaklanan "Sarıyar"dır. Başka bir rivayete göre, bu bölgede bulunan yarların sarı ve kızıl renkte görünmelerinden, bir rivayete göre de burada yatan "Sarıbaba" isimli ermişten aldığıdır. Antik çağda semtin ismi "Simas"tır.

Önce İnciciyan'ın anlattığı 18. yüzyılın İstanbul'unda Büyükdere köyü yaşayanlara ne anlatıyor, buna bakalım...

Kireçburnu'ndan sonra, küçük bir köy olan Kefeliköyü vardır. Eskiden Kefeli Türklerle meskûn olduğundan, bu ad verilmiştir. Büyükdere körfezi, Karadeniz'den akın eden balıklar sayesinde işlek bir dalyandır. Kefeliköyü'nün içlerinde, Büyükdere'nin başlangıcında, güzel Kırkağaç köyü vardır.

Bundan sonra, Türk, Rum, Frenk ve şimdi pek az miktarda olan Ermenilerle meskûn Büyükdere köyü gelir. Köyün Rumca adı, derin vadi demek olan Vatikolpos'dur. Büyükdere suyunun bir kısmı, yeraltı yollarından muhtelif çeşmelere dağılır. Burası, Rumeli yakasının son padişah binişidir. Güzel vadinin içinde, Hünkârsuyu denilen bir su vardır. Kökleri birbirine karışmış on altı çam ağacından dolayı Yedikardeşler denilen Kırkağaç da buradadır.

Necmeddin Molla, Büyükdere'nin adının tarihsel kökü hakkında Yusuf Mardin'in kulak misafiri olduğuna göre, İnciciyan'dan daha ayrıntılı olarak şunu anlatmış: *"Eski adının Batyhkolpos olduğunu, Megaralılar tarafından meydana getirilen adak yerinden dolayı körfezine ve burnuna Saron denildiği ve güzelliği nedeniyle Kalos Agros ve geniş çayırı nedeniyle de Libadia adlarını taşıdığını gördüğü kayıtlara dayanarak bildiriyordu. Babamın hafızasında kalan Godfrey de Boullion komutasındaki Haçlı Ordusu'nun 1096 yılındaki karargahını Büyükdere çayırında kurduğuydu. Eniştem Jüstinye'nin buraya bir kilise ve manastır yaptırmış olduğunu söylüyordu. Büyükbabam, Osmanlı devrinde İkinci Selim'in at gezintileri yapmak maksadıyla buraya sık sık geldiğini anlatırken, babam Büyükdere'deki camilerden birinin Kılıç Ali Paşa yanında cerrahlık yapmış Cerrah Mahmut Efendi'ye, ötekinin Üçüncü Mustafa zamanında sadaret kethüdası bulunan ünlü Kara Kethüda Ahmet Ağa'nın olduğuna işaret ediyordu."*

İnciciyan'ın anlatımından devam ediyorum; "Büyükdere'nin yanında çok güzel düzlükteki ağaçların arasında, yıkılmış bulunan padişah köşkünün temelleri görülür. Bu mahallin güzelliğini takdir eden Frenkler, orayı yazlık yeri olarak seçmişlerdir ve bilhassa I. Abdülhamit devrinin ilk senelerinde, çok rağbet gösterdikleri bu mevkie, sahildeki ağaçları keserek, araba yolu açmışlardır.

Vadinin içinde, birçok çeşmeleri bulunan bir padişah bahçesi vardı ve sahilden oraya, padişah için yapılmış bir yol uzanırdı. Fener'e

kadar uzanan sık ormanlık, padişahın av sahasıdır.

Sultan I. Abdülhamit'in kapudanı (kaptanı derya) Hasan Paşa, buradaki padişah yolunu tamir ettirmiş ve Kefeliköy çeşmesini yaptırmıştır. Buradan çıkarılan sarı renkte kil İstinye'deki gibi kayıklarla Eyüp çömlek imalathanelerine nakledilir. Burada çömlek imalathanesi bulunup, muhtelif cins toprak kaplardan maada, tuğla ve kiremit dahi yapılır."

Necmeddin Molla

İnciciyan'a ek olarak, bu konuya bir katkıda da ben bulunayım, çocukluğumda Eyüp İskele yolunda oyuncakçılar çok ünlüydü. Bu oyuncaklar çoğunlukla kilden ve ahşaptan yapılırdı. Aynı yolda en eski pastane olan 'Rıza fırını ve pastanesi' yer alırdı ki yapım yılı 1880 idi. Kandillerde simit almak için yüzlerce metre kuyruk olurdu insanlar. Oyuncakçılar 1980 yılına kadar azala azala geldi, dükkanlarda kilden kaplar ve tahta oyuncaklar, yerlerini kur'an, tespih, seccade ve çeşitli koku şişelerine bıraktılar.

Ermeni, Rum, Türk ve Latinlerle meskûn Sarıyar, bu sahil köyleri arasındadır. Sarıyar tepelerinde altın madenleri vardır, fakat hasılat, yapılan masraftan az olduğu için, işletilmesinden sarfınazar edilmiştir. Sarıyar'ın havası ve suyu, hastalar için çok iyidir.

Necmeddin Molla 'Sarıyar' adının niçin verildiği, niçin böyle denildiği konusunu anlatırken; Kilyos yolunun geçtiği 'Maden' semti sırtlarında bakır cevheri kapsayan sarı bir toprağın varlığından ileri geldiği yolunda bir söylenti olduğu gibi burada gömülü 'Sarı baba' adlı bir zat dolayısıyla bu adın verildiğini ifade etti. Havasının, suyunun güzelliğiyle ün salan Sarıyer'in özellikleri Çırçır, Fındık, Kestane, Hünkâr ve Şifa suları kaynakları mesire yeri olarak halkın rağbetini kazandığından Şirketihayriyece Sarıyer'e 'Mesarburnu' adının verilmiş olduğunu da sözlerine ekliyor.

Kocataş Yalısının tarihçesi

Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'ye de üç yıl süreyle öğretmenlik yapmış, zamanının ün salmış bilginlerinden Şeyhülislam Turşucu Zade Ahmet Muhtar Efendi'nin (d. 1822-ö. 1876, İstanbul), oğlu olan Necmeddin Molla 1875 yılında doğmuş olup, hukuk bilginlerinden olması bakımından ilk kez Sultan II. Abdülhamit'e atılan bomba olayında Başsavcı olarak başarı göstermiş ve kendini tanıtmış; 1908 İnkılabından sonra Bağdat Valiliği'ne tayin olunmuş ve orada Bağdat Hukuk Mektebi'ni kurmuş, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde başarılı hizmetleri nedeniyle Adliye Nazırı olarak görev almış, Adliye'de geniş reform yaparak hukuk tahsili için Avrupa'ya öğrenci göndermiş, Müdevvenatı Kanuniyye Dairesi'ni kurup kanun ve nizamlarla Temyiz Mahkemesi kararlarının düzgün bir şekilde toplanmasını sağlamış bulunmaktadır. Sulh Mahkemelerinin, Noterlik Teşkilatının, temyizde açık duruşma yapılmasının uygulamaya sokulması, Ceza Kanunu ile çeşitli yasalarda düzenleme yapılması başlıca yaptığı yenilikler arasında yer almaktadır.

Kocataş Yalısının kurucusu Necmeddin Molla sadrazam vekilliği, Adliye Nazırlığı gibi yüksek devlet kademelerinde bulunmuş, Talat Paşa ile yakın dostluk kurmuş, hatta Almanya'ya kaçmasında yardımcı olmuş birisi. Aynı şekilde Ali Fethi Okyar'la da çok dost.

1942 yılında Haluk Şehsuvaroğlu bu yalıya konuk olmuş, yalının satın alınışıyla ilgili olarak Molla Necmeddin ile yaptığı konuşmayı da yazmış: "Molla Bey, bir eski İstanbullu tipi idi. Sohbetleriyle, yemekleriyle, kıyafetiyle içimizde, geçen zamanlardan kalmış bir insan gibi yaşardı.

Evvela kendi sahip olduğu Büyükdere Yalısının tarihçesinden bahsetmişti... Bu yalıyı Abdurrahman Paşa bir Fransız mimara yaptırmış. Şimdi Kocataş Gazoz Fabrikasının bulunduğu yerde Kara Kâhya namı ile maruf Karabet Bey Yalısı varmış. Abdurrahman Paşa bu yalıyı Maksutzade Sebuh Bey'e ipotek etmiş, daha sonra da satmış. Bilahare yalıyı, İkinci Abdülhamit'in oğullarından Şehzade Ahmet Nuri Efendi (1878-1944) satın almış. Şehzade Ahmet Nuri Efendi, bu yalıda otururken, Udi Ali Rifat [Atılhan] Efendi'den 20.000 lira borç almış, borcunu ödeyememiş, yalı müzayedeye çıkmış ve Rifat Bey satın almış. 1929 yılında da yalıyı Necmeddin Molla Beye satmış."

Yalının mimarı konusunda Erdem Yücel başka bir isimden söz ediyor. Sarıyer Büyükdere Caddesi'ndeki Necmeddin Molla yalısı; Abdurrahman Paşa, Kocataş, Mardin, Ürgüplüler ve Abraham Paşa gibi isimlerle tanınmıştır. Büyük olasılıkla da bir zamanlar yan yana olan Abraham Paşa, yanan Abdurrahman Paşa ve Molla Bey yalılarını araştırmacılar birbirlerine karıştırmış olmalıdır.

Bu yalı, Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde kısa süreli sadrazamlık ve uzun süre de Adliye Nazırlığı'nda bulunan Abdurrahman Nurettin Paşa (1833-1912) tarafından Balyan ailesinden Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır. Yalının arkasında geniş bir arazi ile koruluk vardı.

Yalının mimarının Fransız değil Sarkis Balyan olması daha güçlü olasılıktır.

Yalının hikayesi hiçbir zaman doğru dürüst öğrenilememiş. Kimi kimseler, ilk kez Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği yazlık ikametgahı olmak üzere yaptırıldığını, *Turqui* yalısı diye anıldığını söylerken; kimileri İstanbul'un tanınmış ailelerinden ***Alyon***ların sayfiyesi bulunduğunu, kimileri de Abraham Paşa'nın bu yalıyı yaptırmış olduğunu ileri sürüyorlardı. Hatta, bir söylentiye göre, İstanbul'un ünlü sarraflarından Abraham Paşa oğlu *Kevork Aramyan Yalısı* olarak ün yapmış ve 1832 yılında bir süre Lamartine'i ağırlamıştı. Bazı alaycı kimseler, ünlü Fransız edibi Lamartine'in de zaten Ermeni olduğunu, "L'ame est parti, Artine a reste" [Ruh gitti Artin kaldı. e.m.] diye işi alaya boğarlardı. Yalı daha sonraları Şehzade Ahmet Efendi'nin eline geçmiş ve Şehzade yalıya esas karakterini vermiş.

Yalının satın alınış öyküsünü Yusuf Mardin anlatıyor: "Bu sıralarda Atatürk harf devrimini yapmış ve eski yazıyla çıkan gazetelerin altı ay içerisinde yeni harflerle basılmaları gerekliliği konulmuştu. O zamanlar çok merakla izlediğimiz *'Cem'* mizah dergisinin 33. sayısı Arap harfleriyle çıkmışken, 34. sayısı 12 Aralık 1928'de Latin harfleriyle basılmıştı.

İşte bu yaz günlerinden birinde, Büyükbabam Mihrimah teyzemle beni yürüyüşe çıkarmış, rıhtım boyu bir yandan ciğerlerimize Boğaz'ın temiz iyot ve yosun kokan havasını sindirirken bir yandan da Boğaziçi'ni çok sevdiğini ve bir yalı satın almak tasavvurunda olduğunu açıklamıştı.

'Bakın! Çocuklar, şu karşı yamaçtaki, Sarıyer'le Büyükdere arasındaki büyük yalı ne güzel duruyor. Şunu alsam hoşunuza gitmez mi? Her gün deniz, her gün bu temiz, eşsiz hava!'

Deyişi gözlerimin önünden gitmiyor.

Galiba, o sıralarda, bu konuda bir hayli görüşmeler yapıyor olmalıydı ki, bir akşam sofrada yalıyı satın aldığı müjdesini vermişti."

Necmeddin Molla yalıyı son sahibi Şakir Rifat Atılhan'dan satın almış. O zamanlar Hüber'in Tarabya'da, Notre Dame de Sion Fransız Lisesi'nin şimdiki yazlık barınağı olarak kullandığı yalıyı satın alması söz konusu olmuş. Ailece yalıyı gezmeye gittikleri zaman, o gün Beyaz Debbağhanesi'nden gelen koku yüzünden eşi kesinlikle bu yalıda oturamayacağını söyleyince Necmeddin Molla burayı almaktan vazgeçerek Sarıyer'deki Kocataş Yalısı'nı satın almaya karar vermiş. Yalının şimdi Kocataş Su ve Gazoz Fabrikası'na bakan yan yüzünde Şehzade Ahmet Efendi'nin bir de tiyatro yaptırdığı, sonra bu kısmın tamir sırasında iki kata bölündüğü, böylece sekiz oda kazanıldığı, iki banyo ve dört helanın bu kısımlarda bulunduğu planlarından anlaşılır. Yalı ilk alındığında son derece bakımsızmış, kırk odalı, sekiz banyolu, üç ayrı mutfağı olan bir saray yavrusu haline getirilmiş.

Necmeddin Molla Yalısı'nda batı mimarisinin öğeleri açıkça görülmektedir. Üç katlı ahşap yalının cadde üzerindeki girişi dört sütun ve onların taşıdığı bir sundurmayla oldukça görkemli bir görünümdedir. Üç katlı yalının orta bölümü, dört ahşap kolonun taşıdığı dışa çıkıntılıdır. Zemin katın her iki yanındaki bölümlerinde, dikdörtgen uzun pencerelere yer verilmiştir. İkinci katta da aynı şekilde, her bölümde panjurlu ikişer pencere, üst katta ise orta bölümde daha küçük ölçüde, ortada üçer, iki yanda da aynı üslupta ikişer panjurlu penceresi vardı.

Her katta ortadaki geniş bir sofanın çevresinde odalar sıralanmıştı. İkinci kattaki sahanlığa merdivenle çıkılmakta; burada yüksek tavanlı, rokoko bezemeli salonun her iki yanındaki kapılarla yan odalara geçilmektedir. Ana binanın her iki yanında mutfak, kiler ve küçük servis odalarına ayrılmıştır. Üçüncü kata servis merdiveniyle çıkılmaktadır. Basık tavanlı odaların yer aldığı bu kat, hizmetlilere ayrılmıştır.

Yalının merdivenleri rokoko üslubunda, dökme demir korkulukludur. Duvarları yağlı boya natürmort resimlerle kaplanmıştır. Yalının oldukça geniş arazisi içerisinde İstanbul'un ünlü sularından Kocataş Suyu da bulunmaktadır.

Kaynak: https://indigodergisi.com/2022/06/tarihi-kocatas-yalisinin-korusunda-katar-tahribati/

Yalının yaptırılmasında binlerce altın lira sarfedilmiştir; yalının merdiveninden kapılarına, dolaplarına kadar her parçası kelimenin tam anlamıyla bir sanat eseridir.

Ünlü Fransız yazar Alphonse de Lamartine (1790-1869) 24 Nisan 1849'da Sultan Abdülmecid ve Sadrazam Reşid Paşa'ya birer mektup yazarak Türklere olan sevgisini ve derin dostluğunu dile getirdi. İstanbul'a yakın bir yerde, İzmit veya İzmir yakınlarında bir çiftliğin kendisine tahsis edilmesini istedi. Bu topraklarda modern yöntemlerle tarım yapmayı planlayan Lamartine'e Aydın yakınlarında bir arazinin verilmesi uygun görülerek devletçe satın alınan çiftlikler yirmi beş yıl süreyle kendisine verildi. 21 Haziran-6 Ağustos 1850 tarihleri arasında ikinci defa Türkiye'ye gelen Lamartine, Ihlamur Kasrı'nda Sultan Abdülmecid tarafından kabul edildi. Daha sonra İzmir ve Aydın'a giderek çiftlik arazisini gezdiyse de işletecek sermayeyi bulamadığından Türkiye'ye yerleşmekten vazgeçti. Louis Napoléon'un cumhurbaşkanı seçilmesiyle politik hayatı sona erdi (1851). Sekiz ciltlik Osmanlı tarihi yazmıştır.

Çıktığı doğu seyahati çerçevesinde Lamartine 18 Mayıs 1833 sabahı İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'un kendisine sunduğu bu eşsiz manzaradan etkilenen romantik şair-yazar, bu mekânı şu çarpıcı ifadelerle betimlemiştir: "(...) Kişinin yeryüzünde bir tek bakış hakkı olsa o

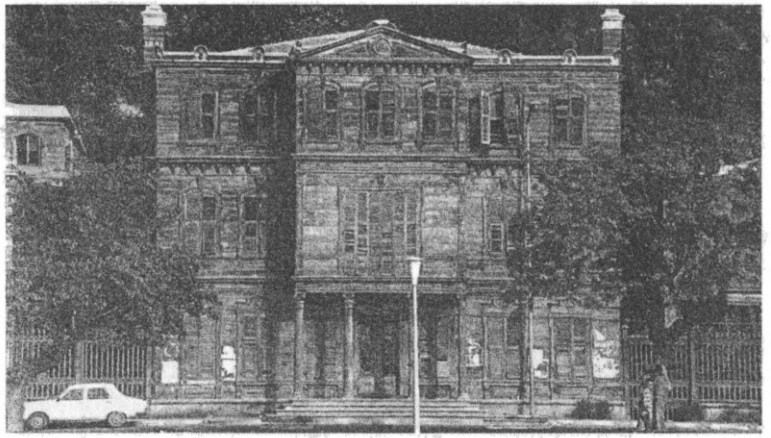

Kaynak: *Habertürk* internet sitesi

bakışı buradan yapması gerekir". Lamartine bu ilginç ve iddialı tespitini arkadaşı Monsieur Truqui'nin evinin terasından İstanbul'u kuş bakışı seyrederken yapar. Hüseyin Yaşar, *"sonsuz bir hikâye İstanbul"* kitabında anlatır; Lamartine'in İstanbul'da en çok hoşuna giden, onu zevkten sarhoş eden yeşil tepeleriyle ve uzun kıyılarıyla Bosphore olarak tanımladığı Boğaziçi'dir. Boğaz'ın mavi sularında beyaz yelkenli gemiler, karınca görünümündeki kayıklar, bir başka görüntü verir Boğaziçi manzarasına. Ünlü yazar bir süre bu Kocataş yalısında misafir edilmiş, Erdem Yücel'in iddiasına göre Türkiye'ye dair izlenimlerini burada yazmış:

"Saat beşte, geminin güvertesinde ayakta idim; kaptan denize bir sandal indirtti, onunla beraber sandala biniyordum; denizin yaladığı İstanbul surları boyunca Boğaziçi'nin ağzına doğru pupa yelken gidiyoruz. Demir atmış bir sürü gemi arasından yarım saatlik bir ilerlemeden sonra sarayın duvarlarına yaklaşmış bulunuyoruz. Şehir surlarının devamı olan bu duvarlar, İstanbul'un yükseldiği tepenin bitimindedir ve Marmara Denizi'ni Boğaziçi ve Haliç'ten ayıran açıyı teşkil ederler; aynı zamanda bu duvarlar, İstanbul'un iç ve büyük iskelesi de sayılabilir. Tanrı ve insan, tabiat ve sanat burada, insan gözünün dünya yüzünde görebileceği en harika görünüşünü beraberce oturtmuş ve yaratmışlardır. Kendimi tutamadım, haykırmışım; artık Napoli Körfezi'ni ve sihirlerini sonsuzca unuttum; bu haşmetli ve zarif topluluğu başka bir görünüm ile kıyaslamayı istemek evren yaradılışına küfretmek olur...

Birkaç kürek vuruşundan sonra denizin öyle bir noktasına varmış olduk ki, buradan hem Haliç hem Boğaziçi ve Marmara hem de bütün liman ve İstanbul şehrinin iç denizini görmek mümkün oluyordu; ama buraya gelince Marmara'yı, Asya kıyısını ve Boğaziçi'ni unutarak Haliç'in giriş havuzunu, İstanbul'un yedi tepesi üstüne asılı yedi şehrini, çevreyi tarayan bakışlarımızla seyre daldık.

Şehrin yedi tepesi denizin bir kolu olan Haliç'e doğru akıyordu; eşsiz, hiçbir yerle kıyaslanamayacak İstanbul hem şehir hem kırlık, hem deniz, liman, nehir kıyıları, bahçe, ormanlık dağ, derin vadi, evler ve yapılardan kurulu barınma deryası, gemi ve sokak birikintisi, sessiz göller ve sihirli yalnızlıklar ülkesi idi. Hiçbir ressam fırçası burasını bütünü ile resmedemez, ayrıntılarına takılmak zorunda kalır; her kürek vuruşu da gözü ve ruhu başka bir görünüme, başka bir etkiye götürür.

Bir ressamın Boğaz'ın bir kıyısını resimlemesi için yıllar ister. Her bakışta burası değişir, her değişiklikte yeni güzellikler meydana çıkar.

Hepsi ahşap olan bu saraylar ve yalılar çok zengin oymalarla bezenmiştir. Sayısız saçakları, galerileri, parmaklıkları bulunur. Bu yapılar büyük ağaçların gölgesinde sarmaşıklar içinde yaseminler ve gül dalları arasında gömülüdür. Boğaz'ın akıntıları bu yalıların tümünü yalar, sular iç avlulara kadar yürür.

Ne mutlu Türkler, sevdikleri ağacın gölgesinde, çağıltıları onları büyülemiş olan suların kıyısında, besledikleri kumruların yanında diktikleri çiçeklerin kokuları arasında yaşıyorlar."

Yalıdaki yaşamdan bir kesit anlatan Molla Necmeddin'in torunu iş adamı Necmeddin Kocataş yaşam tarzı hakkında şunları (5 Ekim 2023) söyledi: "Yalının mutfağında 40 kişi görev yapmaktaydı. Molla Bey çocukların tavuk suyu ile sebzeyle beslenmeleri talimatını vermişti, bu nedenle her gün kırk tavuk kesilirdi. Bu yemek mönüsü Molla Bey'den sonra da bizlerin evlerinde de devam etti. Bamya başta olmak üzere tüm sebzeler tavuk suyu ile pişirilirdi.

Molla Bey'in tarafında –bugünkü büyük salonda– 30 kişilik büyük yemek masası varmış, sofraya davet Avram Efendi'nin üç kez gong çalmasıyla oturulurmuş. Birinci gong yemek saatinin geldiğini, ikinci gong herkesin masaya oturmasını, üçüncü gongda Molla Bey'in geliyor olduğunu anlatırmış. Ebulula Bey, kendi taraflarında yemek yerlermiş, orada da güçlü bir mutfak varmış.

Molla Bey Bağdat Valisiyken kendisine iki Habeşli köle armağan ediliyor, yaşı büyük olan Gülfidan, genç erkek Amber.

Yalıda Ebulula Mardin ve eşi Bedriye Hanım ile ailesi de yaşıyordu. Bedriye Hanım her şeye hakimdi, herkes karşısında el-pençe divan duruyordu. Gülfidan da ağaydı, yalnızca Molla Bey'e ve Bedriye Hanım'a hesap veriyordu. Amber daha büyüyünce Şirket-i Hayriyye'de işe sokuluyor."

Bu yalıdan kimler gelip geçmemiş ki, örneğin İttihat Terakki'nin güçlü ismi, sadrazam Talat Paşa'nın evliliğine bu yalıda karar verilmiş. Yanyalı bir kız varlıklı bir aileden gelmekte. Anası babası genç yaşlarında ölüyor ve İstanbul Moda'ya getiriliyor, Notre Dame de Sion Lisesi'ne yazdırıyorlar. Necmeddin Molla'nın eşi bu kızı görüyor ve Molla'ya "tam Talat Paşa için bir kız buldum" müjdesini veriyor.

Talat Paşa demiş ki: "Ben politika adamıyım, nasıl nerede ve ne zaman öleceğim belli olmaz. Öyle bir kız bulun ki bana, arkamda aç kalmasın, geliri ile geçinebilsin. Ben de hiç olmazsa yaşarken yüzüne endişe duymadan, korku geçirmeden bakabileyim!"

Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) olduğu 10 Mart 1911 tarihinde 18-19 yaşlarında olan Hayriye Hanımla evleniyor. Şahitliklerini de Necmeddin Molla yapıyor. Bugün Sultanahmet'te Yerebatan Sarnıcının köşesinde bulunan o gün konak denen evde yaşıyorlar. Bu evlilikten on yıl sonra Talat Paşa Berlin'de bir Ermeni militanın kurşunlarına hedef olduğunda 47 yaşındaydı.

Ali Fethi Okyar tarafından Atatürk'ün isteği ile 1930 yılında kurdurulan Serbest Fırka'nın yani Liberal Parti'nin kuruluş tartışmalarının da bu Yalıda yapıldığını öğreniyoruz. Ali Fethi Mustafa Kemal'den bir yaş büyük ve Harp Okulunda da bir sınıf ileride. Sofya'da 1913 yılında o Büyükelçi'yken Binbaşı Mustafa Kemal de ataşemiliterdi. Malta sürgünleri arasına kattılar. Bu tutsaklık sürecinde Necmeddin Molla Ali Fethi'nin eşini ve çocuklarını koruyup kolluyor. Sonra, Ali Fethi Cumhuriyet'in başbakanı oldu. Paris büyükelçisi olarak yeni devleti temsil etti. Londra'da da başarıyla büyükelçilik yaptı. Bolu milletvekili oldu ve Refik Saydam Hükümetinde Adalet Bakanlığı yaptı.

Necmeddin Molla'yla İttihat ve Terakki günlerinden başlayan ve devam eden bir dostlukları var. Bundan olsa gerek Ali Fethi ve eşi Galibe Hanım evlenirlerken nikah şahitliğini yine Molla yapmış. 22 Temmuz 1930 tarihinde salı günü Ali Fethi ve ailesi iki aylık izinle-

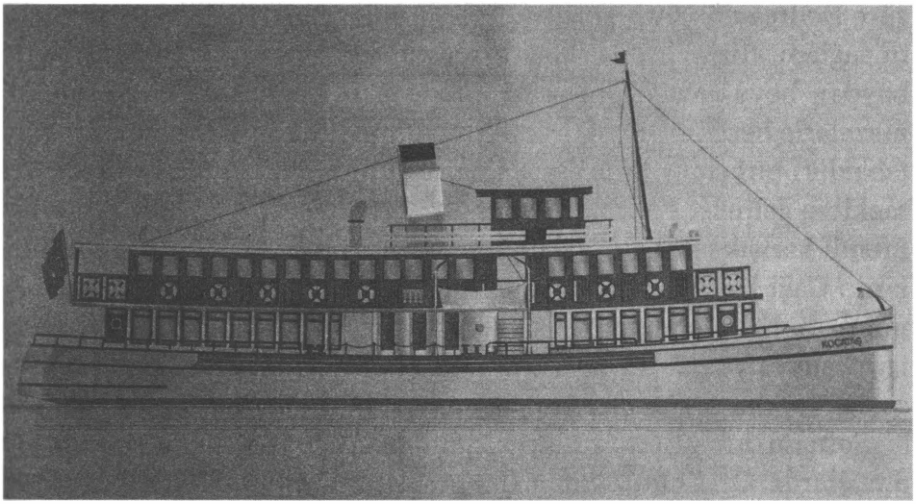

rinde Kocataş yalısında konuk olmuşlar. Galibe Hanımın amcalarından birisi tanınmış ressamımız Osman Hamdi, kardeşlerinden birisi de önemli mimarlarımızdan Sedat Hakkı Eldem'dir. Devlet binaları tasarlayan Eldem Boğaziçi'ndeki yalı üslubunu modernize eden binalar tasarlamıştır. Emirgan Tokmak Burnu'ndaki Uşaklıgil Yalısı, Yeniköy'deki Sirer Yalısı, Kandilli'de Sultan Yalısı, Vaniköy'de Kıraç Yalısı, Kandilli Burnu'nda Bayramoğlu Apartman Yalısı, İstinye ve Yeniköy arasında Ilıcak Yalısı, yine Kandilli'de Komili Yalısı...

Ali Fethi Okyar Paris'ten izinli geldiği gün, Gazi Hazretlerine tel çekmiş ve özlemini gidermek amacıyla bulunduğu Yalova'ya gitmesine müsaade istemişti. 23 Temmuz 1930 akşamı Yalova'ya varmıştı. Atatürk kendisinden bir muhalefet partisi kurmasını, Avrupa'daki gibi bir liberal parti olmasını önermişti. 30 Temmuz'da İsmet Paşa da gelmişti. Üçü durum değerlendirdiler. CHP ve SCF farklı ideolojik gözle değerlendirme yapıyorlardı.

Gazi Paşa ve Fethi Bey *Ertuğrul* yatıyla İstanbul'a beraber döndüler. Akşam yemeğine Necmeddin Molla yalısında konuk olunacaktı.

Gerisini torun Yusuf Mardin anlatıyor: "Tarih 31 Temmuz 1930'du. Günlerden perşembeydi. Ertesi gün her yer kapalı olacağından yüze yakın bir misafiri ağırlamak öyle kolay iş değildi... Hayrettin dayım Büyükbabamın verdiği direktiflere uyarak bir yandan ünlü lokantacı Pandeli Efendiyle (Mısır Çarşısındaydı ama ne yazık ki artık yok e.m.) öbür yandan Abdullah Efendi'nin (İstiklal caddesinden sonra kısa bir

süre Emirgan'da hizmet verdikten sonra kapanmış. e.m.) yardımlarını sağladı. Bizim aşçılar kolları sıvadılar. Sözün kısası, büyük salon boydan boya sofra haline getirilmiş ve üzeri en nadide, en lezzetli mezelerle bezenmişti. Mevsimin nadide çiçekleri birer dizi kolye gibi tabakları birbirine bağlamıştı. Kuş sütünden başka her şey vardı. Yemeklere gelince, Pandeli Usta balık ve patlıcan yemekleri, Abdullah Efendi karışık etlerle pilav, bizim aşçılar börek ve tatlılarla uğraşmışlardı. Gazi Hazretleri ve beraberindekiler saat dokuza doğru gelebilmişlerdi. Fakat işin en can sıkıcı yanı bir sürü sivil polisin evi adeta işgal etmesiydi. Elli kişi kadar koruyucu da gelmişti. Bir de onlara servis yapılmak gerekiyordu.

Sofrada, hiç şüphesiz Galibe Hanım, ninem ev sahipleri olarak yer almışlardı. Gazi'nin sağında Galibe Hanım oturuyordu. Öbür misafirlerin kimler olduğunu şimdi kesinlikle hatırlamıyorum, fakat Nuri Conker, Büyükdere'de oturan Tahsin Uzer ve eşi, Ruşen Eşref ve eşi Saliha Hanım, Meclis Reisi Kazım Paşa (Özalp, e.m.) vardı. İsmet Paşa gelmemişti."

Semt halkı Gazi Paşa'nın yalıya geldiğini duyunca, sokağa yığıldılar. "Paşamızı görmek istiyoruz" diyerek, kendilerine görünmesini istediler. Burada halka bir konuşma yaptığını anılarında yazan Yusuf Mardin, metnin alıntısını da Azmi Nihat Erman'ın *Yıllarboyu Tarih Dergisinde* (Ocak, 1982) yazdığı makalesinden yapmış, fakat bu söylev Atatürk'ün tüm söylev ve demeçleri eserinde (cilt 22, s. 336, 1927-1929) farklı bir tarihte (10 Ağustos 1929) ve yalının adı verilmeden yapıldığı yazılıdır.

"İstanbul 10 (AA) – Paris Büyükelçisi Ali Fethi Beyefendi Büyükdere'de ikamet ettiği yalıda dün akşam Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri şerefine bir ziyafet vermiştir. Rıhtım üzerinde büyük misafirin teşrifini bekleyen halk Gazi Hazretleri'ni fevkalade alkışlarla karşılamış ve yalının önünde saatlerce şen ve hasretle beklemiştir.

Yemek esnasında mızıka Cumhuriyet Marşı'nı çalınca halk Gazi Hazretleri'ni pek çok alkışladı. Bu samimi tezahürata teşekkür etmek üzere balkona çıkınca Reisicumhur Hazretleri Büyükderelilerle sohbet etmiş, gayet kıymetli sözleri arasında şunları söylemiştir:

"Benim için zahmet ediyorsunuz. Bundan mahcup oluyorum. Beni görmek demek, mutlak yüzümü görmek demek değildir. Benim fikirlerimi, benim duygularımı anlıyorsanız ve hissediyor-

sanız bu kafidir. Ankara'dan buraya gelmeden evvel işittim ki, hakkımda 'Hastadır, eli ayağı tutmuyor, ölüme mahkumdur' demişler."

Ahali "Düşmanlarımız kahrolsun" diye bağırdı. Gazi Hazretleri devamla:

*"**İşte karşınızdayım, sıhhatteyim, elim ayağım tutuyor. Kendi gözlerinizle görüyorsunuz ki, sapasağlamım; kuvvetim yerindedir. Sizlere eskiden beri olan muhabbetim yerindedir.** (Var olun sesleri, alkışlar.) **Siz bu akşam benim karşımda milletin bir kitlesi, bir timsalisiniz. Size hitap ederken bütün millete sesimi işittireceğime kaniim. İşitiniz ve işittiriniz. Sizin menfaatiniz için sıhhatini, ömrünü vakf ve hasreden adam sıhhattedir ve sizin için çalışacaktır. O sizin için yaşıyor.** (Çok yaşa sesleri, sürekli alkışlar.) **Benim kuvvetim, benim size olan muhabbetim ve sizin bana olan muhabbetinizdir. Bu millet, bu memleket yeni rejimi üzerinde dünyanın makbul** (bazı gazetelerde 'makul' olarak yazılıdır e.m.) **bir mevcu-**

diyeti olacaktır. Ben bunu kendi gözlerimle görmeden ölmeyeceğim. *(Çok yaşayın, var olun sesleri.)*

Gazi Hazretleri coşkun halka istirahat ermelerini bildirerek dakikalarca süren alkışlar arasında beyanatına nihayet verdiler.

Bu konuşmayı dinleyen birisi daha var, Sarıyer'de 105 kapı numaralı dört katlı çift renk boyalı yalıları olan Liji Pulcu Çizmeciyan (c.I, 4-5); *"Onu bir yaz gecesi Necmeddin Molla'nın evinde gördüm. Geleceğini biliyorduk; annem ve babamla beraber onu görmeye gittik. Balkona çıktı ve onu çok güzel gördüm. Konuştu; tüm anladığım, bizi sevdiği ve vatan için çalıştığı."*

O geceye, Y. Mardin'in tanıklığına ve iddiasına dönelim: "Halkın bir yandan *'Yaşa! Varol. Eksik olma'* nidaları yanında öbür yandan gözyaşlarını tutamayanların hıçkırıkları, mendillerine burunlarını silenlerin el hareketleri gözlerden kaçmıyordu. Gazi Hazretleri masa başındaki yerine oturduğu zaman biraz yorulmuş görünüyordu. Konuşmasının son cümlesinde ***Türkiye'de demokrasi rejimini yani çift partili rejimi görmeden ölmeyeceğim*** demekle (bu cümle a.a.'nın haberinde yoktur e.m.) Fethi Bey'i kararını vermeğe zorluyordu... İşte Kocataş Yalısı'nın tarihinde yaşadığı en büyük gün bence bugün olmuştur."

Serbest Fırka'nın kuruluş kararıyla ilgili son konuşmalar Kocataş Yalısında Ali Fethi ile Necmeddin Molla arasında geçmiş.

Ali Fethi Okyar'ın anılarına göre, 8 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'da Ankara'dan gelen tereddüt içindeki bazı milletvekilleriyle de tartışma yapılmış.

Fethi Bey: *"Bizim muhalefetimiz nezih çerçevede cereyan edecek ve hiçbir zaman ciddiyetini kaybetmeyecektir."*

Gazi Hazretleri bunun üzerine aşağıdaki beyanatta bulunmuş:

"Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceğinizi tahmin ediyorum. Fakat ben, Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı gibi olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar, ayrı ayrı her birinize soracağım; sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi, neye dayanıyordu?

Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır."

Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanımın da (Boğaziçi Arnavutköy'de yalısı vardı. Bugün oradan geçenler, artık denizden taşıt yolunun ayırdığı villanın dış duvarında bir plaka görürler, orada yazılıdır) kurucular arasında yer aldığı Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu, ilk miting İzmir'deydi ve halkın müthiş ilgisi de oldu, ama üç ay sonra partinin kuruluşu için çaba harcayan Gazi Paşa, partinin kapatılmasına karar verdi. Bunun öyküsü uzun. Böylece Cumhuriyet tarihimizde ilk Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası sonrasında ikinci muhalif parti kurulması deneyimi de olumsuz sonuçlanmış oldu. Nedenini anlamak güç olmakla birlikte Makbule Hanım da halkla konuşmalarında "laiklik" aleyhinde beyanatlar vermiştir.

Ali Fethi Okyar 1942 yılında sağlık durumu nedeniyle Bakanlıktan ayrılıp Büyükada'daki köşkünde son yıllarını geçirmek ve anılarını kaleme almak kararındaydı. Henüz yazımını bitiremeden 7 Mayıs 1943 tarihinde 63 yaşında Osmanbey Rumeli Caddesi'ndeki 32 numaralı evinde hayatını kaybetti.

Birinci Dünya Savaşı süresince gayrimüslimlerin Boğaz'daki yalılarına gitmelerinin yasaklandığını öğrendiğimiz, Necmeddin Molla yalısıyla aynı cadde üzerinde yalıları olan L.P. Çizmeciyan'ın anılarında hem o yıllardaki yalılar hem de Kocataş yalısıyla ilgili bir kısım var, göz atalım; "İskelenin ve yanındaki karakolun [bugünkü Sarıyer Orduevi] burnunu dönünce, yalılar bize daha yabancı gelir. Birçoğunun birkaç basamaklı peronu vardır. Bunları inip çıkmak çok hoşumuza gider. Böyle hoplaya sıçraya Kayseriliyanların yalısına geliriz, yanda içerlek bir geniş bahçe kapısı vardır. Büyük ağaçlar görülür. Yalının kapısı da o içerlek yerdedir. Daha önlerine gelmeden, güzel yemek kokuları Kayseriliyan yalısını müjdeler. Bodrum katı büyük bir mutfaktır. Bir iki aşçı kadın çalışır. Bu nefis kokular, iştahsız bizlere bile yeme hevesi verir.

Balkon tüm cepheyi kaplar. Çok zaman küçük beyaz sakallı bir erkek ve gri saçlı bir kadın etraflarında uzun örgülü saçlı kızlarla otururlar. Bunlar yetimhanedeki öksüzlerdir. Bazen de onlarla, bacalı küçük bir gemiye benzeyen motorlarıyla Boğaz gezisine çıkarlar. Kayseriliyan yalısının yanında Şamlıların ki vardır. Altı sütun balkonlarını tutar. Ama onun yanında **Sarıyer'in en büyük en görkemli yalısı Necmeddin Molla'nınkidir.** Eskiden Abraham Paşa yaptırmış. Yanda büyük bir bahçesi ve içinde akan Kocataş memba suyu vardır. Tüm

Sarıyer halkı istifade etsin diye, sokak üstüne bir çeşme yaptırmıştır. Akşamları babam gelmeden [babası 1930 yılında ölmüş], soğuk su getirmeye gideriz.

Daha uzakta Frenkyanların modern çimento binası vardır. Onun da bahçesi yanda, onda da Kocataş suyu akar. [Bu ev çoktan beri Koçlara satılmıştır.]

Biraz sonra Rus sefareti... biraz ileride Tokatlıların yalısı bizimkine benzer. Tam karşısında deniz hamamı vardır. Koca kremalı pasta gibi beyaz bir yapı. Daha fazla kadınlar gider...

Deniz banyosunun hemen hemen karşısında Azaryanların koca yalısı [bu yalı şimdi Koçların Sadberk Hanım Müzesi'dir.] artık Büyükdere'ye geldiğimizin işaretidir. Tüm cephe çapraz tahtalarla süslüdür. Bunu görünce hemen mimarını anlarız, Kazezyan Andon Kalfa. Tüm yaptığı binalar bu tarz süslüdür."

Yalıya konuk olan kişilere ve tartışılan olaylara kısa bir ara; su, gazoz ve soda içimi amacıyla mola verelim.

Kocataş Suyu ve tesisleri

Günümüzde şişe suyu ya da damacana ile satılan kaynak sularının kullanımı hijyen bakımından kabul görmüş, sıradan bir tüketim maddesi haline gelmiştir. Türkiye'de ilk kez, modern anlamda bir su tesisatı yapılması bu yalıda görülmüş. Necmeddin Molla, Kocataş Suyu Fabrikası'nın kurulması amacıyla Avrupa'dan emaye borular getirterek Boğaziçi'nin en yüksek tepesine Kocataş suyunun kaynağından yalıya döşenmesini sağlamış. Su şişeleniyor, kapakları kapatılıyor, etiketleme işlemleri hiç el değmeden otomatikman yapılan bir tesis kuruluyordu.

Şişe, galon ve damacana ısmarlamak, bunları zamanında yetiştirmek ve gideceği yerlere sevketmek öylesine kolay işler değildi. Michels adlı bir Alman usta, fabrikada Celal Efendi isminde bir ustaya makinelerin nasıl kullanılacağını öğretmiş. Su yanında soda ve gazoz da imal ediliyordu.

Fransızca "gaseuse/gazeux" sözcüğünden Türkçeleştirilen ve meyve esansı şeker ve karbondioksit ile yapılan ve basınçlı hava ile şişelere doldurularak hazırlanan alkolsüz bir içki olan gazoz, maden suyuyla beraber 1890'larda hayatımıza girmiştir. Yunancada xaos/χαος/

kaos sözcüğünden köken alan ve Flamanca'da da aynı şekilde okunan gaz sözcüğünden türemiştir.

Bir kaynağa göre gazoz Türkiye'ye maden suyu ile birlikte ithal malı olarak girmiştir. Türkiye'de meşrubatın ilk üretim tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla beraber Sultan II. Abdülhamit döneminde 19. yüzyıl sonlarında bazı gayrimüslimlerin İstanbul'da meşrubat fabrikası (gazozhane) açarak işlettikleri bilinmektedir. Türkiye'de ilk Gazoz fabrikası 1890 yılında Beyoğlu'nda, Niğdeli Rum iş adamı Aleksandr Mısırlıoğlu ve ortakları Ligor Bazlamacıoğlu ile Leon Şor tarafından kurulmuştur. Fransa'ya giderek gazoz yapma makinelerini satın alıp, ülkemize getirmiştir. Osmanlı'da ilk gazoz üretimi 'Mısırlıoğlu' markasıyla 1908 yılında yapılmıştır. Mısırlıoğlu gazozunu kısa sürede başka gazozlar takip etmiştir.

Bu markayı sırasıyla Hasan Bey, Hürriyet (1908), Neptün (1917) gazozları takip etmiştir. Neptün (1917) ve Cumhuriyet (1923) Beyaz Ruslar tarafından çıkarılmışlardır. Devamında Cincibir, Ankara, Elvan, ***Kocataş,*** Olimpos, Recep, Şirin Ada, Güven gibi yerel gazoz markaları ortaya çıkmıştır. Anadolu'daki ilk gazozlar Niğde'de Fertek, Ankara'da Ankara gazozu ve Bursa'da Nilüfer gazozlarıdır. Bir ara TEKEL tarafından gazoz üretimi yapılmışsa da, 40'lı yıllarda bundan vazgeçilmiştir. Bugün maden suyuyla ünlü Kızılay'ın da gazoz üretimi yaptığı biliniyor. Türkiye'de 60'lı yılların ortalarına dek birçok ilde yerel olarak üretim yapan, adları yerli olan gazoz imalathaneleri bulunuyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gazozlar, şişeleriyle olduğu kadar sifon adı verilen seyyar tezgâhlarda da satılırdı. Daha sonra İstanbul'da ***Kocataş Memba Suyu*** tesisinde ***"Cool Kola Koka"*** ismiyle ilk Türk meşrubatı üretilmiştir. O dönemde batı teknolojisi kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Türkiye'de karamel üretim teknolojisi bilinmediğinden içenlerin dudaklarında iz bırakmaktaydı.

Henüz Kocataş suyu fabrikalaştırılıp el değmeden şişelere doldurulup piyasaya sunulmadan önce, Sarıyer'de oturanlar, damacanalarını, galonlarını, testilerini kucaklayarak yalının 13 numaralı odasının altındaki tünelden geçerek, su hazinesinin bulunduğu mutfak boyunca ilerleyen yolun müntehasındaki çeşmeye giderler ve sularını doldururlardı. Fabrika kurulduktan sonra su dışarıya verilemedi. Bir süre sonra halk acı ayazma suyu içmesin diye duvarı delip dışarıya bir

musluk yapılarak Kocataş suyu verilmeye devam edildi. Necmeddin Molla'nın ölümüne kadar İstanbul'un çeşitli semtlerinden otomobillerle gelip damacanalara su doldurulup gidilmiş. Çeşmenin kitabesi Yusuf Mardin tarafından yazılıp *ebced* hesabıyla 1946 tarihi düşüldü.

Kocataş Yalısının el değiştirişi

Osmanlı devletinde Meclis-i Mebusan üyesi olan Necmeddin Molla 1923-1927 yıllarında bir dönem Kastamonu Milletvekilliği yapmıştır. Soyadı yasasıyla Kocataş soyadını almıştır.

Necmeddin Molla'nın oğlu Hayreddin Bey'in torunu iş insanı Necmeddin Kocataş'ın kitaplara girmeyen Celal Bayar'ın kendisine verdiği bilgiye göre (telefon konuşması, 08.04.2023), büyük dedesi ile Atatürk'ün arasının çok iyi olduğu, zaman zaman kendisinden fikir aldığını söylemiştir.

Buna göre; 1924 Anayasası yazılırken de, mecelle ve İsviçre medeni kanunu konusunda uzman oluşu nedeniyle Ord. Prf. Dr. Ebulula Mardin ile Necmeddin Molla adalet komisyonu başkanı olması nedeniyle 1934 medeni kanun yazılırken de Necmeddin Kocataş'ın fikrini alıyorlar.

İş Bankası'nın kuruluşundan kısa bir süre sonra, sermayeyle ilgili bir sorun ortaya çıkıyor, Atatürk Celal Bayar'ı Necmeddin Molla'ya gönderiyor. Bayar sorunu anlatıyor, o tarihte Necmeddin Kocataş'ın 2,5 milyon lira mevduatı olan İttihad-ı Milli [bu bankanın isminin Necmeddin Kocataş'tan farklı olarak Yusuf Mardin'in anılarında İtibarı Milli Bankası ismi geçiyor] adlı bir bankası varmış, bu iki bankanın birleştirilmesi (füzyon yapılması) isteniyor. Necmeddin Bey de "tabii" diyor.

Celal Bayar da kendisine idare heyetinde görev almasını söyleyince sinirleniyor, "Sen ne diyorsun be adam! Molla Bey, İş Bankasına müdür olmak için mi bankasını sattı diyecekler?"

Bu banka birleşmesine Fikret Yüzatlı (Ömür Yoğurtlarının sahibi) çok kızıyor karşı çıkıyor, ama Atatürk'ten gelen istek yerine getiriliyor.

Demokrat Parti'nin ya kurulduğu ya da kurulmak üzere bulunduğu günlerden birisinde Celal Bayar Kocataş Yalısına geliyor. Yusuf Mardin anılarında ziyareti şöyle anımsıyor: "Babamdan anladığım kadarıyla, İş Bankası ile İtibarı Milli Bankası'nın birleşmesi hadise-

sinde Büyükbabama olan vaidini yerine getiremediğinden dolayı çok üzüntülü olduğunu ve vicdan azabı çekmekte bulunduğunu tekrarlamış."

Necmeddin Molla, Neyzen Tevfik'in bir dörtlüğüne de konu oluyor. Bütçe açık vermiş, çözüm aranırken, yine Necmeddin Molla'ya akıl danışıyorlar. O da, inhisar mamulatına (tekel ürünlerine) zam yapın diyor. Bunu da hiciv ustası Neyzen Tevfik duyuyor ve hemen yazıyor;

Molla'ya cin diyorlar
Şeytanı baştan çıkarır
Ekmeğini suyunu bir Kocataş'tan çıkarır
Çağırsalar Reis-i kâr'a – (maliye bakanı)
Bütçenin açığını üç beş ayyaştan çıkarır.

Necmeddin Molla 1949 yılında ölüyor. Annesinin babası Necmeddin Molla'nın Cihangir'deki konağında büyümüş Betül Mardin (d.1927) (Hürriyet'in Kelebek Ek'inde yayınlanan, 05.09.2010, röp: Mehmet Yaşın) bir röportajında dedesinin ölümünü şöyle anlatmış: **"Peki hep konakta mı oturdunuz?** - *Tabii, hep konakta oturduk. O zamanki Mehmet Ali Usta, Hasan Usta çok önemli aşçılardı. Onların aşçılığı, saraylarla ölçülürdü. Hasan Usta, İran Şahı'nın sarayında çalışmıştı. Heykeltraş gibi bir aşçıydı. Bize börekten vapur yapmıştı, merdivenleri bile vardı, hiç unutmuyorum. Böyle bir ortamda büyüdüğüm için yemek çok önemlidir hayatımda. 19 yaşındaydım. Bir pazar günü yemek yiyoruz. Yemekte kuru fasulye ile pilav vardı. Dedem kuru fasulye, pilavla ilgili çok komik bir hikâye anlattı, çok güldük. İzin istedi, ayağa kalktı yürüdü ve o sırada düştü öldü. Yemekten kalktı öldü; mutlu öldü yani. Kendisine yakışan bir ölümdü."*

Necmeddin Molla, Huber Köşkü'nü de satın almıştı.

Huber Köşkü, silah ticareti ve komisyonculuğu yapan ve Mauser Fişek ve Kolonya Müşterek Barut Fabrikaları'nın ve daha sonra da ünlü Krupp firmasının İstanbul'daki temsilciliğini yapan Huber kardeşlerden Auguste Huber ve ailesi tarafından yaptırılmıştır. Malikane, önceki sahipleri, Ermeni kökenli Tıngıroğlu ve Düzoğlu ailelerinden satın alınan arazi üzerine kurulmuştur.

Huberler, Cihangir'de bir köşk yaptırmıştı. Bu köşk Kuloğlu Sokakta yaşamaya devam etmektedir.

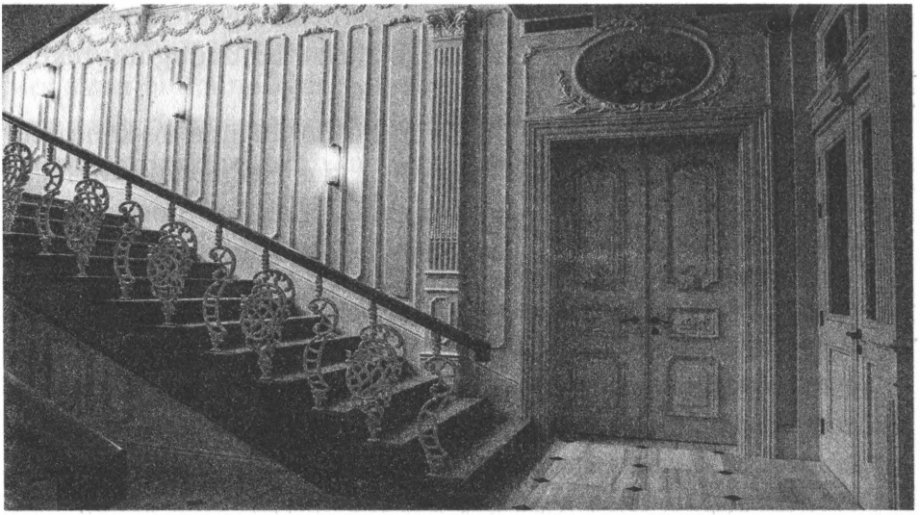

Günümüzde üçüncü kuşak iş adamı Necmeddin Kocataş'la birlikte gezip fotoğraflanmıştır.

Necmeddin Molla Huber'in avukatıydı. Huberler mavzer tüfeklerini Türkiye'ye satınca, aldığı paralarla Almanya'ya gidince Molla da ailece arkasından gitti. Cihangir'deki köşkü ve Tarabya'da yazlık olarak yaşadıkları köşkü satın aldı. Eski Maliye Nazırı Necmeddin Molla ailenin yaşadığı Augsburg'a giderek satın aldığı Cihangir'deki köşk bir ara galiba Amerikan Kültür Merkezi olarak kullanıldı. Yukarıda Betül Mardin'in sözünü ettiği köşk burasıdır. Mimarı ve yapım yılı tam olarak bilinmemektedir. Fakat muhtemelen ünlü İtalyan mimar Raimondo D'Aronco tarafından yapılmış, yine bu mimar tarafından farklı zamanlarda yapılan ilavelerle genişletilmiştir.

Molla Bey bu köşkleri nasıl satın alabildi? Bilinemiyor. Ailede bilindiği kadarıyla, Molla'nın yüz bin altın vererek Huber Köşkü olarak bilinen binayı satın almış olduğudur. Huberlere İstanbul'dan ayrılmadan önce, Almanya'da bedeli mark olarak ödeyeceğini söylüyor. Yine tahmin edildiğine göre, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenilginin ardından ve herhalde işgalden önce, İstanbul'u terk etti. Savaş sonrası Almanya'daki yüksek enflasyon nedeniyle, öğle yemeği iki çuval markla ödenmiş.

Köşk daha sonra yüz bin altına Mısır Prensesi Kadriye Hanım'a satıldı. Kadriye Hanım, bu dönemde bir aşk öyküsü yaşıyor, kiminle

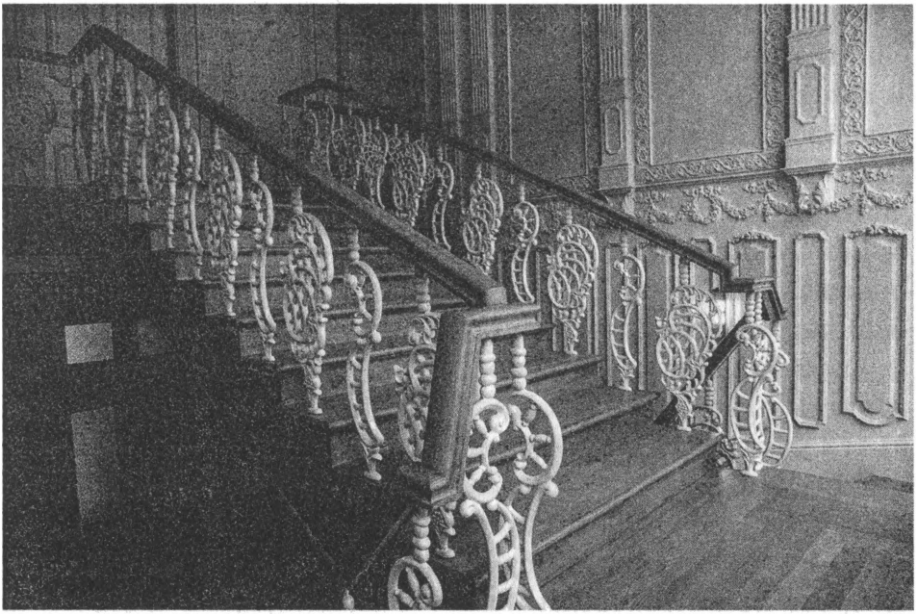

yaşandığı bilinmiyor. Huber Köşkü poyraza karşı açık oluşu nedeniyle, Beykoz deri fabrikasından, dabakhaneden sürekli pis koku geliyor oluşu da eklenince, burasını satıp Mısır'a dönme kararı alıyor. Notre Dame de Sion mezunu olan Prenses de Mısır'a dönerken Notre Dame de Sion sörlerine sembolik bir ücretle bıraktı. Burası Türkiye vatandaşı olan Sör Malbert'in üstüne köşk tapulandı. Malbert 90 yaşına gelmişti, kimsesi de yoktu, ölmeden önce Dame de Sion büyük Kardinal Pierre de Buva üstüne tapulandı. 1973 yılında Büyük Klüp'te Raif Dinçkök'ün avukatı Sabii Ruso ve bir iş adamı ile konsorsiyum kurdu. Şirketin adı Boğaziçi olan özel bir inşaat şirketinin eline geçen yapıyı mensupları otuz milyon ABD dolarına satın aldılar. 12 Eylül 1980 sonrası Raif Dinçkök darbenin lideri Kenan Evren'e gitti, burasına inşaat izni alamadıklarından satmak istediklerini söyledi ve elli milyon dolara devlete sattı. 1985 yılında kamulaştırıldı. Daha sonra onarılıp döşenerek Cumhurbaşkanlığı Rezidansı olarak kullanılmaya başlandı. Süleyman Demirel zamanında, mimar Coşkun Karadeniz'e tepeye çalışma ofisi yaptırıldı.

Necmeddin Molla, Prensesten aldığı yüz bin altına Abraham Paşa'nın av köşkü olarak adlandırılan Boğaziçi'ndeki Yalısını satın aldı. Balyanlara yüzelli bin altın verilerek restore ettirildi

Kocataş Yalısıyla ilgili spekülatif bir tartışmaya ışık tutmak amacıyla bir haberi ve buna verilen yanıtı basın tarihi açısından da önemli olduğundan arşivden gün yüzüne çıkarmak gerekiyor. Süleyman Demirel'e, *Günaydın* gazetesinde attığı başlıkla "Çoban Sülü" lakabının takılmasına sebep olan, Kıbrıs Barış Harekatı'nda Rumların vurduğu ünlü gazeteci Ergin Konuksever'in (1937-2022) 4 Ocak 1972 tarihli *Cumhuriyet*'teki; ***"Lamartine burada yaşamıştı"*** başlıklı haberine Orhan Erdenen'in itirazıyla birlikte aktardığına göre (Boğaziçi Sahilhaneleri, cilt:3, 1994):

Ergin Konuksever'in yazdığı yazının aslı şöyledir: "Apartman yaptırmak için yıktırılmak istenen Büyükdere ile Sarıyer arasındaki 172 yıllık tarihi yalı, Necmeddin Molla Yalısı yıktırılmak isteniyor. Necmeddin Molla Yalısı hem sağlam hem de Türk sanatının bir şaheseri. 1800 yıllarında yaptırılan Sadrazam Necmeddin Molla Yalısı mirasçıları tarafından yıktırılmak, yerine apartman yapılmak isteniyor. Bazı öyle yapıtlar vardır ki, kimin olursa olsun, bir milletin karakterinden parçalar taşırsa ona kimse dokunamaz. Osmanlı İmparatorluğu'nun parasızlıktan çaresiz kaldığı günlerde sadrazam Necmeddin Molla tarafından binlerce altın lira harcanarak yaptırılmıştır. Her parmaklığı ayrı bir sanat eseri olan bu yalıda o devrin ünlü Fransız yazarı Lamartine de, Türkiye ile ilgili izlenimlerini yine bu yalıda kaleme almıştır. TTOK dergisinde, Çelik Gülersoy'un makalesinde (Lamartine bu evde oturmuştur) sözlerini taşıyan bir plaka koydurmak isteyince, Necmeddin Molla'nın mirasçıları buna karşı çıkmışlar: [*bunu nasıl yaparsınız, plaka koyunca buranın bir tarihi eser olduğu anlaşılacaktır. Halbuki biz yalıyı yıktırtıp apartman yaptıracağız*] demişlerdir."

Necmeddin Molla varislerinin 9 Ocak 1972 günü yine Cumhuriyet Gazetesi'nde verdikleri cevaptan aldığımız ifadeler: *"Yalıyı yıktırıp apartman yaptıracağımız söylentileri gayri ciddi ve her türlü mesnetten yoksun bulunmaktadır. Zira böyle bir niyet taraflarca açıklanmamış, bir proje olarak bile söz konusu edilmemiştir."*

Bilinen şudur: Necmeddin Molla, sadrazamlık yapmamış, en yüksek mevkii Adliye Vekilliği olmuştur. Yalı, 1900 yıllarında inşa edilmiş ve merhum Necmeddin Molla tarafından 1929 yılında satın alınmıştır. Uzmanlar binanın eski Osmanlı yalı karakterinden çok, Avrupa mimari tarzına özenilerek yapıldığını ileri sürmüşlerdir.

Lamartine 1869'da ölmüştür. Dolayısıyla Lamartine'in 1874'te doğan Necmeddin Molla'ya misafir gelmek şöyle dursun, 1900 yılında inşa edilmiş bir yalıya gelmiş olması söz konusu değildir. Varislerin, yalıya (Lamartine burada oturmuştur) yazılı bir tabelanın takılmasına karşı çıkmasının nedeni, tarihi bakımdan mesnetsiz görülen bir iddianın yersiz olduğu kanısında olmalarıdır. Zira bu hususu tevsik edecek (kanıtlayacak) bir belge ibraz edilememiştir.

Lamartine muhtemelen yalının yanında bulunan ve bu yüzyılın başında yanmış olan bir binada Karabet Balyan/Abraham Paşa Yalısı'nda konuk olarak oturmuş olabilir. 1900'de inşa edilen ve Necmeddin Molla'nın 1929'da satın aldığı yalı, yakınlığı dolayısıyla Lamartine'in oturmuş bu bina ile karıştırılmış olabilir."

Necmeddin Kocataş'ın ölümünden sonra, yalı bir süre daha ihtişamıyla yaşamış. Kızları, damatları, torunları kısacası ev halkı yavaş yavaş terk ettikten sonra, harap halde oldukça uzun bir süre kalmış. Birkaç kez el değiştirmiş. Yine Orhan Erdenen'in 1974 yılında Çelik Gülersoy'un şifahi notu olarak aktardığına göre: "Yalı önce Sardunya sefareti olmuş, bu sırada sefirin davetlisi olarak Lamartine misafir olmuştur. Sonra bina Avusturya Sefaretine geçmiş, Avusturya Sefareti bilahare Yeniköy'deki binaya taşınmıştır." Orhan Erdenen bu konuya da bir not düşmüş: "Çelik Gülersoy, Lamartine'in kaldığı ve önce Sardunya, sonra bir müddet Avusturya Sefareti olan ve sonra yanan binayı, halen mevcut (1994 yılı) Abdurrahman Nureddin Paşa'nın bitişiğindeki yalısı zannetmektedir." Necmeddin Molla yalısı da onlarca Boğaziçi yalısı gibi 1997 yılında esrarengiz bir biçimde yandı. Yangın hakkında birçok iddia ortaya atılsa da bunlar sürüncemede kaldı ve zamanla unutuldu.

Medyada Yalının otele dönüştürülüş tepkileri

Sonunda, 2016 yılında bir Arap sermaye grubuna satılıyor, ABD'li otel zinciri işletmecilerle Six Senses Kocataş Mansions adıyla, Osmanlı döneminden kalma iki tarihi yalıda konumlanan toplam 43 oda ve süite, restoranlara, ev sahipliği yapmaktadır.

Bu otel, yapılırken medyaya olumsuz görüntü ve haberlerle konu olmuştu. Bu haberlere göre: Atatürk'ten Bülent Ecevit'e, Yahya Kemal'den Ruşen Eşref'e birçok ismi ağırlayan, yalnız içme suyuyla de-

ğil arazisinde bir dönem faaliyet gösteren gazoz fabrikasıyla da meşhur olan Kocataş Yalısı'nın arazisini satın alan Katarlı bankacı Omar Hussain Alfardan, şehrin dokusunu bozmaktan ve doğayı kirletmekten çekinmiyor.

Kesesinin ağzını açtıkça her kapı kendisine açılan Katarlı milyoner, etrafını yüksek panolarla kapattığı şantiye içindeki inşaatının atıklarını İstanbul Boğazı'na akıtmaya devam ediyor. Üçüncü köprüyü cepheden gören yalının önünde boru döşeyen Katarlı milyoner, bu boru vasıtasıyla çamuru denize boca ediyor. Deniz kenarında yeşillikler içindeki yalı arazisine, ilçenin dokusunu bozacak ve sıkışıklık yaratacak şekilde dev bir otel inşa eden Alfardan, inşaattan çıkan çamuru İstanbul Boğazı'na akıtmaktan vazgeçmiyor. Para cezası kesilmesine rağmen Katarlı patron cezayı ödüyor ve çamuru boğaz sularına akıtmaya devam ediyor.

İstanbul'un simge mekanlarından Kocataş Yalısı arazisinin yeni sahibi, şirket devri yöntemiyle Katarlı patron Omar Hussain Alfardan oldu. 200 milyon liralık araziye 2016 yılında Alem Gayrimenkul Şirketi'ni satın alarak sahip olan Alfardan, satışın şirket devri yöntemiyle yapılması sayesinde devlete yaklaşık 25 milyon lira tapu harcı ödemekten kurtuldu. Satışın ardından hemen inşaat çalışmalarına koyulan, şu sıralar dev bir vinci Sarıyer sahiline kuran Alfardan, ön görünüm yasası nedeniyle yurttaşlar kendi evlerine adeta çivi çakamazken, Boğaz'ın ve Sarıyer'in siluetini değiştirecek dev otel inşaatı için ruhsat almayı da kısa sürede başardı.

Türkiye'deki Alternatif Bank'ın sahiplerinden olan ve dünyada pek çok ülkede bankası bulunan Alfardan, Kocataş Yalısı'nın arkasındaki koruda "ciddi bir temizliğe" imza attı.

Uydu görüntülerinden bakıldığında yıllar içinde birçok ağacın ortadan kaldırılarak otelin bahçesinde yürüyüş yolu oluşturulduğu, arka tarafa ise yeni yapılar eklendiği görülüyor.

Necmeddin Kocataş [2023 yılında] Anlatıyor

Bu kitaba son noktayı koymaya yakın, dostum torun Necmeddin Kocataş'la birlikte Yalıya-Otele gittik, yeni genel müdürü bizi çok iyi ağırladı. 1979 yılında bir Rus şilebinin çarptığı tarihi taş iskeleyi yeniden yaptırmak istiyordu, bana da akıl danıştı. Kıyıda çökmüş iskele-

nin kalıntıları duruyor. Umarım resmi izinler alınabilir ve tarihi iskele yeniden hizmet verebilir. Buna ek olarak, *Şirketi Hayriyye*'nin **75** Baca Nolu **Kocataş** vapurunu da (1938 yılı yapımı) inşa ettirmek istediğini söyledi, Avrupa'ya önemli projeler yapmış bir tersane olan **SES**'e (işletmecisi Sefer Yıldırım) sipariş verilerek çizimler yapılmıştı.

Boğaz'da bir zamanların sahibiyle, ağırladığı konuklarıyla ünlü ve görkemli yalısının yaşamı, çoğu kimse tarafından kültür merkezi olarak korunmak yerine otel dönüşerek kimliğini yitirmek şeklinde hazin sonla noktalanıyor olarak düşünülüyor, ancak, Necmeddin Kocataş'la birlikte dolaştığımız yanındaki yalıyla birlikte otele dönüştürülen binanın, eski orijinal halinden az sayıda da olsa ünitenin ve süslemenin bozulmadan korunuyor oluşundan çok mutlu olduğunu birkaç kez ifade etmiştir. Yanmamış kısımlardan örnek alınarak replikaları çıkarılmış, yerlerine yerleştirilmiş olduğunu söyleyen, geçmişte yalıda yaşamış bir tanığa güvenmek gerekiyor.

Medyada yazılanların tersine olarak Muhtar Kocataş'ın [Bir süre Adalet Cimcoz ile Beyoğlu'nda A Galerisini işletmiştir.] oğlu Necmeddin Molla'nın torunu Necmeddin Kocataş eski yalı günümüzde yeni oteli birlikte gezerken ve daha sonraları da yaptığımız telefon konuşmalarında farklı düşüncelerini söyledi. Bana da, otel yönetimince oldukça ayrıntılı yazılmış [sayfa düzenlemesi yapılmış ama kitapçık olarak yayınlanmamıştı] bir tarihçenin ulaştırılmasını sağladı.

Kocataş Yalıları olarak bilinen iki yalı, 18. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş [mimarı bilinmiyor] "Küçük" Sait Paşa Yalısı ve ikincisi 19. yüzyılın sonlarında Abdurrahman Nureddin Paşa tarafından, ünlü mimarlar ailesi Balyanlar'dan Sarkis Balyan'a yaptırıldı. Sait Paşa Yalısı'nın bilinen sahipleri: 1750'ler Osmanlı sarayında doktor olan Jean- François Alléon [otel olarak inşa sırasında Jacques Alléon'un (d.1792) işaret taşı da bulundu, üzerinde 1849 tarihi kazılıdır], 1830'lar Sardinya Elçisi Truqui, 1856-57 Abraham Paşa (1833-1918), 1894 "Küçük" Sait Paşa (1838-1914), 1923 yılında yalı tamamen yandı. İkinci yalı olan Kocataş yalısının sahipleri de özet olarak; 1800'ler Abdurrahman Nureddin Paşa 12 yıl adalet bakanlığı, kısa bir süre de sadrazamlık yapan Abdurrahman Nureddin Paşa, yüzyılın sonunda mimar Sarkis Balyan'a yaptırdı. Sarkis Balyan, bitişikteki yalıyı Abraham Paşa için inşa eden Garabet Amira Balyan'ın oğluydu. 1900'lerin başı Maksudzade Sebuh Bey, 1911 Şeh-

zade Ahmet Nuri Efendi (1878-1944), 1918 Şakir Rıfat (Atılhan), 1929 yılında Necmeddin Molla Kocataş aldı. İkinci Dünya Savaşından sonra yalı bir daha eskisi gibi olmadı. Necmeddin Molla 1949 yılında ölmüştü. Büyük masraf gerektiren yalıyı aile bireyleri terk etmek zorunda kaldı. İçinde evsizlerin barındığı yalının çatı katında akşam saatlerinde başlayan yangın kısa sürede büyüdü ve itfaiyenin yanlış müdahalesinin de etkisiyle büyük kısmı 23 Şubat 1997 tarihinde yangınla harap oldu.

Necmeddin Kocataş 2017 yılında Kocataş Yalılarının yerine yapılan otelin patronu Omar Alfardan'a; *"Bu senin için ölü yatırım, bu kadar parayı niçin yatırdın?"* diye sormuş. Yanıt olarak; *"Aslında her şey babamıza ve ailemize her yıl gelebileceğimiz bir yazlık arayışıyla başladı"* demiş.

2017 yılında yapılmaya başlanmış restorasyonu Mimar Ali Emrah Ünlü ve müteahhitler Pınar Kasımoğlu ile Esin Eştürk ve ekipleri yaptı.

Otelin yapım tarihçesini yazanlar bir İmparatorluğun göz kamaştıran mirasını şöyle tanımlıyor; Neo-klasik ve eklektik tarzda, döneminin en modern binalarından biri olarak tasarlanan ve inşa edilen Kocataş Yalısı'nda, birden fazla mimari üslubu bir arada görmek mümkün. Yapının dış cephe elemanları neo-klasik üslup özellikleri taşırken, bazı kapılarda ampir, bazı süslemelerde art-deco etkilerini görmek mümkün. Bu da yalının birçok mimari unsurun birlikte görülebileceği bir müze bina haline gelmesine yol açıyor.

Özgün yapının pek çok ince ahşap, demir ve taş işçiliği örnekleri bulunuyordu. Yangın sırasında tamamen yanarak kullanılamaz hale gelen ahşap "marküteri" [Kakmacılık, dekoratif desenler, tasarımlar oluşturmak için bir yapıya kaplama parçaları uygulama sanatı ve zanaatıdır. K: vikipedya] zemin döşemeleri, belgeleme sırasında ele geçirilen özgün parçalardan birebir meşe ağacı kullanılarak yeniden imal edildi.

Ahşap kısımlardaki uygulamalar, sol kanattaki kagir bölümde (eski tiyatro binası) taş elemanlar üzerinde yapıldı.

Yalının kendi tarihinde oynadığı rolün yanı sıra Kocataş Suyu, yalının varlığının da odak noktasıydı. Var olan sarnıç yapıları da onarılarak gerekli temizlik yapıldı. Bunlardan biri ise Kocataş Yalısı'nın sol kanadına bitişik durumda.

Süslemeler hangi kaynaklar rehber alınarak yapılmış?

Sinema arşivleri unutulmuş süslemelerin hayata geçmesini sağlamış. Bu filmler; Yaralı Kurt-1972, Vahşi Bir Kız Sevdim-1972, Elif ile Seydo-1972

Necmeddin Kocataş'la (son olarak 2 Nisan ve 17 Nisan günlerinde- Enver Paşa'nın torunu Arzu Enver Hanım'da bize katılmıştı) dolaştığımız otelin odaları ve salonlarında görülen süslemelerin aynen yapıldığını söylemiştir. Bu yalıda yapılmış olan bir sünnet düğünü öyküsünü de dinledim. Necmeddin Kocataş'ın babası Muhtar Kocataş, Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç ve 1926 İzmir suikastı sanıklarından idam edilen Maliye Bakanı Cavit Bey'in oğlu Şiar Yalçın aynı gün sünnet edilmişler ve bu yalıda aynı sünnet yatağında yatmışlar. Yıl 1932.

Şiar Yalçın'ın babasını şöhretinden dolayı biliriz, annesi ise Sultan II. Abdülhamit'in oğullarından Şehzade Burhanettin'in karısı Nazlıyar Hanım'dır. Öykü kısaca şu; Nazlıyar Yıldız Sarayında II. Abdülhamit'in hareminde cariye. Burhanettin ile aralarında bir ilişki başlıyor. Burhanettin'in annesi Mezide Kadınefendi bu duruma çok sinirlenen Padişahı araya girip razı ediyor ve Nazlıyar'ın Burhaneddin ile evlenmesine izin çıkıyor.

31 Mart 1909 gerici isyanı sonrası II. Abdülhamit tahttan indirilince Burhanettin de eşiyle birlikte bir süreliğine Paris'e gidiyor. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin güçlü adamı Maliye Bakanı Cavit Bey de borçlar sorununu çözmek amacıyla Paris'tedir, Nazlıyar [Nazlı Aliye Hanım] ile tanışılıyor ve ülkeye dönüşleri sonrasında Şehzade Burhaneddin'den boşanınca da tanışıklıkla gelişen ilişki 1921 yılında evlilikle sonuçlanıyor. Şiar Yalçın 24 Ekim 1924 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Babası idam edildiğinde 22 aylıktı.

Yusuf Mardin'in "*Kocataş Yalısı Anıları*"nda yer verdiği sünnet düğünlerinde bir başka ayrıntı var; "Bir zamanlar Osman Okyar ile Muhtar Kocataş'ın ve Suat Hayri Ürgüplü'nün oğlu Hayri'nin sünnetlerine tanıklık eden yalının odaları ilk işgal eden kimseler olmaları nedeniyle Fethi (Okyar) Beylerin Dairesi diye anılan bölümünde bugün üçüncü bir sünnet düğünü oluyordu. Yıl 1941 idi." Bahçıvan'ın oğluyla, ailenin en küçüğü Arif (Mardin) aynı gün sünnet ediliyor. Bahçıvanın oğlunu Büyükdereli tanınmış bir sünnetçi bahçıvanın oğlunu sünnet ederken, Arif de operatör doktor Nihat Reşat (Belger) ve

operatör Dr. Fahri Arel tarafından sünnet ediliyor. İki çocukta aynı yatakta yatırılıyor."

Süslemelerin hayat buluşu mimarın açıklamalarına göre şöyle olmuş; Yalıda var olduğu bilinen kalem işi süslemeler, yangında çok büyük zarar görmüş, sonrasındaki 10 yıllık dönemde de tamamen yok olmuş durumdaydı.

Yalı, 1950-1970 yılları arasında birçok Türk filminde set olarak kullanılmıştı. Yalının zarif mirası bu sayede yeniden hayata dönebilirdi. Arşivlerde derinlemesine bir araştırma başlatıldı. Şans eseri, dönem filmlerinde son yıllarda restore edilerek renklendirilmiş, net ve gerçeğe çok yakın görüntüler ortaya çıkmıştı. Böylelikle zarif kalem işlerinin bir kez daha hayata dönmesi mümkün olmuştu.

Ana merdivenin koridorlar ile bağlantısını sağlayan kapıların üzerlerinde çiçeklerden oluşan motifler kalem işi ile resmedilmişti. Bu mahaldeki tüm elemanlar da hem yapının kendisinden elde edilen verilerle (röleve ve mevcut elemanlar) hem de fotoğraflar ve Türk filmlerindeki görüntülerden elde edilen gerçek veriler ile yeniden projelendirilerek imal edildi.

Asıl merak edilen özel odanın durumudur. Bunun yanıtı şöyle veriliyor: Mustafa Kemal Atatürk'ün Necmeddin Kocataş ve Fethi Okyar'ın misafiri olarak bir akşam yemeğinde ağırlandığı ana bina birinci kat orta odanın tavan, duvar ve döşeme süslemeleri, mimari üslubu aynen korunarak yeniden yaratıldı. Bu odanın, gerek tarihi önemi gerek de yalının baş odası olması nedeni ile, hiçbir müdahale yapılmadan aslındaki hali ile kullanılması sağlandı.

Yalının tarihi bakımından ilginç yerlerden birisi de "meleklerin odası" olarak adlandırılan odaymış. Bilgi kimden alınarak restorasyon yapılmış?

Ana binada birinci kat ön tarafta bulunan yatak odaları yalının en önemli mekanları arasındadır. Bunlardan biri "Melekli Oda" olarak da bilinen ve döneminde lohusa kadınların bebekleri ile misafirlerle görüştükleri yatak odasıdır.

Elde edilen fotoğraflarda sadece tavan kornişinde değil, kapı ve pencere aralarındaki duvar boşluklarında da madalyon biçiminde melek kabartmalarının bulunduğu bilinmekteydi. Yapılan araştırmada bu meleklerin yapının son sahipleri olan Kocataş ailesinin ikinci kuşak üyesi olan Babür Kocataş'ın evinde olduğu öğrenilmiş. Babür

Kocataş'ın eşi Semra Kocataş ile yapılan görüşmeler ve alınan izinler sonucunda üç adet melek motifinin orijinallerinden kalıp alınarak Melekli Oda'daki yerlerine yerleştirilmiş.

Medyada en çok eleştirilen konu tepeye doğru çıkılırken koruluktaki ağaçların yok edildiği idi.

Otel yönetiminin bu soruya verdiği yanıtı Necmeddin Kocataş da onaylamıştır.

Yönetimin iddiası şu: Yalının göz kamaştırıcı korusu, bugün de 1835'te Julia Pardoe'nun tanımladığı tarifin aynısı olduğudur.

Söylendiğine göre; Bir zamanlar yalı çalışanları ve at arabalarının geçtiği orijinal rota ve patika korunmuştur. Toprak yol Arnavut kaldırımı ile kaplanmış. Bahçenin duvarları restore edilirken eşsiz taş örgüleri muhafaza edilmiş. Koruluk ise orijinal haliyle korunurken var olan ağaçlara meyve ağaçları, defne, kestane ve ıhlamur ağaçları eklenmiş. Bu koruluğun nadir mücevherleri ise Sekoya ağaçlarıydı. Boğaz'da çok nadir görülen bu ağaçlardan Kocataş Korusu'nda dört tane bulunuyordu. Bugün bu dört dev Sekoya ağacının 150 yaşından büyük olduğu biliniyor.

Tepede bir zamanlar Yalıların ahırları ve servis binaları bulunuyordu. Otel yönetimine göre; bu eşsiz tepeye yeniden yaşam vermek son drece zorlu bir görevdi. Halihazırda yasalarla koruma altına alınmış bir doğal yaşam alanı olmanın yanı sıra tarihi yapılar da miras alanlarıydı.

RIFAT PAŞA YALISI'NDAN CEMİLE SULTAN YALISI'NA

Fındıklı ve Kanlıca

Münire, Esma, Naime, Hatice ve Cemile Sultan Yalıları sultan yalıları olarak sıralanmış. Mahmut Sami Şimşek'in "İstanbul'un 100 Yalısı" yapıtından giriş yaparak **Cemile Sultan Yalısı** öyküsü ile eşi Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın sürgüne gönderilişi ve Taif'te öldürülüşünün öyküsünü kendi anılarından anlatacağım.

Tophane'deki Nusretiye Camii'ni geçer geçmez, (kuzeye doğru ilerlerken) karşımıza çıkan iki yalıdan güneydeki Münire Sultan, kuzeydeki de Cemile Sultan Yalısı'dır. Yan yana bu iki yalı için "Çifte Saraylar" tabiri de meşhurdur. Sultan Abdülmecit'in kızları için yaptırmış olduğu bu iki yalı, devasa boyutları sebebiyle saray unvanını hak etmiş iki sahilsaraydır.

İstanbul'da ilk meclis binası Çırağan Sarayı iken son meclis binası ise bu Çifte Saraylar'dır. Çırağan Sarayı 1910'da yandıktan sonra Çifte Saraylar Meclis-i Mebusan olarak kullanılmış, bu yüzden de arkasındaki caddenin ismi Meclis'i Mebusan Caddesi olmuştur.

Yalıların her ikisi de denize paralel olarak yapılmış ve bu plan, iç mekânda da aynen uygulanmıştır. İkisinin de ortasında büyük ve denize paralel dikdörtgen planlı bir sofa bulunmakta ve bu sofalar ikişer direkle yan sofalara açılmaktaymış. Ampir üslubunun hâkim olduğu Çifte Saraylar'da pencere üzerlerinde de yer yer üçgen alınlıklar, kat silmeleri ve geniş saçaklar bulunurmuş.

Münire Sultan Yalısı

Sultan Abdülmecit'in kızları arasında iki Münire Sultan var. Birisi Abdülmecit'in üçüncü kadından, Beşiktaş Sarayı'nda 13 Ekim 1841

Salı günü doğdu. İki yaşında 17 Aralık 1843'te öldü, Nuruosmaniye'deki türbeye gömüldü.

Yalısı olan Münire Sultan, Abdülmecit'in altıncı Kadın Efendisi *Verdicenan*'dan, Topkapı Sarayı'nda 8 Aralık 1844 tarihinde doğdu. Cemile Sultan'la aynı yıl Mısırlı Abbas Paşa'nın oğlu İbrahim İlhami Paşa'ya nişan edildi. 1858 yılında muhteşem düğünleri oldu. İbrahim İlhami Paşa 1860 yılında öldü. 1861 yılında İbrahim Paşa ile evlendi. 29 Haziran 1862 Perşembe günü 18 yaşında öldü. Fatih'teki *Gülustu* Valde Sultan Türbesine gömüldü.

Yan yana duran iki yalıdan güneydeki Münir'e Sultan'a aitti. Daha fazla aydınlık olması için yalının çatısına ışıklık yapılmıştır. Münire Sultan Yalısı, Cemile Sultan Yalısı'na göre daha az restorasyon gördüğünden daha güzeldir. Bu yalı, sultanın vefatından sonra, hanedanın diğer mensupları tarafından da kullanılmış, en son Sultan Abdülaziz'in kızlarından Saliha Sultan burada kalmıştır. Cumhuriyet döneminde 3. Kolordu Komutanlığı Karargâhı olarak da kullanılan yalı, 1943-1952 yılları arasında İstanbul edebiyat Fakültesi, 1970 yılına kadar da Atatürk Kız Lisesi olarak hizmet verdi. Mimar Sedat Hakkı Eldem tarafından yeniden yapılan Münire Sultan Yalısı'nda, Kasım 1975'ten itibaren Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi eğitime başlamıştır.

Cemile Sultan

Abdülmecit'in üçüncü kadını *Düzdidil Kadın*'dan Beylerbeyi Sarayı'nda 17 Ağustos 1843 Cuma gecesi saat 5'te doğdu. Cemile Sultan, 3 yaşına girince annesini kaybetti, Abdülmecit, saray adetlerine uyarak bu kızını da bir analığa vermeyi kararlaştırdı. Bir gün onu yanına alıp *Perestu* Kadının dairesine götürdü: "İşte bir de kız evlat getirdim!" diyerek *Perestu* Kadın'a verdi. *Perestu* Kadının şimdi bir oğlu bir de kız evlatlığı olmuştu. ***Abdülhamit*** ve ***Cemile Sultan.***

Abdülmecit'in ikinci kadını ve II. Abdülhamit'in annesi *Tirimüjgân* Kadınefendi, iki şehzade bir sultan anası olmuştur. İlk çocuğu Naime Sultan'ı 11 Eylül 1840 Cumartesi günü Çırağan Sarayı'nda doğurmuş; fakat *Naime* Sultan üç yaşında iken çiçek hastalığından ölmüş. 21 Eylül 1842 tarihinde ikinci evladı Abdülhamit dünyaya geliyor. 22 Nisan 1848 Cumartesi gecesi saat altıda üçüncü çocuğu *Mehmet Abid* Efendi

olup 1848 Mayıs'ında aşağı yukarı bir aylık iken ölmüş. II. Abdülhamit de kendi çocuklarına bu isimleri vermiştir. *Tirimüjgân* Kadınefendi 3 Ekim 1852 tarihinde Beylerbeyi Sarayı'nda verem hastalığından ölüyor. Çağatay Uluçay'ın araştırmasına göre Abdülhamit Efendi bu tarihlerde 10 yaş civarında annesiz kalıyor. Her ne kadar doğum ölüm tarihleri bu denli kesin ifade ediliyorsa da, Çağatay Uluçay, *Perestu* kadını anlatırken Abdülhamit altı yaşında analığına verildi diyor! II. Abdülhamit'in kızı Ayşe Osmanoğlu büyükannesinin ölüm tarihini 1853 yılı olarak yazmıştır.

II. Abdülhamit'in analığı *Perestu Kadın*, Abdülmecit'in dördüncü kadını. Abdülmecit'in öbür kadınları gibi, *Perestu* Kadın da Kafkas Çerkezlerinden Ubuh kabilesindendi. Ya çocuğu olmadığından ya da çocuklar küçük yaşta öldüğünden II. Abdülhamit ve *Cemile Sultan*'ın analığı oldu.

Perestu Kadın, iki evlatlığını da iyi yetiştirdi. Prenses Mevhibe Celalettin'in anılarında şunu okuyoruz: *"Cemile Sultan'ın yüzünde müthiş bir cazibe vardı. Ondan hem korkar hem de sevmekten kendimi alamazdım, gayet kısa boylu ve ufak tefek olmasına rağmen müthiş bir iradeye sahipti."*

Cemile Sultan'ın torunu Mevhibe Celalettin'in anılarından (ilk olarak 1950 yılının başında *Vatan* gazetesinde diziyazı olarak yayınlanmış) hem büyük annesi Cemile Sultan'ı hem de sahil sarayların izlerini takip edeceğiz.

"1887 yılında, karlı bir kış günü Fındıklı sarayında dünyaya geldim. Son senelerde Güzel Sanatlar Akademisi iken müessif bir kaza neticesinde yanıp kül olan bu saray büyük annem Cemile Sultan'a; babası Abdülmecit tarafından düğün hediyesi olarak yaptırılmış... Sekiz yaşıma kadar çocukluk hayatımın en mes'ut ve güzel günleri burada geçmiş, kendimi burada bilmiştim."

Cemile Sultan 15 yaşına gelince babası tarafından Fethi Ahmet Paşa'nın oğlu Mahmut Celalettin Paşa'ya verilmesi uygun görüldü. 1858 yılında nişanları yapıldı. Mahmut Celalettin Paşa, vezirlik rütbesiyle

Meclis-i *Vâlâ* üyeliğine getirildi. Bir buçuk iki ay sonra da düğünleri yapıldı.

Abdülmecit kızı için, şimdi Güzel Sanatlar Akademisi'nin bulunduğu yerde *Fındıklı Sarayı*'nın yapılmasını emretti. Fakat düğün sırasında Fındıklı Sarayı tamamlanamadığından Emirgan'daki Mısırlı İsmail Paşa yalısı kiralandı, Cemile Sultan burada gerdeğe girdi. Ancak 6 ay sonra Fındıklı Sahil Sarayı tamamlandığında oraya taşınabildiler. İki yaşında ölecek olan ilk çocukları Besim de burada doğdu. Bu ölüm Cemile Sultan'ı çok sarsıyor, babası Abdülmecit'de kızını avundurmak için, Kanlıca'da bir yalı alıyor, oraya geçiyorlar. Sultan Abdülmecit'in ölümünden kısa bir süre sonra bu yalı yanıyor, yeniden Fındıklı'daki yalıya dönüyorlar.

Cemile Sultan Kanlıca'daki bu yalıyı kimden satın almıştı?

RIFAT PAŞA YALISINDAN CEMİLE SULTAN YALISINA

Kanlıca'daki yalıya Cemile Sultan sahip olmadan önce, bu yalı **Rıfat Paşa Yalısı** olarak biliniyordu.

Kanlıca tarihi dendiğinde A. Cabir Vada ve F. Selim Ramazanoğlu iki temel başvuru kaynağı olmak zorunda.

Yalı, XIX. yüzyılda geleneksel üslupta, ahşap karkas olarak inşa edilmiştir. A. Cabir Vada, Rıfat Paşa Yalısı'nın muazzamlığını belirtmek için olsa gerek, yalıyı 'malikane' olarak nitelendirmiştir. *"Sahaflar Yalısı, arsasından sonraki umumi aralık yoldan vapur iskelesi yanındaki vakıf havuza kadar devam eden uzun ve geniş arsadaki pek büyük bir yalı ile alt tarafı vasi kayıkhaneli bir selamlık dairesi olan malikaneye Rıfat Paşa yalısı denirdi."*

İlerleyen yıllarda, Çubuklu'da yeni bir yalı yaptıran Rıfat Paşa'nın, Kanlıca'daki yalısını Cemile Sultan'a satarak buradan ayrıldığını şu satırlarla anlatmaktadır: *"Yalıyı, Abdülhamit'in kız kardeşi Cemile Sultan satın aldığından Rıfat Paşa, şimdiki Çubuklu hududunu teşkil eden mahalde, o vakit körfez halinde bulunan denizin etrafındaki incir bahçeli büyük araziyi alarak körfezi doldurtmuş ve önüne mükemmel bir rıhtım inşa ettirdikten sonra, buraya harem ve selamlık iki büyük yalı yaptırdığı gibi denizden doldurulan kısım ile etrafını ağaçlarla tezyin ettirmiştir. Bu sebeple Çubuklu'ya (Rıfat Paşa mahallesi) ismi verilmiştir."*

Yalı hakkında Erdem Yücel'in anlattığına göre. Kanlıca'da Sahaflar Yalısı ile vapur iskelesi arasında bulunan yalı, Rıfat Paşa'ya babası Hacı Ali Bey'den miras kalmıştır. Viyana Sefirliği, Meclisi Vala, Ahkamı Adliye ve Tanzimat azalıklarıyla dört kez Hariciye ve bir kez de Maliye Nazırlığı yapmış olan Rıfat Paşa'dan bu yalıyı Cemile Sultan almıştır. Bu satışın ardından Rıfat Paşa, Çubuklu yakınında deniz tarafındaki incir bahçeli araziyi satın alarak harem ve selamlıktan oluşan bir yalı yaptırmıştır. Onunla birlikte diğer yalıyı Maarif Nazırı Münif Paşa satın almış, bir süre orada yaşadıktan sonra Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın mülkiyetine geçmiş, ardından İstanbul Şehremaneti'nin (İstanbul Belediyesi) eline geçmiştir.

Cemile Sultan'ın torunu anılarında bu yalıya geçişlerini çok ayrıntılı bilgi vermeden anlatıyor: "Cemile *Sultan Efendi ilk doğumunu çok zor yapmıştı. Padişah* (Abdülmecit)*, damadını çağırarak bir daha kızının çocuk doğurmamasını istemiş. Halbuki bu tenbihattan sonra Cemile Sultan, Besim Bey de dahil olmak üzere altı çocuk anası oldu. Zavallı Besim Beyin ömrü yokmuş, iki yaşında iken vefat etti. Sultan efendiyi bu felaket çok sarsmıştı. Günlerce hiçbir şey onu meşgul edemedi. Kızını avundurmak isteyen Sultan Mecit, Kanlıca'da bir yalı aldı. Oraya geçtik.*

Sultan Mecid'in vefatından sonra bir gece dikkatsizlik yüzünden yalı yandı. Tekrar Fındıklı'ya saraya geri döndük."

Yalının, **Cemile Sultan**'ın mülkiyetinde iken 1871 yılında çok büyük bir bölümünün yandığı, geriye yalnızca altı kayıkhane olarak selamlık bölümünün yarısının kaldığı bilinmekte, burası kiraya verilmiş. İstanbul milletvekiliyken ölen Donanma Cemiyeti Başkanı Yağcı Şefik Bey ile ortağı İsmail Bey buradaki araziyi satın almışlar. Bunun üzerine Hacı Şefik Bey, 1905 yılında yalının arta kalan arsasına üç katlı ahşap bir yalı yaptırmıştır. Yanan yalıdan arta kalan arazilere küçük ahşap yalılar yapılmışsa da bugüne hiçbiri gelememiştir.

Yağcı Şefik Bey Yalısı tarafında bulunan kayıkhane ve kısmi selamlık bölümler de 1980'li yılların sonunda Yağcı Şefik Bey Yalı restorasyonunda yok olup gitmiştir. A. Cabir Vada, boş kalan arazi için şu bilgileri aktarmaktadır: *"Yangından sonra kalan arsadaki ağaçlar, orasını ormancık haline getirmişlerdir. Arsa satılmadan evvel bu ulu ağaçlar şunun bunun eliyle kesilmişlerdir. Yanan yalının, pek büyük ve ahşap bir bina olduğunu hatırlayanlar vefat etmiş iselerse de yan-*

gın senesinde beş altı yaşlarında bulunduklarından kaç odalı olduğuna dair malumat verememişlerdir."

Arazinin, yangın sonrasında uzunca bir süre boş kaldığı ve yarısı ayakta olan selamlık dairesinin ise yaklaşık 40 sene kadar kiraya verilerek kullanıldığı bilinmektedir. Cemile Sultan'ın sahip olduğu bu arazinin satışına gelince, A.C. Vada bu konuyu şöyle dile getiriyor: *"İstanbul mebusu iken vefat eden Donanma Cemiyeti Reisi Yağcı Hacı Şefik Bey ile ortağı İsmail Bey bu araziyi satın almışlardır. Hacı Şefik Bey 1905 yılında arsanın vapur iskelesine yakın tarafına üç katlı ahşap bir yalı inşa ettirerek, diğer tarafları ifraz suretiyle..."*, beş kişiye satmış, alanların her biri de kendilerine göre bağımsız ahşap yalılar yaptırmışlar. F. S. Ramazanoğlu ise, bu araziyi alanların üç kişi olduğunu arşivden çıkarmış.

Ayrıca F.S. Ramazanoğlu (s. 929-942 arası), 1953 yılında çekilen fotoğraflardan hareketle Rıfat Paşa Yalısı arazisi üzerinde sonradan inşa edilmiş yalıları şöyle belirlemiş; Alyanak Ahmet İzzet Bey Yalısı, Necati Bey Yalısı [1934 Soyadı Kanunu ile kendine Akalın soyadını alır, yaptırdığı yalı el değiştirmiş olsa da günümüze kadar Necati Bey Yalısı olarak anılagelmiştir.], Yorgancı Sabri Bey Yalısı, Şevki Bey Yalısı, Hâkim Arifi Bey Yalısı ve Yağcı Şefik Bey Yalısı. Rıfat Paşa Yalısı kayıkhane ve selamlık bölümü, Yağcı Şefik Bey Yalısı tarafında kalmış.

Eski Rıfat Paşa ve sonra Cemile Sultan'ın olan arazisi üzerindeki bugünkü yalılar konusunda yine yol göstericimiz F.S. Ramazanoğlu; kuzeyden güneye doğru Alyanak Ahmet Bey Yalısı, Necati Bey Yalısı ve kuzeyinde yer alan bahçesine sonradan yapılan Şehmuz Tatlıcı Yalısı, hemen yanında Hâkim Arifi Bey'in yaptırdığı bilinen Tevfik Bey, Şevki Bey Yalıları ile Yağcızade Şefik Bey Yalısı sıralamasıyla karşımıza fotoğraf koymaktadır.

Necati Bey Yalısı kuzeyinde, [Şehmuz Tatlıcı Yalısı] bir bahçe ve içindeki muazzam büyüklükte ve güzellikte bir ıhlamur ağacının varlığı bilinmektedir. Bu ağaç. A. Cabir Vada'nın söylediği kadarı ile Rıfat Paşa zamanından kalan tek ağaçtır. Yine Cabir Bey'in anlatılarına dayanılarak bu bahçenin Necati Bey tarafından 1940'lı yılların başında satın alındığı anlaşılmaktadır.

Yalıyı yaptıran ve ilk sahibi olan Necati Akalın, Galatasaray Lisesi mezunudur. Çanakkale Savaşı'nda Atatürk'ün posta müdürlüğünü yaptığı söylenmektedir. Anne ve babası Osmanlı sarayı aşçılarından-

mış. Kendinden sonraki iki kuşak da yalıda yaşamış, daha sonra yalı satılmıştır.

Kanlıcalı bir ailenin kızı olan ve Necati Bey Yalısına gelin gelen Gülay Heper Bilgebay, bu harikulade görünümlü ağaç ile ilgili olarak şunları söylemektedir: *"Kanlıca İskelesi'ne gidiş yönünde Zahit Alpay'a ait olan yalıyı geçtikten sonra yer alan arazi eşimin teyzesine aitti, bahçesinde bir ıhlamur ağacı bulunurdu. Kayınvalidemin de komşusu olan bu arsa, birkaç kez el değiştirmiştir. Bahçesinde çekilmiş resimlerinde, büyük ve eski olan ağaç kesilmiş, yerine bugün olan yeni bina yapılmış. Bu bina yapılmadan önce, satın alan ilk sahibi ağacı kesmeden buradaki eski yalıyı tamir ettirmişti! Yeni satın alanlar bu ulu, eski ağacı kestiler. O ağaç açtığında ortalık mis gibi ıhlamur kokardı. Ayrıca bir de ayva ağacı vardı, ondan topladığımız ayvalardan yaptığımız reçeller kristal gibi parlardı."*

Rıfat Paşa kimdir?

Mehmet Sadık Rıfat Paşa (25 Ekim 1807-11 Şubat 1857), dört kez Osmanlı Hariciye Nazırlığı (Dışişleri Bakanlığı) yapmış diplomat ve devlet adamıdır.

Şu sözün ona olduğu ifade edilir: ***"Hükümetler halk için mevzu olup; yoksa halk hükümetler için mevzu değildir."*** şeklindedir.

Masarifat (Osmanlı Devleti'nde giderlerden sorumlu bakan) ve Tophane Nazırı ve Tersane Emin'i olan Hacı Ali Bey'in oğludur. Varlıklı ve saygın bir ailenin ferdi olan Rıfat Paşa, çalışkanlığıyla kısa süre içerisinde devlet kademelerinde mevki sahibi oldu. Enderun Mektebinde eğitim gördükten sonra Hazine Odası'nda bir yıl göreve başladı. Ardından Sadâret Mektûbî Kalemi'ne [Sadaret mektupçusuna bağlı yazıişleri bürosu] geçti. Çalışkanlığı sayesinde iki yıl içinde hâcegânlık [Osmanlı bürokrasisinde önemli kalem âmirleri için kullanılan bir tabir.] rütbesine yükseltilerek sâlyâne mukâta'acılığına tayin edildi [*Salyane*; Osmanlı Devleti'nde bazı eyaletlerden yılda bir kez toplanan ve başkent İstanbul'a gönderilen vergiye verilen addır. Tanzimatta kaldırıldı. **Salyane mukataası:** Salyane gelirlerinin toplanmasının mukataa – Toprak (öşür) iltizamına **mukataa** adı verilirdi; hazine vergi ve gelirlerinin artırmaya konularak iltizama verilmesiyle toplanan gelirlerdi- olarak iltizama verilmesiydi.].

1828'de önemli bir makam olan Âmedî Kalemi [Osmanlı Devleti dışişleri dairesi] halifeliğine getirildi. II. Mahmûd'un Edirne ve Gelibolu seyahatlerine katıldı. Yunan sınırının düzenlenmesi ve Mısır meselesi görüşmelerinde zabıt kâtibi olarak bulundu.

1833'te Küçük Evkaf muhasebeciliğine ve 1834'te Mustafa Reşit Bey'in (Büyük Reşit Paşa) Paris sefaretine gönderilmesi üzerine Âmedî Vekaletine tayin edildi. Bu görevi esnasında dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Pertev Mehmed Sait Paşa'ya intisap etti ve "mahrem-i esrârı -kendisine sır söylenen kimse" oldu.

1836'da Mustafa Reşit Bey'in Hariciye Müsteşarlığına tayini üzerine Rıfat Bey de âmedciliğe getirildi. Hamisi Pertev Paşa'nın gözden düşüp Edirne'ye sürgün edilmesi ve yerine amansız rakibi Âkif Paşa'nın Umûr-ı Mülkiyye Nazırı-İçişleri Bakanı- olmasıyla [Osmanlı Devletinde Dahiliye Nezaretinin ismi 1837 yılında kondu. Daha önceki adı Umur-ı Mülkiyye Nezaretiydi, bu isim İçişlerinden sorumlu Sadaret Kethüdası ismi yerine 1835 yılında konmuştu.] onun için zor bir dönem başladı. Öncelikle dokuz aydan beri sürdürdüğü âmedcilik görevinden azledildi; ardından orta elçilik ve bir ay sonra büyükelçilik unvanıyla Viyana sefirliğine gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu görevde iken Avusturya başbakanı Metternich ile iyi ilişkiler kurdu; Avrupa'daki sosyal, kültürel, ekonomik, idari ve askeri yapıyı anlama fırsatı buldu. Çalışmalarıyla hukuk, adalet, eşitlik, laiklik gibi kavramları Osmanlı kültür ve siyasi hayatına taşımaya çalıştı. Sultan Abdülmecid'in tahta geçmesi üzerine Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa'nın önerisiyle Ekim 1839'da Hariciye Nezâreti müsteşarlığına getirildi.

1839 Aralık ayının başında İstanbul'a geldi ve Londra Konferansı gereği Mısır meselesinin sonuçlandırılmasıyla ilgili kararları Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya bildirmek üzere Ağustos 1840'ta İskenderiye'ye gitti. Mehmed Ali Paşa'yı ikna edemediyse de bu esnada sadâret müsteşarlığına getirildi. İstanbul'a döndü ve diğer devlet ricâliyle birlikte Tanzimat'ın uygulanmasıyla uğraştı. Sadık Rıfat Paşa'nın bütün yenilikçi fikirleri Tanzimat döneminde ilan edilen iki fermanda da yer aldı. Tanzimat döneminin önemli isimlerinden biri olarak anılan Sadık Rıfat Paşa, o dönemde yenilikçi Tanzimatçıların bile tepkisini çekmiş ve söylemleri çok yadırganmıştır.

1841 tarihinde paşalık unvanı ile vezaret rütbesi verilerek tayin edildiği Hâriciye Nezareti'nden idaresizliği gerekçe gösterilerek yılın sonlarına doğru azledildi.

1842'de Meclis-i Vâlâ üyeliğine ve yaklaşık iki ay sonra üyelik üzerinde kalmak kaydıyla ikinci defa Viyana sefirliğine getirildi. Avusturya İmparatoru ile birlikte İtalya'yı ziyaret etti.

1843'te Sârım Paşa'nın yerine tayin edildiği Hâriciye Nezareti'nden 1844'te azledildi. Bir hafta sonra Meclis-i Vâlâ üyeliğine ve 1845'te meclisin başkanlığına getirildi. 1848'de Maliye Nazırı oldu. 1848'de üçüncü defa Hariciye Nazırlığı'na, 1848'de tekrar Meclis-i Vâlâ reisliğine getirildi. Bu görevinden 1849'da azledildi ve 1850'de Mecâlis-i Âliye memuriyetine tayin edildi. Aynı yıl üçüncü defa Meclis-i Vâlâ reisliğine getirildiyse de bir süre sonra Mustafa Reşit Paşa'nın bu göreve getirilmesiyle vazifesinden ayrıldı.

1853'te Fuat Paşa'nın istifasıyla boşalan Hariciye Nezaretine getirildi. Kısa bir süre sonra Reşit Paşa'nın bu defa Hariciye Nezareti'ne tayiniyle tekrar görevini bırakmak zorunda kaldı ve dördüncü defa Meclis-i Vâlâ reisliğine getirildi. 1854'te bu görevinden alındı. Aynı yılın sonlarında bu sırada yeni kurulmuş olan Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliğine getirildi, bir ara bu meclisin reis vekilliğinde de bulundu.

Batıyı yakından tanımış bir diplomattı. "Prens Metternich gibi çok dikkate değer bir devlet adamıyla sık sık temas hâlinde bulunması, Sâdık Rıfat Paşa'ya zamanının Avrupa siyasetini çok yakından öğretmiştir" şeklinde bir değerlendirmede bulunulmaktadır. 1837'de hazırladığı *Avrupa Ahvâline Dair Risâle*'si Avrupa'yı bir bütün olarak ele almaktadır. Bu risalenin Gülhâne Hatt-ı Hümâyûn'unda resmî ifadesini bulan bir program olduğu da söylenebilir. Prens Metternich ile şahsi dostlukları vardı, Avrupa'yı tanımakta ondan çok istifade etti.

Metternich'in etkisinde kalmış ıslahatçı bir devlet adamı olan Sâdık Rıfat Paşa bazı yeni kanunların çıkarılması ve kısmi ıslahatla devletin Avrupa devletleri seviyesine ulaşabileceği kanaatindeydi. Savaştan mümkün mertebe kaçınılması, bununla birlikte askerî gücün sürekli savaşa hazırlıklı bulundurulması, üretimin artırılarak masrafların kısılması, zaruret olmadıkça iç borçlanmaya gidilmemesi, yeni vergilerden kaçınılması, eğitimin yaygınlaştırılması, Avrupa'dan uzmanlar getirtilerek tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi, büyük devletlerin merkezlerinde daimî elçi bulundurulması, rüşve-

tin önlenmesi ve devlet politikalarının kalıcı olmasını savunan Rıfat Paşa, medeniyetin yeni binalar inşa etmek; âdet, kıyafet ve ziynet değiştirmekle mümkün olamayacağı görüşündedir. Ayrıca padişahın ve sarayın giderlerinin belli bir bütçe dahilinde hükümetin kontrolünde bulundurulması ve nizamlara aykırı olan padişah iradelerinin uygulanmaması gibi dönemi için hayli radikal olan ilkeleri dile getirebilmiş bir devlet adamıydı.

Rıfat Paşa hem düşünür hem de yazardır. Toplamı 800 sahifeyi bulan risaleler ve mektuplar kaleme almış, eserlerinin toplamı 15 adettir. Rıfat Paşa, mektup, hatıra, şiir, risale ve seyahatname türünde eserler verdi. Tarih, edebiyat ve kültür üzerine yazılar kaleme aldı. Gezi yazıları ve risaleleri büyük beğeni topladı. Yazdığı seyahatnameler, bilinen çoğu seyahatnameden farklı olarak gittiği yerlerdeki toplum hayatını birçok yönüyle ele alan eserlerdir. Siyasi yazı, lâyiha ve resmi mektuplarıyla dönemin bürokrasi ortamı hakkında bilgiler verdi. Islahatçı tavırla yazılarıyla idare ve sosyal hayatta gerekli gördüğü yenilikleri tanıttı, savundu. Ahlak, etik kavramları etrafında gençlerin kimlik inşasına yol gösteren risaleler kaleme aldı.

Rıfat Paşa kalp hastalığına bağlı olarak ayağında meydana gelen şiddetli ağrılardan kurtulmak amacıyla geçirdiği ameliyattan dört ay sonra 12 Şubat 1857 tarihinde vefat etti ve Eyüp'te Bostan İskelesi'nde Mihrişah Valide Sultan Türbesi haziresindeki mezarına defnedildi.

***

Mevhibe Celalettin anlatıyor: *"Fındıklı'dan aklımda kalan en canlı hatıra, büyük annem Cemile Sultan'dı. Cemile Sultan sarayın hâkimi mutlakaydı. Bütün saray halkı ondan, Allahtan korkar gibi korkardı. Herkes, önünde el pençe divan durur, en yakınlarından bir iki kişi müstesna, kimse başını kaldırıp yüzüne bakamazdı..."*

"Fındıklı sarayında koca koca salonlar, şahane yemek odaları, oyun oynanabilecek binbir türlü köşe olduğu halde en sevdiğim yer, büyük annemin yatak odasıydı. Sarayın ihtişamının yanında bu oda gayet sade ve basit bir tarzda döşenmişti. Büyük bir yatak, köşede bir şezlong, bir koltuk ve üzerinde daima vazosu ve çiçekleri bulunan ufak bir masa, bu büyük odanın eşyasını teşkil ediyordu. Cemile Sultan'ın karyolasının başucunda, Kur'an'ının yanında, bir tomar mektup her vakit asılı dururdu. Bunların ne olduğunu merak etmekle beraber bir

türlü cesaret bulup da soramazdım. Bu mektupların ne olduğunu ancak uzun bir zaman sonra dadımdan öğrenebildim."

Bu mektuplar, sürgüne gönderilip orada II. Abdülhamit'in emriyle öldürtülecek olan Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın Cemile Sultan'a yazdığı mektuplardı.

Cemile Sultan öyküsüne geri dönmek üzere, Sultan'ın eşi Mahmut Celalettin Paşa ile Sultan II. Abdülhamit tarafından aynı kaderi paylaştırılan Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi yargılamalarını anlatmalıyım.

CEMİLE SULTAN'IN YAŞADIĞI FERİYE SARAYI; SULTAN ABDÜLAZİZ'İN HAL'İ VE YILDIZ MAHKEMESİ

I - Sultan II. Abdülhamit ve istibdat rejimi

"Mabeyn Başkatibi" Tahsin Paşa Yıldız Sarayı'nda on dört buçuk yıla yakın bir zaman bu görevi yapmıştır. 1876-1909 yılları arasında padişahlık yapmış olan II. Abdülhamit'in ne denli kuruntulu, ruhsal durumunun ne denli çelişkili olduğunu ve ondan daha fazla kuruntulu olan sadrazam Sait Paşa'nın davranışlarını anlatır: *"Sultan Hamit güçlü bir merkeziyetçiydi. Mülki, askeri, siyasi, dini ve sosyal bütün meseleleri Yıldız'da toplamıştı.* ***İstibdat idaresinin doğal gereklerinden olan bu sistem*** *Sait Paşa'nın himmeti eseridir. Mabeyn Başkatipliği zamanında Sultan Hamit'i bu yola yöneltmişti...*

Yıldız Sarayının yegâne dönüş yeri haline getirilmesi, merkeziyet usulünün Yıldız'da hükümran olması, sarayın etrafında özel bir askeri kuvvet oluşturulması ve ülkede hafiye düzenlemesi yapılması Sait Paşa'nın eseridir. Bunlar Sultan Hamit gibi çok kuruntulu bir Padişahın hoşuna gidecek şeyler olduğu ve bu önlemleri teklif eden zatın rağbet göreceği ve artık arada karşılıklı bir muhabbet kurulacağı aşikardır. Sait Paşa'nın ilk sadaretinde bir hafiye teşkilatı yönetmeliği kaleme alıp bunu Amedi kaleminde bir zata yazdırdığı ve iradesini alarak uygulattırdığı bir hakikattir.

Sonunda iş o hale gelmiştir ki devlet meselelerinin tamamen saraydan geçmesini, sarayın bilgisine ulaşmadan hiçbir kararın alınmamasını Sultan Hamit adeta ilke olarak kabul etmiştir. Artık her iş saraydan geçecek, her şey sarayda karar kılacak, herkes sarayı sığınak tanıyacaktı. Bundan dolayıdır ki her gün Yıldız kapısından giren

insanlar, Yıldız telgrafhane ve postanesinden geçen telgraf ve mektuplar sayılamayacak derecedeydi. Sadrazam ve Nazırlardan tutunuz da dairelerin mümeyyiz ve katiplerine, mahalle muhtar ve imamlarına kadar herkesin, Yıldız'da gelip ziyaret ettiği bir oda, tutunduğu bir el, bir hami vardı. İnsanlar memuriyetleriyle değil, hamilerinin ismiyle kendilerini tanıtmışlardı. Bunlara 'Mabeynde filan beyin filan Paşa'nın adamı' derlerdi."

İsmail Müştak Mayakon, 1902 yılında birincilikle bitirdiği Mekteb-i Mülkiye'den hemen Yıldız kadrosuna alınmış ve uzun yıllar Mabeyn Kâtibi olarak görev yapmıştır. Anılarının ilk yayınlanışı 1911 yılı ve *Tanin* gazetesindedir. Sultan Reşat'ın emri üzerine yazılarını kesmiş, devamı da yıllar sonra 1937'de tekrar yazılmaya başlanmış, kendisinin ölümünden sonra müsveddeleri derleyen eşi Şadiye Mayakon tarafından tamamı kitap olarak yayınlanmıştır.

"Bu anıların en önemli yanı, hafiyelik ve jurnalciliğin nasıl uygulandığı, insanların başlarına ne türden felaketlerin getirildiği, bu yolla kurulan kumpasları anlatıyor oluşudur.

Jurnalciliğin tarihi malum değildir, Sultan Abdülhamit döneminde buna ancak yirmi seneden beri isim verilmekle beraber kesin olarak bir başlangıç tarihi söylenemez. Jurnalciliğin suret ve icat tarihi, Abdülhamit'in maddi ve manevi varlığından başka bir şey değildir.

İlk jurnalcinin kim olduğu meselesi bazı merak sahiplerini araştırmaya yöneltse bile bence bundan ziyade önemli olan şey, jurnalcilikte Abdülhamit'ten başka fail ve ana etken olup olmadığı maddesidir... Hükümdarlıktan önce şehzadelik hayatında da dikkat çekici noktalar bulunduğunu öğrenince... jurnalcilikte ondan başka fail, ana sebep, ondan başka etkileyen aramak boşunadır. Bilhassa şehzadeliği zamanına ait olaylar, Abdülaziz'e refakatiyle Avrupa seyahatinde oynadığı roller... Abdülhamit bu silahı daha o zamandan tanıyor. Bazı amaçları bu silaha –şimdiki şekil ve ehemmiyette olmamakla beraber– o vakit de müracaat ediyordu.

Jurnalciliğin kuşattığı halkaya gelince... Hiç şüphe yok ki jurnalcilik ilk zamanlarda adi bir ihbar ve ifşadan, gizli bir hakikati meydana atmaktan ibaretti... nihayet o bilinen korku ortaya çıktı; gizli düşmanlara, suikastlara, gizli cemiyetlere vücut verildi ve artık o müfreze kâfi gelmemeye başladı. Son zamanlarda mevcudiyeti hissolunan hafiye alayı işte bu ihtiyacın ürünüdür... Kötü ahlak, menfaat peşinde koş-

ma, mevki ve makam hırsı, geleceğini sağlama alma, hafiyeliğe en geniş meydanı açtı..."

İ.M. Mayakon'un anılarına göre yalnızca Abdülhamit'le ilgili yalan yanlış bilgilerle saraya jurnal yazılmıyor, saray mensupları birbiri hakkında, ordu mensupları birbiri hakkında, karısı kocasına kocası karısına kızanlar aile sırlarını bile jurnalliyorlar. Jurnalci mukaddes yerlere de sokulur. Camide vaizin sözlerini, minberde hatibin hutbesini, kilisede papazın vaazını jurnal eder.

"Para, menfaat, şan ve şeref. İşte jurnalciliğin varlık sebepleri. Milletin kesesinden padişahın bütçesine kadar her taraf bunu beslemekle mükellef, en küçüğünden en büyüğüne kadar her türlü memuriyete bu yoldan gidilir... Burada bazen çirkin ve bayağı yoldan jurnalcilik eden Sadrazam... yaratılışındaki kötülüğe mâni olamayan servet ve refah sahipleri, paşalar, beyler, yabancı uyruklular. Bilhassa muteber zannettiğimiz yabancı uyruklular, amir, memur, kalemde ufak kâtip, odacı, hizmetçi, baba, ana, kardeş, karı ve koca bir jurnalcidir... En büyük, en kurnaz jurnalci: Abdülhamit. Jurnalciliği en iyi manasıyla anlayan Abdülhamit de bir jurnalci idi. İnsanları birbirine düşürmek için kullandığı vasıtalar, ansızın en zayıf noktaya en münasip zamanda indirdiği darbe o kadar ustacadır ki, insan hayret eder."

II - Abdülaziz intihar mı etti? Öldürüldü mü?

Çok uzun yıllardır tarihçilerin tartıştığı önemli konulardan birisidir; yalnızca tarihçilerin değil, günümüzde hukukçuların da ilgilendiği bir konu oldu. Yıldız mahkemesi yargılamasını da araştırıp, konu hakkında kitap yazdılar; bu araştırıcılarından ikisi savcı İbrahim Çiçek ve yargıç Yaşar Şahin Anıl...

Bu sorunun yanıtını verebilmek için II. Abdülhamit'in yaratmış olduğu jurnalcilik anlayışı ile kurmuş olduğu hafiye teşkilatını bilmek önemliydi.

Bazı yalıları anlatırken, bölük pörçük Abdülaziz'in tahttan indirilmesini anlatmıştım. Şimdi daha derli toplu hale getirmek gerekiyor. Çünkü Mithat Paşa'nın ve II. Abdülhamit'in kız kardeşi Cemile Sultan'ın kocası Mahmut Celalettin Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i öldürmekle suçlanıp, Taif'e sürgüne gönderilip, orada padişah emriyle öldürülmeleri de bu konuyla doğrudan bağlantılıdır.

Sultan Abdülaziz, ağabeyi Sultan Abdülmecit'in vefatının ardından hanedanın en yaşlı üyesi sıfatıyla 25 Haziran 1861 tarihinde 32. Osmanlı padişahı olarak 31 yaşında Osmanlı tahtına geçti. Sultan Abdülaziz'in cülusu herkes tarafından umutla karşılandı. Ancak Rumlar ve Ermeniler tarafından *"Bizim padişahımız Abdülmecit idi, bu Müslümanların padişahıdır"* şeklinde söylentiler çıkartıldı. Halk arasında *"Tanzimatın fesh ve ilga olunacağı"* yolunda söylentiler yayıldı. Bu söylentilerin tersine, tahta çıkarken 1839 ve 1856 Fermanlarına sadık kalacağını ilan etti. Bunu söyledi ama, Abdülaziz'in, bir süre sonra Mutlakiyet rejimini yeniden ihya etmeye yönelerek ve bu siyasetleri uygulayabilmek için de dinsel tutuculuğu güçlü alt tabakaya dayandırmak isteğiyle hareket edeceği görülecek. Bu, Meşrutiyetçiler ile Mutlakiyetçiler arasındaki mücadeleyi de sertleştirecekti.

Sultan Aziz'in tahta çıkarılmasından rahatsızlık duyan birisi var; Şehzade Murat.

1870'li yıllarda Meşrutiyetçi-Mutlakiyetçi kamplaşması giderek daha sert bir hesaplaşmaya doğru yol alıyordu. Bu hesaplaşmayı Abdülaziz'in hem iç hem de dış politikadaki yanlış uygulamaları çabuklaştırıyordu.

Meşrutiyetçilerin Şehzade Murat'ı (sonra tahta V. Murat olarak oturacak) kazanmalarıyla birlikte Abdülaziz adeta tahtı işgal eden, gereksiz bir adam durumuna düşüyordu.

Şehzade Murat'ı muhalefet saflarına iten en önemli neden Padişahlık hakkının kendisinde olmasına karşın –zira Osmanlı geleneklerine göre Padişahın en büyük oğlu Veliaht ilan ediliyordu. Abdülmecit'in en büyük oğlu ise Şehzade Murat Efendiydi– tahta Abdülmecit'in kardeşi Abdülaziz'in çıkarılmasıydı. Abdülmecit, Murat'ı veliaht yapmak için çok uğraşmış, fakat başaramamıştı. İş bununla da bitmemiş, Sultan Abdülaziz kendisinden sonrası için de oğlu Yusuf İzzettin Efendiyi Veliaht yapmak istemişti.

Sultan Abdülmecit döneminde başlayan yenilik hareketleri Sultan Abdülaziz döneminde de sürdürüldü. Ancak 1854'te başlayan dış borçlanma devlet için büyük tehlike haline geldi. Bu arada Londra ve Paris borsaları da verdikleri borçlarla Osmanlıyı ekonomik bakımdan iyice sarsıyor, eziyordu. *"Mahmut Nedim Paşa, Padişah'ın keyif ve hevesine kayıtsız şartsız teslim oldu. Sarayın istediği parayı yetiştirebilmek için her çareye başvurdu. Sonunda dış borçların faizinin yarısı*

nakit, yarısı da yeni hisse senedi çıkararak borcu borçla ödemek zorunda kaldı. Böylece devletin iflasını ilan etmiş oluyordu (1871)."

Abdülaziz'in saltanatının ilk döneminde sadrazamları Ali ve Fuat paşalar, İngiltere'ye yakın bir politika izliyorlardı. Ancak 1871'de Ali Paşa'nın ölümüyle, Abdülaziz'in saltanatının ikinci dönemi başlıyordu. Bu dönemde Sadrazamlığa Mahmut Nedim ve Mithat Paşalar geliyorlardı. Mahmut Nedim Paşa, Rusya'ya yakın bir politika izliyordu. İngiltere'nin çok yüzlü ve gayrı samimi politikası nedeniyle Mahmut Nedim Paşa'nın izlediği bu politika Abdülaziz'in de işine geliyordu. Padişah sadrazamının bu politikasına seyirci kalıyor, çağdaşlaşma politikalarını bir yana iterek, aydınları da dışlıyordu.

'Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden, üyelerin yurt dışına kaçışlarından, çıkardıkları gazetelerden, başka yalıları anlatırken de söz etmiştim. Bu aydınların yurt dışından dönüşlerinde, Veliaht Murat Efendi'nin malikanesinde bile Abdülaziz'in politikaları açıkça eleştiriliyordu. Mahmut Nedim Paşa yalısını anlatırken, yapılan yanlışları ve sonuçlarını anımsamakta zorlanmayız herhalde (!), bu nedenle şimdilik burada kalıyorum. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü üzerine kaynaklarda yer alan iddiaları ve Yıldız Mahkemesi'ne giden süreci anlatacağım.

Sultan Abdülaziz ordu ve donanmanın birlikte hareketiyle, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa ile arkadaşları tarafından 30 Mayıs 1876 Salı sabahı tahttan indirilmişti.

On gün öncesine gidelim. 10 Mayıs 1876 "softa isyanı" olarak bilinen talebe-i ulum hareketi ortaya çıktı. Rusçu olarak bilinen Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya karşı tavırlı olan Mithat Paşa, medrese öğrencilerini kullanarak hükümet değişikliğine gitmeği planladı. Bunun için Çırpıcı Çayırı'ndaki köşkünde Yeni Osmanlılardan Ziya Bey ile Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Efendiyle görüştükten sonra medrese öğrencilerinin ayaklandırılmasına karar verdi. Mithat Paşa, diğer taraftan da sarraf Hristaki Efendi ve doktoru Capoleon vasıtasıyla Şehzade Murat Efendi'yle gizlice haberleşti. İddiaya göre Mithat Paşa, o zaman şehzade olan Murat'ın sarrafı Hristaki Efendi'den aldığı paraları öğrencilere dağıttı. Rumelili talebeler zaten Hersek ve Bulgaristan'da meydana gelen ve devletin müdahalesi olmadığı için binlerce Müslümanın ölümüne sebep olan olaylardan dolayı sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya karşı kin besliyordu.

Öğrenciler slogan atarak hatta havaya ateş açarak yürüyüşe geçtiler. Olaylar olduğu sırada Ayazağa'daki çiftlikte olan Sultan Abdülaziz, durumu haber alır almaz Yıldız Sarayına döndü. Ancak öğrenci olayları Yıldız Sarayının önüne kadar gelmişti. Şeyhülislam ve sadrazamın azlini istiyorlardı.

Sultan Abdülaziz, daha fazla inat ederse, padişahlığı da kaybedeceğini anladı. Talebelerle uzlaşmak için görevliler gönderdi. Ama sonuç alınamadı. "Softa İsyanı" denilen ve üç gün süren talebe hareketlerini halk isyanı zanneden Sultan Abdülaziz, talebelerden gelen hükümet değişikliği isteğini istemeyerek de olsa kabul etti.

Değişiklikle seraskerlik görevine dördüncü kez Hüseyin Avni Paşa getirildi. On gün sonra da Mithat Paşa, Meclis-i Vükela memuriyetine tayin edildi. Aslında ayaklanma sonrası Mithat Paşa'nın sadrazamlık görevine getirilmesi bekleniyordu ama padişah daha ılımlı biri kişi olan Mütercim Rüştü Paşa'ya mührü teslim etti.

Softa İsyanı aslında yapılacak olan darbenin işaretiydi ancak saray hiçbir önlem almadı. Abdülaziz darbecileri devletin en üst yönetim kademelerine getirerek kendi sonunu hazırlamış oldu.

30 Mayıs 1876 sabahı daha güneş doğmadan, saat 04:30'da hareket geçildi. Hal'in esas tertipçileri geceden beri Kuzguncuk'ta Hüseyin Avni Paşa'nın yalısında, dürbünlerle sarayı gözetliyordu. Sarayda ise hiç haber ve telaş yoktu. Abdülaziz yatmaya çekilmişti. Başmabeyinci Hafız Mehmet Bey ve Başkatip Atıf Bey sarayda değillerdi, evlerine gitmişlerdi.

Süleyman Hüsnü Paşa, nazırı olduğu Harbiye Mektebine gelerek subaylar ve öğrencilere motivasyon konuşması yaptı. Üç yüz öğrenci hazırlanmıştı. Gümüşsuyu kışlasındaki askerlerde harekete hazır hale getirildi. Abdülaziz'in yüksek bütçeyle yarattığı donanmanın savaş gemileri Çırağan Sarayı önüne gelerek ağır tehdit unsuru oldu. Türkçe bilmeyen Arap bölükleriyle Dolmabahçe Sarayı karadan abluka altına alındı.

Süleyman Hüsnü Paşa veliaht Murat Efendi'nin olduğu bölüme gitti, kendisine, "Bugünden itibaren padişahımızsınız" dedi. Sonra sıkıntılı ve güvensizlik dolu saatlerin ardından Şehzade Murat denizden Sirkeci'ye çıkarıldı, ardından Genelkurmay Başkanlığına götürüldü. Orada Mithat Paşa ve öteki darbeciler bekliyordu. Burada

Sultan Abdülaziz'in hal'i için verilen fetva okunduktan sonra biat merasimi yapıldı.

Kararlaştırılmış olduğu üzere Beyazıt Kulesi'ne bayrak çekildi. Bu Veliaht Murat Efendi'ye biat olunduğuna dair donanmaya verilen işaretti. Bunun üzerine Dolmabahçe Sarayı'nın önünde bulunan donanmadan cülus topları atılmaya başlandı. Şehzade Murat Efendi "Sultan V. Murat" unvanıyla padişah ilan edildi.

Sultan Abdülmecit'in ikinci haremi Şevkefza Kadınefendi'den doğmuş en büyük şehzadesi Sultan Murat, 36 yaşında tahta geçti. Dışarıda ve içeride bu olay Jön Türklerin başarısı olarak görüldü. Yeni padişahın bürokrat kadrosu belirlendi, Çengelköy'deki yalısını anlattığım Ticaret Nazırı (Bakanı) Saffet Paşa Mabeyn Başkatipliğine getirildi. Anımsanacak, bu olaydan yaklaşık üç ay sonra (7 Eylül 1876) padişah olacak II. Abdülhamit bu nedenden dolayı Saffet Paşa'yı tehlikeli görecek ve yaklaşık 13 yıl yurt dışında görevlerde tutacak. Ancak cenazesi ülkeye gelebilecek.

Hal' kararı Darüssade Ağası Cevher Ağa tarafından Pertevniyal Valide Sultan'a bildirildi. Valide Sultan, derhal oğlunun odasına çıkıp onu uyandırdı. Ama hal'i oğluna doğrudan söylemeye cesaret edemedi. Tam bu sırada top sesleri duyulmaya başladı. Bunun Sultan Murat'ın cülus topları olduğunu Sultan Aziz'in kendisi söyledi. Amcası III. Selim'e yapılmış olan şimdi de Sultan Aziz'e yapılıyordu. Gerektiğinde kendisini korumak için sarayda bulunan silahlardan bazıları ile Sultan III. Selim'in palasını yanına aldı. Palayı boynuna astı.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilme sebebi olarak akıl sağlığı yerinde olmadığı bildirildi. Şehzade Murat Efendi ise akıl sağlığı yerinde olarak tahta geçti denildi!

Hal'den önce Abdülaziz ve ailesinin Beylerbeyi Sarayı'nda konuşlanması kararlaştırılmışken Hüseyin Avni Paşa tarafından Topkapı Sarayı'na gönderilmeleri emredildi.

Çok sayıda kaynak şöyle yazıyor; yağmur altında itile kakıla üstü açık kayıklara bindirilerek Topkapı Sarayına götürüldüler. Yalnız bu nakil sırasında görevli olanlardan birisi de Deniz Müzesi'nin kurucularından bahriye subayı Süleyman Nutki Bey ölümünden az önce yazdığı anılarında bu yaşadıklarına da temas ederek, "Dolmabahçe Sarayını donanma filikalarıyla muhasara ettiklerini, Sultan Aziz'in bir ara sarayın balkonuna çıkıp etrafa bakındığını, sonra filikalar eş-

liğinde ve bir çatana içinde Topkapı Sarayı'na gittiler" diye yazıyor. Bunu bize anlatan bahriye subayı hukukçu, Deniz Müzesi müdürlerinden Haluk Şehsuvaroğlu'dur. Bunu özellikle belirtmemin nedeni; her ikisi de deniz subayı olduklarına göre, deniz taşıtlarının ne olduğunu –yani, kayık, filika, çatana, savaş gemisi, arasındaki farkı– çok iyi biliyor olmalarıdır.

Pertevniyal Sultan dahil olmak üzere kadınlar da Abdülaziz de iki oğlu da sırılsıklam olarak saraya getirildiler. Oturacak yer bile yoktu. Neden sonra sıcak bir çorba istediler o bile sağlanamadı. Abdülaziz'i yerleştirdikleri oda amcası III. Selim'in öldürüldüğü odaydı, bu durum da sinirlerini çok bozdu. Kısa bir süre sonra saraydan giysileri getirildi.

Yeni hükümdara yazdığı iki mektup sonrasında V. Murat başmabeyincisini hemen amcasına göndererek, bütün sarayların emrinde olduğunu ve hangisinde konaklamak isterlerse derhal nakledilebileceklerini bildirmişti.

Mahmut Celalettin Paşa, Sultan Abdülaziz'in iki mektup yazdığını ve mektupları kendisinin okuduğunu ve maalesef kaydedemediğini ve hatırında kalan cümleleri arasında *"Allah ve Resul aşkına beni buradan kurtarın, çünkü canımdan emin değilim! Neye sahipsem cümlesi sana helal olsun"* ifadesinin bulunduğunu kaydediyor.

Abdülaziz İstanbul'daki kasır ve sarayları birer birer saymış, özellikleri nedeniyle hiçbirini tercih edememiş, en sonunda boş olarak duran Ortaköy başındaki kendi yaptırdığı daireyi (Feriye Sahilsarayı) isteyerek "orasını hazır ediniz, oraya nakledeyim, fakat acele ediniz" demişti.

V. Murat amcasının arzusunun derhal yerine getirilmesini emretmiş ve inşaatı temizlenmemiş durumdaki Ortaköy'deki daireye başmabeyinci Ethem Beyle mabeyn müdürü Raif Efendi giderek binayı temizletmişler ve Çırağan Sarayının harem dairesinde mevcut Sultan Aziz'e ait eşyayı bu binaya taşımışlardı.

Yeni binaya Sultan Abdülaziz'den başka annesi Pertevniyal Sultan, anneliği Tiryal Kadın, başta büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendi olmak üzere öbür çocukları ve üç yüz kadar cariyesi taşınacağından mefruşat müdürü Hasan Bey, gelen eşyalarla odaları, oturacak kişilere göre hızla döşemişti.

Eski hükümdar Sultan Aziz beraberinde başmabeynci Hafız Mehmet, ikinci mabeyncisi Fahri ve Sultan Murat'ın mabeyncisi Ethem

Beyler olduğu halde dört gün sonra 2 Haziran 1876 Cuma günü kayıkla, Topkapı'dan Ortaköy'deki daireye nakletmişti.

Topkapı Sarayı sahilinde, daha önce Sultan Aziz tarafından Hüseyin Avni Paşa'ya ihsan olunmuş yaldızlı *beş çifte* hazır bulunuyordu. Paşa eski Hükümdarın bu kayıkla ve kendi yalısı önünden geçirtilerek Feriye'ye götürülmesini istemişti.

Sultan Aziz Feriye rıhtımına çıktığında sarayı ve geçeceği yolları süngülü askerlerin çevirmiş olduğunu gördü.

İkinci Mabeyncisiyle birlikte saraya girdi. Hafız Mehmet Bey de kapıyı geçmek üzereyken Binbaşı İzzet kendisini çevirdi. "Yasaktır ve bu yasak bilhassa sizin içindir, giremezsiniz" dedi.

Sultan Aziz'in arkasından Valide Sultan, şehzadeler ve hazinedarlar, kalfalar, harem ağaları gelmişlerdi. Bunlar saraya alınırken harem ağaları da içeri alınmadı ve Topkapı'ya geri götürülmek üzere kayıklara bindirildiler.

Hafız Mehmet Bey bu sırada "Ne oluyor?" diye karakoldan çıkmış ve Sultan Aziz kendisini pencereden görüp "İşte Hafız çağırın çağırın" diye seslenmeye başlamıştı.

Bundan sonrası Sulatan Aziz için sıkıntılı bir hayattır. Hafız Mehmet Bey'i ve diğer ayrılanları içeri bırakmamışlardı. Sultan Aziz Feriye sarayında üç yüz kadar cariyeyle sıkıntılı hayatına başlamıştı.

Sultan Abdülaziz Feriye sarayına yerleştiğinde, hemen sarayın bağlantı kapıları örülerek tecrit edildi.

Haluk Y. Şehsuvaroğlu Sultan Aziz'in yerleştiği ve ölüme gideceği odayı gözlerimizde canlandırmaktadır; Abdülaziz için Ortaköy'deki dairenin üst katında Kuruçeşme tarafında ve deniz üstünde iki oda hazırlanmıştı. Köşedeki oda istirahat, onun yanındaki, yatak odası olarak döşenmişti. Kuruçeşme tarafında üst katta köşeden sonra gelen ve yatak odası haline konulan ikinci oda sade bir şekilde tanzim olunmuştu. Geniş odanın beş penceresine patiska perdeler asılmıştı. Kapıdan girince sağ tarafta bir karyola biraz gerisinde alçak bir sedir duruyordu. Odada ayrıca iki de koltuk vardı.

Sultan Aziz Feriye'deki dairesine girip merdivenden yukarı çıktığı vakit, "Benim işim Allah'a kalmıştır" diyerek odasına girmişti.

Eski hükümdar Feriye'de ıstıraplı bir hayata başlamıştı. İki olay kendisine pek dokunmuştu. İstirahat odasının önünde otururken aşağıda gülerek sigara içen asker ve subaylar görmüştü.

Bu hale hiddetlenerek onlara, "Sizi kendi elimle silahlandırdım. Utanmaz herifler bana deli dediniz, deli ben miyim, yoksa şimdiki padişahınız mıdır?" ve daha bir hayli şeyler söylemişti.

Eski hükümdarı müteessir eden bir olay da bahçede olmuştu. Yanında V. Murat'ın mabeyncisi olduğu halde bahçeden girerken bir tamirat yerine doğru yürümesi üzerine bir subay kendisine: "Burada durmak yasaktır, içeri giriniz" hitabında bulunmuştu. Bunun üzerine Sultan Aziz mabeynciye: "Belki sizi bilmediler, bigâne zannettiler, kendinizi tarif ediniz" diye seslenmişti.

Ethem Bey subayın kulağına, hitap ettiği kişinin eski hükümdar olduğunu ve kendisinin de padişahın başmabeyncisi bulunduğunu söyleyince yüksek sesle: "Size söylemiyorum Aziz Efendiye söylüyorum" demişti.

Bu sözü işiten Sultan Aziz üstüne fenalık gelmiş, kollarına girilmiş ve bitkin bir halde dairesine çıkarılmıştı. Eski hükümdar bir süre dairesinde de daimî bir vesvese ve endişe içinde kalmıştı. Feriye Sarayının önünde duran harp gemilerinin üzerlerine çevrili toplarını seyrederek; "Acaba bizi topa mı tutacaklar, başka türlü mahvımız çaresine mi bakacaklar" diye telaşlanırdı.

İlk zamanlar böyle vehimler besleyen ve yapılanlar karşısında küplere binen Abdülaziz gittikçe durgunlaşıyor ve saatlerini sükûnet içinde Kur'an okumak, namaz kılmakla geçiriyordu. Ölümünden bir gün önce odasında dalgın gözleriyle mabeynci Fahri Bey'e bakmış; "Bu dünyada bizim için tat kalmamıştır" demişti.

Valide Sultan birkaç kez ikinci mabeynci Fahri Beye, "Ben bu hali beğenmiyorum, acaba hasta mıdır, bu düşünce ve sükûnet nedir?" diye sormuş ve yalnız bırakılmamasını istemişti.

Feriye'ye geldiğinin ilk günü toplarını oturduğu saraya çevirmiş zırhlı donanmanın ve kendisini bekleyen süngülü askerlerin tavırlarından Sultan Aziz'in zaten yorgun olan sinirleri büsbütün bozulmuştu.

İkinci gün Fahri Bey'i karakoldan çağırdılar. Binbaşı İzzet, "Aziz Efendinin yanında rövelver ve bir de pala varmış, onları alıp bugün getirin" demişti. Fahri Bey durumu Valide Sultana bildirdi. İkinci hazinedarda saklı bulunan pala, ısrarlar üzerine Fahri Beye verildi o da Ortaköy karakoluna teslim etti.

4 Haziran pazar sabahı Sultan Aziz erken bir saatte odasından çıkmış ve Harem dairesine merdiven başında oturmakta olan Fahri Bey'i

görerek yanına çağırmış, kendisine "Ne haber var?" diye bir soru sormuş, eski mabeynci; "hayır efendim bir şey yoktur" cevabını vererek yine sahanlığa dönmüş. Abdülaziz de tuvalete girmişti.

Eski hükümdar tekrar odasına döndüğünde arkasından Valide Sultan da içeri girmiş; "Arslanım, ne yapıyorsunuz?" demiş, Abdülaziz, "Gelmeyin benim üstüme, birazdan gelirsiniz" cevabını vermiş ve sakalını düzeltmek üzere bir aynayla bir küçük makas istemiş. Bunlar kendisine verilince oda kapısını arkasından kapamıştı.

Bu sırada Fahri Bey, Başkadın ve bazı hazinedarlar, merdiven başında bulunuyorlardı. Valide Sultanın merakı üzerine, kızlardan biri diğer odanın penceresinden Abdülaziz'in odasına bakmış ve eski padişahın elinde ayna olduğunu görerek gelip haber vermişti.

Valide Sultan haydi biz de gidip bakalım demiş ve birlikte aynı pencereden tekrar bakmışlardı. Fakat Sultan Aziz eski yerinde görülmemiş Validesi, belki buradan bakıldığını hissedip çekilmiştir demişti.

Oda kapısının fazla kapalı kalması merakı mucip olmuş ve üçüncü hazinedar *Ebrukemal* içerden bazı iniltiler duyarak kapıyı zorlayıp açmıştı. Valide Sultan ve hazinedarlar *Ebrukemal*'in arkasından bu büyük odaya girdiklerinde Sultan Aziz'i, kolları sıvalı, başı açık olarak odanın yan minderi üzerinde sağ tarafına yatmış ve kana boyanmış olduğu halde görmüşlerdi. Eski hükümdarın iki kol damarları kesikti ve bunlardan akan kan minderin önüne rastlayan hasırların üstünü de doldurmuştu.

Bu facia karşısında orada büyük bir kargaşa kopmuş, Valide Sultan henüz göz kapaklarını oynatan, kan içindeki oğlunun üzerine atılmıştı. Kadınlar üst kat kafeslerini, camlarını kırıyor ve dövünerek bağırıyordu.

Fahri Bey süratle aşağı inmiş, askerlerden kimseyi görememişti. Binanın kapıları da kapalıydı. Nöbetçi askere açmasını söylemiş ve bir süre sonra askerler, silahlarını bırakarak karakol tarafındaki kapıdan binaya girmişlerdi. Hepsi merdivenlerden yukarı kat sofasına çıkmışlardı.

Abdülaziz'in cesedi önce orta kata indirilmiş ve orada deniz üstündeki bir odaya konulmuştu. Hekimler ve şer'iye memurları eski hükümdarın cesedini orada muayene etmişlerdi. Bu muayeneden sonra ceset karakola naklolunmuştu.

Sadrazam Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Şurayı Devlet Reisi Mithat Paşa ve diğer vükela ve ricalden bazıları Ortaköy karakoluna gelmişler ve olayı şahit olanların ağzından dinlemişlerdi. Abdülaziz'in cesedi, üzerinde gereken muayeneler bittikten ve babası Sultan Mahmut türbesine defnine irade çıktıktan sonra bir istimbotla Sarayburnu'na götürülmüştü. Topkapı Sarayı'nda yıkanan ceset merasimle Sultan Mahmut türbesine gömüldü.

Ahmet Cevdet Paşa'nın ifadesiyle, *"Makasla sol kolunun damarlarını kestikten sonra yaralı kol ile sağ kolunun damarlarını kesmesi inanılmaz bir durumdur. İkinci olarak, koskoca Osmanlı padişahının bu şekilde ölümü üzerine, şer'an ve kanunen her çeşit soruşturma ve tıbbi incelemenin yapılması gerekirken asla bu yola gidilmemiş ve sadece Fahri Bey denen birinden sorularak alelacele sahte ölüm raporu hazırlanmıştır. Hüseyin Avni Paşa muayene taleplerini-otopsiyi şiddetle reddetmiştir."*

Enver Ziya Karal da *"Çağrılmış bulunan on dokuz doktor cesedi muayene ettiler. Fakat bu muayene sadece kol ve bilek kısmına yönelikti."* demekte.

Reşat Ekrem Koçu'nun (İstanbul ansiklopedisi, c.1, s.67)'de yazdığına dikkat kesilirsek; *"Abdülaziz'in öldüğü oda, Fer'iye dairesinin üst katında ve denize nazırdı. Yıldız mahkemesinin tesbit ettiği katil vak'asına göre. Katillerin güpe gündüz dışarıdan merdiven dayayarak kafesi kaldırıp pencereyi açmaları imkansızdı. Farzu muhal bu suretle içeriye girilmiş dahi olsa, Abdülaziz pehlivan yapılı bir adamdı, nefsini müdafaa için katillerle uğraşabilirdi, gafil avlandığı takdirde yüksek sesle bağırarak yakınlarını imdada çağırabilirdi; doktorların raporunda bir boğuşma neticesi olarak vücudunda bulunması lazım gelen tırmık ve berelerden bahsedilmemişti.*

Cenazeyi yıkayan Sultanahmet Camii Şeyhi Ömer Efendi, Abdülaziz'in vücudunda tırmık ve bere görmediğinin, yalnız kalp bölgesinin mosmor olduğunu yemin ederek söylerdi."

Sultan Abdülaziz'in ölümü uzun yıllar bir *"muamma"* olarak kalmıştır. Bu süreçte ölümüyle ilgili olarak "intihar" ve "cinayet" olmak üzere iki ayrı senaryo üzerinde tartışılmıştır. Savcı araştırmacı İbrahim Çiçek yazdığı kitapta her iki durumu mesleki birikimiyle analiz etmiş.

Olayın intihar olabileceğini gösteren gerekçeler:

Olayın gerçekleştiği gündüz vakti saat on sıralarında, içinde üç yüzü aşkın cariyenin bulunduğu saraya katillerin kimseye görünmeden giremeyeceği,

Sultan Abdülaziz'in çok güçlü ve kuvvetli bir kimse olması dolayısıyla onun hiç kimseye sezdirilmeden ve gürültüsüzce öldürülmesinin mümkün olmadığı,

Sultanın vücudunda herhangi bir mücadele ve boğuşma izinin olmadığı,

O gün hizmetinde bulunan *Arzıniyaz* Kalfa'nın da padişahın intihar ettiğini söylemesi,

Sultan Abdülaziz öldürülmüş olsa bile katillerinin üçüncü kattan kimseye görünmeden kaçmalarının mümkün bulunmadığı,

Olayla ilgili raporu tanzim eden doktorlardan ikisinin İngiliz olduğu ve bu doktorların hükümetin emrine göre tanzim edilmiş gerçek dışı bir raporu imzalamalarının mümkün olmadığı,

Sultan Abdülaziz'in sık sık gururlu bir padişahın izzetinefsini korumak için gerektiğinde intihar etmesinin doğru olduğunu söylemiş olması ve bu yüzden Timur'a yenildikten sonra intihar etmeyen Beyazıt'ın gurursuzluğuna kızıp türbesini bile ziyaret etmemesi.

Olayın bir cinayet olabileceğini gösteren gerekçeler:

Olaydan sonra yapılan doktor muayenesinin vücudun yalnız kollarıyla sınırlı kalması,

Raporu imzadan çekinen Ömer Paşa'nın hemen orada Hüseyin Avni Paşa tarafından azarlanarak askerlikten tardolunması,

Mithat Paşa'nın bile Sultan Abdülaziz'in intihar etmesine ihtimal vermemiş olması, [Abdülaziz'in katillerinden biri olarak suçlanan Mithat Paşa; Yıldız mahkemesinde, tanık olarak Abdülaziz'in anası Pertevniyal Sultanın da dinlenmesini ısrarla istemiş ve: *"Eğer Valide Sultan oğlumu öldürdüler diyecek olursa nefsimi müdafaa etmeyeceğim ve kan lekesini üstüme alacağım"* demiş, fakat yargıçlar sabık Valide Sultanı tanık olarak dinlemeğe gerek duymamışlardı.]

Doktor raporunun usulüne uygun olarak tanzim edilmemesi, hükümetin olayla ilgili olarak hiçbir tahkikat yapmaması ve yalnızca İkinci Mabeynci Fahri Bey'in beyanıyla yetinilmesi,

Olayın ilk dakikalarında hayatta olan Abdülaziz'i kurtarmak için hiçbir ciddi teşebbüste bulunulmamış olması,

Hüseyin Avni Paşa'nın sanki olacaklardan haberdarmış gibi yalısının önünde hazır beklettiği *beş çifte* kayığına binerek hemen Feriye Sarayına gelip olayın tahkikatına el koyması ve gelişmeleri kontrolü altına alması,

Sultan Aziz'in ağır yaralı olmasına rağmen yakın yerlerden doktor sağlama olanaklarına aldırmadan Damat Nuri Paşa'nın Kuzguncuk'ta oturan Marko Paşa'yı bekleyerek tedaviye özellikle geç başlamasının sebep olması,

Hüseyin Avni Paşa'nın doktorların muayenesi sırasında başlarında durarak Sultan Abdülaziz'in vücudunun tamamını incelemelerine engel olması,

Abdülaziz'in ve Valide Sultanın istememelerine rağmen eski padişahın hizmetine vaktiyle Sultan Murat'ın köşkünde hizmetçilik yapan üç şüpheli şahsın tayin olunması ve bunlara o günün rayiçlerine göre çok büyük bir meblağ teşkil eden yüzer lira maaş bağlanması ve olaydan sonra bu kişilerin İstanbul'dan derhal uzaklaştırılarak köylerine yollanması.

Savcı yazara göre; Tüm bunlar olayın bir intihar değil, zamanın iktidarı tarafından tertiplenmiş bir cinayet olabileceğini göstermektedir.

Ama, üç yüzden fazla insanın olduğu Feriye'de nasıl oluyor da iddia edildiği gibi üç kişi kimseye görünmeden Sultan Abdülaziz'in odasına giriyor ve bileklerini kesiyorlar. Ne tuhaf tesadüftür ki, bu kişilerin odaya gelişi Abdülaziz sakallarını kesmek için istemiş olduğu makasın yanında olduğu güne ve zamana denk geliyor.

Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan, ablası Adile Sultan, yeğeni II. Abdülhamit olayın cinayet olduğunu belirtmişlerdir. Şehzade Celalettin Efendi ile kardeşleri ve yakınları, babalarının durumunu öğrenip bulunduğu odaya girmek isteyince askerler tarafından sokulmamışlar, hepsi bir odaya kapatılıp kapılarına nöbetçiler dikilmiştir. Saraydaki cariyelerden üçü hariç hepsi olayın cinayet olduğunda birleşmiştir. Bu üç cariye, ikinci hazinedar *Ebrukemal*, beşinci hazinedar *Arzıniyaz* ve ikinci kâtibe *Ebru Nigâr*'dı. Bu cariyelerin Hüseyin Avni Paşa'nın casusları olduğu iddia edilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendi, İkinci Meşrutiyet dönemine kadar babasının öldürüldüğünü söylemiş, hatta babasının intikamını alan Sultan II. Abdülhamit'e teşekkür etmişti.

Ancak İkinci Meşrutiyet döneminde İttihatçılar, devletin resmi görüşünün intihar olduğunu söyleyince o da bu dönemde intihar görüşünü savunmuştu.

Sultan Abdülaziz'in oğullarından ikinci kadın *Hayrandil*'in (26 Kasım 1895'te öldü) oğlu son halife Abdülmecit Efendi, 1917 yılında veliahtken Mahmut Kemal İnal'a gönderdiği mektupta babasının öldürüldüğünü iddia etmişti. Olay sırasında dokuz yaşında olan Abdülmecit Efendi bu mektupta şu bilgiyi vermektedir: *"Sevgili Babam, Allah'ın mağfiretine erişmiş olan hakan Abdülaziz Han intihar etmemiştir, şehittir. Ben bu felaketin korkusuz şahidiyim. Ömrümün son anına kadar yaralı kalbimde o acı hatıraları bütün hakikatiyle muhafaza edeceğim. İntihar ettiğini söylemeye mecbur kalan bedbaht ağabeyim hastalığından doğan bütün cüretiyle ancak bir kolunun damarlarını kesebilmekle faydasız hayatına son vermiştir."*

2011 yılında yayınlanan bir dergide (Yedikıta, Ekim 2011, sayı: 38) Abdülaziz'in kızlarından *Nazime* Sultan'ın 9 yaşındayken babasının ölümüyle ilgili olarak Beyrut'da 1940 yılında anlattığı cinayete tanıklık ettiğine dair öykü, internet ortamında da dolaşmakta ve çok sayıda alıcı bulmaktadır. Olay yaşandığında henüz 9 yaşında bulunan tek görgü tanığı olduğunu iddia eden *Nazime* Sultan yıllar sonra verdiği bir demeçte babasının *"... odada oturduğu bir sırada iri yarı sekiz adamın içeri girdiğini... Sultan Abdülaziz durumu anlayarak üst kata giden merdivenlere doğru koştuğunu adam onu yakalayarak yere yatırdıklarını ve bileklerini keserek kan iyice akana kadar Sultan Abdülaziz'in vücudunun üstüne bastırdıklarını..."* iddia etmiştir. *"Kuşkusuz, babamın intihar ederek vefat ettiğine hükmedenler aldatıcılardır. Ben babamın öldürülüşüne bizzat kendi gözlerimle şahit oldum."* Oysa buna olanak yok, çünkü Çağatay Uluçay, mezar taşını da yayınladı. *Nazime* Sultan, Abdülaziz'in ikinci kadını *Hayrandil* Kadın Efendi'den 26 Şubat 1866 Perşembe gecesi saat 9'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, 1889 yılında İbrahim Derviş Paşa'nın oğlu Ali Halit Paşa ile evlenmiş, 25 Kasım 1895 tarihinde ölmüş, Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmut'un türbesine gömülmüş. 1895 yılında ölen *Nazime* nasıl oluyor da 1940 yılında konuşuyor, 9 Kasım 1947 yılında da Beyrut'un Cuniye mahallesinde vefat ediyor? Abdülaziz'in vefatındaki gizem gibi kızının da ölümü esrarengiz bir hale gelmiş!

Osmanlı tarihi konusunda tarih camiasında otorite kabul edilen İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *"Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi"* adlı eserinde, Sultan Abdülaziz Han'ın ölümü hakkında yaptığı araştırmalar neticesinde, "cinayet mi, intihar mı?" sorusuna "intihar" hükmünde karar kılmış. Uzunçarşılı bu konuda daha önce yazmış olduğu iki kitabında Abdülaziz'in öldürülmüş olduğu kanısını taşımakta, ancak bu nedenle herhangi birini açıkça suçlamaktan kaçınmaktadır. Daha sonra, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi'nin Yıldız Sarayı Tasnifi açıldığı zaman, eline aslı yanmış olan Yıldız Mahkemesi dosyasının Sultan II. Abdülhamit için hazırlanmış olan kopyası geçmiştir. Dosyayı inceleyen Uzunçarşılı, Sultan Abdülaziz'in intihar etmiş olduğuna tamamıyla ikna olmuştur.

Uzunçarşılı "Mithat Paşa ve Yıldız mahkemesi" kitabının önsözünde (s.XI) şöyle yazmakta: *"Abdülaziz'in ölümü üzerine neşredilen tebliğ ile bunun intihar suretiyle vukuu ilan olunmuştu; merhumun mutaazzım ve izzeti nefsine son derece ehemmiyet verir bir hükümdar olması sebebiyle hal' olunması ve bundan başka kendisine layık olmayan bazı muamelelerde bulunulması, nefsine ağır gelerek geçirdiği bir buhran neticesinde intihar etmiş olduğu pek tabiî görülmüştü".*

Osmanlı tarihi uzmanlarında Enver Ziya Karal ise intihar ve cinayet tezi savunucularının bazılarının görüşlerini karşılaştırmış ama kendisi bir hükme varmamıştır.

"İntihar tezine taraftar olanlar, daha çok, psikolojik delillere dayanmaktadırlar. Bunlara göre, Abdülaziz'in son derece mağrur ve hassas bulunması dolayısıyla tahttan indirilmesinden doğan ıstırap ve kederi hazmedememiştir. Onun böyle bir vaziyete tahammül edemeyeceği padişahlığı zamanında görülmüş olan şu halleriyle de sabittir. Bursa'ya yaptığı seyahatte bütün türbeleri ziyaret ettiği halde, Yıldırım Bayezit'in türbesini ziyaret etmemiş ve sebebi sorulduğunda; Timur'a teslim olmakla saltanat hanedanının şerefini küçültmüş olduğunu, böyle bir duruma düşmemek için pek ala sinesine bir hançer saplamasının daha muvafık olacağı cevabını vermiştir. Keza, Fransa İmparatoru Napolyon III'ün Sedan'da Almanlara esir düşmesi üzerine de şerefini korumak için intihar etmeyi düşünmemiş olduğundan ona küfürler savurmuştur. Bundan başka kendisi de daha çocukluğundan beri, intihar fikri üzerinde sık sık durmuştur. Hatta, annesinin birçok teklif ve teşebbüslerine; ***'üzerime varmayın intihar ederim'*** *demekle*

karşı koymuş, tahta çıkmasından dört yıl sonra da bir konuşma esnasında intihar şekilleri üzerinde durarak, en kolay şeklin kol damarlarını açmak suretiyle intihar olduğunu ifade etmiştir. Nihayet, tahttan indirilmesinden sonra Topkapı Sarayına girişinde zehir istemiş olması da canına kıymak isteği hususunda delil olarak gösterilmiştir."

Cinayet tezini savunanlar ise, Hüseyin Avni Paşa'nın baştan itibaren Abdülaziz'in öldürülmesi yönünde çaba harcadığını söylemekteler. Hatta hal' olayından önce öldürülmesi düşüncesini Mithat Paşa'ya açmış, reddedilmiş.

Yıldız Mahkemesi tutanaklarını çok iyi inceleyen Mahmut Kemal İnal da karar veremeyenler arasındadır. Anlatımını (Son Sadrazamlar, c. IV) şöyle bağlıyor: *"Sultan Aziz katledilmiş ise katlettiren Hüseyin Avni Paşa'dır. İntihar etmiş ise müsebbibi ve diğer tabirle manevi katili yine Hüseyin Avni Paşa'dır."*

Günümüzde bu olayı ele alan tarihçiler ile o dönemde yaşayanlarla konuşan tarihçiler ve siyasetçiler de dahil olmak üzere, ortak bir yargıya varmaları söz konusu olmamıştır. İntihar ve katledilme arasında gidip gelenler ya kendi dünya görüşleri ya da ideolojik duruş yerlerine bağlı olarak görüş belirtmekteler. Osmanoğulları bile bu konuda birleşmemişti. Sultan V. Murat'ın çocukları ve torunları intihar tezini savunmuş, hanedanın diğer üyeleri "Abdülmecit" ve "Abdülaziz"den devam eden kollar ise padişahın katledildiğini öne sürmüşlerdir. Öldürüldüğü tezini savunan bazı yazarlara göre; eğer intihar etmiş olsaydı ve buna herkes inansaydı, Çerkes Hasan olayı olmazdı demekteler.

III - Çerkes Hasan Olayı

Çerkes Hasan'ın ablası **Neş'erek** Hanım (Çağatay Uluçay, *Padişahların kadınları kızları* kitabında adının *Nesrin* olduğunu yazmakta), Sultan Abdülaziz'in dördüncü kadını iken *Edâdil* Kadın'ın vefat etmesi üzerine üçüncü kadınlığa yükselmişti. Bununla birlikte *Neş'erek* Kadınefendi'nin Sultan Abdülaziz'in eşi olması ve Çerkes Hasan'ın *Neş'erek* Hanım'dan doğma Şehzade Mahmut Şevket Efendi (d. 1872) ve Emine Sultan'ın (d. 1874-ö.1920) dayısı olması, kendisinin saray ile akrabalık ilişkilerinin olduğunu ve ayrıcalıklı bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Abdülaziz'in hal' edildiği sırada *Neş'erek*

Hanım hasta idi. Hal' ından sonra *Feriye Sarayı*'na götürülürken bir şala bürünmüş, bu şal bir subay tarafından zorla üzerinden alınmış, Kadınefendi açık saçık kalmış. Bu yüzden hastalığı artmış 12 Haziran 1876 Pazartesi günü ölmüş. Yeni Cami-i Şerif Türbesine gömülmüş. Çerkes Hasan'ı kızdıran ve kanlı olayı yapmasına meydan veren sebeplerden birisinin de bu olduğu söylenir.

Ancak bir görüşe göre de Çerkes Hasan'ın Hüseyin Avni Paşa tarafından Bağdat'a tayininin bu olayı yaratan etken olduğu da öne sürülmüştür. Bir başka iddia da olayı düzenleyenin Hüseyin Avni Paşa'dan kurtulmak isteyen Mithat Paşa olduğu yolundadır. Ancak Çerkes Hasan kendi ifadesinde Abdülaziz'in intikamını almak istediğini söylemiştir.

1874 yılında sadrazam olan Hüseyin Avni Paşa Seraskerlik görevindeyken, Mithat ve Mütercim Rüştü Paşalarla Şeyhülislam Hayrullah Efendi arasında oluşturduğu örgütün saptadığı hedefler doğrultusunda bir askeri darbe yaparak, Sultan Aziz'i tahttan indirip Şehzade Murat'ı padişah yapıyordu. Ancak bu darbe Abdülaziz'in hal' edilmesi dışında hiçbir konuda hedefine ulaşmıyordu. Çünkü; 15 gün boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinde mutlak söz sahibi olan Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa'nın Soğanağa'daki köşkünde yapılan bir toplantı sırasında evi basan Abdülaziz'in kayınbiraderi Yüzbaşı Çerkez Hasan tarafından Hariciye Nazırı Raşit Paşa'yla birlikte tabanca ile vurularak öldürüldü.

Mithat Paşa'nın konağındaki toplantıya, yalılarında bulunan Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Safvet Paşa, Ticaret Nazırı Mahmut Celaleddin Paşa ve Galip Paşa dışında bütün vükela katılmıştı. Yemekten sonra Girit Adası meselesi hakkındaki evrak üzerinde görüşme yapılıyordu. O günlerde bu gibi işlerin sonuçlanması için gündüz çalışmaları yetiştirilemediğinden, geceleri de vükeladan bazılarının konak veya yalılarında toplanılıyordu. O yıllarda Boğazın yukarı tarafında oturanlar bu konak toplantılarına mesafenin uzaklığından ötürü davet edilmiyorlardı. Olay esnasında vefat edenlerden birisi olan Hariciye Nazırı Raşid Paşa'da davet edilmeyenler arasındaydı. Ancak yine de kendisi toplantıya katılmak istemişti. Bu toplantıya katılanlar: Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Hariciye Nazırı Raşit Paşa, Maarif Nazırı Cevdet Paşa, Maliye Nazırı Yusuf Paşa, Şûrây-ı Devlet Reisi Mithat Paşa, Tophane Müşiri Hasan Rıza Paşa, Ticaret Nazırı

Halet Paşa, Devlet Bakanı Şerif Hüseyin Paşa, Sadaret Müsteşarı Said Efendi, Meclis-i Vükela Başkatibi Mahmud Celaleddin ve Sadaret Mektupçusu Memduh Bey'dir.

Yüzbaşı Hasan, yaver üniforması taşıdığı için, hiçbir zorluk çekmeden dış kapıdan rahatça içeri girebilmiş; önemli bir engelle karşılaşmadan, kabine toplantısının yapıldığı büyük salona kadar ulaşmıştı (15 Haziran 1876). Bunun üzerine içeride bulunanların hepsi ayağa kalkmışlar ve o sırada Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı elindeki revolveri ateşleyerek karnından ve göğsünden vurmuştur. Ne ile karşılaştıklarını bilmeyen ve yaşanılanların şokunda olan bakanlar kaçışmaya başlamış, bu sırada Kaptan-ı Derya Kayserili Ahmet Paşa Çerkes Hasan'ı engellemek maksadıyla kollarından tutmaya çalışmış ancak Çerkes Hasan, elindeki kama ile Kayserili Ahmet Paşa'yı kulakları ve ellerinden yaralayarak ondan kurtulmuştur. Tüm bu olup bitenler yaşanırken Hariciye Nazırı Raşit Paşa oturduğu sandalyede baygın bir vaziyette bulunmakta, Hüseyin Avni Paşa ise yaralı halde sürünerek kendisini sofaya atabilmek için uğraşmaktadır. Çerkes Hasan kendisini Kayserili Ahmet Paşa'dan kurtarır kurtarmaz, hemen Hüseyin Avni Paşa'ya doğru atılarak elinde bulundurduğu Çerkes hançeri ile yerde sürünmekte olan Hüseyin Avni Paşa'yı birçok yerinden bıçaklamıştır. Çerkes Hasan, sofada bulunan Seraskeri öldürdükten sonra tekrar toplantı odasına girmiş, baygın vaziyette öylece duran Hariciye Nazırı Raşit Paşa'yı da revolver ile vurmuş, bununla da yetinmeyip davet edilmemesine rağmen toplantıya gelen talihsiz Paşa'nın boğazını da kama ile kesmiştir. Raşit Paşa'yı niçin öldürdüğü anlaşılmamakta. Çünkü sorgusunda sadece Kayserili Ahmet Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'yı vurma niyetinde olduğunu ifade etmiştir.

Çerkes Hasan, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde büyük rolü olan Hüseyin Avni Paşa ile tahttan indirme (darbe) sırasında Bahriye askerlerini donanma sandallarına bindirerek padişahın oturduğu Dolmabahçe Sarayı'nın denizle bağlantısını kestiren Ahmet Paşa'yı öldürmek amacıyla bu eylemi yaptığını itiraf etti; "Öyle bir şey yapmak istiyordum ki, ibret olsun, bundan sonra kimse padişah hal' edemesin," dedi.

"Aynı zamanda, devlet büyüklerinin yeter derecede korunamadıklarını da eylemli olarak kanıtladım. Gerek zat-ı şahane (V. Murat),

gerek vükela, sanırım bundan sonra maiyetlerinde bulunanlara ve korunmalarına önemli ölçüde dikkat edeceklerdir."

Olayı hiç kimsenin bilmediği, müdahalenin olmadığını ve öldürüleceğini bildiğini söyleyerek sorgusu sırasında yaraları olmasına rağmen, kanın durdurulması için hekim çağırılmasını istememişti. Mahkemesinde Divan-ı Harp tarafından verilen kararın Meclis-i Vükelâ tarafından onaylanmasıyla, askerlikten ihraç edilmesine ve sonrasında asılarak infaz edilmesine karar verildi. 17 Haziran 1876 sabahı Beyazıt meydanında Bâb-ı Seraskeri'nin büyük kapısının yanındaki dut ağacına –bazı yazarlar incir ağacına asıldığını yazıyorlar– asılarak idam edildi.

IV - Yıldız Mahkemesi Yargılamaları

Sultan II. Abdülhamit tahta geçtikten beş yıl sonra Yıldız Sarayı'nda bir mahkeme kurdurtarak Sultan Abdülaziz'in ölümünün sorgulanmasını ister.

Abdülaziz'in kan davası olan Yıldız cinayet mahkemesi saraydan çıkıp Mahmut Celalettin Paşa dairesine intisap eden bir saraylının ihbarı üzerine açılmıştı.

Mahkemede katil zanlıların itiraflarına ve harem ağalarından Reyhan'ın ifadesine göre; Yozgatlı Mustafa ile iki arkadaşını Abdülaziz'in dairesine Mabeyinci Fahri bey sokmuş ve kendisi sabık Padişahı arkasından kucaklayarak kollarını tutmuş, Cezayirli Mustafa ayakları üstüne oturmuş, Yozgatlı ile Boyabatlı da damarlarını kesmişlerdi; gafil avlanan Abdülaziz yalnız bir kez "Aman Allah" diye bağırabilmişti.

Bu üç katil pehlivan, Hüseyin Avni Paşa tarafından Abdülaziz'in ikametine tahsis edilen Fer'iye dairesinin bekçiliğine tayin edilmişlerdi. Daha önce Beşinci Murat'ın Şehzadeliği zamanında oturduğu Kurbağalıdere köşkünün bekçileri olan bu pehlivanlar, Abdülaziz'in ikametgahına başka nasıl bir maksatla yerleştirilmiş olabilirlerdi? Bu hizmetleri karşılığı olarak kendilerine yüzer altın aylık bağlanmıştı. Alelade bir bekçiye Abdülaziz'i katletmek gibi ağır bir taahhütleri olmasa bu kadar para verilir miydi? Olaydan sonra her üçünün de dolgun maaşlarla derhal memleketlerine gönderilmişlerdi, sebebi ne olabilirdi?

Yargılamada iki kişi dikkat çekmektedir, birisi Mithat Paşa ötekisi de Abdülhamit'in kız kardeşi Cemile Sultanın eşi Mahmut Celalettin Paşa'dır.

Neden bu iki kişi Abdülhamit'in düşmanlığına hedef oldu?

Ziraat Bankasının, Emniyet Sandığının, sanat okullarının kurucusu, Birinci Meşrutiyet hareketinin başı ve ilk Türk anayasasının babası olan Mithat Paşa, büyük devlet adamlarından birisidir.

1822 tarihinde doğmuş olan Ahmet Şefik geleceğin Mithat (Divan-ı Hümayun Kalemine 12 yaşında devam ederek altı ayda "Mithat" takma adını aldı) Paşası olacak. Mithat Paşa'nın kimliğinde ve reform anlayışında Tanzimat Devrinden Cumhuriyet dönemine geçişin somut bir örneğini buluruz. 1876 Kanun-ı Esasi'nin hazırlanmasında ve Birinci Meşrutiyet'in ilanında öncülük yapan Mithat Paşa, daha sonraki yıllarda ilerici ve tutucu görüşlerin belirlenmesinde mihenk taşı rolü oynar. Halkın idareye katılmasına yol açabilen bir düzen getirme uğrunda çalışmaları alkışlanırken başka bir düzeyde şeriat ve saltanatın temelini sarsıp Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını hızlandırdığı tezi savunulur.

Genç yaşından itibaren merkezden uzakta valilik görevlerinde devrimci idareci şöhretini kazandı. Şam'da, Konya'da, idarecilik görevlerinde bulundu Kastamonu'ya gitti. Doğudaki eyaletlerde değişik görevlerde beş yıl hizmet etti. 1853'te Rumeli'de başlayan isyanı bastırma başarısı gösterdi. 1858 yılında ilk kez yurt dışına çıkıp büyük ülkelerde gözlemlerde bulundu. 1859'da Mithat Efendi vezirlik payesine yükseltilerek Niş'e vali tayin edildi. 1864'te Tuna valiliğine atandı. 1868'de Bağdat valiliğine atandı, burada üç yıl görev yaptı. Buradan Edirne valisi oldu.

Birinci Meşrutiyet Mithat Paşa ve arkadaşlarının ve yeni padişah II. Abdülhamit'in önceden verdiği söze sadık kalarak 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'yi ilan ettirmesiyle yürürlüğe girmişti. Mithat Paşa anayasa metninin hazırlanması sırasında bütün çabalara rağmen padişahın Kanun-ı Esasiye sürgün maddesini koydurmasını önleyememişti. 113. maddede yer alan bu hüküm anayasa ruhuyla bağdaşmamakta, kişisel hakları geri götürmekteydi. Padişaha mahkeme kararı olmaksızın hükümetin güvenini ihlal ettikleri güvenlik soruşturmasıyla saptanmış kişileri yurt dışına sürgün etme yetkisini vermekteydi. Padişah II. Abdülhamit de Mithat Paşa'yı hiç sevmediği ve fikirlerini de

beğenmediği halde sever görünmüştü. Ayrıca, Mithat Paşa meşrutiyet ile yönetilen bu hükümetin başbakanı gibi hareket etmeye başlamıştı. Mithat Paşa padişaha mektup yazarak, sorumluluğunu hatırlatıp verdiği sözünü tutması gerektiğini, yoksa görevden azledilerek yerine başkasının atanmasını bildirmişti. Bunun üzerine II. Abdülhamit saraydaki danışmanlarının da görüşünü alarak Mithat Paşa'yı sadece sadrazamlıktan değil, ülkeden de uzaklaştırmak için gerekli tedbirleri almıştı. Öte yandan Padişahın danışmanları Mithat Paşa'nın cumhuriyet ilan edip Mekke Şerifini cumhuriyetin başına getirmek için hazırlanan bir komploya karıştığı yalanını yaymışlar, bir taraftan da Mithat Paşa'nın görevinde kalmasında ısrarlı görünmüşlerdi. Bu ısrarlar sonucunda 5 Şubat 1877 tarihinde saraya giden Mithat Paşa huzura kabul edilmeden görevinden azledilerek tutuklanmış ve Avrupa'ya sürgün edilmişti. Böylece Kanun-ı Esasi'deki 113. maddenin ilk kurbanı Mithat Paşa olmuş ve onun yerine sadrazamlık görevine Ethem Paşa getirilmişti. *İzzeddin* vapuruyla Brindizi'ye gönderildi.

Padişahın kadınları ve kızlarının yazarı Çağatay Uluçay önemli bir konunun altını çiziyor: *"Cemile Sultan, Mahmut Celalettin Paşa'yı sevdi, bu evlilikten çok mutlu oldu. Cemile Sultan, Abdülhamit'in kardeşliği olduğu için onun padişah olması için kocasıyla birlikte çok çalıştılar. V. Murat'ın tahttan indirilmesinde gerçekten de Mahmut Celalettin Paşa, II. Abdülhamit'in tahta geçmesinde baş rol oynadı. Bu yüzden yeni padişahın kararlarında onun çok etkisi kaldı. Tavsiye ettiği kişileri önemli görevlere ve rütbelerini yükselterek getirdi. Cemile Sultan da hayatının altın devrini Abdülhamit'in ilk saltanat yıllarında yaşadı."*

Cemile Sultan'ın II. Abdülhamit üzerinde etki gücünü, padişahın kızı Ayşe Osmanoğlu anlatıyor: *"Gördüğüm halalarım yaş sırasıyla Cemile, Seniha ve Mediha Sultanlardır. Cemile Sultan merasimlerde bu üç kız kardeşin en büyüğü sıfatı ile en önde, daima babamın sağ tarafında bulunurdu. Oturduğu zaman sağ taraftaki büyük koltuk ona mahsustu. Merasimlerde Valide-Sultan'ın yanında, en önde giderdi. Daima kahverengi elbise giyer, başına dantelden veya tülden o renkte hotoz koyardı. Elbiseleri alaturka tarzda, uzun etekli idi. Eteğini beline takardı. Giydiği muhtelif kumaşların rengi hep kahverengi olduğundan bu renk adeta ona mahsus gibiydi. Hiç mücevher takmazdı. Pek sade olmakla beraber şahane edası ile sultanlığını gösterirdi. Bilen-*

ler, büyükbabam Sultan Abdülmecit'e benzediğini söylerler... Velhasıl mükemmel bir sultandı."

Mithat Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılmasında ve sürülmesinde Cemile Sultan'ın birinci derecede rol oynadığı, güçlü şekilde iddia edilmektedir.

Avrupa'ya giden Mithat Paşa 1878 sonlarında Suriye'de Şam valiliğine, oradan da Ağustos 1880'de Aydın valiliğine tayin edildi.

Şam valisi olduğu sürece Suriye'nin yönetimi hususunda hem Fransız hem de İngiliz temsilcileriyle görüştü, fikir alışverişinde bulundu. 19 Haziran 1879 tarihinde, Fransa'nın başkonsolosu Delaporte, Beyrut'a gelen Mithat Paşa ile uzun bir görüşme yapmış, valinin karşılaştığı güçlüklerin başlıca neler olduğunu öğrenip rapor etmiştir. Beyrut'taki Fransız Başkonsolosu Delaporte de valinin yönetim zorluklarının giderilmesi bakımından istediği yardımı rica etmiş, Delaporte, valinin ricasını Fransa Dışişleri Bakanı Waddington'a rapor etmiştir. 23 Eylül 1879'da İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Layard, Beyrut'a gelmiştir. Valinin Suriye'deki yetkileri ve yönetimde rahatlatılması amacıyla hem İngiliz hem de Fransız temsilcilerinden yardım için uğraşmıştır. Bu arada İstanbul'da sadrazam değişmiş Mithat Paşa'nın düşmanı Mahmut Nedim Paşa makama getirilmişti. Bu tayin İngilizleri tedirgin etti. Mithat Paşa istifa etti ama, kabul edilmedi Ağustos 1880'de İzmir (Aydın) Valiliğine atanmıştır. II. Abdülhamit birdenbire eski bir meseleyi anımsamış, Abdülaziz'in intihar değil, öldürüldüğünü öne sürüp soruşturma ve kovuşturma emri verdi, nisan ayı içinde ve mayısın ilk yarısında birçok kimse sanık olarak tutuklanmıştır.

Burada II. Abdülhamit hafiyeler göndererek Mithat Paşa'yı gözetim altında tutmaya başladı, jurnaller verildi. Mithat Paşa'nın da Abdülaziz'i öldürtenler arasında bulunduğuna dair kanıtlar aranmaya başlandı.

O dönemde Sultan Abdülaziz'in çocuk yaştaki cariyelerinden *Pervin Felek* Hanım, Mahmut Celalettin Paşa'nın oğlu Münir Paşa'yla evlenmişti. *Pervin Felek* Hanım o gece yaşananları anlatmış, onun söylediklerine inanılarak, anlattıkları Sultan II. Abdülhamit'e iletilmişti.

Toplanan bilgiler Padişah'a bir dosyada sunularak, bu doğrultuda olmak üzere tahkikat komisyonu kuruldu. Tahkikat Komisyonunda Tanzimat Dairesi Reisi Çorluluzade Mahmut Celalettin Bey ile Ma-

beynci Ragıp Bey de görevlendirildi. Sultana sunulan rapora göre Padişah amcasının ölümünün suikast olduğu sonucuna vardı ve savcı olarak Fındıklılı Mehmet Efendi resmi olarak 1 Nisan 1881 tarihinde tahkikata başladı.

Suikasta karıştığı iddia edilen komutan, küçük rütbeli subaylar tutuklanmaya başladı. İstanbul'da bulunan V. Murat mensupları ve damatları ile işe karıştığı söylenenler tutuklandı. İlk anda dokuz kişi Yıldız'a getirilerek tutuklandı.

Mabeyn Müşiri Damat Nuri Paşa, eşi Fatma Sultan'ın (Sultan II. Abdülhamit'in ablası) Baltalimanı'ndaki Sarayından; Damat Mahmut Celalettin Paşa, eşi Cemile Sultan'ın (Sultan II. Abdülhamit kız kardeşi) Fındıklı'daki sarayından alınarak Sultan Abdülaziz'in ölümüne dair talimat verdiklerinden dolayı tevkif edilip Yıldız Sarayı'nda hapsedildiler.

Mevhibe Celalettin, büyük annesinin kardeşi Abdülhamit'le uzun yıllar dargın olma nedenini anlatırken Taif sürgünlerinin nasıl öldürüldüğünü ve sonrasında olanları da tarihe not bırakmış.

"Abdülhamit güya Abdülaziz'in katilleri diye Damat Nuri ve büyük babam Mahmut Celaleddin Paşaları tevkif ettirmiş ve Yıldız sarayında muhakemeye çekmiş.

Büyük babamın tevkifinin başlıca sebebi, Sultan Murat taraftarları ile temasta olması ve bir de kabine üyelerini uluorta tenkit etmesi imiş. ***Esasen Abdülaziz'in katledilmesi, Sultan Murat taraftarlarını ve hürriyetsever kimseleri yere vurmak için Abdülhamit tarafından uydurulmuştu. Hemen herkes Abdülaziz'in bileklerini kesip intihar ettiğini biliyordu.***

Büyük babamın tevkifi gayet sessizce olmuş. Her gün muayyen zamanlarda Yıldız Sarayına gidip gelen büyük babam, bir gece Fındıklı'ya dönmemiş bu hal, ilk önce dikkati çekmemiş ve kendisinin Padişah tarafından alıkonduğu zannedilmiş. Fakat paşanın ertesi gün de görünmemesi üzerine saray halkını bir telaş almış. Büyük annem heyecanlanmağa başlamış ve saraya adam göndermiş. Tam bu sırada Yıldız'dan bir yaver gelerek büyük babamın tıraş çantasını istediğini söylemiş. Akşama da kara haber herkes tarafından duyulmuş.

Bunun üzerine Cemile Sultan, derhal saraya adam gönderterek kardeşinden meselenin iç yüzünü öğrenmek istemiş. Büyük annemin

adamlarını huzura kabul eden Abdülhamit, onlara karşı çok soğuk davranmış ve Cemile Sultana şu haberi göndermiş.

'Millete hain olan bir insana ben eniştе diyemem. Kendisi de koca diyemez. Onu unutması şarttır.'

Yıldız'dan dönen adamlar, büyük anneme, Padişahın bu sözlerini çok güçlükle tekrar etmişler. Etrafta bulunanlar Cemile Sultanın ayılıp bayılmasını beklerken, o gayet soğukkanlı davranmış; hiç ses çıkarmamış ve arkasını dönerek odasına gitmiş. Kalabalığın içinde kendine hâkim olan ve metanetini muhafaza eden Cemile Sultan, odasına girdiği zaman kana kana ağlamış.

İşte başucunda gördüğüm ve her zaman ne olduğunu merak ettiğim mektuplar, büyük anneme kocası tarafından Taif'ten gönderilen mektuplardı. Bu mektuplar ona hayatının sonuna kadar arkadaşlık etti."

Cemile Sultan ve kocası, II. Abdülhamit'in tahta geçmesi amacıyla V. Murat'ın tahttan indirilmesi için çaba harcamış olmalarına karşın, saray darbesiyle tahta geçen II. Abdülhamit, kız kardeşinin kocasını da komplonun içinde olmakla suçlayıp tutuklatmıştır. Bunu anlamlandırmak o denli kolay olmasa gerek!

Yıllardır Sultan Abdülaziz'in yanında bulunan ***Arzıniyaz Kalfa*** tevkif edilip Yıldız Sarayına getirildi. Sorgusunda ısrarla Sultan Abdülaziz'in öldürülmediğini, intihar ettiğini söyledi.

Yozgatlı pehlivan Mustafa Çavuş, Boyabatlı Elmacıoğlu, Hacı Mehmet Pehlivan, Cezayirli Mustafa ise kendilerinin görevlendirilerek Abdülaziz'i öldürdüklerini söylediler. Bu tanıkların kuşku verici olduğu en çok üzerinde durulan konudur.

Dönemin en ünlü doktoru 1876'da Hilal-i Ahmer (Kızılay) kurucu başkanı Doktor Marko Paşa da *"Kuzguncuk'ta yalımın penceresinden Ortaköy'e bakıyordum. Zira fevkalade bir hal vardı. Hakanın hangi odada bulunduğunu biliyordum. Bu odanın penceresinden pehlivan yapılı bir adam atladı. Atlayanı, o zaman Sultan Abdülaziz zannetmiştim."* beyanında bulundu (işi gücü bırakmış her halde dürbünle saatlerce Feriye'yi seyrediyordu!). Başkaları da öldürüldüğü yönünde ifade verdiler. Bu arada, emrin Sultan V. Murat tarafından verildiğinin kanıtlanması ve kendisinin tutuklanması amacıyla Sadrazam Sait Paşa başkanlığında bakanlardan oluşan bir heyet kuruldu.

Olaylar böyle gelişirken Sait Paşa'nın görevden alınmayı beklediği sırada sadrazam olarak yaşadığı sıkıntıyı ve politik ortamı anlattığı

hatıratında Mithat Paşa'nın yargılanması kısmına başvuralım: "*... her an başvekillikten ayrılmaya hazırdım. Derken Mahmut Nedim Paşa* (Mahmut Nedim Paşa Yalısını anlattığım bölümde bu çok tartışılan sadrazamın siyasi eylemlerini anlatacağım.) *kabine toplantısı için Bab-ı Ali'ye geldi. Toplantı bittikten sonra kendisine:*

'Bugünlerde pek meşgulsünüz!..." dedim.

Cevap olarak şöyle konuştu:

'Evet, birkaç gündür Cevdet Paşa ile birlikte Mabeynde (sarayda) *bulunuyoruz. Kanaatimize göre Sultan Abdülaziz'in intihar etmediği, kendisinin öldürülmüş olduğu, katillerin itiraflarıyla ortaya çıkıyor." Bu katillerin açıklamaları arasında Mithat Paşa'dan laf etmedi. Ve:*

'İş damatlara ve daha birtakım kimselere bulaşıyor' sözlerini ekledikten sonra kalkıp gitti.

Cevdet Paşa, ki oturduğu yerden konuşmamıza kulak veriyordu... Anlaşılıyordu ki Mahmut Nedim Paşa'nın açtığı konu üzerinde bana herhangi bir bilgi vermek istemiyordu...

Birkaç gün sonra Mabeyn başkatipliğinden bir tezkere geldi. Bu tezkerede, İzmir'de Vali Mithat Paşa'nın Fransa konsolosluğuna sığındığı ve konunun gazetelere verilmesi –padişah emri olarak– bildiriliyordu."

V - Mithat Paşa'nın İzmir'de Fransız Konsolosluğuna Sığınması (17-18 Mayıs 1881)

Kovuşturma başlar başlamaz Mithat Paşa da göz hapsine alınmış ve tutuklamalar genişletildikçe Paşa'nın da tutuklanması artık beklenir olmuştu. Nihayet 17 Mayıs 1881 gecesi Mithat Paşa'yı İzmir'deki vali konağında tutuklamak için harekete geçilmiştir. Konağa bitişik kışlada silahlandırılan askerler, padişahın yaverlerinden biriyle mevki kumandanı Hilmi Paşa'nın idaresinde, sabaha karşı saat iki buçuk sularında konağın bahçesine girmişlerdir. Tutuklanacağını bir süreden beri haber almış bulunan Mithat Paşa gafil avlanmamış, kurtuluşu kaçmakta aramış ve İzmir'deki Fransız Konsolosluğuna sığınmıştır. Başkonsolos ve yardımcısı kendisini kabul etmiştir.

Mithat Paşa, yabancı bir devletin konsolosluğuna sığınarak, *"Benim canım tehlikededir! Canımı büyük devletlerin kefaleti altına terk ediyorum!" Canımı büyük devletlerin kefaleti altına terk ediyorum!"*

diyerek bütün yabancı devlet konsoloslarını bu işe sokup büyük bir siyasi skandala sebebiyet vermişti.

Mithat Paşa'nın ilticasının ertesi günü Fransız Konsolosu Mösyö Pellissier, İzmir'de bulunan İtalyan, Alman, İsveç, Norveç ve diğer konsoloslarla görüştü. II. Abdülhamit, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Tissot'yu durumdan haberdar etti ve "adi suçlu bir şahsı" Fransa'nın himaye etmemesini istedi. Dış politikada yalnızca Rusya ile değil Türkiye-Fransa ilişkileri de çok gergindi. Fransa Tunus üzerinde himaye kurmaya çalışmakta, Türkiye'de buna karşı çıkmaktaydı. Mithat Paşa konsolosluğa sığınmakla hayatının en büyük hatasını yapmıştı. Üstelik Şam valiliği sırasında daha belirgin olarak Paşa Fransa'ya göre hep onlara düşman olmuş, İngiltere'nin çıkarları lehinde hareket etmişti. Fransa büyükelçisine göre ise Mithat Paşa'yı iade ederlerse iki ülke arasındaki gerginliği giderebilirdi.

Adliye Bakanı Cevdet Paşa, telgraf göndererek Mithat Paşa'ya yargılamanın adil olacağına garanti veriyorum teminatını veriyordu. Öldürme olayını itiraf eden şahısları kendisiyle yüzleştirmek üzere, beraberine alarak İzmir'e gelmekte olduğunu bildirir. Bab-ı Ali'ye uğramaya gerek bile görmeden, özel bir vapurla yola çıkar. Mithat Paşa da teslim olup İstanbul'a gitme kararını yabancı konsoloslara belirtti. Aslında Mithat Paşa, Adalet Bakanına güvenmiyordu ama Fransa Dışişleri Bakanlığının iade kararı nedeniyle çaresiz kalmıştı. Paşa konsoloslukta ancak iki gün kalabilmişti.

İstanbul'dan gelen *İstanbul* vapurunda Adliye Bakanı Cevdet Paşa tarafından başka iki zanlı daha sorgulanıyordu, Manisa'da çiftliğinde hasta yatağından Rüştü Paşa ve Mithat Paşa da tutuklanıp vapura getirildiler. Mehmet Rüştü Paşayı tevkif için Manisa'ya giden Hüsnü, Reşit ve Ahmet Beyler, Rüştü Paşanın evinin asker kışlasına yakın olması sebebiyle beraberlerinde getirildikleri bölüğü kışlada alıkoyup üçü birden Rüştü Paşanın evine gitmişler ve Padişahın emrini tebliğ için dışarıya gelmesini söylemişlerse de Rüştü Paşa hastalığı sebebiyle dışarıya çıkamayacağını söyleyince yanına çıkarılmışlardı. Hastalığı nedeniyle gitmesinin olanaksız olduğunu söylemiş ve evine nöbetçi konularak durum telgrafla ve Hüsnü Bey aracılığıyla İzmir'de bulunan kumandan ve vali vekili Hilmi Paşaya bildirilmiştir. Bunun üzerine saraydan gelen talimatla belediye doktoruyla birlikte üç doktor gelmiş ve muayene sonucu hasta olduğu onaylanmış ama padişah

bundan tatmin olmamış olacak ki, Rüştü Paşayı alarak *Süreyya* vapuruyla İstanbul'a gelmesi emrini verdi. Bunun üzerine Hüsnü Bey tekrar Manisa'ya dönerek Rüştü Paşanın İzmir'e nakli için çalışmakta idi; bundan başka Rüştü Paşayı muayene için *İstanbul* vapuru doktoru Yarbay Musevi İsak Bey de Manisa'ya gönderiliyordu.

Rüştü Paşanın İstanbul'a gidemeyecek kadar ağır hasta olduğu rapor edildi. Bundan başka üç doktorun verdiği raporu okuyan Padişah baştabibi Mavroyani Efendiyi yanına çağırarak kendisine irade tebliğ etti, Mavroyani de yola çıkarılması yönünde görüş bildirdi. Ona göre Paşanın hastalığı safsataydı. Hilmi Paşa beraberinde yaver Hüsnü, İstanbul vapuru doktoru yarbay İsak ve İzmir belediye doktoru olduğu halde Manisa'ya gidince oradaki doktorlarla da beraber olduğu halde Rüştü Paşa'yı saat 18:00'de oturduğu evde yeniden muayene ettirmiş ve verilen Fransızca rapor ile tercümesini hemen saraya bildirmiştir.

Doktorlar sarayın tüm baskısına karşın, meslek ahlak ve etiğini zedeletmeden direnmişlerdir. Ama Hilmi Paşanın telgrafı ve verilen rapor üzerine saraydan gelen serkarin ve sertabibin telgrafları üzerine Rüştü Paşa mayıs ayının dokuzuncu cumartesi günü akşamüzeri yaver Hüsnü nezareti altında evinden sedye ile Manisa istasyonuna ve oradan da trenle İzmir'e hareket ettirilmiş.

Trenle ve doktorların tavsiye ettikleri şekilde Manisa'dan hareket ettirilen Rüştü Paşa, Karşıyaka'da trenden indirilerek yeni Vali Ali Paşa tarafından önce orada hazırlattırılan küçük bir istimbotla Sakız'dan İzmir limanına getirtilen *Süreyya* vapuruna naklolunmuştur. Mithat ve Rüştü Paşayı tevkif eden Hilmi Paşaya "korgeneral" rütbesi verilmişti.

Rüştü Paşanın *Süreyya* vapurunda kalmayarak vali konağına nakledilmesi saraydan emredildiğinden durum hem Hilmi Paşaya ve hem de Vali Ali Paşa'ya bildirilmiş ve emir ve irade gereğince hareket edilerek Rüştü Paşayı ayrı bir odaya alınmıştır. Bu durumda bile İstanbul'a götürülmesi isteğinin önü alınamamıştır. Rüştü Paşa hakkında yapılacak her şey saraydan soruluyor; kendisinin abdest ettirilmesi için tayin edilecek erkek hademenin yerine paşanın cariyelerinden ikisinin tayini bile oradan izin verilmedikçe yapılamıyordu.

Belinden aşağısı tutmayan Rüştü Paşa, İstanbul'a götürülmesi için sık sık muayene ediliyor durum Saraya bildiriliyordu. Son muayene-

lerde İstanbul'a naklinden ümit kesilerek İzmir'de ifadesinin alınmasına karar verildi.

Rüştü Paşanın artık İzmir'de kalmasına gerek görülmeyerek 5 Eylül 1881 tarihinde verilen kararla Manisa'ya çiftliğine dönmesine karar verildi.

Rüştü Paşa Manisa'ya dönüşünden sonra on ay kadar yaşamış ve kalp hastalığından 13 Mart 1882 tarihinde vefat etmiştir.

VI - İstanbul'da Yargılamalar Başlıyor ve İdam Kararları Veriliyor

Mithat Paşa 22 Mayıs 1881 Pazar gecesi İstanbul'a getirildi ve ertesi gün sorgusu başladı. Mithat Paşa ile birlikte Aydın'da yanında olan yedi personel de sorguya uğradı.

Mithat Paşa Padişah Abdülhamit'e 10 ve 12 Haziran 1881 tarihinde iki mektup yazdı. Gazetelerde de Abdülaziz'in öldürüldüğüne dair yayınlar başladı.

On bir kişi cinayetten sorumlu tutularak mahkemeye verildi. İddianameye karşı itirazlarının bildirilmesi için dokuz gün süre verildi. Duruşmalar 27-29-30 Haziran 1881 tarihlerinde yapıldı. Yargılamanın Yıldız Sarayının yakınında, Beşiktaş sırtlarındaki eski Malta Karakolu önüne kurulan etrafı çitlerle çevrili çadırda yapılmasına karar verildi. Mahkemeye yabancı elçilikler özellikle İngiliz ve Fransız elçiler; yerli basının yanısıra İngiltere basını başta olmak üzere yabancı basın da yoğun ilgi gösterdi. Unutulmasın ki, o dönemde İngiltere Kıbrıs'ın Fransa da Tunus'un peşindeydi.

Yargılama sonucuna geçmeden Tunus meselesiyle ilgili olarak araya **Sadrazam Sait Paşa**'nın anılarıyla bir parantez açayım; "*1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Rusya ile tazminat meselesinden önce bir de Tunus meselesi çıkmıştı ki, bu konuda büyük devletlerle olan müzakerelerimiz, yazışmalarımız adeta büyük bir kitap olur. Şunu söylemem gerekir ki, hakları korumak için sadece kalem ve fikir çalışması yeterli değildir; fiilen güçlü olmak ve savunmak da gereklidir.*

Meselenin başlangıcında, Tunus limanına üç zırhlı gönderilmesi için, –mahrem olarak– Bahriye Nazırlığına zırhlıların derhal yola çıkarılması konusunda bir emir verilmesini, padişah hazretlerinden rica etmiş, izin istemiştim.

Gerçi 1836 yılında, Osmanlı donanmasının Tunus sularına girmemesi konusunda bir karar alınmış, hatta geçilen eyleme engel olunmuştu. Fransa böyle bir davranış ve tehdidi 1841'de tekrarlamıştı. Başbakan Gizo, o sırada Tunus sularına gidecek olan Osmanlı donanmasını, önce nasihatle ve bu olmazsa cebren geri çevirmesi için Fransa amiraline emir vermişti. Bu mesele Fransa ile aramızda uzun tartışmalara yol. Nihayet biz, her şeye rağmen, göndermeye karar verdik. Üç zırhlımız, Hüseyin Paşa komutasında Tunus'a doğru yola çıktı. Ne var ki Fransa ile Tunus valisi Sadık Paşa arasında bu sırada bir anlaşma imzalandı. Bizim zırhlılar da Girit'teki Suda limanına geri döndüler."

1877-1878 savaşında Osmanlının yenilişinden yararlanan Fransızlar, Tunus'a asker çıkarmışlar, kısa sürede güya orada özerk bir idare kurarak, sömürge haline getirmişlerdi. Olay, asker çıkarmanın ilk yıllarında geçmiştir. Fransa'da hükümet Tunus'u ele geçirmelerini, Mithat Paşa'yı Padişaha teslim etmeleriyle kolaylaşacağını değerlendirmişlerdir. Zaten haklı çıktılar, II. Abdülhamit savaşmadan Tunus'u Fransızlara vermiştir, demek belki yüzde yüz söylenemez ama Tunus savaşmadan kaybedildiğine göre sonuç bunu gösteriyor.

Fransız Konsolosluğundan teslim alınışından kırk gün sonra, 27 Haziran 1881 Salı günü Mithat Paşa yargılanmaya başlamıştır.

Mahkemeye Temyiz Mahkemesi Başkanı ulemadan **Sururi Efendi** başkanlık etmektedir. Öteki üyeler, Rum **Christophorides Efendi**, Macar dönmesi **Emin Bey**, Ermeni **Takvor Efendi**, **Hüseyin Bey** ve **Hacı Emin Bey**'dir. Başsavcı, **Latif Bey**'dir. Adalet Bakanı da mahkeme başkanının arkasında oturmakta. Bu bile, mahkemenin Padişahın baskısı altında olduğu ve kararın çoktan verilmiş olduğunu göstermekte.

Yabancı gözlemcilerin deyişiyle "hüzünlü bir komedi" oynanmaktadır. Yalancı tanık olarak da bir Suriyeli memur konuşturuldu. Mithat Paşa delillerin tamamını reddetti.

O oturumdaki Başkan **Christophorides Efendi** şiddetli öfkeye kapılmış olarak Mithat Paşa'yı yargıladı. Kırk beş dakikada Mithat Paşa'nın suçlu olduğunu ilan ettiler.

Ertesi gün 28 Haziran 1881 Çarşamba günü, yeniden duruşma açılıyor ve mahkeme, yedi kişiyi idama, iki kişiyi de onar yıl küreğe mahkûm ediyor.

Fransız belgeleri, adaletsiz bir şekilde yürütülen ve adaletsiz bir hükümle sonuçlanan bu davayı "meşum komedi", "hüzünlü komedi",

"hakiki bir rezalet", "ıslah olmaktan aciz, kangrenleşmiş bir hükümetin ahlaksızlığı" diye nitelendirmekte olduklarını bugün karşımıza koyan, arşiv belgelerini okuyup yayınlayan diplomat Bilal Şimşir'dir.

İngiltere büyükelçisi de Kraliçenin Padişaha mektup yazarak, müdahil olmasını istemiştir.

Yapılan yargılamalar sonucunda zanlılardan bazıları Sultan Abdülaziz'i öldürdüklerini itiraf eder. Pehlivan Hacı Mehmed, Boyabatlı Hacı Mehmed, Cezayirli Mustafa, Mabeynci Fahri Bey, Mabeynci Seyyid Bey, Binbaşı Necip Bey, Binbaşı Namık Paşazade Ali Bey, İzzet Bey, Damat Nuri Paşa, Damat Mahmut Celalettin Paşa, Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Hasan Hayrullah Efendi, Baş Mabeynci Ethem Bey cinayetten suçlu bulunur.

Hristo Forides Efendi kararı açıklıyor ve Mithat Paşa'ya idama mahkûm edildiğini söylüyordu. Muhtemelen İngiltere'nin girişimi sebebiyle, Mithat Paşa'nın idam hükmü infaz edilmemiş ve Sultan, cezayı müebbet küreğe çevirmiştir.

Fakat kararın bakanlar kurulunda tartışılması uygun görüldü. Bu karar, büyük olasılıkla yurt iç ve yurt dışı tepkileri yumuşatmak veya önlemek amacıyla alınmış olsa gerek.

Bakanlar kurulundaki üyeler görüşlerini belirttiler. Hariciye Nazırı Asım Paşa: *"Elçiler bu konuda şimdiye kadar bize hiçbir şey söylemediler. Yalnız konunun İngiltere Parlamentosunda müzakere edildiği, oradaki elçimiz Müsürüs Paşa* (Kostaki Musurus 1807-1891) *tarafından bize tellenmiştir... Kanun çerçevesinde görülüp bitmiş bir yargılamanın onaylanması padişahın iradesine bağlıdır."*

Sadrazam (Başbakan) Sait Paşa: *"Böyle siyasi meselelerin ileride ne gibi gelişmeler doğuracağını şimdiden kestirmek mümkün değildir."*

Şeyhülislam Efendi: *"Mahkemenin kararı uygundur. Öte yandan esas bir mesele vardır ki, bunlar o padişahı tahttan indirmekle İslamlığa ve Osmanlı devletine büyük ihanet etmişlerdir. Bu İslamlığın mahvına girişmek gibi bir şeydir. Dünyada ve ahrette buna şahitlik ederim."*

Adalet Bakanı Cevdet Paşa: ***"Mahkemenin hükmü kanun hükümlerine uygundur. Yapılacak başka bir şey yoktur."***

Çok sayıda hatırat (Sait Paşa'nın yazdığı başta olmak üzere) ve kaynak Cevdet Paşa ile Mithat Paşa arasında derin bir düşmanlık bulunduğunu, Cevdet Paşa'nın –eline fırsat geçer geçmez– bu eski

düşmanını yok etmek için elinden geleni yaptığını belirtmekte birleşmektedirler.

Toplantıya katılan on üç bakanın on ikisi idam kararının uygun olduğuna karar verdi. Bir tek Müsteşar Zihni Efendi: *"Usul ve kurallar gereğince kendisinin oyunu bildirmesine yetkili olmadığını"* söyledi.

Sonuçta yapılan yargılamanın usulüne uygun geçtiği, yargıtayın da bunu onayladığı, verilen cezanın affının ya da hafifletilmesinden padişahın iradesine kaldığı yolunda bir tutanak düzenlendi. Padişahın vicdanlı birisi olduğu algısını yerleştirmek.

Bakanlar kurulunun kararından sonra II. Abdülhamit sarayda eski nazırlardan, sadrazamlardan, bazı kabine üyelerinden, yüksek dereceli kumandanlardan meydana gelmiş bir meclis daha topladı. Bunlar da fikirlerini –kısaca– şöyle belirttiler. 25 kişilik heyetten 24 kişi verilen yargıtay kararına uyulması gerektiğini ve sonucun yine de padişahın iradesine bırakılması gerektiğini söylediler. Bu mecliste, kimseden –padişah da dahil– korkmadan fikirlerini bütünüyle vicdanının sesine uyarak ifade eden tek kişi eski sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa olmuştur. Abdülhamit'e boyun eğmeyen pek az devlet adamlarından biri olarak ün yapmıştır. O toplantıda Hayrettin Paşa: *"Böyle bir önemli mesele mahkemelerden, kabineden, ulema meclislerinden tasdik edildikten sonra, sadece padişahımızca duyulan tereddüt üzerine yeniden gözden geçirilmek üzere bizlere bildirilmiştir. Bu bakımdan onun adalet ve merhametine teşekkür etmek gerekir. Açıklamaya lüzum yoktur ki bu mesele bir politika rengini almıştır. Sarayda kurulmuş olan bir komisyon ve mahkemenin hükmünü –doğruluk ve insanlık gereği– geçerli ve yeterli bulmamaktayım. Bundan dolayı affı, hiç olmazsa hafifletilmesini padişahımızın merhametinden bekleyebiliriz."* düşüncesini ifade etmiştir.

Toparlayalım; 1881 Mayıs'ında Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğü yolunda bir komployla Mithat Paşa tutuklanarak İzmir'den İstanbul'a getirildi. Padişah Yıldız Sarayı'nda bir mahkeme kurdurttu. Burada ceza yağdırıldı, nedendir bilinmez avukatının savunma yapmadığı Mithat Paşa haklı olarak iddianın asılsız olduğu ve iddianamenin kanıtlara dayanmadığı gerekçesiyle hükmün bozulması için yargıtaya başvurdu.

Yargıtay ceza dairesi Mithat Paşa tarafından verilen, itiraz dilekçesini reddetmiş, oybirliği ile cezayı onaylamıştır. Vükela Meclisi (Ba-

kanlar Kurulu) durumu görüşmüş, cezaların uygulanması veya hafifletilmesini padişahın yetkisine terk etmiştir, buna göre:

"Padişah hazretleri; bu iki görüşten hangisinin yerine getirilmesinin münasip olacağının tayini ve bu arada bir de Mahmut ve Nuri Paşaların bu konuda emir verenlerin Murat Efendi (Padişah V. Murat) ile annesi olduklarını ileri sürmeleri üzerine, sarayda son olarak olağanüstü bir meclisin toplanıp konuyu son bir kez gözden geçirmesini emir buyurduğundan, mesele bu olağanüstü mecliste tarafsızca düşünülüp incelendi.

Murat Efendi'nin emredici, annesinin de onu destekleyici olduğu sorgu komisyonu ve mahkemece kabul edilmiştir. Ancak Murat Efendi kesinlikle deli olduğu, suçluluk ehliyeti bulunmadığı, annesinin de ona tabi oluşu sebepleriyle haklarında bir işlem yapılamamıştır. Bu hususlar, mahkemenin, Mahmut Celalettin Paşa'nın ve Mithat Paşa'nın karar verdikleri bilgilerle kesinleşmiştir. Hasılı konuda Murat Efendi ile annesinin suçu bulunduğu anlaşılmış olmakla birlikte, kurulumuzun bu konuları incelemeye yetkisi olmadığından, o tarafa dokunulmamış, sadece mahkemece verilen cezaların uygulanması ya da hafifletilmesi meselesi oylanmıştır. Oylama sonucu imzalı tutanakta görülmektedir. Her halde kesin emir ve karar ve ferman siz padişah efendimizindir."

Olağanüstü meclisin imzaladığı tutanağa şu ayrı imzalı tezkereler de eklenmişti: *"Bilinen cinayetle yargılanıp hüküm giyen Pehlivan Mustafa Çavuş, Hacı Mehmet, Cezayirli Mustafa ile Fahri, Ali ve Necip beylerin; Mahmut, Nuri ve Mithat Paşaların, Sait ve İzzet beylerin haklarında cinayet mahkemesince verilen, yargıtayca onaylanan cezaların bütünüyle uygulanması."*

Saray görevlilerinden Mahmut Bey Padişahtan "kurula" bir mesaj getirmiştir. Buna göre özetle, V. Murat'ın kesin emri, suça azmettirmesi olduğu anlaşılıyor. Ya da mahkûm olan paşalar bu işi kendiliklerinden yapmış ve yaptırmışlardır. Katiller Murat Efendi'nin on beşer, yirmişer yıllık adamlarıdır. Murat Efendinin zorlayıcı ve emredici olması da bunlar için hafifletici bir sebep teşkil edemez. Sonuçta ilk etapta, Padişah ölüm cezalarını hapis cezalarına ve sürgüne çevirmiştir. Muhtemelen İngiltere'nin girişimi sebebiyle, Mithat Paşa'nın idam hükmü infaz edilmemiş ve Sultan, cezayı müebbet küreğe çevirmiştir.

Mithat Paşa, Damat Nuri Paşa, Damat Mahmut Celalettin Paşa **Taif**'e sürgün gönderilmiştir.

Mahkeme üyeleri olarak seçilen ve suçlamaların isnat edildiği kişiler son derece politik kimselerdi. Birileri katılmayabilir ama konuyla ilgili elimizde bulunan en güçlü kaynağın yazarı İsmail Hakkı Uzunçarşılı davayı Mithat Paşa'nın tasfiyesi olarak yorumluyor;

"Abdülhamit'in en ziyade çekindiği Mithat Paşa idi. Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşalardan sonra halkça en ziyade tanınmış bir vezirdi. Şahsi bir emel ve ihtirası yoktu, fakat bu kadar meziyetleriyle beraber aynı zamanda safdildi, etrafındaki mahdut bir zümre ile pervasızca hareketleri, aleyhtarları tarafından mübalağalı surette saraya anlatılıyordu.

Mithat Paşa sırf, meşruti idare kurmak için Abdülaziz'in hal'ine taraftar olmuştu. Sultan Hamit gibi kinci, vehimli bir hükümdara kafa tutarak başladığı bütün işleri yüzüstü bırakması, hükümet reislerine lazım olan teenni ve ihtiyata riayet etmeyerek pervasız hareketi hem kendi felaketini hem de memleketin zararını mucip olmuştur.

Gördüğüm vesikalarla okuduğum eserlerden şunu anladım ki, Mithat Paşa büyük vatanperver ve mükemmel teşkilatçı, dürüst afif, fedakâr bir devlet adamı olmuş, fakat bir hükümet reisi olamamıştır. Abdülaziz'in hal'inde amil olan Mithat Paşa'nın onun ölümünde rolü yoktu, bunu Abdülhamit'te biliyordu. Abdülhamit çok korkup çekindiği Mithat Paşa'yı padişah katili olarak halk nazarında çürütüp mahvetmek istiyordu."

VII - Taif'te Neler oldu?

Taif'e sürgün gönderilip hapishaneye tıkılanların hayatlarının nasıl sonlandırıldığı, Mevhibe Celalettin'in anılarında hüzünlü bir dille anlatılmış:

Büyükbabamla Mithat Paşayı nasıl boğdurdular?

Büyük babama ait bugüne kadar unutamadığım en müthiş hatıra ölümüdür. Kendisi ile Taif'e kadar giden sadık bir ağası, bizlere hadiseyi şöyle anlatmıştı:

Taif'e geleli üç sene oluyordu. Paşalar, kaleye hapsedilmiş, bizler de kalenin tam karşısında bir eve yerleşmiştik. Bütün gün yanlarında bulunuyor, hizmetlerini görüyorduk. Yalnız geceleri ayrılıyorduk. Bir gün Yıldız'dan Binbaşı Bekir Bey adlı biri geldi. Bu Bekir Bey'i gözü-

müz tutmamıştı. Mithat ve Mahmut Celalettin Paşalar da bu adamdan çekiniyordu. Nitekim, bir gün Binbaşı Bekir ve hapishane zabiti Mehmet Ağa, Mithat Paşa'nın adamı Arif Ağa'yı kandırmaya çalışmış ve Paşaları zehirlemek için ondan yardım istemişlerdi, fakat bu işe muvaffak olamadılar.

Hiç unutmam, bir Mayıs gecesiydi. Gece alaturka saat beş olmuştu. Kasaba halkı ve kaledekiler derin uykulara dalmışlardı. Sokakta bir gürültü işittik. Derhal pencereye koştum. İki bölük asker kalenin etrafını sarmıştı. Karanlıkta süngüler parlıyor, askerler gidip geliyor, emirler veriliyordu.

Sırtıma bir şey alıp derhal evden fırladım ve kaleye koştum. Kapıdaki nöbetçi beni zorlukla içeriye aldı. Kalenin içinde büyük bir faaliyet vardı. binbaşı Bekir ve iki bölük askerle beraber gelmiş olan Miralay Çerkes Lütfi, emirler veriyor, bağırıp çağırıyorlardı. Merdivenlerden koşarak Paşanın odasına çıktım. Fakat kapının önüne gelir gelmez, iki süngülü önüme çıktı ve beni alıp bir odaya hapsetti. Hapsolduğum hücrede öteki Paşanın ağaları Arif ve Şükrü de vardı. Kapının üzerindeki demir parmaklıklara sarılmış tam karşımızda Mahmut Celalettin Paşanın bulunduğu odada olup bitenleri seyrediyorduk. Mithat Paşanın bulunduğu odayı göremiyorduk. O taraftan boğuk boğuk sesler ve gürültüler geliyordu. Bu sırada Mahmut Celalettin Paşanın:

'Bre hainler! Bre katiller!' diye bağırdığını işittik. Biraz sonra askerler gelip Mahmut Celalettin Paşa'nın yattığı odanın kapısını dipçikle kırdılar. Paşa elinde bir yastık, kendisini müdafaaya hazırlanmış bir vaziyetteydi. İri yumruklarını sallıyor yanına kimseyi sokmuyordu. Boğuşma, çok zorluyordu. Korkudan ve dehşetten sesim kısılmış, ecel terleri döküyordum. Bu aralık demirlere sarılmış, etrafı ve olan bitenleri gördüğümü fark eden kapının önündeki nöbetçi dipçikle ellerime vurdu. Parmaklarım kanamış, canım fazlasıyla acımıştı. Buna rağmen olduğum yerden kımıldamadım.

Bu sıralarda dövüşme ve boğuşma devam ediyordu. Paşa ile kolayca başa çıkılamayacağını anlayan Binbaşı Bekir, neferlerden birinin elinden bir tüfek aldı ve olanca kuvvetiyle Paşanın koluna vurdu. Paşanın kolu kırılmış ve aşağı sarkmıştı. Bitap yere düştü. Üzerine çullandılar. Zileli Ali Çavuşla Süleyman Çavuş boynuna bir ip geçirdi ve çekmeye başladı başladılar. Ali Baba adlı bir nefer de Paşanın husyelerini sıkıyordu. Paşa son söz olarak:

'Can kurtaran yok mu, Allahım!' dedi.

1884'te Taif'te cereyan eden bu kanlı vakanın en ufak tafsilatını bugün bile unutmuş değilim."

Mithat Paşa'nın Öldürülüşü

O tarihte 1. Alay, 3. Tabur'da üsteğmen olup sonradan albaylığa kadar çıkarılan Nuri, kendisi mektepli değil alaylı idi. Teğmen Memiş Ağa ile beraber Mithat Paşa'nın yemek tenceresine zehir koyanlardandı. Taif'te hapishaneye konulan Mithat Paşa sütüne zehir konularak öldürülmek istendi ama hizmetlisi Arif Ağa'nın dikkatiyle ilk anda önlenmiştir. Mahmut Celalettin Paşa da nargile ve kahve içmeyi bile bırakmıştır.

Albay Mehmet Lütfi adında birisi de Taif'e gönderilerek buradaki askeri birlikten kırk asker seçip mahpusların olduğu kalede öteki askerlere eklenmiştir. Daha önce de buranın kumandanı olan Binbaşı Bekir Mahmut Paşa'nın hademesi Hacı Şükrü Ağa'yı çeşitli vaatlerle kandırmaya çalışmış ama başaramamıştır. Gelen Albay da Mithat Paşa'nın hademesi Arif Ağa'yı çağırıp açıkça, mahpus Mithat Paşa'yı zehirlemesini, eğer bunu kabul etmezse kendisinin öldürüleceğini söyleyerek tehdit etmiştir. Bu tehdide Mithat ve Rüştü Paşa inanmamış.

Salı gecesi verdikleri karar üzerine yatsı vakti Yüzbaşı İbrahim Ağa (3. Tabur 1. Kısım kumandanı) ile Arif Ağa'yı saat üçte kendi odasına yanına çağırmış: *"Bu gece Mithat Paşa'yı bitireceğiz; sana zehir verdik, almadın ve lakin söz vermiş idin, sen geceleri yanında yatıyorsun; bu gece paşanın odasının kapısını bize aç, eğer açmaz isen, sonra hakkında pek fena olur"* demelerine Arif Ağa, "Ben böyle bir şey yapamam ve kapıyı bile açamam" demesine askerler ısrar ettiği sırada mahpuslar yatsı namazını kılıp Mithat Paşa odasına gitmek üzere merdivenden indiğini Arif Ağa duyup "aman efendim, inmeyin sizleri bu gece bitirecekler, hep beraber oturun" diyerek askerlerin olduğu odadan yüksek sesle bağırdı. Mithat Paşa geri dönerek öteki mahkumların yanına dönüp duyduğunu anlattı. Bu sırada da bir asker konuşmayı Albaya aktardı, Arif Ağa'nın da tutuklanması emrini verdi.

Yüzbaşı Memiş Ağa, mahkumların odasına gelip, Mithat ve Mahmut Celalettin Paşaya, odalarına gitmeleri emri verildiğinde söyle-

diğinde, olumsuz karşılık almıştır; "Buradan bir yere gitmeyiz, eğer süngü ile çıkarır iseniz onu da siz bilirsiniz"

Binbaşı Bekir paşaların yanına gönderilerek, Arif Ağa'nın kaleden kurtulmak amacıyla yalan söylediğini ifade etmiştir. Jandarmaların çekileceğini söylemiş, huzur içinde olun demiştir ama Arif Ağa tutsak edilmiştir. Mithat Paşa odasına gitmeyip Namık Paşazade Ali Bey'in yanında yatmıştır. Herkes uykudayken saat altı buçuk sıralarında odanın kapısı kırılıp Ali Bey dışarıya alınarak aşağıda adları yazılı olan çete tarafından sabunlu ve yağlı iple Mithat Paşa öldürülmüştür.

Bu katiller ekibi odaya girdiklerinde Mithat Paşa şunu söylemiş: "Evlatlar hoş geldiler; bilirim ne için geldiniz; beni eziyetsiz boğunuz ve boğmadan önce size birkaç söz söyleyeyim, zati ben teslimim, elimden ne gelir? Sizden önce şunu rica ederim ki bana izin veriniz, abdest alıp iki rekât namaz kılarak Yasin-i Şerifi okuyayım, sonra boğunuz. Bununla beraber her biriniz genç ve Müslümansınız ve benim kanımı akıtarak elinize kan bulaşmasını istemezdim. Biz İstanbul'dan buraya ömür boyu hapis cezası çekmek için gönderildik. Ama görürüm ki bizi amirleriniz katletmek istiyor, bu yapılacak hayırlı iş değildir. Üstelik Peygamber Efendimizin bir ağaç bile kesmeyin dediği ve ismi Kur'an-ı Azim'uş-şan'da geçen kutsal Taif'te nasıl olur adam boğarsınız ve nasıl haksız kan akıtmaya cesaret edersiniz?"

"Biz askeriz, memuruz, emir kuluyuz, dediler."

Mithat Paşa ayet okuyarak son kez konuştu: "Benim gibilerin kanı yerde kalmaz, benim kanım diridir, yatmaz, bugün benim için ise yarın nöbet sizin içindir, diyerek yasin okuyup kelime-i şahadet getirirken, Edirneli Berber İbrahim sabunlayıp kayganlaştırdığı ipi Mithat Paşanın boynuna atıp boğmuştur."

Mahmut Celalettin Paşa cinayetini anlatmıştım.

Her ikisinin ölüm raporuna da sahte hastalıklar yazılmıştır.

Mithat Paşa öldürüleceğini anlamış olduğundan daha önce Hayrullah Efendiye kırk adet altın verip, bunu cenazesine harcanmasını vasiyet etmiştir. Öldürülmesinden bir gün önce çarşamba günü Hayrullah Efendi durumu anlatıp altınları Binbaşı Bekir'e teslim etmiştir. O da bu parayı cebine atmıştır.

Yıldız bu iki kişinin öldürüldüğüne yine de inanmamış, ölenlerin

öldürüldüğüne dair padişahın inanması için kesik başlarının İstanbul'a getirildiği dedikodusu yayılmıştır.

Saraya gönderilen jurnallerde Paşaların Hindistan'a ve Avrupa'ya kaçtıklarına dair yalan bilgiler gönderilmiştir. Bunun topluma yayılması algı yaratılması Padişahın da işine gelmiştir. Önce ikisi birden kaçtıkları yalanı söylenirken yalnızca Mahmut Celalettin Paşa kaçmıştır yalanını yaymaya çalıştılar. Gazeteler Mithat Paşa'nın öldüğünü yazıyorlardı.

Saray her nedense mahkumların öldürüldüğüne inanamıyor, Sadrazam Sait Paşa'ya soruyor, 4 Şubat 1885 tarihinde Padişaha verilen jurnalde Mithat ve Mahmut Paşaların ölüp ölmedikleri hakkında şimdiye kadar yapılan tahkikattan bir sonuç alınamadığı bildirilmiştir. II. Abdülhamit bunun üzerine gerçekten kaçıp kaçmadıklarını araştırmak üzere güvenilir adamlarından albay Hüseyin'i 1886 yılı temmuz ayında Mekke'ye göndermiştir. Cinayetler 25/26 Nisan 1884 tarihinde işlenmişti. Albay, buraya gelip yarbaylığa terfi ettirilmiş olan Bekir ile de konuşmuş ölenlerin ve geride kalanların 12 Ağustos 1886 tarihli listesini alarak İstanbul'a dönmüş.

Buna göre Nuri Paşa cinnet geçirmiş, öteki mahkumlardan Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Seyit, Fahri, İzzet, Ali, Necip ve başkalarının da hayatta oldukları rapor edilmiş. İnanılacak gibi değil ama Padişah bir türlü öldüklerine kendini inandıramıyor olsa gerek ki, jurnaller Temmuz 1888'de bile yazışmalara konu olmuş. Evham içinde yaşamını sürdüren II. Abdülhamit paşaların öldüklerine kendisini inandıramamış, bu durum yıllarca sürüp gitmiş.

II. Abdülhamit'ten aldıkları emirle Mithat Paşa cinayetini işleyenler:

Albay Mehmet Lütfi, Binbaşı Bekir, Yüzbaşı Anapalı Çerkes İbrahim Ağa, Bursalı Yüzbaşı Nuri, Edremitli Ahmet Çavuş, Kütahyalı Ahmet, Yozgatlı Kunduracı İsmail, Mithat Paşa'yı boynuna urgan dolayarak öldüren asker Edirne'nin Bayezid mahallesinden Berber İsmail, Kütahyalı Mehmet, Gümülcineli Recep (bu cinayet ekibinin listesi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Mithat Paşa ve Taif Mahkumları*, kitabından alınmıştır.). Çankırılı Osman Çavuş isminde bir asker böyle bir zulümde ve cinayette ortak olmayacağını belirtip helaya kaçmıştır. Bu nedenle hem darp edilmiş hem de hapsedilmiştir.

Paşaların ağalarına ne oldu?

İstanbul'dan gelerek Taif'te her türlü zorluğa yoksunluğa katlanan üç yardımcı Arif, Hacı Şükrü ve Bekir Ağa, orada yaşadıklarını, gördüklerini anlatır kuşkusuyla üç yıl daha orada tutsak edildiler. 18 Nisan 1888'de serbest bırakıldılar.

Üç paşanın ağası İstanbul'a gelip Beşiktaş karakolunda 7-8 Hasan Paşa'ya her hafta giderek imza vermekle yükümlü kılınmışlar, kefaletle serbest bırakılmışlar, ömür boyu biner kuruş aylık ve on beş biner kuruş da tazminat verilmiş ama koşul şu; padişaha dua eden ve **efendilerinin devlet haini olduklarına** dair bir yazı yazılmış ve bu doküman mühürlettirildikten sonra kentlerine gönderilmişlerdir.

Cemile Sultan'ın elinden alınan Fındıklı Sarayı

Genç subayların Makedonya'da isyanıyla başlayan olayların sonucunda Sultan II. Abdülhamit tarafından 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet ikinci kez ilan edildi. Sonrasında tarihimize 31 Mart hadisesi olarak geçen isyan patladı. Bu gelişmelerin sonucunda II. Abdülhamit tahttan indirildi. Yerine Sultan Reşat geçti. Fındıklı Sarayı Sultan Reşat'ın emriyle Cemile Sultan'dan alındı.

Mevhibe Celalettin anılarında bu el koymanın öyküsünü anlatıyor:

Bir gün babamla karşıya geçecektik. Her zaman muşa binerek Fındıklı sarayının iskelesine çıkardık. O gün de öyle yaptık. Rıhtıma yanaştığımız zaman bahçede kalabalık bir amele grubuyla karşılaştık. Ameleler, hummalı bir faaliyet içerisinde çalışıyor, saraya girip çıkıyorlardı.

Babamla ne olduğumuzu şaşırdık. Böyle bir şeyden haberimiz yoktu. Babam en yakın amelelerden birisini çağırıp ne olduğunu sordu.

- Efendim, Padişah Hazretlerinin emriyle burası Meclis-i Meb'usan olacak. Tadilat yapıyoruz.

Babam, sadece: Ya! dedikten sonra, yürü Erenköyüne, anneme gidiyoruz.

Tekrar muşa binerek gerisin geriye döndük ve doğruca Erenköyüne gittik.

Ben büyükannemin yanına çıkmadım. Babam odasına gidip, Fındıklı sarayının Meclisi Mebusan yapılacağını anlatmış.

Cemile Sultan kendi haberi olmadan böyle bir kararın verilmesine ve şahsına ait bir malın izin alınmadan kullanılmasına fena halde kızmış.

Derhal baş ağayı çağıran büyük annem, Beşiktaş sarayına gidip Sultan Reşat'tan bu hususta malumat almasını emretmiş.

Sultan Reşat kısaca şöyle cevap vermiş: "Babam verdi. Ben alıyorum."

Büyükannemle Sultan Reşat kardeşti. Kardeşinden bu şekilde bir cevap beklemeyen büyük annem: "Eğer milletime lazımsa benim hediyem olsun" demiş

Çocukluğumun en güzel senelerini geçirmiş olduğum bir yer artık bizim değildi. Oraya bir daha ayak basamayacaktım. Üzüldüm. Mademki, millete lazımdı, millet kullanmalıydı.

***

Demokrat Partili Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Cidde Büyükelçimiz Cevdet Ülker'e kesin bir talimatla verdiği emirde Mithat Paşa'nın naaşının vatanına getirilmesi için gerekenlerin hızla yapılmasını istedi. Suudi Arabistanlı yetkililerin de yardımıyla 6 Haziran 1951 tarihinde Mithat Paşa'nın gömülü olduğu mezar açıldı ve askeri törenle yurda getirilmek üzere yola çıkarıldı.

Çabaların sonucunda 26 Haziran 1951 tarihinde Mithat Paşa'nın naaşı ölümünden yaklaşık 68 yıl sonra vatanına dönmüştü.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Mithat Paşa'nın mezarı başında şu sözleri ifade edecekti; *"Zulüm ve istibdat insanları mağdur edebilir, fakat milletine hizmet edenlerin kıymetini hiçbir zaman azaltmıyor. Ferdî saltanatın idaresi, hanedan menfaatlerinin korunması pahasına irtikâp olunan cinayete karşı hak yerini bulmuş oluyor."*

Günümüzde: Sinpaş Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Avni Çelik, 300 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olan Rıfat Paşa Yalısı'nda oturuyor.

Kanlıca vapur iskelesi ile Sahaflar Yalısı arasında yer alan bu yalı; 18'inci yüzyılda Rıfat Paşa'nın babası Hacı Ali Bey tarafından yaptırılmış. Yalıyı daha sonra Sultan II. Abdülhamit'in kız kardeşi Cemile Sultan satın almış. Rıfat Paşa da Çubuklu'da deniz kenarındaki bir araziyi satın alarak buradaki körfezi doldurmuş, harem ve selamlıktan ibaret büyük bir yalı yaptırmış. Rıfat Paşa Yalısı, Cemile Sultan'ın mülkiyetinde iken 1871 yılında yanmış, yangından arta kalan selamlık bölümü 19'uncu yüzyılın başlarına kadar ayakta kalmış. Daha sonra bu araziyi Yağcı Hacı Şefik Bey ile ortağı satın almış. Yalı arazisi daha sonra Ankara Büyükşehir eski belediye başkanlarından

Vedat Dalokay'ın çocukları tarafından satın alınmış. Çelik ise yazlık sinema olarak kullanılan, yalı arazisini 1990'lı yılların başında satın almış. 4 bin 250 metrekare bahçe içerisinde; 680 metre alana sahip yalının yeniden inşası yedi yıl sürmüş.

Kaynak: https://www.emlaktasondakika.com/sektorden-haberler/iste-onlarin-tercihleri-15191.html

YUSUF KAMİL PAŞA YALISI

Bebek

Boğaziçi'nin Rumeli kıyısında, Arnavutköyü ile Rumelihisar arasında, güzel bir koy kenarında latif bir köydür, tanımıyla anlatılıyor Reşat Ekrem Koçulu'nun İstanbul Ansiklopedisinde. Kuzey kısmına Büyük Bebek derler, poyraz rüzgarına karşı gerisindeki sırt ile korunmuştur; güney kısmı ise küçük Bebek'tir.

Boğaziçi köylerinin çoğu ve genellikle İstanbul'un çevresi gibi tarihten önceki çağlardan beri yerleşim olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Neredeyse tüm Boğaziçi tanıtım kitap ve gezi rehberlerinde de yazıldığına göre; Bebek köyünün bugün bilinen en eski adı "İskele" manasına gelen Kallae (Challae)dir. Bu sözcük Khile (Chilai) ve Khelai şeklinde de yazılmıştır. Ama, kuşkuyla karşılamak gerekiyor.

Hıristiyanlıktan önce Bebek'te avcıların ve balıkçıların koruyucusu Diana (Artenis) Dyctinna adına kurulmuş bir putperest mabedi vardı; bugün yeri kesin olarak bilinmiyor.

Buralarda Hıristiyanlığın yerleşmesinden sonra Bebek'te St. Michel (Mikhael olması gerekiyor, S. Eyice, 51. İnciciyan'da Mikael demekte, 29) veya muhtemelen St. Gabriel adına bir kilise yapılmıştır. Bu kilisenin de yeri bugün belli değildir. O zamanın adetleri gereğince Dyctinna Mabedinin yerinde kurulmuş olması düşünülebilir.

Yalnızca İstanbul Ansiklopedisi değil başka İstanbul gezi rehberi kitapları da böyle yazıyor ama Semavi Eyice'nin didik didik ettiği Bizans devrinde Boğaziçi anlatısı bunu doğrulamıyor. Anlattığı şudur (s. 51-54):

(...) Herhalde Bizans'ın son yüzyılında Mikhaelion Manastırı ve kilisesi artık Boğaziçi emin olmadığından terkedilmiş ve harap olmuştu. (...) 1452'de Sultan II. Mehmet Fatih, Rumeli Hisarı'nı yaptırırken Mikhaelion Manastırı harabesinden de bazı sütunlar çıkarılarak

kullanılmıştı. Anaplus, Promotus ve Khallais'deki Mikhael Kiliseleri olarak adlandırılan yerlerin hep aynı olduğu iddia edilmiştir. 389'da consul Promotus'un herhalde bir villası olduğundan Promotu olarak adlandırılan yer, sonra VI. yüzyıldan itibaren Anaplus olmuş fakat öteki adı da uzun süre yaşamıştır. Antik Khelai adı da burada biraz değişerek XVI. yüzyıla kadar Bebek semti için kullanılmıştır. Iustinianos'un burada Philemporos (Tüccar dostu) adında bir de liman yaptırdığı bilinir. Belki aynı yerde olan, belki de aralarında az mesafe bulunan Promotu ile Mikhaelion mevkilerinin şimdiki Arnavutköy ile Akıntıburnu mıntıkası olduğu tahmin edilir. Fakat Başmelek Mikhael adına kurulan manastır ve kiliselerin genellikle hakim tepelerde yapıldıklarına göre, Bizans'ın bu şöhretli ve uzun ömürlü dini tesisinin de Boğaziçi'nin bu bölgesindeki tepelerden birinde olması ihtimali düşünülürse de, kaynakların verdikleri bilgilerden bunun düzlükte olduğu anlaşılmaktadır, İstanbul hakkında bir eser yazmış olan Sargis Sarraf Hovannesyan (1750-1805)'da, "Arnavutköy ile Bebek arasındaki seddin eteğinde eski bir manastırın temellerinin..." görüldüğünü yazmıştır. Philemporos olarak adlandırılan liman, adından anlaşıldığına göre Karadeniz yolu ile ticaret yapan gemilerin şiddetli fırtınalarda, denize açılmadan sığındıkları bir yer olmalıydı. Bu bakımdan Bebek Koyu akla en yatkın gelen ihtimaldir. (...) Bazıları Bebek'in Khallai denilen yer ile aynı olduğunu ileri sürerler. Biz, iyi korunmuş küçük bir limana sahip Bebek ile Philemporon'un bir olduğunu sanmaktayız. İmparator Herakleios, özel köprüsünü at üstünde geçerek Rumeli yakasına Phidalia denilen bir yerde ulaştığına göre, bu mevkiin de Boğaziçi'nin nispeten dar bir kısmında Bebek-Rumelihisarı çevresinde olması gerekiyor. Fakat adı değişik şekillerde yazılan Khallai (Khalai, Khelai vs.)'ın Bebek olması ihtimalini biraz şüphe ile karşılamak kabildir. Bu adın Skallai (iskeleler)'den bozulduğu iddia edilerek burada iskeleler bulunduğu ileri sürülür. (...) Khelai veya Khallai denilen yer Bebek taraflarında değil fakat Boğaz'ın yukarı ucunda hatta belki de dışındadır. Bazıları bunu Anadolu yakasında Anadolukavağı ile Filburnu arasındaki Keçilik Limanı olarak kabul ederler. Fakat çeşitli ipuçları Khelai'ın Boğaz dışında olduğunu göstermektedir. Khallai veya Khelai'nın bugünkü Şile'den başka bir yer olamayacağı da bu vesile ile hatıra gelmektedir. (...) Boğaz dışında ve Karadeniz kıyısındaki Şile olduğu yeteri kadar deliller ile ispatlan-

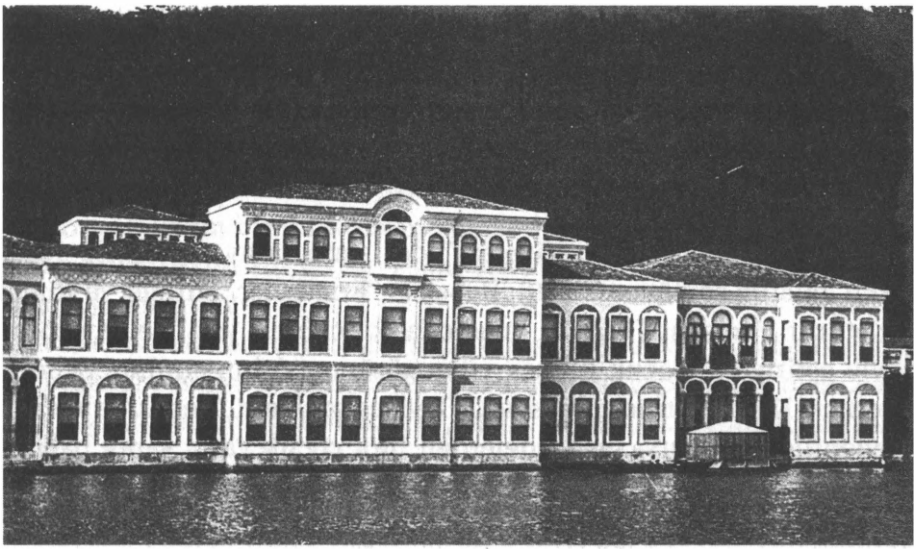

Kaynak: https://www.gzt.com/nihayet/on-dokuzuncu-asir-konak-ve-yalilarinda-ilim-ve-sanat-hayati-3562421

mıştı. Fakat nedense sonraları bu yazılar unutulmuştur. Ayrıca gene Karadeniz kıyısındaki Kilyos'un da adının yakın tarihlere gelinceye kadar Kilia olarak yazıldığını da bu arada hatırlamak doğru olacaktır. Bu duruma göre Khallai veya Khelai denilen yeri Boğaziçi'nde değil dışında aramak doğru olacaktır. Bu adın kıyılardaki iskelelere verildiğini, gene Karadeniz 'de Tuna ağzındaki üçüncü bir Kilia (Licostomo)'nun bulunması açıkça belli eder. Skala= iskele'den doğmuş olan bu kelimenin belirli bir yerin adı değil herhangi bir iskeleyi belirtmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kilyos ve Şile yer adları bu kelimeden doğduğu gibi, Kuşadası'na Batılıların verdikleri Scalanuovo (Yeni İskele) adı da aynı kökten gelmiştir.

Bebek semti tarihinin Bizans dönemini burada kesmek yerinde olsa gerek, Osmanlı döneminde semtin adının ilk konuşuna dair R.E. Koçulu'nun İstanbul Ansiklopedisini rehber tutalım.

Bizans İmparatorluğunun İstanbul surları dışında hiçbir nüfuz ve kudretinin kalmadığı, Osmanlı askerleri, hatta Rumeli Hisarının yerini belirlemek için padişahın hiç çekinmeden surlar dışında, Boğazın iki kıyısı arasında gidip geldikleri ve hisarın yapılışında çalıştırılan binlerce Türk usta amele, ırgatın yine Anadolu'dan getirildiği bu sıralarda esasen Bizans'tan daha çok Ceneviz kolonisi olan Galata'ya

bağlı olması gerektiği düşünülen bu küçük balıkçı köyü halkının, bu nedenle olup bitene seyirci kaldığı tahmin edilmektedir.

Fatih Sultan Mehmet buraya güvenliği ve düzeni sağlamak için bir bölükbaşı göndermiştir. Bu kişinin yüzü güzel, boyu posu alımlı olduğundan lakabı "Bebek" olup, fetihten sonra köyün adı bu adla anılmaya başlanmıştır.

İnciciyan "Boğaziçi sayfiyeleri"nde ismin ortaya çıkışıyla ilgili farklı anlatım söylüyor (s.129); Bebek'te "Ermeniler, Türkler ve Rumlar oturur, Padişahın Rumeli kıyısında ikinci biniş yeri" ve devamını şöyle getiriyor; "Çocuk ilk kez yılan görünce/ Adını sordu, "Bebek" denince/ Korku yerine geldi sevgi/ Böylece şenlendi "Bebek Bahçesi". Söylentilere bakılırsa, şehzadelerden biri, çocuk yaşta saray bahçesinde dolaşırken bir yılan görmüş. Yanındakilere sormuş bunun ne olduğunu. Onlar da şehzadeyi korkutmamak için "bebek" demişler. Bu nedenle oraya daha sonra "Bebek Bahçesi" demişler. Sonra bu şehzade, çoğu kez orayı anımsar ve hep oraya gitmek istermiş.

Fetihten sonra Bebek'te ilk Türk yapısı Yavuz Sultan Selim'in adı ile anılan kasırdır. Ardından gelen padişahların dönemlerinde küçüklü büyüklü yapılar inşaa edilmiştir. Sultan II. Mahmut döneminde 1814-1815 arası bir Bostancıbaşı defterinde Bebek yalı boyu-Arnavutköyü'nden Rumelihisarı'na doğru saptanmış olan yalı sayısı 38'dir.

Tanzimat'tan sonradır ki Bebek yalı boyu bir yazlık olmaktan çıkmaya başlamış, özellikle Şirketi Hayriye'nin kurulması ve İstanbul'a düzenli vapur seferleri ile bağlanınca İstanbul'un Boğaziçi varoşuna katılmıştır. Tramvay hattı döşendikten sonra da hızla büyümüş, toplumun her katmanından ailelerin yerleştiği deniz kıyısı bir mahalle olmuştur.

Şirketi Hayriye tarafından 1914 yılında yayınlanmış "Boğaziçi" adındaki eserde Bebek hakkında şu yazılıdır: "Burası ekserisi İslam olmak üzere İngiliz, Amerikalı, biraz da Fransızın yaşadığı yerdir. Yabancıların buraya rağbet edişleri havasının yumuşaklığı ile çocuklarını okutacak yabancı okullarının bulunuşu, özellikle Robert Kolejin yakınlığıdır.

(...) Şirketi Hayriye'nin istatistiki bilgisine göre Bebeğin toplam vapur yolcu sayısı 590 kişidir. Köye yazlık gidenler de ortalama 77 kişidir. İstanbul'a elektrik tramvayı ile bağlı ve hayli gelişmiştir."

Bu kitabın asıl amacının yalılarda yüz yıllar boyunca yaşamış tarihimize çeşitli yönleriyle girmiş kişileri de anlatmak olduğuna göre Bebek'te yalısı olan Sultan Abdülaziz dönemi sadrazamlarından Yusuf Kâmil Paşa'yı ve eşi Zeynep Hanım'ı da anımsamadan geçmek olmaz. İstanbul'un Üsküdar semtinde 1862 yılından günümüze sağlık hizmeti veren bir ünlü kadın-çocuk doğum hastanesi var. Şerifler Yalısı anlatılırken adı geçen Yusuf Kâmil Paşa ve Zeynep Hanım'ın bağışıyla kuruldu.

Yusuf Kâmil Paşa ile eşi Zeynep Hanım tarafından özel mülklerinde hastalara ücretsiz hizmet vermek amacıyla yaptırılmış olan Zeynep Kâmil Hastanesi, Üsküdar'ın sağlık hizmetini günümüze kadar sürdürebilmiş en eski sağlık kuruluşudur. Bir diğer özelliği de, İstanbul'un ilk özel hayır kurumu olmasıdır.

Zeynep Hanım Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kızıdır, öte yandan Sadrazam Sait Halim Paşa'nın da büyük halasıdır. 1862 tarihinde Nuh Kuyusu semtinde bostan tarlası olan arsa hastane yapılmak üzere alınmıştır. Ambleminde Zeynep-Kâmil hastanesinin kuruluş tarihi 1862 yazmaktadır.

Yusuf Kâmil Paşa 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından sadrazamlığa getirilmiştir. Hastahanenin internet sitesinde verilen bilgiyle hastahanenin kuruluş tarihçesi kısaca anlatılmış. Hastahane cephesinde orijinal plana göre girişin üzerinde bulunan kitabede fihişifaun li'n nas yani "Onda insanlar için sağlık vardır" (an-Nahl suresi 69. ayet) sözleri okunmaktadır. Zeynep Hanım ve Kâmil Paşa ölümlerinden sonra hastahane bahçesinde yaptırdıkları türbeye defnedilmişlerdir.

Zeynep Kâmil Hastanesi, 1896 yılında Zeynep Hanım'ın kardeşi Abdülhalim Paşa'nın oğlu Sait Halim Paşa tarafından Tıbbiye-i Şahane ve Hamidiye Etfal Hastane-i Ali'sinde görevli saray hekimi olan Doktor Cemil Topuzlu Paşa'ya özel cerrahi kliniği olarak kullanıma verilmiştir. Dr. Cemil Topuzlu Paşa döneminde, tadilatlar yaptırılarak modernleştirilen hastanede tıbbi donanım yenilenmiş, kalorifer sistemi kurulmuş, hastaların bakımı için Avusturyalı hemşireler görevlendirilmiştir.

1866 yılı doğumlu Cemil Topuzlu 3 Eylül 1886 tarihinde yirmi yaşında yüzbaşı rütbesiyle doktor diplomasını alıyor, Sütlüce'deki Kumbarahane Askeri Hastahanesine tayin ediliyor. Sonra Avrupa'ya

ihtisasa gidiyor. O dönemde özel doktor muayenehanesi diye bir şey yoktur, doktorlar hastalarını eczahanelerde muayene etmektedirler. Özel muayenehane geleneğini başlatan doktordur. C. Topuzlu "80 yıllık hatıralarında" Zeynep-Kâmil Hastahanesine başhekim olarak geliş öyküsünü anlatıyor. Hastaneye daha adım attırmayalım da kendisinden kısaca İstanbul'da doktorların durumuna göz atalım ve hayretler içinde kalalım:

"Yine o tarihte, (1900'lerin başı) İstanbul'da hiçbir hususi hastahane yoktu. Halkımız, umuma mahsus hastahanelerde, yatmaktan korkarlar ve icabeden ameliyatı zaruri olarak evlerinde yaptırırlardı. Bu hususta, pek çok mahzurlar gördüğümden, eziyetler çektiğimden, bir an evvel hususi ve modern bir hastahane açmak istiyordum.

Bir gün, çocuklarından birini tedavi için Prens Sait Halim Paşa'nın (Cihan Harbinde Sadrazam olan) Yeniköy'deki yalısına çağrılmıştım. Şuradan, buradan görüşülürken, İstanbul'da, Avrupa'da gördüğümüz gibi, hususi hastahanelerin bulunmadığını ve ameliyatlarımı, ya evlerde, veyahut han odalarında, otellerinde yaptığımı söylediğim sırada, bana:

'Paşa, tam sırası gelmişken, size Üsküdar'daki, bizim hastahaneden, yani Zeynep-Kâmil hastahanesinden bahsetmek isterim. Burasını büyük halam, Zeynep Hanımefendi yaptırmıştı. Bahçesi içindeki türbede de halamla kocası Kâmil Paşa (eski Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa) yatıyor.

Büyük halam, vefatından evvel, bütün servetini birçok hayırlı işlere tahsis ve vakfeylemiş olduğu halde her nasılsa, yaptırmış olduğu hastahanesine beş para bile vasiyet etmemişti. Şimdi, Mısır'daki (Zeynep Hanım vakıf idaresi) de bu hastahane ile asla alakadar olmuyor. Ben ve kardeşlerim (Abbas, Mehmet Ali Paşalar) kendi keselerimizden bu hastahanenin idaresi için ancak ayda yüz lira vermekteydik. Lakin koskoca bir müesseseyi pek cüz'i olan bu para ile idare etmek kabil olamadığından, bir senedenberi, bilmecburiye, istemediğimiz halde, orasını kapattık. Şimdi, size bir şey teklif edeceğim, yüz lira vermek şartiyle size bu hastahaneyi terkedelim; bir kısmını, para vermeğe muktedir olamayanlara, diğer kısmını da zenginlere tahsis ediniz, böylece, zenginlere tahsis ediniz, böylece, zengin hastalardan alacağınız ücrete her ay vereceğimiz yüz lirayı da ilave ederek bu hayırlı müessesini idaresini üzerinize alınız.'

Dedi. Paşa sözünü burada kesti. Halbuki ben, Üsküdar'da Mısırlıların yaptığı böyle bir yerin bulunduğunu bilmiyordum; hatta işitmemiştim bile. Sait Halim Paşaya, hastahaneyi gördükten sonra fikrimi bildirebileceğimi söyleyerek ayrıldım.

Ertesi günü hastahaneyi gezdim. Nuhkuyusu'nda, büyük bir bahçe içinde, tam kâgir ve hastahane olmak üzere yapılmış olan bu bina pek çok noksanlarına rağmen hoşuma gitti. Sait Halim Paşa'ya, kabul ettiğimi bildirdim, hastahaneyi açtım.

Kısa bir zamanda hastahanemize rağbet çoğaldı. Vakti hali iyi olanlardan aldığım paralarla, evvelemirde modern bir ameliyathane ve ertesi sene kalorifer (o tarihte İstanbul'da hiçbir hastahanede hatta hiçbir resmi dairede kalorifer yoktu) tesisatı yaptırdım. Paris'ten cerrahlık aletleri getirttim, başı örtülü, yerli hizmetçileri ve hastabakıcıları çıkararak Viyana'dan bir başhemşire ile sekiz 'sör dö şarité' celbettim. Yanıma da Doktor Cemil, Lebit ve Vamık Beyleri aldım. Velhasıl ilk defa olarak Türkiye'de eşi bulunmayan modern, hususi, temiz ve intizam içinde bir hastahane kurmağa muvaffak oldum ve Birinci Cihan Harbine kadar da orada çalıştım."

Cemil Paşa 1915' te yurt dışına gidinceye kadar tüm cerrahi ameliyatlar yanı sıra sezaryen ameliyatları da yapılmaktaydı. Cemil Paşa gidince, askeri hükümet bu hastahaneye el koydu, savaştan sonra da Sait Halim Paşa ve sonraları varisleri, bu hastahane ile ilgilenmediler; bir süre kapalı kaldıktan sonra, sahipsiz kalan Zeynep Kâmil hastahanesini belediye sahiplendi, doğumevi yaptı.

Bu tarihten sonra günümüze kadar hastane değişik isimlerle adlandırılıp farklı kurumlara bağlı olarak farklı branşlarda hizmetler vermiştir. 1933' te İstanbul Belediyesi' ne devredilen hastane 1935' te doğumevine dönüştürülerek Dr. Eyüp Sabri Aksoy (1891-1962) başhekim olarak atanmıştır. 17 yıllık başhekimliği döneminde Dr. Eyüp Sabri Aksoy hastanenin doğumevi olarak yeniden düzenlenmesini sağlamıştır.

Zeynep Kâmil Hastanesinin gelişme dönemi Dr. Fahri Atabey ile başlamıştır. Dr. Fahri Atabey 1952' de başhekimliğe atandıktan hemen sonra, ameliyathane binası ile 150 yataklı kadın hastalıkları kliniği ve 200 yataklı çocuk kliniğinin yapımına başlanmıştır. Çocuk Kliniğinin kurucusu Dr. Ziyaeddin Akbay aynı dönemde göreve başlamıştır. Her iki bina 1958' de tamamlanarak kullanıma açılmıştır. 1961' de Zeynep Kâmil Hemşirelik Koleji binası kullanıma açılmıştır.

İyiliksever Sadrazam **Yusuf Kâmil Paşa'nın Bebek'teki yalısına** denizden süzülmek zamanı geldi.

1808 yılında Arapkir'de Gök Beyi hanedanı kadiminden İsmail Beyzade Beyin oğlu olan Yusuf Kâmil Paşa'yı bize İbnülemin Mahmut Kemal tanıtıyor. Amcası vezirlerden Gümrükcü Osman Paşa yanında Kayseri müftüsü ile başlatılan eğitim öğrenim yaşamı İstanbul'da devam ettiriliyor. Sonra devlete memur oluyor. İlginç bir öyküsü var. Uykusunda Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı görüyor. Sonra bir gün kalkıyor Mısır'a gidiyor. Orada görev almayı başarıyor. Unvanı paşa oluyor, seviliyor, Mehmet Ali Paşa da üçüncü kızı Zeynep hanımı oğullarının ve çevresinin tüm karşı çıkışına karşın kendisiyle evlendiriyor. 1845 yılında Adile Sultan'ın evlilik törenine Mehmet Ali Paşa'nın temsilcisi olarak katılıyor. Sultan Abdülmecit'ten iltifat görüyor. Mısır'a dönüyor.

Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra yerine gelen Abbas Paşa, hem halası olan Zeynep Hanım'ı boşanmaya zorladı, gerçi başarılı olamadı hem de Yusuf Kâmil Paşa'yı Asvan'a sürgün gönderdi. Bura üç ay tutsak kaldıktan sonra önceden tanıdığı Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya mektup yazıp durumunu anlattı. Sadrazamın Abbas Paşa'ya yazdığı emirle, Kâmil Paşa 1849 yılında mecburen İstanbul'a gönderildi. 1850 yılında da Rumeli beylerbeyliği unvanıyla Adliye ve Maarif Vekaleti üyeliklerine getirildi, vezir yapıldı. 1852 yılında Ticaret Nazırı oldu. Daha sonraki yıllarda hep önemli görev ve bakanlıklarda bulundu.

1855 yılına gelindiğinde Süveyş Kanalının açılması tartışmalarının ateşlendiği günlerdir. O sırada Mısır Valisi olan Kâmil Paşa'nın kayınbiraderi Sait Paşa, Süveyş kanalının açılması ayrıcalığını Fransız mühendislerden Lesepse'ye vermeye karar vermişti. Ama bu durum İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini sıkıntıya sokacaktı. Kısacası uluslararası bir soruna dönüştü.

Yusuf Kâmil Paşa'nın konağında toplanan meclisi vükela toplantısında alınan kararın, kayınbiraderi Sait Paşa'ya gizlice bildirilmesi kararı verildi.

Kâmil Paşa'nın yazdığı mektubu, Serasker Rıza Paşa çok yakın ilişkisi olan Fransa sefarethanesine ihbar edince maslahatgüzar Benedetti, saraya ve Babıali'ye şiddetle şikâyet etti. Cevdet Paşa'nın "***Tezakir***"inde, yazılan mektuptan sadrazam Reşit Paşa'nın haberi

olduğundan, gönderilen mektubu Sait Paşa'nın Mısır'daki Fransız konsolosuna gösterdiğinden söz ediliyor. Bundan sonra durum öğreniliyor ve Benedetti Reşit Paşa'ya gelip, "bu mektubun varlığından sizin haberiniz yok muydu?" diye soruyor. O da "yok" diyor. Fransızlar mektubu gördük diyor, Sait Paşa inkâr ediyor.

İbnülemin bir çelişkiye dikkatimizi toplamamızı uyarıyor; Cevdet Paşa '***Maruzat***'da "Reşit Paşa'nın talimatı üzerine Kâmil Paşa'nın mektubu yazdığını ve biraz aşağıda Reşit Paşa'nın, Kâmil Paşa'ya "O mektubu size ben yazdırdım" dediğini ifade etmesine rağmen "***Tezakir***"de Kâmil Paşa'nın "Ben mektubu yazayım" demesine karşılık Reşit Paşa'nın "Ben yazamam, size de yazın diyemem" dediğini söylüyor.

Kâmil Paşa o kanalın açılmasına kayınpederi Mehmet Ali Paşa gibi karşıydı. Bu nedenle üç ülke arasında sorun yaratan o mektubu yazdı. Sultan Abdülmecit'e hem Reşit Paşa hem de Kâmil Paşa görevden alınmaları yönünde istifa dilekçelerini sunmaktan kaçınmadılar. Bu davranışları çok takdir görmüştür.

İstifa sonrası, Mısır Valisi Sait Paşa makamını oğlu Tosun Paşa'ya bırakırken yapılan törene Reşit ve Kâmil Paşa'yı birlikte davet etmiş, onlar da *'Feyzi Cihad'* vapuruyla Kahire'ye gitmişler. 'Kanal sorunu' nedeniyle birlikte istifa eden bu iki kişinin yine birlikte Mısır'a gidişi, o dönemde siyasi fıkralara konu olmuş. Kırk gün sonra İstanbul'a döndüler.

Mustafa Reşit Paşa 1857'de beşinci kez başbakan oldu. Sultan Abdülmecit döneminde altıncı kez de sadrazamlığa getirildi (22 Ekim 1857). Kısa süren bu son başbakanlığında bir kalp krizi sonucu 7 Ocak 1858 tarihinde vefat etti. Ölümünden kısa bir süre sonra Kuleli Olayı ya da Kuleli Vakası olarak bilinen bir darbe girişimi 1859 tarihinde ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen, Fedâiler Cemiyeti tarafından planlanan, 14 Eylül 1859 günü bir ihbar sonucu ortaya çıkartılan, amacı Abdülmecit'i devirip Abdülaziz'i yerine tahta geçirmek olan başarısız bir darbe girişimidir. Devletin yönetim şeklini kendilerince başarılı bulmayan bir grup memur, asker ve ulemanın kurduğu gizli bir örgüt olan Fedailer Cemiyeti tarafından gerçekleşen Kuleli Olayı Padişah Abdülmecit'e karşı düzenlenmiş olan bir darbe girişimidir. İstanbul Tophane'de toplantı halinde iken basılan bu grup üyeleri Çengelköy'de bulunan Kuleli Kışlasında gözaltına alın-

mıştır. Kuleli Olayı adını buradan almaktadır. Abdülmecit yargılama sonucunda idam kararı uygulamamıştır.

Abdülmecit'in ölümü ardından Abdülaziz padişah oldu ve Yusuf Kâmil Paşa, Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'nın yerine gelmiş 5 Ocak 1863-1 Haziran 1863 tarihleri arasında dört ay yirmi yedi gün sadrazamlık yapmıştır. Sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra sadrazamlığa yerine yeniden Fuat Paşa gelmiştir.

Türk edebiyatının ilk tercüme romanı olarak bilinen François Fenelon'un *Telemaque* başlıklı eserini çevirmesi nedeniyle Türk edebiyat tarihinde kendisinden söz edilenler arasında yer alır. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişine ve hayatını yitirişine tanık oldu ve bu duruma çok üzüldüğü ifade edilir. 10 Ekim 1876 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Eşi Zeynep Hanım 1886 yılında vefat edecek.

Siyasi tarihi anlatıp, olayların önüne ardına baktıktan sonra Yusuf Kâmil Paşa ve Zeynep Hanım'ın yaşadığı Bebek'teki yalıyı, buraya konuk olanları ve orada yaşanan olayları tanıtacak olan Haluk Y. Şehsuvaroğlu üstadımın *Hayat Mecmuası*'nda (21 Şubat 1963) yayımladığı makalesine başvurmazsam olmaz (Boğaziçi'ne Dair, s.238-240).

Bugün Bebek'te, Mısır Elçiliğine ait sahilhanenin Arnavutköy cihetinde, bir armatöre ait bina ile yanındaki boş arsa üzerinde XIX. yüzyılın başlarında İmamzade Esat Efendinin Kemerli Yalısı ile, II. Mahmut Musahiplerinden ressam Sait Efendi'nin yalısı bulunuyordu.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Abdülmecit devrinde, Sami Paşa ile Yusuf Kâmil Paşa'yı, siyasi bir vazife ile İstanbul'a göndermişti.

İki Paşa Arnavutköyü'nde, Mısırlı Fatma Sultan yalısında misafir kalmışlardı. Yusuf Kâmil Paşa, Sultanın adamlarından Haydar Efendi ile bir gün kayıkla İmamzade Esat Efendi'nin Kemerli Yalısı önünden geçerken: "Şu yalı benim olsa da, güzel yaptırsam" demişti. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra, o yalı ile bitişiğindeki Musahip Sait Efendinin yalısını alıp birleştirmiş ve her ikisini tamir ettirip orada bir müddet oturmuştu.

Daha sonra, iki yalıyı yıktırarak, yerlerine meşhur Fransız mimarı Garnier'ye büyük sahilhane inşa ettirmişti. Büyük salonları, müteaddit odaları, iç tezyinatı ve bilhassa merdivenleriyle meşhur olan bu yalıya, devrin bütün tanınmış şahsiyetleri konuk gelir, Mısırlı Zeynep Hanım Efendi'nin ve Yusuf Kâmil Paşa'nın zengin ziyafetleri bu yalıda verilirdi.

Tanzimat'ın üç büyük devlet adamından biri olan Ali Paşa'nın da Bebek'te yalısı vardı. Beyaz boyalı, iki katlı, büyük bir yalı olan Ali Paşa'nın sahilhanesi, sonradan yanında inşa edilen Yusuf Kâmil Paşa yalısına nispetle mütevazı kalıyordu. Yusuf Kâmil Paşa'nın gösterişli yalısına tebrike gelenlerden birisinin: "Nazardan muhafaza için gözlere çarpacak bir yere nazarlık asılsa" demesine, Ali Paşa: "Bendehane nazar boncuğu vazifesini görür" cevabıyla, yalısının bu yeni bina yanındaki sönüklüğünü ifade etmek istemişti.

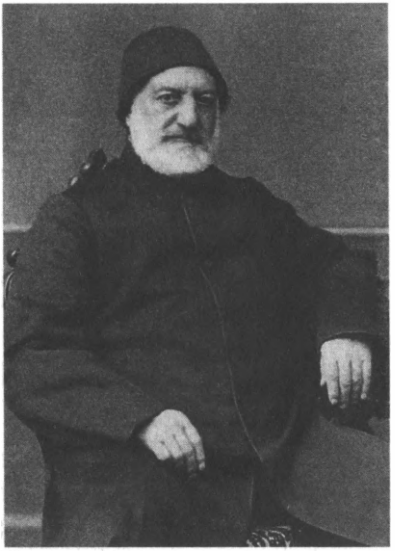

Yusuf Kamil Paşa
Kaynak: Vikipedi, özgür ansiklopedi

Ali Paşa Yalısı 19. yüzyıl sonlarında, Bebek'te, Boğaziçi'nin en ünlü ve en güzel yalılarından biriydi. Ali Paşa yalıyı II. Mahmut'un sadrazamlarından Rauf Paşa'dan almıştı. Çok daha önceleri aynı yerde III. Ahmet'in Kadıaskerlerinden Dürrüzade Arif Efendi'nin yalısı vardı, o da Lale devrinin ünlü yalılarındandı. Bu yalıyı Ali Paşa veresesinden Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın eşi Emine Hanımefendi satın aldı, oğlu Abbas Hilmi Paşa Mısır Hıdivi olduğunda, bu hanımefendi, İstanbullular arasında "Valide Paşa" unvanıyla tanınır oldu. Sonra bu tarihi yalı yıktırılmış, yerine bir büyük malikane yapılmıştır ki, bebeğin, hatta bütün Boğaz'ın sayılı ziynetlerinden biri olan bu yalı, Valide Paşa'nın ölümünden sonra Avrupa'da yaşayan oğlu tarafından Mısır hükümetine verilmiş ve Mısır konsoloshanesi olmuştur. (İstanbul Ansiklopedisi, c.2, s.700)

Yusuf Kâmil Paşa'nın yalısında yaşananları bıraktığımız yerden anlatmaya devam edelim.

O devirde adet olduğu üzere, nüktedanlar tuhaflıklarıyla, meşhur olanlar da Paşa'nın davetlisi olarak onun sofrasında yer alırlardı. Böyle gecelerden birinde devrin zariflerinden (seçkinlerinden) biri, Yusuf Kâmil Paşa'yı fevkalade eğlendirip, hoş vakitler geçirtmiş, Paşa da her zamanki gibi kahyasını çağırıp: "Efendi'ye 500 altın ihsan ettim, veriniz" demiş.

Nüktedan zat, o geceyi hayaller içinde, uykusuz bir halde geçirmiş. 500 altını sabaha kadar nerelere harcayacağını bilememiş. Diğer taraftan Paşa'nın Kahyası Hüseyin Hâki Efendi de, bu yüksek ihsanı bir kez onaylatmış ve ertesi sabah sabırsızlıkla kahvaltı tepsisini bekleyen nüktedan efendinin kahvaltı tepsisinde, bir zarf içinde sadece 5 altın gelmiş. Neye uğradığını şaşıran misafir, hemen kâhyaya koşmuş:

"Galiba bir yanlışlık oldu. Paşa Hazretleri dün akşam bana 500 altın ihsan etmişlerdi, halbuki bu sabah 5 altın geldi", demiş.

"Bana verilen emir böyledir. Başka bir şey yapamam. Şimdi kendileri merdivenden aşağıya inerler. Siz vaziyeti arz ediniz", cevabını vermiş.

Misafir sabırsızlıkla Paşa'nın inmesini beklemiş ve tam Paşa indiği sırada, koşup, saygılarını sunarak derdini anlatmış.

Yusuf Kâmil Paşa da: "Aman efendim dün akşam işret esnasında bir halt etmişiz. Doğrusu bu sabah aldığınız ihsandır." demiş.

Misafir bir selam daha verip: "Aman efendim o haltı dün akşam değil, şimdi işlediniz", cevabını yapıştırmış.

Yusuf Kâmil Paşa Yalısı, ahşap mesken olarak, en büyük binalardan biri idi. Aristokratik hayatın gereği ayrılmaz bir parçasıydı. Çeşitli ekleri binaları, dağ tarafındaki köşkleriyle kendine özgü bir alemdi. Yalıda, müteaddit daireler, avlular vardı. Sofalar takriben 25 metreye 18 metre boyutlarındaydı. Yalı iki köprü ile dağ tarafına bağlıydı. Bir köprüsüyle, selamlıktaki yemek odasından dağ tarafına geçilirdi. Diğer köprüsü (kapalı kafesli harem köprüsü) sokağın iç tarafındaki dairelere Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Mısırlı Prens Halim Paşa'ya (sadrazam Sait Halim Paşa'nın babasıdır e.m.) geçmişti. Meşhur merdivenin ortasında, Halim Paşa'yı çölde avlanırken gösteren, yağlı boya büyük bir resim asılıydı. Yalının büyük sofalarında oturulduğu vakit, deniz ve bahçe beraber görünürdü. Yalının selamlık kısmı parke, harem kısmı hasır döşeli idi. Harem, Boğaz; selamlık, İstanbul tarafında bulunuyordu. Yalıdaki bahçede büyük bir havuz, fevkalade bir limonluk, kısmen bahçeyi, kısmen limonluğu gören bir taraça vardı. yalıdaki inşaat direkleri kalyonlardan alınmıştı. Kapı tokmakları porselendi. Güzel eşya ile döşenmişti. Yalının kayıkhaneleri Arnavutköy tarafında idi. Merdiven başlarında büyük sütunlar vardı. Yalıda asılı olan büyük avizeleri Ortaköy'den gelen Yahudiler temizler ve bakarlardı. Yalının dağ tarafında, ressam olan Halim Paşa'nın çalıştığı

bir resim köşkü bulunuyordu. Uçurum üzerine yapılmış ahşap, tek bir oda "Bülbül Köşkü" diye anılırdı. Paşa buraya gelir ve bülbül dinlerdi. Yalının büyük ahırları da bu bahçe tarafında idi. Bahçenin daha üst kısmında gayet güzel bir mimariyle yapılmış büyük odalar, boy aynalarıyla süslenmiş orta köşk bulunuyordu. Sonraları bir Arnavut korucu, gece uyanıp kendini bu aynalarda görünce, korkmuş. Tabancasını çekmiş, aynayı devirmiş, kendisi de ölmüştü. Orta köşkün ilerisinde, tamamen bitmemiş, sekiz köşe odalı, içinde kahve ocağı olan, çepeçevre sedirlerle döşenmiş, alçak pencereli bir köşk daha vardı. Bu köşk, meyve ağaçları arasındaydı. En tepede de İhsaniye Köşkü bulunuyordu. Abbas Paşa uzun zaman bu köşkte oturmuştu. Harem önünde büyük bir havuz vardı. Havuzun diğer tarafında sıra ile köpek evleri yapılmış ve mevsimde kar bulunurdu. Bu büyük bahçelerde dillere destan olan (festival benzeri olsa gerek) partiler tertip edilirmiş. Bazan çarşılar kurulurmuş. Aşçı dükkânları, börekçiler, tatlıcılar oradaki dükkânlarda çalışırlar ve misafirleri ağırlarmış.

Halim Paşa, bizim musikiyi notaya aldırmıştı. Yalıda ve koruda musiki alemleri tertipletirdi. Burası ayrıca İstanbul'a resmin ilk girdiği yerdi. Ressam olan Paşa, yalıya devrin ressamlarını da toplar ve onları çalıştırırdı. Bu büyük ve pembe boyalı yalı, Birinci Dünya Savaşı'nda, yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine imaret=aşevi olarak hizmet verdi (bazı kitaplarda 'da-rül-eytam' ile 'dar-ül-it'am' birbirine karıştırıldığından, hatalı olarak burası yoksul çocuklara eğitim yuvası oldu denmektedir). Savaştan sonra tütün deposu olarak kullanıldı. 1928-1929 tarihlerinde de yıkıcılara satıldı.

***

Kıbrıslılar Yalısı'nı ve Kocataş Yalısı'nı anlatırken kendisiyle karşılaştığımız, Bebek semtini seven büyük şairimiz Yahya Kemal Beyatlı'yla bu bölümü bitirmenin hoşluk olacağına katılacağınızı umarım.

Beşir Ayvazoğlu'nun bizimle buluşturduğu Yahya Kemal biyografisinde (s.64'te) şunu anlatmakta: Yahya Kemal, özellikle Lale Devri'nde gözde yerleşim yerlerinden biri haline gelen Bebek'i çok seviyordu. 1920 yılında Hamide adında bir kadının sırttaki köşkünde pansiyoner olarak kalmış ve *Ses* şiirini burada yazmıştı. Aynı yıl yine Bebek'te "Semih'in kulüp olan köşkünde" bir oda kiraladığını biliyoruz.

Halis Erginer'in anlattığına göre, Küçük Bebek'te Bayram adında biri tarafından işletilen Bebek Bahçesi ve Gazinosu, Yahya Kemal'in Boğaz'da, Emirgan Çınaraltı kahvesinden sonra en sevdiği, yaz günleri bazan sabahın erken saatlerinde gelip bütün gününü geçirdiği bir mekandı. Erginer, bir yaz Yahya Kemal'le yirmi gün üst üste burada buluşmuş ve birlikte *Nedim Divanı*'nı ve İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri*'nden bazı bölümleri okumuşlardı.

Yahya Kemal, muhtemelen Bebek Gazinosu'nda yazarak Erginer'e ithaf ettiği kıt'ada Bebek sahilsarayından söz eder.

Bu sahilsaray, III. Ahmet devrinde yaptırılan bir gravürde nasıl bir yapı olduğu görülen Hümayunabad Kasrı'dır. Bebek Bahçesi, Abdülmecit devrinde yıkılan bu kasrın bahçesiydi.

SAİT HALİM PAŞA YALISI

Yeniköy

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında hemen tamamıyla Türklerin eline geçen Yeniköy sahillerinde, bir de 1914 Türk-Alman İttifakının, içinde imzalanmış olduğu Mısırlı Prens Sait Halim Paşa Yalısı vardı.

Osmanlı Devleti'ne ve monarklara özlemvar olan Samiha Ayverdi pek öfkeli, anlatıyor: "Balkan *Harbi sırasında 'Bab-ı Ali Baskını' adını taşıyan darbe ile 'Halaskârları al aşağı edip yeniden iktidara gelmiş olan İttihat ve Terakki Fırkası, mütecanis* (birbiriyle bağdaşan), *birbirini tutan ve tamamlayan bir kabine kuramamış olmanın sıkıntısı içinde iken, Avrupa sosyetesinin fantezisi olan Prens Said Halim Paşa'yı sadarete getirdi.*

Bir vakitler Osmanlı Devleti'ni haysiyetinden, canından, malından, topraklarından eden asi bir dedenin bu zavallı torunu, bir gök taşı gibi nereden düştüğü belli olmadan, gelip devletin baş köşesine yerleşti. Böylece de İttihat ve Terakki fırkasının elebaşıları olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar, muazzam bir servetin ve prenslik ünvanının etrafında kabinelerini örgüleştirdiler.

Fakat bu paşaların yanı sıra bir de Alman paşalar grubu vardı ki, Türk paşalarının dimağını (beynini) ve Türk talihinin sevk ve idare kaderini ellerinde tutuyorlardı. İşte, ordunun talim ve terbiyesiyle vazifeli Liman Von Sanders, işte Von Keres Paşa, Boğazlar Umum Kumandanı Von Ozedon Paşa: Von Dergolç Paşa ve nihayet donanmamızın ihyasıyla vazifeli Souchon Paşa.

O Souchon Paşa ki Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya lehine harbe sokmak için tetikte bekleyen adamdı. Beklediğini ele geçirmekte de gecikmedi..."

Sait Halim Paşa yalısı rıhtımındaki iki arslan heykeli sebebiyle "Arslanlı Yalı" ismiyle de bilinmektedir. Yalının rıhtımında bulunan

arslan heykelleri hakkında Yeniköylü Nubar Horanyan [Orhan Erdenen'e] şu bilgiyi vermiş: "Sait Halim Paşa kılıç kuşanınca hediye olarak İtalya'dan dişi arslan heykeli geldi. Paşa'nın ikinci kuşağında da erkek arslan heykeli Almanya'dan hediye olarak gönderildi." Üslubuna uygun olarak, daha sakin dış görünüşüne karşın, dekorasyonunda ağır arabesk unsurlar kullanıldığından, küçük bir Arap sarayını andırır.

Bu yalının ilk sahipleri ve el değiştirişi ile mimari yapısının öyküsünü Mahmut Sami Şimşek'in "Yüz Yalısı"ndan (yayım yılı 2010, büyük yangından sonraki izlenimler) ve Orhan Erdenen'nin "Boğaziçi Sahilhaneleri"nden (yayım yılı 1994, Yalı yanmadan hemen önceki izlenimler) izleyeceğim. Ben de 24 Ocak 2023 tarihinde ekonomistlerin toplantısına katılmak için gittiğimde, her yeri gezdim, turizm amaçlı kullanılan yalı hâlâ çok cazibeli olmakla birlikte 1994 yılında gördüğüm yalıya göre görkemini epeyce yitirmiş.

Buranın ilk sahipleri Düzoğlu ailesiydi. Onlardan Aristarhis Ailesine kalan yalı, yıktırılıp 1863 yılında yine aynı aile tarafından inşa ettirildi. Yalı, 1876 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Prens Mehmet Abdülhalim Paşa'nın mülkiyetine geçmiştir. Ancak o dönemde yalının harap halde olması ve istenilen büyüklükte olmaması nedeni ile Çanakkaleli mimar-kalfa Petraki Adamandidis'e bugünkü biçimiyle neoklasik bir üslupla yeniden yaptırılmıştır. 1890'da Abdülhalim Paşa'nın vefatıyla dokuz çocuğuna kaldı. Bu sırada harabeye dönen yalı, Sait Halim Paşa ve kardeşi Hıdiv Abbas Halim Paşa tarafından yeniden yaptırıldı. 1894'te Sait Halim Paşa kardeşlerinin hisselerini satın alarak yalının tek sahibi oldu. Yalının kuzeyi harem güneyi selamlık olarak inşa edilmiştir.

Yalının planı geleneksel Boğaz yalısı üslubundadır. Bir orta sofa etrafında bir yığın oda. Yan cephelerde, giriş camekanları üzerleri, bahçe ağaçları arasında ahşap korkuluklu balkonlar. İkinci kat üzerinde fırdola, dam korkuluğu, doğu, kuzey ve güney yönlerinde korkulukların tam ortasında üç ayrı kabartma dua levhaları. Bahçesinin en kuzeyinde küçük küp şeklindeki kulübe çatıdaki cihannüma ile aynıdır. Beş baca. Duvarlar, merdivenler, rıhtımlar, sağ ve sol bahçelerde dökme kapı ve parmaklıklarda tüm bir beyazlık, önündeki Boğazın mavi suyunu kireçleşmiş gibi, temiz bir aydınlık yapıyor.

Her iki yöndeki bahçe girişlerinde: Önce yedi mermer merdiven, camekanlı ön antre, sonra tekrar üç mermer merdivenle hollere çıkı-

lıyor. Hollerin tavanında alçı nakışlar; Selamlık kısmında duvarlarda arkalıkları yüksek geniş oturma/bekleme kanapeleri. Harem holü, Beylerbeyi, Dolmabahçe saraylarında ve bazı köşklerde görüldüğü gibi, ihtişamlı unsurlarla düzenlenmiş. Döşemeler parke. Merdiven, başlarında ahşap yarım sütunlar üzerinde, ahşap heykelciklerle holün ortasına doğru uzanmış. Merdiven sahanlığında kare kristal bir ayna var. Bu sahanlıktan sonra merdiven sağa ve sola olmak üzere ikiye ayrılıyor.

Neoklasik üslupta, ahşap bağdadi, servis katı üzerine iki katlı açık sarı yalının en zengin ve en süslü kısmı, giriş katındaki Sait Halim Paşa dairesidir. Şu an müze olan bu oda, tavandaki çiçek motifleriyle, yağlıboya panolarıyla, kristal aynalar ve avizelerle, 4 metre boyundaki sedef kakmalı ve süslemeli ahşap kapılarıyla bambaşka bir güzelliktedir. Selamlığın görkemli ve gösterişli olmasının aksine, harem oldukça sade ve mütevazıdır.

Altın odanın tavan işlemeleri som altındandı. Venedik Odası'nın dekoratif obje ve mobilyaları Venedik'ten getirilmişti. Japon Odası'na Japon İmparatoru'nun yolladığı armağanlar yerleştirilmişti. Bugün yerlerinde yeller esmekte.

Güney girişindeki koridorda, 1865'te Kahire'de yapılıp, yalıya getirilmiş olan duvar boyu yağlıboya tablo dikkati çekmektedir, çekmekteydi demek daha doğru olacak, çünkü 10 Ağustos 2023 tarihinde

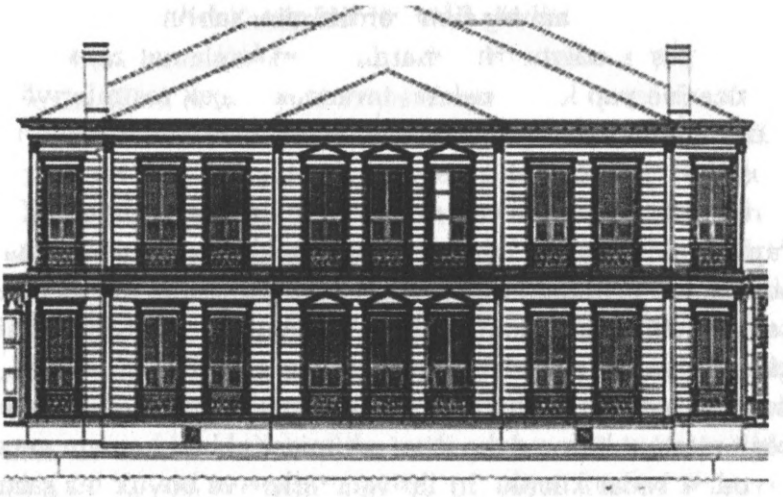

Kaynak: https://www.tacvakfi.org.tr/tr/proje/yenikoy-sait-halim-pasa-yalisi

ziyaret ettiğim Yalı'nın ticari işletmecilerinin verdiği bilgiye göre iki yıl önce Resim ve Heykel Müzesi'ne kaldırılmış. Ressam Clement'in eseri olan tabloda Sait Halim Paşa'nın avlanması resmedilmiştir. Bu av tablosuna bakış yönüne göre perspektif değişmektedir. Selamlık kısmı batı yönü koridorundaki gemi tablosunda da aynı özellikler vardır. Yerler parke (bugünkü idealist işletmecileri o günkü haline yakın korumaktalar).

Sait Halim Paşa Yalısı, dışarıdan oldukça sade görünmesine rağmen, birbirinden süslü odalara sahiptir. Üstünde terası olan yalının üst katı tamamen yatak odalarına tahsis edilmiştir. Yalıdaki yirmi bir oda, dört salon, bir mutfak, yedi tuvalet, iki banyo ve iki alaturka hamam mevcuttur (birisi bugün düğünlerde gelin odası olarak kullanılan odanın karşısındadır). Bunların arasında en ilginci selamlıktaki yemek odasıdır. Yemek odasındaki sandalyelere Sait Halim Paşa'nın isminin baş harfleri yazılmıştır. Burası bir zamanlar Sait Halim Paşa'nın çalışma odasıydı. Sadrazam, evinin bu odasını resmi işleri için de kullandı. Aşağıda okuyacağımız Almanlarla yapılan gizli anlaşma bu odada imzalanmıştır.

Ayrıntısına aşağıda tanıklık edeceğimiz 12 Kasım 1995 tarihindeki yangın öncesinde; Giriş katında, solda –şimdi sahilhanenin müzesi olan– deniz cephesi bölümü, Sait Halim Paşa dairesi, kapılarındaki keçe kaplamalarıyla, sedef kakmalarla (bugün o kapıları göremiyoruz); halı, avize, dolaplar ve deri duvar kaplamaları ile arabesk dekorasyon hakkında tam bir fikir verdiği gibi, sahilhanenin en zengin kısmını da teşkil ediyor. Duvarlardaki deri kaplamalara, kapılardaki kadife üzerine yapılmış kuşlara, tavandaki çiçek resimleriyle, yağlı boya panolara, kristal aynalara, kornişlere, kabartmalı tekne tavana, sağ köşedeki odanın güllü ve yaldızlı oluşuna, çok alçak, modern mimariyi dahi ilgilendirecek minik koltuklara, avizelere, büfelerdeki, kapılardaki ihtişama ayrı bir kitap gerekli oluyor. Çok daha önce burada inceleme yapanların yazdıklarına göre, dört metre yüksekliğindeki sedefli, nakışlı kapılar için, İstanbul'un –sarayları dahil– en zengin, en ihtişamlı kapıları diyeceğiz.

Hamamı mermer, sadeliği ile dikkati çeken kurnaya yeni devirde bir basit mermer kurna daha ilave edilmiş. Kubbeli hamam ancak bir banyo odası kadar küçük. Su ihtiyacı terkos ve büyük bir sarnıç ile karşılanıyormuş. Bahçeye bakan kuzey odalarında devrinin mobilya-

ları pek eski vaziyette, atılmış olarak duruyorlardı. Her odanın süslemeleri, tavan ve halısı farklı. Ancak birçok kısımlarda sıvalar, boyalar bozulmuş ama bakımı tutumu ihmal edilmiyor, devrinin inşa tarzını yansıtan bağdadiler yer yer çökmüş. Fakat bina halen oldukça sağlam görünüyor.

Yazı levhaları önemli. Abidevi, arabesk büfede kufi yazılar var. Çatısındaki saçak korkuluk üzerinde, kuzey, güney ve doğu yönünde üç ahşap levha üzerinde "Ya Malik el-Mülk-Ey mülkün sahibi" yazılıydı. Allah için: "Her şeyin sahibi sensin" deniliyor. Son tadilatta bu yazılar da kayboldu. Tek bir yazı duruyor.

SADRAZAM SAİT HALİM PAŞA'NIN HAYATI VE OSMANLI FİKİR HAREKETİ İÇİNDEKİ YERİ

Yirminci yüzyılın başında Yeniköy'deki Osmanlı Devleti'nin kaderinde tarihte oynadığı roller bakımından önemli devlet yöneticilerinin toplandıkları Sait Halim Paşa Yalısı bahçesindeki iki aslan heykeli nedeniyle "Aslanlı Yalı" olarak da biliniyor demiştik. Tarihimiz açısından önemi nedir? Sait Halim Paşa kimdir? Devlet adamı olarak etkisi ve etkinliği ne olmuştur? Anlatmaya çalışacağım.

Önemli mi bilemiyorum ama, çeşitli kitap ve ansiklopedilerde doğum tarihi 1863 yılı olarak yazılmış oluşuna karşın M. Hanefi Bostan ise 1864 olarak yazmıştır. Mehmet Sait Halim Paşa, kendi beyanına göre; (19 Şubat 1864) Kahire'de dünyaya geldi.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu olup babası Şûra-yı Devlet (Danıştay) üyesi Prens Halim Paşa, annesi Vicdan Hanım'dır. Dedeleri Anadolu'dan Kavala'ya göç etmiş olan bir Türk ailesidir.

Prens Mehmet Sait Halim Paşa, Prens Halim Paşa'nın en büyük oğlu olup, Prens Mehmet Abbas Halim Paşa, Prens Mehmet Ali Halim Bey ve Prens Mehmet İbrahim Halim Bey olmak üzere üç erkek kardeşi, ilk ikisi çocuk yaşlarda vefat eden Prenses Ayşe Tevfika, Prenses Fatma ile Prenses Zehra, Prenses Nazlı, Prenses Emine, Prenses Rukiye ve Prenses Kerime olmak üzere yedi kız kardeşi bulunmaktaydı.

Ailesi ile birlikte 1870'te İstanbul'a yerleşen Sait Halim, ilköğrenimini özel hocalarla tamamladı. Küçük yaşta Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrendi. Kardeşi Abbas Halim Paşa ile iddiaya göre

yüksek tahsilini tamamlamak üzere İsviçre'ye gitti ve burada beş yıl öğrenim gördü.

Mısır hanedanından kimseler, Osmanlı devleti hizmetinde zaman zaman görev almışlardı. Sultan Aziz döneminde Prens Mustafa Fazıl Paşa bu örneklerden birisidir.

Sait Halim İsviçre Üniversitesinde siyasi ilimler alanında öğrenimini tamamladı. 19 Nisan 1886 tarihli bir belgede Sait Halim Bey'in mensuplarından iki kişi ile birlikte hava değişimi için Avrupa kaplıcalarına gitmek için pasaport talep ettikleri kaydedildi. Ancak Avrupa'ya gitmek için pasaport talebinin eğitim ile ilgili olup olmadığı belirtilmemekle beraber, buna yönelik olduğu düşünülmektedir.

Mehmet Sait Halim, İstanbul'a döner dönmez II. Abdülhamit tarafından 14 Mayıs 1888 tarihinde kendisine sivil paşalık rütbesi verilerek 21 Mayıs 1888'de ilk görevi olan Şûra-yı Devlet üyeliğine atandı. Şûra-yı Devletin Maliye Dairesinde çalıştı.

1895'te amcası Mısır Valisi Sait Paşa'nın torunu ve Prens Tosun Paşa'nın kızı olan Prenses Emine Tosun İnci (ö. 1915) ile evlendi. Bu evlilikten Prens Muhammed Halim (1896-1960) ve Prens Ömer İbrahim Halim (1898-1954) adlarında iki oğlu oldu.

Prens Mehmet Sait Halim, Şûra-yı Devlet görevindeki büyük başarılarından dolayı kısa zamanda Rumeli Beylerbeyliği payesine yükseltildi (22 Eylül 1900). Böylece sarayın ve padişahın gözde adamı oldu. Ancak onu çekemeyenler, kendi adıyla anılan Yeniköy'deki yalısında zararlı evrak ve silah bulunduğu gerekçesi ile saraya jurnal ettiler. Bu olaydan sonra Şûra-yı Devletteki göreviyle ilgisini azaltıp Yeniköy'deki yalısına çekilerek bir taraftan kitap okumakla, siyasi ve tarihî incelemelerle, diğer taraftan da İslam ve Osmanlı eski eserlerini toplamakla meşgul oldu. Sanat değeri olan eserleri ölünceye kadar toplamaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim suikastla öldürüldüğü araçtan o gün satın aldığı iki büyük levhanın çıkması bunu doğrulamaktadır.

Bu yalıda ilim ve siyaset adamları ile edebiyatçılar bir araya gelerek sohbet ederlerdi. Sohbet toplantılarına Mehmet Âkif, İbnülemin Mahmut Kemal, Neyzen Tevfik, Dr. Necmettin Arif ve Celalettin Arif gibi toplumun çok tanınmış şahsiyetleri katılırdı. Paşa, musikiye de aşina olup, eski güzel eserlere fazlası ile değer verirdi. Musiki ile ilgili kıymetli eserleri toplayabilmek için haddinden fazla fedakârlık

gösterirdi. Meşhur üstatlara, himayesini ve yardımını eksik etmezdi. Dönemin büyük musiki üstatları Sait Halim Paşa Yalısı'nda musiki ziyafetleri verirlerdi.

Refii Cevad Ulunay –yaşadığı hatıralarından olarak– şöyle yazmıştı: *"Boğazın incilerinden olan bu muhteşem binayı iyi bilirim. Burası Türkiye'nin ve Türk musikisinin bir akademisi idi. İstanbul'un en büyük üstatları burada toplanırlar; muazzam salonda avizelerden süzülen ziyalar nur şelaleleri gibi denize dökülür; yalının önü hanımiğnesi kayıklar, piyadeler, kiklerle dolar; Nedim, Üsküdarlı Fuat Beyler, Hacı Kerameler, Hafız İsmailler arkadaki koruda bülbülleri çatlatırlar; setreli ağalar büyük gümüş tepsilerle rıhtıma yanaşan yüzlerce kayığa dondurmalar, şerbetler ikram ederlerdi."*

Sait Halim, II. Meşrutiyet'in ilanından "birkaç yıl önce" (muhtemelen 1906 yılından önce) kendi yalısında, Filozof Rıza Tevfik'ten ders aldığı ve ders konularının da Türk edebiyatı ve özellikle "filozofik ve toplumsal meseleler" hakkındaki tartışmalara yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Sait Halim Paşa, "rahat durmadığı" (Jön Türklerle ilişkisi olduğu) gerekçesiyle 7 Aralık 1905 tarihinde yayımlanan irade-i seniyye ile İstanbul'dan ayrılarak Mısır'da ikamet etmesi emredildi. Bu karar 8 Aralık'ta Paşa'nın konağına gönderildi. 19 Aralık 1905'te Sait Halim Paşa sadarete "celb" edildi, kendisine yönelik yapılan suçlamaların iftiradan ibaret olduğunu ve bazı memurların yaptığı tacizlerden dolayı Mısır'a gideceğini belirtti. Paşa bu görüşmeden sonra, muhtemelen 1905 yılının aralık ayının sonlarında yurt dışına çıktı. İngiliz ve

Fransız elçilerinin kendi himayelerinde ülkeyi terk etme tekliflerini reddetti.

Kardeşi Abbas Halim Paşa ile birlikte önce Mısır'a, ardından Avrupa'ya gidip Jön Türklerle doğrudan ilişki kurdu, onlara maddi ve fikrî destek verdi. 1906'da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin müfettişliğine getirildi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra diğer İttihatçılarla birlikte İstanbul'a döndü. Şûra-yı Devletteki görevi yurt dışına çıkarılmış olmasına rağmen devam etti. Ancak 3 Eylül 1908'de Şûra-yı Devletçe yapılan tensikatta kadro azlığı sebep gösterilerek görevine son verildi. Aynı yıl yapılan belediye seçimlerinde İttihat ve Terakki listesinden Yeniköy Belediye Dairesi başkanı seçildi. Ardından İstanbul Belediye Genel Meclisi ikinci başkanlığına getirildi.

14 Aralık 1908'de Sultan II. Abdülhamit tarafından 10 bin kuruş maaşla Âyan Meclisi üyeliğine tayin edildi. Aynı günlerde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyenin (Darüşşafaka) İdare Meclisi üyeliğine seçildi. Padişah'ın izniyle Âyan Meclisi üyeliğinden ayrılarak, bir yılı aşkın süre Paris'te "İslamcılık" tezi üzerine incelemelerde bulundu. Ünlü sosyolog Gustave Le Bon'la bu sırada görüştüğü düşünülmektedir.

Sait Halim Paşa, Mart 1909'da Osmanlı Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyeliğine tayin edildi. Aynı yıl Selânik'te yapılan İttihat ve Terakki Kongresi'ne Âyan üyesi sıfatıyla katılan Sait Halim Paşa, 1912'de Meclisin feshedilmesinden hemen sonra kurulan Sait Paşa Kabinesine Şûra-yı Devlet reisi olarak girdi.

Trablusgarp Harbi dolayısıyla İtalyan hükûmeti ile barış müzakerelerinde bulunmak üzere hükûmet tarafından Lozan'a gönderildi (3 Temmuz 1912). 17 Temmuz'da Said Paşa hükûmetinin görevden çekilmesiyle yeni hükûmeti kuran Gazi Ahmet Muhtar Paşa görevini yenilemeyince görüşmeleri yarıda keserek yurda dönmek zorunda kaldı. Aynı yıl İttihat ve Terakki Cemiyetinin genel sekreterliğine seçildi.

Babıâli Baskını'nın ardından kurulan Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'ne 15 bin kuruş maaşla Şûra-yı Devlet reisi olarak girdi (25 Ocak 1913) ve iki gün sonra da Hariciye Nazırlığına tayin edildi. Said Halim Paşa 31 Ocak 1913'te kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin kurucularındandır. İhtiyat-ı Millî adlı bir hayat sigortası şirketinin idare heyeti başkanlığını yaptı. 1913'te Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyenin başkanlığına seçildi. Yerli malının üretimi ve tüketimi amacıyla kurulan İstihlak-ı Millî Cemiyetinin üyesi oldu.

Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te öldürülünce Sait Halim Paşa'ya 16 Haziran 1913 tarihinde vezirlik rütbesi verilerek sadaret kaymakamlığına, ertesi gün de sadrazamlık makamına getirildi, Hariciye Nazırlığını da üzerine alarak hükûmeti kurdu. Sadrazamlık Dönemi (17 Haziran 1913-3 Şubat 1917) yılları arasında olan Sait Halim Paşa Kabinesinin ilk icraatı (**Siyasal Cinayetler** kitabımda ayrıntısını anlattığım) Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayına karışanlar için Divan-ı Harb-i Örfî mahkemesi kurmasıdır. Mahkeme sanıkların bir kısmını idama ve müebbet hapse mahkûm ederken bir kısmına geçici olarak kürek cezası verdi ve diğer sanıkları da Sinop'a sürgün etti. İçlerinde Şerif Paşa, Prens Sabahattin, eski Dâhiliye Nazırı Reşit (Rey) Bey, Kaymakam Zeki Bey, emekli Jandarma Komutanı Mehmet Bey gibi önemli şahsiyetlerin bulunduğu bir grup sanık gıyaplarında idam cezasına çarptırıldı. Bunun yanında eski sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğlu Damat Salih Paşa, Polis Siyasi Kısım Müdürü Muip Bey, Miralay Fuat, Yüzbaşı Çerkez Kazım, Teğmen Mehmet Ali, Jandarma Kemal gibi isimlerin bulunduğu bir grup da irade-i seniyye gereğince 24 Haziran 1913'te Beyazıt Meydanı'nda idam edildi.

Dönemin siyasi ve tarihi olayları

I) Edirne'nin Geri Alınması; Balkan devletleri (Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ) Rumeli'yi Osmanlı Devleti'nin elinden almak için birbirleriyle çeşitli anlaşmalar yaparak bir ittifak oluşturdular. Balkan İttifakı 17 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Üç hafta içinde İşkodra, Yanya ve Edirne dışındaki bütün Rumeli toprakları kaybedildi. Sırp askerleri tarafından desteklenen Bulgar ordusu 27 Mart 1913'te Edirne şehrini işgal etti. 30 Mayıs 1913 günü büyük devletlerin zorlaması sonucu Balkan İttifakı'yla bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, Ege Adaları dâhil olmak üzere Midye-Enez hattının batısındaki bütün topraklardan feragat ediyordu. Londra Barış Antlaşması ile Edirne'yi ele geçiren Balkan ülkeleri Trakya'nın paylaşımı konusunda ihtilafa düştüler. Zor durumda kalan Bulgarlar, birliklerini Edirne'den çekmeye başlaması ile birlikte bundan istifadeyi düşünen İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Enver Bey ile Talat Bey harekete geçti. Kabinenin diğer üyele-

rini de ikna etmeleriyle, İngilizlerin tehditlerini de dinlemeyen Sait Halim Paşa hükûmeti, Edirne'yi geri almak için 13 Temmuz 1913'te karar aldı. Osmanlı ordusu büyük bir mukavemetle karşılaşmadan 21 Temmuz 1913'te Edirne'yi tekrar Osmanlı topraklarına kattı. İngiltere, Fransa gibi devletler hemen sözlü bir nota vererek Londra Barış Antlaşması'nın şartlarına uyulmasını istediler. Fakat Osmanlı kendisine yöneltilen notaları reddetti. Bunun üzerine büyük devletler tepkisiz kaldılar. Bu durumda Bulgaristan da aracısız Osmanlı ile masaya oturmaya karar verdi. Bulgarlarla 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya göre Edirne, Kırklareli, Dimetoka Osmanlı Devleti'ne verildi ve Meriç Nehri iki ülke arasında sınır olarak kabul edildi.

II) Ege Adaları Meselesi; Trablusgarp Harbi sırasında On İki Ada'yı işgal eden İtalya bilahare Uşi (Lozan) Antlaşması ile bu adaları geri vereceğini taahhüt etmişti. Ancak 1912'nin sonbaharında Yunanistan'ın bu adaları teker teker işgal etmeye başlaması üzerine, adalar konusunda son karar büyük devletlere bırakıldı. Bu devletler, aralarında süren uzun görüşmelerden sonra yakında doğacak fırsatlardan yararlanıp Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için 14 Şubat 1914 tarihli nota ile Gökçeada, Bozcaada ve Meis adaları dışındaki bütün adaları Yunanistan'a vermeyi kabul ettiler. Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa 16 Şubat 1914'te bu devletlerin notasına cevap vererek Bozcaada, Gökçeada ve Meis adalarının geri verildiğini güvence sayarken diğer adalar konusundaki haklı ve meşru isteklerini kabul ettirmek için çaba sarf edeceklerini bildirdi. Bu arada Yunanistan, Makedonya'da yaşayan Türkleri göçe zorlamasıyla iki yüz bine yakın Türk göçmeni Ege kıyılarına yerleşti. Anadolu'nun Ege kıyılarına yerleşen Makedonya Türkleri bu bölgede yaşayan Rumların evlerine yerleşmeye başlamaları üzerine bölgedeki Rumlar da Yunanistan'a göç etmek durumunda kaldı. Sait Halim Paşa hükûmetinin bu politikası, Müslüman Türk'e yapılan zulümleri büyük devletlerin görmemesine bir misilleme teşkil etmesi bakımından önemli bir stratejik adımdır. Sait Halim Paşa'nın, Adalar meselesini Osmanlı Devleti'nin lehine olacak şekilde çözerek çok etkin bir diplomasi yürüttüğü ortaya çıkmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri Edirne'nin geri alınmasından sonra ordudaki yaşlı subayları emekli edip kadrolaşmaya çalıştılar. Bu konu ile ilgili olarak kendilerine yakın subayların

Edirne'nin geri alınmasında gösterdikleri başarıları ileri sürerek bu subayların rütbelerinin yükseltilmesini sağladılar. Bu sayede Cemal Paşa Bahriye Nazırlığına, Çürüksulu Mahmut Nafia Nazırlığına ve Enver Paşa da 6 Ocak 1914'te Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisliğine tayin edildi.

III) Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teşebbüsleri ve Vilayat-ı Şarkıyye; Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığı dönemi Osmanlı Devleti'nin en güçsüz olduğu döneme rast gelmektedir. Bu nedenle yabancı devletler Osmanlı topraklarını paylaşma hevesiyle birbirleriyle yarışmaktadırlar. İtalya ve Balkan savaşlarından sonra İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya, Osmanlı'yı kendi aralarında taksim etme kavgasına tutuştular. Bu kavgada özellikle petrol bulunan bölgeler ilk sırayı almaktaydı. Osmanlı Devleti'ni sıkıştırarak petrol bölgeleri ve demir yolları imtiyazlarını almaya çalışıyorlardı. Bu amaçlarında da büyük ölçüde başarılı oldular. Bu ülkeler yurdun değişik bölgelerindeki gemi ve demir yolu işletmelerini aldılar. Bu şekilde kendilerine imtiyaz sağlamaya çalıştılar. Kendi aralarında da birtakım antlaşmalar yaparak karşılıklı menfaatlerini koruma altına aldılar. Ancak bu devletler 1913 ve 1914 yıllarının ilk aylarında Osmanlı'yı fiilen paylaşma konusunda hazır değillerdi. Bir kısmı kendi iç meseleleri, bir kısmı da Osmanlı tebaası içinde kendine taraftar (Almanya gibi) bulamamaktan korkuyordu. Bu nedenle de ilk adımda iktisadi imtiyazlar üzerinde durdular.

3 Mart 1878'de Rusya ile imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı'nın Doğu Anadolu (Van, Bitlis, Erzurum, Mamüretülaziz, Diyarbekir, Sivas) ve Karadeniz'deki bazı vilayetlerinde (Trabzon vilayeti: Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu, Samsun) Avrupa kontrolü altında düzenlemeler istenmişti. Bu Osmanlı için ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. O dönemden itibaren göreve gelen hükûmetler bu soruna karşı bazı tedbirler almaya çalışmışlardı. Ancak bu sorun içerisinde pek çok ülkenin söz sahibi olduğu çok boyutlu bir meseleydi.

Osmanlı hükûmetlerinin aldığı pek çok önlem yabancı ülkelerin özellikle de Rusya'nın tepkisi ile karşılaşıyordu. Eylül 1913 ile Şubat 1914 yılları arasında Rus Sefiri Girs ve maslahatgüzarı Gulyeviç ile Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa arasında teklif ve karşı teklifler gidip geldi. Rusya, diğer elçilerin de onayını alarak konuyu

artık kendisi yürütüyordu. Sadrazam diğer ülkelerden destek istedikçe, konunun bir an önce halledilmesi isteği bildiriliyordu. 8 Şubat 1914'te Sait Halim Paşa ile Gulyeviç arasında Doğu vilayetleri ile ilgili antlaşma imzalandı. Rusya bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'ni çember içine alarak Kafkasya'daki Müslümanlarla Türklerin ilişkisini kesmek istiyor ve İstanbul hakkındaki planlarını uygulamak istiyordu.

Bu antlaşma gerçekten ağır hükümler içermekteydi. Antlaşmaya göre; Doğu vilayetleri iki bölgeye ayrılıyor ve başına ecnebi genel müfettişler görevlendiriliyordu. Bunların maaşları da Osmanlı tarafından ödenecekti. Ayrıca buradaki Osmanlı egemenliği neredeyse yok ediliyordu. Bölgelerde her türlü sorumluluğunu Osmanlı bu müfettişlere bırakıyordu. Bu bölgeler için belirlenen müfettişler ile 25 Mayıs 1914'te kontratlar imzalandı ancak atandıkları bölgelere gidemeden Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesi nedeniyle müfettişlerle yapılan sözleşmeler feshedildi.

IV) Birinci Dünya Savaşı Sırasında Sait Halim Paşa Hükûmeti; Paşa'nın sadrazamlık yılları dünyanın çalkalandığı yıllara denk gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ve en sıcak saatlerinin yaşandığı yıllarda Osmanlı Devleti'nin sadrazamı ve hariciye nazırı pozisyonunda olan Sait Halim Paşa'nın üzerinde son derece ağır bir sorumluluk bulunuyordu. Dört yıl süren (1914-1918) Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki hükûmetleri olarak değerlendirilen başta Sait Halim Paşa ile Talat Paşa hükûmetleri ve İttihat ve Terakki'nin artçı kabinesi olarak değerlendirilen İzzet Paşa hükûmeti görev yaptı.

17 Haziran 1913'te kurulan Sait Halim Paşa hükûmetinde zaman içinde bazı değişiklikler yapıldı. Savaş başlamadan önce Sait Halim Paşa, kabinenin hem sadrazamı ve hem de hariciye nazırı idi. Kabinede Talat Bey dâhiliye nazırı, Enver Paşa harbiye nazırı, Cemal Paşa bahriye nazırı, Çürüksulu Mahmut Paşa nafia nazırı, Cavit Bey maliye nazırı, Hayri Efendi (Ürgüplü) şeyhülislam, Oskan Efendi posta ve telgraf nazırı, Süleyman Bustani ziraat ve ticaret nazırı, İbrahim Bey adliye nazırı ve vekâleten Şûra-yı Devlet reisi, Şükrü Bey de maarif nazırı olarak görev yapıyordu.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce dönemin büyük devletleri ile ittifak yapmak için birçok girişimde bulundu. 1913 yılı sonlarında Almanya ile ittifak teşebbüsüne geçildi

ancak Almanya buna yanaşmadı. İngilizlerle ilk ittifak denemesi İtalya savaşının olduğu ve Rusların Boğazlardan savaş gemilerini geçirmek istedikleri bir sırada yapıldı. İkinci ittifak denemesi ise Rusların Doğu Anadolu vilayetlerinin ıslahı planlamasını kendi lehlerine çevirmek için baskıda bulundukları döneme rastlar. Osmanlı Devleti, İngiltere ile giriştiği bu ittifak girişimlerinden olumlu bir sonuç alamadı. Ayrıca Fransa ve Rusya ile ittifak girişimlerine girilmişse de bunlardan da sonuç alınamadığı bilinen bir husustur.

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Ferdinand ve karısının [ayrıntılarını **Siyasal Cinayetler** kitabımda anlattığım], Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürülmesi üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hükûmeti, Osmanlı Devleti'ni Üçlü İttifak'a çekmek üzere çalışmaya başladı.

Almanya, Osmanlı Devleti'nin 1913'teki teklifini gündeme getirerek 22 Temmuz 1914'te ittifak teklifinde bulundu. Almanya'nın ittifak teklifini Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Bey ve Halil Bey kabul ettiler. Bu teklifi kabul etmelerinin sebebi Rus korkusudur. Almanya'nın o dönemde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bozacak veya devleti zayıflatacak bir politikası söz konusu değildi. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni bir müstemleke-sömürge gibi eline geçirmesi mümkün bulunmamaktaydı. Almanya, Osmanlı Devleti'ni bir irtibat pazarı olarak görmekteydi. Osmanlı Devleti güçlü oldukça ve ayakta durdukça bu menfaatleri devam edecekti.

2 Ağustos 1914'te Almanya ile Osmanlı Devleti arasında İttifak Antlaşması, Sadrazam Sait Halim Paşa ve Almanya Büyükelçisi Baron Von Wangenheim tarafından imzalandı.

Belge bu "Yalıda" imzalandığından bu konunun üzerinde aşağıda özellikle duracağım.

Almanya ile imzalanan gizli İttifak Anlaşması

Yeniköy'deki bu yalıyı önemseyişimin nedeni Osmanlı devletini hem savaşa sokan hem de tarihten çekilişine giden yolda taşların burada döşenmiş oluşudur.

1914 yılı 2 Ağustos gecesi, Boğaziçi'nde Mısırlı Sadrazam Sait Halim Paşa'nın yalısına Almanya'nın İstanbul'daki sefiri Baron Von Wangenheim gelmiş bulunuyordu. Sadrazamla başbaşa konuşmalarının konusu hep bu ittifaktı.

İki kişinin dışında Sait Paşa'nın yalısına üç önemli konuk daha geldi. Bunlar İçişleri Bakanı Talat Bey, Savaş (Savunma) Bakanı Enver Paşa, Meclis Başkanı Halil Bey. Bir gün önce de Almanya Rusya'ya savaş ilan etmişti.

Ağustosun 1. ve 2. günü İngiltere Bahriye Nezareti, son taksiti yarım saat önce verilmiş olan "*Sultan Osman*"a, Osmanlı bandırasının çekilmesine engel olmuş ve gerek "*Sultan Osman*"a, gerekse "*Reşadiye*"ye ambargo koymuştu. Açıkça söylemek gerekirse bunun adı gasptı. Mim Kemal Öke ile birlikte bu gaspın öyküsünü kitap olarak yazmıştık ve TRT'de yayınlanan belgeselini de yapmıştık. Bu gemilerin parasını o gün bugündür alamadık.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa "***Hatıralar***"ında şunu söylüyor: *Alman-Türk İttifakı şimdiye kadar herkesin zannettiği gibi Genel Savaş sırasında imzalanmadı. Her ne kadar imza meselesi 2 Ağustos 1914'te imzalandı ise de, müzakerelere Savaştan önce başlandı.*

Müzakerelere ne zaman ve kimin teşebbüsü ile başlanılmış olduğunu anlaşmanın imza olunduğu güne kadar bilmiyordum (Yalnızca Cemal Paşa değil, maliye bakanı Cavit Bey'in de haberi yoktu. e.m.). *Fransa'dan döndüğüm günlerden birinde idi. Talat Bey bana demişti ki:*

- Paşa, Almanya bize şu ve şu şartlar dahilinde bir ittifak teklif etse ne dersin, kabul eder misin? İşte gördün ki Fransa'dan hayır yok. Fransa olmadığına göre Almanya'yı da reddeder misin?

Hemen cevap verdim:

- Türkiye'yi yalnızlıktan kurtaracak olan böyle bir ittifakı derakap kabul ederim.

23 Temmuz günü, milli bayram münasebetiyle Levent Çiftliğinde yapılan büyük geçit resminde Alman sefiri Baron Von Wangenheim yanıma sokularak:

- Nasıl. Cemal Paşa! dedi. Pek az bir zamanda Alman subaylarının istihsaline muvaffak oldukları harikaya benzer neticeleri gördünüz mü?

Milletim ve ordusu hakkındaki takdirlerinden dolayı sefire teşekkür ederken Alman-Türk ittifakına ait müzakerelerden zerre kadar haberim yoktu.

Birkaç gün sonra –zannediyorum ki cuma günü idi– akşamüzeri Şişli'deki evimin önünde otomobile binmek üzere iken Osmanbey gazinosunun köşesinden Enver Paşa'nın konağına giden caddeye sapan

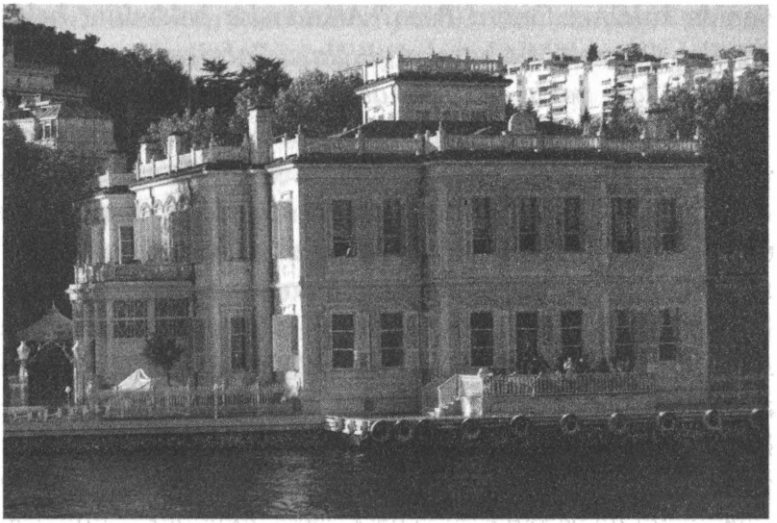

Kaynak: Vikipedi, özgür ansiklopedi

bir otomobil içinde Enver Paşa ile Talat ve Halil Beyleri gördüm. Otomobil Maslak tarafından geliyordu. Bunların bu vakit nereden gelebileceklerini düşündüm. Sadrazam Paşanın Yeniköy'deki yalısından başka bir yerden gelemezlerdi. Arkadaşların benden gizli bazı müzakere ve teşebbüsleri olduğuna dair fikrime bir şüphe düştü. O zamana kadar hiç böyle bir şüphe doğurabilecek bir hadise karşısında kalmamıştım. Gideceğim yere gidip döndükten sonra Enver Paşaya telefon ettim. Geç vakit nereden geldiklerini sordum. Biraz vakit geçirmek için Sadrazam Paşaya uğranıldığı ve orada Halil ve Talat Beylere tesadüf ederek birlikte avdet ettikleri cevabını verdi. Fakat cevabın telaffuz tarzından, derme çatma olduğu zehabını hasıl ettim. Şüphelerim daha ziyade arttı. Ertesi gün Bahriye Nezaretinde bulunuyordum. Sadrazam Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında bir bakanlar komisyonu toplandığından, oraya gelmekliğim rica olunduğunu yaverim haber verdi. Hemen otomobile binerek Şişli, Zincirlikuyu, İstinye yolu ile hareket ettim. Ayazağa köşkü hizalarında bulunduğum sırada o kadar şiddetli bir yağmura tutuldum ki, rüzgârın ve yağmurun şiddetinden otomobil ile ilerlemenin imkânı kalmamıştı. İstanbul ufku, bu kadar şiddetli ve boralı bir yağmuru çoktan beri görmemişti. Tekrar Bahriye Nezaretine dönerek, istimbotla Yeniköy'e gittim. Sadrazam Paşanın yanına girer girmez:

- Nerede kaldınız Cemal Paşa? Arkadaşlar beklediler beklediler, şimdi gittiler. Otomobil ile hareket ettiğinizi Bahriye Nezaretinden haber verdikleri için yolda bora esnasında bir kazaya uğradığınızdan bile korktuk. Her ne hal ise, mademki geldiniz, artık merak edecek bir şey kalmadı demektir. Şimdiyse size gayet memnun olacağınız bir havadis vereceğim. Bakalım ne olduğunu keşfedecek misiniz? dedi.

Biraz düşündüm. Tabii bir şey keşfedemedimse de şimdiye kadar gizlenmiş olan sırlara vakıf olacağımı anladım:

- Geçen gün ben yokken Enver Paşa, Talat ve Halil Beylerle kararlaştırılmış bir şey olsa gerek. Fakat ne olduğunu tahmin edemiyorum, dedim.

- Almanya hükümeti bize ittifak teklif etti. Biz de bunu memleket menfaatlerine muvafık telakki ettiğimizden bugün bu ittifaknameyi sefir Wangenheim ile beraber imza ettik. Nasıl memnun oldunuz mu?

Hiç hazırlanmadığım bu haberin ehemmiyeti karşısında şaşırıp kalmıştım.

- Şartları memleketin menfaatlerine hadim ise, memnuniyet verici bir siyasi hadise addolunabilir, dedim.

- Karşılıklı eşit hukuk esasına dayanan ve her iki tarafın menfaatlerine kefil olan, şimdiye kadar hiçbir Osmanlı hükümetinin başaramadığı şekilde bir mukavele! Dedi ve özel çalışma odasına doğru yürümeye başladı.

Birlikte girdiğimiz odada masasının önüne oturdu. Kilitli bir gözden birkaç maddeden ibaret anlaşma metnini çıkardı. Okudum. İki bağımsız devlet arasında eşit hukuka dayandırılmış pek güzel bir ittifak anlaşması olduğunu gördüm.

Anılarında ayrıntılı anlattığı gibi Cemal Paşa Sadrazama Avusturya ve İtalya'nın durumunu sormuş. Aldığı yanıta göre Avusturya'nın anlaşma metnine uyacağını, İtalya'nın ise bu metne uyacağından kuşku duymuyoruz demiş.

Cemal Paşa anılarında Cavit Bey'in de bundan bilgisi olup olmadığını da sorduğunu, aldığı yanıtın şaşırtıcı olduğunu şöyle anlatıyor:

Oldukça uzun bir müzakereye muhtaç olan bu teşebbüsü şimdiye kadar niçin sakladıklarını sormaktan kendimi alamadım. Bu işi bizzat kendisi idare ettiğini ve hatta kesinlik kazanıncaya kadar diğer arkadaşlara da hiçbir şey açmadığını ve onların da ancak bugün haberdar olduklarını ima eder bazı sözler söyledi ve ekledi.

- Hatta Cavit Beyin hâlâ haberi yoktur. Onu da davet ettim. Şimdi yoldadır. Buraya gelince ona da diğer arkadaşlara ve size olduğu gibi anlaşmayı göstereceğim.

Bütün bakanların bu işten haberi olup olmadığını sordum.

- Bakanlar içinde, bu teşebbüsün azametinden ürkerek, bu önemli devlet sırrının zamanından önce etrafa duyurulmasından haberdar olup olumsuz tepkilere yol açabilecek kişiler bulunduğu için, hepsini haberdar etmek istemedim. Yalnız Şeyhülislam Efendi Hazretleriyle Halil ve Talat, Cavit Beyler ve Enver Paşa ile siz bilgi sahibisiniz. İbrahim Bey'le Şükrü Bey'i Talat Bey haberdar edecek ve geri kalanlar bu sırrı bilmeyeceklerdir. Malum ya bu kadar hassas bir meselede her türlü önlemi almak bizim için bir vazifedir. Pek iyi amma, her hakikati öğrendiğiniz halde, hâlâ yorumunuzu söylemiyorsunuz! dedi.

Cemal Paşa bunun üzerine şu yanıtı vermiş.

- Cenab-ı Hak memleket hakkında faydalı sonuçlar alınmasına yardım etsin. Elhayrı-fi mavaka! (Her vakanın hayrı, kendiyle gelir!) dedim. Başka hiçbir şey eklemedim. Bununla beraber cidden en mühim bir tarihi hadise demek olan böyle bir ittifak anlaşmasını imzalatmayı başardığından dolayı Sadrazam Paşa'yı tebrik etmeyi unutmadı.

Cemal Paşa anılarının 1919 yılı yayınında kaleme alıp ama müsveddesinde üstünü çizdiği kısımda ise kendisinden saklanmasının yarattığı düş kırıklığı ile imzalanmış bu anlaşmanın doğuracağı sonuçlar bakımından kuşkusunu yazmıştır. Ertesi gün gördüğü Maliye Bakanı Cavit Bey'i de pek üzgün ve kırgın gördüğü notunu da düşmüş.

2 Ağustos 1914'te de padişahın onayı alınarak genel seferberlik ilan edildi ve aynı gün hükûmet Meclis-i Mebusanı süresiz kapattığını ve borçlarını ertelediğini ilan etti.

Yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Almanya'ya daha çok yaklaşmaya başladı. Zaten bu sıralarda iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin etkili üyeleri olan Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dahiliye Nazırı Talat Paşa, ayrıca Sadrazam Sait Halim Paşa Alman taraftarı olup, Üçlü İttifakın yanında savaşa katılmak istiyorlardı. Öte yandan, Balkan Savaşları'nın ağır yenilgisi ardından ortaya çıkan sonuçlarının etkisi altında olan Osmanlı Devleti, bu savaştan sonra İtilaf Devletleri arasında bağın daha da güçlenmesinden ve kendisi hakkındaki düşüncelerinden kuşkuya düşmüştü. Özellikle Rusya'nın, İngiltere ve Fransa ile müttefik olması, Osmanlı devlet

adamlarında, bu devletin Boğazlar hakkındaki egemenlik düşünceleri yönünden bu endişeyi çoğaltmıştı.

Almanya ise, İtilaf Devletleri tarafından etrafında kurulmuş olan çemberin parçalanabilmesi için, Osmanlı Devleti ile (başka nedenlerin de sonucu olarak) bir anlaşma yapılmasını istiyordu. Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi Almanya'nın çıkarlarına uygundu. Bu nedenle yardıma da hazırdı.

Bunların sonucu olarak; Avusturya'nın önerisiyle, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ittifak yapmak üzere, 27 Temmuz 1914'te İstanbul'da görüşmelere başlanmıştı. Bakanların çoğunun bilgisi olmayan 2 Ağustos'ta imzalanan anlaşmanın zemini hazırlanmıştı.

İmzalanmış anlaşmanın metni Osmanlı arşivlerinde bulunmadığı ama Almanya'nın devlet arşivinde olduğu araştırmacıların makalelerinde yazılıdır. 1 Ağustos 1914 tarihi Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihi olarak kabul etmek yaygın bir görüştür. Ertesi gün ise Boğaziçi'ndeki yalıda toplanan biri Alman, dördü Türk, beş kişi gizli bir anlaşma imzalıyordu. Osmanlı-Alman Paktında yazılı olan maddelere gelince;

1. *Osmanlı Devleti ve Almanya; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta, tam tarafsızlıklarını koruyacaklardı.*
2. *Eğer Rusya, Avusturya'ya savaş açarsa ve Almanya da buna katılmak zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa girecekti.*
3. *Almanya; Osmanlı Devleti'ni, bir tehdit altına düştüğünde gerekirse silahla koruyacaktı.*
4. *Savaş olursa; Almanya, askeri heyetini Osmanlı'nın emrine verecekti.*
5. *Anlaşma, 31 Aralık 1918'e kadar yürürlükte kalacak, taraflardan biri geçersizliğini ilan etmezse, beş yıl daha yürürlükte olacaktı.*

Görüldüğü gibi; Anlaşma, savunma niteliği taşıyordu. Maddelerinden anlaşılacağı üzere de doküman, Almanya-Rus savaşından önce hazırlanmış, fakat savaş başladıktan (1 Ağustos 1914) sonra değiştirilmeden imzalanmıştır.

Bu duruma göre, Alman-Rus Savaşı başlamış olduğundan, Osmanlı Devleti'nin de savaşa katılması gerekiyordu. Fakat Babıali, buna he-

men yanaşmadı. Bununla beraber, ittifak anlaşmasını imzaladığı gün, genel seferberlik kararı aldı ve Mebusan Meclisi'ni dağıttı, iki gün sonra da tarafsızlığını ilan etti.

Osmanlı Devleti'nin bu hareketi, kendisiyle bir ittifak yapmaya yanaşmamış olan Üçlü İtilaf Devletleri tarafından hararetle desteklendi. Buna, özellikle Rusya önem vermekteydi. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması, Rusya'ya müttefiklerinin Boğazlar yoluyla yardım yapabilmesini sağlayacaktı. Bu nedenle İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne savaş boyunca tarafsız kalması için bazı önerilerde bulundular.

Osmanlı Devleti de bu isteğe karşılık, kapitülasyonların kaldırılması, Ege Adaları'nın kendisine geri verilmesi ve Mısır sorununun çözümlenmesi önerisinde bulundu. Ancak özellikle İngiltere bunları kabul etmeye yanaşmadı. Bu ise Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya daha da yaklaştırdı.

Böylece, diplomatik yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Osmanlı-Alman anlaşması ve *Goeben* ile *Breslau* gemilerinin satın alındığı duyurusuyla (bu olayın ayrıntılarını Enver Paşa Yalısı başlığında anlatacağım), bir büyük Avrupa devletiyle ilişkilerini geliştirmiş oldu. Bu da, onu savaşa sürükleyen önemli bir etkeni meydana getirdi. Almanya bu gelişmelerden sonra, Osmanlı Devleti'ne savaşa bir an önce girmesi için baskı yapmaya başladı. Çarlık Rusya'sının limanlarını bombalayarak, Osmanlı'ya komplo kurdu.

Sait Halim Paşa hükûmeti, Almanya ile yapılan ittifaktan sonra diğer devletlerle de ittifak teşebbüslerinde bulundu. İlk antlaşma Bulgaristan'la yapıldı. Sait Halim Paşa'nın onayıyla Enver Paşa 5 Ağustos 1914'te Rusya'ya ittifak teklifinde bulunur.

10 Ağustos 1914'te *Goeben* ve *Breslau* adlı Alman savaş gemilerinin Osmanlı sularına girmeleri üzerine Sait Halim Paşa hükûmeti gemilerin satın alındığını ve Osmanlı Devleti'nin tarafsız olduğunu ilan eder. 17 Ağustos'ta İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçileri sadrazamı ziyaret ederek, eğer Osmanlı hükûmeti savaşın sonuna kadar tarafsız kalırsa, bunun karşılığında toprak bütünlüğünü taahhüt edeceklerini söylerler. Sait Halim Paşa, İtilaf Devletleri'nin bu önerisi üzerine Maliye Nazırı Cavit Bey'i bu devletlerin büyükelçileri ile görüşmeye memur eder. Aynı zamanda Cemal Paşa da İtilaf Devletleri'nin büyükelçileri ile temasa geçer.

Osmanlı hükûmeti, devletin toprak bütünlüğünü, kapitülasyonların ilgası, Yunanlıların işgal ettiği adaların iadesi ve Mısır meselesinin hallini ister. Bunların karşılığında da tarafsızlığını muhafaza edecekti. Ancak bu görüşmelerden kesin ve olumlu bir sonuç alınamadı.

5 Eylül 1914 tarihinde Bakanlar Kurulu toplantısında Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'nın teklifi ile bütün kapitülasyonların kaldırılmasına karar verildi ve 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren bütün kapitülasyonların kaldırıldığı ilgili devletlere resmen bildirildi. Almanya, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için çeşitli komplolar düzenledi. Karadeniz'de Rusya limanlarını bombalaması olayı bunlardan biridir [Bu olay **Destanlaşan Gemiler** kitabımda Osmanlı Donanmasındaki gemilerin de katılmasıyla ayrıntısıyla anlatılmıştır.]

Böyle bir emrivaki ile savaşa itilmemiz üzerine Sait Halim Paşa istifa etti. İbnülemin Mahmut Kemal "Son Sadrazamlar" yapıtında istifanın geri alınışını şöyle anlatmakta; "(...) bütün milletvekillerinin

Yeniköy'deki yalısına giderek vazgeçmesi için ısrar etmeleri ve Padişahın kendisini davet edip yüzünden öperek kalmasını rica etmesi üzerine görevine devam etti."

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda savaşın sorumluları hakkında açılan Meclis soruşturması sırasında verdiği ifadede: Bu olaydan sonra da ilgili devletlere müracaat ettiğini ve olayı olmamış kabul etmelerini istediğini, fakat faydası olmadığını, anlatır.

Fikir düzeyinde İttihat ve Terakki'ye gönül vermiş *Tanin* sahibi ve yazarı gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın "siyasal anılarında" Enver, Talat ve Sait Halim Paşa'ya genişçe yer vermiştir.

"Bazen gericilik ve ilerleme düşüncelerinden konuştuğumuz zaman, Talat'a şaka kalığı altında bir gerçek olmak üzere, şöyle derdim:

- Gericilerden, softalardan ve yobazlardan yakınıyorsunuz. Oysa en büyük gericiler, bakanlar kurulunda toplanmışsınız. Başta Sadrazam Paşa hazretleri, sonra Enver Paşa ve .... Sen. Daha başka ne gerici arıyorsunuz?

Gerçekte Sadrazam Sait Halim Paşa tam anlamıyla dar düşünceli, bağnaz, soyluluk ve rütbe düşkünü bir kişiydi. Bir gün Babıali'ye gelirken Yeni Postane yakınlarında nokta görevini yapan polis memuru, sadrazam arabasının geçtiğini birdenbire farkedemiyerek saygı ve selam ödevini gereğince yapamamış, bu da sadrazamın gözünden kaçmamıştı. Fena halde öfkelenen sadrazam, komiserin hemen kovulması için içişleri bakanı Talat'a buyruklar veriyordu. Talat zavallı adamı, sadrazamın gözüne ilişmeyecek bir tarafa göndermekten başka bir şey yapmadıysa da, saygısız komiserin görevine son verilmiş olduğunu söyledi.

Doğrusu aranırsa, Talat, dinsel açıdan inançlı olmakla birlikte hiç de bağnaz değildi. Ama Sait Halim Paşa ile Enver, birbirlerinden derece bakımından ayrı olmakla birlikte, pek tutucu bir ruhtaydılar."

Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Malta'ya sürülmesi ve öldürülmesi

Sait Halim Paşa, Osmanlı Devleti'nin zamansız savaşa girmesi meselesi üzerinde de durmaktadır. O, Osmanlı Devleti'nin erkenden savaşa girdiğini kabul etmekle beraber, bunun "harb-i umumide takip etmiş olduğu istikametin yanlışlığını" göstermediğini ancak bu

konuda "takip ettiği siyasetin... layıkıyla tatbik edilemediğini gösterir" demektedir. Yine "Türkiye'nin" Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmasının mümkün olmadığını çünkü devletin istiklal ve istikbalini temin edemeyeceği hakikatini anladığını ve tehlikenin büyüklüğünü hissettiği için harbe girdiğini ifade etmektedir. Devletin tarafsız kalması hâlinde alçakça bir ölümü tercih etmek durumunda kalacağını yazmaktadır. Sait Halim Paşa, 1917 yılı Şubat ayında sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra (yerine Talat Paşa sadrazam olmuştur) Âyan üyeliği görevine devam etti. İttihat ve Terakki Partisinin 1917 yılı kongresinde merkez-i umumi üyeliğine seçilerek bu parti ile olan bağlarını koparmadı. Yalısına çekilerek Osmanlı toplumunun meselelerine çare bulmak için eserler yazmaya devam etti.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra, Enver, Talat, Cemal Paşa bir Alman denizaltısıyla, ileri gelen bazı İttihat ve Terakki Partisi mensupları çeşitli yollarla yurt dışına çıktı [Bu gidiş olayı Enver-Naciye Sultan Yalısı bölümünde anlatacağım]. Sultan Vahdettin, Sait Halim Paşa ve kardeşi Abbas Halim Paşa'nın da yurt dışına çıkmalarını önerdi ancak onlar bu öneriyi reddetti. İleri gelen İttihatçıların yurt dışına çıkması üzerine İttihat ve Terakkinin dağılmak üzere olduğunu gören Sait Halim Paşa, Muhafazakâran Fırkasını kurmaya hazırlandıysa da bu gerçekleşemedi.

Sait Halim Paşa'nın Öldürülmesi

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilerek ateşkes istemesinden sonra iktidara İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli muhalifi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası geçmişti. Bu değişiklikle birlikte hükûmet devleti savaşa sokan dönemin hükûmet üyelerinden kaç(a)mayan isimleri tutuklayarak "Divan-ı Harb-i Örfî"de yargılamaya başlamıştır. Sait Halim Paşa'nın yargılanması sırasında İstanbul'da işgallere tepki olarak yapılan mitingler sonrasında Paşa'nın kaçırılacağından şüphe edilmesi üzerine Damat Ferit Paşa İngilizlere başvurarak Sait Halim Paşa başta olmak üzere hapishanedeki İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin Malta'ya sürgün edilmesini sağlamıştır.

Paşa, 4 Kasım 1918'de savaş ve "Ermeni Kırımı" sorumlusu olarak Divan-ı Âliye (Yüce Divan) verildi. 10 Mart 1919'da tevkif edildi ve Divan-ı Harb-i Örfîde yargılandı. 28 Mayıs 1919'da İngilizler tarafın-

dan önce Mondros'a, oradan da Malta'ya sürüldü. Malta'da Polverista esir kampında tutuklu bulunan Sait Halim Paşa ve 144 arkadaşı savaş sorumlusu ve "Ermeni Kırımı" ile ilgili olarak müttefik mahkemelerinde yargılanmak istenmişse de böyle bir suçu işlediklerine dair bir delil bulunamadığından 29 Nisan 1921'de Malta'da serbest bırakıldılar. Paşa, Malta'da tutuklu iken, İngilizler Yeniköy'deki yalısını işgal ederek yalıdaki bütün değerli eşyaları yağmaladılar. Sait Halim, İstanbul'a dönmek istediyse de Tevfik Paşa hükûmeti tarafından dönmesi sakıncalı görüldüğünden bu isteği kabul edilmedi. İngiliz işgali altındaki Mısır'a da gidemediğinden Roma'da bir konak kiralayarak oraya yerleşti.

Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu ile savaş bölgelerindeki Ermenilerin zorunlu olarak göç ettirilmesi hadisesi nedeni ile Ermeni Taşnak Cemiyeti bu yasanın çıktığı dönemde görev yapan Osmanlı hükûmet üyelerini sorumlu kabul etmekteydi. Ermeniler Osmanlı Devleti'ndeki yargılamalar ve sonrasında kendilerince sorumlu gördükleri kişilerin sadece sürülmesini yeterli bulmamaktaydılar.

Bu düşüncenin bir sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni Taşnak Cemiyeti üyeleri İstanbul'da çıkan *Djagadamard* adlı gazetenin yayımlandığı büroda toplanarak kendilerince sorumlu gördükleri eski yöneticileri gıyaplarında yargılayarak ölüme mahkûm etmişlerdi. Alınan bu karar gereği Sait Halim Paşa'yı öldürme görevi küçük yaşlardan itibaren Taşnak Cemiyeti içinde çalışmalar yapan Arşavir Şıracıyan'a verilmiştir.

Malta'daki sürgünü sona erdikten sonra Anadolu'ya gelmesi uygun görülmediği için Roma'da yaşamaya başlayan Sait Halim Paşa'yı öldürme görevini üzerine alan Şıracıyan bu görevi yerine getirmek için Roma'ya gitmiştir. Sait Halim Paşa'nın öldürüldüğü dönemde cinayeti işleyen kişinin yakalanmamış olmasından dolayı bu cinayet hakkında ayrıntılı bir bilgi dönemin basınında yer almamıştır. Ancak cinayetin büyük olasılıkla bir Ermeni tarafından işlenen siyasi bir cinayet olduğuna dair tahminlerde bulunulmuştur. Yapılan tahminlerin doğruluğu cinayeti işleyen Şıracıyan'ın ilerleyen yıllarda işlediği cinayetleri anlattığı anılarının yayımlanmasıyla ortaya çıkmıştır.

Şıracıyan, başta Sait Halim Paşa, Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi'nin ve daha yedi kişinin öldürülmesi görevi verildikten sonra bu

işi gerçekleştirmek için Roma'ya gitmiştir. Öldürülecek olan İttihatçıların fotoğrafları verilmiş ve yüzlerini beynine kazımak için her gece bu fotoğraflara bakarak uyumuştur. Onun planı, öldürmeyi düşündüğü İttihatçıları bir araya geldikleri bir anda hep birlikte öldürmektir. Ancak bu plan uygulanamamıştır.

Şıracıyan Roma'ya gittikten sonra öncelikle hedefindeki isimlerin nerede ikamet ettiklerini bulmaya çalışmıştır. Bu amaçla Roma'da bulunan Osmanlı temsilciliği ile BMM [Büyük Millet Meclisi] temsilciliğini gözetim altına almıştır. Ayrıca Türklerin yoğun olarak gidip geldiği mahalleleri, kafeleri ve diğer uğrak mekânları da gözetlemeyi ihmal etmemiştir.

Şıracıyan, yaptığı takipler sırasında konuşmalara da kulak kabartmaktaydı ki bunlardan biri oldukça ilginç bir konuşmadır. Rüstem Recep, Bekir Sami Bey ve Münir Bey hararetli bir konuşma içindeyken "Sait Halim Paşa'dan Anadolu'ya silah gönderip, elindeki mali kaynakları bu yönde kullanarak Mustafa Kemal'e yardım etmeyi istemekteydi. Eski sadrazam, o sıralar sürgünde bulunmakta olan İttihat ve Terakki Partisinin bazı idarecilerinin önce Anadolu'ya, akabinde Yunan ordusunun mağlup edilmesinden sonra İstanbul'a dönmelerine müsaade edilmeleri şartıyla yardım etmeye hazır olduğunu" bu konuşmalardan öğrenmekteydi.

Şıracıyan'ın verdiği bilgiye göre "Sait Halim Paşa 'Kemalistler' için iki milyon sterlinlik bir borç elde etmeye çalışıyordu". Bu bilgi önemliydi çünkü bu yardımın yapılması Yunanlılar açısından tehlikeli olduğu için Sait Halim Paşa'nın ölümü iyi olacaktı. İşte bu nedenle bu cinayette Şıracıyan'a Yunanlıların da yardımı olmuştu. Şıracıyan, bu ve benzeri takipler sonunda Paşa'nın genellikle öğleden sonra dört ile altı arasında dolaşmak üzere dışarıya çıktığını, bazen de bankaya veya alışverişe gitmek için araba tuttuğunu öğrenmişti. Şıracıyan, tüm detayları öğrendikten sonra bir gün harekete geçmiş, tam Paşa'yı öldürmek için elini silahına attığında devriye görevini yapan iki polisin ortaya çıkması bu cinayeti sadece bir süreliğine engelleyebilmişti. Bu yarım kalmış girişim 5 Aralık 1921 tarihinde tamamlanarak Sait Halim Paşa, Şıracıyan tarafından öldürülmüştü.

Şıracıyan, Paşa'nın evinin etrafında beklemiş ve onun dönüşünü görünce de harekete geçmiştir. Olayı ise şöyle anlatmaktadır: *Araba tam önüme geldiği anda ani bir hareketle kollarımı kaldırdım. Atlar*

bir anda şaha kalktılar. Bu anlık duraksamadan yararlanarak basamağına atlamak üzere arabaya doğru koştum. Kaymama rağmen bir elimle arka dayanağı yakalamayı başardım. Varlığımdan hâlâ habersiz olan paşanın koruması, arabacıya atların neden şaha kalktığını soruyordu. Aynı anda Sait Halim bana doğru döndü ve göz göze geldik. Yalvaran bir sesle korumasına "yaren" diye seslendi. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nun eski büyük vezirinin son sözü oldu. Tabancamın namlusunu sağ şakağına doğrulttuğumda duyduğu dehşet gözlerinden okunmaktaydı. Tetiği çektim. Bu kez bir kurşun kâfi geldi. Boğuk bir sesle arabanın döşemesine yığıldı. Başı neredeyse ayaklarıma değiyordu. Atlar dörtnala koşmaya başlamışlardı. Bu esnada kendine gelen Tevfik Azmi tabancasına sarıldı ama silahını alnına çevirerek Türkçe silahını at yoksa vururum diye haykırdım.

Şıracıyan, cinayeti işledikten sonra kaçarken şapkasını ve paltosunu düşürmüş fakat yardımcısı arkadan gelerek şapka ve paltoyu alıp delilleri saklamıştır. Şıracıyan, işlediği cinayetten sonra yakalanmadan ülkeden ayrılmayı başarmış ve diğer cinayetler için çalışmaya başlamıştır ki ilerleyen günlerde Dr. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi'yi de öldürerek kendince intikamlarını almıştır.

Cenazesi 26 Ocak 1922'de İstanbul'a getirildi, önce Yeniköy'deki Yalısına götürüldü ve 29 Ocak'ta da cenaze namazı Ayasofya Camii'nde ikindi namazı kılınarak Sultan II. Mahmut Türbesi bahçesindeki babasının mezarının yanına gömüldü.

Çöküş dönemi Osmanlı devlet ve fikir adamlarının en önemlilerinden biri olan Sait Halim Paşa, toplumun sorunlarını kendine özgü analiz gücüyle kaleme aldığı on bir eseri yayınlanmıştır. Bu eserlerin sayfa sayıları azdır ama önemlidirler (M. Ertuğrul Düzdağ, bu eserlerin yedisini ***Buhranlarımız*** adıyla kitaplaştırmıştır). Sait Halim Paşa aynı zamanda bir spor meraklısı olduğu ve sadrazamlığı döneminde sporun gelişmesi için gayret ettiği belirtilmektedir. Nitekim üç büyük spor kulübümüzden birisi olan Galatasaray Terbiyye-i Bedeniyye Kulübü Reisi Ali Sami Bey'i konağına çağırarak bir stadyum yapılmasını istedi ve bu konuda gerekli maddi ve manevi yardımı yapacağını belirtti. Ali Sami Bey'in Galatasaray Terbiyye-i Bedeniyye Kulübünün hamiliği talebini kabul etmiştir.

Bitirirken bir kez daha yinelemekle hakkını teslim etmiş olacağım, kendisini İngilizlere teslim etmiş olan sadrazam Damat Ferit'in tersi-

ne Sait Halim Paşa, Mustafa Kemal'in Anadolu'da emperyalizme karşı yürüttüğü Millî Mücadele hareketini sonradan değil, başından beri açıkça destekleyen bir şahsiyet olduğu ve kardeşi Abbas Halim Paşa'nın bu harekete maddi yardımlarda bulunduğu kendisine ait 1921 tarihli mektuplardan anlaşılmaktadır. **Ermeni terörist Şıracıyan'ın itiraflarından anlaşıldığına göre Sait Halim Paşa, İtalyan Millî Bankalarından 2 milyon sterlin borç para bularak, Mustafa Kemal'e sevk edilmek üzere silah alacaktı. Bu konuda İtalyan Bankalarıyla 6 Aralık 1921'de Sait Halim Paşa kontrat imzalayacağından, Şıracıyan acele davranarak bir gün öncesinde Paşa'yı öldürdüğünü açıklamaktadır.**

Sait Halim Paşa'nın vefatıyla iki oğlu Halim ve Ömer kısa bir süre bu yalıda oturdular. Daha sonra Araplara yazlık olarak kiraya verilen yalıda Kral Faysal uzun süre kiracı olarak kaldı. Cumhuriyet döneminde kalorifer konmuş.

Bir zamanlar yalının bahçesi olan koru ile yalıyı birbirine bağlayan ancak 1958'de sahil yolu yapılırken yıkılan kafesli köprü dillere destanmış. Sait Halim Paşa Yalısı ile güneyindeki Karatodori Paşa Yalısı arasındaki boş arazide bir zamanlar Karlton Oteli vardı. Sait Halim Paşa Yalısı ile birleşeceği sırada o da yıkıldı.

Bir ara Hilton Oteli'ne ait sadece yabancıların girebildiği bir kumarhane olarak da kullanıldı. Bu konuyu anlatacağım şimdilik noktalıyorum. Turizm Bakanlığı'nın yalıyı satın almasıyla 1980-1984 arasında tadilat yaptırıldı.

Yalının, Sait Halim Paşa'dan kalma orijinal eşyalarından birçoğu Hacı Ömer Sabancı tarafından satın alınıp Emirgan'daki Atlı Köşk'e götürüldü. Yalının arka tarafındaki koruyu da Yapı Kredi Bankası satın aldı.

Şu an caddede bulunan birçok dükkân bir zamanlar yalının –mutbaklarıydı– mutfaklarıydı. Sait Halim Paşa mutfakların kapısına şöyle yazdırmıştı: "Aç olan buyursun yesin."

Sait Halim Paşa Yalısını Kim Yaktı?

1994 yılı aralık ayıydı, anımsadığıma göre ayın 20'si civarıydı, Beşiktaş Deniz Müzesi'nde müdürdüm, bu Yalının içini dolaştım, söylendiği gibi çok sayıda değerli tablolar da halı da görmedim, doğrusu

o zaman kimseye bu değerli eşyalar nerede diye soru sormadım; bir yıl sonra Avustralya'da yaşarken 1995 yılı Kasım ayında medyadan öğrendiğim önemli bir haberle gireyim: ***"Tarihi Sait Halim Paşa Yalısında sebebi bilinmeyen büyük yangın"*** ... Haberi ***Cumhuriyet*** Gazetesinin 13 Kasım 1995 tarihli yayınından okuyalım:

<<Başbakan Tansu Çiller'in İstanbul'da bulunduğu sırada çalışmalarını sürdürdüğü ve restorasyon çalışmaları devam eden İstanbul Boğazı'ndaki tarihi **Said Halim Paşa Yalısı** yandı. Yangının mutfak bölümünde yapılan boya çalışmaları sırasında çıktığı öne sürüldü. Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel** ve Başbakan **Tansu Çiller**, İstanbul Vali Vekili Rıdvan Yenişen'i arayarak söndürme çalışmaları hakkında bilgi aldı. Demirel'in, yalının eski haline getirilmesi için devletin bütün olanaklarının kullanılacağını söylediği bildirildi.

Boğaz'ın tarihi kimliğini sergileyen yapılardan olan yalılar, bir bir yok oluyor. Tarihi yapılardan biri olan ünlü Said Halim Paşa Yalısı'nda dün saat 12:10'da yangın çıktı. Kısa sürede üç katlı ahşap binanın çatısına yayılan yangını söndürme çalışmaları başarılı olamadı. Yangına Sarıyer, İstinye ve Beyoğlu itfaiye ekipleri karadan müdahale etti. ***Alemdar 2*** (Bu *geminin ismini aldığı* ***Alemdar*** *milli mücadele döneminde hem Sovyetler Birliği'nden alınan yardımların Novorosiski'den Trabzon'a getirilmesinde görev almış; hem de Abacı Yanko ve Sarı Yani gibi Rum çeteleriyle mücadele etmiş olan "Destanlaşan Gemilerden" birisidir. e.m.)* isimli yangın söndürme gemisinin yanaşamaması ve pompalarının yetersiz kalması nedeniyle yangına denizden müdahale edilemedi. Rüzgârın da ters yönden esmesi, denizden yapılan söndürme çalışmalarını aksattı. Akşam saat 17:00 sıralarında kontrol altına alınan yangın, saat 18:45'te tamamen söndürüldü. Yangın tarihi yalının çatısı ve üst katı tamamen yanarken orta kat kısmen zarar gördü. Üst ve orta katta bulunan tablo ve halılar yandı. Yangında Tansu Çiller'in çalışma odası ise zarar görmedi. Alt kattaki eşyaların ise kısmen kurtarıldığı öğrenildi. Restorasyon çalışmaları devam eden yalıdaki yangının, mutfak bölümünde yapılan boya çalışmaları sırasında çıktığı öne sürülmesine karşın, olay yerinde incelemelerde bulunan İstanbul Valiliği'ni vekaleten yürüten Rıdvan Yenişen, yangının elektrik kontağından çıktığını sandıklarını söyledi. Yenişen, binanın elektrik sisteminin yer aldığı bölümün üzerinde bulunan bacadan dumanlar çıkması üzerine yangının haber alındığını bildirdi.

Yenişen, çevre sakinlerinin itfaiye ekiplerinin yarım saat geç geldiği iddialarına karşılık, yangına kısa sürede müdahale edildiğini belirtti.

Yalıda çalışma yapan on üç boyacı, ifadelerine başvurulmak üzere gözaltına alınarak Yeniköy Karakolu'na götürüldü. Akşam saatlerinde yangının kontrol altına alınması üzerine olay yerinden ayrılan Yenişen, basına yaptığı ikinci açıklamada Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in kendisini arayarak yangın hakkında bilgi aldığını ve yalının eski haline gelmesi için devletin bütün olanaklarının kullanılacağını söylediğini bildirdi. Yenişen, Başbakan Çiller'in de yangın hakkında bilgi aldığını söyledi.

Kültür Bakanı **Fikri Sağlar** yaptığı yazılı açıklamada, Sait Halim Paşa Yalısı'ndaki yangından sonra meydana gelebilecek tahribatın giderilmesi için her türlü katkıyı yapacaklarını bildirdi.

(...) Yalı, 1968 yılında Turizm Bankası'na satıldı. Başbakanlık yazlık konutu olarak kullanılan ve zaman zaman resmi toplantıların da yapıldığı yalı, 1980-1984 yılları arasında da Turizm Bankası tarafından restore ettirilmişti. 1989 yılında Turizm Bankası'nın Türkiye Kalkınma Bankası'na dönüştürülmesiyle yalının sahibi de bu banka olmuştu.

Özelleştirme kapsamına alınan tarihi yalı, daha sonra başbakanın yaz çalışmalarını yürütmesi için özelleştirme kapsamı dışına çıkarılmış ve bitişiğine yapılmak istenen helikopter pisti ise kamuoyunda uzun süre tartışmalara neden olmuştur.>>

Yangına neden olmakla suçlanan şirket elemanı 12 kişi, Sarıyer Asliye Ceza Mahkemesi'nde yargılandıkları davadan 1998 yılı mart ayında beraat etti. Karar, 1999 yılında Yargıtay tarafından bozuldu ve yeniden görülmeye başlandı. Bu yangından bir yıl önce Millet Meclisi'nde bir milletvekili Sait Halim Paşa Yalısı yakılacak diye açıklama yaptı, ama nedense hiçbir sorumlu bunun üstüne gitmedi.

Dönemin **ANAP Milletvekili Halit Dumankaya**, 7 Aralık 1994'te TBMM'de Turizm Bakanlığı'nın işletmeleriyle ilgili olarak bir konuşma yaptı ve ***"Sait Halim Paşa Yalısı'ndaki değerli tablo ve eşyalar çalındı. Bu durum ortaya çıkmasın diye yakında yalıyı yakacaklar"*** dedi. Bu ihbar niteliğindeki ciddiye alınmayan konuşma, yalı yandıktan sonra yıllarca konuşulan, tarihe geçen bir beyan olarak kaldı. H. Dumankaya'nın **'Yakılacak'** iddiasında bulunduğu Yeniköy Köybaşı Caddesi üzerindeki Sait Halim Paşa Yalısı, 12 Kasım 1995

tarihinde yandı. Yangın, dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in İstanbul'da bulunduğu zamanlar çalışmalarını yürüttüğü yalının çatı katında başladı. Yangın sırasında, yalıda restorasyon çalışmaları yürütülüyordu. Yangının elektrik kontağından ya da restorasyon çalışmalarını yürüten işçilerin attığı sigaradan çıktığı ihtimali üzerinde duruldu. Yalının çatı katı ve ikinci katı tamamen yandı. Alt kattaki eşyalar kullanılamaz hale geldi.

Vali veya o gün hükümet mensupları olanlar yangının elektrik kontağından çıktığını ifade edip toplumun da buna inanmasını istediler ise de, o günden bu kitabın yayınlandığı tarihte dahil olmak üzere inandırıcı olmadı. Peki, neden?

Hürriyet gazetesinde deneyimli gazeteci Uğur Dündar 5 Aralık 1999'da önemli bir röportaj yaparak yangının izini sürdü *(4 Kasım 2022 tarihinde Sözcü gazetesinde bir kez daha yazdı)*. Yıllardır gıyabi tutuklu olarak aranan TURBAN Kuşadası Marinası eski müdürü Haydar Mengi Arena'ya (televizyon programının adı) konuştu. Mengi, tarihi Sait Halim Paşa yalısının yakıldığını söyleyerek, "**Yalının içi boşaltıldı. Bence yalı yüzde bin yakıldı**! Çünkü daha önce gözlerimle gördüğüm eserler yerlerinde yoktu. Bu konuda tanıklık yapmaya hazırım" dedi.

Paris Champs Elysees Bulvarı'nda telaşlı bir sulu kar, savrularak yağıyor, tepemizde sığırcıklar, çığlık çığlığa uçuşuyor. Çok geçmeden, Aydın 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nin yıllardır gıyabi tutuklu olarak aradığı Haydar Mengi, buluşma yerine geliyor.

TURBAN'a ait Kuşadası Marinası'nın eski müdürlerinden Haydar Mengi'nin aranma nedeni, onun döneminde marinada yapılan yolsuzluklar... Haydar Mengi'nin yurda dönüp, marina olanaklarının Çiller Ailesi'ne peşkeş çekilmesi konusunda yargıya hesap vermesi gerekiyor. Davanın diğer sanığı Özer Çiller.

Haydar Mengi ile yaptığımız röportaja, "Sait Halim Paşa Yalısı yandı mı, yoksa yakıldı mı?" sorusuyla başlıyoruz.

"Yalı yakıldı..." diyor ve anlatıyor:

"İstanbul'da geçici görevli olduğum süre içinde Sait Halim Paşa Yalısı'nda konakladım. O dönemde, Kültür Bakanlığı'ndan gelen bir memurla sayım yapmıştık. Kütüphanesi, çok değerli el yazması kitaplarla doluydu. Ayrıca ünlü ressamların eserlerinden oluşan zengin bir tablo koleksiyonu vardı. Bir de, 16. yüzyıl'dan kalma çinilerle bezenmiş bir

şöminenin açıkta durduğunu görmüştük. Üzerlerinde imza bulunan bu çinilerin bir süre sonra sökülüp götürüldüğünü biliyorum."

1863 yılında dönemin önde gelen mimarlarından Petraki Adamanti'nin ampir ve eklektik üslupla inşa ettiği yalının yakıldığını öne süren Haydar Mengi'ye bu tespiti nasıl yaptığını soruyorum. O, itiraflarını sürdürüyor:

"Yalının içi boşaltılmıştı. Size çini örneğini verdim. Çok değerli tabloları ve kitapları da götürdüklerine eminim. Bu nedenle TURBAN bünyesinden oraya atayacakları bir yönetici bulmak giderek zorlaşıyordu. Yalının Başbakanlığa devri de bu zorluktan kaynaklandı. Yangından önce göstermelik bir onarıma başlandı. Onarım için getirilen kişileri, İstanbul il teşkilatından biri bulmuştu. Yapıldı denilen onarım işleri de gerçekte yapılmamıştır. Kesilen faturalar hayalidir."

"Peki yangından önce yalıya gidip hangi eserlerin yerinde yeller estiğini belirleyebildiniz mi?"

"Evet... Bazı tabloların yerinde durmadığını gördüm. ***Bence yalı yüzde bin yakıldı! Çünkü daha önce gözlerimle gördüğüm eserler yerlerinde yoktu. Bu konuda tanıklık yapmaya hazırım."***

"Yalıda sizin dışınızda kalan görevliler var mıydı?"

*"Evet vardı. Başlangıçta TURBAN'ın güvenlik görevlileri kalıyorlardı. Bunlar 25-30 kişiydi. Görünürde korumaydılar, ama gerçekte sadece TURBAN'dan para almak için geliyorlardı. Sonra da Başbakan'ın (***Tansu Çiller***'in) kendi korumaları da orada kalmaya başladılar. Düşünün bir kere, o kadar güvenlikçi var ama, onlara rağmen yalı yanıyor! Olacak iş mi Allah aşkına?.."*

"O halde yalıyı kimler yaktılar?"

"İçini boşaltıp, devlet malını peşkeş çekenler yaktı."

"Milletvekili Halit Dumankaya, yangından önce yaptığı konuşmalar ve verdiği önergelerle bir bakıma TBMM'ye, yalının yakılacağını ihbar etmişti. Ama onu dinleyen olmadı ve görkemli yalı, göz göre göre yandı. Dumankaya'nın iddiaları konusunda ne söyleyeceksiniz?"

"Dumankaya kesinlikle haklıdır! Hem yalının yakılması hem de Kuşadası Marinası'nın olanaklarının Çillerler'e peşkeş çekilmesiyle ilgili tüm iddialarında haklıdır."

"Peki siz TURBAN skandalı mahkemeye intikal ettikten sonra neden yurtdışına kaçtınız? Halen gıyabi tutuklu olarak her yerde aran-

manıza karşın kaçmayı sürdürüyorsunuz. Niçin yurda dönüp adalete teslim olmuyorsunuz?"

"Ben 1995'in başında Türkiye'den ayrılıp buraya, Fransa'ya geldim. Zaten TURBAN'a girmeden önce Paris'te bir işim vardı. İşime döndüm. Bu arada can güvenliğimi düşünmek zorundaydım. Konuşmamdan korkanlar her şeyi yapacak güçteler."

Haydar Mengi, can güvenliği sağlandığı takdirde yurda dönebileceğini söylüyor. O, özellikle cezaevi koşullarında kim vurduya gitmekten korkuyor. Buna örnek olarak da örtülü ödenek dolandırıcısı Selçuk Parsadan'a yapılan saldırıyı gösteriyor. Uğur Dündar röportajın sonunda İçişleri Bakanına bir **"not"** göndermiş: *Ömer Bilgin TURBAN Genel Müdürü'yken Arena ekibi, kendisiyle Sait Halim Paşa Yalısı'nda bir röportaj yapmıştı. Çekimler sırasında ekibe yalıyı gezdiren (DYP eski milletvekili) Ömer Bilgin, çok sayıda boş resim çerçevesini göstererek "Bunları böyle bulduk!" demişti. Haydar Mengi ise aksini iddia ediyor. İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'a duyurulur.*

Gazeteciliğin temel ilkelerinden olan fikri takiple yangının peşini bırakmayan cumhuriyet.com.tr'den izlenebilen iki bölüm belgeseli ***Cumhuriyet360'***da (öyküyü kaleme alan Kardelen İnce) 9 Aralık 2022 tarihinde tanıkların ifadeleri ışığında yayınlayarak **"olayın arkasında Çiller Ailesi"** var, başlığını attı.

Yangın ve komisyondan sonra gazetecilere yapılan açıklamalar bazı iddiaları yeniden gündeme taşıdı. Uğur Dündar gibi diğer gazeteciler de işin peşini bırakmadı. 2001 yılında Milliyet'ten İhsan Yılmaz'a konuşan ANAP Bilecik eski Milletvekili **Mehmet Seven**; ***"Olayın arkasında Çiller Ailesi var. Mengi konuşursa Özer Çiller zor durumda kalır. Mengi onların bütün açıklarını biliyor. Yalının içini boşalttıran Tansu Çiller. Yalı yangını işinde Mengi de var. Yangından önce tarihi eserler ve tablolar Nevzat Ak'ın bürosuna götürüldü. Oradan da Ak aracılığıyla ABD'ye kaçırıldı. Ben Mali Şube'ye haber verdim. Ak'ın bürosunu bastılar, ama çok sonra bastılar. Onlara içerden tüyo veren de vardır"*** ifadelerini kullandı.

Yalının yanmasıyla ilgili olarak Hürriyet gazetesinden Yalçın Bayer de köşesinde sorular sordu

Rahmetli meslektaşımız Gülçin Telci'den Sait Halim Paşa Yalısı yangınından sonra duyduğumuz bir iddiayı, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e anımsatmak istiyoruz:

"Siz bir tabloyu tamir ettirmek için kolejden sınıf arkadaşınız olan ünlü dekoratör Rüya Mocan'a, 'Sana bir tablo göndereceğim, tamir ettir. Senin Londra'da çevren var' demiş miydiniz? Bir dönemin ünlü siyasetçisi ve iş adamı Şevket Mocan'ın kızı olan Rüya Mocan'a bu tabloyu gönderdiniz mi? Tamir edilip geri geldi mi?"

Çünkü bu söylenti o yıllarda İstanbul sosyetesinde dillerde dolaşıyordu.

Gülçin Telci, acaba Çiller'e böyle bir soru yöneltmiş miydi?

Konunun aydınlanması açısından bunun yanıtını bulmak gerek.

Nevzat Ak ismini ise sadece Mehmet Seven gündeme taşımadı. 1996 yılında dönemin İşçi Partisi, bugünün Vatan Partisi Genel Başkanı **Doğu Perinçek**, kamuoyunu yeni bir ifadeyle tanıştırdı: "Yalı Çetesi".

Perinçek, "Çiller Özel Örgütü" kitabında bu gruplaşmadan şöyle bahsetti: ***"Yeniköy, İstanbul'un en güzel semtlerinden biri. Yalılarıyla meşhur. Tansu-Özer Çiller çiftinin evleri de bu semtte. Komşuları, Nazlı-Kemal Ilıcak. 10 yıllık dostlukları var. Müteahhit Nevzat Ak da bu iki ailenin yakın dostu. Özer Çiller, Kemal Ilıcak ve Nevzat Ak, sabahları beraber koşuyorlar. İstanbullu iş adamlarının bu üçlüye taktığı isim Ankara'da tuttu. Ekibin İstanbul'daki merkezi, Özer Çiller'in Kâğıthane'deki iş yeri."***

Perinçek'in o dönem "yalı çetesi" diyerek yaptığı açıklamada yer alan bir diğer ilginç isim ise gazeteci **Nazlı Ilıcak**. Çünkü Nazlı Ilıcak'ın oğlu **Mehmet Ali Ilıcak**, yangından önceki senelerde uzun bir müddet yalıyı gece kulübü olarak işleten isimler arasında yer aldı.

Organize suç örgütü lideri **Alaattin Çakıcı** ise o dönemde Flash TV canlı yayınına telefonla bağlanarak, ***"1996 yılında Kanal 6 televizyonunu almamız ve iktidar yanlısı yayın yapmamız dahilinde Türk Ticaret Bankası bize satılacaktı"*** ifadelerini kullandı. Çakıcı, canlı yayında sarf ettiği sözlerin ardından bu olaylarla bağlantılı olarak, Çiller'in yalı komşusu Mehmet Üstünkaya'yı kastederek ***"Yalı çetesini yok edeceğim"*** ifadelerini de kullanmıştı. Böylece 'Yalı Çetesi' Türkiye siyasetinde yeni bir tanım olarak kayıtlara geçti.

Kültür ve Turizm eski Bakanı ***Fikri Sağlar***, *Cumhuriyet360*'ın olaylar hakkındaki belgeselin ilk bölümü için yaptığı açıklamada; ***"Tansu Hanım, kültür varlıklarına kaynak aktarmıyordu. Çiller döneminde kültür varlıklarının tehlikede olduğu açıkça söyleni-***

yordu. Yalı yandıktan sonra bizim çok talep etmemize rağmen, hükümeti yöneten başbakan envanteri vermedi. Ben de başbakanın bu olaya ciddi olarak bakmamış olmasından kaynaklı, sonucun müsebbibi Tansu Çiller olduğu yönünde açıklamalar yapmıştım" ifadelerini kullandı.

Yıllar sonra olay hakkında konuşan ***Mehmet Seven*** ise ***Cumhuriyet360*** ekibine yaptığı açıklamada, Sait Halim Paşa yalısı ile ilgili iddiaların hâlâ arkasında olduğunu belirten söylemlerde bulundu. Seven olaya ilişkin, ***"Çok değerli eserlerin olduğu bir yalıydı. Yalı kesin yakıldı. Başın haberi olmadan bu işler olur mu? Sen bu işin başısın, bu olayı araştırmıyorsan, bu işin peşine düşmüyorsan, sen de bu işin içindesin. Bir yerde onu da kocası yönetiyordu"*** şeklinde konuştu.

Bir Milletvekili Sait Halim Paşa yalısı ***'Yakılacak'*** dedi ve yandı. Gabriel Garcia Marquez'in ***'Kırmızı Pazartesi'*** romanında anlattığı gibi herkesin bildiği büyük sır olarak tarihteki yerini aldı.

***

16 Temmuz 2011 tarihinde Sait Halim Paşa Yalısında ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu buluştu. Birbirlerine beşlik çaktılar, ele ele gülerek şen şakrak basına poz verdiler.

Davutoğlu, uluslararası toplumun Libya krizini çözmeye yönelik çalışmalarını koordine etmek amacıyla oluşturulan Libya Temas Grubunun 4. Toplantısı için Türkiye'de bulunan Clinton ile Sait Halim Paşa Yalısı'nda görüştü. Clinton'u yalıya gelişinde karşılayan Davutoğlu, konuk bakan ile el sıkışarak, görüntü alması için basına poz verdi. Basına kapalı görüşmenin ardından iki bakan, çalışma öğle yemeğinden sonra ortak bir basın toplantısı düzenledi.

Davutoğlu, görüşmenin gündemi hakkında şöyle konuştu:

"Bugünkü görüşmemizde ikili ilişkiler dışında bölgemizdeki ve Ortadoğu'daki gelişmeleri konuştuk. Türkiye İsrail arasında ilişkilerde son yaşananlar da gündemimizde yer aldı. AB ilişkileri ve Kıbrıs'ta gelinen son aşamayı konuştuk. Teröre karşı uluslararası dayanışma ihtiyacını vurguladık. Bu doğrultuda Türkiye-ABD ilişkilerinin teröre karşı dayanışmada kullanılmasını vurguladık."

Clinton ise Türk askerlerinin şehit olması sebebiyle üzüntüsünü dile getirdi:

"Bu önemli tartışmalarda ülkemi temsil ediyor olmak mutluluk verici. Türk askerlerinin kaybı dolayısıyla taziye dileklerimi ifade etmek istiyorum. Türkiye ve ABD teröre karşı mücadele etmeye devam edecek. Bu konudaki iş birliğimiz asla sarsılmayacak. Türkiye bölgede demokratik geleneği temsil ediyor. Türkiye ABD'nin küresel sorunlarda ittifak yaptığı bir ülkedir. Türkiye ile ABD arasındaki büyüyen ekonomik ortaklık her iki ülke için enerji veriyor. Özellikle ticaret ve yatırımı daha fazla ilerletmek istiyoruz. İki ülke de girişimci. Yılın ilerleyen tarihlerinde önemli bir ekonomik toplantı yapılacak Türkiye'de ve Washington'da. Aynı zamanda Türkiye'deki üniversitelerle çalışıyoruz. AB üyeliğini tüm kalbimizle destekliyoruz. Türkiye'de çok canlı bir sivil toplum söz konusu. Bölgedeki diğer ülkeler açısından da Türkiye'den önemli dersler çıkacaktır. Bugünkü toplantımızda Libya, Suriye, Afganistan, Afganistan'daki Türk askerleri, terörizm ve bu bağlamda PKK'ya karşı atılacak adımları konuştuk."

Anımsayalım: 2011 yılında Suriye İç Savaşı'nın başlaması sonucunda Türkiye'ye savaştan kaçan ilk mülteciler giriş yapmaya başladı. 252 kişilik ilk mülteci kafilesi ülkeye 29 Nisan 2011'de Hatay, Reyhanlı'da yer alan Cilvegözü sınır kapısından giriş yapmıştı. Suriye'den kaçanların akını ilk olarak gelişinden itibaren Türkiye Suriyelilere yönelik "açık kapı politikası" uygulayacağını ilan ederek 100.000 kişinin kritik eşik olduğunu dile getirmiş, ancak Suriye'den gelen göç dalgası beklentinin ötesinde gerçekleşmiştir. Bu ilk düzensiz göç grubunun gelişinden iki ay sonra yapılan görüşmenin, baş başa yapılan konuşmada ABD'nin isteğine karşı Davutoğlu'nun verdiği sözlerin ne oluğu, belki bir gün H. Clinton anılarında okunacaktır. Bugün kaç milyona ulaştığı bilinemeyen kaçkınların önüne hiçbir engel çıkarılmamasını H. Clinton istemiş olabilir mi?

Sait Halim Paşa Yalısı yalnızca siyasi görüşme ve imzalanan anlaşmalara mekân olmamış, renkli olaylara da plato olarak hizmet vermiştir. Yalıyı en son ziyaretimde, aldığım tanıtım broşüründe, yalının renkli tarihinden bazı kareleri sizlerle de paylaşıyorum.

1969 yılı *Milliyet* gazetesinde bir haber dikkat çekiyor. Artık Kumarhanemiz de Var... "Eleman Aranıyor" ilanı göze çarpmakta. *Casino D'İstanbul*, için elemanlar alınacaktır: Sait Halim Paşa Yalısında çalışacak, İngilizce bilen hostesler."

Amerikan Investment Opportunities Şirketi ile Turizm Bankası'nın

ortak oldukları "İstanbul Talih Oyunları Limited Şirketi"nin işlettiği kumarhanede ekserisi kolej ve üniversite mezunu iyi İngilizce, Fransızca bilen siyah pantolon, sırma işlemeli siyah cepken, beyaz dik yakalı gömlek giymiş Türk krupiyeler açılıştan hemen sonra bol paralı turistlerin muhasara ettiği masalarda görevlerine başlamışlardır.

Oyun salonlarında yabancı dil bilen kültürlü Türk kızlarının talih deneyicilerine hosteslik yapması kararlaştırılmışken mini etekli, göbeği açıkta bırakan özel kıyafetler giyilme mecburiyeti yüzünden bu işe pek talipli çıkmamıştır. Kumarhanenin üst katındaki oyun salonuna saat 21:00'den sonra, pasaport kontrolü yapılarak, sadece yabancı turistler kabul edilmiştir.

Gazetenin haberi burada bitiyor. Başka ayrıntı yok.

Türk Sineması Sait Halim Paşa Yalısı'nı 1960'lı yılların başından itibaren kullanmaya başladı. Yalı Yeşilçam senaryoları için tüm görkemiyle bir zenginlik simgesiydi.

Burası bir zamanlar Türk Sinemasına platform da olmuştur. Yalının ilk kullanıldığı film 1962 yılında çekilen *Erkek Fatma Evleniyor* adlı bir santimental komedi idi. Broşürde 1962 diyor ama bu film çeşitli kaynaklarda 1959 yılında çekilmiş, 1963'te gösterime girmiş olduğu yazılı. Türk sinemasının büyük komedi yıldızlarıyla kurulmuş güçlü bir kadrosu var. Yönetmeni Abdurrahman Palay, oyuncular; Abdurrahman Palay, Neriman Köksal, Vahi Öz, Suna Pekuysal, Suphi Kaner, Necdet Tosun, Cevat Kurtuluş, Bedia Muvahhit, Mualla Sürer...

1965 yılında sinemamızın usta yönetmenlerinden Halit Refiğ'in yönetmenliğinde çekilen, Türk sinemasının önemli entelektüel örnek filmlerinden olan *Harem'de Dört Kadın*. Bu filmin senaryosu romancı Kemal Tahir tarafından yazılmıştır. Sinema eleştirmenlerinin yorumuna göre, *Haremde Dört Kadın*, aslen bir dönem filmi olup Atıf Yılmaz'ın yönettiği *İki Gemi Yanyana* (1963) ile beraber Türk sinemasındaki ilk lezbiyen ilişki karelerini içerir. Oyuncular: Cüneyt Arkın, Sami Ayanoğlu, Nilüfer Aydan, Pervin Par, Ayfer Feray, Devlet Devrim, Tanju Gürsu, Önder Somer, Birsen Menekşeli, Hüseyin Baradan ve Hüseyin Peyda...

1970 yılında ise yalı Tony Curtis ve Charles Bronson'un baş rollerini oynadığı *You Can't Win 'Em All* (Türkçe ismi; Her Zaman Kazanamazsın) (***Paralı Askerler***) adlı filme ev sahipliği yaptı. Filmde Josh ve Adam adında iki paralı askerin silah satmak amacıyla Anadolu'ya

gelmesi, daha sonra Türk Kurtuluş Savaşı'na Türklerin yanında katılması, milis güçler ve Kuvâ-yi Milliye arasındaki ilişkiler anlatılıyor. Bu filmde Fikret Hakan ve Salih Güney de rol aldı. Filmin diğer Türk oyuncuları arasında Erol Keskin, Yüksel Gözen, Bülent Gültekin, Mümtaz Alpaslan, Suna Keskin ve Kayhan Yıldızoğlu sayılabilir.

1975 yılında Yalıda iki film çekiliyor. Birisi televizyonlarda her gösterildiğinde yüksek reyting alan ***Bizim Aile.*** Yönetmenlik koltuğunda Ergin Orbey'in oturduğu, yapımcılığını Nahit Ataman'ın üstlendiği, senaryosunu ise Sadık Şendil'in yazdığı 1975 yapımı dram-komedi türündeki sinema filmi.

Oyuncu kadrosu çok zengin. Münir Özkul (yaşar Usta), Adile Naşit, Tarık Akan, Itır Esen, Şener Şen, Halit Akçatepe, Ayşen Gruda, Tuncay Akça, Patronu oynayan Saim Alpago... gibi Türk sinemasının önemli isimleri.

Bizim Aile filminde unutulmaz efsane bir konuşma-replik var... Yaşar Usta belki de birçok insanın duygularına tercüman oluyor.

Filmdeki efsane repliğin kısa hikayesi şöyle: Yoksul bir ailenin oğlu (Tarık Akan'ın oynadığı Ferit-Yaşar Usta'nın üvey evladı) ve zengin ailenin kızına (Alev-Itır Esen) sevdalıdır, ikisi birbirini sever.

Zengin baba kızının sevdalı olduğu genci ve ailesini fakirliğinden dolayı hor görür izin vermez ama kız Ferit'e kaçar...

İş adamı, Ferit'i dövdürür, Yaşar Usta'yı tazminatsız işten attırır, oturdukları evi yıkılmak üzere olduğu gerekçesiyle tahliye ettirir. Alev, Ferit'in ailesinin bu duruma düşmesinden rahatsız olur ve babasının evine döner. Yaşar Usta bu olaylar karşısında Saim Bey'in işyerine gider.

İşte Yaşar Usta'nın efsane repliği:

Yaşar Usta:

– "Saim Beyi görecektim."

Sekreter:

– "Randevunuz var mı?"

Yaşar Usta:

– Yok ama Yaşar Usta derseniz beni kabul eder. Çok önemli."

Sekreter:

– "Hiç sanmıyorum ama bir sorayım. (Telefonla patronu arar) Saim Bey, Yaşar Usta diye biri sizinle görüşmek istiyor. Peki efendim. (Yaşar Usta'ya) Sizi bekliyorlar, buyrun (içeri girer)."

Saim Bey:

– "Söyle ne istiyorsun?"

Yaşar Usta:

– "Bak beyim, sana iki çift lafım var. Koskoca adamsın. Paran var, pulun var, her şeyin var. Binlerce kişi çalışıyor emrinde. Yakışır mı sana ekmekle oynamak. Yakışır mı bunca günahsızı, çoluğu çocuğu karda kışta sokağa atmak, aç bırakmak. Ama nasıl yakışmaz. Sen değil misin öz kızına bile acımayan, bir damlacık saadeti çok gören. Anlamıyor musun beyim, bu çocuklar birbirini seviyor. Ama ben boşuna konuşuyorum. Sevgiyi tanımayan adama sevgiyi anlatmaya çalışıyorum. Hıh. Sen büyük patron, milyarder, para babası, fabrikalar sahibi Saim Bey.

Sen mi büyüksün. Hayır ben büyüğüm, ben, Yaşar Usta. Sen benim yanımda bir hiçsin, anlıyor musun, bir hiç. Gözümde pul kadar bile değerin yok. Ama şunu iyi bil, ne oğluma ne de gelinime hiç bir şey yapamayacaksın. Yıkamayacaksın, dağıtamayacaksın, mağlup edemeyeceksin bizi. Çünkü biz birbirimize parayla pulla değil, sevgiyle bağlıyız. Bizler birbirimizi seviyoruz. Biz bir aileyiz. Biz güzel bir aileyiz. Bunu yıkmaya senin gücün yeter mi sanıyorsun. Dokunma artık aileme. Dokunma çocuklarıma. Dokunma oğluma. Dokunma gelinime. Eğer onların kılına zarar gelirse ben, ömründe bir karıncayı bile incitmemiş olan ben, Yaşar Usta, hiç düşünmeden çeker vururum seni. Anlıyor musun. Vururum ve dönüp arkama bakmam bile (odadan çıkar)."

1975 yılında çekilen ikinci film **Babacan**. Bir polisiye-mafya, macera filmi. Yönetmeni: Natuk Baytan, senarist: Erdoğan Tünaş. Kadrosu kalabalık filmin oyuncularından bazıları, Cüneyt Arkın, Müjde Ar, Ekrem Dümer, Sümer Tilmaç, Kuzey Vargın, Osman Alyanak ...

Bu filmin unutulmaz repliği "Aspirininiz var mı?"

– Ahmet Bey yanında çalışanlara karşı cömerttir.

– Çıkarsana dilinin altındaki baklayı

– Ahmet Bey size bu yalıyı hediye etmek istiyor.

– Eeeeee?

– Ufak bir ricası var. Soruşturmasını yaptığınız Zeki Bey'in serbest bırakılmasını istiyor.

– Ha güzel... Aspirininiz var mı?

– Aspirin mi? Ne olacak?

– Biraz sonra başınız ağrıyacak da...

1976 yılında üç film **Tosun Paşa, Baş Belası** ve **Bizim Kız.**

Tosun Paşa, Yeşilçam'ın sevilerek izlenen filmlerinin başında geliyordu. Günümüzde hangi televizyon kanalında gösterilirse yüksek reyting alan filmde Kemal Sunal, Şener Şen gibi isimler başrollerde yer aldı. İki köklü ailenin arasındaki mücadele ekrana geliyor. Öykünün geçtiği yer İskenderiye ama film İstanbul'da çekildi. Hidiv Kasrı ve Göksu Kasrı'nda gerçekleştirildi. Dış sahnelerin birçoğu ise Emirgan Korusu'nda çekildi. Mekanlardan birisi de Sait Halim Paşa Yalısıydı.

Kalabalık kadrolu filmin oyuncularından bazıları: Akil Öztuna, Kemal Sunal, Sıtkı Akçatepe, Şener Şen, Müjde Ar, Cevdet Arıkan, Adile Naşit, Mete Sezer, Ayşen Gruda, Bilge Zobu...

Baş Belası filmi bir komedi macera türünden. Ortak yapım, yönetmen Atıf Yılmaz, senaryo: Fuat Özlüer, Erdoğan Tünaş. Türkiye ve İtalya'da çekilmiş. Oyuncular: Gülşen Bubikoğlu, Sadri Alışık, Robert Widmark, Humayıun Tebrizyan, Baki Tamer, Turgut Özatay...

Üçüncü film ***Bizim Kız***. Senaryosunu Fuat Özlüer, Erdoğan Tünaş'ın yazdığı, Türker İnanoğlu'nun yönetmen koltuğunda oturduğu, Tarık Akan-Gülşen Bubikoğlu'nun başrollerini oynadığı, klasik romantik sahnelerin sımsıcak olduğu Yeşilçam senaryosu, sevdiği adama kendisini zengin olarak tanıtan bir kızın merkezinde gelişen komik olaylar. Efsane bir kadronun oyuncuları: Mürüvvet Sim, Şemsi İnkaya, Öztürk Serengil, Hüseyin Baradan, Toto Karaca, Hulusi Kentmen, Bilge Zobu...

Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer dedirten filmler.

1989 yılında T.C. Turizm Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası'na dönüştürülünce Sait Halim Paşa Yalısı'nın sahibi Türkiye Kalkınma Bankası olmuştur. Bu dönemde yalının bahçesi yaz aylarında restoran olarak işletilmiş, odalarının bir bölümü müze olarak düzenlenmiştir. Yangın sonrası başlatılan restorasyon 2002 yılında tamamlanmıştır. Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığında, yedi danışmanın denetiminde gerçekleştirilen çalışmalar sırasında yapı, yangından önceki haline göre değil de inşa edildiği 1860'lı yıllardaki haline göre restore edilmiş, 2005 yılında 49 yıllığına özel sektöre işletmesi devredilmiştir.

Burada çevrilen Türk filmlerinde iç dekorlar, eşyalar, duvar süslemeleri yol gösterici olmuştur.

2005 yılından beri özel davetlere ev sahipliği yapmakta olan Sait Halim Paşa Yalısı, günümüzde düğün, toplantı ve davetlerin vazgeçilmez adreslerinden biri olmuştur.

YEDİ-SEKİZ HASAN PAŞA YALISI

Kanlıca

İsim tuhaf ama bu kişinin yaptığı eylem, Osmanlı tahtının değişmesini engellediği gibi, sarıklı devrimci olarak da adlandırılan şair, gazeteci, Yeni Osmanlılar arasında yer alan Ali Suavi'yi de öldürdü. Acaba neden? Sonuç ne oldu?

Kanlıca yalıları arasından başlangıçta dört yalıdan ve tarihte etkili olmuş kişilerden ve olaylardan söz edeceğimi, anlatacağımı ifade etmiştim. Hasan Paşa'nın da dahil olduğu "Çırağan Vak'ası ya da Baskını" olarak bilinen konuya giriş yapmak için Asaf Paşa Yalılarından (öyküsünü kendisinden dinlediğim Fuat Selim Ramazanoğlu) başlamalıyım. İlk adım olarak büyük edebiyat ustası Abdülhak Şinasi Hisar'ın gençlik yıllarında çok kez girip çıktığı bu yalıları onun kitabından anlatmazsam eksiklik olacak.

Asaf Paşa Yalıları'nı anlattığı bölüm şöyle (s. 16-26 ile 69-90 arası): *"Ailemin en yaşlı azasının Kanlıca Burnundaki ihtiyar yalısı, (...) hasır döşeli geniş sofaları, küçük birer evi kaplayacak avizeleri, hülyaların doldurduğu havuzlu odasıyla, eski bir devrin saltanatından bir parça taşıyan ve karaya oturmuş olan kocaman bir eski zaman gemisi gibiydi. Parmaklıklı rıhtımı denize dökülen bir bahçesi vardı ki, sular bunu dilim, dilim yiyordu.*

(...) Kanlıca'daki yengemiz, sandala her binişinde birçok korkular geçirir fakat ne kadar garip olsa da ancak bu, gözleri artık iyi göremeyen ve elleri titreyen ihtiyar balıkçısı Osman Ağa'nın ihtiyat ve tecrübesine emniyet ve kendini de emanet edebilirdi.

Hatırlıyorum. (...) Daha eski zamanlarda bu yalının sahipleri ve misafirleri ona kara yolundan atlarla da gidip gelmişlerdir. Lakin benim yad ettiğim bu zamanda mahallenin erkekleri attan inmişler, yaya kalmışlardı. Otomobiller daha koşmağa başlamamış, arabalar

da o semtte yok denecek kadar azdı. Yalıya zikzak vapurlarıyla Anadoluhisarı veya Kanlıca iskelelerinden birine çıkıp karadan vardığımız günler, eski bir mezarlık önünden, uhrevi, son derece hüzünlü ve dokunaklı bir yoldan geçerdik. Çok kereyse ona Rumelihisarı'ndan kayıkla gelirdik...

Boğaz tiryakilerinin daha ziyade severek "leb-i derya" da dedikleri bu eski halis Boğaziçi yalıları klasik mimarisinin hususi vasıfları vardır. Boğaziçi dediğimiz incelik, güzellik, sanat harikasını vücuda getiren yalıyı yapan hassas mimar, ince birtakım hesaplara istinat eder; yalıyı, önündeki denizin emsalsiz mavisiyle arkasındaki dağların yeşili arasında açar. Öyle ki, sofalar üzerindeki odaların kapıları açılınca, ön taraftaki sular ve arka taraftaki yamaçlar gözler için birleşir.

Ayrı birer binası yoksa bütün yalıların yarısı harem, yarısı selamlıktır. Alt katın sofalar ve odaları mermerdir. İkinci kata yayvan ve geniş merdivenlerle çıkılır. Yukarıdaki sofalar ve odalar ahşaptır. (...) Bütün mimari, yalının denize devamlı irtibatı üzerine müstenittir. (...) Önlerindeki suları sanki daha ziyade içlerinde duymak için odaların altlarında kayıkhaneler vardır. Daha çok ve daha yakından su sesi dinlemek için, su sesini yalı içinde bir ilave olsun diye, bu yalıların sofalarında ve hatta bunlara ilaveten bazı odalarında ayrıca birer havuz bulunur. Eski Türk aşığı olduğu bu sesleri daimî olarak duymak isterdi. Öyle ki bu sular mütemadiyen akar, yalıda bu ses gece gündüz eksilmezdi. Hasretini duyduğu suların sevdasını yakından tatmin etmek isteyen eski Türk'ün bu aşkının ifadesi Boğaziçi yalısı olmuştur.

(...) Bu yalının boynunu uzatmış, denize bakan ve için için bekleyen bir hali vardı. Vakarlı bir yüze benzeyen cephesinin suya akseden gölgesini ve denize doğru uzayan çıkıntılarının altındaki –büyük anneannelerinizin sarkan katmerli gerdanlarını andırır– desteklerini görünce, sükût içinde bir şey duymağa, bu simanın manasını sezmeğe, bu varlığın tadına ermeğe koyulurdum. (...) Ben sandalda yalının denize hafifçe salınan gölgesine girince kendimi onun kucağına girmiş gibi duyardım. (...) Asıl bildiğimiz harem kısmının yanı başında, büyükçe, bakımlı bir bahçe ve içinde mutena ağaçlar vardı. (...) Bahçenin parmaklıkları henüz yerlerinde dururken, önündeki rıhtım denize dökülmeğe başlamıştı. Bu harap rıhtımlı, nadir çiçekli, güzel ağaçlı bahçe de –tıpkı arka taraftaki daracık Kanlıca yolu gibi– o vakitlerde bile bir eski zaman mahsulü görünen bu yalıya tarif edilmez bir uzak-

lık ve hayali, melali ve tesiri verirdi. Böylece gözler bütün yalıyı, kenarındaki bahçeyi, arka taraftaki bahçe setlerini, bu harem kısmının öte yanındaki nispeten küçük selamlığı ve onun yanında, yine deniz kenarında, bir tek odadan ibaret, bir kameriyeyi andıran, bir yavru, bir çocuk gibi masum ve sevimli, görünen selamlık köşkünü hep birden kavradığı zaman, daha içeri girmeden evvel, insan bu münzevi sükutun ve şiirin hazzını anlardı.

Rıhtımdan yalıya iki üç mermer basamakla çıkılır, bastıkça tavanlı, loşça, mermer döşeli büyük bir avluya girilirdi. Burada birçok oda kapıları görünürdü. Bunlar hep bilmediğim yani eşiklerini bir defa bile aşmamış olduğum kapılardı. Bir boyda, bir edadaki bu kapılar hep birbirlerine bakarlar ve sanki yan bakarlardı. (...) Yukarıdaki harem katı öyle geniş ve büyüktü ki bu alt kat lüzumsuz kalmış, bakımsız bir nevi selamlığa dönüşmüştü. Avlunun duvarlarında İncil menkıbelerini gösteren altları Fransızca izahlı birçok gravürler asılıydı. Yakub ve kuyu başında Yusuf aleyhüsselamlar. Gökten yağan ateşle tutuşmuş yanan Sodom ve Gomora, hep insana hüzün verici resimler...

O zamanlar yukarı kata kavuşmakta acele eder ve bu avlunun hüzünlü bulduğumuz mıntıkasını koşarak geçer, hasır döşeli merdivenleri atlaya çıkardık. Üst kat, yalının asıl güzel, aydınlık, ferah, gönül alıcı ve hülya verici kısmıydı. Hasır döşeli geniş bir sofadan, kapıları ekseriyetle açık duran, büyük ve denize doğru çıkık iki odanın pencereleri ötesinden, Boğazın göz kamaştıran mavi suları görünürdü. Bu sofada sola dönüp bir iki basamak çıkınca kara tarafındaki sokağın üstünden, yanları pencereli bir geçitle, karşı taraftaki bahçe hizasındaki aynı nisbette geniş diğer bir sofaya çıkılır ve oradan birer ikişer basamak inmekle bahçeye bakan arka odalara geçilirdi.

Şüphe yok, bu yalının içi de, kendine mahsus, fakat nice yalıların seviyesinden ancak bir iki basamak farklı, bütün bir alemdi. Bana, Kanlıca'daki yalının ruhunu duyuran bir oda vardı. Bu oda, bende öyle bir hatıra bırakmış ki onu tarif ederken güya manevi bir şahsiyetin hukukuna tecavüz etmekten çekinir gibi, en küçük bir yanlışlığa düşmekten korkuyorum.

Fakat hatırlıyorum, yalının üst kat sofasında sola dönünce bir iki basamakla çıkılır, üstü çatılı, yanları pencereli, yeri hasır döşeli ve bir sedire benzeyen bir koridorla sokağın üstünden, yalının öbür tarafına Sedli bahçenin hizasındaki kısmına varılırdı. Bu koridorun altından

geçenler ellerini kaldırsalar onu tutabilirler ve uzun boylular belki de mütevekkil başlarını eğerlerdi. Bir bina vücudundan bir kısmının böyle sokağa çıkmış ve uzanmış olması size bilmem ki dokunaklı gelmez mi? Ben bunda bir çocuk safveti ve bir nebat hali gördüğüm için, şimdi hatırlaması bile rikkatime dokunuyor.

Bu yoldan ikinci bir sofaya gelinir ve bunun sağ tarafındaki ilk kapıdan bu odaya girilirdi. Bu, öteki odaların hiçbirine benzemiyordu. Kapının karşısına gelen tarafı, bahçenin solundaki limonluğa bitişik bir camekandan ibaretti. Sağ tarafı da bahçeye ve yandan Boğaziçi'ne bakan bir sıra yan yana pencerelerle kaplıydı. Ortasında, odanın yarısından fazlasını alan mermerden, büyük, sularla kenarına kadar dolu, ancak fıskiyesi artık işletilmeyen bir bahçe havuzu vardı. Onun etrafında hasır döşeli, ensiz bir yol, odanın içini dolaşırdı. Odanın, pencerelerle camekanın işgal etmediği diğer iki tarafında birer basamakla çıkılan ve üstlerinde nazlı renkli şilteler, minderler ve yastıklar bulunan yerli birer sedir vardı. Pencerelerin ve camekanın sayesinde insan burada kendini ya bahçede yahut bitişik limonlukta sanabilirdi. Bunların üst kısımları –o zamanlar yalılar ve köşklerde çok rastgelinen– yeşil, mavi, sarı camlarla süslüydü. Bunların yüzünden odanın bazı yerleri limonlukta görünen ağaçlar ve yapraklardan daha koyu yeşil, bazı yerleri Boğaziçi'nin akan sularından daha koyu mavi ve bazı yerleri dışarıda parlayan güneşten ve odanın hasırları, duvarları, storları ve perdelerinden daha koyu sarı görünürdü.

Yalının hemen her odasında olduğu gibi burada da mermer masaların üstünde, çerçeveleri yaldızlı büyük aynalar ve bunların önlerinde uzun boylu, hafif ve başlarında hotozlar gibi penbe, tirşe, fıstıki renkli fanuslar taşıyan lambalarla onların birer hemşiresine benzeyen narin yapılı, uzun saplı, uçuk renkli vazolar vardı. Bunlar bir fabrikadan yeni ve seri çıkmış cahil, ham, hafızasız ve malumatsız eşyalara benzemezlerdi. Bu su, bu hava, bu sessizlik içinde açılmış çiçeklere benziyorlar,

Yalının hayatına, manasına ve edasına uyuyorlar, gün görmüş, çile çekmiş, dul kalmış hanımları andırıyorlardı…"

Abdülhak Şinasi Hisar, Asaf Paşa yalısının sessizce ortadan kayboluşunu şöyle anlatıyor (s.113-119):*"Kanlıca burnundan geçerken Asaf Paşa yalısını artık göremeyeceksiniz. Zira onu katlettiler. Yalının en evvel damı ve kararmış kırmızı kiremitleri uçuruldu. Sonra,*

cumbaların altındaki kavrık destekler baltalandı, parçalandı. Sonra yalının kaplamalarını, yaldızlı tavanlarını, mermerlerini, camlarını, pencerelerini, kafeslerini, musluklarını, merdivenlerini, tırabzanlarını; parmaklıklarını, kapılarını, tokmaklarını, hücrelerini, raflarını, oymalarını oydular, soydular, söktüler, kopardılar, çıkardılar, üst üste, yan yana dizdiler, biriktirdiler, topladılar, kaldırdılar, taşıdılar; sattılar, dağıttılar. Yalının bölünmesi, kesilmesi, biçilmesi, sökülmesi, yıkılması, taşınması, dağılması, yok olması aylarca sürdü. Hatırlıyorum. O mevsim ben buradan kâh vapur kâh sandalla geçtikçe bu manzarayı görmemek için başımı çevirdim. (...) Yalının tahrib edilmiş kısmı gözlerime tesadüf ettikçe benden imdat istiyorlar, medet umuyorlarmış gibi ve kayıtsızlığımın karşısında şikâyet etmeden ve bundan dolayı daha tesirli bir gösteriş edasıyla birer birer yıktırıldı. Kanlıca'da yolcusu ve bekçisi şiirden ibaret bir yoldan eski yalının yerine vardım. Bu yol açılmış, genişletilmiş, onun için büsbütün değişmişti. (...) Bahçenin bir kısmı denize uçarak şimdi içinde küçücük bir körfez hasıl olmuş. Bir kenarı böyle uçmuş, rıhtımıyla, yarısı yırtılmış ve eksik kalmış bir mısraa benziyor."

Günümüze ulaşamayan bu yalı manzumesi Selami Efendi tarafından yaptırılmıştır. Asaf Paşa Yalıları olarak ün salan bu yalılar topluluğu da diğer tüm eski Boğaziçi yalılarında olduğu üzere, yalıları, deniz köşkleri, yamaç köşkleri, mehtabiyeleri, kayıkhaneleri ve diğer hizmet binalarının yanında, bunları tamamlayan yemyeşil bahçeleriyle bir bütün oluşturmaktaydı.

Yıllar geçip de ailelerin dağılması ve parçalanması süreci bu yalılara da aynen yansımakta ve bütünlük ortadan yavaş yavaş kalkmaktaydı. Bu muazzam araziler parçalanıyor, daha küçük parsellere bölünüyor ve üzerlerine yeni sahipleri tarafından yeni yalılar, binalar inşa ettiriliyordu.

Ne yazıktır ki Asaf Paşa Yalıları da bu kaderi paylaşmıştır. F. S. Ramazanoğlu'nun araştırmasına (s.905-928) göre; Bugünkü kadastro kayıtlarına göre ada 117, parsel 1, 2, 3, 4 olarak bölünmüştür. Bu bilgiye göre Asaf Paşa Yalısı bugünkü Kanlıca-Çubuklu yolu üzerinde parsel 2'de yer alıyor olmalıdır. Geleneksel usul ile ahşap karkas olarak inşa edilen yalının, inşa ve yıkılış tarihleri bilinmiyor. Yalı yıkıldıktan sonra arazide yaptırılan Mazhar Tan Yalısı da yıkılmış ve yerine iki yeni apartman yaptırılmıştır. Parsel 1'de **7-8 Hasan Paşa**

Yalısı, parsel 2'de Elbiseci Ahmet Bey Yalısı ve parsel 4'te ise Sahaflar Yalısı yer almıştır. A. Cabir Vada bu süreci gayet açık ortaya koymakta ve kitabında bu yalılara ait tarihçeyi şöyle anlatmaktadır: *"Selami Efendi isminde bir zat tarafından sahilde, iki büyük ve müstakil yalı ve arkasındaki bayır arazinin hâkim noktasına bir köşk inşa ettirilmiştir. Bu mebaniyi [yapıyı] Şerif Abdulmuttalip satın alarak bir müddet iyal [tüm bakmak zorunda olunan kimseler] ve etha [ev, konak, köşk] ile ikametten sonra, Üsküdar mutasarrıfı Asaf Paşa sahip olmuştur. Asaf Paşa'nın vefatı ile haremine [eşine] intikal ve bunun da vefatından sonra, aşağı taraftaki yalı yıktırılmış ve akıntı cihetindeki yalı Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın torunu Vedia hanıma ve köşk de daha evvel Karaköy börekçisi Hüseyin Çeyrek'e satılmıştır."*

Böylelikle manzumenin üzerinde yer aldığı tüm arsanın parçalanma süreci de başlamış olur. Bu tarih 1920'lerin sonlarıdır. Öyle anlaşılıyor ki ilk bölünme 3 büyük parça olarak gerçekleşmiştir. Bunlardan bir tanesi içinde köşkün de bulunduğu yamaçtaki bölüm, diğeri yıktırılan yalının sahil arazisi ve bir diğeri de bugünkü **7-8 Hasan Paşa Yalısı**'nın üzerinde yer aldığı bölümdür.

Bu yalılar Kanlıca Burnu'nun ve akıntısının hemen güneyindeki uzun sahil şeridi üzerinde bulunmaktaydı. Yamaçlardaki köşk ve **7-8 Hasan Paşa Yalısı** olarak bilinen yapılar günümüze kadar ulaşabilmiştir.

7-8 HASAN PAŞA YALISI

Anlatacağım olaylar bu yalıda olmadı, Çırağan Sarayı'nda oldu. Galiba doğrusu, Sultan Abdülaziz'in saltanatında, bir grup aydın bir muhalif hareket yaratmak amacıyla biraraya geldi, bunların hedef amaçlarını ve sarayın tepkisini anlatmakla konuya girmek.

Tanzimat reformları ülkede merkezi otoriteyi hâkim kılmak yönünde gelişmişti. Ulaşım araçlarının süratlenmesi ve telgrafın ülke geneline yaygınlaşması merkezi idarenin yerleşmesine önemli bir katkı sağlamıştı. Bu süreçte Osmanlı hükümeti otoritesi ön plana çıkmıştı. Bu dönemde Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşalar gibi yetenekli ve dirayetli devlet adamlarının varlığı da merkezi hükümetin ağırlığının hissedilmesinde rol oynayan bir faktördü. Öte yandan eğitim alanında sayıları çok olmasa da modern eğitim veren okulların açıl-

ması yeni nesillerin daha iyi eğitim almalarını sağlamıştı. Giderek Tanzimatçı devlet adamlarının uygulamaları ile yetinmeyen, ülkede daha geniş ama aynı zamanda yerli karakter taşıyan reformlar yapılmasını isteyen bir kesim oluştu. **Yeni Osmanlılar** olarak adlandırılan bu kesim İslami vurgulamalar yapıyor, İslamiyet'teki meşveret yani danışma mekanizmasının işletilmesini savunuyor, buna bağlı olarak da, ülke idaresinde anayasa ve parlamentonun yer alacağı meşruti bir rejimin gerekliliğini savunuyordu. **Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa** gibi aydınlar meşrutiyet düşüncelerini topluma benimsetme çabası içinde idiler. 1860 yılında Tercüme Odasından yetişen Genç Osmanlı Cemiyeti üyesi ***Agâh Efendi*** (1832-1887), yayınladığı *Tercüman-ı Ahvâl*, 1862'de İbrahim Şinasi (1826-1871, ilk Türkçe tiyatro olan *Şair Evlenmesi*'ni kaleme aldı ancak bu tiyatro sahnelenemedi.) tarafından çıkarılan *Tasvir-i Efkâr* ve Ali Suavi'nin *Muhbir* gazeteleri Yeni Osmanlıların düşüncelerini dile getirdikleri yayın organları olmuşlardı. Sultan Abdülaziz de 1861 yılında tahta geçmişti. Burada özellikle Ali Paşa'nın bulunduğu Osmanlı hükümetinin icraatları tenkit ediliyor, yöneticiler baskıcı ve zalim olmakla suçlanıyor, İslami esaslara dayalı bir parlamenter sistemin ülke idaresine hâkim kılınması isteniyordu.

1867 yılında Sadrazam Ali Paşa tarafından çıkarılan bir kararname ile basın üzerine şiddetli bir sansür uygulandı ve *Yeni Osmanlılar* Avrupa'ya kaçarak çalışmalarını orada sürdürdüler. Namık Kemal ve Ziya Paşa (1825-1880, doğum adıyla Abdülhamid Ziyâeddin, Tanzimat devri devlet ve fikir adamı, gazeteci ve şairdir.) 17 Mayıs 1867 yılı cuma günü Fransız bandıralı *Firesni* vapuruyla İstanbul'dan ayrılarak Paris'e gitmişlerdir. Bu iki önemli yazarın İstanbul'dan kaçışları kamuoyunda duyulunca halkın tepkisi hükümet üzerinde son derece olumsuz olmuştur. Orada kendilerine Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kardeşi daha önce Sultan Abdülaziz tarafından yurt dışına kovulan Mustafa Fazıl Paşa destek oluyordu. *Yeni Osmanlılar* buldukları fırsatlarda Paris'e kaçıyorlardı. Bu sırada gazete (İstanbul'da yayınlanan *Muhbir*) yazılarından dolayı kovuşturmaya uğrayıp Kastamonu'da sürgünde olan Ali Suavi de 18 Mayıs'ta vapurla firar etmiştir.

Paris'te buluşmaları sonrasında gazete çıkarmaya karar verdiler. Ali Suavi'nin *Muhbir* gazetesinin ilk sayısı 1867 yılında Londra'da çıkmıştır. Bencil olarak suçlanan Ali Suavi gazete yazılarını Yeni Os-

manlılar'ın onaylamadıkları içerikte yazıyordu. Bu nedenle Haziran 1868'de *Hürriyet* gazetesi Kayazade Reşat Bey tarafından, haftalık olarak, Londra'da ve "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adına yayınlanmasına karar verilmiştir. Bir süre bu gazete Ziya (Paşa) ve Namık Kemal tarafından çıkarılacak.

Avrupa'da toplanan bu ihtilalcilere "Jön Türk" adı veriliyordu. Bu adlandırmanın daha önce Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde benzer biçimde oluşumlar ortaya çıktığından verildiği ifade edilmektedir. Bu konuya Ahmed Bedevi Kuran "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele" kitabında açıklık getiriyor: "*... Juenes Turcs unvanının 1830 yılına doğru Fransa'da Jeune-France, İtalya'da Jeune-Italie, Almanya'da Jeune-Allemagne, İngiltere'de Jeune-Angleterre adı altında politika ve edebiyatta ifrat (*radikal e.m.*) taraftarı bazı gençlerin teşkil ettikleri gizli cemiyetlerin unvanı taklit edilerek alındığı anlaşılıyor.*" 1908 Meşrutiyetinin ilanını zorlayan hareketin içindeki genç subay ve aydınlara da Jön Türk diyeceğimizden, Yeni Osmanlılara Birinci Jön Türk grubu demek uygun olur.

Yeni Osmanlılar Avrupa'daki faaliyetleri çerçevesinde çıkardıkları gazeteler *Hürriyet, Muhbir, Ulum* kanalıyla düşüncelerini ve isteklerini duyurmaya çalıştılar. Bu yayınlar ülkede ciddi yankı uyandırıyordu ama yönetimi hiç etkilemiyor görüntüsündeydi. Bu şundan belli, Abdülaziz Avrupa seyahatine çıktı. Bunun yararı ne oldu derseniz; Prens Mustafa Fazıl Paşa ile uzlaştı ve bir süre sonra Paşa İstanbul'a döndü ve Nazır oldu. "Yeni Osmanlılar Tarihi"nin yazarı Ebuzziya Tevfik'e (1849-1913) göre de A. B. Kuran'a (1886-1966) göre de Jön Türkler bu aristokrat ihtilalcinin dönekliğine kızmamışlardır.

Sultan Abdülaziz'in Paris seyahati sırasında Polis Müdürü, Jön Türkler'in Paris'i terketmelerini tebliğ ettiğinden Namık Kemal ve Ziya Beyler Londra'ya geçmek zorunda kaldılar. Abdülaziz'in seyahatinde üç yıl sonra (1871 yılında) ikisi de İstanbul'a dönecek, ötekiler de birkaç yıl içinde dönüş yapacaklar. Bu bize, Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde Yeni Osmanlılar arasına ikilik sokmayı başardığını gösteriyor. Ali Suavi daha geç dönecek; 1876 yılında II. Abdülhamit'in cülusundan sonra İstanbul'a gelmiş. Özellikle Namık Kemal'in yazıları etkili olmaya başladığından Meşrutiyet isteği geniş talep bulmuştur.

Abdülmecit döneminde Kırım Savaşı'nın yapılması amacıyla borçlanılmış, bu alışkanlık devam ettirilmiş, aşırı saray mensupları

harcamaları bütçeyi zora sokmuştur. Ali ve Fuat Paşalar sadaretleri (başbakanlıkları ve bakanlıkları dönemi de dahil) sürecinde çok önemli hizmette bulunmuşlar ama borçlanma konusunda aynı duyarlılığı göstermemişlerdir. Tanzimat'ın üç önemli sadrazamından biri olan Ali Paşa'nın 1871 yılında ölümüyle, Babıali'nin de üstünlüğü sönmüştür.

Bahriye Nazırı Mahmut Nedim Paşa Sadrazamlığa getirildi, onun yalısının öyküsünü anlattığımda kendisiyle tanışmıştık.

Abdülaziz de tıpkı Abdülmecit gibi israfa devam etti, bu hoşnutsuzluğu gün geçtikçe arttırıyordu. 1875 yılına gelindiğinde devlet borçlarını ödeyemez duruma geldi. Mahmut Nedim Paşa'nın başında bulunduğu hükümet devletin iflas ettiğini, borçlarını ödeyemeyeceğini dünyaya ilan etti. Buna 'muharrem kararnamesi' diyoruz, Osmanlı Devleti'nin tarihteki siyasi ömrünün bu olayla birlikte aslında sona ermiş olduğu belli olmuştu.

Avrupa devletleri borç/bono faiz ödemelerini durdurarak vatandaşlarının mağduriyetine sebep olan Osmanlı Devleti'nin cezalandırılması gerektiğine karar verdiler. Buna koşut olarak Osmanlıların artık kendisini toparlayamayacağı düşüncesiyle İmparatorluğun paylaşılması fikri kabul görmeye başladı. Diğer taraftan, içerde de Gayrimüslim tebaanın bir kesimi bu durumdan pay çıkarma gayreti içindeydiler, nitekim ayrılıkçı fikirlerle Balkanlar'da isyan çıkardılar. Bu karışık ortamın başkente yansıması ise Sultan Abdülaziz'e yapılan darbe şeklinde sonuç verdi. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa'nın öncülüğünde gerçekleştirilen bir saray darbesi ile Abdülaziz tahttan indirildi; yerine tahta geçmek için meşrutiyetçilerle iş birliği halinde olan V. Murat padişah yapıldı (30 Mayıs 1876).

V. Murat da sağlık sorunu nedeniyle tahtta uzun oturamayacak ve Mithat Paşa başta olmak üzere meşrutiyetçiler veliaht Abdülhamit'le anlaşarak onu tahta geçirdiler (31 Ağustos 1876). Bizim için de **yedi-sekiz Hasan Paşa** öyküsünün önü açılmış oldu.

Çırağan Sarayı baskını ve bir cinayet

7-8 Hasan Paşa 1831'de Çorum'da doğmuş ve **23 Ocak 1905**'te İstanbul'da vefat etmiş. 7-8 Hasan Paşa Çorum'un Kuşsaray köyünde doğdu. Askerlik vazifesiyle İstanbul'a geldi. Kırım Savaşı'nda yararlılıklar gösterince "çavuş" oldu. Cesur, akıllı ve dürüst kişiliği ile Arnavut ve Çerkezlerin ağırlığında olan muhafız alayına tayin edildi. "Muhafız" olarak katıldığı hac seferi sonrasında, bindikleri gemiyi batmaktan kurtarınca, Abdülmecit tarafından rütbesi mülazımlık (teğmen) olarak yükseltildi.

7-8 Hasan Paşa'nın güya okur-yazarlığı yokmuş da, Latincedeki 7 ve 8, Osmanlıcada Latin alfabesindeki "V" harfi ve onun tepe aşağı yazımı şeklindedir. Yani, "7-8 Hasan Paşa"nın imzası Osmanlıca *yedi* (ﻭ) ve *sekiz* (ﻫ) rakamlarından oluştuğundan ve 7-8 yazıp arasına bir çizgi çekince 8 (H) ve 7'de (NUN-N) şekline benzetilince aradaki çizgi de (SİN-S) olunca, "Hasan" yazısı ortaya çıkıyor. Ondan dolayı paşaya "7-8 Hasan Paşa" denmiş.

Hasan Paşa, Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) İstanbul'da Beşiktaş karakol komutanlığında görev almıştır. Abdülaziz'e bağlılığı ile bilinen Hasan Paşa, II. Abdülhamit'in veliaht olduğu dönemde, veliaht, Hacı Osman Bayırı'ndaki Kudrettepe Köşkü'nden, Balmumcu Çiftliği'ne giderken Hasan Paşa önüne çıkmış, Abdülhamit'in yoldan geçmesine müsaade etmemiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamit kendisinin ikinci veliaht olduğunu ifade etmiş, Hasan Paşa, kendisinin padişahın adamı olduğunu, veliaht tanımadığını ifade ederek Abdülaziz'e sadakatini belli etmiş, bu durum II. Abdülhamit'in padişahlığı döneminde Hasan Paşa'nın Beşiktaş Muhafızı olmasında önemli bir rol oynamış olduğu söylenir.

Abdülaziz'in saltanatında Ağa payesiyle Beşiktaş karakol komutanı oldu. Veliaht Murat Efendi padişah olmuş, Abdülaziz tahtan indirildikten sonra Hasan Paşa memleketi Çorum'a dönmüştür. II. Abdülhamit'in (1876-1909) tahta çıkmasıyla Hasan Paşa tekrar göreve çağrılmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıktığı dönemde Yıldız Sarayı etrafında yeni kışlalar yapılmıştı. Paşa, bu kışla binalarından birinde belirli bir dönem ikamet etmişti. Hasan Paşa karakol komutanlığına getirildikten sonra görev yaptığı karakol Beşiktaş Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi sağ tarafındaydı. Belediyenin Barbaros Tür-

besi için yaptığı düzenlemeler esnasında çevredeki binalarla birlikte Hasan Paşa Karakolu da yıkılmıştır.

Sonra bizzat padişahın isteği ile **Ferik** *(korgeneral)* rütbesiyle önemli bir mevki olan Beşiktaş Muhafızlığı'na getirilir. Beşiktaş, padişahın oturduğu Yıldız Sarayı ile Dolmabahçe, Çırağan ve Feriye Saraylarını da içine alan hareketli bir yerdi. Bu sebeple, Beşiktaş Zaptiye Karakolu Kumandanlığı öyle her babayiğidin harcı değildi. Bu görevi yapacak olanın her şeyden önce padişahına mideden değil yürekten bağlı olması gerekirdi. İşte Hasan Paşa da bağlılığı cesareti ve cüssesi ile bu makam için biçilmiş kaftandır.

Çırağan'da yaşananlar Hasan Paşa'yı 1900 yılında **Müşir** *(mareşal)* payesine ulaştıracaktır. Hasan Paşa'nın müşirliği mektepli değil, "Alaylı" askerlik sınıfına girmektedir. Müşirlik ve feriklik gibi unvanlar II. Abdülhamit döneminde sadık kimselere verilmiştir. Yani Hasan Paşa, gerçek anlamda mektepten yetişmiş bir asker ve komutan değildir. Normal şartlarda sıbyan (ilkokul) mektebine bitirmiş birisi paşa veya müşir olamaz.

II. Abdülhamit tarafından Galatasaray müdürlüğünden alınan Ali Suavi padişaha düşman oldu

İngilizlerden aldığı destekle Rumeli muhacirlerini etrafında toplar. Bunlar, 93 Harbinde yurtlarından olmuş, zor günler geçirmiş cahil insanlardır. Bir gün Çırağan Sarayı'nı basıp II. Abdülhamid Han'ı tahttan indirmek isterler.

II. Abdülhamit'e bağlılığı ile bilinen Hasan Paşa, 20 Mayıs 1878 tarihinde V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak için Ali Suavi'nin başı çektiği Çırağan Olayı'nın bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Ali Suavi veya hitap edildiği şekliyle "Sarıklı ihtilalci" ve yanında bulunan, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rumeli'den kaçarak İstanbul'a sığınmış muhacirlerden oluşan bir grupla Çırağan rıhtımına gelmişler, camları kırarak "Padişahım çok yaşa!" nidalarıyla içeriye girmişlerdir.

Ali Suavi, V. Murat'ı tahta çıkarmak için ikna etmeye çalışırlarken bunu öğrenen Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa, karakoldaki adamlarıyla saraya gelmiş, elindeki sopayla Ali Suavi'nin kafasına vurarak ölümüne neden olmuştur

Ziya Şakir (Soko) (1884 İstanbul-1959 İstanbul) şair, yazar, gazeteci olarak çok sayıda eser vermiş bir entelektüeldir. Çoğu kitaplaştırılmış 140'tan fazla esere imza atmış birisidir. Pek çok kişi kaleme aldı ama, Sultan Abdülhamit kitabında "Çırağan Sarayı Vak'asının içyüzünü onun anlattıklarından okumak gerekiyor, çünkü şunu söylüyor: "*... bunun asıl saraya temas eden bir içyüzü vardır ki ancak saray erkanından ve ilgililerinden başka kimse bilmez. Size, bunları nakledeyim.*"

Bundan sonrası olayın göz ve kulak tanığı olanlardan dinledikleri şöyle anlatılmakta:

"Hiç unutmam... 1294 (1878) senesi mayıs ayının 18. pazartesi günü idi. Sarayda (Dolmabahçe sarayı e.m.), *öğle yemeği henüz yenilmişti. Birdenbire, Çırağan Sarayı tarafından bir takım silah sesleri işitilmişti.*

... Sultan Hamit, Küçük Çiftlik ve Maçka yolu ile; doğruca Yıldız Sarayına gitmişti... Sultan Hamit'i takip ederek, ondan bir çeyrek saat sonra Yıldız Sarayına geldiğimiz zaman, henüz vaziyet layıkıyla anlaşılamamıştı. Ancak, bazı yaverler ve subaylar parça parça, şu malumatı getiriyorlardı:

Sarayın karşısındaki yıkık duvarı tamir eden muhacir ameleler, birdenbire Çırağan sarayının kapısına hücum etmişler, oradaki nöbetçi neferinin elinden silahını alarak zavallıyı derhal öldürmüşler. Koşa koşa kapıdan içeriye girmişler.

Muhacirlerin arasında sivil kıyafetli iki adam varmış...

(Sarayda) tabiidir ki herkes telaş ve heyecan içinde idi.

Tam bu sırada, Sait Paşa ile Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın geldikleri ve yaralı muhacirlerden de yedi kişiyi beraberlerinde getirdikleri Sultan Hamid'e haber verilmişti. Hünkâr; derhal paşaları huzuruna istemiş; o da aynen şu ifadeyi vermişti:

- Efendimiz! Saray civarında bir berber dükkanında tıraş oluyordum. Birdenbire bir gürültü işittim, ne olduğunu anlamak için hemen dükkândan çıkarak saraya doğru ilerledim. O taraftan gelen bir adamla karşılaştım. Sarayı, muhacirlerin bastığını öğrendim. Aklım başından gitti. Koşmaya başladım. Yolda rast geldiğim silahsız bir subayı da yanıma aldım. Saray kapısına vardım. Silahsız olduğum için kapıda duran kapıcının elindeki sopayı kaptım. İçeri daldım. Avluda kimseyi görmedim. Harem tarafından kadın çığlıkları, (Sultan Murat,

çok yaşa) diye bağrışmalar geliyordu... O tarafa atıldım. Harem kapısından girer girmez sahanlıkta birkaç muhacir ile karşılaştım. Onları birer tarafa iterek asıl gürültünün geldiği büyük salona koşmaya başladım. Muhacirler, (Murat Efendi'yi) ortalarına almışlar; karma karışık bağırıyorlar, onu, selamlık tarafına doğru sürüklüyorlardı. Murat Efendi'nin sırtında, gecelik entarisi bulunuyordu. O da; muhacirlerin arasında, ne olduğu anlaşılamayan bir takım sözlerle bağırıyordu... Bu arada muhacirlerin içinden, kâtip kıyafetinde bir adam ayrılarak üstüme atılmak istedi, elindeki revolveri göğsüme çevirdi. Elimdeki sopayı şiddetle başına indirdim. Bu adamı, bir darbede cansız olarak yere redim. Bu sefer de gene o kıyafette bir adam üstüme atıldı. Fakat ikinci sopa darbesinde, o da yere yuvarlandı. Tam o anda, her taraftan silahlar patlamaya başladı. Beşiktaş karakolundan yetişen silahlı askerler muhacirlerin üstüne ateş açmışlardı. Muhacirler kaçışarak etrafa dağılmışlardı. Bir kısmı da korkularından kendilerini pencerelerden atmışlardı... Bu sırada merdiven başında toplanan kadınlar, saçlarını, başlarını yolarak feryat ediyorlardı. Bunlar, muhacirlerin kaçıştıklarını görünce, koşa koşa geldiler. Murat Efendiyi alıp götürdüler... bu hengâme arasında asker yetişti. Ellerindeki revolverlerle mukavemet etmek isteyen muhacirler tamamen tepelendi. Mesele de böylece sona erdi.

Mabeyin müşürü Sait Paşa da, olay mahallindeki ilk tahkikatın sonucunu bildirmişti. Muhacirlerin sayısı elli üç kişi idi. Bunların içinden ancak yedisi, yaralı olarak kurtulmuş; geri kalanların tamamı subaylar ve askerlerin kurşunlarıyla can vermişlerdi..."

Sarayın kenarındaki bahçeye çadırlar kurulmuştu. Bir komisyon teşkil olunmuştu. Yaralı muhacirler sorgudan geçirildi. Bunların hepsi de aynen şu ifadeyi vermişler:

*"Biz, sarayın karşısında, yıkılmış olan duvarı yapan ustalara ırgatlık ediyorduk. Bazı hemşerilerimiz gelip bizimle konuştular. '**Eğer karşıdaki sarayda mahpus Padişahı çıkarırsanız, hepiniz zengin olursunuz'.** diye bizi kandırdılar. Bize, beşer mecidiye para ile bazılarımıza birer tabanca dağıttılar.*

*Bugün de, yanlarında iki efendi olduğu halde Beşiktaş tarafından geldiler. **'Haydi, sarayı basacağız. Artık, ırgatlıktan, hamallıktan kurtulacaksınız.'** dediler. Hep beraber saray kapısına hücum ettik. Bizimle beraber gelen orta boylu, şişmanca, Frenkler gibi konuşan o*

efendi, kapıdaki nöbetçinin üstüne atıldı. Elinden silahı aldı. Hep birden saraya girdik. O efendi önümüze düştü. Başımıza bu işleri getirdi."

O orta boylu Frenk gibi konuşan *Vakit* gazetesi yazarı **Ali Suavi**'ydi. Öteki sivil kişi de Sırbistan'da savaşan Abdi Paşa ordusunda "Muaveneti Askeriye" (Halktan toplanan yardımcı asker) binbaşılarından iken düşman tarafına firar eden ve sonra kıyafetini değiştirip İstanbul'a gelen "Niş"li Salih idi.

Vatan şairi Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır hatıralarında, bu konuya da bölüm ayırmış. Ali Suavi'yi ağır biçimde suçlamaktadır. Çırağan Baskını sonrası sözü, II. Abdülhamit'in daha da sertleşerek istibdat rejimini uygulamasına zemin hazırladığına getirmekte.

Onun düşüncesi de olayın yorumcularına hemen hemen benzeşmekte. Ali Suavi'nin, Mabeyn Müşiri İngiliz Sait Paşa'nın sayesinde sarayda itibarının arttığını ifade ediyor. Bu sayede Mekteb-i Sultani'ye müdür tayin edildiğini, siyasi müşavir olarak derecesinin yükseldiğini, ama merdivenin bütün basamaklarını birden atlamak amacıyla en delice *harekât*a kalkışan bu sefih rüzgârın ne olup olmadığının kısa zamanda anlaşıldığından yüz verilmemeğe başlandığını, bu nedenle de Sultan Murat'ı yeniden saltanata getirme hedefiyle, bu olaya kalkıştığını yazmış (hatıratında anlattıklarını kendimce düzenledim).

Bu Hatırat'tan babasının adını geçirdiği bir anekdotu paylaşayım: *Eski Jön Türklerin reislerinden Namık Kemal, Ziya Paşa, Reşad Paşa, Nuri Bey bir gün Haydarpaşa'ya gitmek üzere Beşiktaş'tan iki çifte bir kayığa binerler; lodos esmekte olduğu için kayık şiddetlice sallanmağa başlar. Reşad Paşa elleriyle kayığın kenarına asılarak büyücek dalgalar geldikçe feryatlar koparmaktan kendini alamaz. Kemal der ki, 'Ne korkuyorsun Reşad? Sonu ölüm değil mi? Bugün ölmezsen yarın öleceksin. Kayık batarsa hep beraber ölürüz!' Reşad Paşa derhal cevap verir: 'Ölmekten korktuğum yok, kayık batarsa efkâr-ı umumiye* (halk) *batar!'*

V. Murat'ın ikinci kez tahta geçirilme girişimi böylece kanla noktalandı, ama II. Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine V. Murat'ı getirme planı yurt içinde sönmüş görünse de yurt dışında hiç bitmedi. 23 Mart 1892 tarihinde Paris V:.'nde Birlik ve Erdem Muh:. L:.'larında padişah V. Murat'ın tahttan indirilip yerine II. Abdülhamit'in geçirilmesi bir konferans konusu yapılmıştır. Konuyu Mason locasında gündeme getiren kişi de Paul de Régla adında "kardeş"tir!

Bu ilginç oturumdaki konuşmayı kısaltarak "**Siyasal Cinayetler**" kitabımda yayınlamıştım.

V. Murat'ın tahtın gerçek sahibi olduğu savıyla Mason derneği üyeleri bilgilendirilmiş; yardımcı olunmasına yönelik baskı uygulanması istenmiştir. Konuşma son derece ilginçtir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ile Sultan II. Abdülhamit'in kişiliği üzerinde değerlendirme yapılmıştır... Taht konusunda Fransa ile İngiltere'nin yapmış olduğu çıkar hesaplaşması da günümüze ışık tutacak denli önemlidir.

Ali Suavi Efendi, İngiltere'de "İskoç" mason locasına dahil olduğu için, İstanbul'da da Mason localarına devam etmekte idi. V. Murat da şehzadeliğinde Mason locası üyesi olmuştu. Ali Suavi şehzade Murat'ın dostlarından, Mason üstatlarından Kleanti Skalyeri ile Çırağan Sarayı baskın planını yapmışlar. Skalyeri bu işe bir miktar para ile revolveri vermiş. Kendisi de uzaktan Çırağan Sarayını gözlemeye başlamış. Başarısızlıkla sonuçlanan olayın hemen ardından önce Beyoğlu'nda bir evde saklanmış, ertesi gün Yunanistan'a kaçmış.

Yedi-Sekiz Hasan Paşa Yalısından Yedi-Sekiz Hasan Paşa Fırınına

Beşiktaş'a yola düşenler bilirler, bir fırın var ve adı Yedi-Sekiz Hasan Paşa fırını. Ancak bu fırının Hasan Paşa ile Kanlıca'daki yalıyla bir ilişkisi yoktur. Bu ünlü yalının ve Hasan Paşa'nın tüm yaşam öyküsünü oldukça iyi araştıran akademisyen Yavuz Selim Aydın'dır. Ben de ondan yararlandım.

Kanlıca'da, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa Yalısı Çakalburnu'ndadır. Yalı, ilk beşik çatılı olarak Selami Efendi tarafından inşa ettirilmiş, sonra Şerif Abdülmuttalib Efendi'ye satılmış, üçüncü sahibi Üsküdar Mutasarrıfı Asaf Paşa olmuştur. XIX. yüzyılda Asaf Paşa Yalısı olarak bilinen Hasan Paşa Yalısının XIX. yüzyılda çekilmiş fotoğrafında, 1970 ve 1990'lı yılların fotoğraflarında olmayan, yalının yanında bulunan mehtabiye köşkü görülmektedir.

Yukarıda anlattığım gibi, Asaf Paşa'dan sonra yalı Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'ya geçmiş, Paşanın vefatıyla yalı, torunu Vedia Hanıma kalmıştır. 1940'lı yıllarda Hasan Paşa Yalısı ismi kullanılmaz olsa da günümüzde daha çok Yedi Sekiz Hasan Paşa Yalısı olarak bi-

linmektedir. Hasan Paşa'nın yaşadığı dönemlerde ve 1940'lı yıllara kadar Paşa, daha çok "Beşiktaş Muhafızı" olarak bilinmiştir. Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa yerine, Yedi-Sekiz Hasan Paşa ismine ilk kez, Çorum'da 30 Eylül 1965'te çıkarılan "Akşam Yıldızı" özel sayısında yer verilmiştir.

Paşanın imzasının getirdiği hikâye, halkın daha çok dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. 1940'lı yıllarda yazılan makalelere bakıldığında paşanın lakabı "Beşiktaş Muhafızı" olarak geçmektedir. Çünkü Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerinde Yedi-Sekiz Hasan Paşa lakabının kullanılmadığını, daha çok Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa ya da Beşiktaş Serpolis Memuru Müşir Hasan Paşa olarak geçmekte olduğu görülmektedir.

Paşanın Kanlıca'daki yalısı haricinde, Beşiktaş ve Sarıyer'de de köşkleri vardı. Beşiktaş Abbas Ağa Parkı yanındaki köşk Kanlıca'daki yalıya benziyordu.

Bu köşklerden birisini dönemin baş mimarı Sarkis Balyan inşa etmeye başlamış (Kocataş Yalısının mimarı da kendisidir), ancak bu bina Ebniye-i Seniyye (Padişaha ait binalar) haricinde olduğundan Ebniye akçesi verilememiş, bunun üzerine ameleler paralarını alamadıkları için çalışmayacaklarını bildirmişlerdir. Binanın toplam 1250 Osmanlı lirası olan inşaat masraflarından 500 lirasının II. Abdülhamit'in iradesiyle Hazine-i Hassa'dan karşılanması kabul edilmiştir.

Hasan Paşa'ya ait binaların en önemlilerinden birisi Kanlıca'daki yalıydı. Yalıların Boğaziçi'nde tekrar değer kazanmaya başlaması, 1970'li yıllara rastladı. 1990'lı yıllara gelindiğinde Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa Yalısı da satılığa çıkarılanlar arasındaydı. Bu dönemde, yalının Kanlıca tarafında bulunan ve bir dönem kayıkhane olarak kullanılan bölümü sonradan kapatılmıştır. 25 Ocak 1992'de Milliyet gazetesindeki haberde, Yedi-Sekiz Hasan Paşa Yalısı fotoğrafı konularak, Kanlıca'daki yalı, Anadoluhisarı'nda gösterilmiş, "1200 metrekare bahçe içerisinde, 300 metrekare kullanım alanı olan ve içerisinde antika eşyaları bulunan iki katlı yalı 66 milyara (12 milyon dolar) satışa çıkarıldı" haberi birinci sayfadan verilmişti. Daha sonra yalının sahibi Haluk Erben olmuş, o da yalıyı 2009 yılında satılığa çıkarmıştır. Yalı satılığa çıkarıldığı yıl, Abdi İbrahim İlaç Sanayi yönetim kurulu başkanı Nezih Barut tarafından satın alınmıştır. Yalının ana binasının yanında 80 metrekarelik müştemilatı ile yaklaşık 30 metrekarelik

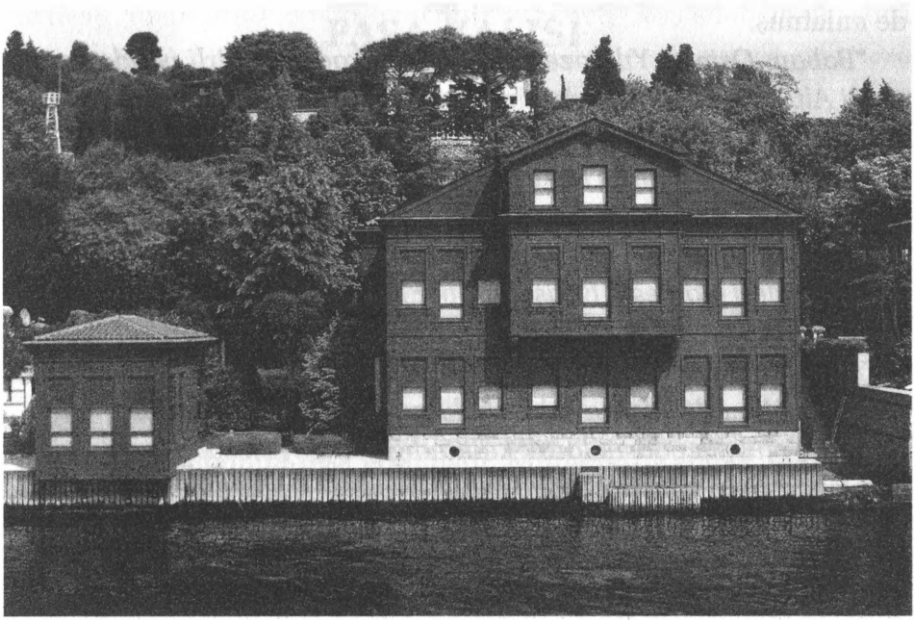

Kaynak: Vikipedi, özgür ansiklopedi

mehtabiye köşkü bulunmaktadır. Son dönemde yalı bahçesine bir de havuz yapılmıştır (Hürriyet, 5 Ağustos 2009). Boğaziçi'ndeki yalılar, dünyanın da dikkatini çekmektedir. Bunun en önemli örneklerinden birisi Amerikan tasarım dergilerinden "Architectural Digest"dir. Dergi muhabirleri İstanbul'a gelerek tarihi yalıların hem içerden hem de dışardan fotoğraflarını çekmişler, bu fotoğraflar hem dergide hem de derginin internet sitesinde yayınlanmıştır. Bu tarihi yalılar içerinde iç tezyinatı, klasik tavrı ve salondaki fıskiyesiyle Hasan Paşa Yalısı öne çıkanlardan birisi olmuştur (Takvim, 14 Nisan 2018). Günümüzde Yedi-Sekiz Hasan Paşa Yalısı olarak kabul görmüş bu yalı, bakımlı hali, yanındaki mehtabiye köşkü ve aşıboyası rengiyle Kanlıca'nın en gözde yalılarından birisidir.

Yalı ile ilgili Kanlıcalıların da bazı hatıraları bulunmaktadır. F. S. Ramazanoğlu bu kişilerden birisiyle, Muammer Yılmazer ile 13 Mayıs 2009 tarihinde bir söyleşi yapmış ve hem göz hem de bu kulak tanıklığını kitabında yayınlamış.

Kanlıcalı Muharrem Yılmazer'in (d. 1963) babası uzunca bir süre bu yalıda kâhya olarak görev yapmış birisi. O günleri babasından

duydukları kadarıyla naklediyor. Çocukluğunu geçirdiği yalının içini de anlatmış.

"Babam Osman Yılmazer 1971 yılına kadar İzmirli iş adamı rahmetli Ali Rıza Fetih'in yanında çalıştı. Ali Rıza Fetih 7-8 Hasan Paşa yalısının o yıllarda sahibi idi, sadece yaz aylarında yalıya gelirlerdi. Babam bütün yıl yalının bakımından sorumlu olarak bu yalıda kaldı...

Yalıda Ali Rıza Fetih Bey, büyük kızı Münevver ve onun eşi Hasbi Bey birlikte kalırlardı... Yalının ziyaretçileri arasında Ali Rıza Bey'in kayınbiraderi olan eski Eskişehir Spor Kulüp başkanı Aydın Begiter de bulunmaktaydı...

Yazın kiracılar olduğu için biz bahçede iki müştemilatta kalırdık. Kışın asıl binada bize ayrılan bölüme geçerdik. Yalıda bize ayrılan kısımda; oturma odası olarak kullandığımız büyük salon ve iki küçük yatak odasında kalırdık. Ağabeyimle ben bu odayı paylaşırdık.

Yalı çok güzeldi, bahçedeki ana kapıdan girildikten sonra yukarı çıkan merdivenler sizi büyük salona çıkarır. Çok güzel ahşap el oymaları olan bu salon Boğazı görür ve bu salonda yemek yenirdi. Merdivenlerden çıkıldığında her iki tarafta birer oda bulunuyordu. Kapıdan girişte de sağda ve solda birer oda, merdivenlerle inilen alt katta ise mutfak vardı."

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Kafkas cephesinde büyük yararlıklar gösterdiği bilinmektedir. 1898 yılına gelindiğinde yalı ve köşklerin dışında Hasan Paşa'nın 5 tane dükkânı olmuştur. Hasan Paşa'nın karakol komutanlığı yanında isminin günümüzde Beşiktaş'ta daha çok bilinmesinin nedeni, Beşiktaş'ın en eski müesseselerinden birisi Yedi-Sekiz Hasan Paşa Fırını'dır. Bu fırın hâlâ işletilmekte olup, paşanın ailesiyle bir ilgisi yoktur.

Hasan Paşa, 23 Ocak 1905 tarihinde vefat etti. Geride ünlü namıyla beraber, doğduğu kent olan Çorum'da 1894 yılında yaptırdığı 27,5 metre yüksekliğindeki saat kulesi kalmıştır.

Günümüzde: Abdi İbrahim İlaç'ın üçüncü kuşak patronu Nezih Barut Kanlıca'daki tarihi Yedi Sekiz Hasan Paşa Yalısı'nın sahibi Barut, TMSF'nin satışa çıkardığı yalıyı 2009'un Nisan ayında satın almıştı. Barut'un 40 milyon dolar değer biçilen yalıyı, 20 milyon dolardan daha az bir paraya aldığı söylenmişti.

Kaynak: https://www.emlaktasondakika.com/sektorden-haberler/iste-onlarin-tercihleri-15191.html

MEDİHA SULTAN-DAMAT MEHMET FERİT PAŞA YALISI

Baltalimanı

Baltalimanı Sahilsarayı 19. yüzyılın ikinci yarısında (1853-1863) neo-klasik üslubunda inşa edilmiştir. Mimarları Karabet Amira Balyan ve Sarkis Balyan'dır.

Büyük Mustafa Reşit Paşa'nın oğlu Ali Galip'in 1858 yılında ölümü ardından evlenmiş olduğu kocası Nuri Paşa da sürgüne gönderilen Abdülmecit'in kızı **Fatma Sultan** 1884 yılında öldüğünde Baltalimanı'ndaki yalının çok bakımsız halde olduğu yalıların mimari tarihinin araştırıldığı kitaplarda yazılı.

Oysa bu yalı mimari yapısı bakımından gösterişli bir sahilsaray olduğu hem H. Şehsuvaroğlu hem de R.E. Koçu'nun makalelerinde anlatılıyor. Sahilsarayın geniş bahçesinde havuz, deniz hamamları ve köşkler bulunmaktadır. Eskiden Baltalimanı çayırına kadar uzanan saraya ait büyük bir meyve bahçesi de vardı.

Hareketli bir kütleye sahip olan Baltalimanı Sahilsarayı'nın bu mekânları bir avlu çevresinde çözümlenmiştir. Deniz cephesinde dışarı taşan iki masif yan kütleye sahiptir. Birinci katta yan cepheler iki dizi sütunla kademeli olarak dışarı taşırılmıştır. Ana girişler bu yöndedir. Deniz tarafında olan orta sofaya, avluya bitişik (U) biçiminde iki merdivenle çıkılmaktadır. Dikdörtgen ve kare bölümlü bezemeli tavanı, mermer kaplaması, yan cepheler yönünde renkli mermerden yapılmış ocakları ve geniş aynaları küçük parçalardan oluşan parkeleriyle orta sofanın mekân olarak etkileyici bir görünümü vardır. Avluyu zemin ve birinci katta üç yönde koridor çevirmektedir. Koridor kemerleri alçı sarkıtlarla bezenmiştir. Koridor üzerinde odalar, meşk odası, hamam, tuvalet ve mutfak dizilmektedir. Oda tavanları

geometrik düzende nakışlarla bezenmiştir. Her odada birer ocak bulunmaktadır. Orta sofaya açılan yan odalarda çıkmalar ana mekândan sütunlarla oluşturulmuş birer niş biçiminde çözümlenmiştir.

Giriş katında 22 oda, 8 salon, 13 servis odası, ikinci katta 11 salon, 7 sofa, 7 servis odası mevcuttur. Bahçe girişi sekiz mermer sütunludur. En ilginç özelliği de kapalı bir deniz hamamı olarak kullanılan iç havuzudur. Havuzun üzeri (ikinci katın damında) piramit ferforje camekanla kapatılmış olup, havuza temelden deniz suyu alırdı. Yalının ocakları renkli somaki mermerlerden yapılmıştır.

Caddeye bakan cephe birinci katta simetri aksı üzerinde dışarı çıkma yapmakta, çıkma (S) biçiminde dört iri konsolla taşınmaktadır. Zemin kat derzli duvar dokusuyla belirtilmiş ve yarım yuvarlak pencere dizileriyle bol ışık alacak biçimde düzenlenmiştir. Pencerelerde iç içe geçen çemberlerle oluşan demir parmaklıklar vardır. Birinci kat köşelere kare kesitli gömme yarım sütunlar yerleştirilmiş, cephede dikdörtgen yarım yuvarlak pencere açıklıklarıyla çeşitlilik sağlanmıştır.

1876 sonrası tahtta Sultan II. Abdülhamit oturmakta. Onun küçük kız kardeşi Mediha Sultan ikinci eşi Necip Paşa'yı kaybetmiş, evlendiğinde H. Şehsuvaroğlu'na göre Tarlabaşı'ndaki sarayda (Orhan Erdenen, 8 Kasım 1947 tarihli *Akşam* gazetesinden alıntı yapmış, oysa Kuruçeşme'deki Sultan Yalısı olacak. e.m.) otururken Mehmet Ferit Paşa ile de yeni evlenmiş. Bu Ferit Paşa son padişah olarak tahta geçecek olan V. Mehmet Vahdettin'in beş kez sadarete getireceği yani başbakanlık koltuğuna oturtacağı ünlü Damat Ferit. Mediha Sultan padişah ağabeyinden Baltalimanı'ndaki döneminin ahşap yalılarından mimarisiyle ayrılan ve dönemin en güzel yalısı diye ünlenmiş ablası Fatma Sultan'ın yalısını bir mektupla rica etti. II. Abdülhamit bu isteğe kayıtsız kalmadı 1887 yılında verdiği yanıtla kız kardeşi bu yalıya yerleşti.

Mediha Sultan kimdir?

Sultan Abdülmecid'in (1839- ö. 25 Haziran 1861) kızı olan **Mediha Sultan** 1856 senesinde Dolmabahçe Sarayı'nda dünyaya geldi (d. 30 Ağustos 1856). Son Osmanlı padişahı Vahdettin'in ablası, on sekiz eşi olan Abdülmecit'in yirminci kız çocuğudur. Annesi dördüncü ikbal *Gülustû* Hanım'dır. Abdülmecit'in 42 çocuğunun sonuncusu Mehmet

Vahdettin'in (d. 4 Ocak 1861, Dolmabahçe Sarayı) annesi de *Gülustû* Hanım'dır. Mediha babasını kaybettiğinde beş yaşındadır.

Abdülaziz tahta çıktığında *Gülustû* Hanım ve çocukları Mediha, altı aylık Vahdettin ile Eyüp'te bir sahilsaraya taşınmaları uygun görüldü.

Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'ın arzusu ve baskısıyla Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılanlar için Ortaköy'deki Feriye sarayları yaptırıldı.

Mediha sekiz, Vahdettin üç yaşındayken anneleri Eyüp'te koleradan öldü.

Kaynak: Vikipedi, özgür ansiklopedi

Hanedana mensup diğer sultanlar gibi iyi bir eğitim alan Mediha Sultan babası Sultan Abdülmecit ve *Annesi Gülustû Kadın*'ın 1864 yılında ölümünün ardından, Saray geleneklerine göre Sultan Abdülmecit'in üçüncü kadını, *Verdicenan Kadın Efendiye* evlatlık verilmiştir. Üç yaşındaki Vahdettin de Abdülmecit'in beşinci ikbali *Şayeste* Hanım'a evlatlık verildi.

Sultan Abdülmecit döneminden itibaren Saray hayatında başlayan batılılaşma ortamında büyüyen Mediha Sultan, 15-16 yaşına gelince, sarayda giyinişi ve güzelliği ile gözü çelmeye başlamıştı. Bu sıralarda şair, Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşazade *Necip Bey*'i gördü ve ona âşık oldu. O tarihlerde Necip Bey on sekiz yaşındaydı.

Âşkını beş yıl sakladı. II. Abdülhamit, Ali Suavi ile iş birliği yapan Sami Paşa ailesinden hiç hoşlanmıyordu ve onlarla akrabalık kurmaya yanaşmıyordu. Bu aşkın önünü alabilmek için Necip Beyi Paris Sefareti katipliğine gönderdi. "Padişahların kadınları, kızları" yazarı Çağatay Uluçay sanki yanındaymış gibi anlatıyor, ben de ondan aktarıyorum. Mediha Sultan beş yıldan beri Necip Bey'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasına çok üzüldü. Âşık olduğu için iştihası kalmadı, uyku uyuyamaz oldu, zayıfladı. Fakat bunlar Necip Bey'e derman olmuyordu. Nihayet Mediha Sultan dayanamadı, analığına bir mektup-

la derdini açtı: "... *Şu tamam beş yıldır bir derde uğradım ki, çaresi bulunmamaktadır. Artık ne diyeyim efendim, yine mukadderat-ı İlahiyeden gayrı değildir... Bu ecilden vesatet-i devletinizi rica ediyorum, çünkü anacığım sizin seday-ı şikâyetiniz sairlerinki gibi hükümsüz olmayacaktır... hasılı anacığım benim derdime çare ancak siz bulacaksınız. Benim nahif, zayıf vücudum beş sene dayanabildi ve fakir aklım ise şu kadar gün beni idare etti...*"

Padişah kızlarının siyasi çıkarlar göz önüne alınarak gerçekleştirilen evlilikleri dışında olan bu durum Mediha Sultan'ın evliliğini güçleştirmişti. Kimilerine göre Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümünün ardından tahta geçen Sultan II. Abdülhamit, Mediha Sultan'ın evlenmek üzere seçmiş olduğu Necip Bey'i damatlığa kabul etmemişti. Bunun üzerine, Mediha Sultan derdini analığı *Verdicenan Kadın*'a yazdığı mektupla anlatmıştı.

Mektubu alan analığı *Verdicenan Kadın* kızının derdini Sultan II. Abdülhamit'in analığı *Perestu Kadına* bir mektup yazarak kızının mektubuyla beraber gönderdi. Abdülhamit, analığını çok severdi, onun sözünden dışarıya çıkmazdı. Valde Sultanın ricası kabul edildi ki, Necip Bey İstanbul'a getirildi ve Mediha Sultanla evlenmesine izin verildi.

Israr sonucunda Padişah Mediha Sultan ve Necip Bey'in evliliğini kabul etmişti ve 27 Ocak 1877'de nikâhları kıyıldı, 8 Haziran 1879'da ise düğünleri yapıldı. (Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s. 460-62)

II. Abdülhamit'in kızı Ayşe Osmanoğlu hatıratında halalarını anlattığından ben de onun kaleminden yürüyeceğim. "**Babam Abdülhamid**" başlıklı hatırat bana Bağımsızlık Savaşımızın gazilerinden sağlığında bazı öyküleri de dinlediğim **Nurettin Peker**'in oğlu Orhan Peker tarafından verilen aile arşivinden olup, Ayşe Osmanoğlu'nun Osmanlıca yazılı "***Pek Muhterem Nurettin Peker Efendiye yadigâr olarak taktim. 16 Nisan 1960***" sunumuyladır. Yeri geldiğinde bu sultanları özellikle Cemile Sultan yalısını anlatırken bu hatırat başvuru kaynağımdı.

Ayşe Hanım anlatıyor: "*Babamın üç kız kardeşini gördüm. Ötekilerini görmedim. Ancak hatıralarını hikâye olarak dinledim. Gördüğüm halalarım yaş sırası ile Cemile, Seniha ve Mediha Sultanlardır. Mediha Sultan alafrangalığa –batı tarzına– pek meraklı idi. Giyinmesi*

çok güzel ve pek ağırdı. Uzun etekli elbiseleriyle kendisini pek şahane gösterişi vardı. Ufaktefek, beyaz tenli, güzel kara gözlüydü. O da dedem Sultan Abdülmecit'e benzerdi. Davranışları nazik ve çekiciydi. İltifatı boldu. Sarayda herkes bu sultanı severdi. O da Seniha Sultan gibi neşeli ve kahkahalı konuşurdu. Bu iki kız kardeş beraber olup da babamla konuştukları zaman birbirleriyle rekabet edercesine kahkaha atıp babamı güldürmeye ve onun hoşuna gitmeye gayret ederlerdi. Biz de onların bu hallerini hayretle seyrederdik."

Baltalimanı'na damat giden ikinci paşanın yaşamı da bilindiği gibi felaket olmuştu. Fatma Sultan ise daha önce, 1884 Ağustos'unda ölmüş ve Baltalimanı'ndaki saray hazineye kalmıştı.

Hıfzı Topuz'un yazdığına göre, düğünden sonra Mediha ile Necip ilk gecelerini Refia Sultan'ın köşkünde geçirdiler. Refia Sultan 3 Şubat 1842 tarihinde Beşiktaş Sarayında doğuyor, altı yaşındayken annesini kaybediyor. On beş yaşındayken 1857 yılında evlendiriliyor. Çağatay Uluçay'ın saptamasına göre Refia Sultan'ın kanserden öldüğü sanılmaktadır. Çünkü kardeşi Abdülhamit'e yazdığı bir mektupta ağrılardan bitkin bir hale geldiğini, uru aldırmak için kendisine izin verilmesini rica etmektedir. II. Abdülhamit, ameliyat yapılmasına izin verdi. Refia Sultan 1879 Aralık ayında ameliyat oldu ise de 4 Ocak 1880'de öldü. Mediha Sultan ile Necip Paşa geçici olarak onun köşküne yerleştiler.

Baltalimanı'ndaki Yalı, bu kez bir başka hanedan mensubuna, Abdülmecit'in bir diğer kızı olan Mediha Sultan'a tahsis edildi. Yeni evli çift Baltalimanı'ndaki yalıda yaşamaya başladılar ve Abdurrahman Sami adında bir oğulları oldu.

Ama yalının uğursuzluğu bir türlü bitmek bilmiyordu. 1884 yılında İstanbul'da bir tifo salgını çıktı. Damat Necip Paşa tifoya yakalandı ve kısa bir süre hasta yatıp evlilikten 6 yıl sonra 1885 yılında öldü. Oğlu Sami dört yaşındaydı.

Sami daha sonra Abdülhamit'in özel yaveri olup Ertuğrul Alayı'nda, Padişahın oğlu Abdülkadir Efendi'nin (1877-1944) maiyetinde, merasimlerde ve her cuma günü selamlıklarda atla padişahın arkasından gider, saraya da daima gelirdi.

Mediha Sultan ilk eşi Necip Paşa'nın 30 yaşında vefatının ardından büyük bir üzüntü yaşamıştı. Sultan II. Abdülhamit kardeşi Mediha Sultan'ın dul kalmasını uygun görmeyip, Sultan'ın yeniden evlenmesini istemişti. Mediha Sultan ilk eşinde olduğu gibi ikinci eşini

de yine kendisi seçerek Seyyid Molla İzzet Efendi'nin oğlu Mehmet Ferit Bey'i kendine eş olarak seçmişti. Seyyidlik konusunu aşağıda İbnülemin Mahmut Kemal İnal'dan aktaracağım.

Mediha Sultan da ikinci evliliğini 30 Nisan 1886 tarihinde Mehmet Ferit adında genç bir diplomatla yaptı. Saray, bu yeni damadı da hemen 'Paşa' yapacak ve Mehmet Ferit, tarihlere 'Damat Ferit Paşa' ismiyle ama son derece olumsuz –hain olarak– bir şekilde geçecekti. Damat Ferit Paşa'nın tarihteki rolünü yaşamış olduğu Baltalimanı'ndaki yalı nedeniyle aşağıda anlatacağım.

Damat Ferit Paşa kimdir? Mediha Sultan'la nasıl evlendirildi?

Damat Mehmet Ferit Paşa, Şuray-ı Devlet üyelerinden Seyyid Hasan İzzet Efendi'nin oğludur. 1853 yılında İstanbul'da doğdu. Yıldız Sarayı arşivinde çalışmış olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Mehmet Ferit'in yaşamını kaleme alırken kendisine mektup yazıp bilgi istemiş ama yanıt alamamış. Seyyidlik konusuna itiraz ediyor; "Times" gazetesinde ölümünden söz edilirken mensup olduğu aile itibariyle "Sloven" ve Karadağ köylerinden "Poşasi" vilayetinden olduğu ve bu ailenin 17. yüzyılda o bölgede bir dereceye kadar önemi olduğu ve o sırada İslamiyet'i kabul ettiği yazılıdır. Karadağ köylülerinden bir Hıristiyan ailenin daha sonra Müslüman olması mümkünse de aslen Hıristiyan olan birilerinin 'Seyyid' olması olanaksızdır.

Gençliğinde dışişlerine girdi. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra sefaretleri ikinci katipliklerinde bulundu. Londra başkatibi iken Bombay baş şehbenderliğine gönderilmek istendiğinde ise görevi kabul etmedi.

O sırada Mediha Sultana Abdülhamit uygun bir koca aramaktaydı. Bunu Sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa'ya emir olarak yazdı ve uygun bir koca bulunması için araştırma yapılmasını istedi.

Adayda dört özellik arıyorlardı. Birincisi; devlet memurlarından olması, ikincisi; düzgün ahlak ve iyi insan olması, üçüncüsü; asla kadın yüzü görmemiş olması, dördüncüsü; yaşı otuzdan küçük kırktan büyük olmaması.

Buna göre, adayların devlet hizmetinde çalışan babalarına da bakıldı, üç kişi elendi, dördüncüsünde Mehmet Ferit'in uygun nitelikleri taşıdığına karar verilerek Padişah'a öneri sunuldu.

Abdülhamit kız kardeşinin uzun süre dul kalmasının uygun olmayacağını haber gönderip, kiminle isterse evlenebileceğini söyler. Mediha Sultan da Necip Paşa'yı çok sevdiğinden onun acısını unutacak kadar zaman geçmediğinden bu irade-i seniyyenin bir süre daha geri bıraktırılmasını ister. Padişah, bir müddet sonra iradesini yineleyince Sultan, Paris'te Necip Paşa ile birlikte alınmış bir fotoğrafta gördüğü ve ailesini, kişiyi tanımadığını, hatta ismini bilmediği ve ölmüş eşinin samimi bir arkadaşı olduğunu tahmin ettiği Ferit Bey'i eş olarak kabul ettiğini Padişah'a sunmuştur.

Kaynak: Vikipedi, özgür ansiklopedi

Haluk Şehsuvaroğlu konuyu farklı anlatıyor: *"Mediha Sultan Ferit Paşa'yı cenaze kalktığı gün pencereden görmüş, beğenmiş, harem ağalarından birine de göstererek ailesi hakkında tahkikat yapılmasını emretmiş, tahkikat neticesini de münasip bulan sultan kendisine Ferit Bey'in namzet olmasını Sadrazam Kâmil Paşa'ya bir vasıtayla bildirmiş ve Ferit Bey bu suretle saraya damat olmuştu."*

Bu ifadeye göre, Ferit Paşa'yı, Kâmil Paşa değil, Mediha Sultan seçmiş, karar vermiştir.

İbnülemin Mahmut Kemal anlamakta zorluk çektiğini ifade eder, Kâmil Paşa Londra'da görevli hiç yüzünü bile görmediği birisini saraya hangi düşünceyle önermiştir.

Sultan Reşat'ın mabeyn başkatibi Halid Ziya Uşaklıgil, sözü Damat Ferit'e getirir;

Meşrutiyet, sayısı belli olmayan hanedan üyesiyle birçok damadı devraldı ve bunların padişahla onun kesesiyle irtibatlarını keserek herkesin mevkiini, sınıfını, çeşitli açılardan tespit ederek o esaslara göre dengeli biçimde şehzadelere, kadınlara, sultanlarla kocalarına derecelere göre maaş bağladı; damatlara ayda otuz lirayı pek yeterli bir para olarak kabul etti. Onların beş para bir masrafı olmamakla beraber, her ihtiyaçları sultanların genel ödeneği arasında ayarlanmakla beraber bugünün parasıyla yüzlerce lira demek olan bu para kendilerine yeterli görünmedi, elbette. Somurtanlar pek çoktu, hele da-

ima acizliğinden, zaruretinden şikâyet ederek hiç olmazsa bir vilayet isteyerek zamanın padişahından devlet adamlarına kadar peş peşe müracaat edenler de eksik değildi ve elbette taleplerinin yerine getirilmesine imkân bulunamayınca bütün o payeyi elde etmiş olanlar yeni padişahın saltanatına küskün durdular. Bunlardan saraya gelen ve yeni hünkara hürmet borcunu ödeyen olduğunu bilmiyordum, tek bir istisna vardı: Meşhur ***Damat Ferit.***

O da İttihat ve Terakki'nin, sönmek bilmeyen bir husumet ateşiyle düşmanı ve o zeminde arkadaşı olan has eniştesi Vahdettin'in siyaset dolaplarında ortağı olmak itibarıyla sarayla münasebetlerini devam ettirmeye lüzum gördüğünden ikide bir vesile icat ederek zülüflerini Dolmabahçe'de göstermekten ve yumuşak Sultan Reşat'ı çileden çıkararak sinirlendirmekten geri durmazdı. Bu mühim damat, Al-i Osman'a damat olanların tarihteki maceralarını, yükselişlerini kıskanmaktan uzak değildi. Gerektiğinde kellelerinin uçurulmasına kadar varan düşüşlerini düşünür müydü? O kendi düşüşünü kendi tertip etmiş oldu.

Öyle ya da böyle, onun damatlığı gerçekleşti. Rütbesi Sadrazamın önerisiyle yükseltildi ve Şurayı Devlet Üyeliğine tayin edildi. 1888 yılında Vezirliğe yükseltildi. Baltalimanı'ndaki "yalıya" yerleşti.

Başmabeyinci Lütfi Bey "Osmanlı Sarayının son günlerini" anlatırken, bizlere Damat Ferit Paşa'yı da tanıtıyor.

Buna geçmeden, dönemin siyasi havasını kısaca özetlemek isterim.

Osmanlı Devleti'nin entelektüelleri ve bir kısım aydınları (her entelektüel aydın değildir) İmparatorluğun artık çöküşe gittiğini görerek ya bunu önlemek ya da başarılamıyorsa geciktirmek amacıyla dört düşünce akımı çevresinde öbeklendiler. Bunlar; İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık ve Balkan Savaşları sonrasında da Türkçülük. Süreç içinde üç Cemiyet oluşturdular, burada yuvalanmaya çalıştılar ki, belki bu yolla siyaseten müdahil olabiliriz düşüncesindeydiler, sonradan da partileştiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti (sonra Parti oldu), Hürriyet ve İtilafçılar ve İttihad-ı Muhameddi Cemiyeti (İngiltere'nin parmağı olan 31 Mart Olayında aktif olacaklar).

Lütfi Bey, 31 Mart sonrası 1909'da II. Abdülhamit tahttan indirilip Selanik'e sürgüne gönderiliş ardından, Sultan Reşat'ın tahta oturmasıyla, değişen iktidar aktörlerini sıralarken, Hürriyet ve İtilafçıların Saray'a yanaşmalarını anlatıyor, karşımıza Damat Ferit çıkıyor.

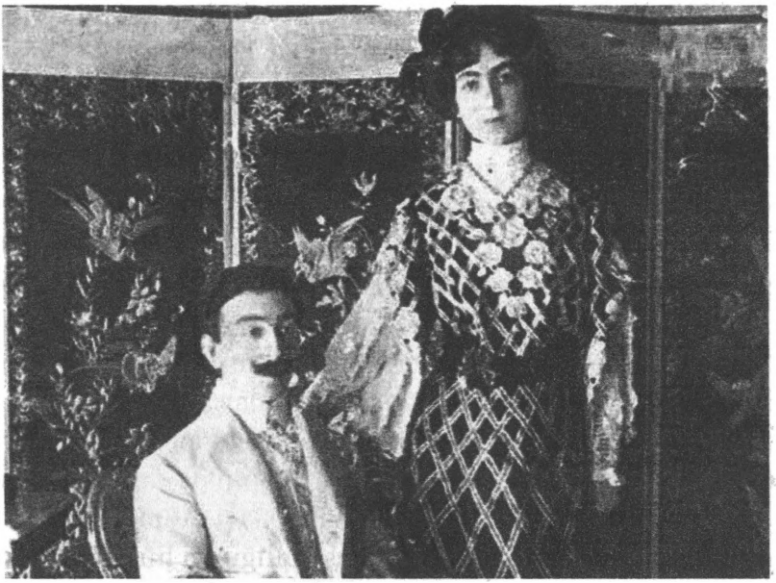

Kaynak: Yenişafak internet sitesi

13 Kasım1911. Emekli Albay Sadık Bey'in Hürriyet ve İtilaf adlı bir siyasi parti kurmuş olduğunu bütün gazeteler manşetine taşımış. Ertesi gün önemli bir haber daha ortalıkta dolaşmaya başlamış. İlk kurulduğu zaman İttihat ve Terakki partisine kaydını yaptıran, ancak beklediği makama ve nimetlere kavuşamayan Damat Ferit Paşa, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin başkanlığını üzerine almış.

Parti programını ve tüzüğünü Padişaha sunmaya geliyorlar ama Lütfi Bey, Sultan Reşat'a Avrupa'dan örnek vererek, bir sultanın herhangi bir partiye sempatiyle bakıyormuş gibi görünmemesi gerekiyor demiş. Böylece Ferit Paşa yalnızca damat kimliği ile huzura kabul edilmiş. Aralarında Şeyhülislam'ın da olduğu partinin öteki mensupları görüşmeye girememişler.

Konu dışı olarak şunu belirtiyor, temizliğe çok düşkün titiz birisi olan Sultan Beşinci Mehmet Reşat, Ferit Paşa'nın kişiliğini zaten hiç sevmediği gibi, onun kadınlar gibi uzattığı uzun manikürlü tırnaklarından da ayrıca iğrenirdi. Padişahın huzuruna gidene kadar aralarında çok ciddi tartışma yaşanmış ve Damat Ferit, ileride iktidara geldiklerinde kendisinden bunun hesabını soracaklarıyla tehdit etmiş. Karşılığında da çok ağır yanıtlar almış.

Eğer Lütfi Bey'e inanacak olursak, kendini beğenmiş cahil bir adam olduğu kadar korkak da olan damat Ferit Paşa, bu öfkeli yanıt karşısında derhal yelkenleri suya indirmiş. Birden dil değiştirmiş. Söylemek istediklerini yanlış yorumlandığını falan söylemiş. Veliaht Vahdettin Efendi daha o tarihte Hürriyet ve İtilaf Partisine sempati duyduğunu saklamak gereğini duymuyormuş.

İtalyanların Trablusgarp'ı ve Ege Adalarını işgali de bu yıllarda yaşandı. Arnavutluk'ta yeni bir ayaklanma, orduda karışıklık ve itaatsizlik baş gösterdi. Üç sadrazam değişti. Bu arada, başkatip Halit Ziya (Uşaklıgil) ve başmabeyinci Lütfi (Simavi) Padişah tarafından baskılar sonucu görevlerinden uzaklaştırıldılar. 2 Ekim 1912 tarihinde Trablusgarp kendilerine terkedilmek suretiyle, İtalyanlarla barış yapılmıştı. Ama bundan iki gün sonra, 4 Ekim'de de Birinci Balkan Savaşı ilan edildi. Bu olaylar döneminde Gazi Ahmet Muhtar Paşa Sadrazamdı. O istifa etti Kâmil Paşa başkanlığında hükümet kuruldu. Edirne düşmana terk edilmişti.

Hükümetin bu tutumunu önlemek üzere –başta Talat ve Enver Beyler olmak üzere– İttihat ve Terakki'ye mensup bir grup Babıali'yi bastı. Çarpışma sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürüldü. Kâmil Paşa kabinesi istifa ettirildi. Yerine Mahmut Şevket Paşa hükümeti kurduruldu. Birkaç ay sonra da İttihat ve Terakki'ye duyulan öfke nedeniyle Sadrazam Mahmut Şevket Paşa Babıali'ye giderken Beyazıt meydanında öldürüldü. Tarih 13 Haziran 1913. Aralarında toprakları paylaşamayan Balkan devletleri savaşa tutuştular, böylece Edirne geri alındı. İttihat ve Terakki'ye birden güven oluştu. Şimdi yeni Sadrazam (Mehmet) Sait Halim Paşa'ydı. Avrupa hızla büyük savaşa gidiyordu. Türkçe yayınlanacak dokümanlara Mehmet Sait, Fransızca yayınlananlara ise Sait Halim imzasını atıyordu. Yeniköy'deki Sait Halim Paşa Yalısını anlatırken, savaşa girişimizi ve gelişmeleri anlattım. Sultan Reşat 3 Temmuz 1918 tarihinde öldü. Ondan önce de II. Abdülhamit Selanik'ten getirildiği Beylerbeyi Sarayında 10 Şubat 1918 tarihinde öldü.

VI. Mehmet Vahdettin tahttaydı (kılıç kuşanması 13 Eylül 1918) ve Damat Ferit Paşa'ya gün doğacaktı. Başmabeynciliğe bir kez daha Lütfi Simavi getiriliyordu. Yeni Sadrazam Talat Paşa'ydı. Politik ortam son derece istikrarsızdı, 18 Ekim'de Talat Paşa istifa etti. Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa sadrazamlığa getirildi. Ama kabineyi kura-

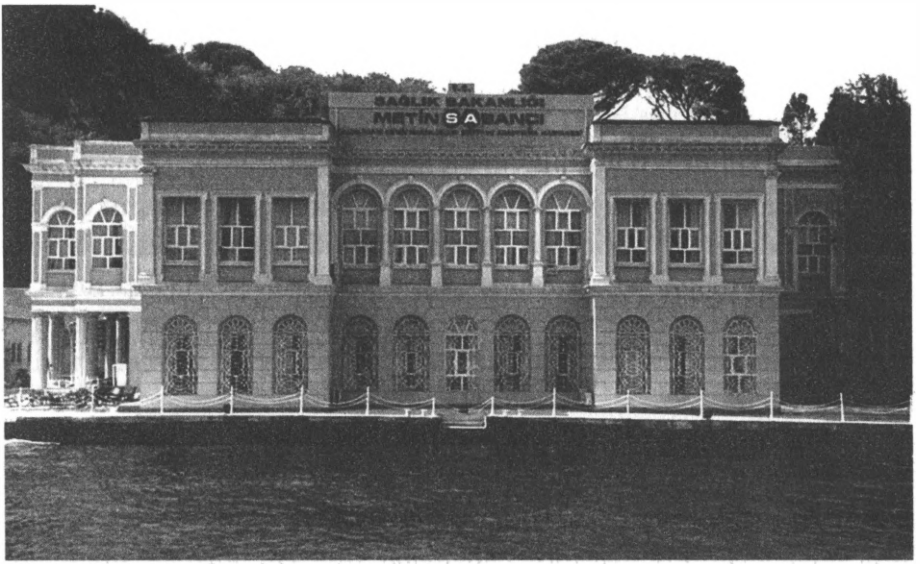

Yalının bugünkü hali

madı, bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa Sadrazamlığa getirildi. Bahriye Nazırı Albay Rauf (Orbay) başkanlığında bir heyet Mondros Mütarekesini imzalamak üzere Limni adasına gönderildi (30 Ekim 1918). İmparatorluğun tasfiyesi, ülkenin emperyalizmin işgaline açılması imzalanmıştır. Maddelerini yazmama gerek yok!

Lütfi Bey'in yazdığına göre, Vahdettin daha önce kız kardeşini Ferit'e vermekle budalalık ettiğini söylemiş, sonraları fikrini değiştirmiş. Mondros'a da Damat Ferit'i göndermek istemiş ama Ahmet İzzet Paşa buna karşı çıkmış; "Aman Efendimiz; Ferit Paşa delidir, böyle önemli bir görev ve sorumluluğun hiçbir zaman üstesinden gelemez" demiş. Fakat padişah hiç oralı olmamış "idare ederiz" demiş. Hükümet Rauf Bey'i gönderince, Mondros dönüşü Padişah imza heyetini kabul etmemiş. Küsmüş, çünkü eniştesi bu iş için gönderilmemiş! Keşke gitseydi, o zaman Rauf Orbay tüm hayatı boyunca bu işgal ve tasfiye anlaşmasını imzalamanın ağırlığı altında ezilmezdi. Belki de, çok istekli olduğu Lozan'a İsmet İnönü yerine delegasyon başkanı olarak o gidecekti. Atatürk ile de araları açılmayacaktı.

Anlatılanlara göre Damat Ferit öğrenim durumuyla bağdaşmayacak ölçüde cahil de birisi olmasına karşın, daha sonraları hem de beş kez sadrazamlığa getirildi. Padişah 21 Aralık 1918 tarihinde Mil-

let Meclisi'ni feshetti. Hürriyet ve İtilafçılar artık siyasete tamamen egemen olmuşlardı. Selamet-i Umumiye adıyla yeni bir parti daha kuruldu, kurucular eski Hürriyet ve İtilafçılardandı. Damat Ferit Paşa genel sekreterdi. 4 Mart 1919 tarihinde Tevfik Paşa istifa etti, 5 Mart'ta Damat Ferit Paşa Sadrazam oldu, Mustafa Sabri Efendi'yi de Şeyhülislamlığa tayin etti. 10 Mart 1919 itibariyle yeni hükümetin ilk işlerinden biri İttihat ve Terakki'nin belli başlı mensupları ile onun zamanındaki kabine üyelerini teker teker yakalatıp tutuklamak oldu. Damat Ferit ve ona bağlı yardakçılar yurtsever vatan çocuklarını İngilizlere teslim ederek Malta'ya sürgüne gönderilmesine yardım ettiler.

Devleti yönetenler için hain ifadesini kullanmak çok kolay bir şey değildir. Bu siyasi bir kavramdır. Alman tarihçi Gotthard Jaeschke, Salahi R. Sonyel, Bilal Şimşir, Erol Ulubelen İngiliz belgelerinde Millî Mücadele tarihimiz üzerinde çalışmalar yaptılar, belgeler yayınladılar. Bu dokümanlarda gerek Padişah Vahdettin gerekse Damat Ferit'i eylem ve söylemlerinde ortaya çıkan gerçekler sonucu hain olarak yaftalandılar.

Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere milli mücadele kadrosunu oluşturan subayların tümü hakkında idam kararını onayladılar.

Damat Ferit'in İngiliz Yüksek Komiserliğine götürdüğü "Kürtleri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kullanalım" önerisi Vahdettin tarafından onaylandı. (28 Temmuz 1920)

Sevr Antlaşması Damat Ferit'in başında bulunduğu heyetçe onaylandı ve imzalandı. (10 Ağustos 1920)

Damat Ferit İngilizlerden Millî Mücadeleyi söndürmek için 15.000 asker ve 25.000 jandarmanın silahlandırılması için izin istedi (22 Eylül 1920). Vahdettin Damat Ferit'in İngilizlerle bu konuyu konuşması için izin verdi.

Hükümeti kurmasından 5 gün sonra (9 Mart 1919) Başbakan Damat Ferit, İngiliz Yüksek Komiserliğini resmen ziyaret etti. Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb bu ziyareti Londra'da Dışişleri Bakanı'na şöyle bildiriyor:

"Daha önce özel olarak bana iletmiş olduğu, kendisi ve efendisi Padişah'ın Allah'tan sonra İngiltere'ye umut bağladıkları yolundaki güvencesini birçok kez tekrarladı. Bu mesajı size iletmemi arzuladı. Savaş tutsaklarına gaddarlıktan ve Ermeni kırımından sorumlu olan

kişileri tutuklamak istediğimizi bildiğini söyledi, bu kişilerin yakalanacaklarına ve cezalandırılacaklarına dair söz verdi."

Damat Ferit sözünü tuttu, tutuklama emrini verdi. Bilinenlerden kısa bir anımsatmanın ardından daha fazla söze gerek yok aslında, Damat Ferit'in Fransızlar için söyledikleriyle noktalayacağım. 12 Mart 1919'da bir Fransız gazetecisine verdiği demeç şöyleydi: *"Size Türkiye'den önce, her şeyimi borçlu olduğum Fransa'yı anlatabilirim. Üç serserinin Fransa'ya savaş ilan ettiği gün gözyaşı döktük* (Çukurova'da Fransızların öne sürdükleri Ermeni militanlarına karşı yapılan savaş kastediliyor. e.m.). *Fransa'ya savaş ilan etmenin insanlığa karşı savaş ilan etmek olduğunu söyledik. Söyleyiniz Mösyö, milletin ve saltanat hanedanının masum olduğunu söyleyiniz."*

Atatürk'ün Damat Ferit Hükümeti ve İç Ayaklanmalarla ilgili görüşü "Söylev"de kaç yerde söylenmiştir, konuşmadan bir örnek: *"İstanbul'daki Damat Ferit Paşa, ivedi olarak yeniden işbaşına getirildi. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul'daki bütün yıkıcı ve hain örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki bütün ayaklanma örgütleri, bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, elbirliği edip, bizi yıkmak için çalışmaya başladılar. Bu ortak saldırı siyasasının yönergesi de Padişah ve Halife'nin* –içinde düşman uçakları da bulunan– *her türlü araçla yurda yağdırdığı 'Padişah'a Karşı Ayaklanma'* (suçlamasını içeren*) fetvası idi."*

Damat Ferit'in suçlanması için yalnızca Sivas Kongresi'ni önlemekle ve Mustafa Kemal'i tutuklamakla görevlendirdiği Ali Galip olayını bile anımsamak yeterli. Daha yüzlerce belgeden söz edebiliriz; ayrıca Anadolu'daki kuvvacıların üzerine gönderilen Ahmet Anzavur Çetesi, desteklenen iç isyanları da çeşitli kitaplarımda yazmıştım. Kuvva-yi Milliyeciler, daha 1920 yılında Damat Ferit'in, gazeteci Ali Kemal'in, Rahip Frew ile birlikte İngiliz Muhhibleri Cemiyeti kurucusu Said Molla'nın eylemlerinden ve işbirlikçiliklerinden dolayı suikast düzenleyerek öldürmeyi de planladılar, ama başarılı olamadılar.

Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bir suikast girişimi

13 Haziran 1920 Pazar günü yayınlanan *İkdam Gazetesi*'nin birinci sayfasında bir suikast girişimi sanıkları dün sabah Bayezid meydanında salben (asılarak idam) idam olunmuşlardır, yazıyordu.

İngiliz işgali altındaki İstanbul'daki Damat Ferit Paşa başta olmak üzere eski Dahiliye Nazırı ünlü gazeteci Ali Kemal ve Millî Mücadele karşıtlığı ile ün yapan Adliye Müsteşarı Said Molla'ya karşı düzenlenen suikast girişimi; 1920 yılının haziran ayında ortaya çıkıyordu.

Planları Bursa'da yapılan ve İstanbul'da uygulamaya konulmak istenen suikast girişimini Dramalı Rıza Bey (d. 1890 tahmini) adında Teşkilat-ı Mahsusa mensubu, Karakol Cemiyetiyle ilişkili bir vatansever liderliğinde bir grup Kuvvayı Milliyeci yükleniyor.

Komitacılık ruhu taşıması ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın gözüpek bir silahşoru olmasının yanı sıra Dramalı Rıza Beyin aynı zamanda teşkilâtçılık yönü de güçlüydü. Bu nedenle de birlikte görev yaptığı komutanlarının güvenini kazanmış, hep zor işlerin adamı olmuştu. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiliz Kemal ile birlikte Lawrens'i yakalamak için görevlendirilmesi, Birinci Anzavur İsyanı sırasında Anzavur'un ve kuvvetlerinin takip ve tenkiline katılması, Köprülü Hamdi Bey ile birlikte Akbaş'ta bulunan silah deposunun basılması ve silahların kaçırılmasında ön planda yer alması ve nihayet Sadrazam Damat Ferit Paşaya suikast yapma görevini üstlenmesi gibi...

Hakkında söylenen ve yazılanlara bakıldığında onun büyük bir vatansever ve kahraman olduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı da bizzat onu tanıyan ve birlikte çalışan komutan ve samimî dostlarınca söylenilmiş ve yazılmıştır

İngilizler ile Damat Ferit Paşa ve Sait Molla gibi Millî Mücadele karşıtlarının tahriki ve desteği ile çıkan (birinci) Anzavur ayaklanması, Ekim 1919'un son günlerinde başlamış ve Kasım ayı boyunca bütün şiddetiyle sürmüştü. Ayaklanma ile ilgili faaliyetler önce Manyas bölgesinde başlamış daha sonra da Gönen, Susurluk, Ulubat ve Bandırma bölgelerine yayılmıştı. Millî kuvvetlerimizi ve askeri birliklerimizi uzun süre uğraştıran bu ayaklanma, sürdürülen kararlı mücadele ve takip ile bastırılmıştı. Birinci Anzavur İsyanının bastırılmasında Dramalı Rıza Bey'in hizmeti büyüktür, bu İstanbul tarafından hiç unutulmayacaktır.

Millî Mücadele tarihimizde önemli bir yer tutan Akbaş Cephaneliği baskını ve silah ve cephanelerin kaçırılması olayında da Dramalı Rıza Bey ismi öne çıkmaktadır. Anzavur Ahmet'in ikinci isyanı ya da Biga Hadisesi olarak bilinen olay sonucunda bu silah ve cephaneler mecburiyet karşısında imha edilmek zorunda kalınacak ve Akbaş ola-

yının heyecanı, sevinci, başarıya olan inanç ve azmi kısa sürecekti. Millî Mücadele'miz içerisinde "efsanevi bir kahramanlık" olarak adlandırılan Akbaş Cephaneliği baskınının hiç şüphesiz ki baş aktörü Dramalı Rıza Beydir. Ancak onun ismi, Köprülü Hamdi Beyin gölgesi altında kalmıştır. Fakat Dramalı Rıza Bey, o kadar mütevazıdır ki, bundan hiç şikayetçi olmamış, Köprülü Hamdi Bey'e büyük bir itaat ve saygı ile bağlanmış, onun verdiği görevleri yine memnuniyetle yerine getirmişti.

Dramalı Rıza Bey'in suikast teşebbüsünde yer almasına gelince; Dramalı Rıza Bey, Akbaş cephaneliğinden kaçırılan silah ve cephanenin Yenice'de kendisi tarafından imha edilmesine oldukça üzülmüştü. Bu olaylara yol açan Anzavur Ahmet İsyanının arkasındaki gücün Damat Ferit Paşa olduğuna inanan Dramalı Rıza Bey, Damat Ferit Paşayı öldürüp bir anlamda intikam almayı düşünmekteydi. Bu konuda bazı hatıratlarda ve araştırma eserlerinde verilen bilgiler mevcuttur. Örneğin, İngiliz Kemal hatıralarında: "*Dramalı Rıza buna sebep olan Ferit Paşa'dan intikamını almak için yemin etmişti. İntikamını almak maksadıyla İstanbul'a gitmiş, Ferit Paşa'ya suikast hazırlamıştı*" demektedir

Her ne kadar suikast düşüncesi Bursa'da olgunlaşmışsa da, suikasttan haberdar olan ve bu teşebbüsün İstanbul ayağını oluşturan ekip Dramalı Rıza ile birlikte Tolcalı Süleyman Beyin evinde bir araya gelmişler ve suikastın nasıl yapılacağı konusunu görüşmüşlerdi. Bu görüşmeye ismi mahkeme kayıtlarında belirtilmeyen bir esrarengiz (kurmay albay) Erkân-ı Harb Miralayı da katılmış ve suikastın yapılması ile ilgili, onun tarafından yapılan keşifler değerlendirilmişti. Erkân-ı Harb Miralayı'nın suikastın Damat Ferit Paşa'nın sarayı (Baltalimanı'ndaki Yalı) önünde yapılmasının güç olacağı, en uygun yerin Harbiye Nezâreti'nin bahçesi olduğu şeklindeki görüşü benimsenmişti. Suikastın perşembe günü Damat Ferit Paşa'nın Harbiye Nezâreti'ne geldiği sırada, nezâretin bahçesinde otomobilinden inerken yapılmasına karar verilmişti

Damat Ferit Paşa'ya düzenlenecek suikast ile ilgili "suikastın yapılacağı gün ve yer de dahil olmak üzere" tüm hazırlıkların yapıldığı bir sırada, yapılan bir ihbar üzerine başta Dramalı Rıza Bey olmak üzere birçok şahıs tutuklanmıştır. İstanbul Polis Müdüriyetine bu ihbarın Dramalı Rıza Bey tarafından yapıldığı, Divan-ı Harbin verdiği

gerekçeli kararda da belirtilmiştir. Ancak bu ihbarın kimin tarafından yapıldığı, hatta böyle bir ihbar olmayıp, İstanbul Polis Müdüriyetinin, bu suikastın yapılacağını baştan beri bildiği konusunda, Polis Müdürü Tahsin Bey'in o günün gazetelerine yaptığı açıklamada okunmaktadır.

Olay sırasında Bursa Vilayeti Valiliği görevinde olan Hacim Muhittin Çarıklı hatıralarında Dramalı Rıza Beyin doğrudan bir ihbarda bulunmadığını ancak alkollü olduğu bir sırada boşboğazlığı yüzünden kendisini ve suikast teşebbüsünü ağzından kaçırdığını belirtmektedir. İstanbul Polis Müdürü Tahsin Bey zaten Karakol Cemiyeti içine adamını sokmuştu ve bu suikast girişimini baştan beri izliyordu.

2 Haziran tarihli birçok İstanbul gazetesi, suikast teşebbüsüne geniş yer ayırmış ve suikastçıların tutuklandığını yazmıştı. Sonraki günlerde basının suikast davasına olan ilgisi devam etmiş, her gün suikast davası ile ilgili haberler yayınlanmıştır. Ayrıca *Alemdar*'da Refii Cevad (Ulunay), *Peyam-ı Sabah*'da Ali Kemal (Kuvva-yi Milliyecilerin taktığı adla Artin Kemal) de yazdıkları yazılarla, suikastçıların şiddetle cezalandırılmasını, daha doğrusu idam edilmelerini istiyorlardı.

Dramalı Rıza Bey ve suikast ile ilgili görülen diğer tutukluların davasını İstanbul Birinci Divan-ı Harbi Örfisi üstlenmişti. Sanıklar; İngilizlerin işgali altındaki İstanbul'da, olağanüstü koşullarda kurulan, Mustafa Paşa'nın (Nemrut-Kürt) başkanlığını yaptığı bu güdümlü mahkeme daha önce de Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Millî Mücadele hareketinin ileri gelenleri hakkında da "idam" kararı vermesi ile biliniyordu. Bu mahkeme, sadece sanıkları yargılamakla kalmıyordu. Aynı zamanda halkın yegâne kurtuluş umudu haline gelen Kuvva-yi Milliye'yi karalamak ve iftiralarla kirletmek çabası içinde görünüyordu. Keza bu mahkeme, yargılamalar sırasında yiğitlikleri ile ün yapan önde gelen Kuvva-yi Milliyecileri de lekelemeye çalışıyordu.

Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'ya suikast teşebbüsünde bulunmak ve İstanbul'da geniş çaplı bir gizli teşkilât kurmak suçlarından, İstanbul Birinci Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılananlar hakkındaki hüküm ve gerekçeli karar 11 Haziran günü Padişah Mehmet Vahdettin tarafından onanmış ve bu kararlar ilgili İrade-i Seniyye'de 13 Haziran günlü Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmıştı.

Mahkeme yargılama sonucunda aralarında Dramalı Rıza Bey'in de bulunduğu 14 kişi hakkında idam cezası vermiştir. Bekir Sami, Hacim Muhittin (Çarıklı), Remzi, Nuri ve Mehmed Kaptan (yakalanamadıkları için) gıyaplarında idama mahkûm ediliyordu. Bekir Sami için daha önce başka bir mahkeme tarafından da idam cezası verilmişti!

Mahkemenin Dramalı Rıza Bey hakkında verdiği karardan anlaşıldığına göre, Dramalı Rıza Bey, polise ihbarda bulunup, suç ortaklarını yakalattığı için suikast teşebbüsü ile ilgili cezadan muaf tutulmuştu. Böyle davranmasının nedeni olarak da Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim ile aralarında para meselesi yüzünden anlaşmazlık bulunduğu iddiası ortaya atılıyordu. Böylece Rıza Bey, vatanseverlerin gözünde 'hain ve korkak' durumuna düşürülmek isteniyordu. Ancak kendisince söylendiği ve şahitler tarafından da teyit edilen Kuvva-yi Milliye'de görev yaparken işlemiş olduğu bazı suçlardan dolayı idam cezasına çarptırılıyordu.

Dramalı Rıza Bey, hakkında verilen idam hükmünün infaz edildiği 12 Haziran 1920 günü, idamı öncesi "derin bir sükûnet ve feragat içinde" son arzu ve vasiyetini bildirmiştir. Bu vasiyete göre, üzerinde çıkan yedi lira ve üç çeyrekle, bileğindeki kol saati ve Polis Müdürlüğü'nde emanet bulunan 270 küsur lirası kendisi ile birlikte idam edilecek olan Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey'in dul kalan ailesine verilecekti. Bu vasiyet, mahkemenin iddia ettiği gibi ikisi arasında para anlaşmazlığı olmadığının kanıtıdır.

Dramalı Rıza Bey ile birlikte "suikast" davasından yargılanan ve bilahare idam edilen Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim ile Maliye Nezareti katiplerinden Tevfik Sukuti Beylerin ailelerine bilahare Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Aralık 1922'de "hidematı vataniye tertibinden" maaş bağlanmıştı

Dramalı Rıza Bey iskemlenin üzerine çıktıktan sonra başını kaldırmış ve etrafını saran süngülü muhafızlara hitaben ***"Askerler, vatanı düşmana satan hainler bizi düşman parası ile öldürüyorlar"*** diye haykırmıştı.

Bu başarısız suikast girişimi sonrası Damat Ferit Millî Mücadeleye karşı eylemlerini daha da arttırmıştı, İngilizlerin sahaya sürdüğü Yunan ordusunun başarısından emin olmalı ki, Cumhuriyet kadroları tarafından hain olarak nitelenen tavır davranışlarına yaklaşık üç yıl

devam etti. Ankara'nın askeri zaferi sonrasında ülkeyi terk etmekten başka çaresi kalmamıştı.

Mediha Sultan ve Damat Ferit Avrupa'da

Ferit Paşa'nın saraya damat olduğu yıllarda, o zamanlar taht sırasının henüz çok gerisinde bulunan Şehzade Vahidettin Efendi'yle münasebeti sonraki yıllarda senelerle mukayese edildiğinde iyi değil kötü, hem de çok kötüdür. Mesela Paşa nikahtan sonraki günlerde Baltalimanı'ndaki cariyelerden biriyle fazla ilgilenmeye başlamış, bu iş Mediha Sultan'ın bir hayli canını sıkmıştır. Sultan konuyu bir gün kendisini ziyarete gelen kardeşi Vahidettin Efendiye açar. Bahçede konuşarak dolaşmaktadırlar. Bahçenin öbür ucunda birdenbire Ferit Paşa görünür. Yaklaşır ve kayınbiraderine yerden bir temenna eder. Şehzadenin eniştesinin bu selamına karşılık, elindeki at kırbacını var gücüyle Paşa'nın sırtına aşketmek olacaktır. Vahidettin, çok sonraları da Ferit Paşa'dan bahsederken "...iç meselelerde çok bilgisizdi. İngilizlerle Mustafa Kemal Paşa'nın kurnazlığının kurbanı oldu ve bizi tam bir yenilgiye götürdü. Zavallı Ferit Paşa dünyaya İngilizlerin gözlüğü ile bakıyordu. Allah onu affetsin diye" diye yazacaktır. (Murat Bardakçı, Şahbaba, s.109)

Sultan Vahidettin bütün bunlara rağmen Ferit Paşa'nın gemi azıya aldığı sadrazamlık günlerinde bu makama bir başkasını niçin getirmediğini soran kızlarına ya *"Elimde başka kim var ki?"* Yahut *"Ferit Paşa haricinde hiç kimse sadrazam olmayı kabul etmedi"* diyecektir.

Kızı Sabiha Sultan da sonraları aynı şekilde yazacaktır. Vahidettin Ferit Paşa'dan hoşlanmamakta ama sadarete getirme hususunda mecbur edildiğini söylemektedir:

Halam Mediha Sultan bazan zevci Ferit Paşa'nın Avrupa seyahatine çıktığı zamanlar Çengelköyü'ne bize gelir, on beş-yirmi gün kalırdı. Paşa İngiliz usullerine çok riayetkâr olduğundan halam akşam yemeklerine dekolte elbise ile oturur ve annem de kendisine bu kıyafetde refakat ederdi. Babam o zaman smokin giymek Türklerde adet olmadığından siyah ceket ve yollu pantolon giyerdi.

Baltalimanı'ndaki yalı –ki Ferit Paşa'nın hiçbir ilişiği yoktur ve Hazine-i Hassa'ya aittir– hayatı tamamen değişti. Çok azametli ve haris bir zat olan Ferit Paşa yalıyı bir saray teşrifatına sokmuş suvareler,

yemekler, sefirli toplantılar tertiplemiş ve yemeklere bile kendisi smoking, halam açık dekolte tuvaletle inmeye başlamışlardır.

Hiç unutmam, bir gün halamı ziyarete gittiğimde salona aldıkları zaman halam bir koltukta oturuyor ve Ferit Paşa da ona org-piyanoda Haydın çalıyordu. Bunun bir gösteriş, tesir için bir mizansen olduğuna eminim!

Babam Ferit Paşa'yı sevmezdi. Karakterleri bu kadar zıt iki insan bulunamaz. Sonuna kadar da sevmedi. Ferit Paşa Avrupa'da bilhassa İngiltere'de bulunmuş, kimseyi ve muhitini beğenmeyen, küçük gören bir adamdı.

Birgün babamın yanına girdim.

"Ooo Sabiha, gel bakalım. Ne haberler getirdin, ne var ne yok?" deyince evvela sustum, sonra:

"Darılmazsanız bir haber duydum" diyerek Ferit Paşa'nın sadrazam olacağını duyduğumu söyledim. Babam "Buna inandın mı?" dedi. İnanmadığımı ama söylendiğini tekrarladım.

O zaman, "Benim onun hakkındaki kanaatimi bilirsin. Olmaz böyle şey, inanma!" deyince ben de sevindim ve çıktım.

Aradan kısa bir müddet geçti ve Ferit Paşa sadrazam oldu. çok üzülmüştüm ve babama bunu açıklamaktan kendimi men'edemedim.

"Oldu, mecbur oldum, bir gün bunları sana anlatırım" deyince;

"Ne olur, şimdi anlatın... Neye mecbur oldunuz?" dedim.

Söylemedi, saç perçemlerimi eliyle kaldırıp okşadı, öptü, ben de onu öptüm.

Babam o kadar itimad etmedi ki, Ferit Paşa Sevrs'e giderken sırf kontrol etmek ve yanlışlardan korumak için tecrübeli Tevfik Paşa'yı da arkasından yolladı. (Murat Bardakçı, Şahbaba, s.109-110)

Damat Ferit'in yıldızı İngilizler nezdinde hızla sönmeye başladı. 1920 yılı Eylül başlarında siyasî mesleğinin sonuna yaklaştığı iyice anlaşıldığı halde paşa iktidarı bırakacak gibi gözükmüyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti lehine bir değişiklik yapılmadan 10 Ağustos tarihli Sevr Antlaşması'nı onaylatmamakta direniyordu. Nihayet İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, 1 Ekim 1920'de Sevr'in onaylanması için Damat Ferit üzerinde baskı yapılmasını, aksi halde antlaşmayı onaylatacak yeni bir sadrazamın bulunmasını istedi. Ankara hükümeti ikna edilmedikçe antlaşmanın onaylanması da mümkün görünmüyordu. Fransız yüksek komiseri, Ankara ile İstanbul arasındaki uz-

laşmaya tek engel saydığı Ferit Paşa'yı sadâretten uzaklaştırmak için İngiliz meslektaşına iş birliği teklifinde bulundu. İki yüksek komiser 17 Ekim'de padişahı ziyaret ederek Ferid Paşa'nın istifasını istediler. Ferit Paşa da aynı gün istifasını verdi.

Damat Ferit Paşa, bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra karısının hastalığını bahane ederek padişaha dahi haber vermeden Avrupa'ya gitti. Millî Mücadele sırasında orada kaldı. Büyük zaferin kazanılmasından sonra İstanbul'a döndüyse de bu sırada İstanbul'da kalmayı tehlikeli görerek 21 Eylül 1922'de ailesiyle birlikte Fransa'ya gitti ve Nice'e yerleşti. (TDV İslam Ansiklopedisi, Damad Ferid Paşa başlıklı Cevdet Küçük imzalı makale)

Bağımsızlık Savaş'ının zafere ulaşması sonucunda, yurtta barınamayacağını anlayan Ferit Paşa Avrupa'ya kaçtı. Beşinci kez sadrazamlığından 17 Ekim 1920 tarihinde istifa etti. 4 Mart 1919 tarihine kadar, devamlı artan İngiliz baskısı altında geçen sadâret süresi toplam bir yıl, bir ay, sekiz gündür. Ama ülkenin yaşadığı son dönem felaketlerinin tamamında onun imzası vardı. Hıfzı Topuz'un bulgularına göre, Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey'in Erenköyü'ndeki köşkünü satarak eşiyle birlikte Karlsbad'a gitti, iki yıla yakın orada kaldı. Parası tükenince 1922 yılı Eylül'ünde trenle İstanbul'a döndü.

Trenle Sirkeci'ye gelmekten korkuyordu. Halk kendisini yuhalayabilir, belki de linç edebilirdi. Yeşilköy'de trenden indi ve İngiliz motoruna binerek deniz yoluyla gizlice Baltalimanı'na geldi. Ferit Paşa ile Mediha Sultan iki yıla yakın bir süreden beri Baltalimanı'na ilk kez ayak basıyorlardı. Alelacele her şeyi toplayıp bavullarını hazırladılar. Mediha'nın oğlu Sami ve torunu Ruknettin de kendi eşyalarını topluyorlardı. İngiliz istimbotu rıhtımda onları bekliyordu. Haremağalarının ve uşaklarının yardımıyla valizler istimbota yerleştirildi. Dördü de telaşla motora bindiler. Bir süre sonra tekne Yeşilköy'de bir balıkçı iskelesine yanaştı. İskelede kendilerini bekleyen İngiliz askerleri ve bir otomobil vardı. yolcuları tren istasyonuna götürdüler. Simplon ekspresi ile istasyondan ayrıldılar. Kaçışlarını aceleden Vahidettin'e bile bildirememişlerdi.

21 Eylül 1922 tarihinde yaşı altmışa gelmiş Mediha Sultan ve torunları da Avrupa'ya gitmek zorunda kalarak, aktarmalı bir tren yolculuğundan sonra Fransa'nın güney kıyılarında, Montecarlo yakınlarında Cap d'Ail'a geldiler. Önce bir otele yerleştiler. Sonra buradan

ayrılarak İtalya sınırı yakınlarında son kıyı kenti Menton'da bir villa kiralayarak oraya yerleştiler. (Hıfzı Topuz, Paris'te Son Osmanlılar, s.292-296)

Yaver Tarık Mümtaz'ın anılarında ise yurttan kaçışları daha farklı anlatılıyor.

Yaver Tarık Mümtaz Göztepe'nin tanıklık ve anılarında Mediha Sultan ile Damat Ferit'in Fransa'da Manton'daki villada yaşamları...

Damat Ferit, muhaliflerin İstanbul'u terk edip Dünyanın çeşitli yerlerini boylamasından hemen bir ay önce İstanbul'u terk etmiş ve herkesten fazla ayağına tetik davranmıştı. Kendisi üvey oğlu Prens Sami ve bir öz evlat sevgisiyle üzerine titrediği üvey torunu Bahaeddin (Bahattin) Beylerle karadan ve eşi Mediha Sultan'la gelini ve iki kız ve üç erkek torunları ve hizmetçileri, kurmay Albay Yanyalı Tahir Bey'in nezareti altında denizden Fransa'ya hareket etmişlerdi.

Güney Fransa'nın Akdeniz'in en güzel ve mutedil sahillerini enfes birer buket gibi süsleyen sayfiye yerlerinden Kaptay'da güzel bir villa kiralamışlardı.

Başı selamete ve ruhu huzura kavuşunca Avrupa'nın eski aşinası ve gençlik günlerinde parlak ve dörtbaşı mamur hovardası olan Damat Paşa'nın damarlarında yaşamak ve safa sürmek arzuları kaynaşmağa başlamış ve artık kendisine dar gelen Kaptay'dan kalkarak buraya bir saat mesafede meşhur Manton şehrine taşınmışlardı.

Parislilerin bile şık bir Parisli diye andıkları Damat, yetmiş beşi aşan yaşına rağmen tuvaletine titiz bir itina gösteriyor, tam beş kez işgal ettiği sadrazamlık makamında bile kesmeğe lüzum görmediği favorili saçlarını, manikürlü tırnaklarını Manton'un en zarif ve kibar berber salonlarından seçtirdiği hususi kızlara yaptırıyordu.

Hayatını pek güzel tanzim etmişti. Bütün ömrü pürüzsüz bir zevk ve refah içinde geçen bu naz ve naim içinde büyümüş Sultan Mecit damadı ve üç padişah eniştesi, sefaya düşkün olduğu kadar araştırmaya ve okumaya karşı da ilgisi vardı.

Manton'da hem eğlencesinden geri kalmayan Damat, hayatında en mühim eseri olan "Türk tarihini" tamamlamak için ihtiraslı bir çalışmadan da geri durmuyordu. Dört cilt halinde ve basılmamış olarak

Damat, üvey oğlu Prens Sami Bey'e emanet etmiş ve Sultan Vahidettin tarafından bastırılmasını bilhassa rica ve vasiyet eylemişti.

Damat Ferit Paşa yanlarında götürdükleri şımarık torunları Bahaeddin'in kendi ölümünden sonra zorluk çekmemesi için vasiyetinde düzenleme yapmış.

Vasiyetnamesi şudur: *"Hiçbir servetim, nakdim yoktur. Köşkte (Baltalimanı sahil sarayı) ve haremde istimal ettiğim kaffei eşya sultan efendimizindir (Mediha Sultan'ın).*

Kütüphanemi, birkaç biblo, tablo ve heykelleri Bahaeddin'e hibe ettim. Tamamı onundur. Arkama giydiğim gömlekten başka bana ait ne varsa hepsi Bahaeddin'indir.

12 Mayıs 1923"

Damat'ın kendi el yazısı ile ve eski harflerle yazılan bu vasiyetnamesinin altında "damat Ferit" imzasından başka bir de sadece "Ferit" ismi ve 319 tarihini taşıyan küçük ve toparlak bir tatbik mührü vardı.

Vasiyetnamesinin Bahaeddin'le ilgili ilk yazımında tuhaflık olduğu söylenince ikinci kez yazıldı:

"İşbu vasiyetname ile beyan ederim ki vefatımdan sonra bankada nakit veya tahvilat gibi bir şey zuhur etse ve İstanbul'da namıma izafe edilen her ne varsa, eşyayı beytiye ve mücevherat ve sanayi-i nefise eşyası ve binlerce kitabı ihtiva eden büyük kütüphane ve kaffe-i muhteviyat hasılı bir kıymete haiz olan her nevi eşyanın cümlesi eşim Mediha Sultan'ındır.

23 Temmuz 1923

Damat Ferit"

Bütün ömrü sonsuz bir refah içinde geçmiş olan Damat Ferit, alışık olmadığı yoksulluğu, Osmanlı Hanedanının gurbet diyarlarında içinde düştükleri sadakaya muhtaç durumun varlığından hiç haberdar değildi. İstanbul'da Baltalimanı sarayındaki mesut hayatına Osmanlı payitahtında bulunan İngiltere büyükelçileri gıpta eder; ecnebiler parmak ısırırdı. Hatta bir İngiliz elçisi hayranlığını şu sözlerle ifade etmiş:

"Dünyada hakiki ve şaşaalı bir refah içinde yaşayan iki kişi tanırım. Bunlardan biri Hindistan'daki kral naibi Lord... İkincisi de zat-ı devletleridir", demişti.

Damat Ferit bu mükemmel hayatı, aşağı yukarı gurbet diyarlarında da devam ettirmişti. Yalnız gösterişli yaşamını zaman zaman ken-

disini kıvrandıran müzmin mide ülseriydi. Yine de iki dirhem bir çekirdek giyinip kuşanır, etrafındakilerle şakalaşmağa ve herkesten ölünceye kadar maharetle gizlemeyi başardığı genç ve şuh bazı Fransız kadınlarla birlikte olmaya devam ederdi.

Cebinden ayırmadığı ve içeriği hakkında kimseye bilgi sızdırmadığı dolgun çek defterinden bu kadınlara ve özellikle bunların arasından gözde ve seçme bir kıza biner franktan aşağı olmamak üzere yapraklar koparılıp saçılıyordu.

İstanbul'dan çıktığının yedinci ayında yatağa düştü ve tedaviye cevap vermedi, öldü.

"Ölürsem cenazemi memlekete defnediniz" diye vasiyet etmiş oluşu nedeniyle, Mediha Sultan cenazeyi Fransa'da toprağa verdirmedi, içi kurşun kaplı bir ceviz tabut içinde Nis şehri mezarlığı civarında bir bodrum kiralanarak oraya kondu.

Damat'ın evrakı ve banka dokümanı arasında, üvey torunu Bahaeddin Bey namına Barkleys Bank isimli İngiliz Bankasından alınmak üzere beş bin İngiliz liralık bir çek ortaya çıktığı gibi bazı siyasi belgeler, mektuplar ve garip sırlar da meydana çıkmıştı.

Örneğin bol bol harcanmış banka çek koçanlarında matmazel... e diye bir Fransız kızına hitaben yazılmış bir çek ve yine bin franklık çekler olduğu görülmüş, *"Peyami Sabah"* gazetesine ait şirketin iştirak bedeli olarak Ali Kemal'e gönderilmiş altmış yedi bin franklık hisse senedine rastlanmıştır.

Siyasi belge ve mektuplara gelince, bunların arasında Damat'ın Versay Konferansları sırasında Fransız Başbakanı Klemanso (Georgeos Clemenceau) ve İngiltere başbakanı Loyd George ile yaptığı yazışmalara ait mektuplar bulunuyordu. Klemanso, bu mektupların birinde, yana yakıla İngilizlerden şikâyet etmekte:

"Biz kendi aramızdaki müzmin ihtilafları halletmekten bile aciz bir mevkide bulunuyoruz. Bizden beyhude yere medet ummayın azizim" demekte ve bir İngiliz çavuşunun İstanbul'da bir Fransız binbaşısını tevkife kalktığı halde buna karşı oradaki Fransız otoritesinin hiçbir şey yapamadığını" acı acı itiraf etmekte idi.

Vahidettin Sanremo'da

Sultan Reşat 3 Temmuz 1918 tarihinde hayata veda etti. Sadrazam koltuğunda İttihat ve Terakki iktidarının güçlü adamı Talat Paşa oturmaktadır. 57 yaşındaki Vahidettin Efendi, padişah olarak Çengelköy'deki köşkünden Dolmabahçe Sarayı'na padişah olarak davet edilecektir. Teklife bir gün sonra yanıt verir. 4 Temmuz'da Topkapı Sarayı'nda cülus töreni yapılır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki ağır yenilgisi ve Anadolu'yu işgale zemin hazırlayan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin kabul edilmesi onun padişahlığına denk geldi. ardından Anadolu'da başlayan milli mücadeleye, başka bir tanımıyla bağımsızlık savaşına da karşı tavır aldı. Bu konuyu başka kitaplarımda yazdığım için burada uzun uzadıya tartışmaya gerek yok!

2 Kasım 1922 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde alınan kararla saltanat kaldırılmıştı.

16 Kasım 1922 tarihinde İngiliz General Charles Harrington'a kendisinin kaleme alıp gönderdiği mektupla İstanbul'dan ayrılıyordu.

İlk grup 11 kişiden oluşuyordu. Aralarında on yaşındaki şehzadesi Ertuğrul Efendi, Yaveri kayınbiraderi Kaymakam Zeki de vardı. İlk grupta kadınefendileri ve kızları yoktu.

İki İngiliz müfrezesinin korumasında Yıldız Sarayından ayrıldı. Padişah bir ambulansla Tophane rıhtımına getirildi. Buradan istimbota binildi ve açıkta demirli duran *H.M.S Malaya*'ya geçildi.

Rota Malta'ydı. Aslında Ankara bir yükten kurtulmuştu. Saltanat kaldırılmış, halife olarak ise 19 Kasım'da Meclis'te gizli oylamayla Abdülmecit Efendi seçilmişti.

Vahidettin Malta'da 45 gün kaldı, sonra Hicaz'a, ardından Mısır'a geçti. Bu seyahat İngilizleri memnun etti, çünkü masraftan kurtulmuşlardı!

Sabiha Sultan babasına 3 Ocak 1923 tarihli bir mektup gönderdi, Vahidettin bu mektubu Mekke'de aldı; İstanbul'da kalan aile mensuplarının neler yapıp ettiklerini anlatıyor, sarayı terkedip Fer'iyedeki bir daireye taşındıklarını yazıyor, Halife'nin Vahidettin'in İstanbul'a yeniden dönebilmesi içinden geleni yapmakta olduğunu söylüyordu. (Murat Bardakçı, Şahbaba, s. 282)

Vahidettin Filistin'e geçmek isteyince, burası himayelerinde olduğundan İngiltere karşı çıktı. İsviçre'ye yerleşmeyi düşünüp düşün-

meyeceğini sordular. Kıbrıs'a ve Mısır'a geçmesi de bu iki ülkenin de kolonisi oluşu nedeniyle olumlu karşılamadılar. Malta'ya dönmesini de istemediler. İsviçre'ye de gidemezdi çünkü Lozan görüşmeleri devam ediyordu. Vahidettin 2 Mayıs 1923 tarihinde Cenova'ya gelmişti.

Vahidettin ve Damat Ferit son kez bu kentte karşılaştılar. Ferit kendisine haber vermeden İstanbul'dan ayrılmıştı. Ferit Paşa Manton kasabasındaki villasına döndü, Vahidettin ve yanındakiler Miramor Oteli'ne yerleştiler. Buradan Sanremo'ya geçip Alfred Nobel'e ait olan Villa'yı 5 bin lirete kiraladılar.

Vahidettin on altı ay Sanremo'daki villada yakınlarıyla birlikte kaldı. Mediha Sultan kardeşini pek yalnız bırakmak istemiyor ve Manton'dan sık sık Sanremo'ya gelerek onunla dertleşiyordu.

Mediha Sultan ve ailesi 6 Ekim 1923 tarihinde ölmüş olan Ferit'in cenazesi geçici süre kalacağı düşünülen Manton'u terk ederek Sultan Vahidettin'in yaşadığı Sanremo'ya taşınmışlar ve Rotenberg isminde bir villaya yerleşmişlerdi.

Burada Sultan Vahidettin kardeşine sık sık geliyor, dertleşiyorlardı. Mediha Sultan çok dindar birisiydi, ama tuhaf bir tesadüf olarak Villasının karşısında Katolik rahibelerin yurtlarıyla karşı karşıyaydı ve sürekli çan sesleri dinliyordu.

Vahidettin İstanbul'da kalan kadınlarıyla 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen yasa sonucu Osmanoğulları'nın sürgüne gönderilmesi sonucu Sanremo'da birbirlerine kavuştular. Özellikle en genç kadını Nevzat Hanım'ın gelişinden mutlu olmuştu. Bir başka kadın daha gelmişti, yalısını daha önceki bölümlerde okuduğumuz Abdülmecit'in kızı Prens Sabahattin ve Lütfullah'ın anneleri Seniha Sultan da Villa Nobel'e yerleşmişti.

Baltalimanı'ndaki sahilsarayda dillere destan mermer hazine odası vardı ve oraya çantalar içinde paha biçilmez mücevheratlar konmuştu. Çeşitli nedenlerden dolayı birilerine armağan verilecekse buradan alınır verilirdi. Bu mücevherat hazinelerinden kala kala elinde bir iri taşlı zümrüt yüzük kalmıştı. Mediha Sultan bunu parmağından çıkarıp oğlu Sami Bey'in avucuna koyarken dudaklarında acı bir tebessüm belirmişti. Roma'da verilen fiyat yeterli görülmediğinden bu yüzük sigortalanarak Londra mücevherat piyasalarına gönderilmiş ve on sekiz bin İngiliz lirasına satılmıştı.

İstanbul'dan gelenlerle birlikte Villa Nobel'de 30 kişi yaşamaya başlamıştı. Ulviye Sultan'la küçük kızı Hümeyra'da buraya sığınmıştı. Kiranın pahalı oluşuna ek olarak yeterli para da kalmamıştı, bu nedenle 1925 yılı Haziran ayında Villa Manolya'ya taşındılar.

Yaver Tarık Mümtaz'dan hareketle sözün yakasını açmışken Vahidettin ile kapatayım, Sanremo'da yanında bulunan kayınbiraderi, şehzadeliğinde Çengelköy'deki köşkte yaşadığı dönemde *İnşirah* adlı bir saraylıyla evlenmişti, bu kadın bir süre sonra Vahidettin'i kıskançlıktan terk etti, onun kardeşi Yaver Zeki'den yakasını kurtaramayan Padişahın İstanbul'dan getirdiği otuz beş bin İngiliz lirasının sonu gelmez gece hayatı masraflarından geri kalan paraları kumarhanede yiyip bitirdi. Vahidettin neredeyse sadakaya muhtaç hale geldi. Bu yetmezmiş gibi iki kez de Sultan Vahidettin'i dolandırdılar. Birisinde gazete çıkaracağız yalanı ile oğlu Ertuğrul Efendi adına bankaya yatırılmış olan beş bin İngiliz lirasının iki bin lirası gitti. Dolandırıcılardan birisi de Şeyhülislam Mustafa Sabri Hoca idi.

Vahidettin böyle soyulurken, damadı ve Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi de koltuğu boş bulunan Arnavutluk kralı olacağı kandırmacasıyla, genç şehzade kesenin ağzını açtı son kuruşuna kadar elinden aldılar. Arnavutluk tahtına da Zogo'yu kral olarak oturttular.

Siyasetçi, gazeteci, yazar Mevlanzade Rıfat da dolandırıcılar arasındaydı. Onun çıkardığı *İnkılab-ı Beşer* gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın da içinde bulunduğu bazı komutanları "ordu komutanı denilen **âlî** (büyük) sefiller, haydutbaşılar" diye suçlar (Tarih: 14 Mart 1919'dur). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da Harbiye Nezareti'ne alışılmadık bir üslupla Mevlanzade için "sefil iftiracı" gibi ifadeleri kullanarak onun hakkında gereken işlemlerin yapılmasını ister. Lanetler. Açıkça cezalandırılması talebinde bulunur.

Mevlanzade de karşı dava açar. Bu bir hakaret davasıdır ve Mustafa Kemal Paşa bu sırada Anadolu'ya geçme planını hayata geçirme peşindedir. Avukatına sorar. Davanın aleyhine sonuçlanacağı fikri sağırlık kazanınca da davayı mümkün olduğu kadar sürüncemede bırakarak kendine zaman kazandırmasını ister.

Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs 1919 tarihinde de resmi görevli olarak Samsun'a hareketinden sonra da dava takip edilmez. Fakat ilginçtir, Mustafa Kemal Paşa gazetenin ismini karıştırmış, yazının *Hukuk-i Beşer* gazetesinde çıktığını zanneder. Oysa Hukuk-ı Beşer İzmir'de

Hasan Tahsin'in adıyla özdeşleşen bir gazetedir ve Mevlanzade'nin 26 Ekim 1918'de itibaren çıkarmaya başladığı gazetesinin ismi *İnkılab-ı Beşer*'dir.

Ali Birinci üç özelliğinden bahsedebiliriz diyor Mevlanzade'nin. Kürtçü olması, İttihat ve Terakki aleyhtarlığı ile Yahudi aleyhtarlığıdır. Mevlanzade 22 Ekim 1928 tarihinde de Radikal Avam Fırkası'nı kurmuştur. Kürt Teali Cemiyeti ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin de üyesidir. İngilizlerin himayesinde bir Kürt devleti kurulabileceğine inananlardan birisiydi. Büyük Taarruz'un ertesinde, Kasım sonlarında İstanbul'u terk edenlerden birisidir. Son senelerinde Halep'teyken, 1927'de kurulan Hoybun'un faaliyetlerine, derecesi bilinmemekle birlikte, katıldığı anlaşılıyor. Bu kentte yaşarken Refik Halit'le beraber yediği bir öğle yemeğinden yolda yürürken kalp sektesinden öldüğü (8 Eylül 1930) haberi gazetelerde yazılmış. Fransızca ve Osmanlıca olarak yayınlanmış olan "Siyonistler Osmanlı'yı Nasıl Yıktı" kitapçığı Derin Tarih Dergisinin eki olarak günümüzde Türkçe (Haziran 2013) basılmıştır.

Yaver Tarık Mümtaz tahtını kaybetmiş olan Vahidettin'i dolandırmaya çalışan bu sahtekarların ipliğini pazara çıkarıyor. Mevlanzade Rıfat Sanremo'ya iki kez gelmiş, ilk gelişinde yanındaki bir Yunan temsilci güya Ankara'ya karşı bir komplo kuracakmış. Vahidettin de buna inanmış. Yüklüce bir miktar para vermiş, Rıfat da bu paraları Atina'da güzelce yemiş. Londra'da kaldığı otelin yüklüce faturasını da bırakmış gitmiş. Bu olaydan yaklaşık altı ay sonra yine gelmiş, bu kez Kürt ihtilalcisi bir milliyetçi rolündeymiş. Yanında zamanında Yunanlılara sığınmış olan Neyir adında bir vatansızla birlikte gelmiş, Kürdistan'da isyan çıkararak sağda solda bomba patlatacağı yalanıyla tahmin edileceği gibi yine para koparmaya çalışmış. Prens Sami, adamın yüzüne karşı Mısır'daki Hoca Zahit Efendi'ye gönderilen yüz İngiliz lirasını da çaldığını söylemiş.

Sultan Vahidettin, Sanremo'da İtalyan doktorun söylediğine göre aşırı sigara ve yasak olmasına karşın sürekli içtiği aspirinden damarda taşlaşma oluşması nedeniyle aniden öldü, 16 Mayıs 1926. Ölüm duyulunca bölge esnafı borçlar nedeniyle, cenazeyi kaldırtmayıp haciz koydurdular.

Sultan Vahidettin'in ölümü üzerine kıymetli evrak ve paralarını muhafaza ettiği küçük çekmecesi açıldığında içinden on yedi tane

çeyreklik Osmanlı altını ile, taşları sökülmüş bir Hanedanı Âlî Osman nişanı bulunmuş ve servet namına bunlardan başka hiçbir şeye rastlanmamış.

Hicaz Kralı Hüseyin ile Irak Kralı Faysal ve Mısır Prenslerinden Ömer Tosun Paşa para verdide borçlar tasfiye edildi. Böylece cenaze Trieste yoluyla ve damadı Şehzade Ömer Faruk Efendi refakatinde Beyrut'a gönderilmiş oradan da Şam'a aktarılarak Sultan Selim Camii bahçesine gömülmüştür.

Vahidettin'in parasını içkide, eğlencede ve kumarda yiyip tüketen kayınbiraderi Zeki de Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin Nice'teki dairesinde intihar ederek hayatına son verecek.

Baltalimanı'nın son sahibi anlatıyor

Hürriyet gazetesinde (Murat Bardakçı, 26 Ekim 2003) yayınlanan bir röportajın bazı bölümlerinde Damat Ferit Paşa'yı bir kez daha tanıyoruz; Baltalimanı Sarayı'nın son sahibesi Mediha Sultan'ın tek çocuğu olan Sultanzade Abdurrahman Sami Bey'in oğlu Fethi Sami Baltalimanlı, şimdi 94 yaşında ve Londra'da yaşıyor. Fethi Sami Bey (Tanzimat edebiyatımızın önemli edebiyatçılarından Samipaşazade Sezayi ile ünlü Türkçülerden Cumhuriyet döneminin entelektüel aydınlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver de bu sülaledendir. e.m.), İngiliz okullarında spor hocalığından emekli. Sürgün hayatının neredeyse 70 yılını 'vatansız' geçirdi ve ancak 1990'larda yeniden Türk vatandaşlığına alındı. Hayatında ilk defa, 83 yaşındayken bir soyadına sahip olabildiğini ve çocukluğunu geçirdiği sarayın ilhamıyla 'Baltalimanlı' soyadını aldığını söylüyor. Baltalimanı'nın son sakininin, babaannesinin mülkü olan sarayı geri alabilmek için birkaç sene önce İstanbul'da açtığı dava da halen devam ediyor. Yine bundan birkaç sene önce, Fethi Sami Baltalimanlı, hatıralarını video kameraya kaydetmeme izin vermiş ve babaannesinin sarayındaki günlerinden ve üvey dedesi Damat Ferit Paşa'dan uzun uzun bahsetmişti. İşte, o zaman yaptığım bu mülâkatın bazı bölümleri: *"...Ferid Paşa denince, manikürlü uzun tırnaklarını ve hepimizi açlığa mahkûm edişini hatırlarım. Babaannemle (Mediha Sultan ile) babamın bütün servetini yedi, bitirdi. Öldüğü zaman, evrakı arasından Fransız madmazellere yazdığı çeklerin koçanları çıktı. Bankada sadece birkaç yüz sterlini vardı.*

11 kişilik aile, bu kadarcık parayla Avrupa'nın ortasında kalakaldık. Kadın-erkek parklarda yattık, valizlerimizin üzerinde uyuduk. Yemek zamanları zeytinyağına ekmek banıp yer, dua edip kalkardık... Baltalimanı Sarayı'nda bir sabah, Ferit Paşa'nın çalışma odasının önünde, ağabeyimle misket oynuyorduk. İçeride telefon çaldı, Paşa birkaç dakika konuştuktan sonra kapıyı açıp telaşla babaannemin odasına koşmaya başladı. 'Sultan Efendi, Sultan Efendi, Yunanlılar İzmir'i işgal etmişler!' diye bağırmaya başladı, sonra salonun ortasında düştü, bayıldı. Taa Arnavutköy'den buzlar getirtip ayılttık... Ferit Paşa için hain diyemem, sadece akılsızdı. Hülya içerisinde bir adamdı. Ne dünyadan haberi vardı ne politikadan. İngiliz kralıyla seneler öncesinde kalan ahbaplığının Türkiye'yi kurtaracağını zannediyordu... (İngiliz Kralıyla ahbaplığının uydurma olduğunu Lütfi Simavi kitabında anlatmakta e.m.). İşgal seneleriydi. Bir gece babam hepimizi salona topladı ve 'Anneniz sizlere emanet' dedi. 'Biz, yarın sabah dayımla (Sultan Vahideddin ile) Söğüt yatına binip Anadolu'ya geçiyoruz. Hepinizin silahı var, saraya girmeye kalkan Rum'u hemen vurun'. Valizlerini yaparken, gece yarısına doğru, İngiliz Elçiliği'nin tercümanı geldi. 'Padişahla beraber, istediğiniz yere gitmekte serbestsiniz. Ama İstanbul'u terk ettiğiniz anda biz de askerlerimizi çeker, şehri Yunan askerlerine bırakırız' demiş. Babam, tercümanla beraber hemen saraya, padişahın yanına gitti ve Anadolu'ya geçme planını mecburen iptal ettiler. İngilizlerin bu işten nasıl haberdar olduklarını 75 senedir merak ederim..."

28 Aralık 2006 tarihli haberde şu okunuyordu: *"Sultan Abdülmecid'in kızı Mediha Sultan'ın torunu Fethi Sami Baltalimanlı, Londra'da Süleymaniye Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Brookwood Mezarlığı'na defnedilmek üzere son yolculuğuna uğurlandı.*

1 Şubat 1909 tarihinde İstanbul'da Baltalimanı Sarayı'nda doğan Fethi Sami Baltalimanlı, Türkiye'den 22 Eylül 1922'de ailesiyle birlikte Fransa'ya yerleşmiş, savaş yıllarına rastlayan 1940'ta ise İngiltere'ye geçmişti. Türkiye'den 13 yaşında çıkan ve Osmanlı hanedanına uygulanan yasakların kalkması üzerine 53 yıl sonra tekrar dönen Baltalimanlı, Londra'nın güneyindeki Surrey bölgesinde hayatını sürdürüyordu. Ömrü boyunca hiçbir ülkenin vatandaşlığına geçmeyen Fethi Sami, Türkiye Cumhuriyeti kimliği alana kadar Vatansız (Heimatlos) pasaportu taşıyordu. 66 yaşında Türk pasaportu alan Fethi Sami Baltalimanlı, her yıl birkaç kez Türkiye'yi ziyaret ediyordu."

6 Ekim 1923 tarihinde Damat Ferit'in vefatı ve ardından Hanedan'ın sürgün edilecek olması Mediha Sultan'ın zor zamanlar geçirmesine neden olacaktı.

Ferit'le otuz yedi yıl evliliğin ardından ikinci kez dul kalan Mediha Sultan elindeki tek-tük mücevheri satışa çıkartarak yaşamaya çalıştı ve onun hayatı da 9 Kasım 1928'de Fransa'nın İtalya ile sınır kasabası olan Manton'da bir süredir çekmekte olduğu hastalık sonucunda akıl sağlığını yitirmiş olarak hayata gözlerini kapattı.

Bu bölümü uzak yakın tüm hısımlarla konuşmuş olan Hıfzı Topuz'un anlatısıyla bitirmenin zamanı geldi... Vahdettin'in ölümünden sonra Mediha Sultan miras işlerinin çözümüyle uğraştı. En büyük yardımcısı oğlu Sami'ydi. Kırk beş yaşındaydı, beş oğlu ve iki kızı vardı. Gelini *Peyrestu Devlethan* ve torunları kendisini hiç yalnız bırakmak istemiyorlardı. Yedi torunu vardı: Bahattin, Ruknettin, Sait, Fatma Kamuran, Gülustu, Fethi ve Mehmet Ekrem.

9 Ocak 1929'da İstanbul'da yayınlanan *Vakit* gazetesinde şöyle bir haber çıktı:

"Vatan haini Damat Ferit'in eşi Mediha Hanım beş yıldan beri ikamet ettiği San Remo'da 3 Kanunuevvel (Aralık) 1928'de yetmiş iki yaşında vefat etmiş ve cenazesi kendi oğlu, torunları ve yakınlarının huzurunda kaldırılmıştır." (Hıfzı Topuz, Paris'te Son Osmanlılar, s.302)

Baltalimanı'nda boş kalan saraya isè devlet el koydu ve içindeki eşyalarla Damat Ferit Paşa'nın zengin kütüphanesi 1925'te mezatla satıldı. H. Şehsuvaroğlu'nun yazdığına göre 2500 liraya satılmış. Mahmut Kemal İnal; *"... hiç kuşku yok ki, otuz yıl devam eden rahat yaşamında çok kitap okumuştur, ama ne yazık ki bunun bir yararı olmamıştır. Okumak, doğru yolu bulmak içindir. O yolu bulmağa karakteri uygun olmayanlar, bütün kütüphaneleri yutsa da yararı olmayacaktır."* diye yazmış. Daha başka olumsuz nitelemeler yapıyor.

Bina önce Balıkçılık Enstitüsü yapıldı, daha sonra harem kısmı Kemik Hastalıkları Hastahanesi, selâmlığı ise İstanbul Üniversitesi'nin sosyal tesisi oldu. Bazı tarihçiler ise Sosyal tesisler binasının ayrı bir yalı olduğu ve Mediha Sultan yalısının selamlık kısmının sahil yolu istimlaklerinde yıkıldığını anlatırlar. Dört damadın trajik yaşamlarına tanıklık eden Baltalimanı Yalısının öyküsü, işte böyle.

TOPHANE MÜŞİRİ ZEKİ PAŞA YALISI

Rumeli Hisarı

P.Ğ. İnciciyan "İstanbul Tarihi"nde Sarraf-Hovannesyan'dan aktarmayla anlatıyor: Bebek'ten sonra, Kayalar denilen yer, Boğaz'ın üçüncü burnudur. Türklerin yaşadığı bu kayalık mevkide basit küçük bir mescit vardır. Kıyıdan denizin içine uzanan dil, Boğaz'ı çok daralttığı için, buraya, Rumca Lemokopi, Türkçe Boğazkesen adı verilmiştir.

Bebek-Bahçesi'ni geçtikten sonra, kıyıda, pek çok servi ağaçları bulunan Türk mezarlığına gelinir. Burada yaşayan kadınlar ile Hisar Türklerinin yaşlanmış çırpıcı beslemeleri, denizde çamaşır yıkarlar.

Hisar'ın iç kısmı Türklerin yerleştiği bölgedir. Kıyıda konaklar, çarşı ve Fatih'in yaptırdığı ve I. Mahmut'un onarttığı mescit vardır. Sahil gerisinde de evler ve denize nazır bahçeler bulunur. Bu bahçelerde yetişen kiraz ve rus hıyarı denilen nefis ufak boylu hıyar meşhurdur. Hisar'ın dışında, latif ve havadar tepenin yamacında, Surp Sanduht adını taşıyan ufak bir kiliseleri de bulunan Ermeniler oturur.

Rumeli Hisarı sahillerinde, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün tam altındaki, dört katlı taş bina, Zeki Paşa Yalısı'dır. Erdem Yücel burada daha önce Şefik Bey'in yalısı olduğunu yazmış. 33 yıl tahtta kalan Sultan II. Abdülhamit'in (1876-1909) güvendiği adamlarından Tophane Müşiri (Mareşal) Zeki Paşa (1849, Aydın-1914, İstanbul), bu yalıyı padişahın verdiği ihsan-ı şahane ile eski yalıyı yıktırıp yaptırmıştır. Mimarı Fransız kökenli İtalyan mimar Alexandre Vallaury olduğu sanılmaktadır.

Müşir Zeki Paşa, Sultan II. Abdülhamit'e yazdığı bir mektup ile görkemli bir şekilde yaptırmak istediği yalısı için ondan maddi yardım istemiştir:

"Sadrazam Paşa kullarına on altı bin lira verilmiş, mahrumiyetimi onunla mukayese edince kendimi denize atasım geliyor. Allah için

merhamet buyurulması ve hiç olmazsa yaz günleri ailemin oturması için Rumeli Hisarı'nda harabe halini almış olup fena manzara teşkil eden sahilhanenin inşaatı için hazineden beher hafta yüzer lira olmak üzere beş bin lira ihsan buyurulmasını istirham ederim."

Bu mektup üzerine Sultan II. Abdülhamit onun istediği parayı verince Zeki Paşa yalısının yapımını sürdürmüştür. Yalının yapımı ve içerisinin döşenmesi bittiğinde II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Zeki Paşa için de zor günler başlamıştır.

Zeki Paşa'nın başyaveri olan babasından (piyade kaymakamı-yarbay İsmâil Hakkı Bey) dinlediklerini ve yaşadıklarını okuduğumuz Samiha Ayverdi'nin (1905-1993) hatıralarında çok büyük haksızlık ve çirkinliklerin yaşandığını iddia ettiği "Ne İdik Ne Olduk"a kulak kabartıyoruz: *"Meşrutiyet denen azılı istibdat devri, Sultan Hamid saltanatının merkezi iktidarına rahmet okutan zulüm şekavet* (haydutluk) *çığırını açar açmaz, mevkiinden düşen kimselerin mallarına ve paralarına el koymak adeti, hem servet hem de müzelik değerdeki eşyaların dağılıp, cemiyete iktisadi olduğu kadar, mali ve ailevi yaralar açması demekti. Bu yüzdendir ki, bir antika meşheri* (sergi yeri) *halinde bulunan konakları o müstesna kaymetteki eşyaları, çoğu zaman değil birkaç nesil ötesine, kendi evlatlarına dahi kalmazdı.*

İttihatçılar, (...) eski ricalin (devlet adamları) *üstüne öyle çirkin, öyle bayağı bir hücumla saldırdılar ki, malı cana siper etmekten başka çare bulamayan bu mevki düşkünü devlet adamlarında, para, eşya, köşk, konak ne buldularsa talan ettiler.*

İttihatçılar, paralarını sakladıklarından şüphe ettikleri kimseleri işkence ve idam tehditleri ile son meteliklerine kadar aldılar.

Bu arada babam, namuslarına itimat ettiği kimselerin maruz kaldıkları tazyik ve hakaret karşısında öylesine üzülüp yıpranmış olmalı ki sinir krizleri geçirmeye başladı.

Zeki Paşa'ya gelince, o ne bankalarda ne de kasasında parası olan adamdı. Yalnız, Rumeli Hisarı'nda, Boğaziçi mimarisine hiç mi hiç uymayan kâgir bir yalı yaptırmıştı ki, bina bittiği zaman babama: "Nasıl, beğendin mi Hakkı Bey?" diye sorduğunda: "hayır Paşam, hiç beğenmedim!" cevabını alınca: "Bu kadar da doğru sözlülük olmaz!" diye, yarı şaka yarı öfke ile mevzuyu kapatmış."

Harp Akademisi mezunudur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbine katılarak Müşir Süleyman Paşa'nın Yaverliğinde bulunmuştu. Sonra Pa-

dişah Yaveri ve Şehzadelerin öğretmeni oldu. 1883'te Liva (Tuğgeneral) rütbesi ile Askerî Mektepler Nazırlığına tayin edildi. 1891'de bu Nazırlığı muhafaza etmek üzere Tophane Müşirliğine geçirildi. II. Abdülhamit döneminde 17 yıl Tophane-i Amire Müşiri olan Mehmet Zeki Paşa, 25 yıl boyunca da Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nazırı oldu. Fransızca, İngilizce ve Almanca bilen, ilme çok önem veren, kültürlü ve aydın bir insandı. 1890 yılında kurulan Hamidiye alaylarında büyük rol oynamıştı. Kışları Nişantaşı'ndaki konağında, yazları Rumelihisarı'ndaki yalısında geçirirdi. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, İttihatçılar tarafından Sultan Abdülhamit'in has adamlarıyla birlikte tutuklanarak, rütbeleri sökülmüş ve Büyükada'da ikamet etmesi zorunlu kılınmıştır.

Bunun için Hariciye Nezareti'nde çalışan Manuk Azarya'nın Büyükada'daki köşkünü satın almıştır. Bir çeşit sürgün hayatı yaşayan paşa, sonuna kadar orada kalmıştır. Ardından onun için de sürgün yılları başlamış, yurt dışında Rodos ve Viyana'da bir süre yaşamak zorunda kalmıştır. İttihatçıların tasfiye edilmesinden sonra İstanbul'a dönebilmişse de bu kez geçim zorluğu içerisinde yaşamaya çalışmış, mülkiyetindeki gayrimenkulleri peş peşe satmış ve 1914 yılında ölmüştür.

Samiha Ayverdi anlatıyor: *"Artık çocukluktan çıkmış sayıldığım bir tarihte bir gün babam, gayet üzgün ve başı önünde olarak anneme: 'Hanım ben yarın Ada'ya gideceğim. Zeki Paşa vefat etmiş' dedi.*

İşte babam, Ada'ya gittiği günün akşamında eve döndüğü zaman gene anneme: 'Cenazede, eskilerden benden başka kimse yoktu...' derken, yüzünde daha da derin bir acı ve kırgınlık vardı."

Samiha Hanım yaklaşık yirmi yıl sonra, Zeki Paşa'nın çocuklarından Sedat Zeki Beyin kendisini ziyarete geldiğini anlattığı bir kısım var ki, çok canı sıkılmış. Niçin diyeceksiniz...

Konuk oturur oturmaz: "Türkçe mi konuşalım, Fransızca mı?" diye sormaz mı? Zeki Paşa'nın başyaverinin (seryaveri) II. Abdülhamit hayranı, İttihatçılara öfkeli, muhafazakâr kızı doğal olarak, bu durumu kabullenmek istememiş.

"Babamdan, paşanın çocuklarının yabancı mürebbiyeler elinde, aşırı frenkperest (Avrupalı hayranı) olarak yetiştirildiklerini ve milli bağlarının zayıf, dini inanışlarının ise sıfır olduğunu bazı vesilelerle dinlemiştim. Amma, gene de kendi dilini küçümseyecek derecede olduğunu hiç düşünmemiştim."

Millî Mücadelenin aleyhinde yazılar yazan, Kuvvayı Milliye mensupları hakkında takip, tutuklama emirleri veren, daha sonra da İstiklal Caddesinde tıraş olduğu berber koltuğundan kaçırılıp, İzmit'te Sakallı Nurettin Paşa'nın halka teslim etmesiyle linç edilen dönemin İçişleri Bakanı Ali Kemal damadıdır. Aşağıda bu evliliğin öyküsünü ve gelişmeleri yazacağım.

Zeki Paşa'nın ölümünden sonra varislerinin satılığa çıkardıkları yalıyı Sultan Vahidettin, kızı Sabiha Sultan için satın aldı ve ona Ömer Faruk Efendi'yle evliliğinde düğün hediyesi olarak verdi. Son Halife Abdülmecit Efendi'nin oğlu olan Ömer Faruk Efendi'nin büyük kızı Neslişah Sultan bu yalıda doğmuş. Bu konuya ilgili bölümde döneceğim.

Tophane Müşiri Zeki Paşa Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın damadıdır

İbrahim Alaeddin Gövsa üstat başta olmak üzere Müşir Zeki Paşa'nın yaşamını yazan yazarların anlatmadığı önemli bir ayrıntı var. Zeki Paşa, öyküsü yukarıda anlatılan yalısından önce bir başka yalıda kısa bir süre damat olarak yaşamıştır. Bu yalı Kuruçeşme'de, aşağıda öyküsünü okuyacağınız Bahriye Nazırının torunu Nazlı Tektaş tarafından anlatılmış olan Enver Paşa yalısı olarak kayıtlara geçmiş olan yalıdır. Fakat Nazlı Hanıma annesi tarafından anlatılan yalı aslında bu mu değil mi karar veremedim. Çünkü bazı anlatımlarda bu yalıya gelmeden önce arada iki yalı daha var. Fakat ilk kaloriferli yalı olduğu için Enver Paşa-Naciye Sultan çifti buraya yerleşmiş de olabilir.

Haluk Şehsuvaroğlu Kuruçeşme yalılarını anlatırken bu yalının yerini saptamış; "Neşet-abad'tan sonra Defterdar İbrahim Paşa Camii gelmekte ve bunun yanında Silahtar Emin Ağa'nın yalısı bulunmaktaydı. Emin Ağa'nın yalısının eski sahibi Koca Yusuf Paşa'nın kardeşi Süleyman Bey'di. Hatice Sultan yazları Boğaziçi'ne göç edince bu yalıyı maiyet halkı için kira ile tutardı.

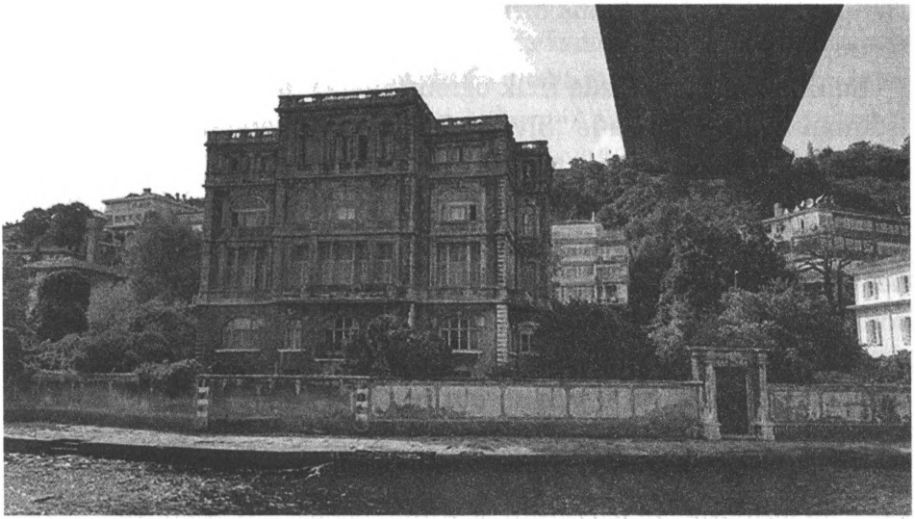

Kaynak: Habertürk internet sayfası

Süleyman Bey'in yalısı Emin Ağa'dan da ünlü Hattat Mustafa Rakım Efendi'ye geçti. **Yalının son sahibi Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Paşa'ydı.** Hasan Paşa, bahçeyi ve binayı zevkle düzenletmişti. Boğaziçi'nde ilk kalorifer tesisatı da bu yalıda yaptırılmıştı.

Bu yalının yanında Çavuşlar Kâtibi Tahir Efendi'nin yalısı vardı. Çavuşlar Kâtibi yalısı, harem ve selamlıkta yirmi beş odalı, müteaddid kilarlı (fevkani divanhane), hamam ve her iki bölükte geniş avluları olan ahşap ve pek büyük bir binaydı.

Yalının bir kısmı, Mısır Fevkalade Komiseri Rauf Paşa, diğer kısmı da Vasıf Efendi kullanımına geçti. Binaların her ikisi de II. Abdülhamit tarafından satın alınarak yıktırıldı. Tahir Efendi'nin eski yalısı arazisine doğru Bozcaadalı'nın sahilhanesi genişletilecekti, fakat Meşrutiyetin (ifade edilen II. Meşrutiyet e.m.) ilanıyla bu tasarı gerçekleştirilemedi."

Bu yalıda Sultan II. Abdülhamit döneminin en güçlü devlet adamlarından Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa (1832-1903 / Deniz Kuvvetleri kaynakları ölüm yılını 1906 yılı olarak yazmakta ki bu yanlıştır.) ve kızı Ayşe Hamide Hanım yaşamıştır. Hasan Hüsnü Paşa Bahriye tarihimizde en uzun (22 yıl 4 ay 8 gün) süreyle Bahriye Nazırlığı yapmıştır. Güzelliğiyle İstanbul sosyetesinin dikkat çeken kadını Ayşe Hamide bir süre Tophane Müşiri Zeki Paşa ile evli kalmıştır. Bu evlilik serüvenini Hamide Hanım'ın torunu Nazlı Tektaş

Hanımefendiden dinlemiş birisi olarak en iyisi öyküyü baştan anlatayım.

Deniz Harp Okulu'nda fizik öğretim üyesi olarak görev yaparken, İstanbul Üniversitesi'nde "Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde" yüksek lisans yaptım, tez danışmanım Toktamış Ateş'ti (ışıklar içinde uysun, ben de emeği çoktur). Tezim, Aydın Doğan Vakfı (Milliyet Gazetesi) sosyal bilimler ödülüne layık görüldü. Ardından doktora çalışmam başladı, tezim önce Türkiye-Japonya İlişkileri idi, sonradan iki kez değişti, üçüncü konuyu yani tezimi Avustralya'da yazdım. İlk tezimi yazmaya başlamışken Toktamış Hoca; "Erol, nasılsa Türkiye-Japonya İlişkisini bitirir, kitap olarak yayınlarsın. Türkiye-İran İlişkisini yazalım" dedi. Ben de bu sırada Ankara'ya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı "basım-yayım şubeye" tayin edilmiştim. Yaşam tesadüflerin bileşkesidir. Kütüphaneden çıkmıyordum, proje halindeki tezimi *"Ertuğrul Faciası"* üzerine çalışmaya çevirdim. Bu geminin öyküsünü ilk 1983 yılında okumuştum. Zaten her şey böyle başladı. Doktoramı bitirmem için Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vural Bayazıt tarafından İstanbul'a Deniz Müzesi'ne müdür olarak tayin edildim. Tezimi sunup Ankara'ya yeni kurulacak olan strateji merkezinin başına geçecektim. Mesleki yaşam planlamam böyle yapılmıştı. Deniz Müzesindeki görevimde hazinenin içine düştüm, Ertuğrul'un Osmanlıca yazışmalarda dahil yerli yabancı tüm dokümanları arşivdeydi. Böylece yazılması üç yıl süren ve ilk baskısı 1993 yılında yayınlanan *"Ertuğrul Faciası"* kitabım okuyucuyla buluştu.

Kitabın önsözünde yazdığım bir paragraf: "(...) Kafile Komutanı Albay (sonra Tuğamiral) Osman'ın oyun yazarlarını kıskandıracak ölçüde trajik yaşam ve evlilik öyküsünü de kendisiyle çok keyifli söyleşiler yaptığım ve tanışmayı çok büyük şans saydığım Amiral Osman'ın torunu Nazlı Tektaş Hanımefendiden öğrenme şansı buldum. Bahriye Nazırı'nın kızı olan karısının "vıdı vıdısından" bıkıp usanan bu çok değerli Amiral, bile bile ölüm yolculuğuna çıkmıştır. Eğer bir başka örnek yoksa karısının "konuşmalarına" dayanamayıp, seyre çıkarak denizlerde ölen ilk ve tek Amiral'dır." Bu kitabın sonraki baskısı 2010 yılında yapıldı (Alfa Yayınları), artık güzelim Nazlı Hanım da kızı Nida Hanım da hayata veda etmişlerdi.

Yeni tez konusu üzerinde çalışıyordum ama aklım *Ertuğrul*'a takılı kalmıştı. Araştırmalarımda her çeşit dokümana ulaşmıştım, ancak

gemi komutanı Tekfurdağlı Yarbay Ali Bey'in (şair Can Yücel'in dedesidir) mektuplarından söz ediliyor ama kimse nerede olduğunu bilmiyordu. Oldukça uzun zaman da bu mektuplara ulaşmak için çaba harcadım. Komutanın torununa ulaştım. Ancak mektupların izini bulamıyordum... Mektuplardan umudu kestim, kitabı yayınlamaya karar verdim.

Deniz tarihçisi Amiral Afif Büyüktuğrul'un kızı [adını Tülin Hanım olarak anımsıyorum; yanlışsam lütfen beni bağışlasın!] aracılığıyla, Hamide Hanım'ın torunu Nazlı Hanım'a ulaştım. Nazlı Tektaş, Vehbi Koç'un bana sır sekreteri olduğu ifade edilen kızı Nida Tektaş'la birlikte oturuyordu.

Ziyaretimin ilk gününü anlatayım. Pakize Tarzi Kliniğinin karşısındaki apartmanda oturuyordu. 7 Şubat 1992... Bir kat merdivenle çıkılıyor. Kapıyı Nida açtı. İçeri buyur edildim. Nazlıcığım (ilk karşılaşmadan sonra kendisine hep böyle hitap ettim.). Bu ilk karşılaşmamızın ayrıntısını "**Kadınlar Gemiler Otomobiller**" kitabımda anlattım.

İşte Hamide Hanım'ın Tophane Müşiri Zeki Paşa ile evlilik ve boşanma öyküsünü bu evde dinledim. Yazdım. Aradan üç yıl geçti. Doğan medya ailesine bağlı Radikal gazetesi yayın hazırlığındaydı, ben de o hazırlık çalışmalarında oradaydım. Gazetenin ilk sayısında 13 Ekim 1996 tarihli *"Radikal İki"* ekinde kendisiyle yaptığım söyleşiyi, onun izniyle yayınladım. Yazının tamamını aşağıda okuyacaksınız. Nazlıcığım çaya çağırdı, yazıyı okumuş hem hüzünlenmiş hem de çok gülmüş, "Keşke daha uzun anlatsaydım, Hamide Hanımda macera o kadar çok ki" dedi.

Radikal İki (sayfa 20)'deki yazı

Amiralin Ölümü

Biten bir aşk... Mutsuz bir amiral... ve altı yüz denizciyi ölüme taşıyan gemi: Ertuğrul

Yıl 1887... Sultan II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'ndaki Cuma selamlığında tören kıyafetli subaylar arasında, beyaz üniformalı Albay Osman uzun boyu, dimdik omuzlarıyla dikkat çekiyordu. Avrupa'ya tahsile gönderilen ilk beş subaydan biriydi.

Kafes arkasındaki genç kadınlar, bir yandan töreni izliyor, öte yandan da beğendikleri, göz koydukları erkekleri, evlilik düşleriyle

seyrediyorlardı. Hamide Hanım, adını koyan padişah Abdülhamit'i babası diye bilir, saygıyla karışık bir korkuyla severdi. Uzunca bir süre gözleri padişaha takılı kaldı. Başını biraz sağa kaydırınca gür sakalları, madalyalarını taşımakta zorluk çeken tıknaz gövdesiyle sevgili babacığını gördü. Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın dönemin en güçlü, padişahın güvenini kazanmış birisi olduğunu bilmeyen yoktu. Öteki nazır kızlarına her zaman kibirle bakardı.

Bakışları, kocası Tophane Müşiri Zeki Paşa'ya takılınca, kısa bir süre düşle düşünce arasında kaldı. Duygularının uzun süre önce kırıldığını ayrımsadı, hiç sevememişti. Öyleyse niçin evlenmişti? Kocasının gücü ve mevkisi için olduğunu bilmeyen yoktu. Sultan II. Abdülhamit ismini koyduğu bu kızın Zeki Paşa ile evlenmesini uygun gören kişiydi.

Güzelliği de çapkınlığı da dillere destan olan Hamide'nin dört yabancı dil bildiği söylenir, ud yerine piyano çalışı yadırganmazdı. Kuruçeşme'deki yalıyı 15 yaşından beri 110 yaşayanıyla tek başına çekip çevirirdi. Günahı anlatanların boynuna; bazı geceler aşığını çarşaflarla yukarı çektiği, Harem'de bile fısıldanır olmuştu.

Hamide, yakışıklı bahriyeliye baktıkça, ayaklarının yerden kesildiğini, yüreğinin ağzından çıkacağını duyumsardı. Artık, kocası Tophane Müşiri Zeki Paşa'yla yatmaz olmuştu. Evet, bu evlilik yürüyemezdi. Karar verdi. Nazır babacığı ile konuşacaktı.

İlk kez, hizmetçilerin yaptığı işi yaparak, babasının üniformasını çıkarmasına yardımcı oldu. Nazır, çok önemli bir şeylerin olduğunu anlamıştı. Kızının ne isteyeceğini merak ediyordu ama, sormadı.

Hamide: "Baba...", kısa bir sessizlikten sonra tüm cesaretini toplayıp devam etti, "baba, ayrılmak istiyorum. Artık sevmiyorum, hiçbir zaman da sevemedim", nefes almadan konuşuyordu, "... aşığım..." Nazır, şaşkınlıkla sordu, kime? "Yaver, bahriyeli Albay Osman Bey'e". Paşa hiç düşünmeden, "kocan ne olacak, ne düşünüyorsun", karşılığını verirken, gülümsüyordu. Hamide daha da cesaretlendi. "Lütfen, bu akşam evden ayrılsın."

Devrin önemli şahsiyetlerinden Tophane Müşiri, gerçekten âşık olduğu genç karısının yüzünü bile göremeden yalıdan ayrılacaktı.

Durum padişaha da arz edildi. Adını koyduğu kızın üçüncü evliliğine, "olur" verdi.

Radikal'deki yazıyı okumaya kısa bir ara verelim; röportajı okuduktan sonra Nazlıcığım araya girip, bazı ek bilgiler verdi. Hamide, evlilikleri hariç, hiçbir zaman Doğulu bir kadın olmadı. İlk evliliğini on üç yaşındayken yapıyor, ama kocası altı ay sonra veremden ölüyor. Hemen Tophane Müşiri Zeki Paşa ile evlendiriliyor. Bu evlilikten iki çocuk oluyor, yirmi bir yaşına kadar evliliği sürüyor. İşte bu evlilik devam ederken Cuma selamlığında gördüğü bahriyeli Albay Osman'a âşık oluyor.

Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa

Nazlı Hanımın anlatımından yazdığım öyküye devam ediyorum.

Görkemli düğün, Japonya İmparatoru Mikado'nun amcası Prens Komatsu'nun İstanbul'a gelişinden üç ay önce yapıldı. Albay Osman Kuruçeşme'deki yalıya damat olarak geldi.

Japon Heyetinin amacı, olası Japonya-Rusya savaşında Osmanlı Devleti'nin Japonya'nın destekçisi olarak görmekti. Gerçekte ise kapitülasyon koparmaktı. II. Abdülhamit buna hayır dedi. Ama Japonya ile ilişki kurulmasında, dengeler açısından yarar görmüştü.

Aradan üç yıl geçti. Hamide ile Osman'ın evliliklerinden güzel bir kız bebekleri doğdu, Nazır dede adını Mebrure koydu. Üçüncü çocuk büyük sevinç kaynağı oldu. Hamide her zaman çok şık giyinirdi. Giysileri genellikle Paris'ten gelir, kemik, bağa, pırlanta düğmeler, Yüksek Kaldırım'da oturan Musevi terzi Madam Raşel tarafından dikilir, provalar yalıda yapılırdı. Müsrifliği dayanılmaz olmuştu. İlk tartışmalar hamileliğin beşinci ayında başladı, sıklaştıkça sıklaştı. Mebrure'nin doğumu bir süre barış sağladı ama, bu çok kısa sürdü. Evlilik ıstırap olmasına ıstıraptı da, Kayınpeder Bahriye Nazırı idi... Albay Osman ayrılma kararını nasıl verebilirdi ki.

Hamide son zamanlarda, kocasına, 'size, haremliği nefyettim', direktifini sıkça yineler olmuştu. Osman, itiraz edecek olduğunda da "sevgili kızını görememe" cezasına çarptırılırdı.

Hamide, o günlerde, Japonya'ya bir heyet gönderileceğini duyunca, planını yaptı. Babasının kıyafet değişimine yardımcı olurken, "bu adamı, bir süre için başımdan al", dedi. Nazır, bu kez duymazlıktan geldi ama, bu istek defalarca yinelendi. Sonunda Paşa pes etti. Zaten kafileye bir "komutan" aramaktaydı. Bu koşullarda da en uygunu damadın tayiniydi.

Yıl 1889. Padişah'ın, Japonların ziyaretini iade amacıyla bir resmi heyet ve armağanlar göndermesi gerekiyordu. Fakat, İstanbul-Japonya arası gidecek gemi yoktu. Çünkü, II. Abdülhamit, Abdülaziz'in bıraktığı dünyanın üçüncü büyük donanmasını Haliç'te çürütmüştü. Bu çürük donanmadan okul gemisi *Ertuğrul Fırkateyni* seçildi.

Gemi kazanı 25 yıldır yerinden oynatılmamıştı. Yani bu seyir, çılgınlığın ötesinde, ölümle alay etmekti.

Albay Osman, karısının tacizlerinden bıkmıştı ve kayınpederinin emrini derhal kabul etti. Hamide de mutluydu.

Çarkçıbaşı İngiliz Albay Harty, bu gemi gidemez raporunu verince, derhal görevden alınıp, Karaköy-Adalar arası sefer yapan şehir hatları vapuruna tayin edildi.

14 Temmuz 1889. Dönemin önemli tanığı deniz subayı Süleyman Nutki'nin anlatışıyla; Ertuğrul'un altı yüzden fazla personelle limandan ayrılışında armaların alay sancaklarıyla donanması; askerlerin serenlere, küpeşteye, çarmıklara çimariva etmesi; bandomızıkanın askeri marşlar çalması, yolculuğa korkusuz bir şevk veriyordu. Bu tören, seyredenleri derin bir heyecan ve teessürle duygulandırıyordu. Veda sevgili kardeşler, veda...

Allah sizi korusun! Heyhat!...

Ertuğrul, daha Süveyş Kanalı'ndan geçişte arızalar başladı. Tüm seyir boyunca kazalar ve arızalardan yılgınlığa düştüler. Hindistan, Seylan limanlarında Osmanlı bayrağını gören Müslüman halkın olağanüstü ilgisi İngiltere'yi telaşlandırdı. II. Abdülhamit'in Panislamizm politika güttüğünü ilan ettiler. Osmanlı padişahı gerçek politik amacına ulaşmıştı. Nihayet 22 Mayıs 1890'da Nagasaki'ye vardılar.

13 Haziran 1890'da, İmparator Meiji huzuruna çıkan Osmanlı elçisi, artık Tuğamiral rütbesi taşıyordu. Resmi ziyaretler yapıldı. Görev tamamlandı. Dönüş seyri 14 Eylül 1890 tarihinde başladı. Amiral Osman eve dönüşün huzursuzluğunu yaşıyordu. Aslında eve dönmeyi hiç istemiyordu. Japon denizinde fırtına mevsimiydi. Ertuğrul, Oşima

kayalıkları açığına ulaştığında gece yarısıydı. Yorgun tekne dalgalara göğüs geremedi. Ortadan ikiye ayrıldı. Paramparça olmuştu. Yüzlerce denizcimiz boğuldu. Yalnızca 63 bahriyeli kurtuldu; aralarında bir de şair vardı.

Ölüm haberi İstanbul'a ulaştığında Hamide Hanımın gösterdiği tepkiyi bilemiyorum. Bahriye Nazırı Bozcaadalı 1903 yılında öldü. Aile Kuruçeşme'deki yalıdan apartopar çıkarıldı. Naciye Sultan yalının yeni evsahibesiydi.

Hamide, Osman'ın ölümünden sonra dört kez daha evlendi. Yedinci evliliğinde İsviçre'ye gitti, tüm servetini orada bitirip Türkiye'ye döndüğünde bir süre Yeşilköy'deki yalıda oturdu. Daha sonra burasını da satıp Maçka Palas Apartmanına yerleşti ve 1933 (doğrusu 2 Nisan 1934) yılında bu evde öldü.

Tuğamiral Osman'ın kızı Mebrure evlenip, Göztepe'deki köşkte yaşadığı günlerden birisinde, bir deniz subayı köşke gelip, Osman Paşa'nın ölümüyle ilgili bilgiler verdi. "Hanımefendi, Ertuğrul'dan kurtulanlardanım. Hayatta kalmamı Osman Paşa'ya borçluyum. Gemiden sağ kurtuldum ama, ben boğulmak üzereydim. Beni kurtarıp kıyıya çıkardığı an, kendisini dalgalar denize çekti ve bir daha dönmedi."

Duvarda anıları unutulmayan fotoğraflara odaklanmış bakışlarla, "bu büyük babam", "şu soluk fotoğraf", Hamide Hanım, yani büyükannem... Mebrure Hanımın kızı Nazlı Tektaş hanımefendi, bunları anlattığında, boynundaki yalıdan kalma incilerin iriliğinde gözyaşları göz pınarlarını terk ediyordu.

Radikal'deki yazıyı böyle sonlandırmıştım.

Albay Osman'ın Hamide'den kurtulmak amacıyla bu tabut gemiyle İstanbul'daki yalıdan kaçışını ağabeyi Deniz Albay Mehmet Raşit'e yazdığı mektuplardan öğreniyoruz.

Nazlı Hanım'dan da söz etmem gerekiyor. Hamide hanımın karşı çıkmasına karşın Fransız elektrik havagazı şirketinde çalışmaya başlayan ilk Türk kadındır. Vedat Nedim Tör'ün Anadolu Ajansı'nda asistanıdır. Lozan sonrası kurulan Boğazlar Komisyonunda çevirmen olarak görev alır. Atatürk'ün "***Söylev***"inin Fransızcaya çevrilmesinde de görevlidir. Atatürk'ün Söylev'in çevirisini beklerken, her seferinde "kızım çeviri nasıl gidiyor" diyerek saçlarını okşayışını anlatırken ki heyecanını anlatamam. Basın kartı olan ilk kadın gazetecimizdir. Bü-

yükannesinin aksine bir kez evlenmiştir, iki çocuğu olmuş, Nida ve Osman (1992 yılı şubat ayında Paris'te yaşıyordu).

Hasan Hüsnü Paşa'nın çocukları

Hasan Hüsnü Paşa'nın çocukları ve eşleri hakkında daha fazla bilgiyi Mehmet Korkmaz'ın yazdığı biyografiden öğreniyoruz; Bahriye Nazırı'nın ilk eşi İzzet Bey isimli birinin kızı olan Sabiha Hanım'dır. Paşa'nın 1892 yılına ait vakfiyenamesinden edinilen bilgiye göre Sabiha Hanım'ın bu tarihten evvel vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Hasan Hüsnü Paşa'nın Sabiha Hanım'dan başka eşleri Ayşe Pırlanta, Emine Gülsüm, Fatma Nevres, Nergis ve Dilfigar Hanımdır. Paşa'nın bu evliliklerden 10'u erkek 4'ü kız olmak üzere on dört çocuğu olmuştur. İlk evliliğini yaptığı Sabiha Hanımdan Ayşe Hamide (1867/1868), Hüseyin Hilmi, Mehmed Rüştü, Ahmed Fazıl, Mustafa Süreyya ve Mahmud Nedim; Ayşe Pırlanta Hanım'dan Ahmet Şefik ve Emine Nimet; Emine Gülüstü Hanım'dan Ali Kemal; Nergise Hanım'dan Ahmed Şevket ve Yusuf Ekrem; Nergis Hanım'dan Ahmed Şevket ve Yusuf Ekrem; Dilfigar Hanım'dan ise Naile adlı çocuğu dünyaya gelmiştir.

Bahriye Nazırı'nın büyük mirası

İstanbul Kadıköy ilçesindeki Hasan Paşa semtinin adı Hasan Hüsnü Paşa'nın burada yaptırdığı camiden gelmektedir. Eyüp İskele tarafında da bir camisi vardır. **8 Eylül 2011 tarihli Milliyet gazetesinde dikkat çekici bir haber yayınlandı:** << Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın değeri milyar dolarla ölçülen mirası için tam 18 yıldır adeta hukuk savaşı yaşanıyor. Hasan Hüsnü Paşa'nın oğlu Mehmet Nedim Oyvar ile gelini Zeynep Oyvar'a intikal eden yüzlerce mülkten biri olan Botter Han da bu hukuk savaşında anlaşmazlığa konu olan gayrimenkullerden biri.

Anlaşmazlık, bu Ramazan Bayramı tatili sırasında yeni bir safhaya geldi. Botter Han'la ilgili hukuk mücadelesi, Zeynep Oyvar'ın 1993 yılında vefatından önce Emine Resa Selbes'i evlatlık edinmesi ile başladı. Miras sözleşmesinde Selbes'in tek hak sahibi olması nedeniyle Zeynep Oyvar'ın eşi Mehmet Nedim Oyvar'ın erkek kardeşlerinin mirasçıları yargıya gitti. Zeynep Oyvar'ın akıl sağlığına ilişkin verilen raporun geçersiz olduğu iddiasıyla başlayan süreçte taraflar birbirleri aleyhine onlarca dava açtı.

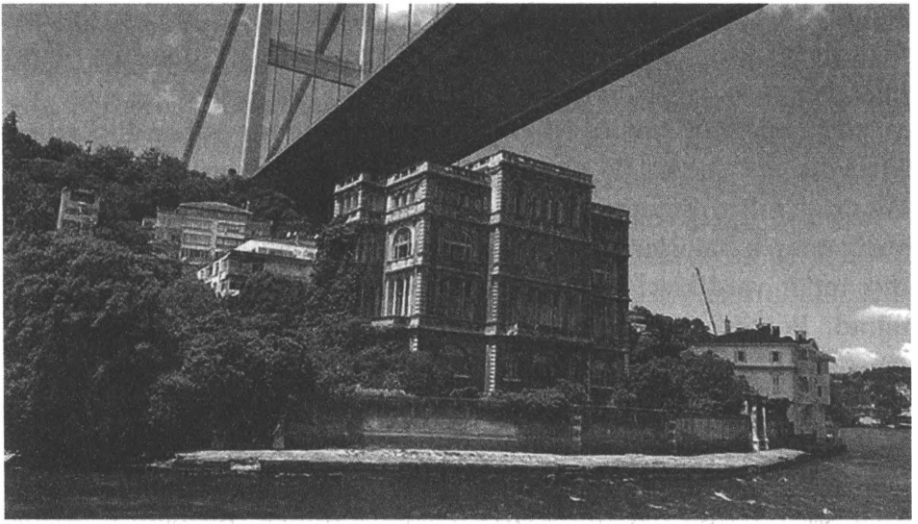

Kaynak: Habertürk internet sayfası

Sağlık raporunun geçersiz olduğu ve Zeynep Oyvar'ın işlem tarihinde hukuki yeterliliğe sahip olmadığının Adli Tıp raporuyla tespitinin ardından da Mehmet Nedim Oyvar'ın kardeşlerinin mirasçıları verasetin iptali davalarını açtı.

Davalar sürerken tek varis olarak görünen Emine Resa Selbes, Hanın bir kısmını Kamhi ailesine sattı. Hanın tapusu şu anda Tüli Kamhi ve Emine Resa Selbes üzerine kayıtlı. Ancak Botter Han'da bayram tatili sırasında ciddi bir hareketlilik yaşandı. Mehmet Nedim Oyvar'ın kardeşinin mirasçıları, Hanın kilidini açarak binada temizlik yapmaya başladı. Hanın giriş katını 1 yıllığına 432 bin TL bedelle kiraya veren mirasçılar cama da kira sözleşmesini astı. Selbes'ten handaki miras payının bir kısmını satın alan ünlü Kamhi ailesi de bunun üzerine binanın işgal edildiği gerekçesiyle savcılığa suç duyurusunda bulunup durumu polise bildirdi.

Polisler dün, hanın içindeki mirasçıların ifadesini aldıktan sonra herhangi bir işlem yapmadan binadan ayrıldı.

Tünel'de İsveç Büyükelçiliği'nin hemen yanında yükselen Botter Apartmanı, II. Abdülhamit tarafından, sarayın resmi terzisi Hollandalı Jean Botter için yaptırıldı. Bina 1890'da İtalyan mimar Raimondo d'Aronco tarafından "art nouveau" (yeni sanat) stilinde inşa edildi. Yedi katlı apartmanın ilk iki katı modaevi, diğer katlarıysa Botter ai-

lesinin yaşam alanları olarak planlandı. Ülkenin ilk modaevi olarak bilinen bu yapı, İstanbul'un en güzel apartmanlarından biri olarak biliniyor. >>

20 Nisan 2000 tarihli Hürriyet Gazetesinde bir haber dikkati çekiyordu: <<Sultan II. Abdülhamit'in Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın gelini Zeynep Oyvar hakkında, 400 trilyonluk mirası için vasiyetname hazırlarken, "Akli dengesi yerindedir" şeklinde gerçekdışı rapor verdikleri öne sürülen doktorların davası zamanaşımına uğradı. Beyoğlu 8. Asliye Ceza Mahkemesi, davanın ortadan kaldırılmasına karar verdi.

Zeynep Oyvar'ın bakıcısı ve aile dostu Emine Resa Görey'in talebi üzerine, "Akli dengesi yerindedir" şeklinde ikinci bir rapor hazırladıkları ortaya çıkan doktorlar Adnan Ziyalar, Josef Benbanaste ve Suat Şerif Etaner hakkında ceza davası açılmıştı. Beyoğlu 8. Asliye Ceza Mahkemesi'nde açılan davada sanıkların sekiz aya kadar hapis cezasına çarptırılması isteniyordu. Emine Resa Görey'in ise üç yıla kadar hapsi talep edilmişti.

Zeynep Oyvar'ın ikinci kuşaktan yeğeni olan Avukat Esat Ali Nur Türetken, trilyonluk mirasın, birinci vasiyetnameye göre hazineye kalması gerektiğini söyleyerek, mahkemeye başvurmuştu. Zeynep Oyvar'ın 1991 yılından, ölümüne kadar geçen sürede akli dengesinin yerinde olmadığını vurgulayan Türetken, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nden rapor aldı. Adli Tıp Kurumu 4. İhtisas Dairesi Oyvar'ın bunama geçirdiğine ilişkin rapor hazırladı. Bu rapor üzerine harekete geçen Beyoğlu Cumhuriyet Savcılığı, Zeynep Oyvar için, "Akli dengesi yerindedir" raporu veren doktorlar hakkında sahte rapor düzenlemek suçundan dava açtı. Diğer sanıklar Tüli Kamhi, Emine Resa Görey ve Müfit Ekdal'ın ise sahte olan raporu kullanmak suçundan sekiz yıla kadar hapislerini istedi. Gerçekdışı rapora göre vasiyetname hazırlayan Beyoğlu 5. Noter Vekili Vildan Karayol da sanıklar arasındaki yerini aldı. Beyoğlu 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde 1992 yılında açılan davadan yargılanan sanıklar beraat ettiler. Bu arada Yargıtay 6. Ceza Dairesi Başkanı Necdet Mutiş de doktorların beraat kararına tek başına onama yazdığı için soruşturmaya uğramıştı.

Trilyonluk davanın şimdi hazineye mi, yoksa Oyvar'ın mirasçısı olarak görünenlere mi kalacağına Yargıtay karar verecek. >>

Belleğimde yıl 1992, rütbem kıdemli yüzbaşı, Deniz Müzesi Arşiv Kısım Müdürüydüm, bir yıl sonra da Müze Müdürü olarak tayin edildim. Barbaros Hayrettin İskelesinde vapurdan inince sol tarafta şimdi polislerin kapattığı bir bina girişi var. Söylediğim tarihte orası kaymakamlığa bağlıydı ve halka açıktı. Dolmabahçe Sarayı Resim Heykel Müzesine oradan da gidilebiliyordu. O bahçede Deniz Müzesinin arşivi ve resim sergi salonu vardı. Odamda otururken resepsiyondaki asker beni bir avukatın görmek istediğini söyledi. Karşı odamda da İskender Pala'nın odası vardı.

Beyefendi geldi, kendisini tanıttı, adı Alinur Türetken, kendisinin Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın torunu olduğunu ifade ettikten sonra, Hamide Hanım anneannesiydi. Hürriyet gazetesinde tam sayfa haber verilmiş olan Oyvar'dan kalan miras haberini okuyup okumadığımı sordu. Eski Bahriye Nazırı'nın mirası haberini takip etmemiş olmak şaşırtıcı olmaz mı, dedim.

Ertuğrul Fırkateyni Faciası konusunda Nazlı Hanım'la olan ilişkimi biliyordu. Yukarıdaki gazete haberlerinde okuduğunuz biçimde dava konusunu anlattı. Benden ne tür yardım istediğini sordum; "mahkemeye bilirkişi olarak sizin tayin edilmenizi istedim" dedi. Dilim döndüğünce, bu konuyu önce Deniz Kuvvetleri Komutanlığınca görüşmesi gerektiğini anımsattım. Kuvvet Komutanıyla konuştuğunu söyledi. Emir gelirse doğal olarak görevi yerine getireceğimi söyledim. İstediği şuydu; bu büyük mirasın devlete kalması. İddiasına göre, Zeynep Oyvar'ın evlatlığı görünen kişinin yalan söylediğini, raporun sahte olduğunu, işin içinde onlarca kişinin haksız hukuksuz biçimde yer aldığını anlattı. Vedalaştık. Bir gün sonra yine girişteki nöbetçi askerimiz aralarında avukat bulunan üç kişinin benimle görüşmek istediklerini söyledi. Kabul ettim, geldiler, ziyaret sebepleri de Alinur Türetken'in aynısı, Zeynep Oyvar'ın mirasıydı. Bana, kendilerinin ne kadar haklı olduklarını, Avukat Türetken'in gerçek mirasçı olmadığını anlattılar. Onlara da sordum, benden istediğiniz nedir? Avukat olan şahıs bu davaya bilirkişi olarak atanacağımı, bu nedenle konu hakkında doğruyu bilgilendirmek amacıyla geldiklerini ve mahkemede de bu yönde görüş bildirmemin hakkaniyetli olacağını adeta emrediyordu. Olabildiğince sakinliğimi koruyarak yolcu ettim. Odama geldiklerinde ellerinde bir çikolata kutusu vardı, ben öyle anlamıştım. Postamı çağırdım, oğlum bunu al aşağıda askere ikram et, dedim. Postam ku-

tuyu götürürken, size getirmiştik diye itirazda bulundular. Gelenleri gönderdikten sonra postamı çağırdım, oğlum giderken bir şey söylediler mi deyince, "komutanım daha kutuyu açmamıştım, hızla masanın üstünden aldılar, gittiler" dedi. O gün bugündür buna bir anlam veremiyorum. Alinur Türetken'e olayı anlatınca, "kesinlikle kutuda maddi değeri olan bir şeyler vardı" dedi. Sonuçta, ben, 1995 yılı mayıs ayında Deniz Kuvvetlerinden ayrıldım, Avustralya'ya gittim. Kimse beni bu davayla ilgili olarak aramadı. Alinur Türetken'le zaman zaman konuşmalarımız devam etti. Yurtdışından yeni dönmüştüm, telefonda kendisine Nazlı Hanım'ı sordum, "Ne yazık ki, hem Nazlı hanımı hem de Nida'yı kaybettik" dedi. Bu acı haberi aldığımda yıl 1998 idi. Acısı hâlâ içimde. İstanbul Barosu Avukatı Alinur Türetken de 16 Mart 2011 tarihinde vefat etti. Bildiğim kadarıyla miras davası ise sonuçlanmayı bekliyor.

"Tophane Müşiri" ve "Askeri Mektepler Nazırı" Mustafa Zeki Paşa'ya damat olan Ali Kemal'den de söz etmek gerekiyor.

Ali Kemal 1869 yılında İstanbul'da doğdu. Okul çağına geldiğinde üç ayrı okulda okudu, henüz ortaöğrenim diploması olmadığı halde etkili bir tanıdık sayesinde 'Mülkiye'ye kaydını yaptılar. Yıl 1882 idi ve Ali Kemal daha 13-14 yaşındaydı. Erdoğan Tokmakçıoğlu, asıl adı Ali Rıza diye yazmış.

Ali Kemal'in yaşamıyla ilgili yazacaklarım, gazeteci büyüğüm, Halk Tv'de de birlikte programlar yaptığımız sevgili ağabeyim Orhan Karaveli'nin (1930-2023) serüven dolu yaşamını aslında doğrusunu söylemek gerekirse büyük cesaretle ***"belki de bir günah keçisi..."*** alt başlığıyla kaleme aldığı Ali Kemal'in biyografisinden alıntıdır.

Mülkiye, 19. yüzyılda ve 'Tanzimat' adıyla anılan Osmanlı reform hareketleri kapsamında yaratılan kurumlardan biri ve ülkedeki modernleşme ve Batılılaşma çabasının öncü adımlarındandı. Fransa'daki benzerleri gibi imparatorluk yönetimine yüksek düzeyde görevler üstlenecek devlet memuru yetiştirmeyi amaçlıyordu. Mülkiyenin Ali Kemal üzerindeki başlıca etkisi ise gözlerini 'Batı'ya çevirmesi' oldu. O tarihlerin Türkiye'sinde Batı kültürüne ulaşmanın yolu Fransız dili ve edebiyatını öğrenmekten geçiyordu. Özel bir dil okuluna yazıldı. Babası ölünce okuldan ayrılıp 1887 yılı yazında Paris'e gitti. Paris'ten

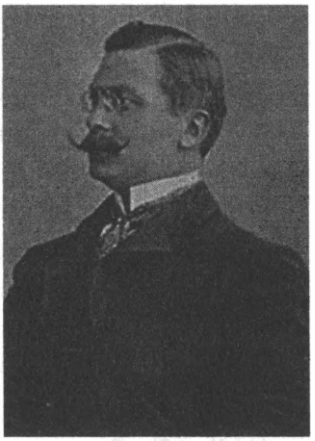
Ali Kemal

sonra Cenevre'ye gitti, orada dil okulunda toplumsal olayları yaşadı. Sonra Mülkiye'ye geri döndü. Öğrenci birliği kurup dönemi eleştirince arkadaşlarıyla birlikte tutuklanıp dokuz ay hapse atıldı. Tutuklanan öğrenciler ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderildiler, Ali Kemal de Halep'e sürgün edildi ve burada annesi ile iki küçük kız kardeşiyle beş yıl kaldı. İstanbul üzerinden Paris'e uzandı. Yıl 1895, yaşı 26 idi.

Paris o tarihte Sultan Abdülhamit'in baskısından kaçan Türklerle dolmuştu. Ülkedeki baskı rejimi konusunda onlarla anlaşıyordu ama bu rejimden kurtulmak için önerilen sert yöntemleri paylaşmıyordu. Başkaları güç kullanma yanlısı iken Ali Kemal değişikliğin Sultanla uzlaşarak gerçekleştirilmesini savunuyordu. Aralarındaki bu görüş ayrılığı, Paris'teki öteki Türklerle ilişkilerini bozup zehirleyecek ve gelecekteki siyasal kariyerini bile etkileyecekti.

Paris'teyken gazeteciliğe başladı, 30 yaşındayken üniversite diploması aldı. Kısa bir süre için Brüksel'deki Osmanlı Sefareti'nin katipliğini de üstlendi. Gazete yazıları yasaklanınca Mısırlı bir Prensesin çiftliğini yönetmek üzere Kahire'ye gitti, yıl 1900. Buradan yaz tatillerinde İsviçre'ye gidiyordu, burada tanıştığı İngiliz Winifred ile evlendi, Selma adında bir kız çocukları doğdu. İkinci Meşrutiyet'in (23 Temmuz 1908) ilanı sonrası 20 yılın ardından İstanbul'a döndü. Ailesiyle Bebek sırtlarında bir eve yerleşti. Mülkiye'de tarih dersleri vermeye başlamış ve aktif siyasete girmişti. Bu sırada iki siyasi parti vardı, birisi Ali Kemal'e göre sevmediği 'radikal' İttihat ve Terakki Partisi, ötekisi ise Paris'ten gazetelerine sürekli yazılar gönderdiği sempatiyle baktığı liberallerin Hürriyet ve İtilaf Partisi. Liberallerin gazetesinde başyazarlığı üstlendi ve İttihatçılara yüklenmeye başladı.

Bu arada İngiliz liberalizminin temsilcisi Prens Sabahattin'in de içinde olduğu 31 Mart gerici isyanı oldu, Ali Kemal de bu grupla birlikte olmakla suçlandı. Ülkede kalırsa infaz edileceği kuşkusuyla Paris'e kaçtı, oradan İngiltere'ye geçti. Buradayken ikinci çocuğu oğlu Wilfrid'i (Osman Ali) dünyaya getirdikten kısa bir süre sonra eşi Winifred yaşamını yitirecekti. Çocuklara İngiltere'de anneanne bakacak.

1912 yılında liberaller iktidara gelince İstanbul'a döndü, ama 1913 Babıali baskını sonrası yeniden İttihatçılar iktidarı ellerine geçirince, sürgün yeri olarak Viyana'yı seçti. O sırada kendisi de ailesiyle birlikte **Viyana'da sürgünde bulunan Müşir Zeki Paşa'nın küçük kızı Sabiha**'ya gönlünü kaptırıp ona evlilik teklif eder. Aradaki yaş farkı büyük olduğu için Sabiha kararsız kalır. Yıl 1913 ve Ali Kemal 44 kız 18 yaşındadır, ama sonunda Sabiha evliliğe evet der ve 1 Ocak 1914 tarihinde eski 'Tophane Müşiri'nin Büyükada 'Nizam'daki köşkünde evlenirler.

İttihat ve Terakki hükümeti Almanların yanında savaşa girecek, Ali Kemal bir ortağıyla birlikte çıkardığı gazetede muhalif yazılarını yazacak ama bir süre sonra yasaklanacak. Savaş sona erip İttihatçı kadro ülkeyi terk edince Hürriyet ve İtilaf kadroları iktidara gelince Ali Kemal de içişleri bakanlığına getirildiği 15 Mayıs 1919 günü Yunan ordusu İzmir'e çıktı. Ali Kemal, içişleri bakanı olarak valilere gönderdiği emirlerle silahlı kalkışmaların bütün vasıtalar kullanılarak bastırılmasını ister. Kısacası, Yunan işgaline direnilmesin diyordu.

Önce *"Peyam"* (1913) adlı gazetesini çıkarıyordu, bu gazetenin adını genç yaşta intihar edecek olan çok sevdiği yeğeni Peyam'dan esinlenerek koyacak. Aradan geçen yıllarda Ali Kemal ortağı olduğu *Peyamı Sabah* gazetesinde özellikle Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alarak bağımsızlık savaşına karşıt yazılar yazmayı sürdürdü. Yalnızca Ali Kemal değil, **Mütareke basını** olarak tanımlananlar, kendine filozof adı takan Rıza Tevfik, Refii Cevat (Ulunay); "Kemal'cilerin kökünü kazımak için Paşa'lara filan gerek yok, bir binbaşı yeter..." diyordu, soyadımı tersten okuyun diyerek alay eden Refik Halit (Karay); "... İstiklal'in ne olduğunu Ankara'daki kof yaratıklardan mı öğreneceğiz?.." diyordu, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Salahattin ve Canik Milletvekili Emin, Balıkesir *İrşad* gazetesinde (4 Eylül 1920) Ömer Feyzi Efendi: "Mustafa Kemal, devrinin 'Kabakçı Mustafa'sıdır..." Sait Molla, Mevlanzade Rıfat... Rıza Tevfik Sevr'i imzalayan kişilerden birisiydi ve Mustafa Kemal'i doğuştan suçlu ilan etmişti.

Yahya Kemal, *"Damat Ferit'i 16 Mart 1920 baskını sonrası İtilafçılık hemen hemen sönmüştü. Ali Kemal olmayıp da onun gazetesi İtilafçılığı kızıştırmasaydı Ferit Paşa tekrar iktidara gelemezdi..."* demekte.

25 Nisan 1922'de *"İdam!... İdam!..."*, 7 Mayıs 1922 tarihinde ***"Mustafa Kemal'in maskaralıkları"***, 15 Mayıs'ta *"Lanet!.. Lanet!.. Lanet!.."*, başlığıyla makaleler yazıyordu, 10 Eylül 1922 tarihli yazısıyla Ali Kemal gazetesindeki yazılarına son veriyordu. Yaptığı işbirliği sonucu "**Artin Kemal**" diye anılmasına yol açan *Sabah* gazetesi sahibi Ermeni Mihran (Nakkaşyan) Efendi hemen *Peyam*'la ortaklığı bozarak "kendi" gazetesi *Sabah*'ta, birkaç gün önceki dava arkadaşlarını suçlamaya başlar. Ali Kemal'in 6 Kasım 1922 tarihinde öldürülmesinden sonra Mihran Efendi ortadan kayboldu.

Ali Kemal nasıl kaçırıldı?

İstanbul'u İngilizlerden teslim almış olan Refet Paşa kentin kumandanlığına getirilmişti, Esat Paşa valiliğe atanmıştı ve Ali Kemal'i tutuklama emri verdi. Bunun üzerine üç polis görevlendirildi.

Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah* gazetesinde yazdığı: "... İngilizlere, Padişah Efendimize karşı gelmek, vatan hainliğidir. Onlar çapulcudur. Attıkları topların mermileri lahana, tüfekleri pırasadır..." içeriğindeki yazılar bağışlanmadı.

1922 yılının Kasım ayının beşinde, pazar günü, polis müdürü Sadi Bey, Ankara Hükümeti'nden önemli bir telgraf almıştı. Telgrafta, *Peyam-ı Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal'in her ne şekilde olursa olsun yargılanmak üzere Ankara'ya sevkedilmesi emredilmekteydi.

Sadi Bey, Beyazıt Polis Merkezi'nden Cem'i Beyi arayarak, acele çağırmıştı. Ankara'dan gelen emri bildirdikten sonra, emrine vereceği adamları tanıttı ve o gün bu işin bitmesinin gerekliliğini, üstüne basa basa belirtti. Ama ciddi bir sorun vardı, Ali Kemal İngiliz polisinin sürekli koruması ve takibi altındaydı.

Ali Kemal Beyoğlu'ndaki Zeki Paşa apartmanında oturuyordu. Bir öğleden sonra ve saat iki sularında Cercle d'Orinet (sonra adı Büyük Kulüp olacak) yanındaki berber dükkanındayken içeriye iki sivil polis girdi. Komiser Cem'i, Ali Kemal'e yaklaşarak kulağına: 'Sizi Refet Paşa istiyor' dedi. Aldığı karşılık, 'Tıraş olayım da gideriz' dedi. Memur Mazlum içeride kalırken Komiser Cem'i dışarı çıkıp bir otomobil çevirdi, şoförün adı Hamit. Dışarıda iki Polis daha bekliyordu. Ali Kemal berber koltuğundan kalkıp dışarı çıktığında kaçmak istedi ama başaramadı. Sonrasında özel bir eve götürdüler,

limana götürülüp tekneyle İzmit'e ulaştırdılar. Sorgusunu hukukçu savcı asteğmen Necip Ali (Küçüka) yaptı. Ankara'ya gönderilecekti. Rahmi Apak hatıratında anlatıyor, Sakallı Nurettin Paşa, halkın organize edilerek Artin Kemal'i linç etmelerini emretti. Sorgu bitti, Necip Ali'nin kolunda dışarı çıktılar, önce çocuklar taş atmaya başladı ilk taşı atan çocuk 'Kaleci Kerim', ardından bıçaklı şahıslar saldırdı Necip Ali de hayatını zor kurtardı. Saldıranlar saatini, cebindeki parasını, kol düğmelerini çaldılar, üstünde yalnızca donunu bıraktılar, sokakta sürüdüler, direğe astılar. İsmet İnönü Lozan'a giderken bu feci fotoğrafı gördü.

Eşi Müşir Zeki Paşa'nın kızı Sabiha'ya gelince; tek çocuğu olan Zeki'yi (ünlü diplomatımız olacak Zeki Kuneralp) dünyaya getirdiğinde (1914) 18 yaşındaydı. 26 yaşında (1922) dul kaldı ve 1913 yılı ocak ayı başında Almanya'ya gitti. Oğlu evlenip ilk yurtdışı göreve (1944, Bükreş) gidinceye kadar 30 yıl boyunca oğluyla birlikte oldu.

Araya iki bilgi sıkıştırayım, Ali Kemal İttihatçılardan nefret ediyordu, ama İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerinden Hüseyin Kazım Kadri Ali Kemal'in kız kardeşi Emine Münevver ile evlenerek eniştesi olmuştur. İsmet Bey (İnönü) de mülazım (topçu teğmeni) rütbesindeyken "Askeri Mektepler Nazırı" Mustafa Zeki Paşa'nın kızı ve Ali Kemal'in baldızı Saadet'le evlenmek istemişti.

Sabiha Ali Kemal, İsmet İnönü'nün talimatıyla Bern'deki Türk Büyükelçiliğinde, iyi dil bilen bir kadın memura gereksinimiz var diyerek işe başlatıldı. Böylece oğlunu okutabildi.

Sabiha Hanım'a ikinci kez evlilik teklifi kimden geldi dersiniz; o sırada yurt dışında olan Rauf Orbay'dan... Acaba evlenmek için Ali Kemal'in dul eşine neden talip olmuştu?

Zeki Kuneralp 1978 yılında Ermeni teröristin saldırısına uğramış, eşi Necla Hanım ölmüştü. Sonrasında kendisi de MS hastası oldu, tekerlekli sandalyede yaşamak zorunda kaldığı günlerde annesi onunlaydı. 2008 yılında İngiltere'den amcasını ziyarete bir konuğu geldi, "torun" Stanley Jhonson. Daha sonra Londra'da Başbakan koltuğunda göreceğimiz Boris Johnson'ın da büyük amcasıydı. Bir Türkiye ziyaretinde Zeki Kuneralp'in oğlu Sinan Kuneralp ile biraraya gelmişlerdi. Sabiha Hanım 1990 yılında 94 yaşında Kalamış'taki evinde yaşama veda etti.

Rumeli Hisarı yalısında bir sultan

Sultan Vahidettin'in kızı Sabiha Sultan'la Veliaht Abdülmecit Efendi'nin tek oğlu, Prusya askeri disipliniyle yetişmiş bir subay olan çok yakışıklı Ömer Faruk, saray geleneğine aykırı olarak, iki kuzen olmalarına karşın herkesin dilinde olan büyük aşkın sonucu evlendirildiler.

Osmanlı hanedan mensuplarının bazılarıyla uzun yıllardır ilişkide olan gazeteci Murat Bardakçı bu evliliğin öyküsünü anladığım kadarıyla Neslişah Sultan'dan dinlemiş, kayda geçirmiş:

(Evlilik) Talebin işitilmesinden sonra hem hanedanın bazı mensupları hem de saraylı yaşlı hanımlar hemen dedikodulara başladılar...

Hanedanın Abdülaziz soyundan gelen mensupları *"Sultan Mecid'in torunlarından birine nasıl kız verilir? Sultan Aziz Efendimiz'in tahtından indirilip katledilmesinde Mecid tarafının dahli olduğunu unutmak mümkün müdür?"* diye ayaklandılar. Eski saraylılar ise şaşırmışlardı, *"Bu işte şeamet var... Şehzadeler sultanlarla evlenemezler... Bizde böyle tuhaf adet yoktur... Evlendikleri takdirde başımıza mutlaka bir iş gelir..."* diyorlardı ama Sultan Vahidettin ile Abdülmecit Efendi söylenenlere kulaklarını tıkadılar ve Ömer Faruk Efendi ile Sabiha Sultan'ın nişanlandıkları ilan edildi.

Nişanlı oldukları günlerde, ortalığı yeni bir dedikodu sardı:

Şehzade, gecenin o zaman için geç sayılan bir saatinde saraya gitmiş, doğruca Harem'e gidip nişanlısı ve nişanlısının refakatçileri ile beraber uzun müddet birarada kalmış, sohbetler edilmiş, hatta kahkahalar bile atılmıştı...

Yıldız'da ertesi gün kıyametler koptu! Saraylı hanımlardan bazıları *"Ne günlere kaldık Yarabbi!"* diyorlardı... *"Nikahtan önce gelinin yüzünü görmek de ne demek? Ziyaret edip yanında böle saatlerce kalmak nasıl bir rezalettir! Başımıza vallahi taş yağacak!"*

Sabiha Sultan'ın tarafını tutan saraylılar ise o geceyi *"Ayol ne var bunda? Nişanlı olmalarını bir tarafa bırakın, ikisi de kuzen, yani kardeş gibiler! İki kuzen biraraya gelip konuşamazlar mı? Şehzade hazretleri saraya nişanlısını değil, kuzenini ziyarete geldi! Hem ikisi yalnız başlarına kalmadılar ki, hepimiz onlarla beraber idik..."* diye müdafaaya çalıştılar.

Sultan Vahidettin, yıllardır boş olan yalıyı, Sabiha Sultan'ın nikahının kıyılmasından sonra Zeki Paşa'nın mirasçılarından satın aldı ve kızına düğün hediyesi olarak verdi. Murat Bardakçı'nın ***"Neslişah"***ta yazdığına göre; içerisinde hemen hemen hiçbir eşyanın bulunmadığı binanın tefrişi için Hazine-i Hassa'ya talimat verildi, tefrişat nikahla düğün arasındaki zaman içerisinde tamamlandı.

Sabiha Sultan ile Ömer Faruk Efendi, düğünlerinden on gün sonra, 1920 yılı Mayıs'ının ilk haftasında Rumelihisarı'ndaki yalıya taşındılar...

Sultan Vahidettin, aynı yılın Ekim'inde, kızları için Nişantaşı'nda 35 biner liraya iki konak satın aldı. "Çifte Saraylar" denen ve vaktiyle İkinci Bayezid Vakfı'na ait olan konakların mülkiyeti sonradan Hazine-i Hassa'ya geçmişti; hükümdar konaklardan birini büyük kızı Ulviye'ye, diğerini Sabiha'ya verdi ve tapularını da onların üzerine yaptırdı.

Sabiha Sultan ile Ömer Faruk Efendi, artık kışları Nişantaşı'ndaki konakta, yazları da Rumelihisarı'ndaki yalıda yaşamaya karar verdiler.

İlk çocukları, 4 Şubat 1921 tarihinde Nişantaşı'ndaki bu konakta dünyaya geldi. Adını *Fatma Neslişah* koydular.

Ama büyük heveslerle yerleştikleri her iki binayı da sadece üç buçuk yıl kullanabilecek, sonra mecburi bir gurbet yolculuğuna çıkacaklardı...

Ömer Faruk Efendi, İstanbul'da 27 Şubat 1898'de doğmuştu, Mısır'da sürgündeyken Kahire'de 28 Mart 1969 tarihinde vefat etti.

Sabiha Sultan, İstanbul'da 2 Nisan 1894'te doğmuştu, yine İstanbul'da 26 Ağustos 1971 tarihinde vefat etti.

Zeki Paşa yalısının mimari yapı ve görünümü

Bu yalının mimari yapı ve görünümünü Erdem Yücel'in 'Boğaziçi Yalıları' kitabı (s.272-273) ve Orhan Erdenen'in kaleme aldığı 'Boğaziçi Sahilhaneleri' kitabı (c. 4-s.741)'den yararlanarak anlatmaktayım.

Boğaziçi yalılarından farklı bir görünümü olan yalı adeta bir şatoyu andırmaktadır. Deniz üzerindeki kayalıklara oturtulmuş olup barok üslubu yansıtan bir görünümü vardır. Barok üslupta tasarlanan yalı 5 kattan oluşuyor. Toplam 2 bin 489 m^2 alana sahip olan yalıda,

her katta 5'i denizi gören 6 oda, 1 büyük orta salon, 1 banyo, 1 tuvalet, 1 mutfak bulunuyor. 110 metrelik rıhtıma sahip. Beş katlı yolunun 3 bin metrekareye yakın kullanım alanı, 4 bin metrekarelik bahçesi, 130 metre uzunluğunda rıhtımı bulunmaktadır. İçerisinde yirmi üç odası, dört salonu ve sekiz banyosu ile tuvaleti vardır.

Zemin katın üzerinde dört kattan meydana getirilmiştir. Deniz ve kara tarafından girişi olan yalının oldukça geniş bir rıhtımı ile bahçesindeki sekiz çanaklı mermer selsebili dikkati çekecek güzelliktedir. Ayrıca yine bahçeye geniş mermer bir havuz eklenmiştir.

Kara tarafındaki bahçe kapısı dikdörtgen mermer söveli olmasının yanı sıra oldukça iri bir kilit taşıyla hareketli bir görünüm elde edilmiştir. Bahçeden yalıya giriş iki kollu döner merdivenler ve görkemli vitraylarla sağlanmıştır. Giriş vitrayları o zamandan kalma... Simetrik olarak –güney ve kuzey yönlerinden on kadar döner merdivenlerle camekanlı bir girişle yalıya ayak basılıyor. Buradan ikişer hole geçilmektedir ve servis holünün iki yanına büyük salonla odalara yer verilmiştir. Bu plan yalının üst katlarında da birbirinin eşi olarak yinelenmiştir. Yalının dış cephesine özen gösterilmiş, taş kaplamalar ve kademeli çıkmalardan yararlanılmıştır. Katların çıkmalarında birbirlerinden farklı pencereler dikkati çekmektedir; farklı kemer ve sövelere burada yer verilmiştir. Ayrıca dekoratif olarak iyon sütunları ile bitkisel bezemeler büyük ölçüde kullanılmıştır. Pencerelerin aralarındaki plasterler de cephe hareketliliğini daha belirgin şekle dönüştürmüştür.

O. Erdenen'in 1974 yazı sonunda gezi notlarında açıkladığı bilgilere göre:

Meliha Baştımar'ın verdiği bilgiye göre: Zeki Paşa'nın babası ayvazmış, yandaki yalıda büyütülmüş. Bugünkü sahibi (Dömeke kahramanı Gazi Ethem Paşanın torunu) Meliha Baştımar ve evlatlarıdır. Kızı Refika Baştımar ve oğlu Can Baştımar ile birlikte yaz-kış yalıda oturmaktadır. Yalının genel durumu şöyle Batı yönünde bir çıkıntı halinde servis merdiveni holü. Zemini mermer. Merdiven –sonradan konulmuş– karo mozaik ve demir korkuluklarla üst kata kadar çıkıyor. İki yandaki yan (dikkate değer) geniş bir servis holüne açılıyor. Katlarda büyük salonlar ve yan odalar. Her kata 1940'larda ofisler yapılmış.

Kapılar sade ahşap. Duvarlar kâgir. Birinci katta 1 salon, 4 oda. Bu katta Gazi Ethem Paşa tablosu. Salonda mermer konsollu, mermer

duvar çeşmesi. Salon ve odalarda eski zevkimizin eşsiz örneklerinden, değişik üsluplu mobilya ve avizeler. Örnek olarak, sandık olarak kullanılan, dışı bakır/içi tahta iki ayı heykeli gibi orijinal şeyler de var. Geçme parkeler o zamandan; kalorifer tesisatını Meliha Hanım koydurmuş. Tavanlar inşasında da düz halde bulunuyordu. Bina Sabiha Sultan'dan satın alındığında çok harap bulunuyor; eşyaları bulunmuyordu. Teras aktığından meşe merdivenler çürümüşler, tamiri kabil olmadığından mozaik yapılmış.

HACI AHMED HAYRİ BEY YALISI

Kanlıca

Bu yalının mimari özellikleri dışında, yalının sahibi ailenin tarihinde önemli bir ziyaret, bu kitabın da içeriğine uygun düştüğünden çok dikkat çekicidir. Büyük devrimci Atatürk'ün bu yalıyı, sahiplerinin sünnet olan çocukları vesilesiyle ziyareti, yalı üzerine odaklanmamın nedenidir. Ayrıca, beni ilgilendiren bir başka konuda, kendilerine armağan olarak verilmiş olan ünlü *Yavuz* gemimizin bayrağıdır. Dolayısıyla, büyük bir keyifle bu gemimizden de söz etmemin önü açıldı.

Kanlıca köyünün tarihini ve yalıların öykülerini en ayrıntılı olarak yazmış olan Fuat Selim Ramazanoğlu, bu Yalı'nın çocuğudur. Kanlıca Boğaz kuşağındaki yalıların özetini bize o veriyor: "Kanlıca'nın bütün yalıları çok değerli ama benim sıralayacaklarım en meşhur, en değerli yalılar. Bunların başında Çakalburnu'ndaki en eski yalılardan biri, *Mahmud Celaleddin Paşa Yalısı* geliyor. Daha sonra Osmanlı tarihinde çok önemli bir şahsiyet olan *Keçecizade Fuad Paşa Yalısı* söylenebilir. *Kezzubi Hasan Efendi Yalısı, Mektupçu Ali Bey Yalısı, Fazlı Paşa Yalıları,* körfezin en kıymetli yerinde *Asaf Paşa Yalıları* ki bir yalı manzumesidir, çok kıymetlidir. Bunun dışında *Yağcı Şefik Bey Yalısı* çok mühimdir ve kayıkhanesi oldukça kıymetlidir bu yalının. *Sahaflar Yalısı, Refet Paşa Yalısı, Yağlıkçı Hacı Reşit Paşa Yalısı* da oldukça değerlidir. *Saffet Paşa Yalısı* da kıymetlidir. 1976 yılında çamaşırlık bölümünde çıkan yangın sonucu büyük zarar gördü. Bu yalı en son Kadri Cenani Bey'e intikal etmişti ve o da bazen film çekimlerine kiraya veriyordu. *Ethem Pertev Yalısı*'nın da hikayesi üzücüdür. Diğer adı *Süslü Yalı*'dır. Ethem Pertev Bey, 1895'te Türkiye'nin ilk ilaç ve kozmetik laboratuvarını kurmuştu. "Pertev Şurubu" ve en bilinen ürünü "Krem Pertev" ile madalyalar kazanmıştı. "Krem Pertev" Av-

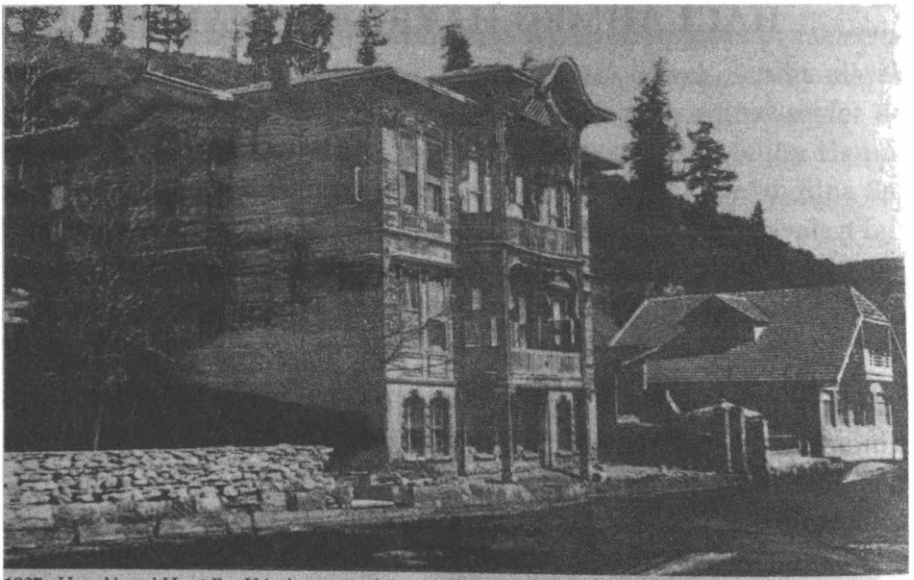

1937 - Hacı Ahmed Hayri Bey Yalısı'nın orijinal durumunu gösteren bu fotoğrafta, baca şapkaları, balkonun üzerini örten geniş eğrisel saçak ve balkon süslemeleri dikkat çekicidir.
Fotoğraf, Fuat Ramazanoğlu'ndan alınmıştır.

rupa coğrafyasında bile tanınıyordu. Boğaz'dan geçen yük gemileri büyük dalgalar oluşturduğu için yalıları etkiler. Ethem Pertev Bey'in küçük oğlu Fehmi, bu dalgaların kayıkhaneyi nasıl etkilediğini merak ediyormuş. Ethem Pertev Bey'in, 1913 yılında, konuklarını ağırladığı bir gün dondurma servis edilmiş. Dondurmalardan birinin sahipsiz olduğu görülmüş. Bunun üzerine küçük Fehmi'nin ortalıkta olmadığı fark edilmiş. Konuklardan Cibali Eczanesi'nin sahibi Necati Bey, çocuğun kayıkhaneden bahsettiğini hatırlayınca, kayıkhaneye koşmuşlar. Maalesef küçük çocuğun cansız bedeniyle karşılaşmışlar. Yalıların hepsinin bir öyküsü var. Kimisi üzücü, kimisi mutlu anlarla dolu. Ama şu bir gerçek ki o İstanbul, o Boğaziçi bir daha asla geri gelmez. Öyle ki ismini andığım yalıların pek çoğu zaten günümüze kadar ulaşamamış, hikayeleriyle birlikte tarihin derinliklerinde yerlerini almışlardır."

Anlatacağım yalının öncesinde, bu büyük arazide, XIX. yüzyıl ortalarında inşa ettirilmiş, ama bugün olmayan Mehmet Muhtar Bey Yalısı var. Haluk Şehsuvaroğlu, yalıyı parçalanmadan ve yıkılmadan görenlerden biri olarak şu şekilde anlatıyor: *"Anadolu kıyısında Kanlıca koyunun çıkıntısı Şevki burnu ismini alır. Bu burunda*

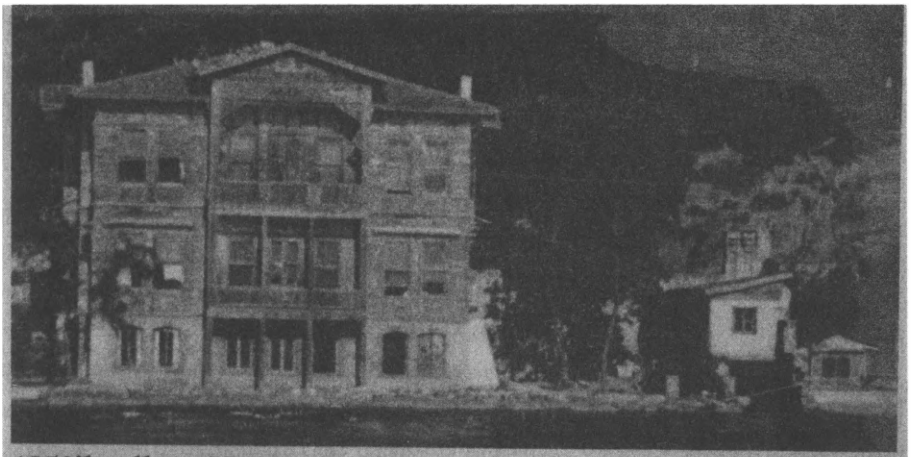

1950'li yıllar - Hazım Atıf Kuyucak tarafından çekilen bu fotoğrafta Hacı Ahmed Hayri Bey Yalısı ve kayıkhanesi görülüyor. **Fotoğraf, Ömer Salur'dan alınmıştır.**

Mahmut Bey'in bir yalısı vardı. Yalının üzerindeki türbeden geceleri kandil yakılıp sarkıtılırdı."

Bu yalı, geleneksel mimari üslup ile ahşap karkas olarak inşa ettirilmişti. Yalı, Mehmet Muhtar Bey'in vefatından sonra oğulları Mısır Kapı kethüdası Mahmud Aziz Bey ile Burdur mutasarrıfı Mustafa Nuri Paşa'ya intikal etmiş. Selamlık dairesiyle, haremlik kısmını ve kayıkhaneyi bölüşmüşlerse de, Mehmet Muhtar Bey hissesini amcası Mustafa Nuri Paşanın yalısını evvelce satın almış olan Van valisi Nazım Paşaya sattığından 1911 yılında yalı yıktırılmış ve enkazı ile arsasını Hacı Ahmet Hayri Bey ile Nazım Paşa bölüşmüşler. Mustafa Nuri Paşa hissesinde üç yalı yapılıyor; Nazım Paşa Yalısı, Yalı Apartmanı, Vecdi Seyhun Yalısı. Mahmut Aziz Bey hissesinde de üç yalı yapılıyor; İhsan Yardımcı Yalısı, Hacı Ahmet Bey Yalısı, Dr. Şükrü Bey Yalısı.

Mehmet Muhtar Bey 1857-1860 yılları arasında Deavi Nazırı görevini yapmış. Adile Sultan'ın Kethüdası (yardımcısı) ve Mısır Kapı Kethüdası idi. Pek saygın bir zat olarak anılan Mehmet Muhtar Bey, meclis-i vala-yi ahkam-ı adliyye (Islahat hareketlerinin gerektirdiği yeni yasaları yapmak, memurların muhakemeleriyle meşgul olmak, gerekli görülen devlet işlerinde oy vermek üzere 1837 yılında kurulan meclis) üyesiydi. Eşi Ayşe Seniye Hanım'dır.

II. Mahmut döneminde, Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanması ile 1836'dan 1870'e dek protokol işlerini Deavi Nezareti yürütmüştür. Makamın adı, bakanlık ve bakan anlamına gelen nezaret ya da nazır olarak belirlenmiş olmasına rağmen Deavi Nazırları, Bakanlar Kurulu'na dahil edilmemişlerdir.

Padişahlardan Abdülmecit ve II. Abdülhamit hizmetleri nedeniyle mecidi nişanları ve beratları vermişler. Sarayın itimat ettiği bir aile olarak babadan oğula geçen kethudalık görevi, üç nesil boyunca sürdürülmüş ve imparatorluğun son yıllarında nihayetlenmiştir.

Mehmet Muhtar Bey Yalısı'nın, oğlu Burdur Mutasarrıfı Mustafa Nuri Paşa'dan intikal eden harem bölümü, bir süre kendisi tarafından kullanıldıktan sonra Emniyet Sandığı'na rehin edilmiş ve sandık tarafından Nazım Paşa'ya satılmıştır. Yalı bundan sonra Nazım Paşa Yalısı olarak anılmaya başlanır. Nazım Paşa ve ailesi yalıda yirmi yıla yakın bir süre yaşamış ve paşanın vefatının ardından, tek varisi olan İkbal Hanım, yalının harem ve selamlık bölümlerini iki ayrı kişiye satmıştır.

Yalının bu kısmı, 1936 yılında Üsküdar Noteri Fasih Bey'e geçmiş ve yalının 1940'lı yıllardaki sahibi ise Mehmet Salim Çelikörs olmuştur. Ailenin ticari işleri bozulunca yalı 1963 yılında bir kez daha satılmış.

Yalının mimari özelliklerine gelince; ön cephesi rıhtımla aynı hizada yükselir. Eskiden kayıkhane girişi dikdörtgen bir biçimdeydi. Sonradan kemerli bir geçiş haline dönüştürülmüştür. Kayıkhane girişinin hemen üzerinde, zemin kattan kullanılan ve basit üç payandaya oturan betonarme bir balkon sonradan ilave edilmiştir ve restorasyon sonrasında konsol kullanımlı hale dönüştürülmüştür. Yalının güneye bakan, gayet hareketli ve geniş bir cephesi bulunmaktadır.

Mustafa Nuri Paşa, yaşadığı süre içinde yalının iç mekanlarındaki düzenleme ve yenileme ile uğraşmıştır. XIX. yüzyıl ortalarında inşa ettirilen yalının, kayıkhane binasını da onartarak, altı kayıkhane olmak üzere ahşap karkas olarak yeniletmiş, böylelikle eskiye göre daha kullanışlı 3 katlı (Z+2) bir yalı inşa edilmiştir. Geleneksel üslupla yenilenen bina, 1977 yılında restore ettirilmiş, II. Sınıf eski eser tescilli bir yalıdır. 2014 yılında yeni bir restorasyon süreci başlatılarak, projeler kurul onayına sunulmuştur. Yalının altındaki kayıkhane neredeyse 200 yıla yakın bir süredir kullanılagelmiştir. Eskiden

üzerinde yer alan odalarda ise hamlacıların ve yalı için çalışanların barındıkları bilinmekte.

Hacı Ahmed Hayri Bey Yalısı

1920 - Hacı Ahmed Hayri Bey.

Abdürrahim Cabir Vada, Mehmet Muhtar Bey arazisinin ikiye bölünmesinden sonra, kitabında bu konuya ilişkin olarak şunu yazmaktadır: "*... meydana çıkan gayet geniş arsanın ortasına Hacı Ahmed Hayri Bey tarafından aynı sene içinde yeniden büyük bir yalı ile burun teşkil eden hizada evvelce mevcut kazıklı iskele kagire tahvil ve buraya küçük bir selamlık dairesi inşa ettirilmiştir.*"

Hacı Ahmet Hayri Bey'in oğlu Fuat Ramazanoğlu ise yalının nereye, ne zaman yapıldığını şu sözlerle (6 Mayıs 1981'de) anlatmış: "Bu *bina başka bir binanın yerine yapılmış değildir. Büyük bir yalının harem ve selamlık dairelerinin arasında bulunan büyük bahçede, 1901-1902 yıllarında inşa edilmiştir.*" Fuat Ramazanoğlu'nun sözünü ettiği büyük yalı, Kanlıca'da Mehmet Muhtar Bey Yalısı olarak tanınan yalıdır. 1934 soyadı yasası ile aile Ramazanoğlu soyadını aldığından, bu yalıdan bundan sonra 'Ramazanoğlu Yalısı' olarak da söz edilmeye başlanmıştır.

Yalı, Kanlıca sahil şeridinin hemen hemen tam ortasında eskiden Mahmud Bey Burnu olarak bilinen yerdedir. O tarihte yalı, üç ayrı parsel üzerinde yer almaktaydı. Hacı Ahmet Hayri Bey'den iki oğluna intikal ediyor. Daha sonra ise tamamı ile Fuat Ramazanoğlu ve eşi Ayşe Nazmiye Hanım'ın mülkiyetine geçer. İlerleyen yıllarda arazinin iki parseli farklı kişilere satılır.

Yalı, Rum asıllı İtalya'da tahsil görmüş Georgi adında bir mimara yaptırılıyor. Döneminin yabancı mimari etkilerini ve özelliklerini büyük ölçüde ortaya koyar. Binanın İtalyan Okulu ile eğitim görmüş bir mimarın elinden çıktığı, cephe düzenini oluşturan elemanların ve süslemelerin üslubundan kolaylıkla anlaşılır. Planlama düzenine tamamıyla geleneksel, ön cephe görünümünde ise aksiyel bir simetri anlayışı hakimdir.

Bu yalıda 66-67 yıl yaşamış Saha Nur Ramazanoğlu 4 Haziran 2023 tarihinde adıma nezaketle imzalayarak gönderdiği **"İşte Hayatım"** kitabında anlatıyor: Binanın zemin katında iki giriş holü, dört oda, bir büyük salon ve iki tuvalet bulunmaktadır. Orta katın planlaması da zemin kat ile aynıdır. En üst katta ise, altı oda, bir büyük salon, iki tuvalet vardır. Bütün katlar birbirlerine simetrik iki merdiven ile içeriden bağlanmakta idi. Sonraları bu merdivenlerin bir tarafının iptali ile her katta birer mutfak ilavesi yapılmıştır.

Yalı bugün müstakil bir bahçe içinde yer almaktadır. Eskiden rıhtım, deniz seviyesinden yaklaşık 0,60-0,70 metre yüksekliğindeyken, satıldıktan sonra yapılan son restorasyonla bu yükseklik neredeyse iki misline ulaşmıştır. Rıhtım 19. yüzyılın ikinci yarısından önce tabii kesme taşlardan yapılmıştı. Arkası toprak dolgudur.

Harem ve selamlık bölümleri ana binanın bünyesinde olup, her ikisinin de bahçeden ayrı ayrı girişleri bulunmaktaydı. Rıhtımı yüksek duvarlarla çevrili harem bahçesinin içinde de ayrıca bir deniz havuzu vardı. Daha sonra burası ifraz edilerek satıldı ve üzerine küçük bir yalı yapıldı. Bu yalının duvarları da, o zamanın zor şartları nedeniyle, bu deniz havuzunun gayet sağlam olan etraf duvarları üzerine oturtulmuştu.

Bu havuzun arkasına rastlayan bölümdeki yol seviyesi, o zamanlar deniz seviyesinden çok yüksek değildi. Birkaç basamak ile yol seviyesine ulaşılabiliyordu. Yolun hemen gerisinde de, bizim aileye ait aile mezarları bulunmaktadır. Mezarların başında, eski aile büyüklerimizden birisinin vaziyeti üzerine dikilmiş bir de büyük ıhlamur ağacı bulunur ki, çiçeklendiği mevsimlerde kokusu yalının içine dolardı.

Binanın güneyinde yer alan selamlığın bahçesi ise eskiden demir parmaklıklar ile çevriliydi, kayıkhane ile üzerindeki limonluk yapısını da içine almaktaydı. Kayıkhane, denizden arka yola kadar boylu boyunca uzanıyordu. Üzeri ise çok uzun seneler önce limonluk olarak, daha sonra sonraki senelerde de kiraya verilmek üzere düzenlenmiş olan müştemilat halinde kullanılmaktaydı. O zamanın anlayışına göre mutfak, hamam ve benzeri mekanlar ana binanın dışında yer aldığından, selamlık bölümüne ait mutfak kayıkhanenin arka kısmında, hareminki ise arsanın yola bitişik olan diğer köşesinde bulunuyordu.

Babam, yalının inşa edildiği yıllarda yolun bu bölümünde, dağın içine doğru açılarak yaratılmış ve düzeltilerek küçük de olsa bir yapı inşa etmeye müsait hale getirilmiş alandan söz etmişti. Bu iki katlı binanın alt katı hayvanların barınmasına, üst kat ise Yalının hizmetlilerinin barınmasına ayrılmış.

Yalının inşa edildiği dönemlerde yol, bahçeden üç basamak ile çıkılabilecek kadar alçak bir seviyede ve ancak bir at arabasının geçebileceği genişlikteydi. Yolun arka tarafında ise babamın bahsettiği alt katı ahır, üst katı uşak odası olarak kullanılan bir yapı bulunmaktaydı. Yolun genişletilmesi sırasında, bahçenin bir bölümü istimlak edilmiştir. Böylelikle mutfakların yerleri tamamen kaybolmuş, yolun arkasındaki yapıdan geriye yalnızca, bu yapıya bitişik konumdaki su haznesinin taş duvarlarının bir bölümü kalabilmiştir. Bunun üzerine ve günün değişen yaşam koşullarına uygun olarak, mutfak ve banyo gibi kullanılan alanlar ana binanın içine alınmıştır.

Büyük ana binamız, zemin katı kagir, diğer iki katı ahşap olmak üzere üç katlıdır. 14,5 metreye 14,5 metrelik bir alan üzerine inşa edilmiştir. Bina yapılırken arsada önce bir rıhtım yapılmamış ve eski kesme taşlardan inşa edilen rıhtımdan da istifade edilmiştir. Babam, rıhtım için dedemden dinlediklerini şöyle anlatmıştı: *"Temeller deniz seviyesine kadar kazıldıktan sonra buralara abanoz meşe direkleri yatırılmıştır. Bu direklerinin kesitlerinin bir hayli geniş olduğu, vaktiyle başka bir ahşap yapının taşıyıcıları olarak kullanıldığı ve çürümelerinin çok uzun yıllar alacağı düşünülerek böyle bir uygulamaya gidilmiş olduğu söylenmektedir. Temeldeki meşe direklerinin üzeri toprak seviyesine kadar daha geniş tutulan taş duvarlar ile örülmüş, böylece yapının zemin katı kagir olarak inşa edilmiştir. Üzerine de ahşaptan iki kat yapılmıştır."*

Saha Nur Ramazanoğlu'nun anılarına burada nokta koyuyorum ancak aşağıda Atatürk'le karşılaşmasını ve ondan armağan alışını okuyacağız.

Zemin katta yer alan pencerelerin sövelerini oluşturan çeşitli boyut ve şekillerdeki tuğlalar inşaat sırasında yalının kiremitleriyle birlikte Marsilya'dan getirtilmiştir.

Yalının 1. Kat salonunda yer alan şömine ve camekanlı bölme duvar sistemi, binanın iç mekanındaki en gösterişli yeriydi. Tamamen döküm olarak yapılmış şömine, zemin katın kuzey-güney yönündeki kagir ana taşıyıcı duvarlarından birinin üzerine oturmaktaydı.

XIX. yüzyıl yalı mimari özelliklerinin, daha önceki Boğaziçi yalılarında olduğu gibi estetik kaygının örneği olan Yalının dış kapıları çok gösterişliymiş. Fuat Selim Ramazanoğlu 1984 yılında mimarlık fakültesinde öğrenciyken, ailesinin yaşadığı Yalı ince yapı araştırmaları ödevine konu olmuş. Birinci katın ana giriş kapısı, üst katın çıkması altına yerleştirilmiş, iki tarafında düşey giyotin pencere bulunan çift kanatlı ve üçer tablalı kapıymış. Bu kapı, yalının el değiştirmesine kadar neredeyse yüzyıla yakın, orijinal halini korumuş. 1937 yılı fotoğrafında, baca şapkaları, balkonun üzerini örten geniş eğrisel saçak ve balkon süslemeleri dikkat çekicidir.

Ahşap karkas olarak 3 katlı (Z+2) olarak inşa ettirilmiştir ve 3. sınıf tarihi eser olarak tescil edilmiştir.

Yalı 1996 yılında Sezgin Elmas Ailesi'ne satıldıktan sonra 1997-1998 yıllarında önemli bir restorasyon görmüştür.

Yalının Tarihindeki Atatürk ile İlgili Unutulmaz Bir Hatıra...

Yıl 1937, 23 Eylül Perşembe günü İstanbul'da bulunan Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda akşam yemeğine hazırlanırken ani bir kararla Boğaziçi'nde gezintiye çıkıyor. Sonradan öğrenildiğine göre o gün Atatürk ve bazı yakın arkadaşları *Acar* motoryatı Çubuklu'ya, Sofracıbaşı İbrahim'in düğününe gidiyorlarmış. Kendisiyle birlikte bulunanlar arasında Sabiha Gökçen, Yunus Nadi, Recep Peker, Fuat Köprülü, Kılıç Ali, İsmail Müştak, Doktor Ziya Naki ve Kavalalı İsmail Hakkı Bey vardı.

Rumeli sahilini takiben Emirgan hizasına geldiklerinde, karşı kıyıda Kanlıca'da adamakıllı ışıklandırılmış bir yer görüyorlar. Atatürk merak ediyor ve *Acar*'ın burnu o sahile çevriliyor. Kaptan Yusuf Bey ise hiçbir iskelesi olmayan bu rıhtıma nasıl yanaşabileceğinin endişesi içindedir. Burası, Kanlıca'da, Hisar Caddesindeki 28 numaralı yalı olup içinde Ramazanoğlu ailesi oturmaktadır. O sıralarda İmar Bankasında muhaberat şefliği yapan Fuat Ramazanoğlu, oğulları 9 yaşındaki Saha Nur (14 Eylül 1929 doğumlu) ve 12 yaşındaki Ahmed Atıf'ın sünneti vesilesi ile tüm köy halkını yalıya davet etmiştir.

Fuat Ramazanoğlu (Cumhuriyet gazetesi, 10 Kasım 1955) röportajı ile kendi el yazısı ile yazıp bıraktığı hatırat Saha Nur'a kalıyor, Atatürk'ün yalıya gelişini anlatıyor: *"Atatürk'ün emri ile büyük bir he-*

yecan içinde motora gittim. Yine Atatürk'ün arzusu üzerine çocukları da motora getirttik. Atatürk yavrularımı beğendi, kucağına alıp sevdi, sağlık durumları ile ilgilendi ve Saha'dan çok hoşlanarak, İsmail Müştak'a dönüp 'Müştak, Müştak bak bu çocuğun gözlerinden zekâ fışkırıyor, bu büyük bir adam olacak' dedi.

Motorda olan doktoru çağırarak, "Çocukların yataktan kalkıp buraya gelmelerinde bir mahsuru var mıdır?" diye sordu. Keşke ben çıkıp onları ziyaret etse idim diye hayıflandı. Doktor Naki Bey, hiçbir mah-

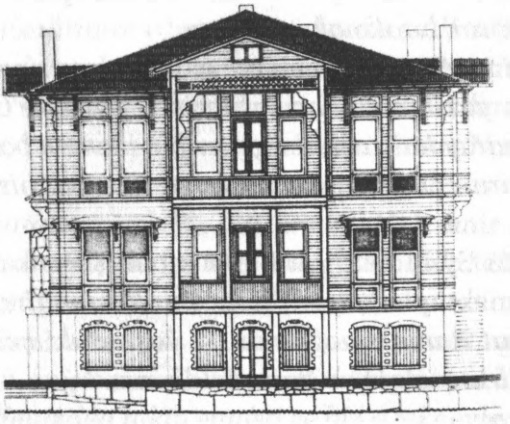

Deniz cephesi; batıya bakan ön cephe.

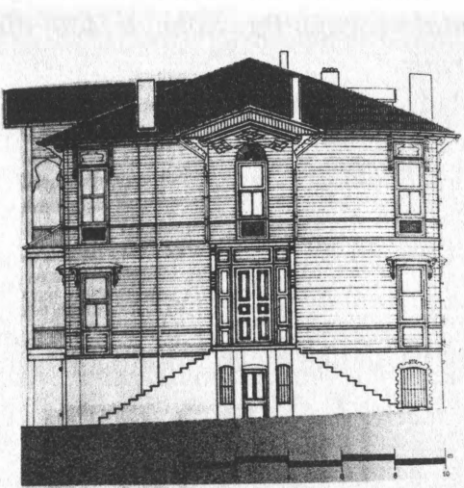

Yukarıda, yalının güney cephesi.
Solda, aynı cephenin görünümü. Birinci kata dışarıdan girişi sağlayan çift taraflı merdivenin tüm basamakları yekpare profilli mermerden yapılmıştı.

sur olmadığını, şimdi yapılan sünnetlerde çocukların sünnet olduktan sonra yataklarına yürüyerek gittiklerini ve sıhhi hiçbir mahzur olmadığını söyleyince müsterih oluyor.

Daha önceden haberi olmadığı için hazırlıksız olduğuna üzülen Atatürk, İş Bankası'na Atıf için 600 lira, Saha için 400 lira verilmesini bildiren birer mektup yazdırdı. Ben, 'Paşam müsaade ederseniz bu mektupların bedelini tahsil etmeyeyim' dedim. Bunun üzerine Atatürk'ün 'Neden?' diye kükreyen sesi hâlâ kulaklarımdadır. 'Paşam' dedim, 'paranın miktarı ne olursa olsun, gene de sarf edilir gider. Fakat imzanızın kıymeti o kadar yüksek ki, bu mektupları ahfadıma birer şeref hatırası olarak bırakmak istiyorum.'

Bunun üzerine Atatürk memnun olarak, yaverine mektuplardan birer adet daha yazılarak bana verilmesini emretti. Gerçekten de iki üç gün sonra saraydan motorla gelen bir memur bana yeni çekleri getirdi. Kopyalarını çıkardım ve onları en kıymetli bir yadigâr olarak saklıyorum."

Atatürk'ün 23 Eylül 1937 tarihli İstanbul İş Bankasına K. Atatürk imzalı yazdığı mektuplar şöyle: ***"İmar Bankası muhasebe memurlarından Bay Fuat Ramazanoğlunun 12 yaşındaki çocuğu Bay Atıfa (600) altı yüz lira veriniz ve bana bildiriniz."***

İkinci mektup:

"İmar Bankası muhasebe memurlarından Bay Fuat Ramazanoğlunun 9 yaşındaki çocuğu Bay Sühaya (400) dört yüz lira veriniz ve bana bildiriniz."

Ailenin, iki evladı için hazırladığı sünnet düğününe bütün yalı komşuları ve neredeyse tüm köy halkı davetliydi. Bu unutulmayan sünnet düğününü, çocukların teyzesi Süreyya Kırkanahtar Örücü (17 Ocak 2007'de) şöyle dile getirmiş: *"Yalıda yapılan bu sünnet yemeğine, başta zerde ve pilav olmak üzere pek çok yemek hazırlandı. Zerdeyi Şükrü Bey'in yanındaki küçük evde oturan Nevzat'ın babası pişirmişti, o kadar güzel zerde yediğimi hiç hatırlamıyorum. Bu düğün davetinde Yiğit Hasan Paşa'nın torunu Süreyya Hanımefendi, Seniye teyzemiz, onun ablası Mediha Hanım ve birçok güzel hanımefendi davetliler arasındaydılar. Ata Sayar Bey de bir çingene kızı bulmuştu dans etmek için, yani çengi getirmişti. Yalının bahçesi ışıklandırılmış, sünnet yatakları yalının Kanlıca tarafındaki kısmına hazırlanmıştı. Neşeli bu düğün akşamını bir anda projektörler aydınlattı. Atatürk'ün*

gezi teknesiydi bu. Biraz sonra yalının bahçesine bir motor yanaştı ve Atatürk'ün yaveri Fuat Bey göründü. Fuat Bey'in, eniştem Fuar Ramazanoğlu'nu Atatürk'ü yalıya davet etmemesi konusunda uyardığını hatırlıyorum; bunun nedeni güvenlik olabilir diye düşünüyorum şimdi. Atatürk'ün Saha'yı kucağına alarak sevdiğini hatırlıyorum. Daha sonra Atatürk'ün kutlama notunu yaveri getirdi ve Halk Partisi Ocak Başkanı Mehmet Ali (Gökçen) *Bey'e okuması için verdi ama Mehmet Ali Bey'in adeta dil, tutuldu ve okuyamadı. Bunun üzerine notu kendisi okudu ve herkes bundan çok mutlu olmuştu. Eniştem ve ben gezinti teknesine davet edildik, bizimle birlikte sesi çok güzel, annesi Rum olan bir misafirimiz vardı, ona teknede şarkı söyletti Atatürk ve herkesten sırasıyla şarkı söylemesini istiyordu. Ben tir, tir titriyorum, neyse ki eniştem evden plakları tekneye getirince rahatladım. Teknede Sabiha Gökçen, Cumhuriyet gazetesi sahibi Yunus Nadi de vardı. Sabiha Gökçen bir gün sonra uçuşu olduğunu ve dinlenmesi gerektiğini söyleyerek kamarasına çekildi. Bir ara Atatürk emir verdi ve içinde diğer misafirler ile eniştem ve ben olduğum halde tekne hareket etti. Kadıköy'e yaklaştığımızda eniştem izin istedi ve Atatürk iskeledeki polislere biz misafirlerini evimize götürülmesini emretti, gerçi buna gerek kalmadı. Çünkü eniştemin bankada birlikte çalıştıkları bir arkadaşı teknesi ile bizi denizden takip etmişti ve biz o tekneyle yalıya geri dön-*

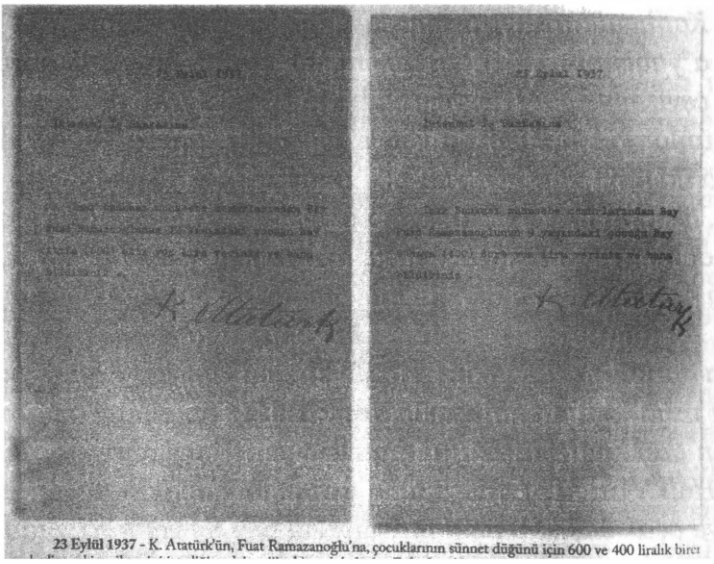

23 Eylül 1937 - K. Atatürk'ün, Fuat Ramazanoğlu'na, çocuklarının sünnet düğünü için 600 ve 400 liralık birer

dük, sabah beş buçuk olmuştu. Atatürk'ün teknesindeki misafirliğimiz esnasında Dolmabahçe Sarayı'nda yapılacak bir konferansa, Halide Edip'in toplantısı için davet almıştık.

Atatürk'ün yüzüne baktığımızda olağanüstü bir şeyler görürdünüz, yüzünde bambaşka bir aydınlık, ışık vardı gözlerinde."

Ahmet Atuf Ramazanoğlu ise kendi sünnet düğününü (2 Mart 2007) anlatmış: *"1937 yılının eylül ayı bir akşamüstüydü, bir yanda Hacivat Karagöz oyunu bir yanda da çengi ve orta oyunu vardı. Biz o günün sabahında sünnet olmuştuk. Rıhtımın denize bakan duvarı ve Mazhar Bey'in yalısını ayıran bahçe duvarı henüz yıkılmamıştı, deniz havuzu hâlâ duruyordu. Duvarın yanındaki makrure ağacı ve yine Mazhar Bey'in duvarının hemen yanında duran, dalları yere kadar inen meşhur karadut ağacımız da henüz oradaydı. Akşam güneşinin parlak ışıklarının gözümü aldığını anımsıyorum. Yalı komşularımız ve köyden gelen diğer konuklar bahçeyi doldurmuşlardı. Bir an bahçede farklı bir hareketlilik oldu, kalabalık, yalı rıhtımına doğru adeta dalgalandı. Hemen arkasından 'Atamızı buraya istiyoruz' diyerek kalabalıkta bir ses yükseldi. Bir anda bahçe daha da kalabalıklaşmış, bahçe kapısını ve insan kalabalığını kontrol etmek imkansızlaşmıştı. Kalabalıktan yükselen 'Ata, Ata buraya!' seslerinden Atatürk'ün alışkanlık haline getirdiği bilinen boğaz gezilerinden birini yaptığını, Acar yatı ile İstinye'den Kandilli'ye doğru inmekte olduğunu anladık. Atatürk Kanlıcalıların bu içten davetine karşılık vermiş, yatı ile yalı rıhtımına yönelmişti. Kanlıca'nın neredeyse bütün sandalların yatın etrafını çevirmişti. Benim hatırladığım teknede on ya da on iki kişi vardı, bunlardan biri Recep Peker'di. Yatın rıhtıma yanaşmasından bir ya da iki saat sonra babam bizi Ata'nın elini öpmemiz için yanına götürdü. Atatürk Saha'yı kucağına aldı, başını okşadı, 'yarının büyük adamı' dedi. Saha küçüktü ve bu olağanüstü yaşadığımız durumun farkında değildi. Beş dakika kadar yanlarında oturdum. Ben on yaşındaydım, Atatürk'ün mavi gözlerine bakamıyordum, adeta insanı delen bakışları vardı. Atatürk bana döndü ve 'seni kapana kıstırıp hapı yutturdular mı?' dedi. İşte o zaman heyecandan olmalı ağlamaya başladım. Bun dan sonra bizleri alıp gerisin geriye yatağımıza götürdüler. Babam Halk Partiliydi, Atatürk'ün yalımıza geldiğini duyan Anadolu Hisarlı ve ocak başkanı olan Mehmet Ali Bey de gelmişti. Atatürk topluluğa okuması için bir not yazarak ona verdi, zavallı adam heyecan-*

dan okuyamadı ve Atatürk notu geri alarak kendisi okudu. Mehmet Ali Bey'in şaşkınlıktan nutku tutuldu dediler. Kimse onu ayıplamadı. Acar yatı, konukları ile sabah dörde kadar yalı rıhtımına bağlı kaldı. Babam yeniliklere çok meraklı bir insandı. Yeni çıkan ne olursa bizim evimizde olurdu, telefon, radyo, fotoğraf makinesi, gramofon ve birçok taş plağımız vardı. Bilirsiniz, Atatürk'ün sofraları her türlü fikrin tartışıldığı, önemli kararların alındığı bir ortamdı ve Acar yatı da bu sofralara ev sahipliği yapmıştır. Eğlence ile fikir alışverişinin olduğu bu yat hareket etmeden babamın ve Ali Dayımın da onlarla gideceğini öğrendik. Bir de çocuk denecek yaşta olan Süreyya Teyzem, biz ona Süri derdik, yata davet edilenler arasındaydı. Bu arada, çok kıskanç olan babam, annemi rahatsız diyerek Acar yatına indirmemiş, teyzelerim yata çıkabilmişti. Tekneye binilmeden evdeki taş plakların yata götürüldüğünü duyardık, o plaklar bir daha geri gelmedi diye hatırlıyorum.

Atatürk bize hediye vermek istediğini söylüyor ve isimlerimizi alıyor babamdan. İş Bankası'na bir talimat mektubu yazarak imzalıyor Atatürk. Bebem, Atatürk'ten bu mektubu kullanmak yerine saklama izni istiyor; bunun üzerine Atatürk, İş Bankası'na ayrı bir ödeme talimatı vererek bana 600 lira, Saha için 400 lira ödenmesini emrediyor. Daha sonra mektup Cumhuriyet gazetesi sahibi Yunus Nadi'de kaldı, onun oğlu Nadir Nadi de Galatasaray Lisesi'nde benim hocamdı, çok çaba sarf etmeme rağmen mektuba ulaşıp ona sahip olamadım.

O zamanın Kanlıcası herkesin birbirini hakikaten sevdiği ve saydığı, komşuların birbirlerinden nezaket ve ilgi gösterdikleri yıllardı. Hatırlıyorum, bizim sünnet düğünümüzde ikram edilen şerbet, limonata ve çikolata komşumuz Yağcı Şefik Bey'in damadı Şark Çikolata Fabrikası'nın sahibi Muhittin Bey ve ailesi tarafından hediye olarak gönderilmişti. Remzi Bey zerde ve pilavı yapmıştı, çok güzel yemek yapardı kendisi. Yalının bahçesinde 100 kişi kadar vardı, arkadaşlarımız, Kanlıcalılar ve babamın cemiyetinden çok davetlimiz vardı." Bu anı, daha sonra birçok dergi ve gazetede yer bulmuştur.

7 Nisan 2024 tarihinde 95 yaşında olan Saha Nur Beyefendi Sözcü Tv'de yapmakta olduğum "Aynanın Arkası ve Komplo Teorileri" programına konuk olmuş, gözyaşları içinde hem yalının öyküsünü hem dönemin İstanbul yaşantısını hem de Atatürk'ün kendisinin kucağına alıp söylediği sözleri yinelerken beni de çekim ekibini de çok

duygulandıran anlatımın unutamam (bu program Sözcü Tv ve Youtube kanalında izlenebilir).

Yavuz gemisinden gelen bayrak

Yalının eski fotoğraflarında (1963 yılı) ön yüzde asılı bir büyük Türk bayrağı dikkat çekmektedir. Bu ayrıntı, bu kitabın yazarı için önemli. Neden? Çünkü, ilk kitabım "***Destanlaşan Gemiler***"e konu olan dört gemiden (*Hamidiye-Yavuz-Nusrat ve Alemdar*) birisi *Yavuz*'dur. TRT'ye de Mim Kemal Öke ile 1995 yılında belgesel yapmıştık. Ayrıca Deniz Müzesi görevim sırasında, Müzenin alt katında sergilenen *Yavuz odası* hemen her gün ziyaret etmekten en hoşlandığım bölümdü.

Önce bu bayrağın Ramazanoğlu ailesine geliş öyküsü, ardından da kısaca Yavuz'un hayatını anlatmak benim için büyük keyif...

Bayrak Aileye, (Fuat Selim'in babaannesinin annesi) Çeşmi Afet Bedri Cihan Hanım'ın kız kardeşi olan Bahtiyar Hanım'ın eşi Behlül Bey'den intikal etmiş. Behlül Bey *Yavuz Zırhlısı*'nda bahriye subayı olarak görevliydi. Şanlı Yavuz'a yeni bir bayrak alındığından, hatıra olarak kendisine verildiğine göre, demek ki, albay rütbesinde Yavuz'un komutanıymış. Bayrağın büyüklüğü ana seren direği sancağı olduğunu gösteriyor. Bu direk, orada fizik dersi öğretim görevlisi olduğumda Tuzla Deniz Harp Okulu limanındaydı. Bugünkü durumu bilemiyorum!

Yavuz'un kısaca yaşam öyküsü...

Asıl adı *Goeben*. Birinci Dünya Savaşı döneminde Almanya deniz kuvvetleri envanterinde olan döneminin büyük zırhlılarından birisiydi.

Gazi *Hamidiye* komutanı Rauf Orbay'la birlikte Türk halkının gönlünde taht kurmuş bir gemidir. Fakat, *Yavuz*'un gönüllerdeki yeri çok daha farklı.

"*Yavuz geliyor Yavuz...*" diye adına türküler yakılmıştı. Almanya'dan aldığımız MEKO 200 tasarımı *TCG Yavuz* Fırkateyni (F-240) 1987 yılında Türkiye'ye daha gelmemişken, Cumhuriyet gazetesinde öyküsünü yazdığımda Bahriye'de henüz yüzbaşı rütbesindeydim.

Dünyada adına türküler yakılan, gazetelerden, dergilerden kesilen resimleri, köy kahvehanelerinin duvarlarında çerçevelenerek asılan,

Cumhuriyet Gazetesi Perşembe 10 Kasım 1955

ve Ona Dair Düşünceler

Atatürk

N

Yaşar Bağ

ideden

rk

Atatürk ve bir sünnet düğünü

Bir asker, komutanı Atatürkü anlatıyor

Yazan: Halük Durukal

pullarda iki bacasından kara dumanlar gök yüzüne savrulan fotoğrafıyla yer alan bir kruvazördür.

Oysa Yavuz Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan mermilerini Çarlık Rusya limanlarına 29 Ekim 1914 tarihinde gönderen gemiydi. Bu büyük savaş sonucunda da yüzyılların imparatorluğa tarihe gömülmüştü. Ama, biz bu gemiyi çok seçmiştik.

Hakkında çok sayıda kitap, makale yazılmıştır. Alman Akdeniz Grubu'nu oluşturan, 1912 yılı temmuz ayında hizmete girmiş olan *S.M.S Goeben* ve *S.M.S Breslau* (*Midilli* adını verdik) kruvazörleri, savaş başladığında Akdeniz'de İtalya'nın Pionte limanındaydı. İngiliz donanmasının önünden kaçarak Çanakkale Boğazı ağzına geldiler. Bu kaçış konusunda yazılan çok sayıda eserde, İngilizlerin bu iki kruvazörü batırabilecekken, Londra'nın emriyle önlerinden kaçmalarına göz yumdukları yazılıdır. Kısacası, Almanya ve Türkiye'ye komplo kurmuşlar.

İngiltere Denizcilik Bakanı Winston Churchill iki Türk gemisi hakkında konuşmuştur; birisi *Nusrat Mayın Gemisi*, ötekisi de *Yavuz Sultan Selim Kruvazörü*: *"S.M.S. Goeben, Ortadoğu halklarına daha önce hiçbir geminin taşımadığı ölçüde katliam, sefalet ve yıkım getirmiştir"* demiştir.

1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile Rusya'nın birbirine savaş ilan ettiği bilindiği halde, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında savaşa sokan anlaşmada Yeniköy'deki Sait Halim Paşa Yalısında 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanmıştı.

Churchill yukarıdaki sözleri söyledi, ama 3 Ağustos 1914 tarihinde parası halktan toplanan bağışlarla ödenmiş olan *Sultan Osman* ve *Sultan Reşat* gemilerimize el koyma emrini veren de kendisidir. Bu iki geminin öyküsünü Mim Kemal Öke'yle hem TRT'ye belgesel yapmış hem de *"İngilizlerin gaspettiği gemiler"* adıyla kitap olarak kaleme almıştık. O günden bugüne kadar parasını geri alamadığımız, gerçek anlamıyla bu bir kumpastır. Bu iki gemiye karşılık Enver Paşa'nın "bir çocuğumuz oldu" ifadesiyle kişisel kararıyla Çanakkale'den içeri alınıp, 10 Ağustos 1914 tarihinde Alman Bahriye mensuplarının kızıl saçlarına kırmızı fes taktırıp, dünyaya da parasıyla aldığımız yalanını söylemek zorunda kalarak donanmaya kattığımız bu iki savaş kruvazörü, İmparator II. Wilhelm'in emriyle *Yavuz* kruvazöründe Amiral Souchon tarafından Karadeniz'deki Rus limanlarını, *Gayret-i Vataniyye* ve *Muavenet-i Milliye* savaş gemileri Odesa limanını, *Samsun* ve *Taşoz* muhripleri de *Midilli* ile Sivastopol'u yaktı yıktılar. *Berk-i Satvet* de Novorosiski limanını dağıttı.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi gereği, tüm Osmanlı savaş gemileri kıçtan kara bağlandı. *Yavuz* ve *Midilli* de aralarındaydı.

Cumhuriyet'te Türkiye Cumhuriyeti donanmasına **TCG Yavuz** adıyla katıldı. Subay ve astsubayın, askeri öğrencilerin eğitimlerine katkıda bulundu. Yabancı devlet adamlarını ağırladı. Harp oyunlarında yer aldı.

Atatürk 1925 yılı 21 Eylül'ünde Bursa'ya giderken İzmit'te uğradı, limandaki *Yavuz*'u da kısa bir süre ziyaret etti. Donanma komutanına *Yavuz* için: *"Bu gemiyi büyük Türk milletinin ihtiyacı olduğu sağlam ve kuvvetli bir zırhlı şekline sokacağız. Bu kudret silah bakımından*

sizlere, dış politika bakımından da bizlere büyük hizmetler görecek ve gurur sağlayacaktır." dedi.

Yavuz'un onarımı konusu da büyük problem oldu. Ünlü 'Yavuz-Havuz davası' böyle ortaya çıktı. İhalede yolsuzluk söylentileri sonucu, o günkü Bahriye Bakanı (Cumhuriyet tarihimizin ilk ve tek Deniz Bakanıdır) Topçu İhsan Eryavuz (aslında rüşvet almamıştır, Başbakan İ. İnönü tarafından suçlanma nedeni, Bakanlar Kurulu kararı alınmadan ihaleyi yapmış oluşudur. Aralarındaki husumet eskiye dayanıyor. Oğlu Bülent Eryavuz'un yayınlanmamış hatıratı arşivimdedir) TBMM'deki yargılamada 2 yıl hapse mahkûm edildi. Rüşvet aldığını itiraf eden Sapancalı Hakkı ise 4 ay hapis cezası almıştır.

Çeşitli hizmetlerde bulunan *Yavuz*, 19 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün cenazesine de güvertesinde İzmit limanına kadar ev sahipliği yapmıştır.

Yaşlandığı ve bakımının çok pahalı hale geldiği kararıyla, kadrodan çıkarılan *Yavuz* 14 Ekim 1954 tarihinde Kavaklı'dan Gölcük deniz üssünün Poyraz rıhtımına çekilmiştir.

Burada yazgısının sonunu belirleyecek uzun bir bekleyiş içine girmiştir. Bir dönemlerin şanlı gemisi, şarkılara isim vermiş, deniz subaylarının rüyalarına girmiş, düşman donanmasının korkulu düşü olmuş heybetli gemi, şimdi martılara yuvalık etmektedir. Gemi sökücülerinin hırslı soluğunu her an duymakta olan gemiyi 1972 yılının temmuz ayında ziyaret eden tarihçi Peter Liddle, onu *"Karaya vurmuş, soluyan bir balina gibi üzüntü verici ölüme terk edilmişliği içinde, yine de ihtişamlı"* olarak tanımladı!

Burada alınyazısının sonunu bekleyen gemi, nihayet hükümetçe malzemesinden yararlanmak üzere M.K.E. kurumuna devredilmiş ve 7 Haziran 1973 tarihinde donanma komutanlığınca düzenlenen törenle Gölcük'ten ayrılarak parçalanmak üzere Seymen bölgesine götürülmüştür. Kaçınılmaz son gelmişti. Gemi sökücülerinin ellerine bırakıldı. Sökülen koca **Yavuz**'dan kalan son parçalardan yapılan küçük bir maket de 1976 yılında Türkiye'ye gelen Almanya Savunma Bakanına armağan edildi.

Gemilerin de ruh taşıdığına inanırım, şimdi ruhu nerelerde dolaşıyor, bilinmez ki...

Mimar Fuat Selim Ramazanoğlu anlatıyor

Yalının orta ve zemin katlarının bir bölümü, 1960'lardan itibaren yazlık olarak kiraya verilmeye başlanıyor. Bu dönem, yalının 1996 yılında el değiştirmesine kadar kesintisiz, neredeyse kırk yıla yakın bir süre devam etmiştir.

Nerdeyse iki yüz yıla yaklaşan bir süre Ramazanoğlu Ailesi'nin üstünde kalan yalı, 25 Temmuz 1996 tarihinde satıldı. Tapu kaydına göre, 'bahçeli ahşap iki yalı' şeklindedir. Alanı 868 metrekare olarak belirlenmiştir. İktisabı, 'tamamı eşit hisselerle Ahmet Atuf Ramazanoğlu ve Saha Nur Ramazanoğlu adlarına kayıtlı iken tamamını Sezgin Elmas'a satışlarından tescili yapıldı' şeklindedir. Yalının satışı ile birlikte restorasyon süreci de neredeyse aralıksız olarak başlamış.

Boğaziçi'nin simgesi olan ahşap yalılarının tamamının klasik özelliklerini nasıl kaybettiklerini, bir bir ortadan kalkışlarını, Kanlıca tarihi üzerinde on üç yıl araştırma yapan Ailenin beşinci kuşağı mimar Fuat Selim Ramazanoğlu **Yalının** satışına kadar geçen sürede olan biteni birincil tanık olarak anlatıyor: "Semtlerin sosyo-kültürel yapısı, mimari ve mekânsal yapısından ayrı düşünülemeyeceği için hem mimari bağlamda hem toplumsal anlamda bütünlüklü bir çalışma ortaya koymak istedim.

Biz çok eski, iki yüz yıldan fazla Kanlıcalı bir aileyiz. Bizim özelliğimiz, bugün bile aynı semtte yaşıyor olmamız. Haliyle bu durum belli bir kültürel birikim yaratıyor. Sosyal çevreniz sizi şekillendiriyor. Bizim evimizde her zaman çağdaş, batılı bir hayat tarzı vardı. Ben büyük dedemin, 1901 yılında yaptırdığı Hacı Ahmet Hayri Bey Yalısı'nda doğdum. Bizim ailenin inşaat kalfası Rum Kosti Kalfa'ydı. Dedem bu yalıyı onun yapmasını istemiş ama Kosti Kalfa, dedeme; "Efendim, oğlum George İtalya'da mimarlık eğitimi görüyor. Vaktiniz varsa bekleyin, o yapsın" demiş. Dedem iki sene beklemiş ve İtalya'dan dönen mimar George yapmış yalıyı. Bu yüzden yalıdaki İtalyan üslubu hemen göze çarpıyor; şapkalı baca süslemeleriyle, eğrisel saçaklarıyla kendisini belli ediyor. Oysa Osmanlı üslubundaki yalılarda büyük bir selamlık bölümü vardır ve kayıkhanenin üstünde yer alır. Haremlik bölümü de çok büyüktür. Batılı tarzda yapılan yalılarda ise mekanlar iç içe geçmiştir. Dedem Fuat Ramazanoğlu, çok aydın, ileri görüşlü birisiydi. Yalının mimari yapısının Batılı tarzda olduğu kadar, ev içi yaşantısı da Batılıydı.

Yalı ile ilgili en eski resmi yazışma belgesi, 7 Haziran 1976 tarihini taşıyor ve İstanbul Belediye Başkanlığı, Eski Eserleri Koruma Kurulu ile yazışmasında görülüyor. Bu yazıda; "*...30 kapı sayılı ahşap yalı, şubemizdeki eski eserler listesinde 3. sınıf eser olup, yer yer çürüyen tahtalarının tamiri talep edilmektedir. Ahşap yalının dört cepheden resmi ilişik olup, tamirine müsaade verilip verilmeyeceğinin bildirilmesi rica olunur.*" denilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki yalının yapılışından yaklaşık 75 yıl sonrasına rastlayan bir tarihte, artık bazı dış kaplamalarının yenilenmesi gerekiyordu. Bu maksat ile İstanbul Belediyesi'ne verilen dilekçe sonrasında aile içinde, özellikle de dedem Fuat Ramazanoğlu tarafından, belediyeden nasıl bir cevap alınacağının, elimizde olan para ile bu işin yapılıp yapılamayacağının endişeleri yaşanıyordu. Ne şekilde bir cevap alındı bilemiyorum, fakat öyle esaslı bir kaplama değişimi ve benzeri türde bir tamirat yapılamadı. Zaman içerisinde, babam Sahanur Ramazanoğlu ile iyice çürüyen, artık tamamen yok olmaya giden, mantarlaşmış olanlarını elimizden geldiği kadar basit bir işçilikle kendimiz değiştirdik. Zaten, yalının bakım onarım, tamirat ve benzeri tüm işlerini, hakkın rahmetine kavuşmadan önce dedem, daha sonra da babam yapmaktaydı."

Üniversitede öğrenciyken tez olarak tarihi yalının rölevesini çıkarmış ve yeni sahiplerine önermiş ama mimari çizimleri yapılmış olduğundan kabul görmemiş olan F.S. Ramazanoğlu Yalının bugünkü haliyle görünüşü hakkındaki düşüncesini şöyle ifade ediyor: "Yapı bugün dimdik ayaktadır. Ancak bu dik duruş, yalının neredeyse bir yüzyıla yaklaşan özgün hali ile yenilenmesi hayallerinin çok gerisindedir! Bizler aile olarak, o dönemde ne yazık ki bu yapıyı layığı ile onararak yaşatacak imkanlara sahip değildik. Yapılabilenler ancak ve ancak basit tamirat ve onarımlar şeklinde olmuştu. Oysa bu mimari miras, aile olarak bizler için olduğu kadar Boğaziçi kültürünün yaşatılabilmesi için çok ama çok kıymetliydi. Umudumuz, bizler gibi mütevazı yaşam süren bir aile ile asla kıyaslanmayacak ölçüde maddi olanaklara sahip yeni sahiplerinin, bu yalıyı ve en azından dış mimarisinin özgün halini muhafaza ederek yenileyebilecekleri idi.

Ne yazık ki böyle olmadı. Sonuç benim açımdan bakıldığında ne yazık ki büyük bir hayal kırıklığı olmuştur."

Yalının kuzeyinde, günümüz kayıtlarında yer aldığı şekli ile ada 109, parsel 7, 1940'lı yılların sonunda Dağdelen Ailesi'ne satılmıştır. Bugün ise bu yalı, son sahibi İhsan Yardımcı'nın adı ile anılmaktadır.

OKUMA PARÇASI

MİMAR FUAT SELİM RAMAZANOĞLU İLE KANLICA VE YALILARI RÖPORTAJI

Mimar Fuat Selim Ramazanoğlu'nun *Kanlıca Boğaziçi'nde Bir Köy* adlı kitabı iki cilt halinde yayınlandı. İlk ciltte Kanlıca ve Boğaziçi coğrafyası, Kanlıca'nın tarihi, coğrafi ve sosyo-kültürel yapısı yer alıyor. Kitabın ikinci cildinde de Kanlıca'daki tarihsel önemi olan yapılar, yalılar ve yalı kültürü, kasır ve köşkler, korular ve su yapıları yer alıyor. Kitabın hazırlık aşamasında yüz on söyleşi ve görüşme yapılmış; yüz elli adet Osmanlı arşiv belgesi kullanılmış. Kitap, yaklaşık on üç yıllık bir araştırmanın ürünü olarak, bin iki yüz seksen sayfadan oluşuyor. Gelin Kanlıca tarihine doğru, hep birlikte bir yolculuğa çıkalım.

Fuat Selim Bey, sizin yedi kuşak Kanlıcalı bir ailenin üyesi olduğunuz biliyoruz. Bu bağlamda bize neler söyleyebilirsiniz?

Biz çok eski, iki yüz yıldan fazla Kanlıcalı bir aileyiz. Bizim özelliğimiz, bugün bile aynı semtte yaşıyor olmamız. Haliyle bu durum belli bir kültürel birikim yaratıyor. Sosyal çevreniz sizi şekillendiriyor. Bizim evimizde her zaman çağdaş, batılı bir hayat tarzı vardı. Ben büyük dedemin, 1901 yılında yaptırdığı Hacı Ahmet Hayri Bey Yalısı'nda doğdum. Bizim ailenin inşaat kalfası Rum Kosti Kalfa'ydı. Dedem bu yalıyı onun yapmasını istemiş ama Kosti Kalfa, dedeme; "Efendim, oğlum George İtalya'da mimarlık eğitimi görüyor. Vaktiniz varsa bekleyin, o yapsın" demiş. Dedem iki sene beklemiş ve İtalya'dan dönen mimar George yapmış yalıyı. Bu yüzden yalıdaki İtalyan üslubu hemen göze çarpıyor; şapkalı baca süslemeleriyle, eğrisel saçaklarıyla kendisini belli ediyor. Oysa Osmanlı üslubundaki yalılarda büyük bir selamlık bölümü vardır ve kayıkhanenin üstünde yer alır. Haremlik bölümü de çok büyüktür. Batılı tarzda yapılan yalılarda ise mekanlar iç içe geçmiştir. Dedem Fuat Ramazanoğlu, çok aydın, ileri görüşlü birisiydi. Yalının mimari yapısının Batılı tarzda olduğu kadar, ev içi yaşantısı da Batılıydı. Konukları hiç eksik olmazdı ama bu konukların arasında en değerli isim Mustafa Kemal Atatürk'tü. Atatürk, vefatından bir yıl önce Acar moturuyla, Çubuklu'ya, bir düğününe gidiyormuş. Yanında da Sabiha Gökçen ve maiyetindekiler... O sırada Kanlıca'da,

dedemin evinde de sünnet düğünü hazırlıkları varmış. Bunun için bütün yalı ampullerle aydınlatılmış. O zamanlar "men'i israfat kanunu" varmış. Düğünlerde israfın yasaklanmasına dair bir kanun bu. Yalının ampullerle aydınlatılmış görüntüsü Atatürk'ün dikkatini çekmiş. Bu esnada davetliler *Acar* motorunu tanıyıp, "Paşamızı istiyoruz" diye tezahürat yapmaya başlamışlar. Atatürk, yalının sahibi ve sünnet düğünü hakkında bilgi aldıktan sonra, yalıya gelmiş. Dedemle tanışmışlar. Hazırlıksız geldiği için katibine talimat vermiş. Amcama 600 lira ve babama 400 liralık birer çek yazdırmış, onları kutlamış. Dedem bu çekleri eline aldığı zaman "Paşam, sizin kıymetli imzanız yanında bu çekin hiçbir değeri yok. Ben sizin imzanızı aileme miras bırakmak isterim" demiş. Atatürk çok duygulanmış ve birer imzalı belge daha vermiş. "Bunları saklayın" demiş. Bu çekler çerçevelenmiş biçimde her zaman evimizin başköşede asılı durdu. Bu olay, ailemizin en kıymetli hatıraları arasında ilk sırada yer alır. Maalesef bir yıl sonra da Atatürk, hayatını kaybetmişti.

Kitabın hazırlık aşaması hakkında bilgi verir misiniz?

Hacı Ahmet Hayri Bey Yalısı satıldıktan sonra, müthiş bir boşluk içinde hissettim kendimi. Eğer hâlâ orada yaşıyor olsaydım böyle bir kitap ortaya çıkmazdı. İnsan kaybettikten sonra değerini daha iyi anlıyor. Yedi kuşak Kanlıcalı bir aile olarak, Kanlıca'ya bir vefa borcumuz olduğunu düşündüm. 2005 yılında bu kitabı hazırlamaya başladım. Böyle bir kitap yazma fikri, yine bir Kanlıca kitabıyla karşılaşmamla oldu. Yalı komşumuz, bestekar Vecdi Seyhun, vefatından önce, kendi kitaplığından Cabir Vada'nın, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi* adlı kitabını yine bir başka komşumuz Ertuğrul Kayıhan Bey'e bırakmış. Bir gün Ertuğrul Bey'i ziyaretimde bu kitaptan söz açıldı. Son derece yalın, bir o kadar da yoğun bir kitaptı. Çok beğendim bu kitabı. İşte o an ben de bir Kanlıca kitabı hazırlamaya karar verdim. Her şeyin başlangıcı o kitaptır. On üç sene boyunca çalıştım. Semtlerin sosyo-kültürel yapısı, mimari ve mekansal yapısından ayrı düşünülemeyeceği için hem mimari bağlamda hem toplumsal anlamda bütünlüklü bir çalışma ortaya koymak istedim. Ve sonuçta iki ciltlik bir çalışma ortaya çıktı. Kanlıca'nın eski sakinleri çok ilgiyle karşıladı beni. Hepsi destekledi. Aile albümlerini açtılar, en nadide fotoğrafları çıkarıp verdiler. Röportaj yaptığım pek çok kişi yaşamını yitirdi. Sesleri kaldı bir tek.

Fotoğraf: Fuat Selim Ramazanoğlu arşivi

"Boğaziçi kültürü" ne ifade ediyor? Kanlıca bu kültürün neresinde yer alıyor?

Boğaziçi, 16. yüzyıldan itibaren hatırı sayılır kişiler tarafından tercih edilir olmuş. 17. ve 18. yüzyıllarda en görkemli dönemini yaşamış. Köklü Osmanlı aileleri Boğaziçi'ne yerleşmeye başlamış. Onun öncesinde çok keşfedilmemiş bir yer. 20. yüzyılda özgünlüğü gitmeye, taklit yapılar çoğalmaya başlamış. Boğaziçi'ni en iyi Abdülhak Şinasi Hisar, Samiha Ayverdi anlatır. "Boğaziçi kültürü" dediğimiz şey, bir deniz kültürü. Denizden beslenen, denizin odak noktası olduğu bir kültür. Padişahlar bile lüfer balığı tutmak için tebdil-i kıyafet Kanlıca'ya gelirmiş. Yalıların mimarisi oldukça özgün. Denizin bütün hareketlerini, sesini, yansımasını pencerelerden içeri aksettirerek tasarlanmış. Yatağa uzandığınızda tavana bakarsanız denizden ışık yansımasını izleyebilirdiniz. Elektrik yokmuş. Çok başka bir eğlence anlayışı hakimmiş. Akşamları meşkler, sandal sefaları yapılırmış. Buharlı gemiler olmadığı için, Anadolu Yakası'ndan Rumeli Yakası'na geçerken kayıklar kullanılırmış. Bütün Boğaziçi yalıları yüksek tavanlıdır. Yalı kültüründe en önemli olan şeylerden biri "kayıkhane"lerdir. Kayıkhanelerin üzerinde kürekçilerin –ki hamlacı denirdi– odaları bulunurdu. Bazı yalıların koruları vardı ve korularının üstünde "mehtabiye köşkleri" vardı. Yalıyı tek bir bina olarak algılamamak gerekiyor. Kayıkhanesiyle, koruluklarıyla, müştemilatıyla, çalışanların odalarıyla bir bütün. Av zamanı koruluklara çıkılır, balık tutmak içinse deniz kullanılırdı. Yalı pencereleri daha

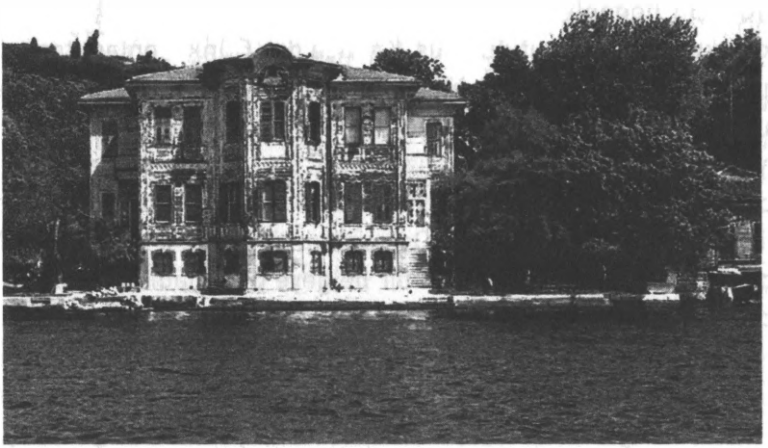

Yağcı Şefik Bey Yalısı

ziyade yataydır, sonradan dikeyleştirilmiştir. Genellikle "giyotin pencere"-ler kullanılmıştır. Kapı ölçüleri de devasa diyebileceğimiz kadar büyüktür. Duvarlar dönemine göre ya bağdadi sıva üzerine kalem işi yapılmış ya da düz boyanmıştır. Tavan süslemesi olmazsa olmazdır. Bütün yalılar boyalıdır ama aşı boyası daha dayanaklı olduğu için tercih sebebiydi. Çengelköy'de Sadullah Paşa Yalısı; Kandilli'de Kont Ostrorog Yalısı; Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı... Bunlar en bilinen aşı boyalı yalılardır.

Çocukluğunuzun Kanlıca'sını nasıl hatırlıyorsunuz?

Ben ucundan kıyısından yakaladım Boğaziçi kültürünü. Benim gençliğimde değerler muhafaza edilmeye devam ediyordu. Şu an için bunu konuşmak zor. Kanlıca'nın eski sakinleri anlatmıştı; bir binanın yıkık duvarı varmış. Bu duvar insan boyundan uzunmuş, sadece elin yetişirmiş. Oraya birileri demir para koyarmış. İhtiyacı olan, ihtiyacı kadar bu paradan alırmış. Para gün aşırı kontrol edilir, eksilmişse üzerine eklenirmiş. Böylesine zarif bir dayanışma hakimmiş bir zamanlar. Şimdi bunu konuşmak çok zor. Kanlıca'nın günümüzde kozmopolit bir sosyal yapısı var. Eskiden şöyle bir sosyal yapı vardı; yalılarda oturan Osmanlı saray erkanı ve bu yalılara hizmet eden insanlar. Bu hizmetten kastettiğim şey, sadece parasal bir alışveriş olarak düşünülmesin. Yalı sahipleri ile hizmetliler arasında son derece yakın ilişkiler kurulmuştu. Öyle ki aile gibi olunmuştu. Hizmetlilerin çocukları okutulur, evlenecek çağdaki çocuklarına maddi destek verilir, yaşlandıklarında rahat bir yaşam sürmeleri temin edilirdi. Eğer böyle bir

işte çalışmıyorsanız tek seçenek vardı; balıkçılık. Çünkü Kanlıca'da tarım alanı yok. Bu nedenle tek geçim kaynağı balıkçılık. Balık bolmuş ve çirozluk uskumrular kurutulurmuş Kanlıca'da. Çünkü onları temizlemek için pırıl pırıl bir su ve geniş bir alana ihtiyaç varmış. Bunun için en elverişli ortam da Kanlıca Körfezi'ydi. Bu körfezin diğer ismi Bahaiyye'dir. Bahaiyye yalılarından –ki günümüze kadar ulaşamamıştır– adını almıştır. Kanlıca'da yoğurtçuluğun ise sanılanın aksine mühim bir yeri yok. Çalışmam için dört yüz-beş yüz tane Osmanlı arşiv belgesi inceledim. Bunların hiçbirinde yoğurtçuluk ile ilgili bir belgeye ulaşmadım. Fakat şu var ki Kanlıca tarıma elverişli olmamasına rağmen hayvancılığa çok elverişli. 93 Harbi'nden sonra Kırım'dan göç eden muhacirlerin bir kısmı Kanlıca'ya yerleşmiş. Hatta Hıdiv Köşkü'nün alt tarafındaki yere "muhacir mahallesi" denir. Kırım'dan gelen bu insanlar ineklerini de yanlarında getirmiş. Kanlıca sırtlarında otlayan bu ineklerden elde edilen yoğurtlar bir süre sonra turistik, popüler hale gelmiş. Onun dışında uzun bir geçmişi yok.

Kanlıca'nın ünlü yalıları hakkında bilgi verir misiniz?

Kanlıca'nın bütün yalıları çok değerli ama benim sıralayacaklarım en meşhur, en değerli yalılar. Bunların başında Çakalburnu'ndaki en eski yalılardan biri, Mahmud Celaleddin Paşa Yalısı geliyor. Daha sonra Osmanlı tarihinde çok önemli bir şahsiyet olan Keçecizade Fuad Paşa Yalısı söylenebilir. Kezzubi Hasan Efendi Yalısı, Mektupçu Ali Bey Yalısı, Fazlı Paşa Yalıları, körfezin en kıymetli yerinde Asaf Paşa Yalıları ki bir yalı manzumesidir, çok kıymetlidir. Bunun dışında Yağcı Şefik Bey Yalısı çok mühimdir ve kayıkhanesi oldukça kıymetlidir.

Sahaflar Yalısı, Refet Paşa Yalısı, Yağlıkçı Hacı Reşit Paşa Yalısı da oldukça değerlidir. Saffet Paşa Yalısı da kıymetlidir. 1976 yılında çamaşırlık bölümünde çıkan yangın sonucu büyük zarar gördü. Bu yalı en son Kadri Cenani Bey'e intikal etmişti ve o da bazen film çekimlerine kiraya veriyordu. Ethem Pertev Yalısı'nın da hikayesi üzücüdür. Diğer adı Süslü Yalı'dır. Ethem Pertev Bey, 1895'te Türkiye'nin ilk ilaç ve kozmetik laboratuarını kurmuştu. "Pertev Şurubu" ve en bilinen ürünü "Krem Pertev" ile madalyalar kazanmıştı. "Krem Pertev" Avrupa coğrafyasında bile tanınıyordu. Boğaz'dan geçen yük gemileri büyük dalgalar oluşturduğu için yalıları etkiler. Ethem Pertev Bey'in küçük oğlu Fehmi, bu dalgaların kayıkhaneyi nasıl etkilediğini merak ediyormuş. Ethem Pertev Bey'in, 1913 yılında, konuklarını ağırladığı bir gün dondurma servis edilmiş. Dondurmalardan birinin sahipsiz olduğu görülmüş. Bunun üzerine küçük Fehmi'nin ortalıkta

olmadığı fark edilmiş. Konuklardan Cibali Eczanesi'nin sahibi Necati Bey, çocuğun kayıkhaneden bahsettiğini hatırlayınca, kayıkhaneye koşmuşlar. Maalesef küçük çocuğun cansız bedeniyle karşılaşmışlar. Yalıların hepsinin bir öyküsü var. Kimisi üzücü, kimisi mutlu anlarla dolu. Ama şu bir gerçek ki o İstanbul, o Boğaziçi bir daha asla geri gelmez. Öyle ki az önce ismini andığım yalıların pek çoğu zaten günümüze kadar ulaşamamış, hikayeleriyle birlikte tarihin derinliklerinde yerlerini almışlardır.

Kaynak:

https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2020/02/09/kanlica-bogazicinde-bir-koy /

Söyleşiyi yapan: Berke Döner

NACİYE SULTAN-ENVER PAŞA YALISI

Kuruçeşme

Haluk Şehsuvaroğlu'nun değerlendirmesiyle; Eski Kuruçeşme, Boğaziçi'nin mamur ve güzel semtlerinden biriydi. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren Kuruçeşme'de saraylar, birçok yapılar inşa olunmuştu.

Semtler paylaşılmıştı Boğaziçi'nde. Şehzade, sultan ve hanedan mensupları istedikleri yerde yalı, köşk, kasır, kaşane, saray yaptırabilirlerdi. Lakin umumiyetle Beşiktaş, Ortaköy ve Kuruçeşme sahillerini tercih ettiler. Sadrazamlar, vezirler ve divan üyeleri Bebek'te, ilmiye sınıfı Rumelihisarı'nda, Hıristiyanlar ve Yahudiler Arnavutköy ve Kuzguncuk'ta, zengin Rumlar, Avrupalı diplomatlar ve Ermeniler Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere'de, din adamları ve ilim adamları Beylerbeyi'nde. Bu sınıflandırmayı yapan, "İstanbul'un Yüz Yalısı"nı saptayan Mahmut Sami Şimşek.

Yalılar yapılmak üzere çok ilgi gösterilen **Kuruçeşme** adı Bizans'tan beri nereden geliyor? Kalamos [="kamış"], Amopolos, Parapolos, Bythias [= "dipte olan"] isimleriyle de bilinirdi. Kalamos, sazların bolluğundan, Bythias ise, etrafını saran yüksek burunların koruması altında olmasından dolayı adını almıştır. Bythias, MS 514 yılında asi Vitalianus ve Bizans donanması arasındaki deniz savaşı yapıldığı yerdi. Burada Aietes'in kızı Medeia'nın bitkisi olduğu söylenen defne yetişir. Burada Bizans döneminde Ayia Dimitrios ve Ayia Nikola isminde ünlü ayazmalar bulunmaktaydı. Nüfusun büyük bölümü Rum ve Yahudi'ydi. Kuruçeşme isminin Ayia Dimitrios benzeri ünlü bir ayazmanın kurumasından da kaynaklanmış olabileceğini düşünüyorum, diye yazmış gezi rehberi İsmail Güzelsoy. Ancak yaygın olarak, Fatih Sultan Mehmet'in tezkerecibaşısı (yazıcıbaşısı) Osman Efendi Camii'nin bugün artık akmayan çeşmesinin bu ismin ilham kaynağı olduğuna inanılır. Adı ünlenmiş gezi rehberi S.E. Tonguç da aynı

görüşte ve **Kuruçeşme** adını 17. yüzyılda yapılan **Köprülü Hemşire Çeşmesi**'nden alıyor. İlk zamanlar çeşmesinden bol su akan ve yemyeşil olan bölge, **Koruçeşme** olarak isimlendiriliyormuş. Daha sonraları çeşme kuruyup yeşil renk azalınca adı da değişmiş.

Kuruçeşme'nin ünlü konuklarından birisi de burada bir süre oturan Yasef Nasidir. Kendisi Sultan II. Selim döneminde, 1560 yılında İstanbul'da bulunmuş ve bir süre Sarayın ileri gelen danışmanlarından birisi olmuştur. Kuruçeşme'de yalıda değil burada bulunan konakta oturan Yasef Nasi 1583 yılında ölmüştür.

İstanbul tarihi konusunda önce Sarraf Hovannesyan'dan aktaran P. Ğ. İnciciyan'a kulak verelim; Boğaziçi'nde, Rumeli sahilinde ilk burun, eskiden padişah mesiresi olan Defterdarburnu'dur. I. Ahmet döneminde, Defterdar Ekmekçioğlu Ahmet Paşa'nın buradaki sarayından dolayı bu ad verilmiştir. II. Osman zamanında ölen Defterdar Ahmet Paşa'nın yalısı, temelinden yıktırılmış ve 1793'de yerine, I. Abdülhamit'in kızına yeni yalı yaptırılmıştır.

Defterdarburnu, İstanbul kentine karşı Boğaz'ın manzarasını kapamaktadır. Sahilde, kurşun kaplı kubbeli bir cami vardır. Bu caminin hizasında, Defterdar Ahmet Paşa'nın adını taşıyan Ekmekçioğlu deresi, ondan sonrada, geçilmez kayalık tepelerin eteğinde, Kuruçeşme köyü gelir. Köyün yüksek bir yerinde, imparator yapısı olan Ay' Dimitros adlı bir ayazma vardır. Mucizeler yaratan bu tatlı sulu ayazmanın yeraltı yolundan suyun kaynağına gidilir. Kuruçeşme'de, 1798 yılında yıktırılıp yeniden yaptırılmış olan Surp Haç adlı bir Ermeni kilisesi de mevcuttur. Ay' Dimitri adını taşıyan Rum kilisesi de keza kâgir olarak aynı yılda yapılmıştır. Bu kilise yapıldığı zaman, mimarın dikkatsizliği yüzünden, kalıpları çıkarıldığı sırada kubbe yıkılmış ve birçok amele ölmüştür. III. Selim'in hayırsever sadrazamı Mehmet Paşa'nın emriyle, Rumlar, tavanı Ermeni kilisesinde olduğu gibi ahşap olmak üzere, kiliselerini tekrar yaptılar. Kuruçeşme'de az sayıda Türk ve Ermeni'ye karşın, pek çok Rum ve Yahudi yaşar. Bunlardan ileri gelenlerin evleri sahildedir.

Tırnakçı Hasan Paşa'nın sahilhanesi, zamanımızda, I. Sultan Abdülhamid tarafından, kızı için, güzel bir şekilde yeniden yaptırılmış ve güzel bir bahçe tanzim edilmiştir. Bu yalının karşısında, deniz içinde, küçük bir adaya benzeyen bir kaya, bunun biraz yukarısında da başka bir adacık vardır. Bu adacıkların yanında nefis istiridye

çıkar. Bundan sonra, Ay' Yani adlı eski bir kilisenin bulunduğu Sarraf-burnu, ondan sonrada, Alipaşa Önü denilen yer gelir. Bahçe ve bostanlardan ibaret olan bu bölge, Ali Paşa'nın sahil sarayının önü olduğu için böyle adlandırılmıştır.

Boğaziçi'ne dair yazılarıyla, bu eşsiz doğa bölgesinin tarihini bize anlatan Haluk Şehsuvaroğlu'nun "19. Asırda Kuruçeşme" makalesi (Cumhuriyet, 23 Nisan 1950), İnciciyan'ın anlatımlarına katkıdır.

19. yüzyıl başlarında Defterdar Burnundan Ortaköy'e doğru ilk bina III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultanın Neşet-abad sahilsarayıydı. Daha önce Şehit Ali Paşa'nın olan ve Damat Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından III. Ahmet için yaptırılan Neşet-abad sahilsarayı, uzun süre padişahların tenezzühe çıktıkça uğrayıp dinlendikleri ve bazı eğlenceler düzenlettikleri bir yapı olarak korundu.

III. Selim Neşet-abad'ı kız kardeşi Hatice Sultan'a vermiş ve Sultan buraya yerleşmiştir. Avrupa mimari tarzını ve süsleme sanatını seven Hatice Sultan Büyükdere'de Danimarka Maslahatgüzarı Baron de Hubes'in eviyle, bahçesini beğenmiş kendi sahilsarayı ve parklarını bunun gibi düzenletmiştir.

Danimarka Maslahatgüzarının tavsiye ettiği İstanbul gravürleriyle ünlü Mimar Melling'in tasarımına göre 1791 yılında başlayan inşaat bir yıl devam etmiş ve bu süre içerisinde Hatice Sultan yaz mevsimini Bebek'te Şeyhülislam Yalısında konuk olarak geçirmiştir.

Hatice Sultan'ın ölümünden sonra Neşet-abad sahilsarayı sırasıyla bazı sultanların yaşadığı yer olmuştur. Bu yalıda düğünler, resmi kabuller yapılmış; sonunda harap hale gelince yıktırılmıştı. Yerine 1892 yılında II. Abdülhamit kızlarından Zekiye ve Naima Sultanlara eş iki sahilsaray inşa ettirdi. Bu çifte saraylardan birisi yanmış, ötekisi de 1924'ten sonra yıktırılmıştı.

İstanbul Ağası Sadık Ağa'nın yalısı daha önce Mehdi Efendizade'nindi. Boğaz'ın en eski binalarından biri olan bu yalı da Sadık Ağa'dan sonra çeşitli ellere geçti. Son sahibi Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa yalıyı 1894'te tamamen elden geçirtti. Bu güzel bina, 26 Aralık 1920 gecesi içinde çıkan bir yangınla yandı.

19. yüzyılın başlarında Hibetullah Sultanın oturduğu yalı daha önceleri **Şah Sultan Yalıları** diye anılırdı. Burada biri büyük, öbürü küçük iki bina vardı. 1802 yılında Şah Sultan Yalısı iki yüz elli kese akçe ile Sarraf Musa'ya satılmıştı (H. Şehsuvaroğlu, 1950 yılın-

Naciye Sultan ve Enver Paşa düğünlerinde

da Sarraf Musa olarak yazmışken 1963 yılında ise bir Musevi sarrafa satılmıştı, olarak ifade etmiş. Herhalde doğrusu Musevi bir sarraf olacak... e.m.). Sonraları yalı yeniden Hazine-i Hassaca alınmış ve 'sultanların' ikametlerine tahsis olunmuştu.

19. yüzyılda iki ünlü ressam olan Osman Hamdi Bey ve Saray baş ressamı İtalyan Fausto Zonaro bu bölgede otururlar ve sık sık birlikte kıyıda balığa çıkarlarmış.

Şah Sultan Yalılarından büyük yalı bir süre Hamdi Paşa'ya verilmiş, Paşa'nın ölümünden sonra II. Abdülhamit tarafından Sadrazam Ethem Paşa'ya ihsan olunmuştu. Ethem Paşa'nın ölümünde yalıyı Şurayı Devlet Reisi Sait Paşa'nın oğlu Şerif Paşa satın aldı.

Boğaziçi'nin bu eski ve güzel binasını Şerif Paşa baştan sona tamir ettirmiş ve bu sırada yalının üslubu da bozulmuş. Bu onarımlar sırasında deniz üstündeki cepheye balkonlar eklenmiş.

Şerif Paşa henüz yalıya yerleşmeden II. Abdülhamit'in bir iradesiyle bina Padişahın kız kardeşlerinden **Mediha Sultan**'ın ikametine tahsis edildi. II. Meşrutiyetin ilanından sonra boş bulunan yalıda

bir süre Meclisi Mebusan eski Reisi Ahmet Rıza Bey kiracı olarak oturdu. Yalı bu sırada, Enver Paşayla 5 Mart 1914 tarihinde evlenmesi nedeniyle **Naciye Sultan**'a verilmiş. Naciye "Sultan" Killigil (24 Kasım 1896-4 Aralık 1957), Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecit'in torunu ve Şehzade Süleyman Efendi'nin kızıdır. Annesi Ayşe Tarzıter Hanım'dır (1860-1909) Enver Paşa'nın (1881-1922) eşidir. Enver Paşa'nın ölümünden sonra ise akrabadan Mehmet Kâmil Killigil (1900-1962) ile evlenmiştir.

Münevver Ayaşlı "Dersaadet, (s.93-95)"te, Naciye Sultan yalısı konusunda şunu söylüyor: "Edhem Paşa yalısını, ben Edhem Paşa yalısı olarak bilmem. Enver Paşa yalısı daha doğrusu Naciye Sultan yalısı olarak bilirim.

Bir gün merhume Naciye Sultan Hanımefendi, yalısından bahsederken, bu yalıyı ne kadar sevdiğini ve bir gece yarısı, ne kadar acı bir şekilde yalıyı terk ettiğini anlatmıştı. Amcaları, vaktin padişahı Sultan VI. Mehmet Vahidettin'e mâni olması için haber gönderdiğinde Padişah, *'Beni mazur görsün, ben bedbaht ve esir bir Padişahım'*, demişler. Bunları söylerken Naciye Sultan'ın gözleri buğulanıyor, puslanıyor, nemleniyordu... Biraz sonra bu keder bulutları sıyrıldı, gözleri yine gök mavisi, açık ve berraklaştı ve daha neşeli olarak hikayesine devam etti: *'Boğaziçi'ndeki bütün sultan sarayları, sultan yalıları hep sultanların kendi isimleriyle anılır, tanınırdı. Sultanların kocalarının isimleri hiç yoktu. Ben böyle olsun istemedim ve yalıyı satın aldığım zaman buna çok dikkat ettim. Benim yalıma Naciye Sultan yalısı değil de Enver Paşa yalısı denilmesini çok istedim. Nitekim öyle oldu, başka sultanların yalılarının aksine bizim yalı, Enver Paşa yalısı olarak bilindi ve öyle kaldı'*, demişti"

Yukarıda anlatılanlara ek olarak Haluk Şehsuvaroğlu **"Kuruçeşme Enver Paşa Yalısı"** hakkında 1963 yılı 28 Mart günlü **Hayat** Dergisi'ne şunları yazmış:

"Bu yalı, Hazine-i Hassa tarafından verilen kıymetli eşyalarla döşenmiş Boğaziçi'nin son sultan yalılarından biriydi... Enver Paşa, yalının üst katında ve İstanbul tarafındaki büyük salonu kütüphane olarak hazırlamıştı. Burada misafirleri kabul eder ve zengin bir kitaplık içinde, günün siyasi askeri meselelerini tartışırdı. Birinci Dünya Savaşı'nda, bu kütüphaneye kabul edilen en mühim kişi, Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa olmuştu. Büyük savaşın bizim aley-

himizde olumsuz bir sonuca doğru gitmekte olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, İkinci Ordu Komutanına vekalet ettiği sırada, öteki ordu kumandanlarına bir şifre ile bilgi vererek, hükümeti devirmek ve İtilaf Devletleri ile bağımsız yani tek başına bir barış yaparak devleti kurtarmak amacıyla girişimde bulunmuş ve bu eyleminden haberdar olan Başkumandan Vekili, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye, Deniz Albay Rauf'u (Rauf Orbay, bu tarihte bugünkü makam tanımıyla Donanma Komutanı veya Bahriye Nazırının kurmay başkanı olması gerekiyor, e.m.) görevlendirmiş, sonra da Anafartalar kahramanını Kuruçeşme yalısına davet ederek, kütüphane salonunda kendisiyle uzun bir görüşme yapmıştı. Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil Bey, bu gizli görüşmeden söz ederken: *'Kardeşim konuşmanın gizli kalması için, kapıya, (Naciye) Sultan Efendinin nezaret etmesini ve içeriye habersiz kimsenin bırakılmamasını rica etmişti'* demektedir."

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın hatıraları 15 Aralık 1952 ile 21 Ocak 1953 tarihleri arasında dönemin *Vatan Gazetesi*'nde otuz altı sayı olarak yayımlanmış olup günümüzde Burak Enver tarafından yeniden yayına hazırlanan "Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları"nda, bu konudan söz edilmemiştir.

Enver Paşa Osmanlı tarihinin 1908'den 30 Ekim 1918 tarihine kadar en çok tartışılan subay ve politikacılardan birisidir. II. Abdülhamit'in istibdat rejimine karşı genç subayların Resneli Niyazi ve Enver'in Makedonya'da yüzlerce askerle isyan edip dağa çıkışlarıyla başlayan süreçte, "Hürriyet kahramanı" olarak kartpostallarda halkın kahramanı oldu. Binbaşı Enver 11 Temmuz 1908 tarihinde dağdan indiğinde onu Selanik istasyonunda karşılayan ve elinden tutup havaya kaldıran kişi Talat Bey'di. 23 Temmuz 1908 tarihinde Padişah Meşrutiyeti ikinci kez ilan etmek zorunda kaldı. Ardından Doğan Avcıoğlu'nun İngiliz yabancı parmağı olduğu tezini savunduğu, alaylı askerlerin başlattığı 31 Mart 1909 ayaklanması olarak İstanbul'u kana bulayan "dinci" isyanı bastıran Makedonya'daki üçüncü ordunun komutanı olarak gelen Mahmut Şevket Paşa'nın Kurmay Başkanı Mustafa Kemal'di, Hareket Ordusu adını koyan oydu. Ama, İstanbul'a kurmay başkanı olarak giren subay Berlin'den yetişip gelen Binbaşı Enver'di. Enver, Mustafa Kemal'i tasfiye etmese de, defalarca önünü kesmiştir. Hareket Ordusu Yeşilköy'e vardığında, Cemiyet son anda komutayı Hüsnü Paşa'dan alıp Mahmut Şevket Paşa'ya verince, Hareket Ordusu'nun Kurmay

Başkanlığı Mustafa Kemal'den Enver'e geçmiştir. 1919 sonrası çıplak biçimde ortaya çıkacak olan Enver ve Mustafa Kemal çatışmasının başlangıcı bu olayla başlamıştır dersek pek hata yapmış olmayız. Libya'daki İtalyan işgaline karşı verilen mücadelede de iki subayın arasının gergin olduğu çeşitli kitaplarda yazılıdır.

1909 yılı başında Enver Bey'in Berlin'e askeri ataşe olarak atanması geleceğini etkileyecek ilişkiler içine girmesine neden oldu. 'Ülkesine hürriyeti getirmiş adam' olarak öylesine bir uluslararası üne sahipti ki, Avrupa'da herkes onu tanımak istiyordu. Ordu için sipariş edilmiş olan toplar konusunda görüşmeler yapmak üzere 1910'da Londra'ya gittiğinde gösterilen ilgiyi İtalya büyükelçisi şöyle dile getirir: "İngiliz Sarayı'nda bile büyük merak konusu oldu, ona takdim edilmek ve onunla konuşabilmek için, kuyruk oluşturmuşlardı."

II. Abdülhamit tahttan indirilip Selanik'e sürgüne gönderildi, Sultan Reşat padişah oldu.

Ali Fuat Türkgeldi göreve getirildiği günlerin birisinde Sultan Reşat'ın kendisine bu tahttan indirilme konusunu, *"Hakan'ın hal'i iyi mi oldu fena mı oldu?"* diye sormuş. Huyunu suyunu henüz iyi bilmediğim Padişah karşısında durumu idare edecek politik bir yanıt verdim, diyor.

Sultan Abdülhamit saltanatında on yıl kadar kardeşi Sultan Reşat ile hiç görüşmemiş. İkinci Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldıktan sonra Reşat'ı konuşmak üzere davet etmiş. Yıldız'a vardığında kendisini küçük mabeyinde alt kattaki büyük salonda ayak üzerinde kabul edip içeri girince yakasından tutarak *"Bu senin başının altındandır birader, bu senin başının altındandır birader"* diye birkaç kez yinelemiş, Reşat da yakasını çekip kurtararak *"Bu benim başımın altından değil, sizin idarenizin sonucundandır efendim"* demiş, ondan sonra ikisi oturup konuşmuşlar.

İttihat ve Terakki mensupları politik gücü pekiştirmek amacıyla bir dizi eylem yaptı. Enver Bey her yerde etkili olmaya başlamıştı. 16 Temmuz 1912 tarihinde "Büyük Kabine" olarak adlandırılan bakanlar kurulu kuruldu.

Hareket Ordusu meşrutiyeti kurtarmıştır, ancak İttihat ve Terakki hâlâ iktidarda değildir. Bu sırada İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal edince aralarında Enver, Fethi ve Mustafa Kemal'in de bulunduğu genç subaylar gizlice bölgeye gidip işgale karşı bir direniş örgütlemeye

çalıştılar. Gerilla savaşı yaptıkları sırada patlayan Birinci Balkan Savaşı, hepsini geri dönmek zorunda bırakacaktı. Osmanlı ordularının doğru düzgün savaşamadan dağıldığı, Edirne'nin kuşatıldığı, Bulgar kuvvetlerinin Çatalca hattına kadar varıp İstanbul'u tehdit eder hale geldiği bu savaş, askeriyenin genç yıldızlarına eski paşalarla bu işin yürüyemeyeceğini göstermişti. İttihat ve Terakki, iktidarı doğrudan ele almalıydı. Edirne'nin Bulgarlara verileceği söylentilerinin çıkması üzerine, Cemiyet bir darbe yapma kararı aldı. Darbenin başrolünü Enver oynayacaktı.

23 Ocak 1913 Perşembe günü, yanında Talat, Yakup Cemil, Filibeli Hilmi, Sapancalı Hakkı, İzmitli Mümtaz ve Mithat Şükrü (Bleda) gibi önde gelen İttihatçılarla, o zamanın hükümet merkezi olan Bab-ı ali'ye silahlı bir baskın düzenleyecekti Enver. Nuruosmaniye'den beyaz bir atın üzerinde bir kahraman gibi gelmiş, başka bir koldan ilerleyen Talat Bey öncülüğündeki grupla birleşmişti. Bu sırada İttihatçı hatipler civarda yüksek sesle konuşmalar yaparak Kâmil Paşa hükümetinin Edirne'yi Bulgarlara vereceğini anlatmaktaydı. Hükümet binası, etrafına İttihatçılar fedailer yerleştirilerek ablukaya alınmıştı. Binayı korumakla görevli Uşak Taburu'nun olaylara seyirci kalması hâlâ gizemini koruyan bir durumdur.

Taif'te boğdurulan Mahmut Celalettin Paşa'nın torunu Mevhibe Celalettin'in ikinci eşi *Kıbrıslılar Yalısının* mensubu Şevket'in kardeşi

Tevfik ile ünlü şairimiz Yahya Kemal Paris'te Türk Elçiliğinde tanışıktırlar. Tevfik o sırada ataşemiliter Fethi Bey'in (Okyar) yardımcısıdır. İstanbul'a döndüğünde Kâmil Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olan Nazım Paşa'ya emir subayı olmuştur.

M. Celalettin'in anılarında o sabah Tevfik Bey'in evden ayrılışı anlatılır. Öykünün ayrıntılarını Cemile Sultan Yalısı'nda okumuştuk.

Burada sözü Salah Birsel'den alıp Yahya Kemal'in anlatımına getireceğim.

Salah Birsel'in "***Boğaziçi şıngır mıngır***"ına (s.520-522) göre o Perşembe İstanbul'a durmamacasına yağmur yağmış.

"Yahya Kemal, ikindi sularında, ***İkdam*** gazetesinin kapısından çıkmak üzeredir ki gözleri, Babıali yokuşunun yukarısındaki kalabalığa takılır. Oradaki ***El-Adi*** gazetesinin sofasından sokağa atlayanlar Sadrazamlığa doğru koşuyorlardır. Şairimiz, yukarı doğru yürüyünce Babıali'nin önünde çoğu sivil, birkaçı da sarıklı birkaç yüz kişilik bir gösteri güruhu ile karşılaşır. Babıali Camiinin üstünde, parmaklık hizasında da iki sıra asker. Göstericilerin yüzleri sapsarı, sesleri de pek yufkadır. Ortada şayak cübbeli, yarımay sakallı bir hoca yapmacık hareketlerle kollarını kaldırıyor, oradakilere Tekbir çektirmeye çalışıyordur. Genç ve kara cübbeli bir softa ise 'Asker, Allah, Muhammet, İslam, Edirne' sözcüklerinin sık sık geçtiği bir söylev uzatıyordur. Ne ki sözlerinin hiçbiri anlaşılmıyordur.

Yahya Kemal bir ara, Paris'ten tanıdığı, Jaurés hayranı Ömer Naci'nin erlerle göstericiler arasındaki boşluğa atıldığını görür. Yakalığı boynundan fırlamış, boyunbağı bir yana gitmiştir. Ağzı köpük içinde. İki kişi onu tutmak isterse de başaramaz. Ömer Naci şimdi yırtık bir sesle gaklıyordur:

– Askeerrrr! Askeerrrr! Siz! Siz! Askerrr!

Onun da ne dediği belli değil. Gelgelelim, erler, gözlerini ona dikmiş, hayran hayran bakıyorlar.

Yahya Kemal o dakikaları sonradan şöyle anlatacaktır:

"Bu sırada birdenbire Meclis-i Has kapıları açıldı, içeriden siyah bir bulut gibi insan kalabalığı koptu, sahanlığı doldurdu. Ortalarında, elinde bir kâğıt tutan Enver göründü. Çevresindekiler, kanatlarını açmış kuşlar gibi Enver'i koruyorlar ve aynı zamanda kalabalığa ve askere karşı: 'Edirne, Edirne' çığlıklarıyla bağırıyorlardı. Sahanlık üzerinde en çok Silahçı Tahsin ile fedai Gümülcineli Eyüp göze çar-

pıyordu. Bunlar boyunlarındaki şalları sallıyorlardı. Enver'in sahneye çıkışı, gösteriyi bir an durdurdu. Enver, elinde o kâğıdı tutarak, çok tatlı ve koltuklayıcı bir işaretle koruma bölüğünün subayını: 'Cemil Efendi lütfen gelir misiniz?' diye çağırdı. O zavallı genç subay Enver'in bu işaretindeki büyüye tutuldu. Birkaç adım yürüdü, sonra bir başkaldırıcının sözünü dinlemenin tereddüdüyle duraladı, yanaşamadı. Sözde bu ihtilalin sırrı, o aralık askerin bir hareketine bağlı gibiydi. Bu manzaranın son evresi olarak, Ömer Naci'nin o perişan ve coşkun kılığıyla bir daha ortaya atıldığını gördüm ve gittikçe çoğalan seyirciler arasından çıktım, çekildim."

Enver ve fedaileri Bab-ı Ali'ye girince mermiler havada uçuşacaktır. Gürültüleri duyan kabine üyeleri saklanmış içlerinden bir tek Harbiye Nazırı Nazım Paşa dışarı çıkarak isyancılara sitem edecek cesareti bulmuştur. Bu cesaretinin ve kullandığı "pezevenk" kelimesinin bedelini hayatıyla ödeyecektir, ama bunun müsebbibi her zaman disipline ve ordu adabına inanan Enver değil, Cemiyet'in kontrolü güç fedailerinden Yakup Cemil'dir. Baskında öldürülen yaverlerin öyküsünü de ***'Kıbrıslılar Yalısı'*** kısmında ayrıntısıyla okumuştuk. İstenmeyen bir şekilde kana bulanan bu olaydan sonra Sadrazam Kâmil Paşa hükümeti istifa etmiştir. Yeni Sadrazam Hareket Ordusu'nun komutanı, İttihat ve Terakkicilerin koruyucusu Mahmut Şevket Paşa'dır.

Ali Fuat Türkgeldi ile Enver Bey Bab-ı Ali'deki baskından sonra aynı otomobille saraya dönmüşler. Yolda Enver: *"Bizim maksadımız Nazım Paşa'yı vurmak değildi; bir yanlışlık olarak vuruldu"* diyor. Daha sonra Talat Paşa da zaman zaman: *"Biz ona sadaret teklif ettik"* dermiş. İttihat ve Terakki 23 Ocak 1913 tarihinden itibaren iktidara mutlak olarak geçti.

Edirne'yi kurtarmak için yapılan bir darbe sonrasında kurulan hükümetin ilk işi Edirne'yi Bulgarlara vermek olacaktır.

İttihat ve Terakki iktidara gelmiştir. Yarbay Cemal (sonradan Cemal Paşa) İstanbul muhafızı oldu. Enver Bey de 5 Haziran 1913 tarihinde yarbay oldu. Sadrazam makamında Mahmut Şevket Paşa oturuyordu ama, bir süre sonra suikastla öldürülecektir, 12 Haziran 1913. Bu olaydan sonra, II. Abdülhamit'in istibdadına karşı isyan etmiş subayların İttihat ve Terakki Partisi iktidarı şikayetçi oldukları istibdadın benzerini uygulamaya başladılar. 12 Temmuz 1913 tarihinde Edirne

Bulgarların işgalinden kurtarılınca Yarbay Enver'in şöhreti daha da pekişti.

Enver Bey'in Naciye Sultan'la evlenmesi

Enver Berlin'de askeri ataşeyken de ilgi çekici bir bekardı. Fakat Alman kadınlara hatta aralarında bir prenses de dahil olmak üzere ilgi göstermedi. Enver, kız kardeşi Hasene'ye Berlin'den yazdığı mektuplardan birinde Alman kadınları hakkındaki düşüncesini şöyle anlatıyor (M. Bardakçı, *Enver*, 110-111):

"...Bura kadınlarından adeta iğreniyorum. Bunların her biri adeta kalp hırsızı. Daima sevilmek, bir erkeğin mazhar-ı muhabbeti olmaya can atıyorlar. Bu hallerde benim nazarımda o kadar küçülüyorlar ki, kendilerine bakmayı bile tenezzül addediyorum..."

Daha önce bulunan eş adaylarına ve Berlin'deki Alman aristokrasisine mensup kadınlara ilgi göstermeyen Enver'in, kendisinden beş yaş büyük bir Mısır prensesi, Hıdiv İsmail Paşa'nın torunlarından Prenses İffet Hasan (1876-1962) ile kısa bir macera yaşadığı söylenir... (M. Bardakçı, *Enver*, 111)

Enver saraya damat olmaya ilk defa teşebbüs ederek Sultan Abdülhamid'in kızı Şadiye Sultan'a talip oldu; fakat reddedildi.

Enver bu kez şansını Sultan Abdülhamid'in diğer kızı Refia Sultan ile denedi. Yine reddedildi.

O sıralar Osmanlı Sarayından kız almayı aklından çıkartmaya karar vermiş Enver, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin de tavsiyesi ile Sultan Abdülmecit'in torunu on üç yaşındaki Naciye Sultan'a (25 Kasım 1896 doğumlu) talip oldu.

Naciye, Sultan Abdülhamid'in oğlu ile nişanlıydı; fakat Abdülhamid'in oğlu Abdürrahim Efendi de babası sabık Sultan ile beraber Selanik'e sürgün gönderilmişti. Naciye Sultan anlatıyor:

"Hürriyetin ilk bayramı amcam Sultan Abdülhamid beni üç gün Yıldız'da alıkoydu. Bu üç günü ailemden uzak geçirmek bana bayram olmadı, üzüntü oldu. Annemle babamdan ayrı kalmaya alışık değildim.

Amcamın iki büyük kızı Zekiye ve Naime Sultanlar, Kadın Efendi de dahil olmak üzere bütün büyüklerim beni eğlendirmek ve oyalamak için ne yapacaklarını bilemiyorlardı.

Hatta amcam ufak bir tiyatro ve saz hazırlatarak benim iyi vakit geçirmemi temin etmeye çalıştı. Meğer benim bilmediğim ve sonradan öğrendiğim bir maksatları varmış...

Hürriyet senesi Sultan Hamid beni, oğlu Abdürrahim Efendi ile evlendirmek istedi. Çocuk denecek yaşta olduğum için o aralık bunu benden gizlediler."

Naciye Sultan'ın babası Şehzade Selim Süleyman da bu nişanın bozulmasını arzu ediyordu. Bu doğrultuda Enver Bey ile birkaç yeni talip Naciye Sultan'a talip oldu. Talip olanların hiçbiri Naciye Sultan'ı görmemişti ve fotoğrafı da gösterilmemişti. Taliplerin içinden yeni damadı fotoğraflarına bakarak Naciye Sultan seçecekti.

Fotoğraflar Naciye Sultan'a getirildiğinde o, makam mevki olarak kendisinden çok daha yukarılarda bulunan taliplerinin arasında cesareti ve şöhretinden başka bir sermayesi bulunmayan genç Binbaşı Enver Bey'i kendisine eş olarak seçmişti.

Naciye Sultan bu durumu şöyle anlatmıştı; *"Günün birinde Enver Bey'in, beni Sultan Reşad'dan istemesi üzerine, annem odama geldi ve bana dedi ki: Kızım, artık sen büyüdün. Seni Abdürrahim Efendi'den başka birkaç kişi daha istiyor. Bunların arasında hürriyet kahramanı Enver Bey de var. İşte hepsinin isimleri ve resimleri. Bak, düşün ve karar ver!"*

Naciye Sultan talipleri arasından Enver Bey'i seçişinin ayrıntısını şöyle anlatıyor (Burak Enver, s.53-54): *Amcalarıma kalsa, belki de beni Abdürrahim'e vereceklerdi. Kendisini bir kardeş gibi sevdiğim halde onunla hayatımı birleştirmeyi düşünemiyordum.*

Diğer taliplerime gelince, onların arasında da alakamı ve sempatimi çeken kimse yoktu. Fakat Enver Bey'i hayat arkadaşı olarak kendime layık görüyordum.

Henüz neye karar vereceğimi bilemediğim bir anda amcam Vahiddettin Efendi bize geldi. Beni yanına çağırdı. Evvela okşadı, sonra gayet ciddi ve sanki büyük bir insanla konuşuyormuş gibi bana şunları söyledi.

– Kızım, sana bugün bir amca gibi değil, zatı şahane tarafından gönderilen bir musahip olarak geliyorum.

Seni Abdürrahim Efendi, Enver Bey ve diğer şahıslar istiyor. Bunlardan birisini tercih etmeni zatı şahane emrediyor. Karar vermen lazım...

Odada amcam Vahidettin Efendi ile yalnız değildik. Cici annem Filistan Kadın ve annem de vardı. Üçümüz birbirimize baktık. Ne söyleyeceğimi bilemiyordum. Taliplerimin resimlerini gösterdiler. Hepsine birer birer baktım ve bir tarafa koydum.

Öteki resimler arasında Enver Bey'inki kadar hoşuma giden, beğendiğim bir kimsenin resmi de yoktu.

Amcam Vahidettin Efendi'ye Enver Bey'i seçtiğimi söyledim. Çok isabetli karar verdiğimi ve zatı şahanenin de kendisi gibi buna çok memnun olacağı cevabını verdi.

Ertesi günü Enver Bey'in validesi Dolmabahçe Sarayı'na geldi. Padişahın yanında bana getirmiş olduğu nişan yüzüğünü taktı. Nişanlım o zaman Berlin'de ataşemiliter idi.

Mektuplaşmaya başladık. Birbirimizi hiç görmemiştik, ben onun resmini görmüştüm. Onun benim resmimi dahi görmüş olduğunu zannetmiyorum. Beni annesinin tarifi ile tanıyordu. Hayalinde beni nasıl canlandırdığını bilmiyordum, fakat mektuplar sayesinde birbirimizi tanıdık ve görmüş gibi sevdik.

Enver hiç görmediği Naciye Sultan'ın evlilik teklifini kabul etmesinden büyük bir mutluluk duymuş; ama Naciye Sultan'ın gönlünün eski nişanlısında olmasından büyük endişe duymaktaydı, bir mektup yazarak emin olmaya çalışıyordu (Arı İnan, Enver Paşa'nın Özel Mektupları);

"Sıkılmadan söyleyiniz. Birbirimize nikahlandıktan sonra, sizi evvelce sevdiğiniz birinin istediğini ve onu küçüklüğünüzden beri tanıdığınızı söylediler.

Öğrenmek istediğim şey bu zat kim ise cidden sevdiniz mi, onunla teehhülü isterken sizi bendenizi kabule icbar mı ettiler? Ve hâlâ onu seviyor musunuz?

İki sözle hissiyatınızı anlatın, bu kâfidir.

Sizi seviyorum; fakat emin olunuz o adamı seviyor da bendenize onu tercih ediyorsanız, her şeyi fedaya hazırım siz mesûd, bahtiyar olunuz da bu uğurda dediğim gibi ise de kıymetli olan sizi bile unutmaya razıyım.

Bana hakikati yazınız..."

Enver uzun ve gergin bir bekleyişten sonra Naciye Sultan'ın eski nişanlısını hiç sevmediğini öğrendiğinde çocuksu bir mutluluğa ulaşacaktı;

"Ruhum! Oh! Mektubunuzu her okudukça yağmur gibi yaş döküyorum. Sizin o güzel ruhunuzu sıktım, rica ederim, bu kusurumu af buyurunuz...

Mektubumda da yazdığım gibi sizi fevkalade sevdiğimden öyle bir küstahlıkta bulunarak olmadık şeyler sordum..."

Enver, yüzünü bile görmediği ama mektuplarında da çok açıkça yazdığı gibi kadına âşık olmuştu. Naciye Sultan ile kendisinin katılamadığı bir nikah merasiminde evlenir.

Nikahında vekili Mahmud Şevket Paşa idi. Artık Naciye Sultan ve Enver resmen evli olmalarına rağmen aralarında büyük engeller vardı.

Bunlar Enver Paşa'nın görev gereği İstanbul dışında olması ve Naciye Sultan'ın annesi Tarzıter Hanım'dı.

Ona göre Enver, *günün birinde bir serseri kurşunla ölüp gidecek bir hayalperestti ve kızının ikbali için onu Enver'den bir şekilde uzak tutmalıydı.*

Üstelik Enver kızı için çok yaşlıydı. Nikahlandıklarında Enver 28, Naciye Sultan ise henüz 14 yaşındaydı.

Enver Naciye Sultan'a çok sayıda mektup yazdı, ama daha önceden de mektuplaştığı bir dert ortağı vardı. Enver'in Naciye Sultan ile evlenmesinden önceki senelerde dert ortağı içini rahatça açabildiği tek kişi Berlin'de ataşemiliter olarak görev yaptığında tanıştığı Maria Sarre idi ve Arnavutluk'ta 1911 ilkbaharında başlayan isyandan 1913 sonbaharına kadar iki buçuk sene boyunca yaşadıklarını günlük şeklinde yazıp Maria Sarre'ye gönderdiği çok sayıda Fransızca mektuba döktü. (M. Bardakçı, *Enver*, 109)

Bu mektuplarda ruh halini, sıkıntılarını, hırslarını, arzularını, hayallerini, binbir dert içerisinde geçen Arnavutluk, Libya ve Balkan Harbi günlerinde yaşadıklarını, düşündüklerini ve iç dünyasını samimi şekilde anlatıyordu. Edebi bir üslubu andırır şekilde ve entelektüel ifadelerle kaleme aldığı mektuplarda günlük meseleler, askeri konular ve siyasi çekişmeler de konu ediliyor; Enver bulunduğu yerler, tabiat ve kişiler üzerine yaptığı gözlemlerin yanısıra bütün hissiyatını kâğıda ve Maria Sarre'ye aktarıyordu. (M. Bardakçı, *Enver*, 109)

Berlin'e gönderdiği bu mektuplar, sürgün senelerinde Naciye Sultan'a yazdıklarının birer provası gibi idi; Naciye'sine hitaben kullandığı sevgi ifadeleri ve özel cümleler dışında, şablon neredeyse aynıydı!

Enver'in mektuplarından bazıları Alman Genelkurmay'ı tarafından dünya savaşı senelerinde propaganda maksadıyla ama çoğu sansürlenerek neşrettirildi, bazıları da sonraki senelerde ardarda birkaç defa yayınlandı. (M. Bardakçı, *Enver*, 109)

Enver'in mektup yazma, günlük tutma konusundaki isteği, devamlılığı keşke kendi döneminin öteki subaylarında da olsaydı, böylece tarihimizin tüm ayrıntılarını resmi tarih gayri resmi tarih saçmalığına saplanmadan öğrenme ve yazma şansımız olurdu. Tabii ki bu yazma konusu aynı zamanda entelektüel talep meselesi.

Sonunda Enver'in Naciye'ye yollayacağı ilk mektupla iki aşık birbirlerini görmeden ve ilk görüşmenin korkusuyla yıllarca birbirlerinin hayali ile bekleyecekti;

Sultanım, Ruhum,

Uzun düşüncelerden sonra nihayet ilk mektubumu yazmaya başlıyorum.

Bu ilk sözlerimi zât-ı ismetpenâhîlerine tevcih ederken kalbim sebebini anlayamadığım birtakım hislerin tesiri altında titriyor.

Simâ-i pakınızı henüz görmek şerefine mazhâr olamadım...

Enver Bey ilk mektuplarında kendisini tanıtmakla işe başlar. Öncelikle henüz hiç tanışmamış olduğu karısına kendisi hakkındaki şâyialar hakkında bir izahat vermek ihtiyacı hisseder;

Kim bilir şimdiye kadar bendenizi nasıl tasavvur ediyorsunuz. Herhalde her şeyi göze alarak, koca bir hükümeti devirmek için isyan eden bir asker, nazarınızda kim bilir size karşı da dürüst, hatır kıracak tarzda bulunacak birisi.

Fakat Ruhum, yek nazarda bendenize karşı burada tesadüf ettiklerimin dedikleri gibi siz de derhal ne kadar mûti, sizi ne kadar sevecek, her arzunuzu yerine getirmeyi bir vazife-i mukaddese bilen birisi olduğumu tasdik buyuracaksınız...

Ne olur bir dakikacık görmüş konuşmuş olsaydık. O vakit hiç bu uzun sözlere lüzum kalmayacaktı...

Enver Paşa, Naciye Sultan'dan aldığı cevap mektuplarından sonra eşine karşı büyük bir aşka düşmüş ve bunu mektuplarında belirtmişti; fakat bu denli bir aşk Naciye Sultan'a inandırıcı gelmemiş ve durumu Enver Bey'e de bildirmişti.

Enver Bey cevaben yazdığı mektupta ise şu ifadeleri kullanacaktı;

Sultanım, Ruhum, size yalan söylemedim. Evet, sizi seviyorum. Bunu yazığım sizi aldatmak için değil, belki hakikati bildirmek içindir.

İnşallah Cenâb-ı Hakk kısmet eder de bir arada bulunmaya ömrüm vefâ ederse, o zaman sözlerimin yalan olmadığını tasdik buyurursunuz Ruhum...

Ruhum, tekrar ediyorum. şimdi siz benim için dünyada en mukaddes bir vücutsunuz. Bunu böylece arz ederim. Vallahi korka korka yazıyorum. Acaba yine inanmayacak sözlerime gücenecek misiniz diye.

...

Mesela sizi sever gibi görünmek isteyişime kani bulunduğunuzu, bununla sizi sevmediğimi ima buyuruyorsunuz. Ruhum! Şimdiye kadar yalan söylemedim.

Binaenaleyh size karşı kalbimde bir şey hissetmesem sizi seviyorum demem. Çünkü bununla hem kendimi hem de sizi aldatmış olurum. Bu halde ise hiçbir şeyden bahsetmeyerek sadece malayani birkaç söz yazar geçerim.

Yalnız sizi sevip sevmediğimi ve sizin istirahatınızı ne yolda düşündüğümü inşallah bir arada yaşamaya başladığımız zaman bize gösterir.

Nikahlarının üstünden yıllar geçmiş olmasına rağmen Enver, eşi Naciye Sultan'ın yüzünü henüz görmüş değildi; ama kendisine karşı büyük bir aşk besliyordu.

Saray eşrafından birçok kişi ise büyük rahatsızlık duydukları Enver'i, Naciye'den ayırmak için harekete geçmişti.

Özellikle Enver'in 1911 yılında Trablusgarp'a gitmesini fırsat bilen saraylılar beklemedikleri bir şey ile karşılaştılar; Naciye Sultan da yüzünü hiç görmediği sadece fotoğraflardan tanıdığı eşi Enver Bey'e gönlünü kaptırmıştı.

Artık ikisini ayırmak mümkün değildi; ancak çiftin birleşmelerini engellemek için ellerinden geleni artlarına koymayacaklardı.

Enver yıllardır mektuplarıyla aşkını büyüttüğü Naciye Sultan'dan bir fotoğraf göndermesini talep edecek cesareti ancak yıllar içinde bulabilmişti; çünkü artık ölüm her an Enver'in ensesindeydi.

En büyük korkusuysa Naciye Sultanı göremeden ölüp gitmekti;

Bu mektubuma da üç gün evvel çıkarılmış bir resmimi ilave ediyorum... Evvela hiç resim göndermemeye niyet ettimdi. Çünkü mukabele-i bi'l-misl lazım; nasıl siz benden saklanıyorsunuz, ben de öyle olacağım dedim...

Hem burada ordumuzda her çadırda bulunan, ekmek yapan vesaire için erkekleriyle beraber bulunan kadınlar hep açıktır. Muharebeye giderken erkeklerin arasında şarkı söylerler.

Pekâlâ, onlar böyle açık saçık aramızda dolaşırken, siz artık şerren ebediyen merbut olduğunuz bizden hâlâ resminizi bile saklıyorsunuz...

Güzel olması lazım gelen gözlerinizden öper, hürmetle der-âgûş ederim Sultanım, Efendim.

Enver'iniz.

Enver ilerleyen süreçte fotoğraf talebinde daha ısrarcı olacaktı;

Sultanım, bazen hissiyatım bana karşı bile isyan ediyor. Allah aşkına bizi neden bu kadar sıkıyorlar?

Ben 3 seneden beri sizin Enver'iniz değil miyim? O halde neden resminizi bile görmek bana haram ediliyor?

Öyle anlarım oluyor ki annemizin bu manasız istibdadı karşısında isyan edeceğim geliyor.

Öyleme geliyor ki günün birinde daireye gelip kimseye sormadan hareme girerek sizi arayıp, bularak bütün manilere, şekillere rağmen işte Sultanım geldim diye karşınıza çıkacağım.

Evet, böyle düşünmek belki de deliliktir. Fakat canım sıkılınca işte böyle çılgınca fikirler zihnime hücum ediyor.

Peki, hiç olmazsa resminizi olsun göndermeye cesaret edemiyor musunuz?

Yok, sizin bu dereceye varan çekingenliğinizi görünce duraksıyor, ne diyeceğimi şaşırıyorum...

Enver Paşa da sonunun babası kadar sevdiği Mahmud Şevket Paşa gibi olabileceğini bilmekteydi. Ölüm cephede olmasa da bile bir sokak arasında gelip onu bulabilecek kadar yakınındaydı. Madem öyleydi ona sevdiğinin yüzünü bile göstermeyen kadere karşı ne suç işlemişti.

Enver bu yükün altında kıvranıyordu; bunu Naciye Sultan'a şöyle yazacaktı;

Bana karanlıkta bir nur gösterdiler, işte bu senindir dediler. Ona hayran hayran bakarak, fakat onun ne olduğunu görmeyerek senelerce bekledim.

Her elimi uzattıkça 'yok bekle' diyorlar. Vakti varmış. Ben ilerledikçe o nur aynı uzaklıkta geri gidiyor.

Ben bu karanlıkta gözümü kamaştıran o nura baka baka yürürken, bir uçuruma yuvarlanıp gidersem, dünya yüzünden kalkarsam zannımca hâlâ beni o nurun membaını görmekten menedecekler.

Belki de o nurun membaı olan sizi görmeyerek böyle ortadan kalktığımdan dolayı sevinenler olacaktır.

Daha açık söyleyeyim ruhum! Öyleme geliyor ki, beni Mahmud Şevket Paşa gibi günün birinde öldürülmeye mahkûm zanneden annemiz, siz Sultanımı mümkün mertebe benden uzak bulundurmayı akıllarınca daha muvafık buluyorlar zannediyorum.

Belki de ne olur ne olmaz günün birinde dünya yüzünden kalkarsam siz herhalde bendenizle gözle olsun temasa gelmediğiniz için benim gibi böyle iyi kötü herkesin nazarı üzerine dikilmemiş bir zevc bulursunuz diye düşünüyorlar sanıyorum.

Ve memnuiyetler böyle lüzumsuz yere birbirini velyettikçe bende hâsıl olmaya başlayan bu fikirler gittikçe kuvvet bulacak ve siz de buna karşı böyle bilâ-kayd itaatle sustukça bilmem sonu ne olacaktır.

...

Bazen öyleme geliyor ki başımı alıp bütün dünyadan her şeyden uzağa gideyim. Hiç kimseyi düşünmeyeyim sizi de unutayım.

Şu anda intihar etmek esasen fikrimce korkaklık sayılmasaydı, beynime bir kurşun sıkar ebedi hayata kavuşurdum. Böylece sizi demir pençeleriyle ayrı tutanlar böylece de nâil-i merâm olurlardı.

Enver'in tüm kavuşma ümitlerini yitirdiği bir zamanda, Naciye Sultan'dan bir mektup geldi.

Mektupta fotoğraf yoktu; ama zaten oldukça duygusal bir adam olan Enver'in yüreğini yerinden söküp atacak başka bir şey vardı.

Naciye Sultan saçlarından bir bukleyi keserek Enver'e göndererek biraz daha sabretmesini istemişti;

İki gözüm, ruhum, sevgili Sultanım,

14 Haziran tarihli inayet-namenizi şimdi aldım. Büyük bir hırsla zarfı açıp, kâğıdı açtım.

Arasından bütün ümit, intizarın fevkinde, görünüşe bile kalbinizin rakîk, güzel, saf tercümanı olan saç demeti düşünce kalbim çarpmaya başladı...

Parmaklarım arasında sıktığım saçları dudaklarıma götürdüm. Ah bilseniz bu lütfunuzla bana neler bahş buyurdunuz...

Biliyor musunuz saçınızı nereye sakladım? Kolumda taşımakta olduğum ayet-i kerime yazılı gümüş mahfazaya koydum.

Artık bunun ile hakiki, daimî refakat meleğim oldunuz.

Damarlarımda kanın her devrinde o gümüş levhayı hissettikçe güzel, sevimli saçınız hatırıma gelecek, böylece ebedi hatıra olarak kalacaktır...

Enver kısa bir süre sonra eşinin fotoğrafına kavuştu ve fotoğrafı aldıktan sonra aşkı katlanarak arttı.

Artık Naciye'nin aşkı, memleket sevdasına denk olmuştu. Durum Enver için katlanılamayacak bir hal almıştı;

Ruhum, şimdi ne yalan söyleyeyim resminizi almakla daha ziyade fenalaştım.

Evvelce tahayyülatım bir esasa istinad etmediği için sizi özlüyor, fakat şimdiki kadar büyük bir şiddet-i iştiyak duymuyordum.

Fakat resminizi aldığımdan beri her fırsatta bazen odamda başkası varken bile masamın gözünü açıp bakmaktan kendimi alamıyor, sizi gördükçe türlü türlü hisler altında eziliyorum.

Bilmem böylece ne olacağım...

Allah yegâne emelim olan güzel gözlerinizi görmeden ebediyen gözlerimi kapayacağından korkuyorum.

Enver 1913 yılının ekim ayında rahatsızlandı. Apandisit ameliyatı olmak için İstanbul'a geldi.

Tehlikeli bir ameliyat oldu. Bu ameliyat sonrası hasta Enver'in tek bir arzusu vardı. O da eşi Naciye Sultan'ı görmekti. Naciye Sultan ile Enver'in görüşmesine izin verildi.

Haber Enver'e ulaştırıldığında bir gece öncesinde Naciye Sultan'a şunları yazacaktı;

Yarın teşrifinizde her şeyi unutmuş bulunacağım. Fakat bu geceyi ve yarını akşama kadar nasıl geçireceğim.

Bayram sabahını bekleyen çocuk gibi hemen erken yatmak ve ta vakt-i muvasalatınıza kadar uyumak istiyorum...

Bilmem acaba yarın size bütün hissiyat-ı minnetdârânemi anlatmaya muktedir olacak mıyım?

Yarın cesaretsizlikten öpemeyeceğim güzel gözlerini öper, bütün muhabbetimle kucaklarım ruhum.

Enver

Çok sayıda kitapta ve makalede şöyle yazılıdır; Sonunda Naciye Sultan hasta eşinin bulunduğu hastaneye gelir. Yakup Cemil, Kuşçubaşı Eşref ve Süleyman Askeri gibi fedailer yoluna baş koydukları Enver'in başından ayrılmıyordu.

Burak Enver'in yayına hazırladığı "Naciye Sultan'ın Hatıraları"nda ise, şöyle anlatılıyor:

Nikahlımla henüz hiç karşı karşıya gelmemiştik. (Trablusgarp'tan) Döner dönmez bir apandist krizi geçirdi. Kendisini ameliyat olmak üzere Almanya'ya göndermek istediler. Fakat acele ameliyat icap etti. Bu ameliyatı kendisine Cemil Topuzlu Paşa yaptı. Merhum Orhan Abdi de kendisiyle beraberdi.

Hatırladığıma göre ameliyat iki defa yapıldı. Evvela bir kere açıldı, fazla iltisaklar olduğu görüldü. Daha sonra yapılmak üzere tekrar kapandı. Fakat bir süre sonra ikinci bir kriz gelince, Cemil Paşa esaslı ameliyatı yapan yapmaya mecbur kaldı. İkinci ameliyat 1913 senesinin aralık ayında yapıldı. Bütün bu günler zarfında çok üzüldüm. Nikahlımla henüz karşılaşmamıştık, birbirimizi görmemiştik. Hastaneden çıkıp da eve geldikten birkaç gün sonra beni görmek istediği hakkında haber gönderdi.

Son derecede heyecan ve merak içindeydim. Onunla ilk karşılaşmamızın bu şekilde olması, beni de onun kadar üzüyordu. Enver Bey'i ilk defa hasta yatağında gördüm.

Naciye Sultan 1952 yılında görüşmenin hastanede değil evde olduğunu anlatmış.

Sultan Reşat'ın mabeyn başkatibi olan edebiyat dünyamızın önemli siması Halid Ziya Uşaklıgil saraya damat olmanın anlamını pek hoş anlatır, sözü Enver'e getirir;

Bir sultanla evlenmek! Bu hülya beşikten başlayarak ninnilerin arasından, daha sonra masalların içinden süzüle süzüle bütün gözeneklerden ruha işlemiştir; onun için vezir ve mareşal oğullarından Darüşşafaka'nın yetim çocuklarına kadar hep Damad-ı Hazret-i Şehriyari olmak ve onun arkasından gelen bütün nimetlere konmak ve hususuyla onların arkasında güzel olmasa bile bir hayal halesiyle süslemeniz pek kolay olan bir sultanın eteklerine ermek zihinlerde hâkim olan bir emeldir.

Burada hatıra olarak kaydetmeliyim ki bu evliliklerde genellikle başmabeyinci sultanların, başkatip de damatların vekili olurlardı ve hünkâr onların bu zahmetine karşılık kendilerine al atlas keselerle o zamana göre küçük ise de fakat beklenmeyen bir armağan olmak itibarıyla büyük denebilecek bir bağışta bulunurdu.

Diğer bir noktayı kaydetmek isterim:

İki kardeşin, Abdülmecid'le Abdülaziz'in arasında mevcut olan zıtlık yavaş yavaş bir derin husumet ve düşmanlık şiddetini alarak

onların evladına geçmişti. Abdülhamid, Sultan Reşad ve Vahdettin'le kardeşleri Abdülaziz'in oğulları olan Yusuf İzzettin, Mecid ve Seyfettin Efendileri hiç sevmezlerdi. Bunu, birbirini severlerdi manasına alan elbette bulunmaz. Kardeşler birbirlerini sevmeyince onların çocuklarının da birbirlerini sevmeleri beklenmemelidir.

Abdülhamid böyle arasında mevcut olan ve İtalya tarihinde Capuletti ve Montecchi aileleriyle Fransa tarihinde Valois ve Bourbon yahut Guize ve Condé hanedanı arasında asırlarla süren nefrete benzeyen anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için amca çocukları arasında evlilikler yapılmasını siyasete uygun bulmuş imiş. İlk önce, çocukluğunda pek güzel olan Reşad Efendi'nin büyük oğlu Ziyaeddin Efendi ile kendi sultanlarından birinin evliliğini düşünürken biraderinin buna meyil göstermemesi üzerine o düşünce sonuçsuz kalmış ve daha sonra oğullarından Abdürrahim Efendi ile Abdülmecid evladından Süleyman Efendi'nin, hanedan kızları arasında güzelliğiyle tanınan kızı, ***Naciye Sultan****'ın evliliğine karar vermiş.*

Bu son düşünce öylece yeni hünkârın saltanat devresine de geçti. Fakat...

Fakat bir gün Sultan Reşat haremden adet olan saatten çok evvel çıktı ve beni istetti. Onu, elinde bir kâğıtla ayakta, pek sinirli buldum. Hünkâr kâğıdı bana uzattı. Bu fena bir kâğıda kötü bir yazı ile yazılmış imzasız bir mektuptu ki Naciye Sultan'ın biraderi olan ve o zaman Harbiye Mektebi'nin zadegan (soylu, asil) *sınıfına devam eden Abdülhalim Efendi'ye hitaben yazılmıştı. Anlamı:* "Siz nasıl oluyor da baskıcı, zalim, hunhar padişahın oğluna kız kardeşinizi vermeyi onaylıyorsunuz"*dan ibaretti. Bu anlamı türlü ilavelerle genişletirseniz mektubu okumuş olursunuz. Hünkâr benden görüş sordu.* "Harbiye Nazırı'na veriniz, soruştursun!" *demekten başka bir çare yoktu. Öylece yapıldı fakat bir netice çıkmadı. Kimse de arkasını aramadı yalnız Abdürrahim Efendi ile Naciye Sultan'ın evliliği bahsi de bir daha açılmamak üzere kapanmış oldu.*

Derken...

Evet, masallarda olduğu gibi derken, bir gün sarayı baştanbaşa hayretle istila eden bir haber alındı. Naciye Sultan'a Enver Bey talip oluyordu. O zaman daha paşa olmamıştı. Ona da çocukluğunda "Sultan alırsın!" diye ninni söylemiş olacaklardı. "Benim oğlum paşa olacak!" kehaneti de hakikat olmamışsa bile olmaya pek yaklaşmıştı."

Bu arada Enver de evlilik işini sonuca ulaştırmaya çabalıyordu. Padişahın başkatibine 2 Eylül 1913'te bir mektup yazdı; *"Üç seneyi aşkın bir zamandan beri Naciye Sultan Hazretleri ile nikahlı duruyoruz... bu işin böyle uzaya uzaya, nihayet soğuması ve ilişkilerin kesilmesi padişahımızın arzuları ise, onu da bilmek isterim..."* Şevket Süreyya Aydemir mektup budur, diyor. Fakat Enver, sonuçtan, yazdığı gibi kuşkuda değildir. Bu işin olacağını bilir.

Sait Halim Paşa'nın Sadrazamlığa getirilişini ve Yeniköy'deki Yalısında olan biteni anlatmıştım. Dahiliye Nazırı Talat İttihat ve Terakki'nin en güçlü adamıdır, rütbesi 15 Aralık 1913 tarihinde albaylığa yükseltilmiş olan Enver'i sevmektedir. 24 Aralık 1913'te padişahı ziyaretinde mecidi nişanı verildi. Bunu Naciye Sultana yazdığı mektupta anlatır. Gözü Harbiye Nazırlığı'ndadır, çevresindeki silahşorlar da bunun için tehditlerle dolaşmaktalar! Sadrazam Sait Halim Paşa bu görev için daha genç olduğunu söyler. Talat Bey de ayak diretmektedir. Ş. S. Aydemir, Enver'in Naciye'ye bir mektubundan şu satırları paylaşıyor: *"Sultanım, aşkımız beni çok aç gözlü yaptı!.."*

Üç hafta sonra, 3 Ocak 1914'te tuğgeneralliğe getirildi, İttihat ve Terakki'nin baskısı ile önce Harbiye Nazırı, hemen ardından da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, yani genelkurmay başkanı oldu. Bu rütbeleri hızla aldığında 33 yaşındaydı. 34 yaşına geldiğinde 1 Eylül 1915 tarihinde korgeneral, 23 Ekim 1917'de de orgeneral yapıldı.

Genelkurmay başkanı olduğu gün, Kuruçeşme'deki yalıyı, köşklerini de dolaşır:

"Gözlerim, önümdeki denizin koyu mavilikleri içinde kaybolurken, hayalimde sizi, yanımdaki karyolada, gece halinizle düşünüyordum! Zihnimi hep böyle işgal ediyordunuz..."

Halit Ziya Uşaklıgil'in anılarıyla evlilik konusunu bitireyim.

Bir gün bana İsmail isminde bir zat Naciye Sultan tarafından verilmiş bir çeyiz defteriyle geldi: "Ya öyle mi? dedim; Enver Bey'le sultanın evliliği kararlaştırıldı mı?"

Gülümseyerek "Evet!" makamında başını eğdi. Belki pek çocukça bir saflık eseri olarak bu evlilik bende hayret uyandırmaktan geri kalmıyordu. Hürriyet kahramanını Damad-ı Şehriyarı görmekten nasılsa tuhaf bir his duyuyordum. Diğer Hürriyet kahramanı Niyazi (1873-1913)de yeni hünkâra gelmiş, hürmetini sunmuştu. Bir gün hünkâr onu Söğütlü'de [Sultan yatı, e.m.] *yanına alarak birçok iltifatlara boğ-*

muştu. Ben de bir aralık onunla görüşmüştüm. O da mahcup, çekingen bir gençti. Ona da bir söz söyleyince –Enver gibi– kapkırmızı olurdu. Fakat o kadar... sonra ortadan silindi, Hürriyet Kahramanı unvanını yeterli görerek, "Enver'le Niyazi" türkülerinde adının anılmasına yetinecek bir ödül gibi bakarak yerine gitti.

Çeyiz defterine bir göz attım. Neler yoktu, neler? İnci ile işlenmiş gelin yorganından, yataklığın üzerinde som sırma kaplı obadan tutulsun da mücevherler, gümüş takımları... bütün Hazine-i Hassa sürüklenip gidiyordu

İsmail Bey'e Hazine-i Hassa'nın ne olduğunu, diğer sultanların evliliklerinde hünkârın ne yapabildiğini söyledim; fazla açıklamaya lüzum da kalmadı bu zeki adam zaten hakikati tahmin etmişti.

"Sultan Efendi bunu bilemez. Ben arz ederim fakat mümkün olandan fazla bir iş görülemeyeceğini siz bilirsiniz." dedim. O gene "Evet!" makamında başını eğdi. Ve ancak mümkün olan yapılabilirdi. Hiç zannetmem ki Enver hiç uygun olmaması sorumluluğunu sultan başkatibe yüklemiştir...

Nişanlılıkları beş yıl sürmüş olan Enver 34 yaşındayken, Naciye Sultan 18 yaşına girdiğinde düğünleri Nişantaşı'ndaki konakta (Işık Lisesi olan bina) yapıldı.

Naciye Sultan "Hatıraları"nda düğünlerini şöyle anlatır (Hazırlayan: Burak Enver, s. 66):

Düğün merasimi 5 Mart 1914'te Nişantaşı'nda, şimdi Işık Lisesi olan binada yapıldı. Bütün aile, uzak ve yakın akrabalar davetli olduğu gibi, İstanbul'daki vükela aileleri ve dostlar da hazır bulundular.

Selamlıkta erkeklere, haremde kadınlara ziyafet sofraları kuruldu. İkramlar yapıldı. Bütün sefirler (elçiler) ve ecnebi (yabancı) ailelerin ileri gelenleri de düğüne geldiler. Davetlilerden başka bir sürü davetsiz misafir de içeriye girmeye muvaffak oldu. Davetiyelerin elden ele dolaşması yüzünden şahsi olarak çağrılmamış olanlar da eş ve dostlarından davetiye tedarik ederek, içeriye girebildiler. Düğün çok kalabalıktı. Hemen hemen davetliler kadar seyirci vardı.

Evlendikten altı ay sonra Nişantaşı'ndaki evden çıkıp, Kuruçeşme'deki yalıda yaşamaya başladılar. Bütün savaş yılları boyunca orada yaşadılar. 1917 yılının mayıs ayında kızları Mahpeyker bu Enver Paşa Yalısı'nda dünyaya geldi.

Burada verilen yemek davetinden bir kesiti, gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, yakından tanıdığı, birlikte olduğu Enver'i "Siyasal Anıları'nda" anlatıyor: *"... eski doğu geleneklerine, gerçek İslam dinine uymadıkları halde, din bağları görünüşü altında toplumsal yaşantımızı köstekleyen anlayışlara pek değer verirdi. Boğaziçi'ndeki yalısında, Harbiye Bakanı sıfatıyla ziyafet verdiği zaman, sofrasında yabancılara bile şarap sunulmazdı. Sofraya güzel kristal sürahiler içinde ayran ve limonata konurdu."*

Enver'in yalıdan başka Boğaziçi'nde bir çiftlik almasıyla ilgili olarak sonradan muhalif gazetelerde yazılanlara da açıklık getiren kişi H.C. Yalçın'dır: *"Savaş içinde Enver'in namus ve doğruluğu konusunda aykırı birçok şeyler söylendi. Boğaziçi'nde, büyük korusuyla bir çiftlik satın alması dillerde dolaştı. Bizleri bir kez çiftliğe yemeğe çağırmıştı. Dedikodusunu işite işite büyük bir şato görkemiyle hayalimde yer etmiş olan bu köşkü görünce şaşkınlık içinde kaldım. Gülmek istiyordum. Avrupa'da küçük bir fabrika sahibinin ve tüccarın bile edinebileceği önemsiz, basit konfordan yoksun, döşeme bakımından süsten ve değerden uzak bir yapıydı. Eşi olan Sultan Hanımın ötesini berisini satarak Enver'in burayı almasını sağlamasından doğal bir şey düşünülemezdi."*

Enver Bey'den bir çırpıda Enver Paşalığa yükseliyor ve Osmanlı'yı büyük savaşa sokuyor

Albaylığa yükseltilişinden 19 gün sonra, 3 Ocak 1914'te hem mirlivalığa yani tuğgeneralliğe terfi ettirilmiştir. Hem de Osmanlı ordularının Harbiye Nazırı olarak Bakanlar Kuruluna girmiştir.

Falih Rıfkı Atay'a kulak verelim bakalım ne anlatıyor: "Atatürk'ün Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın babası Necip Bey, Üsküp eşrafından pek dürüst bir beyefendiydi. 1908 hürriyet savaşından önce, İttihatçılarla ilişkide bulunduğu dönemde, Enver Bey ona defalarca konuk olmuştu. kendisini pek sayar, gördükçe elini öperdi. Bir sultanla (Naciye) evlendikten sonra da eşini yabancı erkek olarak yalnız onun yanına çıkarmıştı. İttihat Terakki Genel Merkezi Birinci Dünya Savaşının son yılında artık zaferden tamamıyla umut kesmişti. Rusya da yıkıldığına göre, tekli barış yapma imkânı aramak fikri hepsini sarmıştı. Fakat Enver Paşa'ya bu bahsi açmaya hiçbirinin cesareti yoktu.

Bir gün Necip Bey'i İttihat Terakki Genel Merkezine çağırdılar. Durumu ve düşündükleri son çareyi anlattıktan sonra: Dinlese dinlese, seni dinler? Bir vatan vazifesidir, teşebbüs et, dediler.

Necip Bey, Enver'in yalısına gideceği günün sabahı, evdekilere: Bugün çok önemli bir vazife yapmağa gidiyorum, inşallah muvaffak olurum, dedi.

Enver kendisini öğle yemeğine alıkoydu. Sofrada Necip Bey bahsi açtı, dili döndüğü kadar konuştu. Enver sonuna kadar dinledikten sonra: ***Vah Necip Bey vah, seni de zehirlemişler. Sen ki maneviyata inanırsın, bilmiş ol ki, ben Allah tarafından büyük Türk hakanlığını kurmaya vekilim. Git evinde rahat uyu!***

Necip Bey eve döndüğünde şöyle diyordu: ***Eğer bir adam Harbiye Nazırı, Başkumandan Vekili ve Yaver-i hazret-i şehriyari olmasa, yeri doğrudan doğruya tımarhanedir."***

Enver'in Harbiye Nazırı-Savunma Bakanı olduktan sonra orduya seslenen şu buyruğunu okuyunuz: *"Dinsiz bir ordunun hiçbir başarı kazanamayacağı bence kesinlikle bellidir. Görevini yapma konusunda askeri yüreklendiren ve her türlü özveriyi göze aldırtan etkenler arasında en etkilisi ve en güçlüsü, din ve tam inançtır. Ahlak temizliğiyle yürek arıtılmasını buyuran din, askerlikte düzen ve dilek birliğini sağlayarak tinsel sebeplerdendir. Buna göre, Müslüman olsun, Hıristiyan olsun bütün askerlerin, dinsel hükümler ve farzlara son derece özen göstererek sarılmasını kesinlikle istiyorum. Üst rütbelilerin de kimseyi bu hususta kayırarak hareket etmemelerine özen göstermelerini kesinlikle salık veririm."* (Harbiye Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Enver, *Tanin*, Ocak 1914)

İttihat ve Terakki içinde ortak inancı paylaşan Enver'e değil Talat'a karşı kişisel sevgisi, saygısı, güveni sonsuz olan ve onu büyük devlet adamı olarak gören *Tanin* gazetesi sahibi ve yazarı H.C. Yalçın bu buyruk üzerine şu yorumu yapmış: *"Şaşılası şeydir ki Enver, Türk ordusu içindeki Hıristiyan askerlerin de dinsel hüküm ve gereklere son derece özen göstermelerini istiyordu. Türk ordusundaki Müslümanlar, Enver'in düşünüşüne göre, dinsel yargı ve gereklere son derece dikkat göstererek Hıristiyanlarla savaşırken, her türlü özveriyi göze alarak dövüşeceklerdi. Ya ordumuzun içindeki Hıristiyan erler kime karşı bu görevi yapacaklardı? Askerlikte özverinin temelini din sağlayacaksa,*

bir ordunun içinde Müslüman ve Hıristiyan ögeleri bir araya toplamak kadar anlamsız bir şey olabilir miydi?

Öte yandan yürürlüğe konan anayasa, bütün Osmanlılara eşit siyasal ve toplumsal haklar tanımış değil miydi? Din ayrılığına ve temeline dayalı bir ordu ile yurttaşlık hakkına dayalı bir toplum düzeni bir arada nasıl yürüyecekti?"

Harbiye Nazırlığı'ndan beş gün sonra da 8-9 Ocak 1914'te Genelkurmay Başkanlığı'na da getirilecek. Görüldüğü gibi rütbeleri makamları alıyor ama hiyerarşik olarak düşünülecek olursa, rütbelerde doğal bekleme süreleri atlanıldığı için gereken deneyime, liyakate hiçbir zaman sahip olamayacaktır. Bu durum kendisinin de ordunun da devletin de aleyhine olacaktı. Bu terfi konusunu Padişahın daha sonra gazeteden öğrendiği yazılacak. Öteki hırslı subay Yarbay Cemal'e de iki rütbe birden verilerek *general* yapılarak Cemal Paşa oldu ve Bahriye Nazırlığı görevine getirildi. Orduda ve yönetimde disiplin olmadığı, özellikle Talat Bey'in ne isterse yapabilen en güçlü kişi olduğu artık tescillenmiş oldu.

Döneminde adı çok ünlü bir gazeteci ve yayınları etkili olan *Tanin* gazetesi sahibi Hüseyin Cahit Yalçın, olayların çok içindedir. *Sait Halim Paşa yalısını* anlatırken anılarına başvuracağım Yalçın olan bitenin canlı tanığıdır. Bakınız ne anlatıyor: *"Bugün sivilleri Millî Savunma Bakanlığında görmeğe alışmış olduğumuz için, aslında iyi bir asker olan ve 1908 İttihat ve Terakki hareketinde bir ulusal kahraman olarak destanlara geçmiş Enver'in Harbiye Bakanlığından doğal bir şey olamayacağı sanılır. Ama o zamanlar bu, gerçekten cesurca, üstelik fazla atak bir adımdı. Ama o kadar gerekli ve zorunlu bir adımdı ki, zihinlere sığmayacağı bilinmekle birlikte, Balkan Savaşından darmadağınık bir halde çıkmış olan Türk ordusunu yeniden canlandırmak için bu önleme başvurmak zorunluğu göze alındı.*

Enver'in Harbiye Bakanlığı, İttihat ve Terakki çevrelerinde ve genellikle memlekette yenilik ve reform yapmak isteyenlerde çok iyi bir etki yarattı.

Ordu içindeki eski düşünceli yüksek rütbelilerin ne düşünmüş olacakları kestirilebilir. Ama Enver'e karşı o zamanlarda herkeste büyük bir sempati ve hayranlık vardı. Meşrutiyetin başlangıcında Enver'in adı, bir ulusal kahraman, bir özgürlük fedaisi halinde ağızlarda dolaş-

mış, sanki bir efsane niteliği kazanmıştı. 'Enver'le Niyazi, unutulmaz bu isimler!' şarkısı İstanbul sokaklarını aylarca doldurmuştu.

Enver, siyasal çekişmelerin hiçbirine katılmayarak uzakta durmuş, Almanya'da askeri ataşelik yapmıştı. İnce, utangaç, alçakgönüllü bir durumu vardı. Trablusgarp savaşı da Enver'in adını herkesin kalbine daha derin biçimde sokmağa yaramıştı. Enver, bir parti adamı olmaktan çok ulusal bir kahraman diye seviliyordu. Babıali baskınındaki son yararlılığı da kendisine daha büyük bir sempati sağlamıştı. Onun için düzeltilmesi gereken ordunun başına onun gibi özverili cesur, çalışkan bir ulusal kahramanın gelmesi yüreklere güven ve sevinç getiriyordu.

Enver, Harbiye Bakanlığına geldikten birkaç gün sonra Tanin'e telefon etti. Gazetede askerlikle ilgili bir haber varmış; bunu kimin yazdığını soruyordu. Gazeteyi karıştırarak sözünü ettiği haberi buldum; küçük ve bence gerçekten önemsiz bir haber olduğunu açıkladım. O, haberi vereni ve kaynağını öğrenmek istiyordu. Burasının gazete sırrı olduğunu, haber kaynağının adını veremeyeceğimi söyledim. '-Ama gazeteni kaparım sonra,' dedi. 'Helal olsun sana,' dedim. Ve gerçekten Tanin iki gün sonra kapandı. Buna hiç kazmadım ve üzülmedim. Hem de Enver'in izlediği ilkeden ötürü, yakın bir arkadaşına karşı böyle davranmasından sanki hoşnut bile oldum. Şu dostluk ve hatır belasının resmi işlerden kalktığını görmek gerçek bir mutluluktu.

Enver, bu konuda bağnaz denilecek kadar sağlam ve mertti..."

Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti konusundaki uzmanlığıyla bildiğimiz Şükrü Hanioğlu'nun düşüncesine göre, Almanya'da yaşamakta olan bir kadın arkadaşına yazdığı kendi mektuplarıyla Enver Paşa'yı anlatırken, mektuplarda ortaya çıkan siyasal yaklaşımların en ilginç konusunu şöyle değerlendiriyor; *"Enver Bey'in –ki ileri sürdüğü fikirler kendisinin özel görüşleri olmayıp kuşkusuz benzer kanaatleri paylaşan bir genç subaylar kitlesinin düşünceleri idi– parlamentoyu çok da gerekli görmeyen ifadeleridir. Bir mektubundaki (4 Eylül 1911, Selanik) ifadeler kendisinin bu kurumu gerekirse kolaylıkla ortadan kaldırabilecek bir müessese olarak gördüğünü gösteriyor"*, bir diğer yerde kullandığı (Ayn –el– mansur, 2 Eylül 1912): *"...Ama asker olarak ben ordunun mutlakiyetine inanırım. Hükümet sistemi olarak da sizdekine benzer ılımlı bir Kanun-ı Esasiye, İktidarı paylaşmak isteyen bütün vasat kafaları ezmek lazım, bir Fransız çok doğru bir şey söy-*

lüyor: 'Cumhuriyetten önce Fransa'da bir tek despot vardı, şimdi yüzlerce, çünkü mebuslar kendi iktidarlarını hissettirmeye çalışıyorlar..."

Bu yaptığım alıntı Mustafa Kemal ile aralarındaki herkesin bildiği çatışmanın kaynağı olarak –askeri hiyerarşideki rütbe alış kuralların-dan kaynaklı rahatsızlığı hatta kıskançlığı bir kenara bıraksak bile– kurmayı ya da kurulmasını tasarladıkları siyasal rejim düşüncesinin ne denli zıt olduğunu ortaya koyuyor.

Ş. Hanioğlu, bu söylemlerden hareketle şu yorumu yapıyor: "... bu ifadeler ***O'nun siyasal temsil kurumuna da pek olumlu bir gözle bakmadığını ortaya çıkarıyor***. Kendisinin burada bir Fransız olarak zikrettiği kimsenin Gustave Le Bon olduğuna kuşku yoktur ve bu, sivil Osmanlı seçkinlerinin büyük bir bölümünün hayran olduğu düşünüre askeri kanada mensup Osmanlı entelektüellerinin de benzer bir ilgiyi duyduklarını bize gösteriyor. Ancak bu ilgiyi duyan sivil entelektüeller toplumu eğitim ile pekiştirilmiş; biyolojik üstünlüklere sahip bir seçkinler grubunun yönetmesini arzularken, Enver Bey bu görev için ***'aklı başında birinin demirden eli'***ni uygun görüyordu. Bu ilgi aslında 1908 İhtilali'nin temelde ***'Hürriyet'*** için ortaya çıkmadığı yolundaki tezi de destekliyor. Çünkü, ülkede yeniden meşruti rejime işlerlik kazandırma iddiası ile ortaya çıkan ihtilal hareketinin lideri bunun üzerinden iki yıl geçmeden benzeri fikirleri açıklıkla belirtmektedir..."

Savaş ufukta görünürken, Almanlarla yakınlaşılmaya başlandı. Kısa bir süre sonra Almanlar Osmanlı ordusunun kumanda makamlarının tamamına yerleşti. Bundan sonrası artık hızla savaşa, Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenme Enver Paşa'nın kişisel kararıyla olacak.

André Malraux *"Altenburg'un Ceviz Ağaçları"*nda, Almanların siyasal gelişmelere kayıtsız kalamayacağını ifade ederken, Enver Paşa'ya da hak vermiş görünüyor; "(...) *1913 Ocak'ında, Türkiye'nin Avrupa'dan atıldığı sanılmıştı; ordusu bozguna uğramış, Balkanlılar İstanbul'un otuz kilometre yakınlarına gelmişler, hükümet bir kez daha barış istemişti. Galipler açık açık Rusya'ya dayanıyordu, Wilhemstrasse (*Alman dışişleri bakanlığı*) ise bu duruma kayıtsız kalamazdı.*

Bakanlar Kurulu, doksan yaşındaki sadrazamın başkanlığında, duruma çözüm arıyordu. Başka ne yapacaktı ki? Yunanistan adaları işgal etmişti, müttefikler yedi haftadır Çatalca'daydı, çekilen silahlar

ve kaçlarına inen tekmeler karşısında dünyanın tüm uşakları gibi ellerini havaya kaldırmış kapıcılar, teşrifatçılar gizli odaya çekilmişlerdi. O sıralarda Trablus ordusunda general olan Enver, subaylar arasındaki kargaşa içinde, açık bırakılmış kocaman kapıda belirivermişti (1913 Babıali baskınından söz ediyor e.m.). *Harbiye Nazırı, Enver'in üçüncü adımında, elleri karnında yıkılıvermişti. Enver çözüm ukalalarını tutuklamış, ateşkes koşullarının metnini birkaç dikkafalı adamla birlikte çöpe atmış, Talat ve Cemal'le birlikte iktidarı ele geçirmişti. Sonra, müttefik Balkanlılar arasında anlaşmazlık nihayet patlak verince* (İkinci Balkan Savaşı e.m.), *Türk ordusunu bir ay içinde yeniden inşa edip saldırıya geçerek günde yirmi dört kilometre gibi çetin bir yürüyüşle Edirne'ye ulaşmıştı. İstanbul kurtulmuştu. Özel muhabirler gazetelerine, elçiliklerde hükümetlerine çektikleri telgraflarda üçlü yönetimin bir ay sürmeyeceğini bildirmişlerdi. Sürüyordu, örgütleniyordu, düşmanı yenmişti."*

Önce *Goeben* ve *Breslau*'nun Çanakkale Boğazı'ndan girişine izin verecek, ardından hızla dünyaya bu gemileri satın aldığımızı ilan edeceğiz. Bu gemilerin daha İtalya karasularından itibaren takibe alan İngiliz donanması, iki gemiyi batırabilecekken önlerinden kaçmalarına göz yumarak hem Almanlara hem de Osmanlıya komplo kurdular. Bu kaçış kovalamaca olayı ve Rus limanlarının bombalatılması tarafımdan hem ***Destanlaşan Gemiler*** hem de ***Bu Vatan Böyle Kurtuldu*** kitaplarımda anlatıldı. Anımsanacaktır, Almanya ile İttifak Anlaşması 2 Ağustos 1914 tarihinde *Sait Halim Paşa Yalısında* imzalanmıştı.

Osmanlı donanmasının birinci komutanı Amiral Souchon'a, Enver Paşa tarafından 25 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkıp Rus filosuna saldırma emri verdiği ileri sürülmektedir ki, Halil Bey (Menteşe) bu iddiayı ileri sürenlerin iddialarını ispatlayamadıklarını ve hatta Enver Paşa'nın böyle bir emir vermediğini kendisine söylediğini belirtmektedir. Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı Donanması 27 Ekim akşamı Karadeniz'e açıldı. 29 Ekim 1914'te sabah karanlığında Sivastopol ve Novorossisk ve 30 Ekim'de de Odessa limanları bombardıman edildi. 29 Ekim akşamı olaydan haberdar olan Sait Halim Paşa, Babıâli'de bazı hükûmet üyeleri ile bir toplantı yaptı. Kendisinden habersiz işler yapıldığını ve kesinlikle harbe taraftar olmadığını, eğer kendisinin fikrine iştirak edilmiyorsa hemen hükûmetten çekilmeye

hazır olduğunu belirtti. Bunun üzerine Enver Paşa yeminle olaydan haberdar olmadığını söyledi. Dönemi yaşayan çok sayıda asker ve sivil bürokratların yayınlanan anıları tersini söylemekte. 30 Ekim günü Sait Halim Paşa istifa etti. Geri aldırıldı. Sait Halim Paşa ilk kabine toplantısında üçlü İtilaf Devletleri ile barışın korunması kararlaştırıldı. Rusya Büyükelçisi'ne bir nota verilerek Karadeniz olayının barış yolu ile çözülmesi istendi. Ancak Rusya bu notaya olumlu cevap vermedi. 31 Ekim'de Rus Büyükelçisi, 1 Kasım'da da İngiliz ve Fransız büyükelçileri İstanbul'dan ayrıldılar. İtilaf Devletleri'nin büyükelçileri gittikten sonra 2 Kasım'da yapılan ilk Bakanlar Kurulu toplantısında Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa, Karadeniz olayını ve barış teşebbüslerini, buna karşılık İtilaf Devletleri'nin olumsuz tutumlarını anlatır. Artık Osmanlı hükûmeti kendisini Rusya, İngiltere ve Fransa hükûmetleri ile savaş hâlinde saymak durumunda olduğunu ve durumun yazı ile padişaha bildirilmesi gereğini açıklar. Bazı bakanlar savaş karşıtı olarak istifa ettiler, yerlerine başkaları getirildi.

Henry Morgenthau'nun Enver Paşa'yı ziyareti

Bu savaş kargaşasından bir an sıyrılıp belki bizi soluklandırır umuduyla araya ABD elçisi Henry Morgenthau'nun Enver Paşa'yı ziyaretini ve aralarında geçen konuşmalarını sıkıştırayım. Çünkü, Morgenthau Enver'in konutuna gelmiş. Ama büyükelçi evden söz ederken 'konak' diyor, oysa Naciye Sultan'ı da orada görmüş. Bu anlatım nedeniyle ikircikli kaldım ama bu konutun Kuruçeşme'deki yalı olduğunu tahmin ediyorum. O nedenle, bu ziyareti ve evin iç düzenini, Morgenthau'nun hatıratından öğreniyoruz.

"Bu yakında Enver'le uzun bir görüşme yapmıştım. Enver benden evine uğramamı istiyordu çünkü cerrahi bir ameliyat sonrasında ayak başparmağından iltihap kapmış, yatıyordu. Böylece Harbiye Nazırının 'en famille' görme fırsatım olmuştu. Bu alçak gönüllü halk adamı basamakları hızlı çıkmıştı. Kentin en huzurlu ve en aristokratik semtlerinden birinde muhteşem bir konakta oturuyordu, konak çok büyük ve çok süslüydü. Ardı ardına dört veya beş salondan geçirildim ve bir kapının yanından geçerken, Enver'in Prenses karısı, kapıyı araladı ve bana bir göz attı. Biraz ötede bir başka Türk hanımı kapısını açtı ve bir Büyükelçiye kısa bir bakış atma fırsatını ele geçirmiş oldu. Sonun-

da Enver'in bir divanda uzanmış bulunduğu güzel bir odaya götürüldüm. Üstünde uzun ipek bir gecelik vardı ve uzun çorapları ayakları divanın kenarından sarkıyordu. Üniformalı halinden çok daha genç görünüyordu; siyah saçlarının daha belirgin kıldığı solgun, pürüzsüz yüzüyle ve narin beyaz elleri ve uzun, ince parmaklarıyla son derece etkileyici ve yakışıklı görünüyordu. Otuz yaşında bile göstermiyordu. Elinde bir keman vardı ve yakınındaki bir piyano müzik zevkine ayrıca tanıklık ediyordu. Oda çok zevkli bir duvar kağıdıyla kaplıydı; belki de en çarpıcı şey, üstünde altın bir sandalyenin durduğu bir kürsüydü; bu, Enver'in hanedan mensubu eşinin evlilik tahtırevanıydı. Bütün bu lükse baktığımda, zihnime bazı ciddi düşüncelerin doluştuğunu ve o sıralar İstanbul'da sürekli sorulagelen bir soruyu cevaplayamadığımı itiraf etmeliyim. Enver bütün bu pahalı şeyler için parayı nereden buluyordu? Şahsi serveti yoktu –ailesi son derece yoksuldu– ve kabine üyesi olarak maaşı sadece 8.000 dolar civarındaydı. Karısının bir prenses olarak mütevazı bir tahsisatı vardı fakat hiçbir özel kaynağı yoktu. Enver hiçbir zaman ticaretle uğraşmamıştı, yaşamı boyunca ihtilalci, askeri lider ve siyasetçi olmuştu. Fakat burada çok büyük gelir gerektiren bir düzeyde yaşıyordu. Enver büyük ve umulmadık bir refahın kanıtlarını her şekilde gösteriyordu. Ve zaten bütün kentin dilinde olan gayrimenkul yatırımları hakkında çok şey duymuştum.

Enver kapitülasyonlar hakkında görüşmek istiyordu. Kabinenin iptale karar vermiş olduğunu söyledi ve Birleşik Devletler'in bu konudaki yaklaşımlarını öğrenmek istedi. Sonra da bizim gibi bağımsızlık mücadelesi vermiş bir ülkenin Türkiye'nin bu prangalardan kurtulma çabasına sempati göstereceğinden emin olduğunu ekledi. Biz, Japonya'nın benzer sıkıntılarından kurtulmasına yardımcı olmuştuk ve şimdi Türkiye'ye yardım etmeyecek miydik? Türkiye Japonya kadar uygar bir ulus değil miydi?

Birleşik Devletler'in ekonomik bağlamındaki kapitülasyonları terk etmeye rıza gösterebileceğini sandığımı söyledim. Kanaatime göre Türkiye kendi gümrük harçlarını kontrol edebilmeli ve kendi vatandaşlarına uyguladığı vergileri yabancılara da koymasına izin verilmeliydi. Ancak, Türk mahkemelerinin ve Türk cezaevlerinin şimdiki standartlarda ısrar etmeleri halinde adli kapitülasyonlardan vazgeçmeyi asla kabul edemezdik. Türkiye, önce mahkemelerindeki suistimalleri engellemeliydi; ardından, adalet yönetiminde Avrupai kıstasların uygu-

lanmasından sonra konu yeniden ele alınabilirdi. Enver, Türkiye'nin karma mahkemeleri kurmaya ve hakimlerden bazılarını Birleşik Devletler'den getirmeye hazır olduğunu belirtti, fakat ben, Amerikan hakimlerinin Osmanlı dilini veya Osmanlı hukukunu bilmediklerini hesaba katarsak, planın uygulamada büyük güçlüklerle karşılaşacağını düşünüyordum. Ayrıca Amerikan okul ve kolejlerinin Amerikalılar açısından çok değerli olduğunu ve onları Türk yargı alanına bırakmaya asla rıza göstermeyeceğimizi de ifade ettim.

Türkçü Enver Paşa ABD Büyükelçisine diyor ki, ABD'den yargıç getirelim! Morgenthau'nun sözünü ettiği okullarda çoğunluğu protestan mezhebine geçmiş Ermeni tebaanın çocukları okuyordu.

Bütün büyükelçilerin protestolarına rağmen Heyet-i Vükela kapitülasyonların 1 Ekim günü yürürlükten kaldırılacağına ilişkin tebliğ çıkarttı. Aynı gün Enver Paşa yaverleriyle birlikte, Amerikan büyükelçisini de yanına alarak, ilk kez bir Osmanlı üst düzey yöneticisi olarak Robert Koleji ziyarete gitti.

23 Kasım 1914'te irade-i seniyye ile 'cihat fetvası' yayımlanır. 'Cihat fetvası' Türkçe, Arapça, Farsça, Tatarca ve Urduca olarak neşredilir. Osmanlı Devleti beş cephede muharebeye katıldı. Kafkasya, Kanal ve Filistin cephelerinde başarılı olunamamıştır. Buna karşılık Çanakkale savaşlarında –Boğaz suüstü ve Gelibolu kara muharebeleri– üstün başarılar gösterildi. Yine Irak cephesinde, Kûtülamâre'de (7 Ocak 1915-29 Nisan 1916 Kut, Irak) başarılar elde edildi.

Ermenilerin başka yerlere nakledilip iskân edilmeleri Sait Halim Paşa hükûmeti tarafından gerçekleştirildi. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla birlikte, Ermeniler bağlı bulundukları askeri birlikten kaçmaya, siyasal milliyetçilerin etkisiyle orduyu arkadan vurmaya ve İtilaf Devletleri hesabına casusluk yapmaya ve Müslüman halkı katletmeye başladılar. Hükûmet, Ermeni komite üyelerine ve Ermeni milletvekillerine bu hareketlerden vazgeçmedikleri takdirde şiddetli tedbirlere başvurulacağını ihtar etti ise de bu ihtarlara aldıran olmadı. Hatta Ermeniler şiddet ve kanlı eylemlerini daha da artırdılar. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 24 Nisan 1915'te Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite ileri gelenlerinin tutuklanmasını isteyen bir tamim yayımladı. Bunun üzerine 30 Mayıs 1915 tarihinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında bu tezkere ele alınarak kabul edildi. Bunun so-

nucunda *'Tehcir yasasını'* uyguladılar, bu, uluslararası hukuka göre meşrudur ve hukukidir. Ancak, tehcirin uygulanmasında ortaya çıkan sonuçta kabul edilemez insanlık trajedisine dönüşmüştür. O gün bugündür Türkiye haksız olmakla birlikte soykırım iddiasının altından kalkamamaktadır.

Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra 4. Ordu Kumandanlığı göreviyle 21 Kasım 1914'te Cemal Paşa, Suriye'ye hareket etti. Bahriye Nezareti vekâleten yürütmek üzere Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya verildi. Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa 15 Temmuz 1915'te Osmanlı ordusunun büyük bir bölümünün Çanakkale bölgesinde olmasının verdiği güvenle İngiltere'ye askerî iş birliği teklif etti.

11 Ocak 1916'da Tebük'ten Mekke'ye kadar uzanan Hicaz bölgesinde muhtar idaresinin kabul edilmesini ve emirliğin büyük evladına geçmek şartı ile ömrünün sonuna kadar kendisine verilmesini isteyen bir telgrafı Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdi.

6 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin'in oğulları Şerif Ali ve Şerif Faysal yönetiminde Kanal Seferi için Medine'ye gelen bedevi ordusu, Medine karakollarına saldırarak fiilen isyan etti. 2 Temmuz 1916'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa görevinden azledilerek yerine Meclis-i Âyan Üyesi Şerif Ali Haydar Bey tayin edildi. Bunun üzerine Şerif Hüseyin 29 Ekim 1916'da kendisini Arap Meliki ilan etti.

1916 yılında Sait Halim Paşa hükûmetini düşürmek üzere Yakup Cemil bir suikast teşebbüsünde bulundu. Bu teşebbüs öğrenilince Yakup Cemil 11 Eylül 1916'da tutuklanıp kurşuna dizilerek idam edildi. Sait Halim Paşa, İttihat ve Terakki'nin 1913 ve 1916'da yapılan kongrelerinde bu teşkilatın genel başkanlığına seçildi. Ancak aynı teşkilatın başkan vekili ve kendi kabinesinin Dâhiliye Nazırı olan Talat Bey'le aralarında ciddi huzursuzluklar baş gösterdi. Özellikle Talat Paşa ile Sait Halim Paşa'nın arası son Hariciye Nazırlığı meselesi yüzünden açıldı. Talat Bey hükûmet içindeki nüfuzunu arttırarak sadrazam olmak istiyordu. Talat Bey, sadrazamın kapitülasyonlar kalkmış olmasına rağmen bu konu ile ilgili gelen yazılara cevap verdiğini ve kendisine tevdi edilen yazıları okumamasından şikâyet ediyordu. Sait Halim Paşa da kabinenin başkanı olmasına rağmen umumî işlerden haberdar edilmemekten rahatsızlık duyuyordu, gerilim sonucu Sadrazam Sait Halim Paşa'nın sağlık durumunu gerekçe göstererek görevinden 3 Şubat 1917 tarihinde istifa etmesiyle son buldu.

Padişah **V. Mehmet Reşat** 4 Şubat 1917'de Talat Bey'e vezirlik rütbesi vererek sadrazamlık makamına atadı. Hükûmetin Türkiye'yi sebepsiz ve vakitsiz savaşa soktuğu ileri sürülürse de Paşa bu suçlamayı kabul etmez. 1914'te de Dünya Savaşı'na Türkiye'yi sürükleyen sebeplerin meşruluğundan şüphe edilemeyeceğini belirtmektedir.

Enver Paşa'ya Kuruçeşme Yalısında Suikast Girişimi

1 Mayıs 1916 tarihinde Talat Paşa tarafından Polis Umum Müdürlüğün görevine getirilen, Atatürk'ün okul ve meslek arkadaşı İlk Emniyet Genel Müdürü Ahmed Erner 1966 yılında yapılan röportajda bir dönemler polisin yaptığı işkencelerle, tabutlukla adı belleklere kazınan Sirkeci'deki ünlü ***Sınasaryan*** [halk arasında Sansaryan hanı olarak yerleşmiştir] Hanı mülkiyetinin devlete geçişinin öyküsü ile Enver Paşa'ya Yalısında planlanan bir suikast girişiminin nasıl engellendiğini anlatıyor (Hayat Tarih Mecmuası, sayı: 7, s. 63-66):

"Bina İhsan Bey adında zengin bir şahsa ait iken; nasılsa Avrethisar'daki çiftliğinin kahyası Sınasaryan'ın eline geçmişti. O da bu binayı ölürken Erzurum Ermeni mektebine vakfetmişti. Binanın alınması için şer'i muamele gerekiyordu. Sadrazam Talat Paşa da, beni fetva almak üzere Şeyhulislam Hayri Efendi'ye gönderdi. Huzuruna girdiğimde:

- Sizden bir fetva talep ediyorum, demiştim.
- O hafif bir tebessümle:
- Ne o, Sultan Reşad'ın hal'i için mi fetva talep ediyorsun? Diye takılınca ben:
- Estağfurullah Efendim ne haddime. Başka bir husus için.
- Nedir?
- Bir şeyin aslı olmazsa, fer'i olur mu?
- Bu sualime, Şeyhulislam Hayri Efendi hiç düşünmeden:
- Olmaz, dedi.
- Ben de meseleyi izah ettiğim zaman ileri görüşlü Şeyhulislam gülümsemiş ve:
- Öyle ise, Ermeni patriği haltetmiş. Talat'a söyle, binayı devlete mal etsin, diyerek istediğimiz fetvayı vermişti.

Sınasaryan Hanı, yetersiz görüldüğünden, Hahambaşı'ndan beş bin, Alman şimendifer kumpanyasından da altı bin lira ki, cem'an

on bir bin liralık bağışla, iki kat daha çıkıldı. En üst kattaki hücreleri yaptırırken, bir ara inşaata gelen Talat Paşa:

- Aman, Ahmed dikkat et. Evvela bizi buraya tıkmasınlar! demişti.

Netekim ne garip tecellidir ki, bu hal de başıma geldi. yaptırmış olduğum hücrelerden birine tıkılmak kaderimde varmış.

Bir gün makamımda iken, telefonum acı acı çaldı! Karşımdaki sadrazam Talat Paşa idi:

- Ahmed, çabuk bana kadar gel!..

Önemli bir talepte bulunacağını anlamıştım. Seri bir vasıtayla Babıali'ye geldim. Beni görünce, yüksek sesle:

- Şu Enver delinin biri! Başkumandanlık yetmiyormuş gibi, şimdi de benden sadareti alacak ve aklınca diktaya gidecek!.. Sonra, sükûnet bularak yanıma yaklaştı ve:
- Sana mühim bir vazife veriyorum, dedi. Enver'in her hareketini takip edip, bana bildireceksin.

Aralarındaki anlaşmazlığa bidayetten vakıftım. Makamıma dönünce, hemen Serkomser (Başkomser) Hasan Tahsin'i çağırıp, onu bu işle görevlendirdim. Hasan Tahsin o günden itibaren, Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında, tavsiyeli hizmetçi olmuştu. binaya giren çıkanları tespit ediyor ve bilhassa Paşa ile temasa edenleri, günü gününe rapor ediyordu.

O sırada mühim bir olay vukua gelmişti. Her nasılsa yalıya girebilen meçhul bir şahıs, salonda karşılaştığı Enver Paşa'ya ansızın silah çekti. Tam ateş edeceği sırada, hizmetçi kılığındaki Serkomser Hasan Tahsin, mütecavizin üzerine atılarak, elinden tabancasını alıp, onu yere yıkmaya muvaffak oldu.

Sonradan adının Mustafa olduğu anlaşılan anarşisti, İngilizler, Enver Paşa'yı öldürtmek kastıyla, Kıbrıs'tan göndermişlerdi. Olayı haber alan heyet-i vükela arasında ben de vardım. Suikastı önleyen hizmetçiyi tavsiye eden ben olduğum için, Paşa bana doğru adeta koşarcasına yaklaşıp kucakladı:

- Sana teşekkür ederim. Burada Mümtaz ve Kazım (sonradan Orgeneral Kazım Orbay) Uzanlar gibi muhafızlarım dururken, gönderdiğin hizmetçi hayatımı kurtardı.

Fakat bu iltifatın hemen akabinde, başarısının heyecanından olacak, bizim Hasan Tahsin ileri çıkıp:

- Paşam, ben hizmetçi değil, bir Serkomserim!... demesin mi?

Salondakiler hayretler içinde kalmışlardı. Öyle ya, koskoca bir Başkumandanı, hem de Damat Enver gibi bir paşayı, bir polis koruyor demekti. Evet, herkesçe bilinmeyen bu mühim olaydan sonraki hayatını, Enver Paşa, bir Türk polisine medyundur (borçludur).

Başkumandanlık, mükafat olarak, İstanbul polisine on bin liralık tahsisat ayırmıştı. Evvela reddettimse de, bu parayı asker kaçağı yakalayan her polise onar lira verilmesi kaydıyla kabul ettirdiler. İlk anlarda verimli netice veren bu işi, bizimkiler istismar etmeye başlamışlardı. Önüne geleni asker kaçağıdır diye yakalayıp getiriyorlardı. Hemen bir emirle buna nihayet verdim."

Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı

Enver Paşa özellikle Sarıkamış harekâtından dolayı suçlanır, suçlamayı yapanları haklı çıkaran kaynaklar da Genelkurmay'ın 'harp tarihi' yayınlarıdır. Kışlık donanım yetersizliğini pek umursamayan Enver Paşa kış taarruzunda ısrarı felaketin hazırlayıcılarından birisidir. Ötekisi de gece taarruzudur. Hesapsız taarruz ısrarının ağır bir bedelini de 19 Mayıs 1915 tarihinde Gelibolu muharebelerinde de ödeyeceğiz, üç binin üzerinde şehit toplam on bine yakın zayiat vererek... Sarıkamış'ta kendisi de kış koşullarının ne denli ağır olduğunu görmüş, 13 Aralık'ta Köprüköy'den Naciye Sultan'a, bıyıklarının ve kirpiklerinin soğuktan buz tutup bembeyaz olduğunu, bu yüzden doksanlık ihtiyarlara döndüğünü yazmıştı. Buna rağmen taarruzdan vazgeçmedi.

Felakete davetiye çıkaran üçüncü adım ise kışlık donanımı ve erzakı zaten noksan olan birliklerin dinlendirilmeden uzun yürüyüşlere zorlanmasıydı. Bu cebri yürüyüşlerin neden olduğu ağır zayiat kolordu raporlarına yansımıştır... Yol boyunca binlerce er donarak öldü...

Hafız İsmail Hakkı Paşa "günlüklerinde" Enver Paşa'yı açıkça bu büyük felaketin sorumlusu olarak anlatmaktadır (16 Ocak 1915'te yazdıklarından bir bölüm):

"...Muhacirler meselesi bir felaket. Topların nakli için zavallıların öküzlerini de almışlar. *"Keşke Rus elinde olup şehid olsa idik!"* diye bağıranlardan gece gündüz kadın, çocuk vaveylası! Ah Enver! Ah! Bu

kış seferini ta'cil etmek, sonra da bu parlak taarruzda 9. Kolordu'yu dörtnala kaldırmakla yüz bin masumun kanına girdin! Allah seni affetsin"

Yarbay rütbesindeki Mustafa Kemal Sofya ataşemiliterlik görevinden zorlaya zorlaya Gelibolu muharebeleri için geldiğinde, Harbiye Nezareti'nde Enver Paşa'ya Sarıkamış'ta ne olduğunu sorunca, *"Hiç, savaştık o kadar"* yanıtıyla karşılaştı.

Kış mevsiminde ve bu meteorolojik koşullarda harekât yapılmasına karşı çıkan Üçüncü Ordu Komutanı Hasan İzzettin Paşa ile Köprüköy'de şiddetli bir tartışma yaşandı, Komutanı görevden aldı, bu durumu Naciye'ye yazdığı bir mektupta da anlatır. Enver Paşa'nın Sarıkamış kararının akılla açıklanır ve askerî harekât planı olarak savunulur bir yanı yok [ancak] bir haksızlığın önüne geçmek amacıyla şunu da yazmam gerekiyor; Sarıkamış'ta Türk askeri tek kurşun atmadan şehit düştüler söylemi hem saçmalık hem de haksızlık. 90 bin şehit verdik söylemleri de büyük bir uydurma.

Harekât başladığında ordunun mevcudu 90 bini muharip, diğerleri geri hizmette bulunmak üzere 134 bindi. Ordu komutanlığınca 23 Ocak'ta yapılan sayıma göre Sarıkamış'tan dönebilen muharip birliklerin mevcudu ise 12 bin 400 kişiden ibaretti. Zayiat gerçekten çok büyüktü; ancak bu geri dönemeyen herkesin şehit düştüğü anlamına da gelmiyor. Esir düşenler ve etraftaki köylere sığınanlar vardı. Zayiatın büyük bölümünü çevre köylere dağılan firariler oluşturuyordu. Enver Paşa 5 Ocak'ta Erzurum'a döndü, Naciye Sultan'a çektiği telgrafta sağlığını soruyordu!

Enver Paşa İstanbul'dan Yavuz zırhlısı ile Trabzon'a hareket ettikten birkaç sonra kamarasına çekilip, eşini özlediğini kendisine duyduğu hasreti kaleme almış, Sarıkamış harekâtı başlamadan, muharebeler sırasında ve ardından yaşanan büyük bozgun sırasında da Naciye Sultan'a çok sayıda mektup yazmıştır (Arı İnan tarafından tamamı yayınlandığı ifade ediliyor). Bozgun yaşanmış, kumandayı Hafız Hakkı Paşa'ya devredip İstanbul'a dönmek üzere Sarıkamış'tan ayrılarak gittiği Erzurum'da da Naciye'yi ve Naciye'nin hamile olup olmadığını düşünmekte olduğunu anlatan 18 Ocak 1915 tarihli mektubu Enver Paşa'nın genel ruh durumunu da genel davranış biçimini de, bu durumun normal olup olmadığını da anlamamıza yardımcı olacak (M. Bardakçı, *Enver*, 151):

"... Biraz dinlendim, derken hatırıma siz sultanımdan doğruca malumat almak geldi. Hani telefonla keşki konuşabilsek diyordum. Derhal telgraf memuruna sarayı bulmasını söyledim, buldu. Şimdi titreyerek, heyecanla adeta sesinizi, o güzel ahengdar sesinizi işitecekmiş gibi titriyorum. Titrek sesle memura söyledim, çevirdi. Artık sizinle görüşebiliyordum. Ah! Bunu evvelce düşünemediğime ne kadar eseflendim. En nihayet sizin de memnun olacağınızı bildiğinden "Bebekten haber var mı?" diye sordum, fakat yokmuş. İnşallah muvafakiyetle avdet ederim de, o vakit bir tane husul olur. Yoksa güzelim bana hakikati söylemedi de avdetimde birdenbire şaşırtacak mı? Ne olur ise olsun, Cenab-ı Hakk'tan güzel Naciyem'in arzusunun husul bulmasını dilerim. Of! Bilseniz ne kadar göreceğim geldi. yarabbi, bu harp ne kadar sürecek? Fakat ne olur ise olsun, çok durmam gelirim.

...Müsaade buyur da bütün heyecan-ı kalbimle, iştiyakla güzel yanaklarından, dudaklarından öpeyim de teskin-iştiyaka kavuşayım."

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı'nın çok ağır yenilgisiyle sonuçlandı. İttihatçı lider kadro Almanlarla görüşme yapıp ülkeden ayrılma konusunda güvence alınca, Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında birkaç kez toplantı yapıp, ülkeden gidecek yedi kişinin adları saptandı. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandı, 1 Kasım 1918 tarihinde Alman yatı Enver Paşa'yı Kuruçeşme'deki Yalıdan aldı ve **R-01** borda numaralı torpido ile dönüşü olmayan Karadeniz'de Kırım'a doğru açıldılar.

Müttefik kuvvetleri de İstanbul'u işgal etti.

Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın Kuruçeşme'deki yalılarına Fransız işgal birliklerinin kumandanı General Franchet d'Esperey göz diker. 1919'un 9 Şubat'ında Galata Rıhtımı'nda ayak bastığı şehre bir fatih edası ile beyaz at üzerinde girmesi üzerine sadece Türkler'in değil, diğer devletlerin işgal kumandanlarının da tepkisini çeken Fransız general...

Münevver Ayaşlı'nın tanıklığına bir kez daha başvuruyorum: "Bu yalı mütareke senelerinde, Fransız işgal kuvvetleri kumandanı *Mareşal Franchet d'Espere*'ye ikametgâh olmuştu. Mavi Fransız üniforması ve başlarında fesleri, Senegalli zenci askerler, bu çok güzel sultan yalısının rıhtım ve cadde kapısında nöbet tutarlardı. Yalı, beyaz boyalı, iki katlı, bodrum katı varsa hatırlamıyorum, ölçüleri çok ahenkli ve

güzeldi. Bahçesi yan tarafta ve bu bahçenin ortasında, Boğaziçi iklimi için, çok büyük bir hurma ağacı, 'palmier' vardı."

Enver Paşa ve arkadaşları Yalı'yı terk edip Alman savaş gemisine binerek gittiklerinde Naciye Sultan ikinci çocuğuna hamiledir. Sözü burada Naciye Sultan'a bırakayım Yalı'yı terk etmeye mecbur oluşlarını kendisi anlatsın (Burak Enver, s. 87-88):

"Çok üzgündüm. İkinci çocuğumu beklediğimi henüz bilmiyordum. Fakat meğer o halde imişim.

Enver Paşa'dan çok seyrek haber alabiliyordum... Daimî bir merak ve endişe içinde idim.

Fazla olarak evde rahatımız da yoktu. Fransızlar yalıyı işgal ettiler. Yirmi dört saat içinde evi terk edip gitmemizi istediler. Hasta idim. Kızım Mahpeyker de iki taraflı zatürreden yatıyordu. İşgal kuvvetleri yalıya doktor gelmesine bile mâni oluyorlardı. Eve her türlü nakil vasıtasının gelmesi ve evin kapısı önünde durması yasak edilmişti. Bu yasağa rağmen Doktor Süleyman Numan Paşa bana ve çocuğuma bakmak için her gün yaya olarak bize geliyordu.

Evi tahliye etmemizi söylediklerinden yirmi dört saat sonra çocuğum da ben de hasta olduğumuz halde çıkmaya ve Sultanahmet'teki Sadaret Konağı'na nakletmeye mecbur kaldık. Yanımızda erkek olarak kimse yoktu. Evdeki daire müdürünü de hapsetmişlerdi.

Hükümete dayanan işgal kuvvetleri o aralık kayınpederim Ahmet Paşa'yı ve kayınbiraderim Nuri Paşa'yı da tevkif ettiler. Güvenecek, dayanacak hiç kimsemiz kalmadı. Enver Paşa bunları duyunca Almanya'da tahsilde olan kardeşi Kâmil Bey'i kurye olarak memlekete gönderdi. Kâmil Bey Almanya'dan İstanbul'a elli iki günde gelebildi.

Enver Paşa çocuğuyla beni yanına aldırtmak istiyordu. Kendisi o aralık Berlin civarında bir çiftlikte bulunuyordu. Kayınbiraderim bana kocamdan haber getirdi. Sıhhatte ve emniyette olduğu için sevindim. Yanına gitmeyi istiyordum, fakat o aralık memleketten çıkmak çok güç, hatta imkansızdı."

Yalıyı terk etmesi için sadece 24 saat verilen Naciye Sultan çocukları ile birlikte Hazine-i Hassa'ya ait Nişantaşı'ndaki bir konağa taşınır (Naciye Sultan Sultanahmet'e taşındım diyor. Daha sonra Nişantaşı'nda bir konağa geçmiş olabilir. e.m.) ama tacizler bir türlü bitmez. Sultan'ın hasta olduğu ve Türkiye dışında tedavi görmesi gerektiği yolunda hem Türk hem de yabancı doktorlardan raporlar alınır, Fransızlar

ile İtalyanlar İstanbul'u terk etmesine karşı çıkmazlar ama bu defa İngilizler zorluk çıkartır ve engel olurlar. (M. Bardakçı, *Enver*, 190)

Enver Paşa da Kırım'a kaçışını ve sonrasında yapmaya çalıştıklarını İngilizlere olan nefreti nedeniyle yaptığını yazmıştı. İngilizlerin İstanbul'da kalmış olan Naciye sultanı hastalığına karşın Enver Paşa'ya karşı bir koz olarak rehin tuttukları anlaşılıyor.

Naciye Sultan 2 Ocak 1920'deki mektubunda kocasına kavuşma arzusunu yazarken başına gelen her şeyin müsebbibi olarak amcasını, yani Sultan Vahiddetin'i göstermekte ve Vahidettin'den *hain herif* diye bahsetmektedir.

"... Doktorlar hastadır diye rapor verdikleri halde bana izin vermiyorlar. Bu hain İngilizler beni ölüme mahkûm ediyorlar. Oh! Enver, bütün bu hakaretleri yaptıran o amcam olacak hain adamdır. Fakat olsun, ben müteessir değilim. Senin varlığın bana bütün acılarımı unutturuyor..." (M. Bardakçı, *Enver*, 190)

Naciye Sultan Enver'in yanına gelebilmek için mektuplar yazmakta, çıkış yolu aramaktadır. Türk Tarih Kurumu arşivindeki bir mektupta, "... Yoksa sen de beni istemiyor musun? O halde bana kati bir cevap vermeni rica ederim", diyerek çaresizliğini ortaya koyuyor. (M. Bardakçı, *Enver*, 191)

Bir yandan İstanbul'dan ayrılmanın yollarını arayadursunlar, öte yandan apartopar çıkarıldıkları Kuruçeşme'deki yalıdan da eşyalarının çalındığını öğreniyorlar. İktidarda olan Hürriyet İtilaf partisi hükümeti de İngilizlerle birlikte olup İttihatçıların bu arada Enver Paşa'nın da kalan mallarına mülklerini el koymak üzere yasa çıkardılar.

İstanbul'dan ailece ayrılmanın bir yolunu bulma çabaları devam ederken Fransızlar'ın Kuruçeşme'deki yalıdan bazı kıymetli eşyayı alıp götürdükleri, sonra Naciye Sultan'ın erkek kardeşi Şehzade Abdürrahim Efendi'nin hizmetkarlarının da dünya kadar eşyayı çaldıkları haber alındı. (M. Bardakçı, *Enver*, 191)

Araya tanıdıklar, dostlar ve hatta İstanbul'daki bazı yabancılar da girdi ve Naciye Sultan 1920 Mayıs'ında çocukları ile birlikte İstanbul'dan nihayet ayrılıp Enver'inin yanına gitmeyi başaracaktır...

Kenize Murat'ın ve öteki hanedan mensuplarının "saraydan sürgüne" öykülerinden anlattıklarından farklı olarak Naciye Sultan Avrupa'ya gidişini hatıralarında (Vatan gazetesi, 7 Ocak 1953-aktaran Burak Enver, 153) şöyle anlatıyor:

"... 1919 senesinin sonlarına doğru memleketten çıkmağa teşebbüs ettim. Rahatsızdım. Hastalığımın mahiyeti belli değildi. Memleket dışında tedavi olmak istediğimi söyleyince büyük bir konsültasyon yapılması lazım geldiğini ileri sürdüler. İşgal kuvvetlerinin doktorları, Saray Başhekimi Reşad Paşa, Feriye Sarayı'na geldiler. Beni muayene ettiler. Doktorların hepsi Avrupa'ya gidip tedavi olmam lazım geldiğine dair rapor verdiler. Bu raporun hükümet tarafından tasdik edilmesi icap ediyormuş. Rapor Babıali'ye gönderildi. Uzun müddet bekledim. Sabırsızlanıyordum. Bir an evvel gitmek hem tedavi olmak hem de kocama kavuşmak istiyordum. Fakat raporun Babıali'de kaybolduğunu haber aldım. Herhalde kaybolmuş değildi, hasıraltı edilmişti. Böylelikle memleketten çıkmamın gerek hükümet gerek işgal kuvvetleri tarafından arzu edilmediğini anladım. Resmi yoldan ve müsaade ile gidemeyeceğimi hissedince başka çarelere başvurmayı düşündüm.

İşgal kuvvetleri arasında en dürüst ve terbiyeli olarak hareket edenler İtalyanlardı.

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın kızı Meziyet arkadaşımdı. Kendisiyle bir gün konuşurken, memleketten çıkıp gitmek istediğimi söyledim. Beraberce çare düşündük. Meziyet, İtalyan işgal kuvvetlerinin başkanı olan Kont Caprini ile ahbaptı. Kendisine bu meseleyi açabileceğini söyledi, yardım edeceğini umuyordu.

Meziyet gidip Caprini'ye vaziyetimi anlattı. Kont, Enver Paşa'yı tanıyormuş. Vaktiyle Avrupa'da beraber bulunmuşlar, ahbaplık etmişlermiş. Zevcimin yanına gitmek istediğimi duyunca bana her türlü kolaylığı yapacağını söylemiş. Meziyet bana bu müjdeyi getirdi. Artık sevincimin sınırı yoktu.

Mahipeyker bir buçuk yaşında, Türkan ise henüz on aylıktı. Bu şartlar içinde memlekette yaşamama, rahat etmeme imkân kalmamıştı. Her ne pahasına olursa olsun çıkmalı idi.

Kont beni ve çocuklarımı kaçırmayı Mimar Denari'ye havale etti. Kaçmak oldukça güç, hatta imkânsız gibi görünüyordu.

Mimar Denari ile görüşüp bir plan hazırladık. Hakiki hüviyetimi belli etmeden yabancı imişim gibi hareket etmek lazımdı.

İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanı Kont Caprini, bana bir İtalyan vatandaşı pasaportu verdi. Denari'nin çocuklarının dadısı olarak memleketten çıkacaktım. Çocuklarım da Denari'nin çocukları olarak geçeceklerdi.

Anneme bile nereye gittiğimi söylemeden çocuklarımı alarak evden çıktım. Kardeşim Şerafettin'e bir mektup yazarak bıraktım. Bu mektupta anneme ve amcam Vahideddin'e çocuklarla beraber memleketi terk ederek zevcimin yanına gittiğimi, ben memleketten ayrıldıktan sonra söylenmesini rica ediyordum.

Denari'nin evi, Saint Antuan Kilisesi civarındaydı. Oraya gittim. Vapura binmeden evvel dadı kıyafetine girmem lazımdı. Ömrümde ilk defa olarak başımı açacak ve sokağa şapka ile çıkacaktım.

Denari'nin eşi bana bir şapkasını ve bir yağmurluğunu verdi. Kadınlar ne şart altında olurlarsa olsunlar hiçbir zaman kadınlıklarından vazgeçmezler. Ben de vaziyetin bütün tehlikesine rağmen, o aralık şapkamın yüzüme yakışmadığını gördüm ve bundan dolayı üzüldüm. Dadı kılığımı kendime bir türlü yakıştıramıyordum.

Bir berber çağırmalarını ve saçlarımı şapkaya uygun şekilde taratmak istediğimi söyleyince, orada bulunan bir arkadaşım "Bunu bu anda düşünmek ve yapabilmek için ancak kadın olmalı" diye bana çıkıştı ve soğukkanlılığıma şaştı. Fakat ben, herşeye rağmen ısrar ederek süslenmek, hele ilk defa giyeceğim şapkanın yakışmasını istiyordum.

Lakin vaziyet oldukça vahimdi. Biran evvel vapura gitmemiz lazımdı. Boş ve fuzuli işlerle vakit geçirmenin hiç sırası değildi.

Kont Caprini'nin arabasına binerek vapura kadar gittik. Çocuklarımı, Denari'nin çocukları, ben de onların dadısı olarak vapura binebildik. Vapurda bizi İtalyan kuryesinin kamarasına kilitlediler. Çanakkale'yi geçinceye kadar oradan çıkmadık. Her an ya hükümet veya diğer işgal kuvvetlerinin bir motoru karşımıza çıkacak ve bizi geri çevirecek diye korku ve heyecan içinde idik. Fakat, ben hâlâ korkuyordum. Annemin mektubumu okuduktan sonra ne şekilde hareket edeceğini bilmiyordum. Amcamdan çok çekiniyordum.

Mimar Denari, bizi Brindizi'ye kadar götürdü. Bize her türlü yardım ve kolaylığı gösterdi. Gerek Kont Caprini, gerekse Mimar Denari bu dostane hareketi hiçbir maddi menfaat karşılığında yapmamışlardır. Para ile ödenemeyecek bu iyiliklerine ve dostluklarına karşı kalbimde daima derin bir minnet ve şükran beslerim. Kendilerine zorla kabul ettirdiğim hediyeler, bu minnet borcumun küçük birer nişanesidir.

Görümcem Hasena Hanım ile zevci Nazım Bey bizi Brindizi'de karşıladılar. Bu, benim ilk seyahatimdi. O zaman kadar memleketten hiç çıkmamıştım. Ancak kitaplarda okuduğum tanımadığım yepyeni ve değişik bir aleme gelmiştim. Roma'da duyduğum çan sesleri benim için gurbet acısının ilk yankısıydı. Ne zaman çan sesi duysam, hep bu seyahati hatırlarım.

Annemden, kardeşimden, doğup büyüdüğüm evimden, çok sevdiğim memleketimden, ayrılmıştım. Ne vakit dönebileceğim belli değildi. Karşılaşacağım hayat ne olacaktı? Meçhule doğru gidiyordum. Tek tesellim: Kocamı bulmak ve çocuklarımın yanımda oluşu idi.

Görümcem ve eniştemle beraber Roma'da birkaç gün kaldık. Sefarete giderek kendimi tanıttım. Sefir Galip Kemali Bey idi, bana çok

yardım etti. Hemen pasaport verdi. Sefarette ailesiyle tanıştım. Kızı o zaman Bay Hüsrev Gerede ile henüz evlenmemişti.

Biran evvel Berlin'e gitmek için sabırsızlanıyordum. Berlin'e telefon edip, Enver Paşa'yı aradık. Fakat kendisinin Berlin'de olmadığını öğrendik. Bu haberi, bize o zaman Berlin'de bulunan Talat Paşa verdi. Kocam bizim geleceğimizi bilmediği için Almanya'yı terk etmiş. Bir Alman tayyaresine binerek, Roma'ya hareket etmiş.

Bu haber beni çok üzdü ve endişeye düşürdü. Almanya'ya gitmek için hissettiğim tehalük ve arzu sönmüştü. Gayem bir an önce kocama kavuşmak ve çocuklarımı babalarına göstermekti. Halbuki şimdilik buna imkân yoktu. Kim bilir onu ne zaman ve nerede bulacaktık?

Daha seyahatimin ilk safhasında güçlükler ve üzüntülerle karşılaşmaya başlamıştım.

Bilmiyordum ki bu daha hiçbir şey değildi. Daha neler çekecek, neler görecektim!

İnsana evvelden başına gelecekleri anlatsalar: 'Ben bu kadar cefaya dayanamam, bu derece üzülmeye tahammül edemem' diye kadere isyan eder. Fakat dayanılamayacak cefa ve üzüntü yoktur."

Hayatın sürprizleri ve tesadüfleri bakımından ilginç bir durum var, Enver birkaç yıl önce İttihat Terakki'nin infaz kararıyla kız kardeşinin kocası Nazım'ı öldürtmek istemiş, ama eniştesi suikasttan yaralı kurtulmuştu. Şimdi ise Berlin'de onun yanındaydılar!

Naciye Sultan'ın "Hatıralarının" bu bölümü hem işgal İstanbul'unda yaşamın nasıl tutsaklığa dönüştürüldüğünü hem de başbakan Damat Ferit ve hükümetinin İngilizlerle ne denli iş birliği içinde oluşunun da öyküsüdür.

Enver'le Naciye Berlin'de buluştular, güzel bir villa kiralandı oraya yerleştiler ancak Enver birkaç hafta sonra Moskova yollarına düştü. Naciye Sultan üçüncü çocuğuna hamileydi. Enver uzun bir yolculuğun ardından 15 Ağustos 1920 tarihinde Moskova tren istasyonuna vardığında, geriye dönemeyeceğini tahmin edebilir miydi?

Gazeteci Murat Bardakçı Enver Paşa'nın aile mensuplarından aldığı belgeler, mektuplar ve devlet arşivlerindeki dokümanlardan yazdığı kitabı '***Enver***'de kaderiyle ilgili olarak: "Enver'in mağlubiyetini sadece onun yenilgisi olarak mütalaa etmek, mağlubiyetten sonraki senelerdeki faaliyetlerini Dünya Savaşı'nın Enver ile beraber mağlubu olan İttihat ve Terakki'nin ayakta kalma çabalarından bir türlü bitmek bilmeyen iktidar mücadelelerinden ayrı görmek, noksan bir değerlendirme olur", yargısını öne sürüyor;

"Zira, Enver, Türkiye'den ayrılmasından sonra gittiği Kafkasya'da, ardından da Avrupa'da ve Rusya'da giriştiği bütün faaliyetlerini yanına eski İttihatçı arkadaşlarını alarak yaptı. Dünya Savaşı'nda uğranan yenilgiye rağmen mücadeleye devam kararında olan İttihatçılar'ın sürgündeki liderliğini o grubun en güçlü askeri kişiliğinin, yani Enver'in üstlenmesi de zaten normaldi.

Hayatının son faslını teşkil eden Orta Asya macerasında bu faaliyetlerini benimseyen eski kader arkadaşlarından bazıları artık yanında değildi ama beraberinde yine de bazı eski İttihatçılar mevcuttu ve Avrupa ile Orta Asya macerasının hüsrana uğraması, Enver ile beraber İttihat ve Terakki'nin de askeri yenilgisi, nihayet kaderi oldu.

Bu yenilgi İttihat ve Terakki'nin sondan bir önceki mağlubiyeti idi ve son mağlubiyet Cumhuriyet'in ilanı ardından İstiklal Mahkemeleri'nin kurdurduğu idam sehpaları ile gelecekti..."

Hüseyin Cahit Yalçın, Enver'in hak etmediği halde hızla terfiler verilerek rütbelerin artırılmasının altından kalkamayışını her ne kadar yazgıya bağlamışsa da gerçek nedenleri liyakat ve nitelikleri bağlamında birikimiyle ortaya koymakta: *"Enver'in alın yazısı, bu genel sevgi ve yakınlığı sonuna kadar korumasına yazık ki olanak bırakmadı. Meşrutiyet başlangıcında göklere çıkarılan Enver, genel savaş içinde ve cihan savaşından sonra en çok eleştirilen bir kişilik haline geldi. Bunda iktidarın insanı yıpratması niteliğine büyük bir pay ayrılması gerekir. Enver, sonradan hakkında verilen aşırı ve insafsız yargıları hak etmemişti. Ama çok derin ve büyük ahlak meziyetlerine karşın, bir devlet adamı için temelden denebilecek kusurları da vardı. Yurdu çok sevmek, namuslu ve insan sever olmak, üstelik bu uğurda hayatını feda etmeyi göze alacak kadar kahraman olmak, iyi bir devlet adamı olmak için bir neden oluşturmaz.*

Dünya Savaşında, Fransız ve İngiliz propaganda servislerinin her tarafta yaydıkları karalamalar arasında Enver'in Almanlara satıldığı hakkındaki sözler zerre kadar değer taşımayan saçmalardan başka bir şey değildir. Ama çok alçak gönüllü görünen Enver, sonradan mevki tutkusuna kapılır gibi olmuştu.

*Abdülhamit zamanında Harp okulundan yetişmiş ve okuldan çıkınca Rumeli'ye giderek çoğu zamanını dağlarda eşkıya izleyerek geçirmiş bir gencin büyük dünya görüşü olamazdı (*buna vizyon diyoruz e.m.*). Yalnız askeri bir öğrenim görmüştü. Siyasa ve devlet işleri üzerindeki yetki, sonraki deneylerle kazanılacaktı."*

H.C. Yalçın'ın anılarını düzenleyen Rauf Mutluay *Tanin*'deki yazılarının dışında şöyle bir not düşmüş: "***Yedigün***'deki ilk yayında şu satırlar da vardır: *Herhalde görgüsü azdı. Genel bilgisi, siyasa ve devlet işleri üzerindeki anlayışı yüzeysel ve ilkeldi. Batı kültüründen yoksundu. Zekâsı için de sınırlı denilebilirdi. Sanırım eski doğu geleneklerine, din kayıtlarına pek fazla bağlıydı.*"

Enver Paşa'nın Tacikistan günleri...

Dünya Savaşı'nı kaybedilmesinin ardından İstanbul'u terk etmek zorunda kalan Enver, yurtdışında da siyasetten vazgeçmiş değildir. Bir Berlin'de bir Moskova'da, ardından da Bakü'dedir. Bir gün Bolşevik liderlerden Karl Radek'le görüşmektedir, ertesi gün Kamenev'in başkanlığını yaptığı Doğu Halkları Kurultayı'nda katılımcıdır. Eski İttihatçılarla planlar yapmakta, yeni cemiyetler icat etmekte, hapislere düşmekte, kısacası kafasındaki planları gerçekleştirmek için her yola başvurmaktadır. Bu özeti yapan Emrah Safa Gürkan yazıyor (s. 77-86); Eğer romanı yazılacak bir son dönem Osmanlısı varsa, bu kesinlikle Enver'dir.

Böyle kabına sığmayan bir karakterin Millî Mücadele'ye müdahil olmak istemesi doğaldır. Bu, olmayacak iş de değildir. Enver yanlısı birçok subay, Millî Mücadele'nin ilk yıllarında önemli roller oynamıştır. İttihatçı subaylar arasında hâlâ birçok destekçisi vardır. Ancak sıranın nihayet kendisine geldiğinin bilincinde olan Mustafa Kemal tehlikenin farkındadır. Moskova'dan haber gönderip Millî Mücadele'ye katılmayı teklif ettiğinde, Enver'in bu isteğini hiç düşünmeden reddedecektir.

Ancak, Enver "hayır"dan anlayacak biri değildir. Amcası Halil Kut'un Rusya dönüşünde memlekete alınmaması ve Küçük Talat'ın tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi Enver destekçilerinin özellikle Trabzon havalisinde çok güçlü olmalarından kaynaklanmaktadır. Trabzon'daki Millî Mücadeleciler, daha sonra Erzurum Kongresi günlerinden beri Mustafa Kemal'e açıkça karşı taraf almışlardır; bölgenin önde gelen çetecisi Yahya Kahya'nın da Enverci olduğu bilinmektedir. Kaldı ki Bolşevik Rusya'dan da destek alabileceğini tahmin ediyor olsa gerektir. Şekip Arslan'a göre, Moskova kendisini Mustafa Kemal'e karşı bir koz olarak tutmaktadır. Anadolu halkının Mustafa

Kemal'i desteklemediğini ve aslında Enver'i desteklediğini, o sırada Moskova'da sefirlik yapan Ali Fuat Paşa'ya söyleyen bizzat Rus Dışişleri Halk Komiseri (Bakanı) Çiçerin olacaktır.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında, Meclis'in Ankara'dan Kayseri'ye taşınmasının gündemde olduğu günlerde, Mustafa Kemal, Enver Paşa'nın nefesini ensesinde hissetmiş olmalıdır. Hakikaten de Enver, sınırdaki Batum'a geçecek ve İttihat ve Terakki'yi tekrar diriltecek bir kongre toplayacaktır. Bir yandan da Anadolu'daki savaşın gidişatını izlemektedir. Olası bir hezimette, Enver'in Trabzon'a geçmesi ve buradan topladığı milislerin başında Millî Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya gelmesi işten bile değildir. Eğer bu gerçekleşirse, Mustafa Kemal'in liderliğinin tartışmaya açılacağı kesindir.

Sakarya Zaferi üzerine Anadolu'ya geçme ümitlerini yitiren Enver Paşa, Türkistan'daki 'Basmacılar' ayaklanmasının başına geçme hayalleri kurmaya başlar. Orada kendisini tahtlar ve saltanatların beklediğini durmadan yineleyen, akıl hocası Hacı Sami'dir. Bir yaverle birlikte üçü yola çıkarlar. Buhara'da rastladıkları Zeki Velidi (Togan), 'ceditciliği' (çağdaşlaşma) reddeden, her alanda tutuculuğu yeğleyen Basmacılarla işe girişmenin felaket getireceğini ısrarla anımsatırsa da Enver Paşa, "Kazanırsak gazi, kazanamazsak şehit olurum" diyerek yoluna devam eder. Kendisine katılan Osmanlı ordusu artığı 5 subay ve 30 kadar erle Türkistan içlerine ilerler. Tacikistan'da önce halifenin damadı diye ululanır ve 'Leşkerbaşı' diye övülürse de Lakaylar tarafından adeta esir alınırlar.

Naciye'ye Sultan'a son mektuplar

Şevket Süreyya Aydemir, 1960'ların sonunda yayınladığı üç ciltlik 'Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa' isimli büyük eserini, Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a Orta Asya'dan gönderdiği son mektuptan yaptığı kısa bir alıntıyla noktalar. 6 Mart 1920'den 26 Temmuz 1922'ye kadar eşine mektup gönderen Enver Paşa, 4 Ağustos 1922'de Türkistan'da çatışmada vurularak öldüğünde geride 417 mektup bıraktı. Murat Bardakçı Enver Paşa'nın torunu Osman Mayatepek'ten aldığı mektupları kitaplarında yayınladığında Enver Paşa'nın Naciye Sultan'a yazdığı mektuplardan kendisine ne denli duygusal ifadeler kullandığını öğrenebildik... "Yegâne sevgilim, Naciyeciğim", "Güzel

sultanım, Naciyeciğim", "Ruhum, Naciyeciğim", "Efendiciğim, cicim, bir tanem", "Ruhum, güzelim, elmasım", "Ruhum, efendiciğim, biricik sultanım", "Naciyeciğim, bir tanecik elmasım", "Ruhum, pek güzel mukaddes meleğim", "Âh! Bilmem Allah duamızı kabul etse de hiç olmazsa tez bir zaman için şöyle seni kucaklayıp doya doya öpsem, sevsem, koklasam", "Yavrularımla beraber Allah'a ısmarladım rûhum. Enver'in..."

Aile bireylerine yakınlığıyla bilinen Gazeteci Murat Bardakçı Hürriyet gazetesinde [6 Temmuz 2005, hürriyet.com'dan alıntıyla, kopyalama: 10.09.2023] yazdığı makalesinde çok daha ayrıntılı olarak mektubun içeriğini, duygu dünyasını **"Enver Paşa'nın, aşk tarihine geçmeye lâyık son mektubu"** başlığıyla bize anlatmakta:

Son derece içli ifadelerle dolu olan bu mektup, **'Karaağaca çakımla ismini yazdım. Enver'in'** sözleriyle son bulmaktadır.

Enver Paşa, hanımına bu mektupla beraber geceler boyu altında uyuduğu ağaçtan kopardığı ufak bir dal ve bir de yabani çiçek göndermiştir. Hatta deriden bizzat bir mahfaza dikmiş ve küçük dal ile çiçeği bu mahfazaya koyarak göndermiştir. Paşa'nın diktiği bu mahfaza ile içerisindeki 80 küsur senelik çiçek, şimdi torunu Osman Mayatepek'in evindeki şık bir vitrinde bulunuyor.

Osman Mayatepek'in yıllardan bu yana muhafaza ettiği ve yayınlamam için bana verdiği Enver Paşa'nın yüzlerce belgesi arasında yer alan ve son cümlesiyle dünya aşk literatürüne geçmeye láyık olan mektubun tam metnini, bu sayfada okuyabilirsiniz.

'25 Temmuz 1922-Satılmış. Naciyeciğim, sevgili sultanım, cici efendiciğim!

Bugün pek sıkıntılı bir hava, tuhaf bir sis, güneş görünmüyor. Düşmandan bir hareket yok. Fakat henüz sabahtır. Hastalarımı geri gönderdim ve Afgan Emirinin askerinin ve muavenetinin çekilmesinin iyi olmadığını ve Bolşevikler'e emniyet caiz olamayacağını bildirdim. Ve hiç olmazsa eczá-yı tıbbiye ve sair malzemesinin iadesini istedim. Bakalım, ne olacak? Bir de Hacı Sami (Enver Paşa'yı Orta Asya'ya gitmeye ikna eden kişi) ve diğer arkadaşların bu tarafa geçmesine müsaade olunmasını talep ettim. İşte efendiciğim, hemen şu satırları yazarak mektubumu kapatıyorum ve içine her gün sana topladığım buranın yabani çiçeklerinden

maáda (hariç olarak) kaç gecedir altında yattığım karaağaçtan kopardığım ufak bir dalı leffediyorum (iláve ediyorum). Seni öper, sever, kucaklar, bu mevcudiyet-i maddiyemle (maddi varlığımla) aşk ve iştiyakımla (hasretimle) sarılarak.... Hüda'nın birliğine yavrularımla beraber emanet ederim ruhum efendiciğim.

Karaağaca çakımla ismini yazdım.

Enver'in'

Yine Murat Bardakçı'nın yayınladığı bir başka mektupla devam edeyim:

'Yunan Anadolu'da saldırıyor ben Moskova'da kahroluyorum!'

Anadolu'da, Sakarya Savaşı öncesindeki Yunan saldırıları giderek arttığı sırada Enver Paşa Moskova'da bulunuyordu.

Paşa, o günlerde Berlin'de bulunan eşine gönderdiği mektuplarda savaşa katılamamaktan duyduğu üzüntüyü yazarken bir taraftan da Mustafa Kemal Paşa'yı tenkit ediyordu.

İşte, Enver Paşa'nın Naciye Sultan'a gönderdiği 13 ve 22 Temmuz tarihli mektuplarından bazı bölümler:

'13 Temmuz 1921

Ruhum, sevgili Naciyeciğim;

Şimdi, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım uzun bir mektubu bitirdim. Bunda baştan aşağı ne yaptığımı ve ne düşündüğümü ve kendisine rakip olacak kadar küçülmediğimi, sonra da muvaffak olmasından memnun olduğumu vs. yazdım. ...vákıa bunlar tesir etmez, fakat ben bir kere yazmayı borç bildim. Doktor Nazım da bu fikirde idi.

...Bu sabah namazdan sonra yine yazmaya oturdumdu. Önce biraz gazete okudum. ...Gazetelerde yeni nakarat var. Mustafa Kemal, Enverciler aleyhinde dehşetli yürüyormuş. ...Ne ise, tabii bunlar olacak. ...Başka şey beklenmez. Fakat Allah'ın işine de akıl ermez. O, demek benden daha ziyade ...daha ...iyi. Ne ise, nazar deymesin, çünkü ona olacak fenalık memlekete hazer getirmesin (zarar vermesin) diye korkuyorum.

...Doğrusu seninle şu bir saatlik konuşmak bana elemlerimi değilse de, iş düşüncelerimi unutturuyor. Ya bu da olmasa? Çıldırmak işten değil. ...Şimdilik her tarafından öper, yavrularımla beraber Allah'a emanet ederim. Enver'in'

'Moskova, 22 Temmuz 1921
Arslancığım,

Şimdi yalnız, odamda Anadolu haritası önümde düşünüyordum. Kimbilir, şu anda 7 Temmuz'da başlamış olan Yunan taarruzunun (Sakarya Savaşı öncesindeki Yunan ilerlemesi) kat'i safhaları cereyan ediyor. Ben ise böyle Moskova'da memlekete yardım edememek mecburiyetiyle oturuyorum. İki gündür hareket edip gitmek zihnimden geçiyor fakat gidinceye kadar belki olacak, bitecek. ...Mustafa Kemal'in ...başka bir şeye sebep olacak diye tereddüt ediyorum. Ne ise, bakalım inşaallah muvaffak olurlar da, biçâre Anadolu biraz rahat yüzü görür. Fakat ...yolda sulhden sonra da zannımca memlekette gürültüler eksik olmayacak.

Ruhum, bugün bir büyük taş gördüm, bunu Cici'me almak istedim, fakat param yok. Yalnız, başka bir şekil buldum. Bu taşı alıp gönderiyorum. ...Cidden, arslanıma lâyık bir taş. Ara sıra böyle deliliklerime bakmazsın değil mi ruhum? ...Allah'a emanet ederim. Yavrularımı da öp. Enver'in'

Enver Paşa'nın ölümü

Enver Paşa'nın Türkistan yolculuğu öncesi, onun hem özlemini tatmin eden, hem duygularını ve hayallerini dalgalandıran bir hadise ile geçer. Bu hadise, Berlin'de bir oğlunun, Ali'nin dünyaya gelişi haberidir. Ali galiba 29 Eylül 1921'de Berlin'de Tirgarten sokağındaki 34 numaralı evde doğdu. Enver Moskova'daydı. Ali'nin doğumu müjdelendiği zaman, çok heyecanlandı. Daha sonraları 21 Mayıs 1922 tarihli, çok içli bir mektubundan şu satırları alalım (Ş.S. Aydemir, Enver Paşa, c.3, s.610-611):

"Bilmem hatırlar mısın? Memleketteki seyahatlerimde, ekseriya gene böyle yazılmış mektuplarım eline varırdı. Ama sonra geçen hayatım o kadar üzüntülü geçti ki, o kadar fena yerlerde düşman ellerine düştüm ki, sana düşündüklerimi yazabilmek için bin türlü çareler düşünür, gene birini seçemezdim.

Fakat şimdi ne olursa olsun, işte sana, hem yalnız senin için her türlü düşüncemi yazacağım. Evvelki mektupların birinde de demiştim. Bilmem neden, yaşım ilerledikçe öyle bir boşluğa düşüyorum ki, bunu ancak gene, değil muhabbetle ve zevciyette [karı-kocalık durumu e.m.], *fakat işte de, sen doldurabileceksin...*

Ah Naciyeciğim. Hani şöyle ikimiz başbaşa verip de, ciddi düşüncelerimizi birbirine katarak yaşarsak, öyle geliyor ki, şimdikinden bin kat daha doğru kararlar vereceğim. Yok, yok, haydi gel Naciyem, beraber bulunalım. Evet, şimdiye kadar gelmeni istemiyordum. Ama şimdi, (.....) en güzel mevcudiyetim olan seni sıkıntıya sokmaya çalışıyorum.

Evet, ben eskiden daha kolay hodbin oldum. Ama yalnız ikimiz arasındaki hodbinlik olsa gene galebe çalarım. Fakat şimdi kurtarılacak, koca bir İslam aleminin, işe daha kuvvetli, daha canlı sarılmama yardım edeceğini düşünmemden doğan hodbinlik, beni bu kadar ileri vardırıyor..."

Eşini özler, kalk gel kararları birlikte alalım der, ama kendisi Moskova'dadır. Ne olacağı belli değildir. Buna karşın geleceği planlamaya çalıştığını görürüz. Daha gerçekçi değerlendirme yapmasını beklerken, gelecekte oğlu Ali'nin kendisinin yarım bıraktığı mücadeleyi başaracağını düşlemektedir.

"Fakat acaba, minimini aslancığımız sana gelmen için izin verecek mi? Yok, bak ondan izin almadan, hiçbir kararımız olamaz. O, biliyorsun ya? O, biz ihtiyarladığımız zaman, başladığımız işi ileri götürecek! O, İngilizlerin, Fransızların leşleri üzerinden, İslam bayrağını ileri götürecek. Bütün Doğuyu, Batıyı kurtaracak. İşte, o büyük adamın sözünü, sen de, ben de hürmetle dinlemeye mecburuz. Her yerde, onun sözü yürüyecek. O hürmet bulacak, ün alacak. O değil yalnız bizim, ailemizin, belki bugün ben hiçbir iş yapmaya muvaffak olamadığım halde, beni yine kurtarıcı gibi seven 400 milyon Müslümanın da gözbebeği olacak. İşte onun önünde ve onu karnında taşımış senin önünde, bütün düşmanlar alemi sürünerek, ettiklerine pişman olup, af dileyecekler. Hani bir gün sizi evimizden atan Fransızlar, babanı babam olduğu için zindanlarda çürüten İngilizler, zehirli dişleri sökülmüş yılanlar gibi, gövdelerini zelil, sefil, yerlerde sürtecekler.

İşte Naciye, o büyük adam eğer izin verirse gel (.....) Bana can ver, kuvvet ver, hepsinden daha mühim olarak ümit ver. Gene seni üzdüm. Fakat beni affet. Sana derdimi dökmezsem kime dökebilirim..."

Yaşadığı bunca sıkıntıya, Naciyesinin ve çocuklarının çektiği eziyete karşın Enver, hâlâ İslam, Turan, İslamcılık bayrağı, Müslüman alemi, İngiliz ve Fransızlarla mücadeleden söz etmekte.

Türkistan'a gidecektir, yanında ne harita var ne de Türkistan hakkında bilgisi. Ceditciler-Yeniciler ile Buhara Emiri Alim Han arasında amansız bir mücadele vardır. Cehaletin tanımsız olduğu bu topraklarda Emirlerin ve toprak ağaları ile sarıklı ulemanın egemenliği hüküm sürüyordu. Alim Han gözlerinin önünde hapishanelerdeki 2000 Ceditci genci cellatlara boğazlatmıştı.

Ş.S. Aydemir şöyle yazıyor (s.624): "…. Bu ülke, kendini Türk bile saymıyordu. Kalıplaşmış, donmuş, sadece geriye çeken bir din şekilciliği içinde, her gün biraz daha eriyordu. O halde Türkistan'da mücadele, ciddi bir değerlendirme meselesiydi."

Mektuplarından, anı defterinde yazdıklarından anlaşıldığına göre "hedefin" ne olduğu çok belirsizdi. Buhara'ya varmıştı, Doğu Buhara'da softalar, mürteciler kendisine esir muamelesi yaptılar.

Anı defterine, "Esir gibiyim" diye yazan Enver Paşa, öylesine tutucu bir çevrenin içine düşmüştür ki eşi ve çocuklarının yanında taşıdığı fotoğraflarını bile yakar. Ruslarla değil, 'Ceditcilerle' çatışmasını istediklerini fark ettiğinden, ***"Buradakilerin eğlencesi olduk"*** notunu ekler ve cümlesini şöyle tamamlar: ***"Bu halkla bir şeyler yapılacağına inanmak gafletine düşenlerin akıbeti budur."***

Enver Paşa 1921 Temmuz'unda, Bolşeviklerin İngilizlerle çatışmaktan vazgeçtiklerini, tek destek beklediği Afganistan'ın da İngiliz yönetimiyle anlaştığını öğrenir. Ya Bolşeviklere ya da İngilizlere teslim olmaktan başka seçeneği kalmamıştır. 4 Ağustos 1922'de Afgan sınırına yakın Abıderya köyünde Kurban Bayramı kutlamaları yaparlarken silah sesleri gelir. Baskına uğradıklarını düşünürler. Yanındaki küçük kuvvetle Enver Paşa'nın savunmaya yönelik önlem alması gerekirken, birden atına atladığı görülür. Aralarında 5 Anadolulu askerin de bulunduğu 25 kadar atlı da onun peşinden harekete geçer. Vadiden, Çegan Tepesi'ndeki makineli tüfekli askerlere kılıçla saldırmanın, gönüllü ölüme gitmek demek olduğu ortadadır. Nitekim vücuduna rastlayan 7 kurşunla Enver Paşa orada hayata veda ettiğinde 41 yaşındaydı.

Bir zamanlar debdebeli yaşam sürdüğü Yalı'dan özgürlüğe kaçan Naciye Sultan, iki kızı (Türkan Mayatepek ve Mahipeyker Enver) bir oğlu (Ali Enver Sydney'de öldü. 1971 yılı aralık ayında Avustralya'da eşiyle birlikte gittiği bir tatil köyünde akarsuda yürürken bir taşa takılır ve düşer. Düşerken kafasını çarptığı taşın açtığı yara sonucu

yaşamını yitirir. Vefat ettiğinde 50 yaşındadır.) olan Enver Paşa'nın ölümünden sonra Paşa'nın kardeşi Kâmil Killigil ile evlenmiştir. Fakat, Cumhuriyet devrinde ve hanedanın mensuplarının yurda dönmelerine izin veren yasa çıkıncaya kadar 29 yıl yurt dışında kalmıştır.

Kuruçeşme'deki yalılar, içinde yaşayanları belki bir zaman dilimi içinde mutlu etmiştir. Ancak sonuçlar bağlamında değerlendirdiğimde gördüğüm durum, gerek Tophane Müşiri Zeki Paşa ile Tuğamiral Osman gerekse Enver Paşa özelinde hüsran söz konusudur.

Hüsrana uğrayan yalnızca damatlar mı?

Deniz tarihi araştırmacısı Osman Öndeş'in "Türk Deniz Medya"da yazdığına göre: "20. yüzyılın başlarından itibaren Ortaköy-Kuruçeşme sahilinde yer alan sahil sarayları ve yalılar, Kuruçeşme'de çıkan tek tek yangınlar ya da 1908-1920 yılları arasında çıkan Kuruçeşme

Kuruçeşme kömür depoları

Yeni depo, 370 metre uzunluğunda olacak, bu sahaya girecek bazı binalar istimlâk edilecek

Koyu'ndan Sarraf Burnu'na kadar olan alanı kapsayan yangınlar sonucu yandılar, **yakıldılar** ve yıkıldılar. Cumhuriyet Dönemi toplumu, Osmanlı hanedanına ve üst düzey kesimine ait sahil sarayların ve yalıların olduğu Ortaköy-Kuruçeşme kıyı şeridi ile ilgilenmemiş, bu yalılar satılmış ve yıkılmış, bazılarının arsaları ifraz edilmiştir. Bununla birlikte, şehir planlamacısı Prost'un çalışmalarına başladığı 1936 yılı öncesinde, Boğaziçi ile birlikte Ortaköy-Kuruçeşme kıyı şeridi boşalma eğilimi göstermiştir. 1936 yılında çıkarılan nazım imar planı raporunda, Boğaziçi'nde yer alan bütün depoların ve sanayi yapılarının kaldırılması önerilmiştir. Yapılan imar planlarında, Boğaziçi'nde yer alan korular ve 1920'li yıllarda "Sahilhane" olarak görülen yalıların pek çoğunun, 1949'lu yıllarda yıkıldığı, yerlerine küçük barakalar inşa edilerek "Kömür Deposu" olarak kullanıldığı görülmektedir. Menderes döneminde (1950-1960), Boğaz Sahil Yolu Tophane'den Kabataş'a pek çok binalar ve tarihi yapılar yıkılarak açılmıştır.

Dünyada benzeri olmayan Naciye Sultan Yalısı ile Nazime Sultan Yalısı'nın yerine 'Kuruçeşme Kömür Tevziat Depoları İşletmesi'ni kurmak için müthiş cehalet gerekmiştir! Böylece bir zamanlar, Boğaziçi'nin en güzel yalılarıyla en medenî bir semti olan Kuruçeşme sahilleri, yıllarca baştanbaşa kömür yığınlarıyla kaplı halde karalara ve kömür tozlarına bürünmüştür.

Kuruçeşme kömür depolarının yerindeki yalı, Sultan Abdülaziz'in kızlarından biri olan Nazime Sultan için 1897 yılında o zamanlar İstanbul Boğazı'nda hiç görülmemiş "avant-garde" bir çizgide İtalyan mimar Raimondo d'Aronco tarafından tasarlanmıştı. Kuruçeşme'de bulunan bu değişik ve özel yapı daha sonra Çırağan Sarayı yanınca Meclisi Mebusan olarak, hanedan yurt dışına çıkınca da depo olarak

AKŞAM

Kuruçeşme kömür depolarından kurtulacak mı?

Habeş işi İngilizlerle İtalyanları arasını açacak mı?

İdmanlarda yeni teşkilât yapılacağı doğru değil

kullanılmış ve en sonunda Boğaz'daki yüzlerce yalının kaderini paylaşarak cehalet sonucu yıktırılmış ve yerine Zonguldak'tan getirilen kömürler için kömür deposu inşa edilmiştir!"

Naciye Sultan sürgünden döndükten sonrasını şöyle anlatıyor: "*Bu anda o yalının bulunduğu noktanın tam tepesindeki köşkteyim. Yirmi sekiz sene süren gurbet hayatımdan sonra yine buraya gelip yerleştim. Burasını o kadar seviyorum ki kışın bile yolsuzluğuna rağmen, İstanbul'un her noktasını gören bu harikulade manzaralı köşkü bırakıp da şehre taşınmayacağım.*

Evlilik hayatımın en mesut senelerini yaşadığım o güzel yalının kömür deposu olmasına içim sızladı. Bütün Boğaz boyunca bin bir hatıra taşıyan, tarihi hadiselere şahit olan o güzel ve eski yalıların birer birer çöküp gitmesine ne kadar üzülüyorum. Henüz etrafı pek görmeye vaktim olmadı, ama geçerken gözüme çarpan birtakım yenilikler oldu. Boğazın birçok kısımları kömür deposu olmuş, vinçler ve demir makineler kurulmuş...

Vakıa yeni yollar çok güzel, ama Boğaz'ın tabii güzelliklerini bozan bu gibi şeyleri insanın ne kadar gönlü istemiyor."

Bu kömür depolarında elinde kok kömürü alma belgeleri olan halk buradan 1-2 ton kömür alabilmekteydi. 10 Haziran 1935 tarihli Akşam gazetesinden bir haber: Kuruçeşme kömür depolarından kurtulacak mı? Ekonomi bakanlığı depoları Kuruçeşme ile Ortaköy arasındaki boş arsalara taşıtmağı düşünüyor... gazetedeki fotoğrafa göre Boğaz sahil yolundan tramvay hatlarıyla –belki de troleybüs– ulaşım sağlandığı görülüyor.

Kömür Tevzi depoları 1980'li yıllarda ortadan kaldırıldı. 23 Ocak 1982 tarihli Cumhuriyet gazetesinde **"Depolar bu yaz kaldırılıyor"** haberini okuyoruz: Kuruçeşme turistik tesisleri projesi hazır... sahil şeridi yeniden düzenlenecek ve yabancı yatırımcılara açılacak." Kömür deposu yerine Osmanlı Yalısı yapılacak şekilde planlama yapılmış ama yerine halka açık parklar yapıldı. Günümüzde Kuruçeşme Arena konser alanı olarak hizmet veriyor.

Münevver Ayaşlı'ya birçok yabancılar, bilhassa Fransızlar hep sorarlarmış: "Saraylar nerede? Boğaziçi sarayları, imparatorluk ve sultan sarayları nerede?"

Çaresiz, kömür depolarını gösterir, "işte bunların yerinde idi" derim.

Evet bu kömür depolarının yerinde Edhem Paşa yalısı ve oğlu Osman Hamdi Bey yalısından başka kimlerin yalıları vardı? Naile Sultan Yalısı vardı. Naile Sultan yalısı, (art nouveau) tarzının, zannedersem en güzel bir örneği idi. Paris'teki meşhur "Maxime" bu tarzın minicik bir örneğidir. Paris'te, Maxime'de, o zamanlar hariciye vekili bulunan Fuad Köprülü ve Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu Beylerle bir akşam yemeği yiyorduk bu iki Beyefendi, "art nouveau" üslubunda olan Maxime'i hayran hayran seyrediyorlar ve medhediyorlardı.

"Beyefendiler", dedim. "İstanbul'da benim karşımda, "art nouveau" tarzının en güzel örneği bir sultan yalısı pisi pisine yıkıldı ve yeri şimdi kömür deposudur. O muhteşem yalı, şimdi içinde bulunduğumuz ve hayran kaldığımız Maxime'den bin kat daha güzeldi". Evet, o sıra yalılar böylesine güzeldi.

O günlerden geriye bir tek sahaflarda ve antikacılarda satılan otobüs durağı tabelası kalmış: Kömür Tevzii (Dağıtım) Durağı!

SELAHATTİN ADİL PAŞA YALISI

Yeniköy

Boğaz'ın en estetik yalılarından biridir. Farklı bir üslubu olan bu yalı, rengiyle, güney kısmının hoş bir kavis çizmesiyle, sütunlu balkonlarıyla ve en dikkat çekici kısmı olan dalgalı alınlığıyla sıra sıra dizilmiş birbirine benzer yalıların arasında sıradanlığı bozarak, gözlere hitap etmektedir. Peş peşe iki yalıyı birbiri ardına bağlayacağım, bu yalıları bize tanıtan M. Sami Şimşek'tir.

Selahattin Adil Paşa bu yalıyı Şerif Hüseyin'in en küçük oğlu Emir Zeyd'den satın almış olarak kaynaklarda yazılı ama Paşa'nın kendi yazdığı hatıratında Yeniköy'deki evi yaptırdım şeklinde ifade var [yalıyı aldıktan sonra tamir ya da ekleme yaptırmış olabilir]. Eşi Siret Hanım ile bu yalıda oturan Paşa, yalısını Tahsin Uzel'e satmıştır. Tahsin Uzel'in de ölümünden sonra yalıyı Kemal Ilıcak satın almıştır. 1980'li yılların ortalarında Selahattin Adil Paşa Yalısı Ilıcak ailesinden ENKA şirketinin ortaklarından Sadi Gülçelik'e satıldı, eşi Vildan Gülçelik'e geçmiştir. Sadi Gülçelik 1980 yılında Suudi Arabistan'da uçak kazasında öldü.

Artnuoveau üslubunda inşa edilmiş olan yalı üç katlı kagir bir yapıdır. İkinci ve üçüncü katındaki balkonlar, deniz cephesini boydan boya kaplamış durumdadır. Güney kısmında balkonlar, yalının yuvarlak hattına uyumlu bir şekilde kavis çizerler. İkinci kattaki balkona sütunlar ayrı bir güzellik katmıştır. Sol tarafta, ikinci taraftan denize doğru inen bir de merdiven vardır. Bacalarının kapak kısımları bile süslü yalının en süslü kısmı ise en sağ taraftadır. Kemer şeklindeki çatı alınlığı yalıya saray havası katmaktadır. Birçok yalıda olduğu gibi ortada değil, en sağ tarafta olması da yalıya hususiyet kazandırmıştır. Sülüs hatla yazılmış *"Ya Hafız"* yazısı yalının alnına mühür gibi basılmıştır.

Selahattin Adil Paşa (19 Ocak 1882-26 Şubat 1961) bir çırpıda geçilecek bir tarihi şahsiyet değildir, içinde yaşadığı olayları anlatacağım; birincisi, 1915 yılı Gelibolu kara muharebelerinde kurmay başkanı olarak Cevat Paşa'nın (Cevat Çobanlı) karargahında görevlidir, ikincisinin ise çok daha önemli olduğunu düşünüyorum; 1922 yılı Ekim'inde İstanbul'a giren Türk birlikleri kumandanı General Refet Bele'nin kurmay başkanıdır. Çanakkale cephesinden eşine gönderdiği mektuplardan örnekleri yazmazsam zaten çok eksik kalır.

SELAHATTİN ADİL PAŞA'NIN HATIRALARINDA YALININ ÖYKÜSÜ

1994 yılında Beşiktaş Deniz Müzesinde müdürdüm, *Çanakkale'de 18 Mart 1915 Boğaz üstü deniz muharebeleri* üzerine çalışma yapıyordum. Ünlü ***Nusrat*** mayın gemisinin döktüğü mayınlarla kazanılmış deniz zaferiyle ilgili radyo oyununu yazıyordum. Daha önceleri de gerek ilk göreve başladığım Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'nda (bu lise düzeyindeki okul 15 Temmuz 2016 sonrası kapatıldı) sahneye koyduğum oyunlar vardı. Bazı liselerde de yazdığım oyunu sahneye koymuştuk. Sözünü ettiğim 1994 yılı 16 Eylül günü bir beyefendi benimle görüşmeye geldi. Kendisini tanıttı; Selahattin Adil Paşa'nın oğlu Semuh Adil Bey'di gelen.

Arşivde babasıyla ilgili belgeler olup olmadığını araştırıyordu. Bana da bir kitap getirmişti, babasının anılarıydı ***"Hayat Mücadeleleri"***. Adıma şöyle imzalanmıştı:

"Bahriye mirlivalarından Adil Paşanın torunu ve bahriye Kolağalarından Muzaffer beyin yeğeni olarak her zaman kendimi yakın hissettiğim Deniz Kuvvetlerimizin yeni kuşaklarına babamın bu anı kitabını sevgi ve saygıyla takdim ediyorum.

Semuh S. Adil
İstanbul, 16 Eylül 1994"

Emekliliğimi talep edip 1995 yılında Avustralya'ya gittiğimde de telefonla konuşup haberleşiyorduk. Dönüşümde oldukça sıkça buluşur olduk. Oturduğu konut Yeniköy'deki yalı değil, Teşvikiye'deki apartmanın en üst katında yaşamaktaydı.

Babasıyla ilgili olarak 2003 yılında benim de birkaç sayısına makale yazdığım "Sea Life" dergisine makale yazmıştı, bana da bunu imzalı kartıyla göndermişti: "Kıymetli *Dostumuz Erol Mütercimler beye ahlaki bir inkılap yapmalarını beklediğimiz gençlere örnek olabilecek bir insanımızı tanıtmak gayesi ile Sea-Life'a yazdığım ilişik yazıyı takdim ediyorum. Yeniden Kuvvayı Milliye ruhunu canlandıracak bu gençlerin milletimizi tekrar layık olduğu seviyeye getireceklerine inançlarımla ve en iyi dileklerimle.*

Semuh

Not: Ayrıca Kuzenim Murat Çizakça'nın Radikal'de çıkan ve ilginç bulduğum röportajını ilave ediyorum"

General Selahattin Adil Paşa vefat ettiğinde yabancı basında çıkan bazı yazılardan, Londra'da yayımlanan ***The Times*** gazetesinde 2 Mart 1961 tarihinde çıkan örneklerle başlayayım.

"Pazartesi günü İstanbul'da vefat ettiği Ankara muhabirimiz tarafından bildirilen General Selahattin Adil, 18 Mart 1915 günü İngiliz filosu Boğaz'a meşhur hücumunu yaptığı zaman Türk sahil bataryalarının kumandanı idi. 1922'de milliyetçi Türk birlikleri İstanbul'u işgal ettikten sonra İstanbul garnizon kumandanlığı yapan general, 80 yaşında vefat etmiş bulunuyor.

1881'de İstanbul'da doğan Selahattin Adil, amiral Adil Paşa'nın oğludur. Büyük kardeşi Muzaffer, babası gibi bahriyeye intisap etmiş fakat kendisi topçu subayı olarak kara ordusuna katılmıştır. İstanbul Harp Akademisi'nde tahsil ettikten sonra 1902'de Genelkurmay'a girmiş, askeri ataşe olarak birçok yabancı memleketlerde vazife görmüştür.

1914'te harbin patlak vermesi üzerine General Adil albay rütbesiyle Gelibolu bölgesindeki bütün Türk bataryalarının kumandanlığına getirilmiştir. Çanakkale Boğazının iki yakasında mevzilenen bataryaları İngiliz filosunun Boğazlara tevcih ettiği ve İstanbul'un işgaline müncer olabilecek ve harbin seyrini tamamıyla değiştirebilecek olan 18 Mart 1915 taarruzunun püskürtülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kaynak: Kültür Envanteri, Fotoğraf Engin Mutlu.

Savaşın Türkleri ne kadar kritik bir duruma düşürdüğü, generalin son yıllarda yakın bir dostuna muharebenin sonuna doğru Türk bataryalarının cephane bakımından büyük sıkıntı çektiklerini, durumun muharebeyi uzun müddet devam ettiremeyecek kadar kötü olduğunu itiraf etmesinden anlaşılmaktadır. Bu, o zaman hatıra defterine ***'mağlup edilmiş bir düşman karşısında bulunduğumuz hususunda kesin bir intibaa sahiptim'*** *diye yazan Sir Robert Keyes'in kanaatini teyid etmektedir. Türklerin, hücumun ertesi gün neden tekrarlanmadığına hayret etmiş oldukları muhakkaktır.*

General Adil, Atatürk'ün önderliği altında İstiklal Savaşına parlak bir şekilde iştirak, Fransızlara karşı Güney cephesindeki kuvvetlere kumanda etmiş ve müttefiklerin mağlubiyetini müteakip İstanbul garnizonunun il kumandanı olarak Refet Paşaya halef olmuştur. 1924 yılında ordudan ayrılmıştır.

Daha sonra iş hayatına atılmış, İstanbul'da başarılı bir tel kablo fabrikasının kurucusu olmuş ve son yıllarına kadar bu fabrikayı idareye devam etmiştir. 1950 yılında Menderes Hükümeti iktidara geldiği zaman Ankara milletvekili seçilmiş fakat üç sene sonra Menderes'in politikasını tasvip etmeyerek istifa etmiştir.

Boğaz'da güzel bir ahşap yalıda yaşayan General Adil, İstanbul sosyetesinin çok tanınmış ve sevilen bir siması idi. İyi bir asker olması-

na rağmen aynı zamanda yumuşak mizaçlı ve cana yakın bir insandı. Eşi, bir erkek ve iki kızı hayattadır."

The Baltimore Sun gazetesinin (Baltimor-Birleşik Amerika) 28 Şubat 1961 tarihli nüshasından:

Birinci Dünya Harbinin seyrini değiştiren General Selahattin vefat etti

İstanbul-28 Şubat (Reuters)-"*1915 yılında Çanakkale'de I. Dünya harbinin seyrini değiştiren Türk ordusu kurmay başkanı General Selahattin Adil dün Boğazda İstinye'deki evinde vefat etti.*

General Adil, İngiliz ve Fransız kuvvetleri Karadeniz'e geçip Alman ordusu karşısında yalnız kalan Ruslara yardım etmek üzere Boğazı zorladıkları zaman onların karşısında bulunuyordu. 18 Mart 1915'de, üçü kruvazör olmak üzere 15 İngiliz ve Fransız harb gemisi Marmara Denizinden ve Çanakkale'den geçmeye teşebbüs etmişti. Türk sahil bataryaları birçok gemi batırdılar ve İngiliz, Fransız kuvvetlerini çekilmeye mecbur ettiler. Böylece savaş kara muharebelerine dönüştü."

Çok az sayıdaki Türk general ve amiralin ölümü sonrası yabancı medyada yazılmıştır. Selahattin Adil Paşa'nın ölümüne özel yer ve önem vermelerinin nedeni, 18 Mart 1915 tarihinde denizdeki ağır yenilgilerinin nedeni olarak gördükleri kurmay subaylardan birisi oluşudur. Kendisine duyulan büyük saygıdır.

Bu zaferin baş kahramanı olan ***Nusrat*** mayın gemisi ve döktüğü mayınların öyküsünü hem "*Deniz Kuvvetleri Dergisi*"nde yazmıştım; "***Destanlaşan Gemiler***" kitabımda ve ilk baskısı 2005 yılında yapılmış olan "***Gelibolu 1915***" kitabımda anlatmıştım. 18 Mart Çanakkale deniz zaferinin kazanılmasında, müstahkem mevki kumandanı Cevat Paşanın (General Cevat Çobanlı) o gün birlikleri teftiş için gittiği Gelibolu'da bulunmasından dolayı sorumluluğu bilfiil üzerine alarak o parlak zaferin kazanılmasında birinci derecede etkili olduğu bu husus İngiliz basınında resmi ağızlar tarafından belirtildiği halde hatıralarında bunu ima edecek bir satır bile bulunmayışı onun başarılarından söz edilmesinden hoşlanmadığını göstermektedir. *Selahattin Adil* "***Hayat Mücadeleleri***" hatıratında emeği olan bu olayı anlatmamıştır. Aynı mütevazı davranışı, ***Nusrat***'ta mayınların dökülüşüne kumanda etmiş olan mayın grup kumandanı

yüzbaşı (Binbaşılıktan istifa yoluyla emekliye ayrıldı, 1943 yılında vefat etti) Nazmi Akpınar'ın günlüğünde de önemsizmiş gibi birkaç satırla geçiştirilmiştir (oğlu Sedat Akpınar tarafından verilmiş fotokopisi arşivimdedir).

Semuh Adil Bey annesi Siret Hanımefendi'ye babası Selahattin Adil Paşa'nın yazdığı özel mektuplarını ve 1920 yılında Harp Akademisi'nde yaptığı konuşmanın metnini okumama ve fotokopilerinin de arşivimde kalmasına izin verdi. Bunlardan üç mektubu da ilk kez **Gelibolu 1915** kitabımda yayınladım. Bu mektupları aşağıda bir kez daha yazarak sizlerle paylaşacağım. Selahattin Adil Paşa'nın ve o dönem kuşağı subayların genel karakterlerini ortaya koyan bir anıyı Semuh Adil Bey'den dinlemiştim. Vefat ettiğinde bazı medya organlarında da yayınlandı.

Semuh Adil Bey babasının Çanakkale'de bulunduğunu ve çok önemli işler başardığını ancak askerdeyken öğrenebilmişti:

"İnşaat mühendisi olduğum için asteğmen olarak Harbiye'de I. Ordu İstanbul Askeri İnşaat ve Emlak Müdürlüğü'nde görevli iken, 1953 senesi 18 Mart günü diğer mühendis arkadaşlarım, Yıldız Teknik Okulu'nda 18 Mart Deniz Zaferimizle ilgili tören yapılacağını ve oraya gitmek için yüzbaşıdan izin almamızı önerdiler. İzin alıp gittiğimizde ise Yıldız Teknik Okulu'nda babamla karşılaştım. Şaşırdım, çünkü annem ve babamla aynı evde oturuyorduk ve babam bana Yıldız'a gideceğini söylememişti. Babama; "Ne için buradasınız?" diye sorduğumda; "Bir şeyler anlatayım diye rica ettiler. Ben de hayır diyemedim" diye cevap verdi. Salona girdik ve babam kürsüde 18 Mart'ı anlatmaya başladı. Dinledikçe hayret ediyordum. Babam hiç kendisinden bahsetmeden, 18 Mart Deniz Savaşı'nı neredeyse dakikası dakikasına anlatıyordu. Bir aralık; "Babam savaş tarihini amma da iyi biliyormuş!" diye düşündüm.

Konferans bitince kürsüye tanımadığım bir bey geldi (deniz savaşları uzmanı Abidin Dâver Bey olduğunu sonradan öğrendim). Bu bey şöyle konuştu: *"Selahaddin Adil Paşa 18 Mart'ı çok güzel anlattı ama kendinden hiç bahsetmedi. Sizler onun orada misafir bir izleyici veya bir gazeteci olduğunu düşünmüş olabilirsiniz. Size şunu açıklamam lâzım ki; Paşa, o zaferi kurmay başkanı olarak hazırlayan ve o gün kumandan Cevat Paşa Kirte'ye teftişe gittiği için onun vekili olarak savaşı idare edip zaferi kazanan şahıstır".*

"Bu sözler üzerine diğer dinleyicilerle beraber ben de babamın 18 Mart'taki rolünü öğrendim ve tabii ki salondakiler bu kadar mütevazı bir kahramanı olağanüstü bir şevkle alkışladılar."

Eşi Siret Hanıma cepheden mektuplar

Birleşik donanmanın Boğaz'a taarruz günü yaklaşırken, bir Türk subayının karısına yazdığı mektuplardan hem Çanakkale'deki hem de İstanbul'daki yaşamı ve tepkileri farklı bir açıdan öğrenme şansı bulunuyoruz. Selahattin Adil 15 Ağustos 1914 tarihinde kurmay başkanı olarak geldiği Boğaz Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nda 29 Kasım 1914 tarihinde yarbay oldu. İstanbul'da yaşamakta olan karısının ve yeni doğmuş kız çocuğunun Çanakkale'ye gelmesini istiyordu ama bu konuda baskı yapmaktan da kaçındığını, eşine gönderdiği sevgi ve özlem dolu mektuplardan okuyoruz.

8 Ocak 1915 tarihli mektup:

Sevgili Sir!

Postaya verdiğim ve belki sizin henüz almamış bulunduğun mektubumda bildirdiğim veçhile tuttuğum hizmetçi Mari'yi sana gönderiyorum. Kendisi hali vakti yerinde, temiz bir kadın bir kabahati varsa İstanbul'da, bir yıldan fazla kalmayacak ve en çok bu müddet zarfında seni de beraber alıp buraya gelecek! Galiba için hop etti. Ziya Efendi'nin getirdiği mektupta ahval-i sıhhiyyenin düzelmesinden, yavrumuzun birisi gibi pamukluğundan yaramazlığının azaldığından pek sevindim. Acaba kim? Acaba?

Ağabeyim (Barbaros zırhlısı komutanı Deniz Albay Muzaffer Adil e.m.) buraya gelmene razı olmuyormuş ve buradaki tehlikeden bahsediyormuş. Benim buraları mülahaza edeceğimi ve senin selametini düşünmüş olacağını takdir edersin, zan ederim.

Zaten geçen sene Çatalca'daki Bulgar toplarını çekmeğe alışığız. Burada ise böyle hal yalnız birkaç dakika devam etti ve aylarca bir daha olmuyor ve hiçbir tehlike de mevcut olmadığından birçok zabit ve aileleri buradadır.

Gelip gelmeme kararı senindir.

Her ne kadar kararı Siret Hanım'a bıraksa da bu mektup açıkça karısını yanında görmek istediğini anlatıyordu. 8 Ocak sonrası Siret Çanakkale'ye gelmiştir. Ancak tam yerleştikleri mahalle belli değil.

Ama mektuplardan, ailenin bir çiftlikte kaldığını tahmin ediyoruz. Müstahkem Mevkii ile yani Selahattin Adil ile eşi arasında iletişim yine mektuplar aracılığıyla oluyor. Ocak ayı ile 3 Mart 1915'e kadar geçen sürede Boğaz'a yapılan taarruzlar, büyük harekatın yakın olduğunun belirtilerini ortaya koyduğundan, bölge boşaltılmaya başlanıyor ve Siret Hanım ile üç aylık kızı bebeği ***Sada*** 4 Mart'ta İstanbul'a hareket ediyor. Selahattin Adil karısına yazdığı toplam 32 mektubun (çoğunu birlikte okuduğumuz, bugüne kadar yayınlanmamış bu mektupları Semuh Adil Bey arşivinde saklamaktaydı, belgesel hazırlayan Tolga Örnek'e birkaç tanesini verdiğini ama kaç adet olduklarını bilmiyorum; o da bu mektupları yayınladı mı yayınlamadı mı hiç bilgim olmadı.) tamamında "Sir" diye hitap etmiş. 18 Şubat 1330 yani 3 Mart 1915 tarihli mektuptan şunları okuyoruz:

Sevgili Sir!

... Bu harp memleketlerin hayat memat meselesi olduğundan ne kadar süreceği malum değil. Herkes düşmanı sonuna kadar vurmağa karar vermişdir. Fikrim şu:

1) *Buradan düşman geçtiği takdirde İstanbul'daki taht-ı emniyette olmamakla (beraber) herkesin başına ne gelirse bana da deyip gidersiniz.*
2) *Veya şimdiden sizi içerilerde Bayramiç, Karesi, Balıkesir gibi bir yere göndereyim.*

Benimle beraber bulundukça bit-tabi arasıra haber almakla beraber sizin ve yavrumun bedenen ve benim fikren meşgul olmamaklığım pek tabii.

Ben İstanbul'da Server'le (?) birlikte gitmeği ve fakat İstanbul'da kalmayıp, yengem (Deniz Albay Muzaffer Adil'in eşi, Japonya'da batan Ertuğrul gemisinin kafile komutanı Amiral Osman'ın kız kardeşi, e.m.) *ve çocuklarla birlikte Eskişehir'e çekilmelerini tercih ederim.*

İstanbul'a git orada kalmayın, mektubumu pedere, yengeme götür. Hemen bir an evvel Eskişehir'e 'ismi aklıma gelmeyen' beyin yanına gidiniz.

Daha bir iki gün içinde tehlike yok. Bugün akşama doğru kaleye (Çanakkale e.m.) *inerek eşyaları hazırlayıp ilk vapurla İstanbul'a gidiniz. Fakat dediğim gibi orada kalmayıp Bursa'ya, Eskişehir'e... neresi olursa dahili bir yere gidiniz... Ben gece gelirim. Gözlerinizden öperim.*

Not: Vapur gece hareket ediyor.

Anlaşıldığı kadarıyla Selahattin Adil o gece evine gidememiş ve eşine 4 Mart 1915 (19 Şubat 1330) tarihli bir mektup göndermiş.

Sir!

Reşit Paşa vapuru vakıa daha iyi fakat bunun İstanbul'a mı yoksa başka yere mi gideceği belli değil. Halbuki Leon Gelibolu'ya uğrayıp doğru İstanbul'a gidecek. Römorkör deyip de küçük bir şey zannetme. Sizin Edremit kadar bir şeydir. Sonra Kaptan'a söylendi. Sana kamarasını tahsis edecek. Her türlü istirahatin temin olunacak. Zaten havalar güzel merak etme, rahatça gidersiniz. Şayet Reşit Paşa daha evvel hareket eder ve doğruca İstanbul'a giderse ona bindiririm.

... Melun heriflerin (düşmanların e.m.) *ne yapmak istediklerini henüz bilmiyoruz. Herhalde daha on-on beş gün Boğazdan geçemezler. Siz de İstanbul'da hazırlanır ve mümkün olursa ağabeyimden de izin alırsınız...*

Not: Sivil elbiselerimi almayı unutma.

Bu mektupta dikkati çeken en önemli nokta, koalisyon donanmasının Boğaz'a yapacağı saldırı gününün Yarbay Selahattin Adil tarafından çok doğru olarak tahmin edilmiş olmasıdır. Üç mektubu da Çanakkale savaşını anlattığım **Gelibolu 1915** kitabımda 2005 yılında okuyucu ile buluşturmuştum. Semuh Adil Bey'de: "Tuh Allah! Keşke hepsini yayınlatsaydım" diyerek gevrek gevrek gülmüştü.

Yarbay Selahaddin Adil, Çanakkale Deniz Muharebelerinde Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı olarak bulundu. Deniz zaferinin ardından düşmanın Gelibolu'ya çıkarma yapması üzerine başlayan kara savaşlarına mayıs ayından itibaren 12. Tümen komutanı olarak katıldı. Temmuz ayına kadar Seddülbahir Güney Grubu Cephesi'nin sol yanında, Kerevizdere bölgesinde, Fransız ve İngilizlere karşı savaştı. Tümeni bu muharebelerde son derece kahramanca mücadele etmiş düşmanın hücumları karşısında sarsılmadan durmuştu. Ancak çok fazla şehit ve yaralı verdiğinden dinlendirilmek ve ikmal edilmek üzere cephe arkası sayılan Gelibolu'ya gönderildi. Burada bir ay kalıp nispeten toparlanan 12. Tümen, bu defa Müttefiklerin 6 Ağustos'ta Anafartalar sahillerine yaptıkları çıkarmayı karşılamak üzere Anafartalar Grup Komutanlığı emrine gönderildi. Düşmanı karşılayan ve 9 Ağustos'ta Birinci Anafartalar Muharebesi'nde sayıca kendinden üstün düşmanı mağlup eden Selahaddin Adil ve tümeni bu bölgede

de silahının hakkını fazlasıyla vermiştir. Selahaddin Adil Bey, Eylül ayında 13. Tümen komutanlığına tayin olunarak yeniden Seddülbahir Güney Grubu cephesine geldi ve Ekim ayının sonunda 13. Tümen'le Çanakkale'den ayrıldı.

Mütareke dönemi içerisinde İstanbul'da bulunan Selahaddin Adil Bey, Şubat 1920'de Harp Akademisi'nde kurmay subay adaylarına Çanakkale Deniz savaşlarını konu alan bir konferans vermiştir. Bu konferansta genç subaylara imkânsızlık ve zorluklar içerisinde bile olsa büyük işlerin başarılabileceğini anlatmış, mağlup ve işgal altındaki bir devletin genç subaylarında oluşması muhtemel bezginlik ve mesleği bırakmak fikrini izale etmeye çalışmıştır. Bu konferansın sonunda genç subaylara şöyle demiştir: *"Bugün mütareke ve genel durum tesiriyle herkeste az çok mesleğinde bir tereddüt fikri mevcut ise de gelecek hiçbir zaman belli olmadığından bütün arkadaşlarımın her bir hâle karşı hazır olmaları ve çalışmaları lâzım geldiği kanaatindeyim. Karamsarlığın fena olduğunu, en küçük cüretkârane teşebbüsatın muvaffakiyetli netice vereceğini ve gayeye doğru yürümek lâzım geleceğini söylerim".*

Selahattin Adil'in Hatıratında 31 Mart Olayı, İkinci Meşrutiyetin ilanı, Çanakkale Savaşları'nın deniz ve kara cepheleri anlatılmıştır. Selahaddin Adil Bey, Haziran 1920'de Anadolu'ya geçip Millî Mücadele'ye katılmıştı. Kurtuluş Savaşı'nda generalliğe terfi etmişti ve 1922 Kasım ayında İstanbul Merkez Komutanı ve Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak İstanbul'a gelmişti. Bu görevdeyken imzalanan Lozan Barış Antlaşması hükümlerine göre İstanbul'u işgal altında bulunduran İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri komutanları ile Türk Hükümeti adına Selahattin Adil Paşa arasında bir belge imzalanarak İstanbul teslim edilmiştir. 2 Ekim 1923'te İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetleri komutanları ve askerleri Fındıklı açıklarında bekleyen *Arabic* gemisine bindirilerek gönderilmiştir. Millî Mücadele'de de Sakarya Muharebesinde ve öteki muharebelerde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır, asıl önemli görevi İstanbul'un İngiliz işgalinden boşaltılıp teslim alınışından sonra, Selahattin Adil Paşa İstanbul Kumandanlığına atanmıştır.

"İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanlarıyla temas ve işbirliği yapmak, kaldırılan İstanbul'daki savunma bakanlığı işlerini temizlemek ve düzenlemek görevi ile, Milli savunma Müsteşarlığı görevi üze-

rimde kalmak üzere İstanbul kumandanlığına atanmış olduğumdan, bakanlık çeşitli şubelerinden seçilen görevlilerle ve meclisi temsilen gelen heyetle aynı trende Ankara'dan hareket ederek 22 Kasım 1922'de İstanbul'daki savunma bakanlığı binasında göreve başlamıştım.

Daha önce Trakya'ya geçmek üzere İstanbul'a gelmiş olan Refet Paşa (Bele) tarafından gerekli hazırlıklar yapılmış olduğundan ertesi gün alışılmış olan eski usule göre biat merasimi yapılmıştı. Dolmabahçe Sarayından Topkapı Sarayına gelen Abdülmecit Efendiye buradaki Bağdat Köşkünde Heyet başkanı Müfit Efendi tarafından söylenen kısa bir konuşmadan sonra meclisin seçim mazbatası kendisine verilmiştir. Bab el-Saade (Bbabüssaade) önünde (Babüssaade, Topkapı sarayının dışarıdan içeriye doğru üçüncü ve son kapısı olup bundan sonra asıl saraya girilmiş olurdu.) büyük bir kalabalık karşısında biat merasimi yerine getirilmiş, Cuma namazı Fatih camiinde kılınmış ve Müfit Efendi burada bir hutbe söylemiştir."

İstanbul'u işgal etmiş olan müttefiklerin bu kenti terk edişlerinde organizasyonu yapıp kenti teslim alan Selahattin Adil Paşa'nın hatıratında bunu takip etmek gerekiyor:

"Barış antlaşması hükümlerine uyularak 25 Ağustos'tan itibaren yabancı işgal kuvvetleri İstanbul'un boşaltılması hazırlıklarına ve işgal ettikleri binaların yavaş yavaş tarafımıza teslimine başlamışlardı. Bu konuda İstanbul kumandanlığı ile İtilaf Devletleri kumandanları arasında boşaltmanın 1,5 ayda tamamlanması için hazırlanan program herhangi bir anlaşmazlığa meydan verilmeden yerine getirildiği gibi boşaltmanın son gününde dostane bir merasim düzenlenmesi de kararlaştırılmıştı.

General Harrington tarafından İtilaf Devletleri orduları namına 29 Ağustos'ta Türk ordusu için Sümer Palas'ta bir çay ziyafeti verilerek İstanbul'daki askeri, sivil birçok kişi çağrılmış ve kumandanlıkça da 19 Eylül 1923'de Beykoz Parkı'nda bir garden parti ile buna karşılık verilmişti.

Boşaltma işleri düzgün bir programa göre uygulanırken ordumuzun İstanbul'a girmesi hazırlıkları da yapılmaktaydı. Bunun için Şükrü Nail Paşa kumandasında bulunan 3. Kolordunun 6 Ekim'de İstanbul'a girmesi sırasında TBMM tarafından da İstanbul'a özel bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmış bulunuyordu. Bunlar için yapılacak karşılama merasim programı da hazırlanmıştı.

Eylül sonuna kadar yabancı kuvvetler İstanbul'daki binaları hemen tamamen boşaltarak bize teslim ettikleri gibi, karargah heyetleriyle gidecek küçük birliklerden başka bütün diğer askeri birlikler vapurlarla memleketlerine yollanmış olduklarından 2 Ekim 1923'te Galata rıhtımındaki Arabic transatlantiğinde, Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918 hükümleri gereğince İtilaf Kuvvetleri tarafından el konmuş olan bütün cephane ve savaş malzemesinin Türk Hükümetine teslim edildiğine dair hazırlanan bir belge, işgal kuvvetleri kumandanları ve tarafımdan imza edilmek suretiyle son işlem de yerine getirilmişti. Tam beş sene süren ve bizlere çok acı günler yaşatan bu ölüm kalım mücadelesi de on buluyor ve milletimize geleceğin ümit kapıları açılıyordu.

2 Ekim günü, evvelce taraflarca hazırlanan program gereğince Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinden ayrılan birer birlik belirli saatte Dolmabahçe meydanında yerleşmiş ve yapılan geçit merasiminden sonra İtilaf Devletleri kumandanları tarafından büyük bir seyirci topluluğu önünde alkışlar arasında şanlı bayrağımız selamlanarak yabancı kumandanlar cami rıhtımına kadar uğurlanmış ve burada rıhtıma yanaşan bir motorla Fındıklı açıklarında beklemekte olan Arabic vapuruna gitmişlerdi. Bu suretle de İstanbul işgaline kesinlikle son verilmişti."

Çanakkale'nin neredeyse her köşesinde düşmana karşı savaşan Selahattin Adil, Dünya Savaşı boyunca doğu cephesinde bulunmuş ve savaşın son senesi kaderi onu yeniden Çanakkale'ye getirmişti. Bu defa Albay Selahattin Adil, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanıdır. Osmanlı Devleti ile Müttefikler arasında imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Çanakkale Boğazı'nın teslim edilmesi gerekiyordu. Bu ağır ve acı verici teslim işi ne yazık ki Müstahkem Mevki Komutanı olarak Çanakkale'de düşmana karşı denizde ve karada mücadele eden Selahattin Adil'e düşmüştü. Üç yıl önce denizde ve karada Çanakkale Boğazı'nı ve Gelibolu Yarımadası'nı binlerce askeri şehit veya yaralı vererek savunan ve sonuçta zafere ulaştıran komutanlardan birisi olan Selahattin Adil en zor gelen ve acı veren görevin Çanakkale'yi kendi elleriyle teslim etmek olduğu şüphesizdir.

Yaşam bir tesadüf, 18 Mart 1915 tarihinde kurmaybaşkanı olarak Cevat Paşa'nın yanında Çanakkale savunmasını hazırlamış ama Mondros sonrası Boğaz istihkamlarını İngiliz kumandanı General

Kroker'a teslim eden Albay Selahattin Adil, bu kez işgalcilerden "general" rütbesiyle İstanbul'u teslim alıyordu.

6 Ekim 1923 sabahı 3. Kolordu birlikleri yavaş yavaş Sarayburnu rıhtımına çıkarak Gülhane Parkında toplanmış ve İstanbul halkının coşkun gösterileri arasında buradan hareket ederek Köprü, Şişhane, Beyoğlu İstiklal Caddesi yolu ile Taksim Meydanına gelerek bir geçit resmi ile merasime son verilmiştir.

Teşvikiye'deki apartmanın üst katında kendi demlediği çayı içip kurabiye yerken, Semuh Adil Bey o günleri gülümseyerek ve babasının fotoğrafını göstererek şöyle anlatıyordu: ***"Babamın İstanbul'un işgalden kurtulduğu günlerde çekilmiş fotoğraflarının hepsinde ortak bir yön vardır. O da bu resimlerde babamın sürekli bütün dişleri görülür. Sevincinden ve mutluluğundan her resimde güler vaziyette çıkmıştır..."***

Selahattin Adil Paşa yalısının inşaası

Sanıyorum ki, okuyucu da benim gibi, bir subayın Boğaz'da yalı sahibi oluşunu merak ediyordur! Aşağıda anlatacaklarım, savaş sonrası ekonomi ve iş dünyamızın ne durumda olduğunu ve ilginç olarak nasıl geliştiğini de izlemek olanağı bulabilmekteyiz. Hatıratından bunun ipuçlarını bulmaya çalıştım.

Memleketin düşman istilasından kurtulmuş olması ve vatani vazifemi yerine getirmiş olduğum kanaatiyle ordudan istifa ederek ayrılmıştım. Mevcut param ancak 34 liradan ibaret; harp zamlarıyla birlikte 38 seneyi bulan askerlik hayatımın emekli aylığı olarak bana tahsis edilen maaş ise 52 liradan ibaret idi. Kardeşimle hissedar bulunduğum Cibali'deki ev ile küçük bir akar ise bana ayda 15-20 liradan fazla birşey temin edemiyordu.

Eşimle, beş ve sekiz yaşlarında olan iki kızımın, her sene artacak olan ihtiyaçlarını hiç olmazsa vasati bir standart ile bu gelirle karşılamak mümkün değildi. Henüz 43 yaşında, olgun bir enerjiye sahip bulunuyordum. Bu sebeple bir taraftan kemerleri sıkmak, diğer taraftan da mali vaziyete bir çare bulmak için bir an evvel şahsi teşebbüs ve devamlı bir mesaiye atılmak mecburiyetinde bulunuyordum. Yeni atılacağımız hayatı büyük bir sükun ve inançla kabul eden hayat ortağım eşimin de muvafakati ile Gümüşsuyu'nda Sabah Gazetesi sahibi Mih-

ran Efendi'ye ait olup Milli Emlaktan kira ile kumandanlık zamanımda ikamet ettiğim ağartmanın dördüncü katın eşyası ile birlikte aynen defterdarlığa teslim ettikten sonra –ki sonradan noksan bulunan bir demir kaşık ile yırtılan bir perdeyi ödemiştim– katiplerden bir dostumuzun Şehremini'nde Baruthane yokuşundaki küçük evinin iki odadan ibaret üst katına, zaten eşya namına birkaç portatif iskemleden başka bir şeyimiz kalmamış olduğundan kolayca yerleşmiş ve mühim bir tasarruf yolu bulmuştuk. Çocukların mürebbiyesine izin vermiş olduğumuzdan yere serdiğimiz iki yatak ve bir minderle yetinerek ve ev sahiplerinin gösterdikleri nezaket ve konukseverlik sayesinde sakin ve kaygısız yaşamaya başladık. Bu hayat tarzı tabii ne benim ve ne de ailemin görgü ve arzusu ile bağdaşacak durumda değildi. Bu sebeple ticaret yolunda hemen hiçbir tecrübe ve fikrim olmadığımdan kabzımallıktan komisyonculuğa kadar muhtelif değişik iş sahalarını tetkike ve ufak da olsa becerebileceğim bir meslek teminine çalışıyordum.

Enver Paşa merhumun harbiye nezareti sırasında işgal etmiş olduğum topçu şubesi müdürlüğü zamanında Krupp fabrikası mümessili M. Huber'in arkadaşı Devlet Beyle ve onun akrabası olan Vensan Jermak Beyle tanışmış idim.

Almanya, Barış Andlaşması gereğince artık savaş malzemesi yapmaktan menedilmiş ve bir kısım partilerini ve yapım projelerini bir mukavele ile İsveç'teki Bofors mühimmat ve çelik fabrikalarına devretmiş ve bunun da Türkiye'de bir mümessili bulunmuyordu. Bu sebeple Devlet Beyle birleşerek Bofors Fabrikası ile temas etmek, diğer taraftan İstiklal Harbi sırasında Zeytinburnu fabrikalarımızı işgal etmiş olan İtalyan askeri heyetiyle iyi ilişkiler kurmak sayesinde Anadolu'ya birçok mühimmat kaçırılmasına hizmet etmiş olan ve ticaret işlerinde de tecrübesi bulunan Kuzeni Jermak Beyle iş ortaklığı imkanları mevcuttu.

Yabancı dilinin mükemmel oluşu sayesinde kısa sürede o gün varolan bazı teknoloji şirketlerinde temsilci olarak çalışmayı başarmış. Deniz Kuvvetleri gemilerinin kömür gereksinimi için çalışmış.

"…. Kısa bir zamanda Hikmet Bey müessesine bir miktar kömür tahsis ettirdim. Bu hizmetime mukabil verilen elli lira benim ilk ve uğurlu komisyonum olmuş ve beni çok memnun bırakmıştı."

Anılarında Rauf Orbay ve Adnan Adıvar ile ilgili bir kısım var, basit görünebilir ama ilginç bir ayrıntı. Yeni kurulan cumhuriyetin her türlü teknolojik maddeye gereksinimi olduğu gibi, savunması

için de savaş sanayi gereçlerini de sağlamak zorunda oluşu da bir gerçek. Turgut Reis gemisinden sökülen toplarla İzmit'te bir müstahkem mevkie yerleştirilmesi gerekiyor, ama bunun yapılabilmesi için de teknik yardıma gereksinim var. Günün koşullarında bu da yabancı bir şirketle gerçekleştirilebilecek. Yukarıda adı geçen Bofors şirketinin temsilciliğinin vekaleti alınarak, Türkiye'den yapılan isteğin yerine getirilmesinde, şirket kuşkulu davranmasına karşın, Selahattin Adil girişimde bulunmuş.

"... Bu teşebbüsten ümidimi kesmemekle beraber durum şüpheli hale gelmiş bulunuyordu. Suikast teşebbüsü (Atatürk'e 1926 İzmir'de yapılmak istenen suikast) sebebiyle İzmir İstiklal Mahkemesinin şahsi ihtiras ve menfaatlere dayalı kararları ile suçlu sayılan günahsızlardan biri olarak Paris'te kalmaya ve senelerce büyük hizmetler yaptığı sevgili vatanından uzak yaşamak zorunda kaldıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından beraati değil suçsuzluğu tasdik ve ilan edilebilmiş olan Rauf Orbay'a da kendisi ile haberleşmem sırasında vaziyetimi bildirmiş idim.

Kendisinden aldığım mektupta Adnan Beyle (Adıvar) birlikte İstanbul Elektrik, Tünel ve Tramvay Şirketinin idare meclisi murahhas azası M. Weille ile görüştüklerini ve yakında İstanbul'a gelecek olan adı geçenin şirkette bana münasip bir vazife vereceğini vadetmiş olduğunu bildiriyordu. Gerçekten az zaman sonra M. Weille gelmiş ve 3/11/1923'de 200 lira maaşla Elektrik Şirketinde müşavir unvanı ile vazife almıştım."

Bu anıların önemli bir yanı, genç cumhuriyetin kapitülasyonlardan yararlanarak kurulmuş olan yabancı sermayeli şirketlerin yavaş yavaş tasfiye edildiğini öğreniyor oluşumuz yanısıra gelişen Türk sermayeli şirketlerinde varoluşlarıdır. Bu nedenle üstünde durmaktayım. Yedi ay sonra bu şirketten ayrılan Selahattin Adil bir başka şirkette Dühan tütün şirketi sahibi Hayri Bey'le daha önceden tanışıyor oluşu ve adı geçen kişinin girişimiyle kurulan ve 1 Ocak 1925 tarihinde bürokratik işlemleri tamamlanarak resmi izni alınmış olan 50 bin lira sermayeli "İnkişaf-İktisadi" adlı şirkete ortak olarak katılıyor. Bu şirkete sermaye ortaklığıyla katılıp katılmadığı belli değil.

"İzmir suikasti ile ilgili görüldüğünden Ankara istiklal mahkemesi kararıyla asılan Avrupaca da mali işlerde memleketin en kuvvetli bir elemanı olduğu kabul edilen Cavit Bey merhumdan başka diğer hisse-

darları da memleketin on kadar tanınmış maliyeci ve iktisatçılarından oluşan şirketin amacı, Lozan Barışı ile memleketin iktisadi gelişmesini engelleyen kapitülasyonların kalkması üzerine içte ve dışta kazanılan prestij ve güvenlik sayesinde mali ve ekonomik istiklalimizin sağlanmasında önderlik etmekti. Ne çare ki çeşitli sanayi, ticaret ve maden işlerinin memleketimizde kurulması maksadıyla birçok Avrupa firması ile temas ve müzakerelere girişmiş olan şirket, iç politikamızın, İttihatçılığın kökünden kazınması yoluna gidildiğini gösteren durumlar karşısında herhangi bir iftiradan sakınmak üzere kendisini tasfiye etmeye mecbur kalmıştı.

Şirketin hissedarları Cavit (eski maliye nazırı, Ankara'da idam edildi, oğlu Şiar'ı gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın sahiplendi e.m.), *Sabri (Duhan), Tevfik (eski maliye vekillerinden), Dr. Nihat Reşat (Belger-*Atatürk'ün doktorlarındandır e.m.*), Dr. Hikmet, Dr. Muhtar, ben ve isimlerini şimdi hatırlayamadığım birkaç kişiden mürekkepti. Katipliğini Dühan Şirketi memurlarından, sonradan dil inkılabı sırasında Güneş-Dil teorisi öncülerinden olan Necmi (İbrahim Necmi Dilmen) Bey üstlenmişti.*

Büyük bir iyi niyetle ve azimle geleceğin iktisadi ana programını oluşturacak bir statü ile ve her türlü siyasi fikir ve emellerden uzak olarak kurulan bu teşekkül de bu suretle ne yazık ki politikaya kurban gitmişti."

Anılardan öğreniyoruz ki, hem Birinci Dünya Savaşı hem de Bağımsızlık Savaşımız nedeniyle elde silah araç gereci neredeyse kalmamış. Bunun sağlanması amacıyla yabancı şirketlerle sürekli ilişki kurulmaya çalışılmış ama onlarda öyle pek gönüllü değilmiş. Görüşmeler oldukça uzun sürüyormuş. Herhalde Ankara'nın aldıkları karşılığı ödemede güçlük yaşayacağı düşünülmüştür.

Bu girişimlerde ilginç isimler ortaya çıkıyor. O yıllarda özellikle top konusunda uzman olan Bofors firması yetkilisi M. Dubron ile Selahattin Adil 5 Mayıs 1924 tarihinde Ankara'ya gidiyor. Bakanlıkla yapılan görüşmeler sonucunda, ordunun ivedi sahip olması gerekli olan Nitrogliserini istenilenden daha üstün kalitede olarak çok kısa bir zamanda, Alfred Nobel'in buluşu olan bu patlayıcı maddenin Nobelfrotd Fabrikasından –Bofors ile birliktedir– teslimini kabul ederek şartnamesini ve 150 tonluk mukavelesini tahmin edilmeyen kısa sürede 30 Mayıs 1924 tarihinde imza etme başarısı gösterilmiş. Bu

anlaşma 30 Haziran 1931 tarihine kadar geçerli olacaktı böylece Selahattin Adil ülke adına başarılı bir sonuç elde etmiş, kendisi adına da geleceğe ümitvar olmuştu.

Genç devletin her şeye gereksinmesi var, Milli Savunma ve Bahriye (Deniz) Bakanlığı ile Askeri fabrikalar, PTT müdürlüklerinden çeşitli silah ve savaş malzemesi veya araç gereç istekleri gelmekteydi. S. Adil daireler arasında koordinasyon kuruyor, Bofors fabrikası ardından Erikson telefon işleri, Javfos (Norveç'te piyade mühimmatı), Nilsen Viser (danimarka'da savaş malzemeleri fabrika tesisatı), Salmuede (İsveç) savaş gemileri yapım tezgâhları gibi en önemli siparişlere girebilecek çeşitli firmaların vekaletlerini İstanbul'da faaliyetini sürdüren Sutko adlı bir firmanın sahibiyle birlikte almış bulunuyordu.

Bu fabrikaların imalatlarını görmek üzere kuzey ülkelerine 17 Şubat 1925 tarihinde bir seyahate çıktı. İstanbul'dan bu ayrılış hem Türkiye Cumhuriyeti hem de kendisi adına çok yararlı oldu.

Bugün anlamakta zorlanacağımız çok ilginç bir durum, genç Cumhuriyet son derece itibarı yüksek bir devletmiş. 1950 yılında Demokrat Partiden milletvekili seçilmiş ama üç yıl sonra Menderes'in politikalarını onaylamadığından partiden istifa etmiştir. Yapılan ilk devalüasyon 7 Eylül 1946'dır ve devamında DP'nin ekonomi politikalarıyla paramızın değerinin düştüğü dönemi ifade etmektedir. "*... kanuni kayıtlardan kurtulmuş olarak seyahat olanağı buluyor ve doların 189, Alman markın ise 46 kuruş olması gibi paramızın yüksek kaymeti sayesinde ağır yükler yüklemiyordu. 150 Türk lirası karşılığında Sofya, Belgrad, Peşte, Prag yoluyla birinci mevkide trenle Berlin'e kadar gidilebiliyor.*"

İsveç'te on gün kalıp fabrikaları geziyor ve savaş dışı kalmış İsveç'te halkın uygar yaşamına tanıklık ediyor. Meşruti monarşiyle de demokrasinin olabileceğini öğrenmiş oluyor.

İşlerini bitirip Türkiye'ye dönmeden önce iki günlüğüne gittiği Danimarka'dan Almanya'ya geçiyor, oradan Türkiye'ye gelecek ama elindeki para yol masrafını karşılayamayacak durumda. Eski arkadaşı Berlin sefiri Kemalettin Paşa'ya gidip borç almayı düşünüyor, öyküsünün gerisi tanıdık; "*... **saat 10'da sefarethaneye gittim. Kimseler yok. Bu bizim sefaret ve konsoloshanelerde ne yazık bütün vatandaşların uğradığı zorluk ve ihmalin normal bir örneğidir.** Kapıcıdan Kemalettin Sami Paşa'nın gece pek fazla meşgul olması dolayı-*

sıyla henüz dairesini açtırmamış olduğunu öğrenerek otele döndüm. Bofors'taki komisyonuma karşılık Nordischbank'dan aldığım çeki yüzde 4 eksiğine oteldeki Reisebüroda marka çevirmeye mecbur oldum.

180 mark karşılığında Prag, Belgrad, Sofya yolu ile tren biletimi alarak 9 Mart 1925 tarihinde İstanbul'a geldim."

Daha sonra da 1929 ve 1930 yıllarında ailesiyle birlikte bu ülkede kalıyor. Sosyal ve siyasal yaşam hakkında gözlemleri ve öğrendikleri sonucu şaşkınlıktan şaşkınlığa düşüyor.

Vardığı sonuç ibret verici; *"Mesele ne rejimde, ne şekilde. Milletlerin terakki (gelişim) ve insanlığa doğru yükselmesi ancak idareciler ve aydınlarının kendilerinin insanlık sıfat ve üstünlüklerini taşıyan, her türlü şahsi gurur, hükmetme ve ihtiras hislerinden arınmış kalarak sırf vatan aşkı ile doğru bir yolu takip etmelerinde ve beraber samimi bir anlayışla fedakarca işbirliği yaparak milleti sevk ve idarede kabiliyet gösterebilmelerindedir.*

Ne yazık ki İstiklal Harbindeki muvaffakiyetimizle gerek dahilen, gerek haricen her türlü dertlerden arınmış olarak elimize geçen büyük fırsattan faydalanma imkanını sırf kişisel amaçlar yüzünden kullanamadık ve aradan otuzbeş sene (1957 yılında yazılmış e.m.) ***geçtiği halde, cumhuriyetimize, doğru bir yön veremedik. Ne için? Sorumlusu kim?"***

Günden güne Millî Savunma Bakanlığının siparişleri arttığından İsveç, Fransız, Hollandalı çok sayıda yabancı firmanın temsilciliğini alıyor ve dolayısıyla komisyonlardan parası birikiyor.

Bu arada çıkarılan sanayi teşvik yasasından yararlanarak, Almanya'da iflas etmiş olan bir kablo fabrikasını 15 bin liraya alıyor, 1930 yılında da imalata başlıyor, üretim artıyor, fabrikaya ortaklar alıyor, yine yabancı firmaların temsilciliklerini de yüklenerek komisyonlar alıyor. Kazancıyla 1939 yılında Yeniköy'deki yalıyı yaptırıyor.

Anılarını şöyle bitiriyor; *"1931 senesinden beri artık müstakil bir firma sahibi ve ecnebi fabrikalar vekili olarak bilhassa M. M. Vekaleti ile iş yapmaya başladım... askerlik hayatımda şan ve şeref ve yükselme düşkünlüğünden çok uzak kaldığım gibi sivil hayatımda da zengin olmak hevesinden de uzak ve sağladığım faydaları da şahsen uyguladığım gibi daima memleket çıkarı ile birleştirmeye çalıştım. Bu hususta bir fikir vermek için bir çizelge ekliyorum. Sekiz senelik daimî bir azim ve çalışmanın neticesini gösteren bu paraların çok görülmesini*

takdire bırakırım (yedi yılın sonunda toplam kazancı 8798 lira olarak görülüyor e.m.).

... Ankara'daki işlerimi tamamladıktan sonra İstanbul'a döndüğüm vakit bir taraftan manevi diğer taraftan ***Yeniköy'de başlatmış olduğum binanın yapımında*** *karşılaştığım zorluklardan dolayı maddi yorgunluk ve üzüntü sağlığımı bozmuş, tedavi için Viyana'ya gitmiş olan eşimle orada buluşarak bir müddet Koteş sanatoryumunda istirahat ve tedaviye mecbur kalmıştım.*

... 9 senelik ticari hayatıma son verdiğim zaman Baştaş maden işletmesine yatırmak zorunda kaldığım ve geri alma imkânı belli olmayan –savaş boyunca krom satışlarının devamı sayesinde mümkün olmuştur– paralardan başka yedek param kalmamasına mukabil inşaat, vergi vesaireden doğan 70 bin lira kadar borcum bulunuyordu.

Şişli'deki evimi, Aksaray'da eşime babasından kalan küçük bir arsa üzerinde bir sene evvel yaptırdığım bir apartmanı, kısmen kablo fabrikasındaki aksiyonlarımı satmak suretiyle borçlarımı kapattıktan ve firmadaki arkadaşlarımla da hesaplaştıktan sonra bir huzura kavuştum."

Mustafa Kemal Atatürk kuşağı bir Türk subayının yeni kurulan cumhuriyet devletinde servet sahibi oluşunun öyküsüne son vermenin zamanı geldi. Selahattin Adil Paşa 22 yıl yaşadığı Yeniköy Köybaşı Caddesi 259 numaradaki bu yalıda 27 Şubat 1961 tarihinde vefat etmiştir. Hatıratının dağıtım yeri olarak da 1982 yılında bu yalının üst katı belirtilmiştir. Yukarıda anlattığım gazeteci Kemal Ilıcak'ın satın aldığı ilk yalı bu Selahattin Adil Paşa yalısıdır.

***

1915 Ermeni tehciri olayları sırasında Ahlat'ta yaşayan daha sonra Çobanoğlu Ailesi ismini alacak olan ailenin mensubu 4-6 yaş aralığında bir kız çocuğu olan Mürvet'in tüm aile mensupları Ermeni militanlarca öldürülür. Bu küçük kız çocuğu İstanbul'a getirilip yetimhaneye verilir. Selahattin Adil Paşa yalıyı yaptıktan sonra yaşı büyümüş olan bu kızı hizmetli olarak yalıya alır, orada okuma yazma öğretilir.

Kısa bir süre sonra Kafkasya'dan 1914'te gelmiş olan Hüseyin Alşan adında birisi yalıda bahçıvanlık yapmaya başlar. Kendisi Karacabey'de jokeyken attan düşmüş sakat kalmıştır. Bu nedenle İstanbul'a gelmiş ve yalıda çalışmaya başlamış. 1933 yılında Selahattin Adil Paşa her ikisini evlendirmiş.

Yalının karşısında (arnavut kaldırımlı yol var) büyük bir korulukta tek katlı büyük bir taş evi bulunmaktadır. Bu köşk bir yargıcın olup kendisi sık sık görev nedeniyle uzun süreler İstanbul dışında kalmakta. Hüseyin-Mürvet çifti o köşke taşınır ama yalıda çalışmaya devam ederler. Bu köşkün bahçesinde incir ve ceviz ağaçları çok sayıda bulunmakta, taş evin bahçesinde toplu sünnetler yapılmakta olup aynı zamanda yağlı güreşler tertiplenmekteymiş, hatta oradan yetişen bir güreşçinin Servet Meriç'in olimpiyat şampiyonu olduğu biliniyor.

1949-50'lerde gecekondular bölgede yapılmaya başlanıyor. Bu taş evin bahçesine de el konulmuş, yargıç emekli olup evine dönünce Hüseyin Alşan buradan çıkarılmış. Daha sonra yalıdan da ayrılmışlar. Bu bilgiler mühendis Vedat Alşan tarafından aileye anlatılmıştır. Bu bilgiler üçüncü kuşak Yeşim Yüksel'den edinilmiştir. (25 Ekim 2023.)

Satıldıktan sonra Selahattin Adil Paşa yalısındaki değerli tablolar, antika eşyalar ve paha biçilmesi zor eşyalar ne oldu?

2018 yılı 2 Ağustos tarihli Milliyet Gazetesinde dikkat çeken benim için çok üzüntü verici bir haber yayınlandı:

Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşının isimsiz kahramanlarından Selahattin Adil Paşa'nın kişisel eşyalarının bulunduğu bina defineci ve tinercilerin adresi oldu.

Adil ailesinin son ferdi olan Semuh Adil'in hayatını kaybetmesinin (2012 yılı) ardından sahipsiz kalan bina ve arazinin içler acısı hali görenleri hayrete düşürdü.

Çanakkale Savaşı kahramanlarından Selahattin Adil Paşa'nın oğlu olan Semuh Adil'e ait olduğu öğrenilen bir bina definecilerin ve tinercilerin yeni adresi oldu. 2012 yılında Semuh Adil'in vefatının ardından sahipsiz kalan bina ve müştemilatın bir dönem tapu mafyası tarafından el değiştirilmeye çalışıldığı ancak bu teşebbüsün sonuçsuz kaldığı ortaya çıktı. Bu sürecin ardından 7 bin metrekare alan üzerinde bulunan bir bina ve müştemilat definecilerin uğrak yeri haline geldi.

Arazinin sahipsiz olduğunun anlaşılmasının ardından demir kapıların kırılarak içeri girildiğini ve içeride bulunan değerli tabloların yanı sıra çok sayıda altın ve gümüş kaplı dekorasyon ürünlerinin çalındığı ortaya çıktı. Sarıyer, Yeniköy'de bulunan Selahattin Adil Paşa Yalısının satışının ardından getirilen eserlerin tümünün ortadan

kaybolduğu öğrenildi. Kapıları kırılarak talan edilen binanın tahrip edildiği görüldü. El işçiliğiyle yapılan çeşme ve ahşap mobilyaların kullanılamaz hale getirildiği binanın çevresinde büyükbaş hayvanların mesken tuttuğu gözlendi.

Semuh Adil'in vefatının ardından bina definecilerin ve tinercilerin meskeni haline geldi.

Selahattin Adil Paşa'nın oğlu Semuh Adil'in arkadaşı olan Ali Açıkgöz; "Atatürk'le beraber aynı yıl doğan Selahaddin Adil Paşa'nın oğlu Semuh Adil'e ait burası. Tarihi bir yer olarak görünmeyebilir ancak, Yeniköy'de bulunan yalının satışının ardından bütün değerli eşyaları buraya naklediliyor. Bunların arasında mermer lahitler, sedef takımlar, paha biçilemez tablolar yer almaktadır. 2003 yılında Semih (Semuh e.m.) beyle beraber gezip bunlara şahit olmuştum. 2012 yılında Semih Beyin ölümünün ardından definecilerin, tinercilerin ve evsizlerin mekânı haline geldi. Her sene geldiğimde burayı kontrol ederdim. Buradaki değerli eşyaların birileri tarafından götürüldüğüne şahit olduk. Buranın tapu mafyası tarafından birilerine satışı yapılırken son anda fark edilerek satışın iptal olduğunu öğrendik" ifadelerini kullandı.

Lahit bir mermer ve değerli tablolar bir ekip tarafından alınarak götürülmüş Değerli tabloların kimliği belirsiz kişiler tarafından çalındığını belirten Açıkgöz; "Son olarak Şubat ayında buraya 8 kişilik bir ekip geliyor. Bu ekibin içinde askeri kamuflajlı birinin de olduğu iddia ediliyor. Bu insanlar müştemilat içerisinde bulunan bir lahiti ve duvardaki tabloları alıp götürmüşler. Bu yaşananlar sırasında çevredekileri yaklaştırmamışlar ve özel bir araştırma yaptıklarını söylemişler. İşlerini bitirdikten sonra alacaklarını alıp gitmişler" şeklinde konuştu.

Selahattin Adil Paşa'nın hatırasına sahip çıkılması gerektiğini belirten Açıkgöz, "Kültür Bakanlığı, Anıtlar Kurulu ve bütün ilgili kurumlara seslenmek istiyorum. Osmanlıdan kalan tarihi eserler nasıl canlanıyorsa Selahattin Adil Paşa'nın hatırasının yaşatılmasını istiyorum. Kendileri adsız bir kahraman. Büyük kahramanlıklar yapıyor. Kendisini rahmetle anıyor ve eserlerine sahip çıkılmasını istiyorum" ifadelerini kullanarak yetkililerden yardım istedi.

SEDAT SİMAVİ YALISI

Kanlıca

Adını Hürriyet gazetesinin kurucusu Sedat Simavi'nin dedesi Sadrazam Safvet Paşa'dan alıyor. Sabah gazetesinin kurucusu Dinç Bilgin de yalının bir dönem sahibi oldu. Kanlıca'da bulunan ve 1907'ye tarihlenen yapı, Boğaz'ın en geniş rıhtımlı yalılarından biri.

Yalı, günümüz kayıtlarına göre, ada 110, parsel 5 üzerinde yer alır ve 1938-1941 yılları arasında betonarme karkas (Z+1) olarak Sedat Simavi tarafından yaptırılmıştır.

Yalı Kanlıca'da olduğundan, Boğaziçi'nin bu önemli "köyünün" geçmişte tarihini yazan Köprüler Müdürü Abdurrahim Cabir Vada kadar günümüzdeki önemli tarihçisi Fuat Selim Ramazanoğlu'nun kitabından (s.998-1005 arası) yol yürümeye devam edeceğim.

Bu yalı, Kanlıca'nın ilk kagir yalılarındandır. Ahşap yalıların bir bir yok oluşları sürecinde arsaları üzerine inşa edilen yapılar, çağın gereksinmelerini daha iyi karşılayabilmek amacıyla betonarme/kagir sistemle inşa edilmeye başlanmışlardı. O değişim yıllarında, koruma ve orijinal yapıları yeniden ayağa kaldırma kaygısı ve bilinci toplumumuzda tam olarak yerleşmemiş idi. Bu durum o dönemin gerçeklerindendir. Kanlıca'da bunların örneklerinden en önemlisi Sedat Simavi Yalısı'dır. İnşasına ait bilgiler, A. Cabir Vada'nın kitabında şöyle aktarılmıştır: *"Safvet Paşanın vefatından sonra... Harem tarafı bakımsızlık yüzünden haraplaştığı cihetle, 1920 senesinde yıktırılmıştır. Evvelce harem cihetinin bahçesiyle yıktırılan kısmın bir miktarı ifraz edilerek, yine Safvet Paşanın ikinci oğlu Faiz Beyin kızı Aliye Hanımın oğlu 'Yedigün Müessesi' sahibi Sedad Simavi'ye satılmış ve 1941 senesinde bu arsaya güzel ve kargir bir yalı inşa ettirilmiştir."*

Safvet Paşa Yalısı harem ve yalı bahçesi, arsanın kuzeyinde yer alır. Sedat Simavi, yalısını bu arsa üzerine inşa ettirmiştir. Kuzey

bitişiğinde, arada herhangi bir boşluk olmaksızın, eski kayıkhane üzerine yaptırılan ve Zarifi Bey Yalısı olarak tanınan kagir yapı yer almaktadır. Güneyinde ise Safvet Paşa Yalısı'nın selamlık bölümü yıktırılarak, Kanlıcalı sakinlerin tüm ikaz ve itirazlarına rağmen başka bir biçimde inşa edilen Safvet Paşa Yalısı yer almaktadır.

Yalının yola bakan arka giriş avlusunun iki kenarında kalan iki ayrı bölümü de, eski yol ile parseli ayıran sınır duvarının üzerinde oturmaktadır.

Sedat Simavi Yalısının orijinal hali dikkate alındığında, yapı 2 katlı gayet yalın bir mimari ile inşa edilmişti. Ön cephenin üst katında büyük bir balkon yer almaktaydı. Balkonda da, bir tanesi tam köşe noktada olmak üzere üç adet dairesel sütun bulunmakta ve bu sütunlar vasıtası ile balkon üç eşit bölüme ayrılmış halde gözükmekteydi. Balkonu boylu boyunca dolu bir parapet çevrelemekteydi. Aslında, ön cephenin karakterinde belli bir bütünlük bulunmamakta, pencerelerin ve kapıların tasarlanış biçimlerinde herhangi bir mimari ilkenin göz önüne alınmadığı anlaşılmaktadır. Pencerelerin, kendi içindeki bölüntülerinde görülen karakter farklılıklarının da ne şekilde açıklanabileceği bizce meçhuldür.

Planlama ilkesi olarak en kayda değer olgu, sokak giriş kapısından sonra bir açık avlunun bulunması ve yapının üç yönden bu avluyu sarmasıdır. Avluyu sokak ile yüksek bir bahçe duvarı ayırmaktadır. Yalının arka bölümündeki birçok mekânın penceresi de bu açık avluya bakmaktaydı.

Tapu kayıtlarına göre arsanın Simavi Ailesi'ne geçişini, bu belgeye dayandırarak 1940 yılına tarihlemek yanlış olmaz. Bu tarihte *'varidatı gayrı safiyeden hesap edilecek kıymetinin 3840 lira'* olduğu anlaşılmaktadır. Aynı belge, aynı arsa içerisinde denizden dolma bir mahallin varlığına da işaret edilmektedir. Yine bu belgeye göre, bu mahallin kıymeti ise 1070 lira olarak gösterilmiştir. Arsanın eski sahibinin hazine iken, yeni sahibinin hazine iken, yeni sahibinin ise Fatma Simavi olduğu görülmektedir. Ancak asıl tapu kaydı 21 Nisan 1952 tarihlidir. Gayrimenkulün evsafı 'Bahçeli Kagir Yalı', sahibin isim ve şöhreti ise Fatma Simavi, Ahmet Muhtar kızı olarak kayıtlıdır.

Daha sonra iki farklı tarihte Beykoz Tapu Sicil'de kayıtlar görüyoruz (4 Kasım 1952); *"iki parsel sahibi Fatma Simavi'nin emek ve masraf sarfile denizi doldurduğu tespit olunan 26,77 metrekare mik-*

tarındaki denizden dolma mahallin temlikinde mahzur olmadığı alakalı daireden bildirilmiştir. Fatma Sultan namına tescilinin yapılarak sonunun bildirilmesi rica olunur" denilmektedir. 27 Kasım 1952 tarihinde, aynı gün gerekli düzenleme yapılarak Fatma Simavi tarafından yeni tapu senedi alınmıştır. Böylelikle, iki ayrı parsel durumundaki arsa, tevhid edilmiş olarak tek bir parsel hüviyeti ile tapu kayıtlarına geçirilmiş olmaktaydı.

Daha sonraki yıllarda tapu kayıtlarına bakıldığında, mülkün çıplak mülkiyetinin 4.9.1980 tarihinde Aliye Simavi'ye hibe edildiği görülmektedir. Tapu kaydına göre, 6 Eylül 1996 tarihinde Nuri Özaltın'a satışı yapılmıştır.

1953 yılında vefat eden Sedat Simavi'den sonra yalı iki kardeş Erol ve Haldun Simavi'ye kalmış, kullanılmamaktan dolayı harap duruma düşmüş ve o yıllarda Sabah gazetesi sahibi Dinç Bilgin tarafından satın alınmış, fakat o da çok uzun süre sahibi olamamış ve yalıya TMSF sahip olmuş ve tekrar satılmıştır.

İnşa edildiği dönemde Kanlıcalılar arasında ilgiyle izlenen bir yapı olduğu kuşkusuzdur. Aynı dönemlerde kagir olarak bazı yapılar inşa edilmiş ise de, gerek yapının mimarisi gerekse alt yapısındaki modernlik bu yalıya özgü idi. Kanlıcalılar ilk kez, hali vakti yerinde olan bir ailenin yaptırmış olduğu, dönemin olanaklarının büyük ölçüde kullanıldığı modern bir yapının inşasına tanık olmuşlardır. Bu durum Kanlıca tarihi bakımından da önemlidir.

1998 yılında başlayan restorasyon süreci sonucu, 2003 yılında ortaya bir otel binası çıkmıştır. Verilen resmi raporlarla eski yalının tarihi eser hüviyeti taşımayışı nedeniyle yeni yapılan inşaatta kullanım alanlarının genişleyebilmesi olanağı yaratılmıştır. Ayrıca eski yalının mimarisine sadık kalınma mecburiyeti bulunmamaktaydı. 03.12.1999 tarihli raporda projede Boğaziçi mevzuatına aykırı yapılaşma saptanmış.

İBB Boğaziçi İmar Müdürlüğü 25 Haziran 2001 tarihli raporunda, ayrıntılara da hayli yer verilmiştir. Yapının kullanılmaya başlanılmasından sonraki gelişmeler de ilginçtir. Resmî kurumların yerinde yaptıkları incelemeler sonucunda tutulan raporda yer alan satırlar oldukça çekicidir: *"... turizm amaçlı olarak alınan ruhsata mukabil, binanın, lokanta gazino kafeterya ve otel gibi kamuya açık kullanışla-*

ra açık olması gerekirken bu kullanımlara dair bir gösterge yoktur. ... Çevre sakinleri konut olarak kullanıldığını beyan etmiştir. ..."

Yalı 2005 yılında otel haline dönüştürülmüştür. Böylelikle 2008 restorasyonuyla birlikte ortaya çıkan yeni otel binası, Kanlıca silüetindeki yerini tamamen farklı bir kimlik ile almıştır.

Aslında bu yalı ile ilgili gelişmeler, ülkemizde uygulanan yapı kontrol ve denetleme sisteminde, özellikle de Boğaziçi ön görünüm bölgesi çerçevesindeki yapı kontrol, denetim ve yaptırım aksaklıkların bir aynası gibidir. Resmi kurum yetkililerinin bile kendi aralarında ki koordinasyon eksikliği, bazı durumlarda işlerin adli makamlara kadar intikallerini gerektirmiştir.

Türk Basınının Gelişimi ve Sedat Semavi

Türk basınında önemli yeri olan Sedat Simavi, 1896 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sedat Simavi, 1896-1953 yıllarında yaşamış, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ve çok partili dönemde basın faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu dönemlerde Sedat Simavi, karikatürist, başyazar ve imtiyaz sahibi olarak sayısız dergi, gazete yayımlamış ve basında çalışan kişilerin haklarının korunması ve basında üniversite düzeyinde eğitim verilmesi konusunda girişimlerde bulunmuştur.

Babası İkinci Abdülhamit döneminin aydınlarından Halil Hamdi Bey, annesi dönemin sadrazamlarından Safvet Paşa'nın torunu Aliye Hanım'dır. Sedat Simavi'nin anne tarafından dedesi Mehmet Esat Safvet Paşa ise Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine önemli görevlerde bulunmuş dönemin ileri gelen devlet adamlarından biridir. 1814-1883 yılları arasında yaşayan Mehmet Esat Safvet Paşa, altı kez Hariciye Nazırlığı, üç kez Maarif Nazırlığı yapıp, Paris Elçiliği'nde, Ticaret ve Adliye Nazırlığı'nda görevlerde de bulunmuştur. Üstlendiği görevler ve yaptığı işler ile Osmanlı Devleti'nin modern, bağımsız bir devlet olması yolunda çalışmıştır. 1865 yılında Maarif Nazırlığı'na getirilmiş; bu görevi sırasında Darülmuallimat, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi ve bir süredir kurulmasına çalışılan Darülfünun hizmete girmiştir. Balkanlar'daki isyanlar sırasında meydana gelen siyasi olaylarda, 1876 yılında Tersane Konferansı ve Ayastefanos barış görüşmelerinde devleti temsil etmiş, Kıbrıs'ın İngilizlere verilmesi onun

döneminde gerçekleşmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nı getirdiği ağır hükümlerinden ötürü gözyaşları içinde imzalamıştır. Bu antlaşma İngiltere başta olmak üzere Avrupa'nın büyük güçlerinin tepkisi sonucu uygulamaya geçememiş, ardından Berlin Kongresi toplanmıştır.

Sedat Simavi'nin babası, *"... Hamdi Bey, kuvvetli özel ve resmi tahsil görmüş, yabancı dil olarak Arapça Farsça ve Fransızca'yı da mükemmel bir şekilde öğrenmiştir. Mithat Paşa'nın bir nev'i okul olan maiyetinde bulunarak memleketin dertlerini, devlet idaresinin kısır yönlerini yakinen görmüştür. Hamdi Simavi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en buhranlı zamanında, V. Murad'ın hastalığı, Veliahd Abdülhamit ile yapılan pazarlık sırasında olayların tam anlamıyla içinde bulunmuş, Levend Çiftliğinde oturan Abdülhamid ile birkaç defa çiftliğe giderek görüşmüş, Veliahd'ın Mithat Paşa ile olan gizli temasını sağlamış bir kişidir. Oysaki Abdülhamid tahta geçer geçmez Hamdi Simavi'yi Mithat Paşa'nın adamı olarak damgalamış, büyük vehmi; 'Benimle pazarlık eden kişi başkasıyla da eder.' Düşüncesine itmiş ve bu damgayı bütün ömrünce taşıyan Hamdi Simavi, Jön Türkler'den de sayılarak vazife ile uzak vilayetlere sürülmüş ve bir daha İstanbul'a ayak bastırılmamıştır."*

Türk basınının gelişimi

Siyasi iktidarın gücüne, dönemin siyasal, kültürel ve toplumsal yapısına bağlı olarak değişmiştir. Türkiye'de siyasi gücün isteği ile ilk gazete olan *Takvim-i Vakayi* devletin resmi yayın organı olarak çıkarılmıştır. *Takvim-i Vakayi* Fransızca ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlık dilleriyle de yayınlandı: Arapça, Farsça, Ermenice ve Rumca. XIX. yüzyıl başı Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği, gücünü kaybetmeye başladığı dönem olmuştur. Bu dönem, ilk gazetelerin yayımlanmaya başladığı, basında özgürlüklerin tanındığı dönem olmuştur.

Türkiye'de Türkçe yayınlanan ikinci gazete olan *Ceride-i Havadis*'i (havadis gazetesi) 1840 yılında William Churchill adında bir İngiliz çıkarmıştır. Özellikle Kırım Savaşı'nda muhabir bulundurduğu için çok yüksek satışa ulaştı. Bu gazete bir kaza sonucu çıkarılmıştır!

Uzun süre İstanbul'da elçilik yapan ve "1854 'te Karadeniz'e Türkiye'yi koruṃak için değil, Rusya'yı korumak için girdik" diyen İngiliz Elçisi Lord Ponsonby'in mali yardımıyla propaganda yazıları ile

liberal ekonomi önerileri yazıları, David Urquhart imzasıyla yayınlanıyordu. Bu yazılar Monitor Ottoman'ın başyazarlığını yapan, padişaha yakın ve Fransız asıllı Blaque aracılığıyla padişaha ulaştırıldı.

David Urquhart 1831'de İstanbul'a elçi tayin edilen Sir Stratfor Canning ile birlikte elçilik görevlisi olarak İstanbul'a gönderildi. Ertesi yıl Londra'ya geri döndü. 1833'te İngiltere için ticarî imkânlar araştırmak üzere Doğu ülkelerine seyahate çıktı. Bütün Osmanlı ülkesini ve diğer yerleri dolaştı; ardından Osmanlı Devleti'nin ekonomik potansiyelini ortaya koyan *Turkey and it's Resources* adlı eserini 1833 yılında yayımladı.

Urquhart, eski Osmanlı ekonomi ve maliye uygulamalarını özellikle ticaret tekellerini ve iç gümrükleri kaldırmayı, buna karşılık dış ticaretin, kapitülasyonlar rejiminde olduğu gibi, serbest bırakılmasını, gümrüklerin eskiden olduğu kadar düşük tutulmasını Osmanlı devletini ihya edecek şartlar olarak öngörüyordu. Osmanlı ülkeleri, **laissez-faire** rejimi için ideal bir alan olduktan sonra İngiltere'ye düşen şey Osmanlı devletinin Rusya ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı desteklemek olacaktı.

Urquhart'ın kampanyasının ve ona uyanların düşününün meyvesi Balta Limanı'nda Reşit Paşa'nın yalısında varılan 1838 Ticaret Anlaşması oldu. Urquhart'ın liberalizminin koşulları altında II. Mahmut-Mustafa Reşit Paşa devletçiliği, kalkındırma gücünden yoksun, yıkımlı bir tüketim ve bürokrasi devletçiliği olarak kaldı.

Bu sonuç henüz daha elle tutulacak kadar belli hale gelmeden önce (ancak 1881'den sonra bundan söz edilmeye başlanacaktır) yani Tanzimat döneminde, düşün ve eylem alanında atılan ilk adımların yarattığı tartışmaların az çok genişlediğini görürüz.

Bunda da ilk kez gene bir İngiliz kaynağından gelir. 1838'de, yani ticaret anlaşmasının yapıldığı yıl, ilk özel gazete bir "kaza" eseri olarak çıkmağa başlamıştı. İstanbul'da ticaret yapan ve bazı İngiliz ticaret evlerinin temsilcisi olan Mr. Churchill adlı bir zat, kazara bir çocuğu vurmuş; bunun yarattığı tepki karşısında adama yapılan muamele Lord Ponsonby'nin elinde bir diplomasi olayı haline gelmiş; Mr. Churchill'i yatıştırmak için kendisine bir gazete imtiyazı verilmiş. Ceride-i Havadis bu olayın ürünü olarak çıkmağa başlamıştı.

Niyazi Berkes'in 'Türkiye İktisat Tarihi"nde (s.330-331) yazdığına göre; Pek muhtemel olarak Mr. Churchill gazetesinde o zaman İstan-

bul'da ekonomi ve ticaret işlerinden en iyi anlayan Ermeni yazarları kullanıyordu. Önce bu gazetenin matbaasında çıkan bir ekonomi kitabı ile daha sonra çıkan bir iki kitabın yazarları Ermenilerdir. Gazetede 'himaye usulü'ne karşı, 'serbesti usulü' karşılaştırılıyor, Türkiye'nin kalkındırılmasına en elverişli tutum olarak ikinci usulün faziletleri anlatılıyordu. Şimdilik bilebildiğimize göre, kitap olarak çıkan ilk ekonomi yazısı da 1852'de bu gazete tarafından çıkarılmıştır. Ekonomi terimi için ilk kullanılan terim, eski İslam ve Osmanlı ahlak kitaplarında kullanılan Tedbir-i Menzil terimi olmuştur. Bu başlık altında çıkan bu kitabın bildirilmediği halde, bu yazarın daha sonra 1859'da çıkan İlm-i Tedbir-i Menzil adlı kitabın yazarı olan Ermeni Sahak Efendi olması ihtimali vardır.

21 Ekim 1860 tarihinde Şinasi ve Agah Efendi *Tercüman-ı Ahval*'i çıkarmıştır. Gazete iç ve dış olaylardan seçme haberlerle eğitici yazılar yayınlayacak ve bunlar "umum halkın kolaylıkla anlayabileceği düzeyde" olacaktı. Gazete çıktığı zaman Agah Efendi 28, Şinasi 34 yaşlarındaydı. İkisi de Fransa'da bulunmuşlardır, muhtemeldir ki birbirlerini o dönemde tanımışlar. Türkiye'de özel sermayeyle çıkmış olan ilk gazetedir. Bu gazete beş yıl yaşayabilmiştir. Elde bulunan son sayısı 11 Mart 1866 tarihlidir.

Şinasi'nin 1862 yılında çıkardığı bir başka gazete *Tasvir-i Efkâr*. Gazeteyi Şinasi üç yıla yakın çıkardı. Sonra bir arkadaşının tutuklanması nedeniyle korkup, 1865 yılı ilkbaharında Fransa'ya kaçtı.

Şinasi'nin ayrılışından sonra gazetenin başına Namık Kemalin geçtiğini görüyoruz. Şinasi'nin etkisi altında kalan Namık Kemal daha 25 yaşında iken başyazı yazmaya başladı. Yazılarında özgürlük konularına değiniyor ve aydın çevrelerde geniş yankılar uyandırıyordu. 1867'de çıkan "Şark meselesi" başlıklı bir yazı dizisi üzerine Namık Kemal'in gazeteciliği yasak edildi. Bunun üzerine Namık Kemal Avrupa'ya kaçtı. Yerine gazetenin yönetimi Recaizade Ekrem'e kaldı.

Bir başka gazete *Muhbir* (1866) oldu. 1866 yılında ünlü devrimci Ali Suavi yönetiminde çıkan Muhbir (haber veren, ihbar eden) gazetesinin basın tarihimizde çok önemli bir yeri vardır. Gazetenin sahibi Filip Efendi'ydi, ama kendisinin "okuyup yazması biraz kıt" olduğu için, gazeteyi Ali Suavi yönetiyordu. Yönetimin baskısı sonucu Ali Suavi de Avrupa'ya kaçtı. Gazete ancak 55 sayı çıktı. Avrupa'da da iki ayrı gazete çıkardı.

İlk *Hürriyet* gazetesi 1868 yılında yayınlanmıştı; O günlerden bir kuşak önce yıkılan Osmanlı İmparatorluğu, muhaliflerine baskı yaparak, onları susturarak ömrünü uzatmayı düşünmüş ve yanılmıştı. Fransız İhtilâli'nin özgürlük, adalet ve demokrasi rüzgârları, 19. yüzyılda imparatorluğun en ücra noktalarına kadar ulaşmıştı. Muhaliflerin elinde kitle iletişim aracı olarak gazete vardı.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin sesi olan ve Maliye Nâzırı Mustafa Fâzıl Paşa'nın mali desteğiyle Namık Kemal ve Ziya Paşa yönetiminde çıkartılan gazetenin adı **Hürriyet**'ti. Haziran 1868'den Şubat 1870'e kadar Londra'da, Nisan 1870'ten Haziran 1870'e kadar da Cenevre'de haftalık olarak yayımlandı. Yani Hürriyet isminin tarihsel arka planı, imparatorluk dönemine kadar uzanıyordu.

Sultan Abdülaziz döneminde bu gazetelere ek olarak Ali Bey'in çıkardığı *Basiret* (1869) ve Namık Kemal'in 1870 yılında *İbret* gazeteleri ve bazı küçük gazeteler de yayınlanmıştır.

Ülkedeki tüm bozukluklar basına yüklenmiştir ve basını susturmak amacıyla basına ilk sansür yasası, 11 Mayıs 1876 tarihinde çıkarıldı.

Osmanlı'da Birinci Meşrutiyet ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde geçici özgürlükler tanınmış, basının toplumu yönlendirme gücü azaltılmıştır. İstibdat dönemi (1876-1908) arasında basın üzerinde şiddetli baskı ve sansür uygulanmıştır. Gazeteciler Avrupa'ya kaçmıştır.

İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) basına özgürlük tanınan bir dönem oldu, ama İttihatçılar dört gazeteciyi öldürttü; Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey, Hasan Tahsin. İkinci Meşrutiyet yılları basın tarihi bakımından bir terör dönemidir. Bu dönemde Osmanlı basın ajansları ve sol basın da okuyucuya ulaşmıştır.

Sedat Simavi sekiz yaşına kadar, babasının sürgünlerinden dolayı Samsun'da yaşamıştır. Fransız öğretmenler tarafından eğitilmiş olması nedeniyle Fransızcayı Türkçeden daha iyi konuşabiliyordu. Galatasaray Lisesi'nde eğitimine devam eden Sedat Simavi, babasının Samsun'daki görevi nedeni ile amcası Lütfi Simavi Bey'in yanında kalmıştır. Lütfi Simavi Bey, II. Abdülhamit'ten sonra yerine gelen padişah Sultan Mehmed Reşad ve padişah Vahdettin dönemlerinde saray başmabeynciliği görevinde bulunmuştur.

Eğitim hayatı Saint Joseph Lisesi'nde başlayan Sedat Simavi'nin, Türkçesini geliştirmesi ve Osmanlı kültüründen uzak kalmaması ge-

rekçesiyle babası tarafından Galatasaray Lisesine devam etmesi uygun görülmüştür.

Sedat Simavi, lise yıllarında karikatür yapmaya başlamış ve lisede resim öğretmeni Pierre Lambert'in çıkarmış olduğu Visions Orientales isimli kitapta kendi imzası ile karikatürleri yayımlanmıştır. Sedat Simavi, imtiyaz sahibi olarak çıkardığı dergi ve gazetelerden önce 1912-1918 yılları arasında dönemin önemli dergilerinde karikatürleri yayımlanmıştır. Yirminci Asırda Zekâ (*Zekâ*), *Eşek, Cem, İçtihad, İdman, Karikatür, Stamboul, Talebe Defteri, Servet-i Fünun, Türk Sözü, Nasreddin Hoca, Le Paon, Ati (İleri), Le Djin* isimli dergilerde ve *Zaman* gazetesinde karikatürleri yayımlanmıştır.

Sedat Simavi, imtiyaz sahibi olarak ilk yayımı olan *Hande* isimli dergisini 1916 yılında çıkarmış, daha sonra *Diken, İnci, Dersaadet, Payitaht, Güleryüz, Hanım, Hacıyatmaz, Resimli Gazete, Yıldız, Meraklı Gazete, Yeni Kitap, Arkadaş, Bravo, Yedigün, Karagöz, Karikatür, Model, Yeni Ev Doktoru* ve son olarak 1948 yılında ***Hürriyet*** gazetesini çıkarmıştır.

Son halife olarak tarihe geçen Abdülmecit Efendi, 1919'da Osmanlı tahtının en yakın varisiydi. Genç gazeteci Sedat Simavi, çıkardığı ***İnci*** dergisinin 9. sayısı için Abdülmecid Efendi'yle daha veliahtlığı sırasında röportaj yaptı. Türk kadınının sosyal hayattaki yeri ve giyim kuşamıyla ilgili çok ilginç yanıtlar aldı. Bu derginin kapağında Abdülmecid Efendi'nin 1914 yılında dünyaya gelen kızı Dürrüşehvar Sultan'ın fotoğrafını kullanır. Dürrüşehvar şahlara yaraşır inci anlamına gelmektedir. Sürgünden sonra 1931 yılında Haydarabad Nizamı Osman Han'ın oğlu ile evlenerek Berar prensesi olur.

Behice Tezçakar "Atlas Tarih, Haziran-Temmuz 2011, s.118-123"te arşivden çıkardığı röportajda S.Simavi kadınların milletvekili olmaları ve kıyafet tarzları konusundaki düşüncesini sormuş.

Sedat Simavi: O halde Türk kadınları, Avrupa kadınları gibi milletvekilliğine ve diğer yüksek mevkilere yükselebilir mi?

Abdülmecid Efendi: Niçin yükselebilir mi diyorsunuz? Kadınları doğasındaki mevkilerine kıyasla burada yükselmek tabirini doğru bulmam. Özellikle kadınlardaki düzenin erkeklerden daha fazla olduğu inkâr edilebilir mi? kitaplarını, elbiselerini oda içinde oraya buraya karmakarışık bırakan erkeklerden kadınların şikayetine uğramamış kimse var mıdır? Fakat kadınların siyaset gibi pürüzlü ve üzüntülü

işlere karışmaları Avrupa'da bile yenidir. Bakalım, her hanım kadınlığın ihtişamlı tahtından inip, milletvekilliğine geçmek isteyecek mi? bir gün kadınlığın hürriyetinden bahsedilirken, pek hürmet ettiğim bir büyük kadın, bana ***"Kadınlar başlarını açmadan, kafalarını süslemelidir"*** demişti. Buradan süslenmeden maksat, ilim ve irfandır değil mi?

Sedat Simavi: Kadınlarımızın bugünkü kıyafet tarzları kendi takdirleri oluyor mu?

Abdülmecid Efendi: Bir milletin kadınlarının bugüne ve geleceğe ait giyimlerinde anane ve geçmişin adetlerinin tam ve gelişen bir örneği görülmelidir inancındayım.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Sedat Simavi yayımladığı dergilerde çizdiği karikatürler ile halka umut vermiş, Kurtuluş Savaşı sırasında da Millî Mücadele'nin yanında yer almış ve Cumhuriyet döneminde ise devrimleri destekleyerek halkın çağdaş ve bağımsız olmasına öncülük etmiştir.

Mütareke yıllarında Millî Mücadeleyi destekleyen, Millî Mücadele'nin karşısında duran, hilafeti, manda yönetimini, komünizmi destekleyen çeşitli eğilimlerde gazeteler yayımlanmıştır. İstanbul basını Millî Mücadele'yi desteklediği halde işgal kuvvetlerinin ve Osmanlı hükümetinin baskı ve sansürü nedeni ile sürekli yayımlanamamıştır. Millî Mücadele'yi destekleyen İstanbul'da yayımlanan gazeteler; Celal Nuri İleri ve Suphi İleri tarafından yayımlanan *İleri* (1919), Yunus Nadi tarafından yayımlanan *Yeni Gün* (1918), Necmeddin Sadak, Kazım Şinasi Dersan, Falih Rıfkı Atay ve Ali Naci Karacan tarafından çıkarılan *Akşam* (1918) ve Ahmet Emin Yalman tarafından çıkarılan *Vakit* (1917) olmuştur.

Sedat Simavi'yi Millî Mücadele döneminde de gazete çıkarırken görüyoruz. Aynı isimli mizah dergisinden yaklaşık bir yüz yıl sonra **Diken** haber sitesini kuran torununun oğlu **Harun Simavi'nin aktardığına göre**, Sedat Simavi 1916'da, yani "Gazetecilik öldü" denilen bir devirde bir arkadaşına şöyle demişti: *"İnşallah ben bu verimsiz tarlada namuslu olarak gazetecilik yapacağım. Muvaffak olursam ne âlâ, muvaffak olamazsam talihime küseceğim..."*

Hande dergisiyle ivme yakalayan Sedat Simavi'nin aklında ve gönlünde günlük gazete çıkarmak vardı. Bu düşüncesini 8 Temmuz 1920'de *Dersaadet* ile gerçekleştirdi. Bu gazete, Mütareke Dönemi'nin

ağır sansür ve baskısı altında, işgal altındaki İstanbul'da yayın hayatına başladı.

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı gün *Dersaadet*'in manşeti şöyleydi: "Türklerin matem günü." Ve devamında "Artık ayağa kalkma ve direnme zamanıdır" çağrısı yer alıyordu.

İşgal döneminde sansürden payına düşeni alan gazete, iddialara göre 128 sayı boyunca Mustafa Kemal ile ilgili yalnızca bir habere yer verebilmişti. 25 Kasım 1920 tarihli 128. ve son sayısı ile yayın hayatına nokta koyan *Dersaadet* gazetesinin yazı kadrosunda Fuat Köprülü, Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Refik Altınay, Ahmet Hikmet Müftüoğlu ve Celile Hanım gibi basın ve edebiyat alanında ün yapmış yazarlar bulunuyordu.

Dersaadet kapandı diye Sedat Simavi "benden buraya kadar" deyip pes etmeyecekti elbet. 8 Şubat 1921'de *Payitaht* (Başkent) gazetesi ile yine okurun karşısına çıktı.

Harf Devrimi sonrası alfabe değişikliği nedeniyle yayıncılar güç durumda kalmış, adeta belleri bükülmüştü. Bu durum Ankara'nın dikkatinden kaçmadı. Birçok yayınevi sübvanse edildi.

Ankara'yı rahatsız eden çıkış ise Sedat Simavi'den geldi. Simavi, hükûmetin önerdiği yardımı, "bağımsız yayın yapamayacağı" gerekçesiyle kabul etmedi. "Ben bu parayı kabul edemem" diyerek restini çekti.

Ankara hükûmeti öfkelenmişti. Dedikodular ayyuka çıkmıştı; Sedat Simavi'ye yönelik "vatan hainliği, devlet düşmanlığı" gibi dayanaksız iddiaların ardı arkası kesilmiyordu. Ankara, bir adım daha ileri giderek "Sedat Simavi rejime karşı mı" sorusunu dillendiriyordu. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, devlet yardımını kabul etmeyen gazetecinin "soyunu sopunu" araştırmakla görevlendirildi. Yapılan araştırma sonunda Şükrü Kaya "gerçek bir dost" kazanmış ve "Yapılan tahkikatta, söz konusu iddiaların aksine; devrimci, idealist ve vatansever bir Sedat Simavi'yle karşılaştım" demişti.

Sedat Simavi ise o günlerde maddi olarak çok zor durumdaydı. Ailesini geçindirmek için Samsun'a gidip İsviçreli fındıkçıların yanında çalışmaya başlamıştı.

Çok sayıda dergi çıkaran Sedat Simavi'nin asıl en önemli girişimi *Hürriyet* gazetesini çıkarma kararıdır. Uzun yıllar Türk yazılı medyasının amiral gemisi olarak adlandırılan Hürriyet gazetesinin ilk sayısı 1 Mayıs 1948 tarihinde okuyucuyla buluşmuştur.

Bu gazetenin çıkarılma karar sürecinin birincil göz ve kulak tanığı Hikmet Bil, patronu Sedat Simavi'yi, 2011 yılında ölümünün 48. yılında Popüler Tarih dergisi (Aralık 2001, s.80-83) yazarı İskender Özsoy'a anlatmış.

1945 ve 1946'da daha demokrat, gazeteciliğe ve gazetecilere daha yararlı bir örgüt için tek parti güdümündeki Basın Birliği'ne karşı mücadele başlatan grubun içinde yer alan Hikmet Bil, Sedat Simavi'yi bu mücadele günlerinde tanıdığını vurguluyor. *Cumhuriyet* gazetesinde mesleğe başlayan, Anadolu Ajansı'nda çalışırken askere giden Hikmet Bil o günleri şöyle anlatıyor:

"Sedat Bey, günlük gazete çıkarmaya karar verdiğinde ben Ankara'da yedek subaydım. Ankara'ya geldiği bir gün buluştuk. Oturduk, kahve içiyoruz; 'Hikmet, bir günlük gazete çıkarmaya karar verdim. Askerliğin bittikten sonra beraber çalışalım' dedi ve ekledi: 'Başka bir yere söz verip gitmek yok...'

El sıkıştık, anlaştık. Terhis olunca Simavi'nin yanına gittim. Gazete çıkana kadar *Yedigün* dergisinde çalıştım.

Gazeteyi basacak makineler Amerika'dan ısmarlanmıştı. Makinelerin yola çıktığı haber verilince, yeri hazırlandı.

Ben hem *Yedigün*'de çalışıyor hem de *Hürriyet*'in arşivini hazırlıyordum. Makinelerin geliş tarihine göre hesaplar yaparak çıkabileceğimiz tarihi belirledik. Ondan sonra afişler yaptırdık, Anadolu'ya dağıtıldı.

Afişte kocaman bir horoz, sabah olmuş, horoz *'Hürriyet'* diye bağırıyor. Afişe etraftan 'Erken öten horozun kafası koparılır' diye tepkiler geldi. Rekabet yüzünden aleyhimize hava esmeye başladı. Biz mümkün mertebe, Anadolu'ya dağıtılan afişleri toplama çalıştık. Gazetenin çıkışı, afişleri toplamaya başladığımız tarihten üç ay sonra olabildi."

İsim hakkını almak için başvuru dilekçesini 7 Eylül 1945 tarihinde veren Sedat Simavi, *Hürriyet*'e giden yolu gün gün yazmıştır. İşte bu günlükten bazı satırbaşları...

29 Ekim 1945: Bir günlük gazete çıkarma teşebbüsüm, hatta bu gazetenin adını da koyarak *Hürriyet* için istediğim imtiyaz, Babıali'de geniş akisler uyandırdı. (...) Gazete için hazırlık safhasına giriyoruz. Fakat bu gazetenin sıhhatli doğabilmesi için hiçbir şeyin aceleye getirilmemesi lazım.

6 Kasım 1945: *Hürriyet*'in imtiyazı için müracaatım bugün ikinci ayını doldurdu. Yedigün'ün işlerini aksatmamaya azami gayret göstererek bir günlük gazetenin hazırlıklarına başladık. Mecmuanın bir kısım malzemesinden istifade ederek Tahsin'den (Tahsin Öztin e.m.) bazı sayfalar istedim. Ortaya muvaffak numuneler çıktı.

4 Temmuz 1946: Neyse, imtiyaz meselesi nihayet bugün halloldu. Matbuat Umum Müdürlüğü, müracaatımızı münasip görmüş, lüzumlu müsaadeyi vermiş. Yoksa, *Hürriyet* ismini değiştirmek zarureti hasıl olacaktı ki, beni çok üzen aksiliklerden biriydi bu.

25 Kasım 1946: Binanın, bir günlük gazeteye müsait hale getirilmesi için hazırlığa başladım. Dördüncü katı çıkıyoruz. Sonra zemin katta yeni getirteceğimiz makineyi kurmaya müsait bir yer açtırmak istiyorum. (Gazetenin ilk çıkarılacağı bina, Cağaloğlu'ndaki Acumusluk Sokağı'nda –bugünkü Cemal Nadir sokağı– inşa edilmiş)

30 Temmuz 1947: İstediğimiz makineyi nihayet New York'a sipariş ettik. Önümdeki bir kartpostalda bu makinenin gayet güzel bir fotoğrafı var. Dört renk basacak özellikte ve saatte 45 binlik süratiyle mükemmel bir GOSS.

2 Mart 1948: Prova baskılarında renk kaymaları çıkışımızı geciktiriyor. Neşriyata sağlam başlamak lazım. Çıkış tarihimiz için müteredditkalıyoruz. Fakat daha gecikmek de istemiyoruz. Çünkü önümüz ölü sezon. Bir talihsizlik de bu. Düşüncem, 1 Mayıs'ta dönebilmek. *Hürriyet* için horoz sembolü afişler hazırlanmış, 'Yakında çıkıyor' diye duvarlara astırmıştık. Güzel afişti. Fakat 'erken öten horoz' misali bazı yakıştırmalar canımı sıktı. Horozu serlevhanın yanında sembol olarak kullanacaktık vazgeçtim.

Hikmet Bil, Sedat Simavi'yi *Hürriyet*'i çıkarmaya götüren gelişmeleri ve gazetenin ilk günlerini de şöyle dile getiriyor:

"Çok dürüst bir tüccardı. 18 sene *Yedigün* dergisini çıkarmış, 350 bin lira biriktirmişti. Aklında hep bir günlük gazete varmış. Hatta Sirkeci'de, Kanaat Kütüphanesi'nin (yayınevinin adıdır e.m.) üstündeki odasında klişe ressamlığı yaptığı günlerde, karşı köşede Tan Matbaası'nda basılan Siirt Milletvekili Mahmut Bey'in yayımladığı Milliyet'i görür, 'Ah ben de büyük bir günlük gazete çıkarabilsem' diye içinden geçirirmiş. 1920'lerde günlük Dersaadet ve Payitaht gazetelerini çıkarırken bile, büyük günlük gazete için hep kendine hazırlık yapmış."

Sedat Simavi, Hürriyet'i çok zor şartlar altında yayımlar. Ekonomik sıkıntı, had safhadadır. Hatta *Hürriyet*'in ilk sayısının çıktığı gün, Sedat Simavi matbaadan ayrıldığında, Hikmet Bil'in belirttiğine göre, cebinde sadece 50 lirası kalmıştır... Sonraki günler için gazetenin basılacağı kâğıt, kâğıt tüccarı İlhami Ahmet Örnekal'dan alınır.

Gazeteci İrem Barutçu kaleme aldığı *'Babıalinin Tanrıları-Simavilerin Hayatı*, s.53" kitabında çekilen zorluklara örnek olarak anlatıyor: "*... Sıfırı tüketmişti. Yıllardır çıkarmakta olduğu '7 Gün'ün getirdiği birikim yeterli olmayınca, eşi Melek Hanımın mücevherlerini, bazı değerli ev eşyalarını, hatta Kanlıca'da oturdukları evi Emniyet Sandığı'na rehin koymuştu. O kadar sıkıntılı bir durumdaydı ki, çıkardığı gazetenin kâğıdı bile borçla temin edilmişti. Baskı makinelerinde gazetesinin ilk sayısının dönmekte olduğu gece, çalışanları Çiçek Pasajına götürdü. Birkaç saat sonra, kadehler boşalıp sohbet noktalandığında garsona çıkarıp 50 lira uzattı. Hesabın üstünü beklerken Hikmet Bil'e döndü, fısıldadı: Hikmet bu benim son 50 liram.*"

Gazetenin kimi imzasız başyazılarını *Hürriyet* logosuyla bir ara, şair Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığını belirten Hikmet Bil, bu konuda şunları söylüyor: "Faruk Nafiz yazılarında Demokrat Parti'ye meyyaldi. Sedat Bey bir gün onu çağırdı, 'Bizim gazete tarafsız bir gazetedir. Bu yazılar taraflı. Artık yazma' dedi. Bir süre Sedat Bey'in kendisi yazdı başmakaleleri, '*Hürriyet*' imzasıyla. Bazı başmakaleleri de ortaklaşa yazardık. Simavi ilk paragrafı, ana fikri yazar, gerisini tamamlamamı isterdi. Altına onun imzasını atardım."

1 Mayıs 1948 Cumartesi günü ilk sayısı çıkan *Hürriyet* gazetesi 28 bin adet basılmıştır. İlk sayıyla birlikte verilen dört sayfalık renkli ilavesi önceden çok daha fazla sayıda basılmış, ancak tamamı satılmamıştır. *Hürriyet* gazetesi kâğıt üretiminin az olması sebebi ile 6 sayfa olarak yayımlanmıştır. Başlığın altında "Günlük müstakil siyasi Gazete" ibaresi ile çıkarılan gazeteye 8 Kasım 1949 tarihinden itibaren logonun sağ tarafında Türk bayrağı eklenmiş ve 18 Kasım 1949 tarihinde ise ***"Türkiye Türklerindir"*** ibaresi kullanılmıştır. Kıbrıs konusunun gündeme taşınması gazetenin biçiminde de değişikliğin olmasına neden olmuştur.

Gazete her fırsatta bağımsız olacağını ve hiçbir siyasi partinin sözcüsü olmayacağını belirtmiştir. İlk sayının sağ sütununda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün makalesine, sol sütunda ise Demokrat Parti

Genel Başkanı Celal Bayar'ın makalesine yer verilmiştir. *Hürriyet* gazetesinin yayın hayatına girmesi de *Yedigün* dergisinde olduğu gibi Türk basınına bir yenilik getirmiştir. Çünkü yayımlanan gazetelerde haberlerin fotoğraflarla değerlendirilmesine ve süslenmesine pek fazla önem verilmediği günlerde *Hürriyet* bu alanda yenilik yapmış ve bu suretle Türkiye'de yüksek tirajlı gazeteciliğin temelini atmıştır.

Hürriyet'in ilk günkü manşeti dış politikaya ayrılmıştı: "Ürdün ve Irak Orduları Filistin'e Girdi!" Manşetin hemen altında Milli Şef İsmet İnönü'nün, sağ altta ise Demokrat Parti lideri Celal Bayar'ın açıklamalarına yer veriliyordu.

Çok partili dönemde, basının siyasi iktidardan bağımsız olması ve basın mensuplarının haklarının korunması amacı ile bağımsız bir basın meslek örgütü kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Sedat Simavi'nin siyaset ile ilişkisinin olmaması, basın mensuplarının haklarını koruması, basın mensuplarına adil davranması başkanlığa seçilmesinde etkili olmuştur. Basın mensuplarının haklarını korumak, görevlerini, sorumluluklarını belirlemek, bağımsız olarak çalışabilmelerini sağlamak ve sosyal haklarını korumak amacı ile kurulan Gazeteciler Cemiyeti, bağımsız bir basın meslek örgütü olarak faaliyet göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, demokratik olmayan uygulamaların kaldırılması yönünde girişimler başlamış ve tek partili dönemden çok partili döneme geçilmiştir. Çok partili dönem ile birlikte basının önemi bir kez daha anlaşılmış ve topluma yön veren basın mensuplarının üniversite düzeyinde eğitim alması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sedat Simavi, bu konuda İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı olarak girişimde bulunarak İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne müracaatta bulunmuş ve bu girişim başarı ile sonuçlanmış 1950 yılında İktisat Fakültesi'ne bağlı Gazetecilik Enstitüsü kurulmuştur.

Birinci sayıda hem cumhurbaşkanının hem de muhalefetin açıklamalarına geniş yer ayrılması bir bakıma *Hürriyet*'in izleyeceği "dengeci" politikanın ilk sinyalleri veriyordu. Gazetenin sol sütununda ise siyah çerçeve içinde yayımlanan ve Sedat Simavi imzasını taşıyan baş makalede **Hürriyet**'in yolunun demokrasiden geçtiğine vurgu yapılıyordu. Şöyle diyordu Simavi:

"Hürriyet'in programı kısadır. Memleketimizde gelişmeye başlayan demokrasi zihniyetini kökleştirmek ve müdafaa etmek için ortaya atılıyoruz ve demokrasinin memleketimizin bünyesine en uygun rejim

olduğuna iman etmiş bulunuyoruz. Demokrasinin müdafii olduğumuzu ileri sürmekle Demokrat Parti'nin körü körüne taraftarlığını ve Halk Partisi'nin düşmanlığını yapacağımızı zannetmeyiniz. *Hürriyet,* hür ve müstakil kalacaktır."

"Hür ve müstakil," gazete kurulurken konuşulmuş, üzerinde tartışılmış bir slogandı. Tahsin Öztin'in çizdiği *Hürriyet* logosunun altındaki siyah bandın içine "Günlük tarafsız siyasi gazete" dişi karakteri önerildiğinde, "Hayır" demişti Sedat Simavi: "Tarafsız ve müstakil aynı kavramlar değil. *Hürriyet,* tarafsız değil, müstakil olacak."

Simavi, "Hürriyet, hür ve müstakil kalacaktır" derken kimseye bağlı olmayacağının altını çiziyordu. Babıali'den yükselen dedikodulara ise tepkisini "Kimseyle göbek bağım yoktur" açıklamasıyla dile getirecekti.

Milli Şef İsmet İnönü'nün demokrasiye geçiş kararını açıkladığı 19 Mayıs 1945 konuşmasıyla Türkiye'nin seçimi dış politikayla eşgüdümlü olarak iç politikaya da yansıtıldı. Türkiye'de Milli Şef dönemi bitiyor ve çok partili demokrasiye geçiş süreci başlıyordu.

Baskıcı tek parti döneminin ardından "demokrasiye geçiş," etkisini önce TBB kongre mücadelesinde, 1945 kuşağı gazetecilerin deyişiyle 'basın ayaklanması'nda gösterdi. Onlara göre Türkiye'de demokrasi hareketi bu kavgayla başlamıştı. Mücadelenin lideri, tanıdık bir isimdi: Sedat Simavi.

Sedat Simavi kurucusu olduğu *Hürriyet* gazetesinin ölene dek başyazarlığını yaptı. 21 Ocak 1952 tarihli *Hürriyet* gazetesi için kaleme aldığı yazısı günümüzde de tartışılan bir konuyu ele alıyor.

"Bir hükümetin ismi ne olursa olsun matbuat hürriyetinden hoşlanmaz. Tarih bize göstermiştir ki en büyük vaatlerle gelen hükümetler bile er geç sözlerinden bir gün caymışlardır. Cumhuriyet Halk Partisinin istibdadı yanında, Demokratların parlak vaatlerini ellerimiz aşınıncaya kadar alkışladık. Fakat günün birinde onlar da iktidar sandalyesine oturunca gördük ki, vaatlerinde çok ileri gitmişler. Hatta o kadar ileri gitmiş bulundular ki, mevcut matbuat hürriyetini bile sünnet etmeye başladılar.

İktidar hükümeti, yalnız matbuata yarım bir hürriyet vermekle iktifa etmiyor, aynı zamanda resmi ilan kepazeliğini de idame ettirmekte devam ediyor.

Hayır, ister demokratik olsun, ister adı başka bir rejim olsun iktidar çok okunan ve serbest konuşan gazetelerden hoşlanmıyor.

1873 senesinde Fransız gazeteci Henri Rochefert, şöyle demişti:

***'İmparatorluk zamanında Cumhuriyet bize ne hoş gözüküyordu...'* Hemen hemen bundan bir asır evvel söylenmiş olan bu söz, halimize bakarak bugün de bütün tazeliğini görüyorsunuz ki,**

Muhafaza etmektedir. insanın bu hal karşısında tarih tekerrür etmiyor, fakat aynen yürüyor diyeceği geliyor. Korkuyorum ki, Halk Partisi zamanında Demokratlar bize ne hoş görünüyorlardı, demeğe mecbur olmayalım."

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye medyasına etkisi

İkinci Dünya Savaşı'nın sonu geldi. Almanya'da Hitler'in, İtalya'da Mussolini'nin faşist rejimleri yıkılmış, genel olarak dünyada demokrasi rüzgarları esmeye başlamıştı. Bu Türkiye'yi de etkilemişti. İnönü'nün koltuğu sallanmaya başlamıştı.

Nitekim Şubat 1945'te ABD Basın Özgürlüğü Komisyonu'ndan bir heyet Türkiye'ye ayak basıyor; İstanbul ve Ankara'da siyasilerle yapılan görüşmelerde basın özgürlüğünün demokrasi ve barışın ön koşulu olduğunun altı çiziliyor ve katı sansürün kaldırılması isteniyordu.

Kuşkusuz o dönemde önerilen bu koşullar, kurulan yeni dünya düzenine uyum sağlanması sürecinde Türkiye'deki iktidar sahipleri tarafından dikkatle değerlendirilmek ve önemsenmek zorundaydı.

Dönemin şartları gereği Türkiye zaten savaşı kazanması muhtemel olan müttefiklerin yanında yer almak konusundaki kararlılığını, 2 Ağustos 1944'de Almanya ile olan ilişkilerini keserek göstermişti. 23 Şubat 1945'te Türkiye formalite icabı da olsa Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek savaşı kazanan müttefikler yanında yer alma iradesini de açık şekilde ortaya koymuştu.

Kısacası Türkiye artık Batılı müttefiklerin yanında yer alarak demokratik ve çoğulcu parlamenter sisteme dayalı rejimi benimseyeceğinin işaretlerini savaşın galibi olan ülkelere/güçlere vermeye çalışıyordu.

Bu açıdan bakıldığında, 1946 yılında yapılan çok partili seçimlerin de bu yapılanmanın bir gereği ve ayrıca doğal sonucu olduğu yadsınamaz. Böylesine bir demokratikleşme hamlesinin başlangıcında Türkiye, basın özgürlüğü konusunda da kayıtsız kalamazdı.

1938 yılında kurulan Basın Birliği Kurumu (BBK), basında özgürleşme ve demokratikleşme hareketlerinin önünde, o dönemde yapısı itibariyle bir engel oluşturmaktaydı. Basın Birliği, yaptırım gücünü yasadan alan zorunlu bir denetim kurumuydu.

Savaş sonunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Batılı ülkelerdeki basın örgütlerini incelemek üzere Hüseyin Cahit Yalçın'ı Avrupa'ya gönderdi. Yalçın, dönüşte verdiği raporda, yurt dışında Türkiye'deki Basın Birliği'ne benzer bir örgütün bulunmadığını belirterek hükûmetten bu konuda etkin önlemler alması yönünde görüş ifade etti.

O günlerde bu gelişmelerin ortaya çıkardığı sonuçların da zorlamasıyla Basın Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, Türkiye'nin tercihinin ileride Batılı demokratik ülkelerin oluşturduğu ittifak içinde yer almak biçiminde olacağının belli olmasından sonra, 30 Mayıs 1946 tarih ve 4932 sayılı kanunun 18 Haziran 1946'da yürürlüğe girmesiyle yasal olarak ortadan kaldırıldı.

Bu arada Türkiye'de ekonomi bozuluyor, lira değer kaybediyordu. Sedat Simavi'nin bu zor günlerde, 1 Mayıs 1948'de yeni ve iddialı bir günlük gazete olarak **Hürriyet**'i kurması, asılsız iddiaları beraberinde getirdi.

Simavi'nin **7 Gün** dergisinden kazandığının yeterli bir birikim oluşturmadığını savunanlar, İsrail devletinin aynı ay içinde kurulmasından da hareketle Hürriyet'in "Yahudi sermayesi" tarafından desteklendiğini öne sürdüler.

Türkiye'de antisemitizmin yükseldiği yıllardı. Babıali patronları arasında sert rekabet vardı. Birbirlerine karşı "çamur at izi kalsın" politikası uyguluyorlardı. Hürriyet'in uzun süre yaşamasının zor olduğunu ileri sürenlerin iddiaları, bu ortamın da bir sonucuydu.

'Yahudi sermayesi' dedikodusu nasıl çıktı?

Bu iddia, ABD'den sipariş edilen Dublex marka baskı makinesinin Türkiye mümessili Burla Biraderler ile Sedat Simavi arasındaki ilişkiden kaynaklanıyordu. İddiaya göre, Yahudi tüccar Burla Biraderler, sermaye koyup ekonomik sıkıntı içindeki Simavi'nin gazetesine ortak olmuştu.

Simavi'nin ekonomik sıkıntı içinde olduğu doğruydu. Peki Burla Biraderler'in Simavi'nin gazetesine ortak olduğu doğru muydu? Bu

sorunun cevabını Hürriyet'te gazeteci ve hukuk müşaviri olarak görev yapmış Hikmet Bil'den alalım:

- Sedat Bey, (oğlu) Haldun'u Amerika'ya yollamıştı. 'Makine ısmarlandı, makine gelecek' derken 7 Eylül (1946) devalüasyonu oldu ve makinenin fiyatı arttı. Halbuki her şey santim santim hesaplanmış. Matbaanın üzerine iki kat çıkılmış, iki üç tane linotip dizilmiş. Yukarısı yazı işleri olmuş, aşağıda eski derginin makineleri kaldırılmış, oradan bir koridor yapılmış ve yeni makineler konmuş. İşte o makinenin fiyatı yükselmiş ve Sedat Bey'de verecek para kalmamış.
- Bu satın aldığımız makinenin Türkiye temsilcisi Burla Biraderler'di. Burla Biraderler Sedat Bey'i tanıyor. **7 Gün**'e buzdolabı reklamı filan verirlermiş. Bu ilişkiden dolayı Burlalar ile bir yakınlığı vardı Sedat Bey'in. Hatta Burlalar'ın babaları arada bir ziyarete gelirdi. Adamın Türkçesi çok bozuktu. Sedat Bey onunla Fransızca konuşurdu. Şimdi hatırlarım, ona müracaat etti. Adam da dedi ki: 'Bu makinelerin acentesi benim. Fiyat yükseldi ama sen üzme tatlı canını. Ben fabrikaya yazarım. Ben bu farkı kabul ediyorum, derim. Sen bana ödersin. Ben de buna mukabil sana ilan veririm.' Böylece Burlalar yardım ettiler. Sedat Bey aksi takdirde gazeteyi çıkaramayacaktı." (İrem Barutçu, Babıali Tanrıları: Simavi Ailesi, s.54)

Hürriyet'i beş yıl yöneten Sedat Simavi, 11 Aralık 1953 Cuma akşamı saat 20:05'te hayatını kaybetti.

Sedat Simavi'nin Kanlıca'daki mezarına bir süre kimliği bilinmeyen birisi tarafından her gün *Hürriyet* gazetesi bırakılmış.

Sedat Simavi'nin vefat etmesiyle, gazetenin yönetimi oğullarına Haldun ve Erol Simavi'ye geçmiş, daha sonra Haldun Simavi'nin 1971 yılında *Günaydın* gazetesini çıkarmak üzere ayrılışıyla birlikte, *Hürriyet* Erol Simavi üzerinde kalmıştır. O da Aydın Doğan'a satarak yurt dışına yerleşti. AKP iktidarı tarafından sağlanan banka kredisiyle Doğan Grubundan da 22 Mart 2018'de Demirören Holding tarafından satın alınmıştır.

Mimar Fuat Selim Ramazanoğlu'nun "Kanlıca Tarihi'nde" tanıklardan dinlediği çok ilginç öyküler var...

Sedat Simavi'nin İstanbul'a indiği günlerde, her sabah vapurun iskeleye yanaşmasından on dakika önce kahveye gelip, İsmail Ağa'nın hazır ettiği kahvesini içtikten sonra vapura bindiği anlatılıyor.

Sedat Simavi'nin ölümünden sonra oğlu Erol Bey, babası Sedat Simavi'nin ölüm yıl dönümlerinde Kanlıca'da İsmail Ağa Kahvehanesi'nde çay ve pide dağıtırmış. Daha sonra bu aile geleneği, ailenin Kanlıca'dan elini eteğini çekmesiyle kaybolup gitmiş...

TAHSİN GÜNEL YALISI'INDAN KEMAL ILICAK YALISI'NA

Yeniköy

Yeniköy'e girişi Samiha Ayverdi ile yapalım; Bir rivayete göre Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanıyla adını alan bu kasaba, Makedonyalı Phillipe'in kumandanlarından Démétrius'un, Bizanslılarla muharebeye tutuşup mağlup olduğu yerdir. Yine, rivayete göre, muharebe çok sıcak bir günde cereyan ettiği için köye de Termineri adı takılmıştır. Osmanlılar zamanında ise Geni kasabasından gelen Ulahlar iskân edilmiş ve Geni, padişah fermanıyla Yeni olmuştur. Yine aradan bir yüz yıl geçtikten sonra aynı köye Doğu Karadeniz kıyılarından denizci ve tacir büyük bir kalabalık gelerek köyün hem nüfusunu hem de iş sahasını genişletmiştir.

Köydeki tarihi yürüyüşümüzün ikinci anlatıcısı Sarraf-Hovannesyan'dan İnciciyan'dır: Rumca Neokhorion denilen Yeniköy'de, Türk ve Ermeni'den daha çok Rum vardır. Rumların, Kudüs patriğine mahsus Ay' Yorgi'den başka, Ay' Nikola ve Aya Panaia adlı iki kiliseleri, ayrıca Ay' Haralambos, Ay' Yorgi ve Aya Paraskevi adlarını taşıyan üç de ayazmaları mevcuttur. Köydeki üç camiden, Ermeni mahallesinin yanındaki, 1620 yılında sadrazam bulunan Güzelce Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Sahile yakın bir yerde, hamamın yanındaki diğer cami, Molla Çelebi tarafından yaptırılmış olup, arkasındaki mahalle, bundan dolayı, Molla Çelebi adını taşır. Camiin yanında, çarşı içindeki hamam ise, İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Karşı sahilde, Kanlıca'daki camii, hamamı, medreseyi ve mektebi bile o yaptırmıştır.

Yeniköy'de, Galata mollasına bağlı olan bir kadı oturur; mahkeme, hamamın yakınındadır. Yeniköy halkı, savaş sırasında, donanmaya asker verir ve Boğaz köylerinin içinden en çoğu olarak, senede 1200

kuruş vergi ödemekle yükümlüdür. Bundan başka, Albahur denilen büyük Tokat çayırının padişah atlarına mahsus otunu biçmek Yeniköy halkının görevidir.

Yeniköy'ün en büyük ticaretini, halka çokça yıllık gelir sağlayan çiroz balığı teşkil eder. Buraya köy denmekte ise de, nüfusun çokluğu sayesinde burası bir kasaba durumunda olup, doğrudan doğruya İstanbul patriğinin idaresine dahildir. Ermenilerin, Yeniköy'de Surp Asduadzadzin adını taşıyan bir kiliseleri, yanında da mezarlıklar vardır. Kilise yakınında, bir kız yaptırılmış ve üzerinde haç şekli bulunan çeşme, Ermeni çeşmesi adını taşır. Köyde eskiden su darlığı vardı, fakat bilahare, 1803'te, III. Sultan Selim'in annesinin yaptırdığı birkaç çeşme sayesinde, halk bol suya kavuşmuştur.

Yeniköy, 1620'de, düşman baskınına uğramıştır. Osmanlı tarihlerinde görüldüğü üzere, IV. Murat devrinde, Osmanlı donanması Kefe'de Tatar Hanı işi ile meşgul bulunduğu sırada, Donavis yani Tensuyu ırmağının civarlarında yaşayan Kazaklar, Karadeniz'i açık bularak, 150 şayka ile Sarıyar koyunda karaya çıkmışlar, Yeniköy'e kadar ilerlemişler, köyü yağma etmişler ve birkaç dükkânı yakmışlardır. Haber İstanbul'a ulaşınca, sekbanbaşı ile bostancılar, kayıklarla derhal onların üzerine gelmişler, Kazaklar da, mukavemet edemeyerek denize açılmış ve kaçmışlardır. Bu akından dolayı, Karadeniz ağzının iki sahilinde, Kavak-kaleleri denilen karşılıklı iki kale yapılmıştır.

Aynı olayı S. Ayverdi'nin yazdığına göre, Fransa'nın Halep Konsolosu Gedoyn le Turc de 24 Temmuz 1624 tarihli raporuyla Fransız hariciyesine şöyle anlatır: "19 Temmuz Cuma günü her biri elli kişilik yetmiş kayığa binmiş Kazaklar ve Ruslar Boğaziçi'ne girdiler, bunların birçoğu karaya çıkarak Yeniköy denen büyük kasabayı yağma edip yaktılar. Türk ve Rum ahalisini öldürdüler ve bir milyon altından fazla bir serveti alıp götürdüler. Türkler akıncılara karşı silahlı bir kuvvet çıkardılarsa da onlara ancak bir tüfek menzili kadar yaklaşabildiler. Bundan dolayı da Kazaklar muntazam bir surette çekilebildiler."

İnciciyan'ın anlatımına göre buraya köy denilirse de Konsolos'un anlatımına göre de büyük bir kasabadır. İstanbul ve Yeniköy tarihinin anlatımını burada kesip, esas konumuza gelelim.

Bu konuya geçmeden, yine Selahattin Adil Paşa Yalısı'yla bağlantılı bir başka yalı **Kemal-Nazlı Ilıcak Yalısı** hakkında da bilgilenmeliyiz.

Bahçesindeki asırlık çınarlarıyla, buz mavisi ve turkuazın alaşımı olan latif rengiyle ve sevimli mimarisiyle Boğaziçi'nin en güzel yalılarından biri de Nazlı Ilıcak Yalısı'dır.

İBB'nin yayınları da içinde olmak üzere pek çok kaynakta bu yalının ya Tahsin Uzer ya da Tahsin Uzel Yalısı olarak anlatılmaktadır. Oysa yalıyı 1978-1980 aralığında yeniden yapılandıran ünlü mimar Sedad Hakkı Eldem yapıtlarında **Tahsin Günel**'in yalısı olarak geçmektedir. 2 Nisan (2024) günü Sarıyer yalıları araştırmasında birlikte olduğum Turan Akıncı şunu söyledi: Ben, bu yalının mimari yapısını yazdığımda sahibi olarak Tahsin Uzel'i gösterdim, sonradan öğrendim ki bu yanlıştı ama benden alıntı yapan onlarca kişi de bu yanlışı sürdürdü!"

Bu isim konusunda oldukça uzun zaman sordum soruşturdum. Sonunda yalının bir dönemler sahibi olan Nazlı Ilıcak Hanımdan bilgi alabilirim umuduyla dostum Akif Beki'yi aradım, kendisinden yardım istedim (30 Nisan 2024). Sağolsun beni kırmadı, Nazlı Hanım'dan gelen bilgiyi bana aktardı (1 Mayıs 2024), ben de okuyucumla paylaşıyorum:

"Barajcı Tahsin Bey ilk sahibi idi. Eşi Baykan Hanım mimarı Sedat Hakkı Eldem. O yalının yanında Selahattin Adil Paşa'nın yalısı vardı. Biz ilk önce o yalıyı almıştık. Sonra Tahsin beyin vefatını takiben, Baykan Hanım satmak isteyince Emin Kalafat'ın (DP'nin 9. 10. 11. Dönem Çanakkale Milletvekilliği yaptı. Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile Devlet Bakanlığı görevinde bulundu. e.m.) *kız kardeşi Kemal ile bağlantı kurdu. Dolayısıyla komşu iki yalı bizim oldu. O zaman daha öngörünüm yasası çıkmamıştı. Selahattin Adil Paşa'nın kayıkhane bölümünden, kocaman bir bar, çocuklara büyük bir oturma odası, üst katta iki yatak odası, bir dadı odası çıktı. Ev çok büyüdü. Böylece, Sedat Hakkı'nın yaptığı orijinal yalının yanı sıra ona eklemlenmiş Selahaddin Adil Paşa yalısının kayıkhane bölümü mevcut.*

O yalı bizden Erol Aksoy'a ondan da Suzan Sabancı'ya intikal etti. Bilmem bu bilgi yeterli mi?"

Nazlı Hanım Akif Beki'ye yalının önden görünüşü olan fotoğrafı da watsap'tan gönderip şunu yazmış: *"Bari fotoğrafa bakıp şu bilgiyi vereyim. Orjinal yalı sağda (nispeten ufak bir bina). Biz bu yalıyı alt kattan bir koridorla Selahattin Adil Paşa'nın yalısının kayıkhanesine bağladık. Üstten terastan da o bölüme geçiş vardı."*

Yeniden acaba Tahsin Bey'in adını hatırlıyor mu diye sordurdum, geri dönüşü 'google' bilgisiyle esprili oldu. Bu kaynağa göre de yalının sahibi Tahsin Uzer görünüyordu. Tabii ki doğru değil, çünkü Tahsin Uzer Atatürk dönemi İzmir valisiydi.

Sanayici Nevzat Demir Bey aracılığıyla, bu bölgede uzun yıllardır yaşayan Radyolinci Cemil Yalısı mensuplarından Rahika Hanımefendiden, yalının sahibi olan Tahsin Bey'in soyadını bilip bilmediğini sordum, Barajcı Tahsin olarak biliyoruz, dedi.

Yurt dışı emlak piyasası uzmanı olan derslerimi takip eden Songül Toprak Özsan'dan Suzan Sabancı'ya ulaşıp bilgi alma konusunda yardım rica ettim. Kendisinin konuyu paylaştığı Songül Hatisaru Hanım'dan gelen bilgi konuyu netleştirdi (3 Mayıs 2024); yalıyı Sedat Hakkı Eldem'e yaptıran kişi Tahsin Günel. Oldukça yorucu oldu ama sonuçta konu açığa kavuştu.

Günümüzde **"Tahsin Günel Yalısı"** olarak da anılan bu yalının yerinde daha önce **Sağır Ahmet Bey Yalısı** bulunuyordu.

Kimdir Sağır Ahmet Bey? Eyüpsultan Belediyesi yayınına göre:[1] Vezir Gürcü Mehmet Necip Paşa'nın oğlu olan Şükrü Bey, Sağır Ahmet Bey [doğum tarihini bilemiyoruz e.m.] diye meşhurdur. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın ağabeyi, ihtilalci Mehmed Emin Bey'in babasıdır.

Ahmet Şükrü Bey Babıali'de yetişmiş ve hacegân sınıfına girmiştir. 1821/22 Rodos mukataacısı (mukataa: Hazinenin gelir kaynaklarından biridir.), 1840/41) Posta dairesinin açılışında buranın ilk nazırı oldu. Mart 1847 Meclisi Vâlâ azası, Aralık 1854'te Gümrük emini oldu. Temmuz 1857 bâlâ rütbesine erişti. Eylül 1859 şehremini yani İstanbul Belediye Başkanı oldu. Fakat Temmuz 1861 ayrıldı. Ekim 1871'e kadar açıkta kaldı. O ayda Posta ve Telgraf nazırı oldu. O tarihlerde Telgraf İdaresi Babıali'nin büyük kapısı karşısında idi. Alay Köşkü yanında ve sur dibine yapılan binada hizmet veriyordu. Alay Köşkü de nazırların makamı idi. Ağustos 1872 azledildi ve 4 seneye yakın bir zaman sonra 1876/77 vefat etti. Kabri Eyüp'te babası Vezir Gürcü Mehmet Necip Paşa'nın yanındadır.

Ahmet Şükrü Bey halim, kerim ve zarif bir İstanbul efendisi idi. Posta ve Telgraf Nazırlığında bulunduğu sırada, Türkçe bilmedikleri

[1] (https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/ahmed-sukru-bey/1168).

bahanesiyle şimdiki başmüdürler makamında olan bütün ecnebi müfettişlerin kontratlarını feshederek, kendilerini devlet hizmetinden çıkarmış ve bilgili memurlar yetiştirmek için de Posta ve Telgraf Mektebi açtırmıştır. Ayrıca Yemen kazaları postalarını ihdas ile beş kuruş ücret karşılığında oralara mektup göndermek gibi faydalı hizmetler yapmıştır.

Ahmet Şükrü Bey'in babası Necip Paşa'dan intikal ettiği sanılan konağı Sirkeci'de, Eski Düyun Umumiye Sokağı'nın sağ köşesinde idi. Bu konak 1917 yılında Osmaniye Oteli olmuştur. Bu otelin yerinde şimdi bütün bir sokağı kaplayan Doğubank İşhanı inşa edilmiştir.

Ahmet Şükrü Bey'in yalısı Yeniköy'de idi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluş çalışmaları bu yalıda yapılmıştır.

Profesör Kemal Beydilli'nin İslam Ansiklopedisinde yazdığına göre: "İlgili belge ve kaynak kıtlığı, Yeni Osmanlılar'ın kuruluş efsanesi halinde anlatılanların büyük kısmının, konunun ana kaynağı ve tanığı sayılan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi*'ne dayandırılmasına yol açmıştır; ancak buradaki bilgilerin çelişkili durumu eserin kaynak olarak güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Ebüzziyâ Tevfik cemiyetin kuruluşunu, İstanbul'da Belgrad ormanında Nâmık Kemal'in de katıldığı bir kır gezisinde veya cemiyetin önemli isimlerinden Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed Bey'in (Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yeğeni) evindeki toplantıda olmak üzere iki farklı anlatımla açıklar (1865). Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin aslında Avrupa'da kurulduğu (1867) ve Belgrad ormanındaki toplantıda teşkil edilen cemiyetin Fransızca "misyon" anlamında "meslek" adını taşıdığı tesbit edilmiştir. Cemiyetin kurucuları olarak Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed Bey ve arkadaşları Menâpîrzâde Nûri ve Kayazâde Reşad Beyler gösterilmektedir. Ancak bunların, herhangi bir siyasî programa sahip olmaktan ziyade genelde bilhassa gazeteler üzerindeki sıkı denetimi ve bunların kapatılması sebebiyle Âlî Paşa'ya karşı duydukları hoşnutsuzluğun etkisiyle bir araya geldikleri var sayılmaktadır."

Sultan Abdülaziz döneminde bu yalı, Jön Türklerin (bu birinci grup aydınlar kendilerini Yeni Osmanlılar olarak adlandırmışlardır) Boğaziçi'ndeki en önemli toplanma yerlerinden biriydi. Sağır Ahmet Bey'in vefatıyla, oğlu Haydar Bey'e onun da vefatıyla kızlarına kaldı. Bir süre askeri üs olarak da kullanıldıktan sonra 1930'ların sonunda zamanın zenginlerinden Tahsin Günel tarafından satın alındı.

Türkiye'nin ilk barajlarını yapan Tahsin Günel yan taraftaki Reşit Paşa'nın torunlarına ait olan parseli de alıp araziye ilave etti. Ardından eski binayı tamamen yıktırıp yerine bugünkü yalıyı inşa ettirdi. Mimar Meltem Ergüler [1996 yılında] hazırladığı tez çalışmasında bu konuya açıklık getirmiştir.

Ünlü mimar Sedat Hakkı Eldem'in projesini hazırladığı, sivil mimarinin en güzel örneklerinden biri olan yalı 1938'den itibaren 'Tahsin Bey'in yalısı' diye anılmaktadır. İlk barajları yapan, 'çimento kralı' olarak tanınmış olan Tahsin Günel bahanesiyle yeri gelmişken Cumhuriyet döneminde yapılan ilk barajın öyküsünü ve çimento fabrikalarının kuruluşunu anımsamalıyız.

Anadolu'daki en eski su yapıları arasında Hititler döneminde (M.Ö. 2000-1200) İç Anadolu'da inşa edilen Karakuyu'da bir baraj, Boğazköy'de su pınarları ve Konya'da sulama tesisleri, Urartular zamanında (M.Ö. 900-700) Van'da Şamran Kanalı, Keşiş ve Doni Gölü Barajı gösterilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından da Nafia Vekâletinin üzerinde en fazla durduğu konular arasında su tesisleri yer almıştır. Bu kapsamda ilk yapılan baraj Ankara'da inşa edilen Çubuk Barajı olmuştur.

20. yüzyılın başlarında Ankara orta büyüklükte, toz fırtınalarının ve sıtma hastalığının yaygın olduğu, sönük, ağaçsız ve susuz görünümde bir kasabadır. 1918 yılında başlayan Türk İstiklal Harbi, Ankara için bir dönüm noktası olmuştur. Sivas Kongresi sonrası 1919 yılı sonunda Mustafa Kemal Paşa ile kongre temsilcilerinin ve müdafaa-i hukuk teşkilatlarının temsilcilerinin binbir zorlukla ulaşarak milli direnişin merkezi olan kent, 13 Ekim 1923 tarihinde 'Yeni Türk Devleti'nin başkenti ilan edilmesinin ardından kırsaldan önemli miktarda göç almıştır. 1920 yılında 20.000 civarında olan şehrin nüfusu 1935 yılında 120.000'i aşmıştır. Artan bu nüfusun yol açtığı en önemli sorunlardan biri de özellikle yaz aylarında yaşanan su kesintileri ve her geçen gün artan su fiyatları olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet idaresinin çözmesi gereken en öncelikli meselelerden biri de Ankara'nın su problemidir.

Şehrin içme suyu ihtiyacı II. Abdülhamid döneminde 1886-1887 yılları arasında inşa edilen taş kanallar ile sağlanmaktaydı. 1923 yılında Koşunlar Vadisi'nde kurulan su galerisi, Şahnepınarı ve Hanımpınarı'nda inşa edilen tulumbalar da su ihtiyacını karşılamada yetersiz

kalmıştır. 1928 yılında şehrin su gereksinimi saniyede 99 litre iken kente ancak saniyede 66 litre su verilebilmekteydi. Cumhuriyet Döneminde başta Ankara olmak üzere ülkenin su ihtiyacını karşılamak için atılan en önemli adımların başında baraj yapımı gelmekteydi.

Ankara'nın su ihtiyacının karşılanması için Çubuk Çayı üzerine bir baraj yapılması fikrinde olan Atatürk, bu konuda Nafia Vekili Recep Peker ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmenin ardından Ankara'nın su ihtiyacını karşılamanın haricinde tarım arazileri ile sanayi tesisleri için gerekli olan suyun temin edilmesi ve sel baskınlarının engellenmesi amacıyla düşünülen Çubuk Barajı için ilk etüt çalışması 1927 yılında yapılmıştır. 17 milyon metreküpü su tutma kapasitesine ve 105 metre yüksekliğe sahip olması düşünülen baraj için ihale 1929 yılında düzenlenmiştir. 3'ü yabancı, 6'sı yerli 9 firmanın katıldığı ihaleyi Tahsin İbrahim [Günel] ve kardeşlerinin sahip olduğu Fomsis Ltd. Şti. kazanmıştır. 1930 yılında başlayan baraj inşaatı 1936 yılında tamamlanmıştır. Çubuk Barajı, 3 Kasım 1936 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün katıldığı resmi bir törenle hizmete açılmıştır. (kaynak: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cubuk-baraji/)

Türkiye'de ilk kurulan çimento fabrikası tarihine de kısaca bir göz atalım; Çimento ilk kez İngiltere'de kullanılmaya başlamış. Emre Dölen ve Murat Koraltürk, *İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü* makalesinde yazdıklarına göre: "Günümüzde inşaat malzemesi olarak yaygın kullanılan ve geleneksel "kireç harcı"ndan çok daha dayanıklı olan, suda ve havada çok daha çabuk sertleşen çimentonun ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere'de üretilmesiyle inşaat sektöründe önemli bir gelişme yarattığı söylenebilir. Türkiye'de büyük bir kısmı devlet tarafından inşa edilen kârgir binalarda (kışlalar, okullar, saraylar, hastaneler, barajlar vb.) çimentonun, Avrupa'da bulunuşundan kısa bir süre sonra kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Çimentoya olan ihtiyacın artması neticesinde, yirminci yüzyılın başında, Türkiye'de çimento üretecek iki şirket kurulmuştur. Bunlardan birisi 1910 yılında kurulan "Arslan Çimento Şirketi", diğeri 1911'de kurulan "Eskihisar Suni Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketi"dir. Sermayedarları gayrimüslim Osmanlılar ve yabancılardır. Her iki şirket de fabrikalarını İstanbul'un doğusundaki Gebze ilçesinde kurmuşlardır. Birincisinin fabrikası Darıca'da Ekim 1911'de, diğerininki ise Eskihisar'da Nisan 1912'de, bugün Eskihisar arabalı vapur

iskelesinin bulunduğu yerde açılmıştır. 1920 yılında iki şirket "Arslan ve Eskihisar Müttehid Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi" adı altında birleşmiştir... İlgi çekici bir diğer nokta da çimento sanayiinin, tekstil dışında Osmanlı döneminde özel girişimin yatırım yaptığı tek sanayi dalı olmasıdır."

Tahsin Günel Yalısı'nın mimari yapısı:

Büyük ağaçlıklı geniş bir park içinde ve rıhtım üzerinde bulunan yalı, Mimar Meltem Ergüler'in yüksek lisans tezine göre 1978-1980'de Sedad Hakkı Eldem tarafından "Ilıcak Yalısı" olarak yeniden şekillendirilmiştir.

Bina iki kısımdan oluşup tek katlı bir ana geçiş binası ile birbirine bağlanır. Giriş kısmının bulunduğu iki katlı birinci kısımdaki bina kat planları karnıyarık orta sofa esasına dayanmaktadır. Ancak merdiven bu sofaya açılmaz ve bu haliyle alışılmış düzenin dışındadır. Bu plan şemasının 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle İstanbul'da yaygınlaşmış olduğu Doğan Kuban tarafından belirtilmektedir. Zemin katta merdivenli kısım binanın ana girişine yönlenir. Bu katta kütüphane, salon yemek odası ve merdiven kovası bulunup, diğer bina kütlesine mutfak ve geçiş koridoru ile bağlanır. İkinci kısımda ise çocuk oyun alanı, oturma odası ve bar bulunur.

Üst katta ise klasik Türk evi yapılanmasında olduğu gibi karnıyarık planında iç sofanın iki yan oda sırası ile çevrilmiş olup, iki cephesi pencerelidir. Bu şekilde genişlik, manzara ferahlık sağlayan iç sofanın, bir tarafı denizi, diğer tarafta ise sokak cephesindeki parkı görmektedir. İki kat yine bir teras ile diğer binaya bağlanır. Bu kısımda çocuk odaları, zemin kattan çıkılabilen bir kış bahçesi ve teras bulunmaktadır.

Binanın iki kısmı da geniş saçaklı olup, geçiş kısmı ise üzerinde yürünebilir şekilde teras çatılıdır. Cephede kuvvetli bir aksiyalite ve mimari düzen vardır. Türk Ampir üslubu ile belirginleşen cephede pencere dizileri üçgen alınlıklı ve yalın silmelerle belirginleşmiş olup kornişlerle bezenmiş pencereleri vardır. Türk Evinde kullanıldığı gibi bu pencereler gruplar halinde olup ½ oranındadır. Yeniden şekillendirme sırasında binaya camlı geçit ve kış bahçesi (çay pavyonu) ilave edilmiştir.

Tahsin Günel'in Dramı

Tahsin Bey ve ona komşu iki yalı, Bizans döneminde manastır olan araziye yapılmıştı. Buradaki yalıların bazılarının içinde veya bahçesinde Hıristiyan aziz ve azizelerine adanmış ayazmalar (şifalı olduğuna inanılan kutsal su kaynağı) vardı. Tahsin Bey Yalısı'nın bulunduğu arazide de bir ayazma vardı. Osmanlılar bu ayazmalara gereken saygıyı gösterdiler ve dokunmadılar.

Ancak söylentilere göre Sedat Hakkı Eldem yalıyı inşa ederken ayazma yok edildi. Dillere düşen uğursuzluklar bundan sonra başladı. Tahsin Bey'le eşi Baykan Hanım'ın Murat adında bir oğulları vardı. Avrupa'da üniversite öğrencisiydi. Aile, çocuklarının mezuniyet haberini beklerken ölüm haberini aldı: Murat Günel Şubat 1969'da Avusturya'da otomobiliyle uçuruma düşüp hayatını kaybetmişti.

Bunun hemen arkasından bir başka felaket yaşandı: Yalı, tapuya Tahsin Bey'in sahip olduğu bir şirketin mülkü olarak kaydedilmişti, şirket batınca yalı Tahsin Günel'in elinden çıktı. Tahsin Bey de oğlunun ölümünden 2 yıl sonra Temmuz 1971'de hayatını kaybetti. Tahsin Günel'in eşi Baykan Hanım, 1970'li yılların ortalarında yalıyı ünlü gazete (*Tercüman* gazetesi) patronu Kemal Ilıcak'a ölünceye kadar yalının bir katında oturmak koşuluyla sattı. Baykan Hanım ise 1989'da vefat etti.

Kemal Ilıcak da batıyor

Bugün Tahsin Bey Yalısı iki bloktan oluşuyor. Ana evin yanındaki daha ufak kısım, Selâhattin Adil Paşa'nın kayıkhanesiydi. Küçük bir kapalı geçitle birbirine bağlanan iki ayrı bloktan oluşan yalının güneyindeki küçük bloğu, Selahattin Adil Paşa Yalısı'nın kayıkhanesiydi. Ilıcak ailesi, bu kayıkhane bölümünü, sonradan satın aldıkları turkuaz yalının müştemilat kısmına ilave ettiler. Kuzey komşuları olan Necdet Akar'dan satın aldıkları arsayı da, yalının bahçesine kattılar. O zamanlar, henüz Boğaziçi Koruma Kanunu çıkmadığı için, tapuda birleştirme yapılabildi. Yalı bahçesiyle birlikte büyümüş oldu. Hem yalı hem de arazi büyüdü. Tercüman gazetesinin sahibi Kemal Ilıcak döneminde Tahsin Bey Yalısı görkemli davetlere sahne oldu. Bir müddet İstanbul sosyetesinin ve siyaset dünyasının en bilinen simaları bu yalıda göründü.

Yalılar sürekli sahip değiştiriyordu, bu yalı da bir kez daha el değiştirdi.

Tahsin Bey Yalısı'nın, Kemal Ilıcak'tan Erol Aksoy'a geçişi çok olaylı oldu. Kemal Ilıcak, Doğuş Grubu'na ait Garanti Bankası'na borçlandı ve borcunu ödeyemedi. Grubun patronu Ayhan Şahenk, borcu üstlenerek 7,5 milyon dolara yalıyı aldı ve Doğuş Çelik Civata Sanayii A.Ş. adına tescil ettirdi. Ancak yalı Mehmet Ali ve Aslı Ilıcak'ın üzerine kayıtlıydı.

Babaları vasi sıfatıyla satış yapmıştı. Ilıcaklar, daha sonra Ayhan Şahenk'e dava açtı. Ama Ayhan Şahenk davayı kazandı. Yalı da Doğuş Çelik Cıvata şirketinin üzerinde kaldı. Bunun üzerine Nazlı ve Kemal Ilıcak, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den yardım istedi. Süleyman Demirel, (Doğuş Holdingin sahibi... NTV vs medya sahibi..) Ayhan Şahenk'ten yalıyı Ilıcaklar'a bırakmasını rica etti. Tam o sıralarda, 9 Nisan 1993'te Kemal Ilıcak Beyin kanaması geçirerek öldü. Bu ölümün sebebi olarak o dönemde İLKSAN skandalı denen bir yolsuzluğun basında çok tartışılmasının etkili olduğu yazıldı. Sonuç olarak, Ilıcak çiftinin çocukları da 18 yaşını doldurduğu için yalının esas sahibi oldu.

2004 yılında AKP Bartın Milletvekili Köksal Toptan, Süleyman Demirel'in Başbakanlığı döneminde "Verdiysem ben verdim" diyerek kestirip attığı İLKSAN skandalı yüzünden aralarına soğukluk girdiğini vurguladı. Anılarını yazdığı kitabında, "Ben İLKSAN'ın Ilıcak'ın arsasını almasına muhalefet etmiştim" dedi.

Kitapta Toptan'ın Millî Eğitim Bakanlığı sırasında kamuoyunda büyük yankı uyandıran ve kendisini istifanın eşiğine getiren İLKSAN skandalıyla ilgili olay şöyle anlatılıyor:

Tercüman Gazetesi'nin patronu Kemal Ilıcak mali sorunlarla boğuşuyordu. Ilıcak'ın İstanbul'da Ömerli Barajı yakınında büyük bir arsası vardı ve bir türlü müşteri bulamamıştı. Yakın dostu Süleyman Demirel'in Başbakan olması, onun için umut kapısı oldu. İlkokul Öğretmenleri Yardımlaşma Sandığı olarak kurulan İLKSAN arsayı satın alırsa, Kemal Ilıcak büyük ölçüde maddi sıkıntıdan kurtulacaktı, konuyu Demirel'e açtı, o da dönemin Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'a iletti. Toptan, İLKSAN'ın kendine doğrudan bağlı bir kurum olmaması, talimat verme yetkisi bulunmaması, kurumun bu arsayı alacak parasının da olmaması nedeniyle konunun üzerinde durmak istemedi.

İLKSAN yönetimi, Ilıcak'a ait arsayı satın almak için Bakan Toptan'dan para istemeye geldi. Ilıcak bu ziyaret sırasında Toptan'ı arayarak yardımcı olmasını istedi. Toptan, *"Rahmetli Kemal Ilıcak'a, bu Fon'un kanununu da göstererek, bundan para aktarmanın imkânsız olduğunu söyledim. Konuya Demirel müdahil oldu. Ona da aynı şeyleri söyledim."* diyor kitapta. Bu süreç, kitapta şöyle anlatıldı: *"1992 sonlarında 1993 bütçesi için Plan Bütçe Komisyonu'nda Millî Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşüldüğü gün, o zamanki Maliye Müsteşarı bana gelerek, 'Sizin bütçeye İLKSAN'a yardım olarak bir miktar para koyacağız' dedi. Ben de kesinlikle böyle bir şeye izin vermeyeceğimi, buna muhalefet edeceğimi söyledim. Bütçe Kanunu çıktı. 1993 Ocak ayı sonu veya Şubat ayının başlarıydı, önüme bir yazı geldi. Yazıda bütçede İLKSAN'a ayrılan 50 milyar lira paranın, kullandırılmak üzere Millî Eğitim Bakanlığı'na ayrıldığı yazıyordu. Şaşırdım. Araştırdım. Maliye Bakanı ile konuştum. Meğer bizim bütçeye konulmayan para, Maliye Bakanlığı'nın bütçesine konulmuş. 'Ben parayı ödemem' dedim. Çünkü, bu biçimi doğru bulmadım. İçime sindiremedim. Belki de yolsuzluk kuşkusu vardı."*

Ilıcak'a verdiği sözü tutan Süleyman Demirel'in, o günlerde "Verdiysem ben verdim" resti kitapta şöyle anlatılıyor: *"Bir gece vakti Meclis'den Cavit Çağlar ile çıkıyoruz. 'ANAP'lılar fıs fıs bir şey konuşuyorlar. Arsa mı almışsınız, bir şey yapmışsınız. Onu Meclis'e getireceklermiş' dedi. Bakanlığa geldim. Arkadaşlara soruyorum, onlar da bilmiyor. Aklıma İLKSAN hiç gelmiyor. Ertesi gün Hürriyet Gazetesi'nde 'İLKSAN Skandalı' diye boydan boya haber yayınlandı. Olayın ne olduğunu öğrendim. Sanırım Sayın Demirel açısından o olaydan sonra aramızda soğukluk ortaya çıktı. Demirel'in 'Verdiysem ben verdim' sözünün yorumu, 'Kimseye hesap vermeye mecbur değilim' gibi yapıldı. Oysa tüm sorumluluğu kendi üzerine alma düşüncesi vardı."*

Süleyman Demirel'in 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası Zincirbozan'da hapisteyken dışarıya gönderdiği mesajların "Bir Bilen" ifadesiyle Nazlı Ilıcak ve Tercüman gazetesi kanalıyla yazılıp iletilmiş oluşuna minnettarlığı nedeniyle bu skandal meydana gelmiştir yorumu yapıldı. Demirel'i savunduğu için, Turgut Özal'ın kendisine çok kızdığını yazmıştır: *"Eşim Kemal Ilıcak'ın işleri bozulmuştu. Özal, bu durumdan yararlanarak Kemal üzerinde baskı kurdu. Sonunda benim yazı yazmamı yasakladı. Özal'ın bana duyduğu öfkenin artmasının*

*baş sebeplerinden biri, Demirel'in yasağı kalkınca, Yeniköy'deki yalımızda tertip ettiğimiz '**Mavi gece**'ydi. Bu geceye, yasağı kalkan Deniz Baykal da, Demirel de, bütün davetliler gibi mavi kıyafetlerle gelmişti.* (Mavi siyasi yasakların kalkması yönündeki oyun rengiydi.)" Siyasi tarihin bu kısmı bir başka kitabın konusu olduğundan burada sonlandırıp yeniden yalıya dönüyorum.

Daha sonra Aslı ve Mehmet Ali Ilıcak yalıyı 15 milyon dolara satmak üzere Erol Aksoy'la anlaştı. Ayhan Şahenk, tek mal varlığı 'Tahsin Bey Yalısı' olan Doğuş Çelik Cıvata'nın hisselerini Erol Aksoy'a devretti. Erol Aksoy'un ödediği 15 milyon doların, 8 milyon dolarını Ayhan Şahenk aldı. Bunun üzerine Nazlı Ilıcak'la çocukları arasında, basına da yansıyan 'yalı kavgası' yaşandı.

Aslı ve Mehmet Ali Ilıcak sonunda annelerine, 7 milyon doların 2 milyonunu vermeyi kabul etti. Kalan 5 milyon doları da eşit paylaştılar. Ancak Ilıcaklar'ın yalıdan çıkartılması yöntemi uzun süre sosyete ve siyaset çevrelerinde konuşuldu. Aksoylar yalıdan ayrılmak istemeyen Nazlı Ilıcak'a polis eşliğinde avukatlarını ve icra memurlarını yollamıştı.

Avukatlar, Nazlı Ilıcak'ı itip kakarak dışarı çıkardılar, yere düşen Nazlı Ilıcak'ın ayağa kalkmasına fırsat vermeden kapıları kapattılar. Aynı gün yalının kilitleri değiştirildi. Yalının sahiplerinden Nazlı Ilıcak daha sonra hapse düşecek.

15 Temmuz 2016 Fethullah Gülen Cemaati (FETÖ Terör Örgütü olarak adlandırıldı) mensubu askerler tarafından yapılan kalkışma sonrası, Ergenekon kumpas davasının en önemli savunucuları olan gazeteci Nazlı Ilıcak ile Ahmet ve Mehmet Altan kardeşler, 15 Temmuz darbe girişimini "önceden bildikleri ve darbe çağrışımı yaptıkları" iddiasıyla İstanbul 26. Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılandı. Mahkeme 16 Şubat 2018'de tüm sanıkları "anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs" suçundan, ayrı ayrı ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırdı. İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 2. Ceza Dairesi, kararı hukuka uygun buldu. Bu kararın da temyiz edilmesi üzerine dosya Yargıtay 16. Ceza Dairesi'ne gönderildi. Yargıtay 16. Ceza Dairesi, 5 Temmuz 2019'da yerel mahkemenin kararını bozdu.

Mehmet Altan'ın yeterli ve inandırıcı delil bulunmadığından beraatine karar verilmesi gerektiğine hükmeden Yargıtay, Ahmet Altan ve Nazlı Ilıcak'ın ise 'Anayasa'yı ihlal' yerine 'örgüt içindeki hiyerar-

şik yapıya dahil olmamakla birlikte örgüte bilerek isteyerek yardım etmek' suçundan yargılanmaları gerektiğine karar verdi. Mehmet Altan, davada tutuksuz yargılanıyordu. Sanıklar, 8 Ekim 2019'da yeniden yargılama için İstanbul 26. Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargıç karşısına çıktı. Mahkeme, tutuksuz sanık Mehmet Altan hakkında beraat kararı verdi. (kaynak: *Independent Türkçe, DW Türkçe, haberleri)*

Davanın, 4 Kasım 2019'da görülen duruşmasında Ahmet Altan'a 10 yıl 6 ay, Ilıcak'a da 8 yıl 9 ay hapis cezası verildi. Mahkeme heyeti, Ahmet Altan ve Ilıcak'ın cezaevinde kaldığı süreyi göz önünde bulundurarak tahliyesine karar verdi. Karar ardından Ilıcak ve Ahmet Altan o gün akşam saatlerinde tahliye edildi. Bu kararın ardından Nazlı Ilıcak 1197 gün sonra Bakırköy Kadın Tutukevi'nden serbest bırakıldı. İşlemlerinin tamamlanmasının ardından saat 23:00 sıralarında cezaevinden çıkan Nazlı Ilıcak'ı, oğlu Mehmet Ali Ilıcak ile ağabeyi Ömer Çavuşoğlu'nun aralarında bulunduğu yakınları karşıladı.

Yapılan başvuru sonucunda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), darbe girişiminin ardından tutuklanan gazeteci Nazlı Ilıcak'ın ifade hürriyetinin ihlal edildiğine karar verdi. Türkiye'yi mahkûm eden mahkeme, Ilıcak'a 16 bin euro ödenmesini de hükmetti. 1'e karşı 5 oy ile alınan karara üye Türk yargıç Saadet Yüksel'in şerh koyduğu belirtildi.

DW Türkçe'nin aktardığına göre AİHM'nin gerekçeli kararında, "hükümetin, Ilıcak'ın bazı medya organlarındaki gazetecilik faaliyetleri ve sosyal medya üzerinden mesajları aracılığıyla darbe girişiminin olası faillerinin kimliklerini sorgulamasını bir terör örgütü ile ilişkilendirmeye dayalı mantık kabul edilemez" görüşüne yer verildi. Bu tespitten yola çıkan AİHM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) emniyet ve güvenlik hakkıyla ilgili 5. maddesinin ihlal edildiğine hükmetti.

AİHM, Ilıcak'ın gözaltına alınması, hakkında geçici tutukluluk ve yargılanışının gazetecilik faaliyetlerine dayalı olmasını da AİHS'nin ifade özgürlüğüyle ilgili maddesine aykırı buldu.

Şalom Dergisi'nde (sayı:144, s.23, Suzan Nana Tarablus röportajı) Nazlı Ilıcak'ın adının geçtiği doğrudan değil ama dolaylı ilgilendiren bir röportaj yayınlandı.

27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrasında DP milletvekilleri ve politikacıları tutuklanmış, Yassıada'da yargılanmışlardı. Nazlı Ilıcak'ın ba-

bası Muammer Çavuşoğlu da 9. ve 10. Dönem İzmir Milletvekilliği ile Ulaştırma ve Bayındırlık Bakanlıkları yaptı. '27 Mayıs' sonrası Başbakan Adnan Menderes'le birlikte Yassıada'da yargılandı. Hapse mahkum oldu. Yargılanan politikacılardan birisi olan ve vatana ihanetle yargılanan Amasya Milletvekili Faruk Çöl'ün kızı Ayten Çöl, 'Şalom Dergisine' çok özel yaşadıklarını anlatmış, bir döneme ışık tutmuş.

Faruk Çöl Yassıada yargılama sonucu olarak çok sayıda politikacıyla birlikte Kayseri cezaevine gönderildi. Orada iki buçuk yıl kaldı. Sonra ilk afla tüm DP'li politikacılarla birlikte çıktı.

Faruk Bey hapisten çıktıktan bir ay sonra öldürülmüş. Katille Ilıcaklar arasında bir ilişki var!

Amasya'da 16. yüzyıldan beri ailenin tapulu malı olan büyük çiftliğin üreticisi Ayten Çöl Hanım o olayı anlatıyor:

*"**O olay** bir aile yakınının evlatlarından... Babaannemin evine küçücük bebekken gelmiş ve babaannemin evinde büyümüş bir insandı. Babamın bir daha hiç hapisten çıkamayacağını varsayarak, çiftliğimizde öylesine yolsuzluklar yapmıştı ki, foyası meydana çıkacak diye ödü patlamış, babamın katili olmuştu.*

*O adam perişanlıktan öldü. Öyle olur zaten... **Nazlı Ilıcak**'ın fedailiğini yapmıştı. Burada Ilıcak Köyü var, o adam oradandı. Dolayısıyla kocası Kemal Bey ile Amasya'da tanıştığından onun fedailiğini yapmıştı."*

Sonunda adı Lanetli Yalı oldu

Zorunlu olarak araya giriş çıkışlar oluyor, sahiplerine hep mutsuzluk getiren ve çoğu kimsenin lanetli dediği yalının öyküsünü takibi güç olmakla birlikte toparlayarak karışıklıktan kurtarıp sonlandırıyorum.

1969 yılında oğlu vefat eden Tahsin Bey'in iflasıyla yalının satışı gündeme geldi. O sıralar vefat eden Tahsin Bey'den sonra yalıda eşi Baykan Hanım ve kızı oturmaya başladılar. Seneler sonra Baykan Hanım yalıyı satışa çıkarınca yalının güneyindeki **Selahattin Paşa Yalısı**'nda oturan Ilıcak ailesi buraya talip oldu. Ilıcaklar bu yalıyı satın aldıktan bir süre sonra, daha önce oturdukları **Selahattin Adil Paşa Yalısı**'nı sattılar.

Tercüman gazetesinin sahibi Kemal Ilıcak ve eşi Nazlı Ilıcak tarafından satın alınan yalı, 1975 yılında Sadi Gülçelik'e geçti. Yalı tekrar

Ilıcak ailesine bilahare de bankacı ve medya patrona Erol Aksoy'a intikal etti.

Bankacılık sektörünün 'altın çocuk' lakabını taktığı Erol Aksoy'un başarı grafiği 1980'den itibaren hep yukarı doğru seyretti. 1984'te küçük bir banka olan İktisat Bankası'nın çoğunluk hisselerini alarak banka patronu oldu. Show TV ve Cine 5'i kurdu. Ancak Tahsin Bey Yalısı'nı satın aldıktan sonra işleri tersine döndü.

Erol Aksoy'un eşi İnci Aksoy yalıya taşındıktan sonra attan düştü, oğulları bisikletiyle düştüğü Boğaz'da boğulmak üzereyken kurtarıldı. Sonra ekonomik kriz çıktı. İktisat Bankası'na ve diğer şirketlerine 2001'de el konuldu.

Oğlunun ardından Tahsin Günel de fazla yaşamadı. Yalıyı satın alan Kemal Ilıcak'a da uğurlu gelmedi, işleri bozuldu, hacizlerle boğuştu. Beyin kanaması geçirip öldü. Yalının sonraki sahibi Erol Aksoy'un hızlı yükselişi de birden sona erdi. Bankasına, şirketlerine ve yalıya el konuldu. Bu yalıya sahip olan herkesi sanki bir felaket pusuda bekliyordu.

Yalının ve Nazlı Ilıcak'ın "ah"ının hikâyesini yazan usta gazeteci Yavuz Donat 31 Mayıs 2004 tarihli Sabah Gazetesinde yalının el değiştiriş ve lanetli olarak anılışının öyküsünü kendisiyle konuşmuş:

Yalının ilk sahibi Tahsin Uzel (doğru kişi Tahsin Günel e.m.) oğlunu kaybetti. Ilıcaklar'ın işleri bozuldu, Uzanlar haciz uygulattı, Erol Aksoy ise Nazlı Ilıcak'ı evden attırdı (bu olayın haberini yayınlayan gazetelerde yerlerde sürünen Nazlı Hanımın fotoğrafları yayınlandı e.m.). *Aksoy sonradan Ilıcak'a "Yalı bana da uğursuz geldi" dedi. Seneler önceydi.*

Kemal Ilıcak için rüzgâr ***"tersten esmeye başlamıştı."***

Bir gün bize demişti ki: ***"Borçluyum... Ödemek istiyorum... Ama faiz, ana borcu geçiyor, işin içinden çıkamıyorum... Bu şartlar altında yalıda oturmam yanlış olur.***

İlk tepkimiz ***"Nazlı Hanım ne der"*** *sorusuydu. Çünkü yalı düğün hediseydi. Kemal bey "Nazlı sorun çıkarmaz" demişti.*

Kemal bey, evlenecekleri sırada, Nazlı hanıma sormuş: ***"Sana ne alayım?.. Araba... Altın... Pırlanta... Astragan kürk... Ne istersin?"***

Nazlı hanım: ***"Güzel bir evimiz olsun isterim."*** *Nazlı hanım, yalıyı seviyordu.* ***"Sıcak, güzel bir ev olduğu için"*** *seviyordu. Hafta son-*

ları ***"konuklarını"*** *ağırlıyordu. Kemal Ilıcak'ın* ***"daha önce de"*** *yalısı vardı.* ***"Selahattin Adil Paşa Yalısı."***

Yalı, Aslı ve Mehmet Ilıcak'ın üzerineydi. ***"İntifa hakkı"*** *ise Nazlı ve Kemal Ilıcak'a aitti. Sonra* ***"bitişikteki yalı"*** *satılığa çıkınca... Kemal bey, Nazlı hanıma sordu:* ***- Ne dersin, alalım mı? Yeni Yalı*** *Bitişikteki yalı* ***"Barajcı Tahsin"****in yalısı.* ***"Barajlar Kralı Tahsin Uzel'in."*** *Tahsin bey bu yalıda otururken* ***"oğlu, kazada ölmüş."*** *Yalı eşi ve kızına kalmış. Seneler sonra merhum Tahsin beyin eşi Baysan Hanım yalıyı satışa çıkarınca... Nazlı-Kemal Ilıcak çiftinin yalı sahibesine önerisi.* ***"Bizim bitişikte yalımız var... Burayı da satın alıp, bir katına yerleşiriz... Ama bu yalı sizin anılarınızla dolu... Ölene kadar burada yaşayabilirsiniz. "Son derece zarif... Baysan hanımı hüngür, hüngür ağlatacak bir jest."***

Ilıcaklar, bu yalıda uzun süre oturdular. Rüzgârın tersten estiği günlerden birinde, Kemal Bey, Nazlı Hanıma dedi ki: ***"Bitişikteki eski yalıyı... İlk oturduğumuz Selahattin Adil Paşa Yalısı'nı satmak istiyorum... Ne dersin?***

Nazlı hanım ***"gözü kapalı imzayı basmıştı."*** *Bodrum'da, Salih Adası'ndaki* ***"köşk"*** *satılırken de Nazlı Hanım hiç* ***"itiraz etmemişti."***

Kemal Ilıcak'ın bir ***"felsefesi"*** *vardı:* ***"Ben Amasya'nın Kırkseki köyünden Ali Çavuş'un oğluyum... Mal da yalan, mülk de yalan... Gel biraz da sen oyalan... Mal sahibi, mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi."***

Nazlı hanıma gelince... ***"Diğerlerinin satışını"*** *hiç sorun etmedi. Ama* ***"oturdukları yalıyı"*** *seviyordu.*

Ve günün birinde Kemal Ilıcak öldü. Herkes ***"yalının uğursuzluğu"*** *dedi. Ve bir gün, Uzanlar, alacaklarından ötürü yalıya haciz memuru yolladılar. Yalıdaki* ***"koltuğu, iskemleyi"*** *aldırdılar. Nazlı hanım işte o gün* ***"ah"*** *etti. Dün* ***"evet"*** *dedi:* ***- Gerçekten o gün Uzanlar'a ah etmiştim... Ahım tuttu.*** *Kemal Ilıcak'ın* ***"Ayhan Şahenk'e borcu vardı."*** *Borca* ***"teminat olarak"*** *yalı gösterilmişti. Ama Ayhan Bey* ***"Ilıcaklar'ı hiç sıkıştırmadı."***

Nazlı Ilıcak: ***"Ayhan Bey zarifti, hep efendice davrandı. Tek bir gün bile,*** *"yalıdan çıkın"* ***demedi... Bir beyefendiydi.***

Ilıcak'ın, Şahenk'e borcu ***"Şahenk'e ait Doğuş Civata üzerineydi."*** *Doğuş Civata'yı Erol Aksoy satın aldı. Sonra Nazlı Ilıcak için* ***"zor günler"*** *başladı.*

*"**Çok uzun bir hikâye.**" Ama Erol Aksoy, Nazlı hanımı yalıdan "**attırdı.**" Nazlı hanım: "**Erol Aksoy'un adamları, avukatları yalıya girdiler... Eşyalarımı paketlemeye başladılar... Telefonlarımı kestiler... Bu sırada kapıya, arkadaşım Verda gelmişti... İçeri almadılar... Kapıya gittim, Verda ile konuşmaya... Arkamdan biri itekledi... Kapının dışına düştüm... Arkamdan kapıyı örttüler... Yalıdan işte böyle atıldım.***

*Nazlı hanım, yalıdan atılınca Erol Aksoy'a "**ah**" etmiş. Ve kendisine "**bana bu yaptıklarınız bir gün vebal olarak size döner**" demiş.*

*Erol Aksoy daha sonra "**milletvekili seçilen Nazlı hanımı**" aramış. Ziyaretine gelmiş. Nazlı hanım demiş ki: "**Size hiçbir özel husumetim yok... Ben sizi Allah'a havale ettim.**"*

*Erol Aksoy'un tepkisi: "**Nazlı Hanım bu yalı bize de çok uğursuzluk getirdi... Oğlum, bisikletle denize uçtu... Karım, attan düştü.***

*Dün Ilıcak'a sorduk: Yalı gerçekten uğursuz mu? "**Yok... Ama bazı olaylar da oldu işte, biliyorsun.**"*

*Nazlı hanım, sizin ahınızdan korkulur... Başka ah ettiğiniz kimse var mı? **Evet... Bir kişi daha var.** Kim? - **Söyleyeyim ama yazma... Sende kalsın.***

İflaslar, hacizler, kazalar, ölümler hiç eksik olmadı bu yalıda. İflaslar yüzünden iflah olmayan ailelerin yüzünü güldürmeyen bu yalı, yıllarca elden ele dolaştı durdu. Zaten Boğaziçi'nin en hareketli, en çalkantılı hayatlar hep Yeniköy yalılarında yaşandı. Son adıyla **Ilıcak Yalısı** da onlardan birisiydi. Talihsizlikler ve acılı hayatlar yıllarca sürüp gitti bu yalıda...

Zor durumda olmasına rağmen Erol Aksoy yalıyı elinden çıkarmak istemedi. Bu tarihten sonra 3 yıl kadar TMSF kurumuyla mücadele eden Aksoylar 2004'te yalının anahtarlarını teslim etmek zorunda kaldı.

2004 yılında yapılan bir müzayedede satışa sunulan yalı, Suzan Sabancı Dinçer ve Haluk Dinçer tarafından satın alındı. 12 Ekim 2004'te TMSF'nin düzenlediği açık artırmada Haluk Dinçer ve Suzan Sabancı Dinçer, yalıyı 14.8 milyon dolara satın aldı. Uzun süredir yalıda yaşayan Sabancılar'la birlikte lanetin sona erdiğine inanılıyor.

ERDAL İNÖNÜ YALISI

Anadoluhisarı

Türk siyasetinde 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra, olayların gelişimi sonucu, tesadüfen politikaya atılan, parti kuran, başbakan yardımcılığı yapan Erdal İnönü ve eşi Sevinç Hanım'a ait yalıyı ve esas olarak da Erdal İnönü merkezli yeniden demokrasi adımlarının atılış sürecinde yaşananları anlatmadan önce, Anadolu Hisarının ve yerleşim bölgesi olarak Anadoluhisarı'nın tarihçesini anımsamak gerekiyor.

Anadoluhisarı'nın Bizans dönemindeki adının *Potamonion* olduğunu yazan Dionysios Byzantios, birkaç satırla daha devam ediyor: "... Potamonion, ardından Nausikleia (Küçüksu İskelesi civarı) gelir; söylendiğine göre Kadıköylüler, kendilerine gemilerle saldıran düşmanları burada deniz savaşında yenmişlerdir." Potamonion: Asya'nın Tatlı Suları olarak bilinen Göksu ve Küçüksu'nun denizde döküldüğü Küçüksu Kasrı civarı.

İstanbul'un en kadim semti olarak Anadoluhisarı, bugün dört mahalleden müteşekkildir. Bunlar; Yeni Mahalle, Göksu Mahallesi, Göztepe Mahallesi ve Anadoluhisarı Mahallesidir. "Hisarlar ve Mahalleleri" araştırmasını yapan S.F. Göncüoğlu'na göre (s.16-19); İlk kuruluşundan itibaren geniş bir coğrafya üzerinde oluşuyla ifade edilen Anadoluhisarı, şimdiki gibi sadece bir mahalleden ibaret olmayıp Küçüksu, Göksu, Kandilli ve Kanlıca'yı da içine alan bir köydü.

"Bizans Devrinde Boğaziçi"ni anlatan Semavi Eyice'nin araştırmasında (s.89-92) daha ayrıntı okumaktayız: Byzantion'lu Dionysios, ilk çağda Friksu Limen'in güneyinde Fiale denilen bir körfezden bahseder. Burası yuvarlak bir girinti olduğundan ve etrafındaki tepeler bir tiyatro gibi huni şeklinde oyuk bir görünüşe sahip bulunduğundan, burası böylece adlandırılmıştır. Bizans çağında Fiale (çanak, yalak,

havuz) denilen yerin burası olduğu sanılmaktadır. V. yüzyılda adı bilinmeyen bir manastır ile bir düşkünler evi olan bu yerin, Anadoluhisarı ile Kanlıca arasında Türk devrinde Körfez olarak adlandırılan yer ile aynı olduğu kabul edilmektedir. Bu teşhis inandırıcı gibi gözükmekte ise de tamamen de kesin sayılamaz. Gayet tabiidir ki, çanak biçimindeki herhangi bir körfez veya bir koy için de geçerlidir. Dionysios'un II. yüzyıldaki tarifi yeterli görülmekte ise de bu hususta da şüpheci davranmak mümkündür. Bizans devrindeki adın, yerin biçiminden değil fakat o yerde çanak, fıskiye çanağı, havuz, yalak gibi bir şeyin olmasından dolayı verilmesi de mümkün görülebilir.

XIV. yüzyıl sonlarına doğru Boğaziçi'nin Anadolu yakası Osmanlıların eline geçmiştir. Burada Yıldırım Bayezid tarafından Gözleyici veya Güzelce Hisar (Anadoluhisarı) yapıldıktan başka, yukarı Boğaziçi'ndeki Yoros Kalesi de işgal edilerek bir garnizonla takviye edilmişti. Halbuki bu esnada karşı kıyıdaki yegâne Bizans kalesi harap ve metruk bulunuyordu. Sultan II. Mehmet 1452'de Boğazkesen Hisarı (Rumelihisarı)'nı yaptırarak Boğaziçi'ni sıkı bir kontrol altına almış ve böylece iki yaka arasındaki irtibatı da sağlamıştır. Göksu mansabı, XIV. yüzyıl sonlarında Yıldırım Bayezid tarafından Bizans'a karşı bir köprübaşı olarak bugün Anadoluhisarı olarak tanınan Yenice, Güzelce veya Akçahisar adlı kalenin yapılması ile stratejik bir önem kazanmıştır. İstanbul'un muhasarası esnasında 1453'te Baltaoğlu Süleyman Bey idaresinde kuvvetli bir Osmanlı donanması Boğaziçi'nde Baltalimanı'nda üslenmiştir.

Boğaziçi'nde Osmanlı döneminde ilk yerleşimi 1393 tarihinde Sultan Yıldırım Bayezid tarafından Güzelcehisar'ın inşa edilmesi ile başlar. Hisara, Türklerin İstanbul'da kurduğu ilk mahalle desek hata yapmamış oluruz. İstanbul'daki en eski Türk yapısı olarak bilinen Anadoluhisarı, aynı zamanda en eski Türk mahallesi ve fethin ilk seyredildiği yerdir de. Boğaziçi su yolunun Asya Yakası'nda, Göksu Deresi'nin boğaza karıştığı dar alan üzerindeki Anadoluhisarı'nın ilk kuruluş isimleri Güzelcehisar veya Akçahisar ismi bugün pek kullanılmasa da, halen Boğaziçi'nin en güzel semtlerinin birinin ismidir.

Tipik bir Boğaziçi köyü olmasından öte, Türklerin fethinden önce İstanbul ve Boğaziçi'nde ilk kurdukları Osmanlı yerleşimi ve kalesi olarak önem taşır. Buna bağlı olarak ilk mescidi, mektebi, namazgahı,

nişangahı, bostanları ve bostan kuyuları ile Boğaziçi'nin en eski Osmanlı'sı olup tarihin derinliğine ışık tutmaktadır.

Boğaziçi'nin ilk Türk adımı olan Anadoluhisarı'nın bugün kale diye ifade edilen duvarları sur içinde ve bitişiğinde, XIX. yüzyılın başlarına kadar bir yerleşme söz konusu değildir. Güzelcehisar'ın inşasında bir askeri yapı olarak içine dizdarhane (kale muhafızı evi) ve asker evlerinden başka mesken bulunmaz iken, sonraki yıllar içerisinde kale civarında çeşitli ev, mescit, mektep, yalı ve dükkanlar hayata geçirilerek bölge şenlenecektir. Ayrıca burçlar içerisindeki katlarda da kale muhafızlarının ikamet ettikleri mevkiler bulunmaktaydı.

İstanbul'un fethi tamamlandıktan sonra gerek Güzelcehisar gerekse Rumelihisarı askerî açıdan önemini kaybeder. Karadeniz bir Türk gölü haline gelmiş olup artık kuzeyden deniz yolu ile kente yönelik bir tehdit oluşması söz konusu değildir. Askeri öneminin ardından Anadoluhisarı'da, bölgenin asayişini sağlamak amaçlı Yeniçeri Kolluğu ve ardından Karakolhane olarak değerlendirilecektir.

Semte adını veren Hisarın tarihçesi tartışmalıdır. Bazı batılı tarihçilerin iddiasına göre kuvvetli Avrupa etkisi göstermektedir. Semavi Eyice ve Reşat Ekrem Koçu, S. Toy (*"The Castles of the Bosporus"*, makalesi) adlı batılı yazarın iddiasına benzer tepkiyi göstermektedir. Rumelihisarı için de garip bir fikir ortaya atan bu yazarın görüşüne göre, Türkler tarafından yapılan hisar, sonra XIV. yüzyıl başlarında İmparator II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) tarafından Latin ilhamı ile büyütülmüş ve genişletilmiştir. Ancak sonra Osmanlılar Anadoluhisarı'nı bir daha büyütmüşlerdir. S. Toy'unkine nazaran daha ciddi ve etraflı araştırmalar Anadoluhisarı'nda Avrupa (veya Latin) tesirli bir Bizans devresi bulunmadığını açıkça ortaya koymuştur. Ancak bu hisarın yapımında kullanılan taşlar arasında Bizans harabelerinden sökülmüş bazı Bizans devşirme parçaları görülmektedir.

R.E. Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisinde [c.2, 815] bölgenin tarihi anlatılırken S. Toy'un iddiasına daha sert yanıt veriliyor.

Anadolu Hisarının hiçbir yerinde bir Bizans kalesinin varlığı neticesini çıkartabilecek en ufak bir alamet yoktur. Yalnız hisardan çok uzak olamayan bir yerde, kıyı üzerinde Chalcedoine sekenesinin kazandığı deniz zaferiyle ünlü Nausekleia sitesinin bulunduğu biliniyor. Pierre Gylli'nin, Tursun Beyin Anadoluhisarı'na verdiği Yenice sıfatını Neo-castrum diye tercüme edişi, kaleyi bir Bizans kalesi olarak kabul

eden bir kanıt sayılmaz. On altıncı yüzyılda Hoca Sadeddin Efendi, Akçahisar diyor ki, herhalde kalenin yeni olduğu bir zamanda duvarlarının vadiye akçıl bir benek halinde yansımasından ileri gelmiştir. Kalenin manzarası, üçüncü bir ismi, Güzel Hisar, yahut Güzelce Hisar adını kazandıracak kadar hoştur.

S. Toy, Anadolu Hisarının bir Bizans kalesinden başka bir şey olmayacağı iddiasını ileri sürüyor. Bilimde macera yaratmaktan başka bir kıymeti olmayan bütün bu faraziyelerin hiçbir kanıta, bir kitap yazısına dayanmaması esef edilecek bir şeydir. Bundan başka Ducas'ın bir cümlesi kalenin Türk kalesi olduğuna şüphe bırakmayacak kadar kuvvetlidir. İkinci Mehmet tarafından Rumeli Hisarının yapıldığı sıralarda Bizanslı tarihçinin Fatih'in büyük ceddi tarafından yapılan kalenin karşısında bu kaleyi yaptırdığını açık açık yazar.

Bütün tarihçiler bu noktada aynı görüştedirler; fakat içlerinden birçoğu kalenin yapılışını Yıldırım Bayezit zamanına götürürler, ötekiler de, bir hata eseri olarak Fatih Sultan Mehmet zamanında yapıldığını kaydederler. Hammer de kaleye dair somut hiçbir şey söylemeden kalenin İkinci Mehmet tarafından Rumeli Hisarından önce yapıldığını ve Güzel Hisar adını aldığını söyler.

Evliya Çelebi de, Aşık Paşa Zade de hisarın Yıldırım Bayezit'in eseri olduğunu yazarlar. Aşık Paşa Zade tarihinde hisarın yapım tarihi 1390-1391 yılıdır. Nişancı Mehmet Paşa da bundan biraz farklı bir tarih verir; 1395 yılında yapıldığını söyler.

İstanbul Ansiklopedisi [s.816-817]; *Niğbolu harbinden sonra Yıldırım Bayezit Güzel Hisarı 1395'te yaptı. Kale bitince Sultan Bizans İmparatoruna bir elçi göndererek İstanbul'un anahtarlarını istedi. Aşağıdaki koşullar üzerinde anlaşıldı. İmparator beş yıl cizye vermeği ve Galata'daki müslümanların orada bir mescid yapma hakkını ve Galata'ya bir kadı gönderilmesini kabul etti. Kavaklı yenicesinde oturanlar bu semte gelip yerleştiler. Kale Moğol istilasından önce bitirilmiştir. Çünkü Bayezit'in mağlubiyeti ve Timur elinde esaretinden sonra mağlup Sultanın büyük oğlu Süleyman bir süre Anadolu Hisarında oturmuştur.*

1820 yılından itibaren Hisar ve Göksu arasındaki alan içerisinde yavaş yavaş ahşap evlerin inşa edilmeye başlandığı, gelişmekte olan Kale Mahallesi'nde (Anadoluhisarı Mahallesi) XVIII. ve XIX. yüzyılda iskân ve imar faaliyetlerinde bir artış yaşanmaya başlayacaktır.

Şeyhülislam ve kazaskerlerden birçoğu bu semtte iskâna mecbur tutulurken, Küçüksu Kasrı'nın bulunduğu yerde eskiden bir bostancı ustasının köşkü ile bazı ahşap köşkler mevcuttu.

Hisar ve Göksu arasındaki küçük ölçekli yerleşimin, Yeni Mahalle'nin XX. yüzyıl başlarından itibaren oluşmasının ardından bölgedeki iskân sayısı artmaya başlayacaktır.

Buradaki yerleşim sahipleri, Boğaz genelinde olduğu gibi Osmanlı elitinin önemli kişileriydi. Şeyhülislam Bahai Efendinin çinileriyle ünlü yalısı Anadoluhisarı'nda bulunması gibi Amcazade Yalısı olarak da bilinen Hüseyin Paşa Yalısı bu sahildeki yalılardan en eski tarihli olanıydı. Defterdar Halıcızade Mustafa Paşa, Hoca Çelebi, Kaftancı Ali Çelebi, Emir Paşa gibi semtin ileri gelenlerinin yalıları da burada yer almaktaydı. Osmanlı bürokratlarının üst düzeyi olan güngörmüş şahsiyet ve ailelerin burayı tercih etmeleri, semtin sosyal havasının da muteber olmasını sağlamaktaydı.

Bunların günümüzde devamı olarak Erdal İnönü yalısına geçebiliriz...

Anadolu Hisarı'ndaki bu yalı **"Komodor Remzi Bey Yalısı"** olarak da bilinir. Erdem Yücel'in *"Boğaziçi Yalıları"* yapıtında şöyle anlatılmakta: "Anadolu Hisarı'ndaki yalıyı 1917 yılında Osmanlı filo komutanı, günümüzde albay rütbesine denk olan Komodor Remzi Bey yaptırmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924 yılında Kurtuluş Savaşı'nda büyük yararlılıkları olan Mümtaz Aktay Paşa tarafından satın alınmış, ölümünden sonra da yalı kızı Güzin Hanım'a kalmıştır. İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'nün eşi Sevinç İnönü'nün ailesi 1972 yılında yalıyı satın almış, kâgir olarak yenilemiş ve benden sonra müze olsun vasiyetinde bulunmuştur."

Boğaziçi'ndeki yalılardan farklı olarak enine değil de boyuna yapılmıştır. Bahçe içerisinde, 634 metrekare kullanım alanı olan yalıda dört salon, altı oda, banyo, tuvalet ve asansör bulunuyordu. Yalının girişindeki 25 metrekarelik alana bir de görevli binası yapılmıştır."

Orhan Erdenen'in yazdığı "Boğaziçi Sahilhaneleri"nde; *"Düzensiz eklemeler ile dış yapının karakteri ziyan edilmiş ve acayipleşmiş"* ifadelerinde okuduğumuz Yalının tarihçesine ve mimari özelliklerine bir katkı olarak devam edelim: **"Mümtaz Bey Yalısı** olarak da bilinir.

Neoklasik formda, katları ayrı zamanlarda üstüne çıkılmış gibi. Diğerlerinde olduğu gibi ek deniz üstü balkonu göze batıyor. 1917 yılında yaptırılan, Anadoluhisarı Toplarönü mevkiinde bulunan 4 katlı yalı Eylül 1992'de, yeniden inşa edilmek üzere tamamen yıktırıldı... 1980'lerde ressam Feyhaman kiracı idi, buradan Boğaz tabloları yapmıştır.

İkinci derece tarihi eser restorasyonu. Neoklasik üslupta inşa edilen yalı, beton karkas bir yapıdır. Tuğla/beton karışımı olarak inşa. Temeli yığma taş. Yalının eski haliyle ağırlığı (ahşap/karkas) 40 ton idi. Beton/karkas olunca her kat 30 ton oluyor. Arsası 450 metrekare."

Erdal-Sevinç İnönü Yalısı, mimari özellikleri dışında, asıl üzerinde durulması gereken yanıyla, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ardından geçilen siyasi yaşamdaki rolüyle önemli oluşudur. Dünyaca ünlü bir fizik profesörünün, politikaya adım attırılış, parti başkanı oluşunun öyküsü bu yalıdan başlamakta.

Erdal İnönü'nün dört ciltlik anılarından, bizzat kendi anlatım ve kaleminden tüm sürecin izini süreceğiz.

1982 yılı 6 Kasım'da Anayasa oylandı ve kabul edildi. Böylece yakında, ilk seçimlerle birlikte tekrar demokratik yaşama döneceğimiz de ilan edildi. Ancak bu anayasa ile 1980 öncesinde ülke siyasetinde rol oynamış olan hemen herkese beşer, onar yıllık süreler boyunca siyaset yapmama yasağı da getirilmişti. Bu yasak aynı zamanda yeni insanları siyasete çağıran bir davetiye idi. İnönü: "Ama bu davetiyenin bana da gönderileceği hâlâ aklımdan geçmiyordu."

1983 baharına geldik. Bir gün, tanımadığı bir zat evine telefona ederek önemli bir konuda konuşmak istediğini söyledi. İnönü haftanın ancak bir gününde Boğaziçi Üniversitesi'ne gidiyordu. O gün fakültedeki odasına gelmesini söyledi. Geldi ve İbrahim Cevahir'le böylece tanışmış oldu. Yurt içinde ve dışında birçok inşaat işleri yapan büyük bir firmanın baş sorumlusu olduğunu öğrenmiş oldu. "Benden ne istiyorsunuz?" diye sorduğunda Türkiye'deki siyasal yaşam üzerinde uzun uzun konuşmaya başladı. Olayları yakından izlediğini, hemen bütün siyasetçileri tanıdığını, CHP'yi eskiden beri desteklediğini, Bülent Ecevit'le birçok kez görüştüğünü anlattı. Erdal Bey kendisiyle ilgiyi ne zaman kuracak diye beklerken, konuyu bugünkü duruma getirdi. Ecevit'in genel başkanlıktan ayrılmasından sonra CHP'nin başsız kaldığını, yeni bir kişi etrafında toplanmak ge-

rektiğin, bu insan kim olabilir diye uzun boylu düşündükten sonra bunun İnönü olabileceği sonucuna vardığını ve bunu kendisine söylemek için geldiğini belirtti.

"Ben, şaşkınlıkla ve biraz da gülümseyerek bunun nereden çıkarıldığını sordum; bilimsel çalışma yapmak ve yönetmekle ömrümü geçirdiğimi, siyasetle ilgim olmadığını söyledim. O gene, bugünkü koşullarda en iyi adayın ben olacağıma inandığını, Ecevit'in de bana yazdığı bir mektupta bu fikri ifade etmiş olduğunu iddia etti. Ben Ecevit'in bana böyle bir şey yazdığının farkında değildim. Cevahir'in sözünü ettiği mektubu hatırladım. Benim, CHP'nin kapatılması karşısında gösterdiği tepkiyi haklı bulduğumu belirterek ceza evindeki süresinin çabuk geçmesini dileyen mektubuma Ecevit uzun, güzel bir yanıt yollamıştı."

Cevahir işte bu mektuba dayanarak, Ecevit'in İnönü'yü göreve çağırdığı sonucunu çıkarmıştı.

Cevahir'in konuşması bitince, kendisine gösterdiği ilgi için teşekkür etti. Yalnız düşündüğü şeyin gerçekleşemeyeceğini, bu fikri unutması gerektiğini ekledi. Konuşma bitmişti. Ayrılırken konuğu, tekrar görüşmeleri gerektiğini söyleyerek, şirketin yönetim merkezi olan binayı ziyarete davet etti; *"Doğrusunu isterseniz, görüşmeden herhangi bir ciddi sonuç çıkacağına inanmamıştım. Olayı akşam eşime anlattım. İkimiz de gülüştük ve bir anlam veremedik."*

Birkaç gün sonra Cevahir telefonla aradı ve yazıhanesine beklediğini tekrar etti. Erdal Bey de şirketin yapısını merak ettiğinden gitti. Orada yine Cevahir ısrarını yineledi. İnönü de böyle bir görevi üstlenemeyeceğini söyledi; özür diledi ayrıldı.

Bu arada 1 Nisan 1983 tarihli gazetelerde Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp'in emekliliğini istediği okunuyordu. Tahminler, Calp'ın CHP'nin yerini alacak bir parti kurma hazırlığında olduğu şeklindeydi.15 Nisan'da başka bir haber gazetelerde belirdi. Darbeci askeri iktidarın destekleyeceği anlaşılan partinin kurucu başkanlığını emekli Orgeneral Turgut Sunalp yapacakmış.

Kısa bir süre sonra askeri rejim Turgut Özal'a Anavatan Partisi'ni (ANAP), Necdet Calp'a Halkçı Parti'yi (HP), Turgut Sunalp'a (MDP) Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni kurmaları için izin verecekler. Dördüncü bir partinin kurulmaması için ayak direteceklerdi.

Deniz Kuvvetlerinde yüzbaşı rütbesinde bir subayken, "Kıbrıs Barış Harekatının bilinmeyen yönleri" üzerinde araştırma yapıyordum,

savaş öncesi ve savaşta komutanlık yapmış subaylar ile askeri personelle söyleşi yapıp, anılarını derliyordum. Bu bağlamda, emekli Orgeneral Turgut Sunalp ile de 21 Ekim 1989 tarihinde Moda'daki evinde anıları üzerinde konuştum. Kendisi, Kıbrıs Türklerinin katledilmelerini engellemek üzere, Kıbrıs'ta ilk kez kurulan alayın albay rütbesinde ilk komutanı olmuştu. Bu araştırma, "Satılık Ada Kıbrıs" adıyla yayınlandı. Sonraları iki kez daha konuştuk. Bana, Kenan Evren'in kendisinden MDP'nin ısrarla kurulmasına istekli göründüğünü ama seçimde ise tam tersine Turgut Özal'ı desteklediğini öfkeyle anlatmıştı. Neden böyle bir şey yaptığını sorduğumda, "kendisi Harbiyeden beri beni zaten çok kıskanırdı, aramızda sosyal fark vardı, bunu hiçbir zaman hazmedemedi diyerek açıkladı." Başka kişisel ve özel şeyler de söyledi, artık her ikisi de hayatta yoklar, anlattıklarını yazmam yakışık almaz.

Yeniden Erdal İnönü'ye parti kurması konusunda yapılan baskılara geri dönelim...

Kapatılmış olan CHP'nin tanınmış politikacıları İnönü'nün üstünde baskı kurdular. Bu konuşmalar İnönü'yü düşündürmüştü ama hayatını değiştirecek karar verme noktasına getirmemişti. Akademik çalışmalarına devam ediyordu. Konuyu eşine açtığında siyasete girmesini hiç istemediğini gördü. Ama, çeşitli kişiler İnönü'yü rahat bırakmıyordu. CHP'yi toparlamaya çalışıyorlardı.

25 Nisan tarihli gazeteler büyük manşetlerle, yeni siyasal partiler yasasının Resmî Gazete'de yayınlandığını haber verdiler. Milli Güvenlik Konseyi'nin parti etkinliklerini yasaklayan 70 sayılı bildirisi de yürürlükten kaldırılmıştı. Böylece, iki buçuk yıldır uzak kaldığımız demokratik siyasal ortama dönmek için ilk önemli adım atılmış oluyordu. Yeni siyasal partiler, kuruluş bildiri ve belgelerini, 16 Mayıs'tan itibaren İçişleri Bakanlığı'na verebileceklerdi. Gazetelerde her gün yeni parti haberleri yayınlanıyordu. İnönü gazetedeki haberleri okumakla yetiniyor, üniversitede ve araştırma enstitüsündeki görevlerine aralıksız devam ediyordu. Yalnız 28 Nisan'da başka bir şey oldu:

CHP'nin eski milletvekillerinden iki önemli isim Anadolu Hisarı'ndaki yalıya geldiler. Aralarında, eşinin de katıldığı uzun bir görüşme oldu. CHP'nin bu iki ileri gelen kişisi, görevden kaçamayacağını söylediler. Babası İsmet İnönü'nün Türkiye'nin zorlu günlerinde

hiçbir görevden kaçmayıp, büyük özveride bulunduğundan örnekler anlatarak, deyim yerindeyse kafasını allak bulak etmişler. Eşi Sevinç İnönü, kendi babasının da CHP'yi çok desteklediğini, ailesini ihmal ettiğini, servetini harcadığını, ama sonunda eline hiçbir şey geçmediğini anlatmış. Hatta babası felç geçirip yatağa bağlı kaldığında bile kimsenin arayıp sormadığından yakınmış. Sözün kısası politikaya girmesinin doğru olmayacağını açıkça ifade etmiş.

Bu arada da basında Erdal İnönü'nün siyasete girip girmeyeceği yönünde sürekli haberler çıkmaktaydı. 30 Nisan günlü gazetelerde "Erdal İnönü çekildi", "Erdal İnönü hayır dedi" gibi haberler ve "Erdal İnönü'nün Ankara'ya gelmemesi sosyal demokrat kanatta şok yarattı" gibi yorumlar vardı. Aynı günlü gazeteler, yeni milletvekili seçiminin 6 Kasım'da yapılacağını haber verdiler.

Partilerin yeniden kurulması amacıyla çeşitli girişimler yapıldığı gazetelerin baş haberiydi.

7 Mayıs Cumartesi günü, Cumhurbaşkanı Evren Çankırı'da halka hitap etti ve kapatılmış partilerin Anayasa'daki yasaklara girmeyen il ve belediye başkanlarını, yeni parti kurma çalışmalarına katılmamaları yolunda, uyardı. Konuşmasından bazı sözler şöyle:

"12 Eylül öncesinden ders almayanlar, ayaklarını denk alsınlar." "Deneyimsiz ve gözlerini makam hırsı bürümüş politikacıları, bir daha uyarıyorum." "İlçe, il ve belediye başkanlarına yasak getirmemekle hata mı ettik? Eğer böyle bir hata işlemişsek, onlara da bu yasağı teşmil ederiz."

Sosyal demokratlarla ilgili olarak ise onların sıfırdan başlayacakları şeklinde bir haber ve yorum var. Sosyal demokrat kanatta bugüne dek hareketin öncülüğünü yapanlar, Cumhurbaşkanı'nın Çankırı konuşmasından sonra siyaset sahnesinden çekilmişler.

15 Mayıs tarihli gazetelerde, Evren'in Kırklareli'nde konuştuğu haberi var. Manşete alınan sözü: "İlla bir ikaz mı gerekliydi. Uyardım, hizaya girdiler."

16 Mayıs'ta, çok partili siyasal yaşam üç yıla yakın bir aradan sonra yeniden başladı. Milliyetçi Demokrasi Partisi, Büyük Türkiye Partisi ve Halkçı Parti, İçişleri Bakanlığına kuruluş dilekçesi verdi. Turgut Özal'ın da partisini kurmak üzere olduğu yazıldı.

18 Mayıs 1983 tarihinde Erdal İnönü basına okuduğu bir bildiriyle dağınıklık manzarası gösteren eski CHP'lilerin yoğun çabaları sonucu

kabul etmiş olduğu siyasete adım attığını ilan etti. Artık bilim alanından uzaklaşmış olacaktı. Eski CHP'lilerin küçük bir kısmı Halkçı Partiyi kuran grupla birlikteyken, büyük kısmı SODEP yani Sosyal Demokrasi Partisi içinde toplandılar. İnönü'nün yaptığı 12 Eylül ara rejiminin sosyal demokratlara getirdiği dağınıklığı ortadan kaldırmaktı.

"Anılar ve Düşünceler"in ikinci cildi yayınlandıktan sonra 1998 yılında Nilgün Cerrahoğlu, kendisiyle Milliyet gazetesinde röportaj yaptı. *Niye geç yaşta siyasete girdiniz?* diye sordu. Erdal İnönü'nün "siyaset vicdan borcumdu" diyerek verdiği yanıt:

"Duygusal faktör. Babamın, demokrasinin Türkiye'ye yerleşmesi için ne kadar uğraştığını görmüş olmamdı. İnsanın babasının yaptığına sahip çıkması bir vicdan borcudur. İkinci neden üniversitede düşünceye saygı göstermeyen bir cendere durumu idi. Buna karşı çıkmak gerekiyordu."

Babanızın "ortanın solu" ile kastettiği şeyle, SODEP arasında ne devamlılık vardı?

"Doğrudan doğruya babamın yapmak istediği şeyin devamıydı SODEP."

Siz ne eklediniz?

Babam için demokrasi, Cumhuriyeti tamamlayan gelişmeydi. Devrimleri tamamlayan son aşama. Bizim için de müdahaleler olmasın, katılımcılık artsın, insan haklarına saygı olsun, özgürlükler yaşansın, amaç buydu. Demokrasiyi olgunlaştırmak ve Batılı anlamda sosyal demokrasi..."

Bu partinin o günkü MGK (Milli Güvenlik Konseyi) tarafından onaylanması kolay olmadı. Kurucular listesi tam dört kez veto edildi. Evren ve askeri rejim aralarında Erdal İnönü'nün de bulunduğu onlarca kişinin sürekli üstünü çiziyordu. 1980 darbesinin lideri Kenan Evren yazdığı anılarında, *"Erdal Bey'i sol bölünmesin diye vetoladık..."* diyor. Halbuki işin doğrusu şuydu, Halkçı Parti dışında sosyal demokrat kimlikli bir parti olmasını istemediler. Erdal Bey anılarında; *"Evren ve arkadaşları sol fikirleri anlayamadı. Soldan korktu"* diyor ve ekliyor; *"Az parti elde etmenin doğal yolu eski iki büyük partinin örgütlenmesine izin vermek iken tam tersini yapıp, sonra çok parti oldu diye şaşıyorlar... MGK başından beri Batılı anlamda sosyal demokrat partiye karşı oldu."* Yine de girişimden vazgeçilmiyordu, be-

şinci gruptaki sekiz üyenin üçü veto edildi ve böylece ancak beşinci vetonun arkasından, seçime katılmak için başvuru zamanı geçtikten sonra otuz üç kurucunun MGK tarafından onaylanması ile partinin kurulması kesinleşmiş oldu.

SHP; Sosyal Demokrat Halkçı Parti, 12 Eylül Darbesi'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde, kapatılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin oylarını bünyesinde toparlamak maksadıyla kurulmuş olan siyasi partidir. Aynı kulvarda kurulmuş olan Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin 3 Kasım 1985 tarihinde birleşmesiyle kurulmuştur. Erdal İnönü bu birleşmeyle ana muhalefet partisi lideri olmuştur.

Muhafazakâr olarak tanınmış olan kurucuların çoğunlukta olduğu, 20 Mayıs 1983 tarihinde kuruluşunu ilan etmiş olan Ana Vatan Partisi'nin (ANAP) 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimler ezici bir başarısıyla sonuçlandı. Geçerli oyların %45,14'ünü elde eden ANAP 400 üyeli TBMM'de 212 milletvekili kazanırken, HP oyların %30,46 ile 117 milletvekilliği elde etti. Seçimlerin favorisi sayılan MDP ise oyların %23,27 ile ancak 71 milletvekili çıkarabildi. Bu seçime SODEP, Doğruyol Partisi (DYP) ile Refah Partisi (RP) sokulmamıştı.

1984 Türkiye yerel seçimleri, 25 Mart 1984'te yapılabilmiştir. 12 Eylül Darbesinden sonra yapılan ilk seçim olan bu seçimlerde İl Genel Meclisi oy oranları baz alındığında Anavatan Partisi (ANAP) %41,5 oy alarak birinci parti olmuştur. SODEP ise seçimde 300'e yakın yerde belediye başkanlığı kazandı. Bu seçim şunu gösterdi, halkın gözünde HP ve MDP muhalefet partisi değil DYP ve SODEP halkın desteklediği muhalefet partileriydi. RP ise yüzde 4,4'te kalmıştı.

Erdal İnönü seçilen belediye başkanlarını kutlamak onlarla tanışmak amacıyla yurt gezisine çıktı. Anılarında oldukça ilginç olaylar anlatmakta; ***"Her gittiğimiz yerde coşkulu bir şekilde karşılanıyorduk. Şunu hemen farkettim ki, Alevi vatandaşlarımızın, ya da Kürt kökenli vatandaşlarımızın çoğunlukta oldukları yerlerde demokrasi konusunda büyük duyarlılık ve algılama vardı...***

Şunu da söyleyeyim ki, güney doğudaki toplantılarda gördüğümüz büyük demokrasi duyarlılığı oylara yansımıyordu. Bir ilçe başkanına seçimden sonra sormuştum: *"Burada bizimki kadar coşkulu bir karşılama hiçbir parti genel başkanına gösterilmedi demiştin; ama adayımız açık farkla kaybetti, bu nasıl oldu?"* Bana içten geldiği belli olan

bir yanıt vermişti: *"Hakkınız var, öyle söylemiştim, ama işte durum bu! Toplantılarımıza isteyerek, koşarak geliyorlar. Oy verme zamanında ise ağanın sözünden çıkamıyorlar."*

Bu Türkiye gerçeği aynı durumunu korumaktadır. 2023 yılında da yapılan (31 Mart seçimleri sürecinde) sosyolojik analiz ve değerlendirmelerde tarikat ve cemaat dini önderlerinin de eklendiği ve çok etkili oldukları gerçeği de yadsınamaz.

Bir röportajda sorulan soruya verdiği ironik bir yanıt, sosyal demokrat veya sol partilere halkın niçin itibar etmediğini ortaya koyuyor; "Niye cumhurbaşkanı adayı olmuyorsunuz" diyenler oldu. Dediler ki: "Kamuoyu sizi destekliyor..." Ben de, ***"Kamuoyunun kamusu var ama oyu yok!"***

Aydınlar dilekçesi

17 Mayıs 1984 tarihinde tüm basında bir haber dikkati çekiyordu; "**Aydınlar dilekçesi**"... Bir heyet 15 Mayıs 1984 tarihinde Meclis Başkanlığı ve Cumhurbaşkanına 1260 imzalı bir dilekçe veriyordu.

12 Eylül faşizmi ülkeyi büyük bir karanlıkla tutsak aldığı sırada Aziz Nesin öncülüğünde bir araya gelen ülkenin önemli aydınları, karanlığı delmek için "Türkiye'de Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstemler" başlıklı bir metin hazırladı. Aziz Nesin, Yalçın Küçük, Hüsnü Göksel, Halit Çelenk, İlhan Selçuk ve İlhan Tekeli gibi aydınların kaleminden çıkan metne çok sayıda aydın da katkı koydu.

Birçok aydının bir yandan imzalarıyla destek vermeye devam ettiği öte yandan yargılama sürecinde bazı imzaların geri çekildiği, görüldü.

12 Eylül karanlığına karşı hatırı sayılır önemi bulunan, "Aydınlar Dilekçesi" içerisinde hangi ifadeler yer aldı?

"Türkiye'de Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstemler" başlığıyla 6 sayfa olarak hazırlanan dilekçe, Türkiye'de yaşanan ağır bunalım sürecine değinilerek, *"Biz Türk aydınları, eksiklerimizin ve sorumluluğumuzun öneminin ve önceliğinin bilincindeyiz. Bu bilinç, bize toplumumuzun sağlıklı ve güvenli bir düzene geçişiyle ilgili görüşlerimizi açıklama görev ve hakkını vermektedir. Bizler toplumumuzun akılcı yöntemler kullanarak aydınlık bir geleceğe ulaşacağına coşkuyla inanıyoruz"* ifadeleriyle de şu şekilde sunuldu:

"Halkımız, çağdaş toplumlarda geçerli insan haklarının tümüne layıktır ve bunlara eksiksiz olarak sahip olmalıdır. Ülkemizin, insan haklarının güvenceleri yurt dışında tartışılır bir ülke durumuna düşürülmüş olmasını onur kırıcı buluyoruz. Yaşam hakkı ve insanca yaşama, örgütlü ve toplumsal varolmanın çağımızda hiçbir gerekçe ile ortadan kaldırılamayacak baş amacıdır doğal ve kutsal bir haktır. Bu hakkın anlam kazanması, düşünceyi özgürce açıklamaya, geliştirmeye ve etrafında örgütlenmeye bağlıdır. Bireylerimizin yeni ve değişik düşünce üretmelerini, gösterilmeye çalışıldığı gibi, bunalımların nedeni değil, toplumsal canlılığın gereği sayıyoruz."

"İnsanların son sığınağı olan adalet, insanca yaşamın da başlıca dayanağıdır" denilen dilekçede, yargı kararı olmaksızın yurttaşların haklarının kısılması, siyasal hakların ellerden alınmasının toplumsal yıkımlara yol açacağı belirtildi. İşkencenin ise insanlığa karşı işlenen suç olduğu vurgulanan metinde şu ifadeler yer aldı:

"Varlığı yasal kararlarla da kanıtlanan işkence insanlığa karşı suçtur. İşkencenin yargısız, peşin ve ilkel bir cezalandırma alışkanlığına dönüştürülmüş olmasından endişe ediyoruz. Ayrıca, özgürlüğü sınırlama amacını aşan cezaevi koşullarını da eziyet ve işkence sayıyoruz. İşkencenin büsbütün ortadan kaldırılması için gerekli önlemler alınmalıdır."

Metin öyle bir etki yarattı ki aynı gün Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yasaklandı. Kenan Evren metin sonrası çok sinirlenirken Manisa'daki bir miting sırasında, Nazım Hikmet ve Vahdettin'i birlikte kullanarak "Biz çok aydın gördük, vatan hainliği yaptılar. Son Padişah Vahdettin aydındır. Ama memleketi düşmanlara teslim etti. Ben ne yapayım öyle aydını?" diyecekti.

Yanıt Aziz Nesin'den gelecek ve "Vahdettin'in aydın olup olmadığı tartışılır ama devlet başkanı olduğu kesindir" ifadesini kullanacaktı.

Bu dilekçeye çok kızan Evren'in talimatı sonrası aydınlar hakkında hızlıca bir soruşturma başlatıldı. 20 Mayıs 1984'te Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın Sıkıyönetim Askeri Savcılığı'nca açılan dava sonrası dilekçe ve imzalara el konuldu.

Kenan Evren'in talebiyle aydınların yargılanması amacıyla açılan dava 12 Eylül karanlığının yargılanmasına dönüştü. Aydınlar Dilekçesi'ni hazırlayan 59 kişi dilekçe gerekçesiyle yargılandı. Dava 7 Şubat 1986'da aydınların lehine sonuçlandı.

Siyasi liderlerin yasağının kaldırılması

1982 Anayasası'na eklenen geçici (özel) bir madde ile kendilerine 10 yıl siyaset yasağı getirilen 12 Eylül öncesinin parti liderleri, askeri darbeden yaklaşık beş yıl sonra "gölge partiler" yöntemiyle tekrardan siyaset sahnesinde gözükmeye başlamışlardır. Dört eski lider de herhangi bir parti ile ilişkili olduklarını belirten somut tavır ve demeçlerden kaçınmışlardır ama kamuoyundaki belirtiler, bu sonucu vermiştir. Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi (DYP) ile Necmettin Erbakan Refah Partisi (RP) ile Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile sahne gerisinden siyasete müdahil olmaya çalışırken 12 Eylül öncesinin Cumhuriyet Halk Partisi lideri Bülent Ecevit de Demokratik Sol Parti ile üzerindeki yasaklardan kurutulmaya çalışmıştır.

Cumhurbaşkanı Evren, Ağustos 1986 tarihinde basına, eski siyasilerin yasakları başta olmak üzere önemli konularda referanduma başvurulması ve bu amaçla bir yasa çıkarılması görüşünde olduğunu ifade etmiştir. Adı öne sürülerek yasakların kaldırılmasına engel gibi gösterilen ve bu durumdan rahatsızlık duyduğunu ifade eden Cumhurbaşkanı Evren'e göre, eski siyasilere yasakları 1982'de halk koymuştur, şayet halk kaldırmak isterse kaldırmalıdır!

1985-1986 yılları iki sosyal demokrat partinin birleştirilmesi ve sonra ara seçimde başarı sağlama çabaları ile geçti. Hemen arkasından da siyasal yasakların kaldırılması kampanyası ve erken genel seçim geldi. ANAP'ın baskın şeklinde getirdiği seçim yasası, adayların ön seçimle belirlenmesine olanak vermiyordu. SODEP bu antidemokratik yasayı, Anayasa mahkemesine götürdü, yasa iptal edildi. İlk olarak milletvekili adayları ön seçimle belirlenmiş oluyordu.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin lideri olan ve siyaset yasaklarını içeren bir anayasanın "kefili" olduğunu söyleyen Cumhurbaşkanı Evren'in şimdi "yasakların kalkmasından yanayım" demesi, Anayasa'nın Geçici 4. Maddesi'nin de bir nevi kaderini belirlemiştir. Cumhurbaşkanı Evren'in bu tutumu Başbakan Özal'ı endişeye sevk etmiştir.

TBMM'nin 17. Yasama Dönemi'nde çeşitli nedenlerle boşalan 11 milletvekilliği için 28 Eylül 1986 tarihinde 10 ilin 11 bölgesinde ara seçim yapılmıştır. Ara seçimin en ilginç özelliklerinden biri seçim kampanyası sırasında, yasaklı liderlerin taraftarı oldukları ya da

isimleriyle özdeşleştirildikleri partilere destek olmak amacıyla sahaya inmeleri olmuştur. Örneğin Bülent Ecevit, DSP'nin (Karabük, Niğde, Gaziantep'te...) düzenlediği açık hava toplantılarına konuk konuşmacı olarak katılmış; eşinin aday olduğu İzmir'e de bir nevi kamp kurarak karış karış bölgeyi gezmiştir. Başbakan Özal, 4 eski lideri de yasaklara uymadıkları için "anarşistlikle" suçlamıştır.

Başbakan Özal, siyasi yasaklar konusunda topu önce Cumhurbaşkanı Evren ve askerin üzerine atmak istemiştir. Beklenmedik şekilde Evren'in bu konuda yumuşaması ve sorunun çözümü olarak kendini aradan çıkarıp Meclisi işaret etmesi, Özal'ın bu bahanesinin de sonu olmuştur. Öte yandan DYP'nin ve Demirel'in yükselişi ile sonuçlanan ve siyasi yasakların artık pratikte devam ettirilmesinin imkânsızlığını ortaya koyan ara seçim sonuçları da Özal'ın eski siyasileri kendisi için bir tehdit unsuru olmaktan tamamen çıkaracak yeni bir strateji belirlemesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda Başbakan Özal, Geçici 4. Madde'nin kaldırılması hamlesine karşılık Anayasa'nın 175. Maddesi'nin yumuşatılması teklifini öne sürmüştür. [Ancak] Cumhurbaşkanı Evren'in ve muhalefet partilerinin başbakandan gelen anayasanın salt çoğunlukla değiştirilmesi teklifine şiddetle karşı çıkması üzerine Özal da ısrarından vazgeçmek zorunda kalmış ve en nihayetinde de referanduma şartsız evet demiştir. Böylece siyasi yasakların kaldırılması için son söz, siyasilerden vatandaşa geçmiştir.

Dört yasaklı liderin yürüttüğü 'Evet' kampanyasını, bu liderlere yakın olan siyasi partiler de desteklemişlerdir. DYP, Demirel'e; DSP, Ecevit'e; MÇP, Türkeş'e; RP de Erbakan'a destek vermiştir. Bu partiler zaman zaman açıktan bazen de üstü örtülü bir şekilde seçim kampanyası tarzında 'Evet' için çalışmışlardır. Ayrıca SHP gibi hiçbir yasaklı liderin güdümünde olmayan bir ana muhalefet partisi de başta genel başkanları Erdal İnönü olmak üzere 6 Eylül için 'Evet' oyu verilmesi çağrısında bulunmuş ve İnönü bu maksatla yurt gezileri düzenlemiştir. Yasaklı liderlerin ve beş siyasi partinin 'Evet' kampanyasına destek vermesine karşılık ANAP ve Başbakan Turgut Özal, başlangıçta örtülü sonra ise açıktan 'Turuncu-Hayır' kampanyası yürütmüştür. Referandum sürecinde gittiği her yerde bir temel atmış ya da açılışa katılmış olan Özal, gezileri boyunca vatandaşlara tıpkı seçim gezilerindeki gibi yaptıkları icraatları anlatmıştır. Yapacakları işlerin ise sözünü vermiştir. Referandumdan olası bir 'evet' çıkması durumun-

da ülkenin 12 Eylül öncesine döneceği tezini öne süren Özal, vatandaşlardan bu konuda dikkatli davranmalarını istemiştir. Güneş Taner üstüne "No No" yazan tişört giyerek sokaklarda dolaşmıştır. Liberal, demokrat olarak algı yaratılmış olan Turgut Özal, yaratılan kimliğinin tam tersine anti demokrat bir tavır sergilemiştir.

Siyasi yasakların akıbeti için 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandum sonucunda kıl payı farkla da olsa "evet oyları" fazla çıkmış ve 12 Eylül öncesinin liderleri siyasi haklarına tekrar kavuşmuşlardır. Evet ve hayır oyları arasında sadece "75.066" oy farkı vardır. Bu ucu ucuna kazanılan zafer, yasaklar kalkmış olmasına rağmen muhalefeti ve liderleri memnun etmemiştir.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin SHP ortaya çıkışı

İki sosyal demokrat parti SHP adı altında birleşmiş ve 1987 seçimine öyle girmişlerdi. Ön seçimle milletvekillerinin TBMM'ye gelmiş oluşu SHP'de özellikle Kürt etnik kökenli milletvekillerinin konuşma ve tavırları nedeniyle büyük sıkıntılara da yol açtı.

SHP'nin Kürt kökenli vatandaşları ihmal ediyor suçlamasıyla Halkın Emek Partisi (HEP) aralarında istifacı 10 milletvekilinin de bulunduğu bazı eski SHP'liler tarafından 7 Haziran 1990 tarihinde kuruldu.

SHP 1990 Temmuz ayında kısaca Güneydoğu Raporu diye anılan bir rapor yayınladı. Elli sayfaya yakın olan raporun önsözünde, doğu ve güneydoğu sorunlarının ülkemiz için öncelikli bir yer tuttuğuna işaret edilmekte ve bu sorunların başlıca terör ve şiddet olayları, insan hakları ihlalleri, ekonomik zorluklar, yoksulluk ve yoğun işsizlik, güvensizlik ve kimlik bunalımı şekillerinde karşımıza çıktığı gözlemi yapılmaktadır.

Bu raporda ortaya konulan sorunlar ve çözüm önerilerinin 2024 yılında da neredeyse aynen devam ettiği gözlenmektedir!

1990 Ağustos'unda Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle Türkiye büyük ve içinden çıkılması çok güç bir sığınmacı sorunuyla karşı karşıya kaldı. Yüzbinlerce Iraklı sınıra yığılmıştı. Türkiye ekonomisinin bunu kaldırması olanaksızdı. Gerçekten de Türkiye'ye maliyeti çok ağır oldu.

Paris'te toplanmış olan bir Kürt Konferansı vardı, bu nedenle bazı milletvekilleri SHP'den ayrılmıştı. Güney Doğu raporuna rağmen bu milletvekilleri partiye dönmediler. Bu ortamda ve durumda 1991 son-

baharına gelindi. Muhalefetin uzun süredir dile getirdiği seçim isteğini birdenbire kabul eden ANAP yönetimi erken seçim ilan etti. SHP memnuniyetle kabul etti. Arkasından, iktidar partisi, artık alışılmış şekilde yeni bir seçim yasası getirdi. Yalnız bu yasada HEP'i kurmuş olan milletvekillerinin yeniden aday olabilmeleri, bu koşullarda, ancak başka bir partiye geçmeleri ile sağlanabilecekti. Seçim hazırlıklarının bir hayli ilerlediği ve adayları belirleme aşamasına varıldığı günlerde HEP yöneticileri, SHP'ye bir teklifle geldiler.

Öneriye göre, HEP'ten ayrılıp SHP'ye geçmek ve böylece seçime katılmaktı. Seçim sonrası partilerine de geri dönmeme sözü verdiler. Daha önce SHP'den ayrılıp HEP'i kurmuş olanlarla birlikte, yeni politikaya girmiş bazı gençler HEP'ten ihraç edildiler ve parti meclisinin kararıyla SHP'nin milletvekili adayı oldular. Bu adaylık konusu öteki partiler tarafından çok eleştirildi. Sonuçta seçim yapıldı ve meclise girdiler. Fakat kısa sürede sorun çıkmaya başladı, özellikle gençler SHP ile uyum sağlayamadı ve istifa ederek yeni bir parti kurdular; DEP yani Demokrasi Partisi. Bir süre sonra DEP milletvekilleri demeç ve konuşmalarıyla sisteme değil devlete karşı sert tutum alacaklar, karşılığında da Meclis'ten çıkarılmaya ve tutuklanmaya kadar gidilecek.

1991 Genel Seçimleri ve DYP-SHP Hükümeti

1989 yerel seçimleriyle birlikte SHP birinci parti konumuna yükselirken diğer muhalefet partisi Süleyman Demirel'in liderliğindeki DYP ise ikinci parti olmuştur. İktidardaki ANAP ise %21 oranındaki oyuyla üçüncü parti olmuş ve ANAP iktidarının meşruiyeti muhalefet tarafından sorgulanmaya başlanmıştır.

9 Kasım 1989 tarihinde Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olması dolayısıyla Yıldırım Akbulut, iktidardaki ANAP'ın yeni genel başkanı olmuş ve başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Yıldırım Akbulut'un kurduğu kabinenin Özal tarafından hazırlandığı iddiası o günlerde kamuoyunu bir hayli meşgul etmiş ve bunun üzerine SHP Genel Başkanı aynı zamanda ana muhalefet lideri olan Erdal İnönü, Yıldırım Akbulut Hükümeti'ni "uzaktan kumandalı" bir hükümet olarak tanımlamıştır.

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olarak tarafsız davranmadığı ve yanlı bir tutum sergilediği yönünde eleştirilerini arttıran muhalefet

partileri, 1989 Yerel Seçimlerinin ardından sıklıkla dile getirmeye başladıkları erken seçim taleplerini bu dönemde de devam ettirmişlerdir. 15 Haziran 1991 tarihinde yapılan ANAP kongresinde genel başkanlığa Mesut Yılmaz'ın seçilmesi, bir hükümet değişikliğine gidilmesine sebep olmuş ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yeni hükümeti kurması için Mesut Yılmaz'ı görevlendirmiştir. Erken seçim atmosferinin her geçen gün arttığı ve muhalefet partilerinin sine-i millete dönmek dahil her türlü çareyi aradığı bir dönemde hükümeti kuran Mesut Yılmaz, başbakan olmasının üzerinden 2 ay geçtikten sonra ülkedeki ekonomik ve siyasi yapının, hükümetin uzun süre yönetimde kalmasına uygun olmadığını düşünerek muhalefet partileri SHP ve DYP ile temas kurmuştur. Bu temasın sonucunda Mesut Yılmaz, Erdal İnönü ve Süleyman Demirel, Kasım 1991'de bir erken seçim yapılması konusunda prensipte anlaşmışlardır. Yapılan mutabakatın ardından Mesut Yılmaz seçim tarihini bir ay daha erkene alarak ekim ayında yapılmasına karar vermiştir. Dönemin SHP Genel Sekreter Yardımcısı Fikri Sağlar ise ANAP'ın erken seçim kararı almasında SHP'den ihraç edilen milletvekillerinin Halkın Emek Partisi'ni kurmalarının etkili olduğunu söylemektedir. Sağlar'a göre; ANAP, SHP'de yaşanan bu bölünmeden faydalanmak amacıyla seçimlerin erkene alınmasını onaylamıştır.

Seçimlerden önce Erdal İnönü, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e önceki seçimlerde de yaptığı gibi bir birleşme çağrısında bulunmuştur. Ancak bu çağrıyı Ecevit geri çevirmiştir. Ecevit'in bu teklifi geri çevirmesine SHP-HEP ittifakından duyduğu rahatsızlık gerekçe olarak gösterilebilir.

İki parti kurmayları birbirlerini bölücülük yapmakla suçlamışlardır. İnönü HEP'le ittifakın bölücülük değil, birleştirici bir tutum olduğunu belirterek *"Asıl bölücülük, böyle bir kararı kampanyada suçlama konusu yapmak, bölge insanını siyasal yaşamdan dışlayan tutumları körüklemektir."* Buna karşı B. Ecevit, SHP'nin kendisine yönelttiği sağcı suçlamasını yanıtlarken *"Ben zaten milliyetçiyim"* dedi. DSP lideri kendisine karşı çıkanları, *"Sözde solcu"*, *"Osmanlı münevveranının çağdışı uzantıları"* olarak niteledi.

Erken seçim kararı alındığında, seçim tarihinin mümkün olduğu kadar öne alınmış olmasını **'çok olumlu'** karşıladıklarını anlatan TÜSİAD Başkanı Bülent Eczacıbaşı ile yapılan bir röportajda (Cumhuri-

yet; Yasemin Çongar, 5 Eylül 1991), verdiği yanıtlar günümüz siyasi tartışmalarına da rehber olacak nitelikte; "Türkiye'de enflasyon zaten yüksek düzeyde olduğu için bir seçim ekonomisinde ekonomiyi canlandırmayı hedef alan uygulamalarla enflasyonun tamamen kontrolden çıkması, ülkenin bir 'hiperenflasyona' sürüklenmesi tehlikesi doğuruyor. Seçim ekonomisinin ölçüsü bu açıdan önem taşıyor. Bu ölçü kaçırılmaz ve seçim ekonomisi uygulamasında çok ileri gidilmezse seçimden sonra ekonomide dengelerin kurulması daha kolay olacak, 'şok tedbirlere' gerek duyulmayacaktır?"

TÜSİAD Başkanı Eczacıbaşı'nın **koalisyonlar** demokrasinin bir gerçeği olarak görülmesi gerekli diyerek verdiği yanıtta, **"Türkiye'de demokrasi istiyoruz, ama koalisyon istemiyoruz"** denilemeyeceğini savunmuş. Demokrasinin işletilmesinin kolay bir şey olmadığına, ancak Türkiye'nin tek seçeneği olduğuna dikkat çekerek **"Toplumun hırçınlıklardan, zıtlaşmalardan, kutuplaşmalardan bıktığı ve yorgun düştüğü, birçok temel konuda uzlaşmaya ihtiyaç duyduğu bir dönemde koalisyonların bazı yararlar bile getirebileceğini düşünüyorum"** dedi.

İçeride seçim gerginliği yaşanırken, 7 Ekim 1991 tarihinde Çukurca'da bir jandarma timi, devriye sırasında pusuya düşürüldü ve PKK saldırısıyla 11 er şehit oldu. Aynı gün, Atina'da bir kanlı pusu kurularak, Türk Büyükelçiliği Basın Ataşe Yardımcısı Çetin Görgü, görevine giderken silahlı saldırıya uğradı. Sıkılan beş kurşunun dördü göğsüne, biri ise boynuna isabet etti. Diplomatımız olay yerinde can verdi. Diplomatımıza yapılan saldırıyı '17 Kasım' adlı terör örgütü üstlendi.

13 Eylül 1991 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "Özal sahaya insin" sözleriyle Erdal İnönü'nün 'Özal'ın cumhurbaşkanlığından istifa etmesini' istediği demeci dikkat çekicidir; "Demokrasi gelecek Özal gidecek": "Sayın Özal, eğer siz ANAP propagandası yapmak istiyorsanız istifa edin. Cumhurbaşkanlığından inin sahaya, herkes gibi, hepimiz gibi. Geçin o zaman partinin başına. Cumhurbaşkanı olarak nasıl bir partiye oy istiyorsunuz? Buna hakkınız yoktur. Bunların hepsinin hesabını soracağız. İktidara geldiğimizde hesap sormazsak siz bizden hesap sorarsınız. Yağma yok. Anayasaya madde konuldu. O dönemde yapılacak şeylerin hesabı sorulmayacak diye. Böyle şey olur mu? Yolsuzlukların, haksızlıkların, suistimallerin hesabını soracağız."

Sonuç olarak 20 Ekim tarihinde 1991 genel seçimleri yapılmış ve DYP %27,03 oranında oy alarak 178 milletvekilliği kazanmış böylece birinci parti olmuştur. İktidardaki ANAP ise %24,01'le 115 milletvekili çıkarırken, SHP üçüncü parti olmuş ve %20,75'le 88 milletvekili çıkartabilmiştir. Erbakan'ın RP'si %16,88 oranındaki oyuyla 62 milletvekili çıkartırken, Ecevit'in başında olduğu DSP ise %10,75 oranında oy alarak 7 milletvekilliğine hak kazanmıştır. Bu sonuçlara göre, DYP birinci parti olarak seçimi kazanmış ancak tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamamıştır. Daha az oy alması beklenen iktidardaki ANAP'ın dönemi kapanırken, seçimin sonucunda iktidar olmayı bekleyen SHP'de ise hayal kırıklığı yaşanmıştır.

Koalisyon kurulması kaçınılmaz olmuştur. İş dünyasından ise TÜSİAD Başkanı Bülent Eczacıbaşı, Tansu Çiller'i ziyaret ederek TÜSİAD'ın DYP-ANAP koalisyonunun kurulmasını istediğini iletmiştir. Yine başka bir iş insanı olan Sakıp Sabancı da bu dönemde DYP-ANAP koalisyonundan yana bir tavır sergilemiştir. DYP'den Tansu Çiller ise yaptığı açıklamada RP ve ANAP ile bir koalisyonu zor gördüğünü, SHP ile DYP'nin bir bütün içerisinde işi götürme imkânları olduğunu söylemiştir.

Koalisyon konusu gündemi meşgul ederken bir yandan da DYP, ANAP ve SHP'nin meclisteki çoğunluklarını kullanarak Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı makamından indirmeleri gündeme gelmiş ve yeni cumhurbaşkanı olarak adı geçenler arasında Erdal İnönü de yer almıştır.

Demirel ve İnönü arasında yapılan ilk koalisyon görüşmesi olumlu geçmiş ve mecliste ikinci bir görüşme daha yapılmıştır. 14 Kasım 1991'de perşembe günü üçüncü kez bir araya gelmelerinin ardından Demirel, pazartesi günü kabineyi açıklamaya gayret edeceklerini ve aynı gün Cumhurbaşkanı'na bakanlar listesinin sunulabileceğini söylemiştir.

SHP 1991 seçimleri sonucunda Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon yaparak iktidara gelmiş ve bu hükümette Erdal İnönü de başbakan yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Siyasete girmesinin üzerinden yaklaşık 9 yıl geçtikten sonra başında bulunduğu parti koalisyon yoluyla iktidara gelen Erdal İnönü, bu sayede 1991-1993 yılları arasında 1 yıl 10 aylık bir süre zarfında Başbakan Yardımcılığı yapmıştır. Erdal İnönü, Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte

yeni hükümet kuruluncaya kadar bir ayı geçen bir süreyle de başbakanlık yapmıştır.

Siyasi alanda ise bu dönemde 12 Eylül 1980 sonrası kapatılan siyasi partilerin yeniden açılmasına ilişkin yasa 1992 yılının temmuz ayında TBMM'den geçmiş ve bunun sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi 9 Eylül 1992'de yeniden açılmıştır. CHP'nin yeniden kurulmasıyla birlikte aynı tabana hitap eden parti sayısı da 3'e çıkmıştır. SHP'den istifa eden milletvekilleriyle mecliste grup oluşturan CHP'nin Genel Başkanı ise üç kez Erdal İnönü'ye rakip olan ancak kazanamayan Deniz Baykal olmuştur. Bu yasayla ilgili görüşlerini aktaran Erdal İnönü, yasadan sonra SHP'nin CHP adını alacağını ve böyle devam edeceklerini düşündüğünü ancak bunun gerçekleşmediğini belirtmektedir.

Seçim sürecinde rakip partiler tarafından bir hayli eleştirilen SHP-HEP ittifakı ise mecliste yemin töreni sırasında yaşanan tartışmalar ve 2 günde 57 kişinin hayatını kaybettiği 1992 Nevruz olayları sebebiyle sona ermiştir. Bu olayların ardından Fehmi Işıklar, Adnan Ekmen ve Salih Sümer dışındaki HEP kökenli milletvekilleri SHP'den ayrılmışlardır.

Erdal İnönü'nün hükümette olduğu süre içinde yaşanan bazı gelişmeler, hükümetin ve SHP'nin ağır bir şekilde eleştirilmesine neden olmuştur. Örneğin; 1992 Nevruz'unda çıkan olaylar sonucu 57 kişinin ölmesi, gazeteci Uğur Mumcu'nun 24 Ocak 1993 tarihinde bir suikast sonucu öldürülmesi, 24 Mayıs 1993'te Bingöl'de yol kesen terör örgütü PKK tarafından 33 silahsız askerin şehit edilmesi, 2 Temmuz 1993'te 37 kişinin hayatını kaybettiği Sivas Katliamı ve kamuoyunda İSKİ Skandalı olarak bilinen İSKİ Genel Müdürü Ergun Göknel'in yapmış olduğu yolsuzluklar bu eleştirilere neden olmuştur.

Başbakan Yardımcılığı yaptığı dönem gözden geçirildiğinde Erdal İnönü'nün en çok eleştiriye maruz kaldığı olay kamuoyunda Sivas Katliamı olarak bilinen hadiselerdir. **Cumhuriyet burada kuruldu burada yıkılacak sloganları atıldı.** Cumhuriyet tarihinin en büyük gerici ayaklanmasıdır. Katliam sırasında hükümette olmasına rağmen olayları engelleyemediği için eleştirilen İnönü, bu eleştirilere verdiği cevapta, olayların yaşandığı sırada Sivas Valisini aradığını ve validen "kontrol ediyoruz" cevabını alması üzerine Başbakanı (gaflarıyla tanınan dönemin Başbakanı *Tansu Çiller*, **"Çok şükür, otel dışındaki halkımız bir zarar görmemiştir."** ifadelerini kullandı) aradığını

ve ondan da *"kontrol edeceklermiş"* cevabını aldığını aktarmaktadır. Bu görüşmelere rağmen içinin rahat etmediğini ve Sivas Valisini bir daha aradığını ve valinin *"uğraşıyoruz ama kontrol edemiyoruz, askerden yardım isteyeceğiz"* dediğini aktaran Erdal İnönü, daha sonra Aziz Nesin'in kendisini aradığını ve önlem alınmasını, askerin gelip kalabalığı dağıtmasını istediğini aktarmaktadır. Aziz Nesin'le yaptığı görüşmenin ardından Başbakanı tekrar aradığını söyleyen Erdal İnönü, "kontrol edemiyorlarmış, bir şeyler yapın" dediğini ve İçişleri Bakanının bölgeye gideceğini öğrendiğini aktarmaktadır. Erdal İnönü Başbakanın olayı yakından takip etmesi ve İçişleri Bakanının Sivas'a gitmesi üzerine olayların kontrol altına alınacağını düşündüğünü aktarmaktadır.

O günkü Sivas valisi daha sonra şunu söyleyecekti: **Devletin arkamda olduğunu sanıyordum, ama yoktu!**

Sivas Katliamında hükümetin acemilik ettiğini ondan önce de oradaki yönetimin acemilik ettiğini söyleyen Erdal İnönü, yaşanan olaylarda hükümetin ortak sorumluluğunun olduğunu, kendisinin de hükümette olmasından dolayı sorumluluğunun bulunduğunu söyleyerek özeleştiri yapmaktadır.

17 Nisan 1993 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı ve ardından Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle Birinci DYP-SHP Hükümeti sona ermiş, Erdal İnönü de 6 Haziran 1993 tarihinde basına yaptığı bir açıklamayla partisinin eylül ayındaki kurultayında genel başkanlığa aday olmayacağını duyurmuştur. İnönü, bu kararı almasında partinin tek kişiye bağlı olmasının düşünülemeyeceğini, demokrasilerde istifalar sonrası kurulacak yeni yönetimlerle yola devam edilmesinin doğal olduğunu gerekçe göstermiştir. Genç insanların sorumluluk alarak daha iyi sonuçlara ulaşacağına inandığını söyleyen İnönü, bu açıklamasıyla aktif siyasetten çekileceğini duyurmuştur.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti Genel Başkanlığına ve Başbakan Yardımcılığı görevine 12 Eylül 1993'te yapılan SHP 4. Olağan Kurultayı'na kadar devam eden Erdal İnönü, bu kurultayla birlikte partililere son kez genel başkan olarak seslenmiş ve veda konuşmasının ardından gözyaşlarıyla uğurlanmıştır.

Aktif siyasetten çekilen Erdal İnönü, siyasi hayatına 1995 yılı mart ayına kadar İzmir Milletvekili olarak devam etmiştir. Bu süreçte 1995

yılında 6 ay sürecek olan Dışişleri Bakanlığı görevinde de bulunan İnönü'nün, genel başkanlığı bırakmasının ardından SHP'de Murat Karayalçın dönemi başlamıştır.

Siyaseti bırakmasının ardından bilimsel çalışmalarına geri dönen Erdal İnönü, 2000'li yıllarda ülkenin çeşitli üniversitelerinde konuşmalar yapmış ve panellere katılmıştır. İnönü son olarak Sabancı Üniversitesi'nde 2005-2007 yılları arasında Bilim Tarihi dersleri vermiştir. Erdal İnönü yaşamının son yıllarında kanser hastalığına yakalanmış ve tedavi olmak amacıyla ABD'nin Houston kentine gitmiştir. Burada bir süre kemoterapi tedavisi gören İnönü, bu tedavi sırasında daha önce denenmemiş bir takım ilaç ve yöntemlerin kullanılması için gönüllü denek olmuştur. 6 Haziran 1926 tarihinde doğmuş olan E. İnönü, 31 Ekim 2007 tarihinde 81 yaşında iken tedavi gördüğü Houston'da hayata veda etmiştir.

Ölümünden kısa bir süre önce yalının bahçesinde kız kardeşi Özden Toker ile konuşmuş: "Erdal ağabeyimin son günlerinde, Anadolu Hisarı'ndaki evinin deniz kenarındaki bahçesindeyiz. Ağabeyim dinleniyor, ben de yanındayım. Eski günleri hatırlıyoruz, konuşuyoruz. Erdal ağabeyim bana babamı hatırlatarak dedi ki *'Bence, babamın yaptığı en önemli şeylerden birisi, bizim yetiştirilme tarzımız. Babam bizi böyle nasıl yetiştirdi? Bizim bu kadar içimize işleyen o sorumluluktur'*. Şimdi hikâye gibi anlattığım yetiştirilme tarzımız... her zaman bize kendi istediğimizi savunma hakkını vermiş. Babam bizimle hep arkadaş olmaya çalışmış."

Erdal İnönü vasiyeti yerine getirilmedi

Yalıya 1972'de sahip olan Erdal İnönü, binayı kagir olarak yeniden yaptırıp, "Benden sonra müze olsun" diye vasiyetinde bulunmuştu. Ama bu yerine getirilemedi. Çünkü, 2017 yılında medyada [Cumhuriyet 24 Şubat, Hürriyet 10 Mart] Yalının satılacağı haberleri çıktı.

Haberlere göre: 20 milyon lira fiyat biçilen yalı bir banka borcu nedeniyle 28 Şubat'ta ihale yoluyla satışa sunulacak. Taban oturma alanı 153, toplam kullanım alanı ise 634 metrekare olan yalıda 4 salon, 6 oda ve 7 banyo ve tuvalet ile asansör bulunuyor. Denize sıfır yalı Anadoluhisarı Kalesi ile Boğaziçi arasında kalıyor. Binanın girişinde ise tek katlı 25 metrekare alanlı görevli binası bulunuyor. 28

Şubat'ta Beykoz Adliyesi Beykoz İcra Müdürlüğü Kalemi'nde ihaleye çıkacak yalının ilk ihalede alıcısı olmaması durumunda, ikinci ihale 28 Mart'ta yapılacak.

Yalının satış hikayesi; Sevinç İnönü'nün armatör kardeşi Hasan Selim Sohtorik'in sahibi olduğu Sohtorik Denizcilik ve So-Trans Denizcilik şirketlerinin 1997 ve 1998'de, gemi almak için Emlakbank'tan çektiği 13 milyon 390 bin ve 1 milyon 950 bin dolarlık kredilere Hasan Sohtorik ile birlikte kefil olması ve borçların ödenmemesi nedeniyle gündeme gelmişti. Sevinç İnünü kredi borçlarını ödeyemeyen kardeşine kefil olduğu için 1999 ve 2001'de icralık olmuştu. Emlakbank adına şirket avukatları, 1999'da hem krediyi kullanan şirketler hem de kefiller Sevinç İnönü ve Hasan Selim Sohtorik'e noter ihtarı çekmiş, banka borçlular aleyhine icra takibi başlatmıştı.

Sevinç Sohtorik İnönü armatör bir aileden geliyor. Babası Ali Sohtorik döneminin en önde gelen denizcilerinden. Rize'den İstanbul'a yerleşen Sohtorik ailesi uzun dönem denizcilik işlerinin içinde oldu. Ali Sohtorik babası tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan şirketi büyüttü. Türkiye'nin en önde gelen armatörlerinden oldu. Sevinç İnönü 1957 yılında Heybeliada'dan komşuları olan Erdal İnönü ile evlendi. Ali Sohtorik'in vefatının ardından Semih ve Selim Sohtorik kardeşler de farklı şirketler kurarak denizcilik işine devam ettiler. Sohtorik ailesinin diğer kızı Sevil de yine denizcilikle ilgilenen Uğur Mengenecioğlu'yla evlendi. Sevinç İnönü kardeşi Selim Sohtorik'e kefaleti nedeniyle borç yükünün altına girdi.

İki icra dosyasında toplam 2 milyon 874 bin TL'lik anaparaya yıllık yüzde 180 faiz uygulanınca Sevinç İnönü'nün borçları toplamda 26.4 milyon TL'nin üzerine çıktı. 10 yıllık süreç sonunda bankaya toplam 2 milyon 874 bin lira borcu bulunan Sevinç İnönü, başka bir bankadan aldığı kredi ile satış günü son anda yalıyı kurtarmıştı. İnönü geri kalan borcun faizi ve geçmişte yaptığı ödeme için de yasal yollara başvurmuştu. İnönü, uygulanan yıllık yüzde 180'lik faiz oranını indirmek ve daha önce ödediği 500 bin doları geri almak için mahkemeye başvurmuştu.

Hürriyet'ten Fatma Aksu'nun haberine göre; Yalı, 4 yıl önce de 7 milyon 600 bin lira değerle satışa çıkarılmıştı. Erdal İnönü'nün yaşarken müze olmasını vasiyet ettiği ve Sevinç İnönü'yü çok üzen Yalı, yüzde 180 faizle 6 milyon 665 bin TL'ye ulaşan ilk takipteki borç

için Sevinç-Erdal İnönü Vakfı'na ait Komodor Remzi Bey Yalısı, 2013 yılında da haczedilerek satışa konulmuştu.

Şişli Belediye Başkanı Hayri İnönü, kurucu üyesi olduğu Sevinç ve Erdal İnönü Vakfı'na ait Anadoluhisarı'ndaki tarihi yalının icradan satışa çıkarılmasıyla ilgili olarak, Şişli Öğretmenevi'nde katıldığı bir programda basın mensuplarının sorusu üzerine Sevinç ve Erdal İnönü Vakfı'na ait Anadoluhisarı'ndaki 100 yıllık Komodor Remzi Bey Yalısı'nın icradan satışa çıkarılmasıyla ilgili açıklamada bulundu.

H. İnönü "Yalı, Erdal ve Sevinç İnönü Vakfı'nın bir parçasıydı. Ancak Sevinç İnönü'nün kardeşine verdiği birtakım kefaletlerden ötürü bir süre önce satışı gündeme gelmişti. Sonra bu durduruldu. Fakat bu belli bir süreliğine oldu. Satış işlemi yine gündeme geldi ve 28'inde (Şubat) açık artırmayla satışı yapılacak" diye konuştu.

Vakfın aynı zamanda kurucu üyelerinden olduğunu da hatırlatan Hayri İnönü, satışın gerçek değerini bulması gerektiğini kaydetti. İnönü, "Umarım gerçek değerinin altında bir satış olmaz. Elimizdeki bir malın satılmasını kimse istemez ancak satılırsa da değerine satılması lazım ki hak yerini bulsun" dedi.

Bir gazetecinin "Yalıda anılarınız var mı?" şeklindeki sorusuna Hayri İnönü, "Tabi ki var. Sonuçta amcamın evi. Amcam vefatından önce uzun süre orada oturdu. Evin ilk alınışını da hatırlarım. Restore etmişlerdi. Çok sık gidip geldim ve çok iyi bilirim orayı" şeklinde yanıt verdi. Erdal İnönü'nün müze olsun vasiyetinin hatırlatılması üzerine İnönü, "Çare yok. **Vasiyetler her zaman yerine getirilemiyor.** Vasiyet, ticari bir davanın önüne geçseydi böyle bir şey olmazdı" ifadelerini kullandı.

Yalının satışı öncesi 24 Şubat 2017 tarihinde *Hürriyet'ten Elif Ergu*'nun sorularını yanıtlarken Sevinç İnönü, "restorasyonunu 20 yıl sonra yaptırabildik", "Son 15 yıldır bu işle uğraşıyoruz ama çabalarımız sonuç vermedi. Artık bu yalı değerini bularak satılsın ve borçları ödeyelim. Erdal yaşasaydı çok üzülürdü" diyor. 2007 yılına kadar bu Yalıda yaşadıklarını ifade eden **Sevinç İnönü'nün açıklamaları şöyle:**

Çok uzun zamandır bu konu gündeminizde... 'Hep bir umut vardı' diye düşündüm buraya gelirken...

Evet çok uğraştım. Çok kişiyle görüştüm. Olmadı.

Yalıyı kaç yılında almıştınız?

Tam 47 yıl önce, 1970 yılında aldık. Vakfa kaynak yaratmak ve bizden sonra da yaşatmak için Anadolu Hisarı'ndaki bu yalıyı ve Bebek'teki daireyi vakfa bağışladık.

- Siz denizcilikle uğraşan bir aileden geliyorsunuz ama hiç çalışmadınız. Kardeşiniz Selim Sohtorik 3 gemi alırken ona kefil oldunuz ve her şey böyle başladı değil mi?

Karadenizli bir aileyiz. Ben aile şirketinde hisseye sahiptim, yönetimde de oldum ama tipik bir Karadenizli aile, kızlar yönetimde değildi aslında, ben de çalışmadım. Duruşum sembolikti şirkette. Kardeşimin yönetiminde olan ve benim de aileden kalan hisselerine ortak olduğum şirket ticari koşulları nedeniyle kredi kullanmış. Bu kredi borçlarına şirket yönetiminde aktif olmamama rağmen aileden kalan hisselerle ortak olduğum için benim de kefaletim vardı. Benim kefil olduğum dönemde şirketin herhangi bir ödeme güçlüğü de yoktu. Bunları yaşayabileceğimizi düşünemezdim. Borçlar ödenmemiş. Kredi mukaveleleri nedeniyle krediler devam etmiş. Şirket kendi borçlarını ödemekte zorlanmış; ödeyememiş. Bu borçlar nedeniyle "1998 yılındaki eski kefaletim nedeniyle" vakfa bıraktığımız yalıya da 2002 yılında haciz geldi.

- Sevinç Hanım borç ne kadardı?

Borç 265 bin liraydı.

- Şimdi ne kadar?

Yapmış olduğumuz 500 bin dolarlık ödemeye rağmen borcumuz 20 milyon liraya çıktı.

- Nasıl bu kadar çıktı?

Biz borcu ödemek için 2 milyon dolarlık bir protokol de yapmıştık. Onun ancak ilk taksitini ödeyebildik. Gerisi kaldı. Şirket krize girdi. Yüksek faizler olduğu için bir yıkım oldu. Vakfa bıraktığımız Anadolu Hisarı'ndaki yalı ve Bebek'teki daire dışında ailemden kalan bana ait mülkler de hacizli olduğundan borcu ödemek için nakde dönüştürebileceğim gayrimenkul de bulunmuyor. Maalesef bana ait ne varsa Emlak Bankası her şeye tedbir koydu, 2002 yılından bu yana böyle. 15 yıldır böyle. Resmen beni cezalandırıyorlar. Avukatım aracılığıyla uygulanan yüksek faizlerin yeniden hesaplanması için başvurularda bulunduk sonuç alamadık. Bugün faizlerle yaklaşık 20 milyon liraya ulaşan bu borcun ödenmesi bizim için mümkün değil.

- 2013 yılında son anda yalı satıştan kurtuldu. O zaman nasıl bir yol izlendi?

Vaziyeti kurtarmak için biz maalesef denize düşen yılana sarılır misali, 2013'te Emlak Bankası İcra'dan yalıyı satışa çıkardığında son dakikada yalıyı kurtardık. Kurtarmak için bize simit atıldı, can simidi gibi. Biz de yatırım şirketinden destek aldık, orada da korkunç faiz var. Dolar aldığımız için de çok arttı. 8,5 milyon liraya gelmişti o dönemde borcumuz. 2002'de de yüzde 180 faiz uygulanmıştı. Yani borç hep katlanarak büyüdü. Faiz oranını indirmek için hukuki yollara başvurduk.

- Artık satılacak mı? Her yol denendi mi?

Çok üzücü bizim için ama öyle. Borçlara uygulanan faiz böylesine uygulanmasaydı borçları ödeme şansımız olabilirdi, ama bunu kabul ettiremedik. Bu nedenle vakfa bağışladığımız Komodor Remzi Bey Yalısı'nın 28 Şubat 2017'de Beykoz İcra Dairesi'nde icra ile satışına karar verildi.

- Şu dönemde her yer satılık. İstanbul'da çok lüks yerler aylardır satılamıyor. Burası tarihi bir yalı ancak değerini bulmadan da satılma riski var bu süreçte.

Maalesef öyle. Dolar çok arttı. Uzun zamandır zorluklar var. Ben de borcun daha fazla artmaması için satılmasını ancak değerini bularak satılmasını arzu ediyorum.

- Bir haberde daha önce bu yalıyı Murat Özyeğin'in alacağı yazılmıştı. Doğru mu?

Hayır. Benim bilgim yok. Murat Bey gelip gezmişti ancak almak gibi bir girişimi olmadı. Raffi Portakal getirmişti Murat Özyeğin'i. Ama kendisi o zaman bize alacağını hiç söylemedi.

- Değeri sizce ne kadar yalının?

İnanın farklı görüşler var. 20 milyon dolar diyen de var. 18 milyon dolar diyen de var.

- Yani 50 milyon liranın üzerinde...

Yalının bugünkü değerinin 45-60 milyon lira olduğu söyleniyor.

- 20 milyon liradan satışa çıkacak...

Evet. Kanunlara göre de açık artırma 10 milyon liradan başlayacak. Şu an ne yazık ki piyasa çok kötü durumda. Tek isteğim iyi bir alıcı bulması ve değerinde satılması.

- Sizin intifa hakkınız da var. Yalı satılınca ne yapacaksınız?

Borcu ödeyip, borçtan arta kalan tutarı yine vakfa bağışlayacağım. Eğer bu satıştan borçlar ödenip artı gelir elde ederse vakıf yaşamaya devam edecek. Bilimsel araştırmalara, bilimsel çalışma yapan gençlere, öğrencilere destek olmaya devam edecek. Benim yalıda intifa hakkım olmasına rağmen satıştan sonra da oturmayı düşünmüyorum.

- Kardeşiniz Selim Bey'le görüşüyor musunuz?

Çok kızdım...Ama kırıcı olmak istemiyorum kimseye. Bundan sonrasına bakıyorum.

- İsmet İnönü hayattaydı siz yalıyı aldığınızda. Burada İsmet İnönü'yle de anılarınız var mı?

Evet. Hatta karşı çıkmıştı, kızmıştı bize. Yalı çok harap haldeydi aldığımızda. İsmet Paşa, "Siz bu yalıya bakamazsınız, nasıl tamir edeceksiniz, çok zor buraya bakmak" demişti. 1972 yılında ölümünden bir yıl önce İsmet Paşa ziyaretimize geldiğinde denize girdi buradaki rıhtımdan. Akıntı çoktur burada, deniz de soğuktur. Çok keyif aldığını hatırlıyorum. Bu yalının konumu eşsiz. O tarihlerde İstanbul'da oturmuyorduk. Yalıda eski kiracılar oturmaya yıllarca devam ettiler. Biz birikimlerimizle yalının mimari özelliklerini koruyarak restorasyonunu 20 yıl sonra zor yaptık.

- İsmet Paşa haklı çıkmış!

Doğru. Bu konuda İsmet Paşa haklı çıkmıştı. 1999 yılında da yalıya taşındık. Ve aynı yıl yalıyı sivil mimari örneği olarak korunması için kurduğumuz vakfa bağışladık. Aile vakfı olsun istedik. Dünyada buna benzer aile vakfı örnekleri vardır. O dönemde onları da inceledik. Türkiye'de de dünyadaki örneklerine benzer olarak aile vakıfları kurulmaya başlandı. Bu düşüncenin yaygınlaşmasının toplumsal dayanışma ve kalkınma için çok önemli olduğunu düşünüyorum. Amacımız bu vakıfla bilimsel çalışma yapan gençlere ve sanatla ilgilenen yetenekli gençlere destek olmaktı.

- Neler yapabildiniz?

Maalesef istediklerimizi yapamadık. Her ay bilim insanlarına davet ettiğimiz toplantılar yaptık uzun süre. Çok değerli insanları buluşturduk. Sonra bu borç çıkınca çok zorlandık. Halen devam eden davalar var.

Sonunda yalı satıldı ve Erdal İnönü'nün eşi Sevinç İnönü'ye ait Anadolu Hisarı'ndaki Komodor Remzi Bey yalısının yeni sahibi Nata

Holding'in patronu Namık Tanık oldu. Tanık, yalıyı yaklaşık 20 milyon TL'ye satın aldı. Sevinç İnönü yalıda bir süre oturmaya devam edecek ancak daha sonra yalıdan çıkacak ve yalıya Tanık ailesi taşınacak.

Sevinç İnönü, şubat ayının son haftası 24 Şubat'ta *Hürriyet*'te çıkan röportajımızın ardından kendisine ulaşan Ankaralı iş adamı ile anlaştıklarını ve yalının satışının gerçekleştiğini doğruladı ve "Borçlarımız kapandığı için mutluyum" dedi. Sevinç İnönü'nün avukatı Şehnaz Celep de, "Tüm borçlara karşılık yalının satışı gerçekleşti" bilgisini verdi.

***

Yalıların kaderi bu. Sürekli sahipleri değiştiriyor. İlginç bir başka durum ise, buraya yerleşenlerin, yaşayanların hiç mi hiç rahat yüzü göremeyişleri!

DR. RASİM FERİT YALISI'NDAN ÇİLLER YALISI'NA

Yeniköy

Yeniköy Köybaşı'ndaki Dr. Rasim Ferit Yalısı, günümüzde eski başbakanlardan Tansu Çiller'den ötürü Çiller Yalısı olarak tanınmaktadır. Yalının yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir.

Tansu Çiller Cumhuriyet tarihimizin ilk ve tek kadın başbakanıdır. Kendisi ve ailesi hakkında çok sayıda olumsuz haber yayınlanmış birisi olarak tarihte yer almıştır.

Yalının ilk sahibi Doktor Rasim Ferit Talay, Atatürk'ün yakın dostlarından olup İstanbul'un işgali sırasında onun isteği üzerine *Minber* isimli bir gazete çıkarmıştır.

Yalının Çiller ailesinin tapusuna geçmeden önceki ilk sahibi olan Rasim Ferit Talay'ın Atatürk'ün yaşamında önemli bir yeri tutuyor oluşu nedeniyle, bu ilişkinin ayrıntısını anlatmak kaçınılmaz olmuştur. Bu ilişkinin kısa ayrıntısını "Fikrimizin Rehberi" kitabımda yazmıştım ama, bu ilişkiyi en geniş şekilde, akademik bir makaleyle kaleme alan Fethi Tevetoğlu'dur; emeğe saygı hem de kaleminin hakkını vermek adına onun yazdıklarından takip edeceğiz. Bu makalesi Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21 nolu sayısıyla (s: 623-638 arası) 1991 yılı temmuz ayında yayınlanmıştır. F. Tevetoğlu (31 Ocak 1916-27 Kasım 1989) Türkçü-Turancı bir fikir adamı olarak tanınmakta ve şarkıcı Tarkan'ın isim babası olarak bilinmektedir.

Atatürk'ün uzun yıllar güvenini ve dostluğunu kazanmış ve bunu hiç zedelemeden ömür boyu sürdürmüş kimselerden biri: Dr. Rasim Ferid Talay'dır.

İlginç bir önemli nokta da, aynı Dr. Rasim Ferid'in, Atatürk'ün hayatındaki en yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar'ın da başlıca güvendiği bir kişi oluşudur.

Dr. Rasim Ferid (Talay)'in Mustafa Kemal (Atatürk) ile tanışma ve arkadaşlığı, asker ocağından değildir. Bu dostluk ve güven, Ömer Naci, Ali Fethi (Okyar), Mehmed Nuri (Conker), Ali Fuat (Cebesoy), Salih (Bozok), vb. gibi askerî okul ve sınıf arkadaşlarınınki kadar çok gerilere de gitmemektedir. Tespitimize göre, Mustafa Kemal (Atatürk) – Dr. Rasim Ferit (Talay) arasındaki yakınlık ve ilişki 1910'lu yıllarda başlayıp ölümlerine kadar aralıksız sürmüştür.

Bu konu ile ilgili olarak ilk kez Yusuf Hikmet Bayur tarafından Atatürk'ün Viyana, Nablus ve Haleb'den gönderilmiş şu üç mektubu yayımlanmıştır:

"Aşağıda görülecek üç mektup, Mustafa Kemal'in en yakın ve en çok haberleştiği arkadaşlarından, o sırada İstanbul Vilâyeti Sıhhiye Müdürü olan (Cumhuriyet devrinde Bursa ve Niğde saylavlığı etmiştir) Dr. Rasim Ferit'e gönderilmiştir.

5 Haziran 1918 günlü olan ilk mektup, zarf üzerindeki damgalardan da anlaşıldığına göre Viyana'dan postaya verilmiş ve 13 Haziran'da İstanbul'a varmıştır.

Bilindiği gibi, Mustafa Kemal tedavi için o zamanın Veliaht'ı Mehmet Vahideddin Efendi ile yaptığı Almanya gezisinden (Aralık 1917-Ocak 1918) döndükten sonra Mayıs 1918'de Avusturya'ya gitmişti. Bu mektup ve onun zarfı, hastalığının ne olduğunu belirtiyor ve Lâtin harflerinin kabulünden on yıl önce bu harfleri kullanış ve onlarla kendi adını yazış biçimini gösteriyor."

Viyana 5 Haziran 1918

Doktor Râsim Ferid Beyefendi'ye Azizim Doktor; İstanbul'a avdet etmiş olduğunuzu kabul ederek bu mektubu yazıyorum.

Sizce malûm olan rahatsızlığım, burada Doktor Buyes'nin tavsiyesiyle müracaat ettiğim Profesör Zuckerkandl tarafından da aynen kabul edildi. Kolibasil'den başka bir sey bulunmadı. Cottage Senatoryumu'na girdim. Profesör bizzat tedavi ediyor. Üç hafta burada kaldıktan sonra üç hafta kadar da "cure" için bir hamama gitmeyi tavsiye ediyor. Rahatım çok iyidir. Istırabım yoktur.

Eşyalarım kamilen kayboldu. Çırçıplak kaldım. Cevad'ın işini ne yaptınız? Kendisinden aldığım telgrafnâmesinden bir tam mana çıkaramadım. Daha sarih cevap beklerim.

Gözlerinden öperim kardeşim.

Üç hafta zarfında "Cottage Sanatorium – Wien" adresiyle yazınız-

M. Kemal

Nablus, 11 Eylül 1918

Kardeşim Râsim Ferid;

Nablus'a geldim. Suriye'yi baştanbaşa bir daha "etüde" ettim, muharebe hatlarını baştanbaşa gezdim. Kumandan, zabit, efradımızı gördüm. Netice-i müşâhedâtım şöyle hulâsa edilebilir: Suriye umumiyetle şâyân-ı merhamet bir hâle gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilât-ı hafiyesi her tarafta hâl-i faaliyette, ahâli Hükümetten müteneffir, bir an evvel İngilizlerin vüruduna muntazır. Düşman kataatça, vesaitçe kuvvetli, biz onun karşısında pamuk ipliği.

İngilizler şimdilik muharebeden ziyâde propaganda ile bizi kazanacaklarını zannediyorlar. Her gün tayyareleriyle bombadan ziyâde beyannameler atıyorlar ve daima Enver ve şürekâsından bahsediyorlar. Bu mektubu hâmil Erkân-ı Harp Kaymakamı Ariften beyannameleri isteyip okuyunuz.

Ruşen Eşref Bey'e ve refikası hanıma mahsus selâm ve ihtiram...

Benim burada, ıstırabım çoğaldı. Yaverliğin saçma olduğunu zannederim. Hasretle gözlerinizden öperim kardeşim.

M. Kemal

Haleb, 27 Eylül 1918

Kardeşim Doktor,

Dün akşam üzeri Haleb'e muvasalat ve geceyi burada imrar eyledim. Bugün de burada kaldıktan sonra akşam Cenuba hareket edeceğim. Seyahat ve burada hüsn-i kabul pek parlak olmuştur. Her an sizi hatırladım ve bittabi hatırımdan çıkmanızın ihtimâli yoktur.

Gözlerinizden öperim. Bütün tanıdıklarımıza mahsus selâm ve ihtiram.

M. Kemal

Bu üç mektup daha sonra Sadi Borak'ın derlediği "Atatürk'ün Özel Mektupları" arasında da yayımlanmıştır. Bunlardan son ikisine bir dalgınlık eseri "Ağustos" diye tarih atılmış olduğunu fark eden Borak, Atatürk'ün o aylarda bulunduğu yerleri günü gününe vererek durumu aydınlığa kavuşturmuş ve bu tarihi "eylül" diye düzeltmiştir.

Kısa bir süre içinde yazılmış bu üç mektuptaki önemli askerî ve siyasî bilgi ve görüşler; "Her an sizi hatırladım ve bittabi' hatırımdan çıkmanızın ihtimâli yoktur" gibi samimî ifade ve hitaplar, –Bayur'un da belirttiği gibi– Dr Rasim Ferit'in Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın, güvendiği ve en çok haberleştiği bir arkadaşı olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul dışında bulunurken, bazı önemli konularda Başkent'teki yüksek makamlar ve şahsiyetlerle haberleşmesi gerektiğinde, yazılı-sözlü mesajlarını, güvendiği arkadaşı Dr. Rasim Ferit aracılığı ile yollamıştır.

Birinci Dünya Harbi sonunda, Babıâli için mütarekeye yanaşmaktan başka bir seçenek kalmadığı ve Talat Paşa'nın istifası üzerine yeni kabineyi kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa'nın karşılaştığı güçlükler yüzünden hükümet kurmaktan vazgeçtiği, Dr. Rasim Ferit tarafından özel şifre ile Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Bu çok kritik günlerde durumu dikkatle izleyen Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, vatanı kurtarma çareleri aramaktadır. O'nun bu bunalım günlerinde İzzet Paşa tarafından kurulmasını ve içinde Fethi (Okyar), Rauf (Orbay), Tahsin (Uzer), İsmail Canbolat, eski valilerden Azmi Beylerle, Şeyhülislâm Hayri (Ürgüplü) Efendi'nin ve kendisinin (Mustafa Kemal Paşa'nın) bulunmasını ileri sürdüğü "kurtarıcı hükümet" hakkındaki mektubu (şifre teli), Sultan Vahidettin'e ulaşmak üzere yine Dr. Rasim Ferit eliyle yerine verilmiştir.

Çok mahremdir
14.x.1918
Ser Yaver-i Hazret-i Şehriyârî Naci Beyefendi'ye

Talât Paşa Kabinesi'nin mefluç bir halde, Tevfik Paşa Hazretleri'nin muayyen bir kabine teşkilinde müşkülâta maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten kuvay-i mevcude müdafaadan âciz bir hâle getirilmiştir. Düşman her gün daha müsaid ve ezici şartlar ibraz etmektedir. Müttefikan olmadığı takdirde münferiden ve behemehal sulhu takarrür ettirmek lâzımdır ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin kamilen elden çıkması ve devletimizin gayri kâbil-i telâfi mehâlike maruz kalması baid-ül-ihtimâl değildir. Muhterem Padişahımıza olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temin-i selâmeti itibariyle arz ederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülâta tesadüf etmişlerse Sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretleri'ne tevcihi ve müşarünileyhin de esası Fethi, Tahsin, Rauf, İsmail Canbolat, Azmi, Şeyhülislâm Hayri ve âcizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Zevât-ı mezkürenin vücude getireceği kabinenin vaziyete hâkim olabileceği zan ve iti-kadındayım. Tevfik Paşa Hazretleri, size isimlerini söylediğim zevata müracaat ettiği takdirde mazhar-ı teşkilât

olabilir zannederim. Mümkünce bu zevatın Şevket-meap Efendimiz 'e arzını rica ederim.

Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî
Mustafa Kemal

Dr. Rasim Ferit, bu çok gizli teli Dolmabahçe Sarayı'nda Başyaver Naci (Eldeniz) Bey'e götürünce, O, İzzet Paşa'nın hükümetini kurmak üzere içeride huzurda bulunduğunu söyler. Doktor da: "Teli vermenin tam zamanıdır" der. Başyaver de teli götürüp Padişah'a verir.

İzzet Paşa hükümeti 14 Ekim'de çıkan Hatt-ı hümâyun ile kurulduğuna göre, Mustafa Kemal'in teli Haleb'den 11-13 Ekim günleri arasında çekilmiş demektir.

Kendisi için Harbiye Nazırlığını, Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığını düşünmüş Mustafa Kemal Paşa'yı kabinesine almayan İzzet Paşa O'na: "Barıştan sonra Allah'ın lütfu ile iş birliği yaparız" yollu bir tel çeker. Mustafa Kemal Paşa O'na şu karşılığı verir:

"Sulh gecikecektir, sulha kadar çok buhranlı anlar geçireceğiz, bu devrede vatana faydalı olabilirsem düşüncesiyle Harbiye Nezareti'ni istemiştim. Yoksa sulha vardıktan sonra onun huzur ve sükûnu içinde Harbiye Nazırlığını benden çok mükemmel ifa edecek zevat bulunabilir. Buna nazaran bâdessulh refakatimizi hiç de zarurî, hatta lüzumlu görmüyorum."

Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa'ya bu teli çekerken, Dr. Rasim Ferit'e de 16 Ekim 1918 günü şu şifreyi yollar:

İzzet Paşa'nın bana Harbiye Nezareti ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ni vermemesinin sebep ve müessir-i hakikîsini tahkik ile serian işarını rica ederim. Bu babta bizzat Rauf ve Fethi Beylerle de görüş ve sor.

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsıyla ilgili bu kadar gizli ve önemli hususları öğrenip acele bildirmesini istediği Dr. Rasim Ferid'e, kabinede Bahriye ve Dâhiliye Nazırı olan arkadaşları Rauf ve Fethi Beyler pek bilgi vermezler. Ancak İzzet Paşa'nın Yaveri Muzaffer Bey, Doktor Rasim Ferid'e saraydan çıkarken paşasından duymuş olduğu şu sözleri tekrarlar:

"Bak ne günlere kaldık. Mustafa Kemal, beni Sadrâzam yapılmak üzere Padişah 'a tavsiye ediyor."

Görüldüğü gibi, bu dönemdeki önemli bilgilerin acele Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşması ve O'nun bu bilgiler ışığında İstanbul'daki zevata yazdığı (şifre tel) mektuplar, hep Dr. Rasim Ferit aracılığı ile yerlerine ulaşmıştır. Dr. Rasim Ferit, şifrelerin gelip gitmesini ise, VII. Ordu'nun İstanbul'daki sevk memuru Üsteğmen Ahmed Efendi'nin yardımı ile sağlamıştır.

Atatürk üzerinde en dikkate değer ve güvenilir biyografi çalışmasını yapan Yusuf Hikmet Bayur, birçok önemli olayları kendisine –pek çoğuna bizzat tanık olduğu anlaşılan– Dr. Rasim Ferit Talay'ın anlattığını belirtmektedir.

Bunlardan bir tanesi de Enver ve Mustafa Kemal Paşalar arasında ağır hakarete ve karşılıklı tabancalarına davranmaya kadar ileri gitmiş kavgadır ki, bu sert çatışmanın ayrıntılı hikâyesini, kavgayı bizzat önleyen Vehib Paşa (Kaçı)'nın yeğeni sayın Kâzım Taşkent'ten –Amcasının anlattığı şekliyle– biz de duyduk ve tespit ettik.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, Veliaht'la birlikte Almanya'ya gönderilecektir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Türkiye'ye yaptığı ziyareti karşılamak üzere, davet olunan yaşlı ve hasta Padişah Sultan Mehmed Reşad yerine, Aralık 1917 ve Ocak 1918 aylarının bir kısmını kapsayan günlerde Veliaht Vahidettin, Alman Umumi Karargâhı'nı ziyaret etmek için Almanya'ya gidecektir.

Bayur kitabında bu gezi ile ilgili olarak Atatürk'ün *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Milliyet* gazetelerine anlattıklarını "22-30 Mart 1926" ve "Gazi'nin Hayatı" adlı eseri (ss. 41-57) kaynak gösterdikten sonra: "Olan bitenleri, bunlara, Atatürk'ün bize verdiği bazı ayrıntılara ve Dr. Rasim Ferit Talay'ın şahit bulunduğu bazı olaylara göre anlatacağız" demektedir.

Mustafa Kemal, Veliaht'la tanışmak için O'nun Vaniköy'deki köşküne gider. Beşiktaş'tan karşıya geçtikleri istimbotta Dr. Rasim Ferit (Talay) ile Yaveri Cevat Abbas (Gürer) vardır. Doktor istimbotta bekler. Mustafa Kemal dönüşünde O'na Veliaht için: "Ya çok zeki ya çok imbecile (aptal), anlayamadım" der.

15 Aralık 1917'de Sirkeci'den demiryolu ile yola çıkılacaktır. Mustafa Kemal, Dr. Rasim Ferit ve Cevat Abbas ile istasyona erken gelirler.

Görülüyor ki Dr. Rasim Ferit, tıpkı Yaveri gibi, her yerde Mustafa Kemal (Atatürk)'in yanındadır ve O'na Veliaht hakkındaki izlenimini açıklayacak kadar da yakındır, sırdaştır. Atatürk'ün Sabiha Sultan'la

evlenmemesi yolunda fikir yürütecek, öğüt verecek derecede şahsî, gizli konularda da Rasim Ferit'in yakın ilgisi, tesiri ve rolü görülmektedir. Bu olayı da Dr. Talay'dan dinlemiş Bayur, şunları yazmaktadır:

Almanya'dan döndükten sonra, daha Mustafa Kemal Karlsbad'a tedaviye gitmeden, bir gün Vahidettin'in Müsâhib'i İbrahim Bey, onun evine gelir. Kendisi evde yoktur. Müsâhib, Yaveri Cevat Abbas'a işi açar. Veliaht'ın, kızı Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal Paşa ile evlendirmek istediğini söyler.

Daha sonra Sadrıâzam Talat Paşa, Fethi ve Rauf Beyler gibi kimseler de, Mustafa Kemal Paşa'nın bunu kabul etmesini uygun görür, teşvik ederler. Sultan Reşad'ın ölmek üzere olması yüzünden, düşünce ve davranışlarına pek güvenmedikleri Vahidettin'e içlerinden birinin yakın olmasını istemektedirler. Mustafa Kemal Paşa bir süre için ne evet ne de kesin olarak hayır der.

Bir gece, bir eğlence âleminden birlikte dönüşlerinde Mustafa Kemal Paşa, Dr. Rasim Ferit'in koluna girip onu yürüyerek Maçka Kışlası karşısındaki parka kadar götürür ve bir sıraya otururlar. Mustafa Kemal sırdaşına bu Sultan'la evlenme işini açıp Doktor'un düşüncesini öğrenmek ister. O, açıktan açığa bu işin kökten aleyhinde bulunarak şunları söyler:

1) Sen iki ay içinde herhangi bir kadından bıkarsın.

2) Bir sultanla evlilik hayatı sana ağır gelecek merasime tâbidir; yanına gidebilmek için bile izin istemelisin veya onun davetini beklemelisin.

3) Eğer bir sultanla evlenirsen ta'n ettiğin (yerdiğin, ayıpladığın) Enver Paşa'ya benzersin.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa: "Doktor, tek gerçek dostum sen imişsin; herkes bu işi yapmam için ayak diriyor" der ve evlenmesi için onu sıkıştıranlara artık bu işi ağza almamalarını söyler.

Yıllar geçip Hilâfet ortadan kalkıp Hanedan sınır dışı edildiği gece Mustafa Kemal Paşa, Dr. Rasim Ferit'i sofrasına çağırır ve herkes önünde bu neticede onun rolünü ve payını belirtir.

Enver Behnan Şapolyo kaynak vermeden, Celâl Bayar ise Atatürk'ün bizzat kendisinden dinlediğini belirterek aynı olayı: "(...) Fethi Bey'in tutuklanmasından birkaç gün sonra, Mustafa Kemal'in misafir kaldığı evin hanımı Selma Fansa'yı, Vahidettin'in kız kardeşinin kızı Prenses Münibe ziyaret eder ve Vahideddin'in kızı Sabiha

Sultan'ı Mustafa Kemal'le evlendirmek istediğini duyurur" şeklinde anlatmaktadır. (Sözü edilen ev Beyoğlu Hava Sokağı'nda Cebeli Lübnan Mutasarrıfı Franko Paşa apartmanındadır. e.m.)

Atatürk'e hazırlanan bir suikast, öldürme teşebbüsü olayında da yanında Dr. Rasim Ferit bulunmaktadır.

Türk Ordusu'nun en ünlü komutanlarından biri olan Mustafa Kemal Paşa'nın işsiz bulunuşundan ve "Generaller Komplosu" kuruntusundan doğan kuşkulara, bir de Sultan'la evlendirmek istendiği söylentileri eklenmiştir. O'nun, Padişah'ın yakını sanılmasından, Padişah'la görüşmelerinde Hükümet aleyhinde telkinlerde bulunmasından, Enver'in unvanını değiştirttikten sonra onun yerine geçmek istediği yolundaki söylentilerden doğan kuşkular, birbirine eklendikçe eklenmiştir. Bu sırada bir gece, Mustafa Kemal Paşa ile Dr. Rasim Ferit, 76 Numaradaki bilinen eve gitmek üzere Akaretler Yokuşu'nu inerken, Valide Çeşmesi'nden az aşağıda yolun daraldığı, Vişnezâde Camii'ne giden köşesinde Paşa yavaşça: "Doktor, tabancan var mı?" diye sorar. O, "yok" deyince: "Benim sol ceket cebimde bir tane var. Al ve tetiğini aç, arkamızdan bir adam geliyor, bir suikast yapacak" der.

Doktor tabancayı alınca, Mustafa Kemal de sağ tarafındaki tabancayı çekip döner ve arkadan gelene, "Dur!" der.

Adam, iri yarı bir Kanun Çavuşu'dur. İdris Çavuş şaşırıp, eline almış olduğu parabellum tabancasını yere düşürür. Doktor eğilip tabancayı alır ve Çavuşu önlerine katarak eve gelirler. Mustafa Kemal Paşa kendi adamına Çavuşu içeri alıp misafir etmesini, ancak üzerini yoklamasını söyler. O, sorguya çekilince, Mustafa Kemal'i öldürmekle görevlendirildiğini itiraf eder.

Atatürk'le ilgili hatıralarda, Rasim Ferit'le zaman zaman evlerinde birbirlerini ziyaret ettikleri, evlerinde düzenlenen toplantı ve ziyafetlere katıldıkları anlaşılmaktadır.

24 Haziran 1917 günü Haleb'teki komutanlar toplantısına katılan ve kendisine VII. Ordu Komutanlığı teklif edilen Mustafa Kemal Paşa, Temmuz 1917 tarihinde bu atama işlemi tamamlanınca, karargâhını oluşturmak üzere İstanbul'a gelir. Bir ay kadar kaldığı İstanbul'da özel ve resmî birçok temaslarda bulunur. Bu arada, Pangaltı'da Dr. Rasim Ferit'in evinde 16 Temmuz 1917 Perşembe günü yapılan bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Almanların Birinci Dünya Harbi'ni kaybedeceklerini kesinlikle söylemiştir.

Atatürk'ün, Dr. Rasim Ferit Talay'ın evinde savaşın sonucu üzerine yaptığı konuşma, böyle bir döneme rastlamaktadır. Şimdi, Mustafa Kemal'in çocukluk ve gençlik arkadaşı Asaf İlbay'in hatıralarından o geceki konuşmaları izleyelim:

Nâfıa Nezareti Fen Heyeti Müdürü Mühendis Selânikli Osman Fıtrî Bey, memuriyetinde bir derece yükselir. Bu olayı aralarında kutlamak için de Dr. Rasim Ferit'in evinde arkadaşlarına bir ziyafet verilir. Ziyafette Üstâd-ı âzam Mehmed Ali Baba, Muhtar Burhaneddin, Süleyman Sırrı ve daha birçok tanınmış kişiler vardır.

Müzakere konusu, bütün cephelerde zaferden zafere koşan Almanların harbi kesin olarak kazanacakları ve İttihat ve Terakki Hükümeti'nin başarılı yönetimidir.

Atatürk, bütün bu söylenenleri sonuna kadar dinler, sonra:

"– Yanılıyorsunuz Efendiler!" diye söze başlar. "Bu dış görünüşe aldanmayınız. Zaman, Almanların aleyhine işlemektedir."

"Bu dış görünüşün ardındaki gerçeklere iyi nüfuz etmek gerekir. Zaferden zafere koşan Alman Orduları, Fransız hatlarında durmuştur. Müthiş saldırılarla çelik kal'aları yıkan Alman Ordusu'nun tam kati neticeyi alacağı zamanda ve meydan muharebesinin en canlı faal devresinde durması iyi manaya gelmez–Benim görüşüme göre Alman Ordusu'nun durmasıyla mağlûp olması müsavidir. Memleketim için çok feci sonuçlar hazırlayacak olan bu kanaatim, ne yazık ki kuvvetlidir. Alman Orduları ve müttefikleri mağlûp olacaktır. Hatta yenilmiştir bile. Alman Ordularının birkaç gündenberi devam eden en şiddetli taarruzlarının durdurulması, mukabil Fransız-Amerikan [muhtemelen Mustafa Kemal Paşa Fransız-İngiliz demiştir, bellek yanılgısıyla Fransız Amerikan olarak anımsanmış olabilir. e.m.] *taarruzunun başlamasını mûcib olacak, bu da Alman Ordularının çözülmesiyle neticelenecektir."*

7 Kasım 1918 günü VII. Ordu Karargâhı'nın lağvedilmesinden sonra Başkent'e dönmek üzere yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 10/11 Kasım günü Adana'dan hareket eder ve 13 Kasım 1918 Çarşamba günü saat 12:45'de İstanbul'a varır. Bir askerî müfreze tarafından törenle karşılanan Mustafa Kemal Paşa'yı Haydarpaşa Garı'nda Dr. Rasim Ferit beklemektedir.

İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan, Marmara'yı doldurmuş 61 parçalık düşman filosu da o gün, Haydarpaşa önünden geçmekte ve karaya bir miktar kuvvet çıkarmaktadır. Bu iş

bitinceye kadar Anadolu ve Rumeli kıyıları arasındaki gidiş-geliş seferleri yasak edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Dr. Rasim Ferit bu geçişi çok acı düşüncelerle seyrederler. O sırada Mustafa Kemal Paşa: "Hata ettim, İstanbul'a gelmemeliydim. Ne yapıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı" der.

Yunan savaş gemisi *Averof'un* da aralarında bulunduğu düşman donanmasının gösteri geçişi son bulunca, Mustafa Kemal Paşa ve Rasim Ferit, *Kartal* İstimbotu ile saat 15'den sonra Galata'ya geçmektedirler. Limanı dolduran düşman zırhlılarına büyük bir üzüntü ile acı acı bakan Mustafa Kemal Paşa, yanında bulunan. Rasim Ferit ve Yaver Cevat Abbas'a şu sözü söyler: "Geldikleri gibi gideceklerdir!" Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Perapalas Oteli'ne iner. İstanbul İşgal Komutanı İngiliz Generali William Riddell Birdwood da karargâhıyla aynı otele yerleşmiştir. Bu iki ünlü general birbirlerinin adını Çanakkale cephesinde duymuş bulunuyorlar. General Birdwood, Mustafa Kemal Paşa'nın Perapalas'da kaldığını öğrenince, 16 Kasım 1918 Cumartesi günü, Refakat Subayı sporcu Sedat Rıza, Rasim Ferit'e, generalin kendisiyle görüşmek istediğini söyler ve buna aracı olmasını rica eder. Doktor bunu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirince o da General Birdwood için "hemen gelsin" der. Görüşme sırasında Rasim Ferit de hazır bulunmuştur.

Anzaklara ve 1915-1916'da Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılmasında İngilizlerin Çanakkale Ordusu'na komutanlık eden Birdwood bu görüşmede son derece saygılı davranmış ve birkaç nezaket sözünden sonra aralarında şu konuşma olmuştur:

B. – Excellence, bizi nasıl yendiniz?

M. K. – Sizin de bizim de tarih ceridemiz var, tarih yazar.

B. – Sizin ağzınızdan duymak, öğrenmek istiyorum.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Rasim Ferit'ten kâğıt-kalem ister. O da bir reçete kâğıdı ile altın – küçük boy kurşun kalemlerin baş kısmında muhafazalı veya zarf denir e.m.-kurşun kalemini verir. Mustafa Kemal Paşa bir kroki çizer ve onu göstererek şöyle der:

M. K. – "Şu tarihte karaya çıktınız. Filanca saata kadar siz şu, biz bu durumda idik. Herşey lehinizde idi; neden şu çizgide durdunuz ve ilerlemediniz?"

"B. – Askerlerimiz çok yorulmuştu."

Bundan sonra Conkbayırı'nın krokisini çizen Mustafa Kemal Paşa: "Siz filan gün şu doğrultudan hareket ettiniz ve şu durumu aldınız. Niçin ilerlemediniz?

B. – Biz ilerledikçe arkadan su yetişmedi, asker susuz kaldı ve durdu.

M. K. – Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk, sonra susuzluk ordunuzu durdurdu.

Ayağa kalkan Birdwood: "Sizin gibi kahraman ve alçakgönüllü bir general tanımadım" der; iki general kalkar, kucaklaşır ve sonra otururlar. Birdwood giderken: "Müsaade ederseniz bu kâğıtla bu kalemi bir hatıra olarak saklayayım" der.

Ruşen Eşref Ünaydın'ı Mustafa Kemal Paşa'ya tanıtan ve *Yeni Mecmua*'da Çanakkale konusunda bir "kalem seferberliği" açmaya karar verenler adına derginin idare müdürü Küçük Talat (Muşkara) Bey'in Ünaydın'dan istediği Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'le Mülâkat'ın gerçekleşmesini sağlayan da Rasim Ferit Talay olmuştur.

Ruşen Eşref, Selim Sırrı (Tarcan)'ın Nişantaşı'ndaki apartmanında Doktor Rasim Ferit'e rastlar. Rasim Ferit, Ruşen Eşref'i ertesi akşam kendi evinde düzenlediği, Mustafa Kemal Paşa'nın da katılacağı sazlı bir ziyafete davet eder. 15 Mart 1918 akşamı Rasim Ferit'in Mustafa Kemal Paşa'ya tanıştırdığı Ruşen Eşref'i yine Rasim Ferit 24 Mart 1918 Pazar günü, Mustafa Kemal Paşa'nın Beşiktaş-Akaretler 76 Numara'daki evine götürür ve o gün başlayan Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülakat, 28 Mart 1918 Perşembe günü son bulur.

Atatürk'le en yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar'ın çok güvendikleri ve sevdikleri bir kimse olan Rasim Ferit Talay'ı, ortaklaşa çıkardıkları *Minber Gazetesi*'ne sorumlu müdür seçmeleri de üzerinde dikkatle durulacak bir husustur. 1 Kasım 1918 Cuma günü çıkmaya başlayıp (başlığı da *Felaketten İbret Alalım* idi. e.m.), 22 Aralık 1918 Pazar günü yayımlanan 51. sayısı ile son bulan *Minber Gazetesi*'nin yayınını Rasim Ferit yürütmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden iki gün önce, 11 Kasım 1918'de kurulan Tevfik Paşa Hükümeti, henüz Mebusan Meclisi'nden güven oyu almamıştır. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelir gelmez, Fethi (Okyar)'la birlikte, henüz Sadrıâzam Konağı'ndan ayrılmamış bulunan İzzet Paşa'yı ziyaret ederler. Bu görüşmelerde aldıkları karar, İzzet Paşa'nın makamında kalmasını ve Tevfik Paşa Hükümeti'nin güven oyu alamamasını sağlamaktır.

İlk oylamada 84 olumlu, 27 olumsuz ve 3 çekimser oy çıkmıştır ki, toplamı 114'tür. Yeter sayı 129 olduğundan, 19 Kasım'da yeniden son bir oylama yapılması gerekir.

Mustafa Kemal Paşa bu son toplantıdan önce, Rasim Ferit'le birlikte Meclis'e gelerek birçok mebusla görüşürler ve onlardan Tevfık Paşa Hükümeti aleyhinde oy kullanmalarını isterler. Olumlu bir sonuç alınamaz. Fakat bu siyasî çaba ve faaliyetlerde de Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine güvendiği Rasim Ferit'in daima yanında bulunduğu görülmektedir.

19 Ağustos 1918 Pazartesi günü Mustafa Kemal'le Tevfik Fikret'in Âşiyanını ziyaret eden ve buradaki deftere: "Tavâf-ı tahatturunda bulunmakla mübahî perestişkerân-ı Fikret" diye imzalayanlardan biri, yine Rasim Ferit'tir. Diğer imzalar ise: Mustafa Kemal, Faik Âlî, Süleyman Nazif ve Muslihiddin Adil'dir.

Hikmet Bayur, Atatürk'ün İstanbul'da temas ettiği şahısları üç ayrı grupta sıralarken en başta Talay'ı şöyle tanıtmaktadır: "... Gerek Suriye'de iken gerekse Anadolu'ya geçtikten sonra İstanbul'da başlıca muhabere vasıtası olan yakın arkadaşlarından Dr. Rasim Ferit Talay". Ayrıca dipnotta şu ayrıntılı bilgiyi de vermektedir:

"Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra Dr. Rasim Ferit Talay, Hükümet haberlerini bir süre için Nâfıa Nâzırı Ferid (Tek)'den, Saray haberlerini de Tevfik Paşa'nın oğlu Damat İsmail Hakkı (Okday)'dan alıp O'na ulaştırırdı. En çok Dillizâde Murad Bey adında bir nakliyecinin takaları da mektupları taşırdı."

Dr. Rasim Ferit, bu İstanbul'daki haber alma-haber verme hizmetlerini başarı ile yürütürken, Kurmay Binbaşı Ragıp oğlu Ekrem (sonra Korgeneral Ekrem Baydar- biyografisine benim sunuş yazmamı istemiş olan ve bundan gurur duyduğum Gazeteci Sami Karaören, E. Baydar'ın hatıralarını yayınlamıştır. e.m.) başkanlığındaki 20 kişilik asker kadrosu ile iş birliği yapanların başında geliyor; Felah Grubu kadrosunda yararlı faaliyetlerde bulunuyordu.

1921 Haziranı'nda Dr. Rasim Ferit'in Ankara'ya gelmesi yolunda Atatürk'ün İçişleri Bakanlığı'na yazdığı yazı şöyledir:

Ankara: 9 Haziran 1921

İçişleri Bakanlığı'na

İstanbul'dan Gülnihâl Vapuru ile İnebolu'ya gelecek olan Doktor Râsim Ferid Bey'in Ankara 'ya gelmesine müsaade edilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

1921'de Ankara'ya gelen, IV. dönemde 27 Nisan 1931'de Bursa'dan milletvekili seçilerek parlamentoya katılan Dr. Râsim Ferit, V, VI ve VII. dönemlerde de Niğde'den milletvekili seçilerek siyasi hayatını sürdürmüştür. Dr. Talay, Ankara'da iken de daima Atatürk'ün yanında, sofrasında bulunmuştur.

1931-1938 yıllarında Atatürk'ün çevresinde bulunan arkadaşlarını da göstermeye yarayan "Atatürk'ün Nöbet Defteri" adlı değerli eser incelenince, Dr. Rasim Ferit Talay'ın –5 Kasım 1931'den 19 Ekim 1937'ye kadar– ayrı ayrı tam 149 gün Atatürk'le birlikte olduğu ve Atatürk'ün Ankara ve İstanbul'da iki kez kendisini evinde ziyaret ettiği görülmektedir.

Fethi Tevetoğlu'nun bizleri aydınlatıcı makalesinde yazmadığı bir ayrıntı; Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk'ün, Rasim Ferit Talay'ı yalısında ziyaret ettiği bilinmektedir. Rasim Ferit Talay, ölümünden sonra mirasçıları, 1960 yılında yalıyı dönemin ünlü iş adamlarından Armatör Ahmet Şevket ve Mesadet Manioğlu'na satmışlar. 1969 yılında 70 yaşındayken hayatını kaybeden milyoner armatör Şevket Manioğlu Rizeli Manizadelerdendi. Babası Hacı Hüseyin Bey İkinci Meşrutiyet'ten sonra kurulan Donanma Cemiyeti'nin yönetiminde yer almış itibarlı bir tüccardı. Manioğlu kayıtlara Türkiye'nin ilk vergi rekortmeni olarak geçmiş, yaşadığı sürece İstanbul'da vergi sıralamasında bir numarayı kimseye kaptırmamıştı. Armatörler Birliği Başkanı ve "Türkiye'nin Onasis'i" ya da "Armatörler Kıralı" diye de anılıyordu. Uzun yıllar yalı boş kalmış, anneleri Mesadet Hanımın 5 Mart 1978 tarihinde ölümü sonrasında ailenin çocukları Ayşe Manioğlu (başbakanlardan Sadi Irmak'ın oğlu Sabri Irmak ile evliydi) ve Gönül Hanife Özdoğan'a miras kaldı. Kız kardeşler arasındaki anlaşmazlık sonucu Ayşe Manioğlu, Boğaziçi Üniversitesinde Tansu Çiller'in sınıf arkadaşıydı, yine bir tartışmanın sabahı o kızgınlıkla alelacele bu satışı gerçekleştirdi. O günün parasıyla 10 milyon liraya satılınca, gazeteler yalının çok ucuza satıldığını yazdılar. Hatta bazı köşe yazarları, örneğin Emin Çölaşan bu rakama inanmadığını belirtip; yalı bir kapısının fiyatına satıldı diye yazdı. 1981'de Tansu Çiller ve Özer Uçuran Çiller tarafından satın alınmıştır. *Çiller Yalısı* olarak bilinen yalının satış öyküsünü de, satışı yapan Manioğlu ailesinin torunu iş adamı ve müzisyen Hakan Behlil'den dinledim (1 Temmuz 2023). Bu yalıya gittim, anlatacağım.

Dantel gibi süslü çatı saçaklarıyla, gemi penceresi gibi yuvarlak camlı tavan arası odasıyla, üst kısmı oval ve lacivert camlı şık pencereleriyle, kar beyazı rengiyle oldukça zarif bir yalıdır.

Yalı zemin ile birlikte dört katlıdır. Cadde tarafından bakıldığında yalının yanında bir kulesi görünür. Yalının güneyindeki sonradan ekleme bina da servis kat üzerine üç katlıdır. Yalının güzelliği özellikle ikinci kattan sonra başlar. Birinci kat yüksek ve tamamen camekandan oluşan servis katı üzerine yapılmıştır. Denize yönelik cephesine geniş bir teras eklenmiştir.

Yalıların tarihçisi Mahmut Sami Şimşek'e katılmamak elde değil; sağındaki ve solundaki yalıların bu yalıya bitişik olması, yalının güzelliğini biraz gölgelemiş.

Başbakan Tansu Çiller'in öyküsü ve Cumhuriyet tarihimizin bu dönemi

Osmanlı Devleti döneminde Boğaziçi yalılarında sadrazamlar, vezirler, şeyhülislamlar, amiraller, generaller, üst düzey bürokratlar, yaşamış. Cumhuriyet döneminde de ya bu ailelerden gelen mirasçılar ya da bir şekliyle gücü yetip bu mülkleri almayı başaran yönetici kadro yaşamış. Özellikle iki yalı, Yeniköy'deki Çiller ile Anadolu Hisarındaki Sevinç-Erdal İnönü yalısı günümüz politika dünyasında önemli köşe taşlarını koymuş olmaları bakımından, iktidarı işgal ettikleri yılların anlatılması gerekiyor. Bu bölümü yazdığımda Erdal İnönü (d:6 Haziran 1926, ö:31 Ekim 2007) hayatta yoktu ama (24 Mayıs 1946 doğumlu) Tansu Çiller henüz hayattaydı. Zaman zaman medyada görünüp, AKP siyasal iktidarını destekleyen ve politikaya hevesli olduğunu ifade eden demeçler vermeye devam ediyordu.

Cumhuriyet tarihimizin ilk kadın başbakanı olan Tansu Çiller dönemi epey fırtınalı geçti. Siyasi olaylarıyla, servetiyle, gaflarıyla, dolandırılmasıyla, Kardak kriziyle, Madımak Oteli cinayetiyle, ABD diplomatlarıyla yakınlığıyla, **5 Nisan ekonomik kararlarıyla**, tek taraflı AB Gümrük Birliği antlaşmasını imzalamasıyla, Refahyol hükümeti başbakan yardımcısı olarak **28 Şubat** kararları sürecindeki rolüyle, özel timleri kurmasıyla, 3 Kasım 1996 tarihindeki 'Susurluk kazası', Demirel'in desteği ile yaş haddi dolmuş oluşuna karşın hukuksuz olarak genelkurmay başkanının görev süresini bir yıl uzatma-

sıyla (sonradan, genelkurmay başkanı Doğan Güreş'in lakabı 'tak-şak' paşa oldu!) ve İstanbul Bankası'nı iflas ettirdiği, Kilyos'taki kooperatif villalarında yolsuzluk hukuksuzluk yapıldığı (bir örnek: prf. Duygu Bazoğlu Sezer'in Cüneyt Arcayürek'e yazdığı mektup) iddiaları yazılan eşi Özer Uçuran Çiller'in siyasete ve ekonomiye müdahaleleri iddiasıyla çok tartışılan bir politikacı oldu.

Yılların gazetecisi Uğur Dündar, Tv100 kanalında Tolga Işık Candaş'a verdiği röportajında (29 Kasım 2022) bu dönemle son derece olumsuz ilginç yaşanmışlıklar anlattı. Randevularını başbakanlık konutunda verdiğini ifade ederek Özer Çiller'in çok acımasız olduğunu söyledi. Aile hakkında haber yapılmaması için araya hatırlı kişileri koyduğunu, olumsuz karşılık alınca da, U. Dündar'ı Özel Tim'den birisine arattırıp tehdit ettirdiğini de söyledi. Soru üzerine, **hayatından en çok endişe ettiği dönemin Tansu Çiller'in başbakanlık dönemi olduğunu da ekledi**. Bu dönemin nasıl karanlık dehliz olduğuna dair bir olayı da paylaştı; Uğur Dündar ve prf. dr. Haluk Şahin'i, MİT'den birisi arıyor ve öldürüleceği bilgisini veriyor. Daha sonra bu infaz kararını birisi doğruluyor. Susurluk Olayı diye tarihe geçen olayda da adları kamuoyunda konuşulan polis Ayhan Çarkın, televizyon programında şunu anlatıyor; Uğur Dündar'ın öldürülme kararı alınıyor, cinayeti de Ayhan Çarkın, polis Oğuz Yorulmaz ve Abdullah Çatlı'ya havale ediyorlar. Ama A. Çatlı buna karşı çıkıyor. Bu olayı, Oğuz Yorulmaz'ın annesi de televizyon kanalında, oğlunun kendisine anlattığını söyleyerek doğruluyor.

Gazeteci T. I. Candaş, tarihçi prf. dr İlber Ortaylı ile yaptığı programda soruyor, yaşadığınız en berbat dönem hangisiydi diye! **Ortaylı'nın yanıtı; En kötü dönem Tansu Çiller dönemidir**.

Özer Çiller'in etkisi ve rolü bağlamında örnek olayı Çiller ailesi ile bir dönem çok yakın olan ekonomist Memduh Bayraktaroğlu'nun hatıratında (Çillerli Yıllarım, s. 203) okuyoruz: *"Herkes yağ çekerken... Günaydın Gazetesi'nde köşe yazarlığı yapıyordum. Bir gün Özer Çiller'e hitaben bir makale/mektup yazdım. Daha önce de Başbakan Çiller'e 5 gün süreyle açık mektup yazmıştım. Şöyle diyordum:*

'Özer Bey lütfen Türkiye'yi terk edin ve başbakan eşinizi rahat bırakın... Gideceğiniz yerde; telefon, teleks ve faks olmasın... Hatta eğer varsa güvercinleri bile kovsunlar!'

Peki neden bunları yazıyordum?

Hangi bakanla veya bürokratla konuşsam hep aynı şeyi söylüyorlardı:

'Başbakan iyi ama kocasının etkisinden bir türlü kurtulamıyor... Özer Bey olmasa...'

Bu makalemin yayımlanmasının üstünden bir süre geçmişti ki yakın arkadaşlarımdan biri olan emekli polis memuru ve gazeteci Erol Yabasun, Günaydın Gazetesi'ne geldi. O içeri girerken aynı anda Devlet Bakanları Necmettin Cevheri ve Yıldırım Aktuna da gazete binasından içeri giriyorlarmış.

Yanıma geldiğinde sarılıp öpüştükten sonra halimi hatırımı sormadan 'Galiba seni kovacaklar' dedi.

Hayretle yüzüne baktım...

İki devlet bakanının az önce binaya girdiğini söyleyip, birkaç gün önce yayımlanan ve Özer beyin uzaklaştırılmasını öneren yazımı hatırlattı. Güldüm geçtim.

'Patron öyle bir şey yapmaz' dedim."

Kömür ocağı işleten patronu Bekir Kutmangil kredi peşinde koştuğundan yazılarından rahatsız olan Çiller çiftinin isteği üzerine kendisini kovdu.

Çankaya Köşkünde bulunan danışmanlardan Emre Gönensay'a şunu söylemiş: "Önceden bana haber vermeden hiçbir tayin yapmayın." Cüneyt Arcayürek: "Özer Çiller'le ilgili bu önemli bilgiyi öğrendiğimizde, Çiller birkaç aylık Başbakandı. Demirel de birkaç aylık cumhurbaşkanı. Ama, Özer Çiller'in devletin hemen bütün işlerine elini soktuğu daha o günlerden bilinmesine karşın, ancak beş yıl sonra üzerine gidilecekti." Özer Çiller'in müdahalesinin hangi boyutta olduğuna yönelik kendi yaşadığım bir olayı da anlatacağım. Bu olayın üç tanığı da şu an hayattadır, daha önce de "***Stratejik Düşünme***" kitabımda da yazmıştım.

Bir dönem Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in danışmanlığını da yapan dönemin saygı duyulan gazetecilerinden Cüneyt Arcayürek'in yazdığı tarihe tanıklık eden anı ve gözlem kitaplarının birisinde, satır aralarında **"Tansu'yu ülkenin başına ben bela ettim"** demiş Demirel.

Prof. dr. Güngör Uras, t24 internet gazetesinin 17 Nisan 2016 tarihinde kendisiyle yapılan bir röportajda, eski Başbakan **Tansu Çiller**'i çok sevdiğini belirterek, "Tansu o zamanlar fıstık ve sempatikti. Ba-

kışları, elimizi tutması etkileyiciydi. O gün Antalya'da arkadaş olduk. Kocasıyla da tanıştık. **Emre Gönensay** ve eşi de aramızdaydı. 6 kişilik grup olduk" dedi. Güngör Uras, Tansu Çiller'in politikaya gazeteci **Nazlı Ilıcak** sayesinde girdiğini öne sürerek, "Biz 35 yıldır Yeniköy'de yaşıyoruz. Tansu'lar Yeniköy'den yalı aldılar ama kimseyi tanımıyorlardı. Eşim Nuran 'Biz hafta sonları Ilıcaklara gidiyoruz. Havuzlarında yüzüyoruz. Tekneleriyle bizi gezdiriyorlar. Sizi de götürelim' dedi. Tansuları da aldık gittik. Kapıyı Nazlı açtı. Tansu'yu görür görmez 'Ayy sen ne güzelsin! Ben seni başbakan yapayım' dedi. Tansu'nun politikaya girmesi Nazlı sayesinde oldu." diye konuştu.

Gazeteci Uğur Mumcu 24 Ocak 1993 tarihinde suikastla öldürüldü. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü (17 Nisan 1993) ardından, 16 Mayıs 1993, DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel cumhurbaşkanı seçildi. Tansu Çiller'in yükselişi de bundan sonra başladı.

DYP'de yeni genel başkan seçimi tarihi 13 Haziran 1993 olarak açıklandı. Üç aday öne çıktı, Köksal Toptan, İsmet Sezgin ve Tansu Çiller. Parti delegelerinin kadın adayı genel başkanlığa seçmeyeceği anlatılıp duruluyordu ama öyle olmadı.

Cüneyt Arcayürek'in on bir ciltlik *"Büyüklere Masallar Küçüklere Gerçekler"* tanıklık dizi kitaplarının altı ayrı cildinde Tansu Çiller'in serüvenini okumaktayız. Ayrıca Çiller'i anlatan başka gazetecilerin kitapları da dönemin yol göstericiliğini yapmakta.:.

Arcayürek yazıyor: "Çiller, sürekli Demirel'i övüyordu, örneğin, Çankaya'ya 'demokrasi bayrağını çıkardıklarından' dem vuruyordu.

Oysa, çok değil dört yılı aşkın bir süre geçecek; aynı Çiller, bu kez Demirel'in 'demokrasi kahramanlığını unutarak, araziye uyduğunu' söyleyecekti.

Bu ikilemin nedeni –maalesef– elinden tutup sırf DYP'nin 'vitrini düzelsin genç görünsün' diye partiye alan Demirel'di. Ama, 1997'de köprülerin altından o kadar sular akmıştı ki; Demirel, ülkenin Çiller'den kurtulmasına adeta dua eder hale gelmişti.

Çiller'in Yüce Divan'dan kurtulmak için RP ile koalisyona girmesi, gericilik akımlarına ve gelişmelere ses çıkarmaması, demokratik rejimi tehlikeye sokacak her eylemin, siyasal atılımın içinde bulunması... Demirel'i, Çiller'den kurtulmak gereğine inandırmıştı."

Hatta 28 Şubat 1997 sonrası Başbakan Necmettin Erbakan 18 Haziran 1997 tarihinde istifa etmek zorunda bırakılınca, başbakan-

lık beklentisi içinde olan Tansu Çiller'e değil de başbakanlığı Mesut Yılmaz'a verince, baba-kız ilişkisi Cumhurbaşkanı Demirel'e nefrete dönüştü.

Süleyman Demirel'in çağrısıyla siyasete atılan Çiller, ilk defa 1991 Türkiye genel seçimlerinde Doğru Yol Partisi İstanbul milletvekili olarak meclise girmiştir. 1991-1993 yılları arasında Demirel tarafından kurulan koalisyon hükûmetinde Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olarak yer almıştır. Tansu Çiller'le doğrudan ilgisi yok ama, 1993 yılında önemli bir olayı anımsamak gerekiyor. Dağdaki PKK'lıyı indirmek amacıyla hazırlanan yeni bir 'pişmanlık yasası' 24 Mayıs 1993 günü gazetelerde manşette yer buldu! MGK kararlar hazırlamıştı ancak 25 Mayıs 1993 tarihinde PKK Bingöl'de pusu kurarak 35 erimizi şehit etti. Oysa, silahlı eylemlere katılmayanlar affedilecek, katılanların ise cezalarından indirim yapılacağı medyada yazılmıştı. 'Apo misilleme yaptı' dendi!

Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü Başkanlığı'ndan Prof. Emre Gönensay, Çiller-Elizabeth Shelton ilişkisinin yakınlığına tanıklık ediyor. Çiller kabinesinde Dışişleri Bakanlığı da yapan Gönensay, yakından tanıdığı Shelton'ın çok önceden ***"Bu Çiller başbakan olacak"*** dediğini aktarıyor (13 Temmuz 1997, Aydınlık, s.8). Çiller Başbakan olur olmaz, Shelton Türkiye'de Adana Konsolosu olarak görevlendirildi.

Çiller 8 Haziran 1993 tarihinde Devlet Bakanlığından istifa edip DYP'de başkanlık adaylığını ilan etti.

Cüneyt Arcayürek'in not defterinden (cilt 5, s. 74) okumaya devam...

"Adaylığını ilan ettiği 8 Haziran'dan bir gün sonra, 9 Haziran 1993'te –1998'de de göreceğiniz gibi– Cumhuriyet'te çıkan haberin başlığı ve içeriği:

Başlık: "Tansu Çiller'in eşi için suç duyurusunda bulunulacak."

Büyük başlık: "Özer Çiller'e sahtecilik suçlaması."

Spot başlık: "Çiller'lerin yöneticisi oldukları 'Bizim Vadi' konut kooperatifi ile ilgili olarak 'temyiz' aşamasına gelen davanın sonucuna bağlı biçimde Cumhuriyet Başsavcılığı'nın harekete geçeceği bildirildi."

Ve diğer bir haber;

"Trilyonlara ulaşan servet" başlığını taşıyor ve Tansu Çiller'in mal varlığını aktarıyor:

Çiller'in, "8 Haziran 1993 tarihi itibariyle mal bildirimimdir" dediği açıklamada yer alan kalemler şunlar:

Yeniköy müstakil ev (bahse konu olan yalı), Uskumruköy, Kilyos arsa kat karşılığı 30 villa, sosyal tesisler, 16 daireli apart otel.

Bodrum Yeşilyurtlular Kooperatifi 1 adet hissesi, 18. dönem milletvekilleri yapı kooperatifi 1 adet hissesi, Amerika'da 110 metrekare apartman dairesi ve 200 metrekare müstakil ev, Bilkent konutlarında dubleks daire, Marsan Holding'de (Marmara Holding AŞ) 1 milyar 100 milyon liralık ortaklık payı, Markim Kimya AŞ'de 100 milyon liralık ortaklık payı, Uskumruköy, Sarıyer'de 78 dönüm arsa, Kısırkaya Sarıyer'de 90 dönüm arsa, Kilyos, Sarıyer'de 29 dönüm arsa, Milas, Muğla, Bahçe'de 13 dönüm arsanın dörtte bir hissesi.

Çiller'in mal varlığı sonraları da çok tartışmalara konu olacak. Başkanlık seçimi kulisleri yapılırken gazeteci Yılmaz Gümüşbaş'ın yazısından bir bölüm:

"Türkiye kadar ABD ile yakın ilişkileriyle bilinen, Anadolu insanından çok IMF ve Dünya Bankası'nı yakından tanıyan Çiller'in açıkladığı trilyona yakın mal ve para varlığının miktarı kadar, bunları nereden bulduğu başlıca merak konusu."

O dönemde hiç kimsenin bu mal varlığının para kaynağını sormamış oluşu yazılan hatıratlarda yer almakta.

DYP'de seçim yapıldı, ilk turda Tansu Çiller 574 oy aldı, ikinci turda öteki iki erkek aday çekildi. İkinci turda 933 oy alarak DYP Genel Başkanı ve ardından 14 Haziran 1993 tarihinde Başbakan olarak atandı.

Yıl oldu 1997. Gazeteler Tansu Çiller'in CIA görevlisi olup olmadığını tartışıyordu. 8 Temmuz 1997 tarihli *Milliyet* gazetesinde Yalçın Doğan'ın makalesinin başlığı "Üç Kadın"... Tansu Çiller, Meral Akşener ve Elizabeth Shelton'ı konu etmişti:

İki iddia var. Biri Doğu Perinçek'in ortaya attığı "Çiller CIA ajanıdır" iddiası (25 Aralık 1996 tarihinde Aydınlık Dergisinde ortaya atmıştı. e.m.) *Diğeri, Cumhurbaşkanlığı'nın, Genelkurmay'ın, çeşitli kurum ve kişilerin dinlendiği, asker içinden polisin istihbarat topladığı iddiası. Bu iki iddia şimdi birbiriyle bağlantılı soruşturuluyor.*

Çiller'e bağlı özel istihbarat ekibi, "asker darbe yapar mı" sorusuna karşılık arıyor. Bu konuda Çiller'e "hayır yapmaz" diye bir rapor

verildiği öne sürülüyor. İşte, özel istihbarat ekibinin bu çalışması ile "Çiller'in CIA ajanı olduğu" iddiası, burada çakışıyor.

İddiaya göre, "Çiller bu raporu ABD Adana Konsolosu Elizabeth Shelton kanalıyla" Amerika'ya gönderiyor. Elizabeth Shelton kim?.. İddia yine vahim: "Çiller'in Amerika'da CIA'da çalıştığı dönemde, birlikte görev yaptığı kişi!.." İddiaların ardı arkası kesilmiyor.

Dünyada hiçbir gizli servis, hiçbir zaman, geçmişe dönük de olsa, "kendi ajanını deşifre etmez." Sadece vaktiyle ajan olarak çalışmış kişilerin anıları ya da "hayal ürünü imiş gibi gösterilen gerçek romanlar" var. Gizli servislerin çalışması, zaman zaman dünyada yanka yaratmış olayların iç yüzü bu kitaplardan öğreniliyor. Ama, gizli servislerin kendileri hiçbir zaman doğrudan açıklama yapmıyor. Yani, eğer doğru ise dahi, CIA'nın kalkıp da "Çiller bizim için çalıştı" demesi beklenemez.

Buna rağmen, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın, Perinçek'in suç duyurusu hakkındaki tavrı çok ilgi çekici.

Vural Savaş suç duyurusunu "ciddi" buluyor ve DGM'ye gönderiyor!.. Bu bölüm, sadece Çiller'i ilgilendirir.

Bu davadan bir sonuç çıktı mı? diyorsanız, hayır çıkmadı. Zaten çıkmayacağı belliydi.

Elizabeth Shelton, Çiller'in hayatında çok önemli bir isim. İlişkileri 1971'de ABD Dışişleri Bakanlığı'nda çağrılı personel statüsünde görev yaptığı yıllara dayanıyor. 1987-1990 arasında Türkiye'de görev yapan Shelton, bu tarihte Çiller'in yalı komşusuydu. Tanıyanlar, ikisi arasındaki ilişkiyi, "içtikleri su ayrı gitmez" diye tarif ediyorlar. Shelton, ABD Büyükelçiliği'nde Ekonomi Müşaviriydi. Çiller, maaş karşılığında hazırladığı raporları Shelton'a iletiyordu. Shelton'ın birinci görev döneminde Türkiye'den Washington'a geçtiği kriptolardaki bilgilerin önemli bir kısmını Çiller'den elde ettiği, gazetelerde haber oldu. Medyadaki özellikle Aydınlık'ta yazılan iddiaya göre Çiller'in CIA'dan yıllık ücreti bu dönemde iki katına çıkararak 200 bin dolar oldu.

Shelton, Türkiye'deki ilk döneminde yakın arkadaşı Çiller'in aktif siyasal yaşama geçmesine destek oldu. 1993'teyse ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher'ın da katıldığı kulis faaliyetleriyle DYP Genel Başkanı ve Başbakan oldu. Dönemin Başbakan Vekili Erdal İnönü, 29 Haziran 1993'te Robert Kolej Mezunları'nın lokali Bizim Tepe'de-

ki konuşmasında bir soru üzerine bu ilişkiyi doğruladı. (13 Temmuz 1997, Aydınlık, s.8)

Gazeteci Gülçin Telci *Hürriyet* Gazetesinde (20 Temmuz 1997) **"Kod adı: Rose of İstanbul"** başlığı ile bir yazı yayımladı: *"Son günlerde Türk kamuoyu Tansu Hanım'ın CIA ajanı olup olmadığını tartışıyor. Ortada dolaşan belgelere bakılırsa bu iş Tansu Hanım'ın başını çok ağrıtacak. Ben en çok CIA'nın Tansu Hanım'a verdiği kod adını sevdim; Rose of Istanbul. Herhalde parola şarkısı da, "The Yellow Rose of Teksas"dır. Yani "Teksas'ın sarı gülü". Bu konudaki belgeleri incelerken dikkatimi en çok çeken cümle ise 'Bazı CIA hesabına iş yapan Türk gazetecilere onunla ilgili iyi haberler yazılması için büyük bağışlar yapıldığı ve Türk politik hiyerarşisinde yükselmesi sağlandığı' iddiası...Ben zaten Tansu Hanım ile ilgili imkânsız denilen her şeyin imkanlı olduğunu bildiğim için CIA konusunda da içim rahat. Çiller'in ajan olmasını doğal karşılıyorum. Libya başkomutan yardımcısı da bizim Erbakan değil miydi? Tansu Hanım da onun başkomutan yardımcısı olmasını içine sindirerek, göğsünü gere gere Erbakan'ın yardımcılığını yapmamış mıydı?"*

Başbakanlık görevlendirmesini yaparken Cumhurbaşkanı Demirel, kendisine şöyle söylemiş: "Bu **mal varlığın, dikkat et, başına çok iş aşacak!"**

Politika yaşamında onca badireler atlatan büyük deneyim sahibi Demirel yanılmıştı, başına iş açmak yerine tam tersine DYP genel başkanlık seçiminde delegeler tarafından, TBMM seçiminde de kadınlar tarafından ödüllendirildi.

Çiller ailesinin Türkiye'deki ve ABD'deki serveti o kadar çok konuşuldu ki, konuşulmaya da devam ediliyor, bu kitap içeriğinde de yerini almalı.

ABD'de gazetecilik yapan Yılmaz Polat ***Tele1*** televizyon kanalına (31 Mart 2022) haber yapmıştı: *"1990'ların başında Hazine'den sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan oluşundan bu yana ABD'de mal varlığı gündemden düşmeyen Çiller ailesine ait New Hampshire'daki şirket 30 yıldır ticaret hayatını sürdürüyor.*

Eşi Özer 6 Mayıs 1992 yılında 185 dolar ödeyerek New Hampshire Eyaleti Salem kentinde 'GCD Inc' şirketini kurarak iş hayatına atıldı.

1992 yılında aldıkları birkaç kez ismi değiştirilen (Salem Hotel, Hampshire Hotel Salem, Salem Hotel School, Holiday INN) otelin ta-

pudaki halka açık resmi kayıtlarına ulaştım. Çiller'ler 30 yıldır oteli işletmeye devam ediyor. (https://opencorporates.com/companies/us_nh/175104)

Son adı 'HOLIDAY INN' olarak değiştirilen otelin 2020 yılı itibariyle fiyatı '5 milyon 507 bin 800' dolar olarak görünüyor. (Serbest markette bu fiyatın çok üzerinde olduğu belirtiliyor.)

Otelin bugünkü bina değeri '4 milyon 111 bin 100 dolar' arsa değeri ise 'bir milyon 396 bin 700 dolar.' Çiller 'vergi numarası' (977856) olan otel için 2020 yılında (122 bin 282 dolar) vergi ödedi. Çiller'ler ailecek Amerikan vatandaşı mı? Tabii evet.

Şüphesiz ABD'de 30 yıldır ticari hayatı olan bir isim ABD vatandaşı olmadan iş hayatını sürdüremez.

Dünyanın her tarafında cumhurbaşkanları, başbakanlar ya da ülkenin kritik mevkilerinde bulunan kişi ve yakınları görevdeyken başka bir ülkeye ticari amaçlı yatırım yapar veya mülk sahibi olursa bu doğrudan ülkenin ulusal güvenliğiyle ilgilidir.

Çiller'ler bu tartışmaların hepsine kulağını tıkadı ve ABD'de ticari hayatına devam etti. Tansu Çiller'in parti kuracağına ilişkin haberleri görünce ABD'deki otelinin son durumunu araştırdım. Ne de olsa parti kurarsa paraya ihtiyacı olacak.

ABD'deki mal varlığından gelen gelir fena değil. İşlerin iyi olduğu otelin tanıtımında da var. Bir milyon dolara aldıkları otel 5 buçuk milyon dolar olmuş. Bir bölümü okul olarak işletilen otelin turizm geliri de fena olmasa gerek.

ABD'de nisan vergi ayıdır. Bakalım Çiller'ler 2021 yılı için ne kadar vergi ödeyecek?

Küçük bir hatırlatma: Tansu Çiller 1995 seçimlerinden önce ABD'deki malvarlığını Zübeyde Hanım Şehit Anaları Vakfı'na bağışlayacağını açıklamasına rağmen bunu hiçbir zaman yerine getirmedi".

Bir kadın akademisyen olarak Yeşim Arat, "Tansu Çiller ve Türkiye'de kadınların siyasal katılımı" makalesinde, şaibeli mal varlığını örtmek amacıyla beyaz kayafetler giydiğine dikkat çekiyor: "Tansu Çiller kişisel gücünü artırırken, erkek kültürü ile kodlanmış siyasal irade de kadın imajı ile törpüleniyordu. Cinsiyetçi bir yanı olmasına karşın, siyaset izlenirken geleneksel olarak kadınlıkla bağdaştırılmış güzellikten bahsedilmeye başlanmıştı. Tansu Çiller güzel bir kadındı ve pek çok kişi siyasi haberleri dinlerken güzel bir yüz görmekten hoşlanı-

yordu. Kamu hayatında cinselliğini gizlemek için giyinen koyu renkli tayyörlü, sert kadın yerini pastel renkli tayyör ve hafif makyaj ile yumuşak bir imaj yaratan gözüpek kadına bırakıyordu. Masumiyetin ve bekaretin sembolü beyaz tayyörleri ile sanki yolsuzlukla edindiği söylenen, şaibeli mal varlığı tartışmalarına bir örtü örtmek istiyordu."

Çiller ilk koalisyon hükümeti kurma önerisini SHP'ye götürdü. Erdal İnönü ile 16 Haziran 1993 tarihinde görüşme yaptı, DYP-SHP koalisyonu devam edecek dedi. 25 Haziran 1993 tarihinde aldığı hükümet başkanlığı görevini 825 gün sürdürmüştür.

Koalisyon hükümeti kuruldu, bakanlıklar dağıtıldı, hükümet programı yazıldı, kendi grubunda okunurken SHP'nin şart koştuğu ve metne yazdırdığı bazı maddelerin çıkarılmış, bazılarının da okunmadığı görüldü. Buna karşın SHP ne yaptı deniyorsa, 'yola devam' dediler! Oylamada DYP grubundan 64 milletvekili 'red' oyu verdi. Kendi grubunun yarısı güvensizlik belirtmişti.

2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas'ta Madımak Oteli'nde yangın çıkarılarak 35 aydın öldürüldü. 60 kişi yaralandı. Bu olaya ne yazık ki "Devlet seyirci kalmıştı".

Aynı günün akşamı saat 18:10'da C. Arcayürek cumhurbaşkanı S. Demirel ile telefonla konuşmuş. Konu, bu cinayet. Demirel demiş ki: "Basın bunu (Çiller'i) pompaladı, bu hale getirdi. Bir sürü enayi de bunun peşine düştü. Ondan sonra... Şimdi görülmüştür ki; bu (sonuç) DYP'nin iradesi değil, bu bir yanılmadır... Basın bunu (Çiller'i) korumak için öyle enayilik yapıyor ki, bir Mehmet Gazioğlu'nu İçişleri Bakanlığında, yutuyor. Rıfat gibi bir adamı Sağlık Bakanlığına getiriyor. Rıfat'ın Sağlık Bakanlığıyla ne alakası var yahu? Yarın Rıfat'a ait belgeleri çıkarırlar meydana... Şimdi basın neyi savunuyor? *Sabah*, *Hürriyet*, hatta *Milliyet* gazetesi neyi savunuyor? Hadi canım sen de!"

S. Demirel haklıydı. Medya Çiller'e destek verdi. Gazeteci Faruk Bildirici "Maskeli Leydi" kitabında, *Hürriyet* gazetesinin o zamanki sahibi Erol Simavi ile Çiller'in görüştüğünü ve Simavi'nin Çiller'i desteklemesi gerektiğine karar verdiğini ve Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök'ü arayıp istediği manşeti anlattığını ifade eder. Ertesi gün Hürriyet'te çıkan manşet şöyledir: ***"Leydi'nin topuk sesleri."***

Bazı delegeler "kadından başkan olur mu?", dedikleri için, Diyanet İşleri Başkanından bir fetva alındı ve bu fetva delegelere duyuruldu: "Kadından lider olur."

Erdal İnönü'lü SHP ile koalisyon kuruldu. Oktay Akbal *Milliyet* Gazetesinde (17 Haziran 1993) uyarıyordu: "... Ezan, bayrak, kuran diyen çevresine de MHP artığı DYP'li milletvekillerini toplayan bir Başbakan'la sosyal demokrat parti nasıl bir anlaşmaya varacak?" SHP'liler kısa sürede dert yanmaya başladı, "Çiller üç yerde üç ayrı program okuyor. SHP'ye verdiği ayrı, grupta okuduğu ayrı, Meclis'te okuduğu ayrı birer metin."

Bu durumu Arcayürek, Demirel'e anlatınca, tepkisi şöyle olmuş: "Şimdi bu (Çiller) götürür Bakanlar Kurulu'na kararname, (Başbakanlığı döneminde tanık olduğu Çiller'i anlatıyor) çıkan kararname getirdiğinden farklıdır. Çünkü; kimse farkında olmadan altını değiştirir bu, iyi mi?.. Yapar! Hiç şakası yoktur, yapar."

Tansu Çiller'in Madımak cinayetiyle ilgili açıklaması şöyle oldu: "Daha güvenoyu almamış bir hükümete olayların sorumluluğu yüklenemez." Bu olaya devletin seyirci kalışının ayrıntısını 'İnönü yalısını' anlatırken, kendi hatıratından paylaştığımı anımsatıyorum.

Çiller açıklama yaparken dedi ki: "Sivas'ta bir adam yakalandı, elimizde. Otelin sahibi imiş, sigortadan para almak için yaktı." Oysa, sözünü ettiği otel yangını Van'da olmuştu.

5 Temmuz 1993'te Birinci Çiller Hükümeti TBMM'de 184 'hayır'a karşı 274 'evet' oyuyla güvenoyu alıyordu.

6 Temmuz 1993 tarihinde PKK, Kemaliye'nin Başbağlar köyünü basarak 5'i kadın 28 vatandaşımızı kurşuna dizdi.

Erdal İnönü SHP genel başkanlığından istifa etti, Murat Karayalçın 11 Eylül 1993 tarihinde genel başkanlığa getirildi.

Karayalçın'la Çiller 19 Eylül'de Başbakanlık'da biraraya gelerek hükümetin devamı konusunda karara vardılar. Karayalçın uyumlu bir insandı. Gerçi bu uyumun daha ziyade Çiller'in "güzel sarışın bir kadın" olmasına ve erkekleri çekim alanı içine çabuk aldığına inanan yazarlar da vardı. Yavuz Gökmen bu gazetecilerden birisidir. "Sarışın Güzel Kadın" kitabında Çiller'in erkekleri nasıl ikna ettiğini ve kendine bağladığını örneklerle anlatır.

1994 yılına gelinmişti, 27 Mart'ta yerel seçim vardı. PKK ile savaş olanca hızıyla devam ediyordu. Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, Başbakan'dan bir istekte bulundu: "Meclisteki DEP'lileri atmazsanız biz dağda başarı kazanamayız!"

Bunun üzerine Çiller, Meclis'teki PKK'lıları atacağız dedi. SHP ve Cumhurbaşkanı Demirel buna karşı çıktı ama, DEP'lilerin dokunulmazlıkları kaldırıldı, sonra Meclis'e gelirlerken sekiz milletvekili yaka paça tutuklanarak götürüldüler. Hapse atıldılar. Böyle bir olay 23 Nisan 1920 tarihinden o güne kadar hiç olmamıştı.

21 Aralık 1995 tarihinde Tansu Çiller imzalı *Yeni Yüzyıl* bildirgesinde, kadınlara hitaben laiklik vurgusu yaparak şunu söylüyordu: "Hepinizi uyarıyorum! Mesut Yılmaz'ın REFAH kadroları Türk kadınının kazandığı haklara karşıdır. Yılmaz'a vereceğiniz oyların, REFAH kadrolarına yarayacağını unutmayın! Ben ise, Atatürk'ün kazandırdığı hakları kadınlarımızdan geri almaya kalkanlara göğsümü siper etmişim. Biliyorum ki, 24 Aralık'ta da doğru sözü yine analar söyleyecektir. Bütün kadınlarımızı Doğru Yol'da birleşmeye çağırıyorum."

24 Aralık 1995 tarihinde yapılacak TBMM seçiminden bir hafta önce Bekir Coşkun *Hürriyet* gazetesinde 16 Aralık 1995 tarihinde şunu yazıyordu: *"... DYP'liler seçim meydanlarında 'Avrupa fatihi Tansu Çiller geliyor' diye afişler asmaya başladılar. Tansu Hanım bir yandan meydanlarda 'Haydi Türkiyem İleri' diye bas bas bağırırken, öte yandan seçimlere sekiz gün kala 71 adet İmam Hatip Lisesi açıverdi.*

Yani nasıl olur 'gericiliğin karşısında biz varız, Refah karşısında bizi bulur' deyip, bir günde 71 İmam hatip tabelası asmak."

Emin Çölaşan'ın *Hürriyet* gazetesinde 10 Aralık 1995 tarihli yazısı: "*... Dünkü Hürriyet'te, arkadaşım Sezai Şengün'ün haberi... Türk Silahlı Kuvvetleri, bünyesine sızmış 43 şeriatçıyı atacak. Ancak Tansu karşı çıkıyor ve bu işlemin hiç değilse seçim sonrasına ertelenmesini rica ediyor. Niçin? Çünkü bunlar ağırlıklı olarak Fethullahçı. Yani Nurcu. Ve Tansu bunlarla işbirliği içinde... seçimde bunlardan oy bekliyor.*

Bir yandan Refah korkusu yaymaya çalışırken, öte yandan askerlere böyle ricalar göndererek, güya çaktırmadan, aynı kesimlere arka çıkmaya çalışıyor."

Gülgün Say'ın "Siyasal Değişimde Kadın Boyutu" araştırmasında (s.60) Tansu Çiller'in bir yanda Refah Partisi'yle seçmeni korkutmaya çalışırken, öte yandan gericiliği destekleyen eylemlerinden örnekler sunuyor.

Yine 1995 seçimleri öncesinde, Tansu Çiller'in Laik Cumhuriyetin ilkelerine ve medeni kanunumuza saygısı olmadığını gösteren, gericiliği destekleyen olaylarından biri Antalya'da yaşandı. Aydınlardan ve kadın çevrelerinden büyük tepki alan bu olay, 18 Aralık 1995 tarihli *Hürriyet* gazetesinde şu satırlarla haber oldu:

*"**Çiller, iki eşli başkanı geri aldı**... Çiller, iki eşli olduğu için 'Bir kadın Başbakan olarak buna müsaade edemem' diyerek DYP'den attırdığı Antalya'nın Varsak İlçesi Belediye Başkanı Hüseyin Ayanoğlu'nu dün tekrar partisine aldı. İhraç edildiği DYP'ye üstelik iki eşiyle birlikte geri dönen Başkan Ayanoğlu, dün Çiller'in, DYP'nin Ankara adaylarını tanıttığı törene katıldı."*

Kadınlardan yana hiçbir olumlu çabası görülmeyen Tansu Çiller seçimlerde yine de kadın desteğini yanında buldu. Tansu Çiller 1993 yazından 1995 güzüne kadar kadınlarla ilgili her türlü sorunu göz ardı etti. Medeni Kanun'un Meclise getirilmesinden Kadın Bakanlığının kurumsallaşmasına, kendisinin 1991 seçimlerinde sözünü verdiği sosyal sigorta ve kadınlara evde parayla iş olanaklarının yaratılması dahil, kadınlarla ilgili konular gündeminin dışında idi. Kürt sorununu askerlere bıraktı. Asker miğferi ve botları ile gazetecilere poz verdi. Feminist gözlemcilerin dikkatle yakaladıkları gibi yumruklarını sıkıp, masalara vurarak, yaparız, kırarız, mahvederiz dedi. 'Ya olacak ya olacak' söylemi ile kararlılıkta erkeklere taş çıkartacağını ilan etti. Sonucu ekonomik kriz olsa da faizleri ne pahasına olursa olsun aşağıda tutmaya çalıştı. Demokratik Emek Partisinin Kürt kökenli milletvekilleri onun devrinde dokunulmazlıklarını kaybettiler. Öte yandan da laik, devletçi, Batılı modernleşme projesinin hayali doğrultusunda Avrupa Gümrük Birliğine girmeye çalıştı.

1995 seçimlerinden sonra RP ile ANAP, ortak hükümet kurmak için görüşmelere başladılar. Hükümet kurma görevi mecliste en çok sandalyeye sahip Erbakan'a verildi.

Hiç kimse, daha doğrusu hiçbir köşe yazarı, hükümeti kurma görevini Erbakan'a veren Cumhurbaşkanı Demirel'i eleştirmedi. Gelin görün ki Erbakan sürekli bir tenkit yağmuru altındaydı.

ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz masadan kalktı. 1996 yılının şubat ayında ve tam da bayramdan önce Erbakan "emaneti" (başbakanlık görevini) götürüp cumhurbaşkanına iade etti. Medyada zaten, ANAP-DYP koalisyonu için zorlama vardı.

Ecevit de "bu ikiliye dışarıdan destek veririz" diyordu. 1996 yılının şubat ayında ANAYOL Hükümeti kuruldu. Başbakan Mesut Yılmaz'dı... Çiller ise hükümete girmeyip başbakanlık sırasının kendisine gelmesini bekleyecekti...

Nitekim ANAP-DYP ortak hükümeti ANAYOL kurulur kurulmaz Mesut Yılmaz'ın ilk yaptığı iş, Çiller döneminin tüm vali ve emniyet müdürlerini değiştirmek oldu... Çiller valiler ve emniyet müdürlerine ses çıkaramadı, çünkü yolsuzluk ve serveti hakkında gensoru önergeleri verileceği duyuluyordu. Mesut Yılmaz el altından gensoruya "evet" diyeceğini yayıyordu. RP'de, malvarlığı ve TOFAŞ ile ilgili gensoruları ortaya çıktı. RP'nin bu gensoru girişimleri üzerine Yılmaz da gensorulara parti gurubu olarak "kabul" oyu vereceklerini açıkladı.

ANAYOL yürümedi. Tansu Çiller'i sıkıca savunduğu için başına gelmedik kalmayan ama 1999 yılında da Çiller'e danışman olan, *Akşam* ve *Günaydın* gazetesi köşe yazarı gazeteci Memduh Bayraktaroğlu, T. Çiller ile M. Yılmaz ortaklığı hakkında şu yorumu yapıyor: "İki partinin birbirine benzediği iddia ediliyordu ama aslında iki parti birbirine 'taban tabana' zıttı çünkü iki parti de liberal olmasına liberaldiler. İki parti de demokratik laik cumhuriyetten yanaydılar. İki parti de özel sektör ağırlıklı bir ekonomi, AB üyeliği, Amerika ve İsrail ile sıkı, diğer Müslüman ülkelerle mesafeli ilişkilerden yanaydılar ama... o günlerde iki parti de temel olarak, devletin kaynaklarını kendilerine ve partili yandaşlarına peşkeş çekme felsefesine dayanıyorlardı."

İki parti hazinenin paylaşılmasında çatıştılar. Necmettin Erbakan'ın: "Eğer hükümeti bozup bizimle ortak olursanız, sizinle ilgili gensorularda 'red' oyu veririz" taahhüdüne tav olmuştu. Çiller'i Yüce Divan'la korkutuyorlar ve RP ile ortak olmaya itiyorlardı!

Haliyle, yıllar önce Amerika'ya: "Tek başımıza iktidar olamazsak iktidara bir gün dinciler gelir" diyen DYP Genel Başkanı Çiller de Erbakan'ın önerisini kabul etmiş ve kamuoyunda "REFAHYOL" diye tanımlanan hükümet, 1996 yılı haziran ayı sonlarında kurulmuştu.

1995 seçimlerinden sonra DYP, Türkiye'deki irtica hareketlerinin odağı durumunda olan RP ile koalisyon kurdu. Bu şekilde DYP eli ile Erbakan Başbakan oldu. Ve irtica iktidara taşındı. Bu Refahyol döneminde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin raporunda, irtica hareketleri, güneydoğudaki terör hareketlerinden daha büyük bir sorun olarak ka-

bul ediliyor ve Türkiye'nin en büyük tehlikesi olarak açıklanıyordu. Başka bir anlatımla, irtica bu dönemde Laik Cumhuriyet rejimini tehdit eden boyutlara ulaşmıştı. Silahlı Kuvvetlerin ve toplumun tepkisi sonucunda Refahyol hükümeti yıkıldı.

Kitabında kendisi yazdığı için açıkça ifade ediyorum; adı "Çiller'in yalakasına" çıkmıştı. Medyada Uğur Dündar ve Tuncay Özkan'a karşı Tansu Çiller'i korumak savunmak uğruna savaş verdi. Mahkemeye verildi. Tazminat ödedi. Ama, yazdığına göre bir gün Özer Çiller tarafından nasıl kandırıldığını, aldatıldığını öğrendi. Fakat iş işten geçmişti. Çiller çifti, Dündar ve Özkan'la çok dost olmuşlardı. Hele bir de bir MİT mensubu hikayesi anlatıyor ki, tadından yenmez! Yalıya da girip çıkan DYP Genel Başkan danışmanı Bayraktaroğlu'nun anlattığına göre, dönemin istihbaratçılarının hepsi Özer Uçuran Çiller'in arkadaşıydı!

Ülkeyi başbakan ve başbakan yardımcısı olarak Tansu Çiller mi yoksa eşi Özer Uçuran Çikker mi yönettiği konusu çok tartışılmış bir muamma olarak ortada kaldı. Belki bu soruya yanıt arayanlara ışık olarak düşüncesiyle 1997 yılında kendi yaşadığım bir olayı özetleyerek anlatacağım. Tüm ayrıntısıyla **"Stratejik Düşünme"** kitabımda anlatmıştım.

Yıl 1997, ağustos ayı. Yaklaşık iki yıl kaldığım Avustralya'dan geldiğim gün annem, bir gün önce Ankara'dan, Sanayi Bakanı Yalım Erez'in beni aradığını söyledi. Telefonla kendisini aradım. Olabildiğince en kısa sürede Ankara'ya gelmemi rica etti. Konu; strateji merkezi kurmaya karar vermişler, başına da benim geçmemi kararlaştırmışlar. Gittim, toplantıda Erez dışında, Milletvekili Nuri Yabuz, bürokrat Bülent Arı ve birkaç kişi daha vardı. Bakan bey çok iyi niyetliydi ve gerçekten heyecanlıydı, çünkü ilk kez böyle bir merkez kurulacaktı. Tansu hanım kendisini koordinatör olarak atamıştı ve tüm maddi hazırlıkları tamamlamıştı. Benden ne beklediklerini anlattı, bir rapor hazırlayarak, bir hafta on gün sonra Ankara'da buluşacaktık. Kısa bir süre sonra telefon açtı, sesinde heyecan kaybolmuştu, bir şeylerin olumsuz gittiği belliydi. Aynı kişilerle sanayi bakanlığındaki odasında buluştuk, çok üzgündü. Bu strateji merkezini benimle kurmayı çok istemişti ama araya Özer Çiller girmiş ve şöyle söylemiş: **"Ben, bu merkezin başına bir Amerikalı düşünüyorum!"** Türkiye Cumhuriyeti'nin kadın başbakanımız gerçekten çok önemli bir karar

vererek, strateji merkezi kurulması talimatını veriyor ama, durumdan haberdar olan kocası, müdahaleci oluyor ve bu kurumun başına bir Amerikalı uzman getireceğini sert bir dille ifade ediyor. Benden nasıl özür dileyeceğini bilemeyen Yalım Erez çok mahcup olarak odadakilere aynen şunu söyledi: **"Eğer adı Mr. Erol Mütercimler olsaydı, en az 10 bin dolar aylıkla bu işi kabul etmesi için yalvarırdık."**

Bu bir örnek, sonradan duydum ki ülke güvenliği ile ilgili konular başta olmak üzere, yönetmediği ve yönlendirmeği hiçbir karar kalmamış! O halde, soru şu: Ülkeyi ve devleti kim yönetmiş? Kimlerden akıl alınmış?

Devam edelim...

Tansu Çiller'in danışmanı Bayraktaroğlu'nu destekleyen gazete haberleri de çıktı. Buna bir örnek, Aydınlık dergisinin 13 Temmuz 1997/ sayı 521'de Çiller Özel Örgütü başlığıyla, o dönemde çok gürültü koparan bir haber yazıldı ve şema yayınlandı. Çok daha sonra, 2013 yılında Avukat Nusret Senem "MİT'in *Çiller Örgütü Raporu" adıyla bir kitap yayınladı. Bu kitapta yazılanlara göre, MİT'in bu raporu Susurluk kazasından* (3 Kasım 1996'da Ülkü Ocakları eski başkanı Abdullah Çatlı, Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ ve Çatlı'nın sevgilisi Gonca Us ölmüştü, DYP milletvekili S. Edip Bucak yaralanmıştı. e.m.) *sonra hazırlanıp 17 Kasım 1996 tarihinde, dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'a sunuldu. MİT Müsteşarı Sönmez Köksal tarafından imzalanarak 'Başbakanlığa', 'Kişiye Özel' damgası vurularak verilen Rapor, 'Çiller Örgütü'ne ilişkin 59 kişi hakkında MİT'çe hazırlanmış olan kişisel bilgileri de kapsıyor.*

MİT'in 'Çiller Örgütü' Raporu, TBMM Susurluk Komisyonu'nca talep edilmesine karşın gönderilmedi... Komisyonun Refah Partili ve Doğru Yol Partili üyeleri, Erbakan-Çiller hükümetinin (Refahyol) talimatıyla Susurluk'ta ortaya çıkan 'Çiller Örgütü'nün suçlarını gizlemeyi emir kabul ettiler.

Başbakan Necmettin Erbakan MİT'in 'Çiller Örgütü' Raporunu aynı kabinede görevli bakanlarından da gizledi. Dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu'na yaptığı açıklama bunu doğruluyor.

Dönemin Başbakanı Erbakan 'Susurluk olayı fasa fisodur" dedi. Adalet Bakanı Şevket Kazan 'sürekli aydınlık için bir dakika karanlık' eyleminin bütün Türkiye'yi sarması karşısında' mum söndü oynuyor-

lar' saldırısını yöneltti... Adalet Bakanı, yargı organlarına intikal eden Susurluk dosyalarını soruşturan savcı ve yargıçları çeşitli taktiklerle etkisizleştirdi."

Vatan Gazetesinin 3 Ağustos 2009 günlü manşetinde bir haber dikkati çekiyordu: ***"Susurluk'u ABD Kapattı"***

"11 Eylül 2001 sonrasında ABD istihbaratında yaşananları gözler önüne sermek için büyük bir mücadele veren eski FBI tercümanı Sibel Edmonds bu kez de Ortadoğu ve Orta Asya'daki gizli operasyonlarda Türkiye'nin taşeron olarak kullanıldığını, Susurluk çetesinin de bunun bir parçası olduğunu ileri sürdü.

Edmonds'un Türkiye'de bomba etkisi yaratacak en önemli iddiası ise Susurluk skandalıyla ortaya çıkan derin devlet oluşumunun da ABD'nin bu gizli yapılaşmasının bir parçası olduğu şeklinde. Edmonds'a göre ABD yaklaşık 10 yıldan beri Türkiye'nin Ortadoğu ve Orta Asya'daki etkisi kullanılarak bu bölgelerde Türk ajanlarının da yardımıyla ayaklanmalar ve Amerikan çıkarlarını kollayan operasyonlar düzenliyor. Susurluk'un önde gelen isimleri de bunun bir parçası. Edmonds'a göre MİT'in Kontr-terör Dairesi eski başkanı Mehmet Eymür ile ABD'nin eski Türkiye büyükelçileri Grossman ile Edelman Türkiye'deki oluşumun en önemli liderleri arasındaydı.

Edmonds'a göre ABD'nin bölgedeki gizli operasyonlarının Susurluk'un çözülmesi durumunda açığa çıkmasından korkan ABD'liler başarılı bir şekilde bu skandalın hasıraltı edilmesini sağladı."

Erbakan'ın Haziran 1997'de istifası sonucu koalisyon bozulmuştu. Anasol-D kurulmuştu. 1999 seçimleri yapıldı, DYP'nin oyu %12,5 idi. Çiller yenilgiyi medya ile sürekli kavga etmiş olmasına bağladı.

PKK'nın para kaynağı olan uyuşturucu trafiğini yöneten bazı Kürt asıllı iş adamlarının öldürülmesiyle, bu büyük para 'özel ekibin' eline geçmişti! Bazı devlet görevlilerinin kontrolünde yapılan uyuşturucu işi 'ekibin' üyelerini ve elbette ekibi koruyanları zengin etmişti...

DSP-MHP-ANAP ortak hükümeti döneminde, MHP Genel Başkan yardımcılarından ve eşi Amerikan Haberler Merkezinde çalışan Şevket Bülent Yahnici bir demeç vererek: "Türkiye üzerinden şimdiye kadar 100 milyar dolarlık uyuşturucu geçti ve bunun yarısı içerdekiler tarafından pay edildi" demişti. Bu ifadeler 12 Haziran 2000 tarihli *Radikal* gazetesinde Neşe Düzel'in röportajında yayınlanmıştı.

Hürriyet Gazetesi, attığı bir manşette, Tansu Hanım'ın başbakanlıktan ayrılmadan önce örtülü ödenekten 500 milyar lira (50 milyon dolar) çektiğini iddia ediyordu. Atılan manşetin yanlışlığını gazetecilik açısından M. Bayraktaroğlu köşesinde eleştirince, o dönemde siyasetten elini eteğini çekmiş bir politikacı dostu telefon eder: "O para uyuşturucu ticaretinin el değiştirmesi ve Öcalan'ın öldürülmesi için verilen ve eriyip giden para. Ödemeyi yapan kamu bankasının genel müdürü milletvekili de bakan da yapıldı. Savunma bunları..." demiş.

Örtülü ödenek konusunda prf. Emin Gürses Ulusal Kanal'da katıldığı canlı yayında (30 Ocak 2023) daha vahim olaylar anlattı. Dedi ki; "Tansu Çiller örtülü ödenekten hem mafyaya hem de Türkiye aleyhine Kürt raporu hazırlayan bir haine para verdi. Bu hain kendisi anlattı, Ankara'da bu parayla Kürt raporu yazmış. Bu raporda Kürt halkı federasyon istiyor diye yazmış. Federasyonu yüzde 2'si biliyor. Yüzde 98'i bilmiyor. Birileri ona görev vermiş, Türkiye aleyhine çalışsın diye."

İktisat profesörü olduğu iddiasındaki Tansu Çiller'in 27 ay süren başbakanlığı süresinde eko-kronolojisi gözden geçirildiğinde ülkenin siyasi yaşamında olduğu gibi Cumhuriyet tarihinin ekonomi hayatında da büyük badire yaşadığı saptanmakta.

25 Nisan 1993'te kurulan Tansu Çiller kabinesinde, ekonomiye, 5 Nisan kararları ve IMF ile uzun bir aradan sonra imzalanan Stand-by anlaşması damgasını vurdu. Koalisyon hükümetinin, çözümlenmesi gereken sorunların başında gördüğü enflasyon konusunda ise iniş ve çıkışlar yaşandı.

Türkiye uzun yıllar sonra ilk kez devalüasyonu, yine Çiller döneminde yaşadı.

Döviz kurlarındaki hızlı artış nedeniyle bankalardaki TL mevduatı erimeye ve döviz mevduatı artmaya başladı. Bankalardan hızlı TL çekişi nedeniyle zor duruma düşen 3 özel bankanın faaliyetleri durduruldu. Bankaların daha fazla zor durumda kalmasını engellemek için de bankalardaki tüm tasarruf mevduatı, "devlet güvencesi" kapsamına alındı. Bankaların kapatılmasından sonra alınan bu karar tartışmalara neden oldu.

Bu dönemde, bankaların dışında, borsada faaliyette bulunan bazı aracı kurumların faaliyetlerinin durdurulması nedeniyle bazı yatırımcılar zarar gördü.

1994 yılında uluslararası rating kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi nedeniyle hem Hazine'nin hem de bankacılık sektörünün dış kredi muslukları kapandı.

1994'teki kriz sonucu kurlardaki artışı önlemek için Merkez Bankası piyasaya döviz satınca bankanın rezervi 6.8 milyar dolardan 3 milyar dolara kadar düştü. Merkez Bankası, 6 Eylül'de aldığı kararla, bankalar ve yetkili müesseselerden bir süre için günlük döviz alımını durdurdu. Ancak daha sonra alınan önlemlerle 1995 yılı 8 Eylül itibariyle, 15 milyar 396 milyon dolara kadar tırmanan döviz rezervleri, bu kez sorun oldu ve fazlalığından yakınıldı.

Tansu Çiller Başbakanlık döneminde alınan ekonomi kararları: Gümrük Birliğine giriş ve 5 Nisan 1994 krizi

Avrupa Parlamentosunda 13 Aralık 1995 tarihinde yapılan oylamada 343 evet oyuyla Türkiye Gümrük Birliği'ne kabul edilmiş oldu. Bu olaydan birkaç yıl sonra AKP döneminde de müzakere tarihi alındı diye Ankara'da gündüz gözü havai fişekler atılarak kutlanmadı mı!...

Acaba bu kabul ediliş Türkiye'nin çıkarlarına mıydı? Yoksa, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğu sonradan anlaşılacak olan 1838 Balta Limanı –İngiliz Ticaret Anlaşması– Anlaşması gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin aleyhine miydi... Kimse o gün bunu düşünmedi.

6 Mart 1995 tarihinde imzalanmış olan Gümrük Birliği Belgesi bir vesayet belgesidir... Türkiye tek yanlı olarak neden bir dizi yükümlülük altına girmişti? 1838 Baltalimanı antlaşmasını ve sonuçlarını neden arşivde unutmuştu?

1995 Gümrük Birliği Anlaşması'nı en özlü biçimde tanımlayan uzman, *"hayatının Avrupa"* olduğunu ifade eden profesör Erol Manisalı (1940-2022) olmuştur. O'na göre **Gümrük Birliği Türkiye'nin Askersiz İşgali**'dir.

Farklı tarihlerde de olsa başbakanlar Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller, eğer tek yanlı olsa da Gümrük Birliği'ne girilirse oradan nasılsa bir yolu bulunup daha kolaylıkla AB'nin "tam üyeliğine" geçilebileceğini varsaydılar.

Yılmaz ve Çiller'in kendi söylediklerine ne denli inanıp inanmadıklarını bilme olanağımız yok ancak gazetelerde ekonomi yazıları yazan Meriç Köyatası özellikle Çiller'in imzaya gönüllü oluşunu şöy-

le yorumluyor: *"AB'ye verilen en büyük tavizlerden biri 1995 yılında daha ortada hiçbir şey yokken Gümrük Birliği'ne imza atmaktı. Bu tavizin arkasında yatan tek neden, zamanın Başbakanı Tansu Çiller'in hiçbir hesap kitap yapmadan, 1995 seçimleri öncesinde 'en Avrupalı lider benim' demek için attığı imza idi."*

Bu durumu yorumlarken iktisatçı Arslan Başer Kafaoğlu şunları söylüyor: *"Bu maksatla Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi'nin muhalefetine karşın Anayasa'yı da değiştirerek Gümrük Birliği'ne girmesinin yolunu açtılar. Aslında bu çok yanlış ve Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne tek taraflı bağlamayı göze almak demekti.*

Gümrük Birliği iki anlamlıdır. Buna girince; a) Birliğe bağlı ülkelere karşı uygulanacak gümrük ve eşanlamlı vergiler sıfırlanacak, b) Birlik dışındaki ülkelere (en önemlisi, ABD, Japonya ve Rusya'ya) ise Birliğin ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanacak."

Bizde artık alışkanlık halini almış, hep yıkılışın basamaklarını tek tek hazırladıkları için Osmanlı vezirlerini taşa tutmaktayız. 1838 Anlaşmasında ya da 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun'unda olduğu gibi... ya Cumhuriyetin veziri azamları yani başbakanları onlardan farklı mı ki!?

6 Mart 1995 belgesi, ne 1963 antlaşmasının ne de 1970 protokolünün öngördüğü ekonomik, sosyal ve siyasal unsurları içermektedir. Türkiye lehine olan tüm unsurlar ayıklanmış, tam üyelik ise tamamen gündemden çıkarılmıştı. O halde Türkiye neyi imzalamıştı? İşte bu sorunun yanıtının, açık ve net verilmesi gerekir: Türkiye kendisini tek yanlı olarak AB'ye bağımlı kılan bir anlaşmayı imzalamıştı. Türkiye'nin tam üyeliğinin sözü bile edilmemektedir.

Avrupa Parlamentosu, Gümrük Birliği Anlaşması'nı 13 Aralık 2005 tarihinde onayladı. Türkiye'de seçimler 25 Aralık 1995 tarihinde yapılacaktı. Başbakan Tansu Çiller, anlaşmanın onayından sonra DYP teşkilatına haber göndermiş, tüm cadde ve meydanlarda Türk bayrakları, Avrupa Birliği bayrakları ve DYP flamaları dalgalanmış, Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği'ne tam üye olmuş gibi sunulmuştu. Bu arada bu anlaşmanın tüm siyasi vebalini, zamanın başbakanı Tansu Çiller'e yüklemek yanlış olur. 6 Mart 1995'teki bir diğer sorumlusu da o zamanki koalisyonun ortağı ve Dışişleri Bakanı SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın'a aittir.

İktisat profesörü Tansu Çiller, muhtemel ki, 1838 Baltalimanı anlaşmasını okumamıştı! 1995 Gümrük Birliği Anlaşması ile 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması; esas itibariyle, birbirinin tıpa tıp aynı.

Ayrıca unutulmasın, 1995 seçimlerinden Erbakan'ın Refah Partisi birinci parti çıktı. Sonra ne oldu? En Avrupalı politikacı Tansu Çiller, şeriatçılığın odağı olduğuna sürekli vurgu yaptığı ve halkı sözüm ona çok korkuttuğu Necmettin Erbakan'ın başbakanlığını içine sindirdi.

Ülke **28 Şubat**'a da böyle sürüklendi işte!

Haziran 1998'de ANASOL-D Hükûmeti olarak bilinen Hükümet'in Başbakanı Mesut Yılmaz ile bu hükûmeti dışarıdan destekleyen Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal arasında yapılan görüşmeler sonunda varılan mutabakatla, Aralık 2000'de yapılması gereken milletvekilliği seçiminin yerel seçimlerle birleştirilerek 18 Nisan 1999 tarihinde yapılması kararlaştırıldı. 30 Temmuz 1998 tarihinde TBMM Genel Kurulu, erken genel seçimlerle yerel seçimlerin 18 Nisan 1999 tarihinde birleştirilerek yapılmasına karar verdi. Oylamaya katılan 497 milletvekilinden 486'sı kabul, 11'i ise ret oyu kullandı.

Seçim kararının alınmasından kısa süre sonra patlak veren Türkbank Skandalı'yla CHP, ANASOL-D Hükümeti'nden desteğini çekti. 25 Kasım 1998 tarihinde, CHP, Fazilet Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin verdikleri gensorunun TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmesiyle Cumhuriyet tarihinin en uzun ömürlü azınlık hükûmeti olan ANASOL-D Hükûmeti düştü. Mesut Yılmaz istifasını Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e sundu. Yaklaşık 1,5 aylık bir süreçten sonra, 18 Nisan seçimlerine kadar görev yapacak olan Bülent Ecevit başkanlığındaki 56. Hükûmet kuruldu.

1999 yılında erken seçim yapıldı, Tansu Çiller liderliğindeki DYP erimeye devam etti. Seçime ayrıca 52 seçim bölgesinden 150 bağımsız aday katıldı. Yüzde 10'luk seçim barajını aşan 5 siyasi partiden Demokratik Sol Parti 136, Milliyetçi Hareket Partisi 129, Fazilet Partisi 111, Anavatan Partisi 86 ve Doğru Yol Partisi 85 milletvekilliği kazandı.

Hürriyet Gazetesinde (27 Nisan 1999) Sedat Ergin'in dikkat çekici yazısı ilginç bir konuyu anlatıyordu: DYP lideri Tansu Çiller'in bugüne dek kamuoyunun dikkatinden uzak kalmayı başarmış olan üç

kişilik danışman kadrosu, Çiller'in ana stratejisinin şekillenmesinde, izlediği politikaların teorik çerçevesinin kurgulanmasında belirleyici olmuştu.

Ekibin başını, Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi öğretim üyelerinden Doçent Dr. Mümtazer Türköne çekiyor.

Türk-İslam sentezi çizgisini temsil eden Türköne, kendi kulvarı içinde önemli bir birikime sahip olan, entelektüel nitelikleri ile bir siyaset bilimci olarak tanınıyor. (Türköne profesör oldu, 15 Temmuz 2016 kalkışmasında FETÖ terör örgütü mensubu olmakla suçlanan, *Zaman* gazetesinin eski çalışanlarına ve yöneticilerine yönelik yürütülen soruşturma kapsamında 5 Ağustos 2016'da tutuklanan Mümtazer Türköne, 2018 yılında 'silahlı terör örgütüne üye olmak' suçlamasıyla 10 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırıldı. Türköne, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin açıklaması sonucu 24 Eylül 2020 tarihinde tahliye edildi. e.m.)

Ekibin ikinci üyesi olan avukat Şükrü Karaca, grubun "operasyonel adamı" olarak tanınıyor. (Şükrü Karaca'nın CHP Genel Merkezinde odası vardı, Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu'na da danışmanlık yaptı. 5 Ocak 2014'te vefat etti.)

Üçüncü isim Hüseyin Kocabıyık, özellikle kamuoyu yoklamaları alanında ekibi tamamlıyor.

"Analitik" adındaki bir şirketin bünyesinde çalışan bu üçlünün, 1996'da Çiller'in yanında saf tutmalarından önce Mehmet Ağar ve Yalım Erez'e de kısa aralıklarla danışmanlık servisi verdiğini hatırlatalım. Bu ekipten Türköne'yi, Çiller'in son dönemdeki en önemli teorisyeni olarak nitelendirmek yanlış olmaz.

Türköne ve arkadaşları, siyasal çizgide çatışmacı bir üslubu yeğlemişlerdir. Çiller'in, son dönemde başta ordu olmak üzere, basın, iş çevreleri ve diğer kurumlarla girdiği çatışmacı, kavgacı ve yer yer 'sol' tonlar taşıyan üslupta, yine bu ekibin izlerini görmek mümkündür.

Bu grubun danışmanlık hizmetleri içinde Çiller'in geliştirdiği dinci söylem de yer almaktadır. Bu ekip, sonuçta Çiller'in söylemini önemli ölçüde dönüştürmekle birlikte, bir noktada entelektüel zekâ ve birikimin kapatamayacağı bir büyük boşlukla karşılaşmıştır.

Gaflarını bir yana bırakalım, Tansu Çiller inandırıcılığını yitirmiştir. Harvard Üniversitesi'nden fahri doktora aldığını açıklayıp, sonra-

dan almadığı ortaya çıkan bir liderin inandırıcılığının öne sürülebilmesi, teoriyle örtülemeyecek güçlükler yaratmaktadır.

Bir liderin inandırıcılık sorununun aşılamadığı nokta, aslında ona danışmanlık yapan akademisyenlerin inandırıcılıklarının da gölgelenmeye başladığı sınırı çizmektedir.

Sedat Ergin'in yazdıklarına bir hatırlatma da ben yapayım; Abdullah Çatlı ve o günkü devlet cinayetlerini itiraf eden Ayhan Çarkınlar için TBMM kürsüsünden söylediği: "Devlet için kurşun atan da, yiyen de şereflidir..." sözlerinin Mümtazer Türköne tarafından metninin yazıldığı medyada yer aldı. O, bu sözler bana ait değil değince, Milliyet, kendisine soru yöneltince Şükrü Karaca şu yanıtı verdi: *"Birincisi o sözün sahibi söyleyendir, yani Sayın Çiller. Ama yazan kim derseniz benim bildiğim kadarıyla Sayın Türköne'dir. Bunu da sırf 'ilgim yok' dediği için söylüyorum. Yoksa o sözün muhtevasına ben de katılırım. Çünkü o söz kimseyi korumak için değil, ortaya söylenmiş ve şehitleri, gazileri kapsayan bir sözdür. En azından bizdeki karşılığı budur."*

5 Nisan 1994 ekonomik kararları sonucunda ne oldu?

1994 yılında Tansu Çiller başkanlığındaki DYP-SHP hükümeti, faiz oranlarını düşürmek amacıyla piyasaya yüksek miktarda para sürdü. Ancak yüksek likidite, faizi düşürmek yerine, dövize hücuma neden oldu.

Hükümet, döviz satarak talebi düşüreceğini, paranın borsaya yönleneceğini söylüyordu. Ancak 52 milyon dolarlık hacmi olan borsa para çekmekte yetersiz kaldı. Bankalar yüksek devalüasyon olacağı beklentisiyle hareket edince piyasaya sürülen döviz, fiyatı düşürmedi aksine arttırdı. Dolar, birkaç ay içinde 8 bin liradan 42 bin liraya fırladı, 38 bin lirada tutundu. Döviz rezervleri 7 milyar dolar iken Nisan 1994'te 3 milyar dolara düştü.

Sonuç olarak Ocak 1994'te döviz kuru 19.000 TL/dolar iken 1994'te döviz kuru 38.000 TL/dolara çıktı.

Merkez Bankası rezervleri 7 milyar dolar iken uluslararası rezervler 4,5 milyar dolara düştü. Kamu borçlarını ödeyebilmek için Mayıs 1994 tarihinde %400 faizli borçlanma kâğıtlarını piyasaya sürmek zorunda kaldı. 5 Mayıs 1994 yılında bankalardaki tüm yerli ve yabancı mevduat hesaplarının tamamına garanti getirildi.

5 Nisan 1994'te hükümet dengeleri yeniden kurmak amacıyla yeni kararlılık önlemleri paketi ilan etti. Dengeleri düzeltmeden yapay yolla faiz oranlarını düşürme çabası faiz oranlarında çok daha yüksek oranda bir sıçramaya neden olmuştu. Sonuç, ücretlerin düşürülmesi, işsizlikte artış, yüksek bir kur ayarlaması ve üç basamaklı enflasyon döneminin açılması olarak kendini gösterdi.

Bu kararlar açıklandığında dönemin Başbakanı Tansu Çiller şöyle söylemişti; *"Sadece bu ekonomik krizden çıkmayacağız, Türkiye ekonomisiyle insanıyla bir mucize yaratacaktır. Bu fedakârlığı gelirlerimize göre harcama alışkanlığı mutlaka kazanmamız ve devam etmemiz gerekir. Bu fedakârlığı Türk milleti destek vererek yapmıştır."*

Tansu Çiller, doların 10 bin liralardan 39 bin liraya çıktığı dönemde ekonomik sorunlara karşı aldığı önlemleri **'ekonomik Kurtuluş Savaşı'** olarak tarif etti ve **'ekonomide yapısal değişimin'** temellerinin atılacağını söyledi.

Ekonomist Mahfi Eğilmez'in yorumu: "1993 yılı sonundan başlayarak, faizi indirerek enflasyonu düşürme teorisi eşliğinde Hazine'nin borçlanma ihaleleri iptal edildi. Bu iptallerin yarattığı karışıklıklar sonucu olarak reyting kuruluşları Türkiye'nin notunu düşürmeye başladılar. Bu düşüşler karışıklığı en üst düzeye taşıdı ve sonuçta ünlü 1994 ekonomik krizi çıktı. Hükümet 5 Nisan 1994 istikrar önlemlerini almaya ve IMF ile bir program yapmaya mecbur kaldı. Bu süreç ve devamında Türkiye'nin notu BBB'den B'ye kadar geriledi."

5 Nisan kararlarının ardından Türkiye bu kez, uzun bir aradan sonra yeniden IMF ile masaya oturdu. IMF, 5 Nisan Kararlarını "oldukça cesur ve parlak" buldu. Böylece Stand-by anlaşmasının yolu açıldı.

Çiller hükümetinin ekonomi alanındaki en önemli düzenlemelerinden biri de, 10 yıldan beri Türkiye'de konuşulmasına karşın bir türlü yasal mevzuata kavuşturulmayan, özelleştirme konusunda oldu. Özelleştirme yasası 24 Kasım 1994 tarihinde çıkartıldı ve özelleştirme programı hızlandırıldı.

Kararların bedelini çalışanlar ödedi. Ücretler düşürüldü, enflasyon üç basamaklı oldu. Memur maaşları donduruldu. Ekonomik krizi durduracağı söylenen paket tam uygulanamadı. Hükümet 8 ay sonra 24 Aralık 1995'te erken seçime gitmek zorunda kaldı.

Mahmut Nedim Paşa ya da en bilindik adıyla Rusçu Sadrazam Nedimof yalısını anlatırken, aldığı akılsızca kararların Osmanlı Devleti'ne maliyetinin ne denli ağır olduğunu görmüştük. Bilineni söylemekte bir sakınca yok, ekonomi profesörü Amerikancı Başbakan Çiller'in de aldığı karar da çok ağır mağduriyet yarattı.

Bu olumsuz tabloyla seçime gidildi ve seçimlerden birinci parti olarak Refah Partisi çıktı, oyların yüzde 21,4'ünü alan RP 158 milletvekili kazandı. Anavatan Partisi 132, Doğru Yol Partisi 135, Demokratik Sol Parti 76, Cumhuriyet Halk Partisi de 49 milletvekilliğine sahip oldular.

Bu ekonomi ya düzelecek ya da düzelecek diyerek yola çıkıldı ama yine yolun sonunda aynı noktaya 1998 ve 2001 yılında yaşanan krizler ile tekrar geri dönüldü.

TBMM genel seçimi sonucu DYP 9,54'le meclis dışında kalınca, 3 Kasım 2002 seçim yenilgisi ardından Çiller 9 Kasım günü yaptığı basın toplantısında bir sonraki kongrede adaylığını koymayacağını açıkladı. 14-15 Aralık 2002 tarihlerinde yapılan DYP 7. Olağan Büyük Kongresi'yle genel başkanlığı sona erdi ve aktif siyasetten çekildi.

Tansu Çiller yalısına gittim...

AKP iktidarının ilk yılı dolmak üzereydi. *M5 Savunma ve Strateji* dergisini, digimedya.com gazetesini ve komplo teorileri dergisini bir dönem birlikte çıkardığımız, Haldun Simavi'nin patronu olduğu bir dönemin fırtınalar estiren gazetesi *Günaydın*'ın güncel tanımıyla CEO'su olan çok saygı duyduğum Vahit Çelikbaş, Tansu Çiller'in yeniden siyasete dönmek gibi bir düşüncesi olduğunu, benden bir strateji raporu hazırlayarak, Yalısında görüşmeye gitmemizi rica etti. 1 Temmuz 2008 tarihinde Ergenekon'dan gözaltına alınmak üzere evime 14 polisin geldiği gün, çok sayıda doküman ve defter, kitap incelenmek üzere İstanbul Emniyetine götürüldü, o gün bu gündür "adli emanette" duruyorlar ve yüksek yargı daha kararını vermediği için onları geri alamadım [Bu konunun tüm ayrıntılarını ***'Büyük Kumpas Ergenekon'*** kitabımda anlattım]. Bu nedenle, bu görüşmenin tam tarihini yazamıyorum. Daha önceki kötü deneyimimi anlattım. Buna rağmen gittik. Randevu saatini beklemek için, Yalının karşısındaki pastahanede zaman öldürdük. Kararlaştırılan saatte buyur edildik. Karşımız-

da Boğaz'ın muhteşem güzelliği, hanımefendi birkaç dakika sonra üst kattan geldiler. İlk bildik konuşmaları yaparken, Özer Çiller herhalde denize yönelik cephesine eklenmiş terasta olsa gerekti ki, o taraftan çıktı geldi. Belki de, denize sıfır zemin kattaydı. Tavırlarından, gelişimizden hiç de hoşnut olmadığı belliydi. Galiba el bile sıkışmadık, hoş geldiniz dedi, iç merdivenlerden yukarı kata çıktı. Salona şöyle bir göz gezdirdim, basında yazıldığı gibi duvarlarda tablolar göremedim. Olanlara pek değer vermedim. Odada epey antika eşya vardı.

Raporun konusu şuydu: Demokratik yollardan AKP iktidarına nasıl son verilebilir?

Açıkçası, 2007 genel seçimlerinde AKP'nin iktidarı kaybetmesi amacıyla uygulanması gerekli strateji önerileri. Raporun üzerinde tartıştık, Yalıdan ayrıldık. Yalıyı gezdirmeyi teklif etmediği için, biz de istekli olmadık. 1 Temmuz 2008 tarihinde Ergenekon kumpasıyla gözaltına alındığımda, bilgisayarımdaki bu rapor nedeniyle sorgulandım. Savcı Zekeri Öz, "işte bak hükümeti devirmek amacıyla strateji belirlemişsin..." diyerek, darbeci suçlaması yöneltti. Polisler ve savcılar olarak dikkatli okumamışsınız, ne zamandan beri demokratik yöntemlerle iktidar değiştirmek, darbecilik oluyor, dediğimde, sus pus oldu.

2006 yılında AKP iktidarına son vermek amacıyla harekete geçen eski Başbakan Tansu Çiller, cumhurbaşkanlığı ve genel seçime bir yıl kala 2022 yılında, Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan'a destek gösterisiyle medyada görünüyordu! Ama halk zerre kadar itibar etmedi.

Tansu Çiller 2023 seçimi öncesinde ittifak arayışında

2023 seçimine günler kala medyada Tansu Çiller'in yeniden siyasete geri dönmeğe hazırlandığı haberleri yer almaya başladı. Eski Başbakan Tansu Çiller'in teklifi ve Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ ile üçüncü ittifak iddialarıyla gündemde olan Adalet Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Vecdet Öz, dikkat çeken açıklamalarda bulundu. Öz, Ata İttifakı kurulması amacıyla "Ümit Özdağ'ın milliyetçiliği Atatürk milliyetçiliğine yaklaşmıştır ve bu bize yakın gelmektedir" diyerek ittifaka açık kapı bıraktı.

Öz, ***Cumhuriyet***'e verdiği röportajda (08.05.2023 – cumhuriyet.com.tr) Çiller'in kendisine "ikinci adam ol" diyerek teklifte bulunduğunu açıklamıştı (bu kitap için yapılan konuşma, 21.05.2023):

"Tansu Hanım bir gün beni arayarak kahve içmeye davet etti. Ben de dostane bir şekilde bu daveti kabul ettim. Ülke gündeminden konuşacağımızı düşünerek gittiğim bu görüşmede Çiller bana siyasete dönmek istediğini açıkladı, 'Ben ablan olarak partinin başına geçeyim sen de ikinci adam ol' dedi. Bu işin ticaret işi olmadığını derin görüş ayrılıklarımızın olduğunu belirterek reddettim, örneğin o başkanlık sistemini tasvip ediyor, biz parlamenter sistemi."

14 Mayıs seçimine gidildiği günlerde siyasete yönelik çıkışları ile gündeme gelen eski Başbakan Tansu Çiller'in teklifi ve Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ ile üçüncü ittifak iddiaları ile ilgili konularda Adalet Partisi ismi öne çıktı. Partinin kritik konulara ilişkin ne karar alacağı ise merak konusu olurken Adalet Partisi Genel Başkanı Vecdet Öz, Cumhuriyet'e özel açıklamalarda bulundu. Çiller ile dostane bir ilişkisi olduğunu fakat kendisinin AKP ile yakınlığını tasvip etmediğini belirten Öz, Çiller'in kendisine teklifte bulunduğunu açıkladı.

Yeniköy'deki yalının ve sahiplerinin hikayesi bu...

OKUMA PARÇASI I

Zamanında *Milliyet* gazetesi Çiller ailesinin servetini açıklamıştı. O gazetenin yazarı Umur Talu (01.03.2014) bir kez daha arşivden çıkararak gündeme getirdi:

"Başbakan'ın mal varlığıyla ilgili bilinmeyen gerçeklerin öğrenilmesine, adalet önünde değerlendirilip soruşturmanın sonuçlandırılmasına ihtiyaç vardır.

Başbakan olduktan sonra, ailesinin mal varlığı kamuoyunu sürekli meşgul etmiştir. Bu ailenin çok kısa zamanda ortaya çıkan serveti, birçok zeminde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Kamuoyunda derin şüphelere düşüldüğü iddiaları yer almıştır. Türkiye gündemine oturmuştur.

Gerekli araştırma yapılmadığından, mal varlığı üzerindeki şüphe ve şaibeler aydınlatılamadı. Kendisinin açıklamaları yeterli olmadığından hem devletimiz hem milletimiz hem de Meclisimizin olayı sonuçlandırması gerekmektedir.

Birkaç yıl içinde ciddi boyutta bir servetin olduğu her zeminde ifade edilmektedir. Bu servet ve muazzam mal varlığını nasıl ve nereden kazandığı paralarla, hangi yolla edindiğinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu husus açıklığa kavuşturulup kamuoyu tatmin edilmemiştir.

Mutlaka şu suallerin cevabının verilmesi gerekmektedir:

Başbakanlık nüfuzunun kötüye kullanılması bu servetin kaynağında var mıdır?

İstanbul'la ilgili iddialar bu servetle ne derece ilgilidir?

Aileye ait şirketlerin bu servete katkısı nedir?

Edindikleri mallarla ilgili ödemeleri hangi kanuni yollardan yapmışlardır?

O mal varlığını, 1994'te, yönetmeni olduğum Milliyet, günlerce koşturup her ihtimali, her belgeyi, her izi değerlendirmesini rica ettiğim rahmetli ***Turan Yavuz****'un haberiyle tam sayfa manşetlere taşımış; devrin havuzcuları Hürriyet ve Sabah ise, çıkmış haberi bile sansürlemişti.*

*"**Başbakan'ın beyan etmediği ABD'deki serveti**" manşetleri üzerine, eşi **Özer Çiller** "**Çocuklarımızın geleceği için**" açıklamasını yapmıştı.*

*Koalisyon ortağı SHP de "**kısa dönemli ahlaki tavır**" alınca, "**Başbakan'ın gizli serveti**" yüzünden iktidarın düşmesi gündeme gelmiş, ancak bir gece yarısı SHP lideri **Karayalçın**'ın cayması, "**gelmiş geçmiş her başbakanın serveti araştırılsın**" sulandırmasıyla koalisyon az daha dayanıp sonradan çökmüştü. (O geceyi şimdi CHP'de olan **Nihat Matkap** iyi bilir. O vakit "**Matkap Operasyonu**" başlığı atmıştım.)*

*Sonra **Baykal**'ın harici desteğiyle **Çiller** kaldı seçime kadar. Seçimde Doğan Grubu **ANAP**, Sabah Grubu **DYP** diye bağırdı.*

*Birinci Refah çıktığı halde, Genelkurmay, beyaz sermaye, o gün kurulan kartel medyası, şimdilerde dürüstlük taslayan kuryeleriyle, 2. ve 3. partiden **Anayol Koalisyonu** çıkarttı.*

***Salih Kapusuz**'un konuşması o dönem.*

Bir daha okuyun, nasıl da temiz siyaset ve temiz yönetime iştahlı; nasıl da hakikate aç, nasıl da şaibelere karşı hassas.

*Bugün bakıyorum da, hiç olmazsa **Çillerler** "**Montaj**" demedi, inkâr etmedi; "**çocuklarımız, gelecek, gidecek**" filan dedi.*

***

Sonra ne oldu?

*Refah Partisi **Çiller'in servetini** hedef alırken, DYP de **Erbakan'ın serveti** için önerge verdi. İkisi de kabul edildi.*

*Bazıları bugün dıngıl yazılar yazıyor: "**28 Şubatçılar Çiller'in de servetini konu etmişti**" diye.*

Yahu o sıra 28 Şubat doğmamış daha.

*Yahu o haberi çıkaranlardan biri, peşine düşülmesini isteyen, haberi kendi odasında satır satır yeniden yazan, sayfayı Sevgili **Muzaffer Tan**'la kendi masasında oluşturan, kuşlar içeriden haber uçurmasın diye başlık ve spotları bizzat kendisi, özel bir bilgisayar sırasında yazan, öğle yemeğinde yanında "**Çillerler'in kankası**" oturan ve "**Yarına önemli bir haberiniz var mı**" diye soran gazete sahibine "**Pek bir şey yok**" diyen ve ancak sayfalar baskıya hazır olunca çıkıp gösteren benim.*

*28 Şubatçı mubatçı değil, paşaların hedefi oldum. Dahası, o serveti Meclis'te hedef alan Refah Partisi. Yani **Erbakan, Kapusuz, Gül, Erdoğan.***

Ne zaman ki beyaz medyanın suni döllemesi Anayol çöktü; o vakit daha patlamamış müstakbel Susurluk ve servet telaşıyla da ***Çiller, Erbakan*** *ile koalisyon yaptı.*

1997'de de iki parti, birbirlerinin liderini akladı. ***Kapusuz*** *da o önemli konuşmasını yutmak zorunda kaldı. 28 Şubat darbesi de o sıra, beyaz sermaye-kartel medyası-Genelkurmay ve dış mihrak kimyasıyla kotarıldı.* ***"28 Şubat mağduru" Erbakan****'ı terk edenler de hep birlikte AKP oldu.*

***

Kapusuz *o konuşma için de* ***"montaj-dublaj"*** *der mi, artık o ahlaki çizgi sıfırlandı mı, konuşmayı* ***"mübahale"*** *sayar mı, bilmiyorum. Tekrar yapsa o konuşmayı, mit değilse bile hit olur!* ***Esengün*** *de tam kitabın orta yerinden* ***"etik"*** *şey etse, bis olur! Fakat neden bahsediyoruz ki:* ***İlke, etik, ahlak, tutarlılık, fazilet vesaire. Sıfıra sıfır elde var sıfır!***

Not: *Bir de şahsi bir şey paylaşayım, kayda geçsin. Konunun özüyle alakasız ama yukarıdaki arşivle ilgili. Ve içime oturmuş bir şey.*

Milliyet 60. yılında mı ne, güzel bir kitap çıkartmıştı. Düşünen ve yapanların eline sağlık. O vakit daha Doğan Grubu'nda gazete. Kitapta yıl yıl önemli manşet ve haberler var. Haberin içindekiler onu, o güne, perde arkasını anlatıyor. Çok güzel. Bakıyorum zevkle.

Geldim ***"Çiller'in serveti"*** *manşetine. Haliyle yılın değil kaç yılın haberi. O da ne? Haberin muhabiri* ***Turan Yavuz*** *maalesef öldüğü için haberi o anlatamıyor. Kim anlatabilir o vakit? Ben. Hatta sadece ben. Ama patron korkusundan, bırakın bana anlattırmayı, bizatihi aklımın, yüreğimin, emeğimin, elimin değdiği nice haberden adım bile silinmiş. Yuh dedim tabii.*

Kitabı hazırlayan arkadaşa bir nikahta rastladım sonra; Ezilerek büzülerek, ***"Vallahi korkudan adını koyamadık"*** *dedi. Ben de* ***"Çok iyi yapmışsınız"*** *dedim. Benim sansürlendiğim, yok sayıldığım o büyük haberi de, sağ olsun, o vakitler Milliyet Ankara Temsilcisi olan, o gün Ankara'da bulunan, sayfayı herhalde gazete basılınca görebilen* ***Derya Sazak*** *güzel güzel ilk elden anlatmış. Bana sorulamayan, benim sansürlendiğim bir vakayı böyle anlatmayı nasıl kabul etmiş, hiç anlayamadım. Oysa hepsi bilir ki, stajyer muhabirinden en ünlüsüne, hepsinin imzasını, emeğini korumak hep namusum olmuştu. Bazen,*

dosya mosya bana geldiği için kendi yazdığım haberlere bile asla imza koymamış, kimsenin önüne geçmemeye çalışmıştım. O yüzden haftada bir gün medya yazısı dışında, köşe bile yazmazdım.

Geçenlerde baktım, ***Sazak****'ın yeni çıkan, önemli bir zabıt olan* ***"Batsın böyle gazetecilik"*** *kitabına* ***Altan Öymen*** *önsöz yazmış. İyi yapmış. Koskoca* ***Altan Ağabey. Öymen*** *önsözde* ***"Çiller'in serveti"*** *haberini de anlatıyor, sağ olsun rahmetli* ***Turan'****ı da sitayişle anıyor. Fakat herhalde bir refleks var ki, ben yine sansürlenmişim! Yuh diyemedim, bir büyüğe saygımdan. Çünkü anladım ki, ben ölene kadar, patron belki kızar diye anamayacaklar adımı!*

Öyle için için nüfuz etmiş bir şey bu. Tabii ki bu olay kimse için önemli değil; sadece benim içimi acıttı biraz. Fakat ister küçücük resim, ister büyük fotoğraf, hikayenin özü hep aynıdır. O yüzden hep diyorum ki... ***Oto sansür yoksa, sansür de olmaz!*** *En azından kaskatı kalamaz.* ***Sansür esaretinin en büyük teminatı, oto sansür teslimiyetidir.*** *Yani, korku, tilki, biat senin içinde; sansürcünün en büyük güvencesi, senin otomatik sansür refleksindir! İstersen bin defa sansüre karşı olduğunu anlat dur...*

Vaziyet budur!

OKUMA PARÇASI II

İkinci okuma parçasını da yine bir gazetecinin, Hürriyet gazetesinin köşe yazarı Yalçın Bayer'in Tansu Çiller'i konu alan ve kendisine de sorduğu bazı sorulara aldığı ve alamadığı yanıtları arşivden seçtim. [1 Eylül 2000 tarihli köşe yazısı]

Rahmetli meslektaşımız Gülçin Telci'den Sait Halim Paşa Yalısı yangınından sonra duyduğumuz bir iddiayı, **DYP Genel Başkanı** Tansu Çiller'e anımsatmak istiyoruz:

"Siz bir tabloyu tamir ettirmek için kolejden sınıf arkadaşınız olan ünlü dekoratör Rüya Mocan'a, 'Sana bir tablo göndereceğim, tamir ettir. Senin Londra'da çevren var' demiş miydiniz? Bir dönemin ünlü siyasetçisi ve iş adamı Şevket Mocan'ın kızı olan Rüya Mocan'a bu tabloyu gönderdiniz mi? Tamir edilip geri geldi mi?"

Çünkü bu söylenti o yıllarda İstanbul sosyetesinde dillerde dolaşıyordu.

Gülçin Telci, acaba Çiller'e böyle bir soru yöneltmiş miydi?

Konunun aydınlanması açısından bunun yanıtını bulmak gerekiyor.

Yalı önce Turizm Bakanlığı'na bağlıydı, TURBAN'a geçti, daha sonra YPK kararıyla Başbakanlığa devredildi. 1995'te Çiller'in başbakanlığı döneminde de yandı.

1991 seçimlerinde Demirel'in özel korumalığını yapan Ömer Bilgin, bu yıllarda TURBAN'ın başına getirildi ve 1995 seçimlerinde Çiller tarafından Isparta'dan parlamentoya sokuldu. Demirel, 1991'de başbakan olduktan sonra yalının bahçesinin M. Ali Ilıcak'a tahsis edildiğini unutmayalım. Ilıcak burada iki sezon gazinoculuk yaptı.

Neyse, asıl konu yangın ve değeri trilyonlarla ölçülemeyen tablolar...

Önemli olan bir husus, Ömer Bilgin'in genel müdürlüğü sırasında yalının 'onarım'ı yapılırken yanması. Nedense onarım için Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan izin alınmamıştı.

30 tablo ile bazı eşyalar yangından önce Ankara'ya götürülmüş; bu tablolardan 2'si daha sonra ortadan kaybolmuştu.

Olay kamuoyuna yansıdıktan sonra Meclis'te Sait Halim Paşa Yalısı yangını ve TURBAN işletmeleri ile ilgili bir araştırma komisyonu kuruldu.

Konuyu ilk günden beri araştıran ve adeta dedektiflik yapan ANAP İstanbul Milletvekili Halit Dumankaya da, komisyon başkanlığına getirildi.

Dumankaya ile konuşuyoruz.

"Ben bu işe kellemi koydum. Ancak bir el hep itiyor, olay aydınlatılmak istenmiyor" diyor.

- Bir tablonun Londra'ya onarıma götürüldüğü iddiasını duydunuz mu?

- Eski bir milletvekili arkadaşımız böyle bir şey duymuş. Fakat bu konuda elimde bir belge yok. Biliyorsunuz yalıyı önce boşalttılar, sonra da yaktılar.

- Çiller dünkü açıklamasında, Başbakanlığa getirilen tabloların noksanlığından kendisinin ve kendisiyle çalışan kadronun sorumlu sayılamayacağını söylüyor.

ZOR SORULAR

- Tansu Hanım doğruyu söylemiyor. Ancak şu sorulara yanıt verilmesi lazım: Paha biçilmez bu eserler, bir şoföre nasıl teslim edilip Ankara'ya gönderilir? Bunların belli bir nem oranında taşınması gerekmiyor mu? Ayrıca, bir banka bile bir yere 10 milyar gönderirken koruma altında zırhlı araçla götürülürken, tabloların bir tek şoföre teslim edilmesi sorumsuzluk değil mi? Ankara'dan gelen aracın plakası neden değiştirildi? Taşıma ve boşaltma işi neden geceleri yapıldı? Bu tabloların Ankara'ya taşındıktan sonra Başbakanlık'tan önce bir yerde muhafaza edildiği, daha sonra da yangının olduğu biliniyor mu?

Dumankaya'nın soruları sürüyor:

- Yargı kararı sonucu 'kırmızı bülten'le aranan yalı müdürü Haydar Mengü, az ilerdeki yalıda oturan Özer Çiller'in çok yakın adamı değil miydi? Kuşadası dahil Çiller'in özel işlerini yapmıyor muydu? Çiller'in yalısının boyama parasını TURBAN'dan vermemiş miydi? Haydar Mengü neden Fransa'ya kaçtı? Paris'teki büyükelçiliğimiz, kendisinin yakalanması için bir gayret gösterdi mi?

Dumankaya, bilinen birçok konunun ciddi şekilde araştırılması, örneğin isimleri kendisinde bulunan bir koruma polisi ile onarım mü-

hendisinin güvenceli şekilde ifadelerinin alınması gerektiğini, TURBAN dosyasının yeniden açılmasını, Ömer Bilgin'in müteahhit Mesut Rahman'dan aldığı sahte faturaların yeniden incelenmesini istiyor.

Ve iddialı olarak şöyle diyor:

"Yalının kimler tarafından yakıldığı ortaya çıkartıldığında bazı kişiler sokaklarda gezemeyecektir."

Dumankaya'nın 'Turban Dosyası' kitabında yalı yangını ve TURBAN'daki soygun olayları belgeleriyle ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor.

YALÇIN BAYER'in Hürriyet Gazetesindeki 6 Eylül 2000 tarihli ikinci yazısı

Tansu Çiller, Sait Halim Paşa Yalısı yangını ve kaybolan tablolar üzerine konuştu:

DYP Genel Başkanı Prof. Tansu Çiller, Sait Halim Paşa Yalısı yangını ve kaybolan tablolar konusundaki yazılarımız üzerine aradı.

Yalıdaki bazı tabloların çerçevelerinin değiştirilmesi için Londra'ya dekoratör Rüya Mocan'a gönderilmesi konusunda Çiller, "Rüya Mocan benim sınıf arkadaşım değildir, belki aynı kolejde okumuş olabiliriz. Sait Halim Paşa Yalısı'ndan çıkan 'şunları bunları' alın da Londra'ya götürün demedim" diyor.

Yani Mocan'la tanışmıyor musunuz?

- Tanışırız kendisiyle... Ama kendisinden böyle bir talebim olmadı. Bunu bilmenizi isterim.

[Yalçın Bayer'in yazısına devam etmek üzere burada araya gireyim; Rüya Mocan bu konuşmaya karşı çok öfkeli! 'Ben Tansu Çiller'le arkadaş bile değilim. Ayşe'nin çok yakın arkadaşı (Ayşe Şefkatlioğlu'nu kastediyor). Benim yalının resimlerini görmüş, dekorasyonunu yapmamı istemiş. Ayşe de kuzenim olduğunu söyleyince görüştük.]

TURBAN Genel Müdürü Ömer Bilgin...

- Sayın eski Genel Başkanımızın yakınıydı. Kendisini biz atamadık oraya, geldiğimiz zaman orada bulduk.

Kaybolan tablolar...

- Bize mal etmeye çalışıyorlar. Onca zaman geçti, bizimle ilişkilendirmeye çalışıyorlar. Çok garip. Yalan yanlış söyleniyor. Neyin kaybolduğunu bile bilmiyorum. Her zaman üzerimize geliyorlar, ama alıştım artık...

Tabloları siz Ankara'ya götürttünüz.

- Başbakanlığımız döneminde Gümrük Birliği'ne giriyoruz, istikrar programını uyguluyoruz. Yoğunuz, o sırada dışarıdan misafirler geliyor, Başbakanlık Konutu'nu derleyelim, güzelleştirelim, onlara tarihimizi gösterelim, Osmanlı'yı tanıtalım, dedik. Gazete kâğıdına sarılı tablolar var, buraya getirelim, değerlendirilsin dediler. Ben de peki dedim, getirdiler. Ama ben görmedim, seçmedim.

Siz yalıyı hiç ziyaret ettiniz mi?

- Kendi evimin birkaç adım ötesinde... Sadece bir defa bakmaya gittim. Odalar bomboş, sular akıyor, ortalık harap olmuş bir vaziyetteydi. Bazı şeyleri derledik, hatta Kissinger geldiği zaman orada görüştüğümü hatırlıyorum. Benim orada sürekli kalmam söz konusu olamaz ki...

ANAP'lı Halit Dumankaya çok şey biliyor bu konuda...

- Bilgileri yanlış... Orada birisinin adını veriyor, referans gösteriyor. Galiba Fransa'da kaçak olan Haydar Mengü'yü söylüyor. O Sait Halim Paşa Yalısı'nın hiç müdürü olmadı ki, galiba TURBAN'da görevliydi.

Her şeyi reddediyorsunuz.

- Düşünebiliyor musunuz; bir başbakan yangın çıkartacak, tablo kaçıracak. Bunlar hayal dünyasının şeyleri. Biz o zaman terörle mücadele ediyoruz, bir yandan da GB'ye adım atmak için Avrupa'yı dolaşıyorum. Bu işlerle uğraşırken, benim işim yok da tablo ile mi uğraşacağım? Bunları bir başbakan yapmaz. O kadar büyük bir hayal gücü ki... O dönemde Çiller için infaz ekipleri kuruldu. Sonra ne oldu?

Yalçın Bayer'in 3 Aralık 2000 tarihli Hürriyet Gazetesindeki üçüncü yazısı

'Yazık ettiniz bana'

DYP Genel Başkanı Tansu Çiller, arazi yolsuzluğu nedeniyle gözaltında tutulan Nevzat Ak'ın isminin kendileriyle birlikte anılmasından çok rahatsız olduğunu söyledi.

Ancak, bildiğimiz dostluk ilişkilerini anlatınca da itiraz etti.

Çiller, geçmişi kapatmak mı, unutmak mı istiyor?

"10 yıl önce yalı komşumuzdu. Ne yazık ki, bir insanın komşusunu seçme hakkı yoktur. DYP Genel Başkanlığı'na aday olmama karşı çıkınca o günden beri bir ilişiğimiz yoktur. Sayın Demirel ve Ali Şener'in yakınıdır."

ZARİF MUSTAFA PAŞA YALISI

Kitaba Boğaziçi'nin ilk yapılan yalısı Amucazade Yalısından başlamıştık yine Anadoluhisarı'ndaki aynı tarihlerde yapılmış olan Zarif Mustafa Paşa Yalısı ile bitirelim.

Çok eski tarihlerde içinde bir Jüpiter tapınağı bulunduğu anlaşılan Anadolu Hisarı, Osmanlı döneminde kale koruyucularının ve Boğaz'da görevli paşaların yeri olduğunu yazan Cahit Kayra, *"İstanbul Mekanlar ve Zamanlar"* kitabında şöyle devam ediyor; Anadolu Hisarı'nın en namlı yapısı Amucazade Hüseyin Paşa Yalısı, Zarif Mustafa Paşa Yalısı da öyle, ama 1918 planında bunlar gözükmüyor.

Amcazade Yalısı'ndan Marmara istikametine doğru ilerlendiğinde karşılaşılacak ilk yalı Zarif Mustafa Paşa Yalısı'dır. Yalı, zaman zaman Zarif Mustafa Paşa'nın torunu olan Esat Bey'in adı ile de anılır.

Bu zarif yalının tarihçesi ve mimari yapısı hakkında Zarif Mustafa Paşa'nın hem anne hem de baba tarafından torunu olan Asaf Ertan Beyefendi ile 6 Nisan 2024 tarihinde yaptığımız konuşmadan bilgiler edindim. Asaf Ertan'ın babası Ahmet Muhtar Ertan CHP'nin üç dönem milletvekilliğini yapıyor, 1950 seçimi sonrası DP'nin seçimi kazanmasıyla 1951 yılında aile Ankara'dan Boğaziçi'ndeki yalıya taşınıyorlar. Asaf Ertan 5 yaşında yalıya ilk kez geliyor ve kırk yıl boyunca 1991 yılına kadar burada yaşıyor. Ayrıca Zarif Mustafa Paşa'nın (1816-1862) 1941 yılında yayınlanmış olan hatıratının fotokopisini mimar Fuat Selim Ramazanoğlu aracılığıyla iletti.

Zarif Mustafa Paşa Yalısı, Anadoluhisarı'nda, Körfez caddesi üzerinde yer alır. Yalının yapılış tarihi ile ilgili net bir tarih yoktur. Fakat çoğu kaynaklarda Boğaziçi'nde yapılmış en eski yalı olarak kabul edilen Amcazade Yalısından hemen sonra yapıldığı tahmin edilmektedir. Uzmanlar yapının 18. yüzyıl sonu veya en geç 19. yüzyıl başın-

da inşa edildiğini ifade etmektedirler. Yalının yapılış tarihi ile ilgili net bir tarih yoktur. Fakat çoğu kaynaklarda Boğaziçi'nde yapılmış en eski yalı olarak kabul edilen Amcazade Yalısından hemen sonra yani 1700'lü yıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. "Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi cilt:7'de" ise, Mehtabiye Köşkü, harem ve selamlık olmak üzere üç ayrı bölümden oluşan yapı, 17. yüzyılın sonu veya 18. yüzyılın başında inşa edilmiştir, bilgisine yer verilmiş. Zarif Mustafa Paşa Yalısı geçmişi bin yıl öncesine giden eski bir Bizans manastırının Ayazma kalıntıları üzerine kuruluymuş, günümüzde bu Ayazma (Kutsal Su Kaynağı) yerinde duruyor.

Yine kayıtlara göre yalının bilinen ilk sahibi 1792 tarihli Bostancıbaşı Defteri'ndeki kayıtlara göre ismi bilinmiyor ama babasının adına göre padişahın Berberbaşısı Mustafa Ağazade olarak biliniyor. Bostancıbaşı Defteri'ne göre daha sonraki sahibi Hüseyin Paşa olmuş. Daha sonra padişahın Kahvecibaşısı Kani Bey almış. Yalıya adını veren Zarif Mustafa Paşa yalının dördüncü sahibidir.

Abdülaziz dönemi (1861-1876) devlet adamlarından olan Zarif Mustafa Paşa'nın vefatından sonra bulunan notları arasında, yalıyı 1848 senesinde [Sultan Abdülmecit zamanı oluyor] aldığını yazmış. Fakat yalıyı kimden aldığını ise yazmamış. Ama paşanın yakınlarının anlattığına göre, Paşa yalıyı, padişahın Kahvecibaşısı Kani Mustafa Bey'den almış.

Zarif Mustafa Paşa Yalısı ikinci sınıf eski eser olarak kayıtlı. Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa yalısı sülalesinden Volkan Ahmet Köprülü'nün Asaf Bey'e verdiği bilgiye göre; "Yalının arazisi Köprülü Yalısına ait arazinin bir kısmı üzerine II. Mahmut'un Kahvecibaşı Kani Mustafa Efendi tarafından inşa edilmiş olan yalıyı Zarif Mustafa Paşa eldeki hatırata göre 1848 yılında satın almış.". Buna göre yalı, Kani Bey'e gelinceye kadar birkaç defa el değiştirmiş olmalıdır. Saptanabilen en eski mülk sahibi, 1792 tarihli Bostancıbaşı Defteri'ndeki kayıtlara göre Berberbaşı Mustafa Ağazade Bey'dir. Bu tarih bize III. Selim'in henüz tahta geçeli üç yıl olduğunu anlatmakta.

Bu arada Zarif Mustafa Paşa Yalısı'nın, Kafkasların ünlü komutanı Şeyh Şamil'in İstanbul'da ağırlanması için satın alınmış olduğu da Osmanlı Arşiv kayıtlarında mevcut olduğunu saptamış olan Ali Bilir'dir ve "Beykoz" tarihinde yazmıştır. Bu belgeye göre Rus esaretinden kurtulan Şeyh Şamil, İstanbul'a gelmiş ve hem halk hem de

padişah tarafından büyük bir saygı ile karşılanmıştır. Buradan da hac için Hicaz'a gidecek olan Şeyh Şamil Efendi dönüşünde bu konakta ikamet edecektir. Bu nedenle Zarif Mustafa Paşa Konağı padişah iradesi ile satın alınmış ve hazırlanmıştır. Ne var ki hac esnasında hastalanan Şeyh Şamil Medine'de vefat etmiştir.

İlk yapıldığında, Harem, Selamlık ve Kayıkhane bölümlerinden oluşan ve bugünkünden üç kat daha büyük olan yalı dışarıdan 2 kat olarak görülüyor ama içeri girdiğinizde 4 kat ve cihannüma bölümü vardı. Mimarı bilinmeyen Zarif Mustafa Paşa Yalısı, yapıldığı dönemde, harem, selamlık, mehtabiye köşkü ve köşkün hemen altındaki kayıkhane bölümü, harem ve selamlık bahçeleri, limonluk ve ahırları ile Boğaziçi'nin en büyük konutlarından biriydi. Ortada alçak tavanlı bir kat var. Güney kısmı iki pencereli odalarıyla bahçeye bakıyor. Her üç binada denize bakıyordu. Yalının harem kısmı yıkılmış, mehtabiye köşkü büyük değişikliklere uğramış, günümüze yalnızca selamlık kısmı kalmıştır.

Asaf Ertan'dan (6 Nisan 2024) aldığım bilgiye göre: "1934 yılı öncesi yalının arazisi Otağ Tepeye kadar çıkıyor. Sağ tarafta Dolaybağ Yolu Zarif Mustafa Paşa yalısıyla, sol tarafta ise Amucazade yalısıyla sınır oluşmuş. Cephesi Hisar Camiye kadar 250 metreydi.

Yalıda en canlı olduğu yıllarda yaklaşık 100 kişi yaşıyordu. Çok sayıda odası olan Yalıda 17 büyük odanın her birinde aile yaşamaktaymış. Orta sofa: 11,75m. x 7m. Bazı kısımlarda kartonpiyer; bazı kısımlarda 150-200 senelik ıstampalar, çiçekler ve nakışlar var. Yalının yüklük dairesinden başka bazı odalarda da yüklük var. Aile kalabalıklaştıkça küçük bölmeli dairelere ihtiyaç duyulduğundan, iç bölmeler yapılmış. Büyük mutfak bahçedeydi. 1963 yılı aralık ayında Yunan *Paros* gemisi çarparak Harem kısmını harap etti. Ortadaki binanın sağ ve solunda kış bahçeleri vardı. Ayrıca büyük bahçeleri de vardı. Yalının bahçesinden ise Boğaz'ın eski, atlı araba yolu geçiyordu.

Kışlık camekanlı bölüm sağ taraf Harem bölümündeydi. Mutfak koridorun arkasına yerleştirilmiş, yol açılınca mutfak yıkılmış. Odalar karnıyarık olarak tanımlanan koridora açılıyor. Sonradan yemek yenen bölüm Selamlık bölümünün holünde yenmeye başlanmış.

Harem karnıyarık, sağ sol tarafı denize doğru çıkıntılıyken orta taraf girintili, Selamlık kısmında orta taraf çıkıntılı, sağ sol taraf girintilidir."

"Sağlam olarak kalan Selâmlık dairesi bugünün Esad Bey Yalısı 'dır. Yol açımı sonucu arka bahçesi, limonluk ile mutfak ve ahırları yıkılmış olan (1962) Yalı grubunun diğer binaları da yok olmuştur. Bu yönde bulunan hamam yapısı ve de banyo tekneli olarak, klasik Türk hamamı plan tipindedir. Bu yalının planı orta sofalı anonim bir sahilhane gibidir. Deniz cephesinin orta motifi –eliböğründe– konsol profili ile alt kat döşemesine kadar inen destekleri ile ve üst kat cumbasının yarım yuvarlak kemerli dikey pencereleri ile ve defronton teşkil eden çatı kalkanı ile ve diğer kat ve pencere silmeleriyle ampir stili andırıyor; fakat Türk yalı ruhuna sadık kalmaktadır.

Yalının Harem dairesi dıştan aşı boyalı kaplamaları ve beyaz pencere pervazları ile belirlenmiş iken Selâmlık sarımsı renkle boyalı durmaktadır. İç mimarisi ise renkli zengin bitkisel motifli nakışlarla süslemelidir; Yaldızlı oda'nın duvar başpanoları ise Kırmızı Yalı panolarını andırmaktadır, fakat daha zarif görünümlüdür.

XIX.yüzyılda başlayan Türk eklektizmi ile, burada da uygulanan tarzda klasik mimarimizin yabancılaşmaya yönlendiğine şahit oluyoruz." (Asaf Ertan'ın belirttiğim tarihte anlattığı bilgiyle örtüşen Behçet Ünsal'dan alıntılayan Orhan Erdenen)

Boğaziçi'ndeki Zarif Mustafa Paşa Yalısı Hamamı Zarif Orgun tarafından (Arkitekt sayı:10, s. 1-2'de) müstakil bir makalede incelenmiştir.

Bugünkü durumu: Bu yalının Esat Bey Yalısı diye bilinen selâmlık dairesi hariç diğer kısımları yıkılmıştır. Harem, selâmlık, mehtabiye ve kayıkhane bölümleri; harem ve selâmlık bahçeleri, limonluk ve ahırları ile Boğaziçi'nin en büyük yalılarından idi. Ailenin damatlarından Daniş Koper'in 1972 yılında bize yazdırdığı notlar: "Yalının arkasındaki yolu, Esat Bey (Esat Bey –dede– Devlet Şûrası azası. Babası Sadık Bey –yalıda tablosu var– Zarif Mustafa Paşa'nın kızının kocası) Belediye'ye hibe etmiş. Harem'in bir bölümü 1918-1919'da yıkılmıştır. 1971'de kalan bölümü de gemi çarpması sonucu yıkıldı. Sahipleri: Zarif Orgun, Ertuğrul Kayıhan ve diğer bir ortaktı.

Dış duvarlar bağdadî/ahşap kaplama; ısı derecelerini ayarlamak için arada hava boşluğu bırakılmış. Bina ile irtibatlı (birleşik) yüz ölçümü 1000 metrekare kadar olan alaturka hamamı, şimdi örnekleri çok azalmış yalı hamamlarından. Yalının alt tarafındaki dehlize

iç kemer altı deniliyor. Yalının bahçeye bakan yüzünde kuvvetli bir ihtimalle ayazma olabilir. Esat Bey zamanında bahçede sera bulunuyordu.

Plan, bezeme ve mimari yapısıyla Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ile benzerlikler göstermektedir. Günümüze ulaşan selamlık, sarı aşı boyalı olup iki katlıdır. Orta sofalı yalı tiplerinden bir örnektir. Yalının ikinci katının orta bölüm çıkmaları beş eliböğründe ile desteklenmiş, iki kat birbirlerinden silmelerle ayrılmış, dikdörtgen söveli pencereleri sıralar halinde iç mekânı aydınlatmıştır. Üzeri üçgen alınlıkla tamamlanmıştır. Zarif Orgun'un 1942 yılında yazdığına göre; "Çatı, makas sistemi, kalın kalaslarla tutturulmuş, 800 metrekarelik komplike bir çatı. Bu çatı aynı zamanda yüklük olarak kullanılıyordu. Damın kiremitleri eskiden üçgen biçiminde idi, şimdi Marsilya tipi". Çatı alınlığında "Maşallah-La kuvvete illa billah" [Allah'ın dediği olur. Allah'tan başka kudret] yoktur yazısı okunmakta.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında da yalının orta bölümü sahipleri tarafından yıktırıldı. Böylelikle harem ve selamlık kısımlarının bağlantısı kalmadı ve iki ayrı yalı meydana geldi. Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'u İngilizler işgal edince Esat Bey'in oğulları yalıyı Anadolu'ya silah ve mühimmat göndermek için kullandılar. Yalının haremine ait büyük bir kısım İngiliz askerleri için kullanılacağı duyumu üzerine 1919'da sahipleri tarafından yıktırıldı.

Zarif Mustafa Paşa Yalısı, yapıldığı dönemde, harem, selamlık binalarının yanı sıra mehtabiye köşkü ile kayıkhane bölümü, harem ve selamlık bahçeleri, limonluk ve ahırları ile Boğaz'daki en büyük yalılarından biriydi. Mehtabı seyretmek için yapılan Mehtabiye ve Limonluk yalının ilgi çeken bölümlerden. Yalıdan bugün geriye kalan Selamlık bölümüdür. Mehtabiye bölümü de kalmış fakat gördüğü tadilat nedeniyle aslından hayli farklılaşmış durumdadır. Eskiden bu köşkün altı kayıkhane iken şimdi bir rıhtıma dönüşmüş durumdadır. Mehtap seyri için yapılan Mehtabiye, Limonluk, kahve odası, eskiden Maltalık dedikleri duvarları resimlerle bezenmiş yemiş odası, binada ilgi çeken bölümlerden. Günümüzde Kahve Odası olarak kullanılan odanın camla kaplı zemininin altı akvaryum gibi kullanılıyor ve suyuda filtre edilerek Boğaz'dan alınıyor.

Hamamın özelliği

18. yüzyılda yapılan bu özel yalı hamamında, sıcaklık bölümündeki kurnaların ayna taşlarının iki yanında şamdanlık nişleri vardır. Türk ev yapı tipinde hamam önemli bir yer tutmaktadır. Yalıda bulunan tarihi Türk hamamı inanılmaz bir görkeme ve mermer işçiliğine sahip. Bu Yalıda hamamın yapısını ailenin mensuplarından Zarif Orgun tarafından (Arkitekt Dergisi, sayı:10, s:1-2'de) 1942 yılında şöyle yazılmış:

"Hamam plan ve maktasından da anlaşılacağı üzere umumi hamamlardaki esastan ayrılarak bir soğukluk (camekan) ve diğeri yıkanma yeri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. bir de tuvaleti vardır. Soğukluk kısmında karşılıklı iki mermer sed mevcuttur. Vaktile buraya kerevet üzerine döşekler konulur, bohçalar içinde hamam takımları, silecekler, havlular getirilir ve burada soyunulurdu. Yıkandıktan sonra yine bu yerde bir müddet istirahat etmek adet idi.

Yıkanma yani asıl hamam kısmında ise kapıdan girince karşıda ve sağda iki kurna ve solda bir banyo vardır. Kurnaların mermer aynalarında, sağ taraftaki kurnada, karşılıklı iki vazodan çıkan gül, nar ve karanfiller kabartma olarak işlenmiştir. Bu kısımda ayrıca sabun koymak için iki hücre de yapılmıştır. Üst tarafta ise vazodan çıkan armut ağacı ve iki yanından kâse içinde armutlar bulunmaktadır. Musluk yerinde vazodan çıkan güller görünmektedir. Hamamın en iyi işlenmiş ve en güzel motifleri içeren taşları banyosunda bulunanlardır. Banyonun duvar kısmındaki taşta saksı ve vazolardan çıkan karanfil, gül ve narlar bulunmaktadır. Banyonun yan taşlarında ise ikişer vazolu üç panoda sümbül, karanfil, lale ve karanfiller arasında tam bir benzerlik vardır."

Yalıdaki Türk hamamı nadide bir mermer işçiliğine sahip ve ilk halini korunmuş. Bu yüzden tarihi bir önemi var. Hamamda soğukluk ve sıcaklık odaları bile mevcut.

Osmanlı ailesinde hamama girmenin bile bir usulü varmış. Ailenin hamam günü olduğu zaman, hamama ilk olarak girme hakkı evin erkeğine aitmiş. Sonra evin hanımı, daha sonra onların çocukları hamama girermiş. Daha sonra sırasıyla, evde çalışan erkek müstahdem, kadın müstahdem ve onların çocukları sırayla banyo yaparlarmış.

Yalıdaki en önemli bölümlerden biri de kadınların deniz hamamı olarak kullandıkları yer. Mahremiyet dolayısıyla geçmişte denize giremeyen kadınlar evin içindeki bu havuzda yüzerlermiş

Esat Bey Yalısı ismini alışı

Yalının adı Zarif Mustafa Paşa'dan sonra bir kere değişmiş o da torunu Sadık Bey'in oğlu Osmanlı mebuslarından Mehmet Esat Bey sebebiyle olmuş.

Paşa'nın damadı Sadık Bey kayınpederinin sürekli verdiği ziyafetlerden sıkılınca Selamlık ve Kayıkhane olan bölümü satın alıp araya da kocaman bir duvar ördürmüş. Sadık Bey'in oğlu Osmanlı mebusu Mehmet Esat Bey aile bireylerinden Şeyh Talat Efendi dolayısıyla yalıda bulunan Hz. Muhammed'in sakalına (Sakal-ı Şerif) ait bir teli Anadoluhisarı'ndaki Fatih Camiine hediye edince halk yalıyı bu olaydan sonra da yalının günümüze gelen selamlık kısmı 'Esat Bey yalısı' diye anılmıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'u İngilizler işgal edince Esat Bey'in oğulları yalıyı Anadolu'ya silah ve mühimmat göndermek için kullanmışlar. Yalının haremine ait büyük bir bölüme İngiliz askerlerin yetiştirileceğini öğrenen Esat Beyin çocukları gizlice o bölümü yıktırmışlar. 1926'da ise yalı sakinlerinden Sadiye Hanım'ın düğünü nedeniyle bakımı yapılan bina sarıya boyanınca adı da 'Sarı Yalı' ya çıkmış. Yalı düğünün hatırasına hürmeten o günden beri hep sarıya boyanmaktadır. Bugün binada hâlâ sakal-ı şerif odası bulunuyor.

Zarif Mustafa Paşa'dan sonrakiler, ailenin verdiği adla yalının odalarını özelliklerine göre ocaklı oda, orta oda ve yıldızlı oda olarak isimlendirilmiştir. 'Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi cilt:7'de'; Aşıboyalı, iki katlı, harem bölümünün, ikincisi kattaki 'Yaldızlı Oda'sı, natüralist motifli, barok üsluptaki bezemeleri, ahşap kaplamaları ve stalaktitli tavan bordürleriyle devrin dekorasyon özelliklerini yansıtır. Buna benzer dekorasyon düzenlemesini Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nda da görmek mümkündür. 'Boğaziçi Yalıları c:1'de Orhan Erdenen (1972 yılı) harem bölümünü anlatımıyla; Bunlardan yaldızlı oda, denizin parıltıları, duvarlarda ve tavanlardaki rengarenk çiçekler ve meyvelerin olduğu altın yaldızlı bezeme ile birleşerek son derece güzel bir renk armonisini ortaya koymuştur. Ayrıca bu oda da

6,60 metre boyunda, 2,05 metre eninde, altı parçadan meydana gelen, son derece güzel bir pano bulunuyordu. Bu panonun Topkapı Sarayı Haremi, Sultan III. Ahmet yemek odası ile Tophane'deki Sultan I. Mahmut Çeşmesi'nin bezemeleri ile çok yakın benzerlikleri vardır. Odanın iki yan duvarında da panonun bezemesinden ayrı, üzerlerinde ayetlerin olduğu ahşap kitabelikli bezemelere yer verilmiştir.

Neoklasik özellikler taşıyan yapı, bugünkü görünümünü 19. Yüzyılın başında almıştır. İki katlı selamlık bölümü orta sofalı plan tipindedir. Deniz cephesindeki üçgen alınlıklı çıkma konsollar üzerine oturtulmuştur. Katlar silmelerle ayrılmıştır. Dikdörtgen pencerelerin yanısıra, deniz cephesindeki çıkmada yuvarlak kemerli pencereler kullanılmıştır.

Asaf Ertan Beyin anlattığına göre; "Zarif Mustafa Paşa'nın kızı Azize Hanım Londra Sefaretinde görevli Sadık Bey ile evliymiş. Çocuklarının adları Esat Bey ve Saffet Hanım. Esat Bey'in de dört çocuğu olmuş. Oğullarından Mehmet Ali (Gökçen) yardımıyla buradan Anadolu'ya silah kaçırıldığı gibi kendisi de Anadolu'ya geçip Kuvvay-ı Milliye'ye katılmış. Değerli eşyalar, Londra ve Paris'ten getirilmiş. Büyük murassa aynalar var. Yaldızlı Oda olarak adlandırılan odada büyük bir piyano duruyor, tavanda da güneşin etrafında sekizli yıldızlar ve tezyinatlı çifte bordür görülüyor. Sadık Bey'in Yalının ön kabul odasında yabancı bir ressama yaptırılmış 1,5 metreye 1 metre boyutunda belden yukarısı resmedilen bir tablosu varmış. Yalıdaki eşyalar paylaşılırken bu tablonun kimde olduğunu Asaf Ertan Bey bilemiyor.

Bugün yalının arkasında bulunan Boğaz yolunun arsası Esat Bey tarafından belediyeye hibe edilmiş. 1962'deki yol açma çalışmaları sırasında yalının arka bahçesi, limonluk, mutfak ve ahırlar yıkılıp yola katılmış. Çok küçük bir bölüm kalmış. Kalan o bölümde 1971 yılında gemi çarpınca yıkılır. Böylece yalının harem bölümü günümüze gelemez. Zarif Mustafa Paşa'nın torunlarından ve Karayolları Müdürlüğü'nün kurucularından Daniş Koper zamanla harap olan yalıyı 1974'te restore ettirdi... Boğaziçi yalılarının değişmez kaderinden anlaşılan kurtuluş yok ki, Zarif Mustafa Paşa Yalısı'nın alt kat güney köşe odasına, 28 Haziran 1990'da bir Şehir Hatları Vapuru çarpıyor."

Zarif Mustafa Paşa'nın Hatıratı

Yalıya adını veren Zarif Mustafa Paşa'nın kaleme aldığı hatıratı günümüz Türkçesine çeviren tarihçi Enver Ziya Karal'dır. Tanzimat devri devlet adamlarındandır. Paşa gerçekten çok kibar bir insanmış. Bu yüzden Zarif diye anılmış.

1816 veya 1817 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Koskalı Nazif adıyla bilinen birisidir. Zarif'in 12 yaşına kadar olan çocukluk devresine dair hiçbir bilgimiz yoktur. Paşa'nın hatıratı on iki yaşından sonra başlamaktadır. Zarif bu yaşta iken okumak ve yazmağı ilerletmek için, babası tarafından, o devirde bir çeşit okul demek olan devlet kalemlerinden birisine verildiğini yazmaktadır. Bu kalemde iki yıl kadar kalan ve yazısını ilerleten Zarif, kendi hevesi ve babasının izni ile hassa alayı kâtibi oluyor. Böylece de askeri kariyeri henüz on dört yaşında başlamış oluyor. Hatıratında, belindeki asker kılıcının taşları dokundukça çıkan sesten çok mutlu olduğunu yazıyor. Bir taraftan alay katipliği yapan Zarif bir taraftan da askerlik mesleğini öğreniyor. Adeta çocuk yaşında üstteğmenlik ve yüzbaşı vekilliği yapıyor (1831). Bu sıralar Osmanlı devletinin başına sık sık gelen hadiselerden biri geliyor. Rumeli paşalarından İşkodra valisi Mustafa Paşa isyan ediyor. İsyanı bastırmak için İstanbul'dan hassa alayı gönderiliyor. İşkodra isyanı biter bitmez alay İstanbul'a çağrılıyor, fakat bu kez de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa devlete karşı isyan etmiş ve oğlu İbrahim Paşa'nın kumandasında bir ordu Anadolu'ya doğru ilerlemiş bulunuyor. Zarif'in bulunduğu alay Mısır ordusuyla çarpışmak üzere Anadolu'ya gönderiliyor (1832). Böylece Rumeli'den sonra Anadolu'yu tanıyor. Yeni güçlükler ve yeni zorluklarla tanışıyor. Hatta Mısırlılara karşı iştirak ettiği muharebede yaralanıyor. 1839 yılında Sultan II. Mahmut'un ölümünden ve Abdülmecit'in tahta geçmesinden sonra Meclisi Ahkâm Kâtibi oluyor, 1840'ta yarbaylığa terfi ediyor. Üç yıl sonra albaydır. Albay olduğu yıl general da oluyor. 1845'te tümgeneral oluyor ve Dâr-ı şurâyı askeri gibi devletin büyük bir meclisine başkanlık yapıyor. Bu makama kadar herkesin dostu olan ve herkesi kendisine dost bilen Zarif Mustafa Paşa bundan sonra durumun değiştiğini görüyor. Çekemeyenler ortaya çıkıyor. Haksız ithamlara uğruyor. Bulunduğu mevkiinden azlediliyor.

1846 yılında İzmir'e bölge kumandanı olarak tayin ediliyor. 1847'de Kudüs'ü Şerif mutasarrıfı oluyor. 1848 yılında bu görevinden de azlediliyor. Fakat aynı yıl padişahın huzurunda rütbesi ve nişanları iade edilerek yeniden Dâr-ı şurâya memur ediliyor, yine 1848 yılında Konya valiliğine tayin ediliyor. Tam hareket etmek üzere bulunduğu sıralarda Halep valiliğine nakledildiği bildiriliyor. Zarif Mustafa Paşa Halep'e gidiyor Tanzimat kararlarını uygulama nedeniyle Arap coğrafyasında büyük bir isyan başgösterdi. Bu isyanı henüz bastırdığı sıralarda Vidin valiliğine tayin ediliyor. Görüldüğü gibi 1848 yılında Boğaz'daki yalıyı satın alıyor ama neredeyse içinde hiç yaşayamamış, yaşam öyküsünü izlediğimizde sanki ömrünün son dört yılında Yalının keyfini sürmüş gibi görünüyor. 1852 yılında Zarif Mustafa Paşa'yı Vidin valiliğinden Erzurum valiliğine gelmiş görüyoruz.

Zarif Paşa'nın Hatıratına göre: "... Yine (*Vidin*'e) dönmek üzere iken Erzurum eyaleti bana verildi (Nisan 1852). Kabul etmedim ve istifa eyledim, çare bulamadım... Her ne ise, Erzurum'a gitmeye hazırlandık. Halep'te vuku bulan masraflarımı Zat-ı Şahane'den istedim. İhsan buyurdular. Nafiz Paşa merhum ile kavga dövüş, akçeleri havale olarak aldım.

Erzurum'a vardım. Eyalette işler pek karışık idi ve ahalisi taraf olmuşlardı. Bunları birleştirdim ve ahalisini bu derece hoşnut ettim ki gece gündüz dua ederlerdi. Bir cariye getirdim, ondan bir evladım oldu, ismini Mustafa koydum. Erzurum'da ağaç bulunmaz idi. Köylere ve kazalara birkaç milyon kavak ve söğüt ağaçları diktirdim."

1854 yılında Anadolu orduları komutanı olarak mareşal rütbesiyle doğuda Ruslara karşı savaşıyor. Kendi ifadesine göre aynı yıl İngiltere elçisinin arzu ve ısrarıyla mevkiinden azlediliyor ve hapse atılıyor.

Yine Paşa'nın hatıratına baş vuralım: "... Müşir (mareşal) olduktan sonra orduda bulunan Avrupalıların ve özellikle İngiliz Hurşit Paşa'nın [General Richard Baufre Guyon (1813-1856), Fransa'dan İngiltere'ye göç etmiş Protestan bir ailenin oğludur. 1849 sonrası Osmanlı ordusuna gelmiştir.] Etmediği kalmadı. Bunlara tahammül etmek mümkün değil iken politikaya dokunmamak için hazmettim, bazı hallerini beyan ile istifa(*de*) eyledim. Kumandanlar ve erler(*in*) hepsi kendisine kırgındılar. Nasıl ise tahammül ettim ve her gece zaruri olarak soframa aldım. İkincisi, Müsteşar Efendi idi. Görünüşte bundan iyi adam olmaz idi. Meğerse içi çıfıt çarşısına benzer imiş.

Artık etmediği kalmadı. Bütün gün ferik ve (*mir*)livaları şikâyet ederdi. Ekseri kavga eder, kendi(*si*) Devlet-i Ali'ye ricalinden olduğundan, 'Ayıptır' diyerek azarlardım. Ordu müşirliği ve askerin idaresinden başka, tımarhaneci gibi Müsteşar Efendi'yi ve Hariciye Nazırı gibi Avrupalıları idare ederdim, layıkıyla askere bakmaya vaktim olmazdı.

Nihayet İncedere Muharebesi (6 Ağustos 1854) oldu; şu muharebede bir derece gayret eyledim ki canımı meydana koydum ve askeri teşvik için hepsinden ileri gittim. Fransa İmparatoru'nun yaverlerinden yanımda Miralay Mufre Bey vardı. İki üç kere atımın dizginlerinden tutup beni geriye çekti. Avrupa subayları bütün geriden seyrederlerdi. Malen ve bedenen bu kadar hizmet eyledim. Mükafat beklemekte (*iken*) ve birçok yüksek vekil hazretlerinin düşünceleri de o merkezde iken, İngiltere elçisi Canning, önceden Kudüs'te vuku bulan olaydan dolayı mı her ne ise bana düşmanlığı varmış, vakit ve hal icabı her sözüne bakılır olduğundan ve benim hapsimi yazıyla bildirmiş olduğundan (... İngilizler, Anadolu Türk Ordusu Komutanlığı yanında bulunan ... Albay Williams'ın başkanlığındaki irtibat ve müşavir heyetini takviye etti ... Ancak İngiliz müşavir heyeti önce komuta heyetinden işe başladı ve Türk komutanının İngiliz İrtibat Heyeti Başkanı Albay Williams'a karşı cephe alması üzerine, ne hazindir ki Türk Ordusu Komutanı Müşir Mustafa Zarif Paşa ... görevinden affedildi.) Herkesler müteessif olduğu halde Bab-ı Seraskeri'de mahpus oldum.

Mahpusiyetim esnasında vakit geçirmek için, evlat ve torunlarıma bir malumat olmak ve dua ile yad eyleme(*leri*) için bu vukuatımı kaleme aldım."

Hapisten ne zaman çıktığına dair bir bilgi bulunmamakla birlikte devlet memuriyetinden çok uzak kalmıyor, 1857 yılında kendisini ikinci kez Dâr-ı şurâ reisliğinde görmekteyiz. 1859'da Meclis-i Vâlâ Üyesi bulunmaktadır. 1860 yılında bu görevinden ayrılan Zarif Mustafa Paşa 1861 yılında ölüyor. Karacaahmet mezarlığında yatmaktadır.

Zarif Paşa'nın hatıratının karakterini özetlerken Enver Ziya Karal şu yargıya varıyor (sayfa: 445): "Küçük ve büyük devlet hizmetleri başarmak için bütün ömrünü devlet kapısında harcamış olmasına rağmen, Zarif Paşanın Osmanlı tarihinde bıraktığı isim çok silik kalmıştır; o kadar ki tarih ile uğraşanlardan bile onun ismini hatırlayanlar pek azdır. Zarif Paşa büsbütün unutulup gidecekmiş. Nitekim

şurasını da kaydedilmeli ki Zarif Paşa bu hususta istisna teşkil etmez. Yüzlerce paşa bunun durumundadır."

Yalı, 1992 yılına kadar satılmadan Zarif Mustafa Paşa'nın varisleri tarafından kullanılmış.

Yalının daha güneyde olan harem kısmının bir bölümü Birinci Dünya Savaşı sonlarında tahrip olmuş, geri kalanı da 1971 yılında gemi çarpmasıyla tamamen yıkılmıştır. Vapur yalıya çarptıktan sonra tazminat davaları senelerce sürer, yine de bir sonuç alamayan aile, yalıyı 1992'de yedi milyon dolara dönemin Suudi Arabistan Enerji Bakanı'na sattı. Bakan, yalıyı çok beğenen annesine hediye etti. Restorasyon çalışmaları başladı, 8 yılda milyonlarca dolar harcandı. Ama restorasyon bitiminde bakanın annesi felç geçirdi ve yalıya yerleşmek ona kısmet olmadı.

Durum böyle olunca Suudi bakan yalıyı satışa çıkarır. Bu olaydan sonra yalının bulunduğu arazi İstanbul 3. İflas Müdürlüğü'nce 16 Haziran 2020'da satışa çıkarılmış, Zarif Mustafa Paşa Yalısı'nın hareminin bulunduğu arazi 19 milyon 250 bin dolara (36 milyon TL'ye) el değiştirdi. İlginç olan satılan arazinin Orhan Aslıtürk'e ait olmasıydı. Orhan Aslıtürk adı ilk olarak, dönemin Şişli Belediye Başkanı Gülay Çokay ile 26 Eylül 1997'de evlenince kamuoyu tarafından duyuldu. Daha sonra Orhan Aslıtürk hakkında, naylon fatura ile hayali ihracat yaptığı iddiaları ortaya atıldı.

Orhan Aslıtürk 6 Eylül 1998'de 'yasa dışı yollardan yurt dışına para kaçıracağı' iddiasıyla gözaltına alındı. Sevk edildiği Beykoz Cumhuriyet Savcılığınca serbest bırakılan Orhan Aslıtürk, Şişli Belediyesi'nde yolsuzluk yaptığı iddialarıyla gündeme gelen eşi Gülay Çokay ile 1998'de yurt dışına kaçtı. Gülay ve Orhan Aslıtürk çifti, davalar sürerken 2001'de boşandı. Açılan davaların çoğu zaman aşımına uğradı. 'Tutuklanmama' karşılığında Türkiye'ye dönmek için başvuran Orhan Aslıtürk'e 2010'da güvence verildi. 16 Haziran 2010'da İstanbul 3. İflas Müdürlüğü'nde bir yalı arazisi ihalesi vardı. 2011'de iade kararı çerçevesinde İngiltere'den Türkiye'ye gönderildi. Ardından 1. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından serbest bırakıldı.

Satışa çıkarılan yalı 2000 yılında Demet Sabancı Çetindoğan tarafından satın alınır. İstanbul tarihçisi ve Boğaziçi yalılarına günümüzde en çok girip çıkan ismi Saffet Emre Tonguç'un aldığı özel izinle Demet Sabancı, dünyanın önde gelen onlarca politikacılarını

ve sanatçılarını yalısında ağırlamaya devam ediyor... Saffet Emre Tonguç'un anlattığına göre (Sözcü Tv'de yaptığım programa konuk olmuştu, 9 Mayıs 2024) yalıda yüzlerce antika eşyanın dışında ünlü ressam Osman Hamdi'nin yaptığı büyük Enver Paşa yağlı boya tablosu salon duvarında asılıymış. Zarif Mustafa Paşa Yalısı, adına yakışan incelikle Colin Powell, Oprah Winfrey, Madeleine Albright, Robert Redford, Rus Grand Düşesi Maria Vladimirovna gibi pek çok ismi ağırlamayı sürdürüyor

Bir grup Amerikalı, İstanbul'a kültür turu düzenlemiş. Tur şirketi, Demet Sabancı Çetindoğan'a "Turistler, sizin yalınızı görmek istiyor" demiş. Demet Hanım da Amerikalı turistlere yalıyı gezdirmiş ve Türk kahvesi ikram etmiş. Demet Hanım'ın müzeyi andıran ve dünyaca ünlü isimlere davet verdiği yalı, seçkin turistlerin de gözdesi olmuş.

Bu arada Zarif Mustafa Paşa Yalısı'nın bir bölümü olan Yalının solunda kalan kayıkhanesi ayrı bir yalı olarak 2011 yılında, 12 milyon dolara satıldı.

KAYNAKÇA

Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, Everest Yayınları, 1. Basım: Eylül 2022, İstanbul

Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları*, Everest Yayınları, 1. Basım: Eylül 2022, İstanbul

Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*, Kitabevi Yayını, 2004, İstanbul.

Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, 1956, İstanbul.

Ahmet Bozkurt, *Evvel Zaman İçinde İstanbul*, İBB Kültür Yayınları, Ruşen Eşref Ünaydın'ın "Yalılar" başlıklı makalesi, 1. Baskı: Ekim 2021, İstanbul

A. Filiz Salıcı, "Sevda tepesine adını veren aşk", *Atlas Tarih* (içinde), sayı: 14 sayfa: 26-31 arası, Ağustos-Eylül 2012, İstanbul

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, açıklama ve notlar: Beşir Ayvazoğlu, Dergâh Yayınları, 1. Baskı: Mayıs 2016, İstanbul

Ahmet Külsoy, *Sedat Simavi: Çalışandan Yana, Korkusuz Bir Medya Lideri*

Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, 2. Baskı: 1985, İstanbul.

Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kapı Yayınları, 1. Basım: Eylül 2022, İstanbul.

Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Hazırlayan: Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 791, 1. baskı: 1987, Ankara.

Ahmet Refik Altınay, *Türk Mimarları*, Baskıya Hazırlayan: Zeki Sönmez, Sander Yayınları, Eylül 1977, İstanbul.

Ahmet Şeyhun, *Said Halim Paşa, Osmanlım Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür (1865-1921)*, Türkçesi: Derya Göçer, Everest Yayınları, 1. Basım: Mayıs 2010, İstanbul.

Ahmet Yücekök, *Türkiye'de Din ve Siyaset, 100 Soruda Dizisi*, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı: Şubat 1976, İstanbul.

Alev Coşkun, *Tarihi Unutmamak*, Cumhuriyet Kitapları, 2. Baskı: Mart 2007, İstanbul.

Ali Akyıldız, *Sadullah Paşa ve Yalısı*, (içinde, 67-96) *Sadullah Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, YEM Yayınları, 1. baskı: Mayıs 2008, İstanbul.

Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı: Şubat 2011, İstanbul.

Ali Bilir, Çeşmibülbüle *Gizlenmiş Abıhayat BEYKOZ*, Beykoz Belediyesi Yayını, 1. Baskı: Şubat 2008, İstanbul

Ali Ekrem Bolayır, *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Hazırlayan: Metin Kayahan Özgül, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, Ankara.

Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayını, 3. Baskı: 1984, Ankara.

Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, (içinde: *Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri*), Der Yayınları, Sekizinci Basım: 2001, İstanbul.

Ali Rıza Bey, (Balıkhane Nazırı), *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Yayına Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kapı Yayınları, 1. Basım: Mart 2022, İstanbul.

Alpay Kabacalı, "Çerkez Hasan Olayı", *Toplumsal Tarih* (içinde), sayı 22, sayfa: 28-32 arası, Haziran 2002, İstanbul.

Alpay Kabacalı, "İhtiyatsız bir darbe girişimi", *Popüler Tarih* (içinde), sayı 12, sayfa: 48-59 arası, Aralık 2001, İstanbul.

Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Çeviren: Serhat Bayram, Kapı Yayınları, 1. Basım: Şubat 2008, İstanbul.

André Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, Türkçesi: Tahsin Yücel, Sel Yayıncılık, 2017, İstanbul.

Atilla Oral, *Nuri Killigil*, Demkar Yayınevi, 1. Baskı: Haziran 2016, İstanbul.

Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, 1960, İstanbul.

Barış Metin-Aykut Çelik, *Türkiye Cumhuriyeti'nde 1991 Genel Seçimleri ve Erdal İnönü'nün Başbakan Yardımcılığı Görevi Sırasındaki Faaliyetleri*, Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 2021, 1(1): 80-102 / erişim tarihi: 27.05.2023, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2221210.

Behice Tezçakar, *Son Halifeye Göre Türk Kadını*, *Atlas Tarih Dergisi* (içinde), Sayı: 07, sayfa: 118-123 arası, Haziran-Temmuz 2011

Berna Fildiş, (2018*). Prens Sabahattin'in Takipçilerinden Biri Olarak Nezahat Nurettin Ege*. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17 (3), 1116-1132 DOI:10.21547/jss.398627https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/38232/398627

Bernard Garcia, *Fransa Büyükelçisi İmzalı-Kırım Savaşı*, 14 Temmuz 2004.

Beşir Ayvazoğlu, "Münevver Ayaşlı'nın tanıklıkları", *Popüler Tarih Dergisi* (içinde), Sayı: 27, sayfa: 70-75 arası, Kasım 2002, İstanbul.

Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal "Eve Dönen Adam", Ansiklopedik Biyografi*, Kapı Yayınları, 1. Basım: Kasım 2008, İstanbul

Bilal Şimşir, *Fransız Belgelerine Mithat Paşa'nın Sonu*, Bilgi Yayınevi, 1. Basım: Şubat 2020, Ankara.

Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, (içinde) *Boğaziçi'nde Gizli Tarih*, Yener yayınları, 1976, İstanbul.

Burak Enver, *Enver Paşanın Eşi Naciye Sultanın Hatıraları*, Kronik Yayınları, 1. Baskı, Eylül 2023, İstanbul.

Burçak Ersöz, III. Mustafa'nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı (1766-1824), Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020

Cahit Kayra, *İstanbul Mekanlar ve Zamanlar*, AK Yayınları, 1990, İstanbul

Cahit Kayra-Erol Üyepazarcı, *İkinci Mahmut'un İstanbul'u*, Bostancıbaşı sicilleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, No. 8, 1992, İstanbul.

Cahit Kayra-Erol Üyepazarcı, *Mekanlar ve Zamanlar/Kandilli-Vaniköy-Çengelköy*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, No. 13, 1993, İstanbul.

Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, çeviri: Zülal Kılıç, Timaş Yayınevi, 8. Baskı: Haziran 2020, İstanbul.

Cemal Kutay, *Avrupa'da Sultan Aziz, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı* serisinin üçüncü kitabı, baskı: Sile Matbaası, 1. baskı: Eylül 1970, İstanbul.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, Tamamlayan ve Düzenleyen: Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, Nisan 1977, İstanbul.

Cemil Öztürk (Editör), *Türk İnkılap Tarihi*, içinde: *Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyetin İlanı*; yazan: Vahdettin Engin, Pegem Akademi Yayınevi, 1. Baskı: Eylül 2005, Ankara.

Cemil Topuzlu (Dr), *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Güven Basım ve Yayınevi, 1951, İstanbul.

Cengiz Ekin, *Denizden Yükselen Küresel Hegemonya*, Dönence Yayınevi, Mayıs 2011, İstanbul.

Cevdet Paşa, *TEZAKİR*, Tezkire No. 14, Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK Yayını, 1986, Ankara.

Cevdet Paşa, *TEZAKİR*, Tezkire No. 6, Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK Yayını, 1986, Ankara.

Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1983, İstanbul.

Çetin Aykurt Öz https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1891764/ *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt: 9 Sayı: 28 Sayfa: 353-362 Eylül 2021 Türkiye Araştırma Makalesi Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 25.07.2020 Yayın Kabul Tarihi: 02.08.2021 Bir Osmanlı Bürokratı: Mehmed Esad Safvet Paşa (1815-1883).

Christine M. Philliou, *Bir İmparatorluk Biyografisi –İhtilaller Çağında Osmanlı yönetimi ve Fenerliler–*, Çeviren Renan Akman, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Basım: Mart 2022, İstanbul

Dionysios Byzantios, *Boğaziçi'nde Bir Gezinti*, Çeviren: Mehmet Fatih Yavuz, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı: Mayıs 2010, İstanbul.

Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, 11. Basım: 1977, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Doğan Kuban, *İstanbul Bir kent Tarihi*, İş Bankası Kültür yayınları, 4. Basım: Eylül 2021, İstanbul.

Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi <Düyunuumumiye>*, Çeviren: Ali İhsan Dalgıç, Tanıtım yazısı: İsmail Husrev Tökin, Doğu-Batı Yayınları, 1979, İstanbul.

Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-*

1908), (içinde: *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi*), Çeviren: Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Şubat: 1987, Ankara.

Ebru Boyar-Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, Çeviren: Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım: Mart 2017, İstanbul.

Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi, Bugünkü Türkçeye Uygulayan: Şemsettin Kutlu*, Hürriyet Yayınları, 1. Baskı: Mart 1973, İstanbul.

Edmondo De Amıcıs, *İstanbul*, Çeviren: Beynun Akyavaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 382, Tercüme Eserleri Dizisi 55, 1. Baskı: Aralık 1986, Ankara.

Emel Esin, *Sadullah Paşa ve Yalısı-Bir Yapı Bir Yaşam*, (içinde, 17-65) *Sadullah Paşa Yalısı*, YEM Yayını, 1. Baskı: Mayıs 2008, İstanbul.

Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, 1. Baskı: 1993, İletişim Yayınları, İstanbul.

Emine Özel, *Zarif Mustafa Paşa Yalısı, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 7 içinde, s:543-544, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, 1994, İstanbul

Emrah Safa Gürkan, *Cumhuriyet'in 100 İsmi Büyük Devrimin Portreleri*, İçinde: *Enver Paşa kısmı*, Mundi Yayınevi, 1. Basım: Mayıs 2023, İstanbul.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt *Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, 1 (Keçecizade Fuat Paşa kısmı, 2) Sultan Aziz'in ölümü ve Çerkes Hasan Olayı, TTK yayınları, 3. Baskı: 1983, Ankara.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt: *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Tersane Konferansı kısmı, TTK yayınları, 2. Baskı: 1983, Ankara.

Enver Ziya Karal, *Zarif Mustafa Paşa'nın Hatıratı* (1816-1862), BELLETEN, No. 16'dan ayrı basım, 1941, İstanbul

Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*, Cilt: 1, İdea Yayınevi, 1. Baskı: Aralık 1995, İstanbul.

Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*, Cilt: 2, Yorum Kitapları, 1. Baskı: Mayıs 1998, İstanbul.

Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*, Cilt: 3, Doğan Kitap, 1. Baskı: Nisan 2001, İstanbul.

Erdal İnönü, *Fikirler ve Eylemler*, (içinde: Sivas katliamı açıklaması; s. 246-250), Boyut Kitapları, 1. Basım: Şubat 1999, İstanbul.

Erdem Yücel, *Boğaziçi Yalıları*, İBB Kültür ve sanat İşleri Dairesi Yayını, 1. Baskı: Mart 2022, İstanbul.

Erdoğan Tokmakçıoğlu, *Ünlü Türk Hainleri*, İsim Yayınları, 1. Baskı: Mart 2011, Ankara.

Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, (içinde) 93 Harbi ve (içinde) IV. Murat, Yeditepe Yayınları, Ekim 2010, İstanbul.

Erol Mütercimler, *Aynadaki Tarih*, (içinde) "Tarihten Ders Alınsaydı 1995 Gümrük Birliği Anlaşması İmzalanır mıydı?", Alfa Yayınları, 1. Basım: Mart 2010, İstanbul.

Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler*, (içinde): "*Yavuz* gemisi kısmı", Kastaş Yayınevi, 1. Basım: 1987, İstanbul.

Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, (içinde): "Erzurum Kongresi günleri ve Sivas Kongresi'nde Ali Galip Olayı", Alfa Yayınları, 1. Basım 2008, İstanbul.

Erol Mütercimler, *Gelibolu 1915*, içinde: Selahattin Adil Paşa'nın mektupları, Alfa Yayınları, 1. Basım: Mart 2005, İstanbul.

Erol Mütercimler, *Komplo Teorileri*, (içinde): "*Yavuz*'un Kaçışındaki Komplo", Alfa Yayınları, 1. Basım: Nisan 2005, İstanbul.

Erol Mütercimler, *Siyasal Cinayetler*, (içinde): "Fransa Mason Locasında V. Murat Tartışmalar; II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi Planı", Alfa Yayınları, 1. Basım: Nisan 2018, İstanbul.

Erol Mütercimler, *Siyasal Cinayetler*, (içinde): "Hükümet Darbesi: Babıali Baskını", Alfa Yayınları, 1. Basım: 2018, İstanbul.

Eser Tutel, *Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası*, İletişim Yayınları, 3. Baskı: 2006, İstanbul.

Eser Tutel, *Şirket-i Hayriye*, İletişim Yayınları, 1. Baskı: Kasım 1994, İstanbul.

Esra Oğuzhan, Sedat Simavi' nin Türk Basın ve Basım Faaliyetleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensititüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/48725.pdf - Kopyalama tarihi: 30.05.2023

Ezel Kural Shaw, Midhat Paşa, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, içinde, 5. Cilt, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 8. Ofset Baskı, 1988, Ankara

Fethi Tevetoğlu-Atatürk'ün güvendiği-Bir-Kişi-Dr.-Rasim-Ferit-Talay-pdf-Yazan. Dr. Fethi Tevetoğlu, cilt VII, Sayı:21, Temmuz 1991, sayfa: 623-638 arası./ atam.gov.tr/wp-content/uploads/ Kopyalama tarihi: 5.05.2023

Fethi Tevetoğlu, https://web.archive.org/web/20131005133111/http://atam.gov.tr/ataturkun-guvendigi-bir-kisi-dr-rasim-ferit-talay/– Atatürk Araştırma Merkezi, kopyalama tarihi: 5.05.2023

Francis Marion-Crawford, *1890'larda İstanbul*, Çeviren: Şeniz Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Basım: Eylül 2022, İstanbul.

Gürgün Say, *Siyasal Değişimde Kadın Boyutu*, kendi yayını, 1. Basım: Haziran 1998, İstanbul.

Gürol Sözen, *Bin Çeşit İstanbul ve Boğaziçi Yalıları*, Ak Yayınları, 1989, İstanbul.

Ğugios (Gugas) P. İnciciyan, *Xvıı. Asırda İstanbul*, Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fethi Derneği yayını, 1956, İstanbul.

Ğugios (Gugas) V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, Hazırlayan: Orhan Duru, Önsöz. Ferid Edgü, Ermenice aslından çeviren. Kandilli Kilisesi Papazı Derhayr Z., Alfa Yayıncılık, 1. Basım: Mart 2018, İstanbul.

Haldun Hürel, *Eski İstanbul'a Yolculuk*, 1. Basım: 2019, Kapı Yayınları, İstanbul.

Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, içinde: *Damad-ı Şehriyari* anlatımı, ile

İstifalar başlığı, Yayına Hazırlayan: Özge Şahin, Kapı Yayınları, 1. Basım: Mayıs 2021, İstanbul.

Halil Erdoğan Cengiz (Yayına Hazırlayan), *Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*, İletişim Yayınları, 1. Basım: 1991, İstanbul.

Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986, İstanbul.

Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz-Hayatı Hal'i Ölümü*, Naşiri: Hilmi Çığıraçan, Çığıraçan tarih kitapları serisi no. 3, Basılış Tarihi: 1949, İstanbul.

Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Odalar*, (içinde) *Sultan Aziz'in İntihar Ettiği Oda*, İnkılap kitabevi, 1954, İstanbul.

Hamit Zafer Kars (Çeviren), *1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü*, Dr. Humphrey Sandwith, *Mustafa Zarifi Paşa* (sayfa: 305- 331), Karl Marx Hatıratları, Tarihçi Kitabevi, 2017, İstanbul

Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Türk Ekonomi Bankası Yayını, 1991, İstanbul.

Haydar Kazgan, *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, 1. Cilt, Roma Yayınları, Haziran: 2005, Ankara.

Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, Çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı: Aralık 2005, İstanbul.

Heredotos, *Herodot Tarihi*, Türkçesi: Müntekim Ökmen, Yunanca Aslıyla Karşılaştıran ve Sunan: Azra Erhat, Remzi Kitabevi, 1. Basım: Aralık 1973, İstanbul.

Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, Kasım 2003, İstanbul.

Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, 100 Soruda dizisi, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı: Mart 1973, İstanbul.

Hıfzı Topuz, *Hatice Sultan*, Remzi Kitabevi, Birinci Basım: Kasım 2000, İstanbul

Hıfzı Topuz, *Paris'te Son Osmanlılar-Mediha Sultan ve Damat Ferit*, Remzi Kitabevi, 27. Basım: Şubat 2021, İstanbul

Hilmi Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, Bizim Kitaplar, 2006, İstanbul.

"Hürriyet'in Kuruluşu", http://arsiv.hurriyetim.com.tr/fix98/50yil/1hur.htm 15.09.2011 (Çevrim içi)

http://www.degisti.com/index.php/archives/2612/author/admin,7 Şubat 2012, Emirgan'ın tarihi;

http://www.drinktech.net/makaleler/turkiyede-gazozun-tarihi_54.html (içecek ve teknolojileri dergisi) (kopya tarihi: 08.04.2023 – yazar ismi yok)

https://islamansiklopedisi.org.tr/fuad-pasa-kececizade, maddesi, 13. cilt, yazan: O. Fuat Köprülü,

https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv, madde yazarı: Ziya Yılmazer, Padişah IV. Murat maddesi,

https://journo.com.tr/sedat-simavi-kimdir-hurriyet-tarihi - Kopyalama tarihi: 30.05.2023

Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Baskıya hazırlayan: Rauf Mutluay, İş Bankası Kültür Yayınları: 157, 1. Baskı: 1976, İstanbul.

Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı: Kasım 1994, İstanbul.

Hüseyin Çelik, *Sultan Abdülhamid*, Alfa Yayınları, 1. Basım: Şubat 2023, İstanbul.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İçinde: *1-Mahmut Nedim Paşa* başlığı (anlatım içinde: *Tersane Konferansı sonucu, s.348-49), 2-Keçecizade Mehmet Fuat Paşa* başlığı, s. 149- 195, 3- *Yusuf Kâmil Paşa* başlığı, s. 196-258; 1. Cilt, Dergâh Yayınları, Üçüncü Baskı: 1982, İstanbul.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İçinde: *Mehmed Esad Safvet Paşa*, başlığı, 2. Cilt, Dergah Yayınları, 3. Baskı: 1982, İstanbul.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İçinde: *Mehmet Sait Halim Paşa* ve *Damat Mehmet Ferit Paşa* başlıkları, 4. Cilt, Dergâh Yayınları, 3. Baskı: 1982, İstanbul.

İbrahim Çiçek, *Yıldız Mahkemesi Mithat Paşa'nın İdamı*, Alfa Yayınları, 1. Basım: Nisan 2021, İstanbul.

İbrahim Güler, *'Asrın Felaketi': Asırların Cehalet-İhmal ve İhaneti*, *Karar* Gazetesi, Görüşler sayfa: 11, 15 Nisan 2023.

İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I - İstanbul Ciheti*, Maarif Vekilliği Yayını, Maarif Matbaası, 1943, İstanbul

İffet Evin, *Yaşadığım Boğaziçi*, Sunu: Çelik Gülersoy, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayını, 1987, İstanbul.

İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, içinde: *"İstanbul'da deniz ulaşımı nasıldı?"*, Hil Yayınevi, 1. baskı: Ağustos 1986, İstanbul.

İlber Ortaylı, *Osmanlı'ya Bakmak*, içinde: *"Kanun Devletini Tanzimat Getirdi"*, ve *"Yıldız Mahkemesi'nin Sanığı: Mithat Paşa"*, İnkılap Yayınevi, 1. Baskı: 2016, İstanbul.

İrem Barutçu, *Babıali Tanrıları: Simavi Ailesi*, Destek Yayınları, İstanbul 2004,

İsmail Güzelsoy, *İstanbul'un Gezi Rehberi; 2 Günde Pera ve Boğaz*, Alfa Yayınları, 1. Basım: Mayıs 2009, İstanbul.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Taif Mahkumları*, TTK Yayınları, 1950, Ankara.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar*, TTK Yayınları, VII. Seri, No. 13, 1946, Ankara.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK Basımevi, 1967, Ankara.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, 1. Bölüm, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar, TTK Basımevi, 3. baskı: 1982, Ankara.

İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm?*, yayına Hazırlayan: Recep Yılmaz, Kapı Yayınları, 1. Basım: Haziran 2021, İstanbul.

İsmail Müştak Noyan, *Yıldız'da Neler Gördüm*, yayına Hazırlayan: Recep Yılmaz, Kapı yayınları, 1. Basım: Haziran 2021, İstanbul.

İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 2, Fasikül: 17 Amucazade Yalısı maddesi. Fasikül: 18, Anadoluhisarı maddesi, Yayım yılı: Mayıs-Haziran 1959, İstanbul.

İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 5, Sayfa: 2326- 2329, Bebek maddesi, yazan: Celaleddin Germiyanlıoğlu, Yayım yılı: 1961, İstanbul.

Jacques Perot, Frederic Hıtzel, Robert Anhegger, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa*, Çeviri: Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2001, İstanbul.

Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Tercüme: Vecdi Bürün, cilt: 7, Üçdal Neşriyat, 1991, İstanbul.

Julia Pardoe, *Boğaziçi'nin Güzellikleri*, Çevirenler: Utku Kavasoğlu-Sebla Küçük, İBB Kültür Yayınları, 1. Baskı: Eylül 2022, İstanbul

Kemal Zeki Gencosman, *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, ŞDL yayınları, 1976, İstanbul.

Kenize Murat, *Saraydan Sürgüne*, Fransızcadan çeviren: Esin Çelikkan, Çeviriyi gözden geçiren: Saman Helvacıoğlu, İSİS Yayınları, 1. baskı: Aralık 1990, İstanbul.

Liji Pulcu Çizmeciyan, *İstanbul'da Kayıp Zamanlar*, İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım: Şubat 2018, İstanbul.

Lütfi Bey (Simavi) (Başmabeyinci), *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, (İlk yayın tarihi: 1924), Hürriyet Yayınları, 1974, İstanbul.

M. Baha Tanman, *Sadullah Paşa ve Yalısı-Bir Yapı Bir Yaşam*, (içinde, 9-14) *Boğaziçi'nde Yalı Mimarlığının Gelişimine İlişkin Bir Deneme*, YEM Yayın, 1. Baskı: Mayıs 2008, İstanbul.

M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, TTK Basımevi, 3. Baskı: 1992, Ankara.

M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Basımevi, 2. Baskı: 1985, Ankara.

M. Orhan Bayrak, *Türk Savaş ve Barışları, M.Ö. 209-M.S. 1974*, Kastaş Yayınevi: Ocak 1990, İstanbul.

M. Orhan Kızıldemir, *İlk Buharlı Geminin Türkiye'ye Gelişi ve Türk Deniz Ticareti Resmi ve Özel Kuruluşları*, Türkiye Denizciler Sendikası Yayını, Eğitim Dizisi-13, y.t.?, İstanbul.

M. Sinan Genim, "Sahip Çıkmak Geleceğe Borcumuz", 22 Ocak 2022, http://www.milliyetsanat.com/haberler/diger/sahip-cikmak-gelecege-borcumuz/13830.

M. Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, Yayın No: 61, y.t. ?, (Yale Üniversitesi bu dokümanları yazma iznini 10 Şubat 1989 tarihinde vermiş), İstanbul.

Mahmut Sami Şimşek, *İstanbul'un 100 Yalısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011, İstanbul.

Mehmed Mazlum Çelik, "Aralarında dağlar, yollar, düşmanlar ve kurşunlar olsa da devlerin aşkı büyüktü: Enver Paşa ile Naciye Sultan" – [yararlanılan kaynak: Arı İnan, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*], *yazım tarihi: 27 Ocak 2020*, https://www.indyturk.com/node/123166 - Independent Türkçe- kopyalama tarihi: 10 Eylül 2023.

Mehmet Arslan Prf. Dr.-Dr. Ahmet Evis, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sadik-rifat-pasa yayın tarihi: 10.04.2019 Güncelleme Tarihi: 12.11.2020.

Mehmet Çelik, Ayşegül Nadir (Tecimer) haberi 11.11.2012 tarihli *Posta Karnaval*'dan alınmıştır.

Mehmet Çelik, Nazlı Ilıcak Yalısı - Muhteşem yalının gizemi https://www.posta.com.tr/yasam/pratik-bilgiler/triaj-nedir-triaj-renkleri-nasil-belirlenir-ornek-vakalar-nelerdir-2616128 - mehmet.celik@posta.com.tr (21.10.2012 tarihli *Posta Karnaval*'dan alınmıştır.)

Mehmet Komşu, *Taif'te Ölüm, Bir İmparatorluğun Çöküşü*, Bizim Kitaplar, 2009, İstanbul.

Mehmet Korkmaz, *Bahriye'de Bir Ömür*, Selenge Yayınları, 1. Baskı: 2022, İstanbul.

Mehmet Nermi Haska, *Eyüp Tarihi*, Cilt II, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, 1993, İstanbul

Mehmet Tevfik Bey'in (Biren), *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Yayına Hazırlayan. F. Rezan Hürman, Arma Yayınları, 1. Baskı: Kasım 1993, İstanbul.

Meltem Güler (mimar), Sedad Hakkı Eldem Binalarının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Tez Savunma Tarihi: 21 Haziran 1996, [YÖK sayfasından kaynağa ulaşım tarihi: 6 Nisan 2024, 14:28) https://nortonsafe.search.ask.com/web?omnisearch =yes&q=sedat+hakk%C4%B1+eldem+tahsin+g%C3%BCnel+yal%C4%B1s%C4%B1&ssdcat=321&installsource=direct&source=direct&year= 2015&locale

Memduh Bayraktaroğlu, *Çillerlerli Yıllarım*, Marka Yayınevi, Ocak 2006, İstanbul.

Murat Bardakçı, *ENVER*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım: Kasım 2015, İstanbul.

Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, Birinci Basım: Kasım 1998, İstanbul

Murat Bardakçı, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/damatkiran-saray-baltalimani-tam-dort-damat-goturmustu-38508256- Oluşturulma Tarihi: 26 Ekim 2003

Murat Bardakçı, *NESLİŞAH Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Prensesi*, Everest Yayınları, 1. Basım: Ekim 2011, İstanbul.

Murat Belge, *Boğaziçi'nde Yalılar*, İnsanlar, İletişim Yayınları, 1. Basım: 1997, İstanbul (karşılaştırma: 6. Baskı, 2020).

Murat Çulcu, Ayrıntılarda Saklı Tarih, içinde: *"Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bir suikast girişimi"*, e Yayınları, 1. Basım: Ocak 2006, İstanbul.

Murat Çulcu, *Marjinal Tarih Tezleri*, Erciyaş Yayınları, 1. Basım: Mayıs 1994, İstanbul.

Murat Çulcu, *Osmanlı'da Çağdaşlaşma-Taassup Çatışması*, Kastaş Yayınları, 1. Cilt, 1. Baskı: Kasım 1990, İstanbul.

Murat Koraltürk, *Şirket-i Hayriye 1851-1945*, İDO Yayını,1. Baskı: Mart 2007, İstanbul.

Murat Yıldız, "Türk Sivil Mimarisinin En Eski Yapılarından Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nın Tarihi Serüveni", Türkiyat Mecmuası, C. 21/Bahar, s. 395-404, 2011, İstanbul.

Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, 1946, İstanbul.
Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, 2002, İstanbul.
Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, Timaş Yayınları, 1. Baskı: Mart 2002, İstanbul.
Münevver Ayaşlı, *Teşrinisani ve Ötesi*, Timaş Yayınları, 2002, İstanbul.
Nadire Tuba Yiğitbaş, Fransız Mimarisinin Osmanlı-Türk Mimarisine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme; https://dergipark.org.tr/en/pub/odusobiad/issue/69019/1072202 Volume 12, Issue 1, 241-260, 29.03.2022
Nahit Gür, *İstanbul'un İçinde Bir Boğaziçi*, Kapı Yayınları, 1. Basım: Eylül 2008, İstanbul.
Necdet Sakaoğlu, *"Karlofça'nın Ardındaki Gizli İsim"*, NTV Tarih (içinde), sayfa: 50-56, sayı 16, Mayıs 2010, İstanbul.
Necdet Sakaoğlu, "Rüşvet almayacağıma, aldırmayacağıma...", Röportaj: Günce Akpamuk, *Atlas Tarih*, Sayı: 24 / Mart 2014, s: 46-55.
Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, 1. Baskı: Kasım 1999, İstanbul.
Necdet Sakaoğlu- Nuri Akbayar, *Osmanlı Dünyasından Yansımalar*, DenizBank Yayınları No:6, Creative Yayıncılık, 2000, İstanbul
Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yayınevi, 1. Basım: 2017, İstanbul
Nejat Gülen, *Dünden Bugüne Bahriyemiz*, Kastaş Yayınevi, 1. baskı: Mart 1988, İstanbul.
Nezahet Nurettin Ege, *Prens Sabahattin - Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, Tevzi Yeri: Güneş Neşriyatı, 1977, İstanbul.
Nezih Uzel, *Köprülüler Yalısı*, *Hayat Tarih Mecmuası* içinde, Sayı: 8, s. 88-90, Eylül 1965, İstanbul.
Nicola Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt: 4 (164-1774), Çeviri: Nilüfer Epçeli, Çeviri Kontrol: Kemal Beydilli, Yeditepe Yayınları, 2005, İstanbul.
Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, 100 Soruda Dizisi, 2. Cilt, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı: Aralık 1975, İstanbul.
Nusret Senem, *MİT'in Çiller Örgütü Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. Basım: Nisan 2013, İstanbul.
Onur Çelebi, "Siyasi Yasakların Sonu: 6 Eylül 1987 Referandumunda Erdal İnönü ve Bülent Ecevit'in Faaliyetleri", Yozgat Bozok Üniversitesi, History Studies, 13/1, Şubat 2021, s. 301-322.
Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri*, Cilt: 2, Anadolu Hisarı-Üsküdar, İBB Kültür İşleri Dairesi Yayınları No: 12, 1993, İstanbul.
Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri*, Cilt: 3, Sarıyer-Yeniköy, İBB Kültür İşleri Dairesi Yayınları No: 12, 1993, İstanbul.
Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri*, Cilt: 4, Yeniköy-Ortaköy, İBB Kültür İşleri Dairesi Yayınları No: 12, 1993, İstanbul.
Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri*, Cilt:1, Beykoz-Anadolu Hisarı, İBB Kültür İşleri Dairesi Yayınları No: 12, 1993, İstanbul.

Orhan Karaveli, *Ali Kemal "belki de günah keçisi..."*, Doğan Kitap, 3. Baskı: Kasım 2009, İstanbul.

Orhan Koloğlu, *"Bir şef: Ölümünün 80. yılında Enver Paşa"*, Popüler Tarih (içinde), Sayı 24, sayfa: 51-55 arası, Ağustos 2002, İstanbul.

Osman Akandere- Feridun Ata, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1722137 (Nemrut) Mustafa Paşa Divan-ı Harbin'de yargılanarak idam edilen bir Kuvva-yı Milliyeci: Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadele'deki hizmetleri.

Özden Toker-Mehmet Ö. Alkan, *İsmet İnönü'nün Kızı Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı: Nisan 2023, İstanbul.

Özge Kâhya (tez yazarı), https://avesis.marmara.edu.tr/yonetilen-tez/f94cdb47-3629-4248-9975-73af967f5d13/sultan-abdulmecidin-kizi-mediha-sultanin-hayati-1856-1928

P. Ğugios İnciciyan, XVIII. *Asırda İstanbul*, Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Derneği Yayını, 1956, İstanbul.

Philip Mansel, *Konstantiniyye-Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Türkçesi: Şerif Erol, Everest Yayınları, 1. Basım: Aralık 2007, İstanbul.

Philipp Anton Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul* (19. Yüzyıl sonu), Giriş: Semavi Eyice, Çeviren: Ümit Öztürk, Eren Yayıncılık, 1993, İstanbul.

Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, Çeviren: Ali Berktay, Sunuş: A. M. Celal Şengör, 2. Basım: Ocak 2020, İstanbul.

Recep Demir, *"Şeyh Galip ve Diğer III. Selim Devri Şairlerinin Beyhan Sultan ve Hatice Sultan İçin Yazdığı Şiirler."* Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8-4, 2021, ss.1541-1571

Recep Karabulut-Ahmet Emre Toraman, *Kudretli Bir Galata Bankeri Yorgo Zarifi (1810-1884)* Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi Sayı: 2021 Özel Sayı ss. 117-132.

Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Ak Kitabevi, 1964, İstanbul

Reşad Ekrem Koçu, *Hatice Sultan ile Ressam Melling*, Doğan Kitap, 2. Baskı: Ocak 2016, İstanbul.

Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1914*, 1. Cilt, Der Yayınları, 11. Basım: 2019, İstanbul.

Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1914-2014*, 2. Cilt, Der Yayınları, 11. Basım: 2019, İstanbul.

Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Cilt 1, (içinde) Boğaziçi Köyleri, Çevirenler. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, V yayınları, 1. basım: Ekim 1986, Ankara.

Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, (içinde) Yerel ve Uluslararası Ticaret, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, 1991, İstanbul.

Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, (içinde: *Çözülme Devri Dünyasına Bakışlar*, s. 228-251), Derin Yayınları, 2006, İstanbul.

Sabri F. Ülgener, *Makaleler*, (İçinde: *Kapitalizmin Tarihi Gelişimi*, s. 426-429), Derleyen: Ahmed Güner Sayar, Derin Yayınları, Ekim 2006, İstanbul.

Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, 2. baskı: 2008, İstanbul.

Saffet Emre Tonguç-Zeynep Şahin Tutuk, *Kanatlarımda İstanbul*, Alfa Yayınları, 25. Basım: Mayıs 2022, İstanbul.

Saffet Emre Tonguç, *Boğaz Hakkında Her Şey*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, 52. Baskı, İstanbul.

Saffet Emre Tonguç, *İstanbul Hakkında Her Şey*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, 69. Baskı, Haziran 2022, İstanbul.

Saffet Emre Tonguç, *Pat Yale*, Boyut Yayınevi, 2. Baskı: Mart 2012, İstanbul.

Saha Nur Ramazanoğlu, *İşte Hayatım*, İon Yayınları, Temmuz 2022, İstanbul.

Said Halim Paşa (sadrazam), *Buhranlarımız*, Baskıya Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, *1001 Temel Eser*, No: 9, *Tercüman* gazetesi yayını, y.t. ?, İstanbul.

Sait Paşa (Sadrazam), *Anılar*, Günümüz dilimize uygulayan: Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, 1. Baskı: Aralık 1977, İstanbul.

Salah Birsel, *Boğaziçi Şıngır Mıngır*, İş Bankası Kültür Yayınları, Genel yayın no: 203, 2. Baskı, 1981, Ankara.

Salah Birsel, *Sergüzeşti Nono Bey ve Elmas Boğaziçi*, İş Bankası Kültür yayınları, Genel yayın no: 240, 1. baskı: 1982, Ankara.

Salim Aydın, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1559207, Beşiktaş Muhafızı Müşir (Yedi-Sekiz) Hasan Paşa Hayatı ve Askerî Faaliyetleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012, 25 (2), s: 547-578.. Bu çalışma, 27-29 Kasım 2020'de Beykoz Simpozyumunda sunulan bildiriden sonra ulaşılan yeni belge ve bilgilerle genişletilmiş halidir.

Samiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, 4. Baskı: 1982, İstanbul (karşılaştırma: Kubbealtı Yayınları, Samiha Ayverdi Külliyatı cilt 14, 13. Baskı: 2022).

Samiha Ayverdi, *Ne İdik Ne Olduk*, Kubbealtı yayınları, No: 27, 6. Baskı, Şubat 2020, İstanbul.

Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları I*, Kubbealtı Yayınları, 7. Baskı, Temmuz 2018, İstanbul.

Sara Ertuğrul Korle, *Geçmiş Zaman Olur ki...*, Prenses Mevhibe Celalettin'in Anıları, Çağdaş Yayınları, Ekim 1987, İstanbul.

Selahattin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, Zafer Matbaası, 1982, İstanbul.

Selçuk Akşin Somel, Osmanlı İmparatorluğu Ansiklopedisi, Alfa Yayınevi, 1. Basım: 2014, İstanbul

Selim Özen, *Gemiler Sözlüğü*, Denizler Kitabevi, 1. baskı: Şubat 2017, İstanbul.

Selma Ekrem, Peçeye İsyan, çeviren: Gül Çağalı Güven, Anahtar Kitaplar Yayınevi, Birinci basım: 1998, İstanbul

Semavi Eyice, *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı* maddesi, https://islamansiklopedisi.org.tr/amcazade-huseyin-pasa-yalisi,

Stanley Lane Pool, Lord Stratford'un *Türkiye Hatıraları*, kısaltarak çeviren: Can Yücel, İş Bankası Kültür Yayınları No. II, TTK Basımevi, 1959, Ankara.

Sudi Yenigün, *Boğazın İncileri Yalılar - Avrupa Yakası Boğaz Yalıları*, İBB Kültür Yayınları, 2006, İstanbul

Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları Hisarlar ve Mahalleleri*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1. Baskı: Mart 2016, İstanbul.

Şefik Okday, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor*, Önsöz: Nezihe Araz, kendi yayını, Eylül 1988, İstanbul.

Şeref Oğuz, *Çiller'in Eko-kronolojisi*, *Pazar Postası*, Ekonomi sayfa 5, 14 Ekim 1995, İstanbul.

Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, IV. Basım: Şubat 2023, İstanbul.

Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, 100 Soruda Dizisi, Gerçek Yayınevi, 1987, İstanbul.

Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya ENVER PAŞA*, Cilt II 1908-1914, Remzi Kitabevi, 1971, İstanbul.

Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya ENVER PAŞA*, Cilt III 1914-1922, Remzi Kitabevi, 1972, İstanbul.

Şeyma Peker, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ekonomik ve siyasi sebepleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakın Çağ Tarihi Bölümü, https:// dergipark.org.tr/tr/download/article-file/542641-kopyalama tarihi: 11.06.2023

Tahsin Paşa, *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Yüksel Kanar, Kapı Yayınları, 1. Basım: Mart 2021, İstanbul.

Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin*, Sebil Yayınevi, 1. Basım: Temmuz 1968, İstanbul.

Tayfun Er, *Erguvaniler*, Duvar Yayınevi, 1. Baskı. Nisan 2007, İzmir

Tayfun Er, *Yalidakiler*, Destek Yayınevi, 1. Baskı: Eylül 2009, İstanbul

Türker İnanoğlu, *En Güzel Köy Kanlıca*, Beykoz Kitaplığı: 9, Hatıra: 1, 1. Baskı 2020, Beykoz Belediyesi Yayını (internet kaynaklı PDF'ten alınmıştır), İstanbul.

Vahid Çabuk, *Köprülüler*, İBB Kültür yayınları, Ekim 2015, İstanbul.

Vecdi Çıracıoğlu, *Nehirler Denize Kavuştuğunda*, (içinde: Ali Kemal), İthaki Yayınları, 1. Baskı: Ocak 2003, İstanbul.

Yaşar Türedi, Yusuf Koç, Cem Nadirler, Osman Şevki Çetin, *Geçmişten Günümüze Posta*, PTT Genel Müdürlüğü, 2007, Ankara

Yavuz Selim Karakışla, *Sultan Abdülaziz'in intihar et(tiril)diği makas (1876)*, Toplumsal Tarih, (içinde) sayfa: 126-128, Temmuz 2004, İstanbul.

Yeşim Arat, *"Tansu Çiller ve Türkiye'de Kadınların Siyasal Katılımı"*, Kadınlar Olmadan Asla, (içinde), Derleyen: Zeynep Göğüş, Sabah Kitapları, 1998, İstanbul.

Yusuf Mardin, *Kocataş Yalısı Anılarım*, Boğaziçi Yayınları, 2. Baskı: Nisan 2012, İstanbul.

Zehra Dilek, *Şerifler Yalısı*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2019), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı - https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=AWXxTiMJH0OFcx4uqsosbw&no=HdCM7r-os3jn_S_BnFc94g (kopyalama tarihi; 25.06.2023)

Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid*, yayına hazırlayan: Yavuz Selim Karakışla, içinde: *Çırağan Sarayı Vak'asının İçyüzü*, Akıl-Fikir Yayınları, 1. Basım: Nisan 2010, İstanbul.

Ziya Şakir, *Sultan Aziz Hayatı Hal'i Ölümü*, Naşiri: Hilmi Çığıraçan, 1949, İstanbul.

Züleyha USTAOĞLU, *Osmanlı'nın Modern Kadını Hatice Sultan'dan Geriye Kalanlar*, Sosyal Bilimler Dergisi / Yıl: 8, Sayı: 54, Ekim 2021, s.468-477, https://sobider.com/?mod=tammetin&makaleadi=&key=52795

Boğaziçi 16.yüzyıldan itibaren ilgi çekici bir bölge olmuştur. Her iki kıyıda bir mimari şaheser olan ahşap yalılar inşa edilmiştir.

Bu yalılarda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde tarihte, dış politikada, uluslararası ilişkilerde, siyasi olaylarda, ekonomi alanlarında rol oynamış aktörlerle karşılaşıyoruz.

Bu kitabın yazarı Yalıların kapısından içeri girip, bu sahil saraylarında neler yaşandığını, yaşayanların özel yaşamlarının izlerini bulmaya çalışmıştır.

Naciye Sultan, Hatice Sultan, Naime Sultan, Cemile Sultan, Esma Sultan Yalılarında yaşanan trajediler, yasak aşklar, intiharlar, siyasi cinayetlere kurban gidenler anlatılıyor.

Sultan Aziz'in intiharı, V. Murat'ın 28 yıllık tutsaklığı, Ali Suavi'nin öldürülüşü, Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın ve Mithat Paşa'nın sürgünde boğdurulmasının, gazeteci Ahmet Samim'in öldürülüşünün, Prens Sabahattin'in, Enver Paşa'nın, Damat Ferit'in yurt dışına kaçışının izleri sürülüyor... Sevda Tepesi'nde aşk intiharının yürek burkan öyküsü de Kanlıca yalıları arasında yerini alıyor.

Atatürk'ün geldiği sünnet düğününde iki kardeşe armağan verdiği Kanlıca'daki Yalı ile bu çocuğun yaşayan bir tanık olarak 2024 yılında anlattığı anılarıyla tarihe not düşülüyor.

Atatürk'ün 1929 yılında halka hitaben söylev verdiği Sarıyer'deki ünlü Necmeddin Mola'nın Kocataş yalısının öyküsünü, içinde yaşayan, çocukluk günlerini geçiren üçüncü kuşak torun işadamı Necmeddin Kocataş'ın tanıklığıyla günümüze getiriyor.

Zarif Mustafa Yalısı'nın öyküsünü ve yazılı hatıratını, yalı içinde koşuşturmuş Selahattin Adil Paşa, gazeteci Sedat Simavi ve Kemal Ilıcak, yalılarında yaşanan olayların perde arkası öyküleri, perde önüne çıkarılırken gazetecilik tarihimize ışık tutuyor.

Cumhuriyet'in ilk kadın Başbakanı Tansu Çiller'in Yeniköy'deki; Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'nün Anadoluhisarı'ndaki yalısı çevresinde yaşanan yakın tarihin politik olayları, komploları arşivlerden çıkarılarak gün yüzüne çıkarılıyor.

ALFA
alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com
9 786254 498978
ARAŞTIRMA